

వేదాంగాలు

వ్యాకరణం

బాల వ్యాకరణము

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజీ
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయి బాబా
గురు అరబిందో
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళస్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీః

బాలవ్యాకరణము

గ్రాంథికాంధ్రకల్పకము
అను నామాంతరము గల
బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వపేటిక యను
టీకతోఁగూడినది

టీకాప్రణేత:
విద్వాన్ దూసి రామమూర్తిశాస్త్రి
శ్రీవిజయనగర మహారాజసంస్కృతకళాశాలాంధ్రోపాధ్యాయుఁడు

చెన్నపురి:
వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్
వారిచే బ్రకటితము.
1967

తొలిపలుకు

పందొమ్మిదవ క్రీస్తుశతాబ్దిని దొలియర్ధమునఁ జెన్నపురి శాస్త్రకళాశాలలోఁ (నేఁటి మాండలికకళాశాల) గొంతకాల మాంధ్రపండితపదవి నలంకరించి మద్రపురీ విశ్వవిద్యాలయకార్యదర్శికృతాసమానాంధ్రపండితసమ్మానమునకుఁ బాత్రుండై బాలవ్యాకరణనీతిచంద్రికాంధ్రనిఘంటు (ఇదె నేఁడు సూర్యారాయాంధ్రనిఘంటు వనుపేర వెలయుచున్నది) సూత్రాంధ్రవ్యాకరణాద్యాంధ్రగ్రంథరాజముల రచించి చాత్తాదవైష్ణవవంశమణియై మించిన శ్రీపరవస్తు చిన్నయసూరిగారిజీవితచరిత్రాదికము నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యాలయమువారు పదవసంపుటము ప్రథమసంచికయందుఁ బ్రచురించి యున్నవారగుటనిటఁ గ్రొత్తగ నవ్విషయమును వివరింపఁ బనిలేదయ్యె.

బాలవ్యాకరణము కీ. శే. శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి హరికారికల కనువాద మని కీ. శే. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తలు బాలవ్యాకరణకర్తపై హరికారికాచౌర్యరూపదోషము నారోపించుచు గుప్తార్థప్రకాశికాంతమున వ్రాసిన వ్రాఁతలను బ్రహ్మశ్రీ, విద్వాన్ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రులుగా రాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికాపంచదశసంపుటము నైదాఱుసంచికలో సమగ్రముగ సయుక్తికముగ ఖండించుటే గాక బాలవ్యాకరణచౌర్యమే హరికారికాకర్తయందు స్థిరపఱచినవారగుటం జేసి యవ్విషయమునఁ గూడ నేమియు వ్రాయ నావశ్యకత యగపడలేదు.

శ్రీమదాంధ్రగురువులగు బ్రహ్మశ్రీ వఝల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు తమ యథర్వణకారికావళీబాలసరస్వతీయ విమర్శనములందును జింతామణివిషయపరిశోధనమునందును నింకను బలువ్యాసములందును బాలవ్యాకరణ మాంధ్రశబ్దచింతామణిని దద్వివరణములగు నథర్వణకారికాదులను బ్రధానముగ నాధారముసేసికొని యుదయించిన దని సిద్ధాంతీకరించియున్నవా రగుటం జేసియు, వారియొద్ద నాంధ్ర

విద్య నభ్యసించిన నేనును దన్మతానుసారి నై యా యా సూత్రములకడ నాయావానికి మూలభూతము లగు నాయా చింతామణి తద్వివరణ వాక్యములను జూపుచు వ్యాఖ్య వ్రాసినవాఁడ నగుటం జేసియు, బాలవ్యాకరణమునకు మూల మిది యని యిట విస్తరించి వ్రాయఁ బ్రసక్తి గలుగదయ్యె. నామనిర్దేశము సేయక తత్తన్మతములను నిరాకరించుటచేతను, వాగనుశాసనాథర్వణులనె పేర్కొనుటచేతను, దన బహులక్షణపరిశ్రమను, వాగనుశాసనాథర్వణగ్రంథమత ప్రధానానుసరణమును వ్యక్తపఱచియే యుండుటం జేసి పాణినికాత్యాయనుల సూత్రవృత్తులంబోలు సూత్రవృత్తులు గలిగి శాస్త్రపద్ధతిని సక్రమముగ సార్థకముగ విషయముల వర్ణించు నపూర్వం బగు వ్యాకృతిరచనాసంవిధాన మాత్మీయబహుపరిశ్రమసిద్ధంబ యగుట సూరి తన వ్యాకృతిని మదుపజ్ఞం బని యనెనుగాని యపూర్వవిషయసృష్టి మను తలంపునఁ గాదనుట స్పష్టము.

ఆదిమ గ్రాంథికాంధ్రానుశాసనములలోఁ జింతామణియు నద్దానిశేషగ్రంథ మగు నథర్వణకారికలును నా రెండిటికి విపులవివరణం బగు నహోబలపండితీయమును సంస్కృతభాషలో నుండుటయు మీఁదుమిక్కిలి యహోబలపండితీయము రాద్ధాంతసిద్ధాంతపద్ధతిని దుర్గ్రాహ్యముగ నుండుటయు నింకఁ దెనుఁగుబాసలోఁ గల యాంధ్రభాషాభూషణాదులు నిర్వచనములై యొక క్రమము ననుసరింపక కొన్ని కేవలదేశ్యపరములును గొన్ని నిరర్థకవిషయసంకలితములును గొన్ని విసువుజనించు విపులపద్ధతి నసమగ్రముగ విషయవర్ణన మొనర్చునవియు నై యుపకరింపని వగుటయుఁ, గొన్ని యముద్రితములై యడఁగియుండుటయు, నొక వ్యాకృతియైనఁ గొంతవఱకేని సమగ్రం బనఁదగినది బాలావబోధకుఁ దగినది గ్రాంథికాంధ్రస్వరూపము నెఱింగించునది తెనుఁగునఁ గానరాకుండుటయుఁ, బ్రాచీనగ్రంథసరణి పండితాదరణస్వానుభవములంబట్టి యిప్పటికి శాస్త్రసరణియె విలువఁగలదిగ గోచరమగుటయు శాస్త్రపద్ధతిని గ్రాంథికాంధ్రరూపము నెఱిఁగించు నిట్టి వ్యాకరణమును దెనుఁగున రచియింపఁ జిన్నయసూరిని బ్రోత్సహించిన వని సంభావింపఁ దగు.

ఈపగిదిని బాలురు కంఠస్థము చేసికొన ననువగు సంగ్రహశాస్త్ర పద్ధతిని సూత్రవృత్తులను గూర్చి పండితహృదయంగమ మగుగతిని రచించుటను, గ్రాంథికాంధ్రమున కట్టి వ్యాకరణ మొం డనంతరమునను నుదయింపమిని సామాన్యముగ సర్వసమ్మత మై బాలవ్యాకృతి, సంస్కృత భాషకుఁ బాణినీయమువలె గ్రాంథికాంధ్రమునకుఁ బరమప్రమాణ వ్యాకరణ మై యది తప్పనినది తప్పును నది యొప్పనినది యొప్పును నను భావన పండితలోకమునకును గల్గించి గ్రాంథికాంధ్రస్వరూపసంప్రకాశన సర్వాధికారిపదవి నధిరోహించె. ఈవిషయ మంతగ సహజము గాని దగుట క్రిందివిషయమునుబట్టి విశదపడెడి.

సంస్కృతమువలెఁ గాక నిచ్చలు వ్యవహారవశమున సహజముగ నగు ననేక విపరిణామముల నందు జీవద్భాష యగు తెనుఁగున్న దున్నటుల గ్రంథములందుఁ జొచ్చిన కాలక్రమముననైన పరిణామా సంఖ్యతకుఁ బాలైన పదజాలమునంజేసి వాఙ్మయ మనర్థక మగు నని కావలయు నాదినుండి లాక్షణికులు గొన్ని నియమములంజేసి కొన్ని జాతులకు మాత్రమే సాధుత్వమును శాసించుటయు, న ట్లయ్యును వ్యవహార మర్థవంత మగుటనో, కాలక్రమమునఁ గ్రొత్తక్రొత్తగఁ దోఁచెడు భావాదులఁ బ్రకటింప సమర్థమగుపదజాలము పూర్వాపూర్వ గ్రాంథికాంధ్రమున సంభవింపమినో విరళముగ వాఙ్మయమున వ్యావహారికములును గ్రాంథికాంధ్రానుకరణమున నైన విజాతీయపదములును గలుగుటయు, నట్టివి ప్రచురప్రయుక్తము లై యవిజ్ఞాతకారికము లైన పిదపఁగాని లాక్షణికుల యామోదము నందకుండుటయు నాంధ్రవ్యాకృతుల యుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యేతన్మూలకమె యగుటయు నాంధ్రభాషా వ్యాకరణతత్త్వజ్ఞులకెల్ల తెల్లమె గానఁ బ్రాచీన లాక్షణికులకు వ్యవహారము బహుళముగ వాఙ్మయమున సామాన్యముగ సంభవింపకుండఁ బాటువడుటయే సంప్రదాయ మగుట స్పష్టమయ్యెడి. ఇ ట్లగుటఁ బ్రాచీన లాక్షణికపద్ధతినిబట్టి చిన్నయసూరి విరళములగు మహాకవిప్రయోగములను సంగ్రహింపక విడుటయుఁ, గ్వాచిత్కప్రయోగసాధుత్వసంపాదనార్థమైన ప్రాచీనమతములను నిరాకరించుటయుఁ బ్రాచీనములు గాకున్నను . బహుళప్రయుక్తము లగువానిని సంగ్రహించుటయు

వ్యావహారికములమాట తలంపమియు నదుష్టములే యనఁదగు. లక్షణకర్తల పదసాధుతాసాధుతలకు సంబంధించిన వాదోపవాదముల గమనించినను, వ్యావహారికాంధ్రమునకు లాక్షణికులకును యుద్ధ మేకాలమునను జరుగుచునే యుండెడి దనుట స్పష్టమగును. పైని వ్రాసిన విషయములను గమనించిన బాలవ్యాకృతిని గలకొలంతలనెత్తి చూపుచుఁ ప్రసిద్ధవ్యవహారము పద్యగ్రంథములందును ప్రయోక్తవ్యమె యను శ్రీరావుసాహెబు గిడుగు వేంకటరామమూర్తిపంతులుగారి మార్గమును, ప్రచురప్రసిద్ధములకే సాధుత్వము నంగీకరించు పండితలాక్షణికుఁ డగు సూరిగారిపద్ధతియు సహజములై తమతమ విధులను దాము నిర్వహించుటలోఁ గృతకృత్యములే యనుట సత్యదూరప్రసంగము గాదు. వాఙ్మయమెల్లఁ బరిశోధించు శ్రమను బోనిచ్చి యద్దమునందువలె దాని నగపఱచుచుఁ దద్భాషాస్వరూపమును చేటతెల్లము గావించుటయే వ్యాకరణపరమప్రయోజన మగుట నుత్తరోత్తర మాంధ్రమునఁ గల్గిన వ్యాకృతులు తత్తత్పూర్వకాలిక గ్రాంథికాంధ్రస్వరూపమును వెల్లడించున వగుటయు వాని సక్రమపరిశోధనమున గ్రాంథికభాషాపరిణామక్రమము సుబోధ మగుటయు స్పష్టమె.

ఇట్టిస్థితిలో గ్రంథకాలక్రమము ననుసరింపక మూలగ్రంథవిషయములనెల్ల ముద్దగాఁజేసి భాషాసక్రమపరిణామం బేని బోధపడని గతిని నాగరకపండితుం డగు చిన్నయసూరియు వ్యాకరణముల పరమప్రయోజనమును గుర్తింపక విషయనిరూపణ మొనర్చుట చింత్య మని తోఁపకపోదు.

కాలక్రమము ననుసరించి యేర్పడెడు గ్రాంథికభాషాపరిణతిని సక్రమముగఁ దెల్పుచు భాషాసక్రమపరిణామము నెఱింగించుట సోదరీభాషల ననుసరించి సవిమర్శక జన్యజనకాదుల విచారించుచు వ్యుత్పత్తిప్రదర్శనముఖమునఁ బ్రకృతిప్రత్యయాదిపరిణామమును సుబోధము సేయుట భాషాసంబంధాదిపర్యాలోచన మొనర్పక యిచ్చవచ్చినగతిని ప్రకృతిప్రత్యయాదివిభాగము చూపుచు వేదమువలె సాధుత్వమును శాసించుట యను వ్యాకరణరచనామార్గములగు మూఁటిలో బాలవ్యాకరణము మూఁడవత్రోవనే గతానుగతికముగ ననుసరించె ననుట

స్పష్టమె. ఇట్టి సిద్ధాంతపద్ధతియె సంస్కృతవ్యాకరణకర్తలనుండి క్షుణ్ణమై యొప్పుటచేతను దద్వాసనాబలమున నాంధ్రమున వ్యాకృతులను వ్రాసినవా రెల్లరును నట్టిమార్గమునే పట్టియున్నవా రగుటచేతను సిద్ధాంతపద్ధతికంటె భిన్నములగు రెండు మార్గములు బహులానుమాన సంకలితము లగుట సిద్ధాంతపద్ధతిని సంగ్రహసూత్రరూపమున విషయమును విశదీకరించు నలవాటునకు లోనైన పండితుల కుపకరింపక రుచింపని వగుటచేతను నాటినుండి నేటివఱకుఁ బండితులు వ్రాసిన వ్యాకృతులు సామాన్యముగ సిద్ధాంతపద్ధతినే యాశ్రయించి యున్న వనియు నాంధ్రపండితుఁ డగు సూరియు నట్టిపద్ధతినే బాలవ్యాకృతిని రచించె ననియుఁ దెల్లంబ. సిద్ధాంతపద్ధతితప్పఁ దక్కిన రెంటును నాంగ్లమునఁ బరిశ్రమచేసినవారికే వేద్యము లనియు నాంగ్లమునందే యారెంటికి మార్గదర్శకము లగు గ్రంథములు గలవు గాన నాంగ్ల మెఱుంగని పండితు లమ్మార్గములఁ దెలిసికొని వ్యాకృతుల రచించుట దుస్సాధమనియు ననవచ్చు. గతానుగతికముగ నేర్పడిన త్రోవంబట్టి యశ్రమముగ నేపనినేని నిర్వహించుటయె ప్రాచీనపండితలక్షణ మైయుండుటఁ గ్రొత్తగఁ గృషిసేసి యట్టివానిని వ్రాయుట కిష్టపడుదురా! అట్లు పరిశ్రమించి పని యొనర్చుట కదియేమి యాముష్మికమా! నిర్మోహత నాత్మశక్తిని మఱచి గోల్పోయినవారి కట్టిపని సుసాధ మని తోఁచునా? అయినను గొంతవఱకేని గ్రాంథికభాషాపరిణామక్రమము గోచరించి యుపకృతి భాషాపరిణామక్రమ తత్త్వజిజ్ఞాసువుల కగునేమో యను నూహంజేసి మూలము నాయాసూత్రముల టీకలకడ వ్రాసి చూపుచు మూలమతముతోఁబాటుగ వివరణముల మతములంగూడ సంగ్రహముగ గ్రంథవిస్తరభీతిని సూచించుచు వ్యాఖ్య వ్రాసి తెనుఁగుతల్లి యెడల నుడుతబత్తి నగపఱచికొన్నవాఁడను. ఇంక మిగిలిన భాషాసోదరీత్వపరీక్షాదిక మాంగ్లాంధ్రోభయభాషాతత్త్వజ్ఞులకుఁ జెందినదే యగుటఁ బరిత్యజించితిని. కాని ప్రత్యయాదిస్వరూపములను వివరించు పట్టులందుఁ గొంతవఱకు సాహసించి నాయూహలను దెల్పుకొన్నవాఁడను. అవ్విషయములు భాషాతత్త్వవిమర్శకసిద్ధాంతసరణి కొకవేళ

విరుద్ధముగాఁ దోఁచినను సహృదయులు యూహాసారస్యము నేని గమనించి నను మన్నింప వేఁడుకొనువాఁడను.

ఇట్లీది యె ట్లున్నను నింతటి శాస్త్రపద్ధతిపటుత్వ మెసఁగ బాలురకు ధారణయోగ్యంబగుగతిని వ్యాకృతిని రచించినవాఁ డగుటనే బాలవ్యాకర్త యానాఁ డట్టి గొప్పఁదనము నందుటయు, నేఁటికిని దద్వ్యాకరణాదర్శప్రతిబింబిత యశఃకాయుం డై శాశ్వతుఁ డై నిల్చి శ్లాఘ్యుఁడగుటయును సంభవించె నన సందియము లేదు.

ఈటీకను వ్రాయుటలో నాకు మదాంధ్రగురువర్యుల యథర్వణ కారికాబాలసరస్వతీయపీఠికలును చింతామణివిషయపరిశోధనమును, గుప్తార్థప్రకాశికయు నింక ననేకుల సారస్వతవ్యాసములును బ్రహ్మశ్రీ, కోరాడ రామకృష్ణయ్య, M A., గారి భాషాతత్త్వవిమర్శనగ్రంథరాజములును దోడ్పడినవిగాన నాగ్రంథకర్తలకెల్ల వందనముల నర్పించువాఁడను.

బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచేఁ బ్రేరితుఁడనై నానేర్చినరీతి నీబాలవ్యాకృతిని వివరించుట జరిగెఁ గాన నాంధ్రపండితమండలియం దత్యంతాభిమానులై వారలకు వన్నె వాసులం గూర్చుచు నాంధ్రభాషాభివర్ధనబద్ధకంకణులై మించు నవ్వారికి సర్వేశుఁ డవారిగ నాయురారోగ్యభాగ్యాదియుతోత్తరోత్తరాభివృద్ధిని బ్రసాదించుఁగాత మనియు నాంధ్రపండితవిమర్శకమండలి సహృదయులై యిందలి గుణలేశములనే గ్రహించి ననుఁ బ్రోత్సహింతురు గాత మనియుఁ బరమేశునిఁ బ్రాంజలినై ప్రార్థించువాఁడను.

విజయనగరము.
15-6-36

ఇట్లు విన్నవించుకొను సుజనపండితవిధేయుఁడు,
విద్వాన్ దూసి రామమూర్తిశాస్త్రి,
శ్రీ విజయనగర మహారాజసంస్కృతకళాశాలాంధ్రోపన్యాసకుఁడు.

విషయసూచిక

శ్రీరస్తు

బాలవ్యాకరణము

బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వపేటికాయుతము

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

క. శ్రీవేంకటేశుఁ బావని, భావించి భజించి గురుల వావిళ్లకుల
శ్రీవేంకటేశ్వరుని సం, భావన వివరింతు సూరిపద్ధతి నెలమిన్.

ఒండొరు లభిప్రాయములఁ దెలుపుకొన సాధనములై జనులచే భాషితము లగు ధ్వనులసమూహము భాష. పరోక్షవర్తుల కాశయముం దెలుప నేర్పడిన ధ్వనిసంకేతములు లిపులు. లిపి యన వర్ణము. వర్ణములు లేఖనార్హములు. లేఖన మన వ్రాఁత. అఱవము, కన్నడము, తెలుఁగు మొదలగుభాషలు వాగ్రూపములును లిఖితరూపములు నగు. కేవల వాగ్రూపము లనాగరికభాషలును మనదేశమునఁ గొన్ని గలవు.

ఆంధ్రదేశమందలివారు లేక యాంధ్రు లనుతెగవారు వ్యవహరించు భాష యాంధ్రము. ప్రాచీనులు వికృతి యనిరి. తెలుఁగు తెనుఁగులు నామాంతరములు.

గ్రహణధారణపటువు బాలుఁ డని పండితప్రవాదము. బాలశబ్దము జ్ఞానశూన్యునందును బదునాఱేండ్లవయసు దాఁటనివానియందును వర్తించు నని నిఘంటువు లనెడి. ప్రకృతిప్రత్యయాదులయు నాగమాదేశాదులయు విభాగమును బ్రకాశనము సేయుచు సుప్తిఙ్కృత్తద్ధితాంతములయు సమాసములయు సాధుత్వమును సంపాదించునది వ్యాకరణము. 'అనుశాసనము, లక్షణము, శబ్దశాస్త్రము, శబ్దానుశాసనము' అనునవి నామాంతరములు. ఆంధ్రలక్షణముల నభ్యసింపఁగోరువారి ప్రథమోపదేశముకొఱకు గ్రాంథికాంధ్రస్వరూప మెఱుంగనివారి ప్రథమోపదేశముకొఱకు విరచితమైన వ్యాకరణ మగుట సూరి దీనిని బాలవ్యాకరణ మనియె. వ్యాకరణము శాస్త్రసంతతిలోఁ జేరినది. శాస్త్రము లాఱు. తర్కము, వ్యాకరణము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంస, వైద్యము, జ్యోతిషము.' అని.

ఈబాలవ్యాకరణము నన్నయచింతామణికి వివరణము. కాన దానిని దదాధారము లగువివరణముల ననుసరించి భాషను శాసించెడి

బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వపేటిక

సంజ్ఞ యనఁ బేరు; సంగ్రహోక్తిః గుఱుతు. పరిచ్ఛేద మన గ్రంథవిభాగము. పేరులకు సంబంధించిన గ్రంథభాగముగాన సూరి దీనిని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేద మనెను.

సంస్కృతములకు వర్ణము లేఁబది. ౧.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఏ ఐ ఓ ఔ అం అః. క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ. ఇం దకారాదు లచ్చులు - కకారాదులు హల్లులు. అజ్ఝల్విభాగ మీలాగుననే మీఁద నెఱుంగునది.

టీ. 'ఆద్యాయాః పంచాశద్వర్ణాః' అనునది మూలము. సంస్కృతభాషాశబ్దసిద్ధి యేఁబది వర్ణములచే నగు. ఈయేఁబది దప్ప నితరము లందుఁ గలుగవు. ఇవి సంస్కృత శబ్దము లని గుర్తించుటకును, వ్యవహారవశమున సంస్కృతపదములఁ బడిన యాంధ్ర వర్ణముల గుర్తించి దిద్దికొనుటకును నిది యొక మార్గము. వ్యాకరణశిక్షిత మై చక్కఁగా నైన దగుట సంస్కృతనామ మాభాషకుఁ గల్గె నండ్రు. సంస్కృతపదములకు సామాన్యముగఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశము కలిమిం జేసియు, విశేషించి సంస్కృతము తెలుఁగునకుఁ బోషక మగుటం జేసియు, సూరి మొట్టమొదట సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయము నె నిరూపించెను.

ఇం దకారాదు లచ్చులు పదునాఱు. కాదులు హల్లులు ముప్పదినాలుగు. 'అచ్చు' 'హల్లు' అను సంజ్ఞలు పాణినివ్యాకరణాది నున్న సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయనిరూపకము లైన మాహేశ్వరసూత్రములప్రత్యాహారనియమముల ననుసరించి వైనవిగాని యిందలి వర్ణసమామ్నాయముఁబట్టి కలిగినవి కావు. కావుననే సూరి యచ్చులను హల్లులను వేఱుపఱచి చూపుచు నచ్చులయు హల్లులయు విభాగ మీలాగుననే మీఁద నెఱుంగున దని వివరణము వ్రాసికొనె. వలసినపుడెల్ల వానిం బేర్కొనుట గ్రంథవిస్తృతికిని జేటా కునకును, గారణమగుంగాన, నొక్కొక్క సమూహముం దెలుప నొక్కొక సంజ్ఞను శాస్త్ర కర్తలు చేసికొందురు. ఒక్క సున్న కనుస్వార మనియు, రెండు సున్నలకు విసర్గ మనియుఁ బేర్లు. ఇవి మాహేశ్వరసూత్రస్థములు కావు. వీని నయోగవాహము లని తరువాతివా రంగీకరించిరి. అకారమాదిగా విసర్గాంతము గలవర్ణము లచ్చులు. కకారమాదిగా శకా

రాంతము గలవర్ణములు హల్లులు. అనుస్వారవిసర్గము లచ్చుచేర్పునంగాని యుచ్చార ణము నందని వగుటచే 'అం, అః' అని నిర్దేశించె. కకారాదులం దకారములు సుఖోచ్చా రణమున కైనవిగాన వానికి హల్ సంజ్ఞ కలుగదు. అచ్చుకూర్పనిగాని హల్లునకు స్పష్టో చ్చారణములేమి స్పష్టమయ్యె. దీన నచ్చున కగు ప్రాణసంజ్ఞయు, హల్లున కగు ప్రాణి సంజ్ఞయు సార్థకములు. కాన హల్ సంజ్ఞ 'క్, గ్, వ్' అను మున్నగు వ్యంజనములకే యగు. హల్లుల వ్యంజనము లండ్రు. సంస్కృతవ్యాకర్తలు ప్రక్రియాప్రయోజనము నపేక్షించి యనుస్వారవిసర్గముల నచ్చులందును హల్లులందును జేర్చిరి. ఇందట్టి ప్రయో జనము లేమిని, సహజోచ్చారణము ననుసరించి వాని నచ్చులలోనె చేర్చెను. కకార మునకుఁ బూర్వమున నున్న విసర్గమును జిహ్వామూలీయ మనియు, పకారమునకుఁ బూర్వ ముననున్న విసర్గమును నుపధ్మానీయ మనియు నండ్రు. ఉచ్చారణము నూతఁగఁగొని యైన యాసంజ్ఞలును, నవ్వాని కట్టియుచ్చారణము నేఁడు తొలఁగుటంజేసి తద్భేదమును బరిత్యక్తములు. ఇట్లే 'ఇక్ యణ్' అను మున్నగు పాణినీయప్రసిద్ధము లనాదృత ములు. ఌకారము సంస్కృతవ్యాకరణజ్ఞులచే ఋవర్ణదీర్ఘముఁ జేసి సాధితమును, మంత్ర శాస్త్రసిద్ధమును నగుట నాదృతము. 'ఆది క్షాంతాస్స్మృతా వర్ణాః' అను నభియుక్తోక్తి ప్రసిద్ధము. కాని సంస్కృతవ్యాకర్తలు షాంతపదమధ్యమున క్షకారాంతముల బఠించిరి. నిఘంటుకర్తలును నాత్రోవనె యనుసరించిరి. కాన నది కషవర్ణముల కలయికచే నైన దని తెలిసెను. దాన నది వర్ణాంతరము గాదయ్యె. దానిని స్వతంత్రవర్ణ మన్నక్త, స్త, మున్నగు సంయుక్తములం గూడ స్వతంత్రవర్ణము లనవలసి వచ్చునుగదా యని వ్యాకర్తల యాశయము. ళకారము మాహేశ్వరసూత్రసిద్ధము గాకున్నను ననాదిగ దీనియుచ్చారణము దేవభాషం దోఁచుచుండుటంజేసి వర్ణాంతరముగ నాదృత మయ్యె. 'అణ్ణ, అథుషట్' అను మున్నగువానిసిద్ధికొఱకు మాహేశ్వరసూత్రములందు హకా రము ద్విరావృత్తమయ్యెఁ గాని యిందుఁ బ్రసక్తము గామి నట్లు గా దయ్యె.

సాధారణముగ నిందలి సంజ్ఞలు పాణినీయస్థములె. పరుషము సరళము మొదలగు పాణినీయస్థములు గానివి లేకపోలేదు. "పండితసంప్రదాయప్రసిద్ధములును ననాదులును నగుసంజ్ఞ లపరిత్యాజ్యములు. ఆంధ్రభాషాజ్ఞాన మార్జింపఁగోరువారు సంస్కృతభాషా జ్ఞానమును బడసినవారై యుండవలెను గాన నట్టివారి కాప్రాచీనసంజ్ఞలే సుబోధము లగు. కృతకములు పాఠకక్లేశదాయకములు." అను మున్నగునాశయములతో సూరి విరివిగ సంస్కృతవ్యాకర్తృసమ్మతము లగు సంజ్ఞలనే యిం దుపయోగించెను. సంస్కృతవర్ణ సమామ్నాయము ప్రసిద్ధ మగుట మూల మక్షరసంఖ్యచే తెలిపెను. అయినను నిది విష రణనగుట సుబోధనముకై వర్ణములనెల్ల నిరూపించెను,

ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది. ౨.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఓ అం అః. క ఖ గ ఘ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ స హ ళ. కొందఱి మతంబున హ్రస్వవక్రంబులును బ్రాకృతంబునందుఁ గలవు. కొందఱి మతంబున వక్రతమంబులుం గలవు. ఎ ఏ ఒ ఓ లు వక్రము లని, ఐ ఔ లు వక్రతమము లని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

టీ. 'ప్రకృతేస్తు తే దశోనా స్యుః' అనునది మూలము. ప్రాకృతభాషాశబ్దసిద్ధి నలువది వర్ణములచే నగు. ఇవి దప్ప నితరము లం దగపడవు. ప్రాకృతశబ్దము లివి యని గుర్తింప నిది యొకమార్గము. ప్రకృతి యన సంస్కృత మనియు, దానినుండి కలిగినదగుటఁ బ్రాకృతసంజ్ఞ దీనికి సిద్ధించె ననియు నం్రదు. ప్రాకృతమే ప్రాచీన మనియు, దానిని సంస్కరించుటచే సంస్కృతము సిద్ధించె ననియు, దాన సంస్కృతప్రాకృతసంజ్ఞలు సార్థకము లగు ననియుఁ గొంద ఱం్రదు. సంస్కృతనాటకములందు స్త్రీలయు నీచపాత్రలయు వ్యవహారమునఁ బ్రాకృతము చూపట్టును. 'ప్రాకృతము, శౌరసేని, మాగధి, పైశాచి, చూళికాపైశాచి, అపభ్రంశము' అని ప్రాకృతము షడ్విధ మగు. ఇందుఁ గొన్ని దేశ భేదముచే నైనవియుఁ గొన్ని సంస్కృతభాషాదృష్టిని దోఁచెడు వికృతి తారతమ్యముచే సిద్ధించినవియు నని తోఁచెడి. సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయగతములలో 'ఋ, ౠ, ఌ, ౡ, ఐ, ఔ, ఙ, ఞ, శ, ష' అను పదివర్ణము లిందు లేవు. ప్రాకృతవ్యాకర్తల కొందఱి మతమున హ్రస్వవక్రములును (ఎ, ఒ) గలవు. ఈమతమున నిందు నలువదిరెండు వర్ణము లగును. కొందఱిమతమున వక్రతమములును (ఐ, ఔ) గలవు. ఈమతమున నిందు నలువది నాలుగు కలుగును. 'ఏఙథో వక్రః, వక్రతమ ఐచ్' అని చింతామణికర్త యనుటచే మూలస్థప్రాచీనశబ్దవాచ్యుఁ డతఁడే యగు. బహుత్వము పూజ్యతాద్యోతకము. వ్రాఁతలో ఏ ఓ లు వక్రతను, ఐ ఔ లు మిక్కిలి వక్రతను గలిగియుండుటంబట్టి వక్రవక్రతమ సంజ్ఞలు సార్థకములు. 'ఏ ఓ' అను దీర్ఘవక్రముల హ్రస్వరూపము లగుట- 'ఎ ఒ' అను వానిని హ్రస్వవక్రము లనుటయు నన్వర్థమె. ప్రాకృతము సంస్కృతమునుండి కలిగిన దను తలంపుతోడను, సంస్కృతమునకుఁ దరువాతఁ దెలుఁగును బోషించునది ప్రాకృత మను నూహతోడను బ్రాకృతవర్ణసమామ్నాయమును సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయమునకుఁ బిదపఁ జేర్కొనెను. ప్రసిద్ధ మగుట మూలము వర్ణసంఖ్యనే తెలిపెను. వివరణ మగుట సుబోధమునకై వర్ణములనెల్ల నిరూపించెను. ఇందుఁ గొందఱి యనుటంజేసి కొందఱి యనుట యసాధు వని భ్రమింప నగు. కొందఱి కూడఁ బ్రాచీనప్రయోగదృష్ట మగుట నుభయమును గ్రాహ్యములె యగు. (చూ. బా. క. శ. 123).

తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పదియాఱు. 3.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ అం అః. క గ చ చ
జ జ ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ స హ ళ.

టీ. “షట్త్రింశదత్ర తే ద్వివిధాదిదుదేదోతౌఽచౌ వక్రతమావనుస్వారౌ కగ చజయుగటడణతదనపబమయరలవసహాళం తు హల్వర్గః” అనునవి మూలములు. మూఁడు+పది=ముప్పది. తెనుఁగుశబ్దముల సిద్ధి ముప్పదియాఱు వర్ణములచే నగు. ఇవి తప్ప నితరములు తెలుఁగుశబ్దములందుఁ దోఁపవు. ఇవి తెలుఁగుపదము లని గుర్తింప నిది యొక మార్గము.

ప్రాకృతమున వర్గద్వితీయచతుర్థము లున్నను దెనుఁగునఁ గల్గిన ప్రాకృతసమభవ ముల నవి చూపట్టవు, సంస్కృతభవములందును గనవట్టవు. కాన సంస్కృతసమేతరం బైన యీభాష యచ్ఛ యనియుఁ, బ్రాకృతసమభవ సంస్కృతభవ దేశ్యరూప మగు తెలుఁగున కిది వర్ణసమామ్నాయ మనియు సూరిమూలమునాశయ మైన ట్లూహించుట యస్వరసము గాదు. అచ్చతెలుఁగు కబ్బములకర్తలును బైనాల్గింటిని యచ్ఛగా నాద రించిరి. కాన సూత్రమునందలి తెలుఁగున కనుదానికిఁ బ్రాకృత సమ - ప్రాకృత భవ - సంస్కృతభవ - దేశ్యరూప మగు తెలుఁగే యర్థ మని యెన్నవలెను.

ఏఁబది సంస్కృతవర్ణములలో ఋ ౠ ఌ ౡ ః ఖ ఛ ఠ థ ఫ ఘ ఝ ఢ ధ భ ఙ ఞ శ ష లను పందొమ్మిదివర్ణము లిందు లేవు. సంస్కృతవర్ణముల సిద్ధింపని యర్థానుస్వారము (ఁ) దంత్యచజలు (చ జ) హ్రస్వవక్రములు (ఎ ఒ) అను నేను వర్ణము లిందుఁ గ్రొత్తగఁ దోఁచెడి. నలువది ప్రాకృతవర్ణములలో విసర్గము (ః) వర్గ ద్వితీయచతుర్థము లిందుఁ గనవట్టవు. ప్రాకృత వర్ణములఁ గలుగని హ్రస్వవక్రములు (ఎ ఒ) వక్రతమములు (ఐ ఔ) అర్థానుస్వారము (ఁ) దంత్యచజలు (చ జ) నను నేడువర్ణము లిందుఁ జూపట్టును.

భిన్నధ్వనులకు సంకేతము లగుటంజేసి వర్ణాంతరములును నాయా యచ్చుల సంబంధముచేతనె యా రెంటి కట్టి భిన్నధ్వని కలుగుటను మూలవర్ణములు రెండే యని సంభావింపఁదగుటంజేసి సదృశలేఖనము గలవియు, చ జ లయ్యె నని చ జ యుగమును నిర్దేశించుమూలము నభిప్రాయమైనట్లు సూరి గ్రహించి చజ యుగము నిందును నాదరిం చెను. “దంత్యచజౌ గురు రతౌ చ బిందుయుతౌ” అని మూల మాద్యప్రకృతిప్రకృతుల దృష్టిని సూక్ష్మముగ నై దంత్యచజలకుఁ దన కాలమునఁ బండిత సంప్రదాయసిద్ధమైన బిందులేఖనమును గుర్తుగాఁ జూపుట యివి దంత్యచజ లని గుర్తింప నేదేనొక గుర్తును వానిపై నిడవలె నను నంశమును సూచించునదిగా నెన్ని సూరి తన కాలమున వానికి

గుర్తుగాఁ బ్రసిద్ధమైన తెలుఁగు రెండంకెను ౨ దా గుర్తుగాఁ జేసె నని యెన్నవలెను. దంత్యచజలపై సూరి యిడిన ‘౨’ అను గుర్తు తొల్లి వానిపై గుర్తుగా నుండిన బిందువు తాళపత్రలేఖనముననైన గంటపుదూఁకుచే నిట్లు మాఱెనో లేక చజయుగమున దంత్యములు రెండవవర్ణము లగుటఁ దెనుఁగు రెండంకెచే ౨ వానిని దెలుఁగువారు గుర్తించుటచే నేర్పడెనో తకారము దంత్య మగుట నిది దంత్యమగుటకు ౨ తాముడి నిడఁగ నా తాలవ్యమునను గుర్తుగా నిడిన తాముడి క్రమముగ దంత్యచిహ్నమయ్యెనో తెలియకున్నది. ‘రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః, గురు రలా చ బిందుయుతౌ’ అని మూలము. రేఫకు ద్వైవిధ్యము నంగీకరించి యందు గురురేఫమును బిందువుచే గుర్తించియు, వర్ణసమామ్నాయమున యరలవసహాళ మ్మని దానిని స్వతంత్రవర్ణముగఁ జేర్పకుండుటం బట్టి భిన్నస్థానప్రయత్నములు గలవానికే కాని సదృశస్థానప్రయత్నములు గలవానికా ప్రయత్నమందె మృదుకఠినత్వములు గలిగినంతమాత్రమున వర్ణాంతరత్వము సంభవింపఁ దను తలంపుననో, ప్రత్యేకలేఖనము లేమినో, యున్నను నది పండితసంప్రగాయమున బిందుచిహ్నితమును, లేఖకసంప్రదాయమున వేఱొకరూపముగను నుండి సర్వసాధారణ మగు వ్యవస్థ దాని కగపడమినో గురురేఫమునకు వర్ణాంతరత్వ మంగీకరింపనట్లు, సంభావింప సూరియు దానిని స్వతంత్రవర్ణముగ గణింపఁడయ్యెను.

‘లఘువోఽలఘువశ్చేతి ద్వేధాంతస్థాన్ వదంతి శాస్తారః’ అని మూలము. లకారమునకు లఘ్వలఘుభేదము నంగీకరించియు, గురురేఫమువలె విడువక ‘యరలవసహాళ’ మ్మని ళకారమును స్వతంత్రవర్ణముగఁ జేర్చుటంబట్టి, లఘ్వలఘుత్వములు లేనికాదులవంటి స్వతంత్రవర్ణము ళకారమొకటి గలదను నాశయము గలిగియున్నట్లనుమానించి సూరి ళకారమును వర్ణాంతరముగ నెంచి తళుకు, బెళుకు, త్రెళ్లు, తళతళ మున్నగు లకారోచ్చారణము జేయఁదగని తెనుఁగుపదములందలి ళకారమును స్వతంత్ర మనిపించి చింతామణి నన్నయప్రణీత మను తలంపు గలిగి ప్రాచీనాంధ్ర భాషాదృష్టిని వివరణము వ్రాయు బాలసరస్వత్యాదుల ననుసరించె.

అప్పకవీయచింతామణి యట్లుగాక తన కాలమునకుఁ బ్రత్యేకలేఖనమును స్వతంత్రవర్ణతను గలిగియున్న గురు రేఫమును నన్నయచింతామణి సూత్రములకు ముడివెట్టునదై ‘సప్తత్రింశదిహాన్యే, రయుగలయుగవసషాశ్చహాలః’ అని మాఱి ళకారముతోఁబాటుగ గురురేఫమును వర్ణాంతరముగ వర్ణించునదయ్యెను. అప్పకవీయ బాలసరస్వతీయచింతామణులలో బాలసరస్వతీయచింతామణినె తఱచుగఁ బ్రమాణీకరించు నహోబలపండితీయమును జింతామణి నన్నయప్రణీత మని తా నన్నమాట మఱచియొ యీ సందర్భ మంతగ సయుక్తికముగఁ దోఁపమినో తాత్కాలికప్రవృద్ధ గురురేఫ

భ్రమకు లోనయియొ యప్పకవీయచింతామణి నీసందర్భమునఁ గాదనలేక తాను దఱుచుగఁ బ్రమాణీకరించు బాలసరస్వతీయచింతామణిని గాదని విడువలేక 'గురురేఫస్య వర్ణమధ్యే పరిగణనదశాయాం 'సప్తత్రింశదిహాన్యే' 'ఇత్యప్పకవిపుస్తకపాఠోఽపి సాధురేవ' అని రెండు చింతామణులకు సామంజస్యమును గల్పించి కృతార్థ మయ్యె. బాలవ్యాకరణమునకు శేషగ్రంథ మనఁదగు త్రిలింగలక్షణశేష మను ప్రౌఢవ్యాకరణమును, 'యవలలవలె రేఫంబును బ్రయత్నభేదముచే ద్వివిధముగాన శబ్దశాసనాదులచేత నలఘురేఫము వర్ణాంతరముగ గ్రహింపఁబడదయ్యె' నని గురురేఫమును లఘురేఫభేదముగ నెన్నుటయు స్వతంత్రవర్ణము గాదనుటయు శబ్దశాసనాశయములుగా నభివర్ణించి యీ విషయమునఁ బ్రాచీనమార్గానుసారులగు సూరి మొదలగువారినే యనుసరించెను.

ఇట్లిన్ని వివరణము లిన్ని రీతుల శోధించి శోధించి నన్నయ ప్రాచీనచింతామణికి గురురేఫమును వర్ణాంతరముగ నెన్నుట యిష్టము గాదని ఘోషించుచున్నను బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక మాత్ర మిప్పట్టున వారికారికల మాని 'రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః' అను నన్నయచింతామణి సూత్రమునె ప్రమాణీకరించియు, నప్పకవీయచింతామణివలె గురురేఫమును వర్ణాంతరముగఁ జేసి యయుక్తికముగ నన్నయచింతామణి కద్దాని ముడిపెట్టఁ బాటుపడుచున్నది. భాషాంతరీకరణములగు జీవద్భాషాలక్షణములు వివరణములును దాము మూలములుగాఁ గొన్న వానికాలమును దాత్కాలిక భాషాస్థితిని గమనింపక నాఁటినుండి తమ కాలమువఱకుఁ గల భాషనెల్లను సంస్కృతవ్యాకరణవ్యాఖ్యాసంప్రదాయ వాసనావాసితములై వానికి లక్ష్యముగాఁ జేయఁ దలంచి వర్తించిన వగుటఁ దత్తాత్కాలిక భాషాస్వరూపము తేటపఱుపకుండుటే గాక తాము మూలములను బూర్వాపరసందర్భవిరుద్ధము లగు సమన్వయములకుఁ బాలై వాదోపవాదములను బెంచునవై తుద కుద్దేశశూన్యములును నగుచున్నవి. పైని వ్రాసిన చర్చలెల్ల నేతన్మూలకములే యనుట పాఠకలోకమునకుఁ దెల్లమె.

బిందువున కచ్చుచేర్పునంగాని యుచ్చారణములేమి సహజము. తెనుఁగున బిందు వను నాసికవర్ణ జాత మైనను నది మఱల నెపుడును ననునాసిక మగుట గన్పట్టదు. వ్యాకరణప్రక్రియలో దీనిని హల్లుగా నెన్నవలసిన ప్రసక్తి యగపడదు. కాన నిది యచ్చులలోనె చేర్పఁబడియె. ఛందశ్శక్తులు మాత్రము దీనిం దఱచుగ హల్లుగనే యెంచిరి. బిందుమాత్ర మచ్చే యగునపుడు రాముఁడు రాముండను మున్నగుచోటుల నుత్వసంధి రాదా యని శంకింపఁ జనదు.

అర్ధానుస్వార మనునాసికోచ్చారణమునకు గుఱుతు. దాని యుచ్చారణము నేఁడు తొలఁగినది. నిండుసున్న యను నాసికోచ్చారణము గలది గాన నది హల్తుల్యమె.

సామాన్యముగ నచ్ సంధి భిన్నపదముల యంత్యాద్యచ్చులకు సంభవించెడిఁగాని యభిన్న పదములకుఁ (ఏకపదమధ్యమున) గలుగునది కాదు. కానఁ బైస్థలములం దచ్ సంధికిఁ బ్రసక్తియే లేదు. భాషాచరిత్రదృష్టిని బరిశీలించునపుడు తొల్లి యర్ధానుస్వారము లేనే లేదనియు, నెల్లచోటుల నిండుసున్నయే యొప్పెడి దనియుఁ, గాలక్రమమునసైన తేల్చి పలుకఁబడిలో నాయా చోటులందలి యను నాసికోచ్చారణము లుప్తమయ్యె ననియుఁ, బిదప నను నాసికోచ్చారణ మట్టిచోటుల నుండెడిదనుటకు గుర్తుగా నర్ధబిందు వేర్పడెననియుఁ జెప్పక తప్పదు. శాసనములందును దాళపత్రమాతృకలందును నర్ధ బిందువు పుండఁదగినచోటులందు నిండుసున్న నుంచుటయుఁ బూర్ణబిందు వుండఁదగిన తావులఁ బూర్ణమునేని యనునాసికమునేని నిల్పి పరహల్లునకు ద్విత్వముఁ గూర్చుటయుఁ జూపట్టెడి. ఇట్టి వ్రాఁతలను, సబిందుకములతోడి ప్రాసాదిసంబంధమును బరిశీలించి పూర్ణార్ధబిందుపదనిర్ణయమును బండితప్రకాండు లొనర్చి రన నొప్పెడి.

ఆంధ్రము, వికృతి యనునవి యీ భాషకు సంస్కృతనామములు. అంధకార బంధురమగు ప్రదేశమునందలి వారిభాష యగుట దీనికి కీపేరు కలిగె నందురు. వర్ణలోప వర్ణాగమవర్ణవ్యత్యయాది పరిణామముల నంది, సంస్కృతప్రాకృతములనుండి చేరిన పదజాల మిందు విరివిగఁ గన్పట్టుటం జేసియో, సంస్కృతసంగ్రహోక్తి యని తలంచియో, చింతామణి వికృతిపదమునే యాదరించె. అథర్వణ మాంధ్రమనిగూడ వాడెను. దేశీయములగు తెలుఁగు తెనుఁగునుడులను సంస్కృతకారికలందు వాడుటకంటె వికృత్యాంధ్ర వ్యవహారమే సరస మని చింతామణ్యాథర్వణములు తలంచి యుండనోపు. లేకున్న నన్నయ భారతమున నగపడు తెలుఁగు తెనుఁగుపదముల కందుఁ బ్రవేశము లేమికిఁ గత మేమి! కేతన పెద్దనాదులు తెలుఁగునఁ దెనుఁగునకు లక్షణము చెప్పినవారలు తెనుఁగు తెలుఁగులను వాడియున్నారు. తెనుఁగునఁ దెనుఁగునకు లక్షణము చెప్పిన సూరియుఁ గేతనాదులమార్గము పట్టి తెలుఁగు తెనుఁగుల వాడినాఁడు. ప్రౌఢవ్యాకృతిమాత్రము వికృతత్వమునే యనఁగా సంస్కృతప్రాకృతపదములు తెనుఁగునఁ బ్రవేశించుటనే పరిగణించి యాంధ్ర మని వ్యవహరించి వర్ణముల వర్ణించె. దీన శుద్ధజాతీయపదజాలము తెనుఁ గనియు, సంస్కృత ప్రాకృతసంకలితపదజాల మాంధ్ర మనియుఁ గొందఱ యభిప్రాయము గావచ్చు. కాని సంస్కృతాదిమిశ్రమగు తన భాషనే తెనుఁగని నన్నయభారతమున వ్యవహరించుటను, నట్లభిప్రాయపడుట కవకాశము లే దని తోఁచెడి. ఎవ రెట్లు వ్యవహరించినను తెనుఁగు తెలుఁగులకు వ్యుత్పత్తిమాత్ర మేవారును దెల్పినవారు కారు. దేశీయోక్తులకు వ్యుత్పత్తి యే మను విచార మేల యని యూరకొనిరేమో! విమర్శకులు జాతీయమగు తెలుఁగుపదమును సంస్కృతీకరించుటఁ జేసి త్రిలింగపద మేర్పడిన

ట్లనుచున్నారు. ఇది ప్రాచీనసంస్కృతకావ్యములఁ గానరాక పదునాలవశతాబ్ద్యాది నుండి యగపడుటయే యట్లనుటకుఁ గతము గానోపును. త్రిలింగ త్రినగభవములు తెలుఁగు తెనుఁగు లని కొందఱి మతము. ప్రకృతియందు లేనిబిందువు వికృతియందుఁ దోఁచుట గుదురమిని బిందువును గుదురుపఱుపఁ ద్రిలింగవికృతి యగు తెలుఁగే లకార నకారముగ మాఱుటం జేసి తెనుఁగయ్యెఁ గానఁ దెలుఁగు తెనుఁగులకుఁ ద్రిలింగశబ్దమే మూల మని కొంద ఱంద్రు. తొలఁకు - తొనఁకు, తొల - తొన అని లనలపరిణామము గన్పట్టు. 'వైశాఖ=వేసఁగి, పీఠ=పీఁట, పూగ=పోఁక' అను వికృతులందుఁ బ్రకృతులందు లేనిబిందువు చూపట్టెడి కాన నుభయమును గ్రాహ్యమె యని కొందఱు తలంతురు. త్రిలింగపద మాదిభాషాకావ్యములందు దేశవాచకముగఁ జూపట్టెడిఁ గాని త్రినగపదము గానము. కానఁ బ్రాచీనత్రిలింగమునుండియే తెలుఁగు తెనుఁగులు కలిగె ననుట సయుక్తిక మని కొందఱి మతము. అహోబలపత్యాదులు త్రిలింగపదమునే తెనుఁగు తెలుఁగులకు మూలముగ నూహించిరి. "త్రిలింగదేశవ్యవహారసిద్ధమగుభాష దేశ్య" మను సూత్రము ననుసరించి సూరి దేశమూలముననె భాష తెలుఁగు నాఁబరఁగె ననియుఁ, దెలుఁగు తెనుఁగులకుఁ ద్రిలింగశబ్దమునే మూలముగ నెంచె ననియు ననుమానింపఁ దగును. తెనుఁ గని నకారమధ్యముగ నున్న యేతత్సూత్రాదిపదము నీవ్యాకృతి ననుసరించి వేఱొకగతిని సాధింపనవకాశము లేదుగదా! నవీనులు కొందఱు త్రికలింగమును దెలుఁగు తెనుఁగులకు మూల మనుచున్నారు. ఏది యెట్లున్నను దెలుఁగున లకారము నకారముగా మాఱుట పెక్కుచోటులం దగపడుచుండుటచేతను, త్రిలింగశబ్దభవ మను నపుడే యర్ధానుస్వారము పొసఁగఁదగి యుండుటచేతను, బ్రకృతులందు లేనిబిందువు వికృతులఁ దోఁచుట క్వాచిత్క మనఁదగుటచేతను, సామాన్యముగ లాక్షణికు లెల్లరు ద్రిలింగవికృతులుగనే సంభావించియుండుటచేతను, లక్షణకర్తల మతమునఁ ద్రిలింగ వికృతులే తెలుఁగు తెనుఁగు లని సంభావింపనయ్యెడి. తేల్ నదీప్రాంతవాసులబాస గానఁ దెలుఁ గయ్యె ననియుఁ, దెలినేలయందలి భాష యగుటఁ దెలుఁగయ్యె ననియుఁ, దిలలు గోవులుగల దేశముగానఁ దిలగు పదమునుండి తెలుఁ గయ్యె ననియు, ల-నకారములకు వ్యత్యాసము సహజమగుటం జేసియు, లకారమే నకారముగ మాఱె ననుటకును నకారము లకారముగ లేదనుటకును నాధారములు లేమిం జేసియు నజాతమై వత్తక్కరములు లేనిదై వీనులకు వింపొనర్చు పలుకుబడి గలదికాన తేనె యనఁగా మధురము మనోజ్ఞము నగుట (తేనె+అగు) నగు చేర్చుటం జేసియైన దానినుండి తెనుఁగు తెలుఁగులు పరిణమించె ననియుఁ తెళుగన్నడ వికృతి యగుటఁ దెలుఁ గనియు నెల్లదేశముల నడుమనున్న దేశమువారిబాస యగుటఁ (తెన్నులో నున్నదగుట) దెనుఁ గయ్యె ననియు (తెన్ను+అగు = తెనుఁగు)

విమర్శకులు పలురకముల వ్యుత్పత్తులను జూపినవారు. తెలుఁగు తెనుఁగులు దేశ్యము లని భాషాతత్త్వవిమర్శకులమతము, వికృతు లని లాక్షణికమతము. 'పరిఢవిల్లు, ఖంగులు, పైఠిణీ' మున్నగు కవిప్రయుక్తములంజేసి వర్గద్వితీయచతుర్థములఁ జేర్పవలె నండ్రు. చింతామణి యాంధ్రభాషాభాగములలో నన్యదేశ్య మప్పటికిఁ గలుగమి నొకభాగముగఁ దెలుపలేదు. దానదేశ్యలక్షణావసరమునను నన్యదేశ్యముమాట నెత్తలేదు. ఏపరిచ్ఛేద ముననేని యన్యదేశ్యమును దలపెట్టలేదు. సాధారణముగ నీయన్యదేశ్యములు తెలుఁగున మహమ్మదీయాదిపరిపాలనాది సంబంధమునఁ గలిగిన ట్లూహింపనయ్యెడి. నన్నయాది ప్రాచీన కావ్యముల వీనియునికి గానరాదు. తరువాతి కావ్యములందును నిట్టి నత్యల్పముగఁ దోఁచెడి. కాన సూరి వీనివిషయమున నుపేక్ష సూపె ననుట యుచితమగు. అఱవకన్న డాదిపదము లనేకములును, ప్రాకృతసమభవము లసంఖ్యములును నచ్చ తెలుఁగుపదముల క్రిందనే గణింపఁబడియెడి. ఒక తల్లికైన సోదరీభాష లగుటంజేసియు, నేకదేశోద్భ వము లగుటంజేసియు నవి యట్లు లెక్కింపఁబడుట సమంజసాబ. అయిన సంస్కృత సమమునుమాత్ర మేల యట్లనరాదండ్రేమో? వర్ణాదివికృతిచేఁ బ్రకృతికంటె దవ్వగుట యవిజ్ఞాతప్రకృతియై ప్రాకృతసమభవము లచ్చ తెలుఁగునుడు లయ్యె ననియు, నట్టి వికృతి సంస్కృతసమములందుఁ దోఁపమి నవి యట్లు గావయ్యె ననియు ననవలయును. మఱియుఁ గావ్యరచనకుఁ జాలినన్ని శుద్ధదేశ్యములు లేమి నచ్చ తెలుఁగుకావ్యకర్తలు ప్రాకృతసమభవముల నుపయోగించుటంజేసి వీని నచ్చ తెలుఁగుపదము లని యనక తప్పి నది గాదు. మఱ్ఱాకు, తాటాకు, కాఫీ, ఫర్లాంగు మున్నగువాని అ-ఫలకు వేఱుగుర్తు లుండవలె నని విజ్ఞు లనుచున్నారు. జీవద్భాషాపదములందలి వర్ణముల కుచ్చారణభేద మును, నితరదేశీయ భాషాపదసంబంధము కలిమిఁ గ్రొత్తవర్ణముల కలిమియుఁ గనిగడిఁ గాన నుత్తరోత్తరలక్షణములు వానికిఁ గావ్యప్రయోగార్హత విరివిగఁ గనవ్పట్టినచో సాధించెడి నని సూరి చింతామణ్యనుసారియై వానిఁ దలపెట్టలే దనుట సమంజసము. ఇది చింతామణివివరణ మను నంశము మఱువకున్నఁ గొన్నిశంక లీగ్రంథమున సామాన్య ముగఁ గలుగవు.

ఋ ౠ ఌ ౡ విసర్గ ఖ ఛ ఠ థ ఫ ఘ ఝ ఢ ధ భ శ ఋ శ ష లు సంస్కృతసమంబులను గూడి తెలుఁగున వ్యవహరింపఁబడు ౪.

ఋతువు-పితౄణము క్లృప్తము - ఌంకారము - సుఃఖము ఖడ్గము- ఘటము - ఛత్త్రము - ఝరము - కంఠము - ఢక్క-రథము ధరణి-ఫణము- భయము - పఙ్క్తి - ఆజ్ఞ - శరము - షండము.

టీ. 'అన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్' అనునది మూలము. సంస్కృతసమము లనఁగా నాంధ్రప్రత్యయనిమిత్తకవికృతినందిన సంస్కృతపదములు. ఈపందొమ్మిదివర్ణములను బ్రధానముగ సంస్కృతశబ్దగతము లగుటంజేసి సంస్కృతశబ్దముల మూలమునఁ గల్గు నని వ్రాసెను. ఇట్లగుటంజేసి పైవర్ణములుగల తెలుఁగుపదములు లే వని తెలియనయ్యె. ఇది సంస్కృతసమము లని తెలుఁగుపదము లని పోల్చికొనుట కిది యొక మార్గము. పతిఘవము, కరిల్, పెరిల్ మొదలగు దేశ్యములందును, కంఖాణము, ఖంగులు, పైఠిణీ మొదలగు నన్యదేశ్యములందును బైవర్ణములలోఁ గొన్ని చూపట్టెడింగాని యట్టి దేశ్యములు ప్రాచీనకావ్యములం దగపడకుండుటంజేసియుఁ, దరువాతి కబ్బముల విరళములును నగుటంజేసియు, నన్యదేశ్యవిషయమునఁ జింతామణి యాభిముఖ్యమును జూపమింజేసియు, సంస్కృతసమములమూలముననె యీవర్ణములు ప్రధానముగఁ గలుగు నని సూరి యనెను.

ఇందలి యుదాహృతులలో పఙ్క్తి యని ఙకార-కకార-తకారసంయుక్తముగను, 'కంఠము, షండము' అని సబిందుకముగను సూరి నిర్దేశించుటం బరికింపఁ, బరసవర్ణము నిత్యముగ వ్రాయవలసిన సంస్కృతపదమధ్యమందుఁ బరసవర్ణబిందులేఖనములు రెండును నదుష్టము లని తెల్లమయ్యెడి. సంస్కృతపదమధ్యములందలి యనునాసికములలో నేవి తమకుఁ బూర్వమునఁ గాని పరమునఁగాని వేఱొకపొల్లు హల్లును గలిగియుండునో యాయనునాసికముల ననునాసికములుగనే వ్రాయవలయును గాని వాని స్థానమున బిందువు వ్రాయరా దని సూచించె నన్న పఙ్క్తి, శార్ఙ్గము మున్నగునవి సబిందుకములుగ వ్రాయుట దుష్టమయ్యెడి. తెనుఁగున శార్ఙ్గమును మాత్రము సబిందుకముగ వ్రాయుట గానము. పఙ్క్త్యాదులు సబిందుకములుగనె తోఁచెడి. శాసనములందు బహుళముగఁ బరసవర్ణమె పూర్ణబిందుస్థానమునఁ దోఁచెడి. బిందుయతి సంధిగతప్రాసముల ధోరణిని బరికించిన సంస్కృతపదమధ్యానునాసికముల స్థానమున బిందువును వ్రాయునాచార మవిరుద్ధమయ్యెడి. అనునాసికప్రాసము నరసిన ననునాసికమునే వ్రాయవలయు ననితోఁచెడి. వీనిం గమనించియే సూరి సంస్కృతపదమధ్యానునాసికముల స్థానమున ననునాసికబిందులేఖనములు రెండును నదుష్టములే యని 'పఙ్క్తి, కంఠము' అను నుదాహరణములచే సూచించె ననుటయే సముచిత మయ్యెడి.

మూలమున 'శబ్దయోగవశాత్' అని సామాన్యముగ ననుటంజేసి తెలుఁగున దేశ్యేతరదేశ్యములమూలమునను మహాప్రాణములకలిమి గుదురుపడెడి. కాని తత్సమరూపసాధనపరమై దేశ్యవిషయమున వ్యవహారమునె ప్రమాణీకరించు చింతామణి దేశ్యాన్యదేశ్యవర్ణప్రవేశము నలంతివిషయము నేఁన్మూలమున సూచించె ననుట సరసము

గామి వ్యాఖ్యాతల ననుసరించి సూరియు నాదళమునకు సంస్కృతశబ్దములనె విషయము చేసెను. ప్రాకృతమున మహాప్రాణము లున్నను దెలుఁగునఁ గలిగిన ప్రాకృతసమముల నవి తొలఁపమిఁ దన్మూలమునఁ గలుగు నని సూరి యనలేదు. భవముల నవి లేనేలేవు.

కచటతపలు పరుషంబు లని గజడదబలు సరళంబు లని చెప్పంబడు. ౫.

టీ. 'కచటతపాః పరుషాఖ్యా గజడదబాస్తు సరళాః' అనునది మూలము. అయిదువర్గములందలి తొలియక్షరము లైదింటికిఁ బరుషసంజ్ఞయు, మూఁడవవర్ణము లైదింటికి సరళసంజ్ఞయుఁ జేసెను. పరుషసరళముల యుచ్చారణమునందలి కాఠిన్యమును, సారళ్యమును దెలుపు నీసంజ్ఞలు సార్థకములు. పరుషములు వర్గాదివర్ణములుగాన నొక్కి పలుకఁబడు. దాన నవి పరుషము లనంబరఁగె. వర్గప్రథమద్వితీయచతుర్థములవలెఁ గ్రమముగ నొక్కి పలుకఁబడుట హకారయోగమునఁ గష్టోచ్చారణమునఁబడి యుండుట యను నవస్థలపాలుగామిఁ దృతీయములు సరళములు నాఁబరఁగెను. ఈసంజ్ఞ లాంధ్రలక్షణసిద్ధములుగాని యాద్యవ్యాకరణప్రసిద్ధములు గావు.

ఇతరము లగు హల్లులు స్థిరములు. ౬.

ఖ ఘ ఙ ఛ ఝ ఞ ఠ ఢ ణ థ ధ న ఫ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ.

టీ. 'స్థిరా ఇతరే' అనునది మూలము పరుషసరళములు పనితప్ప నితరములు స్థిరము లను సంజ్ఞ నందెడి వ్యాకరణప్రక్రియనుబట్టి పరుషసరళములు పరిణామార్హవర్ణము లయ్యెడి తక్కుంగలవర్ణములకు సాధారణముగఁ బరిణామము చూపట్టమి నవి స్థిరములు నాఁబడెడి. కొన్నివర్ణములకు స్థిరసంజ్ఞకములకుఁ గొండొకచోఁ బరిణతి చూపట్టెడి. కాని యాపరిణతి పరుషములకువలె సార్వత్రికము గామి స్థిరసంజ్ఞకసార్థక్యమును గల్పింపఁజాలదు. అయాహల్లుల కాయాహల్లు లాదేశములుగఁ జూపట్టునే గాని సమూలముగ నాయాహల్లులు పోవుట సామాన్యముగ వ్యాకరణప్రక్రియలోఁ జూపట్టదు గాన వీని కీసంజ్ఞ కలిగె ననియే ననవచ్చును. ఇ దాద్యవ్యాకృతిసిద్ధసంజ్ఞయె.

దంత్యతాలవ్యంబు లయిన చజలు సవర్ణంబులు. ౭.

తాలవ్య చకారంబు దంత్య చకారంబునకును దాలవ్య జకారంబు దంత్యజకారంబునకు గ్రాహకము లని తాత్పర్యము.

టీ. 'స్యాన్మిథస్సవర్ణశ్చ' అనునది మూలము. సంస్కృతమున చజలకుఁ దాలవ్యోచ్చారణమేగాని దంత్యోచ్చారణము లేదు. తెలుఁగుపదములందలి చజలకు దంత్య

తాలవ్యోచ్చారణములు రెండును గలవు. దాన నవి యిందు ద్వివిధము లయ్యెడి. తాలవ్య మన దవుడలఁ బుట్టినది. దంత్య మన దంతములఁ బుట్టినది. దవుడలకు నాలుక తాఁకఁజేసి పలుకవలసినది తాలవ్య మనియు, దంతములకు నాలుక తవిలించి పలుకవలసినది దంత్య మనియు నిర్ణయింప నగు. సవర్ణ మనఁగా సజాతీయము; సదృశ మనుట. పలుకుబడిలో భేద మున్నను నభిన్నములుగనె యెన్నవలె నని ఫలితము. గ్రాహక మనఁగా గ్రహించునది. లక్షణములందు దంత్యతాలవ్యచజలలో నెద్దానిం బేర్కొన్నను, రెండింటిని బేర్కొన్నట్లే తలంపవలె నని భావము. తాలవ్యచకారమున కగువిధి దంత్యమునకును దంత్యమున కగువిధి తాలవ్యమునకును గలుగు నని క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము.

ఇ ఈ ఎ ఏ లం గూడిన చజలు తాలవ్యంబులు. ౮.

చిలుక - చీమ - చెలి - చేమ, జిల - జీడి - జెట్టి - జేజె.

టీ. "తాలవ్యశ్చుర్వక్రః" అనునది మూలము. స్పష్టము. ఇ ఈ ఎ ఏ లు తాలవ్యములుగాన వీనిసంబంధమున చజలు తాలవ్యము లగుట యవిరుద్ధము.

అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔ లం గూడిన చజలు దంత్యంబులు. ౯.

ౘలి - ౘాప-ౘక్క - ౘూపు-ౘొక్కు - ౘోటు-ౘౌక, ౙముఁడు-ౙాతర - ౙున్ను-ౙూలు - ౙొన్న-ౙోలి - ౙౌకు. ఐసంతము లయిన చజలు సమేతరశబ్దములందు లేవు.

టీ. సూత్రమునందలి యేడచ్చులసంబంధమున చజలు దంత్యము లగును. కంఠోష్ఠ్యము లగువీనిచేర్పున చజలు దంత్యము లగుట చింత. చింతామణి వ్యవహారమున దంత్యములుగఁ బలుకఁబడున వత్వవిశిష్టములును దాలవ్యములుగఁ బలుకఁబడున వెత్వవిశిష్టములును నని జేన చేద చేః చెద యనుమున్నగువాని సంస్కరించుచున్నట్లును, వత్వవిశిష్టము దంత్య మని తాలవ్యచజలరూపమును వెలువఱచు చున్నట్లును, సందేహాస్పదము లగునవి అకారైకారములే యగుట నోత్వమునకుఁ బ్రసక్తియే లేమి వక్రశబ్దమేకారబోధకమగు చున్నట్లును, గ్రహించియు, నాయాయచ్చులతోడఁ గూడినపు డాయాచజలను వేఱొక రీతిని బలుకుట పొసఁగ దని సంభావించియు, సూరి వర్ణములలో చజలకె యచ్చులభేదమున నిట్టి భిన్నోచ్చారణము సంభవించుటం జేసి దానిని గష్టపడి తెలిసికొనునక్కఱను దీర్చి సుబోధము గావించుటకే మూలము నిట్లు వివరించె ననవలెను. చింతామణియందు వలెఁ గాక యిం దాయాయచ్చులసంబంధముచే చజలకుఁ గలిగెడు దంత్యతాలవ్యతల నిర్ణయించు నీసందర్భము చూపట్టుటంబట్టి వర్ణసమామ్నాయమున చజలను రెండింటినే నిలుపుట యుచిత మని తోఁచెడి. ప్రాకృతమున దంత్యచజలు లేకున్నను దెనుఁగునమాత్ర

మాప్రాకృతచజలకు దంత్యతయు సిద్ధించుచున్నది. సంస్కృతసమములందలి చజలు తాలవ్యములేగాని దంత్యములుగావు. వాని కీవిధులతో సంబంధము లేదు. కాన నీసూత్రము పూర్వసూత్రము సంస్కృతసమేతర పదవిషయము లగుట స్పష్టము. ఐదంతములైన చజలు సమేతరమైన తెలుఁగున లేవు. 'చైవులసాకిరి చాయమగఁ' దనునది చూపట్టుంగాని 'చయివుల' అని దిద్దనగుటఁ ద్యాజ్యము. ఇది కేవల సంస్కృత సమవిషయము.

సంస్కృతసమంబులం దికారాంతము లయిన శబ్దములయుపధా చజలు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యము లగును. ౧౦.

ఇవి దప్ప సంస్కృతసమంబులందు దంత్యచజలు లేవని తాత్పర్యము. ఉపధ యనఁగా దుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము. అర్చి-అర్చులు; రోచి రోచులు; వీచి వీచులు; రాజి రాజులు; వాజి వాజులు. మఱియు రాజిశబ్దం బొక్కటి దంత్యయుక్తంబు కానంబడియెడి. ఇతరము లయిన చజల కుదాహరణములు: చంద్రుఁడు-చామరము - చక్రిక-చూర్ణము - చోరుఁడు-చౌర్యము-జయము - జాతి-జుగుప్స-జూటము ఇత్యాదులు.

టీ. ఇదియు దంత్యచజవివరణమే గాన 'అద్దంత్యః' అనునదే మూల మనవలయును. సంస్కృతసమములందలి చజలకును గొన్నియెడలఁ దెనుఁగునఁ గలుగు దంత్యత వివరింప నీసూత్ర మారబ్ధము ఇకారాంతములైన సంస్కృతసమముల చజలు బహువచన యోగమున నుకారాంతములై దంత్యోచ్చారణమునందును, ఈయవస్థయందుఁ దప్ప నితరములగు సంస్కృతసమముల చజలకు నెపుడును దంత్యత సిద్ధింపదు. 'ఉపధ'-ఇది పాణినీయసిద్ధసంజ్ఞ. 'అలోన్త్యాత్పూర్వ ఉపధా' అని సూత్రము. తుదివర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్నవర్ణ ముపధ యనంబడు. ఆంధ్రప్రత్యయమాత్రమును జెందినది సంస్కృత సమము. 'అర్చి+లు' ఇందుఁ దుదివర్ణ మికారము. దీనికిఁ బూర్వవర్ణము చకారము. బహువచన ప్రత్యయము లువర్ణము. ఇది పరముగాఁ దుదియికార ముకారమై చజలకు దంత్యోచ్చారణముం గూర్చునుగాన నాసందర్భమునందలి చజలు దంత్యము లగుచున్నవి. ఇట్లే తక్కిన వూహించునది. అచ్చులు=స్వరములు:—ఇం దీసూత్రము ప్రవర్తింపకున్నను దీనికి దంత్యోచ్చారణమె ప్రసిద్ధము. అచ్చులు=ముద్రలు: తెలుఁగుశబ్దమగుట సూ. 9 చే దంత్యత సిద్ధించెడి. ఇట్లే మంచము (ఖట్వ) అనునపుడు తద్భవమగుట దంత్యత గల్గె నని యెంచునది. మఱియు గోచి, బూచి, సంచి, తేజి, జాజి, విరజాజి మున్నగువాని నేక వచన బహువచనములందుఁ దాలవ్యదంత్యతల సాధింప 8-9 సూత్రములు సమర్థములు గాన సంస్కృతసమములకు సంబంధించిన యీసూత్రమున కవి లక్ష్యములు గాఁజాలవు.

ఈసూత్ర మికారాంత సంస్కృతసమముల చ జ లకు బహువచనము పర మగునపుడె దంత్యతను సాధించున దగుటం దా దత్సమపరిచ్ఛేదమున సాధించిన రాజన్ శబ్దప్రథమైకవచనరూప మగు 'రాజు' అనుదాని కేకత్వబహుత్వముల దంత్యతను సాధింప సమర్థముగామి "మఱియు రాజేశబ్దం బొక్కటి దంత్యయుక్తంబు గానంబడియెడి" నని సూరి వివరణము వ్రాయవలసి వచ్చెను. ఈతఁడు మహత్త్వమున స్వార్థపరమగు 'రాజన్' శబ్దమునకును, 'రాజు' రూపము కలుగు నని శాసించినవాఁడు (తత్స. 78 సూ.) గాన నీతని మతమున దంత్యత వ్యస్తరాజన్ శబ్దరూపము లగు రాజు, రాజుచేత మున్నగువానికే గాక ఖగరాజు, ఖగరాజుచేత మున్నగువానికిని సంభవించు నని సంభావింపవలయును. దీనివిస్తృతికయి తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి 78 సూత్రవ్యాఖ్యల నరయునది. 'రాజన్' శబ్దముతుది నున్న 'అన్' అను భాగమును లోపింపఁజేయును, దంత్యోచ్చారణ ముత్వ మూలమున సిద్ధింపఁజేయను, దత్సమరూపసాధనసందర్భమున సదా డువర్ణమును విధించు చింతామణియాశయమును గమనించియే సూరి యిట్లు వ్రాసె ననుట సముచిత మగుటంజేసి చింతామణియు వీనికి దంత్యతను సాధించునదే యని విశ్వసింపఁదగును. ఒకేశబ్దమునందలి జకారము నొకమాఱు తాలవ్యముగను మఱియొకమాఱు దంత్యము గను శ్లేషయందుఁ బలుకవలసి యుండు ననువింతను బాలవ్యాకరణమునకన్న నధికముగఁ గనపఱచు నుద్దేశముతోడ జకారం బుభయం బగు నని సూత్రించి 'పాండురాజయశము' అను దాని నుదాహరించి యిందజయశ మను రామాయణార్థమున (అజయశము) జకార మును దాలవ్యముగను, భారతార్థమున (పాండురాజ! సంబుద్ధి) దంత్యముగను సమన్వ యించుచు రాజు వైకృత మనుదానిని గేచిన్నతముగను నిరూపించుచు రాజు వైకృత మని వ్రాసిన వ్రాఁతలనుబట్టి స్వార్థమైనరాజుశబ్దము దంత్యమనువిషయమున నాతఁ డును జింతామణిసూరులనే యనుసరించువాఁ డనుట తెల్లము. "స్వార్థప్రధానే భావే స్యాత్ రాజ్ఞో డుః పుంసి చేతనే" అని చింతామణిని వివరించు నాథర్వణమును రాజు ఖగరాజులందలి జకారములను దంత్యము లనెడు సూరి సీతారామాచార్యులమార్గములకు మార్గదర్శకమె యగుచున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికమాత్రము పాండురాజయశ మను నుదా హరణమందలి భారతార్థమునకైన జకారమును గూడ పాండురోగముచేఁ బ్రకాశించు వాఁడను వ్యుత్పత్తికల్పనమమూలమునఁ దాలవ్యముగఁ జేయుచుఁ, గేచిన్నతము ననుస రించి తత్సమజకారములెల్లఁ దాలవ్యము లనియు వైకృతములు దంత్యము లనియుఁ బరిష్కరించుట యుచిత మని సమ్మతించుచు హరికారికామూలకాశయముతో బాల వ్యాకరణాశయమును సమ్మతించెడు వివరణముల యాశయమును గమనించుట మాని తన విమర్శనపాటవమును బ్రకటించుచున్నది. లక్షణకర్తలమతమున స్వార్థపరమైన రాజన్

శబ్దజకారములు దంత్యము లనియు దంత్యత సంస్కృతశబ్దగత చ జ సాధారణ్యము గామిని, 'ఱేఁడు, రాయఁడు' అను తెనుఁగు నుడులు ప్రసిద్ధములై యున్నను, దంత్యోచ్చారణ స్త్రీసమస్వరూపములం బట్టియు నిద్దాని నచ్చతెనుఁగుశబ్దముల కర్తలు వైకృత మని భ్రమించి తమ కావ్యముల నుపయోగించి యుందు రనియు, దాన సంస్కృతసమ వైకృతవాదవ్వయము వెడలె ననియు, ఫలితమును గ్రహించుట యుచితము. ఇట్లు దంత్యోచ్చారణముం జేసియైన రాజశబ్దము వైకృత మను భ్రమయే వలరాజు మున్నగు సమాసముల నిందుఁ గల్గించె నని విశ్వసింపఁదగును. స్వార్థపరరాజన్ శబ్దజకారములఁ గేచిన్మతము ననుసరించి తాలవ్యములుగ నుచ్చరించుటకు నించుకయు నవకాశములేమి లాక్షణికుల దంత్యతాసిద్ధాంతమే రమణీయ మని తోఁచెడి.

నకారంబు ద్రుతంబు. ౧౧.

టీ. 'ద్రుతాఖ్యో నః' అనునది మూలము. దీనివివరణ మీఁక్రిందిసూత్రమున నరయునది.

ద్రుతాంతము లయిన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు. ౧౨.

ప్రథమా కయి పట్టి యొక్కోత్తరము లగును విభక్తులు ఉత్తమ పురుషైకవచనంబులు - భూత తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచనంబులు - ఆశీరాద్యర్థంబు లయిన యోఁమతవర్ణకంబులు శతృ తు మానంతక్త్వాచేదం ద్వ్యర్థకంబులు - నేను తాను పదంబులును - వలె ప్రభృతులును ద్రుత ప్రకృతికంబులు. నన్నున్-నాచేతన్-నాతోడన్-నాకొఱకున్-నావలనన్-నాకంటెన్-నాకున్ - మాలోపలన్ - మాయందున్ - వత్తున్-వచ్చెదన్-వచ్చెన్-వచ్చున్-వచ్చెడున్ ప్రసన్నులయ్యెదరున్-కావుతన్-కొట్టుచున్-కొట్టన్-కొట్టఁగన్ - కొట్టుటకున్-కొట్టినన్-వలెన్ - ఎంతయున్-పోలెన్ - అయ్యున్ ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

టీ. నకార మంతమందుఁ గలశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములు. "నకారంబు ద్రుతం" బను పైసూత్రమునుబట్టి నకారసూత్రమునకు ద్రుతసంజ్ఞ కలుగుచుండ నీక్రింది పట్టికమూలమున నిట్టినకారములు ద్రుతము లని వ్యావర్తకముఁగఁ జూపుచు నకార సామాన్యమునకు ద్రుతసంజ్ఞ సిద్ధింపకుండఁ జేయుటకు యత్నించుచున్నాఁడు. "అన్యే ద్రుతప్రకృతయో స్స్యుర్హ్యనుజీవితద్రుతా నిత్యమ్" అనునది మూలము.

ప్రథమావిభక్త్యేకవచనబహువచనములును, చతుర్థీప్రత్యయములలో 'కై' అను నద్దియుఁ, బంచమీప్రత్యయములలో 'పట్టి' అనునదియు, షష్ఠీప్రత్యయములలో 'యొక్క'

యనునదియుఁ దప్పఁ దక్కిన ప్రత్యయములెల్లను ననఁగా ను, చేత, తోడ, కొఱకు, వలన, కంటె, కు, లోపల, అందు, న, అనునవి ద్రుతప్రకృతికములు. ఇదంత శబ్దములపై నిదంతములుగ మాఱెడు ని, కి అను వికృతులును ద్రుతప్రకృతికములె. ప్రథమాక్షరశేషములైన చే, తో అనునవియు ద్రుతప్రకృతికములె యగును. మఱియుఁ జతుర్థ్యర్థక మగు 'ఖొంటె' అనునదియు, పంచమ్యర్థక మగు 'కన్న' అనునదియు ద్రుతప్రకృతికములె యగు. ప్రత్యయము లాయాశబ్దములకుఁ దుదిని జేరునవి గాన నాయాప్రత్యయము లంతమందుఁ గలశబ్దములెల్ల ద్రుతప్రకృతికములే యని గ్రహింపవలెను.

నన్: ద్వితీయాంతము. నాచేతన్, నాతోడన్: తృతీయాంతములు. నాకొఱకున్: చతుర్థ్యంతము. నావలనన్, నాకంటెన్: పంచమ్యంతములు. నాకున్, నాలోపలన్: షష్ఠ్యంతములు. నాయందున్: సప్తమ్యంతము. వత్తున్, వచ్చెదన్: లాడుత్తమపురుషైకవచనములు. వచ్చెన్: భూతార్థక ప్రథమపురుషైకవచనము. వచ్చున్, వచ్చెడున్: తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచనములు. ప్రసన్నులయ్యెదున్, కావుతన్: ఎదుతవర్ణకాంతాశీరాద్యర్థకములు. కొట్టుచున్: శత్రర్థకము. కొట్టన్, కొట్టఁగన్: తుమున్నాద్యర్థకములు. కొట్టుడున్: అనంతరార్థకము. కొట్టినన్: చేదాద్యర్థకము. నేను: తాను: అస్మదాత్మన్ శబ్ద ప్రథమైకవచనములు. ప్రథమాంతములు గాన వీనికిఁ గళాత్వమెసిద్ధించెడిఁ గాన నిట్లు నిర్దేశింపవలసివచ్చెను. ఎంతయున్, పోలెన్, అయ్యున్, వలెన్ ప్రభృతులు. మిగులన్, మఱలన్, కడున్, వెంటన్ మొదలగునవి ప్రభృతి శబ్దముచే వాచ్యములగు నవ్యయములు. మూలమునఁ దద్ధర్మాశీశ్చేదర్థకముల కాదిపదము జేర్చుట కాయాప్రత్యయము లాయర్థములందేగాక మఱికొన్ని యర్థములందును గలుగున వగుట నాయాయర్థములం దాయాప్రత్యయములతోఁ గూడినవానినెల్ల సంగ్రహించుట కని తలంపవలయును. తెలుఁగున నత్వవిశిష్టనకారమును ద్రుత మన వీలు లేదు. ఐనను, 'ద్రుతాఖ్యో నః' అని చింతామణి వర్ణసమామ్నాయగతరూపమునే నిర్దేశించి ద్రుతసంజ్ఞను జేయుట యిది హల్లునకె యగువిశేషసంజ్ఞ గానను, కేవల వ్యంజనము నచ్చుచేర్పక పలుక నవకాశములేమిఁ దెలుఁగునుడి పలుకుబడి యాచితింబట్టి యుత్తు చేయను గానను, ద్రుతమజ్విశిష్టమైనను గా కున్నను నీసంజ్ఞ చెల్లు నను నుద్దేశముతో నైనదిగా నెంచి సూరి యిట్టి పొల్లురూపము నందిన నకారములకును ద్రుతసంజ్ఞ గలుగును జుడీ యని తెలుపఁ బట్టికలో ద్రుతప్రకృతికములనెల్లఁ బొల్లులతో నిర్దేశించెను. ఈపట్టికయందుఁ జూపఁబడిన ద్వితీయాది విభక్తులకును, నాయారూపములకును, నాయాసందర్భములం దుత్వవిశిష్టమైన నకారము తుదను గల్గు నని సూరి

సూత్రించియున్నాఁడు. అవసానంబున ద్రుతస్వరలోపము బహుళముగఁ గల్గు నని సంధిపరిచ్ఛేదమున సూత్రించినాఁడు. ద్రుతస్వాత్వరూప ముత్వవిశిష్ట నకార మని సంధిపరిచ్ఛేదమున వివరణము వ్రాసినాఁడు. ఇకారంబుమీఁది కు ను వు క్రియా విభక్తులయుత్వమున కిత్వమును సూత్రించి సాధించినాఁడు. ద్రుతస్వాత్వరూపము మీఁదఁ బరుషములకు సరళములు గలుగుట సూత్రించి చూపినాఁడు. ద్రుతస్వరము సంశ్లేషప్రతిబంధకముగా నూహించి సంశ్లేషమును సూత్రముఖమున సాధించినాఁడు. ఈసందర్భములఁ బరిశీలింప నీతని మతమున నుత్వవిశిష్టనకారమే ద్రుత మనుట సాధారణ మగును. ఇఁకఁ బ్రథమేతరసూత్రసందర్భమునను నిఁకాదిసూత్రప్రణాళికయందును ద్రుతప్రకృతికములఁ బోల్లునకారము లంతమందుఁ గలవిగా నిర్దేశించియున్నాఁడు. దీన ద్రుతప్రకృతికము లచ్ సంధివిషయములుగా వానితుది నున్నద్రుతము లుప్తాచ్కమై దోఁచు ననునాశయము గలిగియుండుట తెల్లమగు. పైసందర్భముబంబట్టి యుత్వ విశిష్ట మైయుండుట పొల్లురూపముగ నుండుట యను రెండేరూపములుగాని (ను అనునదే యికారాంతములపై ని యగుంగాన నువర్ణముగనే దాని గణింపవలెను) యితర రూపములు ద్రుతమునకు సంభవింప వను దృఢవిశ్వాసముతో సూరి యుండుట స్పష్టమయ్యె. దీన "నకారంబు ద్రుతంబు," అనుసూత్ర ముత్వవిశిష్టమును బోల్లురూపమును నైననకారము లను రెండిటెని బోధించునదిగా సూరి యెన్నె ననుట స్పష్టమయ్యె. 'ద్రుతాఖ్యో నః' అనుమూలమును, నిదేయర్థము నిచ్చువదిగ సూరి తలంచె ననుట పునరుక్తము. మూల మెట్టిదానిసేని వ్యంజనరూపము నందఁ గలుగుదానిని నకారమును ద్రుత మనఁదగు నను నాశయము గలదగుట సూరియిమ్మార్గ మందేకదేశగ్రహణముచేసైన దనఁదగును. ఈపట్టి కలో ద్రుతప్రకృతికముగ నిరూపించిన ద్వితీయావిభక్తి ను రూప మని నువర్ణంబు ద్వితీయ యనుదానిచే స్పష్ట మగు. తక్కంగల సుబ్విభక్తులతుదిని నువర్ణమాగమముగఁ దృతీయాదులకు నుమాగమం బగు ననుదానిచే సిద్ధించుచున్నది. మిగిలిన తిఙంతములలోఁ గొన్నిప్రత్యయరూపనువర్ణ మంతమందుఁ గలవియుఁ, గొన్ని సూత్రవిహితద్రుతాంతము లైనప్రత్యయములతోఁ గూడినవియు నైయున్నవి. ఎంతయు నిత్యాదుల తుది నున్న నువర్ణము సముచ్చయాద్యర్థములఁ గలిగిన దగుటనవ్యయరూపము. (దీని నీతఁడు సాధింపలేదు). వలె నిత్యాదు లవ్యయము లగుట వానితుదిద్రుతమును నవ్యయరూపమె యగును. ఇట్టివానిస్వరూపము నెఱింగింపలేమి వీనితుదిని ద్రుత మెట్లు కల్గెనో యీ వ్యాకృతింబట్టి నిర్ణయింప రాదు. ఈద్రుతములెల్ల నాయాపదములతుదల నిల్చునవే. మఱియు సంధ్యాదులందు వీని కదృశ్యతను సూరి కొన్నియెడల సూచించి యున్నాఁడు. తాను సేనులలోఁ దుదిని ద్రుత మున్నను నది ప్రథమాసంబంధి

యగుట ద్రుతము కాఁజాలదనుశంకను దొలఁగించు తలంపుతోడను, దాను నేనులను వర్ణములు తానాయనుప్రకృతులకుఁ గలిగిన వగుటఁ బ్రథమాసంబంధము లైనను శబ్దసహజములు గాక యాగమములుగఁ గల్గుటం జేసి ద్రుతములే యని సూచించు నుద్దేశముతోడను, సూరి పట్టికలోఁ దానునేనుల నిర్దేశించె నన్న శబ్దసహజములై శబ్దాంతమున నిల్చిన యేనువర్ణములకును ద్రుతసంజ్ఞ సిద్ధింప దని స్పష్టపడును. కానఁ బైసందర్భముల ననుసరించి శబ్దసహజములు గానివియుఁ బ్రత్యయాగమావ్యయాత్మకము లైనవియుఁ, బదములతుదిని నిల్చునవియుఁ, దాము లుప్తములయ్యుఁ బదముల యర్థాదులకు భంగము గూర్పఁజాలనివియు నగు నుత్వవిశిష్టనకారములను గొండొకచో వానికే యైన పొల్లురూపములును ద్రుతము లను నొక లక్షణము సిద్ధించెడి. దీన ద్రుతమనునదియు యుండవలయు నన్న నుండునదియుఁ బోవలయు నన్నఁ బోవునదియు నని స్పష్టపడినది గాన ద్రుతసంజ్ఞ సార్థక మగుచున్నది. ఇట్లు దీనిలక్షణమును సూరి వాని వానిముఖముననేగాని స్వీయవాక్యముల వివరింపమిం జేసి పాఠకసుబోధమునకై ప్రౌఢవ్యాకర్త "నకారం బసాధారణంబు ద్రుతం" బని సూత్రించి యసాధారణపదమునకుఁ బ్రత్యయాగమావ్యయాత్మకము యుత్వవిశిష్ట మని వివరణము వ్రాసి ద్రుత మనఁగా నొల్లనియెడ మఱఁగిపోవున దని ద్రుతసంజ్ఞకు సార్థక్యమునుగూడఁ జూపుచు నున్నానిత్యాదులందు మాత్రము ద్రుతస్వర,ద్రుతలోపములు గలుగ వని ద్రుతలక్షణమును వివరించినాఁడు. ఈతఁడు 'ద్రుతాఖ్యో నః' అను నన్నయ ద్రుతలక్షణ మవయవావయవినకారవ్యంజనసాధారణ మనుతత్వమును, నన్నయ ద్రుతసంశ్లేషము లని తా నెన్నిన యన్నిష్టసఖిత్యాదులచే నెఱింగినవాఁడయ్యుఁ దాఁ జెప్పిన యుత్వవిశిష్టనకార మనునర్థమునుగూడ నాసూత్రమున సామాన్యనిర్దిష్టమైన 'నః' అనుదానినుండి యుద్ధరింప నవకాశమయ్యెడిఁగాన నన్నయచింతామణి తన్నివిషయమున విరోధించునది గా దనుటకే 'ద్రుతాఖ్యో నః' సూత్రమును బ్రమాణీకరించె ననియుఁ గావునే 'అన్నిష్టసఖి - పెన్నురము-చక్కంబెట్టు-కమ్మందేనె' మున్నగువానిని సూత్రాంతరములచే సాధించుకొనె ననియు గ్రహింపవలెను. కాన నీసందర్భమున 'ద్రుతాఖ్యో నః' అను సూత్రమునకుఁ బ్రౌఢవ్యాకర్తయు సూరిమార్గమునే యనుసరించి యర్థముచేసె నని తెల్లమయ్యె. 'ఉన్నాను' అను దానివిషయమున నందలి ద్రుతమునకు స్వరలోప లోపార్ధపూర్ణబిందు రూపకార్యములు గలుగ వనుటమాత్రము ప్రౌఢవ్యాకర్త సూరికంటె గ్రొత్తగఁ దెల్పె. ద్రుతము సహజముగఁ దుదిని గలిగియుండు నని ద్రుతప్రకృతికము లని వ్యుత్పత్తి.

వ్యాకరణప్రక్రియ ననుసరించి యెల్లశబ్దములు నాయాప్రత్యయముల మూలమునను, నర్థవిశేషప్రకాశకమై చేరెడు నుపవర్ణముమూలమునను, నాగమనువర్ణముల

మూలమునను ద్రుతప్రకృతికము లగుచుండుటం జేసియు, శబ్దసహజములగు నకారము లకు ద్రుతసంజ్ఞ సిద్ధింపమిం జేసియు వ్యాకరణసిద్ధద్రుతాంతములకే సూరి ద్రుతప్రకృతి కమను బర్యాయముగఁ జేసెను. చింతామణిప్రణాళికలో ని ట్లాయావానికి వేర్వేఱు ద్రుతవిధానములు లేకుండుటే గాక "అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యుర్హ్యనుజీవిత ద్రుతానిత్యమ్" అనువానిచేఁ గళలుగానివానికెల్ల నకారము నిత్యముగ నగుట నందలి ద్రుతప్రకృతికసంజ్ఞ సార్థకము. ఇం దట్టిప్రక్రియ లేమి ద్రుతప్రకృతిక మనుమాట నేతిబీరకాయను బోలె. పరికింప నిద్దానింబట్టి పోలెనిత్యాదులు ద్రుతప్రకృతికములును దక్కుఁగలవి ద్రుతాంతములును నయ్యెడి. మూలము తత్తదర్థకసంస్కృతపదములచేఁ దెలుఁగుపదముల నెఱిఁగించుచున్నదైనను, "నః-మోః" అని తెలుఁగును సంస్కృతవిభక్తి నిడి వాఁడుటను, నథర్వణుఁడు "ఓయిపదే, అడాంతత్వమ్, ల్వాదివర్ణకే," అని యను టను, గమనించియు, దత్తదర్థకసంస్కృతపదములకంటె నసందిగ్ధార్థప్రతిపాదకములు దేశ్యములె యని యెంచియుఁ గావలయు సూరి దేశ్యములనె గ్రహించుటయు, వానిని సంస్కృతపదములుగ భావించి పరమున నున్న సంస్కృతపదములతోఁ గలుపుటయే గాక 'యొక్కెత్తరములు, పడ్వాదులు' అను మొదలగుచోటుల గుణయణాదేశాదులం గూర్చుటయు, జరిగె నని తోఁచెడి.

ద్రుతప్రకృతులు గానిశబ్దంబులు కళ లనంబడు. ౧౩.

రాముఁడు - రాములు - హయము - విష్ణువు - గోడ - మేడ - అయ్య - అమ్మ - రామునికయి - జ్ఞానముంబట్టి - నాయొక్క - వచ్చిరి - వచ్చితివి - వచ్చితిరి - వచ్చితిమి - రాఁడు - రారు - రాదు-రావు-రాము - కొట్టక - తిట్టక - ఎత్తిలి - ఒత్తిలి - ఊరక - మిన్నక - బళి - అక్కట - ఏల ఇత్యాదు లూహించునది.

టీ. "తిఙ్మధ్యశేషషష్ఠీ సున్కర్మప్రవచనీయజవిభక్తిః, కించిత్ ప్రశంసనార్థక సంతాపయదాతదా కిమేవాంశ్చ. క్త్వా కిల తూష్ణీ మాద్యా నభిదధతి కళా ద్రుతో న యేషాం స్యాత్" అనునది మూలము. ద్రుత మంతమందు లేనిశబ్దములు గళ లగును. స్వచ్ఛము లైన వనుట. 'రాముఁడు, రాములు, హయము, విష్ణువు, గోడ, మేడ, అయ్య, అమ్మ అనునవి డు ము వు లంతమునఁ గలిగినవియుఁ, బ్రథమైకవచన లోపము నందినవియు నగు వివిధశబ్దప్రథమారూపములు. (సున్ ప్రథమా మాత్రవాచక మని గ్రహించె. 12 వ సూత్రమునఁ బ్రథమాశ్రై పట్టియొక్కెత్తరములు ద్రుతప్రకృతికము లగుటం జేసి యిందు వానినే మొట్టమొదటఁ గళలుగఁ జూపు

చున్నాఁడు. రామునికై:—ఇది చతుర్థ్యేకవచనము. జ్ఞానముంబట్టి:—పట్టివర్ణకము చేరిన పంచమ్యేకవచనము. నాయొక్క:—యొక్కవర్ణకముచేరిన షష్ఠ్యేకవచనము. (మూలస్థశేషషష్ఠి) కై పట్టియొక్క:—ఏకవచనబహువచన సాధారణములగుట కళా లక్షణమును దత్సాధారణ మగును. వచ్చిరి:—రేఫాంతభూతకాలిక ప్రథమపురుష బహువచనము. వచ్చితివి, వచ్చితిరి:—భూతకాలికమధ్యమైకవచన బహువచనములు. వచ్చితిమి:—మాంతభూతకాలికో త్తమ బహువచనము. (ఇది మూలస్థతిఙ్మధ్యోదాహర ణములు. "తిఙ్మధ్యనామకాస్స్యుర్మధ్యమపురుషాశ్చయే రమాంతాశ్చ" అని మూలము.) రాఁడు, రారు, రావు, రాము:—ఉత్తమైకవచనవ్యతిరిక్త వ్యతిరేకప్రథమ మధ్య మోత్తమైకవచన బహువచనములు. లిట్టక, కొట్టక:—వ్యతిరేకక్త్వార్థకములు. ఎత్తిలి, ఒత్తిలి:—దేశ్యావ్యయములు. ఊరక, మిన్నక:—తూష్ణీమర్థకములు. ("తూష్ణీ మాద్యాః" అని మూలము) బళి—ప్రశంసనార్థకము, అక్కటా:—సంతాపార్థకము. ఏలః—ప్రశ్నార్థకము. అట్లు, ఆట్టి, ఇట్టి, ఏమి, మఱి, మిక్కిలి, కొంచెము, ఆహా, ఔర, రాముఁడె, అట్టిద-రాముఁడ ఇత్యాదు లాదిపదగ్రాహ్యములు. సంధి 13-వ సూత్రమున అపు డిపుడెపు డను నని నిత్య ప్రథమైకవచనము లని ప్రతిపాదించుఁగాన "యదాతదా" యను మూలమున కుదాహరణ మిందుఁ జూపఁబడలేదు. ఈతని మతమునఁ గూర్చి గుఱించులు క్త్వార్థకములుగఁ దలంపఁబడినవగుట గతార్థము లనవలెను. కాని యిందుఁ క్త్వార్థకోదాహృతి లేదు. వ్యతిరేకక్త్వార్థకముల మూలమునఁ క్త్వార్థకములకును గళాత్వ మూహింపవలెను. ద్రుతప్రకృతికముల పట్టికలోఁ జేర్పకుండుటచేతను వీనికిఁ గళాత్వ మనుమానింపఁదగును. తృతీయార్థక మగు చేసియుఁ, బంచమ్యర్థక మగు నుండియు నా యా ధాతువుల క్త్వారూపములను తలంపునఁ జేర్పలేదని భావింపనగు. చేసి తృతీయా ర్థక మని చెప్పనేలేదు. ఉండి స్పష్టముగ శబ్దమనినవాఁడు. చేసి క్రియలలోఁ క్త్వారూప ముగ సాధించినాఁడు.

"అనఘ యిది యేటితప మే, మనుపమదుఃఖితుల మగుట నాధారములే, కను సంతానోచ్ఛేదం బున" అను భారతాదిపర్వ ద్వితీయాశ్వాస పద్యము నందలి 'లేకను' అను దానింబట్టి కొందఱు వ్యతిరేకక్త్వార్థకము ద్రుతప్రకృతిక మని భ్రమింతురు. ఇట్టి భ్రమను దొలఁగింపనే సూరి "కొట్టక, లిట్టక" అని రెం డుదాహృతులఁ జూపెను. మఱియుఁ బ్రౌఢవ్యాకర్త 'లేకను' అనుదానిలో నువర్ణము సముచ్చయార్థక మని స్పష్ట పఱచి వ్యతిరేకక్త్వార్థకము కళయ యని సిద్ధాంతముచేసెను. ఇచ్చో సముచ్చయార్థము ప్రసక్తము గామి 'లేమిని' అని దిద్దుట యుచిత మని గుప్తార్థప్రకాశిక ఫలితమును చెప్పెడి. యతి నిర్బంధము లేని కందపద్యపాద మగుట నెట్లు సవరించినను దగునుగాని

నువర్ణము సముచ్చయద్యోతకమే గాక యర్థవిశేషము బ్రకటించునదియు నని ప్రౌఢ వ్యాకర్త యిచ్చిన ప్రయోగసరణి ననుసరించి గ్రహింపవలసియుండును గాన లేకుండుట యొక్క యతిశయమును నువర్ణము సూచించునట్లు గ్రహించి బహుపుస్తకగణమును ననేకులగు లాక్షణికకవులకు ద్రుత ప్రకృతిక మను భ్రమ నుదయింపఁజేసినదియు నగు నీ పాఠమును ప్రౌఢవ్యాకర్తృమతము ననుసరించి స్వరస మని గ్రహించుటయే సరస మని తోఁచెడి. (చూ. ప్రౌఢ. సంజ్ఞ 8).

హ్రస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగ నగును. ౧౪.

అడఁకువ - అడంకువ - అరఁటి - అరంటి - ఎఱుఁగుట - ఎఱుంగుట - బలఁగము - బలంగము - మగఁటిమి - మగంటిమి.

టీ. 'హ్రస్వాత్పూర్ణోఽపిభవేత్' అనునది మూలము అచ్చునకే హ్రస్వదీర్ఘ ప్లుత భేదముగాని హల్లునకు లేదు గాన హల్లునుగూర్చియైన సందర్భములందు నాయా యచ్చులతోఁ గూడిన హల్లుల నట్లభేదముగ వ్యవహరించె నని గ్రహింపవలెను. మఱియు వ్యంజనము లచ్చు చేర్పు లేక యుచ్చారణము లేని వగుటయు నట్ల వ్యవహరింపవలసె నని యెన్నునది. కాఁగా హ్రస్వమున కనఁగా హ్రస్వాచ్చునకును హ్రస్వాచ్చుతోఁ గూడిన హల్లునకును నని గ్రహింపవలెను. వికల్ప మనఁగా నొకమాఱు కలుగుట యొక మాఱు కలుగకుండుట. నిండుసున్న యఱసున్న యని సున్న ద్వివిధము. సిద్ధపూర్ణము, సాధ్యపూర్ణము; సిద్ధఖండము, సాధ్యఖండము - అను భేదమునఁ బైరెండును రెండేసి విధము లగు. సిద్ధ మనఁగా శబ్దసహజమైనది. సాధ్య మనఁగా వ్యాకరణప్రాప్తమైనవి. ఇందు సామాన్యముగ ఖండబిందు వనుటంజేసి సిద్ధసాధ్యఖండములకు రెండింటికి స్వీకారము గలిగెడిఁ గాని యట్లన నవకాశము చాలదు.

ఇందలి యుదాహరణములలో 'మగఁటిమి' అనునది తప్పఁ దక్కిన వెల్లను సిద్ధ ఖండములు గల పదము లని చెప్పవలసియున్నను నీ వ్యాకృతిపద్ధతి ననుసరించి యౌప విభక్తిక టివర్ణము ద్వితీయాద్యేకవచనములందే వచ్చున దగుటచేతను, టివర్ణమునకుఁ బూర్వము కల్గినఁ బూర్ణమే కలుగఁదగి యుండుటచేతను, దద్ధితప్రకరణమున నర్ధబిందువు తోడి, టివర్ణము నౌపవిభక్తికముగ సమర్థించుకొనలేకయే యిమి యను తద్ధితప్రత్యయ ముతోఁగూడిన దీనిని మగఁటిమ్యాదులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యము లను సూత్రాంతరమున సాధించుటచేతను, నీ సూత్రము హ్రస్వముమీఁదఁ బూర్ణార్ధముల యునికిని సామాన్యముగఁ దెలుపునది గాక ఖండము నుద్దిష్టముగఁ జేసికొని పూర్ణమును దానికి

విధించునదగుటచేతను సాధ్య మనలేక దానినిగూడ సిద్ధఖండముగనే గ్రహించె ననవలసి యున్నది. మఱియు దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లే దను సూత్రము సామాన్యముగ బిందు మాత్రమును విధించెడి వ్యాకరణవిధులచేఁ గలుగు ఖండపూర్ణములలో దీర్ఘము మీఁది పూర్ణమును వారింప సమర్థమై యుండుటంజేసియు, నిఁక హ్రస్వముమీఁద ఖండ పూర్ణములు సామాన్యబిందువిధానముచేతనే సంభవించునవగుటంజేసియు నీసూత్రము సిద్ధఖండములనే పూర్ణములఁజేయున దని గ్రహింపవలయును. కానఁ గుఱుచయచ్చున కును నట్టి యచ్చుతోడి హల్లునకును దరువాత నున్న సిద్ధఖండము (లఘువుమీఁద నున్న దనుట) వికల్పముగఁ బూర్ణ మగు నని సూత్రార్థము సంభవించెడి.

అడఁకువ: ఇందుఁ గు వర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్న సిద్ధఖండము పూర్ణము గాఁగ 'అడంకువ' అయ్యెను. పూర్ణరూప మద్దానికిఁ గలుగని పక్షమున 'అడఁకువ' అను సహజరూపమే యుండును. ఇట్లే తక్కుంగల వుదాహ్యములు.

బిందు వనునాసికోచ్చారణమునకు గుఱుతు. అనునాసికోచ్చారణము నిల్చి యున్న దాని గుఱుతగుబిందువు పూర్ణరూపమునె కల్గియుండును. అట్టి యుచ్చారణము లుప్తమైన నం దట్టి యుచ్చారణ ముండె నని తెలుప నర్థబిందువు (ఖండము)ంచుట యాచారమయ్యెను. కాఁగాఁ దొల్లి యనునాసికోచ్చారణము గలిగి నేఁడు దాని యుచ్చారణము గనరాని పదజాతి పూర్వావస్థను బ్రకటింప సూరి యీ సూత్రమును రచించె ననుట స్పష్టము. కాని యుచ్చారణమున లేని రూపమును సిద్ధముగఁ జేసికొని యుచ్చారణము నద్దానికిఁ గట్టుటకన్నఁ జారిత్రకదృష్టిని బ్రాచీనపూర్ణమును నర్థముగాఁ దెల్పుట సుబోధ మగు మార్గము గానఁ బూర్ణబిందువు హ్రస్వముమీఁద వికల్పముగ నర్థ మగు నని హ్రస్వముమీఁద బూర్ణఖండముల రెంటియునికిని సూచించుట సరస మగు నని తోఁచెడి. ఇదియును దీని తరువాతి విధియును గ్రమముగ వైకల్పికమును నిత్యమును నగుటంజేసి యీ రెండు సూత్రములలో నేదే నొకదానియం దవధారణార్థక మును జేర్చి యొకదానిని విడువఁదగు నని కొందఱ యాశయము. కాని యట్లైనఁ గ్రమ ముగ వికల్పముగ దీర్ఘముమీఁది ఖండమునకుఁ బూర్ణము గా దనియు, నిత్యముగ హ్రస్వముమీఁది ఖండము పూర్ణ మగుననియు నపార్థములగుం గాన నమ్మార్గ మనాద రణీయము. ఖండమును స్థానముగఁజేసి పూర్ణమును విధించుటచేత నారింజ గావంచ పావంచేత్యాదులందు ఖండము గలుగకుండుట ఫలముగా ననుమానింపఁదగును.

ఉచ్చారణము లేనిఖండమును వ్రాఁతలో విడువఁదగు నని కొంద ఱందురు గాని ఖండము నుద్దిష్టముగఁ జేసికొని పూర్ణమును విధించునట్టియు, ద్రుతమున కర్థబిందు రూపమును బ్రక్రియలోఁ జూపునట్టియు సూర్యాది లాక్షణికుల మతము ననుస

రించియు, శ్లేషకావ్యములఁ గొన్నిపట్టుల దీని యుపయోగము చూపట్టుట నవలంబించియు, ఖండస్థిత్యభావములఁ బదములం దర్థభేదము కలుగుట గమనించియు నిది యపరిత్యాజ్య మని యనవలయును.

దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేదు. ౧౫.

వాఁడు - వీఁడు - రాఁడు - లేఁడు - కాఁబోలు - కాఁబట్టి - గోఁగులు - రేఁగులు.

టీ. 'దీర్ఘాచ్ఛేత్ఖండ ఏవ స జ్ఞేయః' అనునది మూలము. దీర్ఘాచ్చనగను దీర్ఘాచ్చుతోఁగూడిన హల్లనగను దరువాత బిందుసామాన్యమును విధించు వ్యాకరణ విధులచేఁ గలుగు పూర్ణబిందువు నిత్యముగ సంభవింప దని సూత్రార్థము. ఇట్లనుటంజేసి శబ్దసహజ మగు పూర్ణమును, నట్టి ఖండమును, సాధ్యఖండమును నుండఁదగు నని విశద మయ్యెను. జెత్తు బిందుపూర్వం బగు నను మొదలగు బిందుసామాన్యమును విధించు విధులచే ఖండపూర్ణములు రెండును నాయా చోటులఁ గలుగుచుండ నీసూత్రము దీర్ఘముమీఁదఁ బూర్ణమును వారించుటకై సూత్రిత మయ్యె నని సూరి యాశయము నభివర్ణింపఁదగును. దీన నీసామాన్యసూత్రము బిందుసామాన్యమును విధించు విధులతోఁ జేరి దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము గా దని యడ్డుచు, శాస్త్ర మేయేచోటులందుఁ గంఠోక్తముగ దీర్ఘముమీఁదఁ బూర్ణమును విధించునో యట్టి చోటులందె సాధ్యపూర్ణము నునికిని దోఁపఁజేయున దగును.

వాఁడు, వీఁడు:—ఈ రెండిటియందును బ్రథమైకవచనమగు డుజ్ ప్రత్యయానికిఁ బూర్వము జెత్తు బిందుపూర్వం బగునను విధిచే ఖండపూర్ణములు రెండును బ్రాప్తములుగా దీర్ఘముమీఁద నగుట ఖండమే సిద్ధించె నని గ్రహించునది. వాండు, వీండు అను రూపములు గలుగ వనుట. రాఁడు, లేఁడు:—వ్యతిరేకార్థకము లగు వీనికిఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్ ప్రత్యయమునకు ముందు నెఱసున్న దీర్ఘముమీఁదఁ గానఁ గలుగ లేదు. కాఁబోలు, కాఁబట్టి:—'కాను' అను నుజ్యంతముమీఁద బోలుపట్టులు పరములుగా సరళాదేశము గలిగినపిదప నాదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసామాన్య విధిచే ఖండపూర్ణములు రెండును గలుగుచుండఁ బూర్ణ మీసూత్రముచే వారింపఁబడినది. గోఁగులు, రేఁగులు:—గోను రేను శబ్దములతుది నువర్ణమునకు గుజ్ కలుగఁగా గుజ్జు ఉకారము పోవు ప్రత్యయము గాన జెత్తు బిందుపూర్వంబగు నను సామాన్యబిందు విధిచే ఖండపూర్ణములు రెండును బ్రాప్తింపఁగాఁ బూర్ణము వారింపఁబడియెను. వాండిత్యాది

పూర్ణబిందురూపములు నన్నెచోడాదిగ్రంథములందుఁ బ్రాసములలోఁ గానంబడియెడి. నిందుసున్నయే ప్రాచీనరూపమును దానిని దెల్పపలుకుటచే నర్ధబిందువును, నేర్పడెఁ గాన బ్రాచీనమున నట్టిరూపములు గలుగుట యవిరుద్ధము. కాన నిందుసున్ననే యుద్దిష్టముగఁ జేసికొని యర్ధబిందువును విధేయముగఁ జేయుట యుచితము. ఇందలి యుదాహరణములలోని యర్ధబిందువులెల్ల సాధ్యములే యగుట నిది సాధ్యబిందువిష యక మనుట పునరుక్తము.

సంస్కృతసమేతరములయిన తెలుఁగుశబ్దములయందుఁ బరుష సరళం బులకు ముందే బిందువు కానంబడుచున్నది. ౧౬.

వంకర - కలఁకువ - మంచె - త్రాఁగె - దంట - దాఁటు - కొంత - కోఁత ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

టీ. సంస్కృతసమ మనఁగాఁ దెలుఁగుప్రత్యయములు మాత్రము చేరిన సంస్కృతప్రకృతులు. ఇట్టివి దప్ప నితరములందు—ప్రాకృతసమ-సంస్కృతభవ-ప్రాకృత భవ-దేశ్యములందు, క చ ట త ప గ జ డ ద బ అను నక్షరములకుఁ బూర్వమే యుండిన బిందు వుండు నని తాత్పర్యము వీనిపూర్వమునఁ దప్పక యుండవలె నను నియమములేదు. ఉన్న వీనికిఁ బూర్వమే తోఁచునుగాని యితర హల్లులకు ముం దుండదు. కంసాలిపదము మాత్ర మీవిధికి వ్యతిరేకము. కమసాలిలోని మకారము వ్యవహారమున బిందు వయ్యె. కాని యీవిధిచే నిందు బిందువు వ్రాఁత విరుద్ధమే యగుఁ గానఁ గమ సాలి యనియే సాధురూప మనఁదగు. 'తృతీయే ప్రథమే వర్ణే పర ఏవ హి దృశ్యతే, బిందుర్వైకృతమధ్యే తు నాన్యవర్ణే పరే తు సః' అను నాథర్వణము మూలము.

ఈనియమముచేఁ బ్రాకృతసమభవ - సంస్కృతభవ - దేశ్యరూపమగు తెలుఁగున బిందు వేకరీతిగ నుండిన నెచట నుండునో కొంతగఁ దెలిసికొనుట సుకరమగును. ఈవిధి సామాన్యముగ సిద్ధములనే గాక సాధ్యముల నెఱింగించుటకును దోడుపడెడి.

యకారంబును వృ వ్రూ వో వో లును దెలుఁగుమాటలకు మొదట లేవు. ౧౭.

ఎవఁడు - ఎక్కడ-ఏమి - ఏల-ఉండ - ఊరు - ఒకఁడు - ఓడ. వారి యతఁడు-నిద్రపోయె నిట్టిచోట్ల సంధివశంబున వచ్చిన యకార వకా రంబులుగాని పూర్వసిద్ధంబులు గావు. వోఢృ వోఢవ్య శబ్దములు దప్ప సంస్కృతసమంబులందు సహితము వృ వ్రూ వో వో వర్ణాదులగు శబ్దం బులు లే వని యెఱుంగునది. ఉదకము - ఊర్మిక - ఓదనము.

టీ. స్వతంత్రప్రయోగార్హములైన తెలుఁగుమాటలకు మొదట యకారమును ఉ ఊ ఒ ఓ లతోఁగూడిన వకారమును జూపట్టవు. వు వూ వొ వో లనుటంజేసి పదాదినాయచ్చులతోఁ గూడిన వకారమే యుండ దనియు, నితరాచ్చులతోఁ గూడిన వకారముండఁదగు ననియు, యకారసామాన్యమునే పేర్కొనుటంజేసి యేయచ్చుతోఁ గూడిన యకారమును బదాది నుండ దనియు గ్రహింపవలెను. ఇది కేవలము తెలుఁగుపదములకగువిధి. దీనిచే యెవఁడు, యెప్పుడు, యేమి అను మున్నగువానియందలి పదాదియకారముల హలంశములును, వుండ, వొకఁడు, వూరు, వోడ, వుండు మొదలగువానియందలి పదాదివకారముల హలంశములును, బరిత్యాజ్యము లని తెల్లమయ్యె. కాన ఎవఁడు, ఎప్పుడు, ఏమి, ఉండ, ఊరు, ఒకఁడు, ఓడ, ఉండు అనునవియే సాధువు లనియు, యకార-వకారములు గల వసాధువు లనియు విశదమయ్యెను. లాక్షణికుల మతమున శేషషష్ఠీప్రత్యయమైన యొక్క యకారాదిపదమే యైనను నద్దానికి స్వతంత్రప్రయోగము లేమింజేసి యది వాక్యాదినుండి పదాదియకారమును స్థిరపఱుపఁ జాలదు గాన నది దీనికి బాధకము గాఁజాలదు. తత్త్వ మరసిన ఏక ఒక్క యొక్కల పరిణామము తెల్లమగుం గాన నది యకారాదిపదమే గా దనియు నాయాశబ్దములపైఁ జేరినపుడు సంధ్యభావమున నైన యడాగమముతోఁ గూడి యొక్కయై లాక్షణికదృష్టికి యొక్కయయ్యె ననియుఁ దోఁచెడి.

పదాదిని యవ లుండకున్న "హరి యతఁడు-నిద్ర వోయె" అను పదముల యాదిని య వ లెట్లు కల్గె నని శంకించికొని యట్టిస్థలముల వ్యాకరణముచేఁ గలిగిన యవలుగాని శబ్దముపుట్టుకతోఁ గలిగినవి గా వని సమాధానము వ్రాసినవాఁడు పూర్వసిద్ధములు= శబ్దమునందుఁ దొలుతనుండి యుండినవి. సంస్కృతసమంబులలోఁ గూడ మూలమున నిచ్చిన రెండుశబ్దములు దప్ప ఉ ఊ ఓల తోఁ గూడిన వకారమాదినిగల పదము లే దని భావము. పొట్టి ఒకారము సంస్కృతమున లేనేలేదు గాన దానితోఁగూడిన వకారముమాట సంస్కృతసమప్రస్తావన యగునిందుఁ దలంపఁబడలేదు. వోఢృవోఢవ్యేతర సంస్కృతసమములందును వు వూ వొ వో అనునవి యాదియందుఁ గలపదములు లేవనెనుగాని 'వోళికా, వోఢా, వోరకః, వోఢజః' అని వోకారమాదియందుఁ గలశబ్దములు సంస్కృతకోశములం దగపడుచున్నవి. ఐనను సూరి. వు వూ వొ వో లలో నొక్క వోకారాది శబ్దములే కోశములందుఁ జూపట్టుటంబట్టియు నవ్వానికిని దఱచుగాఁ బ్రయోగ మాంధ్రకావ్యముల నగపడకుండుటంబట్టియు నిట్లు వ్రాసె నని యనఁదగు.

'అద్యః క్రియాసు భూతార్థద్యోతితమాద్యగం వినా సర్వః' అను మూలము యెవఁడు యెపుడిత్యాదులందుఁ బదాదియకారమును వ్యవహారము ననుసరించి యంగీ

కరించినదిగానఁ గ్రియలలో భూతార్థమును దెలుపు (పోయెను) నట్టియుఁ బదము తొలినున్నదియు నగుయకారములను విడిచి తక్కిన తెనుఁగుపదముల నున్నయకారము లెకారవిశిష్టము లని తెలిసినది. కావుననే సంధివేళలందు 'సర్వత్రాజ్వత్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః' అని యాపదాదియకారమున కజ్వద్భావమును విధించికొనవలసి వచ్చినది. అనఁగా హలంశమును విడువవలె ననుట. మూలము 'యవడు, యప్పుడు' మున్నగునవి యెత్వవిశిష్టములుగాని యత్వవిశిష్టములు గా వని సరసముగ వ్యవహారోచ్చారణము నున్నదాని నున్నట్లు తెల్పుచు సంస్కరించి సాధు రూపములఁ జూపి సంధిసమయముల నవరూపములు గలుగకుండ దాని హలంశ మును, విడువవలె నని నిరూపించినది. కాఁగా 'వచ్చెన్+యెపుడు = వచ్చెనెపుడు' అనియేగాని 'వచ్చెన్యెపుడు' అని గాదన్నది. అప్పకవ్యాదులు "పదాదిని యకారము నంగీకరింప నేల? దాని కజ్వద్భావమును విధింప నేల" అని తలంచి కావలయు దాని నంగీకరింపనివారై 'అద్యః క్రియాసు భూతార్థసముద్యోతినం వినాసర్వః' అని ఆద్యగం అను పదాది యకారాంగీకార సూచకమగుదళమును దీసివైచి యొక్క భూతార్థకమగు యెకారము దప్పఁ దక్కినవెల్ల నత్వవిశిష్టములే యని తెలిపినారు. కాని పదాది యకారమున కజ్వద్భావమును విధించు సూత్రము చింతామణిలో నగపడుచుండుటం జేసియు, జింతామణిశేషగ్రంథ మగు నాథర్వణము 'వికృత్యాదిగతో యోఽత్ర స్యాచ్ఛబ్దాంతరయోగతః, ప్రాణమాత్రావశేషస్స్యాత్' అని వికృతిశబ్దాదిని యకార ముండుటయును దాని హలంశమును సంధివేళలఁ బరిత్యజింపవలె ననుటయుఁ బ్రతి పాదించుచుండుటం జేసియుఁ, బదాదియకారాంగీకారపాఠమే ప్రాచీన మనుటకు సందియము లేదు. అప్పకవీయమునఁ బదాదియకారమున కజ్వద్భావము విధించుసూత్రమును దానియాంధ్రీకరణమును లేనేలే వని యహోబలపతి వ్రాసినాఁడు. కాని ప్రకృత మచ్చుపడియున్న యప్పకవీయములందెల్ల నాకారికయును దానియాంధ్రీకరణపద్యము లును నగపడుచున్నవి కాన నవి పదాదియకారము నంగీకరింపని యప్పకవిప్రణాళికకు విరుద్ధము లగుటఁ దరువాతివారు తెలియక దూర్చిన ప్రక్షిప్తపద్యము లని విశ్వసింప నగును. నన్నయచింతామణి పగాది నుండని వర్ణములఁ దెలుపునదిగాక సందేహనిర్ణయ మొనర్చునదగుటం జేసి పదాది నాయాయక్షరము లుండ వనువిషయము నప్రసక్తముగ భావించెను. "వికృతిపదాదౌ ప్రగమాంతఃస్థ తృతీయానునాసికో న స్తః (య-ణ) క్వచి దపి న స్త ఉదోతౌ దంతోష్ఠభవస్య వికృతిశబ్దాదౌ (వృ-వౄ-వొ-వో)" అను నప్పకవి చింతామణియు, దాని నీసందర్భమున ననుసరించిన సూరి బాలవ్యాకరణము బదాది నుండని యక్షరములఁ దెల్పిన దగుటం జేసి ఙ-ఞ-ళ యనునక్షరము లాదియందుఁ గల

పదము లుండవనియుఁ జెప్పకుండుట కొఱంత యనవలెను. ఎందుకు, ఙఞాదిపదములు లేమిని, నావర్ణములు తెలుఁగువర్ణములుగామిని నిటఁ దలఁప నప్రసక్తము లని విడిచె నని యుత్తర మీఁ దగు.

యరలవలు లఘువు లని యలఘువు లని ద్వివిధంబు లగు. ౧౮.

హరి యతఁడు-ఇత్యాదులం దాగమ యకారము లఘువు-తక్కిన యకార మలఘువు. - విఱుగు మెఱుఁ గిత్యాదులందు రేఫం బలఘువు. ఇదే శకటరేఫ మని చెప్పఁబడును. శకటరేఫము తత్సమ తద్భవము లందు లేదు. పెరుగు కరు గిత్యాదులందు రేఫంబు లఘువు. ఏళులు పాళులు త్రాళు లని బహుత్వమందు రలడల కాదేశ మయిన ళకార మలఘువు. తల నెల యిత్యాదులందలి లకారము లఘువు. అతఁడు వచ్చె నిత్యాదులందున్న పాదేశవకారము లఘువు. తక్కిన వకార మలఘువు. వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారము వర్ణాంతరముగాని యలఘు ళ-కారము గా దని యెఱుంగునది.

టీ. 'లఘవోఽలఘవశ్చేతి ద్వేధాంతస్థాన్ వదంతి శాస్త్రారః' అనునది మూలము. వీనికి సంస్కృతమున నంతస్థము లని పేరు. నోటిలోపలిభాగము నంటి పలుకఁబడునవి గాన వీని కీపేరు కల్గెను. లఘువు = చులకనైనది. గురువు = బరువైనది. తేలిచి పలుకఁ బడునవి, (నొక్కి) యూఁది పలుకఁబడునవి యని భావము. సంధిరాని చోటుల నచ్చునకుఁ బరమం దున్నయచ్చునకైన యకారము లఘువు. ఇట్లే సంధిలో పవర్ణమున కగువకారము లఘువు. ఆయాచోటుల రలడలకైన ళ-కార మలఘువు. శబ్దసిద్ధములు యవ లలఘువులు. వ్యాకరణముచేనైనవి లఘువులు. వ్యాకరణముచేనైన ళ-కార మలఘువు. శబ్దసిద్ధమైనది లఘువు. శకటరేఫములెల్ల నలఘువులు. రేఫములెల్ల లఘువులు. కేవలము సంస్కృతప్రాకృతసమభవేతరం బగు పదజాతియందే యలఘురేఫము గనఁబట్టు నని సూరియాశయ మైనట్లు శకటరేఫము తత్సమతద్భవములందు లేదను వ్రాఁత స్పష్టపఱచుచున్నది. అలఘురేఫము శకటరేఫము శకటము బండిరా యనునవి సమానార్థకములు. సర్వలక్షణసారసంగ్రహకర్త ప్రౌఢవ్యాకర్తమొదలగువారు తద్భవపదము లందును శకటరేఫ ముండుటకు 'కురరీ=గొఱ్ఱె, పర=పెఱ, భీరు=పిఱికి, గరుత్=గఱి' అను మున్నగునుదాహరణముల మూలమున సూచించియున్నారు. వేదము లెట్లట్లె వర్ణము లనాదిసిద్ధము లగుట వర్ణసమూహమునకు వర్ణసమామ్నాయ మను వ్యవహారము సిద్ధించెను. (౩ సంజ్ఞాసూత్రమున) తెలుఁగువర్ణములలో దుది నున్న ళ-కారము కొందుల వంటి స్వతంత్రవర్ణ మనియు, దానికి లఘ్వలఘుత్వములు లేవనియుఁ గాన దానిని మాత్ర

మలఘుళకార మని యుచ్చారణసాదృశ్యము ననుసరించి భావింపరా దనియుఁ దెలుపుటకై వర్ణ సమామ్నాయమందలి ళకారము వర్ణాంతరముగాని యలఘుళకారముగా దని సూరి వివరణమును వ్రాసెను. గుప్తార్థప్రకాశిక మాత్రము పైవివరణమునందలి కాని యనుదాని నగు ధాతువ్యతిరేక నిజేరూపముగ నెన్ని వర్ణాంతరము గానటువంటి యలఘుళకారము గా దని నఞ్ద్వయఘటితముగ నన్వయించి వర్ణసమామ్నాయము నందలి ళకారము వర్ణాంతరమును నలఘువును నగు నని వివరించినది. తళుకు బెళుకు మున్నగు వాని నలఘువులుగఁ జూపక యిందు లకారమున కలఘురూపము వ్యాకరణముచేఁ గలుగు ళకార మని స్పష్టముగఁ జూపుటచేతనే వర్ణసమామ్నాయమున నిట్టి యాదేశభూతమగు ళకారమునకుఁ బ్రవేశము లే దనియు వర్ణసమామ్నాయమునందలి ళకారము కాదులవలె లఘ్వలఘుత్వముల నందని స్వతంత్రవర్ణ మనియు స్పష్టమగుచున్నది. వ్రాఁతలో భేద మున్నను గురురేఫమును లఘురేఫభేద మగు నలఘువుగనే స్పష్టపఱచుటంబట్టియు నిట్టి యలఘువులకు వర్ణసమామ్నాయమునఁ బ్రవేశము లే దని విశదమగుచున్నది. లఘ్వలఘుయవల విషయమున శంకయే లేదు. ఐనను గుప్తార్థప్రకాశికవలె నేరైన విమర్శక పాఠకులు వర్ణసమామ్నాయగత ళకారమునకును నలఘువునకును గల యుచ్చారణతౌల్యమును బట్టియు లేఖన సాదృశ్యమును బట్టియు నిదే యది యదే యిది యని భ్రమ ప్రమాదములకు లోనగుదురేమో యని సూరి యట్టి భ్రమ ప్రమాదములు గలుగుట కవకాశ మీయకుండ నిట్టి వివరణమును వ్రాసికొనెను. కానఁ బైసమన్వయము నిరాకరమనకతీరదు. మఱియు నిట్టివ్యతిరేకనిజ్యంత విశేషణ, వ్యతిరేకసమాపక క్రియలతోఁ గూర్చిన నఞ్ద్వయార్థక వాక్యములందు నిజ్యంతమునకును వ్యతిరేకసమాపక క్రియకును గర్తయొకటే యై యుండుట తెలుఁగు వాక్యములందు సహజముగఁ జూపట్టును. ఇట్టి వాక్యములందు నిర్ధార్యము నిర్ధార్యముచేతనే నిర్ధారితమగును గాన నిజ్యంతవిశేషణక్రియలకుఁ గర్త యొకటే గాక తీరదు. అది తప్పుగాని పని గాదు. ఇందుఁ బని కర్త. ఇదియే నిజ్యంతమునకును సమాపక క్రియకును గర్త. 'వర్ణసమామ్నాయమందలి' అను నిందలి వివరణవాక్యమున వర్ణ సమామ్నాయమందలి ళకార మను .వి కర్త. నిజ్యంతవ్యతిరేక సమాపకములగు కానికాదులలో నిజ్యంతమున కలఘులకారమును సమాపకమునకు వర్ణ సమామ్నాయమందలి ళకారమును గర్త లగుచున్నవి. ఇందు నిర్ధార్య మగు వర్ణ సమామ్నాయ గతళకారము తద్భిన్న మగు నలఘులకారముచే నిర్ధారితమగుట చూపట్టెడి. ఇట్లు భిన్న కర్తృకత్వము భిన్నవిషయ ప్రదర్శనముచే నిర్ధార్యమును నిర్ధారణముచేయుట యనునపి వికల్పార్థక మగు కానియను నవ్యయముతో నైన వ్యతిరేకసమాపక క్రియాఘటితవాక్యములందే కనుపట్టును కాన వర్ణ సమామ్నాయ

మందలి యను సూరి వివరణవాక్యము నఞ్ద్వయార్థకము గాఁజాల దని నొక్కి పలుకుటే గాక యిందలి కాని యనునది వికల్పార్థకమగుట వర్ణ సమామ్నాయగత ళకార మలఘువు గా దని స్పష్టముగ సిద్ధాంతీకరించునదిగాఁ జెప్పవలసియున్నది. సూరి మతమున వర్ణ సమామ్నాయ గతళకార మలఘు వని సిద్ధాంతీకరింప గుప్తార్థప్రకాశిక బద్ధకంకణమై వీని భేదమును మఱచినది గానఁ గానికాదులలోఁ గాని యనుదాని కలఘుళకారమును గా దనుదానికి వర్ణ సమామ్నాయగత ళకారమును గర్తలై భిన్నకర్తృకత స్పష్టమగుచున్నను నేకకర్తృక మనియే భావించియుండనోపును. గుప్తార్థప్రకాశిక వర్ణ సమామ్నాయ మందలి యను సూరి వివరణవాక్యపుఁ బ్రణాళికను దూచా తప్ప కనుకరించునదై 'కాశీ వాసియగు బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుఁడుగాని విప్రుఁడు గాఁడు' అని యొక యపూర్వ వాక్యమును సృజించెను. నఞ్ద్వయార్థకవాక్య మిది యేకకర్తృకముగాఁ దోఁపినను నిట్టి వాక్యములం దొక్క విషయమునకే గాని రెండు భిన్నవిషయములకు నిర్ధారణ మప్రసిద్ధ మగుట నిట్టి వాక్యరచన తెలుఁగువాక్యపద్ధతికి విరుద్ధ మని చెప్పక తీరదు. ఇందుఁ గర్తృభూత బ్రాహ్మణు నందున్న బ్రాహ్మణత్వమునకేగాక విద్వత్త్వమునకును నిర్ధారణము సిద్ధ మగుచున్నది. ఇట్టియెడల బ్రాహ్మణవిద్వాంసుఁ డని రెంటెని నిర్ధార్యములు చేయుట తగును. తాఁ గ్రింద నిచ్చిన 'న చ నస్వీకృతమర్థగౌరవమ్' అనుదానిలో నర్థగౌరవ మొకటియే నఞ్ద్వయమున నిర్ధారితమగుచుండుట దాను గన్నారఁ గాంచుచు నిట్టి వాక్యమును గల్పించుట కలఘుళకార-వర్ణ సమామ్నాయగతళకారముల మేళవించు నభి నివేశమే గదా కారణము. అలఘుళకారమే యగునెడల నలఘువులకు వేనికిని లభింపని వర్ణాంతరత్వమును దీనికొక్కదానికి లభింపఁజేయుటకుఁ బాటుపడిన నప్పా టయుక్తము గాకుండునా? కాన గుప్తార్థప్రకాశికయందలి యీ సందర్భము నిర్మూల మనఁదగును.

ఇఁక వర్ణ సమామ్నాయమున లేని యలఘుళకారము నాయాతావులందు రలడ లకు నిత్యవైకల్పికములుగా నెట్లెచ్చటినుండి గొనివచ్చి బాలవ్యాకరణము విధించుచున్న దని వర్ణ సమామ్నాయమందలి ళకారము నలఘువుగఁజేయు పూనిక్కతో గుప్తార్థప్రకా శిక చూపు యుక్త్యంతరమును విచారింతము. అలఘులకారము పూర్వముగ వర్ణ సమా మ్నాయ గతళకారమునే యుచ్చారణసాదృశ్యము ననుసరించి పోలున దగుటచేత వర్ణ సమామ్నాయ గతళకారలేఖనమునే, కాలక్రమమునఁ బొందఁగల్గె ననియు నట్టిలేఖన మద్దానికిఁ దనకాలమున సిద్ధమై యుండుటచే వానివాని కలఘూచ్చారణము గల్గు నను టకు మాఱుగా నలఘులకార మగు నని చెప్పె ననియు సంభావింపవలసియున్నది గానఁ బై యుక్తియు ననాకరమె యనక తీరదు.

మూల మంశస్థముల లఘ్వలఘుప్రస్తావనను సూచనామాత్రముగ సూచించు నది గాని దానినే ప్రధానముగఁ గొన్నది గాదు. ముఖ్యముగ సంస్కృతప్రాకృతసాధా

రణముగాని రేఫాలఘుత్వమును మాత్రమే ప్రతిపాదించుట కారబ్ధమయ్యె నని యెన్న వలయును. మఱియు నానాఁ డలఘులకారమునకుఁ బ్రత్యేక లేఖనము లేదనువిషయ మును 'రోలః' అని రేఫకు లకారమును మాత్రమే విధించుటనుబట్టియు డలలకుఁ దద్వి ధాన మగపడకుండుటంబట్టియు నాయాస్థలముల వానివాని కలఘుత్వమును యథాసంభ వముగ నుచ్చరించుటను బాఠకులకే వదలుటంబట్టియు 'గురురలౌ చ బిందుయుతౌ' అని బిందువుచే నలఘురలల గుర్తించుటనుబట్టియు విశదమయ్యెడి. కాన మూలము ననుస రించియు వర్ణసమామ్నాయగతళకారము కాదులవంటి స్వతంత్రవర్ణమే యనక తీరదు గాన దద్వివరణమగు బిందువు నది ప్రత్యేకవర్ణమే యనియు దాని నలఘువుగ నెన్నుట నిర్మూలప్రసంగ మనియు సిద్ధాంతీకరింపనగును. దీననే 'రోళః' అను మూలపాఠ మమూలస్థ మయ్యెడి.

సంస్కృత ప్రాకృతతుల్యంబగు భాష తత్సమంబు. ౧౯.

సంస్కృతము.			సంస్కృతసమము.
రామః	...	...	రాముఁడు.
విద్యా	...	...	విద్య.
హరిః	...	...	హరి.
ధేనుః	...	...	ధేనువు.
భూః	...	...	భువి.
పితా	...	...	పిత.
గౌః	...	...	గోవు.
నౌః	...	...	నావ.
ద్యౌః	...	...	దివి.
హృద్	...	...	హృది.
జగత్	...	...	జగత్తు. జగము.

ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

సంస్కృతము.		ప్రాకృతము.		ప్రాకృతసమము.
అగ్ని	...	అగ్గి	...	అగ్గి.
ఆశిషః	...	ఆశీ	...	ఆసి.

సంస్కృతము.		ప్రాకృతము.		ప్రాకృతసమము.
ఆలిః, పఙ్క్తిః	...	ఓలీ	...	ఓలి.
కటుః	...	కారో	...	కారము.
గౌరవమ్	...	గారవం	...	గారవము.
జటా	...	జడా	...	జెడ.
మిరా	...	మేరా	...	మేర.
యమః	...	జమో	...	జేముఁడు.
రాజ్ఞీ	...	రాణీ	...	రాణి.
శృఙ్గారః	...	సింగారో	...	సింగారము.
శ్రీ	...	సిరీ	...	సిరి.

ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'తుల్యాతు సమా' అనునది మూలము. సంస్కృతమునకును బ్రాకృతమునకును సమమగుభాష తత్సమము. తత్ = ఆ సంస్కృత ప్రాకృతములకు, సమము = తుల్యమైనది. సంస్కృత ప్రాకృతపదములు తెలుఁగున నున్న వున్నటులఁ బ్రయోగింప ననుకరణ విధిచేఁ దప్ప వీలులేమిని సమములయి యుండుటే సంభవింపదు. ఇఁక డుజాది ప్రత్యయ యోగమునందె తెలుఁగునఁ గలుగుట సామాన్యముగఁ జూపట్టును. అపుడును డుజాదుల యోగమునఁ బ్రాతిపదికముల కుత్వాదులును దుది హల్లునకు ద్విత్వోత్వాదులును జూపట్టక మానవు. కాన నాయావానినిబట్టి మాత్రము సమము గాదని యన నవకాశము లేదు. అట్లు గాదన్న సమములె సామాన్యముగ లేకపోవలసివచ్చును. ప్రకృతి మధ్యము నందలి యక్షరము లెట్టిమార్పు నందకుండుటయు డుజాదియోగమునకైన యుత్వాదు లను మాత్రమే చెందుటయు సమలక్షణముగ సంభావింపవలయును. ఆదిభాషయందు భూద్యాలకగు సప్తమ్యంశములే (భువి, దివి) తెనుఁగునఁ బ్రాతిపదికము లగు నని తత్సమ పరిచ్ఛేదమునఁ జెప్పటంజేసి యవి తత్సమములే యని యంగీకరింపవలెను. 'రాముఁడు, ధేనువు, గోవు' డువులు చేరిన సమముల కుదాహరణములు. హరి, విద్య:—ప్రథమైక వచనలోపము కలిగిన సమముల కుదాహరణములు. 'జగత్తు జగము' అనునవి ద్విత్వోత్వ ములు, ముపర్ణకముఁ జేరినవాని కుదాహరణములు. ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు. కారము ప్రాకృతసమమునకుఁ గటుశబ్దమును మూలముగఁ జూపుటకంటె వర్ణసారూప్యము ననుసరించి క్షారశబ్దమును మూలముగఁ జూపుట యుచిత మని ప్రౌఢవ్యాకర్త క్షార శబ్దము కారమర్థము గలదియె యని యర్థతౌల్యమును గూడ 'క్షారలవణవర్జనం చ' అని సప్రమాణముగఁ జూపినాఁడు.

అగ్నీత్యాదులు ప్రాకృతపదములకు వర్ణసారూప్యముచే మిగుల దగ్గఱగా నున్నవియు, బ్రాకృత ప్రాతిపదికములంబోలి మార్పునందక యున్నవియు నగుట వానిని బ్రాకృత సమములుగఁ జేర్కొనెను.

సంస్కృతప్రాకృతభవం బగు భాష తద్భవంబు. ౨౦.

సంస్కృతము.		సంస్కృతభవము.
ఆకాశః	...	ఆకసము.
కుడ్యమ్	...	గోడ.
చన్ద్రః	...	చెందురుఁడు.
తమజ్గః	...	తమగము.
తామరసమ్	...	తామర.
నారాచః	...	నారసము.
నిభః	...	నెపము. / నెవము.
ముఖమ్	...	మొకము. / మొగము.
మృగః	...	మెకము. / మెగము.
వక్రః	...	వంకర.
వేసనః	...	వేసడము.
సముద్రః	...	సంద్రము.
సూచీ	...	సూది.
స్మరః	...	మరుఁడు.
హరణమ్	...	అరణము.
హరితాళమ్	...	హరిదళము.

ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

సంస్కృతము.		ప్రాకృతము.		ప్రాకృతభవము.
అఙ్గారః	...	ఇంగాలో	...	ఇంగలము.
అప్సరా	...	అచ్ఛరా	...	అచ్చెర.
ఆశ్చర్యమ్	...	అచ్ఛేరం	...	అచ్చెరువు.
పఞ్చాశత్	...	పణ్ణాసా	...	పనస.
పృథివీ	...	పుఢవీ	...	పుడమి.
ప్రయాణమ్	...	పయాణం	...	పయనము.
ప్రవాళః	...	పవాళో	...	పవడము. / పగడము.
మత్సరః	...	మచ్ఛరో	...	మచ్చరము.
యజ్ఞః	...	జణ్ణో	...	జన్నము.
లక్ష్మీః	...	లచ్ఛి	...	లచ్చి.
విష్ణుః	...	విణ్హూ	...	వెన్నుఁడు.
వైద్యః	...	వెజ్జో	...	వెజ్జు.
స్తమ్భః	...	ఖంభో	...	కంబము.
స్థూలమ్	...	థోరం	...	తోరము.

ఇత్యాదులు తెలియునది.

'ప్రకృతిద్వయజా తజ్జా' అనునది మూలము. సంస్కృతప్రాకృతములనుండి పుట్టినభాష తద్భవము. తత్ = ఆసంస్కృతప్రాకృతములనుండి, భవము = పుట్టినది. వర్ణలోప-వర్ణాగమ-వర్ణవ్యత్యయముల నంది సంస్కృతప్రాకృతపదసంబంధ మూహాగోచరముగఁ జేయుపదజాలము తద్భవ మని తాత్పర్యము. పట్టికయందలి భవములలోఁ గొన్ని సంస్కృతభవము లగుటయుఁ గొన్ని ప్రాకృతభవము లగుటయు వర్ణసహితసంబంధము మూలముననే యయ్యెను. వర్ణలోప-వర్ణాగమ-వర్ణవ్యత్యయాదివికారముల నందినపదములలో నేవేవి వేనివేనితోడ దగ్గఱసంబంధము గలిగియుండునో వానివానిని నాయా సంస్కృతప్రాకృతభవములుగ నిర్ణయించెను.

ఇందలి యుదాహరణములెల్ల సంస్కృతపదములు మూలముగఁ గలవియొగానఁ బ్రాకృతసమభవములనెల్ల సంస్కృతభవములుగ నిర్ణయించి ప్రాకృతసమభవవిభాగము లనావశ్యకము లనఁ జనును. కాని సంస్కృతమునఁ జూపట్టని ప్రాకృతదేశ్యములనుండి

కలిగిన పదములు తెనుఁగున నేవైనఁ జూప శక్యమేని యవ్విభాగములకు సార్థక్యము సంభవింపకపోదు.

త్రిలింగదేశవ్యవహారసిద్ధం బగుభాష దేశ్యంబు. ౨౧.

ఊరు - పేరు - ఇల్లు - ముల్లు - కోట - పేట - దూడ - మేడ - కోఁత - లేఁత - తాని - మోవి ఇత్యాదు లరయునది.

టీ. 'ప్రవాహినీ దేశ్యా' అనునది మూలము. దేశ్య మనఁగా దేశమునఁ బుట్టినది. సంస్కృతప్రాకృతసమత్వముగాని భవత్వముగాని యించుకేని యూహాగోచరముగాని పదజాలము దేశ్య మని భావము. త్రిలింగదేశ మనఁగాఁ దెలుఁగుదేశము. అందు వ్యవహారప్రసిద్ధమైనభాష దేశ్య మనంబడును. శ్రీశైల - దాక్షారామ - కాళేశ్వరము లను మూఁడు క్షేత్రముల శివలింగములు గలప్రదేశముగానఁ ద్రిలింగసంజ్ఞ దానికిఁ గలిగె నందురు. అనఁగాఁ బైమూఁడు శివక్షేత్రముల మధ్యవర్తి యగుదేశ మని భావము. మూఁడు కలింగములు గలదేశముగానఁ ద్రికలింగ మనుసంజ్ఞ కలిగె ననియు దానినుండి త్రిలింగశబ్దము గలిగె ననియుఁ గొంద అందురు. ప్రతాపరుద్రీయమునఁ ద్రిలింగపదము గనుపట్టుచున్నది. పైవివరణము త్రిలింగపదవ్యాఖ్యానావసరమునఁ దద్వ్యాఖ్యాత కుమారస్వామి యజ్వ యొనర్చెను. ఈచర్చ దేశచరిత్రజ్ఞుల దగుటంజేసి పరిత్యక్తము. నాడునుబట్టియే భాషకును దాని వ్యవహరించు ప్రజలకునుఁ దెలుఁగువ్యవహారముకల్గె నని సూరి యభిప్రాయపడుట స్పష్టము. ఇందలి యుదాహృతులకెల్ల సంస్కృతప్రాకృతపదముల సంబంధమూహాగోచరము గూడఁ గామింజేసి శుద్ధదేశ్యము లని సూరియూహ. ప్రౌఢవ్యాకర్తమాత్ర మిందలి కోట కోట్టశబ్దభవముగను పేట పింతాశబ్దభవముగను దెలిపెను. ప్రకృతి వికృతుల కర్థభేదము క్వాచిత్కమగుటను, సామాన్యముగ అకారాంతభవములకుఁ గాఁదగు నాంధ్రప్రత్యయము చేరమిని, కోటపేట లని జనవ్యవహారము ప్రసిద్ధమగుటను, సూరి కోటపేటలను దేశ్యములుగనే యెంచియుండును. పేట పల్లెయను నర్థము నిచ్చునది గాక (ముత్యాలపేట) యొక వరుసం జెప్పున దన్న నీచర్చకే సంగతి లేదు. పింతాభవ మన్న పేటలోని టవర్గమునకు ముందర్ధబిందు విడవలయును.

సలక్షణముగ సంస్కృతప్రాకృతసమభవములఁ దెల్పి తద్భిన్నముగ దేశ్యమును నిర్దేశించుటంజేసి సమభవదేశ్యరూప మగు తెనుఁగున కంతకును దెనుఁగు లాక్షణికులు సంస్కృతప్రాకృతములనె మూల మని రను విమర్శకోక్తి నిరాకరమయ్యెను. దేశ్యవిషయమున దాము మూలమును జూపఁజాలక మిన్నకుండ వారిపై నానిందమోపుట కించుకే నవకాశము లేదు గదా! ఇఁక ద్రావిడభాషాసంబంధమును బరిశీలించి యూయూవానికి

మూలముల నాయాభాషనుండి చూపెదు భాషాతత్త్వశాస్త్రజ్ఞత మాత్ర మాంధ్రలాక్షణి కులకు లే దనునంశము సత్య మనక తీరదు. కేవల మాద్యప్రకృతిం బరిశీలించిన పండితులే యాంధ్రవ్యాకరణకర్తలును దద్విమర్శకులును నగుటయు భాషాతత్త్వపరిశీలన మవ్వారి బుద్ధికి రానిదియు నగుట నమ్మార్గము తొల్లి యనాదృత మయ్యెను.

లక్షణవిరుద్ధం బగుభాష గ్రామ్యంబు. ౨౨.

వస్తాఁడు - తెస్తాఁడు - వచ్చేని - తెచ్చేని - వచ్చేవాఁడు - తెచ్చేవాఁడు - వచ్చేఁటివాఁడు - తెచ్చేఁటివాఁడు. ఈభాష ప్రయోగంబున కనర్హంబు.

టీ. 'అనియమాద్గ్రామ్యమ్', 'పామరాదిప్రయుక్తం యత్తద్గ్రామ్యమభిధీయతే' అనునవి మూలములు. లక్షణ మనఁగా శాస్త్రము. వ్యాకరణశాస్త్రమునకుఁ గట్టుపడని పదజాలము గ్రామ్య మని తాత్పర్యము. గ్రామ్య మనఁగా ననాగరకుల యసభ్యవ్యవహారము. గ్రామ్యము నియమరహిత మగు మార్పు గలది గాన నియమమునకు లొంగని దానినెల్ల లక్షణకర్తలు గ్రామ్య మని వ్యవహరించుట యాచారమయ్యెను. అనుశాసనమునకుఁ గట్టుపడని వగుట నిందలి యుదాహృతులెల్ల గ్రామ్యములు. ఇట్టి యసభ్యమగు నియమమునకుఁ గట్టుపడని భాషను గ్రంథములఁ బ్రయోగింప రా దని గ్రహించునది. ఇందలి గ్రామ్యపదమున కసభ్యవ్యవహారమే గాక యనుశాసనవిరుద్ధమును నర్థమయ్యెడిఁ గాన, నుత్తరసూత్రమునందలి కటికంఠాదులకును గ్రామ్యత కలుగుచున్నది. అలంకారిక గ్రామ్యము, వైయాకరణికగ్రామ్యము నని గ్రామ్యము ద్వివిధ మగు. అర్థవిచారము ప్రధానముగఁ గొన్నవా రాలంకారికులు. శబ్దవిచారము ప్రధానముగ నెంచెడువారు వైయాకరణులు. ఇది వ్యాకరణముగాన నిం దర్థవిచారమువలనిగ్రామ్య మప్రసక్త మను తలంపున నవిచారితము. 'గ్రామ్యం తత్ద్విధా సాధు' అను నాథర్వణము ననుసరించువాఁడై, ప్రౌఢవ్యాకర్తయు నిట్టి యసభ్యవ్యవహార మాయానీచపాత్రలక్షోరణికి నైజమై యుండునుగాన, నాయవసరముల గ్రంథములందును నుపయోగింప నగు నని వివరించెను. దీన నిట్టి యసభ్యనియమరహితవ్యవహారము సామాన్యముగ గ్రంథప్రయోగార్హము గా దనుట స్పష్టపడెడి.

ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రాహ్యంబు. ౨౩.

పెద్దలు వ్యవహరించినమాట గ్రామ్యంబయిన గ్రహింపం దగు నని తాత్పర్యము. కటికంఠుఁడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగఱ్ఱ, కపిలకస్సులు, కపిలగడ్డము, కపిలజడలు.

ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'కఱకంఠముఖా హితాః' అను నాథర్వణము మూలము. ఇం దుదాహృతు లెల్లఁ గవిప్రయుక్తములు. కాన నార్యవ్యవహార మనఁగాఁ దొల్లిటి కవీశుల గ్రాంథిక ప్రయోగములె యయ్యెడి. తొల్లిటి వారివ్యవహారమునకు గ్రంథప్రయోగములె శరణ్యము లనుట నిర్వివాదము. కానఁ బూజ్యు లగు కవుల గ్రాంథిక ప్రయోగములు నియమమునకుఁ గట్టుపడనివైనను బరిగ్రాహ్యములే ప్రయోగార్హములే యని భావము. అనుశాసనమునకుఁ గట్టువడనియట్టి కవీశుల ప్రయోగములకు మాత్రమే గ్రంథప్రయోగార్హత యంగీకార్యము; కాని యట్టివానిని మఱికొన్నిటిని మాత్ర మనుకరణవిధిని గల్పించి ప్రయోగింపరాదు. ఇట్లనకున్న వ్యవహారమంతయుఁ బ్రయోగార్హమె యయ్యెడి. ఇవియెల్ల భారతప్రయోగములు.

"బహువ్రీహి స్త్రీసమఘటితంబ చూపట్టెడి" నను నియమంబునకుఁ గట్టువడమిం జేసి 'కఱకంఠుఁడు గ్రామ్యమయ్యెను.' (చూ. సమా. 6) "కర్మధారయము త్రికపూర్వకమైయేని, స్త్రీసమపూర్వకమైయేని, మువిభక్తిచిహ్నితపదపూర్వకమైయేని, యగు" నను నియమమునకుఁ గట్టువడనివగుటం జేసి, 'కపిలకన్నులు, కపిలగడ్డము, కపిలజడలు' అనునవి గ్రామ్యము లయ్యెను. తెలుఁగువిభక్తి చేరని సంస్కృతపదములకు వేనికి నేసమాసమును దెలుఁగుపదములతోడఁ గలుగదు గాన 'ప్రాణగొడ్డము జీవగఱ్ఱ' అనునవి గ్రామ్యము లయ్యెను.

బాలసరస్వతి కఱకంఠశబ్దమును మిశ్రబహువ్రీహిగ భావించి కఱకంఠశబ్దగత తకారమును సమాసాంతప్రత్యయముగ సమర్థింపఁ బాటువడెను. తదనుసారియై యహోబలపండితుఁడును దీనిని మిశ్రబహువ్రీహిగఁ దలంచి 'క్వచిదంతిమవర్ణస్య సమాసాంతత్వమిష్యతే" అను నథర్వణకారికను నలరువిల్తుఁ డిత్యాదులందు శబ్దగతముగాని యంతిమవర్ణమునకు సమాసాంతతను గల్పించుదాని నాధారముగఁ జేసికొని యసంగతముగఁ గఱకంఠశబ్దగతతకారమును సమాసాంతప్రత్యయముగఁ జేయ యత్నించినవాఁడు. 'కఱకంఠముఖా హితాః' అని యథర్వణుఁడు 'గ్రామ్యం తత్త్రిధా సాధు' అను పూర్వార్థముచే వ్యావహారికగ్రామ్య గ్రాహ్యతావసరమును ముందుదెల్పి పిదప మహాకవి ప్రయుక్తములగు వీనికిఁ బ్రక్రియం జూపఁ బాటుపడక సూరివలెనే కవిప్రయుక్తము లగుటఁ గ్రాహ్యా మనుచుండ వీరి ట్లసంగతముగ నథర్వణకారికను ముడివెట్టి సాధింపఁ దలంచుట యసంగతముగాన నీసందర్భ మనాకరము. ప్రౌఢవ్యాకర్త కఱకంఠశబ్దమును గరకంఠశబ్దభవముగాను, బ్రాణగొడ్డమును బ్రాణకుట్టకశబ్దభవముగాను, సంస్కృతకపిల శబ్దమునుండి కలిగిన కవిలశబ్దమొండు గల దనుచుఁ గపిలశబ్దఘటితసమాసత్రయమును గవిలశబ్దఘటితములుగాను సిద్ధాంతీకరించి, హంసయానభవము లగు నంచయానేత్యాదు

లందు యానపదమవికృతంబై నిల్చినట్లే ప్రాణగొడ్డమునఁ బ్రాణపదము నిల్చె నని యుక్తిని గనుపఱచి చిన్నయసూరి గ్రాంథికగ్రామ్యములుగ నెన్నినవానిలో జీవగఱ్ఱనుఁ దప్ప నితరములకెల్ల సామాసికగ్రామ్యతను దొలగించినాఁడు. కఱ్ఱను నేసంస్కృతశబ్దభవముగాను నిరూపింప శక్యముగామిఁ గావలయు దానిని మాత్రము వదలెను. అయినను ననాంధ్రవర్ణమగు ఱకారయోగమునం జేసి కావలయు నాతఁడు తన శబ్దరత్నాకరమునఁ గఱకంఠశబ్దమును వైకృతగ్రామ్యముగ నిరూపించినాఁడు. రేఫశకటరేఫ ప్రాసాసంగీకార మీశబ్దము సాధుత్వము విషయమున నిందఱ కిన్నిచీకాకులఁ గల్పించెను. శాసనముల గోపర్యాయముగఁ గపిలశబ్దము గన్పట్టును కాని వాఙ్మయమున నిందలి సమాసత్రయమును వదలినచో నెచటను వ్యస్తముగఁ గాని సమస్తముగఁ గాని తెలుఁగున వర్ణపర్యాయముగ కవిలశబ్దమును నిరూపింప నశక్యము. కానఁ బ్రౌఢవ్యాకర్త కవిలశబ్దకల్పనము కృత్రిమమే యయ్యెడి. మఱియు వీనిని సూరి పకారమధ్యములుగ నిరూపింప, వానియుబుసు దలంపక, ప్రౌఢవ్యాకర్త వకారమధ్యములుగ నెన్నుట వింతగా నున్నది. ఇంతకు పవప్రాసాసంగీకార మిట్టి యసంగతసిద్ధాంతముల నాతనిచేఁ జేయించె ననుట యుచితము. అంచయానపదమున నుత్తరపదీభూతయానపద మవికృతమైగన్పట్టు. ప్రాణగొడ్డశబ్దమునఁ బూర్వపదీభూతప్రాణపదమె యవికృతాంతంబు. ప్రాణగొడ్డాంచయానలకు సమాసైక్యము లేదు కాన వీనికి సాటియే లేదు. భవములలోఁ బూర్వోత్తరపదములలో నేదైన నవికృతాంతము గావచ్చు ననినఁ గపిలశబ్దసమాసత్రయమును కఱకంఠేత్యాదులును సాధువు లగుటయే గాక భవకల్పనమువలని ప్రయాసమును ఱకారమనాంధ్రవర్ణమగుటవలని గ్రామ్యతయుఁ దప్పిపోవును గదా! అట్లే జీవగఱ్ఱను జీవకాష్ఠశబ్దభవ మన్న దాని గ్రామ్యతయుఁ దొలఁగుఁగదా! కాన నివ్వాని విషయమున నైన త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృసిద్ధాంతము లస్వారసము లని తోఁచెడి. కవిప్రయుక్తము లగుట గ్రామ్యములను సూరిసిద్ధాంతమే రమణీయము.

1 కావ్యభాషకే వ్యాకరణము. కావ్యభాషాస్వరూపప్రకాశనమే వ్యాకరణప్రయోజనము 'వస్తాఁడు తెస్తాఁడు' అనునిట్టివి కావ్యములఁ గానరావు. కాన వ్యాకరణ మిట్టివానిని గావ్యప్రయోగానర్హములుగ నెన్నుట యుచితము. జనవ్యవహారమున నున్న జీవద్భాష యనంతము లగుమార్పుల నందుటయు, నాయాకాలపుఁ గవు లట్టిభాషయందలి పదజాలమును గ్రాంథికభాషానియమబద్ధముగఁ జేసి ప్రయోగించుటయుఁ గలదు. కాని వ్యవహారమున నున్నయట్లే యేగ్రంథములందును నేకవియును బ్రయోగించుట గానము. కాన గ్రాంథికభాష వ్యవహారభాషకంటె విలక్షణ మగుట కలిగెను. జీవద్భాషాపరిణామ మొక కట్టుబాటునకు లొంగునది గాదు. ఆయాకాలపుఁ

గవు లాయావ్యవహారపదముల నున్న వున్నటులఁ బ్రయోగింపక సంస్కరించి ప్రయోగించుటంజేసి ప్రాచీనగ్రాంథికభాషానుకరణ మవ్వానియందుఁ దోఁపక మానదు. అనుకరణమునఁ బ్రమాదములు గలుగుట సహజ మగుటంజేసి కొన్నిట వైరుధ్యము చూపట్టవచ్చును. కాని సామాన్యముగ నియమైక్యమే యగపడుచుండును గాన గ్రాంథికభాషాస్వరూప మంతగ నిమయశూన్య మన నవకాశము లేదు. నియమసాదృశ్యముం జేసియేని గ్రాంథికభాష సర్వజనసాధారణము గానోపును. ఏకాలమున నేమండలమున నున్నకవి యాయామండలములందలి యాయాకాలపు నియమరహిత వ్యవహారమున నున్నదున్నట్లే గ్రంథముల నుపయోగించునేని, యాయాకాలములం దాయామండలములవారికె యవి యర్థమగుటయుఁ, దరువాతివారికిని దదితరమండలములవారికిని నవి దుర్గ్రాహ్యము లగుటయు, నొక్కొక్కమండలపు భాష, కొక్కొక్క కాలపు భాష కొక్కొక్కనిఘంటు వొక్కొక్కలక్షణ ముదయింపవలసి యుండుటయు ననివార్యము లగును కాన సర్వకవుల గ్రంథములు సర్వసాధారణము లగుటకొఱకు, నియమైక్యము కలిగి సరూపత యూహ్యమగునట్లే గ్రాంథికభాష యుండుట యావశ్యకము. కావుననే గ్రాంథికనియమశూన్యజనవ్యవహార, మగ్రాహ్య మని లక్షణకర్తలు తీర్మానించుట జరిగెను. ఇందలి యుదాహృతులెల్లఁ గవిప్రయుక్తములే యగుట వ్యవహారశబ్దమును గవిప్రయోగవిషయముగ నెన్నుట యనాకరము గాఁజాలదు. గ్రామ్యసంజ్ఞకు సంబంధించిన విషయములం దెల్పునవగుట నీరెండుసూత్రములును సంజ్ఞాప్రకరణమున నుండఁదగినవి కానోపును.

ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

సంధిపరిచ్ఛేదము

అవ్యవహితోచ్చారణమున వర్ణములకుఁ గాని పదములకుఁ గాని కలిగిన కలయిక సంధి నాఁబడును. సంధియం దగు వర్ణలోప-వర్ణాగమ-వర్ణాదేశాదుల నిరూపించు గ్రంథభాగముగాన సంధిపరిచ్ఛేద మనం బరఁగెను. తెలుఁగు సామాన్యముగ నజంతభాష గానఁ దఱచుగ నచ్సంధియే గాననగు. అర్థభంగము గానిచో నగు సవ్యవహితోచ్చారణమున నైనవర్ణలోపమే సంధిస్వరూప మని ఫలితము నెంచనగు.

ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు. ౧.

పూర్వపరస్వరంబులకు బరస్వరం బేకాదేశం బగుట సంధి యనంబడు.

రాముఁడు	...	అతఁడు	...	రాముఁడతఁడు.
సోముఁడు	...	ఇతఁడు	...	సోముఁడితఁడు.
మనము	...	ఉంటిమి	...	మనముంటిమి.
అతఁడు	...	ఎక్కడ	...	అతఁడెక్కడ.
ఇతఁడు	...	ఒకఁడు	...	ఇతఁడొకఁడు.

టీ. 'సంధిర్నా చోఽచ్యుతః' అనునది మూలము. సంధి యనఁగూడిక. ఆద్యంతవర్ణముల యేకీభావము సంధి యని సామాన్యలక్షణము. ఇది యచ్సంధిసందర్భ మగుటం జేసియు, నందుఁ దెనుఁగున విశేషించి పరరూపసంధియె చూపట్టుటం జేసియుఁ, దొలి యచ్చునకును దరువాతియచ్చునకును దరువాతియ చ్చాదేశమగుటయే సంధిలక్షణముగా నెన్నెను. పూర్వపరాచ్చుల రెండింటిస్థానమునఁ బరాచ్చు నిల్చుట యచ్సంధిస్వరూప మనుట స్పష్టము, 'పూర్వస్య పరరూపత్వ మత్రైవ నియతం భవేత్' అను నాథర్వణ మీమాట కాధారము. ఆదేశ మనఁగా నున్నదానిని లేక యున్నవానిని ద్రోసి యొకటి దానిస్థానమున లేక వానిస్థానమున నిల్చుట వర్ణద్విత్వమును నుమ్టుగాగమాదులును ద్రుతమున కగు బిందుసంశ్లేషాదులును నవ్యవహితోచ్చారణమూలకములే యగుట నయ్యవి సంధిపరిచ్ఛేదవిషయకములే యని సంభావింపవలెను. కాన కేతనాదులు చెప్పినట్లు పూర్వపదాంత్యవర్ణ ముత్తరపదాదిమవర్ణముతో నితరావ్యవహితమై కలియుటయె

సంధి యనుట లెస్స. రాముఁడు+అతఁడు:—ఇందుఁ బూర్వపదాంత్యాచ్చగు ఉకారమునకుఁ బరపదాద్యచ్చగు అకారము పరముగాఁగ నీ సూత్రముచే నా రెండచ్చులకును బరపదాద్యచ్చగు అకార మాదేశముకాఁగాఁ 'రాముడఁతఁ' డయ్యెను. ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు. వ్యాకరణశాస్త్రపద్ధతిలో తకారవ్యంజనముఁ(త్)జేర్చినవి తత్కాలమునే యనఁగా నిర్దిష్ట మగు నవస్థలే తెల్పున వగుటంజేసి సూత్రస్థమగు 'ఉత్' అనునది హ్రస్వోకారమునే తెల్పెడి. సంస్కృతమునుండి తెలుఁగునఁ గలుగు దీర్ఘాంతశబ్దములకు హ్రస్వము వెంటనే కలుగును గానఁ దెలుఁగున నవి హ్రస్వములై యే యుండును. అపుడు వాని కాయా విధులచే సంధి కలిగెడి. ఏకాక్షర సంస్కృతశబ్దములకును దేశ్య దీర్ఘాంతములకును హ్రస్వము సంభవింపమింజేసి యవి యాయా సంధివిధులకు విషయములు గాఁజాలవు. ఇదంతయుఁ బరీక్షించియే సూరి యత్వేత్వోత్వసంధివిధులందు తకార వ్యంజనమును "అ, ఇ, ఉ" అను నచ్చులకుఁ జేర్చి (అత్, ఇత్, ఉత్ అని) హ్రస్వములకు మాత్రమే సంధి విధించెను. 'అత్తు, ఇత్తు, ఉత్తు' అను ద్విత్వోత్వ రూపము లుగాగమద్విత్వములనందిన వని యెఱుంగునది. (చూ. తత్సమ. 68.)

ద్రుతపూర్వములగు ఉకారములకీ సూత్రముచే సంధి రాదను నంశము ప్రథమేతరేకాది సూత్రసందర్భములచే స్పష్టమయ్యెడి. అఖండపదమున కవ్యవహితోచ్చారణము సంభవించుట సహజము. వ్యస్తములగు పదముల కవ్యవహితోచ్చారణ మైచ్ఛికము గానోపును గాన నట్టి యైచ్ఛికతను దొలఁగించి నిత్యముగ సంధి విధింప నీ సూత్ర మారబ్ధమయ్యెను. సంస్కృతమునఁ బ్రత్యయ ప్రకృతులయు, ధాతూపసర్గములయు, సమాసాంతర్గతపదములయు సంధి మానరానిది; ఇతరములగు తావుల సంధి యైచ్ఛికము. తెనుఁగున వాక్యారంభము మొదలుకొని వాక్యాంతమువఱకు నడుమ నేదే నొక సంధి గాక తీరదు. కానఁ దెనుఁగువాక్యముల విసంధియే గనుపట్టదనుట స్పష్టము. ఇందు వికల్పార్థకము లెవ్వియు నగపడమి నిత్య మని గ్రహించునది.

ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రర్థచువర్ణంబులం దున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును. ౨.

నన్నుఁ ... అడిగె ... { నన్నడిగె. / నన్నునడిగె.

నాకొఱకుఁ ... ఇచ్చె ... { నాకొఱకిచ్చె / నాకొఱకునిచ్చె.

నాకుఁ	...	ఆదరువు	...	నాకాదరువు. నాకునాదరువు.
నాయందుఁ	...	ఆశ	...	నాయందాశ. నాయందునాశ.
ఇందుఁ	...	ఉన్నాఁడు	...	ఇందున్నాఁడు. ఇందునున్నాఁడు.
ఎందుఁ	...	ఉంటివి	...	ఎందుంటివి. ఎందునుంటివి.
వచ్చుచుఁ	...	ఉండెను	...	వచ్చుచుండెను. వచ్చుచునుండెను.
చూచుచుఁ	...	ఏగెను	...	చూచుచేగెను. చూచుచునేగెను.

టీ. 'అనాదిషు విభక్తిషూతో వా' అనునది మూలము. ద్రుతపరకము లగు ద్వితీయాదివిభక్తులందలి ఉకారములకును, శత్రర్థక చువర్ణమునందలి యుకారమునకును నచ్చు పరమగునపుడు సంధి వికల్పముగా నగును. వికల్ప మనఁగా నొకమాఱు కలుగుట యొకమాఱు కలుఁగ కుండుట. శత్రర్థకచువర్ణము క్రియాపరి. 43-వ సూత్రముచే సిద్ధించును. ఇది ద్రుతాంతము. ఇది ద్రుతపూర్వోకార సంధివిధాన మగుటంజేసి పూర్వపరాచ్చులకు నడుమను గల ద్రుతము వాని యవ్యవహితత్వమును జెఱచునదిగ భావింపరాదు. మఱియుఁ బూర్వపరాచ్చులనడుమ నున్న ద్రుతము సంధివిధానసామర్థ్యముచేతనే లోపించునదిగఁ దలంపవలెను. సంధిలో నవసానమున ద్రుతస్వరద్రుతలోపముల విధించువిధినిఁ బ్రవర్తింపఁజేయుట యస్వరస మని తోఁచెడి. ఇంతియగాక తృతీయాదివిభక్తులకు నుమాగమమును విధించు విధులను, యుష్మదస్మదాత్మార్థకములకు ద్వితీయైకవచన బహువచనములందు 'నిన్నును, మిమ్మును, నన్నును, మమ్మును, తన్నును, తమ్మును' అను రూపముల నిపతించు సూరి వ్రాఁతయు వచ్చుచును నని శత్రర్థమును సాధించు ప్రణాళికయుఁ బ్రథమేతరవిభక్త్యుకారములకును బరపదాద్యచ్చునకును నడుమ నున్నది యుత్వ విశిష్టనకార మని యనకతీరదు. అట్లయ్యు నిందు సూరి ద్వితీయాది విభక్తులయు శత్రర్థకములయు ద్రుతమును బొల్లురూపముగ నిర్దేశించి సంధిని విధించుటనుబట్టి ద్రుత ప్రకృతికము సంధివిషయముగా దాని ద్రుతము లుప్తాచ్కమై యచ్ సంధిలో నదృశ్యమగు నని యనుమానింపవలసి యున్నది. 'అచాం సంధౌ

ద్రుతోఽదృశ్యః స్థితోఽపి చ భవేచ్ఛదా' అను నాథర్వణ మిందులకు బ్రమాణము.

నన్ను + అడిగె:— ఇది ద్వితీయావిభక్తిస్థోకారమున కుదాహరణము. పూర్వపదాంత్యాచ్చగు ఉకారమునకును బరపదాద్యచ్చగు అకారమునకును బరపదాద్యచ్చగు అకారమే యాదేశ మగుట 'నన్నడిగె' నయ్యెను. ఇది వికల్పవిధిగాన సంధి కలుగకున్నఁ బొల్లు నకారము పరపదాద్యచ్చుతోఁ జేరుటు గాన 'నన్ననడిగె' నగును. లేదా పూర్వసూత్రములచే ద్రుతమునీఁది యుకారమునకును సంధియయ్యెననియేని సంభావించునది. ఇట్లే 'నిన్నడిగె, నిన్ను నడిగె, మిమ్మడిగె, మిమ్ము నడిగె' అను మొదలగు యుష్మదస్మదాత్మార్థక ద్వితీయైకవచన బహువచనరూపముల సంధిప్రక్రియ నూహించునది. పై రూపములు ద్విత్వరహితము లగునపుడు సంధి రా దని ద్విత్వరహితములగు ద్వితీయోకారములకు సంధి రా దను సూత్రముచేఁ బ్రౌఢవ్యాకర్త శాసించి ననే లె మొదలగు రూపముల వారించెను. కాని వీనినేగాక యిట్టివానిని మఱి కొన్నింటినిగూడ జడ్డక్కరంబు పదాదిస్వరముతోఁ గూడునపుడు జడ్డకు లోపంబు లే దని శాసించి (ప్రకీ. 9) సూరి వారించువాఁడు గానఁ బ్రౌఢలింగలక్షణశేషకర్తృప్రయాసము వ్యర్థమని తోఁపనగు. కాని జడ్డక్కరేత్యాది సూత్రము జడ్డలు లేని ద్వితీయోకారముల నీ సూత్రమునకు విషయములు గాకుండ నడ్డఁజాలని దగుటను, జడ్డక్కరము సంధించునపుడే యడ్డఁగలుగుటను బ్రౌఢలింగలక్షణశేషకర్త కట్టి ప్రయాసము కలిగె ననవచ్చు. కాన ద్వితీయోకారములు సద్విత్వములు తమ సహజద్విత్వరూపములతోడ వెలయునపుడే వాని యుత్తులు సంధివిషయములగుంగాని లాతిచోఁ గావనుఫలితమును బాలకులు మఱువరాదు. 'నన్నుక్' ఇత్యాదులందలి యుకారము విభక్తిస్థోకారము గాదు. నువర్ణకోకారము గాదగుంగాని యది యదృశ్యమయ్యెను. కాన నీ సూత్ర మిట్టివాని యందు వర్తింప దని శంకింపనగును. సూరి వీనిని ద్వితీయాంతములుగా నిపతించుటను బట్టియు నిశ్శంకముగ ద్వితీయావిభక్త్యుకారముగ నిం దుదాహరించుటను బట్టియు విభక్త్యుకారమే యని విశ్వసింపవలెను. "న్నుమ్మూ హ్రస్వశ్చాదేరమిశసి చ" అని వీని ప్రక్రియను సాధించుమూలమున కీతఁడు ద్వితీయైకవచన బహువచనములందుఁ బ్రత్యయముల కాదేశములుగా 'న్ను, మ్ము' అనునవి కలుగు నను నర్థమును జేసె నని యనుమానింత మన్న నింక ద్వితీయా ప్రత్యయము లేమి నువర్ణము కలుగుట యసంభవమై 'నన్నుక్' అని యుదాహరించుటయే యసంగత మగును. కళలు గాని వానికి ద్రుతము తగిలియుండు నను శాస్త్రము (అన్యే ద్రుతప్రకృతయోఽమేస్యుర్హ్యనుజీవిత ద్రుతా నిత్యమ్) చింతామణియందువలె నిందుఁ గానరామి నీయూహాయు నస్వరసమే యగు

చున్నది. అమ్శస్సులు పరముగా న్ను, మ్ము కలిగె నని యాతఁడు భావించె నని యూహింత మన్న 'నన్నను' ఇత్యాదులందలి నువర్ణకోకారమే విభక్తిస్థోకారము గాఁదగుటయు 'న్నుమ్మూ' లయుకారము గాకపోవుటయు సంభవించి యిందుఁ బొల్లులతో వాని నుదాహరించుటయే యసంగత మగు. ఇఁక సంస్కృతసంప్రదాయము ననుసరించి యమవయవముగను శసవయవముగను న్నుమ్ములు గల్గె నని సూరి యూహించె ననుకొంద మన్నను ప్రకృతులందలి యుకారములు విభక్తిస్థోకారములు గాఁజాలవు. కాని ద్వితీయావయవ మనుటం జేసి యవయవిధర్మ మవయవమునఁ గొంతవఱకుఁ దేవచ్చు నని యాతఁడు భావించెనేమో తెలియకున్నది. లేక యిట్టి చిక్కుల గమనించియే ద్వితీయాంతములుగఁ జల్లగా నిపతించి యుదాహరించెనో? పైని వ్రాసిన త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృఘోరణిం గమనించినను నాతఁడును నన్ను నిత్యాదిద్విత్వములందలి యుకారములు ద్వితీయావిభక్త్యుకారము లను భావనయే కలిగియుండె ననుట తెల్లము. న్నుమ్మూలు ద్వితీయాసాధారణములును నితర విభక్తిసాధారణములు గాకుండుటను గమనించి వీనిని ద్వితీయోకారములుగ నిరూపించె నని తోఁచెడిని. బాలసరస్వతి నన్నెలె నను దాని నిద్దాని నుదాహృతిగఁ జూప లేదు. అహోబలపతి యమ్శస్సులకు, న్నుమ్మూ లాదేశము లని యంగీకరించి 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్వ్యర్హానుజీవితద్రుతా నిత్యమ్' అను దానిచేఁ దుదిని నకారము తవిలించి నన్నుక్ ఇత్యాదులందలి యుకారముల విభక్తిస్థోకారము లనిపించి ప్రథమేతరసూత్రమునకు విషయములుగాఁ జేసి నన్నెలె నిత్యాదిరూపముల సాధించెను. చింతామణివిషయపరిశోధనకర్తయు 'నన్ను' అను దాని ద్విత్వమునందలి యుకారమును ద్వితీయోకారముగఁ జింతామణి ననుసరించి సమర్థింప నవకాశము లే దనియే తెలిపెను. కాని దానివంటిదే యగు 'మమ్ము, తమ్ము, మిమ్ము' అనువానియందలి యుకారములను మాత్రము ద్వితీయోకారములుగ సమర్థింపఁ బూనుట వింతగా నున్న దనక తీరదు. మనశబ్దశస్సునకు మాత్రమే లకారాదేశమును, విధించుటంబట్టి, నీ నాతాశబ్దముల ద్వితీయా బహువచనములకు లకారాదేశము గలుగదనియు 'మ్ము'రూపములమీఁది శస్ప్రత్యయము నపదాన్యవ్యయేత్యాది విధిచే లుప్త మగు ననియు దాస 'మమ్ము, మిమ్ము, తమ్ము' అనురూపములందు ద్విత్వములందలి యుకారములు ద్వితీయోకారము లగుచున్న వనియుఁ గావున నాయుకారముల ననాదిసూత్రసంధివిషయములుగఁ జేయనగు ననియు వ్రాయుచు, వాని తుదిని 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్వ్యర్హానుజీవితద్రుతా నిత్యమ్' అను విధిచే ద్రుతమునుగూర్చి, మమ్ముక్ + ఇట్లు=మమ్మిట్లు అను నట్టిరూపములను సాధించెను. (చూ. చిం.వి.ప. పేరా 99) తా మన్నట్లె

ద్వితీయా బహువచనప్రత్యయము నపదాన్యవ్యయేత్యాదిసూత్రముచే లుప్తమగుటం జేసియుఁ దత్స్థానమునఁ బ్రత్యయ మేదియుఁ గలుగకుండుటం జేసియు 'మ్ము' అనునది ప్రకృతికి శస్సు పరముగా నాగమముగ వచ్చినదగుటం జేసియు, 'మ్ము' అనుదానియందలి యుకారము ద్వితీయోకార మన నెట్లవకాశ మయ్యెనో తెలియకున్నది. 'రామున్ + అభిరామున్' ఇత్యాదులందు ద్వితీయోకారము లేమిం జేసి, విభక్తిస్థోకారములు గన్పట్టని యాయా విభక్త్యంతములైన శబ్దములందలి యుకారమునకు సంధి రానేరా దని దాము చేసిన నియమమునకు (చూ. చిం. వి. ప. పేరా. 96) లుప్తవిభక్తు లగుట విభక్తిస్థోకారములు లేనివై ద్వితీయాంతములుగ నున్న మమ్ము తమ్ము మిమ్మిత్యాదు లేల విషయములు గావో తోఁపకున్నది. నన్నయప్రయోగములను జింతామణి విరోధించునది కాదను తలఁపునఁ దత్ప్రయోగదృష్టిని దా మిట్లు చింతామణిసూత్రముల సమన్వయించుట జరిగె నని తోఁచెడి. నాకొఱకున్ + ఇచ్చె = నాకొఱకిచ్చె:—ఇది చతుర్థీవిభక్తిస్థోకారమున కుదాహరణము. నాకున్ + ఆదరువు = నాకాదరువు:—షష్ఠీవిభక్తిస్థోకారమున కుదాహరణము. నాయందున్ + ఆశ = నాయందాశ:—సప్తమీవిభక్తిస్థోకారమున కుదాహరణము. ఇందుఁ + ఉన్నాఁడు = ఇందున్నాఁడు. ఎందున్ + ఉంటివి = ఎందుంటివి:—ఈ రెండును సప్తమీవిభక్తిప్రతిరూపకావ్యయము లగుటం జేసి వీనియందలి యుత్తులు విభక్త్యుకారసమములే యనుభావనతో వీనిని సూరి యుదాహరించె నం(డ్రు). కాని యత్తదిదమర్థకములగు నమహద్వాచకములగు, ఆ-ఈ-ఏ-శబ్దముల కందు వర్ణకము కలుగ సప్తమ్యేకవచనమున నేర్పడిన రూపములుగ 'అందు-ఇందు-ఎందు' అనువాని నిరూపింప నగుటం జేసి పైయుదాహరణములందలి యుకారములు విభక్తిస్థోకారము లని సమ్మతింపఁదగును పక్షాంతరమున వానికి దేనియందు దానియందు దీనియం దనురూపములు గలుగనగును. వచ్చుచున్ + ఉండెను = వచ్చుచుండెను. చూచుచున్ + ఏగెను = చూచుచేగెను:—ఈ రెండును శత్రర్థకచువర్ణకోకారసంధి కుదాహరణములు. సంధి కలుగనపుడీరూపములం దెల్లఁ బూర్వపరాచ్చులనడుమ ద్రుతము నిల్చునుగాన నన్ను నడిగె నిత్యాదిరూపము లగును. ప్రయోగప్రక్రియల దృష్టిని మూలముకంటె భిన్నముగ నిందు శత్రర్థకదళ మాదృతము. రాముఁ + ఈక్షించె ఇత్యాదులందు విభక్తిస్థోకారము లేమి నీసూత్రముచే సంధి రా దనియు నిట్టి విద్రుతప్రకృతికము లగుట నిఃకాదిసూత్రనిషేధమునకుఁ బాలై 'రామునీక్షించె' ననియేగాని 'రామీక్షించె' నను నట్టిరూపములు గలుగ వనియు గ్రహించునది. ఉత్వసంధి కళోకారములకేగాని ద్రుతప్రకృతికోకారములకుఁ బ్రాప్తింపదు గాన 'రాముఁ + ఈక్షించె' ఇత్యాదులు తద్విషయములు గాఁజాలవు. కాని యిందు మొదటి యుత్వసంధిసూత్రము కళోకారపరమే యనునపుడు

ద్రుతాద్రుతప్రకృతికోకారములకు సంధిని విధించు సామాన్యసూత్రమే లేకుండుటచేతను, నుదాహరణములంబట్టి యట్లే యిత్వసంధిని నత్వసంధిని గళేకారాకారపరములగు నపుడు ద్రుతాద్రుతప్రకృతికేకారాకారములకు సంధిని విధించు సామాన్యశాస్త్రము లగపడకుండుటచేతను, ద్రుతప్రకృతికోకారేకారాకారములకు సంధిప్రాప్తియే లేమి నీవికల్పవిధియేగాక నీఙాదినిషేధము, నేమ్యాదివికల్పవిధి యత్వసంధివికల్పవిధి మున్నగునవి శాస్త్రసంప్రదాయవిరుద్ధవిధు లనవలసివచ్చును. నిషేధముఖముగనో నిత్యముఖముగనో యాయాసామాన్యవిధుల నారంభించి యాయావానికి విశేషవిధులచే నిత్యవైకల్పికత్వములఁ గల్పించుట శాస్త్రసంప్రదాయము. కావుననే దీని మూలమగు చింతామణి 'సంధిర్నా చోఽచ్యుతః' అని యుకారభిన్నమునకు సంధి రాదని నిషేధముఖముగ సంధి నారంభించి యాయావిశేషవిధులచే నాయాయచ్చులకు సంధిప్రాప్తి లేనివానికి నిత్యవైకల్పికసంధులను సమకూర్చుచున్నది. కాన నుత్తునకె యచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు నని యవధారణముం జేర్చి సూత్రించిన నాయా తక్కుంగల నిత్యవైకల్పికవిధులకు సార్థక్యము సంభవించి శాస్త్రసంప్రదాయము సురక్షితమయ్యెడి. మఱియు నుత్వేత్వాత్వసంధి సామాన్యసూత్రములు ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతిక సామాన్యము లని యెన్ని ద్రుతప్రకృతికాచ్చులను గూడ వానికి విషయములంజేసి యిఙాదిసూత్రనిషేధమును సార్థక్యమును గల్పించుటయు నావశ్యకమే యనకతీరదు.

ప్రగృహ్యేతరసూత్రము ననుసరించియు, నీఙాదిసూత్రప్రారంభము ననుసరించియు, నేమ్యాదిసూత్రమునఁ గిమష్షిని జేర్చుట ననుసరించియు, ద్రుతమధ్యస్థితి స్వరసంధిప్రతిబంధకము గా దని యనక తీరదు. కాన నుత్వాత్వేత్వసంధివిధులు ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతికసాధారణము లయ్యెడి. కాఁగా నెచటఁ గంఠోక్తముగనే ద్రుతప్రకృతికములకు స్వరసంధి విహిత మగునో యవిదక్క నన్యములెల్లను, నాయాయాస్వరసంధివిధులకు గుఱియై యిఙాదిసూత్రనిషేధమునకుఁ బాలగు నని యెన్నవలసియుండును. ఇట్లగునపుడే యిఙాదిసూత్రనిషేధమునకు సార్థక్యమును, నీఙాదిస్వరసంధివిధానమునకు సాఫల్యమును. "ప్రగృహ్యేతరవిభక్తివిధినిరవకాశంబు గావున గీనిని బాధించెడి" నను సూరివాక్యమునకు సాధారతయు, నుత్వేత్వాత్వసంధిసూత్రములు సామాన్యములు కళావిషయము లగుట కాధారమును, గుదురుపడెడి. సూత్రమున శత్రర్థకచువర్ణకోకారమున కనుటంజేసి యున్నశబ్దము పరంబగునపుడగు చువర్ణకోకారమున కీవిధి కలుగ దని గ్రహించునది. (చూ. క్రియాపరి. 14 సూ.) కీరెండు చువర్ణములకుఁ గలభేదము క్రియ 14 లోఁ గాంచునది.

సంధి లేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమం బగు. 3.

ఆగమం బనఁగా వర్ణాధిక్యంబు.

మా	...	అమ్మ	...	మాయమ్మ.
మీ	...	ఇల్లు	...	మీయిల్లు.
మా	...	ఊరు	...	మాయూరు.

టీ. 'యశ్రుతిమార్యాలఘుయం ప్రవదంతి ప్రాణతః పరం ప్రాణమ్" అనునది మూలము. సంధిరానిచోటులందు స్వరమున కవ్యవహితపరముగ నున్న యచ్చునకు యడాగమ మగును. ద్రుతప్రకృతికాచ్చులకు సంధిరానపుడు పూర్వపరాచ్చులనడుమ నకారమే నిల్చియుండుటచే నీసూత్రము వర్తింప దని గ్రహించునది. కాఁగాఁ గళ లగు స్వరములకు సంధి రానపుడు పరస్వరమునకు యడాగమము కలుఁగు నని తేలినది. 'యట్ + ఆగమము = యడాగమము.' ఆగమ మనఁగా నున్న దుండఁగా నధికముగ మఱియొక వర్ణము కలుగుట. టకారపుఁబొల్లు తుదిం జేర్చి నిర్దేశించిన యాగమము నిర్దిష్టమున కాద్యవయవముగఁ గలుగు నని సంస్కృతవ్యాకర్తల సంప్రదాయము. 'యట్' అనుదానియందలి టకారమునకు నిర్దిష్టమున కాద్యవయవముగ నది కల్గుటయే ఫలము. కాన నది ప్రక్రియలోఁ గానరాదు. ఇట్లేదే నొక ప్రయోజనమునుగోరి ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమై ప్రకృతియం దాదృతము గాక విడువఁబడునట్టి దిత్తని వ్యవహరించుటయు సంస్కృతవ్యాకర్తలసంప్రదాయమె. మఱియు 'యట్' అనుదానియందలి యకారమం దున్న అకారము సుఖోచ్చారణార్థ మని యెన్నవలెను. ఇదియు సంస్కృతవ్యాకర్తృప్రసిద్ధమార్గమె. కాఁగా 'య్' అను పొల్లుయకారము పరాచ్చున కవయవముగఁ గల్గు నని ఫలితము తేలినది. అత్వేత్వోత్వములకు హ్రస్వములకే సంధివిధానమగపడెడి కాని దీర్ఘాంతముల కవ్వానికి సంధివిధానములు లేవు. కాన నిందలి మూఁ డుదాహృతులును స్పష్టముగ సంధిప్రాప్తిలేనివే యగుచున్నవి. మా + అమ్మ = మా + య్ + అమ్మ = మాయమ్మ. ఇట్లే తక్కిన రెండు నూహ్యములు. ఇట్టియాగమములం దాగమవర్ణములందలి యచ్చు లుచ్చారణార్థములు గా వన్న నపదాదిస్వరసంధికేని నాయాస్వరసంధివిధులకేని నిత్యప్రవృత్తిని గల్పించి రూపసాధనమును జేయవలసియుండును.

బాలవ్యాకరణమున 'ట్, క్, మ్' అను పొల్లులు చేర్చి యాయావాని కాద్యంతములఁ గలుగుటకుఁగా నిర్దిష్టములైన యాగమము లించిమించుగ ముప్పది కన్పడెడి.

ఆగమములెల్ల నెల్లయెడల నిర్దిష్టములగు నచ్చులతోడనే కల్గు ననియు నచ్చు, వానికిఁ బరమగునపు డపదాదిస్వరసంధికేని యాయాయచ్ సంధివిధులకేని నిత్య

ప్రవృత్తి సంభవించు ననియుఁ దలంచిన నాగమము లొకచోఁ బొల్లురూపముతోడను నొకచో నిర్దిష్టాచ్చుతోడను గల్గు ననుటయు వానిం బ్రక్రియనుబట్టి యూహించు క్రమయు లేకుండును. ఇందధికముగ నిర్దిష్టములగు నచ్చులతోడనే యాయాప్రకృతులకుఁ గలుగు నవి కాననగును. పొల్లురూపముగ నగునవి యల్పముగఁ గన్పట్టును. ఆయా యచ్చులతోఁ గూడినవి పొల్లురూపమునఁ గల్గున వనియు నాయాయచ్చులతోఁగూడినవి నిర్దిష్టములగు నచ్చులతోడనే గలుగన వనియు నిరూపింప నశక్యము. అనఁగా వేనిమీఁది యచ్చులు సుఖోచ్చారణమే ప్రయోజనముగాఁ గలవో, వేనిమీఁదియచ్చులు సుఖోచ్చారణప్రయోజనము గలవి గావో నిర్ధారించుటకు మార్గము లే దనుట. వ్యాకరణప్రక్రియ ననుసరించిరే యాగమవర్ణములయందలి యచ్చుల కాయాప్రయోజనములను తెలిసికొనవలెను గాన నిర్దిష్టాచ్చుతోనే యగు నను మార్గమె సమంజస మని తోఁచెడి. టకారవ్యంజనము తుదిం జేర్చినది నిర్దిష్టమున కాద్యవయవముగను, కకారవ్యంజనము తుదిం జేర్చినది నిర్దిష్టమున కంత్యావయవముగను, మకారవ్యంజనము తుదిం జేర్చినది నిర్దిష్టము నంత్యాచ్చునకుఁ బరముగను, నగునను సంస్కృతవ్యాకరణసంప్రదాయ మాయా వలసిన సందర్భముల ననుసరించునది. తాలవ్యాచ్చు పరమగునపుడు తాలవ్యమగు యకారము శ్రుతిసుఖముంబట్టి వచ్చుట సహజముగాని తద్భిన్న మోష్ఠ్యాదికము పరమగునపుడును యకారమే యగుట యసహజముగఁ గన్పట్టెడి 'ఆయతివ సుశోభసాకృతి' అను మొదలగు నుదాహృతులంబట్టి (ఆయతివ=ఆస్త్రీ, ఆయతి=ఉత్తరకాలము.) హల్త్వసార్థక్యము నూహించునది. 'సహాల్చాచ్చ భవేత్క్వచిత్' అను నాథర్వణ మిందులకుఁ ప్రమాణము.

అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు. ౪.

మేన	...	అల్లుఁడు	...	మేనల్లుఁడు. మేనయల్లుఁడు.
పుట్టిన	...	ఇల్లు	...	పుట్టినిల్లు. పుట్టినయిల్లు.
చూడక	...	ఉండెను	...	చూడకుండెను. చూడకయుండెను.

బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్సమసంబోధనాంతంబులకు సంధి లేదు.

అమ్మ	...	ఇచ్చెను	...	అమ్మయిచ్చెను.
దూత	...	ఇతఁడు	...	దూతయితఁడు.
చెలువుఁడ	...	ఇందవము	...	చెలువుఁడయిందవము.

సంస్కృతీయంబునకు సంధి యగు నని యథర్వణాచార్యులు చెప్పిరి గాని దానికిం బూర్వకావ్యంబులం దుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. ఆధునికకృతులం దొకానొకచోట స్త్రీవాచక తత్సమంబులకు సంధి గానంబడియెడు. గంగనుకాసె. నెలఁతిచ్చెను. వెలయాల్వాదుల సంధి లేమి బాహుళకముచేతనే యని యూహించునది.

టీ. 'వాతః' అనునది మూలము. హ్రస్వాకారమున కచ్చు పర మగునపుడు సంధి బహుళముగా నగును. బహుళ మనఁగాఁ గొన్నియెడల నిత్యముగఁ గలుగుటయుఁ, గొన్నియెడలఁ గలుగకుండుటయుఁ, గొన్నియెడల నొకమాఱు కలిగి యొకమాఱు కలుగ కుండుటయుఁ, గొన్నియెడల వేఱొకరీతి నగుటయు నను సంస్కృతవ్యాకరణసంప్రదాయ మిం దనుసరణీయము. పైనాల్గు నొక్కచోఁ గనుపడ నక్కఱ లేదు. వీనిలోఁ గొన్ని తోఁచినను బహుళ మనవచ్చును. ఇందు వేఱొకరీతిని సంధి జరుగుట యను బహుళప్రయోజనము గానరాదు. దీనికై 38 సంధిసూత్రము నరయునది. మేన + అల్లుఁడు:—పూర్వపదాంత్యాచ్చగు అకారమునకును నుత్తరపదాద్యచ్చగు అకారమునకును పరపదాద్యచ్చగు అకార మాదేశముకాఁగా మేనల్లుఁ డయ్యెను. సంధి కలుగనపు డచ్చుకంటెఁ బరమగునచ్చునకు యడాగమము కలుగ మేన+య్+అల్లుఁడు = మేనయల్లుఁ డగును. ఇట్లే తక్కిన వుదాహ్యములు. వికల్పముగ సంధి యగుట కివి యుదాహరణములు.

స్త్రీవ్యక్తిని జెప్పుశబ్దములయుఁ, దత్సమశబ్దములయు, సంబోధనములయు, నంతముల కనఁగా నత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సంధి దీనిచేఁ గలుగదు. ఇది యప్రవృత్తిరూప బహుళప్రయోజనము. అమ్మ:—ఇది స్త్రీవాచకము. స్త్రీవ్యక్తిని జెప్పునది గాన స్త్రీవాచక మయ్యెను. దూత:—ఇది తత్సమము. దూతాదులకు స్త్రీత్వము బహుళ మను సూత్రముచే సిద్ధము. తత్సమశబ్దము సంస్కృతసమవాచకము. చెలువుఁడ:—ఇది యాహ్వానార్థకముగాన సంబుద్ధి. సంధి దీనికిఁ గలుగదు గాన 3 సూ.చే యడాగమమురా అమ్మ+య్+ఇచ్చెను=అమ్మయిచ్చె నని యగును. ఇట్లే తక్కిన వుదాహ్యములు. అమ్మిచ్చె ననరా దని భావము. ఈసందర్భము ననుసరించి సమభవాదిభేదము ననుసరింపక యెల్ల పదముల అకారములును నీసూత్రమునకు విషయములే యనియు నందు స్త్రీవాచక తత్సమసంబోధనముల యత్తులకే యీనిషేధ మనియు గమనింపఁదగు.

'కుత్రచిత్సంస్కృతీయోఽపి ప్రాణోఽప్యత్ర చ్యుతో భవేత్' అని యథర్వణాచార్యులు సంస్కృతసమశబ్దమునచ్చునకు సంధి కలుగవచ్చు నని సామాన్యముగ ననిరి గాని పూర్వకవిగ్రంథముల నట్టిప్రయోగము లతివిరళము లగుటంజేసి సంస్కృత

సమముల యత్తునకు సంధి రా దను తనమాట నాతనివిధి విరోధించునది గా దని సూరి యాశయము. మఱియుఁ గుత్రచిత్తనుటం జేసి యవ్విధి సర్వసాధారణము గా దనుటయు స్పష్టమే. నవీనుల కావ్యములందు స్త్రీవాచకతత్సమసంబోధనాత్తులకు సంధి యగపడెడిఁ గాని యది బహుళముగఁ బ్రాచీనకవిప్రయోగదృష్టము గామిఁ బాటింపరాని దని సూరి నిరాకరించెను. దూత:—ఇది సంస్కృతసమము. దీనియత్తునకు సంధి రాదు. ఇట్లే గంగ యనుశబ్దము తుదినున్న అకారము సంస్కృతీయము. తత్సమాచ్చని భావము. సంస్కృత పద మున్నదున్నటులఁ దెలుఁగునఁగలుగదుగాన సంస్కృతీయ మనుదానికిఁ దత్సమాచ్చ నున దర్థ మని యనక తీరదు. సూరిమతమున దీని కచ్చు పరము గా సంధిరాదుగాన గంగ + అను కానె, గంగయనుకానె యనియే రూపము కలుగును. కాని నవ్యులు గంగను కానె యని సంధిఁ గూర్చి ప్రయోగించిరి. సహజాదంతములకే గాక యిందు వ్యాకర ణముచే సిద్ధించి భ్రాత బ్రహ్మ మున్నగుకృతకాదంతములును గ్రాహ్యములే గాఁదగును. సెలఁత:—ఇది స్త్రీవాచకము. దీనియత్తునకు సంధి కలుగదుగాన సెలఁతయిచ్చె ననియే రూప మగు. కాని నవ్యులు సంధిగూర్చి సెలఁతిచ్చె నని ప్రయోగించిరి. వెల + ఆలు:— ఇచ్చో నీవిధి ప్రవర్తింపఁదగును. కాని వెలాలనురూప మగపడమి నిందలి బహుళగ్రహ ణముచే నిం దీవిధి వర్తింప దనెను. అవధారణార్థకాకారమునకుఁ గొన్నిట సంధిరామి కిని (గోడయ) బహుళగ్రహణమునే యాధారముగఁ గొనవలెను. ఇది కేవలాప్రవృత్తి రూప బహుళప్రయోజన మని యెన్నఁదగు. వెలయా లనియే యడాగమము కల్గిన రూపము సిద్ధించును, శ్రేష్ఠతావాచకంబు లగు నార్యాంబాద్యర్థకశబ్దములు పరము లగుచో నన్నియచ్చులకు సంధి నిత్య మని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త దీనినేగాక యిందలి యత్వేత్వాదిసంధివిధులఁ గూడ సవరించుట నరయునది. ప్రయోగమార్గ మెఱిఁగి శ్రుతిసుఖమును బాటించుచు నాయాచోటులం దీసంధికిఁ బ్రవృత్త్యప్రవృత్తి వైక ల్పికత్వముల ననుమానింపవలె నను నంశము బహుళగ్రహణముచే సూచితము గానఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయాచ స్తథార్యాదిగతస్య చ' అను నాథర్వ ణము ననుసరించి దానినే విశదపఱచె ననఁదగును. ఇట నవధారణార్థకాకారము పరమగు నపుడును గొన్నియెడల నెల్లయచ్చులకు సంధియగు నని పూరించుట యావశ్యకము. ఇందలి గంగనుకానె యను ప్రయోగ మాముక్తమాల్యద యందలిది. 'చేష్టుఁడిగె శ్రీరంగ భర్తంచు' అను తత్సమాకారమునకు సంధిగూర్చిన రూపములును నంద యగపడెడి. అథర్వణుఁ డట్టివానిని సాధువు లని యన్నవాఁడు. ఇట్లుండ సూరి వాని నసాధువులు నవ్యములు ననుట జీవద్భాషాకావ్యప్రయోగతత్త్వవిరుద్ధమును జింత్యమును నని యనక దీరదు. కాని యిట్టిరూపములు నన్నయాది ప్రాచీనులకావ్యములందుఁ గనుపట్టకుండు టయు, ననంతరుల కావ్యములందును నిట్టివత్యల్పముగఁ దోఁచుటయుఁ, దన లక్షణము

నన్నయచింతామణి ననుసరించున దగుటయు, నియమము బహుళపదానుసారి యగుటయు, శ్రుతిసుఖార్థ మేర్పడినసంధి యివ్వానియందుఁ గటువుగఁ దోఁచుటయు, సూరి యవ్వానిసంధియసమ్మతికిఁ గారణములు గానోపును. 'రాజులొద్ద - పుట్టినిల్లు - తామర నేత్రలిండ్లు' మొదలగుకొన్ని సమాసములందును నీవిధికిఁ బ్రవృత్తి ప్రయోగదృష్టము.

ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు. ౫౭.

ఏమి-మఱి-కిషష్ఠి-అది-అవి-ఇది-ఇవి-ఏది-ఏవి - ఇది యాకృతిగణంబు.

ఏమి	...	అంటివి	...	ఏమంటివి. ఏమియంటివి.
మఱి	...	ఏమి	...	మఱేమి. మఱియేమి.
హరికిన్	...	ఇచ్చె	...	హరికిచ్చె. హరికినిచ్చె.

టీ. 'ప్రాయస్తు స్యాత్కిమాదికస్యేతః' అనునది మూలము. ఏమి యనున దాదియందుఁ గల పదసమూహ మగుట నేమ్యాదు లని వ్యవహరించెను. ఇది యిత్వసంధివిధి యగుటచేత నాది నున్న యేమి యనుదానివలెనే తక్కినవియు నిదంతములే యని యూహింపనగును. కాన నిందుఁ జేరఁదగినవి యిదంతములే యనుట నిర్వివాదము. ఇదంతాకృతిసాదృశ్యము గలవెల్ల నిందుఁ జేర నర్హము లగుటంజేసి యిది యాకృతిగణ మయ్యెను. హ్రస్వేకారాంతముల కచ్చు పరమగునపుడు సంధి వికల్పముగ నగును. ఏమి:—ఇది కిమర్థకము. మఱి:—పునరర్థకము. కిషష్ఠి:—ఇకారాంతములమీఁద కివర్ణకముగా మాఱినషష్ఠీప్రత్యయము. ప్రథమేతరసూత్రమున ద్రుతపూర్వవిభక్త్యకారము నకే సంధి యగు. దాన కిషష్ఠి తద్విషయము గాదయ్యె. ఇఁక నది యిఁకాది నిషేధము నకు గుఱిగాగ దానికి వికల్పసంధి సాధింప నెంచి యిందు జేర్చె నని గ్రహించునది. కావుననే కిషష్ఠి యని కంఠోక్తముగ సూత్రించెను. ఇదంతములమీఁది కిషష్ఠి యనుటంజేసి ద్వితీయైకవచనము నివర్ణముగా మాఱినదానిని గ్రహింపరాదు. ఏమి+అంటివి:—సంధిలోఁ బూర్వపరస్వరములకు రెండింటికిఁ బరస్వర మాదేశము కాఁగా ఏమంటి వగును. సంధి గా కున్న యడాగమము పరపదాద్యచ్చునకుఁ గలుగ ఏమియంటి వని రూప మగును. ఇట్లే తక్కినవానిప్రక్రియను గమనించునది. హరికిన్+ఇచ్చె:—సంధిలో ద్రుతస్వరమును ద్రుతమును నదృశ్యముకాఁగా హరికిచ్చె నగును. సంధి గా కున్నఁ బొల్లు నకారము పరాచ్చుతోఁ గలియఁగ హరికినిచ్చె నని యగును. ఇదొక్కటితక్క నిందుఁ గలవియుఁ జేరఁదగునవియుఁ గళలె యగును. మూలముమతమున నిది ప్రాయస్సంధి

యగుటంజేసి తఱచుగ నాయావానియందు నిత్యప్రవృత్తియే చూపట్టెడి. సాధారణముగ నిత్యసంధి శ్రుతిసుఖమును జెఱుపున దగుటంజేసి కాలక్రమమున దీనికి వైకల్పికత్వము సిద్ధించె. దాన నీవిధి యిట్లు వికల్పవిధిగ మాఱెను. గాన శ్రుతిసుఖమునకు భంగము రానిగతి నీసంధికిఁ బ్రవృత్తులఁ గల్పింపవలె నని తెలియునది.

క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు. ఉ.

వచ్చిరి	...	అప్పుడు	... { వచ్చిరప్పుడు. వచ్చిరియప్పుడు.
వచ్చితిమి	...	ఇప్పుడు	... { వచ్చితిమిప్పుడు. వచ్చితిమియిప్పుడు.

టీ. 'ప్రథమశ్చోత్తమశ్చైవ క్రియేతో వా భవేచ్చ్యుతిః' అను నాథర్వణము మూలము. మధ్యమపురుషక్రియేకారములు మీఁదిసూత్రపునిత్యసంధికి విషయములు. ఉత్తమపురుషైకవచనమును ఎడివర్ణకము గలిగిన లాట్ప్రథమపురుషైకవచనమును, ద్రుతప్రకృతికము లగుటంజేసి యిఁకాదిసూత్రనిషేధమునకు గుఱియై సంధివిషయములు కాఁజాలవు. ఇఁకఁ బ్రథమపురుషైకవచనములకు వేనికిని దుదినికారము సంభవింపదు. భూతకాలికక్రియలందే సాధారణము నిత్వము చూపట్టెడి. కానఁ గళలగుభూతకాలికప్రథమోత్తపురుషబహువచనముల తుది నున్న హ్రస్వేకారమున కచ్చు పరముగా సంధి వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము లభించెడి. వచ్చిరి+అప్పుడు:—ఇందు వచ్చిరనునది భూతకాలికప్రథమపురుష బహువచనరూపము. సంధి కలుగ వచ్చిరప్పు డగును. సంధిరానిచో యడాగమము కలుగ వచ్చిరియప్పు డగును. వచ్చితిమి+ఇప్పుడు:— వచ్చితి మనునది యుత్తమపురుషబహువచనము. సంధి కలుగ వచ్చితి మిప్పు డనియుఁ గాకున్న వచ్చితిమియిప్పు డనియు నగును.

సూరి 'వచ్చితిని' అను నుత్తమపురుషైకవచనము నిం దుదాహరింపలేదు. ద్రుతప్రకృతిక మగుట నిఁకాదినిషేధమునకు విషయముగఁ జేసె నంద మన్న నందును దీని నుదాహరింపలేదు. చింతామణివలె దీని నేమ్యాదిసంధివిషయముగఁ జేసె నంద మన్న నందును దీని నుదాహరింపమి న ట్లనుమానింప వీలులేదు. చింతామణియం దిత్వసంధి విధానములు రెండే యుండుటంజేసి దీని గిమాదులలోఁ జేర్చి ప్రాయోగ్రహణమునంజేసి సంధి రా దని బాలసరస్వతి 'కొలిచితినంబ'నని యుదాహరించె. అహోబలపండితుఁడు కిమాదులలోనే దీనిం జేర్చెనుగాని యందలి ప్రాయశ్శబ్దమును వికల్పపరముగ నెన్ని 'చేసితచ్యుతార్చనము చేసితి నచ్యుతార్చన' మని యుదాహరించెను. చింతామణిని విష

రించు నథర్వణుఁడు 'ప్రథమే చోత్తమే చైవ క్రియేతో వా భవేత్ చ్యుతిః', 'నిత్య మన్యస్య' అని యుత్తమపురుషేకారమునకు వికల్పసంధినే యంగీకరించి వచ్చితినిపుడు వచ్చితిపు డను రూపములనే సిద్ధింపఁజేయువాఁ డని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసియున్నారు. కిమాదిసూత్రవ్యాఖ్యాసందర్భమునను నహోబలుఁడు 'కొలిచితద్విజన్, కొలిచితినద్విజన్' అని యుదాహరించెను. అప్పకవి 'బ్రదికితి ననఁగన్' అని యుదాహరించి దీనికి సంధి రా దని తెల్పినాఁడు. చింతామణివిషయపరిశోధనకర్త యుత్తమపురుషైకవచనమును గిమాదిసూత్రవిషయముగనే చేసియుఁ జింతామణి ననుసరించి 'కొలిచితినిన్' అను మున్నగురూపములే యుత్తమపురుషరూపములు గానోపునుగాన వీనికి సంధి కల్గిన 'కొలిచితి నంబను' అనియుఁ గలుగకున్న 'కొనిచితిని నంబను' అను మున్నగురూపము లేర్పడు ననెను. చింతామణిలో ద్రుతప్రకృతికముల కచ్చుపరమగునపుడు సంధినివారించు సామాన్యసూత్రము లేమింజేసియు నచ్ సంధివిధులెల్ల ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతిక సామాన్యము లగుటంజేసియు వారువారెల్ల నాయారీతుల నీరూపసాధనము విషయమున వివరించుట జరిగె నని తోఁచెడి. ఇందు సూరి సంధిప్రణాళిక కెట్టిరూపములు సమ్మతములో నిందు స్పష్టముగ నుదాహరింపమిని బరిశీలింపవలసియున్నది.

ఇకారాంతధాతువులఁ దెనుఁగున సామాన్యముగఁ గానము. భూతకాలిక తివర్ణయోగముననే క్రియ లికారాంతములగుట సంభవించెడి. క్రియాపదములం దిత్తని సామాన్యముగ ననుటంజేసి క్రియలందలి తుదియికారములెల్ల నీసూత్రసంధికి విషయములే యగును. మధ్యమపురుషేకారములకు నిత్యసంధి విహిత మగుటంజేసి యవి మాత్రమిందుఁ జేరవు. ఏమ్యాదిసంధి క్రియేకారవిషయము గాక శబ్దాంత్యేకారవిషయ మగుట యుదాహరణములనుబట్టి స్పష్టమగును. క్రియేత్తని కంఠోక్తముగఁ గ్రియేకారములకు సంధిని విధించుట నిందు మాని యగతికముగ నుత్తమపురుషేకారమును నేమ్యాదులలోఁ గూర్చుటయు నయుక్తికమె యగు. ఇఁకాదినిషేధము కంఠోక్తముగఁ గ్రియేకారములకు సంధిని విధించు దీనికి బాధకము గాఁజాలదు. మఱియు నిది కళేకారములందు సావకాశమన్న నిఁకాదిసూత్రమును ద్రుతపరకములగు నత్వేతోత్వరూపములందు సావకాశమే యనక తీరదు. ద్రుతప్రకృతికము నచ్ సంధివిషయముంజేయ ద్రుతాచ్చు లుప్తమగు నని యంగీకరింపక తీరదు. కానఁ బైకారణముల ననుసరించి వచ్చితిని+ఇపుడు=వచ్చితిన్+ఇపుడు;—సంధిరాఁగ వచ్చితిపు డగును. సంధిరాకున్న వచ్చితినిపు డగునని యనఁదగు. క్రియేత్తనుటంజేసి సంధిలో ద్రుతస్వరము లుప్తముగా దన్న ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపుడు ద్రుతమే నిల్చుట ప్రసిద్ధముగాన సంధి కలుగ 'వచ్చితినిపుడు', గలుగకున్న 'వచ్చితిని నిపుడు' అని యగును. మధ్యమపురుషమున లిఙ్లాద్వేకారమాత్రము

నకు లోపము రాఁగఁ దత్పూర్వతివర్ణకేకారమే సంధివిషయ మైనట్లు 'వచ్చితిని' అను
నది యచ్సంధిలో 'వచ్చితిన్' అను రూపము నందినను దత్పూర్వతివర్ణకేకారమే
యీసూత్రసంధికి విషయమగుట వచ్చితిపు డనురూపము గానోపును. మధ్యమపురుషమున
నకారమాత్రమునకే లోపము గలుగుటంజేసి వకారసంబంధమగు నికారముసంబంధము
తివర్ణకమునకు సిద్ధించెడిఁగాన నందు సంధిసూత్రమునకుఁ బ్రవృత్తి గలిగుననియు 'వచ్చి
తిని' ఇత్యాదులందు సంధిలో ద్రుతస్వరము లుప్తమగుట దాని యికారముసంబంధము
తివర్ణమునకు లేమి సంధి యిందుఁ గలుగ దనియు నన్న వచ్చితివిపు డనియే యగుంగాని
యీపక్షమున తివర్ణకముమీఁది యిత్తులకు మాత్రమే యీసూత్రములు సంధిని విధించున
పని స్పష్టముగా సూత్రకర్త చెప్పకుండుట యనుచితముగ నున్నదనక తీరదు. కానఁ
బైని వివరించినప్రకార ముత్తమపురుషైకవచనమున కచ్సంధిరూపము లేర్పడుచున్నను
దుల్యబలవిరోధవిధులలోఁ బరకార్యమే బలవత్తర మను సంస్కృతవ్యాకరణ మర్యాద
ననుసరించి యిఁకాదిసూత్రకార్యము పరకార్యమగుటచేతను, నది ద్రుతపూర్వస్వర
సంధినిషేధవిధాన మగుటచేతను, సంధిని ద్రుతస్వరలోపము కలిగిన 'వచ్చితిన్+
ఇపుడు' ఇత్యాదులందు దానికే ప్రవృత్తికలిగి వచ్చితినిపు డను మున్నగురూపము లేర్పడు
ననుటయే బాలవ్యాకరణపద్ధతికిఁ దగియుండును గాని వచ్చితిపు డిత్యాదిరూపములు కలుగు
ననుట యర్థము గాదని యంగీకరింపవలయును. ఇట్టి బాలవ్యాకృతిసంస్కారమే 'గాండీవి
నొవ్వఁ బల్కితిటు' అను ప్రయోగమును 'బల్కి యిటు' బల్కితిని' అని మార్చె ననుట
తెల్లము. చింతామణివ్యాఖ్యాతలును విమర్శకులును, వచ్చితి నిపు డను జాతిరూపముల నేక
గ్రీవముగ నంగీకరించినవారు. ఒక్క యహోబలుఁడు తక్క నన్యులెవ్వరును నుత్తమైక
వచనసంధిరూపములుగ వచ్చితిపు డనుజాతిరూపము సంగీకరించినవారు గారు. కాన
నిద్దాని నిఁకాదిసూత్రనిషేధమునకే పాలుచేసి వచ్చితినిపు డని సాధించుటయే బాల
వ్యాకరణప్రణాళికకు సమ్మత మని యంగీకరించుట సరసమును సాధారణమును నగు నని
తోఁచెడి. ఇఁక నిఁకాదిసూత్రమున 'ఉండెడిన్+అతఁడు' అని యుదాహరించి
యుండెడి నతఁ డని సాధించుటనుబట్టి యిట్టివానియికారము క్రియాపదంబులం దిత్తున
కనుదానికి విషయము గా దనుట స్పష్టము. కాఁగా నీసూత్రము ద్రుతపరకములుగాని
క్రియేకారవిషయ మనుట తెల్లమయ్యె. ఉత్తమపురుషబహువచనము నిం దుదాహరించి
వికల్పసంధిని జూపుటంజేసి యెవరెట్లన్నను బాలవ్యాకరణమతమున దీనికి సంధివికల్పముగ
నగు నని చెప్పక తీరదు. కాఁగా నిందుఁ బ్రథమపురుషమునకు వికల్పసంధి విధించుట
చింతామణికంటె విశేష మనియు నిదియు 'ప్రథమే చోత్తమే చైవ' అను నథర్వణ
కారికను గళేకారవిషయముగ సమన్వయించుటచేఁ గలిగిన దనియు సంభావింపవల

యును. 'నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాస్వితః' అని ప్రథమమధ్యమేకారములకు నిత్యసంధిని విధించు చింతామణిని 'ప్రథమే చోత్తమే చైవ క్రియేతో వాభవేత్ చ్యుతిః నిత్యమన్యస్య' అని యాథర్వణము నిత్యసంధివిషయమైన ప్రథమపురుషేకారమునకు వికల్పసంధిని విధించుచు సవరించుటంబట్టి తత్కాలమునకే ప్రథమపురుషేకారమునకు వికల్పసంధి ప్రసిద్ధమయ్యె నని యనుమానింపఁ దగును. ఇటిస్థితిలోఁ 'గూర్చుండి యొండొరు' అను శ్రీనాథప్రయోగము బరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావము గలదే యని యప్పకవి యధిక్షేపించుట యసంగతము. గుప్తార్థప్రకాశిక నిత్యమిత్యాది సూత్రస్థపురుషశబ్దము ప్రథమపురుషబోధకముగ నెన్ని ప్రథమోత్తమపురుషములకు వికల్పసంధిని మధ్యమపురుషమునకు నిత్యసంధిని గల్పించుచు నీయర్థమునే యాథర్వణము తెల్పు ననుచున్నది. ఆథర్వణ మిప్పట్టునఁ జింతామణిసూత్ర మట్టియర్థము నీయకుండుటంబట్టి యట్టికొఱంతను దీర్పఁ బుట్టినదిగానఁ జింతామణిసూత్రార్థమునే యేకరువువేయునది గాఁజాలదు. మఱియు నన్నయప్రయోగములందు బ్రథమమధ్యమేకారములకు నిత్యసంధియె గన్పట్టు. వీని కెచటనైన సంధ్యభావము నన్నయప్రయోగములందుఁ జూపట్టిన నప్పట్టులు వాక్యాంతపాదాంతస్థ్వములు సంభవించుటను సంధి చేయ నక్కఱ లేనిచోటులే యైయుండు ననుట సాహసము గాదు. కానఁ జింతామణి ప్రథమపురుషవికల్పసంధిని బ్రతిపాలించునట్లుగ నర్థముచేయుట ప్రాచీనవాఙ్మయప్రయోగవిరుద్ధ మనుటకు సందియము లేదు.

ఇట్లు పరిశీలింప నీసూత్రము కళేకారవిషయమై వికల్పసంధిని వానికి విధించున దగుటచేత మచ్చిన కికారాంతమైన యొక ధాతురూపమును నేమ్యాదులలో సూచనకై చేర్చి యీసూత్రమును ద్యజించుటయే యుచిత మని తోఁచెడి. "నేమ్యాదిసూత్రము శాబ్దికేకారవిషయము; ఇది క్రియేకారవిషయము." అను భేదము దప్ప నితరమంతయు నభిన్నమె.

మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగును. ౭.

ఏలితివి	...	అప్పుడు	...	ఏలితివప్పుడు.
ఏలితి	...	ఇప్పుడు	...	ఏలితిప్పుడు.
ఏలితిరి	...	ఇప్పుడు -	...	ఏలితిరిప్పుడు.

టీ. "నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాస్వితః" అనుదానిని వివరించు 'నిత్యమన్యస్య' అను నాథర్వణము మూలము. మధ్యమపురుషైకవచన బహువచనములతుది యికారములకు నిత్యముగా సంధి యగును. లిఙ్లాట్టులవకారమునకు వికల్పముగ లోపము కలుగు

నను విధిచే మధ్యమపురుషైకవచనమున వకారముమాత్రము లోపించినను నీవిధి వర్తించు నని గ్రహింపవలెను. భూతకాలికరూపములందే యికారము తోఁచునుగాన నీసూత్రము నకు భూతకాలికమధ్యమపురుషరూపములే విషయము లనుట స్పష్టము.

ఏలితివి+అపుడు:...పూర్వపరస్వరములస్థానమునఁ బరస్వర మకారము నిలువ ఏలితివపు డగును. మధ్యమపురుషవకారము లోపింప "ఏలితి+అపుడు = ఏలితపుడు" అని యగును. ఏలితిరి+అపుడు = ఏలితిరపుడు. ఇందు వికల్పము విభాషమొదలగు వికల్పతం దెల్పుపదములు లేమి నీవిధి నిత్య మనియే భావింపవలెను. ఈసంధి యెల్ల లాక్షణికుల మతమునను నిత్యమే.

క్త్వార్థం బైనయిత్తునకు సంధి లేదు. ౮.

వచ్చి ... ఇచ్చెను ... వచ్చియిచ్చెను.

టీ "క్త్వార్థేతో న భవేత్సనా" అను నాథర్వణము మూలము. క్రియ 38 సూత్రముచేఁ క్త్వార్థమున ధాతువున ఇకారము విధింపఁబడినది. ఏకవస్తువ్యాపారములను దెల్పెడు రెండుక్రియలలో ముందు జరిగినవ్యాపారమును దెలుపుక్రియను నికారము కలుగు. అట్టియికార మంతమందుఁ గల క్రియారూపములకు సంధి రాదు. సంధి కలుగ నపుడు పరస్వరమున కవయవముగ యడాగమము కలుగును. వచ్చి+ఇచ్చెను = వచ్చి యిచ్చెను. చేసి+అడిగెను=చేసి యడిగెను. 'త్యక్త్వా, కృత్వా, గత్వా' ఇత్యాదులు సంస్కృతక్త్వాప్రత్యయాంతములు. విడుచు+ఇ = విడిచి, చేయు+ఇ = చేసి, పోవు+ఇ = పోయి మొదలగునవి తెలుఁగునందలి క్త్వార్థకములు. క్త్వాస్థానమునఁ దెలుఁగున క్రియల కికార మంతమునఁ గలుగును. ధాతువు సోపసర్గమైనను నిరుపసర్గ మైనను క్త్వాప్రత్యయము సంస్కృతమునఁ గలుగును. ధాతు వుపసర్గమగునపుడే ల్యప్ అను ప్రత్యయము క్త్వాప్రత్యయస్థానమున నె యందుఁ గలుగును. సంస్కృత మున నైన క్త్వాల్యప్పుల రెండింటి స్థానమునను తెలుఁగున నికారమే క్రియాంతమునఁ గలిగెడి.

ఇప్రత్యయాంతావ్యయమునకు సంధియుఁ జూపట్టెడు నని త్రిలింగలక్షణశేష కర్తప్రయోగముల నుదాహరించి బాలవ్యాకరణముత్రోవ నిప్పట్టున నపటించినాఁడు. విజయవిలాసాదికావ్యములం దీసంధి యచ్చటచ్చటఁ జూపట్టెడి. ప్రాచీనకావ్యము లందును క్త్వార్థకేకారసంధి కల దందురుగాని యట్టివానిం గొన్నిఁటిని శబ్దపల్లవములుగ సమర్థించియుఁ గొన్నిఁటిని వేఱొకలాగున సంస్కరించియుఁ గనరాకుండఁ జేసి రనుట యుసంగతము గాదు. 'క్త్వార్థేతో న భవేత్సని' యథర్వణుఁడు శాసించుటనుబట్టి యాకాలముననే క్త్వార్థకేకారసంధివిషయికవాదము గల దనుట నిర్వివాదము.

ఇఁకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి లేదు. ౯.

ప్రథమేతరవిభక్తివిధి నిరవకాశంబు గావున దీనిని బాధించెడిని.

వచ్చున్	...	ఇపుడు	...	వచ్చునిపుడు.
చూడన్	...	అయితి	...	చూడనయితి.
ఉండెడిన్	...	అతఁడు	...	ఉండెడినతఁడు.

ఇఁక-ఇఁగ-ఎట్టకేలకు-ఎట్టకేని. ఈయవి యిఁకాదు లని యెఱుంగునది; వీనికి సంధి వైకల్పికము.

టీ. ఈ క్రింద నుదాహరించిన నాల్గుశబ్దములకుఁ దక్క నితరములగు ద్రుతప్రకృతికములకు వేనికిని సంధిరాదు ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి ద్రుతపూర్వాచ్చునకే యగును గాని ద్రుతాచ్చునకుం గాదు. అనఁగా నచ్ సంధివిషయమున నీ నాల్గుశబ్దము లందలి ద్రుతములు తప్ప నితర శబ్దములందలి ద్రుతములెల్ల నచ్ సంధి కడ్డుగాఁ జేయునవి యని గ్రహింపవలయును. మఱియు ద్రుత ప్రకృతికము సంధివిషయముగఁ జేయ ద్రుతమునందలి యచ్చు లోపించు ననియు గ్రహింపవలెను. వచ్చును+ఇపుడు= వచ్చున్+ఇపుడు = వచ్చునిపుడు. వచ్చిపుడని సంధి గలుగదు. వచ్చుననునది తద్ధర్మార్థక ప్రథమపురుషైకవచనము. ఇది ద్రుతాంతము. ఇందు 'ను' అను ద్రుతమునకుఁ బూర్వమున నున్న 'చ్చు' అను దానియందలి ఉకారమునకు సంధి కలుగదు. చూడను+అయితి = చూడన్+అయితి = చూడనయితి. ఇందు 'చూడను' అనునది వ్యతిరేకార్థకోత్తమపురుషైకవచనము. 'అయితి' అనునది దాని కనుప్రయుక్తమైన లిడంతంబైన యగు ధాతూత్తమపురుషైకవచనము (చూ. క్రియ. 114). 'చూడను' అనునది ద్రుతాంతము. ఇందు 'ను' అను ద్రుతమునకుఁ బూర్వమున నున్న డకారమునందలి అకారమునకు సంధిరాదు. ఉండెడిని+అతఁడు = ఉండెడిన్+అతఁడు=ఉండెడి నతఁడు. 'ఉండెడిని' అనునది తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనము. ఇది ద్రుతాంతము. ఇందు నివర్ణకమునకుఁ బూర్వమున నున్న డకారమునందలి యికారమునకు సంధి రాదు. ఉత్వాత్వేత్వాంతములకు ద్రుత ప్రకృతికములకు సంధి రామికి నివి క్రమముగ నుదాహరణములు. ఉత్వాత్వేత్వ సంధివిధులందు ద్రుత ప్రకృతికములకుఁ బ్రవేశమే లేదన్న వీనికి సంధి ప్రాప్తియే లేదు. కాన నాయాసూత్రముల సంధుల కివి గుఱియై యేతత్సూత్ర నిషేధమున కగు నని గ్రహింపకున్న నివ్విధికి సార్థక్యము సంభవింపదు. ఈ సూత్రము ద్రుత పూర్వస్వరముల కెల్ల సంధిని నిషేధించున దగుటఁ బ్రథమేతరసూత్రమునందలి ద్రుత పూర్వేకారములెల్ల నేతత్సూత్రనిషేధమునకు లక్ష్యములు గావలసినవే! కాని ప్రథ

మేతరసూత్రోదాహరణములపట్లను నీ సూత్రము ప్రవర్తించునెడలఁ బ్రగృహ్యేతరసూత్ర ముదాహరణాంతరములు లేమిని నిరర్థకమై పరిత్యాజ్యమయ్యెడి. ప్రగృహ్యేతరసూత్ర మున కా ద్రుత పూర్వోకారములే విషయములుగాని యన్యములు లేవు. ఈ సూత్ర మునకన్ననో ద్రుత పూర్వాచ్ ప్రపంచమంతయు లక్ష్యమై యగును. కాన ద్రుతాంతములైన ప్రగృహ్యేతర విభక్తి శత్రర్థ చువర్ణముల యుకారములనే యాధారముగఁ జేసి కొని పుట్టిన ప్రగృహ్యేతరవిధి వానియభావమున లక్ష్యశూన్యమై నిరవకాశమై ప్రగృహ్యేతరశత్రర్థచువర్ణకోకారేతరములగు బహులక్ష్యములందు వర్తించెడి సావకాశవిధినిఁ గాది సూత్రమును బాధించి తానే ప్రగృహ్యేతర శత్రర్థచువర్ణోకారములకు సంధి గూర్చు నని భావము. ప్రగృహ్యేతర సూత్రలక్ష్యములు ద్రుత ప్రకృతికము లిఁకాదినిషేధమునకు విషయములు గావని తాత్పర్యము.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందలి యత్వేత్వోత్వ సంధి సూత్రములు ద్రుత ప్రకృతికా ద్రుతప్రకృతిక సాధారణము లగుట ద్రుతపూర్వాచ్చుల కెల్ల సంధి సంప్రాప్త మగుటంజేసియు, ద్రుతమున కచ్చు పర మగునపుడు ద్రుతలోప సంశ్లేషములు విధింపఁబడమింజేసియుఁ, బదాది యకారమునకు ద్రుతముతోడి సంశ్లేషమును, నది పరమగు నపుడు ద్రుతమున కగు లోపమును, వారింప "సర్వత్రాజ్యతాత్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుత ప్రకృతికేభ్యః" అను సూత్రము సమర్థమై యుండుటంజేసియు, 'లుక్సంశ్లేషౌ నాచి' యను సూత్రము ద్రుత ప్రకృతికమున కచ్చు పరమగునపుడు సంధిలో గలిగెడు ద్రుతాదృశ్యతను స్వపూర్వస్వరాశ్రయణరూపమగు ద్రుతసంశ్లేషమును, వారించి తత్స్థానమున నైన 'వచ్చున్ - ఇపుడు' అనురూపమైన వ్యవహితోచ్చారణమును, నాఁటి ద్రుతమును బరాచ్చుతోడనే కూర్పవలె నను (వచ్చునిపుడు) విషయమును నిరూపించునదిగా భావించి తదాధారముగ నీ సూత్రమును సూరి సూత్రించియుండ నోపును. 'లుక్సంశ్లేషౌ నాచి' అనుదానిని ద్రుత ప్రకృతిక స్వరసంధి నిషేధపరముగ సంభావించి యుండనోపు నని యభిప్రాయము. సంధి 17 లో దీని విస్తృతి నరయునది.

అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱుచుగ నగు. ౧౦.

ద్విరుక్తముయొక్క పరరూప మామ్రేడిత మనంబడు. తఱుచుగ ననుటచేత నొకానొకచోట వైకల్పికసంధియుం గల దని తాత్పర్యము.

ఔర	...	ఔర	...	ఔరౌర.
ఆహా	...	ఆహా	...	ఆహాహా.
ఎట్టూ	...	ఎట్టూ	...	ఎట్టెట్టూ.

ఓహో	...	ఓహో	...	ఓహోహో.
ఏమి	...	ఏమి	...	ఏమేమి. / ఏమి యేమి.

ఏగి యేగి యనుచోఁ గ్త్వార్థం బగుట సంధిలేదు.

టీ. "ఆద్యస్యామ్రేడితేఽన్త్యలోపశ్చ" అనునది మూలము. ఒక పద మాయా యర్థవిశేషప్రకాశమున రెండుమాఱు లావృత్తమగును. అందు రెండవరూపమున కామ్రేడిత మని సంజ్ఞ. అట్టి యామ్రేడితము నాఁబడు రెండవ రూపము పరముగాఁగ మొదటి రూపము నంత్యాచ్చునకు సంధి సాధారణముగ నగును. కొండొకచో వికల్పసంధియుం సంభవించును. ద్విరుక్తము = రెండుమాఱులు పలుకఁబడు పదము. పరరూపము = రెండవ రూపము. ఔర+ఔర:—ఔర యనురూపముయొక్క ద్విరుక్తము. ఇందు రెండవ మాఱు పలుకఁబడు పద మామ్రేడితము. అది పరముగా మొదటిపదము నంత్యాచ్చగు అకారమునకు సంధి కలిగి పూర్వపరముల నున్న అకారౌకారముల స్థానమున నౌకారమే నిల్చి 'ఔరౌర' అని యయ్యెను. ఇచ్చోమాత్రము 'ఔరయౌర' యనరాదు. ఇట్లే 'ఆహాయాహా' యనరాదు. తక్కిన మూఁ డుదాహరణములందు సంధి కలుగుటయుఁ గలుగకున్న యడాగమము కలుగుటయు నగు నని యెఱుంగవలయును. క్త్వార్థమునకు ద్విరుక్తి కలిగినను క్త్వార్థమైన యికారమునకు సంధి రాదనువిధిం జేసి యచ్చో సంధి రా దనియే గ్రహింపవలెను గాని యీ సూత్రముచే సంధి కలుగు నని గ్రహింపరాదు. ఏగి యేగి:—ఇది క్త్వార్థమున కైన ద్విరుక్తరూపము. ఇచ్చో సంధిరామి యడాగమమే కలుగ ఏగియేగి యయ్యెను. ఈ సంధి వికల్పముగఁ గొన్నియెడల నగుటకును గొన్నియెడల నిత్యముగ నగుటకును గొన్నియెడల రాకుండుటకును దఱచు శబ్దము శరణ్యము. ప్రయుక్తముల ననుసరించి దీని నుపయోగించికొనవలయును. బహు ప్రసిద్ధ ప్రయోగములంబట్టి యేగులో నర్థబిందువు లే దనియే యనఁదగును.

అంద్వవగాగమంబులందప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునప్పు డచ్చునకు సంధి యగు. ౧౧.

మూర	...	ఎఁడు	...	మూరెఁడు.
వీసె	...	ఎఁడు	...	వీసెఁడు.
అర్థ	...	ఇంచు	...	అర్థించు.
నిర్జి	...	ఇంచు	...	నిర్జించు.

అంద్వవగాగమంబులు పరంబులగునప్పుడు యథాసంభవముగా గ్రహించునది. రాములందు - రాములయందు-హరియందు - ఎనిమిదవది- ఎనిమిదియవది.

టీ. 'పరిమితేి సమస్తానామ్' 'సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయాచః' అనునవి మూలములు. స్వతంత్ర ప్రయోగమున కర్హములు గానివి యపదములు. అవి యాయా ప్రకృతులం గూడియే యర్థవంతము లగు. అయావాని కాయాయర్థాదులం దగు ప్రత్యయములని యనఁదగు. అట్టి యపదముల తొలియచ్చు పరమగునపుడు పూర్వమున నున్న వేయచ్చులైనను సంధి నిత్యముగఁ గలుగును. 'అందు' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయమును, సంఖ్యకుఁ బూరణార్థమున నగు 'అవ' అనునదియుఁ బరమగునపుడు ప్రయోగానుసారముగ నీ సంధికిఁ బ్రవృత్త్యప్రవృత్తులఁ గల్పించుకొనవలెను, మూర+ఎఁడు:— మానార్థకమగు 'మూర' అనుదానికి తద్ధితప. 25 సూ॥చే 'ఎఁడు' అను వర్ణకము కలిగెను. 'ఎఁడు' అనునది మానార్థకముతోఁ గలిసియేగాని స్వతంత్రముగాఁ బ్రయోగింపఁబడదు. కాన నిది యపదము. దీని యాద్యచ్చు ఎకారము. ఇది పరముగాఁ బూర్వమునచ్చునకు సంధి యయ్యె. అకారైకారముల రెండింటి స్థానమున ఎకారము కలుగ మూరెఁడనురూప మయ్యెను. వీసె+ఎఁడు=వీసెడు. ఇదియు మానార్థక శబ్దరూపమే. నిర్జి+ఇచు:—ఇది సంస్కృతధాతువున కించుగాగమము క్రియ. 63 సూ॥చేఁ గలిగిన రూపము. ఇందు 'ఇచు' అనుదానికి స్వతంత్ర ప్రయోగము లేదు. అయాధాతువుల కిది చేరియుండును. కాన నిది యపదము. సంధిరా నిర్జించని యగును. ఇట్లే అర్థించని యెఱుఁగవలెను. భారతాదులందు 'ఏము వెలిగాఁగ మాకుంద్రి కించు నెట్లు' అనుచోటులందలి ఇం చనునది స్వతంత్ర ప్రయోగార్హమగుధాతు వగుట నద్దాని నపద మనఁబడదు. అరయనరయ నాయా వ్యాపారవాచకములగు క్రియల కిష్టపడదు నర్థమున నిదియె చేరెడిఁ గాని లాక్షణికు లిద్దాని వివక్షింపమిని బ్రత్యయ మనవలసివచ్చెను. రాముల+అందు = రాములందు: సంధికలిగినరూపము. రాములయందు: సంధిరానిరూపము. హరియందు: సంధిరానిరూపము. హరిం దను సంధిరూప మప్రసిద్ధము. ఎనిమిది+అవది = ఎనిమిదవది: సంధిరూపము. ఎనిమిదియవది: సంధిరానిరూపము. ఇట్లే ప్రయోగదృష్టి నీసంధి కలుగుటయు కలుగకుండుటయు నరయవలయును. అంద్వవగాగమములు పరములగునపుడు తప్ప నితరములు పరములగునపు డీ సంధి నిత్యముగ నగు నని గ్రహించునది. "సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయాచః" అను నాథర్వణమునుబట్టియే నీ విషయమున సూరి యాదరించె ననుట స్పష్టము.

కుఱు చిఱు కడు నిడు నడు శబ్దముల ఱడల కచ్చు పరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు ౧౨.

కుఱు ...	ఉసురు ...	కుట్టుసురు.
చిఱు ...	ఎలుక ...	చిట్టెలుక.
కడు ...	ఎదురు ...	కట్టెదురు.
నడు ...	ఇల్లు ...	నట్టిల్లు.
నిడు ...	ఊరుపు ...	నిట్టూరుపు.

టీ. 'కేచిదాదౌ ద్విపర్ణకాః' అను నాథర్వణము మూలము. కుఱు చిఱు శబ్దముల తుది నున్న గురురేఫమునకును, కడు నడు నిడుశబ్దములతుది నున్న డకారమునకును నచ్చు పరమగునపుడు ద్విత్వటకారము (ట్ట) కలుగును.

కుఱు+ఉసురు=కుట్ ట్+ఉ+ఉసురు = కుట్టుసురు. కడు+ఎదురు=కట్ ట్+ఉ+ఎదురు=కట్టెదురు. ఇట్లే తక్కిన వ్యూహ్యములు. 'కుఱు చిఱు' అనునవి వృత్తియం దంత్యమగుహల్లు లోపించిన "కుఱుచ చిఱుత" అను వానిరూపములు. 'కడు' అనునది వృత్తియం దంత్యద్రుతము లోపించిన 'కడున్' అనుదానిరూపము. 'శిట్టెలి, కుట్టుయిర్, కట్టాణి, నెట్టుయిర్పు,' అను నఱవభాషారూపములనుబట్టి యీద్విత్వవిధానమును సూరి కల్పించె నందురు. సాధారణముగ నిట్టిరూపములు నన్నయభారతభాగమున నగపడమిం జేసి కావలయు నాతని చింతామణి యీవిషయమున నేమియుఁ జెప్పదయ్యెను. 'కడునెండ' అనునట్టిరూపములే యందు వ్యస్తములు గానగు నని తోఁచెడి. చిఱుతశబ్దమునకగు టకారద్విత్వమందు మృగ్యము గాఁదగు. ఇందుఁ జిఱుశబ్దమునకైన ద్విత్వటకారరూపములను బ్రౌఢవ్యాకర్త చిట్టిశబ్దరూపములుగ సంభావించి సాధుత్వమును దెల్పినాఁడు. (చూ. ప్రౌఢ. సం-4.)——చిఱుతపులి చిఱుతకూఁకటినాఁడు మొదలగు వానింబట్టి చిఱుత చిఱులే తొల్లిటి వనవలెను. పిదప నిది యే చిట్టియైయుండనోపుఁ గాన నీసూరిపద్ధతియే హృద్య మనఁదగు. ఇందు సమాసమున నని యనకున్నను నీవిధి సమాస విషయ మనియే చెప్పవలెను. కాన కడునెండ, చిఱుతయూర్పు మున్నగువ్యస్తములం దీవిధి వర్తింప దని యెన్నవలెను. ప్రక్రియలో 'ఱ డు' అనువానిలో ఱడలకుమాత్రమే ద్విత్వటకారము విధించుటంజేసి దానిపై నుండు నుత్వము మిగులుచున్నది. ఉత్వము మిగులునన్న నపదాదిస్వరసంధికేని యుత్వసంధికేని నిత్యప్రవృత్తి ననుమానింపక తీరదు. కాన ఱడుల కుత్వసహితములకే ద్విరుక్తటకారము విధించుట యుచిత మని తోఁచెడిని.

టుగాగమాది సామాసికసంధికార్యప్రాప్త్యర్థ్యాత లేమింజేసియు, సమాసపూర్వావయవోదంతములకువలెఁ గాక యిందలి యుదంతముల తుదిహల్లులకు మాత్రము ద్విరుక్త టకారాదేశ మగుటంజేసియుఁ బ్రధానముగఁ గల్గునది యిత్వసంధియే యగుటం జేసియు, ద్విరుక్తటకారాదేశ మపదాదిస్వరసంధివలె నచ్చు పరమగునపు డిందలి యుదంతములకు నిత్యముగ నగుటను సూచించు సంకల్పమునంజేసియు, నివ్విధానమును సామాసికసంధిసూత్రములలో మాని నిత్యాపదాదిస్వరసంధిసూత్రమువెనుకనే సూరి నిలిపె ననఁదగుంగాన నీసందర్భము ప్రకరణభంగదోషయుత మగు గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి విచార్యము.

ప్రథమమీఁది పరుషములకు గ స డ ద వ లు బహుళముగా నగు. ౧౩.

వాఁడు	...	కొట్టె	...	వాఁడు గొట్టె. / వాఁడు కొట్టె.
అప్పుడు	...	చనియె	...	అప్పుడుసనియె. / అప్పుడుచనియె.
నీవు	...	టక్కరివి	...	నీవు డక్కరివి. / నీవు టక్కరివి.
మీరు	...	తలఁడు	...	మీరుదలఁడు. / మీరుతలఁడు.
వారు	...	పోరు	...	వారు వోరు. / వారు పోరు.

అప్డు, డిప్డు, డెప్డు డను శబ్దములు నిత్యైకవచనాంతములు; వాగనుశాసనులు యదా తదా యని గ్రహించుట ప్రపంచార్థ మని యెఱుఁగునది. ఈకార్యము కళ లగు క్రియాపదములమీఁది సహితము కానంబడియెడి.

రారు	...	కదా	...	రారు గదా. / రారు కదా.
వత్తురు	...	పోదురు	...	వత్తురువోదురు. / వత్తురుపోదురు,

టీ. "గసడదవా స్స్యుః ప్రథమామాత్రాత్" అనునది మూలము. ప్రథమాంతముమీఁది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగును. ప్రయోగదృష్టిని బరిశీలించునపు డీకార్యము కళాంతములమీఁదఁ గలుగునదిగ సంభావింపక తీరదు. ప్రథమావిభక్తి కళ గానఁ బ్రథమపదము కళల కుపలక్షణ మని గ్రహించునది. మూలస్థమగు 'మాత్రాత్' అనునది యిట్టియర్థమును గల్పించుటకుఁ బ్రమాణ మగుచు. కాని డుమువులు తుదిని గలిగినట్టియు, నవి గలుగనట్టి చెట్టుమొదలగునట్టియు శబ్దములను బోధింప మాత్రపదము నిల్పె నని ప్రాచీనభాషాదృష్టిని జెప్పక తప్పదు. కాని దీని నూఁతగఁ గొనియే లాక్షణికు లీసంధిప్రవృత్తివిషయమునఁ బలుపోకల పోయినారు. వాఁడు+కొట్టె:—'వాఁడు' అనునది ప్రథమ. దీనిమీఁది పరుష మగు కకారమునకు గకార మీవిధిచేఁ గలిగి 'గొట్టె' అని యయ్యె. ఈవిధి వికల్పముగాన 'వాఁడు కొట్టె' అని పరుషమునకు గకారము కలుగనిరూపమును బక్షమున నేర్పడెడి. ఇట్లే చ ట త పలకు స డ ద వ లు గల్గిన తక్కిన యుదాహరణము లూహ్యములు. ఇందు రెండవ యుదాహరణమునం దాదిపద మగు 'అప్పుడు' అనునది నిత్యైకవచనమగుటంజేసి దానిని బ్రథమగనే భావింపవలెను. 'అప్పుడు' లనిగాని, 'అప్పుడును, అప్పుడుచేత' ననిగాని, యితర వచనములందును నితర విభక్తులందును నిది యుండదు గాన, నిత్యైకవచన మని సూరియాశయము. వాగనుశాసనులు = ఆంధ్రశబ్దచింతామణికర్త. "త్రిష్వధ్యేషషష్ఠీసు స్వార్థప్రవచనీయజ విభక్తీః కించిత్ప్రశంసనాద్భుత సంతాపయదా తదా కిమేవాంశ్చ. త్త్వాకిలతూష్ణీమాద్యానభిదధతి కళాద్రుతో న యేషాంస్యాత్" అని నన్నయ కళాశబ్దవివరణసందర్భమునఁ (సుస్) ప్రథమాభిన్నములుగ (యదా తదా) నెప్పుడప్పుడను వానిని బేర్కొనుటంబట్టి తా నెప్పుడప్పుడనువానికి నిరూపించిన ప్రథమాంతత్వమాధారమగు మూలగ్రంథప్రణాళికకు విరుద్ధ మని యేరైన శంకింతురేమో యని యనుమానించి సూరి, (సుస్) ప్రథమను గళగా నిరూపించియు నప్పుడెప్పు డనువానిని దిరుగఁ గళలలో వాగనుశాసనులు పేర్కొనుటను, కళాసమూహమును విస్తరించి చూపుచు సుబోధము చేయుటే ఫలముగాన నాతనికిఁ బ్రథమకంటె నెప్పుడిప్పు డనునవి భిన్నములను తలంపు లే దనియు, దానఁ దాను బ్రథమలన్నమాట కాతనిమాట విరోధించునది గాదనియుఁ దాఁజేసిన ప్రసంగము సుసంగతమే యనియు సమాధాన మప్పు డిప్పు డెప్పు డను వాక్యద్వయమున నిరూపించినాఁడు. కాని సుబంతావ్యయరూపముల ద్వివిధ మగు కళాశబ్దసమూహమునఁ బ్రథమనువిభక్త్యంతములలోను, నెప్పుడప్పుడనువాని నవ్యయములలోను జింతామణికర్త నిరూపించుటనుబట్టి వీనిని బ్రథమాంతములుగ నాతఁడు భావింపలే దనుట స్పష్టము. అవ్యయములకును (సుస్) ప్రథమాప్రత్యయము గలుగ్గు

ననియు, నది లోపించు ననియు, దాన వానికిఁ బదత్వస్థితి కలుగు ననియు ననెడు సంస్కృత వ్యాకరణమర్యాద ననుసరించినచొ వీనియందు సుబంతములకంటె వైలక్షణ్యము గనఁబట్టుచునే యుండుచు. కాన వానిని జింతామణి సుబంతకళలకంటె భిన్నములుగ నెన్ని యుండనోపుచు.

పైయంశముల గమనించిన నేచు వానిని బ్రథమైకవచనములుగ గ్రహించితి ననక యాతనికిని నాయభిప్రాయమే వీనివిషయమునఁ గల దని నిపుణముగ సూరి వ్రాయుట చింత్యము. మీరు+తలఁడు=మీరు దలఁడు:—ఇందు దలఁడనునది తలఁచు ధాతుమధ్యమపురుష బహువచనరూపమా గాక తలఁగుధాతురూపమా యని సందియం బందనగును. కాని క్రియాప. 101 సూత్రమున నంత్యాక్షరలోపమునకు స్పష్టముగాఁ దలఁచిత్యాది చువర్ణాంతధాతువుల నుదాహరించి విషయములుగాఁ జేయుచుండుటం బట్టియు నందే పిలుచు మొదలగుపదముచే తలఁగిత్యాదులు గ్రాహ్యములు గాఁడగు నని సూచించుటంబట్టియుఁ దలఁ డనునది సూరిమతమున తలఁచుతలఁగు ధాతువుల మధ్యమ పురుష బహువచనరూపములలో నేవన్నను బాధ లేదు.

శాసనములందును, నన్నయప్రయోగములందును నీసంధికిఁ బ్రథమమీఁద నిత్యప్రవృత్తియే గలదు. అథర్వణునికాలమున కీసంధిప్రవృత్తివిషయమున నిత్య వైకల్పికత లసంఖ్యము లయ్యెను. కావుననే "పరుషావా స్వరూపేణ ప్రథమాంతో పరిస్థితాః, కాకా సంబోధనే చాపి హ్యవ్యయే కర్మధారయే. అచేతనార్థకే శబ్దే ఇతి శృంగారభూషణః, కేచిదాద్యస్య వానస్యాత్ న చ ప్రాసే యత్ తు వా, కేచిద్వయోర్వికల్పత్వం యతౌ సర్వత్ర కేచన." అని యెల్లయెడలను వికల్పముగ నగుటను యతిప్రాసస్థలములఁ బ్రవృత్త్యప్రవృత్తులను యథాసంభవముగ నిష్టానుసారముగ నందుటను నథర్వణుఁడు వివరింపవలసివచ్చెను. పిదప రానురాను సంధి వైకల్పికమై యైచ్ఛికముగఁ బరిణమించెను. 'గసడదవా స్యుః పదాద్యాంద్వే' అని చింతామణికర్త మఱియొకసూత్రము నారంభించుటంజేసి వ్యస్తమున నీవిధి వికల్పముగఁ గలుగనగు నను నుద్దేశము గలవాఁ డనుటకును నవకాశము లభించెడి. కాని సమాసత సిద్ధించిన నేకపదత్వ మేర్పడుటయు దానఁ బ్రథమాంతముమీఁది కచటతప లన నచ్చోటుల నవకాశము లేకుండుటయు, గమనించి ద్వంద్వమునఁ దిరుగ, 'గసడదవాదేశవిధానముమూల మొనర్చె ననుటయే హృద్యము. మఱియు సర్వలక్షణసారసంగ్రహకర్త కవిసంశయ విచ్ఛేదకర్త మున్నగువా రీసంధిప్రవృత్త్యప్రవృత్తులఁ బలుగతుల ననుమానించినారు. సూరి సూత్రమున బహుళపదముం జేర్చి యీసంధి ప్రవృత్త్యప్రవృత్తులను యథా సంభవముగఁ బాఠకులే యూహింతురుగా కని నిపుణముగఁ దెలిపినాఁడు. 'ఈవిధి కళలగు క్రియాపదములందును గనఁబడెడి' అని 'ఢాఋగదా' ఇత్యాదులండె యీవిధి

ప్రవృత్తిని నిరూపించుటంబట్టి కళలలోఁ గ్రియాపదములమీఁదనే దీని వికల్పప్రవృత్తి కనుజ్ఞ సూరి సూచించెనుగాని యెంత, కొంత యను మున్నగుకళలపైఁ గా దనె నని మాత్రము గ్రహింపరాదు. ప్రథమమీఁది యనుటం జేసి ప్రథమలనే గ్రహింపకుఁ డనియుఁ బ్రథమ ద్రుతప్రకృతికములుగాని వానికి సూచక మనియు ద్రుతప్రకృతిక ములు గానిక్రియలును నేతద్విధివిషయములుగ నెన్నవచ్చు ననియును దెలుపుటకొఱకే సూరి యావివరణవాక్యమును వ్రాసె నని యెన్నవలెను. ఇట్లనిన వివరణమందలి సైత మనునది సార్థకమగు. ఈవిధి వ్యస్తపదవిషయము.

తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతికపరుషములకు గసడదవలు రావు. ౧౮

వాఁడు	...	కంసారి	...	వాఁడు కంసారి.
వీఁడు	...	చక్రపాణి	...	వీఁడు చక్రపాణి.
ఆయది	...	టంకృతి	...	ఆయది టంకృతి.
అది	...	తథ్యము	...	అది తథ్యము.
ఇది	...	పథ్యము	...	ఇది పథ్యము.

టీ. "న వికృతిశబ్దాత్పరతస్సాంస్కృతికానాం భవంతి గసడదవాః" అనునది మూలము. ఇందలి తెనుఁగుపదము సంస్కృతసమేతరమును దెల్పెడి. అనఁగాఁ బ్రాకృత సమ - సంస్కృతభవ - ప్రాకృతభవ - దేశ్యపదబోధక మని భావము.

కళ లగు తెనుఁగుపదములకంటెఁ దరువాత నున్న సంస్కృతశబ్దముల క చ ట త ప లకు గ స డ ద వలు గలుగవు. అనఁగా సంస్కృతసమేతరములకుఁ బరమున నైన సంస్కృతసమముల యాది నున్న పరుషములు గ స డ ద వలుగా మాఱ వని తాత్పర్యము. వాఁడు+కంసారి:—వాఁ డనునది తెలుఁగుపదము. దానికంటెఁ బరమున నున్న కంసారి యను సంస్కృతపదమునాది నున్న కకారమునకు గకారము రాలేదు. కాన 'వాఁడు కంసా' రనియే యగును. ఇట్లే మీఁది యుదాహరణము లలోఁ 'చక్రపాణి, టంకృతి, తథ్యము, పథ్యము' అనునవి సంస్కృతపదములు. కాన వానియాది నున్న చ ట త పలు స డ ద వలుగా మాఱలేదు. ఉత్తరసూత్రమును బట్టి యిదియు వ్యస్తపదవిషయ మనియే గ్రహింపనగుంగాని మిశ్రసమాసములందలి సాంస్కృతికముల కీయాదేశము రాకుండ వారించుట యావశ్యకముగాన నుభయ విషయముగ నెన్నవలె నని తోఁచెడి. ఇందలి తెలుఁగుపదము ప్రాకృతసమభవ-సంస్కృతభవ-దేశ్యవాచక మగుటచేతను, తెలుఁగుపదముల తరువాతి సంస్కృతశబ్దముల పరుషములకే యీనిషేధ మగుటచేతను, దెలుఁగుపదముల తరువాతి తెలుఁగుపదమ్ములు

పరుషములకును సంస్కృతపదములమీఁది సంస్కృతశబ్దముల పరుషములకును సంస్కృత పదములతరువాతి తెలుఁగుశబ్దముల పరుషములకును గసడదవాదేశము గలుగ నగును. దీన "కావలిరైయెసురరాజ్య శ్రీవాలింపంగ" అను మున్నగు ప్రయోగములు సురక్షితము లయ్యెడి. మఱియుఁ, దెనుఁగుపదములమీఁది సంస్కృతశబ్ద క త పలకును గ ద వా దేశము ప్రయోగదృష్ట మని ప్రౌఢవ్యాకర్త 'పీరల్గొపించిన, ఇట్లు దపంబు, వేవణములు' మున్నగువాని నుదాహరించి సూరి యీసూత్రమును సవరించినాఁడు. (చూ. ప్రౌ. సంధి. 5) మఱియు "జగములనెల్లెడక్...ఎం, తగుమతులైన నోర్తురే" యని తిక్కనయుఁ బ్రౌఢవ్యాకర్త్రుకసవరణకు మార్గదర్శకుఁ డైనాఁడు. వ్యస్తములేగాక సమస్తములును నీసూత్రనిషేధమునకుఁ బాలగు ననియే గ్రహింపవలెను. (చూఁడు మీఁది సూత్రము) పైని నిరూపించిన విషయముల వివరింపనే యథర్వణుఁడు "వికృతాః పరుషాశ్చ స్యు స్స్యుస్త ఆద్యపదాదిగాః, నవో గసడదవాస్స్వేఽపి పరుషాః ప్రగమాహితాత్." అని మూలమును వివరించినాఁడు. దీనఁ దెలుఁగులమీఁది సంస్కృతపరుషములు గసడదవలు గాకుండుట చింతామణికర్తనాఁటికే గాక యథర్వణుని నాఁటికిని నిల్చియే యుండె ననియుఁ దరువాత నీవిధికి సడలు సంభవించె ననియు ననుమానింపఁ దగును. నన్నయభాషలో నేఁడిట్టి వచ్చుపడిన పొత్తముల నగపడవు గాని, ప్రాచీన శాసన భాషలో "ఇందు ప్రత్యక్షమై ఉర్వీజముల్, వ్రాకి, తమ్ముఁడు ప్రతాపమున, విభుఁడు సక్రి" అను ప్రయోగము లగపడెడి.

ద్వంద్వంబునం బదంబుపయి పరుషములకు గసడదవ లగు ౧౫.

కూర	...	కాయ	...	కూరగాయలు.
కాలు	...	చేయి	...	కాలుసేతులు.
టక్కు	...	టెక్కు	...	టక్కుడెక్కులు.
తల్లి	...	తండ్రి	...	తల్లిదండ్రులు.
ఊరు	...	పల్లె	...	ఊరువల్లెలు.

టీ. "గసడదవాస్స్యుః పదాద్ద్వంద్వే" అనునది మూలము. ఇది తెలుఁగుద్వంద్వసమాసము విషయము. తెలుఁగున ద్వంద్వసమాస మాచ్ఛికపదములకేగాని సంస్కృతపదములతోడ నాచ్ఛికములకుఁ గలుగదు. అందును దొలిపదము స్త్రీసమమే యైయుండవలెను. (చూ. బాల. సమాస. 7.) కాన తెలుఁగుద్వంద్వమునఁ దొలినున్న స్త్రీసమంబగు పదమునకుఁ దరువాతివగు తెలుఁగుశబ్దముల పరుషములకు నిత్యముగా గసడదవలు కలుగు నని సూత్రార్థము లభించెడి. కూర+కాయ:—ఇది యాచ్ఛికద్వంద్వము. ఇందు రెండును

దెలుఁగుపదములే. అందుఁ గూర అను తెనుఁగుపదము ప్రథమైకవచనలోపము నిత్యముగఁ బొందిన దగుట స్త్రీసమము. దీనికిఁ బరమున నున్న తెలుఁగుశబ్ద మగుకాయ పదమునందలి కకారమునకు గకారము నిత్యముగఁ గల్గి "కూరగాయ" అను రూపమయ్యెను. కూరకాయ లని గా దని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినవూహ్యములు. గసడదవాదేశశాస్త్రము (సంధి. 13.) నిత్యము గాదు. సమాసమునకై ననేకపదీభావనం జేసియు నిట్టివానియం దావిధి వర్తింపదు. కాన నిత్యముగ నీవిధి యారబ్ధము. కాన సంధి 13-వ సూత్ర మైచ్ఛికశాస్త్ర మని స్పష్టపడెను. మఱియు నాచ్ఛికద్వంద్వమున నిత్యవిధానముం జేసి యితరాచ్ఛికమిశ్రసమాసముల నీవిధి యైచ్ఛిక మని గ్రహింపఁదగును. కాని "నల్లగలువ, వెలిదమ్మి, వేగంటి" మొదలగువానియందు నిత్యముగ నగుటయు, నాఁపచేను, కనుపపులు, కడలిరా చూలి" మొదలగువానియం దీవిధి కప్రవృత్తియుఁ గన్పట్టెడి. ద్వంద్వసమాసమున నిత్య మను నీపునర్విధానమునం జేసి 13-వ సూత్రము వ్యస్తపదవిషయమును వికల్పమును నయ్యెడి. ప్రౌఢవ్యాకర్త యిట్టి యాచ్ఛికద్వంద్వములందును చ త పలకు సదవలు గల్గుట చూపట్టు దని 'అప్పాచెల్లెండ్రు, అందచందములు, రాకపోకలు, కండతుండెములు' మున్నగువానిం జూపి సూరి యీసూత్రమును సవరించినాఁడు. (చూ. ప్రౌఢ. సంధి. 6.) "స్యుర్భిన్నా ఏవ తస్మాత్తే వినాద్వంద్వం హారేర్మతే" అని యథర్వణుఁడును ద్వంద్వమున నీవిధి నిత్యముగ నగుటనే సూచించినాఁడు. దీనింబట్టి ప్రౌఢవ్యాకర్త యివ్విషయమున నిచ్చినవానిం బోలునవి నన్నయాథర్వణుల నాఁడు లేవనియుఁ దరువాత నేర్పడినవనియుఁ జెల్లమయ్యెను. సముచ్చయమునం దిదంతములపైనైన 'యు ను' అనునది లోపింపఁగాఁ దత్పూర్వస్వరము దీర్ఘమగుట వ్యవహారప్రసిద్ధమగుటం జేసి "అన్నా దమ్ములు, తల్లీతండ్రులు" మున్నగురూపములు వ్యస్తములు గాని సమస్తములు గాఁజాల వని తోఁచెడి. ఐనను 'అప్పాచెల్లెండ్రు.' మున్నగురూపము లర్వాచీనలాక్షణికులమతమున ద్వంద్వములే యై సాధుత్వము నందినవి.

ద్రుతప్రకృతికమువిూఁది పరుషములకు సరళము లగు. ౧౬.

పూచెను	...	కలువలు	...	పూచెను గలువలు.
తోఁచెను	...	చుక్కలు	...	తోఁచెను జుక్కలు.
చేసెను	...	టక్కులు	...	చేసెను డక్కులు.
నెగడెను	...	తమములు	...	నెగడెను దమములు.
మొగిడెను	...	పద్మము	...	మొగిడెను బద్మము.

టీ. "పరుషా ద్రుతప్రకృతికాత్సరళాః స్యుః" అనునది మూలము. ద్రుతమంతమందుఁ గలపదములు ద్రుతప్రకృతికములు. అట్టి ద్రుతప్రకృతికములకంటెఁ బరమున నున్న క చ ట త పలకుఁ గ్రమముగా గ జ డ ద బలు నిత్యముగ నగును. పూచెను+కలువలు:—'పూచెను' అనునది ద్రుతప్రకృతికము. ఇందు 'ను' అనునది ద్రుతము. (చూ. క్రియ. 16.) దీనికి 'కలువ' అను శబ్దమునాది నున్న కవర్ణము పరముగ నున్నది. కాన దానికి గకార మాదేశముగా 'పూచెను గలువలు' అను రూపమయ్యెను. ద్రుతప్రకృతికములకుఁ బరమున నుండు పరుషములు తత్సమాదిశబ్దములకేవానికి సంబంధించినవైనను నీకార్యము కలుగును. "నెగడెను+తమములు = నెగడెను దమములు. మొగిడెను+పద్మములు=మొగిడెను బద్మములు." అని సంస్కృతసమముల పరుషములకు గజడదబాదేశమును నిరూపించుటచేఁ బై విషయము స్పష్టపడెడి. ఆదేశ మనఁగా నొకదానిం ద్రోసి పుచ్చి మఱియొకటి తత్స్థానము నాక్రమించుట. ఇందు క చ ట త పలను ద్రోసి క్రమమున వానిస్థానమున గ జ డ ద బలు నిల్చుచున్నవి కాన నివి వానికాదేశము లయ్యె నని గ్రహించునది. తక్కుంగల యుదాహృతు లూహ్యములు.

ఈసరళాదేశ ముత్వవిశిష్టద్రుతముమీఁద నన్నయకాలమున నగపడ దనియుఁ బొల్లురూపమునందిన ద్రుతముమీఁదనే యగపడు ననియు దాన "కవదొనలును గాండీవము......మే, ను విదప డిగియెద." అని యప్పకవి సంధిగతప్రాసమున కిచ్చిన తిక్కన భారతలక్ష్యము "వీను విదప" అనియే యుండఁదగు ననియు, 'గసడదవాదేశవిషయమున నాత్మాస్మచ్ఛబ్దములను 'ఆత్మాస్మదోర్విసైవై తే" అని పృథక్కరించుటంబట్టి యది కలుగ దనియుఁ బైవాదము చేయువారి యాశయము. అట్లయిన లాక్షణికాసమ్మతమగు పవప్రాసము సంధిలుకతన ఛందోనియమము దుష్ట మగుంగదా యను శంక కలుగకపోదు. "అవసరజ్ఞుండయి కపిలకన్నులు కపిలగడ్డము కపిలజడలు" అని నన్నయ కపిలశబ్దఘటితసమాసత్రయమును సూరి యెన్నినట్లే పకారమధ్యములుగఁ బ్రయోగించి పవప్రాసమును గూర్చినవా డగుటఁ దిక్కనయు నట్టి ప్రాచీనమార్గముపట్టి "వీనువిదప" అను స్థలమున పవప్రాసముం గూర్చె ననియుఁ దరువాతి లాక్షణికులమతమున నుత్వవిశిష్టద్రుతముపై సరళాదేశమును పవలకుఁ బ్రాసము లేకుండుటయు సిద్ధము లయ్యెఁగానఁ బైనుదాహరించిన తావులందు లేనిపోని సందేహములు గలిగె ననియుఁ బైవాదముచేయువారు సమాధాన మిత్తురు. "యతిప్రాసాదిస్థలములనుండి కదల్పరాని ప్రయోగముల నుత్వవిశిష్టద్రుతముపైఁ గల్గిన సరళాదేశమును ధ్రువపఱచుటకుగాను నన్నయ భారతభాగమునుండి యుదాహరించుట దుస్సాధము. ఒకవేళ నగపడినను నవి యాయాయర్థవిశేషప్రకాశనమునకైన ద్రుతము లైయుండనోపెడిఁగాని పోయినను నున్నను బదార్థమునకు భంగము

లేని ద్రుతములు గాఁజాలవు." అని పై వాదము వారి అభిప్రాయము. మఱి కొందఱు "ఏను" అనుదాని కవధారణార్థకమగు అకారముం జేర్చి కళగా మార్చి గసడదవాదేశము కూర్చి "ఏన విడప" అని సమర్థించిరి. కొందఱు "అస్మచ్ఛబ్దము" 'నేను' అను రూపము గలిగియుండునపుడే గజడదబాదేశము సిద్ధించును. అది 'ఏను' అని వికృతినందినపుడు గసడదవాదేశవిషయమే యగును. కాన 'ఏను విడప' అను ప్రయోగము సిద్ధించుట కడ్డంకి లేదం్రదు. ఇట్లే "నీచెప్పినపెద్దలు,...యే చక్కం బెట్టువాఁడనే పాండవులన్" అను తిక్కనప్రయోగమున 'యేచక్కంబెట్టు' అను స్థలమున గజడదబాదేశము రాకుం డుట కనపట్టెడి. కొందఱిచ్చో యేనుశబ్దము నే ననుదానికంటె భిన్నమై లుప్తద్రుతాం తంబయ్యెఁ గాన నిచ్చోటి చకారమునకు జకారము కలుగ లే దనియు గసడదవాదేశము వికల్పవిధి యగుటఁ గలుగ లే దనియు నం్రదు. మఱికొంద ఱిందలిది యేనుశబ్దలుప్తశేష మగు వీరూపము గాదనియు 'కొని' యను దానికిని, 'వాఁడను' అను దానికిని ప్రశ్నార్థక మగు నేకారము చేరఁగా నైనరూపము లనియు సమర్థించి "వారలను నవలంబించియా నేను బాండవులను జక్కఁబెట్టువాఁడను?" అనఁగా "వారల నాధారముగఁ జేసికొన కయే స్వయముగఁ బాండవుల సాధింతును." అను నర్థము నిచ్చునదిగ సంభావించి యచ్చటి జకారాదేశమునకుఁ బ్రసక్తియే లే దనిరి. 'చక్కఁబెట్టువాఁడను' అను క్రియ నే ననుకర్తను దెల్పుటకు సమర్థమైయుండుటంబట్టి గొనిపదము తరువాతి "యే" అనునది ప్రశ్నార్థకముగ నంగీకరించుటయే యుచితమగును. అట్లే "వాఁడనే" అను దానియందలి నే యను దానిని నేను శబ్ద క్ణప్తరూపముగఁ దలఁచి పాండవశబ్దాదిగతపకారమునకు బాదేశ మేల కలుగ లే దని శంకించుకొనుటకన్న నుత్తమైకవచనసూచకమగు 'ను' అను దానితోఁ బ్రశ్నార్థకైకారము సంధించి 'వాఁడనే' అనురూప మేర్పడె ననుటయే సమం జసము. రెండు ప్రశ్నార్థకములు స్వయముగా నే నొక్కఁడనే సాధింతు ననుటను దృఢ పఱచున వని యీపక్షమున నెన్నవలెను. ఈపక్షమున గసడదవాదేశము వికల్పవిధి గాన రాదయ్యె నని యెన్నునది! ఇఁక "ధృతరాష్ట్రుండును బుత్రులున్వనము.........గా, నతగం బొందుటకార్యము" అను తిక్కనప్రయోగమున ద్రుతప్రకృతికముమీఁద సరళాదేశము గాకపోవుట చూపట్టెడు ననువిషయమును బరిశీలింతము. కొంద ఱిచోఁ గాన యనునది కాననశబ్దవికృతియగుకాననశబ్దపుఁ బ్రగమారూపముగాను 'తగన్' అను నది 'తెగన్' అను నట్లును (నాశార్థకతెగుధాతుచుజ్యంతము) ననుమానించి కాన తెగఁగా వనావృతవృత్తంబులుగాని సింహములకు వేగంబ చేటొందు నని పూర్వమున కన్వయించి సరళాదేశాభావమును సమర్థించుచు గసడదవాదేశముగూడ వికల్పవిధి యగుటఁ గలుగ లేదని తీర్మానించిరి. కొందఱు కావున ననునర్థమిచ్చు కానయే యైనను నది ద్రుతప్రకృతిక మని సమర్థింప సమర్థము లగు ప్రాచీనప్రయోగములు లేమి కళ

యనఁ దగు ననియుఁ గాన నిట గసడదవాదేశము రామి మాత్రమే విశేష మనియుఁ నంద్రు. కొందఱు కాను లేక కాన్ అను ప్రకృతి కవధారణార్థక మగు అకారముఁ చేర్పఁగ కాన అనురూపము కలుగు ననియు నది యను నర్థ మిచ్చెడిఁగాన నచ్చో కాఁబట్టియే యను నర్థము భాసఁగెడి ననియు నంద్రు. ఇఁక "ధృతరాష్ట్రుం డవినీతి సేసినను...వే,గ తెగంబాఱకు..."అను తిక్కనప్రయోగమున వేగ ననునది ద్రుతాంత మగుట 'తెగన్' అనుదాని తొలి తకారము దకారముగా మాఱకుండుట లక్షణవిరుద్ధ మనియు నచ్చో దకారాదేశముగల్గి ప్రాసభంగము వాటిలు ననియు నంద్రు. ఇచ్చో వేగ మను ప్రకృతినుండి ములోపము కలుగ 'వేగ' అనురూప మేర్పడినట్లు నిర్ణయింప నగుఁ గానఁ గళయే యయ్యెడి. దీనిని ద్రుతాంతముగాఁ జేయవలెనన్న 'వే' అను వేగ మను శబ్దపుఁ గ్లుప్తరూపమునకు 'కాను' అను నుజ్యంతమును జేర్చి సాధింపవలసియుం డును. కాను, కను, కన్ అని మాఱుట ప్రసిద్ధమును వ్యాకర్తృసమ్మతమును నైనవిష యము. (చూ. క్రియ. 115-116 చూ. ప్రాథ. 23) కాన నిచ్చో వేగ అనునది వేగముశబ్ద లుప్తమువర్ణకరూపముగ నెన్నుటయే యుచితమని తోఁచెడి.

ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు. ౧౨.

సంశ్లేషం బనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట.

పూచెను గలువలు	...	పూచెంగలువలు. పూచెఁగలువలు. పూచెన్గలువలు.
తోఁచెను జుక్కలు	...	తోఁచెంజుక్కలు. తోఁచెఁజుక్కలు. తోఁచెన్జుక్కలు.
చేసెను డక్కులు	...	చేసెండక్కులు. చేసెఁడక్కులు. చేసెన్డక్కులు.
నెగడెను దమములు	...	నెగడెందమములు. నెగడెఁదమములు. నెగడెన్దమములు.

మొగిడెను బద్మము ... { మొగిడెంబద్మము. / మొగిడెఁబద్మము. / మొగిడెన్బద్మము,

పక్షంబున స్వత్వం బగు; స్వత్వం బనఁగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతి భావము.

టీ. "తద్ద్రుతం చ బిందుస్స్యాత్, అవికారగతే కస్మిన్నపి సరళా ఏవ సంతి తే పరతః" అనునవి మూలములు. ఆదేశసరళములు:—పూర్వసూత్రముచే బరుషముల కాదేశములుగ వచ్చిన గ జ డ ద బ లాదేశసరళములు. వీనికిఁ బూర్వమున నున్న ద్రుతమునకు వికల్పముగ బిందువును సంశ్లేషమును గలుగును. బిందు సంశ్లేషములు రెండు కార్యములునుఁ బర్యాయముగ వికల్పముగ నగు నని గ్రహింపవలెను. పైరెండు కార్యములును వికల్పము లగుట రెండును గలుగనపుడు ద్రుతము తన సహజరూపముతోడనే యుండును. బిందుశబ్దము పూర్ణార్ధములను రెండింటిని బోధించునది కానఁ బ్రక్రియలో హ్రస్వదీర్ఘముల గమనించుచు యథాసంభవముగ పూర్ణార్ధబిందువులఁ గూర్చుకొనవలెను. సంశ్లేష మనఁగా ద్రుతము తనకుఁ దరువాత నున్న హల్లుతోఁ గలిసికొనుట. ఒక హల్లు వేఱొకహల్లుతోఁ గలియుంట తనపై నుండునచ్చు పోవునపుడే సంభవించెడిఁ గాన సంశ్లేషవిధానమునకు ద్రుతము లుప్తాచ్క మగు ననుటయే తాత్పర్యముగ నభివర్ణింపఁ దగును. ఐనను సూరి "పూచెన్ కలువలు" అను వ్యవహితోచ్చారణమున కవకాశ మీయకుండుటకై తరువాతి హల్లుతోఁ గూడుటయే సంశ్లేషలక్షణముగ నిర్వచించి యుండనోపును. కాని యట్టి వ్యవహితోచ్చారణము తరువాతిపదము నర్థము నాకాంక్షించు ప్రయోజనమునం జేసి కలుగనే కలుగ దని చెప్పఁదగును గాన నీ వివరణము స్పష్టార్థమయ్యెడి. పూచెను+కలువలు:—ఇందు కలువశబ్దమందలి కకారమునకుఁ బూర్వ సూత్రముచే గకారము గలిగెం గాన నది యాదేశసరళము. దానికిఁ బూర్వమున నున్న 'పూచెను' అను పదముతుది నున్న 'ను' అనునది ద్రుతము. దానికి నెఱసున్న యాదేశము గాఁగ "పూచెంగలువ" లనియు, నరసున్న గలుగ "పూచెఁగలువ" లనియు, సంశ్లేషము గలుగ "పూచెన్గలువ" లనియు, నీకార్యము లెవ్వియుఁ గలుగ కున్న "పూచెను గలువ" లనియు రూపము లేర్పడెడి. ఇట్లే జ డ ద బలాదేశసరళములు పరము లగునపుడును రూపముల నూహించికొనునది. దీర్ఘముమీఁది ద్రుతమైన నర్ధబిందువు మాత్రమే దాని కగు నని గ్రహింపవలెను. (చూ. సంధి. 23 టీక.)

నన్నయకు ద్రుతద్విత్వ మిష్ట మని చూప "అన్నిష్టసఖ" అను నాఁటి ప్రయోగము నుదాహరించి "లుక్సంశ్లేషౌ నాచి" యని సూత్రించుట ప్రయోగవైరళ్యసూచనార్థ మను

సీతారామాచార్యులు గారి వ్రాఁత ననుసరించి ద్విత్వసంశ్లేషములు పర్యాయము లనియు, సంశ్లేష మనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడుటే యనియు సూరివలెనే యాతఁడును భావించి యుండుట స్పష్టము. "అలుకి చ సంశ్లేషస్స్యాత్" అను సూత్రవ్యాఖ్యలో "నస్య పరవర్ణేన సాకం సంశ్లేషశ్చ భవేత్" అను నహోబలుని వ్రాఁతయే సూరి-సీతారామాచార్యుల సంశ్లేషవిషయకము లగు వ్రాఁతలకు మూలము. అహోబలపతి "వాక్యాంతగత పదానాం చ" అనుసూత్రము వ్యాఖ్యలో "పద్యభేదావసానే తు శ్లిష్టతా నస్య కథ్యతే" అను నథర్వణకారిక నాధారముగఁగొని 'వచ్చెన్' అను రీతిని ద్రుతసంశ్లేషము లనియు నంగీకరించుటంజేసి ద్రుతము తనకుఁ బూర్వమున నున్న యచ్చు నంటి వ్రేలాడియుండుటయు సంశ్లేషలక్షణముగనే గ్రహించె ననకతీరదు. ఇమ్మతము మాత్రము బాలప్రౌఢవ్యాకర్తలచే ననాదృతము. "నోవాద్విత్వం క్వచిద్దిష్టం పరప్రాణేన సంగతేః" అని యాథర్వణ మిట్టిరూపముల విరళములని యని వానిని ద్విత్వము లనియే వ్యవహరించెను. 'క్వచిచ్ఛిష్టం' అను పాఠాంతరముంబట్టి కొందఱు ద్విత్వసంశ్లేషములు భిన్నము లనియు ననఁగా రెండు హల్లులకలయిక ద్విత్వ మనియు ద్రుతము పూర్వాచ్చునంటియుండుట సంశ్లేష లనియు నందురు. సమానవర్ణైక్యము ద్విత్వ మనియు నసమానవర్ణైక్యము సంశ్లేష మనియుఁ గొందఱి మతము. పొల్లుహల్లున కుచ్చారణము లేదు. అది యచ్చుతోఁగూడి యున్నపుడే దానియుచ్చారణము సుగోచరమగు. ఉచ్చారణసుఖముం గోరి యాయా వర్ణములకును బదములకును నుత్వము తెలుఁగునఁ జేర్చుట సహజము. అట్టి సుఖోచ్చారణార్థమేర్పడిన యచ్చు కొన్నియెడల సుఖోచ్చారణము మూలముననే వేఱొకగతిని మాఱెడి. ద్రుతము పైపద్ధతి ననుసరించియే యుత్వవిశిష్ట మయ్యెను. లుప్తాచ్కమగు ద్రుతసంబంధముననే పరుషములు సరళములగుట సహజము. ద్రుతము సుఖోచ్చారణార్థమైన యుత్వముతోఁ గూడినపుడు దాని సోఁకు పరుషములకుఁ గలుగమి నవి సరళములగుట యసహజము. పైయంశములను గమనించియే యాంధ్రశబ్దచింతామణి పొల్లురూపమగు ద్రుతమే పరుషముల సరళములుగా మార్చును, బిదప బిందురూపమునందును, నర్థామైనదిగ సంభావించెను. మఱియు ద్రుతము పొల్లురూపముగ నున్నపుడు తాను నిల్చుటకుఁ దనకుఁ బూర్వమున నుండునచ్చే యాధారమగుట బిందురూపమును దానందనపుడు స్వపూర్వస్వరముఁబట్టి వ్రేలాడియుండుటయే దాని సహజస్థితి యయ్యెడి. ద్రుతము పొల్లురూపముగ నున్నపుడుగాని పూర్ణబిందురూపమున నున్నపుడుగాని తనకుఁ బూర్వమున నున్న యచ్చునకే గురుత్వమును గూర్చుచున్నదిగాన నదియ దాని యునికి కాధారమగుట సయుక్తికము గదా! కావుననే చింతామణి యాదేశసరళములకు ముందున్న పొల్లురూపమగు ద్రుతమునకు స్వపూర్వస్వరాశ్రయణము సహజమె

యగుటంజేసియు, నవ్యవహితోచ్చారణమున హలంతరసంయోగము స్వభావసిద్ధమగుటం జేసియు నే రూపమగుసంశ్లేషమును నిరూపింప దయ్యెను. ఇఁక సహజసరళములు పరము లగునపుడు ద్రుతమునకు లోపము వికల్పముగ విధించుటంజేసి లోపము రానిపక్షమున నెట్టి రూప మగునో యను పాఠకులకగు సందియమును వారింప ద్రుతలోపము గలుగ నపుడు 'అలుకి చ సంశ్లేషస్స్యాత్' అని సంశ్లేషమగు ననవలసివచ్చినదిగాన నీవిషయ మును గమనించినను జింతామణి ద్రుతము తనకుఁ బూర్వమున నున్నయచ్చు నంటి యుండుటయే సంశ్లేషముగ భావించె ననక తీరదు. అచ్చు పరమగునపుడు ద్రుత మచ్ సంధివిధులచే నదృశ్యమగుటయు స్వపూర్వస్వరమునంటి వ్రేలాడి యుండుటయు ననహ జములును ననభి మతములును నగుట వానిని వారించుటకై "లుక్సంశ్లేషా నాచి" అను సూత్ర మారబ్ధమయ్యె ననుట చింతామణి ప్రణాళికకుఁ దగియుండు ననునంశమును గమ నించినను జింతామణి ద్రుతము తనకుఁ బూర్వమున నున్నస్వరము నంటియుండుటయే సంశ్లేషముగ భావించె ననుట సుబోధమగును. బాలప్రౌఢవ్యాకృతులు సుఖోచ్చారణ మునకైన యుకారముతోఁ గూడిన ద్రుతముమీఁదనే సరళాదేశము విధించిన వగుటం జేసియు నట్టిద్రుతము మీఁదియుకారము తొలఁగినంగాని హలంతరయోగ మర్థానికి సిద్ధిం పమింజేసియుఁ బొల్లుహల్లు తరువాతిహల్లును గూడుట స్థూలదృష్టికిఁ దోఁచున దగుటం జేసియు సుబోధమునకై ద్రుతమున కగు హలంతరసంయోగమునే సంశ్లేషముగ భావించి నవి. కాఁగా నన్నిష్టసఖీత్యాదులు సుఖోచ్చారణార్థ మింకొక నకారము చేరినరూపము లగుట ద్రుత ద్విత్వములనుట తగు ననియు నిట్టి యాచ్ఛికరూపముల ప్రక్రియను దత్సమ రూపసాధనపరమగు చింతామణి తలపెట్టనే లే దనియు, వానిని ద్రుతసంశ్లేషములుగ నెన్ని ప్రౌఢవ్యాకర్త "లుక్సంశ్లేషా నాచి" అను సూత్రమందలి సంశ్లేషమునకు లక్ష్యము లుగఁ జేయుట తన కనుకూలించుగతిని దాఁ జేసిన సమన్వయమే గాని మూలాభిప్రాయ మట్లు గామి నిర్మూల ప్రసంగ మనియుఁ దోఁచెడి. మఱియు మూలమున, ద్రుతమున కచ్చుపర ముగా నింకొక నకారమును విధించువిధి గానరామిని, నెల్లయెడల నట్టితావులను, నకార మైన, నచ్పరత్వమే గలుగఁజాలమిని 'లుక్సంశ్లేషా నాచి' అను విధికే యావశ్యకత లేమిని, నీ సూత్రము పదాదియకారమున 'సర్వత్రాజ్వత్కార్యం జ్ఞేయం యస్య' అను దానిచే నజ్వద్భావముగా, నగుస్థితినిగాని, నకారాంతమును నడుమఁగూర్చి యచ్పరత్వ మును దొలఁగించి లోపసంశ్లేషములఁ జేయరాదనిగాని బోధించున దనుట సరస మని తోఁచెడి. కాన నెట్లరసినను, సంశ్లేషమన ద్రుతము తనకు ముందున్న స్వరము నంటి యుండుటయే యని ప్రాచీనలాక్షణికులయాశయ మనుట తెల్లమయ్యెను. అన్నిష్టసఖీ త్యాదులవంటి వానిని నాలంకారికులు దుస్సాధు లనుటంజేసి అన్న+ఇష్టసఖి=అన్నిష్ట సఖి, అని ప్రక్రియచూపి ఉన్న+ఎడల=ఉన్నెడల, ఉన్న+అతఁడు ఉన్నతఁడు, అను

నన్నయప్రయోగములవలె సాధుత్వమును సంపాదించుటయే ప్రాచీనసమ్మతమార్గమైన ట్లభివర్ణింప దగును. (చూ. నరసభూపాలీయము. దోషప్ర.")

ప్రకృతిభావ మనఁగా ద్రుతము బిందురూపమునుగాని హలంతరసంయోగరూపమునుగాని పొందక నిల్చియుండుట. ఈవ్యాకర్తృమతమున నుత్వవిశిష్టరూపమే ద్రుతసహజరూప మగుట బిందుసంశ్లేషములు గలుగనపుడు నుస్వరూపముతోడనే ద్రుతము నిల్చియుండును గాన నదియె స్వత్వరూపముగ సంభావితమయ్యెను: పూచెను గలువలు. ప్రకృతిభావము = ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషరూపమగుసంధి కలుగక సహజస్థితి యొప్పుట. చింతామణిమతమున ద్రుతము పొల్లురూపమే యగుట దాని కిట్టియెడల స్వపూర్వస్వరాశ్రయణరూపసంశ్లేషమే సహజరూపమయ్యెడిఁగాన నందుఁ బ్రకృతిభావ మర్థానికి విహితము గాలేదు. ఇట్టి స్వత్వరూపమును విధించుట సూ౧కి "ఇ ఈ ఐభ్యః పరం స్వత్వం నిస్స్యాదన్యత్ర చర్భవేత్" అను నాధర్వణము మూలముగానోపును. 36-వ సంధిసూత్రముచే నేకాక్షరశేషములైనవానికిఁ బరుషములు పరముగానగు నుగాగమమునకు సంశ్లేషము సంభవింపకుండుట కిందలి విభాషాపదము నియమము గాఁగలదు. చూ. సంధి. 36-37.

ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు లోపసంశ్లేషంబులు విభాష నగు. ౧౮.

వచ్చెను	...	గోవులు	...	వచ్చెగోవులు. వచ్చెన్గోవులు. వచ్చెనుగోవులు.
మెఱసెను	...	ఖడ్గము	...	మెఱసెఖడ్గము. మెఱసెన్ఖడ్గము. మెఱసెనుఖడ్గము.

టీ. "లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికాత్పరతస్సరళే స్థిరే చ నస్యస్యాత్," "అలుకి చ సంశ్లేషస్స్యాత్" అనునది మూలము. కచటతపలకైన గజడదబలుగాక శబ్దసహజములైన గజడదబలు పరములగునపుడు ద్రుతమునకు లోపసంశ్లేషములు పర్యాయమున నగును. లోపసంశ్లేషములు రెండును వికల్పముగ నగునవేయగుట నవి రానపుడు ద్రుతమునకుఁ బ్రకృతిభావమే కలిగెడి. వచ్చెను+గోవులు:—'గోవులు' అను పదము నాది నున్న గకారము శబ్దసహజము. అది పరముగా 'వచ్చెను' అను పదము తుది నకారము లోపింప "వచ్చె గోవు" లనియుఁ, దదభావమున ద్రుతముమీఁది హల్లుతోఁగూడ

"వచ్చెన్గోవు" లనియు, దదభావమున ద్రుతమునకుఁ బ్రకృతిభావము సిద్ధింప "వచ్చెను గోవు" లనియు రూపము లేర్పడును. 'ఖడ్గము' అను పదమునందలి ఖకారము స్థిరము. అది పరముగాఁ బూర్వరూపమువలెనే రూపత్రయ మేర్పడు నని గ్రహింపవలెను.

వర్గయుక్సరళము పరములగునపు డొకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందువును గానంబడియెడి. ౧౯.

వచ్చెను ... ధాత్రీపతి ... వచ్చెంధాత్రీపతి.
పాడెను ... గంధర్వుఁడు ... పాడెంగంధర్వుఁడు.
కన్ ... దోయి ... కందోయి.

టీ. "బిందుం ప్రవదంతి తం క్వచిత్ కేచిత్" అనునది మూలము. వర్గయుక్కులు = కాదివర్గపంచకమునన్నైన ద్వితీయచతుర్థాక్షరములు. సరివర్ణము లని తాత్పర్యము. సరళములు=కాదివర్గ లైదింటిలోఁ గల మూఁడవయక్షరములు. ఇందలి సరళశబ్దము సహజసరళములనే బోధించెడి. 'ఖ ఘ ఛ ఝ ఠ ఢ థ ధ ఫ భ' అను పది వర్ణములు వర్గయుక్కులు. శబ్దాదిసహజములగు గ జ డ ద బ లేతత్సూత్రస్థ సరళశబ్ద వాచ్యము లని ఫలితము. ఇవి పరములగునపుడు ద్రుతమునకుఁ గొన్నియెడలఁ బూర్ణ బిందువు కలుగును. ఒకానొకచో ననుటంజేసి యివ్విధి క్వాచిత్కమని గ్రహించునది. వచ్చెను+ధాత్రీపతి:—ఇందు ధాత్రీపతిశబ్దాదిగతధకారము వర్గయుక్కు. ఇది పరముగాఁ దత్పూర్వమున నున్న 'వచ్చెను' అనుశబ్దముతుది నున్న ద్రుతమునకు బిందువు కలుగఁగా "వచ్చెం ధాత్రీపతి" యయ్యె. పాడెను+గంధర్వుఁడు:—ఇందు గంధర్వ శబ్దాదిగకారము సరళము. ఇది పరముగాఁ దత్పూర్వద్రుతమునకు బిందువాదేశముగఁ గలిగెనుగాన "పాడెంగంధర్వుఁ" డను రూప మేర్పడెను. కన్+దోయి—దోయిశబ్దాది దకారము సరళము. ఇది పరముగాఁ దత్పూర్వముననున్న 'కన్' అనుదాని తుదినకార మునకు బిందు వాదేశముగఁ గల్గెఁగాన "కందోయి" రూపము సిద్ధించెను.

'కన్ను' అను శబ్దమునందుఁ దుది నువర్ణముక్రింది నవర్ణమునకు ప్రకీ. ప. 7 సూత్రముచే లోపము గలుగ 'కను' అనియు, దానితుది నువర్ణముమీఁది యుత్వమునకు ప్రకీ. ప. 16 సూత్రముచే లోపము కలుగ 'కన్' అనియు రూప మేర్పడెడి. కాన నిందలి పొల్లునకారము శబ్దసహజమే యనక తీరదు. శబ్దసహజమగు నవయవనకారము నకు ద్రుతసంజ్ఞ సూరి యెచటను సమ్మతింపలేదు. కాన నిందు మాత్రము సూరి తన ప్రణాళికకు విరుద్ధముగా శబ్దాద్యన నకారమునకు బిందువును విధించుటయు దానిని

ద్రుత మని వ్యవహరించుటయు నసంగతము నగతికము నవక తీరదు. కాని 'కన్ను + దోయి' అను షష్ఠీసమాసము సామాసికవిభక్తిలోపశాస్త్రముచే యొక్క-వర్ణకము లోపించినపిదప సంధి 25 సూత్రముచే నుదంతమైన కన్నుశబ్దముమీఁద దోయిశబ్దము నాది నున్న దకారము సహజసరళము పరముగ నుగాగమము కలిగి కన్ను+న్+దోయిరై ప్రకృతులకు వర్ణలోపవర్ణాగమవర్ణవికృతు లాచ్ఛికసమాసముల వివిధములుగఁ గనఁబట్టు నను ప్రౌఢ సమాస. 36 చేఁ గన్ను శబ్దమందలి 'న్ను' అనునది లేక ప్రకీర్ణ. ప. 7-16 లచే శేషించిన 'న్' అనునది లుప్తమై యాగమముగాఁ గల్గిన ద్రుతముతోఁ గూడి 'కన్' అయ్యె ననియు, నాగమనకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ నిరాఘాటముగ సిద్ధించెడిఁగాన సూరి దానిని ద్రుత మని వ్యవహరించి బిందువును విధించె ననియు, నవయవనకారమునకును ద్రుతసంజ్ఞ నంగీకరించి సూరి బిందువిధాన మొనర్చె నని యన నక్కఱలే దనియుఁ గొందఱండ్రు. (చూ. చి. విషయ ప. పేరా. 128) ఉదంతముపై నుగాగమము కర్మధారయముననే గాని తత్పురుషమున సిద్ధింప దని సంధి 25 సూత్రమునందలి యుదాహరణములు స్పష్టముగఁ జాటుచుండుటంజేసి నుగాగమసిద్ధి షష్ఠీతత్పురుషమగు నిందు సంభవింప దనియు గత్యంతరములేమి నిచ్చోమాత్రము 'కన్' అను నవయవనకారమునే సూరి ద్రుత మని వ్యవహరించి బిందువిధానముంజేసి కందోయిరూపసిద్ధి యొనర్చె ననియుఁ గొంద ఱండ్రు. సూరి యిచ్చోఁ దన ద్రుతసంజ్ఞ కుదురమిని, ప్రౌఢవ్యాకర్త ఏఁబది యిత్యాదులందుఁ బలె (చూ. ప్రౌ. సమా. 24) నేమియు నెఱుంగనివానివలె బిందువు నవయవనకారమునకు విధించెననిమాత్ర మనక తీరదు. చింతామణి యవయవనకారమునకు ద్రుతకార్యములు బాహుళికము లను తలంపుతో నున్నదిగాన నిట్టివి తత్సమ్మతములే యయ్యెడి. మఱియు నందు షష్ఠీసమాసమునందలి షష్ఠ్యంతపదమునకు ద్వితీయాతౌల్యము సంభవించెడిఁగాన నేతత్సాధుత్వవిషయమునఁ బ్రతిబంధమే యగపడదు. వర్గయుక్కులు బరమగునపు డీవిధి క్వాచిత్కముగనే గాన నగు. సరళములు పరములగునపుడు సాధారణముగఁ గనఁబట్టఁదగును. కాన నొకానొకచోనను దళము ననుసరించి ప్రయోగానుసారముగ నేతదుపయోగము నరయునది. 'పూర్ణబిందువును' అను సముచ్చయమునంజేసి యథాసంభవముగఁ బూర్వసూత్రముచే నగు లోపసంశ్లేషములును గలుగు నని యనుమానింపఁదగును. "కందోయి కన్దోయి" కదోయి గాదు. చూ. సంధి 22 సూ. ద్రుతమునకు మకారము పరమగునపుడు ప్రాసములందు బిందువు విధించి యప్పకవ్యాదు లనునాసికప్రాసముం బొసఁగఁజేసిరి. చూ. అప్పక. 3 ఆ. 342-343 ప. 5. ఆ. 159 ప. తిమ్మకవియు నిమ్మార్గమునే యనుసరించెను. ప్రౌఢవ్యాకర్త "కేచిద్వదంత్యభేదత్వ మనుస్వారమకారయోః." అను సాధర్మ్యణ

మునుబట్టి యట్టిచోటుల ద్రుతమునకు మకారమే యాదేశముగ విధించి వారి నిరాకరించెను. మూలసూత్రస్థమగు 'క్వచిత్' అను దళమునకు వారొనర్చిన వివరణ మిది. ఇందప్పకవి యొనర్చిన బిందువివరణమె సూరి వర్గయుక్కులను కల్పనమునకు బీజము. (చూ. అప్పక. 5 ఆ. 152-157 పద్యములు.)

'నఖండః ప్రథమార్ధ్రిస్యాన్నస్య లోపశ్చ నేష్యతే' అను నధర్వణకారికకు వ్యాఖ్యానము చేయుచుఁ గవిజనమండన మొసఁగిన 'చెంగల్వ, కందోయి, కెంజాయ' అను నుదాహరణత్రయమునుండి సూరి 'కందోయి' అను దానిని స్వీకరించి యుదాహరించుట స్పష్టపడుచుండుటచేత హరికారికాకర్తయే యీ సందర్భమును సంస్కృతీకరించుచు నుదాహరణాంతరముం గానక కందోయివంటిదానిని జందోయిని గల్పించియుండు ననఁదగుట నీసందర్భమున సూరిపై హరికారికాచౌర్య మారోపించు గుప్తార్థప్రకాశికాప్రసంగ మసత్యసంకలిత మనఁదగును. మఱియు సూరి 'ఇత్తు - తుంట్లు - కన్నెఱికము - లంజె - ముట్టుత' అను పదముల నసభ్యము లనక యుదాహరించియుండుటం జేసి చందోయిని గందోయిగా మార్చె ననుటయు ననాకరంబ.

అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౦.

వాఁడు వచ్చెన్ - వాఁడు వచ్చె - వాఁడు వచ్చెను; ఈలోపంబు పద్యాంతములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితంబయి యుండు. గుర్వవసాయి యగు పద్యంబునుదను స్వత్వంబు లేదు. అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁ డగు బుధసేవన్.

టీ. "వాక్యాంతగతపదానాం చ" అనునది మూలము. అవసాన మనఁగాఁ దుది. అచ్చును హల్లును బరముగాక యుండుట. ఏదియు మీఁద లేకపోవుట. అట్టియెడల ద్రుతమందలి యచ్చునకేని యచ్చుతోడి ద్రుతమునకేని లోపము బహుళముగ నగును. ద్రుతస్వరమునకు మాత్రమే లోపము కలుగ 'వాఁడు వచ్చెన్' అని యగును. ద్రుతమున కంతకు లోపము గలుగ 'వాఁడు వచ్చె' అగును. ఈ రెండును బహుళములగుటఁ గాకున్న 'వాఁడు వచ్చెను' అను సహజరూపమునె ద్రుతము కలిగి యుండును. 'వాఁడు వచ్చె' నని కర్తతోఁ గూర్చి యుదాహరించుట వాక్యసమాప్తిని సూచించుచుఁ బరమున నేదియు లే దని తెల్పుట కని గ్రహింపవలయును. ఈ విధి కావ్యా పద్యముల తుదలందలి గణముల యంత్యాక్షరములకు సంబంధించిన గౌరవలాఘవముల ననుసరించి ప్రవృత్త్యప్రవృత్తుల నూహించుకొనునది. అనఁగాఁ దుధి

యక్షరము గురువు గావలసిన ద్రుతస్వరలోపమును లఘువు గావలసిన స్వరముతోడి ద్రుతమునకు లోపమును లేక దానికిఁ బ్రకృతిభావమును నిట్లీ గతిని గౌరవలాఘవ ములు గుదిరి గణభంగము గాకుండున ట్లీ విధి నుపయోగించికొనఁ దగు నని భావము. గురువు తుద నుండవలసిన కంద ద్వితీయ చతుర్థపాదాంతములందు మాత్రము ద్రుత మునకు స్వత్వరూపమును గల్పింపరాదు. ద్రుతస్వర ద్రుతలోపములు రెండును వైకల్పికములే యగుటఁ బక్షమున స్వత్వరూపము కలిగెడిఁ గాన గుర్వంతములగు పద్య పాదములందు మాత్ర మట్టిరూపము గలుగ దని వివరణమును సూరి వ్రాసికొనవలసి వచ్చెను. "అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁ డగు బుధసేవన్" ఇది కందపద్య చతుర్థ పాదము. ఇందుఁ దుదిని గురు వుండవలెను. మఱియు నిందుఁ దుదిగణము గగము. స్వత్వరూప మిచ్చో నంగీకరించిన 'సేవను' అని గణము చెడును గాన నిచ్చో ద్రుత స్వరలోపమే యగు ననియు స్వత్వరూపము గలుగ దనియు గ్రహింపవలెను. ఇట్లే తక్కినచోటు లూహ్యములు. గుర్వవసాయి యనుటంజేసి లఘ్వవసాయి యగు పద్యము తుదిని నుండిన స్వత్వరూప ముండఁదగును. కాని యట్టి చోటులందును స్వత్వరూప మును ద్రుత మందరా దని 'పద్యావసానే సర్వేషాం స్వత్వం నాప్నోతి సాధుతాం' అను నథర్వణవచనము విశదీకరించెడి. వ్యవస్థ యనఁగాఁ గట్టుఁబాటు గాన గణానుసార ముగ నిబద్ధమై యుండు నని భావము గ్రహింపఁదగు.

కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి. ౨౧.
అదియునున్గాక - దివంబునుంబోలె.

టీ. "ద్రుతాద్ద్రుతః క్వచిచ్చాత్ర దృశ్యతే కవిభాషితే" అను నాథర్వణము మూలము. కొన్ని చోటులందు ద్రుతమునకుఁ బరముగ ద్రుతమే చూపట్టును. అదియును+గాక:—'అదియును' అనుదాని తుది నువర్ణము ద్రుతము. దానికిఁ బరముగ ద్రుతమే కలుగఁగా 'అదియును+న్+గాక = అదియునున్గాక' అని రూపమేర్పడెను. దివంబును+పోలె:—అనుదాని తుది నువర్ణము ద్రుతము. దీనిపై మఱియొక ద్రుతము వచ్చి 16—17 సంధిసూత్రములచే సరళాదేశ బిందురూపములు కలుగఁగా 'దివం బునుం బోలె' నను రూప మేర్పడెను. ద్రుతముపైఁ గల్గిన ద్రుతమునకుఁ బ్రయోగము లందు స్వత్వరూపము సాధారణముగఁ జూపట్టదు. ఈ యంశమును గమనించియే గావలయు సూరి నుగాది వ్యవహారమును జేయక నిపుణముగ అకారమును సుఖోచ్చా రణమునకై చేర్చి నకార మనె నని తోఁచెడి. "నకారంబు ద్రుతం" బనిగదా

సామాన్యలక్షణము. 'అదియును' అనున దది శబ్దముమీఁద యువర్ణపూర్వకముగ ను శబ్దము సముచ్చయమునఁ గల్గిన రూపము. 'దివంబును' అనునది యివార్థక మగు -పోలె పరముగాఁ గల్గిన సద్రుతరూపము. ఇది వ్యాకర్తృమతమున సమాసము. (చూ. ప్రౌఢ సమాస ప. 38-39 సూ.) ఆలంకారికుల మతమునను నిట్టివి సమాసములే. (చూ. నరసభూ. అలం. ప్ర) 'అదియునున్నా దివంబునున్నా' అను వ్యవహారమును, బహుత్వాద్యర్థప్రకాశనమును గుఱిగఁగొని యీ రూపము లేర్పడి యుండనోపును. ఇందలి యుదాహరణమున ననుసరించి యచ్చు పరమగునపుడు ద్రుతముమీఁద ద్రుత మగుట సూరికి సమ్మతమైనట్లు తోఁపదు. కాని యచ్చు పరమగునపుడును నిక్కార్యము ప్రయోగములఁ గనఁబట్టెడి. మఱియు గణ ప్రతిబంధమునఁ బూర్వ నువర్ణమునకుఁ గురుత్వము వలయునేని యివ్విధి యాచరణీయము గాక తీరదు. కాఁగా నీ విధి యొక్కచో నిరర్థకముగను నొక్కచో నర్థవిశేషద్యోతకముగను గల్గు నని ఫలితము తేలెడి.

అఁట యిఁక చుఁడు శబ్దంబులందప్ప నుడితొలిహ్రస్వంబుమీఁద
ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు. ౨౨.
ముంగొంగు - క్రొంబసిఁడి - కన్దోయి.

టీ. 'న ఖండః ప్రథమాద్ధ్రస్వాన్నస్య లోపశ్చ నేష్యతే' అను నాథర్వణము మూలము. ఇందలి ఖండబిందు వనునది సిద్ధసాధ్య ఖండబిందువాచకమనుట యుదాహృతులంబట్టి తెల్లము. అఁట:—కిలార్థమును దెల్పు నవ్యయము; కళ. వారఁట, వీరఁట. వ్యవహారమున నేఁడిది 'అట' అయ్యె. ఇఁక:—ఇతఃపరము మఱియును నను నర్థములం దెలుపు నవ్యయము; ద్రుతప్రకృతికము. ఇఁక నేమయ్యె. ఇఁక నొక కారణము గలదు. చుఁడు:—చూడుఁడను మధ్యమపురుష బహువచన నిపాతరూపము. వచ్చును జుఁడీ. నిపాత మనఁగా వ్యాకరణ సాధారణవిధికి సంబంధింపమిని ప్రక్రియ చూపక యిది యిట్లుండు నని శాసింపఁబడెడిది. పై మూఁడు మాటలందప్ప మాట మొదటి కుఱుచ యక్కరమునకుఁ దరువాత నరసున్న కలుగదు. మఱియు పదము తొలిహ్రస్వమునకు మీఁద నున్న ద్రుతమునకును లోపంబు సంభవింపదు. పల.కు తొలిహ్రస్వముపై నరసున్న పై మూఁడు శబ్దములందే చూపట్టెడిఁగాని సిద్ధ సాధ్య ఖండములలో నేదియుఁ దదితరము లగు శబ్దముల తొలిహ్రస్వముపై సంభవింప దని తాత్పర్యము. ద్రుతమునకు 17 సంధి సూత్రముచేఁ గలుగు పూర్ణార్థములలో నర్థమును బలుకు తొలి హ్రస్వముమీఁద వారింపను, సంధి 24 సూత్రముచే నగు సామాసిక ద్రుతలోపము ప్రథమ హ్రస్వముతరువాతి ద్రుతమునకుఁ గలుగ కుండఁ జేయను నీ సూత్ర మారబ్ధము. ముందు+కొంగు. సంధి 36 సూత్రముచేఁ దొలియచ్చు వర్ణముల

కెల్ల లోపము. ము+కొంగు. 37 సంధి సూత్రముచే నుగాగమము. ము+న్+కొంగు. 16 సంధి సూత్రముచే సరళాదేశమును, 17 చేఁ బూర్ణబిందువు మాత్రము కలుగ "ముంగొం" గను రూప మేర్పడెడి. ఇట్లే క్రొంబసిఁడియు నయ్యెడి. కన్దోయి ప్రక్రియ 19 సూత్రపుఁ డీకలోఁ జూపఁబడినది. ఇందుఁ బ్రథమ హ్రస్వముమీఁది దాగమన కార మగుట ద్రుత మని యుక్తి చూపఁబడినది. ఇది ద్రుతలోపము రామి కుదాహరణము. కందోయి యని బిందు రూపమును నుండఁదగును. 17 సూత్రమందలి విభాష వ్యవస్థిత మగుటం జేసి ముంగొంగు క్రొంబసిఁడీత్యాదులందు సంశ్లేషము గలుగదు. సంధి 17 నందలి విభాషా పదమున కట్టి వ్యవస్థ ప్రాంతాది శాస్త్రమునకు సంబంధించిన నుగాగమమునకే యయ్యెడిఁ గానఁ గన్దోయీత్యాదులందు 18 చే సంశ్లేషము మాత్రము సంభవించెడి. 19 సంధి సూత్రముచే బిందువు సిద్ధించెడి. ఇవి మూఁడును సమానపదములు గాన సంధి 26 సూత్రముచే స్వత్వరూపము గలుగదు. కాఁగాఁ గందోయియందలి ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందు సంశ్లేషములును, ముంగొంగు క్రొంబసిఁడి రూపద్వయమునందలి ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందు వొక్కటి మాత్రమే కలుగు ననియు ఫలితము తేలెడి. 'కన్దోయిచల్లగానిటు కన్దోయి' అని విజయవిలాసము. సమాసమున ద్రుతమునకే లోపము గల్గిన బిందుసంశ్లేషములు గుదురమి నవరూపములు గలుగుఁ గాన ద్రుతలోపము గలుగ దనెను. నుడి = మాట - పదము. పదము తొలి హ్రస్వముమీఁద ఖండబిందువనుటం జేసి మాట తొలిదీర్ఘముపై ఖండము సంభవింప నగుననునాశయము విశదమగును. అర్ధబిందువును గుర్తించుట కిది యొక మార్గము.

కవిజనమండనవాక్యముల యథావస్థితముగ, దత్సమము 15-58 మొదలగు చోటుల ననువదించినట్లే యచటను 'ఇందుచేతనే' ఇఁక - అఁట ఇత్యాదులు సిద్ధఖండము లుండుట; ఇందలి చకారమువలన 'చుఁడు' అనుచో సిద్ధఖండము ప్రవర్తిల్లుచున్నది' అను వాక్యముల ననుసరించి యఁట యిఁక చుఁడులఁ జేర్కొన్నట్లు స్పష్టపడుచుండుట చేత, హరికారికలో లేనిదానిం గూర్చి టంకపుఁబొడి యదికి సూరి పశ్యతోహరుఁ డయ్యెనను నీసందర్భమునవదలి గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి యసత్య మని విశదమయ్యెడి.

తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు. ౨౩.

తాను	...	చదివె	...	తాఁ జదివె / తాను జదివె
తాను	...	వినె	...	తా వినె / తాను వినె

దీర్ఘంబుమీఁదిది గాన దీనికి నెఱసున్న లేదు.

టీ. 'వాత్మాస్మదోర్ద్రుతస్య స్యాల్లుక్' అనునదియుఁ దద్వివరణమగు "వినా ద్వితీయం స్యాదస్మదాత్మనోః స్వంతయోరపి నోః" అను నాథర్వణమును మూలములు. 12 ద్రుతసంజ్ఞాసూత్రమున ద్రుతప్రకృతికములుగఁ బరిగృహీతములైన నేనుదానునువాని ద్రుతమునకు సరళస్థిరములు పరములగునపుడు 17-18 సంధిసూత్రములచే నగుసంశ్లేషము మాత్రము కలుగదు. దీర్ఘముమీఁదిది గాన నెఱసున్న వీనికిఁ గాదు. కాన నాదేశ సరళములు పరమగునపుడు 17 చే నర్ధబిందుస్వత్వములును, సహజసరళస్థిరములు పరములగు నపుడు 18 చే లోపస్వత్వరూపములును మాత్రమే సంభవించెడి. తాను+చదివె:—16 చే సరళాదేశము. తాను+జదివె. 17 చే నర్ధబిందురూపమును, స్వత్వమును, గలుగ "తాఁ జదివె, తాను జదివె." అను రూపములు గలుగు. ఇట్లే, 'నేను గంటిని; నేఁగంటి' నిత్యాదు లూహ్యములు. తాను+వినె:—వినెను లోనివకారము స్థిరము గాన 18 చే లోపస్వత్వములు సిద్ధింప "తావినె, తాను వినె" నని రూపము లయ్యెడి. ఇట్లే దీర్ఘముమీఁది ద్రుతమునకు సరళస్థిరములు పరములగునపుడు కార్యము లూహ్యములు. నేను దానులమీఁది ద్రుతమునకు సంశ్లేషము గలుగ దను నీవిధి దీర్ఘములమీఁది ద్రుతములకెల్ల నుపలక్షణ మని ప్రయోగములంబట్టి గ్రహింపఁదగును. పూర్ణబిందువు దీర్ఘముమీఁది ద్రుతమునకుఁ గలుగ దనుటంజేసి యట్టి శ్రుతియే దీర్ఘముమీఁది సంశ్లేషమునకును సంభవించెడిఁ గాన సంశ్లేషము గూడ నిషిద్ధమే యని పాఠకులు గ్రహింపకపోరను నాశయముతోఁ గావలయు సూరి యివ్విషయమును వివరింపఁడయ్యెను. చింతామణి యట్టి సంశ్లేషమును మాన్పనే 'వాత్మాస్మదోః' అను సూత్రము నారంభించియుండనోపు నని, ఫలాంతరములేమి నూహింప నగును. (చూ. అహో. పం. పుట. 232.)

సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు. ౨౮.

ఎల్లయర్థములు - ఎల్లకలుషములు; సర్వపర్యాయంబయిన యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతం బయిన యవ్యయంబు. దీని కసమాసంబున విశేష్యంబునకు ముందు ప్రయోగంబు లేదు.

టీ. 'ద్రుతస్య సర్వత్రలుక్సమాసేషు' అనునది మూలము. సమాసమున ద్రుతమునకు నిత్యముఁగ లోపము గలుగును. ఎల్లన్+అర్థములు:—ఇది కర్మధారయము కాన 'ఎల్లన్' అనుదాని తుదిద్రుతము లోపించి పరాచ్చునకు యడాగమము గలుగ 'ఎల్లయర్థములు' అను రూప మయ్యెను. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణ మూహ్యము. ద్రుతము లోపించుటంజేసి "యెల్లకలుషము" లనునపుడు సరళాదేశమును ద్రుతమున కగు బిందువాది

రూపములును గలుగవయ్యెను. సమస్త మనునర్థ మిచ్చు నీయెల్లశబ్దము ద్రుతమంత
మందుఁ గల యవ్యయ మనియు, ద్రుతాంత మగు దీనికి సమాసమునందే విశేష్యము
నకుఁ బూర్వమున నుండుట సంభవించు ననియు, వ్యస్తమున విశేష్యమునకుఁ బరముగనే
యుండుననియు, నిది ద్రుతాంతవిశేషణావ్యయ మని సమర్థించికొన సూరి 'సర్వపర్యా
యంబైన' అని వివరణము వ్రాసికొన్నవాఁడు. దీనిచే నెల్లశబ్దము ద్రుతాంతంబై
వ్యస్తమునఁ గాని సమాసమునఁ గాని విశేష్యమునకుఁ బూర్వమున నుండుట సంభవింప
దనుట స్పష్టమయ్యెను. ప్రౌఢవ్యాకర్త "సర్వపర్యాయంబైన యెల్లశబ్దమునకు సప్త
మియు నసమాసంబున విశేష్యమునకు ముందుఁ బ్రయోగంబును జూపట్టెడిని" అని
"ఎల్లయందు దా వసియించుట, ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచువత్తునో." అను నుదాహృతుల
నొసంగి సూరి యాఘోరణి సవరించినాఁడు.

"కర్మధారయంబు త్రికస్త్రీసమముగంతధాతుజవిశేషణపూర్వం బగు" నను నీగ్రంథ
మందలి నియమము ననుసరించి (చూ. సమాస. 5) 'ఎల్లన్' అనునది ద్రుతాంత మగుటఁ
గర్మధారయలక్షణ మిందుఁ గనపట్టదయ్యె. స్త్రీసమపదము ప్రథమైకవచనలోపము గల్గిన
వానికి వేనికైనను నుపలక్షణ మనియేని సమానార్థకత భాసించుటంజేసియే కర్మధారయ
మనియేని యంగీకరింపవలెను. పరిశీలింప 'ఎల్ల' అనునది కళయ. దీనిపై సముచ్చయమున
యువర్ణపూర్వకమై నుశబ్దము గలుగ నెల్లయును నగును. నుశబ్దము యువర్ణపూర్వము
గాకయు వచ్చుట ప్రౌఢవ్యాకర్త చెప్పినట్లు (చూ. ప్రౌఢ. శబ్దప. 106 క్రింద) బహు
ప్రయోగదృష్ట మగుటంజేసి 'ఎల్లన్, ఎల్లను,' ఏర్పడెడి. కాన నిది విశేష్యమునకు
ముందు 'ఎల్ల' అని యున్న నది దానిసహజకళారూప మనియు సర్వ మనునర్థ మిచ్చు
విశేషణావ్యయముగాన మీఁదివిశేష్యముతో సమసించె ననియు ననవలెను. 'ఎల్లన్
శిష్యులన్' అని ద్రుతాంతంబై విశేష్యమునకు ముం దున్న సముచ్చయముం గూడిన
వ్యస్తరూప మని సంభావింపవలెను. వెనుక నున్నవు డెట్లును వ్యస్త మనక తీరదు. దీనిని
ద్రుతాంతావ్యయముగా నంగీకరించుటంజేసి యాయొక్కదానితుది ద్రుతము లోపింపఁ
జేయుటే సూరి యాసూత్రమునకు ఫలము. సమాసములలో నెచటను నీద్రుతలోప
సూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియే యగపడదు. మఱియు నీనిత్యవిధింజేసి సమాసములఁ గొన్ని
యెడల ద్రుతలోపము గలుగ దనియు సూరికిఁ జెప్పికొనవలసివచ్చినది. (చూ. మీఁదు)
కాన దీనిం ద్రుతాంతావ్యయముగ నంగీకరింపక కళగా నెన్ని యాసూత్రమును
సూత్రింపకుండుటే సూరి చేయఁదగు ననుట యయుక్తము గా దని తోఁచెడి.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి 'షష్ఠీ భవేద్ద్వితీయా తుల్యా' అని సమాసగతషష్ఠ్యంత
పదములకు ద్వితీయాతుల్యతను విధించునది గాన నచ్చోటులందలి ద్వితీయా ద్రుతమును

లోపింపఁజేయుట తప్పరాని దగుటంజేసి 'ద్రుతస్య లుక్సమాసేషు' అను సామాసికద్రుతలోపశాస్త్రమును సూత్రించికొనెను. ఇం దట్టినిర్బంధము లేమి నట్టిమూలసూత్రమును ద్యజింపక యెల్లశబ్దము వొక్కదానిం దెచ్చి యవ్విధికి ముడివేసి యనుకరించుట యసంగత మని తోఁచెడిని. మఱియు నివ్విధిని విడిచిన నితర సమాసములందు ద్రుతలోప మసంభవ మగుటంజేసి 25 సంధిసూత్రమున విధానసామర్థ్యముచే దీనికి లోపము లే దను ప్రయాసమును దలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసముల ద్రుతమునకు లోపము లే దని సూత్రించు శ్రమయు లేకపోయెడిని. ఈసూత్రము నాది నున్న 'సమాసంబునయందు' అను ప్రయోగము నీలక్షణకర్త సాధింపలేదు. జడముల సప్తమ్యేకవచనమునకు నవర్ణము విధించుటంజేసి యందునకుఁ బూర్వమున నున్నది నవర్ణక మనినఁ బ్రత్యయముమీఁదఁ బ్రత్యయము కల్గుట శాస్త్రవిరుద్ధ మగుటంజేసి యలాక్షణిక మయ్యెడి. అందు వర్ణకము పరముగా నుమాగమము విధించెనుగాని నగాగమము విధించియుండలేదు. కాన నీరూప మీవ్యాకృతిచే దుస్సాధమె. 1. 'తనువునయందు 2. అనిమిషనాయకత్వమునయందు 3. ఊరమునయందు' అను మున్నగు నన్నయభారతప్రయోగము లీరూపమును సాధువుగాఁ జేయుచున్నవి. తరువాతివారల కావ్యములందును నిట్టిరూపములు తఱచుగఁ జూపట్టెడి. కావుననే ప్రౌఢవ్యాకర్త యుదంతజడమునకుఁ గొన్నియెడల నందువర్ణకము పరముగాఁగ నవర్ణకమును విధించి యిట్టిరూపములను సాధింపవలసివచ్చెను.

సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు. ౨౫.

ఇచటం బరుషంబులు పరంబు లగునపుడు ద్రుతంబునకు బిందు సంశ్లేషంబులచే మూఁడురూపంబులు. సరళంబులు పరంబు లగునపుడు లోప సంశ్లేష పూర్ణబిందువుల చేత మూఁడురూపములు. విధానసామర్థ్యమువలన దీనికి లోపము లేదు. వక్ష్యమాణవిధిచే న్వాత్వము లేదు.

చిగురు ... కయిదువు ... { చిగురుంగయిదువు. / చిగురుఁగయిదువు. / చిగురున్గయిదువు.

తళుకు ... గజ్జెలు ... { తళుకుగజ్జెలు. / తళుకున్గజ్జెలు. / తళుకుంగజ్జెలు.

సింగపు ... కోదమ ... { సింగపుంగోదమ. / సింగపుఁగోదమ. / సింగపుఙ్గోదమ. }

ఉన్నతంపు ... గోడుగు ... { ఉన్నతంపుగోడుగు. / ఉన్నతంపుఙ్గోడుగు. / ఉన్నతంపుంగోడుగు. }

నలుఁగడాదుల నీయాగమంబు లేదండ్రు. ఈయాగమం బొకా నొకచోట స్థిరంబు పరంబగుచోఁ గానంబడియెడి - గలువపుస్మరువు.

టీ. 'నుమ్వోచ్ఛః' అనునదియు 'పరుషే సరళేచైవ సమాసే నుముతో భవేత్ ... వికారాచ్చాపి కేచన...అమిశ్రే స్త్రీసమాత్క్వచిత్' అని దానిని బరుషసరళములు పరములగునపు డని వివరించు నాథర్వణము మూలములు. సమాసములందు హ్రస్వో కార మంతమందుఁ గల స్త్రీసమములకును, నమహన్నపుంసకముల కదంతములకుఁ బ్రథమైకవచనమునఁ గల్గు మువర్ణమునకు సమాసమున నాదేశములగు పుంపువర్ణములకును, బరుషసరళములు పరము లగునపుడు నుమాగమ మగును.

చిగురు+కయిదువు:—చిగురు:—ఇది స్త్రీసమ ముదంతము. చిగు రను నాయుధ మని యర్థము గాన కర్మధారయసమాసము. కయిదువునందలి యాదివర్ణము కకారము పరుషము. ఇది పరముగా నుమాగమము కలిగె. 'నుమ్' అనునది పొల్లుమకారము పోవు ప్రత్యయ ముగాన మిత్తు. ఇది ప్రకృతియంత్యాచ్చుకంటె నవ్యవహిత పరముగ నగును. కాఁగా చిగురును+కయిదువు. సరళాదేశము చిగురును+గయిదువు. ఇది సమాసము గాన 17 చే నగు బిందుసంశ్లేషస్వాస్థ్యములలో మీఁదివిధిచే స్వాస్థ్యరూపము నిషిద్ధ మగుట నర్థపూర్ణబిందుద్వయమును, సంశ్లేషమును గ్రమముగఁ గల్గును. కాన 'చిగురుఁగయిదువు, చిగురుంగయిదువు, చిగురుఙ్గయిదువు' అని రూపత్రయ మేర్పడును. పరుషములు పరములగునపు డిట్లే రూపత్రయ మూహ్యము. దీర్ఘముమీఁద నైనఁ బూర్ణబిందుసంశ్లేషములు రెండును నుండక యర్ధబిందురూపమే యగు ననుమాట మఱువరాదు. 'ఉన్నతంపు+గోడుగు—ఇది సహజసరళమున కుదాహరణము. ఉన్నతము+గోడుగు:—సంధి 32 సూత్రముచే మువర్ణకమునకు పువర్ణము రాఁగ ఉన్నతంపు+గోడుగు. 'గోడుగు' అను పదము నాదిది గకారము సరళము. ఇది పరముగా నుమాగమము. 'ఉన్నతంపును+గోడుగు సంధి 18 సూత్రముచే ద్రుతమునకు లోపసంశ్లేషములును 19 చేఁ బూర్ణబిందువును వికల్పముగఁ గాఁగ 'ఉన్నతంపుగోడుగు, ఉన్నతంపుఙ్గోడుగు, ఉన్నతంపుం

గోడుగు' అని రూపత్రయము సిద్ధించును. ఇట్లే సరళములు పరము లగునపుడు రూపత్రయ మూహ్యము. మువర్ణమునకు పువర్ణము కలిగినపుడును నిట్లే పరుషసరళములు బరము లగునపుడు యథాశాస్త్రముగ రూపముల సాధించికొనునది. పూర్వసూత్రముచే నీద్రుతమే పోవునేని విధానము వ్యర్థమగుంగాన సూత్రవిహితమైన యీద్రుతము విషయమున నాలోపవిధి వర్తింప దని గ్రహింపవలె నని 'విధానసామర్థ్యముచే' అను సూరివివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. మీఁదివిధిచే స్వత్వరూపము గలుగదు గాన స్వత్వరూపమునకు సంబంధించిన సందేహమును బొంద నవకాశము లేదు. నలు+కడలు:— ఇది సంఖ్యాపూర్వముగాన ద్విగువు. నాలుగుశబ్దము 'నలు' అను రూపమును బొందెను. (చూ. ప్రౌఢ 92, 99) ఇందు 'నలు' అనునది స్త్రీసమము. దీనికిఁ బరుషము పరముగా నున్నది. ఐనను నుమాగమము గలుగ దని కొంద ఱందురు. గసడదవాదేశమే గలిగి 'నలుగడ' యనియే యగును. ద్రుతకార్యములు ద్రుతము లేమిని సంభవింపవు. కాన 'నలుంగడలు, నలుఙ్గడలు, నలుఁగడలు' అనురూపములు సిద్ధింపవు కాని 'నలుంగడ'లని శ్రుతికింపుగ రూపము వినఁబడెడి. ఈవాక్యమును సూరి వ్రాయుటకు "పరసాదిత్యసేన నలుగడలు ఇత్యాది వ్యావృత్తిః" అనునహోబలునివ్రాఁత మూలము. దీని మూలమున 'నలుఁగడ' అను పదమునందలి గకారమునకు ముందున్న యర్ధబిందువు ప్రమాదపతిత మనవలెను. ఒక్కచో నీనుమాగమము స్థిరము పరమగునపుడును గన్పట్టుచున్నది. గఱువము+మురువు:—గఱువపు+మురువు. గఱువపు+ను+మురువు = గఱువపున్మురువు. స్థిరము పరముగా సంశ్లేషరూపము ఇందలి యుదాహరణముల ననుసరించి యీవిధి కర్మధారయమందే యగు నని యనరాదు. సమాసంబులం దను బహువచనమునం జేసి కర్మధారయేతరంబులందును ననఁగా దత్పురుషమునను నీనుమాగమ ముదంతాచ్ఛికముల మీఁదఁ గలుగు నవి యెన్నవలెను. 'మిఱియంపుంబోడి, పుడుగుందావి, కన్నుంగవ' ఇత్యాదులు తత్పురుషమునకైన నుమాగమమునకు లక్ష్యములు కవిప్రయుక్తములు గన్పట్టెడి. పుంపులుగూడ నుదంతములే యగుటంజేసి యీకార్య ముదంతములకుఁ గలుగు ననినఁ జాలునుగాని సహజోదంతస్త్రీసమములమీఁదనే యని పాఠకు లర్థము జేసికొందురేమో యని పుంపులమీఁదఁ గూడ నగు నని సూరి నిర్వచింపవలసివచ్చెను. ప్రథమైకవచనము దోఁపని యాచ్ఛికశబ్దములు స్త్రీసమము లని విశదపఱచుట యైనది.

ఇచ్చో 'నుమోచ్ఛితో హల్యథర్వణాచార్యమతాత్' అని యప్పకవి చింతామణి పాఠ మగపడెడి. అథర్వణము చింతామణివివరణ మనియు నందు లేనివిషయములను సందిగ్ధములగువానిని వివరించున దనియు నపుట యయుక్తము గాదు. మూలము నాధారముగఁ జేసికొని వివరణము వెడలునుగాని వివరణము నాధారముగఁ జేసికొని

మూలము పుట్టదు. కాన వివరణము మతము మూలమునఁ బ్రస్తావింపఁబడుట యసంభావ్యము. మఱియు నాథర్వణమున సామాన్యముగ వాల్లు పరమగునపుడు నుమాగమ విధాన మగపడదు. దాన వాల్లు పరమగునపుడు నుమాగమము గల్గుట యథర్వణునిమత మనుటయుఁ బొసఁగదు. కావునఁ బై పాఠ మప్పకవి యథర్వణుని పేరిటఁ గల్పించిన కృతక పాఠ మనియే యనఁదగును.

సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబు లేదు. ౨౬.

టీ. సమాసములందు ద్రుతమునకు స్వత్వరూపము సంభవింపదు. స్పష్టము, 'ఉన్నతంపుగొడుగు; సరసంపునుబలుకు' అనునట్టిరూపము లేర్పడ వని భావము.

తలఁబ్రాలు మొదలగుసమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపము లేదు. ౨౭

తలఁబ్రాలు-ఒడిఁబ్రాలు - నేఁబ్రాలు - ఊరఁబంది - ఊరఁబిచ్చుక-త్రోడఁబుట్టులు - తోఁబుట్టువు - ఒల్లఁబాటు - ఒడఁబాటు ఇత్యాదులు.

టీ. తలను+ప్రాలు:—ఇందుఁ దల ననుదానితుది ద్రుతము సమాసమందలి దగుట లోపము రాలేదు. సరళాదేశ మర్ధబిందువు పూర్ణబిందువుఁ గలుగ 'తలంబ్రాలు, తలఁబ్రాలు,' అను రూపము లగును. 'తలప్రాలు' అని గాదు. సమాసముగాన స్వత్వరూప ముండదు. ఈసూత్రము క్రింది యుదాహరణములందు ద్రుత మాగమముగఁ గల్గెననుట కాధార మగపడదు. ఇందు "తలఁబ్రాలు, ఒడిఁబ్రాలు, ఊరఁబంది, ఊరఁబిచ్చుక," అనునవి సప్తమీతత్పురుషము లన్న విభక్తిలోపము గలిగి నుమాగమము గల్గె ననవలెను. లేదా సామాసికవిభక్తిలోపశాస్త్ర మాయాసమాసములందు సహజముగ నున్నప్రత్యయములకు సంబంధించినదేగాని యాయావిభక్తులకు మాఱుగఁ గల్గిన మఱియొక విభక్తులకు (ద్వితీయాదులకు; సప్తమి కిట ద్వితీయ) సంబంధించినది గా దన్న నివి యలుక్సమాసము లనియుఁ బ్రకృతుల ద్రుతమునకే లోపము గలుగ దని తెల్పుసూత్ర మిది యనియు ననవలయును. (చూ. తత్పురుషసామాసికవిభక్తిలోపత్వము - సంధి ౪౩-౪౪) అట్లే "త్రోడఁబుట్టువు, తోఁబుట్టువు" అనునవి తమ సహజ ద్రుతములతో నిల్చిన వనియు, వానితుది ద్రుతముల లోపమునే యీసూత్రము నిషేధించున దనియు ననవలెను. ఇఁక 'నేఁబ్రాలు' అనుదానియందు ద్రుతము సహజ మని యెట్లు నిరూపింపవలసియుండు నన నేసవిషయమైన యని విషయసప్తమి యని సమర్థింపవలె నని తోఁచెడి. ఇఁక 'ఒల్ల, ఒడ' అనునవి ద్రుతాంతము లని వ్యస్తప్రయోగముం జూపి సమర్థింప నవకాశము లేమిని నుమాగమము వీనికి 'సరసాత్' అను నాథర్వణోక్తి ననుసరించి సిద్ధించె నని చెప్పవలెను. తైయంశములను గమనింపఁగాఁ గొన్ని సహజద్రుతాంతము లగుట వానితుది

ద్రుతములు సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమునకు విషయములు గాకుండను, గొన్ని యిందు సూత్రించుట మఱచినను, నుమాగమము సమాసమున సంభవించిన రూపము లగుట వానియాగమ ద్రుతము లోపింపకుండఁ గాపాడను, నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యె ననియు దాన నిది సహజాగమ ద్రుతద్వయమునకును సమాసములందు లోపమును నిషేధించుశాస్త్ర మనియును ననుట యుచిత మని తోఁచెడి. ఇంతకంటె నీసమాస పదములందలి పూర్వపదములు సమాసమున ద్రుతాంతంబు లగు ననియు వాని తుది ద్రుతములు సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమునకు విషయములు గా వనియు ననుట యొప్పెడి. ఇందు ద్రుతము లెట్లు కల్గెనో యివి యేసమాసములో తెల్పక నిపుణముగ సూరి ద్రుతమునకు లోపము గలుగ దని సూత్రించుట యసంగతముగ నున్నది. సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమునకు ద్రుతాంతమునే విషయముగాఁ జేయుటంబట్టి యీసమాసములఁ బూర్వపదములు ద్రుతాంతము లనియే భావించెనేమో? అట్లనినను 'ఒల్ల-ఒడ, అనువాని న ట్లన నవకాశము గానరాదు గదా ! మఱియు వీనిని సమాసము లుగ నేల యంగీకరింపవలెనో తెలియకున్నది. వీనిని సమాసము లనుటకు నుమాగమము గల్గుటయే ప్రయోజనము గదా! అట్టిప్రయోజన మీవ్యాకృతిలో నుదంతేతరాచ్ఛిక పదములపై సిద్ధింపమి నీసూత్రమున కర్థము కనపట్టకున్నది. ఈరూపములు పూర్ణార్థము లతోఁ బ్రయోగప్రసిద్ధములగుటను ద్రుతము గలిగినంగాని యారూపములు సంభ వింపకుండుటను నిందలి రెండుపదములు వేఱొక యర్థమును బోధించుటను గమనించి సమాసము లనుచుఁ దాను వీనిపై నుమాగమమును సాధింపకున్నను సమాసతను సాధింప కున్నను నిపుణముగ ద్రుతమునకు లోపము రా దని సూరి తెల్పుట యసంగతముగా నున్న దనక తీరదు. ఈ రూపములందు సంశ్లేషము ప్రయోగప్రసిద్ధమైన ట్లగపడదు. పూర్వోత్తరపదముల యన్వయసంబంధమునుబట్టి యిందలి యుదాహృతులు సమాసా భావము లనుట సముచిత మని తోఁచెడి.

కర్మధారయంబులం దుత్తునకచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమం బగు.

కఱకు	...	అమ్ము	...	కఱకుటమ్ము.
నిగ్గు	...	అద్దము	...	నిగ్గుటద్దము.
సరసపు	...	అలుక	...	సరసపుటలుక.

టీ. 'సామానాధికరణ్యేషూదంతాదాం టుగాగమోఽచి స్యాత్' అనునది మూలము. కర్మధారయసమాసములందు హ్రస్వోకారాంతము లగుశబ్దముల కచ్చు పర మగునపుడు టుగాగమము నిత్యముగ నగును. ఆచ్ఛికోదంతమును (స్త్రీసమము) పుంప్వా

దులచే నుదంతము లైనశబ్దములును నుదంతపదముచే గ్రాహ్యములు. కర్మధారయంబులం దను బహువచనమునం జేసి కర్మధారయమే గాక శేషషష్ఠీతత్పురుషమును గ్రాహ్యమ యని తోఁచెడిని.

కఱకు+అమ్ము:—ఇది కర్మధారయము. 'కఱకు' అనునది యుదంతస్త్రీసమము. దీనికి 'అమ్ము' అను శబ్దము నాది నున్న అకార మచ్చుపరము గాఁగా టుగాగమము. 'టుక్' అనునది కకారము లోపించు ప్రత్యయముగానఁ దొలిపదమున కంత్యావయవముగ నగును. కఱకు+ట్+అమ్ము = కఱకుటమ్ము. ఇట్లే 'నిగ్గుటద్దము' ప్రక్రియను గ్రహించునది. సరసపు+అలుక:—'సరసము' అనుదాని తుదిని గర్మధారయమున పువర్ణము కలిగిన రూపము. పువర్ణముదంతము. దీని కచ్చుపరముగాఁగా టుగాగమము. సరసపుటలుక. ఇట్లే ంపువర్ణమునకును, నుదంతస్త్రీసమములకును నజాదిపదము పరమగునపుడు కర్మధారయమున టుగాగమ మూహించికొనవలెను. 'వేల్పుటావు, కప్పురపుటనంటులు' ఇత్యాదులందు దత్పురుషేతర సమాసములందును నీటుగాగమము గానవచ్చెడి. మఱియుఁ గర్మధారయమున నుదంతములపైనే గాక యితరములగువానిపైఁ గూడ నీటుగాగమము గనఁబడుచున్నది. "మిద్దెటిల్లు, పల్లెటూరు, తేనెటీఁగ, దుక్కిటెద్దు" కాని ప్రాచీనభాషలో నిట్టిరూపములుండు టరుదగుటం జేసి, చింతామణి 'సామానాధికరణ్యేషు' అని యేకార్థీభావరూపసామర్థ్యము గల కర్మధారయభేదముల నెల్ల గ్రహింప బహువచన ప్రయోగము చేసెఁగాని తత్పురుషమును సంగ్రహింపఁ గా దని చెప్పవలసియుండుటచే వాని వివరణ మగు నిందును సమాసము లను బహువచనమున కదే యర్థ మనుట లెస్స.

కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు. ౨౯.

పేద ...	ఉరము ...	పేదటురము. / పేదురము.
చిగురు ...	ఆకు ...	చిగురుటాకు. / చిగు రాకు.
పొదరు ...	ఇల్లు ...	పొదరుటిల్లు. / పొదరిల్లు.

టి. కర్మధారయసమాసమునఁ బేరు మొదలగుశబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమము వికల్పముగ నగును. పేర్వాదు లనుటం జేసియుఁ గ్రింది యుదాహృతులం జేసియు నిందుఁ జేరఁదగినవి సహజోదంతములైన యాచ్ఛికస్త్రీసమశబ్దములే యని

యెన్నునది. 28 సూత్రముచే వీనికి నిత్యముగ టుగాగమము సిద్ధించుచుండుటం జేసి వికల్పముగఁ గల్గుటకై యీ సూత్ర మారబ్ధమయ్యె నని గ్రహింపవలెను. పేరు+ఉరము—'పేరు' అనునది స్త్రీ సమము. దీని కచ్చు పరమైనది గాన టుగాగమము కలుగ 'పేరు+ట్+ఉరము = పేరుటురము' అను రూపము సిద్ధించెను. టుగాగమము గలుగనపు డుత్వసంధి నిత్యముగఁ గల్గి 'పేరురము' అగును. ఇట్లే తక్కినరూపము లూహ్యములు. ఇందలి విభాషాపదమునకు వ్యవస్థచేసి 'పల్లెటూ' రిత్యాదుల సాధించుట యుచిత మని తోఁచెడి. ఆగమశాస్త్ర మనిత్య మను సంస్కృతవ్యాకర్తలసంప్రదాయము ననుసరించి టుగాగమము నందని 'చిగురాకు' మున్నగు నీసూత్రోదాహృతుల సాధింపనగును గాని సుబోధకై సూత్రాంతరమున వీనిని సూరి సాధించె ననఁదగును.

పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడు కర్మధారయంబు నందు రుగాగమం బగు. ౩౦.

పేద	...	ఆలు	...	పేదరాలు.
బీద	...	ఆలు	...	బీదరాలు.

పేద-బీద-ముద్ద-బాలెంత - కొమ-జవ-అయిదువ - మనుమ-గొడ్డు ఇట్టివి పేదాదులు. ఇందు జవ్వనిశబ్దంబునకు జవాదేశం బని యెఱుంగునది. 'ఏకాంతమునందు నున్న జవరాండ్ర' నని ప్రయోగము.

టీ. పేరు మొదలగు నాచ్ఛికముల కాలుశబ్దము పరమగునపుడు రుగాగమము నిత్యముగ నగును. పేద+ఆలు:—రుగాగమము. పేద+ర్+ఆలు = పేదరాలు. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణముల సాధించునది. ఇదియు కకారములోపు ప్రత్యయము గానఁ బ్రకృతి కంతావయవముగ నగు నని యూహించునది. ఈ యాగమములమీఁది యచ్చులు సుఖోచ్చారణమున కైన వగుట లోపించు ననియు దాన పొల్లులే (ట్, ర్) మిగులు ననియు గ్రహించునది. జవ్వని+ఆలు:—ఇందు 'జవ్వని' అనుదానికి 'జవ' అను నాదేశ మగును. జవ+ర్+ఆలు=జవరాలు. "ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్రను" అని యల్లసాని పెద్దన మనుచరిత్రమునఁ బ్రయోగించెను. కాన జవ్వనిశబ్దమునకు 'జవ' అను దాని నాదేశముగఁ జెప్పక తీర దని సూరి యాశయము. ఇది సామాన్యముగ నాచ్ఛిక విషయము. 'రేఫ ఏవ క్వచిద్భవేత్' అను నాథర్వణము దీనికి మూలము. "జవరాలు వ్యతిరిక్తా—భూయాంస ఇత్యాచార్యోక్తేః, వర్ణలోపాగమాసైకే సర్వస్మిన్ స్తద్భవే పదే-ఇత్యథర్వణోక్తేశ్చ నస్య లోపః" అను నహోబలుని వ్రాఁత జవరాలు రూపసిద్ధి విష

యమున వ్రాసిన సూరి వ్రాఁతకు మూలము. అందు 'ఇక్కడ జవ్వన శబ్దమునకు జవా దేశము' అను కవిజనమండనవాక్యము సూరికి ముఖ్యానుసరణీయమయ్యె నని తోఁచెడి.

కర్మధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపు డత్వంబున కుత్వంబును రుగాగమంబు నగు. ౩౧.

ధీర ... ఆలు ... ధీరురాలు.
గుణవంత ... ఆలు ... గుణవంతురాలు.

ఇచట వృత్తియం దాలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము.

టీ. 'ఢారార్థేఽత ఉదపి రః' అను మూలమును, దానిని 'అఙ్ఘ్లోరాలుశబ్దేన సమానార్థకతా యది, సమాసస్తత్ర చోద్రస్స్యాత్' అని వివరించు నాథర్వణమును మూలములు. కర్మధారయమున తత్సమాదంతశబ్దముల కాలుశబ్దము పరమగు నపుడు వాని తుది యత్తునకు హ్రస్వోకారమును దత్పరముగ రుగాగమముగను నిత్యముగ నగును. ధీరురాలు:—ధీరాశబ్దమునకు నామంబుల తుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు నను విధిచే హ్రస్వము గలుగ 'ధీర' అని యగును. ఇట్లే 'గుణవంతమ్' అను తత్సమము 70-71 చే నైన ద్వితీయాంతతుల్యప్రాతిపదికత్వాంతిమమకారము లోపములు గలుగు 'గుణవంత' అను నదంతతత్సమ ప్రాతిపదిక మేర్పడును. వీని తుది యత్తుల కుత్వము గలుగ 'ధీరు+ఆలు, గుణవంతు+ఆలు' అను రూపము లగును. రుగాగమ మాదేశోత్వమున కంతావయవముగఁ గలుగ 'ధీరుర్+ఆలు = ధీరురాలు, గుణవంతుర్+ఆలు = గుణవంతురాలు' అను రూపము లేర్పడును. ఇట్లే 'విద్వాంసమ్ = విద్వాంస = విద్వాంసుర్+ఆలు - విద్వాంసురాలు' (విదుషి యనుట) ఇట్లే యిట్టి రూపములు గలుగుట యూహ్యము. కర్మధారయంబునం దను నేకవచనమునంజేసి యీ సూత్రము తత్పురుష విషయము గాఁజాలదు. కాన 'గుణవంతురాలు' అను దానికి గుణవంతునిభార్య యనరాదు. గుణవతి యనియే యర్థము. మఱియుఁ దత్పురుషమున నదంతతత్సమ ప్రాతిపదికము గల్గుటయుఁ బొసఁగదు కాన నట్టి వీ సూత్రమునకు విషయములు గా వనుటయె సరసము. కానఁ దత్పురుషపక్షమున 'ధీరు నాలు, గుణవంతు నాలు' అని యిట్టివి ౩౪ సూత్రముచే నగు నుమాగమవిషయము లయ్యెడి నని యూహించు టుచితము. ఇచ్చోటి సమాసమున నాలుశబ్ద మాఁడుదానినే చెప్పును గాని భార్యావాచకము గాదు. (చూ. ఆహో. పం. పుట. 227-228) శుద్ధాదంత సంస్కృతపదము లనక తత్సమంబు లనుటంజేసి హ్రస్వాంతిమాక్షరలోపాదికార్యవిశేషములు గల్గి తత్సమము లనిపించుకొనినవానికే యిందు గ్రహణ మనుట స్పష్టము. మఱియు నీ సమాసమున నదంత సంస్కృతసమము

కంటెఁ బరమగు నాలుశబ్దము భార్యాపర్యాయము గాక యాఁడుదానినే చెప్పున దనుటం జేసియు, నిది కర్మధారయసమాసవిషయ మనుటం జేసియుఁ, బూర్వపదము విశేషణమే యై యుండవలె ననుట స్పష్టము కాన నెన్నివిధముల గమనించినను నీవిధిని దత్పురుషము విషయముగాఁ జేయ నవకాశము గాన రాకున్నది. కర్మధారయంబు త్రిక స్త్రీసమధాతువిశేషణపూర్వకంబై యుండు నను నియమ మిచటఁ గుదురమి నథర్వణుఁ డన్నట్లు సమానార్థకతయే (విశేషణవిశేష్యభావము) కర్మధారయలక్షణముగ నిం దెన్నవలెను. కర్మధారయమున సంస్కృతమున స్త్రీలింగవిశేషణములకుఁ బుంవద్భావ మగుం గాన నట్టి పద్ధతి నిచ్చోటునను, గుణవద్ధిరాదుల పుంలింగాదంతరూపములే తొలి నిల్చె నవియు విభక్త్యభావముచే నుత్వాభావము గుదిరె ననియు నేని గ్రహింపఁదగు నని కొందఱందురు. ఏమైన నిట్టివి కర్మధారయాభాసము లనుట యుచిత మని తోఁచెడి.

"సంబుద్ధే క్వచిదర్థస్స్యాదసంబుద్ధే విలక్షణః" అను నాథర్వణమును, "ఇత్యాదావపి స్త్రీమాత్రపరత్వాత్" అను నహోబలుని వ్రాతయు "ఇచట వృత్తియం దాలు శబ్దము స్త్రీమాత్రపర" మను సూరి వివరణమునకు మూలము.

పొదరిల్లు మొదలగు రేఫాంతాచ్ఛిక సమాసముల యనుకరణమున నుత్వము సుఖోచ్చారణార్థము తొలిపదము తుదిం జేర్పఁగ నిట్టి రూపము లయ్యె నని భాషాతత్వ విమర్శకులందురు.

కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపులగు. 3౨.

సరసము	...	మాట	...	సరసపుమాట. / సరసంపుమాట.
విరసము	...	వచనము	...	విరసపువచనము. / విరసంపువచనము.

టీ. "మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపూ" అను నది మూలము. కర్మధారయ సమాసములందు మువర్ణకమునకు 'పు, ంపు' అను నవి పర్యాయమున నిత్యముగ నగును. మువర్ణకము=ముప్రత్యయము. ముప్రత్యయమున కాదేశములుగ విధించుటం జేసి యిట్టి సమాసములందు (సమాస. 25) సామాసికవిభక్తిలోపశాస్త్రముచే మువర్ణకము లోపింపదని గ్రహించునది.

సరసము+మాట:—ఇందు సరస మనుమాట తుది మువర్ణమునకు పుంపులలో 'పు' వర్ణము కలుగ "సరసపుమాట" యగును. 'ంపు' అను వర్ణము గలుగ 'సరసంపుమాట'

అగును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణముల ప్రక్రియ నూహించునది. తత్సమ. 41 సూత్రము వివరణమున మువర్ణకమునకు విధించుకార్యము ముగాగమమునకును గలుగు ననుటంజేసి సరసములు+వచనములు. సమాసవిభక్తిలోపశాస్త్రముచే బహువచన లువర్ణకము లోపించినపిదప లేక కారక. 20 సూత్రముచే మువర్ణకాంత విశేషణముల కేకత్వము సిద్ధించిన పిదప పుంపులు గలుగ నగును గాన బహుత్వమునఁ గూడ సరసంపు వచనములు సరసపు వచనము లను రూపద్వయ మేర్పడెడి. కర్మధారయంబులందును బహువచనమునం జేసి శేష షష్ఠియందు యొక్క లోపింప ముమాగమాంతములైన పూర్వపదముల ముగాగమ మువర్ణమునకును నీవిధి గల్గు నని కొంద ఱందురు. కాని ప్రాచీనకావ్యముల నిట్టివి గనరామిని, నెల్ల కర్మధారయముల సంగ్రహింపనే మూలవివరణములు, బహువచన ప్రయోగము చేసె ననుట లెస్స. పైని నిరూపించిన ప్రకారమిక్కార్యములు బహుత్వమందును గలుగు ననుటయే గాక యట్టిచోటుల మువర్ణకమునకనుటంజేసి మువర్ణకమునకు తత్సమ. 42 చే 'ంబు' ఆదేశము సంభవింప దనియు గ్రహింపవలెను. లేదా యథర్వణునివలె "సామానాధికరణ్యేషు బహుత్వార్థే పరేఽపి చ ముబోర్వ్భవేతాం పుంప్వాఖ్యావా దేశావత్ర సర్వదా" అని ముబులకు పుంపు లగునేని సమ్మతింపవలెను. పై యథర్వణకారికయందలి 'సామానాధికరణ్యేషు' అను బహువచనమే కర్మధారయంబులందును బహుత్వమునకు బీజము. చింతామణియందు విభక్తులెల్లఁ బరమగునపుడును బ్రథమైకవచనమునను మువర్ణకము విధింపఁబడినను విభక్త్యేకవచనముననే పుంపు లగు ననుటంజేసి ప్రథమైకవచనమునకు మాత్రమే యీ విధి వర్తించు ననుట తెల్లము. కాన చింతామణిపక్షమున బహుత్వమున పుంపులకు గుదుర్పవలె నన్న నందును "ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతౌ" అని వికృతివిశేషణగత బహుత్వమున నేకత్వము సాధింపఁబడిన దగుటంజేసి యది సుసాధమే యగును. ప్రౌఢవ్యాకర్త తామర కాకు పరమగునపుడు పుగాగమము గల్గు నని తామరపాకు సాధించి దీనిం బూరించుట నరయునది. "మ్బుము" అనునది "పుంపు"గా మాఱుటంబట్టి మువిభక్తి ముకారయతులు సార్థకము లయ్యెడి.

ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పర మగునపుడు నుగాగమం బగు. 33.

చేయు	...	అతఁడు	...	చేయునతఁడు.
చేసెడు	...	అతఁడు	...	చేసెడునతఁడు.

టీ. 'నస్స్యాత్తద్ధర్మోక్తౌ' అనునది మూలము. నస్స్యాత్కార మంతమందుఁ గల తద్ధర్మార్థకవిశేషణముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమము గలుగును. ఉదంత

మనుటంజేసి యిదంతమగుచేసె డీత్యాదు లగ్రాహ్యము లనుట స్పష్టము. విశేషణము లనుటంజేసి చేయు నిత్యాది తద్ధర్మార్థకసమాపకము లీసంధికి విషయములు గాఁజాల వని గ్రహింపవలెను. క్రియ. 44-45 సూత్రములచే నీవిశేషణములు సాధింపఁబడినవి. చేయు+అతఁడు:—నుగాగమము. చేయున్+అతఁడు = చేయునతఁడు. ఇట్లే తక్కినవి గ్రహించునది. తద్ధర్మార్థకములకే యనుటంజేసి యితరోదంతముల కిక్కార్యము సంభవింపదు.

కళలపట్టికలోఁ జేరనివెల్ల ద్రుతప్రకృతికములే యను భావనంగల్గి చింతామణి వివరణము లగు నాథర్వణబాలసరస్వతీయాహోబలపండితీయములు 'నస్యా త్తద్ధర్మోత్వః' అను సంధినిషేధపాఠమునే యాదరించి ద్రుతప్రకృతికము లగు తద్ధర్మక్రియాతజ్జన్య విశేషణోకారములకుఁ జింతామణిలో నత్వేత్వోత్వ సంధిసూత్రములు ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతిక సామాన్యము లనువిషయము నాఁతఁగఁగొని సంధి ప్రాప్తిని సూచించుచు నిచ్చోటుల సంధ్యభావమునే ప్రతిపాదించుచున్నవి. మఱియు మూలస్థమగు తద్ధర్మపదము ద్రుతప్రకృతికోదంతములైన తద్ధర్మవిశేషణ తత్సమాపక క్రియలను రెంటిని బోధించునదిగా నెన్ని వానిరెండింటిసంధిని నిషేధించున దీసూత్ర మని నిర్వచించినారు. ఇందులకు "ప్రథమశ్చోత్తమశ్చైవ తాసు తద్ధర్మసంజ్ఞకౌ, భూతాద్యవిషయా తత్ర చైకత్వార్థాభిధాయకౌ, ఉదంతౌచ సదానాంతౌ న సంధిస్తత్ర కల్ప్యతే' అను నథర్వణుని తద్ధర్మపదాదుల వివరణమును, దద్ధర్మక్రియలందుండు నుకారమునకు సంధి లేదని సామాన్యముగఁ దద్ధర్మోకారములనెల్ల నీసూత్రమునకు విషయములుగఁ జేయు బాలసరస్వతివ్రాఁతయు, 'తద్ధర్మోకారస్యాచి సంధిర్న స్యాత్' తద్ధర్మపదేన తద్ధర్మక్రియా తజ్జన్య విశేషణం చ గృహ్యతే' అని యథర్వణ బాలసరస్వతులనే యనుసరించు నహోబలుని వ్యాఖ్యయుఁ బ్రమాణములు. మూలమునందలి సూత్రక్రమ మరసినను నిది సంధ్యభావవిధానపరమే యగు. అప్పకవి యీ నిషేధము ద్రుతప్రకృతికములగు తద్ధర్మసమాపకక్రియావిషయముగ నెన్ని తద్ధర్మార్థక విశేషణములకు 'ధాతుపదసంభవానా ముత స్తథా నుమచి' అని యచ్చు పరమగునపుడు నుమాగమము నొక క్రొత్తపాఠము గల్పించి విధించెను.

విశేషణములను ద్రుతప్రకృతికములుగ నెన్నుట తనకాలపుఁ బండితులకును దనప్రణాళికకును సమ్మతము గామింజేసియుఁ, జింతామణి ప్రణాళిక ననుసరించినను దద్ధర్మార్థకవిశేషణములు తమకుఁ బరములగు విశేష్యములతో నన్వితము లయినపుడు సమాసత యవశ్య మంగీకార్యమగుటయు సామాసికద్రుతలోపశాస్త్రమువలని ద్రుతలోప మనివార్యమగుటయు స్పష్టపడుటచే లుప్తమైన ద్రుతమును బునరుద్ధారణము

చేయుటకే యీసూత్ర మారబ్ధమయ్యె ననుట సయుక్తికమను తలంపునం జేసియుఁ, జింతామణిసందర్భము పూసగ్రుచ్చినట్లు సక్రమముగ నున్న దని సిద్ధాంతీకరించుట యశక్యమగుటం జేసియు, 'ఉకస్సంశ్లేషా నాచి' యనుపది యితర ద్రుతప్రకృతికముల ద్రుతము లుప్తము గాకుండ నిల్ప సమర్థమై యుండుటం జేసియు, నప్పకవి తద్ధర్మవిశేషణములకు నుమాగమము విధించుచుఁ దోడుపడుచుండుటం జేసియు, సూరి మూలమును, నకార విధానపరముగనే యెంచె నని తోఁచెడిని.

షష్ఠీసమాసమునం దుకారఋకారముల కచ్చు పరమగు నపుడు నుగాగమం బగు. 38.

రాజుయొక్క	...	ఆజ్ఞ	...	రాజునాజ్ఞ.
విధాతృయొక్క	...	ఆనతి	...	విధాతృనానతి.

టీ. 'షష్ఠ్యా ఉతోచి నుమ్సే చ' అనునది మూలము ప్రయోగముల ననుసరించి మూలస్థమగు చకారమునకు ఫలముగ ఋకారమును గూడ మూలమునకంటె నధికముగ సూరి సంగ్రహించె నని తోఁచెడి. సూత్రమునందలి యుకారము సహజకృత్రిమోదంతముల రెండింటికిని బోధించును. దీర్ఘాంతము లసంభవము లగుటఁ దపరకరణ మనాదృతము. షష్ఠీతత్పురుషమున సామాసిక విభక్తిలోప విధిచే లుప్త షష్ఠీప్రత్యయములైన యుకార ఋకారాంతపదముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమము గలుగును. రాజుయొక్క+ఆజ్ఞ:—యొక్కకు లోపము. రాజు+ఆజ్ఞ. ఇం దుకారాంతమైన రాజుశబ్దము నుకారమున కంతావయవముగ నుగాగమము. రాజు+న్+ఆజ్ఞ = రాజునాజ్ఞ. విధాతృయొక్క+ఆనతి:—తత్సమ. 53 సూత్రముచే విధాతృశబ్దమున కత్వ స్త్రీవద్భావములు వికల్పముగ ననుటఁ బక్షమున విధాతృఁ డను రూప మేర్పడు. అట్టి రూపమె ఋకారాంతము గాఁదగుట నిందు దానికె గ్రహణము. తత్సమ. 23 సూత్రముచే నిగాగమము పాక్షిక మగుటం జేసి విధాతృయొక్క యనిరూప మగును. కాన నిగాగమము గలుగనిరూపమె యిందు గ్రాహ్యము. యొక్కకు లోపము. విధాతృ+ఆజ్ఞ. దీనిచే నుగాగమము. విధాతృ+న్+ఆజ్ఞ=విధాతృనాజ్ఞ. నిగాగమమును గలిగియున్న పక్షమున నుకార ఋకారాంతము లగుట సంభవింపమిని యొక్కకు మాత్రమే లోపము గలిగి 'విధాతృనియానతి, రామునియాజ్ఞ' మున్నగురూపములే సిద్ధించెడి. నిగాగమేకారమునకు సంధియే గలిగినచో 'రామునాజ్ఞ' యగును గాని నిగాగమాభావమున 'రామునాజ్ఞే' త్యాదులు సిద్ధింపమిని, 'విధాతృనియాజ్ఞే' త్యాది నిగాగమేకార సంధ్యభావరూపములు ప్రయుక్తములై ప్రసిద్ధము లగుటను, నీవిధానము సార్థక మగుటచే;

గాక నిగాగమేకారమునకు సంధి రాదనువిషయమును స్పష్టపఱచెడిని. షష్ఠీ ప్రత్యయములు చేరినపదములలో నొక్క యొక్క ప్రత్యయముచేరినవానికే మీఁది పదముతోడఁ దత్పురుషము పొసఁగఁదగియుండుటచేఁ సూత్రమునందలి షష్ఠీసమాసపదము యొక్క షష్ఠీతత్పురుషమునే బోధించును. మూలము సమాసపూర్వావయవయొక్క షష్ఠ్యంతమునకు ద్వితీయాతౌల్యము గలుగ ద్రుతము సామాసికద్రుతలోపవిధిచే లోపింప నద్దానిఁ బునరుద్ధరింపనే యట్లు నువిధాన మొనర్చియుండు నని తోఁచెడి. కొన్ని చోటుల షష్ఠీసమాసమున ఋకార ఋకారముల కచ్చుపరమగునపుడు నుగాగమమునకు లోపంబగు నని ప్రౌఢవ్యాకర్త, 'శిరసందము. బచ్చింట' మున్నగు ప్రయోగములం జూపుచు నీసూత్రమును సవరించినాఁడు. ఇట్టి నుగాగమము గలుగని ప్రయోగములు 16 శతాబ్దివాఙ్మయమునుండి ప్రవృద్ధినందిన ట్లనుమానింపఁదగును.

ఉదంత స్త్రీసమంబులకును బుంపులకు నదంతగుణవాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు. 3౫.

సొగసు	...	తనము	...	సొగసుందనము. సొగసుఁదనము. సొగసున్దనము.
సరసపు	...	తనము	...	సరసపుందనము. సరసపుఁదనము. సరసపున్దనము.
తెల్ల	...	తనము	...	తెల్లందనము. తెల్లఁదనము. తెల్లన్దనము.

టీ. 'నుమ్మోచ్చతః' అను మూలమునకే యిదియు వివరణము. 'తనే చ కుత్రచిత్' అని మూలమును వివరించునాథర్వణము మూలము. హ్రస్వోకార మంతమందుఁగల స్త్రీసమశబ్దములకును గర్మధారయమున మువర్ణకమున కగు పుంపులకును, గుణవాచకములగు నదంతశబ్దములకును భావమునన్నైన తనము పరమగునపుడు నుగాగమ మగును. తద్ధిత. 1 సూత్రముచేఁ దనవర్ణకము గలుగును, లుప్తప్రథమైకవచనములైన యాచ్ఛికములు స్త్రీసమములు. సొగసు+తనము:—నుగాగమము. సొగసు+ను+తనము. 16 చే సరళాదేశము. సొగసు+ను+దనము. 17 చే బిందుసంశ్లేషములు. "సొగసుందనము, సొగసుఁదనము, సొగసున్దనము" అను మూఁడురూపము లేర్పడును. తద్ధితవృత్తి గాన

స్వత్వరూపము గలుగ దని యెన్నవలెను. ఇట్లే తక్కిన వుదాహార్యములు. తనము పరుషాది పదమగుటచేఁ బరుషసరళములు పరమగునపుడు సామాన్యముగ నుగాగమమును విధించు 25 సంధి సూత్రమున నుదంతాచ్ఛికములయు, పుంపులయు, మీఁది నుమాగమరూప ములఁజేర్చి యదంతగుణవాచకముమీఁది నుమాగమమునే యీసూత్రవిషయ మొనర్పఁ దగునండ్రు. కాని 25 సూత్రము కర్మధారయముననే యగుంగాని షష్ఠీతత్పురుష మునఁదగు తద్ధితవృత్తిని గా దని తలంచి కావలయు సూరి యట్లు చేయఁడయ్యెను. తెల్ల+తనము:—తెల్ల యిది గుణవాచకము. తెల్ల, నల్ల మున్నగునవి వర్ణవాచక ములు—గుణవాచకము లని 6 తద్ధితసూత్రము స్పష్టపఱచెడి. నుమాగమ సరళాదేశ బిందుసంశ్లేషములు పర్యాయమునఁ గలుగఁ గ్రమముగ తెల్లన్+దనము. "తెల్లఁదనము, తెల్లందనము, తెల్లన్దనము" అను రూపములు గలుగును. ఇట్లే యదంతగుణవాచకముల కెల్లఁ దనము పరముగా రూపత్రయ మూహ్యము.

సమాసంబునం బ్రాఁతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. 3౬.

ప్రాఁత	...	ఇల్లు	...	ప్రాయిల్లు. ప్రాఁతయిల్లు.
లేఁత	...	దూడ	...	లేదూడ. లేఁతదూడ.
పూవు	...	రెమ్మ	...	పూరెమ్మ. పూవురెమ్మ.

టీ. 'శబ్దానామాదిభాగేషు నూతనత్వాదిబోధకాః, ఏకద్వివర్ణశబ్దాస్స్యు రర్థ భేదేఽపిచ క్వచిత్' అను నాథర్వణముచు మూలముగఁగొని ప్రాఁతాదిశాస్త్రిమంతయుఁ గల్పితము. సమాసమునఁ బూర్వపదములైన ప్రాఁతాదిశబ్దముల యాద్యచ్చు తరువాతి యక్షరముల కెల్లను బహుళముగ లోపము గలుగును. ప్రాఁత మొదలగు నీసందర్భము నందలి సమాసపూర్వపదములెల్ల విశేషణములే యగుటంజేసి కర్మధారయమే సూత్రస్థ మగు సమాసమున ననుపదముచే వాచ్యమగును. బహుళపదప్రయోజనము మీఁద స్పష్ట పడును. ప్రాఁత+ఇల్లు:—ప్రాఁత యను పదమునందుఁ దొలియచ్చు 'ప్రా' మీఁది యాకా రము. దాని తరువాతి యక్షరముల కెల్ల నీసూత్రముచే లోపము గలుగ 'ఁత' అను భాగము లోపించును. దీర్ఘముపై సంధి రాదు గనుక యడాగమము గలుగును. కాన 'ప్రా+ఇల్లు, ప్రా+య్+ఇల్లు = ప్రాయిల్లు' లని రూప మగును. బహుళముగా 'ఁత' అను

నది లోపింపకున్న యడాగమము కల్గి 'ప్రాఁతయిల్లు' అనియు నుండఁదగును. అత్వ సంధి బహుళమగుట నిందుఁ గలుగదన్నఁ బ్రాఁతిల్లనురూప మేర్పడదు. ఇట్లే యచ్చు పరమగునపుడును స్థిరములు పరము లగునపుడును రూపము లూహింపనగును. వర్ణము లనుటంజేసి యచ్చులు హల్లులు గూడఁ దొలియచ్చుమీఁదివి లోపించు నని గ్రహించు నది. ప్రాఁతేత్యాదులం దర్థబిందువు తన కాశ్రయమగు పరుషము పోవుటచేఁ దానును దొలఁగె నని కాని యచ్చులలో నీ వ్యాకృతిని జేరుటచేఁ దొలఁగె నని కాని భావింప వలయును. అసమాసమునను, ననఁగాఁ బూర్వావయవము గాకున్నను, బూశబ్దము పూవు శబ్ద పర్యాయ మనఁగా నేకాక్షరశేషము గానోపు నని ప్రౌఢవ్యాకర్త 'కాలకంఠుని శిరసు పూగగనగంగ' అని యుదాహరించి దీనిని సవరించె.

లుప్తశేషంబునకుం బరుషములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు. 32.

ప్రాఁత	...	కెంపు	...	ప్రాఁగెంపు.
లేఁత	...	కొమ్మ	...	లేఁగొమ్మ.
పూవు	...	తోఁట	...	పూఁదోఁట.
మీఁదు	...	కడ	...	మీఁగడ.
కెంపు	...	తామర	...	కెందామర.
చెన్ను	...	తోవ	...	చెందోవ.

చెన్నుశబ్దము వ్యుత్పత్తిని శోణార్థకంబు; బహుళగ్రహణముచే మీఁదుప్రభృతులందు నిట లోపంబు నిత్యంబు; వ్యవస్థితవిభాషచే నీద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నాద్యక్షరశేషములైన వానికి కచటతపలు పరములైనచో నుమాగమ మగును. అనఁగా కచటతప లాదియందుఁ గలిగినపదములు పరములైనపు డాద్యక్షరశేషము లగు పదములకు నుమాగమము సంభవించు నని భావము. ప్రాఁత+కెంపు:—పూర్వసూత్రముచే 'ఁత' అను దానికి లోపము. నుమాగమము. ప్రా+న్+కెంపు. సరళాదేశము. ప్రా+న్+గెంపు. దీర్ఘముమీఁదఁ గాన బూర్ణబిందు సంశ్లేషము లును, సమాసము గాన స్వత్వరూపమును గలుగవు. ఇఁక ద్రుతమున కర్ధబిందువే 17 సంధి సూత్రముచేఁ గలుగ 'ప్రాఁగెంపు' అని రూప మగును. ఇట్లే 'లేఁత+కొమ్మ=లే+కొమ్మ=లే+న్+కొమ్మ=లేఁగొమ్మ' అని ప్రక్రియ నూహించునది. ఆద్యక్షరశేష మగునది

హ్రస్వాంతమైన 22 సంధిసూత్రముచే ఖండబిందువు గలుగదుగాన 17 చేఁ బూర్ణమే గలుగు నని యెన్నవలెను. "కెంపు+తామర=కె+తామర=కె+ఁ+తామర=కె+ఁ+దామర=కెందామర" అని ప్రక్రియ యేర్పడును. ఇట్లే యథాసంభవముగ లోపరూపము లూహ్యములు. ఇందు వికల్పప్రవృత్తిరూపబహుళప్రయోజనము నిరూపితము. 17 సంధిసూత్రమునందలి విభాషాపదమునకు వ్యవస్థ గల్పించుటంజేసి యీ ప్రాఁతాదిశాస్త్రమున నాద్యక్షరశేషములగువానిమీఁదఁ బరుషములు పరముగాఁగ నగుద్రుతమునకు సంశ్లేషము సంభవింపదు. కాన "కెన్దామర, చెన్దొవ" యను రూపము లేర్పడ వని గ్రహింపవలెను. అచట నట్టికార్యమును గలిగింపనియదిగ నెన్నుటయే వ్యవస్థ. ఇది సంస్కృతవ్యాకర్తల సంప్రదాయము. 17 సంధిసూత్రముచే నగు బిందుసంశ్లేషములు పర్యాయముగఁ గలుగుట విభాషాపదశక్తింజేసియే యగుటచేత నిట్టిచోటుల సంశ్లేషరూపమును సంభవింపఁ జేయకుండుటకై దానినే నియమింపవలసియుండును గాన నదియే వ్యవస్థితమయ్యె నని యెన్నవలెను. చెన్నుశబ్దమునకు వ్యస్తమున నందము విధము నను నర్థములు ప్రసిద్ధములైనను సమాసగతమగునపుడుమాత్ర మద్దాని కెఱుపే యర్థము గానఁ జెందొవేత్యాదులందలి చెన్నుశబ్దమున కెఱ్ఱని యనియే యర్థము. కాన నందమైన విధమైన యను నర్థములు సమాసగత చెన్నుశబ్దమునకుఁ జెప్పరాదని చెన్నుశబ్ద మను నీక్రింది సూరి వివరణమునకాశయము. శోణార్థకముగాని చెన్నుశబ్దము నామవాచకమగుట కర్మధారయమున నట్టిదానికిఁ బూర్వావయవవిశేషణముగఁ బ్రయోగము గలుగ దని ఫలితము. ఈవిధి బహుళమగుటంజేసి ప్రాఁతయి ల్లిత్యాదులందువలెనే మీఁదు మొదలగు నుదాహరణములందును దొలియచ్చులమీఁది వర్ణములకు లోపము గలుగని పక్షమున మీఁదుగడ మొదలగు రూపము లేర్పడ నవకాశముండుటంజేసి పాలమీఁదితెట్టె పెరుఁగుమీఁదితెట్టె యర్థమగునపు డట్టిరూప (మీఁదుగడ) మప్రసిద్ధ మగుట నట్టివానిని వారింప బహుళపద మాధారమగుననియుఁ గాన నట్టిరూపములందు బహుళపదశక్తింజేసి తొలియచ్చులమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపము నిత్యముగఁ గల్గు ననియు నందులకే సూత్రమున బహుళపదము గృహీతమయ్యె ననియుఁ దెలుపుటకై సూరి బహుళగ్రహణముచే నను వివరణము వ్రాయవలసివచ్చెను. అనఁగా మీఁగడేత్యాదులందుఁ దొలియచ్చులమీఁది వర్ణములకెల్లను నిత్యముగ లోపము బహుళపదము శక్తింజేసి సుసాధ్యమగు నని భావము. ఇది నిత్యప్రవృత్తిరూపబహుళప్రయోజనము. సంశ్లేషాభావము ముందే నిరూపితము. ఇందలి యుదాహరణములంబట్టి నుగాగమ మాచ్ఛికసమాసవిషయ మని స్పష్టపడుటంజేసి తత్సమము పరమగునపుడును నుగాగమము గలుగు నని ప్రౌఢవ్యాకర్త "ముంగోపము వింజామ"ర మని యుదాహరించి దీని సవరించె.

క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. ౩౮.

క్రొత్త	...	చాయ	...	క్రొంజాయ.
క్రొత్త	...	చెమట	...	క్రొంజెమట.
క్రొత్త	...	పసిఁడి	...	క్రొంబసిఁడి.
క్రొత్త	...	కారు	...	క్రొక్కారు.
క్రొత్త	...	తావి	...	క్రొత్తావి.

పరుషేతరంబులు పరంబు లగునప్పుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమిం జేసి వానికి ద్విత్వంబగు.

క్రొత్త	...	గండి	...	క్రొగ్గండి.
క్రొత్త	...	నన	...	క్రొన్నన.
క్రొత్త	...	మావి	...	క్రొమ్మావి.

కెంధూళి కెంజడ లని ప్రయోగంబులు కానంబడియెడి. బహుళగ్రహణముచేతఁ గ్రొత్తకుండ లిత్యాదుల లోపంబు లేదు. క్రిఁగడుపు-క్రీఁగాలు - క్రీఁదొడ - ఇత్యాదులం గ్రిందుశబ్దమునకు లుప్తశేషంబునకు దీర్ఘంబు బహుళగ్రహణముచేత నని యెఱుఁగునది.

టీ. వృత్తిని దొలియచ్చుమీఁది వర్ణములెల్ల లోపింప నర్హములైన ప్రాంతమున్నగుశబ్దములలోఁజేరు క్రొత్తశబ్దమునకుఁ బరుషములు పరంబులగునపుడు నుగాగమము కొన్నిచోటులందును పరుషమునకు ద్విత్వము కొన్నితావులందును నగపడును. క్రొత్త+చాయ:—36 చే నాద్యక్షరశేషముగా క్రొ+చాయ, 37 చే నుగాగమము రా క్రొ+న్+చాయ, బిందువు 17 చేఁ గలుగ "క్రొంజాయ." ఇట్లే యాద్యుదాహరణత్రయము ప్రక్రియనూహించునది. క్రొత్త+కారు:—36 చే నాద్యక్షరశేషముగా క్రొ+కారు అనియగును. అనంతరమున నీ విధిచే నుగాగమాభావమునడ్డి ద్విత్వము పరహల్లగు కకారమునకుఁ గలుగ "క్రొక్కారు"అగును. ఇట్లే శక్తిరూప మూహ్యము. పరుషవర్ణము గాక సరళస్థిరములు క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుఁ బరములయ్యె నేని 37 సూత్రము పరుషములు పరములగునపుడే నుగాగమము విధించెడిఁగాని సరళస్థిరములు పరము లగునపుడు విధింపదు గాన నుగాగమమురాకకే యోగ్యత లేమిం జేసి యాసరళస్థిరముల కీసూత్రముచే

విధింపఁబడు నుగాగమద్విత్వములలో నొక్క ద్విత్వకార్యమే సంభవించు నని పరుషేతరంబు లను వివరణమున కాశయము. క్రొత్త+గండి=క్రొ+గండి=క్రొగ్గండి. ఇట్లే తక్కిన వానిప్రక్రియ నరయునది. సామాన్యముగ నెల్లయెడల నుగాగమము పరుషములు పరములగునపుడే గలుగుటయు నద్దానికిఁ బరుషముల సరళములుగమార్చుట తాను బిందాద్విరూపముల నందుట ఫలము లని పాఠకు లెఱింగిన విషయమే. ప్రాఁతాదిశాస్త్రమునందలి నుగాగమద్విత్వకార్యములు కేవల మాచ్ఛికసమాసములకు సంబంధించినవి గాని మిశ్రములకైనవి గావు. అట్లని ప్రాఁతాదులు సమములతో సమసింప వని తలంపరాదు. అట్లు కేవల మచ్చతెనుఁగు సమాసములు నగు కార్యములు కెంధూళీత్యాదులందు మిశ్రసమాసములందు నందును బ్రాఁతాద్యాచ్ఛికసమాసములందువలెఁ గాక స్థిరము పరమగునపుడు సంభవించుట కనవ్పట్టుటంజేసి సూరి దీనిని నిపతించి సాధించె. కెంజడలనునది యాచ్ఛికసమాస మైనను సరళము పరమగునపుడు ద్విత్వకార్యమే 38 చే సంప్రాప్తమగుట దీనిని గూడ నిపతింపవలసివచ్చెను. నియమమునకు లొంగని కవిప్రయుక్తముల నిట్లుండు నని శాసించుట నిపతించుట. ‘క్రొత్త+కుండ’ ఇత్యాదులందు 36 సూత్రమునందలి బహుళపదము శక్తింజేసి తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకు లోపమే గలుగదు. కాన 37-38 సూత్రములచే నుగాగమమును, దన్మూలకమైన సరళాదేశబిందురూపములును, ద్విత్వమును సంభవింప వని గ్రహించునది. “క్రొంగుండ క్రొగ్గుండే” త్యాద్యరూపములు గలుగ వని ఫలితము. ఇది నిత్యముగ నప్రవృత్తిగ రూపమైన బహుళప్రయోజనము. క్రిందుశబ్దముతో సమసించిన కడుపు కాలు తొడ శబ్దములు పరములగునపుడు క్రిందు శబ్దము లుప్తశేషంబై ‘క్రి’ యను రూపమునందఁ బరుషములు పరములగుటంజేసి 37 చే నుగాగమము సిద్ధించి సంధి 16 చే సరళాదేశము గలిగి సంధి 17 చే హ్రస్వముమీఁది దగుట నుగాగమమునకు నిండుసున్నయే సంభవించి ‘క్రింగడు’ పిత్యాది రూపములు గావలసిరాఁగా 36 సూత్రమునందలి బహుళపదముశక్తింజేసి 36 చే లోపింపఁగా మిగిలిన తొలియచ్చు దీర్ఘమగు నని బహుళగ్రహణఫలము నభివర్ణించుచు సూరి “క్రీఁగడుపు-క్రీఁగాలు-క్రీఁదొడ” లను రూపములనే సాధువు లని వివరింపవలసివచ్చెను. దీర్ఘముమీఁది దగుట నాగమద్రుతమున కర్ధబిందువే 17 సంధిసూత్రముచే సిద్ధించెడి. కాన ‘క్రీఁగడుపు, క్రీఁగాలు, క్రీఁదొడ’ అనియే రూపము లేర్పడెడిఁగాని చెందొవేత్యాదులకువలె క్రింగడుపిత్యాదులు సిద్ధింప వని క్రిందివివరణమున కాశయము. 26 చే లుప్తశేషమైన భాగమందు తొలియచ్చేదైనఁ దద్దీర్ఘమే దాని కగు నని గ్రహింపవలెను. అయాయచ్చు సంబంధము నన యాయాహల్లులు దీర్ఘము లగు ననుట పునరుక్తము. ఇది మఱి యొకలాఁ గగుట యను బహుళప్రయోజనముగ భావించునది.

అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి. ౩౯.

ఒకానొకశబ్దంబున నొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు తొంటి యట్లు లోపనుగాగమంబులును గొండొకశబ్దమున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు లోపద్విత్వంబులును బ్రయోగంబులందుఁ జూపట్టెడు నని తాత్పర్యము.

పది	...	తొమ్మిది	...	పందొమ్మిది.
తొమ్మిది	...	పది	...	తొంబది.
వంక	...	చెఱఁగు	...	వంజెఱఁగు.
సగము	...	కోరు	...	సంగోరు.
నిండు	...	వెలి	...	నివ్వెలి.
నిండు	...	వెఱఁగు	...	నివ్వెఱఁగు.
నెఱి	...	తఱి	...	నెత్తఱి.
నెఱి	...	నడుము	...	నెన్నడుము.
నెఱి	...	మది	...	నెమ్మది.
నెఱి	...	వడి	...	నెవ్వడి.

ఇత్యాదులు ప్రయోగంబులవలనం దెలియునది.

టీ. పూర్వసూత్రములందుఁ జేర్కొనఁబడని శబ్దములకుఁ గొన్నింటికిని దొలి యచ్చుమీఁది వర్ణములలోపమును, బరుషములు పరము లగునపుడు నుగాగమమును, సరళస్థిరములు పరములగునపుడు ద్విత్వమును గల్గుట చూపట్టెడి. ప్రయోగానుసారముగ నీప్రాఁతాదిశాస్త్రకార్యములఁ బ్రవర్తింపఁజేయునది యనుటే యీసూత్రము క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. పది+తొమ్మిది:—36 చే 'ది' అనునది లోపించును. పిదప 34 చే నుగాగమము. సంధి 16 చే సరళాదేశము. సంధి 22 చే ఖండము రాదు గానఁ బూర్ణమే సంధి 17 చే నగు. ప+న్+తొమ్మిది=ప+న్+దొమ్మిది = పందొమ్మిది. 17 నందలి వ్యవస్థితవిభాషచే సంశ్లేషమును, 26 చే స్వత్వము సంభవింపకుండుట స్మరించుకొనునది. ఇట్లే తరువాతియుదాహరణత్రయము ప్రక్రియ నరయునది. నిండు+వెలి=ని+వెలి=నివ్వెలి. వకారము స్థిరముగాన 38 చే ద్విత్వము గలిగెను. తరువాతి

యుదాహరణముప్రక్రియ నిట్లే గమనించునది. నెఱ+తఱి = నె+తఱి = నెత్తఱి. క్రొక్కాఱిత్యాదులందువలె నుగాగమాదుల నడ్డి 38 చే ద్విత్వమే కలిగె నని యెన్నవలయును. తక్కిన నెఱశబ్ద మాదియందుఁ గల యుదాహరణత్రయమున నెఱశబ్దము తరువాత నున్నవి స్థిరవర్ణమాదియందుఁ గలపదములే యగుటం జేసి 38 సూత్రముక్రింది వివరణము ననుసరించి పరుషేతరములు పరములగునపుడు, నుగాగమము సంభవింపమిని ద్విత్వమే గలుగ నెవ్వెఱేత్యాదులవలె నెన్నడుము నెమ్మది నెవ్వడి యని యేర్పడిన రూపము లని యెన్నవలయును. నెఱ+నడుము = నె+నడుము = నెన్నడుము. ఇట్లే ప్రక్రియను గమనింపవలెను. నెన్నడేత్యాదులందలి పూర్వపదము సంపూర్ణార్థక మగు నెఱ యనుటకంటె రమ్యార్థక మగు నెఱి యనుట సరస మని ప్రౌఢవ్యాకర్త సవరించినాఁడు. నడుమునకుఁ బూర్ణతకంటె మనోహరత యాపాదించుట వర్ణ్యమున కుత్కర్షాధాయక మని యాతని తలంపు. ఆ ట్లన్నను దొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకు లోపముఁ బర వర్ణమునకు ద్విత్వముఁ గల్గినపిదప రూపభేదము మాత్ర మేర్పడదు. ఈరీతిని యథా సంభవముగఁ గవిప్రయుక్తముల ననుసరించి కార్యముల గమనించుకొనవలెను. నెమ్మన మిత్యాదులందలి సమముల యాదిస్థిరములకును నీద్విత్వము గల్గు ననుట కిందలి నెమ్మదియే గుఱుతు. ఐనను సుబోధకై యాచ్ఛికసమాసములందలి వింతలను విస్తరించి సూరి చూపె నని యెన్నవలెను. ఇందుఁ బందొమ్మిది సంగోరులు కర్మధారయము ననుట కవకాశము గానరాదు. కావుననే యొకానొకదాని కొకానొకటి పరమగునపుడు వివరణమునకు గుఱిగాఁ జేసె నని తోఁచెడిని. కాని తక్కినవెల్లఁ గర్మధారయములే యగుట నియమశూన్యమగు నీవిధికి లక్ష్యములుగఁ జేయుట యసంగతముగా నున్నట్లు తోఁచును గాని యిది యంతయుఁ బ్రాఁతాదిశాస్త్రప్రపంచమే గాన సుబోధకై యట్లు విస్తరించె నని మాత్రమే ఫలము నూహించుకొనవలెను. ఇది యంతయు 'నుమ్మోచ్చఱతః' అను మూలము వివరణముగ గ్రహించునది. రెండు+నాళ్లు = రెన్నాళ్లు, మూఁడు+నాళ్లు = మూన్నాళ్లు అనునట్టి వాని నిందుఁ జేర్పవలె నని ప్రౌఢవ్యాకృత్యాశయ మైనట్లు తోఁచెడి.

ఆమ్రేడితంబు పరం బగునపుడు కడాదులం దొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల నదంతం బగు ద్విరుక్తటకారం బగు. ౪౦.

ఈసూత్రంబునకు భృశార్థంబునందు ద్విరుక్తంబు విషయం బని యెఱుంగునది.

కడ	...	కడ	...	కట్టకడ.
ఎదురు	...	ఎదురు	...	ఎట్టయెదురు.

కడ - ఎదురు - కొన - చివర - తుద - తెన్ను - తెరువు - నడుము - పగలు - పిడుగు - బయలు - మొదలు ఇత్యాదులు కడాదులు.

టీ. "క్వచిదర్థవిశేషే స్యుః కేచిదాదౌ ద్వివర్ణకాః" అను నాథర్వణమును, దీనిని "నట్టనడుము, కొట్టకొన, ఎట్టయెదురు, కట్టకడ, పట్టపగలు, మిట్టమిట్టు ఇత్యాదుల ద్విరుక్తటకారాదేశము" అని వివరించు కవిజనమండనమును మూలములు. అత్యంతార్థమున ద్విరుక్తము లగువానియందలి తొలిపదము తొలియచ్చుమీఁది వర్ణముల కెల్ల హ్రస్వాకారమంతమందుఁగల ద్విత్వటకార మాదేశమగును. (ట్ట). మిక్కిలి యను నర్థమున రెండుమాఱులు పలుకఁబడునవే యీవిధికి విషయము లని యీ క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. ఆదరాద్యర్థముల ద్విరుక్తము లైనవి దీని కుదాహరణములు గా వని భావము. కాన ఔరౌరేత్యాదులం దీవిధి గలుగదు. కడ+కడ:—మిక్కిలితుద యను నర్థమున నిది ద్విరుక్తమయ్యె. కాన మొదటిపదమునందలి తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకు 'డ' అనుదాని కదంతద్విత్వటకార మాదేశముగాఁగ "క+ట్ట+కడ = కట్టకడ" అని రూప మగును. ఇట్లే "ఎదురు+ఎదురు," అను నుదాహరణమున మొదటిపదము నందలి తుది 'దురు' అను వర్ణములకు 'ట్ట' ఆదేశముగా నత్వసంధి బహుళమగుటఁ గలుగమి యడాగమము సిద్ధింప 'ఎట్టయెదురు' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే తొలి యచ్చును దొలియచ్చుతోఁ గూడినవర్ణమును విడిచి తక్కుఁగలవర్ణముల కెల్ల ద్విత్వటకార మదంతమైనదాని నాదేశముగఁ జేయుచు నీ క్రిందియుదాహరణముల నెల్ల సాధించుకొనునది. అదంతద్విత్వటకార మాదేశముగఁ గల్గు ననుటంజేసి యీద్విత్వటకారముపై నుండు అకారమత్వసంధికి విషయమై పోరాని దనియు నిట్టయెడలఁ బరమున నచ్చున్న యడాగమమే కలుగుఁగాని ద్విత్వటకారముమీఁది యకార మత్వసంధివిషయము గా దనియు నిర్ణయమును గ్రహించునది. ద్విరుక్తమున రెండవరూపమున కామ్రేడిత మని సంజ్ఞ యని ముందే నిరూపితము. వర్ణముల కెల్ల ననుటం జేసి తొలి యచ్చునకుఁ దరువాత నెన్నివర్ణములున్నను వాని కెల్ల ద్విత్వటకార మాదేశ మగు నని యెన్నవలెను. ఇట్లత్యంతార్థమున ద్విరుక్తములు గాఁదగినవాని నరసికొని యథాసంభవముగ నీవిధిని వర్తింపఁజేయవలెను గాని ద్విరుక్తముల నెల్ల దీనికి విషయములఁ జేయరాదు. మూలము దేశ్యవైచిత్రిని నిరూపింపఁ దలంపమినో, జననాఁ డట్టివి లేమినో స్పష్టపడకుండెను.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౪౧.

అప్పటికిన్ ... అప్పటికిన్ ... { అప్పటప్పటికిన్. / ...ప్పటికప్పటికిన్

అక్కడన్ ... అక్కడన్ ... { అక్కడక్కడన్. / అక్కడనక్కడన్.

ఇంటన్ ... ఇంటన్ ... { ఇంటింటన్. / ఇంటనింటన్.

ఊరన్ ... ఊరన్ ... { ఊరూరన్. / ఊరనూరన్.

ఇంచుక నాఁడిత్యాదులందు బహుళగ్రహణముచేత నంతిమాక్షరలోపంబు నగు.

ఇంచుక ... ఇంచుక ... { ఇంచించుక. / ఇంచుకించుక.

నాఁడు ... నాఁడు ... { నానాఁడు. / నాఁడునాఁడు.

టీ. "ఆద్యస్యామ్రేడితేఽన్త్యలోపశ్చ" అనునది మూలము. ద్విరుక్తములలో రెండవది యామ్రేడితము. త్రిరుక్తి కామ్రేడితసంజ్ఞ కోశప్రసిద్ధమైనను బ్రయోగాభావమున నిం దగృహీతము. అది పరమగునపుడు విభక్తిలోపము బహుళముగా నగును. అప్పటికిన్+అప్పటికిన్:—ఇందు రెండవదాని కామ్రేడితసంజ్ఞ. అది పరముకాఁగా మొదటిదానితుది నున్న 'కిన్' అను షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయమునకు లోపము. అప్పటి+అప్పటికిన్: ఇచ్చో నేమ్యాదిసంధికి నిత్యప్రవృత్తి గలుగును. 'అప్పటప్పటికిన్' ఈ విభక్తిలోపము బహుళ మగుట సంభవింపనిపక్షమున నేమ్యాదులలో కిషష్ఠి చేరియుండుటంజేసి వికల్పముగ సంధి రాఁగ 'అప్పటికప్పటికిన్' అనియు, సంధిరానపుడు 'అప్పటికి నప్పటికిన్' అనియు రూపము లేర్పడు. విభక్తిలోపము గల్గినపుడు 'అప్పటియప్పటికి' ననురూపము మాత్ర మేర్పడ దని గ్రహించునది. సంధి 13 గసడదవాదేశశాస్త్రమున నపు డనుదానిని నిత్యైకవచనాంత మనియెను. ఇట నప్పటి కనికివర్ణకము పరముగా సాపవిభక్తిక టివర్ణము గల్గిన యప్పటి కనురూప ముదాహరించె. దీన నిదియు దీనింబోలు నిపుడెపుడును గతిచిద్విభక్తులలో నేకవచనములందు మాత్రమె ప్రయుక్తములగు నవ్యయము లనుట స్పష్టము. దీని నే యపుడనునది ప్రథమైకవచన మని సూరి యెంచి యుండనోపును. "అపుడు-అప్పటికంటె-అప్పటిలో-అప్పటికి-" అని యిట్లు వ్యవహారమునను నేకవచనములందె కొన్నివిభక్తులలో మాత్రమె యపుడిపు డెపుడులకుఁ బ్రయోగము చూపట్టెడిఁ గదా. 'అక్కడన్+అక్కడన్:—ఆచోటును, లేక యా

ఇక్కడను' అని యర్థముచేసిన నిది ద్వితీయాంత మగును. ఆచోటునం దని యర్థము చేసిన సప్తమ్యర్థమున నైన ద్వితీయాంత మగును. కాన నిందు మొదటిపదము పొల్లు నకారము ద్వితీయా చిహ్నము లోపించిన "అక్కడ+అక్కడ" అని యగును. పిదప నత్వసంధికేని యపదాదిస్వరసంధికేని నిత్యప్రవృత్తిఁ గల్పించిన 'అక్కడక్కడ' అను రూప మేర్పడును. 'అక్కడ యక్కడ' అని మాత్రము గాదు. ఈ విధి గలుగునపుడు తుది నకారముపొల్లు పరపదాద్యచ్చుతోఁ జేరి 'అక్కడ నక్కడన్' అని రూప మేర్పడును. ప్రత్యయముల కనక విభక్తి యని సామాన్యముగ ననుటంజేసి ప్రత్యయములకును, నాయా విభక్తుల కాదేశములుగఁ గల్గిన విభక్త్యర్థకములకును, లోపము గలుగు నని గ్రహింపవలసియున్నది. "ఇంటన్+ఇంటన్, ఊరన్+ఊరన్" అను నుదాహరణములం దత్వము సప్తమ్యర్థప్రకాశకమై ఆచ్ఛిక 38 సూత్రముచేఁ గలిగెను. కాన నందు 'అన్' అను భాగమును విభక్తిగా నెన్ని దానికి లోపముచేసిన "ఇంట్+ఇంటన్= ఇంటింటన్. ఊర్+ఊరన్ = ఊరూరన్" అని రూపము లయ్యెడి. లేదా తుదిని నిల్చిన పొల్లు నకారమునే విభక్తిసంబంధి యగుట విభక్తిగా నెన్ని లోపింపఁజేసి యత్వ సంధ్యపదాది స్వరసంధులలో దేనికేని నిత్యప్రవృత్తి నూహించి సాధించికొనవలెను. ఇవి యాపవిభక్తికము లగుట వీని ద్వితీయాంతరూపములు 'ఇంటిని, ఊరిని' అనియే యుండును గాన వీనిని ద్వితీయాంతములన నవకాశము లేదు. ద్వితీయైకవచనమున నాపవిభక్తిక ప్రత్యయములు గలుగ వన్నను 'ఇల్లును, ఊరును' అనియే యగుం గాన ద్వితీయాంతము లన వీలులేదు. కాన నిందు నిర్దిష్టములైనవి సప్తమ్యంతము లగు నాపవిభక్తికరూపము లనియుఁ, బైని నిరూపించినప్రకారమే విభక్త్యర్థకమునకు 'అన్' అను దానికి లేక పొల్లు నకారమునకు లోప మీ విధిచేఁ గలుగు ననియు నంగీకరింపక తీరదు. ద్రుతాంతమును సంధివిషయముగఁ జేయఁ దుదిద్రుతము పొల్లురూప మగుట సహజ మని ముందే నిరూపితము. సూత్రమునందలి బహుళపదము శక్తింజేసి, విభక్తి విభక్త్యర్థకములకే గాక కొన్ని పదములందలి తుదియక్షరములకును ద్విరుక్తము పరము గాఁగ లోపము గలిగెడి. కాన 'ఇంచుక+ఇంచుక, నాఁడు+నాఁడు' అను నుదాహరణములందుఁ గ్రమముగ 'క, డు' అను వర్ణములకు లోపము బహుళముగఁ గలిగి 'ఇంచించుక, నానాఁ' డను రూపములు సిద్ధించెడి. 'ఇంచించుక' అను స్థలమున కవర్ణము తుదిది లోపించినపిదప నుత్వసంధి, లేదా యపదాదిస్వరసంధి కలుగు నని గ్రహించునది. 'నానాఁడు' అను నుదాహరణమునఁ దన కాశ్రయ మగు 'డు' వర్ణము పోవుటంజేసి నాఁడు శబ్దము తొలియున్న నకారము స్థిరము పరమగుటంజేసి మొదటి నాఁడు శబ్దమునందు 'డు' వర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్న యర్ధబిందు వనాశ్రయ మగుట

స్వయముగ నదృశ్య మయ్యె నని గ్రహించునది. ఈ యంతిమాక్షరలోపము వికల్ప మగుటఁ గలుగనిపక్షమున 'ఇంచుకించుక' అని యత్వసంధి గలిగిన రూపమును, 'నాఁడు నాఁడ'ను సహజరూపమును నేర్పెడెడి. 'ఇంచుకయించుక' యను నత్వసంధ్యభావమున యడాగమము కలిగినరూపమును సభ్యముగఁ దోఁచెడి. మూల మంత్యలోపమునే తెల్పెడి. కాన 'నప్పటప్పటి' కనునది తక్కఁ దక్కుంగలవెల్లఁ దన్మతమున నే చీకాకును బడనక్కఱలేక సుసాధములయ్యెడి. "అద్రుతానామజాదీనాం ద్విరుక్తావంత్య లోపితా, అన్యేషాం చ ద్విరుక్తౌ స్యుర్బహులోపాగమా మతాః." అని 'ఆద్యస్యామ్రేడితేఽంత్యలోపశ్చ' అను మూలమును వివరించు నాథర్వణ మీ ప్రక్రియకు మూల మని తోఁచెడి.

అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౮౨.

అందదుకు - ఇఱ్ఱింకులు - ఇల్లిగ్గులు - చెల్లచెదరు - చెల్లాచెదరు - తుత్తుమురు - తుత్తునియలు - మిఱుమిట్లు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. భృశార్థమున ద్విరుక్తములైన యీ సూత్రము క్రింది రూపములందు సంధిలోఁ గలుగు వర్ణలోపాగమాదులను మహాకవి ప్రయోగముల మూలముననే తెలిసికొనవలసి యుండుటయు నొక నియమమునకు నట్టి వనేకవిధము లగుట లొంగని వగుటయు సూరి వీనిని నిపతించి యిట్టివానికిఁ గవిప్రయోగములనే శరణముగాఁ జేర్కొనెను. (యథాప్రయోగంబుగ = ప్రయోగానుసారముగ) కవుల కావ్యముల నిట్టి వెట్లున్న నట్లే యుండు నని గ్రహింపవలె ననుట. అదుకు+అదుకు:—ఇందు రెండవ దామ్రేడితము పరముకాఁగా మొదటిపదము నాది నున్న అకారమునకుఁ దరువాత నున్న వర్ణములకెల్లఁ బూర్ణ బిందుపూర్వక మగు దకార మాదేశ మగుటఁ గన్పట్టును. అందదుకు: మిక్కిలి యదు కని యర్థము. ఇంకులు+ఇంకులు:—ఇందుఁ దొలియచ్చు మీఁది వర్ణములకెల్ల ద్విత్వరేఫ (ఱ్ఱ) మా దేశముగఁ గల్గెను. ఇఱ్ఱింకులు: మిక్కిలి యింకు లని యర్థము. ఇగ్గులు+ఇగ్గులు:—ఇందుఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల ద్విత్వలకార (ల్ల) మాదేశ మగుట చూపట్టును. ఇల్లిగ్గులు: మిక్కిలి వెనుక కొఱఁగుట లని యర్థము. చెదరు+చెదరు:—పూర్వోదాహరణమునందువలెనే ద్విత్వలకారము తొలియచ్చు మీఁది వర్ణముల కాదేశమయ్యెను. చెల్లచెదరు: మిక్కిలి చెదరుట యని యర్థము. చెల్లాచెదరు:—ద్విత్వలకారము దీర్ఘాంత మగుటయె యిందు పూర్వోదాహృతికంటె విశేషము. తుమురు+తుమురు:—ఇందుఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణములు

లోపించి పరమగు తకారమునకు ద్విత్వము గల్గుట విశేషము. తుత్తుమురు: మిక్కిలి పొడి యని యర్థము. తునియలు+తునియలు=తుత్తునియలు:—పూర్వోదాహృతివలెనే తొలి యచ్చు మీఁది వర్ణములు లోపించి పరతకారమునకు ద్విత్వము కల్గెను. మిక్కిలి చిన్న ముక్క లని యర్థము. మిట్లు+మిట్లు = మిఱుమిట్లు—ఇందుఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణముల కుత్వ విశిష్ట మగు శకటరేఫ మాదేశమయ్యెను. చూచుట కశక్యమైన తేజస్సును జూచుటచే దృష్టి పలురంగులు గల దగుట యర్థము. ఇట్లే ప్రయోగదృష్టములు గ్రాహ్యములు.

చేత తోడ వలనల కిత్వంబు సమాసంబులం దగు. ౪౩.

నీచేతన్	...	ప్రోపు	...	నీచేతిప్రోపు.
నాతోడన్	...	చెలిమి	...	నాతోడిచెలిమి.
నీవలనన్	...	భయము	...	నీవలనిభయము.

టీ. 'ఇచ్చ విభక్త్యంతిమస్య' అనునది మూలము. చేత - తోడ - వలనల కిది సర్వాదేశము గాక తదంతముల కగు నని యెన్నవలెను. చేత-తోడ-వలనలు విభక్తులును శబ్దములును గ్రాహ్యములుగాఁదగు నని సామాన్యోక్తిం జేసి తోఁచెడి. దీన నే తదంతము లయిన స్వతంత్రశబ్దములయితోడి తత్పురుషములను, సంగ్రహింప సూరి సమాసము లందని బహువచన ప్రయోగము సేసె నని తోఁచెడి. 'చేత, తోడ, వలన' అను విభక్తులంతమందుఁ గల పదములకు మీఁది పదములతో నైన తత్పురుష సమాసములందు హ్రస్వేకార మా విభక్తి ప్రత్యయముల కంతమం దగును. ఈ విధానమునం జేసియే యా విభక్తి ప్రత్యయములకు సామాసిక విభక్తి లోపవిధిచే లోపము గలుగ దని గ్రహింపవల యును. ఇత్వము విభక్తి ప్రత్యయముల 'అన్' అను తుదిభాగముల కాదేశము లగు నని సుప్తార్థప్రకాశిక ప్రక్రియను గనుపఱచుచున్నది. కాని చేత తోడ వలన లని సూరి లుప్తద్రుతములుగ నిర్దేశించుచు వాని కిత్వము గల్గు ననుటం జేసి సామాసిక ద్రుత లోప విధిచేఁ బైమూఁడు ప్రత్యయముల తుది ద్రుతములు సమాసభావన గల్గినతోడనే లోపించు ననియు, నట్టి లుప్తద్రుతములకుఁ బూర్వమున నున్న అకారముల కికార మాదేశమగు ననియు గ్రహించుట సయుక్తిక మని తోఁచెడిని. బాలసరస్వతి అకారమున కికార మని స్పష్టముగా వివరించినాఁడు. నీచేతన్+ప్రోపు:—ద్రుతలోపము. నీచేత+ ప్రోపు. తకారమునందలి అకారమునకు హ్రస్వేకార మాదేశము. 'నీచేతిప్రోపు.' ఇట్లే తక్కిన పూర్వాహ్యములు. మూలము విభక్త్యంతిమమున కనుటం జేసి నిర్బాధము. ఇది యలుక్సమాసవిషయ మనుట స్పష్టము. చేతోవికృతులం దీనిధి వర్తింపదు; 'చేయి, వలను, తోడు' అను సుబంతములకును సమాసమున 'చేతికఱ్ఱ; అవలని చూడ్కి,

తోడివాఁడు' అని యిత్వము గల్గిన రూపములు చూపట్టుఁ గాని యవి లాక్షణికమతమున నాపవిభక్తికవర్ణములుగ సంభావ్యములగుట నందీవిధికిఁ బ్రవృత్తి లే దని యనవలెను. కాని సుబంత స్వతంత్రశబ్దములే ప్రత్యయములుగ లెక్కింపఁబడుట సమాసముల నెల్లెడల నాపవిభక్తిక వర్ణములే గలిగెనవుటయు దాన చేయు - వలను - తోడుల కనుట సరస మనియుఁ దోఁచెడి. ఇట్లే లోని-మీఁది - కిరువాలి, మొదలగువానికిని సమాసమున నాపవిభక్తి కేత్వము గానగు. చేత - తోడ - వలనలకుఁ దుది నికారమై యత్వసంధికి నిత్యప్రవృత్తి గలిగె ననియేని భావించునది.

అంద్వాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబునం దగు. ౭౭.

నాయందుఁ	...	కరుణ	...	నాయంచలికరుణ.
ఇందుఁ	...	జనులు	...	ఇంచలిజనులు.
ఎందుఁ	...	వారు	...	ఎందలివారు.

ఎంచుశబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లే దంద్రు.

టీ. "జేరలి చ" అనునది మూలము. 'అందు, ఇందు, ఎందు' అను మూఁడింటికి సమాసమున 'అలికొ' అను నాగమము గలుగును. నాయందుఁ+కరుణ:—సంధి 24 చే ద్రుతలోపము. ఇది కకారము పోవుప్రత్యయము గాన నంబ్వాదిత్రయమున కంతావయవముగ నగును. నాయందు+అలి+కరుణ ఉపదాది స్వరసంధి నిత్యముగ నేని యుత్వ సంధియేని గలుగును. 'నాయందలి కరుణ.' ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణము లూహ్యములు. "అందు, ఇందు, ఎందు" అను మూఁటిలో నందునకు మాత్రమే సప్తమీ ప్రత్యయమగుట కర్హతయొప్పుటచే నాశబ్దముతోఁ జేర్చి నాయంచలి యని నిర్దేశించెను. తక్కిన రెండింటి కట్టి యర్హతలేమి నట్లు చూపఁజాలఁడయ్యెను. అందునకుఁ బ్రత్యయిమగుట కర్హతయే గాక తత్రార్థకమై ప్రత్యేకప్రయోగమునకును నర్హతయొప్పెడిఁ గాన అందలివా రనియుఁ గాఁదగును. ఇందులకు 'సాశ్రయానాశ్రయూపి స్యాత్తత్రార్థగతసప్తమీ' యను నథర్వణుని వివరణము తోడుపడెడి. 'అంద్వాదినాం శక్తమన్మాత్రతాపి క్వచిష్యతే' అని యథర్వణుఁ డివి ప్రాతిపదికములై కొన్ని ప్రత్యయములతో నుండఁదగుటను గూడ సూచించినాఁడు. చింతామణి 'జేరలి చ' అను సూత్రముచే నగు నల్యాగమము సిద్ధించుటకొఱకే 'అంద్వింద్వనాస్తు సప్త' అని యిందును దానింగూడ సప్తమీప్రత్యయముగ నంగీకరించె నగుట 'సవిభవ_ర్తినామిందు' అనియునుటం జేసి స్పష్టపడెడి. మఱి కొంతకాలమున కెందునుదానికిఁ గూడ లాక్షణికు లల్యాగమము నంగీకరించిరి. అథర్వణుఁడు 'అల్యాగమస్స్యాదంద్వింద్వోర్ఝ పేనక్షసిచేత్తయోః, తథా తోడవిభక్త్యాచ

సమాసే కవిసమ్మతేః' అని 'జేరలి చ, ఇచ్చవిభక్త్యంతిమస్య' అను మూలసూత్రముల వివరించినాఁడు. దీనింబట్టి ప్రయోగానుసారముగ జేరులచ యని కొంద ఱూహించు పాఠము మూలస్థముగాక కృతక మగుట తెల్లము. సూరి యాత్రోవనే పట్టి 43, 44 సూత్రముల వివరించినాఁడు. "ఎంద్విత్యాకేన కిముపరాద్ధమ్" అను నహోబలపండితీయ వాక్యమునుబట్టి ఎందునకు. గూడ నల్యాగమము నంగీకరించెను. అంద్వాదిశబ్దత్రయ మధికరణలక్షణాభిధాయకములగు దేశ్యశబ్దములుగాన వీనిని సప్తమ్యంతములుగ నెన్ని యల్యాగమము చేయనగు నని యహోబలపండితీయాశయము. ప్రాచీనమున మాత్రము అందులదానవు ఇందులదానవు ఎందులదానవు అనునట్టి రూపములే తోఁచెడిఁగాని యలిగాగమరూపముతోడి రూపములు సామాన్యముగ నివి యలిగాగమము గలిగినవని సమర్థింపఁదగినవి గనుపట్టవు. శాసనప్రయోగములను నన్నయభారతప్రయోగములను గమనించిన అందు ఇందు ఎందులు కళ లనియుఁ బిదప వీనికి సముచ్చయము చేరుట ద్రుతప్రకృతికత్వము గలిగె ననియు విశదమగు. సంధి 2 సూత్రములో నిరూపించిన ప్రకారము "అందు ఇందు ఎందు" అనునవి 'ఆ-ఈ-ఏ' అను సమహాదర్థముల కందు వర్ణకము చేరిన సప్తమ్యేకవచనములుగఁ జెప్పనగుం గాన వీని కలిగాగమము గలుగుట నిర్వివాద మని తోఁచెడి. అధ్వరణాదు లెందుశబ్దమున కల్యాగమము నంగీకరింపమిని గొంద ఱెందుశబ్దమున కలిగాగమము లేదం డ్రని సూరి వివరించికొనవలసివచ్చెను. ఈయలిగాగమము పరమగునపుడు 2 సూత్రముచే నందునకు సంధి గలుగ దని యెన్న వలెను. నాయందునలివారు గాదనుట. సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రముచే ద్రుతము పోయినను ప్రత్యయోకార మున్నదిగానఁ గల్గిన నిత్యముగ సంధి గల్గఁదగును. సమాసత నంగీకరించునపుడే యీరెండుసూత్రములచే నగుకార్యములు గల్గెడి. వ్యస్తమున నైన నాయందుఁ గరుణ నీచేతఁ బ్రోపను మున్నగు రూపములు గలిగెడి. ఇంద్వెందులకు వ్యస్తముగఁ బ్రయోగము ప్రసిద్ధ మగుట ననిర్దిష్టము.

ఆధారార్థకావ్యయము లగుటఁ దొల్లిటిభాష నివి కళలు. అవ్యయము గొన్ని విభక్తులు గల్గి ప్రయుక్త మగుట చూపట్టెడిఁగాన నాపద్ధతిని దొల్లిటి తెనుఁగున కుపర్ణ కముతోడి కలయిక యమరె ననియు నపుడు తత్సంగతిని నందుల కిత్యాదిరూపము లేర్పడె ననియు నూహింపనగును. ఇట్లే యలిరూపము లకారముపై నికారము సమాస మునఁ గాఁగలిగె ననఁదగు. కాలక్రమమున వీనిమీఁద చేత - కొఱకు - వలన - కంటెను చేర్పఁగా ననుకరణమునం జేసి 'అందుకు, అందున' కిత్యాదిరూపములు గలిగె నని ఫలితము.

ఇత్వాలిగాగమవిధానములంబట్టి యొక్క-యొక్క- షష్ఠీతత్పురుషము లక్కఁ డెనుఁగున విభక్తి లోపించి తత్పురుషార్థమును వినాశపఱచు తత్పురుషము వేఱొకటి

లేదనుట స్పష్టము. మఱియు షష్ఠ్యతిరిక్త విభక్త్యంతములకు విభక్తిలోపము చేసిన నిజమైన తత్పురుషమె మృగ్య మనుటయుఁ దెల్లమె. ఇంకను నిట్టి సమాసముల విభక్తిలోపము గల్గినచో షష్ఠీసమాసతయే భాసించెడి ననుటయుఁ దెల్లంబు కాన విభక్తిలోపము సమాస. 25 చేఁ గలుగకుండుటకై యీవిధులు (44-45) గలిగె నని గ్రహింపఁదగును.

అది యవి శబ్దంబులయత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౪౫.

నా ... అది ... { నాది. / నాయది.

నా ... అవి ... { నావి. / నాయవి.

ఉదంతములగు తద్ధర్మవిశేషణంబులకు మీఁద లోపంబు లేదనియు నిదంతంబులగు తద్ధర్మవిశేషణంబులమీఁద నిత్యం బనియు బహుళగ్రహణముచే నెఱుంగునది.

వచ్చునది - వచ్చునవి - వచ్చెడిది - వచ్చెడివి.

టీ. 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అనునది మూలము. సమాస. 8 చే నెల్లశబ్దములకు సంబంధార్థమునఁ దచ్ఛబ్దముతో సమసించుట సిద్ధించెడి. సంబంధార్థకప్రకాశకము యొక్క-షష్ఠి. సంబంధార్థమున శబ్దములతో సమసించిన యదియవుల తొలి అకారమునకు లోపము బహుళముగ నగును. నాయొక్క+అది. సామాసికవిభక్తికి యొక్కకు నిత్యముగ లోపము. నా+అది. అదిశబ్దము నాదియున్న హ్రస్వాకారమున కీవిధిచే లోపము. నాది. ఈవిధి బహుళ మగుటఁ గలుగనపుడు దీర్ఘాంతములపై సంధివిధానము లేమి యడాగమము రా నాయది యని రూప మేర్పడును ఇట్లే హ్రస్వాంతములమీఁది యదియవులకును రూపములు గలుగును. హ్రస్వాకారాంతములపై నదియవులయత్తున కత్వసంధి తదభావముల (తనది-తనవి - తనయది - తనయవి) నత్వలోపము గలుగ నక్కఱలేకయే రూపములు సిద్ధించెడిఁగాని యాకారాంతములయు నికారాంతములయు నుకారాంతములయు మీఁద సావశ్యక మగుట నీవిధి సర్వశబ్దపరముగ సంభావింపక తీరదు. ఉకారాంతములమీఁద నత్తునకు లోపము గలుగనపుడు 34 చే నుగాగమమురాకను స్మరించునది. (రామునది) వృత్తిశబ్దము సమాసవాచక మగుట స్పష్టము. ఐనను నెల్ల శబ్దములు సంబంధార్థమున నదియవులతో వర్తించుట నిట వృత్తి యనె నని తోఁచెడి.

ఇందలి బహుళపదముశక్తిం జేసి యీవిధి పొట్టియుకార మంతమందుఁ గల తద్ధర్మార్థకవిశేషణములపై నుండు నదియవులయత్వమును లోపింపఁజేయ దనియు హ్రస్వేకారమంతమందుఁ గల తద్ధర్మవిశేషణములమీఁది యదియవుల యత్తుల నిత్యముగ లోపింపఁజేయు ననియు నీ క్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. వచ్చు+అది:— ఇచ్చో 'వచ్చు' అనునది తద్ధర్మార్థకోదంత విశేషణము. దీనికిఁ బరమున నున్న అది శబ్దాకారమునకు లోపము బహుళగ్రహణమునం జేసి గలుగదు. కాన నచ్చు పర మగుటం జేసి 33 సంధిసూత్రముచే నుగాగమము గలుగ 'వచ్చునది' అనియే రూపమగు. ఇట్లే యుదంత తద్ధర్మార్థకమునకు అవిశబ్దము పరమగునపుడును రూప మూహించికొను నది. 'వచ్చెడు' అను నెడువర్ణకము చేరిన తద్ధర్మవిశేషణరూపములమీఁద నిట్లే యది యవులయాది నున్న అకారమున కీవిధిచే లోపము రాకుండుటయు 33 సంధిసూత్రముచే నుగాగమమును నూహించునది, వచ్చెడి+అవి:—ఇది యిదంత తద్ధర్మవిశేషణము. దీనిమీఁది యదియవుల తొలి అకారములకు బహుళగ్రహణమునం జేసి నిత్యముగ లోపము గలుగ 'వచ్చెడి+ది = వచ్చెడిది. వచ్చెడి+వి=వచ్చెడివి.' అనురూపము లేర్ప డును. 'వచ్చుది, వచ్చువి, వచ్చెడియది, వచ్చెడియవి' యనునట్టి రూపములు సిద్ధింప వని భావము. ఇవియెవులను శబ్దములను జేర్చినచో ముందేగాని, పరమునఁ జేర్పరాదని (ఇవి నీవి; ఎవి నావి?) దీనిచేఁ దేలుచున్నది. మఱియు వృత్తి నగుటం జేసి వ్యస్తమునఁ బూర్వపదీభూతము లగు వీనికైన యత్తులకు లోపము గా దనుటయు స్పష్టము. సమాస 9 సూత్రముచే వీనికి యదియవులు పరములగుట సంభవించును గాన నీ వివరణమును సూరి వ్రాసికొనవలసివచ్చెను. క్రియ 44, 45 సూత్రములచే నీ విశేషణము లేర్ప డును. దీని విస్తృతి సమాస. 8 లో నరయునది.

పడ్వాదులు పరంబు లగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోపపూర్ణ బిందువులు విభాష నగు. ౨౬.

భయము ... పడె ... { భయపడె. / భయంపడె. / భయముపడె.

సూత్రము ... పట్టె ... { సూత్రపట్టె. / సూత్రంపట్టె. / సూత్రముపట్టె.

ఈకార్యము కర్తృవాచి మువర్ణకమునకుఁ గలుగదు.

గజము పడియె - అశ్వము పడియె.

టీ. 'ప్రథమావైభక్తికమోర్బిందుశ్చ మహాన్ పతిక్రియార్థేషు' అనునది మూలము. పడు, పాటు, మొదలగు పడుధాత్వర్థకములును, పట్టె, పెట్టు మొదలగు సూత్రస్థాదిపదవాచ్యశబ్దములును, బరములగునపుడు ప్రథమైకవచనప్రత్యయమగు 'ము' అనుదాని కొకమాఱు లోపమును నొకమాఱు పూర్ణబిందువును నీరెండును వికల్పము లగుట నొకమాఱు స్వస్వరూపముతో నుండుటయుఁ గలుగును. భయము+పడె—పడె యనునది పరమయ్యెఁ గాన భయముశబ్దము తుదినున్న మువర్ణకమునకు లోపము గలుగ 'భయపడె' ననియుఁ, బూర్ణబిందువు రాఁగ 'భయంపడె' ననియు, నీరెండుకార్యములు సంభవింపకున్న 'భయముపడె' ననియు రూపత్రయ మేర్పడును. భయమును బొందెనని దీని కర్థము. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణము ప్రక్రియను గమనించునది. పూర్ణబిందు విధానముచేసి యర్ధబిందువు గలుగదని గ్రహించునది. ఈసూత్రముచే నగు లోప పూర్ణబిందు కార్యములు గర్తను జెప్పు పదమునకు సంబంధించిన ముప్రత్యయమునకుఁ గలుగవు. అనఁగాఁ గారక. 24 చే ద్వితీయకు బదులుగాఁ గల్గిన ప్రథమకు, సంబంధించిన మువర్ణమునకు మాత్రమే గలుగు నని భావము. భయంపడు మొదలగువానికి భయమునందె నని యర్థమగుటచే నచ్చటి పడుధాతురూపమునకు భయ మనునది కర్త గాక యన్యము దేవదత్తాదికము కర్త యయ్యెడిఁ గాన నిచ్చో నీకార్యములు గలుగ నగును. గజముపడియె నిత్యాదులందు పడినది గజమే గాన నచ్చటి పడుధాతురూపమునకు గజమే కర్త యగుటచే నది కర్తృవాచి యగుఁగాన దాని మువర్ణకమున కీకార్యములు సంభవింపవు. ఇట్లే అశ్వము పడియె నను స్థలమునఁ బాటునందినది యశ్వమే గాన నట్టి కర్తృవాచక మగు దాని మువర్ణమునకు లోప పూర్ణబిందువులు గలుగ నేరవు. పడ్వాదులకుఁ గర్తలగు పదముల మువర్ణకముల కీకార్యములు రా వనియు, వానికిఁ గర్తలుగానట్టియుఁ గర్మార్థకములై మువర్ణకాంతము లైనట్టియుఁ బదముల మువర్ణకములకే యీ కార్యములు గలుగు ననియు ఫలితమును గ్రహించునది.

మూలము పతిక్రియార్థములు పరములగునపుడు మాత్రమే మువర్ణకమున కీ కార్యములు విధించెడి. అనఁగాఁ బడుధాతురూపములు పరములగునపుడే యనుట. అథర్వణుఁడు 'అదంతపాదిశబ్దేషు పత్యర్థే బిందులోపకౌ, వర్ణకస్యాత్ర కథితౌ క్వచిత్సుకవిసమ్మతేః' అని పాటు మొదలగు నాకారాది పడుధాతురూపములు పరములగునపుడును నీకార్యములు గల్గు నని 'పతిక్రియార్థేషు' అను మూలమునందలి బహు

వచన ప్రయోగమునకు సారస్యముం జూపుచు వివరించెను. ఈమూలవివరణముల ననుసరించినను, పెట్టు పట్టు మున్నగునవి పరమగునపుడు మువర్ణకమున కీకార్యములు గలుగుట పొసఁగదు. ప్రాచీనమునఁ గానరాకున్నను పట్టు-పఱచు-పెట్టు-మొదలగునవి పరమగునపుడు గూడ నీ లోపబిందుకార్యములు పూర్వపద మువర్ణకమునకుఁ గవి ప్రయోగములఁ గన్పట్టుచుండుటం జేసి మూలమునందలి 'పతిక్రియార్థేషు' అను బహువచన ప్రయోగమును, నథర్వణుని పైవివరణమును నాధారముగఁ గొని సూరి పడ్వాదు లని యాదిశబ్దము మూలమున గణముగా నీశబ్దములనెల్ల నిరూపించి యివి యెల్లఁ బరమగునపు డీకార్యములు గలుగనగు నని వివరించె నని తోఁచెడి.

మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబు లగునపుడు లోపము విభాష నగు. ౮౨.

చూడుము ... నన్ను ... { చూడు నన్ను. / చూడుము నన్ను.

ఇటు ... చూడుము ... { ఇటు చూడు. / ఇటు చూడుము.

చూడుమనియె - వినుమనియె. ఇచ్చట నచ్చు పరంబయినది కాఁబట్టి లోపము లేదు.

టీ. 'ప్రార్థనార్థే మురేకత్వే కథ్యతే మధ్యమార్థకః, విభాషాం తం వదంత్యేకే న ప్రాణేతు కదాచన.' అను నాథర్వణము మూలము. మధ్యమపురుషైకవచన క్రియల తుది నున్న మువర్ణకమునకు హల్లు పరమగునపుడును నేదియుఁ బరముగ లేనపుడును వికల్పముగ లోపము గలుగును. చూడుము+నన్ను:—ఇచ్చో 'చూడుము' అను మధ్యమపురుష క్రియకుఁ దుది నున్న మువర్ణకమునకు నన్ను శబ్దమునాది నున్న నకారము హల్లు పరమైనదిగాన లోపము గలుగ 'చూడు నన్ను' అని రూప మేర్పడెను. ఇటు చూడుము. ఈవాక్యమున 'చూడుము' అనుదానితో వాక్యము పరిసమాప్త మగుట నేదియుఁ బరముగ లేదు గాన నవసానమున మువర్ణకము లోపింప 'ఇటు చూడు' అను రూప మేర్పడెను. హల్లు పరమగుటగాని యేవి పరముగ లేకపోవుటగాని సంభవించు నపుడే యీకార్యము విధింపఁబడుటచే నచ్చు పరమగునపు డీలోపము గలుగ దని గ్రహింపవలె నని సూరి స్పష్టపఱచెను. చూడుము+అనియె-వినుము+అనియె:—ఇందు మధ్యమ మువర్ణకముల కచ్చుపరముగ నుండుటం జేసి మువర్ణకమునకు లోపము గలుగదు. కాన సత్వసంధి గలిగి 'చూడుమనియె' 'వినుమనియె' ననియే రూపము లేర్పడునుగాని

'చూడనిఁయొ, విననిఁయొ' ననురూపములు సంభవింప వని క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. ప్రాఢవ్యాకర్త యాడిదె (ఆడుము+ఇదె=ఆడిదె) యను మున్నగు ప్రయోగము నుదాహరించి యచ్చు పరమగునపుడు మధ్యమ ముపర్ణకలోపము కొన్ని యెడలఁ జూపట్టెడి నని యీసూత్రముఁ సవరించినాఁడు. ఇట్టివి విరళము లగుటను, నవీనము లగుటను, శ్రుతికటువు లగుటను సూరి వివరింపక విడిచె నని తోఁచెడి.

వ్యతిరేకమధ్యమమువర్ణకంబున కెల్లయెడల లోపంబు విభాష నగు.

నమ్మకుము ... ఇట ... నమ్మకిట., నమ్మకుమిట.

టీ. వ్యతిరేకక్రియకు సంబంధించిన మధ్యమపురుషైకవచనమువర్ణకమున కచ్చు పరమగునపుడును హల్లు పరమగునపుడును నేదియుఁ బరము గానపుడును లోపము వికల్పముగఁ గలుగును. 'నమ్మకుము, చేయకుము, చెప్పకుము' ఇత్యాదులు, వ్యతిరేకక్రియా మధ్యమపురుషైకవచనములు. నమ్ము మిత్యాదుల వ్యతిరేకరూపము లగుట నవి వ్యతిరేక మధ్యమపురుషరూపము లయ్యెను. ఎల్లయెడల ననుటంజేసి యజ్ఝల్లులలో నేది పరముగ నున్నను లేక పోయినను ననునర్థము లభించెడి. నమ్మకుము+ఇట:—నీవిధిచే నచ్చు పరమగునపుడు లోపము గల్గినపక్షమున నుత్వసంధి గలిగి 'నమ్మ కిట' ననియు, మువర్ణక లోపము సిద్ధింపని పక్షమున 'నమ్మకు మిట' ననియు రూపము లేర్పడెడి. ఇట్లే హల్లు పరమగునపుడును 'నమ్మక వారిని, నమ్మకుము వారిని' నను మున్నగురూపము లేర్పడు. ఇట్లే యేది పరముగ లేనపుడును 'వారిని నమ్మకు, వారిని నమ్మకుము' అను మొదలగురూపములు గలుగును. మధ్యమ మువర్ణకమునకు వలెనే వ్యతిరేకమధ్యమ మువర్ణకమునకును నచ్చు పరమగునపుడు లోపము గలుగ దని యథర్వణాహోబలుల యాశయము. కాన 'ఆగొన రింపకో జనకజాహృదయేశ, తలంపకమ్మ' మున్నగు నచ్చుపరమగునపుడైన వ్యతిరేక మధ్యమమువర్ణకలోపరూపము లసాధువు లని వా రనిరి. 'నమ్ముము, నమ్మకుము' అను నీజాతివెల్ల మధ్యమపురుషైకవచనములే యైనను వ్యతిరేకము గానిదానికిని వ్యతిరేకము నకును, నచ్చు పరమగునపుడు రూపభేదము లేర్పడుచుండుటంజేసి వేఱు సూత్రములను విరచింపవలసి వచ్చె నని గ్రహించునది.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమముడుజ్ఞులకు లోపంబు విభాష నగు ౪౯.

ఉండుము ... ఉండుము ... { ఉండుండుము.
ఉండుముండుము.

కొట్టుఁడు ... కొట్టుఁడు ... { కొట్టు కొట్టుఁడు.
కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు.

టీ. ద్విరుక్తములైన మధ్యమపురుషైకవచనబహువచనరూపములందు తొలియున్న రూపములకుఁ దుదినున్న ము, డు, అను వానికి వికల్పముగ లోపము గలుగును. ముడుజ్ఞు లనఁగా మధ్యమైకవచనబహువచనప్రత్యయములు. ఆమ్రేడితార్థము ముందే వివరింపఁ బడినది. ఉండుము+ఉండుము:—ఇందు మొదటిపదము మువర్ణ మీవిధిచే లోపింప నుత్వసంధిచే 'యుండుండు' మను రూప మగును. మువర్ణలోపము గలుగనియెడల నుత్వ సంధియే కలిగి 'ఉండు ముండు' మని యగును. ఇట్లే తక్కిన రూప మూహ్యము. మూలమువలె నంత్యలోపము గల్గు ననకుండుటంజేసి యామ్రేడితము పరముగా సుబ్విభక్తి లోపమున కొక శాస్త్రము యజంతాజాదిపదసంధి కొక సూత్రము మధ్యమ ముడుజ్ఞులలోపమున కొక సూత్రము నూరెకి సూత్రించికొనవలసి వచ్చెను. ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు కృతహ్రస్వమునకు దీర్ఘం బగు నని 'లేలెమ్ము; పోపొమ్ము;' అని యుదాహరించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త దీనిని సవరించుట నరయునది. దీన మువర్ణకమేగాక సద్విత్వమువర్ణకమును నీలోపమునకు విషయ మని తేలెడి.

విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు. ౫౦.

వర్ధతాం శ్రీః - అనియె...వర్ధతాం శ్రీ యనియె.

టీ. 'లోపో నమ ఆదికే విసర్గస్య' అనునది మూలము. ఇది మొదలుగా నైదు సూత్రములు సంస్కృత సుప్తిఙంతముల నున్న వున్నటులఁ దెనుఁగునఁ బ్రయోగించుట కుపాయమును సూచించుమూలమున నపు డగు కార్యవిశేషములఁ దెల్పును. అను కరణ మనఁగా నొకదాని నొకటి పోలుటకుఁ బాటుపడుట యని యర్థము. సంస్కృత శబ్దజాలమెల్లఁ దెలుఁగున వెలయించి సంస్కృతభాషాతౌల్యము తెలుఁగునకు సంపాదింపఁ బడునట్టిపాటును దెల్పుప్రకరణము గాన నిది యనుకరణప్రకరణ మగును. ఇందలకు 'అను' అనునది సాధనము గాన ననుకరణ మనియు ననఁదగును. కరణ మన సాధనము. 'అను' అనుదానిం దునిం జేర్చి సంస్కృతపదములు తెలుగుభాషలోనికి లాగఁబడుచున్న విగాన ననుకరణమను పేరు గల్గె నని భావము. 'అను-అని-అన్న-అన్-అనియె' ఇత్యాదు లను ధాతురూపము లనుకరణమున గ్రాహ్యము లనుట స్పష్టము.

విసర్గాంతమైనపదముగాని వాక్యముగాని యనుకరణము చేయునపుడు వాని తుదివిసర్గమునకు లోపము గల్గును. వర్ధతాం శ్రీః+అనియె:—'వర్ధతాం శ్రీః' అను వాక్య మనుకరణము చేయఁబడునదిగాన దీనితుదివిసర్గము లోపించెడి. పిదప దీర్ఘకార ముపై సంధివిధానము లేమిని శుద్ధసాంస్కృతిక మగుటను ననుధాతుయోగాని యున్న

అకారమునకు యడాగమము గలుగ "వర్ధతాం శ్రీ" యనిరెండు నసురూప మేర్పడును. లోపింపఁదగిన విసర్గమునకుఁ బూర్వమున నున్నవి హ్రస్వాచ్చులేయైనను శుద్ధసాంస్కృతికము లగుట సంధి గలుగ దనియే గ్రహింపవలెను. ఆయాసందర్భములం దాయాపాత్రలసంభాషణయందే ప్రసక్తి యనుకరణమునకుఁ గలిగెడిఁగాన ననుధాతురూపములకే ప్రవేశ మిందుఁ దఱచుగఁ గలిగెడి. కాని యనుకరణము "ఇతి - ఇత్థమ్ - ఏవమ్" అను మున్నగువానిచే జరుపుటగూడఁ గనఁబట్టును. కాని వీనితో ననుకరణము చేయునపుడు మాత్ర మివి తెలుఁగువిభక్తిచేరిన సిద్ధసమాసాదిగతపదములే యైయుండును. ఉ. "జగత్ ఇత్యాదులు గ్రాహ్యములు, రాజతే ఇత్యాదిధాతువులు." కొన్నియెడల ననుకరణము చేయకయే సంస్కృతవాక్యములఁ దెలుఁగునఁ బ్రయోగించుటయుఁ జూపట్టునని ప్రౌఢవ్యాకర్త 'అంటితి నమశ్శివాయ పాపాత్మురాలి' మున్నగువాని నుదాహరించె. శుద్ధసంస్కృతవాక్యరచన యనుకరణహీనమై తెనుఁగుకబ్బములఁ గనఁబట్టెడి. సదా సర్వదా స్వస్తి సాహి మున్నగువాని కనుకృతి గనఁబట్టదు. జయపద మనుకృతి లేకయే తెలుఁగునఁ బ్రయుక్తమై గనఁబట్టుచున్న దని ప్రౌఢవ్యాకర్త 'జయ నారాయణ పుండరీక' అని యుదాహరించె. సాధారణముగ ననుకరణమె చూపట్టు. క్వాచిత్కముగ నేవో కొన్ని యనుకరణము చేయఁబడనివి గనుపట్టు. కాన మిగిలిన వీనివిశేషములను నియమములను బ్రయోగములవలన నెఱుంగునది.

అనుకృతిని నమశ్శబ్దముతుదియత్తున కోత్వము విభాష నగు. ౫౧.

తుభ్యంనమః ... అనె ... { తుభ్యం నమో యనె. / తుభ్యం నమ యనె. }

ఈకార్యము లాఁతిచో సహితము గనంబడియెడి. గతానుగతికో లోకో యటంచుర్.

టీ. 'నమశ్శబ్దవిసర్గస్య లోప ఓత్వమపీష్యతే' అను నాథర్వణము మూలము. అనుకరణమున 'నమః' అనుదాని తుదివిసర్గము నిత్యముగ లోపించును. ఆవిసర్గమునకుఁ బూర్వమున నున్న మకారముమీఁది అకారమునకు ఓకారము వికల్పముగఁ గలుగును. విసర్గలోపము పూర్వసూత్రప్రాప్తమున కనువాదము. ఓకారవికల్పవిధానమె యీ సూత్రము క్రొత్తగ విధించినకార్యము. 'తుభ్యం నమః+అనె,' ఇందు 'తుభ్యం నమః' అనున దనుకరింపఁబడియె. ఈవాక్యముతుదినున్న 'నమః' అనుదాని విసర్గము లోపించి మకారముమీఁది అకారమున కోత్వము వికల్పముగ సిద్ధింప 'తుభ్యం నమో' అను రూప మేర్పడు. ఓత్వము గలుగనియెడల విసర్గలోపము నిత్యముగాన నది సిద్ధించి యడాగమము పరపదాద్యచ్చునకయి 'తుభ్యం నమ యనె' అని రూప మగును. నమో యను

ఓదంతావ్యయమును సంస్కృతమునఁ గన్పట్టుటచే నమశ్శబ్ద మోదంతముగఁ గన్పట్టు నపు డోదంతావ్యయ మనియు, 'నమః' అని యున్నపుడు విసర్గాంత మనియుఁ జెప్ప నగును గాన, నోత్వవిధాన మనావశ్యక మని యెన్ని చింతామణి చేయలే దనియు, దాన నీవిధియు నట్టిదే యగు ననియు ననవచ్చును. అథర్వణుఁ డోత్వమును 'నమశ్శబ్ద విసర్గస్య లోప ఓత్వమపీష్యతే' అని నమశ్శబ్దమునకు విధించుటం జేసి యాతఁడును నాదారినే పోయెను గాన నాతని వివరణ మెట్టిదైన నిదియు నట్టిదె యయ్యెడి. లుప్త విసర్గమునకు ముందున్న అకారమున కోత్వము గలుగుట నమశ్శబ్దమునకే గాక యితరము నకుఁ గూడ నగపడుచున్నది. 'గతానుగతికో లోకః+అటంచు' ఇందు గతానుగతికో లోక యను ననుకృతివాక్యమున లోకశబ్దము విసర్గము 50 చే లోపించినపిదప కకా రముపై నుండు అకారమున కోకారము గల్గి లోకో యను నోదంతరూప మయ్యెడి. ఇ ట్లితరముల కోత్వము గలుగుట యరు దని చెప్పవచ్చును.

అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనం బగు. ౫౨.

కింతత్ ... అనియె ... కింత త్తనియె.

కస్త్వమ్ ... అనియె ... కస్త్వమ్మనియె.

టీ. 'అహమాదీనాం ద్విత్వమ్' అను మూలమును వివరించు 'అంత్యాగస్య హాలో ద్విత్వం భవేదనుకృతే పరే' అను నాథర్వణము మూలము. అనుకరింపఁబడునది హాలంత మైన దాని తుది హల్లునకు ద్విత్వ మగును. 'కింతత్+అనియె, ఇం దనుకరింపఁబడిన కింతత్ అను దాని తుది తకారము హల్లునకు ద్విత్వము రాఁగ 'త్త్' అగును. అది యను ధాతురూపము నాది నున్న అకారముతోఁ జేరి 'కింత త్తనియె' ననురూప మగును. 'కస్త్వమ్+అనియె' ఇందు కస్త్వమ్ అనుదాని తుది మకారమునకు ద్విత్వము గలిగి 'మ్మ్' అగును. అది యను ధాతురూపమునాది నున్న అకారముతోఁ జేరి 'కస్త్వమ్మనియె' నని రూప మేర్పడును. పదాంతమున వికల్పమునఁ సున్నయు నుండనోపును గాన నట్టియెడల సున్నను మకారముగా భావించుటయేని మకారాంతముగనే పరిగ్రహించి ద్విత్వమును గూర్చుట యేని చేయవలయును. ఇది నిత్య సూత్రము.

అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబునకు ద్విరుక్తి విభాష నగు. ౫౩.

దాసోహమ్ ... అనె ... { దాసోహమ్మనె. / దాసోహమనె.

తత్కర్తవ్యమ్ ... అనె ... { తత్కర్తవ్యమ్మనె. / తత్కర్తవ్యమనె.

టీ. 'అహామాపీనాం ద్విత్వం' అనునది మూలము. పొల్లుమకారము తుదిఁ గల వానికిఁ గొన్నిటికి వికల్పముగ ద్విత్వవిధాన మావశ్యక మగుటఁ బ్రత్యేకసూత్రమారబ్ధము. అనుకరణమున 'అహమ్' అను మున్నగు శబ్దములతుదియున్న పొల్లు మకారమునకు ద్విత్వము వికల్పముగ నగును. 'దాసోహమ్+అనెను.' ఇందు 'దాసోహ' మను ననుకరింపఁబడుదాని తుది మకారమునకు ద్విత్వము గలిగి (మ్మ్) పరాచ్చుతోఁ గలియఁగ "దాసోహ మ్మనె" ననియు, మకారమునకు ద్విత్వము రానపుడు పొల్లుమకారము పరాచ్చుతోఁజేరి "దాసోహ మనె" ననియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణముల ప్రక్రియను గనుఁగొనునది. ఇట్లె యే హలంతముల హల్లులు నిత్యముగ ననుకరణమున ద్విత్వముం జెందఁదగినవో వానిని బూర్వ సూత్రమునను, వికల్పముగఁ జెందఁ దగిన మకారాంతముల నిందును జేర్చికొని రూపముల యథాసంభవముగ సాధించుకొనునది.

ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు వుగాగమం బగు. ౫౮.

ఇయంధేనుః ... అనె ... ఇయంధేనువనె.

అనుకృతిని విసర్గకుం గుఱుచ యగు నని యొకండు పలికె నది నిరాకరంబు. దుర్బలస్యబలం రాజా యని వినవే.

టీ. 'తత్రోతోవుర్భవేన్నిత్యమ్' అను నాధర్వణము మూలము. ఉకారాంతమగు సంస్కృత ప్రాతిపదిక మనుకరింపఁబడునపుడు గాని విసర్గము 50 సూత్రముచే నిత్యముగ లోపించిన పిదప 'వుక్' అను నాగమము నిత్యముగ నగును. 'ఇయం ధేనుః+అనె' 'ఇయంధేనుః' అనున దనుకరింపఁబడునది. దీని విసర్గము లోపించిన పిదప ధేనుశబ్దము తుది యుకారమునకు 'వు' ఆగమముగఁ గల్గును. దాన 'ఇయం ధేను వనె' అని రూపమగును. వుగాగమము కకారము పోవునాగమము గాన నిర్దిష్టమున కంతావయవముగ నగుటను స్మరించునది. ఈవిధి నిత్యము గాన నుదాత్తము వుగాగమరహితమైె 'ఇయం ధేను అనె' అనురూపమును బొంద దని గ్రహింపవలెను. 'వు' అను నాగమము నుకారమునకును ననుధాతురూపాద్యకారమునకును సంధి నిత్యము. ఇయంధేను వనె. దీర్ఘాంత మనుకరణమున హ్రస్వాంత మగు నని యొక రనిరి గాని యది మూలములేని ప్రసంగము గాన నిరాకర మని సూరి వ్రాసెను. 'దుర్బలస్య బలం రాజా+అనె':—ఇందు రాజా యను దీర్ఘాంతశబ్దము తత్సమ 51 చే హ్రస్వము గాఁజాల దని భావము. తత్సమ. 51 సూత్రమనుకరణమున నగు ప్రక్రియను బోధించునదిగాక తత్సమప్రాతిపదికములఁ

దయూరుచేయునది గాన నిందు దానికిఁ బ్రసక్తి చూపట్ట దని భావము. అనుకరణము దీర్ఘమునకు హ్రస్వము గలుగు ననుమాట సూరికాలపు వా రెవరో యన్నమాట గాని ప్రాచీన లన్నమాట గాదు గాన నొకం డని యనాదరముగ సూరి వ్రాసియుండనోపును. ఇట్టి సూత్రపంచకమున శుద్ధ సంస్కృతమునకే యనుకరణార్హత మూలము ననుసరించి ప్రతిపాదించినను నే భాషాపదము ననుకరింపవలసివచ్చినను నీ యనుధాతురూపముల నంతమందుఁ జేర్చి తెలుఁగున ననుకరింపవచ్చు ననుట నిర్వివాదము. ఇందులకు 'అహేయమన్యదేశీయం యత్తదేవ ప్రయుజ్యతే' అను నథర్వణోక్తి యాధారమయ్యెడి. ఇది సామాన్యముగ నన్యదేశ్యముల నున్నవున్నటుల నుపయోగింపవలె నను నంశమును సూచించునదైనను నట్లు ప్రయోగించుట కనుకరణమును మార్గాంతరము గానఁ బ్రమాణముగ స్వీకృతము. తెనుఁగునను సాధారణముగ ద్విరుక్తములగు పదార్థధ్వన్యాది వాచకముల కనుయోగమునసె యనుకరణ మగపడు. అట్టియెడలఁ "గొన్నింటికి ముగాగమంబై సలసలమనునట్టి రూపము లేర్పడును." అను విశేషమును బాలవ్యాకృతిని బట్టి గ్రహించునది.

వాక్యావసానంబున సంధిలేమి దోషంబు గా దని యార్యు లండ్రు. ౫౫.

సత్యము సర్వశ్రేయము - అది లేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. ఇట్లు సంధివిరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమంద చూపట్టెడు.

ఇది సంధిపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'న స్యాద్వాక్యవిరామేతు సంధ్యభావోఽపి దోషకృత్' అనునది మూలము. ఈ సంధిపరిచ్ఛేదము ననుసరించి యజంతములు (కళలును) ద్రుతాంతములు నగు నాంధ్రభాషాపద ప్రపంచమునకు వాక్యవిన్యాసమున సంధి గలుగుటయె తోఁచెడి గాన వాక్యములవల్ల నేకవాక్యతయే సంధికార్యములంజేసి సిద్ధింపఁగా నట్టి యవస్థను దొలఁగింప నీవిధి యారబ్ధమయ్యెను. కర్తృకర్మక్రియలతో వాక్యము పరిసమాప్తమైనచో మిగిలిన వక్తవ్యమును దెలుపు రెండవవాక్యముతో మొదటివాక్యమును గలుప నక్కఱ లే దని యీ విధి కభిప్రాయము. "సత్యము సర్వశ్రేయము" అనుటతో నొక వాక్యము సమాప్తమయ్యెను. "అది లేనిచో" నను రెండవవాక్యమును వేఱుగనే (మొదటివాక్యముతోఁ గూర్పక) ప్రారంభింపవచ్చును "సత్యము సర్వశ్రేయ మది లేనిచో" నని సంధి చేయ నక్కఱ లే దని భావము. ఇది గద్యకు సంబంధించిన నియమము. పద్యమున

మాత్రము వాక్యసమాప్తియుఁ బాదసమాప్తియు (రెండును) సంభవించునపుడే సంధి కూర్చుట మానవలెను గాని వాక్యాంతమైనను బాదాంతము గానపుడును, బాదాంతమైనను వాక్యాంతము గాని యపుడును విసంధి చేయరాదు. వాక్యాంతపాదాంతత్వములు రెండును సంభవించునపుడే పద్యముల సంధి మానవచ్చు నని భావము. "సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు; ఎఱుఁగ మెల్ల అంతఁ గొంద ఱధికహాస్యంబు సేసిరి; అడవిసేమిరోసె దనిరి. క్రమముపడసి యొక్క సమయంబు సేసిరి; ఒనర దాని తెఱఁగు" "పడగనున్న హనుమ భయవిహ్వలుఁడు గాఁడు; అరదమునకు సూతుఁ డచ్యుతుండు." అను ప్రయోగములంబట్టి వాక్యాంతపాదాంతము లగుట సంభవించినపుడే పద్యముల విసంధి యగపడు ననుట నిర్వివాదము. గద్యమునఁ బాదనియమము లేదు గాన వాక్యసమాప్తి యగుడు సంధి మానవచ్చును. ఇం దుదాహరణమున నుత్వ సంధ్యభావమే ప్రదర్శితమైనను నెల్లసంధులును గద్యయందు వాక్యాంతమునఁ గలుగ వనియు, నట్లే పద్యమున వాక్యాంత పాదాంత్యములు సంభవించినపిదపఁ గలుగకపోవచ్చు ననియు గ్రహించునది. సంస్కృతమున గద్యలో సంధి యైచ్ఛికము. తెనుఁగున నది పనికిరాదన నీ విధి యారబ్ధ మని ఫలితము.

ఇది సంధిపరిచ్ఛేదము సమాప్తము.

తత్సమపరిచ్ఛేదము

→(◎)←

సంస్కృతప్రాతిపదికములకు డు - ము - వు - లు - మొదలగు ప్రత్యయములను విధించి సంస్కృతసమములను సిద్ధింపఁజేయు గ్రంథభాగము గానఁ దత్సమపరిచ్ఛేదము నాఁబడెను. తత్సమముల కార్యవిశేషములను బేర్కొను గ్రంథభాగ మని ఫలితము. సంస్కృతప్రాకృతసమం బగు భాషకుఁ దత్సమసంజ్ఞ సిద్ధమైనను నీ పరిచ్ఛేదమునఁ బ్రాకృతసమముల ప్రస్తావనమే గాన రామిని గేవల సంస్కృతసమముల రూపసాధన ప్రక్రియయే యగపడుచుండుటను దత్సమశబ్దము సంస్కృతసమవాచకమే యగును. దీనఁ దచ్ఛబ్దము సంస్కృతపదవాచక మనియు దానికి సమము (దుల్యము) తత్సమ మనియుఁ దత్సమపదమున కిట వ్యుత్పత్తి నూహించుకొనునది. ఇది యందును నజంత శబ్దముల ప్రక్రియం దెలుపు భాగము గాన నజంతపరిచ్ఛేదము నాఁబడును.

డు - ము - వు - లు - ప్రథమ. ౧.

టీ. 'డుమువులవః ప్రథమా స్యాత్' అనునది మూలము. 'డు-ము-వు-లు' అను నీ నాల్గును బ్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు గాన వీనికిఁ బ్రథమాసంజ్ఞ చేసెను. వీని విభాగాదులు మీఁద స్పష్టపడును.

నువర్ణంబు - ద్వితీయ. ౨.

టీ. 'కూర్చిలనునయోర్భవేద్ద్వితీయాతు' అనునది మూలము, 'ను' అనునది ద్వితీయాప్రత్యయ మగుట దీనికి ద్వితీయ మని పేరు. మూలము కూర్చిని ద్వితీయ యనెడిఁ గాని యిది కూర్చుధాతు క్త్వార్థకరూపముగా నిరూపింప నవకాశముండుటచే దీనిని ద్వితీయాప్రత్యయముగ సూరి దలంపలే దని తోఁచెడి. ఇట్టి దానిఁ బ్రత్యయ మన్న గుఱించి గుఱిచి మొదలగు వానిఁగూడఁ బ్రత్యయము లనవలసివచ్చును గాన వీనిని సూరి యుపేక్షించె నని తోఁచెడి. ఈతని వ్యాకృతిపద్ధతియందు 'ల' అనునది ద్వితీయాప్రత్యయము గాక ద్వితీయాదిబహువచనములందుఁ గలుగు నాగమముగ నెన్నఁబడుటచే బ్రత్యయముగ ననాదృతము. మఱియు 'మహతోనితౌవిభక్త్యా టాదౌ వచనద్వయేక్రమేణ స్తః' అని మూలము తృతీయాబహువచనము మొదలుగా నెల్లవిభక్తుల బహువచనములందును లకారవిధానముం జేయుచుండుటచేత ద్వితీయా బహువచనమందును నదే యనినఁ బ్రక్రియ సక్రమముగ నుండు ననియుఁ బైరీతి ననుసరించి లకారము బహుత్వప్రకాశ

కమే గాని విభక్తిప్రత్యయము గా దనియుఁ దలంచి సూరి దీనిని ద్వితీయగా నెన్నఁడయ్యెను. ఇంతియగాక మూలమునందువలె నిండుఁ గళ గాని దానికెల్ల ద్రుతము తుది నంటు నను పద్ధతి యనాదృతము గాన 'రాములను' ఇత్యాదిరూపములసిద్ధికై ద్వితీయా బహువచనమున లకారము ప్రత్యయమన్నను నువర్ణము చేర్పక తప్పదు గానఁ [illegible] తృతీయాదిబహువచన రూపములందువలె నిందును లకారం మాగమముగనే యంగీకృతమై నువర్ణమే ప్రత్యయముగ లెక్కింపఁబడె నని గ్రహించునది. ఇట్లే నియనునది [illegible] మని తలంచియు డుమంతంబుమీఁదను నికారాంతాదులమీఁదను నగు నివర్ణకము నువర్ణక పరిణామరూపమే యనియు నెన్ని నివర్ణకమును బ్రత్యయముగ నెన్నక [illegible]. 23-24-25-26 లచే నువర్ణకమును నివర్ణకముగా మార్చి కృతార్థుఁ డయ్యెను.

చేత - తోడ తృతీయ. 3.

టీ. 'తో చేత తోడ చే చ తృతీయాయాం' అనునది మూలము. 'చేత-తోడ' అనునవి తృతీయాప్రత్యయములు గాన వీనికిఁ దృతీయసంజ్ఞ చేసె. మూలము 'తో-చే' లను గూడఁ దృతీయాప్రత్యయము లనుచున్నను, చేత - తోడల యాద్యక్షరశేషములే యవి యని స్పష్టపడుచుండుటంజేసి సూరి 10 సూత్రముచే వానిని చేత - తోడల యాద్యక్షరశేషములుగ నెన్ని సహజతృతీయాప్రత్యయములుగ గణింపఁ డయ్యెను. 'తోడుత-చేసి-మెయి-సై-మయి' ననునవి స్వతంత్రపదములు గాఁ దలంపఁబడుటను బ్రత్యయములుగ లెక్కింపఁబడవయ్యె. మూల మిట్టి భావనఁ జేసియే వీనిని ప్రత్యయము లనదయ్యెఁ గానఁ దదనుసారముగ సూరియు ననఁడయ్యె.

కొఱకు - కయి - చతుర్థి. 4.

టీ. 'కొఱకు కై చతుర్థ్యాస్స్యాత్' అనునది మూలము. 'కొఱకు-కయి' అనునవి చతుర్థీప్రత్యయము లగుటఁ జతుర్థి నాఁబడును. 'కయి' అనునది కైగాను క్రియ. 103 సూత్రముచే వికల్పముగ నగుం గాన 'కై' యని మూలము ననుసరించి యన లేదు. మఱియు మూలానుసారముగ 'కై' యన్న పై 103 క్రియాసూత్రముచే 'కయి' సిద్ధింపదు గాన 'కయి'నే మూలముగ నెన్నె నని గ్రహించునది. (చూ. క్రియ. 103) తొల్లి చతుర్థీప్రత్యయముగఁ గన్పట్టు 'పొంటె' నను దానిని, స్వతంత్రశబ్ద మని యెన్ని గావలయు మూలము ప్రత్యయముగఁ దలఁపమి నిదఁడును దలఁపఁడయ్యెను.

వలన - కంటె - పట్టి - పంచమి. 5.

టీ. 'పట్టి-వలన-కంటె ఇతి పంచమీ' అనునది మూలము. 'వలన-కంటె-పట్టి' ఇవి పంచమీప్రత్యయము లగుట వీనికిఁ బంచమీసంజ్ఞ. 'వల్ల-కన్న' అనునవి పంచమీ

ప్రత్యయము లనుటకుఁ బ్రాచీనప్రయోగము లగపడమిని వాని నిందుఁ జేర్పకున లే దని తోఁచెడి. వీని యితర విషయము 7 సూత్రపుఁ డీకలోఁ దుది నరయునది.

కు - యొక్క - లోపల - షష్ఠి. ౬

టీ. 'అన్య లోపలకిఁకుయొక్కాన్యాః' అనునది మూలము. 'కు-యొక్క-లోపల' ఇవి షష్ఠీప్రత్యయము లగుట షష్ఠి నాఁబడెను. 26 చే కువర్ణకము కివర్ణమగుం గాన కివర్ణకము వేఱుగ నంగీకృతము గా దయ్యెను. 10 చే లోపల వర్ణకముండి లో సిద్ధించెడిఁ గాన లో నను దానిని వేఱుగ నంగీకరింపఁబడ దయ్యెను.

అందు - న సప్తమి ౭.

టీ. 'అన్ద్విందు నాస్తు సప్తమీ' అనునది మూలము. 'అందు-న' అనునవి సప్తమీప్రత్యయములు గాన వీనికి సప్తమి యని సంజ్ఞ. మూల మలిగాగమము సిద్ధింపఁ జేయుటకే యిందును సప్తమిగ నెన్నె నుగాని యిది సప్తమీప్రత్యయముగ శబ్దములకుఁ జేరమింజేసి నూరి యాయలిగాగమప్రయోజనమును సంధి ౪౪ చేఁ గూర్చుటంజేసి దీనిని సప్తమీప్రత్యయముగ నంగీకరింపఁబడ దయ్యెను. నవర్ణకము కారకము 18 చే జడ వాచకముల కగున దనుట మఱువ రాదు. మఱియు నవర్ణక ముదంతజడంబు తృతీయకు (కారకము 23 చే) నగుటను గూడ నరయునది.

కాలక్రమమున నవి జ్ఞాతప్రకృతులైన కర్మ స్వతంత్రపదముల శిష్టభాగములు ప్రత్యయము లనుట నిర్వివాదము. ఈ లక్షణము ననుసరించి తెలుఁగున 'డు-ము-వు-లు, ను, కు, న,' అను నవియే ప్రత్యయము లయ్యెడి. తక్కినవి యర్థవంతము లగు పదము లగుట ప్రసిద్ధము. దీన నాంధ్రభాష సంస్కృతమువలెఁ గేవల మవిజ్ఞాతప్రకృతిక ప్రత్యయభాష గాక విజ్ఞాతావిజ్ఞాతప్రకృతిక ప్రత్యయభాష యగుచున్నది. మఱియు నవిజ్ఞాతప్రకృతులుగ నెన్నఁబడు "డు-ము-వు-లు" అను వానిలో 'డు' అనునది మహత్ప్రథమపురుషైకవచన కర్తృవాచక మగువాఁ డను దాని వా లోపింప నేర్పడిన రూప మని తోఁచెడి. ఇఁక 'ము' అనునది పొల్లు నకారనుఁగమందుఁ గల 'జ్ఞానమ్' మొదలగు వానికిఁ దెనుఁగున సుఖోచ్చారణార్థము పదాంతమునఁ జేరెడు ఉకారముచే సిద్ధించిన 'జ్ఞానమ్+ఉ=జ్ఞానము' మున్నగు రూపముల యనుకరణమునఁ దక్కుంగలవానికిని గల్గిన దని తోఁచెడి. 'వు' అనునది ఉకారాంతములమీఁది నోష్ఠ్యోచ్చారణతౌల్యమునంజేసి సుఖోచ్చారణమునకై వుప్రష్టముగా నైన 'శంభువు' ఇత్యాదుల యనుకరణవిధి నన్యములకును గలిగిన దని తోఁచెడి. 'లు' అనునది బహుత్వప్రకాశకమగు 'పలు' శబ్దము పకారము లోపింపఁగా సిద్ధించిన దేమో యని యనుమానము పొడమెడి. 'గళ్-గళు' అను

వాని గకారము లోపింప నేర్పడిన దని విమర్శకాశయము. ఇట్లే ద్వితీయాప్రత్యయ మగు నువర్ణము 'లను-నిను-నను-' అను వాని యాద్యక్షరములు లోపింప నేర్పడినదేమో యని సందియము గలిగెడి. 'కు' అనునది 'ఒక' శబ్దమునందు ఒకారము లోపింపఁగా సుఖోచ్చారణమునకై తెలుఁగునఁ జేరిన ఉకారముతో సిద్ధించినరూపమో లేక ఒకారము తన సహజమగు నుకారస్వరూపమునంది కవర్ణముపైఁ బడుటను సిద్ధించిన రూపమో యని యనుమానము గలిగెడి. 'న' అనునది నడు లేక నడుమ శబ్దము నాద్యక్షరశేషమో (కూరునం దిత్యాదులఁ బ్రకృతిప్రత్యయములకు నడుమ సుఖోచ్చారణార్థమైన 'న్' అను దానితోఁ గలిసి నందుగా నేర్పడిన రూపమునుండి 'ందు' అను దాని వేఱుపఱుప నరూపమునంది యనుకరణవిధిని గృత్రిమోదంతములకును సప్తమ్యేకత్వమున సిద్ధించినదో యని యూహ పొడమెడి. ఏమైన నేమి? పైని నిరూపించినవి యవిజ్ఞాతప్రకృతు లగుటఁ బ్రత్యయములు నాఁబరఁగె నని తేలినది. భాషాతత్త్వవిమర్శకులు సర్వద్రావిడభాషాలోడనమున నీ ప్రత్యయములంగూర్చి వేఱొకరీతిని వ్రాసిరి. (చూ. కో. రా. సంధి.) తత్తదర్థబోధకము లగు శబ్దములు దుదినిగూర్చి విభక్త్యర్థముల బోధింపఁగాఁ గాలక్రమమున నవ్వాని యాద్యక్షరాదు లుచ్చారణమున లోపించుడు నవి ప్రత్యయములైన వని నాయూహ.

తృతీయాదులకు నుగాగమం బగు. ౮.

రామునిచేతను - రామునితోడను - రామునికొఱకును - రామునివలనను - రామునికంటెను - రామునకును - రామునియందును.

టీ. కళలుగాని (కయి పట్టి యొక్కలు దప్ప) తృతీయాదివిభక్తులకుఁ దుదిని నువర్ణము చేరును. రామునిచేత: ఇది తృతీయావిభక్తి యగు చేశబ్దకము చేరిన పదము. దీని తుదిని నుగాగమము గలుగ 'రామునిచేతను' అని యగును. విభక్తులు ప్రత్యేకప్రయోగమున కనర్హములును బ్రకృతితోడనే యుండునవిగాను నగుటఁ బ్రకృతితోడ నవ్వానిని గూర్చి నుగాగమము గల్గె ననుటకే రామునిచేత నను నట్టివి చూపఁబడెను. ఇట్లే తక్కిన వుదాహ్యములు. 10 చే: బ్రథమాక్షర శేషములైన వానికిని నీ నుగాగమము 'ఏకదేశ వికృత మనన్యవత్' అను నుక్తింబట్టి యగు నని గ్రహించునది.

కయి - పట్టి - యొక్కలకు నుగాగమంబు లేదు. ౯.

రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - రామునియొక్క.

టీ. 'కయి-పట్టి-యొక్క' అను విభక్తులతుదిని నువర్ణము గలుగదు. ఇవి కళలుగాన వీనికి నుగాగమప్రాప్తి లే దని గ్రహించునది. 'రామునికయిను' ఇత్యాదులు

సిద్ధింప వని భావము. మూలము కళలుగానివానికెల్ల 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్వర్థ్వ్యానుజీవిత ద్రుతా నిత్యమ్' అని నకారమును జేర్చునదిగాన నం దీరెండుసూత్రములకు మూల మగపడదు. కాన 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో' అనుదానినే పైరెండుసూత్రములకు మూల మనవలెను.

చేత-తోడ-లోపల వర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు. ౧౦.

ప్రత్యయంబు వర్ణకం బని ప్రాచీనులు వ్యవహారింతురు.

రామునిచే - రామునితో - వనములలో.

టీ. 'చేత - తోడ - లోపల' అను ప్రత్యయములందలి ప్రథమాక్షరములైన, 'చే - తో - లో' అనునవి వికల్పముగ మిగులును. వికల్ప మనుటంజేసి పక్షమున 'చేత - తోడ - లోపల' అనియు నుండవచ్చును. "రామునిచే, రామునిచేత." తక్కినవిట్లే గ్రహించునది. నుగాగమ మాద్యక్షరశేషమునకును నగు ననవలెనుగాని 'రామునిచేను గరుణచూపఁబడెను, రామునితోను దిరిగె, వనములలోను బరఁగె,' అనునట్టి స్వత్వ రూపము లరు దని తోఁచెడి. 'ప్రత్యయ ఇహ వర్ణకః' అని చింతామణి ప్రత్యయమును వర్ణక మని వ్యవహారించెను. తదనుసారముగఁ దద్వ్యాఖ్యాతలును బ్రత్యయమును వర్ణక మనిరి. కానఁ బ్రత్యయమును వర్ణక మని యనిన ప్రాచీనులు చింతామణి కర్తృ తద్వ్యాఖ్యాతలే యని యెన్నవలెను.

డు - ము - వు - న లేకవచనంబులు. ౧౧.

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయం బేకవచనంబు, రాముఁడు - సోముఁడు - వనము - ధనము - ధేనువు - భానువు.

టీ. మొదటి 7 సూత్రములచేఁ జెప్పఁబడిన ప్రత్యయములలో 'డు-ము-వు-న' అను నాల్గును నేకత్వమునే బోధించెడి. అనఁగా నివి ప్రకృతి కేకవచనముననే యగు నని భావము. ఇందు 'డు-ము-వు' అనునవి యాయాప్రకృతులకుఁ బ్రథమైకవచనమునను, 'న' అనునది యుదంతములకు సప్తమ్యేకవచనమునను, సిద్ధించున వగుట వీని నేకవచనములుగా నిరూపించుట పొసఁగెను. ఈపైని నిరూపించిన ప్రత్యయములతోఁ గూడినపదము లొక పదార్థమునే బోధించెడిఁ గావునను, నట్టిశక్తి ప్రత్యయమునకే గలదు గావునను వీని కేకవచనము లని యంటి నని సూరి యీక్రిందివివరణమున కాశయము. ఈక్రింది డు-ము-వు-లతో గూడినపదము లాయాపదార్థముల యేకత్వమునే బోధించుచున్నవిగాన నవి యేకవచనము లయ్యెను. ఇట్లే 'చెట్టున' అను నవర్ణక

మొక్క చెట్టునే తెలిపెడిఁగాన నిత్యాదులందలి నవర్ణకమును నేకవచనమే యని యెఱుంగవలయును. ఈ నవర్ణకము కారక. 23 చే నుదంతమునకుఁ దృతీయైకవచనము నందే సిద్ధించెడిఁ గాన నాయవస్థను గమనించినను, నిది యేకవచనమే యయ్యెడి. మూలమును సుబోధకై సూరి యిట్లు విపరించెను.

లువర్ణంబు బహువచనంబు. ౧౨.

బహుత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయంబు బహువచనంబు. రాములు - సోములు - వనములు - ధనములు - ధేనువులు - భానువులు.

టీ. పదార్థముల యనేకతను బోధించు ప్రత్యయము బహువచనము. క్రింది యుదాహరణములందు, 'రామ' ఇత్యాది ప్రకృతులకుఁ జేరిన లువర్ణకము రాములయొక్క నేకత్వమును దెల్పెడిఁగాన నిది బహువచన మనంబరఁగెను. 31 సూత్రముచే బహుత్వబోధకముగా లువర్ణమును విధించుటంజేసి యదియును బహుత్వ బోధకమే యని గ్రహించునది.

తక్కినవి యుభయంబులు. ౧౩.

మిగిలిన ప్రత్యయము లేకత్వ బహుత్వములకు బోధకము లని యర్థము. వనమును - వనములను - వనముచేతను - వనములచేతను - వనముతోడను - వనములతోడను.

టీ. తక్కిన ప్రత్యయములెల్లను నామప్రకృతులతోఁ గూడి వాని యేకత్వమును బహుత్వమును గూడఁ దెల్పును గాన నవి యేకవచన బహువచనసాధారణము లని భావము. 'వనమును-వనములను' ఇత్యాదులందు 'ను' మున్నగు ప్రత్యయము లేకవచన బహువచన సాధారణములై గనవట్టుచుండుటంజేసి యని యేకత్వబహుత్వబోధకములై యుభయములు నాఁబరఁగె నని సమన్వయము. కాని ద్వితీయాది బహువచనములందు లకారమే బహుత్వప్రకాశకము గాని ప్రత్యయములు గావను నంశము లకారాభావమున బహుత్వము వెల్లడిగామిని స్పష్టము. కావున ద్వితీయాది బహువచనములందుఁ బ్రత్యయములను బహుత్వబోధకములుగా నెన్నుట యస్వరస మనియు నీప్రత్యయము లేకవచన బహువచన సాధారణము లనుటయే యుచిత మనియుఁ దోఁచెడి.

ఓ యామంత్రణంబునం దగు. ౧౪.

ఓ యనుశబ్దము సంబోధనంబునం దగు నని యర్థము. ఇది సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపంబడును. ఓశబ్దంబు లేకుండియు సంబోధ్యవాచకంబు ప్రయోగింపవచ్చును. ఓ రాముఁడ - ఓ రాములార - రాముఁడ - రాములార.

టీ. 'ఓయిరాత్యామన్త్రణే చ విక్ృతౌ స్యాత్' అనునది మూలము. ఆమన్త్రణము సంబోధన మనునవి పిలుచు టనుదానికిఁ బర్యాయములు. పిలుచుటను జెప్పునది ఓకారము. పిలుచుటయందుఁ బిలువఁబడుదానిని జెప్పుపదమునకుఁ దొలుఁదొల్త 'ఓ' అనువర్ణము గలుగును. ఓకార మామన్త్రణార్థక మనియు నిది యామన్త్రితవాచకమున కవ్యవహితపూర్వముగా నుండు ననియు నభిప్రాయము. సంబోధ్య మనఁగాఁ బిలువఁదగినది. సంబోధ్యవాచక మనఁగాఁ బిలువఁదగిన పదార్థమును జెప్పుపదము. సంబోధ్యవాచకమునకును ఓ శబ్దమునకును నడుమ నేపదమును నుండరా దని ఇది సంబోధ్యవాచకంబున కనువివరణమున కభిప్రాయము. క్రింది యుదాహరణములందు సంబోధ్యవాచక మగు రామశబ్దమున కవ్యవహితపూర్వముగ నోశబ్దముండుటను గమనించునది. రాముఁడు సంబోధ్యుఁడు గానఁ దద్వాచకము సంబోధ్యవాచక మని యెన్నునది. సంబోధనవాచకము ఓశబ్దము సంబోధ్యమునకు ముందు చేర్పకయె ప్రయోగింపవచ్చును రాముఁడా! అనియు ననఁదగు నని భావము కాన నీవిధి యైచ్ఛిక మని తేలెను. సంబోధ్యవాచకమునకును నోశబ్దమునకును నడుమ సంపర్కయోగ్య మగు పదములతోడి వ్యవధాన ముండఁదగు నని 'ఓ వినువీధి నున్న ఖచరోత్తములార' అని యుదాహరించి ప్రౌఢవ్యాకర్త సంబోధ్యవాచకమునకు ముందే ప్రయోగింపఁబడు నను సూరివాక్యమును సవరించినాఁడు. సంబోధ్యవాచకమునకు సంబంధించిన విశేషణము దానికి సంబంధించిన యితర పదము నను వ్యవధానస్వరూపమును గూడ నిర్వచించినాఁడు. 'ఓయిరాత్యామన్త్రణే చ విక్ృతౌ స్యాత్' అని (ఓయి) రెండక్షరముల పాఠమునే బాలసరస్వతియు నథర్వణుఁడు మూలస్థముగా నెన్నిరి. ఆథర్వణుఁడు దాని కాధారముగఁ గొనియే యందుఁ దుదివర్ణమునకు లోపమును బ్రతిపాదించి ఓ శబ్దమును సిద్ధింపఁజేసినవాఁడు. స్త్ర్యామంత్రణమున ఓయి శబ్దప్రయోగము బోసఁగమిం జేసి పురుషామన్త్రణమున వికల్పముగను స్త్ర్యామన్త్రణమున నిత్యముగను 'యి' అను తుదివర్ణమును లోపింపఁజేయ నహోబలుఁడు పాటుపడినవాఁడు. ఇదంతయు నేల యని సూరి 'ఓ' అను నొక్క యక్షరము పాఠమునే ప్రమాణీకరించినవాఁడై వానికి యివర్ణము క్రింది సూత్రముచే సంపాదించి యథర్వణ - బాలసరస్వ - త్యహోబలాంగీకృత రూపములనెల్ల సంపాదించినాఁడు.

ఓశబ్దంబునకుం బురుష నీచ స్త్రీపురుషామన్త్రణంబులందు
యి - సి - రి - వర్ణంబులు విభాష నంతాగమంబు లగు. ౧౫.

ఓయిరాముఁడ - ఓ రాముఁడ - ఓసిదుష్టురాల - ఓదుష్టురాల - ఓరిదుష్టుఁడ - ఓదుష్టుఁడ.

టీ. 'ఓయిత్యామన్త్రణే చ వికృతౌ స్యాత్' అను చింతామణి 'వికృతావత్ర లోపస్స్యాత్సంబుద్ధ్యోయిపదే తు యేః, నీచతాయాం రిసీ స్యాతామ్' అని వివరించు నాథర్వణము మూలము. మగవాని యామన్త్రణమునఁ దద్వాచకమగు ఓశబ్దమునకుఁ దుదిని 'యి' అనునదియు నీచురాలి సంబోధనమున 'సి' అను వర్ణమును, నీచపురుషుని యాహ్వానమున 'రి' అను వర్ణమును వికల్పముగఁ గలుగును. 'ఓయి - ఓసి-ఓరి' అని యేర్పడు నని భావము. వికల్ప మగుటఁ బక్షమున 'ఓ' అని యుండును. ఓ రాముఁడ:—ఇది యుత్కృష్టపురుషామన్త్రణముగాన నామన్త్రణవాచకమగు ఓశబ్దమునకు 'యి' అను వర్ణ మంతమున నాగమముగఁ గల్గి 'ఓయి రాముఁడ!' అను రూప మయ్యెను. 'యి' అను వర్ణము వికల్పముగ నయ్యెడిదిగానఁ బక్షమున 'ఓరాముఁడ' అను రూప మేర్పడును. 'ఓ దుష్టురాల' ఇత్యాదులందు దుష్టత్వముచే స్త్రీ నీచురాలగుచున్నది గానఁ దదామన్త్రణవాచకమగు ఓశబ్దమునకు 'సి' వర్ణము చేరి 'ఓసి దుష్టురాల' అను రూపము సిద్ధించును. సివర్ణము గలుగని పక్షమున 'ఓదుష్టురాల' అగును. 'ఓదుష్టుఁడ' ఇత్యాదులందు దుష్టత్వముచేఁ బురుషుఁడు నీచుఁడు నాఁబడుచున్నవాఁడు గానఁ దదామన్త్రణవాచకమునకు 'రి' వర్ణము గలిగి 'ఓరి దుష్టుఁడ' అనురూప మగును. రివర్ణము గలుగనియెడల 'ఓదుష్టుఁడ' అను రూపము సిద్ధించును. నీచత్వమునకు దుష్ప్రవర్తన దుశ్శీలములే కారణములుగ నెంచి స్త్రీపురుషుల నీచత్వమును నిర్ణయించికొనవలసి యుండుట నుదాహరణములు సూచించుచున్నవి. కాని యధమజాతి స్త్రీపురుషామన్త్రణమునను దద్వాచకమగు నోశబ్దమునకు 'సి - రి' వర్ణములు గలుగుట చూపట్టును. నీచస్త్రీ పురుషామన్త్రణమున 'సి - రి' వర్ణములు విధించుటం జేసి మొదటఁ జెప్పఁబడిన యివర్ణ ముత్కృష్ట పురుషామన్త్రణ విషయము దుష్టుఁడుగాని సామాన్యపురుషుని యాహ్వానమువిషయము నయ్యెడి నని గ్రహింపవలసియున్నది. పూర్వోక్త సూత్రము ననుసరించినను దక్కువజాతి యాఁడువానిని నట్టిపురుషుని సంబోధించునపుడును లేక యెక్కువజాతి స్త్రీపురుషుల సంబోధించునపుడును, లేక దుశ్శీలురుగాని స్త్రీపురుషుల సంబోధించునపుడును మిత్రత్వమునం జేసియే యట్టిపిలుపు సంభవించెడి నని స్పష్టపడెడిఁగాన నధమజాతి స్త్రీపురుషామన్త్రణమున నోశబ్దమునకు 'సి - రి' వర్ణములు గలుగుట సూరిహృదయము గానట్లును నట్టిప్రయోగము లగపడిన వానిని మైత్రిచేఁ గలిగిన వానినిగా సమర్థింపవలెననియే యాతఁడు భావించినట్లును స్పష్టమయ్యెడి ప్రయోగములు ప్రాచీనము లిట్లె దృష్టము లగుట సూరి యిట్లు నిరూపించుటకుఁ గారణ మని గ్రహించునది. (చూ. అహో. 24 పుట.) ఈ సందర్భ మహోబలగ్రంథానుసారము.

ఓరి యోసి మైత్రియందుం గలవు ౧౬.

ఓరి చిన్నికృష్ణ - ఓసి ముద్దుబాల. ఓయి మొదలయినవానికి స్వాతంత్ర్యప్రయోగముం గలదు. సంగతియె యోయి - ఓసి పోవే - ఓరోరి యుం రెండుం బోవచ్చు. వీనికి దీర్ఘంబుం గల్గదు. ఓయీ విప్రకులావతంస - ఓరీ దుష్టనిశాటులార - ఓసీ ననుం జెనకరాకు.

టీ. 'క్వచిన్మైత్ర్యాం చ తచ్ఛ్రితికః' అను నాథర్వణము మూలము. నీచపురుష నీచ స్త్రీసంబోధనముననే గాక స్నేహప్రకాశక మగు పురుష స్త్రీసంబోధనమునను సంబోధనవాచక మగు నోశబ్దమునకు 'రి-సి' వర్ణము లాగమములై ఓరి ఓసి రూపములు సిద్ధించునని యర్థము. ఓరి చిన్నికృష్ణ:—ఇచట చిన్నికృష్ణ యను పురుషవాచక మగు సంబోధ్యమునకు ముందు 'ఓరి' యను నామంత్రణవాచకము మైత్రిద్యోతకముగాఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. ఇట్లే 'ఓసి ముద్దుబాల' యనుచో ముద్దుబాల యను స్త్రీసంబోధ్య వాచకమునకుఁ బూర్వము 'ఓసి' అను నామంత్రణవాచకము స్నేహద్యోతకముగాఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. 'ఓయి-ఓసి-ఓరి' అనువానికి సంబోధ్యమునకుముందే గాక స్వతంత్రముగను బ్రయోగము గలదు. అనఁగా నివి యామంత్రణవాచకము లైనను స్వతంత్రముగ నాయా పురుష స్త్రీసంబోధ్యములంగూడఁ జెప్పునవై యామంత్రణసంబోధ్యములకు రెండింటికిని వాచక మగు నని భావము. ఓసి పోవే:—ఇచ్చోట నోసి శబ్దము స్వతంత్రముగఁ బ్రయుక్తమై స్త్రీసంబోధనము జెప్పుచున్నది. ఇట్లే 'ఓరి+ఓరి = ఓరోరి' అనుచో నోరి శబ్దము పురుషామంత్రణమును స్వతంత్రముగఁ బ్రకాశితము సేయుచున్నది. 'ఓయి-ఓసి-ఓరి' అనువానికి దీర్ఘమును బ్రయోగములఁ జూపట్టెడి. ఓయీ విప్రకులావతంస:—ఇచ్చోఁ బురుషామంత్రణవాచక మగు నోయి యనునది దీర్ఘాంతమయ్యె. ఓరీ దుష్టనిశాటులార:—ఇచ్చో దుష్టపురుషామంత్రణవాచకమగు నోరి యనునది దీర్ఘాంతమయ్యెను. ఓసీ ననుఁ జెనకరాకు:—ఇందు దుష్టస్త్రీ సంబోధన వాచకమగు నోసియనునది దీర్ఘాంతమయ్యెను. తుది యుదాహృతి ననుసరించి స్వాతంత్ర్య ప్రయోగార్హము లైనపుడును నీ దీర్ఘాంతత్వము సిద్ధింపవచ్చుననుట తెల్లము. ఓరీ దుష్ట నిశాటులార:—ఈయుదాహృతి ననుసరించి సంబోధ్యవాచకము బహువచనాంతం బైనను నామంత్రణవాచకము లివియే యగు నని గ్రహించునది. 'రో ఇతి స్త్రీవాచకో భవేత్, పరత్రైవ ప్రయోగః' 'క్వచిదామంత్రణేక్వానోరైవకృతాత్పరతో మతః' అను నాథర్వణము నూఁతగఁ గొని 'రా' యను నవ్యయమును దాని హ్రస్వరూపమైన 'ర' అనునదియు స్త్రీవాచక సంబోధ్యములకుఁ బరమునను, 'కాన-అల-అలా' అనునవి

దేశ్య స్త్రీవాచక స్త్రీసమ సంబోధ్యశబ్దములకుఁ దరువాతను, నామంత్రణమునఁ బ్రయుక్తములై యగపడుచున్న వని ప్రౌఢవ్యాకర్త సంబోధ్యవాచకములకు మీఁదఁ బ్రయుక్తములైనవానిని బ్రయోగములతోఁడ నిరూపించినవాఁడు. ప్రాచీన గ్రాంథి కాంధ్రమున నట్టి ప్రయోగము లగపడమిని నాంధ్రశబ్దచింతామణి మూలము వీనిని దలంపమిని సూరి వీనిని దలంపఁడయ్యెను.

స్త్రీతిర్యగ్జడభిన్నంబులును వానివిశేషణంబులును మహత్తు లనంబడు. ౧౭.

తిర్యక్కు లనఁగాఁ బశుపక్ష్యాదులు. జడము లనఁగా నచేతనములు.

టీ. 'స్త్రీపశుజడాన్యనాన్యే మహదాఖ్యా స్తద్విశేషణాశ్చాపి' అనునది మూలము. స్త్రీవాచకములును వానికి విశేషణములగు శబ్దములును, పశుపక్ష్యాది తిర్యక్కులను జెప్పు శబ్దములును వానికి విశేషణములగు శబ్దములును, నప్రాణివాచకములును వానికి విశేషణములగు శబ్దములును దప్ప, నితరములెల్ల మహత్తులు నాఁబడును. మహద్వాచక విశేషణములును మహత్తులే యనుటఁ బై వివరణమునుబట్టియే స్పష్టమయ్యెడి. మొత్తము మీఁదఁ బురుషవాచకములకు మహత్సంజ్ఞ యనుట స్పష్టము. స్త్రీవాచకములకు మహతీ సంజ్ఞ మీఁదఁ గనవచ్చును. తిర్యక్కు లనఁగాఁ బశువులు పక్షులు మొదలగునవి. జడము లనఁగా సంచారములేని కొండలు చెట్లు సముద్రములు మొదలగు ప్రాణము లేనివి. వృక్షములు నవీన నాగరిక సిద్ధాంతానుసారముగఁ బ్రాణులే యైనను గమనాభావము ననుసరించి యప్రాణులుగానే యంగీకృతము లయ్యెను. మహదమహద్విచారము వివక్షాధీనము. దీన సముద్రుఁడు ఉరగులు భుజగజాలుఁడు అశోక్త్తమున్ అను రూపములు గలుగు. 'కేచిచ్చామహతశ్శబ్దా మతే కవిశిఖామణేః, పురుషాఖ్యా భవంతి' అని యాథర్వణము. (చూ. అహో. 256 పుట.) సంస్కృతశబ్దముల లింగమునుబట్టి రూపసిద్ధి చేయుట పొసఁగమిని మహదమహత్సంజ్ఞాకరణ మావశ్యక మయ్యె ననుట స్పష్టము.

క్లీబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషం బుంలింగ తుల్యంబు లగు. ౧౮.

మిత్రశరణ్యప్రధాన పాత్రాదులు మిత్రాదులు.

టీ. 'క్వచిదర్థవిశేషే తు క్లీబే తూ భయరూపతా' అను నాథర్వణము మూలము. మహత్తులం జెప్పునవి యయ్యు నపుంసకలింగములుగ సంస్కృతమున నగపడు మిత్ర మొదలగు శబ్దములకు వికల్పముగఁ బుంలింగతౌల్యము సంభవించును. దీన 21-22

సూత్రములచే వాని కుత్వ-డుజ్వర్ణకములును, దక్కుఁగల పుంలింగశబ్దములకగు కార్య విశేషములును సిద్ధించెడి. స్నేహితునిం జెప్పు మిత్రపదమును, రక్షకునిం దెల్పు శరణశబ్దమును, మంత్రివాచకమగు ప్రధానశబ్దమును, నిట్లే మహత్తులం దెల్పు నపుంసకలింగశబ్దములును నీగణమునఁ జేరఁ దగినవి. మిత్రశబ్ద మాదియందుఁ గల గణము గాన మిత్రాదు లనెను. క్లీబంబు లనుటం జేసి సూర్యవాచకమై కేవలము పుంలింగంబగు మిత్రశబ్దమును, మహద్వాచకము లనుటం జేసి కేవలము గృహవాచకమైన శరణశబ్దమును, నమహద్వాచకమైన మిత్రశబ్దమును, నీవిధికి విషయములు గావని యెన్నవలెను. మహద్వాచకములై నపుంసకలింగములైన శబ్దములే యీ విధికి లక్ష్యము లని ఫలితము. పైమహద్వాచక నపుంసకలింగత్వములలో నేది కొఱంత యైనను నీవిధి వర్తింప దని భావము.

జిత్తు బిందుపూర్వం బగు. ౧౯.

జకార మిత్తుగాఁ గలదానికి ముందు బిందువు వచ్చునని యర్థము. కార్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమయి ప్రయోగించునపుడు మానంబడు వర్ణ మిత్తు నాఁబడు; ఉదాహరణము మీఁద స్పష్టం బగు.

టీ. జకారము లోపించునట్టి ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వము బిందువు గలుగును. హ్రస్వదీర్ఘముల గమనించి యర్థపూర్ణసంభవము నూహించునది. ఆయా యీ కార్యవిశేషములకయి ప్రత్యయాదులతుదిని గూర్పఁబడి లక్ష్యములందు విడిచిపెట్టఁబడు వర్ణమునకు ఇత్తని పేరు. రాముఁ డిత్యాదిరూపములందు దీని ప్రయోజనము స్పష్టపడును. 'డుఙ్' అను దానితుదిం గూర్చిన జకారము బిందువును ఘటించి లోపించుఁ గాన 'జ్' అనున దిత్తు నాఁబడును. 'హలన్త్యమ్' అనుదాని కిది వివరణము.

డుజ్వర్ణకంబునకుం బ్రకృతి యయినది డుమంతం బనంబడు. ౨౦.

స్పష్టము.

టీ. 'డుజ్' అను ప్రత్యయము చేరుటకుఁ దగిన ప్రాతిపదికము డుమంత మనంబడును. ప్రత్యయము చేరకముం దున్న శబ్దస్వరూపమునకుఁ బ్రకృతి యని పేరు. 'రామ' ఇత్యాదులు ప్రకృతులు. డుజిత్యాదులు ప్రత్యయములు. ప్రకృతి ప్రాతిపదికములు పర్యాయములు.

పుంలింగం బయి మహద్వాచకం బయిన నామంబు తుదియత్వం బున కుత్వం బగు. ౨౧.

నామం బనఁగాఁ బ్రాతిపదికము. ఉక్థ - రామ - భార్గవ - రాజపురుష - ఇట్టివి ప్రాతిపదికములు. ఉక్థు - రాము - భార్గవు - రాజపురుషు.

టీ. 'మహతో౽త ఉద్విభక్తౌ' అనునది మూలము. మహత్తును జెప్పునదై సంస్కృతమునఁ బుంలింగముగా బ్రసిద్ధమైన ప్రకృతి తుది నున్న అకారమున కుకార మాదేశ మగును. పుంలింగమహద్వాచకత్వములు రెండును గలిగిన యదంతమగు ప్రాతిపదికమునత్తునకే యుత్వ మాదేశమగును. నామ మనఁగాఁ బ్రాతిపదికము. 'ప్రాతిపదికం హి నామ' అని చింతామణి. 'డిద్ధ-రామ-భార్గవ' అను మున్నగు ప్రత్యయములు చేరని ప్రకృతులు ప్రాతిపదికములు. 'డిద్ధ' అనునది మహద్వాచకసంజ్ఞ. వీని తుదియకారమున కుకారము గలుగ 'డిద్ధు-రాము-భార్గవు' అని రూపము లేర్పడును. ఉత్వ మనుటం జేసి యాదేశమగునది హ్రస్వోకార మగుటయు, నత్వంబున కనుటంజేసి హ్రస్వాకారమునకే యనుటయు స్పష్టము. 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్' అను నుక్తిం బట్టి 'అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్' అను సంస్కృతవ్యాకృతిలక్షణము ననుసరించి ప్రత్యయములు చేరని ప్రకృతులను బ్రాతిపదికములుగ గ్రహించి ప్రక్రియను నడుపుకొనఁదగు. ప్రాతిపదిక ప్రకృతులు సమానార్థకము లని ముందె ప్రోక్తము.

పుంలింగ మగు మహద్వాచకమునకు డు జ్ఞగు. ౨౨.

ఇచ్చట డుజ్ఞనుదానియందు జకార మిత్తు గావున జిత్తు బిందుపూర్వంబగు ననుసూత్రముచేత డువర్ణమునకుముందు సున్న వచ్చును. పిమ్మట జకారము లోపించును. ఉ. డిద్ధుఁడు - డిద్ధుండు - రాముఁడు - రాముండు - భార్గవుఁడు - భార్గవుండు.

టీ. 'మహతస్స్వర్డుజనితో భవేత్పుంసి' అనునది మూలము. పుంలింగమై మహత్తును బోధించు ప్రకృతికంటెఁ బ్రథమైకవచనమునకు 'డుజ్' అను ప్రత్యయ మగు నని భావము. ప్రాచీనులు సంస్కృతస్వాదులకు డుఞాదు లగు ననిరి. సూరి స్వాదులు తెనుఁగునఁ గలుగనవశ్యము లే దని తలంచి గావలయు నమ్మార్గమును విడిచి యాయావిభక్తులయేకవచనబహువచనముల నాయాప్రత్యయములు గలుగు ననెను. ప్రథమాబహువచనమునందును ద్వితీయాద్యేకవచన బహువచనములందును బ్రత్యయాంతరములు సూత్రాంతరములచే విధింపఁబడి యుండుటచేతఁ బరిశేషన్యాయమున నిది పుంలింగమహద్వాచకమునకుఁ బ్రథమైకవచనమునందె యగు నని గ్రహించునది. పుంలింగమహద్వాచకత్వము లను రెండుధర్మములును గలపదములకే యీ విధిచే 'డుజ్' సిద్ధించెడిఁగాని యీ రెండిటిలో నేది తక్కువయైనను సిద్ధింప దని గ్రహించునది. 'వృక్ష' ఇత్యాది ప్రకృతులు సంస్కృతమునఁ బుంలింగము లైనను మహద్వాచకములు గామిని డుజ్వర్ణక మట్టివానికి సిద్ధింపదు. "అపత్య-దైవ-దైవత" అను ప్రకృతులు మహద్వాచకము లైనను బుంలింగ

ములుగామి నట్టివానికి డుజ్వర్ణకము సిద్ధింపదు. కాన సూత్రమునందలి-పుంలింగమహ ద్వాచకశబ్దములు సార్థకములయ్యెడి. డుజ్ వర్ణకము జకారము పోవుప్రత్యయముగాన 19 విధిచేత 'డు' అనుదానికిఁ బూర్వము బిందువును సంపాదించి పిదప 'డుజ్' అను దానితుది నున్న జకారము పోవును. 'కార్యార్థమను 19-వ సూత్రమునందలి వివరణ మున కిది యుదాహరణవాక్యము. డిద్ధః—21 చే నుత్వము-డిద్ధు. ఈ సూత్రముచే డుజ్వర్ణకము - డిద్ధు+డుజ్. 19 చే బిందువును జకారలోపమును సంభవింపఁగా 'డిద్ధుఁడు - డిద్ధుండు' అనురూపము లేర్పడును. 19 వ సూత్రమందలి బిందుశబ్ద మర్థ పూర్ణములకు రెండింటికిని వాచకముగాన నుభయమును సిద్ధించెను. ఇట్లు బిందుసామాన్య విధులచేఁ గలుగు బిందువిషయమున హ్రస్వదీర్ఘములమీఁదిస్థితిని గమనించుచుఁ బ్రక్రియ నరయునది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహాణరము లూహ్యములు. 1-11 సూత్ర ములంబట్టి డు-ము-వు-లు ప్రథమైకవచనమున కగున వని స్పష్టపడుచుండుటచేతను, బ్రత్యయము ప్రకృతికంటెఁ బరముగ నగుననునంశ మాద్యవ్యాకృతింబట్టి విశదపడు చుండుటచేతను, బ్రకృతిని విడిచి ప్రత్యయ ముండుట యసంభవమగుటచేతను, దెనుఁ గునఁ బంచమికి బదులు తఱచుగ షష్ఠిని నిల్పుట సహజమగుటచేతను మహద్వాచకమున కనునట్టి కువర్ణ కాంతపదము సంబంధమును బోధించుచు వానిప్రథమైకవచనమునకు డు - ము - వు - లగుటంకెల్ల సమర్థమైయుండుటచేతను దెనుఁగునకు సహజమైన వాక్య పద్ధతి ననుసరించి మహద్వాచకమునకు డు జ్ఞగు నని సూరి సూత్రించెఁ గాన గంటె వర్ణకాంతముగఁ జెప్పకుండుట దోష మను నీసందర్భమునందలి సుప్తార్థప్రకాశికోక్తి యనాదరణీయము. ఇట్లే యీప్రకరణమున 33-48 సూత్రమునందును దద్ధితప్రకరణ మున 5-6 సూత్రములందును క్రియ 48 సూత్రమునందును గల షష్ఠ్యంతముల కర్థ మును గ్రహించుచు నవైరుధ్యము నెంచునది.

డుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాష నగు. ౨౩.

రామునిని - రాముని - రామునిచేతను-రాముచేతను-రామునికిని - రామునకును. సర్వత్ర యనుట నగాగమబాధనార్థము.

టీ. 'డుజ్వర్ణకమునకుఁ బ్రకృతియైనదానికి ననఁగా డుజ్ వర్ణకము నందెడి దానికిఁ ద్వితీయాదివిభక్తుల యేకవచనములు పరములుగాఁగ నెల్లయెడలను నిగాగమము వికల్పముగ నగును. 'రాము-' ఇది డుమంతము. దీనికి 21 చే నుత్వము-రాము. 2 చే నువర్ణకము 'రాము+ను.' ఈవిధిచే నిగాగమము. 'నిక్' అనునది కకారము పోవు

ప్రత్యయముగానఁ బ్రకృతికంతావయవముగనై పిదప నద్దానితుది నున్న పొల్లుకకారము పోవును. రాము+ని+ను: 26 చేఁ దుదివిభక్తినువర్ణమున కిత్వము సిద్ధింప 'రామునిని' అని రూపమగును. ఇది వికల్పవిధియగుట నిగాగమము గలుగనిపక్షమున 25 చే నువర్ణకము నివర్ణముగామాఱి 'రాముని' అని యగును. ఇట్లే తక్కిన తృతీయాద్యేకవచనములు పరములగునపుడు పాక్షికముగఁ బ్రకృతి కంతావయవముగ నిగామము గల్గురూపముల గమనించునది. 28 చే నిత్యముగ షష్ఠ్యేకవచనమున నగు నగాగమమును రానీయక పక్షమున నిగాగమరూపమును సంపాదించుటకై సూత్రమునందు సర్వత్రపదము సమకూర్పఁబడిన దని సర్వత్ర యను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. నిగాగమము కల్గిన 'రామునికి' అనియుఁ దదభావమున నగాగమమైన 'రామునకు' అనియు రూపములగును. చింతామణిలో 'ని' అనునదియు ద్వితీయైకవచనప్రత్యయమే యగుటంజేసి ద్వితీయైకవచనమున నివర్ణవిధాన మగపడదు. తృతీయాద్యేకవచనములందు 'మహతో నితావిభక్తౌ టాదౌ వచనద్వయే క్రమేణ స్తః, టావిభక్తౌ నిర్నే త్యేకే' అను విధులంజేసి నివర్ణము పాక్షికముగఁ గలుగఁజేసెఁ గాన నీవికల్పనిగాగమవిధికిఁ బైవిధులే మూలము లనవలయును.

అనుదంత మగు తెనుఁగు డుమంతమునకు నిగాగమము నిత్యముగా నగును. ౨౮.

మగనిని-మగని చేతను - మగనికిని. అనుదంతం బను పర్యుదాసము చేత తమ్మునిని - తమ్ముని - తమ్ముని చేతను - తమ్ము చేతను, అల్లునిని-అల్లుని - అల్లుని చేతను - అల్లు చేతను, బల్లిదునిని - బల్లిదుని-బల్లిదుని చేతను - బల్లిదు చేతను-ఇత్యాదులందు నిగాగమంబు పాక్షికం బని యెఱుఁగునది.

టీ. హ్రస్వోకారము (ఉ) తుదిని లేని యాచ్ఛికడుమంతమునకు ద్వితీయాద్యేకవచనములందు నిగాగమము నిత్యముగఁ గలుగును. సూత్రస్థమగు నుదంతశబ్దము సహజోదంతములను, కృతోదంతములను రెండింటిని జెప్పునదిగ గ్రహించునది. 21 సూత్రముచేఁ బ్రకృతితుది నున్న అకారమున కుకారము నిత్యముగ సిద్ధించెడిఁగాన నదంత డుమంతములెల్ల నుదంతములే యగును. ఆచ్ఛిక 4 సూత్రముచే మగమున్నగు శబ్దముల తుదియత్వమున కుత్వము నిషేధింపఁబడినది గాన నుత్వము గలుగమి నవి యనుదంతములే యయ్యెడి. కాన 'మగనిని మగనిచేత' నిత్యాదులు నిగాగమము నిత్యముగఁ గల్గినరూపములే వానికి సిద్ధించెడిఁగాని 'మగచేత మగకంటె' నను నిగాగమము రానిరూపములు గలుగ వని గ్రహించునది. నిషేధార్థక మగు నశబ్దము సమాసగతోత్తర

పదముతోడ నన్వయించునట్లు పొందుపఱుచుట పర్యుదాస మనంబడును. ప్రకృతము 'అనుదంతము' అనుదానియందలి నిషేధార్థకము 'అనుదంతము' అను సమాసమునందలి యుదంత మను నుత్తరపదముతో నన్వయించి యుదంతము గానిదాని కనునర్థబోధను గలుగఁజేయుచున్నది గాన నిది పర్యుదాస మనంబడెను. ఇట్టి పర్యుదాసము నాశ్రయణమున మగాదులు డుజ్ ప్రాప్తివిషయమున నుదంతతుల్యములును, నిగాగమప్రాప్తి విషయమునఁ దద్భిన్నములును నగు నని ఫలితము తేలెడి. 'తమ్ము - అల్లు - బల్లిదు' అను మున్నగునవి యుదంతము లగుటంజేసి వీనికి రాముని రాముని ఇత్యాదులందువలెనే నిగాగమము వికల్పముగ ద్వితీయాదివిభక్తుల యేకవచనముల నగును. 'పాక్షికము:— కల్గుట గలుగకుండుట. ఇఁక తమ్ము-అల్లు-బల్లిదు మున్నగునవి సహజముగ నుదంతములా లేక రామ మొదలగువానివలెఁ గృతకోదంతములా యని విచారింపవలసియున్నది. 34 సూత్రమున వీనిసంబుద్ధిడుజ్జునకు లోపంబు రాకుండఁజేయుటకుఁ గృతోత్కదశమును సమర్థముగా నెన్నక సంస్కృతనామంబనుదశమునే సమర్థముగాఁ జేర్కొనుటంబట్టి యివి రాముమున్నగువానివలెఁ గృతోత్కములే యని సూరి యభిప్రాయపడియుండుట స్పష్టము. కాన సూత్రస్థ మగు నుదంతపదము సహజకృతకోదంతములను రెంటిని బోధించు ననియుఁ దమ్ము మొదలగునవి కృతకోదంతము లగుట నిగాగమము 23 చేఁ బాక్షికముగ నయ్యె ననియు గ్రహించునది. ఆచ్ఛిక. 4 సూత్రమునందలి మగాదులలో నెట్టును నుత్వప్రాప్తిలేని యదంతములకే ప్రవేశముగలుగుటయుఁ దమ్ము మొదలగునవి యందుఁ జేరకుండుటయుఁ బైవిషయమునకుఁ బోషకము లయ్యెడి. మహత్సంస్కృతాదంతనామములెల్ల డుజ్ నందునప్పటికిఁ గృతోత్కము లైయుండుట సహజమగుటంజేసియు డుజ్జునందఁగల మహత్సహజోదంతముల సంబుద్ధి డుజ్జునకు లోప మనాకాంక్షిత మగుటంజేసియు సంస్కృతనామం బనుదానికిఁ గృతోత్క మనువిశేషణము గూర్పఁబడెను గాన నట్టి కృతోత్కదశమును జేపట్టి తమ్ముమొదలైనవి కృతోత్కము లనుట కవకాశము లేదనియు దాన నీసూత్రమునను దమ్ముమొదలైనవి కృతోత్కములు గా వనియు 4 సూత్రమునను, 34 సూత్రమునను, ప్రత్యుదాహరణములుగ నీయఁబడిన 'తమ్ము-అల్లు-బల్లిదు' అనునవి సహజోదంతములే యనియు శంకింప నగును. మఱియు 23 చేఁ గృతోత్కాదంతములకుఁ బాక్షికముగ నిగాగమము సిద్ధించుచుండుటంజేసి 24 సూత్రమునందలి యనుదంతశబ్దము కేవలాచ్ఛికసహజోదంతములకుఁ గా దనువిషయమునే బోధించెడిఁ గానఁ దమ్ముమొదలగునవి సహజోదంతములే యని సంభావింపవలె ననియుఁ బ్రశ్నింపఁదగును. కాని పగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫం బగు నను (ఆచ్ఛిక. 5) సూత్రము విన్యాసము ననుసరించి పగతాదు లకారాంతము లనియు

నందు 'అల్లురు' అను నుదాహరణ మగపడుచుండుటంజేసి యది 'అల్ల' అను నదంతశబ్ద మనియు సంభావింపఁ దగియుండుటచేతఁ దత్సాహచర్యమున గల తమ్మ మొదలైనవియు దానితోఁ బాటుగ నదంతములే యనియు, కృతోక్తములైన రూపము లనియుఁ నని విశ్వసించుట యుచిత మని తోఁచెడి పగతాదులు సహజోదంతములే యగునెడల పగత్వాదు లని సూరి సూత్రింపకుండునా? కాన 'అల్ల - తమ్మ - బల్లిద' అను నదంత ప్రకృతు లనియు 'అల్లు - తమ్ము - బల్లిదు' అనునవి కృతోక్తరూపము లనియు నిర్ణయింప నుచిత మని తోఁచెడి. మఱియుఁ "కృతోక్తములకును ఇచ్చును రామునిన్-రామున్; తమ్మునిన్ - అల్లునిన్; ఇత్యాదుల నిత్యంబు." అను దీనికి మూలమైన కవిజనమండన వాక్యమునను నదంతశని వీనికి సాధించెడి. కేవలతత్సమరూప సాధనపర మగు మూల మీ ప్రక్రియ తెనుఁగు డుమంతములకుఁ జెందిన దౌట నిరూపింప లేదు.

డుమంతంబుమీఁది సువర్ణకంబు నుత్వంబున కిత్వం బగు. ౨౫.

సువర్ణంబు ద్వితీయ యను సూత్రముచేత రామును - అని ప్రాప్తింపఁగా నీసూత్రముచేత సువర్ణకోత్వమున కిత్వంబు సిద్ధించె. రాముని - భార్గవుని.

టీ. 'నిరమోమహతాం' అనునది మూలము. డుమంతమున కవ్యవహితపరముగా నున్న ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయమగు 'ను' అనుదాని యుత్వమున కిత్వంబు గలుగును. సువర్ణకము నివర్ణకముగా మాఱు నని భావము. రామ ప్రకృతి 21 చే ఉత్వము. రాము. 2 చే సువర్ణకము. రాము+ను: ఈవిధిచే నువర్ణకము నుత్వమున కిత్వము. రాము+న్ - ఇ = రాముని 'రామును' అనుస్వత్వరూపము నిగాగమాభావమున నుండక యుండుటయే యీ నిత్యవిధానమునకుఁ బ్రయోజన మని గ్రహింపునది. నిగాగమము గలిగినను, 26 చే నువర్ణకోకారమున కికారము నిత్యముగ నయ్యెడిఁగాన నపుడును 'రామునిని' అనియే గాని 'రామునిను' అని రూప మేర్పడదు. నిగాగమము సిద్ధింపనపు డీవిధి యని తెలుపుటకే యీ క్రింది వివరణమును సూరి వ్రాసికొనె నని యెఱుఁగునది.

ఇకారంబుమీఁది కు-ను-వు క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వం బగు. ౨౬.

హరిని - హరికిని - శ్రీని - శ్రీకిని - వారిని - వారికిని.

టీ. ఇ-ఈలు తుదినిగలదానికిఁ బరమైన 'కు-ను-వు' అను వర్ణములయుఁ, గ్రియల కామాపురుషవచనముల సిద్ధించిన యుకారాంతప్రత్యయములయు నుత్వమున కిత్వము గలుగును. హరి+ను:—హరి యనునది దిదంతము. దాని తుదియికారమునకు 'ను' అనునది పరమయ్యెను. కాన 'ను' అనుదాని యుకారమున కికార మాదేశముగాఁగ హరి+న్-ఇ=

వారిని అనురూపము సిద్ధించెడి. ఇది నువర్ణకము నుత్వమున కిత్వము గల్గుట కుదాహరణము. వారి+కును:—మొదట నికారాంతముమీఁది కువర్ణకము కివర్ణమును, పిదప నికారాంతమైన కివర్ణముమీఁది నువర్ణము నివర్ణమును నయ్యెను. ఇది ముఖ్యముగ నికారాంతముమీఁది కువర్ణము కివర్ణమగుట కుదాహరణము. కారక. 33 సూత్రమునందలి "సుకృతి+వు=సుకృతివి" అనునట్టివి యికారాంతముమీఁద 'వు-వి' యగుట కుదాహరణములు. వచ్చితి+వు = వచ్చితివి-వచ్చితి+ము = వచ్చితిమి-వచ్చితి+ను=వచ్చితిని - మున్నగునవి క్రియావిభక్తులయుత్వ మిత్వమగుట కుదాహరణములు. వారి:—ద్వితీయాదిబహువచనములం దికారాంతముగ నిపతితమైన తచ్ఛబ్దరూపము. (చూ. ఆచ్ఛి. 24 క్రింద) దానిమీఁది నువర్ణకము నివర్ణ మీవిధిచే నగుట 'వారిని' అనురూపమయ్యెను. ఇట్లే వారికిని ననునది యూహ్యము. తకారము పొల్లు చేర్చి 'ఇత్' అని హ్రస్వేకారమును నిర్దేశించుటంజేసి 'శ్రీ+ను=శ్రీని-శ్రీ+కు=శ్రీకి' అను మొదలగు నీకారాంతములమీఁది కునువులకును నీ కార్యము సిద్ధించెడి. ఇత్తు లంతమందుఁ గలవాని కవ్యవహితపరముగ నచ్చు కునువు లనునవియు నుత్వవిశిష్టములైన క్రియాప్రత్యయములును నిత్వవిశిష్టము లగు నను వ్యాపకశాస్త్రముగ దీని జెప్పినది. ప్రకృతియే సహజముగ ఇత్తు లంతమందుఁ గలదిగా నక్కఱలేదు. వర్ణాగమాదులచేఁ బ్రకృతి కట్టిస్థితి కలిగినను, దానిమీఁద కునువు క్రియావిభక్తుల నీశాస్త్రమునకు విషయములుగఁ జేయవచ్చును. (వచ్చిరి - వచ్చితిమి) అట్లే ప్రకృతికిదంతత ప్రత్యయాదులమూలమునఁ జెడిన నీశాస్త్రము వర్తింప దనియు దాన హరులకు శ్రీలకు మొదలగు కువర్ణరూపములే గలుగు ననియు గ్రహించునది. ఆగమవర్ణములయోగమునంజేసి యీదంతతమాత్రము ప్రకృతికి సిద్ధించుట గన్పట్టదు.

ఈధాతుయుష్మదర్థంబులమీఁదివాని యుత్వంబున కిత్వంబు రాదు.

ఈరు - ఈవు - ఈను - ఈము, ఈకు - నీకు - మీకు.

టీ. ఈధాతువు:—క్రియ 92 సూత్రముచే ఇచ్చుధాతువునకు సర్వాదేశముగ వచ్చు ఈ యనునది. యుష్మదర్థము:—యుష్మచ్ఛబ్దార్థకములై యేకత్వబహుత్వములఁ దెలుపుగున నుండు 'నీ-మీ' అనునవి. ఇచ్చుధాతువున కంతకును నాదేశమైన ఈయను దానికిని నీమీయనువానికిని దరువాత వచ్చిన కునువుక్రియావిభక్తులయుత్వమున కిత్వము గలుగదు. ఈ+రు=ఈరు. ఇచ్చో నిచ్చు ధాతువున కంతకు నాదేశమైన ఈయను దానికిఁ దరువాతనున్న 'రు' అనుదానియుత్వమున కిత్వము పూర్వసూత్రముచే నిత్తని తపరకరణమందు లేమింజేసి సంభవింప నీవిధిచే నిషిద్ధమయ్యెఁగాన 'ఈరి' యని గాక 'ఈరు' లనియే రూపమయ్యె. ఈయ రని యర్థము. 'ఈవు-ఈను-ఈము' అను నుదాహరణత్రయమునను బూర్వోదాహరణమునందువలెనే పూర్వసూత్రముచే నీధాతువుకంటెఁ

బరమఋున 'వు-చు-ము' అను క్రియావిభక్తులయుత్వమున కిత్వము వచ్చి 'కావి-కాని-కామి' అను రూపములు సంప్రాప్తములు గాఁగ నీవిధినే నిత్వము నిషిద్ధమై 'కావు-కాను-కాము' అను రూపములే సంభవించె నని గ్రహించునది. కాధాతువనుటంజేసి దీనికిఁ బరముగ నున్నవి క్రియాప్రత్యయము లనియు దాన నీనాలు గుదాహరణములు నీధాతువు మీఁది క్రియావిభక్తులయుత్వమున కిత్వము రాకుండుట కుదాహరణము లనియు చెప్పునది. 'కాకు - నీకు - మీకు-' అనునవి యుష్మదర్థములపైఁ గల్గిన కువర్ణకము నుత్వమున కిత్వము గలుగకుండుట కుదాహరణములు. 'కాకి-నీకి-మీకి' అను రూపములు పూర్వ సూత్రముచే సిద్ధింప వని భావము. ఇకారముమీఁది కువు క్రియావిభక్తులయుత్వమున కిత్వము విధించు పూర్వసూత్రమున నికార మని సామాన్యముగ ననుటంజేసి కాకారాంత ముల మీఁదివానికిని నీవిధి సిద్ధించుచుండఁగ నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యె. ఇందు దీర్ఘైకా రాంతములగు నీధాతుయుష్మదర్థములే గ్రాహ్యములయ్యెడిఁ గాన నీధాతుమూలమగు నిచ్చు ధాతురూపములమీఁద నీనిషేధము గలుగ దని గ్రహించునది. యుష్మదర్థకము లగు నీమీ యను వానితో లిపుల్లులు లోపించినపక్షమునను వాని కీకారాంతతయు యుష్మ దర్థకతయుఁ జెడదు గాన నపుడును నీనిషేధమునకు గుఱియగు నని సూచించుటకై 'కాకు' అని యుదాహరించె నని సంభావించునది. చింతామణి యికారాంతములకు 'నికి' ప్రత్యయముల విధించునదియు సాధారణముగ నికారాంతక్రియలమీఁద నెల్ల నికా రాంత ప్రత్యయముల సామాన్యసూత్రములచే విధించి యథాసంబంధముగఁ బ్రక్రియ నూహించికొను మని సూచించునదియు నగుటచేత నీసూత్రమునకు బూర్వసూత్రమున కును మూలములందుఁ బ్రత్యేకముగఁ గనుపట్టవు.

కువర్ణకంబు పరంబగునపు డుకారఋకారంబులకు నగాగమం బగు.

రామునకును - విష్ణునకును - సవితృనకును - విధాతృనకును.

టీ. 'నః కౌ' అనునదియు దానిని నవరించు 'నః ప్రాయస్స్యాదృకారాచ్చ' అను నాథర్వణమును మూలములు. షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయమగు కువర్ణకము పరముగా నుకార ఋకారాంతప్రకృతుల కంతావయవముగ నగాగమము గలుగును. రాము+కు:— కువర్ణకము పరముగాఁగ 21 చే నుదంతమైన 'రాము' అనుదానికి నగాగమము. రాము+న+కు=రామునకు, 'నక్' అనునది కకారముపోవు ప్రత్యయము గానఁ బ్రకృతి కంతావయవముగఁ గలిగెను. మఱియు యట్-మున్నగునాగమములవలె 'న' అనునది పొల్లురూపమునఁ గాక నిర్దిష్టమగు అకారయుతమైనదే (న) కలుగు నని గణించునది. ఇది కృతకోదంతముమీఁద నగాగమ మగుట కుదాహరణము. విష్ణు+ను:—విష్ణు+న+

కు=విష్ణునకు.ఇది సహజోదంతములమీఁది నగాగమమున కుదాహరణము. విధాతృ+కు:— 53 చే విధాతృమున్నగురూపములు పక్షమున నేర్పడెడిఁగాన ఋకారాంతత సిద్ధము. దాన నగాగమము దీనిచేఁ గలుగ విధాతృ+న+కు=విధాతృన కురూప మేర్పడును. ఇది ఋకారాంతముమీఁది నగాగమమున కుదాహృతి. పైవిషయము ననుసరించి సూత్రస్థ మగు ఉకారము సహజకృత్రిమోదంతములను రెండింటిని బోధించునదనియు ఋకారము సహజముగఁ గన్పట్టు ఋకారాంతములనే చెప్పెడి దనియు గ్రహింపవలయును. ప్రౌఢ వ్యాకర్త కువర్ణకము పరమగునపుడు కవిత్రయమువారిప్రయోగములం దక్క నితరముల నగాగమము చూపట్టదని సూత్రించి నగాగమాభావము నుదాహరణప్రదర్శన పూర్వకముగ సూచించి యాగమశాస్త్రమున కనిత్యతను దానిమూలమున దృఢపఱచుచు 'తూపుకు' మున్నగు పువర్ణాంతశబ్దములమీఁది కువర్ణకము—కుత్వార్థమును బోధించు నట్టిది గాఁనుండఁజేయుటకే 'నశి కౌ' అను నిత్యవిధానము చేయఁబడె నని యీసూత్రమును సవరించెను. కాని కవిత్రయప్రయోగము, పువర్ణాంతాపువర్ణాంతశబ్దములమీఁద నిత్యముగఁ గువర్ణకము పరముగా, నగాగమం బగపడుచుండఁగ నపువర్ణాంతముమీఁద నేని నగాగమాభావ మవ్వారిప్రయోగములఁ గానరాకుండఁ దర్వాతివారిప్రయోగములం బట్టి నన్నయరచిత మాంధ్రశబ్దచింతామణి యని నమ్మియున్న ప్రౌఢవ్యాకర్త నన్నయ సూత్రమున కిట్లు వికల్పత నాపాదించి నగాగమాభావరూపముల 'నశికౌ' అను సూత్రమునకు ముడిపెట్టుట చింత్య మనక తీరదు. మఱియుఁ గంటెవర్ణకము పరమగు నపుడును నుదంతామహత్తుల కందువర్ణకము పరమగునపుడును గొన్నియెడల నగాగమము చూపట్టు నని 'క్రతుశతంబున కంటె మనంబునయందు' అను మొదలగు నుదాహృతులం జూపి యీసందర్భమును సవరించినాఁడు. సూరి 'సమాసంబునయందు' అని ప్రయోగించుటే గాని రూపసాధుత్వమునకు మాత్రము దారి చూపలేదు. నిగాగమ మీనగాగమమును బక్షమున బాధించి డుమంతముమీఁద 23 చే నగుటను స్మరించుకొనునది.

ఉకారఋకారంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు. ౨౯.

రామునందును - విష్ణునందును - విధాతృనందును.

టీ. ఉకారాంతములకును ఋకారాంతములకును సప్తమీప్రత్యయ మగు. 'అందు' అనునది పరముగా 'నుక్' అనునది యాగమముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఉకార మంతమం దుండుట సహజముగఁ గాని కృత్రిమముగఁ గాని సంభవింపనగు. ఋకార మంతమందగుట యత్వస్త్రీపద్యాభావములుగానపుడు (చూ. తత్స. 53) గలుగును. 'నుక్'

అనునది కకారము పోవుప్రత్యయముగానఁ బ్రకృతి కంతాగమముగ నగును. తదన్తవిధి ననుసరించి యుదంతములకు ఋకారాంతముల కని యర్థము సిద్ధించును. రామునందు:—ఇది కృత్రిమోదంతమున కందువర్ణకము పరముగా నుగాగమంబగుట కుదాహరణము. 21 చే నుత్వమొందుమున కయ్యె. విష్ణునందు:—ఇది సహజోదంతమున కందువర్ణకము పరముగా నుగాగమంబగుట కుదాహృతి. పితృనందు:—ఇటఁ దత్సమము 53 చే నప్వస్త్రీవద్భావములు వికల్పముగ నగుం గాన నవి గలుగనిపక్షమున ఋకారాంతమగు దీనికంటె నుగాగమము నిత్యముగ నందువర్ణకము పరముగా నయ్యె. నిత్యవిధి యగుటం జేసి నుక్కాగాగమము లసభ్యము లనుట తెల్లము.

ఆగమము వు వర్ణంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమంబు విభాష నగు. 30.

వనమునందును - వనమందును - ధేనువునందును - ధేనువందును.

టీ. 'అందు పట్టి కూర్చు విభక్తిషు' అను నాథర్వణము మూలము. ఆగమములు=ప్రథమైకవచనప్రత్యయములుగాక తక్కినవచనములం దాగమములుగఁ బ్రకృతి కగుములు. 40 చే ముపర్ణము 49 చే వువర్ణము నాగమములుగ నగును. అట్టి మువు వర్ణములు తుదిని జేరిన ప్రకృతుల కందువర్ణకము పరముగా నుగాగమము వికల్పముగ నగును. వనము+అందు.—ఇందు 'ము' అనునాగమ వర్ణమున కందువర్ణకము పరమయ్యెఁ గాన నీవిధిచే నుగాగమము గలుగ 'వనమును' దనియుఁ గాకున్న యెడల 'వనమం' దనియు రూపములగు. ఇట్లే వువర్ణాంతమున కందువర్ణకము పరముగా 'ధేనువునం' దనియు 'ధేనువం' దనియు రూపము లగుటను గమనించికొనునది. ఆగమములను టం జేసి సహజమువు వర్ణాంతములకు పాము-వేము-ఆవు-తావు అనునట్టి వానికిఁ బూర్వసూత్రముచే నిత్యముగ, నుగాగమ మగు ననియు దానఁ బాముందుఁ దావం దనునట్టి రూపములు గావనియు గ్రహింపఁదగును. 'నక్కా'లో వర్ణయుత నకారము 'నుక్కా'లో నుత్వయుత నకారము నిల్చు ననుట స్పష్టము. ప్రపూర్వసూత్రాంతమునఁ జెప్పినరీతిని ద్రిలింగలక్షణశేషము ననుసరించి యుదంతామహత్తుల కందువర్ణకముగాఁ గొన్ని యెడల నాయకత్వమునయందును మొదలగురూపములఁ గూర్చికొనునది.

బహుత్వంబున ద్వితీయాదివిభక్తులకు లడాగమం బగు. 31.

రాములను - రాములచేతను - విధాతృలను - విధాతృలచేతను.

టీ. బహుత్వమునఁ గల్గిన తత్తద్విభక్తులు పరములుగాఁ బ్రకృతిపంతావయవము గను విభక్తుల కాద్యవయవముగను లడాగమము నిత్యముగ నగును. డుమువునలు దప్ప

నితరము లేకవచనబహువచనసాధారణప్రత్యయము లనుట స్పష్టముగాన వానినే బహుత్వవాచకములుగాను, వానితోఁ గూడినవానినే బహువచనాంతములుగాను నంగీకరింపవలసి వచ్చుటచేత బహుత్వమున రాములు-రాములచేత మొదలగువానియందలి విభక్తులకే యాద్యవయవముగ లకారమును విధించె నని యెంచునది. బహుత్వమున ననుట నైకత్వమున లడాగమము గాదనియు విభక్తులకు లడాగమ మని యాద్యవయవముగ వానికిఁ జేయుటంజేసి బహుత్వ ప్రకాశనశక్తి దానికే యమరియున్న దనియు దీని విడిచిన బహుత్వప్రకాశనము జరుగమియే వైవిధ్యమునకుఁ బ్రమాణ మనియు విభక్త్యవయవ మగుటంజేసి యవయవిలోపమున నవయవలోపమును బ్రసక్తముగా సమాసము 25 విధానము సార్థకమగుచున్న దనియుఁ జెప్పఁబడును. 'రాములు' అని యందు నీవిధిచే లడాగమముగా రాముల నని రూపమగు. ఇట్లే 'చేత' మున్నగువర్ణకములకు బహుత్వమున నెల్లశబ్దములమీఁద లడాగమంబగుటను గమనించికొనునది. కాన నీవిధానము సర్వాజంతములకు సంబంధించిన దని గ్రహించునది. 'విధాతృలను-విధాతృలచేత' అనునవి ఋకారాంతముల ద్వితీయాదివిభక్తులకు బహుత్వమున లడాగమము గలుగుట కుదాహరణములు. "లుజసో లశసోఽలాంతాత్" అని ద్వితీయాబహువచన ప్రత్యయముగను, "మహతోనితావిభక్త్యాటాదౌ వచనద్వయే" అని బహుత్వమునఁ దృతీయాదివిభక్తులు పరముగాఁగ నాగమముగను లకారమును విధించు చింతామణిని దానిని "శసస్స్వదుభయత్రాపిలస్స్యాట్టాది రుచ్యతే" అని మహదమహచ్ఛబ్దముల పరముగఁ బూరించు నాథర్వణమును నాధారముగఁ గొని సూరి లకారమును నెల్లయెడలను విభక్తుల కాగమ మనిన నొకచో విభక్తిగను, నొకచో నాగమముగను నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తి గలుగకుండు నని తలంచి యిట్లెల్లయెడల దానినాగమముగనే పేర్కొనె నని గ్రహించునది. కాని చింతామణియు నాథర్వణమును, బహుత్వప్రకాశకముగ లకారము నెంచినట్లు తత్ప్రణాళిక స్పష్టపఱచుచుండుటంజేసియు, సూరి ప్రక్రియ విభక్తులకే యట్టి బహుత్వప్రకాశనశక్తి విశదపఱచుచుండుటంజేసియు, సహజముగ బహుత్వప్రకాశనమును జేయ లకారమె సమర్థమగుటంజేసియు, లకారాభావమున నాయావిభక్తులచే బహుత్వము దెలియఁబడమింజేసియు బహుత్వద్యోతకమగు లువర్ణకమే యితర బహువచనముల లవర్ణముగ మాఱె ననుట సయుక్తిక మగుటంజేసియు సూరి కొకపద్ధతి గుదిరినను నది యార్థిక దృష్టికిఁ బుష్టి యొనర్చునదిగామిని ప్రాచీనప్రణాళికయే యిప్పట్టున సార్థక మని తోఁచెడి. 'నిలువు' నీనాతా మున్నగు ప్రకృతుల యేకత్వబహుత్వము లందు మాత్రము గలుగ వని గ్రహించునది.

సంబోధనంబునం దేకార్థంబయిన పదంబు తుదియుకారంబున కకారం బగు. 32.

ఓరాముఁడ-ఓవృక్షమ-ఓశంభుఁడ-ఓకొడుక.

టీ. ఏకత్వముం దెల్పు సంబోధ్యవాచకముతుది నున్న ఉకారమునకు అకారము నిత్యముగ నాదేశమగును. ఏకార్థము:—ఏకత్వముం జెప్పున దని భావము. ఏకత్వముం జెప్పుపదము తుదియుకారమున కకారము సంబోధనమున నగు నని ఫలితము. ఓరాముఁడ:—రాముఁడు: ఇది యొకే వ్యక్తిం జెప్పునదిగాన నేకార్థంబైనపదము. 14 చే దీని కాది నామంత్రణమున ఓశబ్దంబగు. ఈసూత్రముచే డువర్ణకము నుకారమున కకారము రా "ఓరాముఁడ్+అ=ఓరాముఁడ" అనురూప మగును. అట్లే తక్కిన వాని యుకారమున కకారము గలుగుటను గమనించునది. ఈకార్యము తత్సమములకే గాక తెలుఁగుశబ్దముల కెల్లవానికిని సంభవించుననియు నందును నుకారము ప్రకృతిప్రత్యయములలో నేదానికి సంబంధించినదైనను నీకార్యము గల్గుననియు సూచింప 'ఓకొడుక' అను నుదాహరణ మీయఁబడె నని గ్రహించునది. అనుదంతముల కిక్కార్యము గాదనుటే ఫల మని యెంచవలెఁగాని యపదాది స్వరనిత్యసంధివిధానమును నుత్వనిత్యసంధివిధానమును నిం దుండఁగ అకార ముకారమునకు సర్వాదేశముగ విధించుట చింత్యమనఁదగు. బహుత్వమున రాకుండుటకై యేకార్థ మనెననుట స్పష్టము. (రాములా, గాదనుట.)

సంబోధనంబునందుఁ బరంబు తుదియకారేకారంబులకు దీర్ఘంబు విభాష నగు. 33.

ఓరాముఁడా - ఓరాముఁడ-ఓచెలియా-ఓచెలియ-ఓహరీ-ఓహరి - ఓతండ్రీ - ఓతండ్రి.

టీ. సంబోధనమున సంబోధ్యవాచకముతుది నున్న అకారమునకును, ఇకారమునకును దీర్ఘము వికల్పముగ నగును. అకారమాకారమును నికార మీకారమును విభాష నగు నని భావము. అకారము పదసహజమును బూర్వసూత్రముచే సంభవించినదియుఁ గావచ్చును. ఇకారము మాత్రము పదముతుదిని సహజముగ నున్నదే యని గ్రహించునది. పూర్వసూత్రముచే నకారము సిద్ధించినపిదప దీనిచే దానికి దీర్ఘము గలుగ 'ఓరాముఁడా' అను రూప మగును. ఇక్కార్యము రానిపక్షమున 'ఓరాముఁడ' అని యగును; ఓచెలియా:—ఇది పదముతుదిని సహజముగనున్న అకారమునకు దీర్ఘము గలుగుట కుదాహరణము. దీర్ఘము రానిపక్షమున 'ఓచెలియ' అని రూపమగును. 'ఓహరీ!

ఓహరి! అనునవి యికారమునకు దీర్ఘము వికల్పముగ నగుట కుదాహరణములు. ఈవిధి తత్సమములకేగాక యచ్చతెలుఁగుశబ్దములకును సంబంధించినదని సూచింప 'ఓతండ్రీ! ఓతండ్రి!' అని యుదాహరించె నని యెన్నునది. 32-33 సూత్రములచేఁ గలుగుకార్యములు సంబోధనవాచక మోకారము లేకున్నను సంబోధ్యవాచకమునకుఁ గలుగు నని గ్రహించునది. 32-33 సూత్రములకుఁ గ్రమముగ "ఆమంత్రణసుజ సోస్త్వస్యకి క్రమేణ చాదారదాగమావంతే" అను చింతామణిసూత్రమును, "సంబోధనే వా దీర్ఘస్స్యాత్ప్రయోగస్య తథాగతేః" అను నథర్వణకారికయు మూలములు. చింతామణి సంబోధ్యవాచకములతుది యచ్చులకు, ప్లుతశ్రుతి గలుగుట సహజ మను తలంపుతోడఁ గావలయు దీర్ఘవిధానముసేయక దారదాగమాదులను నామంత్రణకార్యవిశేషములను మాత్రమే పేర్కొనెడి. ఆథర్వణ మాసంశయమును దీర్చుటకుఁ బాటుపడెను. దాని ననుసరించి సూరియా ప్రక్రియ యేర్పడె ననుట తెల్లము.

కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబుసంబుద్ధిడుజ్జునకు లోపంబు విభాష నగు. ౩౪.

ఓరామ - ఓకృష్ణ. పూర్వసూత్రముచేత దీర్ఘంబు. ఓరామా - ఓకృష్ణా. సంస్కృతనామం బనుటంజేసి ఓతమ్ముఁడ-ఓబల్లిదుఁడ ఇత్యాదు లందు లోపంబు లేదు.

టీ. 'నామంత్రణే డుజిత్యస్యే' అనునది మూలము. హ్రస్వాకారాంతములై 21 చే నుత్వముం జెంది యుకారాంతము లైన సంబోధ్యవాచకముల డుజ్ ప్రత్యయమునకు వికల్పముగ లోపము గలుగును. కృతోత్కము=శాస్త్రముచే నుదంతమైనశబ్దము. సంస్కృతనామము = సంస్కృతప్రాతిపదికము. ప్రాతిపదికము = ప్రత్యయము చేరని ప్రకృతి. సంబుద్ధిడుజ్జు=సంబుద్ధియందైన డుజ్ ప్రత్యయము. ఓరాముఁడ:—ఇందు రాము అనునది 21 చే నుత్వముం జెందిన కృతోత్కప్రకృతి. దీనికి 22 చే డుజ్జు సిద్ధించెను. పిదప నీసూత్రముచే డుజ్జునకు లోపము రాఁగ 'ఓరాము' అని యగును. 32 చే దీనితుది యుత్వమున కత్వము గలుగ 'ఓరామ' అని యగును. 33 చే దీనితుది అకారము దీర్ఘముగాఁగ 'ఓరామా' అని యగును. అట్లే తక్కినయుదాహరణము ప్రక్రియ నూహించునది. సంస్కృతనామము సంబుద్ధి డుజ్జున కనకున్న 'తమ్ముఁడ' అను మొదలగు తెలుఁగుశబ్దముల డుజ్జునకు లోపము గల్గి 'తమ్ము' మొదలగు ననిష్టరూపములు గలిగెడిఁ గాన దద్వారణమునకై సంస్కృతనామసంబంధమైన డుజ్జున కని చెప్పవలసివచ్చె నని క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. అనఁగా నీవిధి కేవలము శాస్త్రముచే సిద్ధించిన

హ్రస్వోకారమంతమందుఁగల సంస్కృతప్రాతిపదికములకే యని భావము. కృతోత్కములని యనకున్న సహజోదంతములకును నిత్యకార్యము గలిగి శంభూ (శంభుఁడు) గురూ (గురుఁడు) మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగవలసివచ్చును గానఁ గృతోత్కమను విశేషణము కూర్పవలసివచ్చెను. ఈసూత్రముచే డుజ్ఞు లోపింప దానికి ముందున్న నున్నయు దానియాశ్రయము నశించినకారణమున నశించు నని గ్రహించునది. తమ్ముఁడు మొదలగువాని సహజరూపమును గూర్చి 21 సూత్రముండీక నరయునది. ఇందు డుజ్ఞున కనుటంజేసి 32 చే డుజ్ఞు నుకారమున కకారము గలుగకపూర్వమే యీలోపము గలుగు నని గ్రహింపవలెను.

ఉదంతసంస్కృతనామంబు మీఁది సంబుద్ధిడుజ్ఞునకు నూకారంబు ప్లుతంబు నాదేశంబు విభాష నగు. 35.

ఓవిష్ణూ3 - ఓశంభూ3 - పక్షంబునందు - విష్ణుఁడు - శంభుఁడు ఇత్యాది.

టీ. 'డుజతౌ చ న ప్లుతస్స్యాత్సంబుద్ధావిత్యుతాం విదుః కేచిత్' అనునది మూలము. సహజముగ హ్రస్వోకార మంతమందుఁగల సంస్కృతనామములకుఁ బరమున నున్న సంబుద్ధి డుజ్ఞునకు ఊ 3 కారము వికల్పముగ నాదేశ మగును. ప్లుతము త్రిమాత్రాకాలికము. లఘువేకమాత్రాకాలికము. దీర్ఘము లేక గురువు ద్విమాత్రాకాలికము. వా ల్లర్ధమాత్రాకాలికము. మాత్ర యనఁగా ద్రుటి. త్రుటి యనఁగా లఘ్వక్షరము నుచ్చరించుటకుఁ బట్టు కాలములో నాలవభాగము. ఓవిష్ణుఁడు:—విష్ణుశబ్దము సహజోదంతసంస్కృతనామము. 50 చే దీనికి వువర్ణకము సిద్ధింపని పక్షమున 22 చే డుజ్ఞగును. ఈడుజ్ఞునకు సర్వాదేశముగా ఊకారము ప్లుతము గాఁగ 'ఓవిష్ణు+ఊ=ఓవిష్ణూ' అని రూపమగును. ఇది గలుగనిపక్షమున 32 చే డుజ్ఞునత్వమున కత్వము సిద్ధింప 'ఓవిష్ణుఁడ' అని యగును. 34 చే నిట్టిసహజోదంతముల డుజ్ఞు లోపింపమిగాన 'ఓవిష్ణు' యను మున్నగురూపములు గలుగవు. వీనికి 50 చే వువర్ణకము సిద్ధించినచో 32 చే నత్వమును 33 చే దానికి వైకల్పికదీర్ఘమును గలిగి 'ఓవిష్ణువ; ఓవిష్ణువా' యను రూపము లేర్పడును. ఆమంత్రణమే యిందు విశేషముగాని ప్రత్యయాంశములు ప్రథమాసంబంధములే యని యెఱుంగునది. కావుననే సంబుద్ధిని ప్రత్యేకవిభక్తిగా శాస్త్రకర్తలు గణింపలేదు. తక్కిన యుదాహరణములప్రక్రియ నిట్లే గమనించునది. ఇందు సంస్కృతనామసంబుద్ధి డుజ్ఞునకే యనుటంజేసి తెలుఁగు నుదంతములెల్ల 32-33 సూత్రవిహితములకుఁ గార్యములకే పాలగు నని గ్రహించునది. దాన 'ఓచెట్టా-ఓపట్టా-ఓఊరా-ఓసీరా-ఓరాజా' అనురూపములే పొసఁగెడి.

సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగాగమం బగు. 3౬.

ఓరాములార - ఓకృష్ణులార. దీనికిం బాక్షికంబుగ దీర్ఘం బగు. ఓరాములారా - ఓకృష్ణులారా.

టీ. 'ఆమంత్రణసుజసో స్త్వనః క్రమేణ చాదారదాగమావస్తే' అనునది మూలము. సంబోధనమున బహువచనప్రత్యయమున కంతావయవముగ 'ఆరక్' అను నాగమము నిత్యముగఁ గలుగును. ఓరాములు. ఇది బహువచనాంతమైన సంబోధ్య వాచకము. ఇందుఁ దుదినున్న 'లు' అనునది సంబోధనమునందలి బహువచనము. దీని కంతావయవముగ 'ఆర' అను నాగమము గలుగ 'రాములు+ఆర = రాములార' అను రూప మగును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణ మూహ్యము. ఈవిధి సమములకే గాక యాచ్ఛికములకును గలుగును. 33 చే నారగాగమముతుది అకారమునకు వికల్పముగ దీర్ఘము గలుగ 'రాములారా' ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించెడి. 'ఆరక్' అనునది పొల్లు కకారము పోవు ప్రత్యయము గాన నిర్దిష్టము నకంతావయవముగా నగు ననుట పున రుక్తి. సంబోధనమున బహువచనమున కగుకార్యము సూచించు సూత్ర మిది.

మధ్యమపురుషయోగంబునం దారగాగమంబు విభాష నగు. 3౭.

వినుఁడు బాలకులు - వినుఁడు బాలకులార; వచ్చితిరి కాంతలు - వచ్చితిరి కాంతలార. అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొక మాట - ఇచ్చట మధ్యమపురుషయోగంబు లేమింజేసి యారగాగమంబు నిత్యంబు.

టీ. 'ఆమంత్రణసుజసోః' అను చింతామణిని బూరించెడు 'స్యాన్మధ్యమ క్రియాయోగే వినా క్వచిదాగమః' అను నాథర్వణము మూలము. మధ్యమపురుష క్రియాయోగమున సంబోధనమునందు బహువచనమున నారగాగమము వికల్పముగ నగును. సంబోధనమునందు బహువచనాంతమగు సంబోధ్యవాచకము మధ్యమపురుష క్రియకుఁ గర్తయై దానితో నన్వయించుటయే మధ్యమపురుషయోగము. ఇదె బహు వచనాంతసంబోధ్యవిషయము గాన మధ్యమపురుషక్రియ బహువచనాంతమే యై యుండును. మఱియు సంబోధన మెదుట నున్నవానికే యయ్యెడిఁ గాన సామాన్య ముగ సంబోధ్యవాచకమును దత్క్రియయు మధ్యమపురుషక్రియాకర్తయు మధ్యమ పురుషక్రియయును గ్రమముగఁ గాక తీరవు. వినుఁడు బాలకులు:—ఇచ్చో బాలకు లను సంబోధ్యము వినుఁడను మధ్యమపురుషక్రియకుఁ గర్తయై దానితో నన్వయించు చున్నది గాన 3౬ చే నారగాగమము రాలేదు. ఈవిధి వికల్పముగాన 3౬ చే నార గాగమము పక్షమునఁ గల్గిన 'వినుఁడు బాలకులార' అనియు రూప మేర్పడును ఆరగాగ

మము గలిగినపుడు 33 చే దీర్ఘము సిద్ధింపనగును. ఉ. వినుఁడు బాలకులారా ! అరగాగమము గలుగనపుడు బాలకు లనునది యేకార్థము గామింజేసి 32 చే అకారము సిద్ధింపదు గాన 'వినుఁడు బాలకులా' అను ననిష్టరూపము గలుగదు. మధ్యమపురుషయోగమును ముఖ్యముగ సూచింప వినుఁ డను క్రియను మొదట నిడెను గాన సంబుద్ధిని మాత్రమే 'బాలకులు వినుఁడు' అని యుండరా దని సంభావించునది. "అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొక మాట." ఇచ్చో 'అన్నలార' అను సంబోధ్యము మధ్యమపురుష క్రియతో నన్వయించుట లేక దానికిఁ గర్తయై యుండుట యను నవస్థకుఁ బాలుగామి మధ్యమపురుషయోగ మన్నలారపదమునకు లేదు. మఱియు నీవాక్యమున 'అడిగెదను' అను లాడర్థకోత్తమపురుషైకవచనాంతక్రియయే యున్నదిగాన దానికి నే ననునదే కర్త యయ్యెడి. దాన మధ్యమ పురుషక్రియాభావమున మధ్యమక్రియాయోగమే యిందు సంబోధ్యమునకు సంభవించుట యసంభవము. ఇట్లు సంబోధ్యమునకు మధ్యమపురుషయోగము లేనపు డారగాగమము నిత్యముగనే 36 చే నగుఁగాని యీసూత్రముచే వైకల్పికముగ సిద్ధింప దనియు దాన 'అన్నలు మిమ్ము నడిగెదను' అని యనరా దనియు నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము.

అదంతంబయి దీర్ఘపూర్వలోపధంబయిన మహత్తుమీఁది విభక్తి లకారంబునకు రేఫం బగు. 37.

బాలురు-బాలురను-బాలురచేతను, నృపాలురు - నృపాలురను - నృపాలురచేతను. దయాళుశబ్దంబున కిట్లు రేఫంబు గానంబడియెడి. దయాళురు - దయాళురను - దయాళురచేతను.

టీ. 'లాంతాత్తు రుకా' అనునది మూలము. హ్రస్వాకార మంతమందుఁ గల్గినట్టియు దీర్ఘాక్షరమస్థాని కవ్యవహితపూర్వమునఁ గల్గినట్టియు లకార ముపధగాఁ గల్గినట్టియు మహత్తునకుఁ బరమున నున్న విభక్తిసంబంధమగు లకారమునకు రేఫము నిత్యముగ నగును. ఇది కేవలము సమములక గువిధి. మహద్వాచకములై దీర్ఘపూర్వకములగు హ్రస్వాకారాంతలాంతప్రకృతుల బహువచనలకారమునకు రేఫాదేశ మగు నని భావము. బాల+లు—బాల: ఇది యదంతము లకారమునకుఁ బూర్వము 'బా' అనున దున్నది గాన దీర్ఘపూర్వము. లకారముపైనుండు నకారమున కంత్యాచ్చునకు ముందటిది లకారమే గాన లకారోపధము. మహద్వాచకముగాన మహత్తు. దీనికంటెఁ బరమున నున్న విభక్తి లకారము లువర్ణకము. అది 12 చే సిద్ధించెడి. దీని లకారమాత్రమునకు రేఫ మాదేశము గాఁగ 'బాల+ర్+ఉ=లని యగును. పిదప 21 చే ప్రకృత్యంతాకారమున కుత్వము

గలుగ 'బాలురు' అని రూప మేర్పడును. బాలు+ల+ను:—ఇచ్చో దీర్ఘపూర్వలాంత ప్రకృతిమీఁది లడాగమలకారమునకు రేఫగలిగెను గాన 'బాలురను' ననురూపము సిద్ధించెను. లడాగమలకారము విభక్తిలకారము కాకున్నను విభక్త్యవయవముగ 31 చే విధింపఁబడుటంజేసి దీనిని విభక్తిగనే యంగీకరింపవలె నని సూరియాశయ మైనట్లు బాలురను బాలురచేత నను నుదాహరణములు విశదీకరించుచున్నని. ప్రకృత్యంతావయవముగ విధింపక విభక్త్యాద్యవయవముగ విధించుట కిట్టిచోటుల రేఫాదేశము దానికిఁ గలుగుటయే ఫలము. ళశల కభేదవ్యవహారను ప్రసిద్ధ మని యెంచినను దయాళుప్రకృతి యందు సూత్రోక్తవిషయము లన్నియుఁ గుదిరినను, లకారాంతము గాకుండుటంజేసి రేఫాదేశము దాని విభక్తిలకారమున కీసూత్రముచే సిద్ధింపమిని దయాళుశబ్దమున కిట్లు రేఫము గానంబడియెడి నని సూరి నిపతించి సాధించురీతిని వివరణము వ్రాసికొనవలసి వచ్చె నని గ్రహించునది. ఈవివరణమును సూరి యిట్టివి 'ఆళుచ్' అను ప్రత్యయము యోగమున సంస్కృతమునఁ గల్గినవిగా భావించి వ్రాసెను. కొందఱు 'దయాం లాతి గృహ్ణాతీతి దయాలః' అనునట్టి కృత్రిమవ్యుత్పత్తికల్పనముచే లకారాంతముగా నిట్టి వానిని సాధింప నెంచి సూరిప్రయాసమును వ్యర్థపఱుప యత్నించిరి. కాని స్పష్టముగా 'దయాళు' అని సూరి యుదాహరించుటంబట్టి యట్టి కృత్రిమోక్తి కల్పన మవిచార మూలకమును ననాకాంక్షితము నని లక్షణకర్త తలంచి ప్రసిద్ధమైన రూపసాధనప్రక్రియనే యిట్టివానిరూప నిష్పత్తివిషయమున గ్రహించినట్లు స్పష్టమయ్యెడిఁగాన నమ్మార్గము పరిత్యాజ్యము. శూలి-వాలి-కపాలి మున్నగువానియం దన్నిధర్మము లున్నను నదంతత గానరాకుండుటంజేసి వాని విభక్తిలకారమునకు రేఫము గలుఁగదయ్యెను. ఇది యదంతదళసార్థక్యము. ఖల మొదలగువానియం దన్నిధర్మములు గుదిరినను, దీర్ఘపూర్వము గాకుండుటచేత రేఫము సిద్ధింపదయ్యెను. ఇది దీర్ఘపూర్వదళసార్థక్యము. రామ మొదలగువానియం దన్నియుఁ గుదిరినను లకారోపధము గాకుండుటచేత రేఫాదేశము రాదయ్యెను. ఇది లోపధదళ సార్థక్యము. వాల శూల మున్నగువాని యందెల్ల యవియెల్ల సరిపడినను మహత్తులు గామి నిక్కార్యము సంభవింపదయ్యెను. బాలేత్యాదులందు ప్రకృతిస్థమగు లకారమునకే రేఫాదేశము సంభవించెడిఁగానఁ దద్వారణార్థము విభక్తిలకారదళ మావశ్యకము. కాన నీసూత్రమునందలి దళములెల్ల నన్వర్థములే యనియు, నింత కట్టుబాటుగ సూత్రమును రచించిన సూరి వ్యాకరణ సంప్రదాయమును గట్టిగ నెఱింగిన ప్రౌఢ యనియుఁ దెలియఁగఁదగుంగదా! ఇందు దీర్ఘపూర్వదళమును మాత్రము సూరి యహోబలునికంటెఁ గ్రొత్తగఁ జేర్చెను (చూ. అహోబలపం - 'లాంతాత్తు రురా' అను సూత్రవ్యాఖ్య. పుట 258) 'ద్విత్వయుక్తలాంతంబుమీఁది లులలకును రురలాదేశంబులగును' అని ప్రౌఢవ్యాకర్త శాసించి 'మల్లురకుఁ' అని ప్రాస

స్థానప్రయోగముం జూపి యీ సూత్రమును సవరించెను. కాని లకారప్రాసమున 'మల్లుల వని' తక్కిన విరాటపర్వప్రయోగ మగపడుచుండుటచే దీనికి రేఫాదేశము వికల్పముగ నగు ననవలెను.

అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకం బగు. 38.

వృక్షము - ఋక్షము; దైవము - కళత్రము - అపత్యము, క్లీబంబులు మిత్రాదు లను సూత్రంబునఁ బాక్షికంబుగఁ బుంలింగత్వం బతిదేశించుటం జేసి మిత్రాదిశబ్దంబునకు ద్వైరూప్యం బెఱుంగునది. ఉ. మిత్రుఁడు - మిత్రము. శరణుఁడు - శరణము.

టీ. 'స్యాదమహతాం విభక్త్యాసోశ్చము' అనునది మూలము. ఇందు 'అమహన్నపుంసకములకు' అనునది ద్వంద్వసమాసము. అదంతములకు అనునది యాద్వంద్వమునకు విశేషణము. కాఁగా నదంతములైన యమహద్వాచకములకును నదంతములైన నపుంసకలింగశబ్దములకును 'ము' అను ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమునఁ గలుగు నని సూత్రార్థము తేలినది. 'వృషభ - వృక్ష - ఋక్ష' అను ప్రకృతు లదంతములైన యమహత్తులు. వీనికి మువర్ణకము గలుగ 'వృషభము-వృక్షము-ఋక్షము' అను రూపములు సిద్ధించును. 'దైవ-కళత్ర-అపత్య' అను నదంతములైన నపుంసకములు. వీనికి మువర్ణకము సిద్ధింప 'దైవము-కళత్రము-అపత్యము' అను రూపము లేర్పడును. 18 చే నదంతములై, నపుంసకములైన మిత్రాదులకుఁ బుంలింగతుల్యతయుఁ బక్షమున సంభవించెడిఁగాన నదంతనపుంసకములుగ నెన్నఁబడినపు డీసూత్రముచే మిత్రము శరణము ప్రధానము పాత్రము మున్నగురూపములును నదంతపుంలింగములుగ నెన్నఁబడినపుడు 21-22 లచే నుత్వడుక్కులు సిద్ధింప మిత్రుఁడు శరణుఁడు ప్రధానుఁడు పాత్రుఁడు మున్నగు రూపములును సిద్ధించెడి నని యీ క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. దీన నదంతనపుంసకములు మహాదమహద్వాచకములలో నేవైనను మువర్ణకమునే యందెడి నని ఫలితము తేలినది. అదంతామహన్నపుంసకములు పరస్పరసాపేక్షములుగాని పై మువర్ణకప్రాప్తినందుచున్నవి కాన నిచ్చో 'అమహన్నపుంసకములు' అను సముచ్చయద్వంద్వము సంస్కృతశబ్దశాస్త్రసరణిని బోసఁగదనియు నమహత్తులైన నపుంసకము లని కర్మధారయము నంగీకరించుటయె శాస్త్రసమ్మతమార్గమనియు వృక్షము వృషభము దైవతము మున్నగురూపము లీపక్షమున నమహత్త్వముకల్మినగు నపుంసకత్వాతిదేశమువలన సిద్ధించుననియు గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు, బ్ర. శ్రీ. మ. తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రులవారలును, బ్ర. శ్రీమదాంధ్రగురువరులు పప్పుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రులవారును గూడి యీ సూత్రమునందలి యమహన్నపుంసకము లనునది ద్వంద్వముగాఁ దీర్మానించుచు వ్రాసిన వ్యాసములపైఁ దను

సిద్ధాంతమును వెల్లడించిరి. ద్వంద్వము శాస్త్రసమ్మత మగుఁ గాక. కాకపోవుఁ గాక. అది పండితవర్యుల పర్యాలోచనపాత్రమై వెలసినది. ఇఁక నీ సూత్రార్థము బాలురకును బాలికలకును సోదాహరణముగ సుబోధము చేయవలె నన్న నమహన్నపుంసకమును ద్వంద్వముగా నెన్నక తీరదు. మఱియు నిది ద్వంద్వసమాసముగా సూరి యెన్నకుండినచో తక్కుంగల చోటులందువలెనే శబ్దసమూహమునంతను నేకత్వవాచకశబ్దముచే నమహన్నపుంసకమున కని బోధించియుండఁడా యని సందేహము గలిగెడి. కాన నమహన్నపుంసకముల కను బహువచననిర్దేశమునంజేసి దీనిని గర్మధారయముగ భావింపరాదనియు ద్వంద్వముగనే యెంచె ననియుఁ దోఁచెడి. ముపర్ణకప్రాప్తియోగ్యము లైన యదంతా మహత్తులను నదంత నపుంసకములను రెండు తెగలను బోధించుటకే సూరి యమహన్నపుంసకము లనె ననియుఁ నా రెండు తెగలను నదంతములే యగుట నదంతములను విశేషణమును నిల్పె ననియు దీన నీ సూత్రార్థము ప్రథమోపదేశమునందు బాలురకు సుబోధమగు ననియు సూరి తలంచె ననుట యయుక్తికము గా దని తోఁచెడి. భాష్యాది సవిమర్శ పర్యాలోచనముచే సూత్రార్థముల నెఱుంగఁ గల్గుటయు వృషభము-వృషము - దైవత మిత్యాదులు కర్మధారయసాధ్యములు గామిని గ్రమముగ నమహత్తు లగుట నపుంసక కార్యార్హము లనియు నపుంసకత్వాతిదేశముం జేయఁదగిన వనియు విశ్వసించి సాధించుటయు దూరతరదుర్గ్రాహ్యయుక్తికవిషయము లగుటం జేసి సుబోధకై యమహన్నపుంసకములను దాసిని ద్వంద్వముగను వానియదంతతను జెప్పు విశేషణముగ నదంత మను పదమును గ్రహింతును దీన నదంతామహత్తులు పుంలింగములై నను ముపర్ణకమునే పొందు ననియు, (వృక్షము) నదంతనపుంసకములు మహదమహద్వాచకములలో నెట్టివైనను ముపర్ణకమునే పొందు ననియును (దైవతము-కళత్రము-జ్ఞానము) ముపర్ణకార్హములకెల్ల గుఱిగా లక్షణార్థము కుదురుపడెడి. రామేత్యాదు లదంతమహద్వాచకములగుటను బుంలింగము లగుటను నిర్ధానికి విషయములుగాఁ జేయ నవకాశమే గలుగదు. కాన లింగమును గుఱిగఁగొనక యదంతామహత్తు లని సామాన్యముగ ననుటకును, లింగమును జేసికొని యదంతనపుంసకము లనుటకును జైని నిరూపించిన లక్ష్యముల సిద్ధియే కత మని సంభావింపవలెను.

వానికి ముపర్ణకేతరం బయిన విభక్తి పరంబగునపుడు ముగాగమం బగు. ౮౦.

వృక్షములు - వృక్షమును - ఋక్షములు - ఋక్షమును.

టీ. ప్రథమైకవచనమున ముపర్ణకమును బొందఁదగిన పై శబ్దములకుఁ బ్రథమైకవచనేతరములు పరములుగా ముగాగమము గలుగును. ప్రథమైకవచనమునం దక్క

దక్కిన విభక్తుల యేకవచన బహువచన ప్రత్యయములు పరములుగాఁ బ్రకృతి కంతావయవముగ 'ము' అను నదాగమ మగును. ప్రథమా బహువచనమును దక్కిన విభక్తుల యేకవచన బహువచనములును బరములుగా నగు నని తాత్పర్యము. వృక్ష—దీనికి 12 చే లువర్ణకము. అది ప్రథమైకవచనేతరము గానఁ బ్రకృతి కంత్యమున ముగాగమముగా 'వృక్ష+ము+లు=వృక్షములు' అను రూపము సిద్ధించును. వృక్ష:—2 చే నువర్ణకము. ఇది ద్వితీయైకవచనము గానఁ బ్రథమైకవచనేతరము. దీనిచే ముగాగమముగా 'వృక్ష+ము+ను=వృక్షమును' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణము లూహ్యములు. వృక్షశబ్ద మదంతపుంలింగము. అమహద్వాచకము. ఋక్షశబ్ద మదంత నపుంసకామహద్వాచకము. (నక్షత్రవాచకమగునపుడు) ఎలుగుగొడ్డు మున్నగువానిం జెప్పునదైనను నదంతపుంలింగమే యగుం గాన వృక్షశబ్దమువలెనే మువర్ణక ముగాగమప్రాప్తియోగ్యమయ్యెడి. 'విభక్తౌ చ' అనునది మూల మని గ్రహించునది.

మువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమంబునకు నగు. ౪౧.

మువర్ణకంబునకు విధింపు లోపాదేశాదికార్యములు ముగాగమమునకు సహితము వచ్చు నని యర్థము.

టీ. 39 చే సిద్ధించెడు ముప్రత్యయమునకు విధించునట్టి కార్యములెల్లను 40 చేఁ గలిగెడు ముగాగమరూప మువర్ణమునకును గలుగును. మువర్ణకమునకు శాస్త్రముచే సిద్ధించెడు లోపాదేశాదిరూపములగు కార్యవిశేషములు ముగాగమమునకును నిత్యముగ సంభవించు నని క్రింది వివరణమున నభిప్రాయము. 'లోప మనఁ గానరాకపోవుట. ఆదేశ మనఁగా మఱియొక వర్ణ మున్న దానిం ద్రోసి దానిచోట నిల్చుట' అని ముందే వివరించితిని. అనంతర సూత్రమున బిందుపూర్వక బువర్ణ మాదేశముగ మువర్ణకముగాగమములకుఁ గలుగుట నరయునది. 58 సూత్రమునఁ జరిత్రాదుల మువర్ణకముతోఁ బాటుగ ముగాగమమును లోపించుట గమనించునది. 72 చేఁ బ్రథమైకవచనముతోఁ బాటుగ ముగాగమమువర్ణము లోపింపకుండుట గనునది. ఇట్లే ప్రక్రియాప్రయోజనముల నరసికొనునది.

మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణబిందుపూర్వక బువర్ణంబేని విభాష నగు. ౪౨.

వృక్షమ్ము - వృక్షంబు; ఋక్షమ్ము - ఋక్షంబు. పూర్వసూత్రముచేత ముగాగమమున కీకార్యం బగు. వృక్షమ్ములు - వృక్షంబులు, ఋక్షమ్ములు - ఋక్షంబులు.

టీ. 'తదుపరి పునర్మ్బుబూ స్యాతామ్' అనునదియు, దానిని 'బౌపరే మస్య బిందు స్స్యాన్మాపరే మేళనం భవేత్' అని సవరించు నాథర్వణము మూలములు. 39 చే సిద్ధించిన ముప్రత్యయమున కింకొక పొల్లు మకార మాగమముచు పూర్ణబిందువు పూర్వ మునఁగల బువర్ణమును బర్యాయమున వికల్పముగను గలుగును. ఈ రెండును సిద్ధింప నపుడు ముపర్ణము సహజరూపముతో నిల్చియుండును. మకారమునకుఁ గ్రింది మకారము జడ్డను మాముడి యని వ్యవహరించుట ప్రసిద్ధము. వృషము:—ఇందు ముపర్ణకమునకు మాముడి కలుగ 'వృషమ్ము' అని రూపమగును. పూర్ణబిందుపూర్వక బువర్ణమాదేశముగా 'వృషంబు' అని యగును. ఈ రెండుకార్యములు గలుగకున్న 'వృషము' అని యుండును. పూర్వ సూత్రముచే ముప్రత్యయమునకు సిద్ధించెడి కార్యములు ముగాగమమునకును గలుగు ననుటంజేసి ప్రథమా బహువచనమునను దక్కిన విభక్తుల యేక వచన బహువచనములందును నున్న ముగాగమముపర్ణమునకును నీకార్యద్వయము వికల్పముగఁ గలుగ 'వృషమ్ములు - వృషంబులు - వృషములు - వృషంబును - వృషమ్మును - వృషమును - వృషమ్ముచేత - వృషంబుచేత - వృషముచేత' మున్నగురూపము లేర్పడు నని యీ క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. ఇట్లే తక్కినవి యూహ్యములు. మూలము ప్రాచీనపద్ధతింబట్టి బువర్ణమును ముపర్ణకముమీఁదఁ గూర్చి మ్బు రూపమును సాధించెడి. కాలక్రమమున నది ంబు రూపమయ్యె ననుట తెల్లము.

లు-ల-న-లు పరంబులగునపు డొకానొకచో ముగాగమంబునకు లోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాష నగు. ४३.

వజ్రాలు - వజ్రాలను - వజ్రాన; పగడాలు - పగడాలను - పగడాన. ఒకానొకచోట ననుటచే నీకార్యంబునకుం బ్రయోగవైరళ్యంబు సూచింపంబడెయె.

టీ. 'వికృతౌ క్వచిచ్చ లోపో మోర్దీర్ఘశ్చాత ఆదిమస్య భవేత్' అనునది మూలము. ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయము 'లు' అనునది. 'ల' అనునది ద్వితీయాది బహువచనములందగు లడాగమము లకారము. 'న' అనునది యుదంతజడంబునకు సప్తమ్యేకవచనమున నగు నవర్ణకము. పై 'లు, ల, న' అనునవి పరంబులగునపుడు వానికిఁ బూర్వమున నున్న నాగమముకారమునకు లోపమును, నాముగాగమముపర్ణమునకు ముందుండెడి యచ్చునకు దీర్ఘమును వికల్పముగ నగును. ముపర్ణలోపతత్పూర్వస్వరదీర్ఘకార్యములు రెండును సన్నియోగశిష్టములు. అనఁగా ముపర్ణలోపము గల్గనేని పూర్వస్వరము దీర్ఘము గాకుండుట సంభవింప దనియు రెండుకార్యము లొకటినొకటి యాశ్ర

యించినవగుటం జేసి మువర్ణలోపము గల్గినయెడల నవశ్యము తత్పూర్వస్వరము దీర్ఘమగు ననియుఁ భావము. మువర్ణలోపమున కెంతటి ప్రాధాన్యము గలదో యంతటి ప్రాధాన్యము తత్పూర్వస్వరము దీర్ఘమగుటకును గల దని గ్రహించునది. వికల్ప మని యెంచి వీనిని రెండుకార్యములుగ భావించి యిది రానపు డది యది రానపు డిది యని భావింపక నొకేకార్యముగ భావించి చేసిన రెండుకార్యములను జేయుటయుఁ జేయకున్న రెంటిని మానుటయుఁ జేయవలె నని తాత్పర్యము. వజ్రము+లు—ఇచ్చో లువర్ణకము పరముగాఁగఁ దత్పూర్వమున నున్న ముగాగమ ముకారమునకు లోపమును నా మువర్ణమునకు ముం దున్న యచ్చగు 'జ్ర' అను దాని యకారమునకు దీర్ఘమును గలుగ 'వజ్రాలు' అను రూపమగును. ప్రథమైకవచనమునందక్కఁ దక్కిన విభక్తులవచనములందు మువర్ణ మాగమముగ 40 చే సిద్ధించినదనువిషయము విదితమె. కాన 'లు-ల-న' అనువానికి ముందున్న మువర్ణము ముగాగమసంబంధి గాక యన్యము గాఁజాలమిం జేసి ముగాగమం బని విశేషించి యన నక్కఱలే దనియు మువర్ణ మనినఁ జాలు ననియు శంకింపఁదగును. కాని ఉఱుము మెఱుము మున్నగుశబ్దములందు సహజముగాఁ దోఁచు మువర్ణమునకు లోపము దత్పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును గలుగకుండుటకును, మివర్ణాంతములైన కలిమి బలిమి మున్నగుశబ్దములకు బహువచనము పరమగునపుడు శబ్దసిద్ధమైన మివర్ణము 45 చే మువర్ణమగుటఁ గలుగుఁ గాన నట్టి మువర్ణములకు లోపమును దన్నిమిత్తమైన తత్పూర్వస్వరదీర్ఘమును సిద్ధింపకుండుటకు ముగాగమ మని సూరి యనె నని యెఱుఁగునది. ఇట్లే 'ల' 'న' పరమగునపుడు ప్రక్రియను గమనించునది. వజ్రము:—ఇది మువర్ణాంతమగుట నుదంతజడము గాన దీనికిఁ గారకము 18 చే సప్తమ్యేకవచనమున నవర్ణకము సిద్ధించెడి. మువర్ణలోపమును నది నిమిత్తముగా నగు పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును నొక కార్యముగనే యెంచె ననుటకుఁ గ్రింది వివరణమున సూరి యీకార్యంబునకని యేకవచనమున వ్యవహరించుటయె ప్రమాణము. ఈకార్యము గలుగనిపక్షమున 'వజ్రములు - వజ్రములను - వజ్రమున' అను రూపము లుండు నని గ్రహించునది. సూత్రమున 'ఒకానొకచోట' అని యనుటచే నీవిధి సార్వత్రికము గా దనియు నచట నచట శ్రుతిసుఖము తోఁచినపుడు చేయనగు ననియు నీ క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. మఱియు ముగాగమమువర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్న స్వరము దీర్ఘము గాఁదగిన దగు నపుడే యీకార్యము చేయఁదగుంగాని తత్పూర్వస్వరము దీర్ఘమే యైయున్న నీ విధి యట్టిచోటులఁ గలుగ దనియు గ్రహించునది. ఇంతియగాక యీ సూత్రముచే నగు నీ కార్య మకారముకంటెఁ బరమగు ముగాగమముకారమునకే కలుగుననియు నెన్నఁ దగును. మూలమునందలి 'క్వచిచ్చ' అను దళము ననుసరించి సూరి కొన్నియెడల నవి

యీకార్యమునకుఁ గ్వాచిత్కతను సూచించెను గాని యిట్టిరూపములు నేఁటివాఙ్మయము నందు విరివిగఁ గన్పట్టెడి. మూలము 'వికృతౌ' అని తెలుఁగుపదములకే యీ కార్య మగు ననుచుండ సూరి సమాసమ సాధారణముగ నెంచుట సరి గా దం్రదు, గాని మూలము సమసంకలితభాషను గూడ వికృతి యని వ్యవహరించినట్లు కొన్ని సందర్భములు స్పష్ట పఱచెడిఁగాన నిది యొక దోషముగా నెన్న నవకాశము లే దని తోఁచెడి. పగడా లనియు నుదాహరించుటచేత నీవిధి సంస్కృతసమాసమ సాధారణ మనుట స్పష్టము. అథర్వణుఁడు 'ప్రాయశో వైకృతపదే లోపో దీర్ఘశ్చ మోస్మతః' అని ప్రాయశ్శబ్దముచే వైకృతము గానిదానికిని నీవిధి గల్గు నని సూచించుటే సూరి దీనిని సమాసమ సాధారణ ముగ నెంచుటకు బీజ మని యెన్నునది. 'ఈకార్యము కువర్ణకము పరమగునపుడును గానం బడెడి.' అని ప్రౌఢవ్యాకర్త 'భిక్షానకున్వత్తునో' అని యుదాహరించి యీసూత్రమును సవరించెను. ఇక్కార్యము బహువచనములందె యగపడుచుండుటం జేసియు, 'ల్వాది వర్ణకే' అని యథర్వణుఁ డనుటం జేసియు, 'లుల' లనియు ప్రాణానంగలుగంగ నను మున్నగు ప్రయోగములంబట్టి 'న' అనియు సూరి మూలమును వివరించి యుండనోపును. "మానుగ ధృతరాష్ట్రుఁడు ప్రాణానంగలుగంగ; వాఁడినారాచంబువరల నీనిటలానన్;" 'ఇత్యాదు లేకవచనంబులు' అను కవిజనమండనవాక్యములు ముఖ్యముగ మూలము లనఁదగు రెండక్షరములుగాని యంతకుమించిన యక్షరములుగాని గల్గినపదములందే యీ లోపదీర్ఘములకుఁ బ్రసక్తి యగపడెడి. దీర్ఘపూర్వ, ముగాగమమున కిక్కార్యద్వయము గలుగ దనుట పూర్వస్వరదీర్ఘవిధానమునం జేసి తెల్లము.

ఇగ్లౌరాయుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపం బగు. ౮౮.

ఇకారాంతములను గ్లౌరై శబ్దములకు మఱి యుగాగమాంతంబు లకుం బ్రథమైకవచనలోపం బగు. హరి - గిరి - శ్రీ - ధీ.

టీ. ఇక్ = ఇ ఈ లంతమందుఁ గల ప్రకృతులు. గ్లౌ-రై. ఉగంతములు = 6౮ చే హ్రస్వోకార మంతమందుఁ జేరిన ప్రకృతులు. పైవాని ప్రథమైకవచనమునకు లోపము గలుగును. రై + ఉగంతములు = రాయుగంతములు. ప్రథమైకవచన మెద్దియో ప్రాప్తిని సూచించువిధులఁబట్టి యూహించునది. ప్రాప్తిని సూచించువిధి లేనపు డనుక్త మితర వ్యాకరణముబట్టి గ్రహింపవలె నను పద్ధతిని సంస్కృతవ్యాకరణము ననుసరించి 'సు' అనునదే ప్రథమైకవచనప్రత్యయ మనుకొని లోపమును జేయునది. హరి:—ఇది మహావ్యాచకము. దీనికి 22 చే డుజ్ఞు ప్రాప్తించెడి. ఆడుజ్ఞునకే యీసూత్రముచే నిత్య ముగ లోపము గలుగ 'హరి' యని రూపమగును. గిరి:—ఇది యమహావ్యాచకము. దీనికి

బ్రథమైకవచన మిది యని విధించెడువిధియే లేదుగాన 'సు' అనునదే ప్రథమైకవచన ప్రత్యయ మనుకొని దానికే లోపమును జేయ 'గిరి' యని రూపమగును. ఇకారమున కని సామాన్యముగ ననుటం జేసి యీకారాంతములకును నీకార్యము గలిగెడిఁగాన 'శ్రీ, ధీ' అనునట్టివాని ప్రథమైకవచనమును లోపించెడి. శ్రీధీలకుఁ బ్రథమైకవచన మిది యని విధానము గానరాదు కాన 'సు' అనుదానినే ప్రథమైకవచనముగ నెన్నవలెను. గ్లౌ.— ఇది మహదాద్యర్థవాచకమన్న 'గ్లౌఁడు' గావలెనుగాన దాని వారించి 'గ్లౌ' అనియే ప్రథమైక వచనరూపమును సాధింప నిందు దీనిం జేర్చె నని గ్రహించునది. 'రై' ఇది యమహ ద్వాచకము ధనార్థకము. దీనిని స్త్రీలింగముగా నెన్నిన 57 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపము సిద్ధించెడిఁ గాని యిది మూఁడులింగములందును వర్తించునదగుటం జేసి విశేషించి యిందుఁ జేర్చె నని గ్రహించునది. కేవలము స్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనమున లోపము విధించు 57 సూత్రమున మాని శ్రీమున్నగు నీకారాంత స్త్రీలింగముల నిందుఁ జేర్చుట యను చిత మని తోపకపోదు గాని హరి మున్నగు నికారాంతముల కస్త్రీలింగములకుఁ బ్రథమైకవచనలోప విధానము వాని నందుఁ జేర్చినను జేయక తప్పదుగాన నికారాంత సాదృశ్యము ననుసరించి యీకారాంతములను గూడ నిందుఁ జేర్చుటయె యుచిత మని సూరి యెంచె నని తోఁచెడి. మఱియు 57 సూత్ర మనుహత్తునై మువర్ణకమునందఁదగిన యదంతస్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనలోపమును విధించెడిఁగాని శక్తినవానికిఁ గా దని యుదాహరణ సారస్యము ననుసరించి యన్నచో నీవిధియందలి 'ఇక్' అనునది ఇ ఈ లంతమందుఁగల పుంస్త్రీలింగశబ్దముల రెండింటి ప్రథమైకవచనమును లోపింపఁజేయున దనెడి సారస్యము తేలును గాన సార్థకమయ్యెడి. ఈప్రకృతులు స్వార్థపరములగునపుడే యీకార్యము గల్గెడిఁగాని బహువ్రీహిసమాసాంతగతములైనపుడు తద్వాచ్యములను బట్టియే యాయా ప్రథమైకవచనములు గలుగు నని గ్రహించునది. 'సోర్లుగిశః, స్త్రీవద్ గ్లౌః' 'ఐకారాంతంస్వరూపేణ మతే భవతి' అను చింతామణి ప్రథమసూత్రద్వయ మును దుదియాథర్వణమును నాధారముగాఁ గొని సూరి యిట్లు సూత్రించెను. దుక్క— రాట్టు-మరుత్తు-మున్నగునవి యుగాగమాంతములు. వీనికి 48 చే వువర్ణకము గలుగ కుండుటకై ప్రథమైకవచనలోపము నిత్యముగ విధింపఁబడియె నని గ్రహించునది.

ఇత్తునకు బహువచనంబు బరంబగునపు డుత్వం బగు. ౭౫.

హరులు - గిరులు - కవులు - రవులు - యామినులు - భామినులు. తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబున కుత్వంబు లేదు. శ్రీలు - స్త్రీలు - లక్ష్మోరీలు.

టీ. 'ఉద్విభక్తౌ' అనునది మూలము. హ్రస్వేకార మంతమందుఁ గలశబ్దములకు బహువచనప్రత్యయము పరముగాఁగ వాని తుదియికారమున కుకార మాదేశమగును.

తుదియికారము హ్రస్వముగాన నాదేశమగు నుకారమును హ్రస్వమె యగును. 13 చేడుమువునలు దప్పఁ దక్కిన వెల్లను నుభయములు గాఁదగుటచే బహువచనములం దెల్ల నీవిధి గల్గుటను బహువచనములకు ముందు లడాగమను తోఁచియుండుటను గమనించునది. హరి+లు:—హరి యనునది హ్రస్వేకారము తుదిని గల ప్రకృతి దీనికి 'లు' అను బహువచనము పరముగాఁగఁ దుది నున్న యికార ముకారముగాఁగ 'హర్+ఉ+లు=హరులు' అని రూప మేర్పడును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణము లూహ్యములు. ఈవిధి యిదంత మహదమహత్సాధారణ మని సూచింప 'హరి—కవి' యను మహద్వాచకములతోఁడ 'యామిని—గిరి' యను నమహద్వాచకములను గూడ నుదాహరించెను. సూత్రమున నికార మని సామాన్యముగ ననక 'ఇత్' అని తకారపుఁబొల్లును జేర్చి నిర్దేశించుటంజేసి హ్రస్వేకారమునకే యీకార్య మయ్యెడిఁగాన 'శ్రీ-లకోరీ' మున్నగు నీకారాంతములతుది నున్న దీర్ఘేకారమున కుత్వము గలుగదనియు దాన 'శ్రులు-లకోరులు' మున్నగుననిష్టరూపములు సంభవింపవనియు నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. లకోరీశబ్దము దేశ్యముగాన సూరి చెప్పకున్నను 'న చ దేశ్యపదే' అనుమూలము ననుసరించి 54 సూత్రముచే నగు హ్రస్వము గలుగ దని గ్రహింపక తీరదు. మఱియు నిందీకారాంతముగ దీనిని నిర్దేశించి యుత్వము రాదనుటంబట్టియే దేశ్యములగు నిట్టివానికి హ్రస్వము గలుగదనుతలంపు సూరికిఁ గల దని నొక్కి చెప్పవచ్చును. కాన లకోరీ లనియే రూపము లేర్పడెడి. శ్రీ-స్త్రీ-మున్నగు నీకారాంతము లేకాక్షరము లగుటంజేసి 55 చే హ్రస్వము గలుగ దనియు దీనిచే బహువచనము పరముగా నుత్వాదేశము సంభవింపక శ్రీలు - స్త్రీలు - మున్నగురూపములే యేర్పడు ననియు గ్రహించునది. ఈకార్యము లకోరీలను నుదాహరణము ననుసరించి తత్సమాచ్ఛికసాధారణ మని తలంపవలెను.

వికృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనము పరంబగునపు డుత్వం బగు. ౪౬.

ఇచ్చట వికృతిశబ్దముచే సంస్కృతసమేతరంబు గ్రహింపవలయు. కలికి - కలుకులు - ములికి - ములుకులు - చెలిమి - చెలుములు - బలిమి - బలుములు. ఉపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి జిగి - నిసి ఇత్యాదులం దుత్వంబు లేదు. జిగులు - నిసులు.

టీ. 'ఇదుపోత్తమోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమే త ఇదృవతి' అనునది మూలము. ఇందలి వికృతిపదము సంస్కృతసమములకంటె నితరమగు పదజాతిని బోధించు నని సూరియే క్రింద స్పష్టపఱచినాఁడు. మూఁడువర్ణములు గలపదమునందలి తుది

నున్న యచ్చునకు 'ఉత్తమము' అని పేరు. దానికిఁ బూర్వముగ నున్న యచ్చునకు 'ఉపోత్తమము' అని పేరు. ఉత్తమమునకు సమీపమున నున్నదని యర్థము. మూఁడు వర్ణములుగల యఖండపదమునందలి యచ్చున కీపేరులు సిద్ధించెడిఁగాన నందుఁ దుది నున్న యుత్తమమునకు సమీపమున నున్న యచ్చుత్తమమునకు ముందున్నదే యగుం గాని వేఱొకటి గాఁజాలదు. మూఁటికంటె నెక్కుడు వర్ణములవానితోఁ దుది దానికి ముందున్నదానికిని నీసంజ్ఞ గలుగుననుటకు 47 సూత్రమునందుఁ బిడికిలి యని యుదాహ రించుటయే ప్రమాణము. పరమున నచ్చుత్తమమునకు సంభవించినను నది వేఱొకపదము నకు సంబంధించినదే గాని తనకు సంబంధించినదిగామి నద్దానితోఁ బ్రసక్తియే యీ సంజ్ఞకుఁ జూపట్టదు. ఇది యికారాంతములతుది యికారమునకుఁ బూర్వమున నున్న యికారమున కుకారము నాదేశించువిధి యగుటంజేసి మూఁడువర్ణములు గల ప్రకృతు లలోఁ దుది రెండువర్ణము లికారాంతములై యుండునవియే యిందుఁ జేరఁదగిన వనుట స్పష్టము. ఇట్లగుటంజేసి తక్కిన విదంతములై యుండరాదనిగాని తప్పక యుండవలె ననిగాని గ్రహింపరాదు. వాకిలి మొదలగువానియం దీవిధి వర్తింపదు. కలికి యను నట్టి శబ్దములందును పోఁడిమి, తాలిమి, మేలిమి అను మొదలగువానియందును నీవిధి వర్తించు. కాన యథార్హముగ నుపయోగించుకొనునది. కలికి:—మూఁడువర్ణముల ప్రకృతి. ఇందుఁ దుదివర్ణమగు కకారముపైనున్న యికార ముత్తమము నాఁబడును. దానికి ముందున్న లకారముపైనున్న 'యికారము' ఉపోత్తమ మనంబరఁగును. దాని కుత్వ మాదేశముగాఁగ 'కల్+ఉ+కి+లు' అని యగును. పిదపఁ దుది యికారమునకు 45 చే నుత్వము గలుగ 'కల్+ఉ+క్+ఉ+లు = కలుకులు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహృతు లూహ్యములు. మూఁడువర్ణములు గల యఖండపదమునందలి తుదియికారమునకు ముందున్న యికార ముకారమగు ననుటంజేసి జిగి-నిసి మున్నగు రెండువర్ణముల పదమునందలి తుదియికారమునకుఁ బూర్వముననున్న యికారమున కుకారాదేశము గలుగదుగానఁ బూర్వసూత్రముచే బహువచనము పరమగునపుడు తుది యికారమున కుకార మాదేశముగాఁగ 'జిగులు-నిసులు' మున్నగురూపములే సిద్ధించెడిఁ గాని 'జుగులు-నుసులు' అను ననిష్టరూపములు గలుగ వని యుపోత్తమేత్వమునకనుటం జేసియను క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఇదంతములైన తుదిరెండు వర్ణములుగల మూఁడువర్ణములుగల యఖండాచ్ఛికపదములలో రెండవవర్ణముపై నుండునికార ముకార మగు నని ఫలితముగ గ్రహించునది. సమితి మున్నగు సంస్కృతసమముల కీకా ర్యము వికృతియగుటంజేసి గలుగదుగానఁ బూర్వసూత్రముచే నుత్వము తుది యిత్వ మునకుఁ గల్గి 'సమితులు' అనియేగాని 'సముతులు' అనురూపము సంభవింప దని యెన్నునది. కిటికి - బావిలి మున్నగునవి దేశ్యములగుట వాని తుదియచ్చునకు హ్రస్వము గలుగ

కున్నను నీ సూత్రమున నికారాంతములను సామాన్యోక్తిం జేసి- యీకారాంతములు గ్రాహ్యములై వాని యుపోత్తమేత్వమున కుత్వము గలుగ కిటికిలు - బావులులు - మున్నగురూపములు దుర్వారము లగు నని తోఁచెడి. కాన 45 సూత్రమునందువలె నిత్తనుట యావశ్యకము. లేదా 45 సూత్రమునందలి యిత్తుననదే యిందలి యికార పదముచే బోధింపఁబడుననియేని గ్రహింపవలసియుండును. ప్రాచీనకవిప్రయోగా రూఢము లిట్టివి గామిని సూరి స్మరింపలేదో.

రలడోపధనవార్థములయుపోత్తమేత్త్వంబున కుత్వంబు గలుగదు.

పందిరి - పందిరులు; పిడికిలి - పిడికిళులు; రాపిడి - రాపిడులు; తొమ్మిది - తొమ్మిదులు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నీక్రింది వాని యుపోత్తమేత్వముల కుత్వము నిత్యముగ సిద్ధించుచుండ నొక యనుగమము ప్రయోగానుసారముగ నేర్పఱచి నిషేధించుచున్నాఁడు. 'ర-ల-డ' అనునవి యుపధగాఁ గల పదములయుఁ దొమ్మిది మొదలగు పదములయు నుపోత్తమేత్వమునకు బహువచనము పరమగునపు డుత్వము గలుగదు. పందిరి:—ఇది రోపధము. తుదియచ్చునకు ముందున్నవర్ణ ముపధ యని ముందె యుక్తము. రేఫోత్తరవర్తియగు నికారము తుదియచ్చు. దానికిఁ బూర్వమున నున్నవర్ణము రేఫము. కాన రేఫమున కుపధాసంజ్ఞ సిద్ధించెడి. మఱియు నిట్టి రేఫ ముపధగా గల పదమునందుఁ దుదియికారమునకుఁ బూర్వమున నుండెడియికార ముపోత్తమ మనంబడును గాన దాని కుత్వము గలుగదు. పూర్వసూత్రముచేఁ దుదియిత్వమునకు మాత్ర ముత్వము గలుగ 'పందిర్ + ఉ + లు=పందిరులు' అనియే రూపము సిద్ధించును గానీ 'పందురులు' అను పరూపము గలుగదని గ్రహించునది. పిడికిలి:—ఇది మూఁటికంటె నెక్కుడు వర్ణములు గలపదము. లోపధము. ఉత్తమసంజ్ఞకంబగు దీని తుదినున్న యికారమునకుఁ బూర్వమున నున్న యుపోత్తమేకారంబున కుత్వము గలుగదు గానఁ బిడికులులను నపరూపము గలుగక పూర్వ సూత్రముచేఁ దుదియికార ముకారమై పిడికిలు లనియే రూపమేర్పడును. ఉపోత్తమపూర్వమునకు విధానమే లేమి నుత్వ మద్దానికిఁ గలుగ దని గ్రహింపవలయును. పిడికిళులనుటం జేసి ఆచ్ఛిక 13 చే బహుళముగ లకారమున కళఘుళకారమగుట సూచితము. రాపిడి:—ఇది డోపధము. రాపుడు లని గాక రాపిడు లని రూపమగును. తొమ్మిది:—ఇది నవార్థము తొమ్మిదిలెక్క దీనిచేఁ జెప్పఁబడును గాన నిది నవార్థమయ్యెను. తొమ్ముదు లని గాక తొమ్మిదు లను రూపమే దీనిచే సిద్ధించెడి. నవార్థాదు లనుటంజేసి తొమ్మిదితోఁబాటుగ నాదిశబ్దముచే సంఖ్యావాచకములే బోధ్యము లగు నని గ్రహింపక ఎనిమిది-పగిడి-ఘెురుడి:—మున్నగు నుపోత్తమేత్వమున కుత్వమునందఁదగని

వెల్ల నిందుఁ జేర్పఁదగు నని యాదిశబ్దఫలమును గ్రహించునది. ఇఁక నవార్థము నవార్థ పదముతోడి యాదిశబ్దముచే వాచ్యములును దకారోపధములే యగుటంజేసి నవార్థాదు లనుట సూత్రమున మాని రలడలతోఁబాటుగ దకారమును జేర్చి రలడదోపధంబుల కనినఁ జాలు నని శంకింపనగును. కాని 'చెలిమి-రావిడి' అను నుదాహరణములు క్రమముగ ౪6-౪7 సూత్రములం దగపడుటంజట్టి తద్ధితాది ప్రత్యయములయోగమునం జేసి యుత్తమోపోత్తమేత్వత్వములు సిద్ధించిన పదములవిషయమునఁ గూడ నీవిధులు వర్తించు నని విశదమగుచున్నది గాన మగఁటిమి. పేదటిమి-చూడికి-పోలికి-కోరికి మున్నగు వాని యుపోత్తమేత్వ ముత్వము గాకుండుటకై దోపధ మనక నవార్థాదు లని యాదిపదమునే సూరి గ్రహించెననుట యుచితము. ఆదిపదవాచ్యముల కివ్విధి యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్య మని నవార్థాదు లను దళమందలి యాదిపదమును బట్టి గ్రహించునది.

ఉకారాంతగోశబ్దంబుల కంతట వువర్ణకం బగు. ౭౮.

తరువు - ధేనువు - మధువు - గోవు. అంతట ననుట స్త్రీలింగప్రథమైకవచనలోపబాధనార్థము.

టీ. 'సర్వత్రోదోతోర్వ్వర్భవతి' అనునది మూలము. హ్రస్వోకారమంతమందుఁ గల శబ్దములకును, గోశబ్దమునకును, నంతట వువర్ణకము ప్రథమైకవచనమున సిద్ధించును. ధేను-గోశబ్దములు స్త్రీలింగము లగుటంజేసి 57 చే నిత్యముగఁ బ్రథమైకవచనలోపము సంప్రాప్తముగా దానిని వారింప నంతట నంటినని సూరియే యంతట ననుదానికి ఫలమును వ్రాసియున్నవాఁడు. ఈ సూత్రముచే స్త్రీలింగములకుఁ గలుగువర్ణకము 57 చే లోపింప దని ఫలితము. తరు:—ఇది యుకారాంతపుంలింగము. ప్రథమైకవచనమున వువర్ణకము రాఁగ తరువనురూప మేర్పడును. మధు:—ఇది యుకారాంత నపుంసకము. వువర్ణకము గలుగ మధు వని రూపమగును. గో:—ఇది యోకారాంత స్త్రీలింగము. వువర్ణకము దీనిచే సిద్ధింప 'గోవు' అని యగును. అంతట ననుటంజేసి 57 చే వువర్ణక లోపము రాదనియు దాన ధేను - గో - అను ననిష్టరూపము లేర్పడ వనియు గ్రహించునది. మూలము 'ఓతోః' అని యోకారాంతముల కెల్ల వువర్ణకము విధించుచున్న నోకారాంతములందు గోశబ్ద మొక్కటియే వువర్ణకమునందుట కర్హమై యగపడుచుండుటం జేసి సూరి 'ఓతోః' అను దళము నాదరింపక దాని స్థానమున గోశబ్దమును మాత్రమే నిలిపె నని గ్రహించునది. 'రై-గ్లౌ' అనువానికిఁ బక్షమున 6౪ చే నోకారాంతత సిద్ధించినను ౪౪ చే నోకారాంతములగు నవ్వాని ప్రథమైకవచనము నిత్యముగ లోపించుటం జేసి వువర్ణకాంతము లై యవి గనఁబట్ట వని యెన్నునది. మూలము మువర్ణకమువలెనే

వువర్ణమును బ్రత్యయాగమరూపముగ సిద్ధించుననుటకు సర్వత్ర యనఁగా సూరి దానిని బ్రథమైకవచనలోపబాధనార్థ మని పరిగణించెను. 51 చే మహత్తుల కుదంతములకుఁ బక్షమున డుజ్జు కలుగుననుమాట మఱువరాదు. ఈ కార్యము మహతీమహదమహద్వాచకములైన సహజోదంతముల కయ్యెడి. ఉగాంగమాంతంబులకు ౪౪ చేఁ బ్రథమైకవచన లోపము గల్గుఁ గాన వువర్ణకార్యములు గాఁ జాలవు. 'స్త్రీలింగములు గాని యుదంతములగు నమహద్వాచకములకుఁ గొన్నింటికి తరు బాహు మున్నగువానికి వువర్ణకము వికల్పముగఁ గలుగుటయు రాహు అను దానికిని, నట్లె వువర్ణకాభావ మగపడుటయు నుదంతములు కానివానికిఁ గొన్నింటికి ధర్మువు కర్మవిత్యాదుల కుత్వ వువర్ణకములు వికల్పముగ నగుటయుఁ బ్రయోగసిద్ధము లై యుండుటచేఁ గొన్ని యదంతములకును, అర్ఘువు - 'అసంబుద్ధౌ భవేద్వావురస్త్రియామ్ - భవేద్ధర్మాదిశబ్దానాం ముశ్చవుశ్చాత్ర కుత్రచిత్' అను నథర్వణకారికల ననుసరించి ప్రౌఢవ్యాకర్త రాహు బాహుశబ్దముల కంతట లోపంబు వైకల్పికంబు - అర్ఘాదులకడ యచ్చున కుత్వంబును మీఁద వువర్ణకమును వైకల్పికముగా నగునని సోదాహరణముగ సూత్రించి సాధుత్వమును బై వానికిఁ గల్పించి సూరి యీ సూత్రమును సవరించెను. ఈ ప్రయోగములు మీఁది సూత్రము నందలి బహుళగ్రహణముచే సాధ్యము లగు నని కొందఱండ్రు. ప్రథమైకవచనమునను బై వానికి వువర్ణకము వికల్పముగఁ గలుగవలసియున్నది గాన బహువచనము పరమగు నపుడు వుగాగమమును విధించు సూత్రమునందలి బహుళగ్రహణముంబట్టి యేకవచనమున వువర్ణక వికల్పత సాధించుట యయుక్తిక మని తోఁచెడి. ఆ పక్షమువారు మఱియొక లాఁగగునను బహుళప్రయోజన మని యెంచి పైరూపముల సాధింతు రని తలంపవలయును. పుట్టువు మున్నగు తెలుఁగు నుదంతములకును వువర్ణకము చూపట్టెడిఁ గాన నీ విధి యుదంత సామాన్యపర మనఁదగును.

వువర్ణకేతరవిభక్తిపరమగుచో నుకారాంతంబులకు బహుళంబుగా గోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా వుగాగమం బగు. ౪౯.

తరువులు - తరులు - ధేనువులు - ధేనులు - గోవులు.

టీ. 'ఊదోతోర్వ్యర్భపతి మువత్' అను దానియందలి 'మువత్' అను దళ మిట్లు సూత్రించుటకు బీజము. ఉకారాంతములకుఁ బ్రథమైకవచనమునఁ దప్పఁ దక్కిన యితర విభక్తుల యేకవచన బహువచనములు పరముగాఁగ వుగాగమము వికల్పముగను గోశబ్దమున కంతట నిత్యముగను గలుగు నని యర్థము. తరు+లు:—'తరు' అనున దుకారాంతము. దీనికి బహువచన ప్రత్యయము లువర్ణకము పరముగాఁ బ్రకృతికంతావయవ

ముగ వువర్ణక మాగమముగఁ గలుగ తరు+వు+లు = తరువులను రూపము సిద్ధించును. వుగాగమము వికల్పముగ నగునది గాన నది రానిపక్షమున తరు లని రూపమగును. ఇట్లే తరువులను-తరులను. తరువుచేత - తరుచేత. మున్నగురూపము లూహ్యములు. తక్కిన యుదాహృతుల ప్రక్రియ నిట్లే గమనించునది. 48-49 సూత్రములం దుదంతమనక యుకార మని సామాన్యముగ ననుటంజేసి యుకారాంతైకాక్షరశబ్దములకును నిక్కార్యము గలిగి భ్రూవు మున్నగు రూపములు సిద్ధించెడి. ఏకాక్షరశబ్దములు గాని వానికి హ్రస్వము సిద్ధించెడిఁ గాన నుదంతములే యగును. కకారపొల్లుగూర్చినది యంతావయవముగ నగునను మాటను నాగమమున మఱియొక వర్ణ మధికముగఁ గలుగునను నుక్తిని మఱువరాదు.

ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు వువర్ణకము బహుళముగా నగు. ౫౦.

విష్ణువు - విష్ణుఁడు; శంభువు - శంభుఁడు; వసువు - వసుఁడు.

టీ. 'డుఞ్మహత్పదానాం వా' అనునది మూలము. ఉకారాంతమైన మహద్వాచకమునకుఁ బ్రథమైకవచనమున వువర్ణము బహుళముగ నగును. వువర్ణకము గలుగని పక్షమున 22 చే డుజ్ఞు సిద్ధించెడి. వువర్ణకము గల్గిన పక్షమున వువర్ణకేతర విభక్తులు పరములగునపుడు 49 చే వుగాగమమును డుజ్వర్ణకము సిద్ధించినపక్షమునఁ బ్రథమైకవచనేతర స్థలముల లుఁలని మున్నగు డుమంతకార్యములను గమనించుచుఁ బ్రక్రియ నూహించికొనవలయును. శంభు:—ఇది యుదంత మహద్వాచకము. దీని కీ సూత్రముచే వువర్ణకము గలుగ శంభువగును. ఇది రానిపక్షమున 22 చే శంభుఁ డగును. ఇట్లే తక్కిన వాని ప్రక్రియను గమనించునది. చాత్తాద వైష్ణవుఁడు గాన సూరి విష్ణువను నుదాహృతిని దొలుత నుంచె నని తోఁచెడి. స్వయంభువు-మనువు-మధువు-వటువు మున్నగు నుకారాంత మహద్వాచకములకుఁ డుజ్వర్ణకము తోఁ బ్రయోగ మగపడమి నిందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి వువర్ణకము వానికి నిత్య మని కొందఱందురు. కావచ్చును. కాని సూరి వివరింపమికిఁ గత మగపడదు. 'మనువట్వాదిశబ్దానాం నుడుజ్నేశ్చ ప్రయుజ్యతే' అని యథర్వణుఁడు మూలమును వివరించి పై మహద్వాచకములను వువర్ణకము నిత్యముగ నగు నని శాసించినవాఁడు. కేతన యథర్వణుని త్రోవనే యనుసరించినాఁడు. అహోబలుని మార్గ మట్టిదియె. కాని 'మధు - వటు' అనునవి డుమంతము లైనట్లు 'చండస్ఫూర్తి వటుండు గాంచె' అను మున్నగు భాగవత వైజయంతీవిలాసాది కావ్యప్రయోగములవలన విశదమయ్యెడి. సూరి యట్టి చిక్కును గమనించియే కావలయుఁ బ్రాచీన ప్రయోగసరణినిబట్టి యిట్టి వానివిషయమున నేమియు వ్రాయక నిపుణముగ సూత్రమున బహుళపదముం గూర్చి వాని ప్రక్రియను గమనించుభారము పాఠకులపైనే

మోఁపినాఁడు. కాన ప్రయోగానుసారముగ నుదంతమహద్వాచకముల వుదుజ్వర్ణక
ములసంభవమును బహుళపదముం జేసి పాఠకులు గమనింపవలె నని ఫలితము తేలెడి.

కద్రువ నాగమాత. ౫౧.

కద్రువ - కద్రువలు - కద్రువను - కద్రువలను.

టీ. నాగులతల్లి కద్రూశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినపుడు 'కద్రువ' అని యదంతవకా
రాంత మై యుండు నని తాత్పర్యము. ఇట్లే తక్కిన విభక్తివచనములందును నదంతవకా
రాంతమై 'కద్రువలు - కద్రువలను - కద్రువలచేత' అని యుండును. ఊకారాంతవిధి
యగు 48 చే సాధింపరామి దీనిని నిపతించి సాధించె నని గ్రహించునది. శాస్త్రముచే
సాధింపరానిదాని నిట్లుండు నని శాసించుట నిపతించుట. ఊకారాంతములలో నేదియు
నదంత వకారము తుదినందునది లేమి నిది నిపతనార్హమయ్యెను. ఇది నాగమాతను
జెప్పునది గాక గోరోచనాద్యర్థకమగునపుడు 'కద్రువు' అని వువర్ణాంతంబై 48 కి
విషయమై రూపమగు నని యెన్నునది.

ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీవద్భావంబు నగు. ౫౨.

భ్రాత - జామాత - కర్త - భర్త - హర్త - గంత - హంత.

టీ. ఋకారాంతములగు ప్రకృతులతుది ఋకారమునకు అకార మాదేశ
మగును. మఱియు నట్లకారాదేశము నందిన రూపదములు స్త్రీలింగములవంటివియు
నగును స్త్రీవద్భావము = స్త్రీలింగశబ్దధర్మము. ఋకారము హల్లుపై వట్రువరూపముగ
నుండుననుట స్పష్టము. ఋకారాంతంబున కనుజాత్యేకవచనసామాన్యోక్తిం జేసి మహద
మహద్వాచకములగు ఋకారాంతముల కెల్ల నత్వస్త్రీవద్భావముల నివ్విధి విధించెడి.
భ్రాతృ:—ఇది మహద్వాచకమగు ఋకారాంతము. దీనికి 22 చే నిత్యముగ డుజ్వర్ణ
కము ప్రాప్తించుచుండఁ దద్వారణార్థము నీవిధిచే నత్వస్త్రీవద్భావములు విధింపఁబడి
యెను. మీఁదిసూత్రముచే ఋకారాంతములైన విధాత్రాదుల కత్వస్త్రీవద్భావములు
విభాష నగుంగాన బక్షమున డుజ్వర్ణకమును నట్టివాని కేర్పడియెడి. 57 చే నిత్య
ముగఁ బ్రథమైకవచనము లోపించుటయే స్త్రీవద్భావమును విధించుటకు ఫలము.
భ్రాతృ:—దీనితుది ఋకారమున కకార మాదేశముగాఁగ 'భ్రాత్ + అ = భ్రాత' అని
యగును. స్త్రీవద్భావాతిదేశమునం జేసి 57 చే నిత్యముగఁ బ్రథమైకవచనలోపము
గలుగ 'భ్రాత' యని రూపము సిద్ధించును. స్త్రీవద్భావ నిత్య విధానమునం జేసి యిది
మహద్వాచకమైనను నితర విభక్తివచనములందును స్త్రీలింగశబ్దకార్యము లేగాని డుమంత
మహత్కార్యములు న్యాగమాదులు సద్ధింపవనియు దాన భ్రాతలు-భ్రాతలను భ్రాతచేత
మున్నగురూపములే యేర్పడు నని గ్రహింపవలెను. రూపసాధనముకొఱకే స్త్రీత్వవిధా

నముగాని యిట్టి యతిదిష్ట లింగశబ్దముల విశేషణములకు మాత్రము స్త్రీత్వాదులు గలుఁగ వని 'విశేష్యమాత్రే స్త్రీతా స్యాత్ దుశ్శూనాస్యాతాం చ భేదకే' అను నాథర్వణోక్తిం బట్టి యవశ్యమంగీకరింపఁదగు. అత్వస్త్రీత్వవిధానము లుత్వాదుఙ్లులను మహదృకారాంత ములకును, నందు స్త్రీత్వము మువర్ణకాదుల నమహదత్వాంతఋకారాంతములకును, గలుఁగకుండుటకే విధింపఁబడినవిగాన నీవిధిచే నదంతములైనపిదప మరల నుత్వాదులు రారాదా యని శంకింప నవకాశమే లేదు. ఇట్లే యీవిధిచే స్త్రీవద్భావమునంది యదం తములైన యమహద్వాచకములగు ఋకారాంతములకు 39 చే మువర్ణకాదులు గలుగు నని సంభావింపరాదు. దీర్ఘమగు ౠకారము మృగ్యమగుటఁ దదంతములప్రక్రియా విషయమున శంకయే లేదు. మూలము డాప్ప్రత్యయమును 'డాబవిధాత్రా దేరుః' అని విధాత్రాది వ్యతిరిక్తములగు ఋకారాంతములకు నిత్యముగ విధించి యిట్టిరూపము లను సాధించెను. మఱియు విధాత్రాదులకు 'తస్య చ వా' అని సూత్రించి పక్షమున డుజాదులఁగూర్చి కృతార్థుఁడయ్యెను. మూలముపక్షమున 'దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్' అనువానిచే నాకారాంతములకు హ్రస్వము సిద్ధించును. 'డాప్' అనునది డకారము పోవు ప్రత్యయముగాన (డిత్తు) నది తుదినున్న సంస్కృతవ్యాకృతిపద్ధతిని టిసంజ్ఞక మగునట్టి ఋకారమును లోపింపఁజేసి యగు నని గ్రహింపవలెను. దీన 'డాబవిధా త్రాదే రుః' అనునది దీనికి మూల మని ఫలితము తేలెడి. మూలము సంస్కృతవ్యాకృతి పద్ధతింబట్టి స్త్రీత్వముం గూర్చుటకే 'డాప్' లనె నని యెంచియో, డాప్ప్రత్యయాంత ములు హ్రస్వాంతములైనను డువర్ణకాదులు స్త్రీత్వవిధానము లేక దుర్వారములె యగు నని తలంచియో, సూరి యత్వస్త్రీత్వవిధానమె యిట్టిరూపములసాధింప క్షమమని యెంచి యిట్లు సూత్రించె. తక్కిన వానిప్రక్రియను భ్రాంత యను రూపమునట్లే గమనించునది. మహతీవాచకములగు ఋకారాంతములు జీప్ప్రత్యయమును నిత్యముగ సంస్కృతవ్యా కృతిపద్ధతి ననుసరించి యందఁ దగినవి, 85 చే స్త్రీప్రత్యయసహితములైయే యిందుఁ బ్రవేశింప నర్హములగుటంజేసి యట్టి శబ్దములు ఋకారాంతములై తెలుఁగున నగపడు టయే దుదురమి నని యీసూత్రమునకు విషయము గాఁజాల వని గ్రహించునది. కాఁగా జీప్ప్రత్యయాంతములు గాఁజాలని విధాత్రాదులకంటెు నితరములగు, మహా దమహదృకారాంతము లీసూత్రమునకు విషయము లని ఫలితము సెన్నునది. దాన స్వసృ - మాతృ - పితృ - హోతృ మున్నగునవి యిందె చేరఁదగినవయ్యెడి.

విధాతృ ధాతృ దాతృ సవితృ నేతృ శబ్దంబులకు మహత్తుల కత్వస్త్రీవద్భావంబులు విభాష నగు. ౫౩.

విధాత - విధాతృఁడు - ధాత - ధాతృఁడు-దాత - దాతృఁడు - సవిత - సవితృఁడు - నేత - నేతృఁడు.

టీ. 'అవిధాత్రాదేః, తస్య చ వా' అను మూలమును, 'విధాతా సవితా ధాతా నేతా దాతా చ వా డుజీ, భవంతి సవిధాత్రాదిస్తదన్యే న డుజేస్థితాః' అని విధాత్రాది గణ మిది యని వివరించు నాథర్వణము మూలము. సూరియు నీయైదుశబ్దములనే వికల్పముగ డుజ్ఞునంద నర్హము లని లెక్కించుట చింతామణ్యాథర్వణకారికా వహోబలపండితీయములనె మూలముగఁ గొనె ననుట కొక పరమప్రమాణము. మహద్వాచకములై ఋకారాంతములైన యీ యైదుప్రకృతులకు (విధాతృ-ధాతృ-దాతృ-సవితృ-నేతృ) 52 చే నగు నత్వస్త్రీవద్భావములు వికల్పముగ నగును. అత్వస్త్రీవద్భావములు గలుగని పక్షమున మహత్తులగు వీనికి డుజ్వర్ణకము న్యాగమాది డుమంతకార్యములు సంభవింప విధాతృఁడు - విధాతృలు - విధాతృలను - విధాతృనిచేత మున్నగురూపములు గలిగెడి. అత్వస్త్రీవద్భావములు గల్గునెడల విధాత - విధాతలు - విధాతలను - విధాతచేత అను మున్నగురూపములు సిద్ధించెడి. ఇట్లే తక్కినవాన్యుదాహరణముల ప్రక్రియను గమనించునది. జీబంతములు గాఁజాలని విధాత్రాదిపంచకవ్యతిరిక్తములైన ఋకారాంతములెల్లఁ బూర్వసూత్రమునకు విషయము లనియు మహద్వాచక విధాత్రాదిశబ్దపంచక మిద్దానికి విషయమగు ననియు ఫలితమును గ్రహించునది.

నామంబుల తుదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వం బగు. ౫౨.

రమా - రమ - వనితా - వనిత - విద్యా - విద్య - లక్ష్మీ - లక్ష్మి - సేనానీ - సేనాని. ఇట్లు కృతహ్రస్వములకు హ్రస్వాంతములకుఁ బోలెఁ గార్యం బగు. లక్ష్ములు - సేనానులు - సిరులు.

టీ. 'దీర్ఘాణాంహ్రస్వస్స్యాత్' అనునది మూలము. నామ మనఁగాఁ బ్రాతిపదిక మనుమాట పూర్వమేయుక్తము. ప్రాతిపదిక మనఁ బ్రత్యయము చేరని ప్రకృతి. ప్రాతిపదికములతుది నున్న దీర్ఘము హ్రస్వమగును. హ్రస్వదీర్ఘత్వము లచ్చుధర్మములుగానఁ బ్రాతిపదికముల తుదివర్ణములపై నున్న యచ్చు పొట్టిదగు ననియుఁ దచ్చూలమున నా యచ్చున కాశ్రయమైనహల్లును హ్రస్వమగు ననియు గ్రహించునది. ఈయచ్చా యచ్చను భేదము లేక యెల్లయచ్చులను బ్రాతిపదికములతుది నున్నవి హ్రస్వము లగును. హ్రస్వరూపములం బొందఁదగిన దీర్ఘాచ్చులకే యీవిధానము. దాన ఐఔలు దీర్ఘాచ్చులైనను వానికి హ్రస్వరూపము లేమిని హ్రస్వము సిద్ధింపదు. మఱియు శాస్త్రసిద్ధములైన దీర్ఘాంతములకు (రో-గ్లౌ) అట్టివాని యోకారవిధానమునకు వ్యర్థత కలుగుంగాన హ్రస్వము గలుగదు. ఏదంతము లగపడవుగాన వానివిషయమునఁ బ్రశ్నయే లేదు. ఇఁక సామాన్యముగ దీర్ఘములై ప్రాతిపదికములతుది నగపడునవి 'ఆ - ఈ - ఊ' అను నచ్చులే

యగుంగాన వాని కీసూత్రముచే హ్రస్వము సిద్ధించెడి. దీర్ఘాంతములను బ్రాతిపదికములుగా గ్రహించి సమములను సిద్ధింపఁ జేయుప్రక్రియ యిది. రమా:—తుదియాకారము హ్రస్వముగాను 'రమ' యగును ఇది యాకారము హ్రస్వమగుట కుదాహరణము. ఇట్లే తక్కిన యాకారాంతములకు హ్రస్వమూహ్యము. లక్ష్మీ - సేనానీ:—ఇవి యీకారాంతముల తుదియీకారము హ్రస్వమగుట కుదాహృతులు. దీనిచే హ్రస్వము గలుగ 'లక్ష్మి - సేనాని' యను రూపము లేర్పడును. ఇట్లే వధూ మున్నగు నూదంతముల దుది యూకారమునకు హ్రస్వము గలుగుటను గమనించునది. ఇట్లు దీనిచే హ్రస్వము చేయఁబడి హ్రస్వాంతములైన యాయాయచ్చులుగల ప్రకృతులకు మహదమహన్మహతీవాచకత్వములను, పుంస్త్రీనపుంసకలింగత్వములను, యత్వేత్వోత్వాంతత్వములను ననుసరించి యాయాకార్యవిశేషములను జెప్పు నాయావిధులచే నాయాకార్యములు గలుగు నని గ్రహించునది. హ్రస్వము లైనపిదప హ్రస్వాంతములకుఁ గలుగు శాస్త్రప్రాప్తములగు కార్యముల కవి పాలగు నని భావము. రమ:—హ్రస్వాంతమైనదీనికి 57 చేఁ బ్రథమైకవచనము నిత్యముగ లోపించుటయే యీనిత్యవిధానమునకు ఫలము. లక్ష్మి:—ఇది హ్రస్వేకారాంతమయ్యెఁగాన నిగ్గొసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపమును, 45 సూత్రముచే బహువచనము పరమగునపుడుత్వమును జెంది లక్ష్మి - లక్ష్ములు - లక్ష్ములను - లక్ష్మిచేత - లక్ష్ములచేత మున్నగురూపముల నాయావిభక్తులం దందుటయే యీనిత్యహ్రస్వవిధానమునకు ఫలము. ఇట్లే సేనానీశబ్దమునకు నిత్యముగ హ్రస్వముం గూర్చుటలో ఫలమును గ్రహించునది. ఊదంతమైన వధూ మున్నగునవి హ్రస్వాంతములై 48 చే వువర్ణకాదులను యథాసంభవముగ నందఁదగున వగుటయే యేతన్నిత్యహ్రస్వవిధాన ఫల మగును. కృతహ్రస్వంబగునను సూరివివరణమునకుఁ బైని వివరించినదే యభిప్రాయము. మీది సూత్రము ననుసరించి యేకాక్షరముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాదు. రమా - సేనాని అను నుదాహరణముల ననుసరించి పుంస్త్రీలింగములైన మహతీమహదమహద్వాచకములైన దీర్ఘాంతముల కీకార్యము గలుగు నని ఫలితము తేలుచున్నది. దీర్ఘాంతములు నపుంసకములు గాన్తరామి వానిని దలంపఁబని లేదు. వనిత - రమ:—మహతీవాచకస్త్రీలింగములు. విద్య:—అమహత్స్త్రీలింగము. సేనానీ:—మహద్వాచకపుంలింగము-ఉదాహరణ సారస్యము ననుసరించి వ్యస్తములకె యీవిధి యనుట స్పష్టము. కాని 'నదిసుతగురుకర్ణశల్యానాగపురీశుల్; నలినరజస్సుగంధి యమునానదితురంగతరంగములు:' అను నన్నయప్రయోగములంబట్టి సమాసగత దీర్ఘాంత బహ్వక్షరశబ్దములకును హ్రస్వము గలుగు నని తెలియఁదగును. ఇట్టివానిం బరీక్షించియే కావలయు నథర్వణుఁడు 'హ్రస్వో దీర్ఘసమాసేఽపి క్వచిన్నిష్టః ప్రయోగతః' అని

మూలమును సవరించి పైవానికి సాధుత్వ మిడెను. జీబంతమునకు మాత్రమే యాతఁడు సాధుత్వమును బ్రసాదించుటంజేసి 'మహిమంగల తమసతీరసికతావిలసనములు' అను సూరనప్రయోగము ప్రకారాంతమున సాధించికొనవలసియుండును. ఈకారాకారాంతములైన సంజ్ఞావాచకములకుఁ గొన్నింటికి రేవతిపుత్రుఁడు: అజక్షీరను; మున్నగు వానికి హ్రస్వము సంస్కృతవ్యాకర్తలే ప్రసాదించుటంజేసి పైప్రయోగములు నిర్బాధములయ్యెడి. మఱియు "తి" అను వర్ణ మంతమందుఁ గల క్తిన్ప్రత్యయాంతములు దప్పఁ దక్కిన కృదంతాకృదంతేకారాంతములెల్ల హ్రస్వదీర్ఘాంతము లుభయములు నయ్యెడి నని సంస్కృతవ్యాకర్తలే శాసించియుండుటచే 'కనకక్షోణిధరంబు కార్ముకముగా; ధరణిధవదత్తవివిధోపధ; పురంధ్రివర్గయుతయై;' అను శ్రీనాథ - కృష్ణరాయ-రామరాజభూషణప్రయోగములు సురక్షితములయ్యెడి. పైప్రయోగవ్యాకృతుల జాడఁజూడ హ్రస్వదీర్ఘాంతశబ్దవిపర్యయ మాదినుండి యుభయభాషావాఙ్మయములందు ఛందోనిరోధమునంజేసి కవు లొనర్పఁ గన్పట్టెడి నని ఫలితము తేలినది.

ఏకాక్షరంబులకు హ్రస్వంబు లేదు. ౫౫.

క్ష్మా - మా - భా - శ్రీ - స్త్రీ - హ్రీ - ధీ - భీ - భ్రూవు.

టీ. 'న చైకవర్ణేఽపి' అనునది మూలము. ఏకాచ్చుగల లేక యేకాక్షరములైన ప్రకృతుల తుదిదీర్ఘమునకు హ్రస్వముకాదు. పూర్వసూత్రప్రాప్తహ్రస్వకార్యమున కీనిషేధము. ఏకాక్షరశబ్దము లేదీర్ఘాచ్చును గలిగియున్నను నీ నిషేధమునకుఁ బాలగు ననియే తలంపవలెను. క్ష్మా:—దీనికి హ్రస్వము గలుగదుగాన క్ష్మా-క్ష్మాచేత మున్నగురూపములె గలుగునని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినదీర్ఘాజంతైకాక్షరశబ్దముల ప్రక్రియాదు లూహ్యములు. ఇందలి యుదాహృతులు మహత్యమహద్వాచక స్త్రీలింగములు. ఈయేకాక్షరశబ్దములు సమాసాంతముల నున్నపుడును, సమాసపదమును బహ్వక్షరముగా నెంచి హ్రస్వము పూర్వసూత్రముచే వానికిఁ జేయరా దని 'కావలియై సురరాజ్యశ్రీ వాలింపంగ; సకలక్ష్మానేలె:' అను ప్రయోగములు తెలిపెడి. ఇది కేవలము తత్సమములకు సంబంధించిన పరిచ్ఛేద మని తలంచియొ పూర్వసూత్రము కేవల సంస్కృతసమములవిషయ మగుట దేశ్యముల కాసూత్రముచే హ్రస్వప్రాప్తియే లే దని యెంచియొ దీర్ఘాంతదేశ్యములు ప్రాచీనవాఙ్మయాదృష్టము లని భావించియొ పిదపఁ గల్గినను నట్టి వత్యల్పము లని యెంచియొ మూలము 'న చ దేశ్యపదే' అని దేశ్యములకు హ్రస్వము గలుగ దని స్పష్టపఱచుచున్నను దదనుసారియయ్యు సూరి వానిమాట నీసందర్భమునఁ దలంపఁడయ్యెను. సామాన్యముగ నీపరిచ్ఛేదము సంస్కృతసమములకు సంబంధించినదైనను బ్రత్యయాగమాది సామాన్యకార్యములు తత్తద్దేశ్యములకును గలుగవలసియుండుటంజేసియు,

43-45 సూత్రములందు యథాక్రమముగ పగడాలు, లకోరీ లని యుదాహరించియే తత్పరిచ్ఛేదగత సూత్రముచే నగుకార్యములు వలసినచో దేశ్యములకును గలుగు నని సూరియే సూచించియుండుటంజేసియు, 46-47 సూత్రములు కేవల మాచ్ఛికశబ్దము లకు సంబంధించినవగుటంజేసియు, 54 విధిచే దీర్ఘాంతదేశ్యములకును పూర్వవిధిచే హ్రస్వము సంప్రాప్తమగుననియే తలంచి దేశ్యములకు హ్రస్వము గలుగ దని సూత్రించి నవలా-నేజా-కిటికీ మున్నగువానికి హ్రస్వరూపములు గాకుండ నడ్డుటయే చింతా మణ్యనుసారి యగుసూరికి విధి యని యనక తీరదు. అన్యదేశ్యములు పైరిణీ మున్నగు నవి యీతని సమ్మతిని బొందనివగుట వాని నీవిషయమునఁ దలంపకుండుట యుచితము గావచ్చును. కాఁగా దేశ్యాన్యదేశ్యములు దీర్ఘాంతములు బహ్వక్షరశబ్దములైనను వానికి దీర్ఘము సామాన్యముగఁ గలుగ దని తేలినది. కాని 'హ్రస్వో దేశ్యే తు వా క్వచిత్' అని యథర్వణుఁడు దీర్ఘాంతదేశ్యములకును గొన్నియెడల హ్రస్వమును శాసించి 'కల్వల కోరియు; చక్కెర ఖాణపుఁదేజి; మున్నగువానికిఁ గతి కల్పించుచుండ సూరి యట్టి వానిం దలంపకుండుట చింత్య మనకతీరదు. మఱియు సమాసాంతగతై కాక్షరదీర్ఘాంత సంస్కృతసమములకును గొండొకచో 'నిస్తులాస్యశ్రీవయస్త స్సాభనిక్షిప్తనింబచ్ఛద ఘుృవు' అని హ్రస్వము గానంబడియెడి. కానఁ బైసందర్భము ననుసరించి 54-55 సూత్రములలో నేదానియందేని బహుళపదముంజేర్చి యథాసంభవముగఁ బ్రయోగ సాధనమునకు దారిఁజూపుట యుచిత మని తోఁచెడి.

వృద్ధాదుల డుజ్జునకు లోపము విభాష నగు. ౫౬.

వృద్ధు - వృద్ధుఁడు - మూర్ఖు - మూర్ఖుఁడు - నీచు - నీచుఁడు - గృహస్థు - గృహస్థుఁడు - చార్వాకు - చార్వాకుఁడు.

టీ. 'ధూర్తమూర్ఖౌ నీచవృద్ధావుదంతావపి సమ్మతౌ, ఉత్వేనైవ భవంత్యన్యే' అనునాథర్వణము మూలము. మహద్వాచకములై పుంలింగములై యదంతములై యుత్వడుజ్జులనంది వృద్ధుఁడను నిట్టిరూపములఁ బ్రథమైకవచనమునఁ జెందెడు శబ్దముల ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమగు డుజ్జునకు లోపము వికల్పముగ నగును. ఉత్వడుజ్జులు పరస్పరాశ్రితములు గామి ననఁగా నొకదానిరాక కొకటి యాధారము గామిని డుజ్జు లోపించునపు డుత్వము నిల్చియుండు నని గ్రహించునది. డుజ్జునందలి జిత్వము నాధారముగఁ గొని డుజ్జునకుఁ బూర్వము బిందువు గలిగెఁగాన నాశ్రయము లోపిం చుటంజేసి యదియుఁ బోవు నని సూరి యెంచి దానికి లోపమును జెప్పలే దని యెన్న నది. ఉదంతరూపసంపాదనార్థమే యీసూత్ర మున్నప్పుడు మయ్యేఁ గాన డుజ్వర్ణకము

లోపింప శేషించిన యిట్టిక్రుత్రి మోదంతములకు వువర్ణకము గలుగ దని గ్రహింపవలెను. వృద్ధాదులనుటం జేసి యదంతమహద్వాచకముల డుజ్వర్ణకమే లోపించెడిఁగాని యుఁదంత మహద్వాచకములకుఁ బక్షమున నైన డుజ్వర్ణకము లోపింప దనియుఁ దాన శంభు మున్నగురూపములు గలుగ వనియు గ్రహింపవలెను. డుజ్జునకు మాత్రమే లోపము విధింపఁబడుటం జేసియుఁ బక్షమున డుజ్వర్ణకముతోడి రూపములే సిద్ధించుచుండుటం జేసియు డుజ్వర్ణకలోపము గల్గినపుడును, డుమంత కార్యములు న్యాగమాదులు వీనికి సిద్ధించునని యే యెన్నవలెను. ఇందులకే స్త్రీత్వమును విధింపక డుజ్లోపమునే సూత్రించె నని ఫలము నెన్నునది. వృద్ధుఁడు:—ఇందు డుజ్వర్ణకము బిందువుతోడ లోపింప 'వృద్ధు' అని రూపమగును ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు. ఆథర్వణమన్యశబ్దముచే నదంత పుంలింగమహద్వాచకములకే గాక రూపు (రూపము) మున్నగువానికిఁ గూడ నుత్వ రూపమును గూర్చెడి. సూరి యట్టివానిని దద్భవములుగ నెంచి గావలయు నుపేక్షిం చెను. చింతామణి యిట్టిరూపములను గంఠోక్తముగ సాధింపలేదు. నన్నయభారత ప్రయోగము లిట్టి వగపడుటం జేసి కావలయు 'డుజ్మహత్వదానాం వా' అను సూత్రపు వ్యాఖ్యలో నథర్వణకారికాధారమున నహోబలుఁడు సాధించె. చూ. అహోబ. ప. 293 పుట.

స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపం బగు. ౫౭.

రమః - క్షమ - వనిత - ఘనత - విద్య - దేవత - మీననేత్ర.

టీ. 'అనుతాం స్త్రియాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ సులోపః.' అనునది మూలము. స్త్రీలింగములైన సంస్కృతప్రకృతుల ప్రథమైకవచనప్రత్యయము లోపిం చును. ఇదంతములెల్ల నిగ్లొసూత్రవిషయములు. ఉదంతము లుకారాంతగోశబ్దసూత్ర విహిత వువర్ణకవిషయములు. ఋకారాంతములు స్వస్వనియతస్త్రీప్రత్యయములం గూడి వచ్చినవియై ౯౪ చే నిదంతములై యిగ్లొ సూత్రవిషయములగునవి గొన్నియు, నత్వ స్త్రీవద్భావవిషయములైనవి గొన్నియు నగును. తక్కిన యచ్చు లంతములుఁగల స్త్రీలింగశబ్దము లప్రసిద్ధములు. ఇఁక నాకారాంతములై ౯౪ చే హ్రస్వములైన స్త్రీలింగశబ్దములును, నత్వస్త్రీవద్భావముల నంది యదంతములైన యతిదిష్టస్త్రీలింగ శబ్దములును యీసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము నందుట కర్హము లని పరిశేష న్యాయమునఁ దేలినది. కావుననే యిందలి యుదాహృతులెల్ల నదంతములుగనే చూపఁ బడెను. ప్రకృతి స్త్రీలింగమైనఁ జాలును మహదమహద్వాచకములలో నేదైనను బాధలేదు. రమః:—ఇది యాకారాంతస్త్రీలింగము. మహతీవాచకము. ౯౪ చే హ్రస్వము దీనిచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలుగ 'రమ' యని యగును. స్త్రీతిర్యగ్జడ

భిన్నం బను సూత్రముచే నిది యమహద్వాచక మయ్యెడిఁగానఁ బ్రథమైకవచనమున మువర్ణక మమహన్నపుంసకసూత్రముచేఁ గలుగవలసి యున్నదిగాన నట్టి మువర్ణరూపమును సంభవింపకుండఁజేయుటకే యీసూత్రము ప్రారబ్ధమయ్యె నని గ్రహించునది. కాఁగా సంప్రాప్తకమువర్ణకమును గానరాకుండఁజేయుటకే యీవిధియున్నపుడు, మహతీవాచకాదంశములకు మువర్ణకేతరవిభక్తి పరమగునపుడగు ముగాగమమును లోపింపఁజేయుటకును, నీప్రథమైకవచనలోపవిధి నుపలక్షణముగా నెన్ని పైవానికిఁ గల్గు ముగాగమమును నిత్యముగ లోపింపజేయవలె ననకతీరదు. ఘనతా:—ఇందు 'తా' అనునది భావార్థమున సంస్కృతవ్యాకృతిచే నైన ప్రత్యయము. అమహద్వాచకము స్త్రీలింగము. హ్రస్వప్రథమైకవచనలోపములు గలుగ 'ఘనత' యని రూపమగును. మీననేత్రా:—సంయుక్తాక్షర ముపధగా నున్నశబ్దముగాన నిది సంస్కృతవ్యాకృతిసరణిని, స్త్రీలింగబోధకాకారప్రత్యయయుక్తమై యాకారాంతమే యగును. ఇందులకు 85 సూత్రముక్రింది సూరివివరణమును దానిటీకయు నరయునది. హ్రస్వప్రథమైకవచనలోపములు గలుగ 'మీననేత్ర' యగును ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు.

చరిత్రాదుల వర్ణకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౫౮.

చరిత్ర - చరిత్రము - చరిత - చరితము. అలక - అభిలాష - అక్షత - ఘోష - తరంగ - భ్రమ - విజృంభణ - వధ - వేగ - స్ఫురణ - హంస ఇత్యాదులు చరిత్రాదులు. బాహుళకముచలన దర్భాదులకు ములోపంబు నిత్యంబు. దర్భ - పనస ఇత్యాదులు.

టీ. 'చరితాదికశబ్దానాం రూపం తూభయథా భవేత్' అను నాథర్వణము మూలము. చరిత్రాదిగణ మాకృతిగణము. అమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకము నందఁదగిన యదంతములే యిందుఁ జేరఁదగు నను నంశమును యీదలి యుదాహరణములే స్పష్టపఱచుచున్నవి. అందును బ్రయోగానుసారముగ నీమువర్ణకలోపవిధిని బాలకు లుపయోగించికొనవలయు ననుట కింపలి బహుళగ్రహణమే ప్రధానకారణము. 'జ్ఞాన-వృక్ష' అను నిట్టిప్రయోగము లగపడమి యథాసంభవముగ నీవిధికిఁ దా వాసంగవలె ననక తీరదు. చరిత్రశబ్ద మాదియందుఁ గల గణముగాన చరిత్రాదు లనె నని గ్రహించునది. చరిత్రాదిశబ్దముల కమహన్నపుంసకసూత్రముచే నగు మువర్ణకమునకు వికల్పముగ లోపము గలుగును. మువర్ణలోపవిధానము ముగాగమలోపమునకును నుపలక్షణ మని గ్రహించి చరిత్రను, చరిత్రచేత మున్నగురూపముల సాధించికొనునది. బహుళగ్రహణమునంజేసి దర్భ పనస మున్నగువానికి నిత్యముగ మువర్ణకలోపము గలు

గును. దర్భము మున్నగురూపము లుండ వని భావము. ఇది నిత్యప్రవృత్తిరూప బహుళప్రయోజనము. చరిత్రాదులలోఁ గొన్నింటి మువర్ణకము వికల్పముగను, గొన్నింటి మువర్ణకము నిత్యముగను లోపించు నని ఫలితము. ప్రయోగానుసారముగ నిత్యవైకల్పికత్వముల నరయునది. "లుగ్భపేత్కు-శాదేర్నోః" అను చింతామణిసూత్రము బాహుళకముగా నగున దని వ్యాఖ్యాత లనుటయే దర్భాదులకు ములోపము నిత్య మను సూరి వివరణమునకు మూలము. మఱియు నీగ్రంథసందర్భము ద్వితింత్రిణీ సీతారామకవిగారి కవిజనమండనవాక్యముల కనువాదము. చరిత్రాదుల మువర్ణక మనుటంజేసి యదంత మువర్ణకాంతసంస్కృతశబ్దములే గాని మువర్ణకాంత సంస్కృతసమేతరము లీవిధికి విషయములు గాఁజాల వను స్పష్టము.

స్వర్గివాచిదేవసురశబ్ద లేకత్వబహుత్వంబులం బ్రయోగింపంబడు. ౫౯.

దేవుఁడు - సకలసురలు. స్వర్గివాచి యనుటచే భూదేవులు - భూసురుఁ డను ప్రయోగంబు లబాధితంబు లయ్యె.

టీ. 'స్త్రీత్వబహుత్వే సురాదే రసమాసే' అను చింతామణి సూత్రమున కహోబలుఁడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యను నందుదాహరించిన 'యోధాసురాదిశబ్దానాం స్త్రీసమత్వమిహేష్యతే' అను నథర్వణకారికను నాధారముగాఁ గొని సూరి 59-60-61 సూత్రములఁ బ్రయోగానుసారముగ సూత్రించెను. స్వర్గి = స్వర్గముగలవాఁడు. స్వర్గ మునికిపట్టుగఁ గలవాఁడు. స్వర్గనివాసి యని తాత్పర్యము. స్వర్గమునికిపట్టుగఁ గలవానిని బోధించునట్టి దేవసురశబ్దములలో దేవశబ్ద మేకత్వమునందును సురశబ్దము బహుత్వమునందును బ్రయోగింపఁబడును. స్వర్గవాసులగు వేల్పుల బోధించెడి దేవశబ్దము దేవుఁడని యేకవచనాంతముగను, నట్టిదె యగు సురశబ్దము సుర లని బహువచనాంతముగను వ్యస్తమున నుండునే గాని దేవు లని బహువచనాంతముగను, సురుఁ డని యేకవచనాంతముగ గాని 60 నియమముబట్టి 'సురులు' అని యుత్వాంతమై బహువచనమునందిన బహువచనాంతముగ గాని, రూపములు గలుగ వని గ్రహించునది. సురశబ్దమునకు వ్యస్తమున మీఁదిసూత్రముచే స్త్రీతుల్యత నిత్యముగ సిద్ధించుట గమనించునది. స్వర్గివాచియగు దేవశబ్దము సంస్కృతసమాసాంతమున నున్నను నేకవచనాంతంబె యగును. ఈయగ్నిదేవుఁ డసురకు నను మున్నగు ప్రయోగము లిందులకుఁ బ్రమాణములు. సురశబ్ద మట్లు సంస్కృత సమాసాంతగత మగునెడయు బహువచనాంతమె యగుం గాని మీఁదిసూత్రముచే నట్టి యవస్థయం దద్దానికి స్త్రీతుల్యత మాత్రము గలుగదు. (నిఖిలసురులు) వేల్పులెల్లరు

స్వర్గనివాసులుగనే యెంచి విష్ణుదేవుఁడు; దేవుఁ డిచ్చోఁ వెలసెను; మహాదేవుఁడు; మున్నగురూపముల సాధుత్వము నూహించునది. దేవశబ్దమున కింకొకయర్థము మృగ్యము. సురశబ్దమునకు మాత్రము మద్య మను నర్థము చూపట్టెడి. కాని యిందు సుర యని హ్రస్వాకారాంతముగ నిర్దేశించుటంజేసి వేఱుగ జెప్పు సురశబ్దమే యీవిషయమున గ్రాహ్యమయ్యెడి కాన నుభయమును స్వర్గివాచకములే యగును. కాని సంస్కృతసమాసాంతగతములైన నివి సమాసపూర్వపదసంబంధమున స్వర్గివాచకములు గాకపోవుట కొన్ని యెడలఁ గలిగెడుగాన నట్టియెడల నిధానము గలుగకుండుటకై దేవసురశబ్దములు స్వర్గివాచకములు గావలెనను నియమము చేయఁబడియెను. భూదేవులు-భూసురులు:——అను పదములు బ్రాహ్మణులను జెప్పునవి. మఱియుఁ బదముల వ్యుత్పత్తిని గమనించిన వీరు భూమియందున్నవారె యగుదురుగాని స్వర్గనివాసులు గారు. కాన నీపదములు స్వర్గివాచకములు గావు. స్వర్గివాచకములు గామింజేసి దేవశబ్దము బహువచనాంతమునునై భూదేవు లనియు, సురశబ్ద మేకవచనాంతమునునై భూసురుఁ డనియు నుండవచ్చునని యీ క్రింది స్వర్గివాచి యను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. స్వర్గివాచకములు గానపు డీయుభయమును దక్కిన శబ్దములవలె నుభయవచనములందు 'భూదేవుఁడు-భూసురుఁడు; భూదేవులు - భూసురులు;' అని యుండు నని ఫలితము. 'తిరుమలదేవుఁడు భర్తరక్షకుఁడు; దేవుఁడింట నున్నాఁడు' ఇత్యాదులందలి దేవశబ్దము భూమిస్థదేవునే చెప్పుచున్నను, నాదేవుని యాదిమస్థిరనివాసము స్వర్గమే (అనశ్వరస్థానము.) యగుటను విశ్వసించి యొనర్చిన ప్రయోగములగ వానిని సంభావింపవలెను. స్వర్గపదమున కిట్టి సందర్భమున శాశ్వత దైవస్థాన ముపలక్షణ మని యెన్నవలసియుండును. వ్యవహారమునఁ గూడ దేవులనకుండుటయే యందులకుఁ గారణము. స్వర్గివాచకములగు నీయుభయమును బ్రథమయందే గాక తక్కిన విభక్తులందును నేకత్వబహుత్వములందు 'దేవుని - దేవునిచేత - దేవునికొఱకు; సురలను-సురలచేత-సురలకొఱకు; అని ప్రయోగింపబడు నని గ్రహించునది.

సురశబ్దంబు నిత్యంబుగా నసురశబ్దము వైకల్పికముగా స్త్రీతుల్యంబు లగు; సంస్కృతసమాసంబునఁ గావు. ౬౦.

సురలు - అసుర - అసురులు. నిఖిలసురలు - రావణాసురుఁడు

ఎల్లసురలు - ఎల్లయసురలు - ఎల్లయసురులు.

టీ. సంస్కృతసమాసాంతమున నున్నపుడు దప్ప ననఁగా వ్యస్తమున ననఁగా స్వతంత్రప్రయుక్తములగునపుడు సురశబ్దమునకు నిత్యముగను నసురశబ్దమునకు వికల్ప

ముగను స్త్రీతుల్యత సంభవించును. తెలుఁగుసమాసముతుది నున్నచో స్వార్థపరములైన వీనికి ముందుచెప్పినరీతిగనే యథాక్రమముగా నిత్యవైకల్పికస్త్రీతుల్యత సిద్ధించెడి. ఇట సమాసపదముచేఁ గర్మధారయమే గ్రాహ్య మనుట కిందలి యుదాహృతులె ప్రమాణములు. సుర:—దీనికిఁ బూర్వసూత్రముచే బహుత్వమందె ప్రయోగము గలుఁగు. దీనిచే స్త్రీతుల్యత నిత్యముగ సిద్ధించునుగాని మహద్వాచకమైనను బుంలింగముగామిని 21 చే దీని తుదియత్వమున కుత్వము గలుగదు. కాన 'సురలు' అనియే రూపమేర్పడును. అసుర:—ఈసూత్రముచే స్త్రీతుల్యత సిద్ధించినపక్షమున 21-22 చేఁ బుంలింగముల కగు నుత్వడుజ్జులు గలుగవుగాన 'అసుర' అని రూపమగును. స్త్రీతుల్యత సంభవింపనిపక్షమునఁ బుంలింగమగుటంజేసి యుత్వమును మహద్వాచకమగుటచే డుజ్జును గలుగ 'అసురుఁడు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులందును వచనములందును నసురశబ్దమున కొక పక్షమున స్త్రీలింగకార్యములును నొక పక్షమునఁ బుంలింగ డుమంతకార్యములును గల్గుటను గమనించికొనుచు రూపసిద్ధి నూహించునది. సురశబ్దమునకు మాత్రము తక్కిన విభక్తులందు స్త్రీలింగాదంతశబ్దములకగు బహుత్వకార్యములనే చేయుచు బహువచన రూపములసిద్ధిని గమనించునది. నిఖిలసురులు:—ఇందు సురశబ్దము సంస్కృతసమాసము తుదినున్నదిగాన నీసూత్రముచే స్త్రీలింగతుల్యత సంభవింపదు. పూర్వసూత్రముచే బహుత్వముమాత్రమే సురశబ్దమునకు సిద్ధించెడిఁ గాన 'నిఖిలసురులు' అను రూపమయ్యెను. పైకార్యముల ననుసరించి సురశబ్దమునకు సంస్కృతసమాసాంతమునను, వ్యస్తమునను బహుత్వమందె ప్రయోగమగపడెడిఁగాని వ్యస్తమునను, దెలుఁగుసమాసముతుదిని, దీనికి స్త్రీతుల్యత గల్గుటమాత్రము విశేష మని తేలినది. కావుననే సంస్కృతసమాసమున నని సూత్రమునం జేర్కొనుట సార్థకమయ్యెడి ఎల్లసురలు:—తెలుఁగుసమాసముతుది నుండుటచే దీని కిచ్చో నిత్యముగ స్త్రీతుల్యతయే సిద్ధించెను. రావణాసురుఁడు:—ఇచ్చో నసురశబ్దము సంస్కృత సమాసగతమయ్యెఁ గాన దీని కీసూత్రముచే స్త్రీతుల్యత గలుగలేదు. దాన నసురుఁ డని డుమంతరూపమే నిత్యముగఁ గల్గెను ఎల్లయసురలు-ఎల్లయసురులు:—ఇందసురశబ్దము తెలుఁగుసమాసముతుదినున్నదిగాన దీని కీవిధిచే వికల్పముగ స్త్రీతుల్యత సిద్ధించెను. స్త్రీతుల్యత సిద్ధించినపక్షమున 'ఎల్లయసురలు' అనియు, నది గలుగనిపక్షమున 'ఎల్లయసురులు' అనియు రూపములు గలిగెను. పైవిషయముల ననుసరించి యసురశబ్దమునకు వ్యస్తమునను, తెలుఁగుసమాసముతుదిని, స్త్రీతుల్యతవికల్పముగఁ గలుగు ననియు, సంస్కృతసమాసాంతమున నున్నది డుమంతమే యైయుండు ననియుఁ దేలినది. కాఁగా 'సురుఁడు; ఉత్తమసురుఁడు; గొప్పసురుఁడు' అనుప్రయోగములు గలుగవనియు, నసఁగా నెపుడును సురశబ్దమున కదంతమహదేకవచనరూపము లెల్ల విభక్తులందును గలుగ వనియు

'ఖరాసుర-దుష్టాసుర-' అను ప్రయోగములు సిద్ధింపవనియు; ననఁగా నసురశబ్దము సంస్కృతసమాసాంతమున మాత్రము స్త్రీత్వమునందదుఁ గాని తక్కినచోట్లులందు సర్వ విభక్తివచనములందు వికల్పస్త్రీత్వము నందు ననియు ఫలితమును గ్రహించునది. స్త్రీతుల్యాః = స్త్రీలింగశబ్దముతో సమానమగుట. ప్రథమైకవచనలోపిన్ - త్వాభావ - నిగాగమాభావములు స్త్రీతుల్యతావిధానమునకు ఫలము లనుట పునరుక్తము.

దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగ నగు. ౬౧.

దూత - దూతుఁడు - యోధ - యోధుఁడు - శుంఠ-శుంఠుఁడు. బహుళగ్రహణముచే నమహత్త్వంబునందు స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు. సింగంబుదూత యగు జంబుకంబు.

టీ. దీని కథర్వణకారికావళీవ్యాఖ్యాత యగు ద్విలింత్రిణీ సీతారామకవిగారి కవిజనమండనవాక్యములు మూలముబు. దూతమున్నగు నదంతమహద్వాచకములకు స్త్రీత్వము బహుళముగా నగును. దూత:—స్త్రీత్వ మిద్దానిచేఁ గుదిరినపక్షమునఁ బుంలింగత లేమి 21-22 చే నుత్వడుజ్జులురామి 'దూత' యనియే రూప మేర్పడును. స్త్రీత్వము సిద్ధింపనిపక్షమున నుత్వడుజ్జులు గలిగి 'దూతుఁడు' అని యగును. స్త్రీత్వము గల్గినపు డెల్ల విభక్తివచనములందును నదంతస్త్రీలింగశబ్దకార్యములను, స్త్రీత్వము గలుగనియపు డదంతడుమంతకార్యములను జేయుచు రూపముల గమనించునది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణముల ప్రక్రియ నూహించునది. వికల్పప్రవృత్తిరూపబహుళప్రయోజనమున కివి యుదాహృతులు. సింగంబుదూతయగు జంబుకంబు:—ఇచ్చో దూతయైనది నక్క. నక్కను జెప్పునది జంబుకశబ్దము. దీనికి దూత శబ్దము విశేషణము. జంబుకశబ్దము తిర్యగ్వాచకమగుటను దూతపదము దానికి విశేషణమగుటను జంబుకదూతశబ్దములు విశేష్యవిశేషణములు రెండును 17 విధిచే నమహత్తులై యయ్యెడి. కాన నిందు దూత యనునది సహజముగ సందేశహరశక్తిం జేసి మహత్తైనను నమహద్విశేషణమగుటం జేసి (అమహత్కృతవార్తాహరత్వమునం జేసి) యమహద్వాచకధర్మయుక్తంబై యమహత్తయ్యెను. ఈగతిని నమహత్త్వమునందిన దూతశబ్దమునకు మాత్రము నిత్యముగ స్త్రీతుల్యత గలుగుటకే సూత్రమున బహుళపదము గృహీతమయ్యెఁగాన నిట్టి దూతశబ్దమున కెపుడు నుత్వడుజ్జులును డుమంతకార్యములును సంభవింప వనియు, నిత్యముగ నెల్లవిభక్తివచనములందును దీని కదంతస్త్రీలింగశబ్దకార్యములే సంభవించు ననియును బహుళగ్రహణముచే నను స్వీకరించి సూరివివరణమున కభిప్రాయము. యోధ-శుంఠ:—సమాసాంతమున నున్నను నీశబ్దములకు స్వార్థపరములగువానికి బహుళముగ స్త్రీత్వము

గలుగవచ్చును. 'మహాయోధ-మహాశుంఠ.' 'యోధాసురాది శబ్దానాం స్త్రీసమత్వమిష్యతే' అని యాథర్వణము. "అస్య స్త్రీత్వబహుత్వయోరేవ ప్రయోగః. సమాసే తు భూసురుఁడు, అసురేతి స్త్రీసమత్వప్రయోగస్తు 'కః యగ్ని దేవ్యః దసురకు' ఇత్యాచార్యప్రయోగాత్; ఏతత్ప్రయోగబలాదేవ ప్రపూర్వసూత్రాత్ క్వచిదిత్యనువర్త్య క్వచిత్సమాసేఽపి స్త్రీత్వమితి వ్యాఖ్యానాత్ మహాయోధ; మహాశుంఠేత్యాది రూపం సిద్ధమ్. కిం చ స్త్రీత్వబహుత్వయోః క్వచిదేకత్ర నివేశః; క్వచిత్ స్త్రీత్వస్య పార్థక్యేన వృత్తిరున్నేయా; తేన యోధ - శుంఠేత్యాద్యా స్త్రీసమాసిద్ధాః. ఏవం వ్యాఖ్యాన ఏవ సురాదేరంతర్గణత్వం సిధ్యతి........." అను నహోబలపండితీయమందులకుఁ బ్రమాణము. పైవ్యాఖ్యానము నరసిమ్హ సూరి 59-60-61 సూత్రముల నచించె నని గ్రహింపక తీరదు గదా! చూ. అహో. ప. పుట. 313. 59-60-61 మొదలగుసూత్రములచే స్త్రీతుల్యత్వాదుల నందునవి యాయాశబ్దములేగాని తద్విశేషణములు మాత్రము గానేరవు. కానఁ దద్విశేషణములకు మాత్ర మవ్వానివిశేష్యముల మహత్త్వామహత్త్వాదుల ననుసరించి డుమంతమువర్ణకాంతకార్యములే యథార్థ్వముగ నగునని గ్రహించునది. ఇందులకు 'విశేష్యమాత్రే స్త్రీతా స్యాత్ దుజ్యా స్యాతాం చ భేదకే' అను నథర్వణునివచనము ప్రమాణ మని మునిదె యుక్తము. కావున "మహానుభావులైన సురలు; అధికులైవ యోధలు" అను మున్నగు పుంలింగవిశేషణములే వానికి సిద్ధించు నని గ్రహింపవలయును.

పృథ్వీవాచిభూశబ్దంబునకు భువి యగు. ౬౨.

భువి - భువులు - భువిని - భువులను.

టీ. 'భూదివోస్తు ఙా తత్తత్' అనునది మూలము నేలను జెప్పెడు భూశబ్దమునకు 'భువి' అనునది ప్రకృతిగ నిల్చు నని భావము. ఇది యికారాంత మగుటంజేసి యిదంతకార్యములు గలుగుటను- గమనించునది. భువి:—ఇకారాంత మగుటంజేసి యిగ్లో సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలుగును. భువి+లు; 45 చే నుత్వము గలుగ 'భువులు' అను రూపమగును. భువి+ను=భువిని. 26 చే ద్వితీయాప్రత్యయ సువర్ణకోత్వమున కిత్వము. భువి+ను:—31 చే లడాగమమును 26 చేఁ బ్రకృతి తుదియిత్వమున కుత్వములు గలుగ 'భువులను' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కిన విభక్తులందును వచనములం దును రూపము లూహ్యములు. భూశబ్దమునకు శాస్త్రముచే భువి యను ప్రాతిపదికము సాధ్యముగామిని, 48 శాస్త్రము ననుసరించి భూవు మున్నగురూపములే కలుగవలసి యుండుటచేతను, దీనిని సూరి నిపతించి సాధించెను. ఆత్మభూ - మనోభూ ఇత్యాదులందలి భూశబ్దము భూమ్యర్థకము గాకుండుటంజేసి యట్టివానియందలి భూశబ్దమునకు

భువి యనునది గలుగకుండుటకొఱకుఁ బృథ్వీవాచకభూశబ్ద మని సూరి సూత్రించె నని గ్రహించునది. 48 చే దీనికి ఆత్మభువు - మనోభువు - స్వయంభువు మున్నగు వువర్ణాంతరూపములు గలిగెడి. పృథ్వీవాచకమైన భూశబ్దము సంస్కృతసమాసాంతమునను, నుండుట పొసఁగదు. 'పృథ్వీపరస్తు భూస్స్యాత్ నాత్మభ్వాదిగిహేష్యతే' అను నథర్వణ వచన మిందులకుఁ బ్రమాణము. దీనిచే భూస్వామి యని పూర్వపదముగ నది యుండుట నిర్దుష్టమయ్యెడి. తెలుఁగున సాధ్యసమాసము - పూర్వపదముగను, నుత్తరపదముగను గూడ నది చూపట్టదు. వలసినఁ దత్పర్యాయము లేక భువి యను భూశబ్దమున కైన రూపమును సాధ్యమునఁ బూర్వపరములుగఁ బ్రయోగింపవలయును.

నౌశబ్దంబునకు నావ యగు. ౬౩.

నావ - నావలు, మహానావ. కొందఱు నావి యనియు నాదేశం బగునందురు.

టీ. 'స్త్రీవాచౌ రైనావోః' అనునది మూలము. 'నౌ' అను శబ్దమునకు 'నావ' అనునది ప్రకృతిగ నిల్చు నని యర్థము. నావః—నౌశబ్దము స్త్రీలింగ మగుటచే దాని కీసూత్రముచే నైన నావ యనునదియు నట్టిద యగు నని యెంచి 57 చేఁ బ్రథమైక వచనలోపము చేయఁగ సిద్ధించినరూపము. నావలు:—బహువచనరూపము. ఇట్లే యదంతస్త్రీలింగశబ్దములకువలెనే తక్కిన విభక్తులందు రూపము లూహ్యములు. మహా నావ:—బహువ్రీహిసమాసాంతమున నుండని స్వార్థపరమైన నౌశబ్దమునకును నీరూపము గలుగు నని సూచింప 'మహానావ' అని యుదాహరించెను. ఉపసర్జనముగాక యనఁగా నన్యపదార్థముం దెల్పక స్వార్థపరమైన సంస్కృతసమాసాంతగత నౌశబ్దమునకును నావాదేశము గలుగు నని భావము. బహువ్రీహిగత మయ్యెనేని సంస్కృతవ్యాకరణోక్త కార్యములు గలిగి 'అతీతనౌకుఁడు - అతీతనౌక - అతీతకనౌకము.' అని మూఁడులింగము లందును గన్పట్టును. ఇందులకు "త్రిలింగ్యామపి రైనావోస్సమాసే ప్రత్యయాంతతా" అను నథర్వణవచనము ప్రమాణమయ్యెడి. కొందఱు నౌశబ్దమునకు నావి యను దానిం గూడ నాదేశముగఁ జెప్పిరి. 'నావి' అనున దికారాంత మగుట నిదంతకార్యముల నాపక్షమున గమనించునది. ఈపక్షమున నావులిత్యాది బహువచనరూపములు వినరా కున్నవి గాన బహుత్వమున నిత్తున కత్వము గాదని గ్రహింపవలెను. కొంద అని యాభి ముఖ్యముం జూపక సూరి వ్రాయుటకు బీజమిదియె యని తోఁచెడి.

రైగ్లౌశబ్దంబుల కోత్వంబు విభాష నగు. ౬౪.

ఇగ్లౌసూత్రముచేతం బ్రథమైకవచనమునకు లోపంబు. రో - రై. గ్లో - గ్లౌ.

టీ. 'స్యాద్వ క్రతమయుగ్మస్య వక్రవర్ణో ద్వితీయకః. ఐకారాంతస్వరూపేణ' అను సాధర్వణము మూలము. రై గ్లౌశబ్దముల యైకారౌకారముల కోత్వము వికల్ప ముగ నాదేశమగును. ఈవిధిచే వికల్పముగ నోకారాంతము లగునపుడును 'ఏకదేశ వికృతమనన్యవత్' అను యుక్తింబట్టి సహజముగుస్థితినే ప్రమాణముగఁ గొని ౪౪ ఇగ్లౌ సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపమును జేయవలె నని 'ఇగ్లౌ' అను నీక్రిందివివరణమున నభిప్రాయము. అనఁగా నిగ్లౌసూత్రమునందలి గ్లౌ-రై యనునవి ప్రకృతిమాత్ర బోధ కములుగాని తదజంతప్రకృతిబోధకములు గా వని భావము. ఓత్వము గలిగినపుడు (గ్లో: రో; అని) సర్వవిభక్తివచనములందును నోదంతరూపము లూహ్యములు. ఔత్వముతోడివానికిఁ బక్షమున నౌదంతరూపము లూహ్యములు. గ్లౌలు - గ్లౌలను - గ్లౌలచేత, రోలు - రోలను - రోలచేత మున్నగురూపములు చెవి సోఁకకున్నవి. స్వార్థ పరములకె యివ్విధి.

ఐకారం బీతుల్యంబు. ౭౫.

రైని - రైకి - కైని - కైకి - పైని - పైకి.

టీ. ఐకారాంతమగుశబ్ద మీకారాంతశబ్దమునకు సమమగును. ఇది నిత్యవిధా నము. 26 చేనగు విభక్తికార్యము లైకారాంతములకును గలుఁగవలసివచ్చుటచేసియు, 26 విధి హ్రస్వదీర్ఘేకారాంతపరమగుటచేసియు నైకారాంతముల కీకారాంతతుల్యత యతిదేశింపఁబడియెను. 26 విధి కైకారాంతముల విషయములుగఁ జేయవలె నన్న నందన్నట్లె యకారతుల్యంబగు నన్నఁజాలునే యని శంకింపనగును. కాని సామాన్యముగ నికారతుల్యమగునన్న హ్రస్వేకారాంతతుల్యతయు నంగీకార్యమగుటంజేసి ౪౫ చే బహువచనము పరమగునపు డగునుత్వము గలిగి రులు - రులను - రులచేత - గ్లులు - గ్లులను - గ్లులచేత మున్నగు ననిష్టరూపములు గలిగెడిఁగాన వానిని వారింప దీర్ఘేకారాంత తుల్యత విధింపఁబడియె నని గ్రహించునది. ౪౫ సూత్రము హ్రస్వోకారసూత్రపర మని యిత్తున కనుటచే స్పష్టమయ్యెడిఁగాన దానిచే నగుకార్య మీకారాంతములకుఁ దత్తుల్యము లకును గలుగదు. కాన నీతుల్యత సార్థకమయ్యెడి. రై + ను:—26 చే నువిభక్తియుత్వ మున కిత్వమురా 'రైని' యని యయ్యెను. రై + కు=రైకి; 26 చే కువర్ణము నుత్వమున కిత్వము. ఇట్లే యీసూత్రమున కైకారాంతములైన తెలుఁగుశబ్దములును విషయము లని తెలుప కై - పైశబ్దముల ద్వితీయాషష్ఠ్యేకవచనరూపము లుదాహృతములయ్యెను. కై - పై; అను మున్నగునవి 103 క్రియ చేనైన నైకారాంతములు. ఇవి కయి - పయి అను రూపములతోడ నున్నను బహువచనమున వీనికీ తుల్యతయే యగుననియు దాన కయులు - పయులు మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగు ననియు సంభావించునది.

మఱియు నైకారాంతములు గానవు డికారాంతములె యగుంగాక 26 విధికి విషయము లగుట స్పష్టము. 45 విధికి విషయములు గాకుండఁ జేయుటకును, 26 విధికిఁ బాలుగాఁ జేయుటకును నీతుల్యత సమర్థమయ్యెడి.

కంధరాదులు క్లీబతుల్యంబులు బహుళంబుగా నగు. ౬౬.

కంధరము - కంధర. విధాశబ్దమునకుఁ గ్లీబతుల్యత్వంబు నిత్యంబు- విధము. కంధరా నాసికా భిక్షా దంష్ట్రా గ్రీవా పాటకోల్కా ప్రభృతులు కంధరాదులు.

టీ. కంధర మున్నగుశబ్దములు సంస్కృతమున నాకారాంతస్త్రీలింగములు. వీనికి 54 చే హ్రస్వమును 57 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపమును సిద్ధింప కంధర-కంధరలు-కంధరను-కంధరలను మున్నగురూపములే సిద్ధించెడి. కంధరము మున్నగుమువర్ణకాంతరూపములను సంపాదించుట పక్షమున నావశ్యమగుటంజేసియు, మువర్ణక ముగాగమములు నపుంసకాదంతములకుఁ గలుగునవి యగుటంజేసియు; 39-40 లచేఁ బక్షమున నట్టిరూపములు గలుగ వీనికిఁ గ్లీబతుల్యత గట్టఁబడియె నని గ్రహించునది. క్లీబతుల్యము=నపుంసక తుల్యము. కంధర—దీనిచేఁ గ్లీబతుల్యత సిద్ధించినపిదప 39 చే మువర్ణకము సిద్ధింప 'కంధరము' అని రూపమగును. క్లీబతుల్యత సిద్ధింపనిపక్షమున 54 చే హ్రస్వము గలిగిన పిదప 54 ప్రథమైకవచనలోపము రా 'కంధర' అని రూపమగును. మువర్ణకము గల్గినప్పుడు ముగాగమాదులను, గలుగని పక్షమున మువర్ణక ముగాగమలోపాదులను యథార్హముగ గమనించునది. తక్కినశబ్దముల ప్రక్రియ నిట్లే యెఱుంగునది. ఇది యాకృతిగణమగుటం బట్టియు, గణాదిస్థకంధరాశబ్దసాదృశ్యముంబట్టియు మువర్ణకముపొందఁదగిన యాకారాంతస్త్రీలింగశబ్దముల నిందుఁ గూర్పఁదగును. 'విధా' అను నాకారాంతస్త్రీలింగశబ్దము నిందుఁ జేర్చి 'విధ-విధము' అను రూపద్వయము సిద్ధింపవలసి యున్నది గానఁ దన్నివారణార్థము విధాశబ్దము నిత్యముగఁ గ్లీబతుల్య మగు నని వివరింపవలసివచ్చెను. దీన విధ మనియే రూపమేర్పడె. ఇది నిత్యరూపబహుళప్రయోజనము. ప్రౌఢవ్యాకర్త విధాశబ్దము సంస్కృతమునఁ బుంలింగమును నగు నని 'విధో విధానే' అని యజయనిఘంటువు నుదాహరించి పుంలింగరూపమునకే (విధము) తెనుఁగునఁ బ్రయోగముగాని స్త్రీలింగరూపమునకు లే దనియు దానఁ గ్లీబతుల్యత నిత్య మని వివరించు సూరివివరణ మసంగత మనియు పృథుమిత్యాదులవలెనే విధశబ్దమునకుఁ బుంలింగమున కమహాన్నపుంసకసూత్రముచే నదంతామహాద్వాచక మగుట మువర్ణకమె గలుగు ననియుఁ, విధ యనుప్రయోగ

మగపడమిఁ గంధరాదులలోఁ జేర్ప నేయవకాశము లే దనియు, దానఁ బుంలింగమునే గ్రహించి విధ మని రూపమును సిద్ధింపఁ జేయవలెను గాని స్త్రీలింగమును గ్రహించి క్లీబ తుల్యతను గల్పించుట యనావశ్యకవిషయ మనియుఁ దెలిపి, బాలవ్యాకరణపాఠకుల నుద్బోధించినాఁడు. ఇట్లే దంష్ట్రాశబ్దంబును బుంలింగము నగు నని వివరించి స్త్రీలింగాకారాంతమును గ్రహించి దంష్ట్ర యనియుఁ బుంలింగాదంతమును గ్రహించి దంష్ట్ర మనియు రూపంబుల సాధింప నగుం గాన దీని నీ యాకృతిగణమునఁ జేర్ప నక్కఱ లే దని సవరించినాఁడు. 'విధము, దంష్ట్రము' అను రూపములఁ బుంలింగశబ్దములనుండి పుట్టించు నీ ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త వ్రాఁత యమహన్నపుంసకసూత్రస్థ మగు 'అమహన్నపుంసకములకు' అనునది ద్వంద్వమగుటయు, నదంతముల కనునది దానికి విశేషణమగుటను సమర్థింపఁజాలియున్న దనుట స్పష్టము. ఇంతవఱ కజంతశబ్దముల రూపములు సాధింపఁబడియె. ఇఁక హలంతప్రక్రియ నిరూపిత మగును. అచ్చు తుదిఁగల వజంతములు.

ఇంక హలంతప్రకరణము

హల్లు తుదిని గలవి హలంతములు. హలంతములనుగూర్చి యైన గ్రంథభాగము గాన నిది హలంత ప్రకరణ మయ్యెడి. శాస్త్రముచేఁ గలుగు కార్యవిశేషములంబట్టి యిం దజంతము లగుచున్నను శుద్ధ ప్రకృతులు హలంతములె యగుట హలంతము లనుట పొసఁగెడి.

హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యం బిందు నామం బగు. ౬౭.

రుక్-రాట్-మరుత్-వీరుత్ - కర్మ - వర్మ. శ్వాశబ్దంబు దప్ప నకారాంతంబు లెల్లం బ్రథమైకవచనతుల్యంబు లె యగు నని యెఱుంగునది.

టీ. 'ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలంతమగుణవత్ప్రభృతి' అనునది మూలము. సామాన్యముగ హలంతశబ్దములకు సంస్కృతమునఁ గల ప్రథమైకవచన రూపమే తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదిక మగు నని యర్థము. సంస్కృతశబ్దములకు సాక్షాత్తుగ ననఁగా ననుకరణము చేయక ప్రత్యయాదులతో నున్నవానికిఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశము లేమిం జేసియు బ్రథమైకవచనాంతమే ప్రాతిపదిక మన్న బ్రథమైకవచనముతోఁ గూడిన యట్టి శబ్దముపై మఱలఁ బ్రథమైకవచనాది ప్రత్యయములు గలఁగుట శాస్త్ర సంప్రదాయవిరుద్ధ మగుటం జేసియు, శాస్త్రసంప్రదాయరక్షణమునకై ప్రథమైకవచనాంతం బనక ప్రథమైకవచనతుల్య మని సూరి సూత్రించె నని గ్రహించునది. దానివంటిది గాని యది గా దనుటం జేసి ప్రత్యయముమీఁద మరలఁ బ్రత్యయము గలుగ లే దను యుక్తి సురక్షితమైనది. ఇందలి యీ యుదాహరణము లాయా సంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైకవచనరూపములు. తెలుఁగున నట్టివే ప్రాతిపదికము లగును గాన నట్లు నిర్దిష్టము

లయ్యెను. ఇందుఁ దుదిరెం డుదాహరణములును నకారాంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనములు. ఒక్క 'శ్వన్' అను నకారాంతశబ్దము తప్పఁ దక్కిన సంస్కృత నకారాంతశబ్దములెల్లఁ దెలుఁగునఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యములే యగును. నకారాంతములలో 'శ్వన్' అను శబ్దమును విడిచి తక్కిన మహదమహన్నకారాంతముల కెల్లను వానివాని ప్రథమైకవచనములనే తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదికముగ గ్రహించి యాయా విభక్తులఁ జేర్చి ప్రక్రియను గమనించుకొనఁదగు నని శ్వశబ్దము దప్ప నను సూరి యీ క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. హలంతములకుఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యతయు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యతయు నను రెండే యవస్థలు ప్రాతిపదిక గ్రహణవిషయమున నిం దగపడెడిఁ గానఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యత సిద్ధిపమిని శ్వశబ్దమునకు 70 చే నిత్యముగ ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత సంభవించు నని సంభావించునది. ఇది సంస్కృతశబ్దానుశాసనముగామిని సంస్కృత శబ్దముల రూపము లెఱింగింపఁబడవు. ఇఁక నాయా హలంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనము లెటు లుండునో ద్వితీయైకవచనము లేగతి నుండునో యెఱుంగ సంస్కృత శబ్దానుశాసనమునేని దానిమార్గముపట్టి శబ్దరూపములఁ బ్రదర్శించు గ్రంథములనేని చదివిన బాలురకే సూరి యిది మొదలుకొని చెప్పిన శబ్దముల ప్రక్రియ సుబోధమయ్యెడి. మఱియు నిట్లే ప్రతి పరిచ్ఛేదమునఁ గొన్ని పట్టులు సంస్కృతభాషయందు వ్యుత్పన్నులైనవారికే సుబోధములై తక్కినవారల కగమ్యము లగుట గమనించి యుంటిమి. ఇట్లు సంస్కృత వాసనావాసితుల శాస్త్రసంప్రదాయములం జేసి యాంధ్ర లక్ష్య లక్షణములు విరచితములగుటఁ దెనుఁగుభాషాసహజస్థితి, తెలుఁగుజాతి సహజ జీవనాదికము, సుబోధములుగాఁ జాలవయ్యె ననుట సాహసోక్తి గాఁజాలదు. కాన నీ వ్యాకరణము నెట్టివా రభ్యసింప నర్హులో యిది బాలవ్యాకరణమో కాదో పాఠకులే చింతించుకొనవలయును. హలంతముల కచటతపాంత ప్రథమైకవచనరూపములే గ్రాహ్యము లిందగుఁ గాని గజడదబాంతములు గాఁజాల వని గ్రహించునది. (జస్త్వ రూపములు గా వని భావము.)

ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లున కగు. ౭౧.

ఉగాగమాంతంబుల కిగ్గొసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబగు. రుక్కు - రాట్టు - మరుత్తు - వీరుత్తు. ఉగాగమంబు లేమిం జేసి యిచట నాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబు లేదు. కర్మము - వర్మము - చర్మము - సుధన్వుఁడు - సుత్రాముఁడు.

టీ. 'ద్విత్వోత్వే సర్వహలాం హ్రస్వాత్' అనునది మూలము. (69) కొఱకు రెండుకార్యములుగఁ దెల్పుట యావశ్యకమయ్యెఁ గాన నుగాగమద్విత్వములు వేర్వేఱు

కార్యము లని తలంపక యవి పరస్పరసాపేక్షము లనియే సంభావింపఁదగును. పూర్వ సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యములైన హలంతముల తుది హల్లునకు హ్రస్వో కారమంతావయవముగ నాగమ మగుటయేగాక యద్దానికి ద్విత్వమును గలుగును. ద్విత్వ మనఁగా నట్టిదియే మఱియొక హ ల్లున్నదానిం గూడుట. ఉత్వద్విత్వములనఁ బడిన యట్టి హలంతము లుదంతము లగుటంజేసి యిగ్లా సూత్రముచే వాని ప్రథమైకవచనప్రత్య యము లోపించెడి నని యుగాగమాంతముల కను సూరి యీ క్రిందివివరణమున కభి ప్రాయము. రుక్కు:—67 చేఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యమగుఁ గాన 'రుక్' అనునది ప్రాతిపదికమగును. దీనిచే ద్విత్వోత్వములుగా 'రుక్+క్+ఉ = రుక్కు' అని రూప మగును. ఇట్లే తక్కిన రూపము లూహ్యములు. 67 చేఁ బ్రాతిపదికములైన ప్రథమైక వచనాంతతుల్య నకారాంతములతుది హల్లు లేమింజేసి యీ విధిచే నుత్వద్విత్వములు గలుగ నవకాశము లేదనియు, స్త్రీలింగములు గాకుండుటంజేసి 57 చేఁ బ్రథమైకవచన లోపము వీనికిఁ గలుగ దనియు, నిక నదంతములైన వీనికి మహదమహద్వాచకత్వము లను బున్నపుంసకత్వములను ననుసరించి ముపర్ణకడుజ్వర్ణకాదులఁ గూర్చి యథార్థముగ రూపముల నిష్పత్తి నొనర్చికొనవలె ననియు 'ఉగాగమంబు లేమింజేసి' యను నీ క్రింది సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. కర్మ:—ఇది నపుంసక నకారాంతశబ్ద ప్రథమైకవచన రూపము. దీని తుదిని హల్లు లేమింజేసి యుత్వద్విత్వములు గావయ్యెను. స్త్రీలింగము గామిని 57 చేఁ బ్రథమైకవచనము లోపింపదు. ఇఁక నపుంసకమగుట నదంతమగుట నమహన్నపుంసక సూత్రముచే ముపర్ణకము గలుగ 'కర్మము' అని రూపమగును. ముపర్ణ కార్యమయ్యెఁ గానఁ దక్కిన విభక్తివచనములందు ముగాగమాదికార్యవిశేషముల యథార్థముగ గమనింపవలయును. ఇట్లే తక్కిన రూపము లూహ్యములు. కర్మవిత్యాది రూపములు కవి ప్రయుక్తములు గానఁ బ్రౌఢవ్యాకర్తృపద్ధతి ననుసరించి యర్థాదులం దట్టివానిం జేర్పఁదగు ననుట పునరుక్తము. 'సుధన్వన్ - సుత్రామన్' అనునవి నకారాంత పుంలింగ శబ్దములు. 'సుధన్వా - సుత్రామా' అనునవి వీని ప్రథమైకవచనములు. 54 చే వీని తుది దీర్ఘములు హ్రస్వములగును. పూర్వోక్తప్రకారమే వీనికి ద్విత్వోత్వములు గాని పుంలింగములగుట 57 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపముగాని కలుగదు. ఇఁకఁ బుం లింగాదంతములగుటచే 21-22 చే నుత్వడుమ్ములు గలుగ 'సుధన్వుఁడు - సుత్రాముఁడు' అని రూపములు సిద్ధించును. డుమంతము లయ్యెఁగానఁ దక్కిన విభక్తులందు యథార్థ ముగ న్యాగమాది డుమంతకార్యము లూహ్యములు. ఇట్లే నకారాంత పుంలింగశబ్దముల ప్రక్రియను గమనించునది. లింగమును గణింపక ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములు గాఁ దగిన వానినెల్ల నిందుఁ జేర్పఁదగునని ఫలితము. ద్విత్వముగల్గి యుగాగమము గాకుండుట సంభవింపదు.

దీర్ఘంబుమీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ౬౯.

వాక్కు - వాకు; స్వారాట్టు - స్వారాటు.

టీ. 'ద్విత్వం తు దీర్ఘతో బహుళమ్' అనునది మూలము. దీర్ఘాక్షరమునకుఁ దరువాత నున్న హల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును. పూర్వసూత్రముచే నుగాగమద్విత్వములు పరస్పరసాపేక్షములై నిత్యముగఁ గలుగుచుండ నీ సూత్రముచే ద్విత్వమును వేఱుపఱచి బహుళముగ నగు ననవలసివచ్చెను. పూర్వసూత్రముచేఁ గలుగు నుత్వద్విత్వములలో ద్విత్వము మాత్రమే బహుళ మనుటంజేసి ద్విత్వము రానిపక్షమునను నుత్వము నిత్యముగ సిద్ధింపనగు నని గ్రహించునది. వాక్:—ఇది 'వాచ్' అను శబ్దము ప్రథమైకవచనరూపము. 67 చే నిదియె ప్రాతిపదిక మగును. పూర్వసూత్రముచే నుత్వద్విత్వములు రా 'వాక్+క్+ఉ=వాక్కు' అని రూపమగును. ఈ సూత్రముచే దీర్ఘముమీఁదిదానికి ద్విత్వము గలుగనియెడల నుత్వము మాత్రము పూర్వసూత్రముచే సిద్ధించి 'వాక్+ఉ=వాకు' అని రూపమగును. ఇట్లే 'స్వారాట్టు - స్వారాటు' అను రూపము నూహించునది. బహుళగ్రహణమునంజేసి రాజుం దెల్పు 'రాట్' అను వ్యస్తముగ నున్నదానికి 'రాట్టు' అను ద్విత్వోత్వములు గల్గినరూపమే గాని యీ సూత్రముచే నగు ద్విత్వము రాక యుత్వము మాత్రమే సిద్ధించిన 'రాటు' అను రూపము గలుగ దని ఫలము చెప్పునది. కచటతపాంతశబ్దములే గ్రాహ్యము లీ విషయమున నని ముందే తెలుపఁబడినది. 'స్వారాట్టు - స్వారాటు' అని యుదాహరించుటంజేసి స్వార్థపరమైన శబ్దములకును నీకార్యములు గలుగనగు ననుట సూచితము.

మతుబాదికంబు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబు నామం బగు. ౭౦.

శ్రీమంతమ్ - గుణవంతమ్ - విద్వాంసమ్ - అనడ్వాహమ్ శ్వానమ్ - ఉపానహమ్ - అప్సరసమ్ ఇత్యాదులు.

టీ. 'గుణవద్గణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవేద్వికృతౌ' అనునది మూలము. మతుప్ప్రత్యయాంతములైన శబ్దములును మతుబంతములు గాని (అది) మఱికొన్ని శబ్దములును ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యము లగును. అనఁగాఁ బైవాని ద్వితీయైకవచనములే తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదికము లగు నని భావము. ప్రత్యయాంతములపైఁ బ్రత్యయములు గలుగుట వ్యాకరణ సంప్రదాయము గామిని దత్తుల్య మనె నని ముందే వ్రాయఁబడినది. 'శ్రీమంతమ్ - గుణవంతమ్' అనునవి మతుబంతములు. 'శ్రీగలవాఁడు - గుణములు గల వాఁడు, అని యర్థము. మతుప్ప్రత్యయమునందలి మకార మొకపుడు వకారమగుం గాన 'గుణవంతమ్' అను మున్నగు చోటులందు మకారస్థానమున వకార మగ

పడెడి. ఇందుఁ జేరఁదగినవెల్ల మకారాంతములే యైయుండును. హలంతము లేలింగము గలవైనను ద్వితీయైకవచనమున మకారాంతము లగునవియే ప్రాతిపదికములుగ నిం దంగీకృతము లని తెలియఁదగును. స్త్రీలింగము లగునపుడు మాత్రము ౮౫ విధానాంతరము కలిమిని సంస్కృతస్త్రీలింగరూపములును గ్రాహ్యములయ్యెడి. మీఁదు చూడుఁడు. సంస్కృతసమముల సాధనమున సంస్కృతశబ్దముల ప్రథమద్వితీయైకవచనాంతములే ప్రాతిపదికములుగ నగుంగాని యన్యము గాఁజాల దనియు నేవానికిఁ బ్రథమైకవచనాంతము ప్రాతిపదికము గాఁదగునో యేవానికి ద్వితీయైకవచనాంత మర్హమగునో యేవానికుభయమును బరిగ్రాహ్యమగునో యను విషయములఁ బ్రయోగముల ననుసరించు దృష్టితో నరసి తెలిసికొనవలె ననియు నీసందర్భమునుబట్టి గ్రహించునది. ఈ క్రింది యుదాహరణము లాయాశబ్దముల మకారాంత ద్వితీయైకవచనములు. శ్రీమంతమ్:— ఇది మతుప్ప్రత్యయాంతము. ఇట్లే గుణవంత మనునదియు మతుబంతమే. అకారాకారాంతములకును అకారాకారోపధంబులకును గలిగిన మతుప్ప్రత్యయమునందలి మకారము వకారరూపమునందు నని పాణినీయము తెల్పుచున్నది. శక్తినవానియం దట్లుగాక మకారరూపముతోడనే యుండును. గుణ:—ఇది అకారాంతముగాన దీనికిఁ గల్గిన మతుప్ప్రత్యయము మకారము వకారమై "గుణవాన్ - గుణవంతమ్ - గుణవతీ" అని రూపము లేర్పడెను. శ్రీత్యాదు లీకారాంతము లగుట 'శ్రీమాన్ - శ్రీమంతమ్- శ్రీమతీ" అని రూపములేర్పడును. ఇట్లే యశస్ మున్నగునవి అకారోపధముఁ గుట నందు "యశస్విన్-యశస్వినీ-యశస్వీ" అని వకారమే యగపడును.

దానియంతిమమకారంబునకు లోపం బగు. ౭౧.

శ్రీమంత - గుణవంత - విద్వాంస - అనడ్వాహ ఇత్యాది. వీని కజంతములకుం బోలె డుజాదులు యథాయోగ్యంబుగ నగు. అతఁడు శ్రీమంతుఁడు - ఇతఁడు గుణవంతుఁడు - వానివంశము శ్రీమంతము. వీనివంశము గుణవంతము. విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము. అనడ్వాహము - శ్వానము - అప్సరస. వక్ష్యమాణలక్షణంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదులు జ్యంతంబులె యిందు గ్రహింపంబడు. శ్రీమతి-గుణవతి - విదుషి-శుని. మహతి వాచ్యంబగునపుడు శ్రీమంతురాలు - గుణవంతురాలు - విద్వాంసురా లనియుఁ బ్రయోగింపఁదగు.

టీ. 'అన్యేషాం చ వా లుగంతస్య' అనునది మూలము. పూర్వసూత్రముచే ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమైన మతుబంతాదులతుది నున్నపొల్లు మకారమునకు

లోపము నిత్యముగ నగును. మకారము లోపించినపిదప నవి యజంతములగుంగాన నపుడు వానివానిమహతీమహదమహద్వాచకత్వముల గమనించి యథాయోగ్యముగఁ గ్రమముగ నాలుశబ్దముతోడ సమాసమును, డుమువర్ణకములను గూర్చుచు వానివానిరూపముల నుత్పాదించికొనవలయును. అనఁగా నమహత్తును జెప్పునా? మహత్తును జెప్పునా? స్త్రీని జెప్పునా? యని గమనించుచు దేనిం జెప్పునదైన దాని కర్హములగు ప్రత్యయాదులను గూర్చుచు రూపముల సాధించికొనవలె నని తాత్పర్యము. శ్రీమంత:—70 చే ద్వితీయైకతుల్య మైనదియు దీనిచే మకారలోపము నందినదియు నగు నామము. ఇది పురుషుని బోధించునదిగ నెన్నిన శ్రీమంతుఁ డని డుమంత మగు. (రాముఁడు) అమహత్తును బోధించునదిగఁ దలంచిన శ్రీమంత మని మువర్ణకాంత మగును. (వృక్షము) స్త్రీని దెల్పునదిగ భావించిన శ్రీమంతురా లని యాలుశబ్దముతోడ సమసించిన రూపము నందును (ధీరురాలు) ఇట్లే మహత్తును దెల్పు 'గుణవంతమ్' అనునది గుణాంతుఁ డనియు, నమహత్తును జెప్పునది గుణవంత మనియు, మహతీవాచక మగునది గుణవంతురా లనియు రూపముల నందును. ఈరీతిగనే విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము - విద్వాంసురా లను రూపములు 'విహ్వాంసమ్' అను ప్రకృతికి సంభవించును. డుజ్మువర్ణకాద్యర్హమగువాని కాయాకార్యవిశేషములను నాలుశబ్దముతోడి సమాసమునందినవాని కాపవిభక్తికమగు నికారమును (ఆచ్ఛిక 30) బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణాదేశాదులును (ఆచ్ఛిక 11) గల్గుట తత్తద్విభక్త్యేకవచన బహువచనములందు గమనించుచు రూపముల నూహించునది. మహతీమహద్వాచకములు గాఁజాలనివానికి మువర్ణకరూపమే గలుగు నని గ్రహించునది. మహతీవాచకము లగునపుడు సంస్కృతశబ్దము లెల్ల 85 చే నిందు వానివానికి సంస్కృతమున నియతములైన స్త్రీప్రత్యయములతోడ వర్తింపనగుంగాన నీకారాంతము లయియే యుండెడి. వాని తుదిదీర్ఘమునకు సూత్రము 54 చే హ్రస్వమును 44 చేఁ బ్రథమైకవచన ప్రత్యయలోపమును గలుగును. శ్రీమత్:—దీనికి స్త్రీప్రత్యయముచేరిన మహతీవాచకమగురూపము 'శ్రీమతీ' యని యగును. 54 చే హ్రస్వము 44 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపమును గలుఁగ 'శ్రీమతి' యగును. ఇట్లే గుణవత్ అనుదానికి గుణవతి యనియు విద్వస్ అనుదానికి విదుషి యనియు, ననడుహ్ అనుదాని కనడుహి యనడ్వాహి యనియు, శ్వన్ అనుదానికి శుని యనియు స్త్రీలింగరూపములు గలుగును. ఈగతి నివి తెలుఁగున నికారాంతము లయ్యెఁగాన వీని కిదంతకార్యములఁ దత్తద్విభక్తివచనములందుఁ గూర్చుచు రూపముల నూహించికొనునది. మహతీవాచకమున 31సంధి ననుసరించి యాలుశబ్దముతోడి సమాసమును స్వనియతస్త్రీప్రత్యయముతోడి యునికియు నను నుభయమును గలుగుట విశేషము. వక్ష్యమాణలక్షణము 85 సూత్రము.

మతుబాదులు = మతుబంతములును మఱికొన్నియును. ఙ్యంతములు = 'ఙీప్; ఙీష్; ఙీన్' అను స్త్రీలింగప్రత్యయములు చేరిన యీకారాంతశబ్దములు. ఙీ+అంతములు = ఙ్యంతములు. ఙకారముపోవునదైనను సూత్రవిహితములు తద్రూపము లగుట ఙ్యంతము లను వ్యవహారము గుదిరెను. మఱియుఁ బైని పేర్కొన్న ప్రత్యయత్రయమునకు లక్ష్యములైన వివిధశబ్దములనెల్ల సంగ్రహింప సూరి యిట్లు సామాన్యముగ ఙ్యంత మని వ్యవహరించె నని గ్రహించునది. మహతి:—ఇది మహత్తనుదాని స్త్రీలింగరూపము. స్త్రీవాచక మని యర్థము. స్త్రీత్వము=స్త్రీలింగధర్మము-స్త్రీవాచకధర్మము. హలంతము లైన మతుబాదులకు స్త్రీలింగమున నీకారాంతరూపములే సంస్కృతమునఁ గుదిరెడిఁ గాన మతుబాదులు ఙ్యంతములె యిందు గ్రహింపఁబడు నని సూరి వివరించుటకుఁ గారణ మని గ్రహించునది.

ముదాదులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు లేదు. ౭౨.

ముదము - ఉపానహము - స్రజము.

టీ. 70 సూత్రముచే 'ద్వితీయాంతతుల్యత నందినట్టియు మతుబాదులలోఁ జేరు నవియు నగు ముద మొదలగుకొన్ని స్త్రీలింగశబ్దములకుఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలు గదు. మతుబాదులలోఁ జేరిన స్త్రీలింగశబ్దముల యంతిమమకారమునకు 71 చే లోపము సిద్ధించినపిదప 57 సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలిగి ముదమున్నగురూపములే గావలసివచ్చుటంజేసి యీసూత్రమును సూత్రింపవలసివచ్చెను. ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యములై మకారాంతములై తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదికములుగ నేర్పడిన స్త్రీలింగశబ్ద ముల కగుప్రథమైకవచనలోపము నడ్డుటయే యీసూత్రమునకుఁ బ్రయోజన మని ఫలి తము. ఇందలి మూఁడుదాహృతులు స్త్రీలింగములే. ముదము:—70 చేఁ ద్వితీయాంత తుల్యతనంది 'ముదమ్' అగును. 71 చేఁ దుది మకారమునకు లోపమురా 'ముద' అగును. పిదప నమహన్నపుంసకసూత్రముచే ముపర్ణకముగా 'ముదము' అని రూపమయ్యె. 57 చేఁ బ్రథమైకలోపము ప్రాప్తముగా దీనిచే వారించినాఁడు గాన ముద యను ననిష్ట రూపము గలుగదు. ఇట్లే తక్కిన వ్యాహృతములు. 'ఆపదమ్' మున్నగువానికిఁ బ్రథమైక వచన లోపముగలిగి 'ఆపద' అను రీతి రూపములు సిద్ధింపవలెనుగాన స్త్రీలింగములైనను నట్టివాని నిందుఁ జేర్పక ప్రథమైకవచనలోపమునకుఁ బాలుగాఁదగనివానిని మాత్రమే యిందుఁ జేర్చునది. ఆపత్తిత్యాదులు ప్రథమైకవచనతుల్యతచే సాధ్యములగు. ముదా దుల కని సూత్రమున నంతిమమకారలోపముచేసినరూపమును నిర్దేశించుటంబట్టి యీశబ్ద ములు మతుబాద్యంతర్గతము లని స్పష్టమయ్యె.

ఋత్విగాదులు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులు విభాష నగు. ౨౩.

ఋత్విజుఁడు - ఋత్విక్కు - నీవృతము-నీవృత్తు. ఋత్విగాదిక మాకృతిగణంబు.

టి. "ఋత్విక్" అను మొదలగునవి వికల్పముగ ద్వితీయాంతతుల్యము లగును. 70 సూత్రస్థ మగు నాదిపదముచే బోధ్యమగు నీ ఋత్విగాదికము మతుబాద్యంతర్గణము. ద్వితీయాంతతుల్యములు 70 చే నగును. అపుడు 71 వాని యంతిమమకారము లోపించును. కాన 'ఋత్విజమ్; ఋత్విజ' అని యగును. ఇపుడు పుంలింగమహాద్వాచకాదంత శబ్దమయ్యెగాన 21-22 లచే నుత్వడుజ్ఞులు గలిగి 'ఋత్విజుఁడు' అని రూప మేర్పడును. ద్వితీయాంతతుల్యము గానిపక్షమున 67 చేఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యమై 68 చే నుత్వద్విత్వములు గలిగి 'ఋత్విక్+క్+ఉ=ఋత్విక్కు' అని రూపమగును. డుమంత మగునపుడు డుమంతకార్యములును గానపుడు యథాసంభవములగు ప్రథమైకవచనలోపాది కార్యములను గమనించుచు మిగిలిన విభక్తివచనములందు రూపముల నూహించునది. నీవృచ్ఛబ్ద మమహత్తును దెలుపునదిగాన ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమగునపుడు (నీవృతమ్; నీవృత; నీవృతము) మువర్ణకము గల్గును. ఈసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యమగునపు డుత్వద్విత్వములు గలిగి 'నీవృత్; నీవృత్+త్+ఉ=నీవృత్తు' అని రూపమేర్పడును. ఇట్లే ద్వితీయైకవచనమున మకారాంతములై ప్రథమద్వితీయైకవచనాంత తుల్యత్వములను రెండింటిని బొందఁదగినవాని నిం దేలింగముగలవానినైనను జేర్చి రూపముల సాధించికొనునదని యిది యాకృతిగణ మను సూరిమాట కభిప్రాయము. నీవృచ్ఛబ్దము దేశవాచకము. 70 చే నిత్యముగ నీనికి ద్వితీయాంతతుల్యత సిద్ధించుచుండుటంజేసి ప్రథమాంతతుల్యతయుఁ బక్షమునఁ గుదుర్ప 70 విధికి వికల్పవృత్తిని గూర్ప నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యె ననుట స్పష్టము.

ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మతుప్తకారంబున కానాదేశంబు విభాష నగు. ౨౪.

హనుమానుఁడు-హనుమంతుఁడు - భగవానుఁడు - భగవంతుఁడు ఇత్యాది.

టీ. కొన్నిచోటులందు మతుబంతములైన శబ్దములందలి మతుప్ప్రత్యయమునకు సంబంధించిన తవర్ణమునకు 'ఆన' అనునది యాదేశము వికల్పముగ నగు. 'ఆన' అని యదంతముగ నాదేశించుట డుజర్థమై యనుట స్పష్టము. హనుమత్:—ఇందు 'మత్' అనునది మతుప్ప్రత్యయభాగము. అందుఁ దుదిపొల్లు తకారమునకు 'ఆన' అనునది

యాదేశముగాఁగ 'హనుమ+అన = హనుమాన' అని ప్రాతిపదిక మేర్పడును. ఇపు డిది యదంతపుంలింగమహద్వాచక మగుట నుత్వడుజ్ఝులు 21-22 లచేఁ గలుగ హనుమానుఁ డని రూపమగును. ఇట్లే 'భగవత్' అను మతుబంతము దీనిచే 'భగవ+అన=భగవాన' అని యదంతమై యుత్వడుజ్ఝులనంది భగవానుఁ డని యగును. డుమంతమగునపుడు డుమంత కార్యముల న్యాగమాదులను గమనించునది. ఇవి రెండును మతుబంతములేగాన 'అన' అనునదాదేశము కాకున్నపక్షమున 70 చే ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యములై (హనుమంతమ్-భగవంతమ్) 71 చే నంతిమ మకారలోపమునంది యదంత మహత్పుంలింగములగుట 21-22 లచే నుత్వడుజ్ఝులనంది హనుమంతుఁడు భగవంతుఁ డను రూపముల నందును. ఋత్విగాదులవలెఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యము లగునన్నచు 'హనుమత్ భగవత్' అనువానికిఁ బై రూపములు సిద్ధింపనవకాశము లేమిని అనాదేశమును సూత్రింప వలసివచ్చె నని గ్రహించునది. వీనికిఁ బ్రథమైకవచనరూపములు హనుమాన్, భగవాన్ అని యుండునుగాన నదంతములు గాఁజాలమిని, ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యతయే సంభవించుటను అనాదేశమైనపుడు గల్గునట్టి విరూపములు గలుగఁజాలవు. ఇందు హనుమచ్ఛబ్దమునకు మాత్రము హనుమ యనురూపము. కవిప్రయుక్తమై యగపడెడి. 'హనుమాన్' అను ప్రథమైకవచనమును బ్రాతిపదికముగ నంగీకరించినను దుదినకారము పోవుటకు శాస్త్రములేమిని మకారమునకు హ్రస్వము గల్గిన హనుమరూపము సిద్ధింప నవకాశము గన్పట్టకున్నది. విశ్వకర్మేత్యాది నకారాంతములకు 'విశ్వకర్మా' అను మున్నగు దీర్ఘాంతరూపములే ప్రథమైకవచనమున నుండెడిఁగాన 54 చే హ్రస్వము గల్గినపిదప 75 చే నిత్యస్త్రీత్వము సిద్ధింప విశ్వకర్మ మున్నగున వేర్పడెడిఁగాని యిది యట్టి దీర్ఘాకారాంతప్రథమైకవచనరూపము గలది గామి హనుమరూప మేర్పడ నవకాశము లేదు. మఱియు, దుదిహల్లునకు లోపము గల్గుట నాంతశబ్దములతుది నకారమునకే యిందు సంభవించెడిఁ గాన 'హనుమాన్' అను దానితుదినున్న హల్లునకారము పోవుటకు విధియు నగపడదు. 77 లో నాంతమగు మనుజసంజ్ఞగా నెన్ని చేర్త మన్న నిది సహజనాంతము (హనుమత్) గామిని, స్త్రీత్వాభావమున డుజ్లోప మనివార్యమగుటను, నంతిమాక్షరలోపవిధానాభావమునను, న ట్లొనర్ప నవకాశము గలుగదయ్యెను. మఱియు నిది మతుబంత మగుటచే నవశ్యము 70 చే ద్వితీయైకవచనతుల్యమే గావలసియున్నది. ప్రథమైకవచనతుల్యత్వము నంగీకరించిన నంతిమాక్షరలోప విధ్యభావమున 68 చే 'హనుమాన్న' అని రూపము గావలసివచ్చినది. ఇఁక నకారలోపమును విధించి చతుర్ముఖఋత్విగ్విప్రవాచకబ్రహ్మశబ్దమునకువలె నిత్యస్త్రీత్వమును విధించిన హనుమరూప మేర్పడెడి. ఇట్టియొక్క శబ్దమును సాధింప నిన్ని సూత్రముల రచింపనేల యనియో హనుమ

రూపము క్వాచిత్క మనియు 'హనుమాన్' అను ప్రకృతినుండి గల్గిన తద్భవ మనుట యుచిత మనియు సూరి దీనిని సాధింపక విడిచెను. వర్ణలోపము ప్రకృతిదృష్టిని వికృతి నగపడుటం దద్భవపక్షమునె సూరి యాదరించి యుండనోపును. వర్ణలోప-వర్ణాగమ-వర్ణ వ్యత్యయములు ప్రకృతికంటె వికృతియందుఁ గ్రొత్తగఁ దోఁచుటయే తద్భవలక్షణ మని లాక్షణికుల యాశయము కదా! కావుననే శబ్దరత్నాకరకర్త 'హనుమ కనిలజుఁ డనియెన్' అను భారతప్రయోగమును జూపుచు వైకృతముగా దీనిని నిర్దేశించుట పొసఁగెడి. వర్ణలోపాదులు గానరామిని హనుమాఁ డనుదానిని 'హనుమాన్' అను ప్రకృతినుండి పుట్టినభవముగా లాక్షణికులు తీర్మానింపఁజాలరైరి. ఇఁక హనుమంతుఁ డిత్యాదులు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యములై యుత్వదుజ్ఝులను మాత్రమె యందిన వగుట నట్టివానిం గూడఁ దద్భవములుగ నిరూపింపలేరైరి. చింతామ-ణ్యాథర్వణ బాల సరస్వతీ-యాహోబలపండితీయములు హనుమ రూపమును సాధింపమిఁ దద్భవ మనియే తలంచిన వనఁదగును. అహోబలపతి 'హనుమానుఁడు; భగవానుఁడు' అనువానిని ప్రథ మైకవచనాంత ప్రాతిపదికములనుండి దీర్ఘముమీఁద ద్విత్వము బహుళ మను విధియందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి యిట్టియెడల నుత్వము నిత్యముగఁజేసి డువర్ణకమును గూర్చి యుత్పాదించెను. ఈపక్షమున నాతఁ డుత్వాంతముపై బహుళగ్రహణమునంజేసియే వువర్ణకము వీనికిఁ గా దని దలఁచియుండును. బాలవ్యాకరణమున సిగ్గాసూత్రముచే నుగాగమాంతంబులకుఁ బ్రథమైకవచనలోప మనివార్య మగుటచేతను బహుళగ్రహణ ముచే 'ఊగాగమము నిత్యముగ నగుట; ప్రథమైకవచనలోపము గలుగకుండుట; డువు వర్ణకములలో డువర్ణకమే కలుగుట; అను నిన్ని యసంభవకార్యములను సంభవింపఁ జేయుట యసంభవ మయుక్తిక మని యెన్ని సూరి యాత్రోవను విడిచి ఆనాదేశమును విధించి సాధుత్వ మవ్వానికి సంపాదించె నని గ్రహించునది. ఈప్రకరణమున మూల మగపఱచినవానికిఁ దప్పఁ దక్కినసూత్రములరచన కహోబలుని 'అన్యేషాం చ వా లుగంతస్య' అను మున్నగుసూత్రములవ్యాఖ్యయే మూల మనుటకు సందియము లేదు. (చూ. అహోబ. ప. పుటలు 382-392.) తత్వమరయ సుఖోచ్చారణార్థకోకారము 'హనుమాన్; భగవాన్;' అనువానితుదిని గా వ్యవహారమున హనుమాను అనునట్టిరూపము లయ్యె ననియు 'హనుమత్' అను శుద్ధప్రకృతియందలి పొల్లుతకారము తుదిది లోపింప హనుమరూప మయ్యె ననియుఁ దోఁచెడి.

విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వం బగు. ౨౫.

స్త్రీలింగత్వాతిదేశంబు చేత నుత్వడుజ్ఝులు లే వని యెఱుంగునది.

విశ్వకర్మ - కృష్ణవర్త్మ - అశ్వత్థామ - యువ - యజ్వ ఇత్యాదులు.

టీ. విశ్వకర్మ మున్నగు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములైన మహద్వాచకనాంత ప్రాతిపదికములకు స్త్రీత్వము నిత్యముగఁ గలుగును. స్త్రీత్వాతిదేశముచేఁ బుంలింగత్వము చెడుటంజేసి 21-22 లచే నుత్వదుజ్ఞులు గలుగవు. 58 చేఁ ప్రథమైకవచనప్రత్యయము నిత్యముగ లోపించును. వీనికి 'విశ్వకర్మా' అను మున్నగుదీర్ఘాకారాంతరూపములు ప్రథమైకవచనములు 54 చే హ్రస్వము. స్త్రీత్వము నిత్యమగుటంజేసి 57 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపము కాఁగా 'విశ్వకర్మ' మున్నగురూపము లేర్పడెడి. విశ్వకర్ముఁడు మున్నగురూపములు గలుఁగ వని తాత్పర్యము. 'క్వచిన్మనుజసంజ్ఞాయాం డుజ్ఞాంతాన్న విధీయతే' అని యథర్వణుఁడు మనుష్యులపేరులగువానికే యిట్లు డుజ్ఞు రాకుండుట తెల్పెను. దీన విశ్వకర్మాశ్వత్థామేత్యాదులే సూరి చెప్పిన స్త్రీత్వమున కర్హము లని యథర్వణుని యాశయము విశదమయ్యెడి; సరస్వత్యహోబలపతుల ననుసరించి సూరి "యువా-యజ్వా" అను మఱికొన్ని నాంతములకును స్త్రీత్వమును గూర్చి డుమంతములు గాకుండ నడ్డి కృతార్థుఁ డయ్యెను. ప్రౌఢవ్యాకర్త విశ్వకర్ముఁ డనియు రూపం బని సూత్రించి 'విశ్వకర్ముని గూఁతు' అని యుదాహరించి డుమంత మగుటను నుత్వనిగాగమములచే స్పష్టపఱచుచు భారతప్రయోగ ద్వైవిధ్యముంబట్టి యీసూత్రమును సవరించెను. పాండురంగమాహాత్మ్యమునఁ బ్రయుక్తమైన నిగమశర్మరూపము నిందుఁ జేర్చి సాధింపనగును. 77 నందు నాంతములగు మనుజసంజ్ఞలలో విశ్వకర్మనిగమశర్మాదులం జేర్పమి నవి యీసూత్రముచే నగు నిత్యస్త్రీత్వమునకె విషయము లగుట స్పష్టపడియెం గానఁ బ్రౌఢవ్యాకర్తృసవరణము సార్థకము. గుప్తార్థప్రకాశిక, ప్రౌఢవ్యాకర్త డుమంత మగుట కిచ్చిన 'విశ్వకర్ముని గూఁతు' అను ప్రయోగమును 'విశ్వకర్మకుఁగూఁతు' అని సవరించి బాలవ్యాకర్తృసిద్ధాంతమునే సార్థకముచేసె. యతిప్రాసనిర్బంధములేని సీసపద్యమునందలి తావగుట ఛందోభంగము గాకుండ నెట్లు సవరించినను దగుంగాని తండ్రికిని బుత్రికకును గల జన్యజనకసంబంధముంబట్టి యట్టిసంబంధము నెఱింగించునది షష్ఠీతత్పురుషమే యను విషయము ననుసరించియు పైపాఠము బహుపుస్తకగతమగుట ననుసరించియు 'ఇమ్ముగ విశ్వకర్మ' అను మొదలగు ప్రయోగములం గాంచియు డుమంతస్త్రీత్వరూపములు రెండును భారతకర్తకు సమ్మతములే యను ప్రౌఢాశయముతో నట్లు ప్రౌఢవ్యాకర్త వర్తించె ననఁదగును.

చింతామణియందలి హలంతశబ్దసాధనప్రక్రియను సహజముగ గమనించిన విశ్వకర్మాదులను బ్రథమైకవచనతుల్యములనే ప్రాతిపదికములుగ గ్రహించి యగుణవద్గణప్రక్రియకే పాలుచేయవలసి యుండుటంజేసి యగుణవద్గణఫలితములకైన నిత్యసులోపమున విశ్వకర్మ యువయజ్వేత్యాదిరూపములే గలిగెడి. సాధారణముగ మహా

ద్వాచకనాంతములు. డుమ్రహితములైయే ప్రయోగసిద్ధమగుటయు వ్యాకృతి బహుళప్రయోగానుసారి యగుటయు నట్లనుటకుఁ బ్రబలప్రమాణములు. మఱియు నిట్టివానిని ద్వితీయైకవచనతుల్యములుగ గ్రహించి ప్రక్రియను నడుపుటకుఁ బ్రయుక్తరూపసిద్ధి సిద్ధింపమి నవకాశము లేదుగదా! ఇఁక గుణవదగుణవద్గణనిత్యశాస్త్రములకు వీనిని బాలు సేయక శుద్ధసంస్కృతప్రాతిపదికములను బ్రాతిపదికముగ గ్రహించు మూఁడవ పద్ధతి లోనివానినిగా నెంచి యంతలోపమునకుఁ బాలుసేయుద మన్న నంతలోపము వైకల్పిక మగుటను నది గలుగనిపక్షమున నాంతములగు విశ్వకర్మాదులకు ద్వితోత్వయోగ్యత లేకుండుటను, ద్వితోత్వములు చేసినచో 'విశ్వకర్మను' అను మొదలగు ననిష్టరూపములే గలుగవలసివచ్చుటను వీనిని గుణవదగుణవద్గణభిన్నమగు, శుద్ధసంస్కృతప్రాతిపదికముల గ్రహించి యంతలోపాది వైకల్పికవిధులచే డుములం గూర్చు మూఁడవగణమున నిల్ప నవకాశ మగపడదు గదా; కాన నేవిధముగఁ జూచినను చింతామణి ననుసరించి ప్రథమైకవచనతుల్యప్రాతిపదిక గ్రహణనులోపములచేతనే వీనికి బహుళప్రయుక్తరూపసిద్ధి పొసఁగుట స్పష్టపడుటం జేసి చింతామణి ననుసరించు సూరియు విశ్వకర్మాదులకు నిత్యస్త్రీత్వమునె యతిదేశించి రూపసిద్ధి సేయుటయుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు నిట్టి యాశయముతోడనే డుమంతరూపము దుస్సాధ మని యెంచి విశ్వకర్ముఁ డనియు రూపం బని సూత్రించి సాధించుటయు జరిగె ననితోఁచెడి. కాని 'క్వచిన్మనుజసంజ్ఞాయాం డుమ్మాంతాన్న విధీయతే' అను నాథర్వణము, మూలము డుమ్రూపమునే సాధించుటను సమర్థించుటం జేసి, విశ్వకర్మాదులు, మూలమతమునఁ బ్రథమైకవచనతుల్యములై హ్రస్వమునంది, పిదప డుమంశములు నిత్యముగ నైనవే యని నమ్మవలసియున్నది. కాని యగుణవద్గణాంతర్గతములగు వీని ప్రథమైకవచన మేల నిత్యముగ 'అగుణవతాం సర్వేషాం సోర్లోపః' అనుదానిచే లోపింప దను శంక యీపక్షమున బాధింపక మానదు. కాన గుణవదగుణవద్గణవ్యతిరిక్తగణమునం జేర్చి శబ్దప్రకృతిని నామముగ నెన్ని (విశ్వకర్మన్) 'అన్యేషాం చ వా లుగంతస్య' అను సూత్రమునందలి విభాషార్థకవాకారమును శాస్త్రసంప్రదాయముంబట్టి వ్యవస్థచేసి యిట్టి నకారాంతముల కంతలోపము నిత్య మని యెంచి పిదప డుమ్మును వీనికిఁ గూర్చుట కేవల డుమ్రూపసాధనమున కంతకంటె నుత్తమ మార్గమని తోఁచెడి. స్త్రీత్వాతిదేశ మేకవచన బహువచనసాధారణ మని భావించియుఁ బ్రథమైకవచనలోపము స్త్రీత్వమున కుపలక్షణముగఁ దలంచియు బహువచనముల నివ్వాని కుత్వము సిద్ధింప దని యెంచి ప్రయుక్తప్రసిద్ధములను యజ్వలు బ్రహ్మలు మొదలగువానిని సాధించికొనవలెను.

మహద్వాచక మయి పుంలింగం బగు బ్రహ్మశబ్దము స్త్రీత్వం బగు. ౨౧.

బ్రహ్మ - ఈశబ్దము చతుర్ముఖ ఋత్విగ్విప్రులకు వాచకంబు తత్త్వ తపోవేదయోగవాచకం బగునేని బ్రహ్మము నాఁబడు.

టీ. మహత్తును బోధించునట్టియు బుంలింగ మగునట్టియు బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వము నిత్యముగ నగును. ఇది 'బ్రహ్మ' అని ప్రథమైకవచనతుల్యంబగును. 54 చే దీర్ఘమునకు హ్రస్వము. దీనిచే స్త్రీత్వము నిత్యముగఁ గలుగ 57 చేఁ బ్రథమైకవచన లోపము నిత్యముగ నగును. కాన 'బ్రహ్మ' అని రూపమగును. ఇది సృష్టికర్తను, ఋత్విజుని ననఁగా యజ్ఞకర్తచే ధనముఁ గొని యజ్ఞముచేయించువానిని, బ్రాహ్మణునిఁ జెప్పును. ఈ మూడర్థములం జెప్పునపుడే దీనికే తత్సూత్రవిహితస్త్రీత్వము గుదిరెడి. 'వేదస్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' అనుదాని ననుసరించి తత్త్వతపోవేదములం జెప్పునదేని యమహదదంత మయ్యెడిఁ గాన ముపర్ణకము నంది 'బ్రహ్మము' అను రూపము నందును. కాన 'బ్రహ్మఁడు' అని మహత్పుంలింగమైనపుడును, 'బ్రహ్మ' అని యమహదదంతమైనపుడును రూపము లుండ వని ఫలితమును గ్రహించునది. డుమంతరూపము దీనికిఁ గలుగ దని ఫలితము. స్త్రీత్వమున స్త్రీలింగకార్యములును ముపర్ణకము నందిన నమహదదంతకార్యములును మిగిలినవిభక్తివచనములందు గమనించుచు రూపముల సాధించికొనునది. తత్త్వశబ్దము పరమాత్మబోధకము. తత్త్వతపోవేదవాచకము బ్రహ్మశబ్దము నపుంసకమే యగుటం జేసి సూత్రమునఁ బుంలింగం బగు బ్రహ్మశబ్దమున కనిన, నిష్టరూపసిద్ధి కలుగుచుండ మహద్వాచకదళమేల యనావశ్యకముగ సూరి చేర్చె నను శంక కవకాశము గలదు. కాని బహువ్రీహిసమాసాంతమున నున్నదై యన్యపదార్థమును బోధించునది యొకపుడు పుంలింగమయ్యు మహద్వాచకము గాకుండుట సంభవించెడిఁగాన నట్టిచోటులందు స్త్రీత్వము గలుగకుండుటకై మహద్వాచకదళముం జేర్చె నని గ్రహించునది. 'ఆశ్రితబ్రహ్మము స్వర్గము' అనుచో బ్రహ్మశబ్దము స్వర్గమును జెప్పునదిగానఁ బుంలింగమయ్యు మహద్వాచకము గామి స్త్రీతుల్యము గాలేదు. మహద్వాచకదళమునే యాదరించి పుంలింగదళమును బరిత్యజించిత మన్న నపుంసకమైన పరమాత్మవాచక బ్రహ్మశబ్దము మహద్వాచకమయ్యుఁ బుంలింగము గామి దానికి స్త్రీతుల్యత సిద్ధింపకపోవలసివచ్చును. కాన సూత్రస్థములగు పుంలింగ మహద్వాచకదళములు రెండును సార్థకము లనక తప్పదు. 'పుం బ్రహ్మణో వేధసశ్చ హ్రస్వత్వే నైవ సంస్థితిః' అను నాథర్వణము మూలము.

ఆత్మేమనిజంతంబులకు నాంతము లగుమనుజసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౨.

ఆత్మ-ఆత్మము-ఆత్ముఁడు; మహిమ-మహిమము; అణిమ-అణిమము; గరిమ-గరిమము; లఘిమ-లఘిమము; దేవశర్మ-దేవశర్ముఁడు.

టీ. 'ఆత్మన ఇమనంతానాం డావా' అనునదియుఁ 'క్వచిన్మనుజసంజ్ఞాయాం డుజ్ఞాంతాన్న విధీయతే' అను నాథర్వణమును మూలములు. ప్రథమైకవచనతుల్యములు గాఁదగిన వీనిలో నాత్మేమనిజంతములకు స్త్రీత్వరూపమును, మనుజసంజ్ఞ యగు దేవశర్మ మున్నగువానికి 75 చేఁ బుంలింగరూపమును సంభవింప నవకాశములేమి నీవిధాన మావశ్యకమయ్యెను. ఆత్మన్ శబ్దమునకును నిమనిచ్ప్రత్యయాంతములకును మనుష్యుల సంజ్ఞల కనఁగాఁ బురుషుల పేరులం జెప్పునట్టి నాంతశబ్దములకును స్త్రీత్వము బహుళముగ నగును. పైని పేర్కొన్నవి ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములై తెలుఁగున నామము లగును. 'ఆత్మా' - ఇది ఆత్మన్శబ్దప్రథమైకవచనము. 54 చే హ్రస్వము. మహదాచకమై దీనిచే స్త్రీత్వము నందనియపుడు డుజంతమై ఆత్ముఁ డగును. అమహద్వాచక మగునపుడు మువర్ణకాంతమై 'ఆత్మము' అను రూపము నందును. స్త్రీత్వము గల్గినపక్షమున 57 చే ప్రథమైకవచనలోపము గల్గి మహదమహద్వాచకములకు రెండిటికిని 'ఆత్మ' అను రూప మేర్పడును. మహిమ మొదలుకొని నాల్గును ఇమనిచ్ప్రత్యయాంతముల కుదాహరణములు. 'మహిమా' మున్నగునవి వీని ప్రథమైకవచన రూపములు. 54చే హ్రస్వమును దీనిచే స్త్రీత్వమును, పిదప 57 చే ప్రథమైకవచనలోపము గలుఁగ 'మహిమ' మున్నగురూపము లేర్పడును. ఈనాల్గును నమహద్వాచకములై యగుటచే స్త్రీత్వము రానిపక్షమున నమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకార్థమునై 'మహిమము-అణిమము-గరిమము-లఘిమము-' అను రూపముల నందెడిని. దేవశర్మ:—ఇది మనుజసంజ్ఞ. ఒకనిపే రగుట, దీని ప్రథమైకవచనము 'దేవశర్మా' అని యుండును. హ్రస్వము దీనిచే స్త్రీత్వమును గలుఁగఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలిగి 'దేవశర్మ' అని యగును. స్త్రీత్వాభావమున మహద్వాచక మగుట డుమంతమై 'దేవశర్ముఁడు' అని రూప మేర్పడును. స్త్రీత్వము గల్గినపుడు స్త్రీలింగకార్యములను, బ్రథమైకవచనలోపము మొగాగమాదుల కుపలక్షణ మను విషయమును గమనింపవలె ననుట పునరుక్తము. మూలము డాప్రత్యయము స్త్రీలింగసూచకముగను దలంచుటంజేసి 'ఆత్మ' రూపము సుసాధ మనియు నది వికల్ప మనుటంజేసి యంతలోపముచే 'ఆత్మము - ఆత్ముఁడు' సుసాధము లయ్యెడి ననియు నెంచె నని తోఁచెడి.

మహత్త్వంబున స్వార్థపరం బగు రాజశబ్దము రాజు నాఁబడు. ౭౮.

రాజు-ఖగరాజు. అమహత్త్వంబునందు-రాజము-వృక్షరాజము ఉపసర్జనత్వంబునందు - హతరాజుఁడు పరగు రాముఁడు.

టీ. 'డుః స్యాత్స్వబా రాజ్ఞః' అను చింతామణియు, దానిని "స్వార్థప్రధానే భావే స్యాద్రాజ్ఞో డుః పుంసి చేతనే" అని వివరించు నాథర్వణమును మూలములు.

మహద్వాచకమై యితర పదార్థమును బోధింపని రాజన్ శబ్దమునకు 'రాజు' అని స్త్రీసమముగఁ బ్రథమైకవచన ముండును. అనఁగా మహత్తును జెప్పునదయ్యు బహువ్రీహిసమాసాంతమున నున్నదానికి మాత్ర మీవిధి గలుగ దని తాత్పర్యము. రాజశబ్దమున కని అకారాంతముగ సూత్రమున నిర్దేశించుటం జేసి తత్పురుషకర్మధారయసమాసములతుది నున్నటజంతమై అకారాంతమైన రాజన్ శబ్దములకును స్వార్థపరములగుటం జేసి యివ్విధి గలుగుట సూచితము. స్వార్థపరము నా నితర పదార్థమును జెప్పకుండుట. బహువ్రీహిని రాజన్ శబ్దమన్యపదార్థమును జెప్పెడిఁగాన నందుఁ దాబోధించు నర్థము స్వార్థపరముగాఁ జాలమి నట్టిచోటులందలి దీవిధికి విషయము గాదని గ్రహించునది. ప్రథమైకవచనాంత తుల్యముగఁగాని; ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యముగఁగాని గ్రహించినను, నీరూపము గలుగఁజాలదుగాన సూరి దీనిని నిపతించి సాధించె నని గ్రహించునది. మఱియు నకారాంతములు సాధారణముగఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యములే గాఁదగుటచే విశ్వకర్మేత్యాదులవలె "రాజు" అను రూపమే గలిగెడి. కాన నిపతించుట యావశ్యకమయ్యె. నిపతించుట ప్రయోజనశూన్య మగుంగాన దీనిపై వుదుజ్వర్ణకములు గలుగ వని గ్రహించునది. రాజు. ఖగరాజు:—ఇచ్చోఁ దత్పురుషసమాసాంతమునందలి రాజశబ్దమితర పదార్థబోధకముగాక ఖగాధిపతిసూచకమే యగుటం జేసి దీనికి రాజరూపము గల్గెను. మహత్వమునం దగుటం జేసి యనుహద్వాచకమగునెడల 'రాజము' అని మువర్ణకాంతమె అగును. అమహత్త్వమునఁ బ్రథమైకవచనతుల్యమే యిది యగుంగాన 5 ¼ చే హ్రస్వాంతమును, నమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకాంతమును నగు నని భావము. ఇట్లే వృక్షరాజశబ్దమును వృక్షగతమగుశ్రేష్ఠత్వమునే దెల్పున దగుటచే నమహద్వాచకమయ్యెడిఁగాన మువర్ణకాంతమే యగు నని తాత్పర్యము. హతరాజు డు పరశురాముఁ డిత్యాదులందలి రాజన్ శబ్దము స్వార్థపరముగాక పరశురాము నన్యపదార్థమున బోధించున దగుటం జేసి మహద్వాచకమయ్యు రాజురూపము నందక తాబోధించు నర్థమునకాధారమగుపదమున కగులింగమునే పొంది యుత్వదుజ్జుల నందె నని గ్రహించునది. ఇట్లే మహద్వాచకమై స్వార్థపరమైన రాజశబ్దమునకు రాజురూపము గలుగుటను గమనించునది. దీని విస్తృతిసంజ్ఞ 10 సూత్రము టీకలో నరయునది. ఖగరాజశబ్దము ఖగరాజురూపము నందినట్లే వృక్షరాజశబ్దము 'వృక్షరాజు' అను రూపము నేల యందరాదని శంక గలుగకపోదు. ఖగవృక్షశబ్దములు రెండును నమహద్వాచకములే యైనను దత్పురుషోత్తరపదములే యైనను ఖగశబ్దము ప్రాణివాచకమును వృక్షశబ్ద మప్రాణివాచకమును నగుటచేత ఖగరాజశబ్దము తుదినున్న రాజశబ్దము ప్రభువును జెప్పున దగుటయు వృక్షశబ్దముతుది నున్నదట్లు సమర్థముగాక శ్రేష్ఠతావాచక మగుటయు సంభవించెడిఁ

గాన ఖగరాజశబ్దము ఖగరాజురూపమునే వృక్షరాజశబ్దము వృక్షరాజ మనురూపమునే పొందు నని సంభావించునది. ఆధిపత్యము ప్రాణినిష్ఠమును బ్రాణివిషయకమును నగుట చేత జడముల కట్టిస్థితి సంభవింపఁజాల దనుట యయుక్తికము గాఁజాలదు. మహత్త్వ మును వివక్షించినచో రాజురూప మప్రాణివాచకములకును గావచ్చుననుట పునరుక్తము. కాఁగాఁ బ్రాణివిషయకప్రభుత్వద్యోతకములగు స్వార్థపరములగు రాజన్శబ్దములకెల్ల రాజురూపము గలుగు నని ఫలితము తేలినది.

జగదింద్రజిత్తుల తకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౭౯.

జగము - జగత్తు; ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తు. ఋత్విగాది యగుటం జేసి ఇంద్రజితుం డనియు వాడంబడు.

టీ. ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములైన 'జగత్; ఇంద్రజిత్' అను శబ్దముల తుది నున్న పొల్లుతకారమునకు లోపము వికల్పముగ నగును. ప్రథమైకవచనతుల్యము లైన వీనికి ద్విత్వోత్వములు గలిగిన రూపములే గుదిరెడి. మఱియు 'ఇంద్రజిత్' అనుదానిని ఋత్విగాదులలోఁ జేర్చినను 'ఇంద్రజితుండు' అనియే రూపము గలి గెడి. ఋత్విగాదికము మతుబాద్యంశర్గణ మని ముందె యుక్తము. ఎట్లు చూచి నను దుదితకారము పోవురూపము సంభవింప నవకాశ మగపడమి నీవిధి యార్థ మయ్యెను. 'జగత్' ఇది జగచ్ఛబ్దప్రథమైకవచనరూపము. 67 చేఁ బ్రథమైకవచ నాంతతుల్యమై యిందు నామ మయ్యెను. దీనిచేఁ దుదితకారము లోపింప 'జగ' అని అకారాంతప్రాతిపదిక మేర్పడును. పిదప నమహన్నపుంసకసూత్రముచే ముపర్ణకముగా జగ మని రూప మగును. దీనిచేఁ దుది పొల్లు తకారము పోనిపక్షమున 68 చే నుత్వ ద్విత్వములు గలిగి యిగ్లావిధిచేఁ బ్రథమైకవచనము లోపించి 'జగత్తు' అని రూప మగును. ఇట్లే 'ఇంద్రజిత్' అను నింద్రజిచ్ఛబ్దప్రథమైకవచనాంత తుల్యప్రాతిపదికము తుది నున్న 'త్' అనునది దీనిచే లోపింప 'ఇంద్రజి' అగును. పిదప నిగ్లాసూత్రముచే నికారాంతమయ్యెఁగానఁ బ్రథమైకవచనలోపము రా 'ఇంద్రజి' అని యుండుఁ బొల్లుతకా రము పోని పక్షమున ఋత్విగాదిగణమునం జేర్చి ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమును 'ఋత్విజమ్' అనుదానిని నామముగా గ్రహించి 71 చే తుదిమకారమునకు లోపము చేసి 'ఇంద్రజిత' అని యకారాంతప్రాతిపదిక మేర్పడినపిదప 21-22 చే నదంతమహ ద్వాచకమగుట నుత్వడుజ్ఞులఁ గూర్చి 'ఇంద్రజితుం' డనియును రూపములను నిష్పా దించికొనవలెను. శక్యేన విభక్తివచనములందును నీనిధుల కనుగుణముగఁ గార్యముల నూహించికొనుచు రూపముల గమనించునది.

సాంతంబుల తుదిసకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౮౦.

ఉరము - ఉరస్సు - వక్షము - వక్షస్సు - అర్చి - అర్చిస్సు-ధనువు - ధనుస్సు - ఆయువు - ఆయుస్సు. బహుళగ్రహణంబునంజేసి పయఃప్రభృతుల సకారంబునకు లోపంబు లేదు. పయస్సు - వయస్సు-సరస్సు.

టీ. 'సాంతాదపయః ప్రభృతేః స్లోపః' అనునది మూలము. 68 చే నుత్వద్విత్వములు నిత్యముగ సంప్రాప్తములుగా నీ విధి యారబ్ధము. అమహద్వాచకములైన సకారాంతశబ్దముల తుది సకారమునకు లోపము బహుళముగ నగును. సాంతములకు నిట్లు లోపము చేసి యవి ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములుగా నగుటయు శుద్ధప్రకృతు లగుటయు స్పష్టము. 'ఉరస్' ఇది యురశ్శబ్దప్రకృతి. దీని తుదినున్న సకారము లోపింప 'ఉర' అగును. పిదప నమహన్నపుంసకవిధిచే నకారాంత నపుంసక మగుట మువర్ణకాంతమై 'ఉరము' అని రూపమగును. ఇట్లే సకారాంతముల తుది సకారమునకు లోపముచేసి యథాసంభవముగ నాయావిధులచే ము - వు - వర్ణకాదులం గూర్చుచుఁ దక్కిన రూపముల నూహించికొనునది. సకారలోపము గలుగనిపక్షమున 68 చే నీ యుదాహృతుల కెల్లను నుత్వద్విత్వములు గలిగిన ఉరస్సు మున్నగురూపము లగు టూహ్యము. సకారాంత నపుంసకములకు పయస్ - వయస్ - సరస్ మున్నగువానికి సకారలోపము దీనిచేఁ గలుగకుండను, దాన మువర్ణకరూపము లవ్వానికి సిద్ధింపకుండను జేయుటకు సూత్రస్థ బహుళశబ్దము సమర్థమగును. బహుళగ్రహణముచే పయము - వయము - సరము మున్నగు ననిష్టరూపములు సకారలోపముచే నేర్పడునవి సిద్ధింప వని భావము. నేఁటి కావ్యములలో సరశ్శబ్దమునకు మాత్రము సర మని రూప మగపడెడి. హారార్థమున సరశ్శబ్ద మకారాంత పుంలింగము గాని సకారాంత నపుంసకము గాని సరమురూపము సిద్ధింప నగును. మీఁది సూత్రము ననుసరించి యిందు సకారాంతముః లమహద్వాచకములే చేరఁదగు నని గ్రహించునది. సకారాంతములఁ బ్రకృతులనే గ్రహించె నన్నఁ బ్రథమ ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత్వముల విధించు నుభయ విధులకంటె భిన్నముగ మూఁడవమార్గము మూలమువలె నంగీకరించె ననవలెను. లేదా ప్రథమాంతముమీఁది విసర్గలు సకారజాతములేయగుట సకారమునే తుది నున్న ట్లెంచి ప్రక్రియను నడపె ననియే భావింపవలెను.

మహద్వాచకంబులగు సాంతంబుల కంతలోపంబేని ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యత్వంబే నగు. ౮౧.

అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు, ఉగ్రశ్రవుఁడు - ఉగ్రశ్రవసుఁడు ప్రచేతుఁడు - ప్రచేతసుఁడు, ఊర్ధ్వరేతుఁడు - ఊర్ధ్వరేతసుఁడు.

టీ. పురుషులను బోధించెడి సకారాంతశబ్దముల తుది సకారమునకు లోపము గాని యది గానియెడల ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యతగాని యగు నని సూత్రార్థము. అంగిరస్:—ఇది సకారాంత మహద్వాచకము. దీనిచే దీనితుది సకారము లోపింప 'అంగిర' యని యదంతరూప మేర్పడును. పిదప 21-22 చే నుత్వడుజ్ఞులు గలుగ అంగిరుఁ డని రూప మేర్పడును. తుదిసకారము లోపింపనిపక్షమున 'అంగిరసమ్' అని ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమగును. 71 చే నంతిమమకారలోపము. పిదప 21-22 లచే నుత్వడుజ్ఞులు గలిగి అంగిరసుఁ డని రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే - ఉగ్రశ్రవస్ - ప్రచేతస్ - ఊర్ధ్వరేతస్' అని సకారాంతముల గ్రహించి యంతలోపముచే ఉగ్రశ్రవుఁడు - ప్రచేతుఁడు - ఊర్ధ్వరేతుఁడు' అను రూపములను, 'ఉగ్రశ్రవసమ్ - ప్రచేతసమ్ - ఊర్ధ్వరేతసమ్' అని ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యములను నామములుగా గ్రహించి 71 చే నంతిమ మకారలోపమును 21-22 లచే నుత్వడుజ్ఞులను గూర్చి 'ఉగ్రశ్రవసుఁడు - ప్రచేతసుఁడు, ఊర్ధ్వరేతసుఁడు' అను రూపములను సాధించికొనునది. 80-81-83 విధుల ననుసరించి సకారాంతములను ప్రథమైకవచనతుల్యములుగా నంగీకరింప తే దను టయు సకారాంత ప్రకృతులనే నామములుగ నంగీకరించి ప్రక్రియ చూపె నను టయు స్పష్టము.

వేధ పురోధ పురోధసుఁడు. ౮౨

వేధశ్శబ్దమునకు నిత్యంబుగాఁ బురోధశ్శబ్దమునకు వైకల్పికముగా సలోపస్త్రీసద్భావంబులు దీనిచే నిపతింపంబడిరెు.

టీ. 'పుం బ్రహ్మణో వేధసశ్చ హ్రస్వతే నైవ సంస్థితిః' అను నాథర్వణము మూలము. ఇందుఁ జూపిన మూఁ ధుదాహృతులును సాంతములైన మహద్వాచకములు 81 చే వీనికంతలోపంబేని ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యత్వంబేని గలుగవలసి యున్నది. అట్లయిన వేధుఁడు, వేధసుఁడు మున్నగు ననిష్టరూపములే సిద్ధించెడి. కాన నీ నిపాతవిధి యార్థము. సకారాంతములకు వేనికిని ప్రథమైకవచనాంతతుల్యత సంభవింప దను టయు శుద్ధ సకారాంత ప్రకృతులె ప్రాతిపదికము లగుటయు ముందె నిరూపితము.

వేధశ్శబ్దమునకు వేధ యనియుఁ బురోధశ్శబ్దమునకుఁ బురోధ, పురోధసుఁ డనియు రూపములు ప్రథమైకవచనమునఁ గల్గును. పురోధశ్శబ్దమునకు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత నంగీకరించినను బురోధసుఁడను రూపమే యేర్పడెడిఁగాని పురోధ రూపము గలుగ నవకాశమే లేమిని దీనిని గూడ దానితో నిపతించి సాధించె నని గ్రహించునది. 81 సూత్రముచే నగు నంతలోపమును, నంతలోపము జరిగినపిదప నుత్వ

దుజ్ఞులు గలుగకుండ స్త్రీవద్భావమును, వేధశ్శబ్దమునకు నిత్యముగ నిపతింపఁబడె ననియు నకార్యములు పురోధశ్శబ్దమునకు వికల్పముగఁ గలుగుటయును నవి రానిపక్షమున 81 చే ద్వితీయైకవచనాంతతుల్య మగుటయును, నిపతితము లయ్యె ననియు సూరి ప్రాయము వేధశ్శబ్దమున కను నీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. వేధస్:—ఇది సాంత మహద్వాచక మగుటచే నంత లోపము 81 చే వికల్పముగఁ గలుచుండ నిత్యముగను, బిదప 21-22 చే నుత్వదుజ్ఞులు రాకుండ 57 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపము నిత్యముగను, నిపతితము లయ్యె ననియు, ఇట్లే 'పురోధస్' అను సాంతమహద్వాచకమునకుఁ బూర్వ సూత్రముచే సలోపమును 57 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపమును వికల్పముగ నగుటయును బక్షమున ద్వితీయైక వచనాంతతుల్య మగుటయును నిపతితము లయ్యె ననియు సూరి నిపతనప్రక్రియను నిర్వచించె నని తాత్పర్యము గ్రహించునది.

మనఃప్రభృతుల సకారంబునకు ద్విత్వంబు విభాష నగు. ౭3.

మనసు - మనస్సు, శిరసు - శిరస్సు, సదసు - సదస్సు. సలోపం బయ్యెనేని - మనము - శిరము - సదము.

టీ. అమహద్వాచకములైన సాంతశబ్దములతుది సకారమునకు ద్విత్వము వికల్పముగ నగును. ద్విత్వము మాత్రమే వికల్ప మనుటంజేసి యుత్వము, ద్విత్వము రానపుడు నిత్యముగఁ గలుగు నని గ్రహించునది. 68 చే నిత్యముగ నుత్వద్విత్వములు గలుగవలసి యుండ నీ విధి ద్విత్వము మాత్రము వికల్పముగఁ గూర్చుట కారబ్ధమయ్యె నని యూహించునది. మనస్:—దీనిచేఁ దుదిసకారమునకు ద్విత్వము రానిపక్షమున నుత్వమే కలిసి 'మనస్+ఉ=మనసు' అని రూప మగును. ద్విత్వము గల్గినపుడు 'మనస్-స్-ఉ = మనస్సు' అని రూప మగును. ఈ రెండును గలుగనపుడు 80 చేఁ దుదిసకారము లోపించి మువర్ణకాంతమై మన మనురూప మేర్పడును. ఇట్లే తక్కినవానికిని నుత్వ-ద్విత్వోత్వ-మువర్ణకముల తోడి మూఁడు రూపము లేర్పడుటను గమనించునది. అమహద్వాచక సాంతముల కుత్వ-ద్విత్వోత్వ-మువర్ణకరూపములును, మహద్వాచకసాంతముల కంత లోప-ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యత్వములచే దుజంతరూపములును, గ్వాచిత్కముగ నమహాత్సాంతములు గొన్ని నిత్యముగ మువర్ణకము నందరాని దగుటను, నట్లే మహాత్సాంతములు గొన్ని నిత్యముగ స్త్రీతుల్యము లగుటను, బ్రకరణముబట్టి యథాసంభవముగ గ్రహింపవలెను. సూత్రములందు - సాంతనిర్దేశమునంజేసి ప్రథమైకవచన తుల్యములు మాత్రము సాంతములు గాఁజాల వని గ్రహింపఁదగును. మూలము గుణవద్గుణశబ్దములు ద్వితీయైకవచనతుల్యములును, నగుణవద్గుణశబ్దములు ప్రథమైకవచనతుల్యములును నగు

నని శాసించి యీ రెంటను జేరనివి యథావస్థిత శుద్ధప్రాతిపదికములే నామము లగు ననియు నభిప్రాయమును సూచించెను. సూరి యట్టి మార్గము నాదరింపమి 67-70 సామాన్యవిధులకు సాంతశబ్దప్రాతిపదిక స్వీకారప్రక్రియ విరోధించెడి. కాని సున్న సకారజాతము గాన సకారాంతముగ సహజస్వరూపముంబట్టి నిర్దేశించె నన్న నంతగ నట్టి విరోధము తోఁప దని తోఁచెడి.

ద్యుహృచ్ఛబ్దంబులకు దివి హృది యగు. ౨౮.

దివి - దివులు; హృది - హృదులు.

టీ. 'భూదివోస్తు జౌయత్తత్' అనునది మూలము. ద్యుహృచ్ఛబ్దము లనునది సమాసము. ఇందు 'ద్యు' అనునది దివ్ శబ్దమును బోధించెడి. (ద్యౌః) సమాసమున దివ్ శబ్దమును ద్యురూపమున బోధించుట యవిరుద్ధము. ప్రథమ ద్వితీయైకవచనాంతములు నామములుగ గ్రహించినను నీరూపములు గలుగవు గాన వీనిని నిపతింపవలసి వచ్చెను. ద్యుశబ్దమునకు దివి యనియు హృచ్ఛబ్దమునకు హృది యనియుఁ బ్రథమైకవచనము లగు నని భావము. ద్యుహృచ్ఛబ్దముల సంస్కృత సప్తమ్యేకవచనములు ప్రాతిపదికము లుగ తెలుఁగున వాని కేర్పడు నని తాత్పర్యము. ఇకారాంత ప్రాతిపదికము లేర్పడుటం జేసి యిగ్లో సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచన లోపమును బహుత్వమున ౪౫ చే నుత్వ మును మున్నగు నిదంతకార్యముల గమనించుచు రూపముల సాధించికొనునది. ద్యుశబ్ద మునకు దీనిచే దివి కలిగిన పిదప నిగ్లో సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనము లోపింప 'దివి' యని ప్రథమైకవచనము సిద్ధించును. 'దివి+లు' - ౪౫ చే నుత్వము రా దివు లని యగుచు. ఇట్లే తక్కిన రూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. హృచ్ఛబ్ద మిందుఁ బ్రయోగదృష్టిని గ్రొత్తగ గృహీతము. దివి యనుదానిం గొందఱు వికృతిగా నెన్నినను, నిందు సమముగానే యెన్నఁబడి ప్రక్రియ చూపఁబడెను. 'ద్యౌ హృత్తు' అను ననిష్ట రూపములు గలుగకుండుటే యీ విధికిఁ బ్రయోజన మని ఫలితము.

స్త్రీలింగంబులెల్ల స్వస్వనియతంబులగు స్త్రీ ప్రత్యయంబులం గూడి యిందుఁ బ్రవర్తిల్లు. ౨౯.

నామము.	స్త్రీప్రత్యయాంతము.	తత్సమము.
కర్తృ	... కర్త్రీ	... కర్త్రి.
జనయితృ	... జనయిత్రీ	... జనయిత్రి.
భాగ్యశాలిన్	... భాగ్యశాలినీ	... భాగ్యశాలిని.
బుద్ధిశాలిన్	... బుద్ధిశాలినీ	... బుద్ధిశాలిని.

నామము.		స్త్రీప్రత్యయాంతము.		తత్సమము.
మతిమత్	...	మతిమతీ	...	మతిమతి.
గుణవత్	...	గుణవతీ	...	గుణవతి.
విద్వత్	...	విదుషీ	...	విదుషి.
వనజముఖ	...	వనజముఖీ / వనజముఖా	...	వనజముఖి. / వనజముఖ.
మీననేత్ర	...	మీననేత్రా	...	మీననేత్ర.

అంగాదులకుఁ దప్ప సంయోగోపధంబులకు జీష్ప్రత్యయంబు లేమిం
జేసి మీననేత్రి - పద్మనేత్రి ఇత్యాదు లసాధువులు.

టీ. 'నియతస్త్రీప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్' అనునది మూలము. సంస్కృతమున నున్న స్త్రీలింగశబ్దములెల్ల వానివానికి స్త్రీత్వమునఁ గల్గిన టాబాదిస్త్రీప్రత్యయములతోఁ గూడియే తెలుఁగునఁ బ్రవేశించు నని భావము. కర్తృ:—ఇది ఋకారాంతము. ఋకారాంతమునకు స్త్రీత్వమున జీప్ సంస్కృతవ్యాకృతిచేఁ గల్గి కర్త్రీ యగును. ఇది జీబంతమైయే తెలుఁగునఁ బ్రవేశించుట దీనిచేఁ గుదిరెడిఁగాన 45 చే హ్రస్వము గలిగి 'కర్త్రి' యని నామ మేర్పడును. ఇగ్లొసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపమగు. ఇట్లే 'జనయితృ' అనునది 'జనయిత్రీ' అని జీబంతమగుంగాన జనయిత్రి యని యిందుఁ బ్రథమాంతము సిద్ధించెడి. ఈరీతిగనే 'భాగ్యశాలిన్ బుద్ధిశాలిన్-' అను నకారాంతములు స్త్రీత్వమున జీబంతము లయ్యెడిఁగాన వానికిఁ దెలుఁగున 'భాగ్యశాలిని-బుద్ధిశాలిని' అని ప్రథమైకవచనములు గుదిరెడి. 'మతిమత్-గుణవత్-విద్వత్' అను నీమూఁడును నుగి దంతము లగుటచే సంస్కృతమున స్త్రీత్వమున జీబంతము లగుంగాన వానికిఁ దెలుఁగున హ్రస్వమును బ్రథమైకవచనలోపమును గలుఁగ 'మతిమతి-గుణవతి-విదుషి' అను రూపములు ప్రథమైకవచనమున సిద్ధించెడి. బహువ్రీహిసమాసముతుది నున్నవై సంయుక్తవర్ణముప ధగాఁ గలుగనివై యదంతములైన యవయవవాచకములగు ముఖాదిశబ్దములు జీషంత ములు వికల్పముగ సంస్కృతమున నగుంగాన జీషంతమైన 'వనజముఖి' యనియు జీషం తము గాక టాబంతమైన 'వనజముఖ' యనియుఁ దెలుఁగున హ్రస్వము గలిగినరూపము లేర్పడెడి. సంయోగముపధగాఁగల శబ్దములలో "నాసికోదరోష్ఠజఙ్ఘాదంతకర్ణశృఙ్గాచ్చ" 'అఙ్గగాత్రకణ్ఠేభ్యో వక్తవ్యమ్' అనువాని ననుసరించి "ఓష్ఠ-జఙ్ఘ-దన్త-కర్ణ-శృఙ్గ-అఙ్గ; గాత్ర - కణ్ఠ" అను నెనిమిదింటికిఁ దప్పఁ దక్కినవెల్ల జీషంతము లనఁగా నీకారాంత ములు గాఁజాలవు. పైని పేర్కొన్న యెనిమిదింటిలో 'నేత్ర'యను సంయోగోపధశబ్దము చేరమింజేసి సంస్కృతమున నీకారాంత మది గాఁజాలదు కావున 'మీననేత్రి, పద్మ

నేత్రి' అను నీకారాంతములకు హ్రస్వము గూర్చినరూపము లలాక్షణికము లసాధువు లయ్యెడి. సంస్కృతమునసే వాని కీకారాంతత సిద్ధింపనియపుడు తెలుఁగున నవ్వాని కిదంతత పొసఁగుట యసంభవ మని తాత్పర్యము. మీననేత్ర:—ఇం దత్యవర్ణ మకారము. దానికిఁ బూర్వమున నున్నది సంయుక్తవర్ణముగాన నిది సంయోగోపధ మయ్యెను. అంత్యవర్ణమునకు ముందున్నదాని నుపధ యని పే రని ముందే తెలుపఁబడినది. ఇట్టి సంయోగోపధములలోఁ బైని బేర్కొన్న అజ్ఞగాత్రాదులగు నెనిమిదిశబ్దములకేగాని యితరములకు జీష్ కలుగమింజేసి యవి యీకారాంతములు సంస్కృతమున స్త్రీత్వ వివక్షయందుఁ గాఁజాలవు. కాన మీననేత్ర - పద్మనేత్రాదిసంయోగోపధంబులు సంస్కృతమున స్త్రీత్వమున టాబంతములే గాఁదగుటంజేసి యీకారాంతములుగ భ్రమించి హ్రస్వముఁ గూర్చి ప్రయోగించిన మీననేత్రి పద్మనేత్రీత్యాదు లసాధువు లని యంగాదులకను సూరి యీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. తెలుఁగున బరసవర్ణ స్థానమునను బిందునిడుట యాచారమైనను నాబిందువు కూడికచే వర్ణములు సంయుక్తము లగుననియే భావించి అంగ-కంఠేత్యాదుల సంయోగోపధంబులుగనే గ్రహింపవలయును. అంగాదులలోఁ జేరని మీననేత్రేత్యాదులకు సంయోగోపధంబులకును నీకారాంతత తెలుఁగున గొన్నిచోటులందుఁ గవిప్రయోగములఁ జూపట్టెడి. ముగ్ధబోధాది సంస్కృతవ్యాకృతులం దంగాదిభిన్నములకు నీకారాంతత యంగీకృతమై చూపట్టు: ఇట్లుండ 'నేతృ' అను ఋకారాంతము స్త్రీత్వమున 'నేత్రీ' అని జీబంతము (ఈకారాంతము) గాఁదగుఁగాన మీననేత్రీత్యాదులందలి నేత్రిశబ్దమునకు మీనముల నేలునది యని కొంద అర్థము చెప్పుచు నుపమేయము నిరూపితము గాకున్నను మీనములకును నేత్రములకును సాటి కవిసమయప్రసిద్ధ మగుటచే నుపమానముచేతనే యుపమేయమును దానియందము మున్నగునవియు గమ్యము లగునవి దలంతురు. ఇట్లే పద్మనేత్రీత్యాదులందును బద్మముల శాసించున దని యర్థముచేసి పద్మములకును నేత్రములకును సాదృశ్యము సహజముగ నుండుటచే నేత్రములయందము పద్మములసొరును ధిక్కరించు నని గమ్యము ననుమానింతురు. ఈరీతిగ వీని సాధుత్వపరికల్పనమున కొంక కృత్రిమమార్గము గనుపట్టుననుటకై పైవిషయము నిరూపితము. కాని యిట్టివాని కుపమిత సమాసమే ప్రసిద్ధము నదియె యుపమానోపమేయసాదృశ్యప్రతిపాదన శక్తమును నని యంగీకరింపక తీరదు.

సామాన్యముగ సంస్కృతశబ్దములలో నదంతములకు స్త్రీత్వవివక్షయందు 'టాప్' అను ప్రత్యయమును 'వన్-మన్' అనున వంతమందుఁగల శబ్దములకు 'డాప్' అనునదియు 'ష్య' అను నదంతమంధుఁగల వానికి 'చాప్' అనునదియుఁ గలిగి ప్రకృతు

లాకారాంతము లయ్యెడి. ఇట్లే 'జీవ్-జీష్-జీన్' అనువాని సంబంధముచేఁ గొన్ని యీకా రాంతము లగును. అట్లే 'ఊఙ్' అనునది చేరుటచేఁ గొన్ని యుకారాంతము లూకా రాంతము లగును. తిప్రత్యయయోగముచే యువన్శబ్దమునకు యువతి యనురూపము నందును. ఇ ట్లాయాయా స్త్రీప్రత్యయముల కలయికచే నేర్పడిన స్త్రీలింగములలో హ్రస్వాంతమగుయువతి యనుదానిని యథాపస్థితముగను దక్కిన దీర్ఘాంతములను హ్రస్వము గూర్చియుఁ దెలుఁగున స్వీకరించి వానివానికి హ్రస్వాంతముల కగుకార్య ములఁ జేయుచు నాయావిభక్తులందును వచనములందును రూపముల నుత్పాదించి కొనవలసియుండును. ఆయా స్త్రీప్రత్యయములు చేరునపుడు ప్రకృతులందుఁ గల్గెడు నచ్చులలోపము మున్నగు నవాంతరకార్యవిశేషముల నాద్యవ్యాకరణమునుబట్టి తెలిసి కొనవలెను.

మహతీతరంబు లగు స్త్రీలింగంబుల విశేషణంబులకు క్లీబత్వంబు విభాష నగు. ౮౬.

పద్మలత మనోహరి - పద్మలత మనోహరిణి - హృద్యంబగు విద్య- హృద్యయగువిద్య. మొదవులలోఁ గపిల వరిష్ఠంబు - కపిల వరిష్ఠ.

టీ. 'ఉభయవిధమమహతీనామ్' అనునదియు, "అప్రాణివాచిసామత్ర భవే దమహతాం స్త్రియామ్, ద్వివిధా విశేషణం తత్ర మానం సువచసాం వచః" అని దానిని వివరించు నాథర్వణమును మూలములు. స్త్రీవాచకములు గానట్టి స్త్రీలింగశబ్దములవిశేషణ ములకు నపుంసకలింగత్వము వికల్పముగనగును. ఇయ్యది స్త్రీవాచకములుగాని సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దములకు విశేషణములైన సంస్కృతశబ్దములకు సంబంధించినవిధి. సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దముల సంస్కృతవిశేషణములు కారకము 19 సామాన్యవిధి ననుసరించి స్త్రీలింగములే గావలసియుండ స్త్రీత్వమేగాక నపుంసకతయుఁ గలుగు నను విశేషము నీవిధి తెలిపెడి. సామాన్యముగ శబ్దములు ప్రాణివాచకములును నప్రాణివాచకములును నని ద్వివిధము లగు. అం దప్రాణివాచకములును బ్రాణివాచకములలో స్త్రీతిర్యక్కులను జెప్పునవియును నమహత్తులు నాఁబడును. ఆయమహత్తులలోను గొన్ని స్త్రీలింగములును, గొన్ని యస్త్రీలింగములును నగును. ఆస్త్రీలింగములలోను గొన్ని స్త్రీవాచకములును గొన్ని స్త్రీవాచకములు గానివియు నగును. 'రమా-గౌరీ-వధూః' అనునిట్టివి స్త్రీవాచక ములు. 'లతా-మతిః-భూమిః-కుటరీ' అనునట్టివి స్త్రీవాచకములుఁగాని స్త్రీలింగములు. స్త్రీ లింగములలో నన్నియు స్త్రీలను బోధించునవి గాఁజాల వనియు, నందుఁ గొన్ని స్త్రీవాచక ములును గొన్ని ప్రాణివాచకములును గొన్ని యప్రాణివాచకములును గాఁజాలు నని

తాత్పర్యము. పైని వివరించిన స్త్రీలింగశబ్దములవిధమున నుండు స్త్రీలింగసంస్కృతశబ్దములలో స్త్రీవాచకములుగాని యెల్ల సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దములకు విశేషణములైన సంస్కృతపదములకు స్త్రీలింగత్వమును నపుంసకలింగత్వమును గలుగు నని యీసూత్రమున కభిప్రాయము. మహతీ=స్త్రీ. స్త్రీని బోధించున దని భావము. మహతీతరము=స్త్రీని జెప్పనిశబ్దము. మహతీతరస్త్రీలింగములు = స్త్రీనిబోధింపని స్త్రీలింగములైన సంస్కృత శబ్దములు. పద్మలత మనోహారి:—పద్మలతాశబ్ద మాకారాంతస్త్రీలింగము స్త్రీలింగమైనను స్త్రీని జెప్పదుగాన మహతీతరము. 54 చే హ్రస్వముచేయఁ దెలుఁగున గల్గిన రూపము. పూర్వసూత్రముచే నియతస్త్రీప్రత్యయములతోడఁ బ్రవేశ మంగీకృతము. ఇట్టి పద్మలతాశబ్దమునకు 'మనోహారిన్' అనునది విశేషణము. దీనికి నపుంసకలింగమును నీవిధిచేఁ గలుగుచుగాన 'మనోహారి' అను నపుంసకలింగవిశేషణము గుదిరెను. నపుంసకత్వము గలుగనిపక్షమునఁ బద్మలతాశబ్దము స్త్రీలింగమగుటఁ దద్విశేషణమగు 'మనోహారిన్' అనుదానికిఁ గారకము 19 చే స్త్రీలింగమే సిద్ధించెడిఁగాన 'మనోహారిణీ' అను జీబంతరూపమే సంభవింపఁగాఁ దెలుఁగున దానికి హ్రస్వముఁ గూర్ప 'మనోహారిణి' యగును. ఇట్లే రెండవ యుదాహరణమునందలి విద్యాశబ్దము స్త్రీలింగము. ఇది స్త్రీని బోధింపదుగాన నమహతీవాచకము. దీనికి విశేషణమగునది హృద్యశబ్దము. దీనికి నపుంసకత్వ మీవిధిచేఁ గలుగ నమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకాంతమై హృద్యమని యగును. హృద్యమగువిద్య యని భవత్యర్థ వ్యవహారముగా (అగు)ఁ జూపుట స్పష్టార్థము. ఇట్లే తృతీయోదాహరణము. కపిలశబ్దము గోవాచకము స్త్రీలింగము. స్త్రీవాచకము గామి మహతీతరము. దీని విశేషణమగు వశిష్ఠశబ్దమునకుఁ గ్లీబత్వముఁ గల్గిన పక్షమున మువర్ణకాంతమై వశిష్ఠ మనియు స్త్రీత్వమే గల్గినపుడు వశిష్ఠ యనియు నుండును. ప్రాణివాచకములైనను నప్రాణివాచకములైనను, స్త్రీవాచకములుగాని స్త్రీలింగ శబ్దములకే యివ్విధి గలుగు ననుట కుదాహరణత్రయ మీయఁబడినది. దీన స్త్రీలింగ స్త్రీవాచకములు భిన్నము లనియు స్త్రీలింగములైనవెల్ల స్త్రీవాచకములు గాఁజాలవనియు స్త్రీవాచకము మాత్రము స్త్రీలింగము గానోపు నవియు (దారకళత్రశబ్దములు తప్ప) ఫలితము తేలినది. మహతీతరస్త్రీలింగముల కనుటంజేసి మహతీవాచక స్త్రీలింగముల విశేషణములు స్త్రీలింగములే యగు నని గ్రహించునది. దారకళత్రశబ్దములలో దారశబ్దమునకు బహుత్వమందె పుంస్త్వము నియతమగుటంజేసి స్త్రీవాచకమైనను స్త్రీలింగము గామిని నదంతామహద్వాచక మగుటను దారము లనియు; నేకత్వమునఁ బుంస్త్వము గుదురమిని, 'నిజాగ్రదారస్; నయవిదుదార;' అను మున్నగుప్రయోగము లగుపడుటను, నేకత్వమున టాబంతమైనగతిని 'దార' అని స్త్రీలింగరూపమే యేర్పడు ననియుఁ; గళత్ర

శబ్దము స్త్రీవాచకమైనను నిత్యనపుంసక మగుటచే నమహాన్న పుంసకసూత్రముచే మువర్ణ కాంతమె యయి 'కళత్రము, కళత్రములు' అనురీతిగ నుండు ననియుఁ దెలియవల యును. కావఁగా స్త్రీవాచకములయ్యు నీరెండును స్త్రీలింగములు గామింజేసి వీని విశే షణముల కేలింగము గలుగునో యని సందియము పొడమక తీరదు. సంస్కృతశబ్దముల లింగ మశిష్యమగుటంజేసి యివ్విషయమున నీరెండుశబ్దములందలి స్త్రీవాచకత్వము నే యాధారముగఁ గొని యెల్లయెడల వీనివిశేషణములు స్త్రీలింగములే యగు ననియు ను త్తమశీల దార-మనోహారిణి కళత్రమనియే యేతద్విశేషణములు స్త్రీలింగములై యమరు ననియు గ్రహింపవలెనని తోఁచెడి. కారక 19 చే విశేష్యలింగవిభక్తివచనములే విశేష ణముల కగుటను గమనించునది. ఇఁక నిచె సంస్కృతస్త్రీలింగములకు సంస్కృతశబ్దములు విశేషణము లగునవు డగువిధి యని తేలినదిగానఁ దెలుఁగున లింగము లేమింజేసి స్త్రీవాచ కాంధ్రశబ్దములకు పడఁతి మున్నగువానికి విశేషణములైన సంస్కృతశబ్దములకే లింగము గల్గునో మఱియు స్త్రీవాచకములుగాని తెలుఁగుస్త్రీసమశబ్దముల సంస్కృతవిశేషణముల కేలింగము గలుగవలయునో సూరి విశదపఱుపమి నరయవలసి వచ్చినది. తండ్రి-అన్న మొదలగునవి స్త్రీసమములైనను మహద్వాచకము లగుటచే వానిసంస్కృతవిశేషణ ములు పుంలింగము లగు ననియు పడఁతి-లచ్చి మున్నగునవి స్త్రీసమములైనను నవి స్త్రీవాచకము లగుటంజేసి వానిసంస్కృతవిశేషణములు స్త్రీలింగములే యగు ననియుఁ, జెట్టు-పిట్ట మున్నగునవి స్త్రీవాచకములు గాక స్త్రీసమము లగుటంజేసి వానిసంస్కృత విశేషణములు నపుంసకములే యగు ననియు గ్రహింపవలె నని తోఁచెడి. మహదమహ న్మహతీవాచకత్వము ననుసరించి స్త్రీసమాంధ్రశబ్దముల సంస్కృతవిశేషణములలో మహ ద్వాచకవిశేషణమునకుఁ బుంలింగమును, నమహద్వాచకవిశేషణమునకు 'నపుంసకమును' మహతీవాచకవిశేషణమునకు స్త్రీలింగమును నగు నని సామాన్యముగ ఫలితము గ్రహింపఁ దగు. దీన 'భాగ్యశాలిని పడఁతి - బుద్ధిమతి ఉవిద' అని స్త్రీవాచకాంధ్రశబ్దముల విశేషణములు స్త్రీలింగములే యగు ననియు, 'మనోహరము నెమిలి-హృద్యమగు విద్దె- సుందరమగు చందమామ' అని మహతీవాచకభిన్న స్త్రీసమవిశేషణములు నపుంసకములె యగు ననియు ఫలితమును గ్రహించునది. కొన్ని స్త్రీసమము లయ్యు స్త్రీవాచకములుగ నెన్నుట చూపట్టెడి. 'మిన్నేరు' అనునది యాకాశగంగాబోధకము. తత్పక్షమున నిది యమహద్వాచకస్త్రీసమ మగును. కాన దీని సంస్కృతవిశేషణము 'రమ్యము మిన్నేరు' అని మువర్ణకాంతమె గావలెను. కాని గంగను స్త్రీవ్యక్తిగా నెన్ని 'శివజటాజూటవాసిని మిన్నేరు' అని స్త్రీలింగవిశేషణమును నిల్పుటయుఁ గాననగును. ఇఁక సామాన్యముగ విశేషణములైన · యచ్చతెలుఁగుపదము లవిభక్తికములును, స్త్రీసమములును, నలింగ

ములును నగుట సంస్కృతాసంస్కృతవిశేష్యముల విశేషణము లగు దెలుఁగు శబ్దముల కేలింగము గలుగు నను విషయము విశదీకరింప నక్కఱలే దనియు నట్టివి తమ సహజ రూపముతోడనే (స్త్రీసమము) యెల్లపు డొప్పు ననియుఁ జెప్పనొప్పును.

భవచ్ఛత్రాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు ౮౭.

భవదాదులగు హలంతసర్వనామంబులకును శతృరేఫాంతాదులకును దెనుఁగుభాషయందు వ్యవహారంబు లే దని యర్థము. సమాసంబులం దొలుతం గదిసి యిందుం బ్రయుక్తంబు లగు. భవద్గుణంబులు - త్వదాశ్రయము - మత్పుణ్యము - లసద్రూపము - భవిష్యత్కాలము - ధూర్వహము ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

ఇది తత్సమపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'భవద్దీర్ఘఖశబ్దానామాద్యయోర్వ్యష్మదస్మదోః, భాషాయాం న ప్రయోగస్స్యాదితి సిద్ధాంతపద్ధతిః' అను నాథర్వణము మూలము. భవత్ - తత్ - యత్ - యుష్మత్-అస్మత్ - మున్నగుహల్లంతమందుఁ గలిగిన సర్వనామములకును, గచ్ఛత్ - లసత్ మున్నగుశతృప్రత్యయము తుదిఁజేరిన రూపములకును, గీర్-దూర్ మొదలగు రేఫాంతశబ్దములకును, దెలుఁగున స్వతంత్రముగఁ బ్రయోగార్హత లే దని యర్థము. సంస్కృతసమాసము తొలుత నున్నవై యనఁగా దాము కొండొకపదముతో సమసించినవై సిద్ధసమాసముగాకమూలమునఁ దెలుఁగున నివి తోఁచిన తోఁపవచ్చును. మొత్తము మీఁద సిద్ధసమాసాద్యవయవములుగనో యంతరవయవములుగనో యున్నవై సిద్ధసమాసముమూలమున నివి తెలుఁగున గలిగెడిఁగాని సిద్ధసమాసముతుది నున్నవానికిని వ్యస్తములకును దెనుఁగునఁ బ్రవేశము గలుగ దని గ్రహింపనగును. సిద్ధసమాసాంతావయవములైన వీనికిఁ బ్రవేశమే యంగీకృతమగునెడల నీవిధికిఁ బ్రయోజనమే శూన్య మయ్యెడిఁగాన వ్యస్తమునను సమాసాంతమునను వీనికిఁ బ్రయోగము గలుగ దనియే చెప్పవలెను. ఇయ్యది వాద్యవ్యాకరణపద్ధతి ననుసరించి సంస్కృతపదములతోడ సమసించినవై యాయాసమాసముల నాదిమధ్యావయవములుగ నున్నవై యాయాసమాసముల మూలమునఁ దెలుఁగునఁ గలుఁగనగు నని తాత్పర్యము. భవద్గుణములు:—ఇందు 'భవత్' అగు సర్వనామము గుణశబ్దముతోడ సమసించినదై 'భవద్గుణ'. అను సమాసముమూలమునఁ దెలుఁగునఁ గల్గెను. ఇట్లే 'తత్-మత్' అను సర్వనామము లాయాశబ్దములతోడ సమ

సించి సమాసాద్యవయవములై సమాసముమూలమునఁ దెలుఁగునఁ దోఁచెను. అట్లే 'లసత్-భవిష్యత్' అను శత్రంతములు సిద్ధసమాసాద్యవయవములై సమాసముమూలమునఁ దెనుఁగునఁ జూపట్టెడి. ఈరీతిగనే 'ధూర్' అను రేఫాంతరశబ్దము సిద్ధసమాసముతోలుత నున్న'దై సమాసముమూలమునఁ దెనుఁగునఁ గన్పట్టెడి. ఇంకను దెనుఁగునఁ గలుగనివి తిజంతాదులు గలవుగాని యిది సుబంతవిషయ మగుట సుబంతములలో నిట్టివి మాత్రము తెలుఁగునఁ బ్రయోగింప ననర్హము లని తెలిపె నని గ్రహించునది. అనుకరణమున నెల్లశబ్దములును దెలుఁగునఁ గలుగనగు ననుట ముందె నిరూపితము. మఱియు నిందుఁ జెప్పిన భవచ్ఛత్రాదులకే గాక 'సర్వత్ర-సర్వథా-పరితః-సర్వతః-' మున్నగునవ్యయములకు మహాన్ మొదలగువానికి నిందుఁ బ్రయోగము స్వతంత్రముగఁ జూపట్టదు. ఇట్టివానిని గవిప్రయోగములంబట్టి గ్రహించునది. 'సర్వదా - సదా-సర్వత్ర' అనునవి యనుకరణము లేకయే ప్రయుక్తము లగుచున్నవి.

ఇది తత్సమమున హలంతపరిచ్ఛేదము.

ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదము

ఆచ్ఛికపదములంగూర్చి యైన గ్రంథభాగము గాన నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము నాఁబడును.

సంస్కృతసమేతరం బయిన యీభాష యచ్ఛ యనంబడు. ౧.

స్పష్టము.

టీ. 'సంస్కృతసమము; ప్రాకృతసమము; సంస్కృతభవము; ప్రాకృతభవము; దేశ్యము' అను నైదుజాతులపదములు తెలుఁగునఁ గల వని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమునందలి 19-20-21 సూత్రములచే విశదీకృతము. ఇందు సంస్కృతసమములు దప్పఁ దక్కిన ప్రాకృతసమ, సంస్కృతభవ, ప్రాకృతభవ, దేశ్యము లచ్ఛ యను సంజ్ఞ నందు నని భావము. అచ్ఛశబ్దమునుండి 'అచ్చ' అను పదము పుట్టెను. కాన నీభాష నచ్చతెలుఁగని వ్యవహరింతురు. సంస్కృతసమములు చేరని భాష యచ్చతెలుఁగని యర్థము. అచ్చతెలుఁగు కావ్యములుగా నెన్నికకెక్కిన యయాతిచరిత్రము నీలాసుందరీపరిణయము మున్నగువానియందలి భాషనుబట్టి యీ యచ్చతెలుఁగను సంజ్ఞ లాక్షణిక మయ్యెఁగాని సంస్కృత ప్రాకృత సంపర్కములేని శుద్ధాంధ్రదేశ్యము ననుసరించి గాదని యెఱుంగవలయును. అవిజ్ఞాత ప్రకృతిక మగుట నిట్లు వ్యవహరించిరేమో యని యంద మన్నఁ గొంతవఱకుఁ బ్రాకృతసమభవాదివిభాగము నెఱింగించుటం బట్టి య ట్లన నవకాశ మగపడదు. కాన నిట్లనుట కచ్చతెలుఁగుఁ గబ్బములభాషయే శరణ్యమనక తీరదు. ఏభాషలోనేని జనవ్యవహారమునకుఁ జాలినన్నిపదము లుండక తీరదు. కాని యాభాషను వ్యవహరించు వారిదేశమునఁ గనరానివానికి మాత్రము సంజ్ఞ లరుదగుట సహజము. అట్టియెడల వా రావశ్యకమగునపు డితర భాషాపదముల నెరవు గైకొనుటయుఁ దన్మూలమున నన్యభాషాపదము లాభాషలోఁ దోఁచుటయుఁ గుదురును. నిజముగ నరయునపుడు తెలుఁగున దేశీయములగు కొన్నిటికి సమభవములే సంజ్ఞలు తోఁచెడిఁగాని శుద్ధదేశ్యములు గనరావు. మఱియు మనుష్యావయవములకును, ప్రకృతిని గోచరించు కొన్ని పదార్థములకును, దేశీయ శాకాద్యాహారవస్తువులకును, వివిధ బంధువులకును, నాభరణాదులకును సంస్కృత ప్రాకృత సమభవములే సంజ్ఞలుగఁ జూపట్టెడి. ఇట్లగుటకుఁ దెలుఁగుభాష కేవలము సంస్కృతప్రాకృతజాత మగుటయా? గాక సంస్కృతప్రాకృతములు దీని నడఁగఁ ద్రొక్కుటయా? కారణ మని యరయఁ

దగును. కొందఱు తెనుఁగుభాష కేవలము సంస్కృత ప్రాకృత జన్య మనియు నవిజ్ఞాతప్రకృతులు దేశ్యము లాయా ప్రాకృతదేశ్యములనుండి కలిగియుండుటచే నప్రాకృతదేశ్యజ్ఞానులగువారి కది తోఁపమి శుద్ధదేశ్య మందు రనియు, జన్యజనక భావము లేని యేభాషకును నిట్టిసంబంధ మన్యముతోడఁ గలుగ దనియు నందురు. భాషాశాస్త్రదృష్టిని శోధించిన సుప్తిఙ్ ప్రత్యయములయు సర్వనామములయుఁ బశు పక్ష్యాదివాచకములయు బంధువాచకములయు దేశీయవస్తువాచకములయు, మనుష్యా వయవవాచకములయు, సంబంధము సంస్కృత ప్రాకృతములతో నగపడమిని ద్రమిళ కర్ణాటకాది భాషలతో నెంతయు నగపడుటను దెలుఁగు ద్రావిడభాషా సహోదరిగాని యన్యము గా దనియు, సంస్కృత ప్రాకృతభాషలు దాని పోషకభాష లనియు నందురు. ఆంధ్రశాతవాహను లుత్తరమున నున్నవారు దక్షిణవాసు లగుటంజేసి కాలక్రమమున వారిగృహభాష యగు ప్రాకృతమును దక్షిణదేశీయా నాగరకభాషయుఁ బెరసి యిట్టి యొక క్రొత్తభాష గుదిరె ననియు దాన ధాతురూపా దులయు విభక్తులయు సంబంధము మున్నగునవి తెలుఁగు ద్రావిడములకు సదృశమై యొప్పుట గన్పట్టుననియుఁ గొంద ఱందురు. తెనుఁగుపదముల స్థానములో సమభవములు నెక్కొనుటయు శుద్ధదేశీయము లున్నను నోట నవి రాకుండుటయుఁ దన వ్యవహారమును బట్టి తనకుఁ దోఁపక పోవచ్చును గాని యొరుని వ్యవహారముబట్టి యొరునకు విశదము గాకపోదు. మఱియు గ్రామ్యజన వ్యవహారమునను శుద్ధాంధ్రపదస్థానమును సమభవము లాక్రమించుటను గమనింపఁదగును. గ్రంథములందును నిదే యవస్థ దృశ్య మగును. పైయంశముల గమనించిన సంస్కృత ప్రాకృతములు తొల్లి విజృంభించి ప్రాచీనశుద్ధాం ధ్రము నడఁగఁద్రొక్కుటయుఁ గేవల సంస్కృతాభిమాను లగు పండితకవుల యభి రుచిం జేసి గ్రాంథికభాష సమభవసాంద్ర మగుటయుఁ, బ్రాకృతభాషాసమములయు భవములయు జాడ సంస్కృత సమదృష్టులకు సమగ్రముగ వర్ణలోపాదులం జేసి యగోచర మగుటయుఁ, గాలక్రమమున శుద్ధాంద్ర పదములు లుప్తము లగుట గత్యంత రములేమి వర్ణలోపాదులనంది సంస్కృతసమములకు దూరములైనవానిని శుద్ధాంధ్ర ములుగ భావించుటయుఁ, దత్కాలమున సమేతరముల కచ్ఛవ్యవహారము లాక్షణికలోక మొనర్చుటయుఁ, గుదిరియుండు నని యనుమానింపక తీరదు. సంస్కృత ప్రాకృతపద సమూహము శుద్ధాంధ్రపదస్థానము నాక్రమింపఁ గల్గెను గాని ప్రత్యయాదుల సహజ రూపమును మాత్రము మార్పఁజాలదయ్యెను. వానినిబట్టియే యిది యార్యభాషా కుటుంబమునకుఁ జేరినది గా దన నేఁటి భాషాతత్త్వశాస్త్రజ్ఞుల కవకాశము గల్గినది.

ఆచ్ఛికశబ్దంబులెల్లం దఱుచుగ స్త్రీసమంబులుం గ్లీబసమంబు
లయి యుండు. ౨.

స్త్రీసమత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచన లోపాదికంబును గ్లీబ సమత్వాతిదేశంబుచే ముపర్ణకంబు నగు నని యెఱుంగునది. అన్న - మిన్న - అద్ద - గద్ద - జాణ - గాణ - ఓడ - గోడ ఇత్యాదులు స్త్రీసమంబులు. బియ్యము - నెయ్యము - అల్లము - మొల్లము - సున్నము - సన్నము ఇత్యాదులు క్లీబసమంబులు. తఱుచుగ ననుటచేఁ బుంలింగ తుల్యంబులుం గొండొక కల వని తాత్పర్యము. కొమరుఁడు - చందురుఁడు - జముఁడు - కందుఁడు ఇత్యాదులు.

టీ. 'వికృతాః సర్వే శబ్దాః క్లీబసమాః స్త్రీసమాశ్చ నాన్యే స్యుః క్లీబసమా అమహద్వత్; స్త్రీవత్ స్యుః స్త్రీసమాః' అనునది మూలము. పైని నిరూపించిన యచ్చ తెలుఁగుశబ్దములు తఱచుగ స్త్రీలింగశబ్దతుల్యములును నపుంసకలింగ శబ్ద సదృశములును నై యుండును. తఱచుగ ననుటంజేసి పుంలింగశబ్దములం బోలునవియుఁ గొన్ని గల వని సంభావించునది. తెలుఁగున లింగము లేదు. కాన లింగము ననుసరించి సంస్కృత సమములకువలె డు - ము - వు మున్నగువానిని బ్రతిపాదింప నవకాశములేమి నిష్మార్గ మాదృత మయ్యెను. మఱియు సంస్కృతలింగము ననుసరించి తదర్థకపదములకుఁ బ్రత్యయాదుల నెఱింగించుట గుదురమి నిష్మార్గమె శరణ్యమయ్యె. ఇంతియ గాక తత్సమపరిచ్ఛేదమునఁ గొన్ని తావులందువలె మహతీ మహదమహద్వాచకత్వముల ననుసరించి ప్రత్యయాదుల విధింత మన్న నట్లును సరిపడమి నిష్మార్గమె గతియయ్యె. తెలుఁగునఁ దండ్రిశబ్దము స్త్రీసమము. తల్లి స్త్రీసమము. చెట్టు స్త్రీసమము. ఇట్లగుట శబ్దలక్షణముంబట్టి, ప్రత్యయాదివిధాన మొనర్ప నవకాశములేదు. తత్సమపరిచ్ఛేదమున సామాన్యముగఁ బుంలింగము లత్వ డుజాతము లగుటయు స్త్రీలింగములు ప్రథమైక వచన ప్రత్యయలోపము నందుటయు నపుంసకములు ముపర్ణకాంతము లగుటయు లక్షణముగఁ గన్పట్టును. ఆపద్ధతి ననుసరించి డుమంతము లైనవి పుంసమము లనియు, ముపర్ణకాంతము లగునవి నపుంసకసమము లనియుఁ బ్రథమైకవచన లోపము నందు నవి స్త్రీసమము లనియు సూరి వ్యవహరించెను. వీనిలో స్త్రీసమములు లెక్కకెక్కుడుగను, గొంతగ ముపర్ణకాంతములును, నత్యల్పముగ డుమంతములును తెలుఁగునఁ దోఁచుటం జేసి బాహుళ్యము ననుసరించి స్త్రీసమములు నపుంసకములుం దఱచుగ నగు నని లక్షణకర్త శాసించి కొన్ని పుంసమములం గూడఁ జూపి వానిం దఱచు శబ్దమునకు

శరణ్యముగఁ జేసెను. స్త్రీసమ - నపుంసకసమ - పుంసమములకు యథాక్రమముగ స్త్రీలింగ - నపుంసకలింగ - పుంలింగ శబ్దసదృశము లని యర్థము గాని స్త్రీవాచకాదు లని మాత్ర మర్థము గాదు. ఈతౌల్యము ప్రత్యయములంబట్టియే గాని యన్యము ననుసరించి గా దని స్త్రీసమత్వాతిదేశముచే నను సూరివివరణమే విశదీకరించెడి. కాఁగా నీసూత్రమునకుఁ బుంసమముల కుత్వడుజాదులను, స్త్రీసమములకుఁ బ్రథమైకవచనలోపాదులను, నపుంసకములకు మువర్ణకాదులను గూర్చుట ఫలముగా నెన్నవలయును. దీనఁ బ్రకృతులను బ్రత్యయములను వేఱుచేసి చూపుట యాచ్ఛికముల విషయమునను శక్యమ యను నాశయము సూరి కలిగియుండె ననుట తెల్లము. బాలబోధకై లక్షణకర్త యిమ్మార్గ మాదరించెఁగాని తెలుఁగునఁ గొన్నియెడల నిట్లు చూపుట పొసఁగ కుండుటయుఁ బొసఁగినను నాపద్ధతి యంతగ నర్థవంతముగ నుండకుండుటయుఁ దోఁచెడి. మఱియుఁ దెనుఁగున బ్రథమైకవచనమే ప్రాతిపదిక మగుటం గమనించినను నిమ్మార్గము కృతకమే యయ్యెడి. అన్న మొదలగు నెనిమిదియుఁ బ్రథమైకవచనలోపము నందఁదగున వగుటంజేసి వీనికి స్త్రీసమత్వాతిదేశము దన్మూలమునఁ దత్సమము 27 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపప్రాప్తియుఁ గుదిరె నని గ్రహించునది. ఆచ్ఛికములలో నేదానిం జెప్పవానికైనను బ్రథమైకవచనలోపము నందఁదగినవాని కీవిధిచే స్త్రీసమత్వాతిదేశమును గమనించునది. బియ్యము మొదలగు నా ఉదాహరణములును నపుంసకత్వాతిదేశముచే నమహన్నపుంసక సూత్రముచే మువర్ణకాంతము లయ్యె నని యెఱుంగునది. పైని వివరించినట్లే మువర్ణకాంతములు గాఁదగువానికెల్ల నపుంసకసమత్వాతిదేశ మొనర్చ నీవిధికి గుఱిగఁ జేసి మువర్ణకముం గూర్చునది. కొమరుఁడు మున్నగు నాల్గును బుంలింగతుల్యతాతిదేశము నంది 21-22 చే నుత్వడుజ్ఞుల నందినవాని కుదాహరణములు. పైవానియట్లె యుత్వడుజ్ఞుల నందఁదగిన మహత్తులకెల్ల నీవిధిచేఁ బుంలింగతుల్యత నతిదేశించి యుత్వడుజాదులం గూర్చికొనునది. అతిదేశ మనఁగాఁ గలుగరాని కార్యమును గలుగు నని గట్టఁబెట్టుట. తెలుఁగున లింగము లేమిఁ బ్రథమైకవచనలోప మువర్ణకోత్వ డుజాదులు తెలుఁగుశబ్దములకుఁ గలుగ నవకాశము లేకున్నను సంభవింపరాని లింగమును సంభవింపఁజేసి తన్మూలమునఁ బై కార్యములఁ గూర్చుటంజేసి యియ్యతిదేశవిధి యయ్యె నని యెఱుంగునది. సామాన్యముగ స్త్రీసమములవిషయమున నియమము గానరాదు గాని మువర్ణకాంతము లమహత్తులే యగు ననియు డుమంతములు మహద్వాచకములే యగు ననియు నిర్ణయము తెలుఁగుపదముల విషయమునను గానవగును. (కైరాదులు తప్ప) మూలమును దద్వివరణములును గేవలము సంస్కృతసమసాధనపరములే యగుటంజేసి సాధారణముగ నీపరిచ్ఛేదమునందలి విధులెల్ల నీసూత్రమునకు మూలముగాఁ జూపఁబడిన చింతామణిసూత్రమునకు విపులముగ వ్యాఖ్యప్రాయ

నహోబలపండితుని వ్యాఖ్యనే యనుసరించి కర్తె నని గ్రహించునది. (చూ. అహోబల పం.) పుటలు. 351-54.

బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు. 3.

మహత్త్వంబున వీని కుత్వదుజాదులు నమహత్త్వంబున ముపర్ణకాదులును స్త్రీత్వంబునం దాలుశబ్దంబుతోడ సమాసంబునుం గలుగు నని యెఱుంగునది. బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు. బల్లిద - అక్కజ - కావల - బెట్టిద - బెడిద - మిసిమింత - మొక్కల ఇత్యాదులు బల్లిదాదులు.

టీ. బల్లిద మొదలగు తెలుఁగుపదములు సంస్కృతపదములకు సరియైన వగు నని యర్థము. సంస్కృతతుల్యత్వాతిదేశముచే వీనికిఁ బుంస్త్రీనపుంసకలింగాదు లగు నని భావము. ఇయ్యవి సంస్కృతశబ్దములవంటివి గాకున్న వివరణమునఁ జెప్పఁబడ్డ మూఁడు కార్యములును సంభవింపఁజాలవుగాన నీవిధి యావశ్యకము. మఱియు 2 విధిచే నేదో యొక లింగమే యతిదిష్ట మగునుగాని రెండు మూఁడు సంభవింపమింజేసి యిది యారబ్ధము. కాఁగా సంస్కృతవిశేష్యనిఘ్నములవలె నివి స్త్రీపున్నపుంసకరూపముల నందనర్హములగుటంజేసి సమత్వాతిదేశము చేయక సంస్కృతతుల్యతాతిదేశ మొనర్చె నని గ్రహించునది. సంస్కృతతుల్యము లగుటంజేసి మహద్వాచకము లైనపుడు తత్సమ 21-22 లచే నుత్వదుజ్జులను నిగాగమాది మహత్కార్యములను; స్త్రీవాచకములైనపుడు సంధి 31 చే నాలుశబ్దసమాసమున నుత్వరుగాగమంబులను; నమహద్వాచకములైనపుడమహన్నపుంసకసూత్రముచే ముపర్ణకాదులను బొందునని సంభావింపవలెను. బల్లిదః— దీనిచే సంస్కృతతుల్యమై మహత్త్వమునఁ దత్సమ 21-22 చే నుత్వదుజ్జులనంది 'బల్లిదుఁ' డనియు మహతీత్వమున సంధి 31 చే నాలుశబ్దసమాసమున నుత్వరుగాగమములనంది "బల్లిదురా" లనియు నమహత్త్వమున నమహన్నపుంసకవిధిచే ముపర్ణకమునంది బల్లిద మగు ననియు గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినవానికిని రూపత్రయ మూహ్యము. తక్కిన విభక్తులందును వచనములందును యథార్హముగ డుమంతము లైనపుడు డుమంతకార్యములను స్త్రీవాచకములైనపుడు స్త్రీలింగకార్యములను ముపర్ణకాంతములగునపుడు మూగాగమాద్యమహత్కార్యములను గ్రహించి రూపనిష్పాదనక్రమ మూహించికొనునది.

మహత్తు లగుమగాదులకుం గయిరాదులకును డుజ్జగు నుత్వంబు గాదు. ౪.

మగఁడు - మనుమఁడు. కయిరఁడు - కత్తళఁడు. మగ - మనుమ - రాయ - పాప - ప్రే - జే - ఈకారప్రత్యయాంతంబులు - ఇత్యాదులు మగాదులు. కయిర - కత్తళ - జన్న - నీల ఇత్యాదులు కయిరాదులు.

టీ. మహద్వాచకములగు మగ మొదలగువానికిని దదితరములగు కైర మున్నగు వానికిని బ్రథమైకవచనమున డుజ్ప్రత్యయము గలుగును గాని యుత్వము మాత్రము గలుగదు. ఉత్వనిషేధ మదంతములకే యనియు డుజ్విధానము సర్వసాధారణ మనియు గ్రహించునది. మగాదులు కైరాదులను రెండుగణములలో మగాదులు మహద్వాచకము లగుటంజేసి యుత్వడుజ్ఞులు రెండును గలుగవలసియుండ వానివిషయమున నుత్వము మాత్రము గలుగ దని చెప్పవలసివచ్చె ననియుఁ గైరాదు లమహద్వాచకము లగుటం జేసి యుత్వడుజ్ఞులు రెండును సంప్రాప్తములుగామి డుజ్విధానమొనర్చి యుత్వమును నిషేధింపవలసివచ్చె ననియు మగాదిగణమున నదంతములు గాని మహద్వాచకములు, వ్రే - జే అనునవియు 'ఈ - కా' అను ప్రత్యయములు తుదినిజేరిన శబ్దములును నమరి యుండుటంజేసి వాని కుత్వప్రాప్తి తత్సమము 21 చే లేమి డుజ్విధానమె చేయవలసి వచ్చె ననియు గ్రహించునది. మగ:—ఈ సూత్రముచే డుమంతమయ్యెడి. ప్రకృతి తుది యత్వమున కుత్వమురాదు. మగ+ఁడు = మగఁడు. డుమంతము లగు వీనికిఁ దత్సమము 24 చే నేకత్వమున నిగాగమము నిత్యముగ నగు ననియు, దాన 'మగనిన్-మగనిచేత, మున్నగు రూపములే గాని 'మగను - మగచేత' మొదలగు నపరూపములు గలుగ వనియు గ్రహించునది. 'వ్రే+ఁడు = వ్రేఁడు.' 'జే+ఁడు = జేఁడు.' ఈ కా ప్రత్యయాంతములు:— ఈ యనునట్టియుఁ గా యనునట్టియు ప్రత్యయములు తుదిని జేరిన తెలుఁగు ప్రకృతులు. ఈ రెండును దద్ధిత ప్రత్యయములు. తద్ధిత 15 చే నీ ప్రత్యయమును దద్ధిత 11 చేఁ గా ప్రత్యయమును గలుగును. ఇట్లే కైరాది శబ్దముల రూపము లూహ్యములు. కైరాదులెల్ల సామాన్యముగ నత్వవాచకములుగఁ గన్పట్టెడి. పరీక్షింపనిం దున్న శబ్దములెల్ల 1 సూత్రముచేఁ బుంసమములే గాఁదగుటను; వ్రే-జే; ఈ-కా ప్రత్యయాంతములకంటె నన్యములకు నుత్వనిషేధము మాత్ర మొనర్చినఁ జాలును. కాని 1 సూత్రము స్త్రీపున్నపుంసకలింగ కార్యములను తత్సమ ప్రకరణోక్తములను జ్ఞప్తికిఁదెచ్చి యతిదేశించు ముఖమున నాచ్ఛికశబ్ద సామాన్యస్వరూప ప్రకాశనపరమే గాని శబ్దసాధన విషయప్రధానము గామిని యాచ్ఛిక శబ్దసాధనమునకయి యిట్టి విశేష శాస్త్రము లీ పరిచ్ఛేదమునఁ బ్రసక్తము లయ్యె నని తెలుపఁదగును. డుజ్నిగాగమాదులు తత్సమ పరిచ్ఛేదమునందలి యాయావిధులచే నగుటను స్మరించికొనునది.

పగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫం బగు ౫.

పగతురు - అల్లురు - నెయ్యురు - ఒటియురు - మార్తురు.

టీ. పగత మున్నగు నదంత మహద్వాచకాచ్ఛిక ప్రకృతులకు బహుత్వమున నగు లువర్ణకమునకును లడాగమ లకారమునకును రేఫ మాదేశ మగును. బహువచన

లకార మని సామాన్యముగ ననుటం జేసి లు ల లకు రెండింటికిని నగు ననియు లకార మనుటం జేసి హల్మాత్రమునకే యనియు గ్రహించునది. పగత:—1 చేఁ బుంలింగ తుల్యమై యుత్వడుజ్ఞులనంది పగతుఁడగును. పగతు+లు:—దీనిచే లువర్ణ లకార మాత్రమునకు రేఫాదేశము గలుగ 'పగతు+ర్+ఉ=పగతురు' అని రూపమగును. పగతు+ల+ను:—లకార మాత్రమునకు రేఫాదేశము రా 'పగతు+ర్+అను=పగతురను' అని యగును. ఇట్లే తక్కిన రూపముల ప్రక్రియం గమనించునది. ఇది నిత్యవిధి యగుటచే రేఫాదేశము పగతాదులకు నిత్య మని యెఱుంగవలెను. తత్సమ 38 చేఁ గలుగ నవకాశము లేమి నీవిధి యారబ్ధము.

కొన్ని డుమంతంబుల బహువచన లకారంబునకు రేఫంబును, దానికి ముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డకారంబు నగు. ౬.

గండండ్రు - మిండండ్రు ఇత్యాదులు.

టీ. డుమంతములైన కొన్ని యాచ్ఛికశబ్దములకు సంబంధించిన బహువచన ప్రత్యయమగు లువర్ణకమునకును లడాగమ లకారమునకును రేఫ మాదేశమగుటయేగాక యయ్యాదేశరేఫమునకుఁ బూర్వమున నిండుసున్న ముందిడికొన్న డకారమును (ండ్) కలుగును. పై సూత్రమునవలెనే లకారహల్మాత్రమునకు రేఫాదేశ మనియుఁ బూర్ణ బిందు పూర్వక డకారము పొల్లురూపముగ నగు ననియు గ్రహింపవలెను. గండ:— ఇది మగాది గణమునఁ జేరెడి. కాన దీని ఉత్వముగాక డుజ్మాత్రమే సిద్ధించెడి. గండ+లు:—దీనిచే బహువచన లకారమాత్రమునకు రేఫాదేశము రా 'గండ+ర్-ఉ' అనియు నాదేశముగనైన రేఫకు ముం దీ విధిచేతనే 'ండ్' అనునది గలుగ 'గండ+ండ్+ర్+ఉ=గండండ్రు' అని రూప మగును. ఇట్లే తక్కినదియు నూహ్యము. 'గండని' అని నిగాగమము నిత్యముగ నగుటను 'గండండ్రచేత' అని రేఫపూర్ణ బిందు పూర్వకడకారములు నిత్యముగఁ గలుగుటను నేకత్వ బహుత్వముల గమనించునది. సూత్రవిహితములు రేఫాదేశ పూర్ణబిందు పూర్వక డకారములు సన్నియోగశిష్టము లగుట నొకటి గల్గి యొకటి గలుగకుండుట సంభవింప దని గ్రహింపవలెను. లువర్ణకాదులను దత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి యాయా విధులచేఁ గూర్చికొనునది.

కా ప్రత్యయంబుమీఁది బహువచన లకారంబునకు లఘ్వలఘు రేఫంబులును, లఘు రేఫంబునకుముందు బిందుపూర్వక డకారంబు నగు. ౭.

విలుకాండ్రు - విలుకాఱు; - వేఁటకాండ్రు - వేఁటకాఱు; వేడుక కాండ్రు - వేడుకకాఱు.

టీ. కా ప్రత్యయముతుదిం జేరిన ప్రాతిపదికములకు సంబంధించిన బహువచన ప్రత్యయ మగు లువర్ణకమునకును లడాగమ లకారమునకును రేఫ మొకమాఱును శకట రేఫ మొక మాఱును నగును. రేఫము గల్గినపక్షమున నద్దానికి ముందు బిందుపూర్వక డకారము నిత్యముగ నగును. శకటరేఫము గల్గినయెడల బిందుపూర్వకడకారము దానికి ముందు గలుగదు. విలుకాః—ఇది తద్ధిత 11 చే సిద్ధించిన కా ప్రత్యయాంతము. ఏకత్వమున డుఙ్బురా విలుకాఁ డగును. బహుత్వమున 'విలుకా+లు' అని యుండ నీ విధిచే బహువచన లకారమాత్రమునకు రేఫమును దానికిముందు బిందుపూర్వక డకార మును గలుగ 'విలుకా+ర్+ఉ; విలుకా+ండ్+ర్+ఉ = విలుకాండ్రు' అని రూప మేర్పడును. ఇట్లే 'విలుకా+ల+ను; విలుకా+ర్+అ+ను; విలుకా+ండ్+ర్+అ+ను= విలుకాండ్రను' అని ద్వితీయా బహువచనమున రూపము గలుగును. ఈ రీతిగనే యేక త్వమున విలుకానిచేత నిత్యాదులును బహుత్వమున విలుకాండ్రచేత నిత్యాదులును రూప ములను గమనించునది. శకటరేఫము గల్గునెడల 'విలుకా+లు; విలుకా+ఱ్+ఉ = విలుకాఱు' అని రూప మగును. ఇట్లే ద్వితీయాది బహువచనములందు 'విలుకాఱను; విలుకాఱచేత' మున్నగు రూపములును, నేకత్వమున 'విలుకానిన్, విలుకానిచేత' మొద లగు రూపములును గల్గుటను గుర్తించునది. ఈరీతిగనే తక్కిన యుదాహరణ మూ హ్యము. శకటరేఫ మాదేశ మగునపుడు బిందుపూర్వక డకారము దానిముందు గలుగ దనుట మఱువరాదు.

తే ప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్గు. ౮.

తేఁడులు - తేండ్లు.

టీ. తే మొదలగు ప్రకృతుల బహుత్వబోధకలులకుఁ బూర్వమున డుజ్గుగ నగును. బిందుపూర్వక డువర్ణవిధానముచే నొక్క పూర్ణ బిందురూపమే గాని యర్ధ బిందు రూపము గుదురమి డుజ్విధాన మావశ్యకమయ్యెను. బహుత్వమున డుజ్వర్ణకము గలుగ వీలులేమి డుజ్గని సామాన్యముగ విధించెను. నిజ మరయ నేకత్వబోధక ప్రత్యయ మగు డుజ్వర్ణకముమీఁద బహుత్వబోధక ప్రత్యయము నిలిచె ననియు నట్లు నిలుచుట తేఁ డనునదియె ప్రకృతిగఁ దలంచుటంజేసి గుదిరె ననియు లాక్షణికు లేకత్వబోధక ప్రత్యయముమీఁద బహుత్వబోధక ప్రత్యయమగుట నంగీకరింపనివా రగుట లాక్షణిక మార్గమును బట్టి సూరి యిట్లు డుజ్విధాన మొనర్చె ననియు గ్రహించునది. 'తే+లు'— దీనిచే డుజ్గు గలుగును. డుజ్గు జిత్తుగాన తత్సమము 19 చే బిందుపూర్వమై యగును. సంజ్ఞ 15 చే దీర్ఘముమీఁది దగుట నీ డువర్ణ మర్ధబిందువును ముందిడికొనియే గలు గును గాన 'తే+ఁడు+లు = తేఁడులు' అని రూపమగును. బహుత్వమున 12 చే

డువర్ణము నుత్వమునకు లోపంబును, 15 సూత్రముచే బహువచనశ్లిష్ట మగుటంజేసి నిత్యముగఁ బూర్ణబిందువును సిద్ధింపఁ బక్షమున ఱేం డ్లగును. ఉత్వలోపమగునపుడు నిందు సున్న నిత్యము గాన ఱేండ్లను; 'ఱేండ్లచేత' అనియే రూపము లగును. డువర్ణము నుత్వమునకు లోపము 12 విధిపాక్షికమగుటంజేసి కలుగనియెడల నరసున్నయే గలిగి 'ఱేఁడులు; ఱేఁడులను; ఱేఁడులచేత' మొదలగు రూపములు సిద్ధించును. ప్రభృతిశబ్దముచే నిట్లు దీర్ఘముమీఁద బహుత్వమున డుజ్వర్ణము నందఁదగినవాని నిందుఁ జేర్చి ప్రక్రియను బైరీతిని గ్రహించునది. సూత్రమున బహువచనమున కని సామాన్యముగ ననుటంజేసి యెల్లవిభక్తుల బహువచనములందును నీకార్యము గలుగుటను గమనించునది. 1 సూత్రముచేఁ బుంలింగతుల్యతయు 4 చే డుమంత మగుటను గమనించునది. ఇది నిత్యవిధి.

కూఁతుశబ్దము ప్రథమైకవచనంబునకు రువర్ణం బగు. ౯.

కూఁతురు - కూఁతులు. కూఁతురులు - కూఁతుళ్లు. కూఁతురి నిత్యాది రూపంబులు గ్రామ్యంబు లని యెఱుంగునది.

టీ. 'కూఁతుశబ్దమున కగు ప్రథమైకవచనమునకు మాత్రము రువర్ణమాదేశమగును. ప్రథమైకవచనమునకై యనుటంజేసి ప్రథమా బహువచనమునకును, నితర విభక్తుల యేకవచన బహువచనములకును నీవిధి గలుగ దని గ్రహించునది. ఇది నిత్యవిధానము. కూఁతురు:—ప్రథమైకవచనరూపము. ప్రథమా బహువచనమునఁ గూఁతు లని యగును. ఇట్లే యాయా యితర విభక్తులం దేకత్వమునఁ 'గూఁతును, గూఁతుచేత,' మున్నగు రూపములును, బహుత్వమునఁ 'గూఁతులను, గూఁతులచేత,' మొదలగు రూపములును గలుగు నని గ్రహించునది. ప్రథమైకవచనమునకు మాత్రమే రువర్ణవిధాన మొనర్చుటంజేసి 'కూఁతురులు' అను బహుత్వమున రువర్ణ మాగమముగఁ గలిగిన రూప మలాక్షణికమయ్యె. బహుత్వమున రువర్ణవిధానము చేయమింజేసియును, నది యాగమముగఁ బ్రకృతి కగుట యసంభవమగుటంజేసియు, సంభవింపని శేషమును సంభవింపఁజేసి యట్లె సంభవింప నవకాశములేని యలఘుళకారముపై నున్న యుత్వమునకు లేక యుత్వలోపమునందిన శేషమున కలఘుళకారాదేశమును గూర్చి సిద్ధింపఁజేసిన దనుటంజేసియుఁ గూఁతుళ్ళను రూప మగ్రాహ్యమయ్యె. రువర్ణము ద్వితీయైకవచనమున రామిని, నువర్ణకమును రువర్ణమును నిత్వమునందుఁ బ్రమాణ మగపడమిని, 'కూఁతురిని, ననురూప మసాధు వయ్యె. ఇట్లే 'కూఁతుళ్లచేత; కూఁతురికొఱకు' మున్నగు రూపములు గ్రామ్యము లని గ్రహించునది. శాస్త్రపద్ధతికి లొంగని వగుటఁ గూఁతురు లిత్యాదులు గ్రామ్యము లని సూరి యీ క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. కాని 'కూఁతు' అనునది ప్రాతిపదిక మనుకొని కొందఱును,

'కూఁతురు' అనునదే ప్రకృతి యనుకొని కొందఱును సాపవిభక్తిక మనుకొని కొందఱును, నసాపవిభక్తిక మని యెంచి కొందఱును వివిధముగ నీశబ్దమునకు రూపముల నూహించి గ్రంథస్థములం జేసియున్నారు. నన్నయ మొదలగుకవుల ప్రాచీనకావ్యముల నిది యసాప విభక్తికమును "కూఁతు" అనునదే ప్రాతిపదికమును నగుటం జేసి 'కూఁతునకు, కూఁతురవు' మున్నగురూపములు గాననయ్యెడి. పిదప నిది యసాపవిభక్తికముగ సంభావితమగుటం జేసియు 'కూఁతురు' అనునదే ప్రాతిపదికముగఁ దలంపఁబడుటం జేసియు సాపవిభక్తి కత్వము రాను రా ననియతమగుటం జేసియు 'కూఁతురను, కూఁతురిని, కూఁతుర్ఁడు, కూఁతుర్లు' మొదలగు వింతరూపములను గవులు ప్రయోగించియున్నారు. అహోబల పతియు వీనిలోఁ గొన్నిటికి సాధుత్వ మొసంగుటేగాక తానును 'గూఁతురిమోవి' యని ప్రయోగించినాఁడు. (చూ. అహోబలప. పుట. 308) కవిరాజబిరుదాదుల నందిన మేఁటి తెనుఁగుకవులు గూడ నీశబ్దము నిచ్చవచ్చినగతిఁ బ్రయోగించిరి. (చూ. బాలకవి శరణ్యము. గి. వెం. రా. పం॥ ది.) ఇట్టి ప్రయోగములు ప్రాచీనకావ్యములం దత్యల్ప ముగఁ దోఁచుటం జేసి నవ్యము లని యెంచి కావలయు త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు బాల వ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశికాకర్తయు బాలవ్యాకరణమార్గమునే యివ్విషయమున సమ్మ తించి మిన్నకుండిరి.

చెయువు బహువచనలకారంబున కలఘురేఫంబు విభాషనగు. ౧౦.

చెయువుఱు - చెయువులు; చెయువుఱను - చెయువులను.

టీ. 'చెయువు' అను నాచ్ఛికశబ్దమునకైన బహుత్వబోధకములగు లులలకు శకట రేఫము వికల్పముగఁ గలుగును. చెయువు+లు:—దీనిచే లువర్ణకమున కలఘు రేఫము గలుగ 'చెయువు+ఱ్+ఉ = చెయువుఱు' అని రూప మగు. శకటరేఫము రాకున్నఁ 'జెయువు' లని యగును. ఇట్లే ద్వితీయాదిబహువచనముల శకటరేఫము సంభవించినపక్ష మునఁ 'జెయువుఱను, జెయువుఱచేత' నను మున్నగురూపములును, నది రానిపక్షమునఁ 'జెయువులను, జెయువులచేత' నను మొదలగురూపములును గలుగును. ప్రథమైకవచనము 'చెయువు' అని 1 సూత్రముచే స్త్రీసమమై తత్సమ 5-3 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపము నంది సిద్ధించును. శకటరేఫము లకారహల్మాత్రమున కగు నని సంభావించునది.

ఆల్వాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును ముందటి లువర్ణం బునకు బిందుపూర్వకడకారంబు నగు. ౧౧.

ఆండ్రు-ఆండ్రను. ఆలు-చెలియలు-చెల్లెలు - కోడలు-మఱఁదలు ఇవి యాల్వాదులు.

టీ. 'ఆలు మొదలగు నాచ్ఛికశబ్దముల బహుత్వబోధకము లగు లులలకు రేఫ మాదేశముగను నవ్వానికిఁ బూర్వమున నున్న ప్రకృత్యంతమున నుండెడి లువర్ణమునకు నిందుసున్న ముందుగల డకార మాదేశముగను నిత్యముగను నగును. ఈరెండు కార్యములును సన్నియోగశిష్టము లగుటం జేసి యొకటి గల్గి యొకటి గలుగకుండుట పొసఁగ దనియు రేఫాదేశమైనవెంటనే పూర్ణబిందుపూర్వకడకారమును నాదేశముగ నగు ననియు గ్రహించునది. ఆలు+లు:—దీనిచే రేఫాదేశము రా 'ఆలు+ర్+ఉ' = అనియుఁ, బిదప నిందుసున్న ముందిడికొన్న డకారము గలుగ 'ఆ+ండ్+ర్+ఉ = ఆండ్రు' అని రూపమగును. పదముతుది లువర్ణకమునకు బహుత్వమున బిందుపూర్వక డకార మాదేశించుటం జేసి యాల్వాదులు లువర్ణాంతము లనుట స్పష్టము. ద్వితీయాది బహువచనములం దిట్లే 'ఆండ్రను, ఆండ్రచేత,' అను మున్నగురూపము లేర్పడుటను గమనించునది. ఏకత్వమునఁ బ్రథమాదివిభక్తులందు 'ఆలు, ఆలిని - ఆలిచేత-ఆలికొఱకు,' అను మున్నగురూపము లేర్పడెడి. ద్వితీయాదులం దేకత్వమునఁ బ్రకృతి కంతావయవముగ నౌపవిభక్తికేకార మగుటను గమనించునది. ఇట్లే తక్కినవానికిని నేకత్వబహుత్వముల రూపము లూహ్యములు. 'నిత్యం దారాదేశ్చ స్యాల్లోర్లులయోరురౌ చ తత్రస్తః.' అనునది మూలము.

బహువచనము పరంబగునపుడు డ-ల-ట-ర-ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౨.

గుండ్లు-గుండులు. గింజ్లు - గింజులు. కాళ్లు-కాలులు. మొసళ్లు-మొసలులు. గొంట్లు - గొంటులు. తుంట్లు-తుంటులు. గోర్లు - గోరులు. సీవిర్లు-సీవిరులు. బహుళగ్రహణముచే పిల్లులు-పిల్లులు - పులు లిత్యాదులందు లోపము లేదు. తత్సమంబులం గోటి పిప్పళి శబ్దముల కీకార్యంబు చూపట్టెడిని. కోట్లు - కోటులు; పిప్పళ్లు - సిప్పలులు.

టీ. "డలటాముదితాంతస్య చ వా లుక్" అనునది మూలము. ఇట్లే నుకారాంతములైన, 'డ-ళ-ట-ర' అను వర్ణములు తుదిని గలశబ్దములకు బహువచనము పరమగునపు డా 'డ-ల-ట-ర' అను వర్ణములయుత్వమునకు లోపము బహుళముగఁ గలుగును. ఉత్వలోపము గలిగి బహువచనశ్లిష్టములైన డ-ల లంతమందుఁగల శబ్దములకు మాత్రము 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకార మగుటను గమనించునది. గుండు+లు:—ఇది యుత్వవిశిష్టడకారాంతశబ్దము. లువర్ణకము పరముగాఁ బ్రకృతితుది నున్న డకారము నుత్వము లోపింప 'గుండ్+లు=గుండ్లు' అని రూపమగును. తెనుఁగున బిందుపూర్వకస్థిరము

లేమింజేసి యనఁగా సంజ్ఞ 16 సూత్రమునకు విరోధము సంభవించుటంజేసి యుత్వలోపవికల్పపక్షమునఁ గాని యుత్వలోపము గల్గినపక్షమునఁగాని 13-14 విధులచే నలఘుళకారము గలుగ దని గ్రహించునది. ఉత్వలోపము గలుగకున్న 'గుండులు' అనియే యుండుగు. ఇది డకారము నుత్వము వికల్పముగ లోపించుట కుదాహరణము. బహువచనము పరమగునపు డని సామాన్యముగ నగుటంజేసి లడాగమలకారము పరమగునపు డెల్లవిభక్తులందును బహుత్వమున నీయుత్వలోపము గలుగు ననియు దాన 'గుండ్లను-గుండ్లచేత' మున్నగురూపములును, నుత్వలోపము బహుళమగుట 'గుండులను గుండులచేత' మొదలగురూపములును గలుగు నని గ్రహించునది. ఇట్లే కృత్రిమోకారాంతడవర్ణకము నుత్వము లోపించుట కిచ్చిన తక్కిన యుదాహరణ మూహ్యము.

కాలు+లు:—ఇది లకారమునుత్వము లోపించుట కుదాహరణము. ఈవిధిచే నుత్వము లోపింప 'కాల్+లు=కాల్లు' అని యుండ 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారము గలుగ 'కాళ్+లు=కాళ్లు' అని రూపమగును. ఈవిధిచే నుత్వలోపము పాక్షిక మగుట రానపుడు 13 చేఁ బదము తుదిలకారమున కలఘుళకారము గలుగ 'కాలు+లు, కాళ్+ఉ+లు=కాళులు' అని రూపమగును. ఉత్వలోపము గల్గి బహువచనశ్లిష్టములైన శబ్దాంతావయవములగు డలలకే యలఘుళకారాదేశమును 14 సూత్రము విధించునదగుటంజేసి 'కాళ్లు' అని యాదేశళకారముక్రింది బహువచనప్రత్యయ లువర్ణమును లఘురూపముగనే సంయోగించి వ్రాయవలె ననియే యీలాక్షణికుఁడు తలంచె ననుట స్పష్టము. ఇట్లే బహుత్వమున లులలకుఁ బ్రత్యయాగమాత్మకముల కలఘుళకారవిధానము లేమింజేసి యుత్వలోపము సాధారముగఁ గొని డలలకు, 14 విధిచేఁ గలిగెడు నలఘుళకారముక్రింది లులలను లఘుసంయోగములుగనే వ్రాయవలె నని గ్రహించునది. బాలవ్యాకరణప్రతులందెల్ల సామాన్యముగ లఘులకారసంయోగమె యలఘువున కిట్టి తావులందుఁ గూర్చియున్న ట్లగపడుచుండ గుప్తార్థప్రకాశిక యిట్టిచోటుల 'ళ్ళ' అని రెంటిని నలఘువులుగ నిరూపింప నాధార మగపడకున్నది. మూల మొక్క రేఫమునకేగాని తక్కినవాని కలఘులకారమును విధింపమి నుత్వలోపము గల్గినయెడల నుచ్చారణము ననుసరించి శబ్దావయవలకారమున కెట్లో యట్లే ప్రత్యయలకారమునకును నలఘుత్వము ననుమానింపఁదగుఁగాని యీవ్యాకరణము కంఠోక్తముగ శబ్దావయవడలవర్ణములకే యనుచుండఁ బ్రత్యయాగమలకారముల కద్దానిఁ గూర్చుట దుర్ఘట మగుటంజేసి యట్టి వ్రాఁత యీలక్షణము ననుసరించి యలాక్షణిక మయ్యెడి. ఇట్లే మూలము డకారమున కలఘుళకారము నాదేశింపమిని, లకారమునకే యీద్వివిధత్వ మమరియుండుటను, లకారమునే య ట్లుచ్చరింప నవకాశమయ్యెడిఁగాని డకారము నట్లు పలుకుట కవకాశము లేదు. కాన మూలము ననుసరించి 'త్రాడ్లు-త్రాడులు' అనియే యుత్వలోపతదభావ

ములరూపములు సిద్ధించెడి. 'గుండు' అనునది సహజోకారాంతడవర్ణము నుత్వలోప మునకును గిండి యనున (గిండి+లు=గిండులు) దికారాంత మైనను బహుత్వమునం దత్సమము 45 చే నుదంతమయ్యెంగాన నద్దానిని కృత్రిమోదంతడవర్ణము నుత్వలోప మునకును నుదాహరించినట్లే 'కాళ్లు' అను దానిని సహజోదంతళలవర్ణము నుత్వలోపమున కును 'మొసళ్లు' అను దానిం (మొసలి+లు = మొసలులు=మొసల్+లు = మొసళ్లు) కృత్రిమోదంతళలవర్ణము నుత్వలోపమునకును నుదాహరించె నని గ్రహించునది. ఇట్లే సహజకృత్రిమోదంతటవర్ణాంతశబ్దముల యుత్వలోపమునకుం గ్రమముగ నిచ్చిన నా ల్గుదాహరణముల ప్రక్రియను గమనించునది. స్త్రీవిషయకప్రత్యయమైన ఇకారము తుదిని గల గొంటిశబ్దమొండు తద్ధిత. 18 చే నయ్యెడిఁగాని యిందలి యుదాహరణముల క్రమము ననుసరించి మొదటిది సహజోదంతమునకును, రెండవది కృత్రిమోదంతము నకును నుదాహృతు లనవలసి యుండుటంజేసి టవర్ణము నుత్వలోపమునకు మొదట నిచ్చిన యీయుదాహృతి 'గొంటు' అని యుదంతమే యనక తీరదు. ఇట్లని 'గొంటి' అనుదానికి బహుత్వమున నుత్వలోపము '(గొంటి+లు తత్సమ 45 చే గొంటులు), గలుగ దని మాత్రము గ్రహింపరాదు. 'విల్లు' అనునది సహజోదంతలాంతశబ్దము. 'పిల్లి' ఇది యిదంతమైనను బహుత్వమునం దత్సమము 45 చే నుదంతమయ్యెడిఁగాన బహు త్వమునం గృత్రిమోదంతలాంతశబ్దమగును. 'పులి' ఇదియు నిదంతమే గాని బహుత్వ మునం బిల్లిశబ్దమువలెనే కృత్రిమోదంతలాంతమయ్యెడి. సూత్రమున లకారము నుత్వమున కని సామాన్యముగ నుంటంజేసి సహజకృత్రిమోదంతలకారముల యుత్వమునకు లోపము సంప్రాప్తమై పిదప 14 చే నలఘుళకారము గూడ నిత్యముగం గల్గి 'విల్లు-పిల్లు-పుల్లు' మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగవలసియుండ నట్టియపరూపముల వారింప బహుళగ్రహణము చేయబడె ననియు, నట్లు బహుపదమును సూత్రమున నిల్పుటంజేసి యది యట్టిస్థలముల నుత్వలోపము బహుత్వమునం గలుగకుండ నడ్డు ననియు, దాన నుత్వలోపము నాధారముగం గొని 14 చే నగు నలఘుళకారము గలుగమింజేసి యట్టి యపరూపము లేర్పడుట కవకాశమే లే దనియు, బహుళగ్రహణముచే నను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయ మని గ్రహించునది. సాధారణముగ సహజోదంతలాంత శబ్దములవిషయమున నీవిధి ప్రవర్తింప దనియే యెన్నవచ్చును. ఇంక నుదంతలాంతముల విషయమున యథాసంభవముగ వర్తించుటను గమనింపవలెను. ఇది కేవల మాచ్ఛికశబ్ద ములకు సంబంధించిన సూత్ర మగుటను నీపరిచ్ఛేదమును నాచ్ఛికశబ్దవిషయ మగుటను తత్సమశబ్దములవిషయమున నీవిధి వర్తింప దని యనుమానించి సూరి సంస్కృతసమము లైన 'కోటి-పిప్పలి' అను రెండుశబ్దములకును బహుత్వమున నుత్వలోపము (కోటి+లు= కోటు+లు=కోట్లు; పిప్పలి+లు=పిప్పలు+లు = పిప్పల్+లు=పిప్పళ్+లు = పిప్పళ్లు)

ప్రయోగసిద్ధమై యగపడుచున్నవి వివరింపవలసివచ్చెను. ఇవి యికారాంతములు గాన బహుత్వమునఁ దత్సమము 45 చే నుదంతములై యుత్వలోపమునకు విషయములుగా నర్హములగు.

13 చే నలఘుళకారము సిద్ధించినపిదప 12 సూత్రమునందలి లకారముచే లకారలఘ్వలఘురూపముల రెంటిని గ్రహించి యలఘుళకారము నుత్వమునకు లోపముం గూర్చిన 'కాళ్లు; త్రాళ్లు;' మొదలగురూపములు గలుగుచు గాని 12 సూత్రము వికల్ప విధి యగుటంజేసి పక్షమున 'కాల్లు; త్రాడ్లు' అను మొదలగు ననిష్టరూపములును నీ వ్యాకృతిపద్ధతింబట్టి సంభవింపవలసి యుండుటంజేసియుఁ; గాల్లు త్రాడ్లు మొదలగు ననిష్టరూపముల వారించుటకే 14 నిత్యవిధి యారబ్ధ మగుటంబట్టియు; 12 విధియందలి లకార మలఘుళకారమునకు గ్రాహకము గాఁజాల దనియే సూరి తలంచె ననక తప్పదు. పైరీతిని 12 విధియందలి లకారముచే నలఘుళకారమునకు గ్రహింప నవకాశము లేమిం జేసియు; 14 విధి డలలకే నిత్యముగ నలఘుళకారము విధించున దగుటంజేసియు; నుదంతరేఫాంతశబ్దములకు బహుత్వమున 12 చే నుత్వలోపము గలిగినవాని కలఘు ళకారప్రాప్తియే లేదుగాన నీళ్లు - నీళ్లచేత మొదలగురూపములు బాలవ్యాకరణసమ్మత ములు గావనక తప్పదు. 14 చే నలఘుళకారముగల్గినదాని నొక్క రూపము నేని 12 సూత్రమునను జేర్చి యుత్వలోపముం జూపమియు నిందులకుఁ బ్రమాణంబె. కాఁగా శబ్దసహజ డలటరల యుత్వమునకు లోపము విధించుసూత్ర మిది యనియుఁ మీఁది విధియుత్వలోప మీవిధిచేఁ గలుగనపుడు వర్తించున దనియుఁ 14 విధి యీవిధిచే నుత్వ లోపము నందిన డలలకుమాత్ర మలఘుళకారము విధించున దనియు ఫలితముగు గ్రహించునది.

బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబులయి యుదంతంబు లయిన డ-ల-ర ల కలఘులకారంబు బహుళంబుగా నగు ౧౩.

త్రాళులు-త్రాడులు. గుమ్మళులు-గుమ్మడులు. మొగిళులు - మొగి లులు. పిడికిళులు-పిడికిలులు. ఊళులు-ఊరులు. పందిళులు-పందిరులు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నగు నుత్వలోపమునకు విషయములు గాక యుదంతము లైన డలరలాంతశబ్దముల డలరలకు బహుత్వమున బహుళముగ నలఘుళకారము గలు గును. బహువచనము నను సామాన్యోక్తింజేసి యివ్విధిచే నగు నలఘుళకారము నిఖిల విభక్తులందును బహుత్వమున సిద్ధించెడి. త్రాడు+లు:—దీనిచే డకారమాత్రమున కలఘుళకారము గలుగ 'త్రాళ్+ఉ+లు=త్రాళులు' అని రూపమగును. ఇది సహజో దంత డవర్ణాంతశబ్దమునకు బహువచనమున నలఘుళకారము గల్గుట కుదాహరణము

అలఘుళకారము సిద్ధింపనిపక్షమునఁ ద్రాడు లని యుండును. ఇట్లే త్రాళులను; త్రాళులచేత మున్నగురూపములు గలుగుటను బహుత్వమున గమనించునది. గుమ్మడి:—ఇది యికారాంతమైనను బహుత్వమున నుదంతముగ మాఱెడిఁగాన నలఘుళకారము గల్గిన గుమ్మళు లనియుఁ గలుగకున్న గుమ్మడు లనియు నిట్లే నితరవిభక్తులందు బహుత్వమున గుమ్మళులను గుమ్మళులచేత మున్నగురూపములు గలుగు ననియు గ్రహించునది. ఈరీతిగనే మొగిలు-ఊరు మొదలగు సహజోదంతములయు; పిడికిలి-పందిరి మొదలగు తత్సమము 45 చే బహుత్వమున నుదంతములైనవానియు, రూపములప్రక్రియను గమనించునది. 12-13 నం దుదాహృతములైన శబ్దములలోఁ గొన్ని యాపవిభక్తికము లగుటంజేసి ద్వితీయాద్యేకవచనములందు కాలిని-కాలిచేత-త్రాటిని-త్రాటిచేత-త్రాటన్-ఊరిని-ఊరన్; గోరి చేత-గోరన్; పిడికిటిని-పిడికిటన్ మున్నగురూపములు 29-30-31 మొదలగుసూత్రములచే సిద్ధించుటను యథాసంభవముగ గమనించునది.

బహువచనశ్లిష్టంబులయి యద్విరుక్తంబు లయిన డకారలకారంబుల కలఘుళకారంబు నిత్యంబుగ నగు. ౧౮.

త్రాళ్లు - గుమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొసళ్లు - విళ్లు - సిళ్లు.

టీ. పండ్రెండవవిధిచే నుత్వలోపము నంది బహువచనముతోడఁ గూడినట్టియు సహజముగ జడ్డక్కరము తుదిఁగల్గినది గానట్టియునగు డకారలకారాంతప్రకృతుల తుది నున్న డకారలకారముల కలఘుళకారము నిత్యముగ నగును. త్రాడు+లు:—12 చే నుత్వలోపము గాఁగ 'త్రాడ్లు' అని యగును. ఈవిధిచే డకారమున కలఘుళకారము నిత్యముగ సిద్ధింప 'త్రాళ్+ఉ+లు=త్రాళ్లు' అని రూపమగును. ఇది డకారమున కలఘు ళకారము నిత్యముగ నగుట కుదాహరణము. మొగిలి+లు:—తత్సమము 45 చేఁ బ్రకృతి తుదియిత్వ ముత్వమగును. మొగిలు+లు:—12 చే నుత్వలోపము 'మొగిల్లు' ఇపు డీవిధిచే నిత్యముగ లకారమున కలఘుళకారముగాఁగ 'మొగిళ్లు' అని రూపమగును. ఇట్లే బహుత్వమున నుదంతములై యుత్వలోపమునందిన డలల కలఘులకారము నిత్యముగ నగుటను గమనించునది. విడి = ఎఱ్ఱనికాంతి. విడులు-విడ్లు-విళ్లు. లేక విల్లు-శబ్దక్షప్త రూపము విలు. ఇది ద్విత్వరహితముగాన బహుత్వమున 'విలు+లు-విల్లు-విళ్లు' అని రూపమందఁదగును. ఇట్లే సిడి+లు=సిడిలు=సిడ్లు=సిళ్లు' అను రూపము ప్రక్రియం గమనించునది. డలలకే నిత్యముగ బహుత్వమున నలఘులకారము విధించుటంజేసి యుత్వలోపము నందిన శకటరేఫాంతశబ్దములకు తుండ్లు-నీర్లు మున్నగురూపములే గలిగెడి. నీళ్లు గోళ్లు మున్నగు రేఫాంతములకును బహువచనసంయోగమున నిట్లలఘుళకారము బహుళప్రాచీన

కవి ప్రయోగదృష్టమయ్యెడుఁగాని యీలక్షణకర్త యట్టివి ప్రాచీన ప్రయోగదృష్టములు గావని తలంచి కావలయు నంగీకరింపఁడయ్యెను. 12 విధియందలి లకారముచే నలఘు ళకారమును గూడ గ్రహించి 13 చే నలఘుళకారము సిద్ధించిన వానియుత్వమునకు లోపముచేయుద మన్న 12 వికల్పవిధి యగుటఁ బక్షమున 'కాల్లు' మున్నగు ననిష్ట రూపములు గలుగుటంబట్టియు నిత్యవిధానమునకు సార్థక్యము చెడుటంబట్టియు న ట్లొనర్ప నవకాశము లేదని 12 నందె నిరూపితము. డలలకు నిత్యముగ ళకారము విధిం చుటంజేసి యుత్వలోపపక్షమున 'త్రాళ్లు-కాళ్లు' అనియే గాని 'త్రాడ్లు-కాల్లు' అను ననిష్ట రూపములుగలుగవని గ్రహించునది. బహువచనశ్లిష్టములను సామాన్యోక్తిం జేసి బహుత్వ మున విధించిన లకార సంయోగము సంభవించినపుడెల్ల నీవిధి గల్గు ననియు దానఁ 'త్రాళ్లను, త్రాళ్లచేత, త్రాళ్లకొఱకు' 'కాళ్లను - గాళ్లచేత' అను మొదలగురూపములు సిద్ధించు ననియు గ్రహింపవలెను. అద్విరుక్తంబులనుటంజేసి 'గడ్డి-తల్లి - పిల్లి' మొదలగు ద్విరుక్తాంతముల కిక్కార్యము బహుత్వమునఁ గలుగ దనుట స్పష్టము. 'విల్లు' మొదలగు వానికి బిందుపూర్వక డకారం బగుటను గమనించునది.

సమాసపదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపు డెల్లచో ఖండ బిందునకుం బూర్ణం బగు. ౧౫.

అనఁటులు - అనంట్లు. పనఁటులు - పనంట్లు. గోఁటులు - గోంట్లు. తేఁటులు - తేంట్లు. ఏఁడులు - ఏండ్లు. కాఁడులు - కాండ్లు. ఏండ్లు - కాం డ్లిత్యాదులందు డాకు ళాదేశంబు కొందఱు వక్కాణించిరి; తెనుఁగున బిందుపూర్వకస్థిరంబు లేమింజేసి గ్రాహ్యంబు గాదు.

టీ. ఏకపదమునం (సమానపదము=ఏకపదము) దనఁగా సమాసవశముననైన నేక పదంబునంగాక యొకే ప్రకృతియందు 12 విధిచే నుత్వలోపము సంభవించునేని దీర్ఘ హ్రస్వములలో నెద్దానిమీఁదిదైనను నర్థానుస్వారము పూర్ణానుస్వార మగును. ఉత్వ లోపము నందఁదగిన డ-ల-ట-ర-లలో రేఫలకారములకు ముం దర్ధబిందువు సంజ్ఞ 16 చే సంభవింపదుగాని డకార టవర్ణములకుఁ బూర్వ ముండిన నుండఁదగుం గాన నట్లు టడ వర్ణాంతశబ్దములలో ట-డ-లకు ముం దర్ధబిందువు తోఁచెడి స్థలములందలి యర్ధబిందువును నిత్యముగఁ బూర్ణముగ మార్ప నీసూత్రమారబ్ధమయ్యె నని గ్రహించునది. సంజ్ఞ 14 వికల్పవిధి యగుటంజేసి పక్షమున నర్ధబిందురూపమే నిల్చిపోవలసివచ్చుటఁబట్టియు 15 విధి దీర్ఘముమీఁద నిత్యముగ ఖండమునే నిల్పున దగుటంబట్టియు బహువచనసంయోగ మున హ్రస్వదీర్ఘములపై నర్ధమునకుఁ బూర్ణము నిత్యముగ విధింపఁబడె నని ప్రయోజనము

నెప్పునది. సంజ్ఞ 16 విధి బిందుమాత్ర ముండఁదగినతావుల సూచించెడి. 'అనఁటి+లు:'—తత్సమము 15 చేఁ బ్రకృతి తుదియికారమున కుకారమగును. 'అనఁటు+లు'—12 చే నుత్వలోపము రా 'అనఁట్లు' అని రూపము గావలసియుండ నిత్యముగఁ బూర్ణబిందువు దీనిచేఁ గూర్చి 'అనంట్లు' అని రూపము సిద్ధింపఁజేసెను. అనఁటి యనునది యఖండపదము. ఏకపద మని యర్థము. ఇది సిద్ధఖండము పూర్ణమగుట కుదాహరణము. ఇట్లే పనంట్లనుదాని ప్రక్రియం గమనించునది. 'పనఁటి' ఇది యికారాంతము గోఁటు:—ఇది యుదంతము. గోఁటు+లు:—12 చే నుత్వలోపము రా 'గోఁట్లు' అని గావలసియుండఁగ నిందలి యెల్లచో నమదళమునంజేసి దీర్ఘముమీఁదఁగూడ సంజ్ఞ 15 సూత్రమును బాధించి బూర్ణబిందు వయ్యెడిఁగాన 'గోంట్లు' అని రూప మగును. ఇది దీర్ఘము మీఁది సిద్ధఖండము నిత్యముగఁ బూర్ణ మగుట కుదాహరణము. ఇట్లే తేఁటి అనుదానికిఁ దేంట్లగు నని గ్రహించునది. ఏండ్లనునది యట్లే యేఁడను ప్రకృతినుండి గల్గినదిగ సంభావించునది. సమానపద మగుటంజేసి యివ్విధి హ్రస్వదీర్ఘములమీఁది సిద్ధఖండమునే నిండుసున్నగ మార్చునదిగాని సాధ్యఖండమును గా దని సామాన్యముగ నెఱుంగవలెను. మఱియు సమానపదములందలి వ్యాకరణప్రాప్తార్థము పూర్ణము గాకుండుటయు నిందులకు దృష్టాంతము. బహువచనశ్లిష్టములైన డలలలో లకారమున కలఘుళకారము గల్గుట నిర్వివాదము. లకారము స్థిరవర్ణమగుట నద్దానికిముందు బిందువు చూపట్టదుగాన (సంజ్ఞ 16 విధి) ళకారము గల్గినచో, బిందువుండెనేని యది చెడునోమో యని యనుమానమేని పడనక్కఱలేదు. డకారమునకు ముందె బిందు వుండిన నుండఁదగును. (సంజ్ఞ 16 విధి ననుసరించి) 12 చే నుత్వలోపము డకారాంతములకెల్ల బహుత్వమున సిద్ధించిన పక్షమున 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారము గలుగక తప్పదు. మఱియు 14 చే నుత్వలోపముగలుగనిపక్షమునను నలఘుళకారము డకారాంతములకు బహువచనమునఁ గలుగవలసియున్నది. ముందు బిందువుగల డకారముల కలఘుళకారము గల్గినచో సంజ్ఞ 16 విధి ననుసరించి బిందువు తొలఁగక తీరదు. కాన బిందువు ముందులేని డకారములకే 13-14 చే నగు నలఘుళకారము గలిగెడిఁగాని బిందువు సహజముగ ముందిడికొన్న డకారముల కలఘుళకారము గలుగ దని గ్రహింపవలసియున్నది. ఈరీతి ననుసరించి 'ఏఁడు; కాఁడు;' మొదలగు సిద్ధబిందుపూర్వకడవర్ణముల కలఘులళకారము 13-14 చే నయ్యెనేని డవర్ణము ముందుండుబిందువు లోపింపవలసివచ్చును గాన నిట్లు సిద్ధబిందువు ముందు తోఁచెడి డకారముల కలఘుళకారము 13-14 చే సిద్ధింప దనియు, 12 చే నుత్వలోపముం బొందిన పక్షమున 15 చే నిత్యముగ నర్ధము పూర్ణమై 'యేండ్ల' నియు నుత్వలోపాభావమున 'నేఁడు' లనియు నిట్లే 'కాఁడులు-కాండ్ల'నియు నగునుగాని 'ఏళ్లు-

కాళ్లను రూపములు గలుగ వనియు, దాన నలఘుళకారము నిట్టి బిందుపూర్వకడకారముల కాదేశించు వారిమతము (సంజ్ఞ 16 విధి) లక్షణవిరుద్ధ మగుటంజేసి యనాదరణీయ మనియు నేండ్లు కాండ్లను సీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము కాఁగా నలఘుళకారాదేశము (13-14 లచే నయ్యెడిది) నిర్బిందుకములకే గాని సబిందుకములకుఁ గలుగ దనియు ఫలితము గ్రహింపవలెను సామాన్యముగ నలఘుళకారము డ-ల-రలకే శాస్త్రముచే నగుటఁ గాననగును. అందు రలలు స్థిరము లగుటంజేసి యవి బిందుపూర్వకములు గాఁజాలవు. ఇఁక నొక డవర్ణమే బిందుపూర్వకము గాఁజాలిన దగుటంజేసి నిర్బిందువులకే గాని సబిందుకములకు డకారముల కిక్కార్యము గలుగ దని సూరి వివరించుట యావశ్యక మయ్యెను. దీర్ఘముమీఁది సబిందుకడకారములనే యుదాహరించినను హ్రస్వముమీఁదఁ గూడ నుండేని డవర్ణమునకు ముందు బిందువు తోఁచిన నట్టివానికిని నలఘుళకారము గలుగ దనియే గ్రహింపవలెను.

ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణ సలలువర్ణంబులకు బహువచనంబు పరం బగునపుడు పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౬.

కొడవలి - కొడవండులు. ఉల్లోపంబు - కొడవండ్లు - పక్షంబునం దలఘులకారంబు-కొడవళులు-కొడవళ్లు-కొడవలులు. రోఁకలిప్రభృతుల కిట్లు రూపంబు లెఱుంగునది. ఇల్లు-ఇండులు - ఇండ్లు-ఇల్లులు. ఇట్లు-కల్లు-పల్లు-ముల్లు-విల్లు శబ్దంబులకు రూపంబులు తెలియునది. మధ్యనిమ్నార్థకంబులయిన కల్లు-పల్లు శబ్దంబులును జెల్లు ప్రభృతిశబ్దంబులు ననౌపవిభక్తికంబు లగుటంజేసి వాని కీకార్యంబు లేదు.

టీ. 'ఔపవిభక్తికలీనామిల్లుక్బహుళం తత్రైవ డుశ్చ స్యాత్; సలలోర్బిందుయుతో డుర్వా' అనునవి మూలములు. ల్లు-లివర్ణములు తుదిని గల యౌపవిభక్తికశబ్దముల తుది లి-లువర్ణములకు బహుత్వమున బహుళముగ బిందువు ముందిడికొన్న డువర్ణ మాదేశ మగును. బహువచనమున నను సామాన్యోక్తి ననుసరించి యెల్లవిభక్తులందును బహువచనములం దగు నని యెఱుంగునది. 28 చే నగునవి యౌపవిభక్తికములు. ద్వితీయాద్యేకవచనప్రత్యయములకు ముందుండునవి గాన వీని కౌపవిభక్తికములను సంజ్ఞ గల్గె నని తోఁచెడి. మఱియు 'ఇ టి-తి' అనునవి ప్రకృతులగు ప్రత్యయములకు ముందు చేరునవిగాన నుపవిభక్తు లను పేరు గల్గియుండును. ఉపవిభక్తులే యౌపవిభక్తికము లనంబడును. వీనినిగూర్చి విస్తృతి 28 సూత్రపుఁడీకలో నరయునది. కొడవలి+లు:—

కొండవలిశబ్ద మాపవిభక్తికము. దీనితుది లివర్ణమునకు బిందుపూర్వకడువర్ణము బహువచనము పరముగా నీసూత్రముచేఁ గలుగ 'కొండవ+ండు+లు=కొండవండులు' అని రూపమగును. 12 చే డువర్ణము నుత్వమునకు లోపము పాక్షికముగఁ గలుగ 'కొండవండ్లు' అని రూప మేర్పడును. ఈవిధిచే బిందుపూర్వకడువర్ణము రానిపక్షమున 'కొండవలి+లు' అని యుండ తత్సమము 45 చే లివర్ణమునిత్వమున కుత్వము గలిగి 'కొండవలులు' అని యగును. పిదప 13 చే నుదంతమైన లువర్ణమున కలఘుళకారము గలుగ 'కొండవళులు' అని రూప మేర్పడును. ఆలఘుళకారము 13 చేఁ గలుగని పక్షమున 12 చేఁ బహుత్వమునఁ బ్రకృతితుది నున్న లువర్ణము నుత్వమునకు 12 చే లోపమును 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారమును గలుగుంగాన 'కొండవళ్లు' అని రూపము సిద్ధించును. కాఁగా బహువచనమున 'కొండవండులు - కొండవండ్లు - కొండవళులు - కొండవళ్లు-కొండవలులు' అని యైదురూపములు గల్గు ననియు, నిట్లే బహుత్వమునందెల్ల నిక్కార్యములు చూపట్టు ననియు, దాన 'కొండవండులను-కొండవండులచేత - కొండవండ్లను-కొండవండ్లచేత - కొండవళులను-కొండవళులచేత - కొండవళ్లను - కొండవళ్లచేత - కొండవలులను-కొండవలులచేత' నను మొదలగురూపములేర్పడు ననియు గ్రహించునది. ఇట్లే యాపవిభక్తిక మగు రోఁకలిశబ్దమునకు 'రోఁకండులు-రోఁకండ్లు-రోఁకళులు - రోఁకళ్లు-రోఁకలులు' అనురూపము లాయావిధులచేఁ గలుగుటను గమనించుకొనునది. ఈరీతిగనే యెల్ల లివర్ణాంతాపవిభక్తికముల ప్రక్రియను గమనించునది. సలలువర్ణము=లకారముతోఁగూడినలువర్ణము 'ల్లు' అనువర్ణ మని తాత్పర్యము.

ఇల్లు:—ఇది సలలువర్ణాపవిభక్తికశబ్దము. ఇల్లు+లు:—బహువచనము పరమగునపుడు 'ల్లు' అను ప్రకృతితుదిభాగమున కంతకును బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణ మాదేశము గాఁగ 'ఇండులు' అని రూపమగును. ఇట్లే యితర విభక్తుల బహువచనములందు 'ఇండులచేత' నను మొదలగు రూపము లగుటను గమనించునది. 12 చే బిందుపూర్వకడువర్ణము నుత్వమునకు లోపము గల్గినపక్షమున 'ఇండ్లు' అని రూప మగును. ఇట్లే యుత్వలోపపక్షమున 'ఇండ్లను-ఇండ్లచేత' అను మున్నగురూపము లేర్పడుటను దెలిసికొనునది. తెలుఁగున బిందుపూర్వకస్థిరము లేమిఁ జేసియు; సంయుక్తాంతమగుటఁ జేసియు, బిందుపూర్వకడకారమునకు ళాదేశము 13-14 చేఁ గలుగ దని గ్రహించునది. 'ఇల్లులు' అనియే, బిందుపూర్వక డవర్ణము గలుగని పక్షమున రూపము సిద్ధించెడి. 13-14 సూత్రములందుఁ గ్రమముగ 'అసంయుక్తంబులై, అద్విరుక్తంబులైన' అను దళములు గూర్పఁబడి యుండుటచే నిట్టిసంయుక్తాంతముల కుత్వలోపమునుగాని తన్మూలమున నగు నలఘుళకారాదేశముగాని సంభవింపవుగాన 'ఇళ్లు' అనురూప మీవిధిచే బిందుపూర్వక డువర్ణము రానిపక్షమునను సిద్ధింప దని ఫలితమును గ్రహింపవలెను. మద్యముం జెప్పని

కల్లుశబ్దమునకును, బల్లమును బోధింపని పల్లుశబ్దమునకును, గంటకమును జెలిపెడు ముల్లుశబ్దమునకును, ధనురర్థకమగు విల్లుశబ్దమునకును, నౌపవిభక్తికము లగుటంజేసి యీవిధిచేఁ బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణము బహుళముగఁ గలిగి క్రమముగ 'కందులు - పందులు - ముందులు-విందులు' అను రూపములు సంభవించు ననియు, 12 చే నుత్వలోపము గలిగి 'కండ్లు - పండ్లు - ముండ్లు - విండ్లు-' అని రూపములు సిద్ధించు ననియుఁ దెలియవలయును. పైని వివరించినప్రకారము ద్విరుక్తాంతము లగుటకతన వీని కలఘుళకారము సిద్ధింపదు. కల్లును జెప్పెడు కల్లుశబ్దమును బల్లమును బోధించెడి పల్లుశబ్దమును ఔల్లు మొదలగుశబ్దములును నౌపవిభక్తికములు గామింజేసి యవ్వాని కీవిధిచే బిందుపూర్వక డువర్ణము సంభవింప దనియు, దాన వానికి 'కల్లులు - పల్లులు - ఔల్లులు' అనియే రూపము లేర్పడు ననియు, ద్విరుక్తాంతము లగుటంజేసి యుత్వలోపాలఘుళకారములును గలుగ వనియు, మద్యనిమ్నార్థకములను నీ క్రిందిసూరివివరణమున కభిప్రాయము మద్యనిమ్నార్థకములు గాని కల్లు పల్లు మొదలగువానికి ద్వితీయాద్యేకవచనములందు 'కంటిని - పంటిని-ముంటిని-వింటిని.' అను మున్నగు 'ంటి' అను నౌపవిభక్తికప్రత్యయము గలిగెడిఁ గాన నయ్యవి యౌపవిభక్తికము లని యెఱుంగవలయును. మద్యనిమ్నార్థకములకుఁ గల్లు నిల్లుశబ్దములకుఁ 'గల్లును-బల్లును' ననియే ద్వితీయాద్యేకవచనములందు రూపములు గుదిరెడిఁగాన నవి యనౌపవిభక్తికము లయ్యెను. కల్లు=కన్ను:—ఈయర్థమునను గండులను ప్రయోగము క్వాచిత్కము ఇల్లు మొదలగు లకారసంయోగాంతములకు ప్రకీర్ణ 8 చే జడ్డకు లోపము గల్గినపక్షమున (ఇలు+లు) 12 చే నుత్వలోపము గలిగి 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారము సిద్ధించి బహుత్వమున 'ఇళ్లు - ఇళ్లను' మున్నగురూపములును బక్షమునఁ గలుగుట కవకాశ మగపడెడి. సామాన్యముగ బిందు వన్న బిందుద్వయము గలుగ వలయునుగానఁ బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణ మని యనవలసివచ్చె నని గ్రహించునది. బహువచనము పరమగునపుడె యీవిధి యగుటచేతను, నికారాంతములును బహుత్వమునఁ దత్సమము 45 చే నదంతములు గాఁదగుటచేతను, 'ండీ' అని మాత్రమాదేశించినఁ జాలు నని తోఁచెడి.

ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యం బయి బహువచనంబు నెనయు. ౧౭.

కొండవంక్లులు - కొండవంక్లులను - కొండవళ్లులు - కొండవళ్లులను
ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబులు గ్రహించునది.

టీ. 'అపి సంయుక్తసమాప్తౌ భూయోఽంతే లుః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్' అనునది మూలము. కొలఁదిచోటులందు ప్రాతిపదికము తుదియక్షరము బహువచనముతోడఁ

గలిసికొనియు మరల బహువచనప్రత్యయమును బొందుటయుఁ గలదు. అనఁగా బహువచనముతోడఁ గూడికొనినదే నామమై బహువచనప్రత్యయమును బొందు నను భావము బహుత్వమునం దె యిట్లగుట యని గ్రహించునది. బహువచనముతోడఁ బ్రకృతితుది యక్షరము సంయోగించుటం జేసి మరల బహువచనప్రత్యయము వ్యవహారమునఁ గుదిరె ననఁ దగును. బహుత్వబోధకప్రత్యయముపై మఱల నట్టిదె యగుట వ్యాకరణమార్గ విరుద్ధవిషయ మగుటచే బహుత్వమున బహువచనశ్లిష్టమునె నామముగా నిరూపించి బహువచనప్రత్యయము నద్దానికి విధించుట లాక్షణికసంప్రదాయ మయ్యె నని గ్రహించునది. 'కొడవండ్లు':—ఇది 16 చేఁ బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణము నంది 12 చే నుత్వలోపము నంది సంశ్లిష్టబహువచనాంత మైనశబ్దము. దీనిపై మరల బహువచన ప్రత్యయ మీవిధిచే గలుగ 'కొడవండ్లులు' అను రూపము సిద్ధించెడి. ఇట్లే ద్వితీయాదివిభక్తులందును బహుత్వమునఁ దత్తద్విభక్తులును లడాగమమును సిద్ధింప 'కొడవండ్లులను' మున్నగురూపములు గలుగును. కొడవళ్లు:—ఇది 12 చే నుత్వలోపమును 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారమును బొందిన సంశ్లిష్టబహువచనాంతము. దీని కీవిధిచే మరల బహువచనప్రత్యయాదులు చేర 'కొడవళ్లులు - కొడవళ్లులను' అను రూపములు సిద్ధించును. ఇట్లే యితర విభక్తులందు బహుత్వమున సంశ్లిష్టబహువచనాంతము మీఁద బహువచనప్రత్యయాదులు గలుగుటను గమనించునది. ఇట్లు బహుత్వమున సంశ్లిష్టబహువచనతుల్యములు గాఁదగువానికెల్ల మరల బహువచనప్రత్యయమును సంభవింపఁజేయక మహాకవిప్రయుక్తములై యగపడువానికి మాత్రమే యివ్విధిచే బహువచనమును సంశ్లిష్టబహువచనాంతముమీఁద గూర్చి సాధుత్వమును సంపాదింపవలె నని 'ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబుల గ్రహించునది' అను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. కోడండ్రురు-అం డ్రురు - పీండ్రురు అని సంశ్లిష్టబహువచనాంతములమీఁద మరల బహువచనప్రత్యయము గల్గిన ప్రయోగములు భారతాదులందును గనఁబడెడి. సంశ్లిష్టబహువచనాంతము మీఁదనే గాక సహజబహువచనాంతముమీఁదఁగూడ 'చూపఱులు, వేడుకకాఱులు' అని మరల బహువచనప్రత్యయను గ్రంథములఁ గానంబడియెడి.

కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజ్జగు; బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగ నగు. ౧౮.

కలఁకు - కలను - కలఁకులు. కలను - కెలను - కొఱను - కొలను-గసను - నెఱను - మ్రాను - వరను - వఱను ఇవి కలన్వాదులు.

టీ. 'స్వంతానాన్నామ్నః కుజ్నోర్బహువచనే' అనునది మూలము. కలను మొదలగు నువర్ణము తుదిని గలశబ్దముల తుదినువర్ణమున కేకవచనము పరముగా వికల్పముగను,

బహువచనము పరముగా నిత్యముగను 'కుజ్' అను నదాదేశమగును. 'కుజ్':—ఇందు ఉకారము లోపించెడిఁ గాన నది జిత్తగును. 'జిత్తు బిందుపూర్వంబగు' నను విధానముచే నది బిందువు ముందిడికొని కలుగును (ఁకు; ంకు) హ్రస్వముమీఁద నైన రెండుబిందువులును దీర్ఘములపైనైన యర్ధబిందువును గలుగు ననుట పునరుక్తము. కలను:—దీనితుది నువర్ణమున కేకత్వమున 'కుజ్' అను నీవిధిచే సిద్ధించినపక్షమున 'కలఁకు; కలంకు' అనియు, 'కుజ్' అనునది గలుగనిపక్షమునను, స్త్రీసమము గానఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలిగి 'కలను' అనియు రూపములేర్పడును. ఇట్లే హ్రస్వముమీఁద నువర్ణమునకు 'కుజ్' అనునది వికల్పముగ నాదేశమైన రూపముల ప్రక్రియ నేకత్వమున నెల్ల విభక్తులందును గమనించునది. కలను+లు:—బహుత్వమున నీవిధిచే కుజ్జు నిత్యముగ నగుంగాన 'కలఁకులు; కలంకులు' అను రూపములే సిద్ధించును గాని కలనులను మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగ వని గ్రహించునది. ఇట్లే బహుత్వమున నెల్లవిభక్తులందును కలంకులను; కలఁకులను; కలఁకులచేత; కలంకులచేత మున్నగురూపములందు కుజ్జు నిత్యముగ నగుటను గమనించునది. మ్రాను:—ఇందుఁ దుది యున్న నువర్ణము దీర్ఘముమీఁదిది గాన 'మ్రాఁకు' అని నువర్ణమునకు ముందర్ధబిందువే గలుగుటను గమనించునది. 'మ్రాను - మ్రాఁకు' అని యేకత్వమున నిట్లు వికల్పముగను, 'మ్రాఁకులు; మ్రాఁకులను' అని బహుత్వమున నిత్యముగను, కుజ్జు గల్గుటను గ్రహించునది. 'ముసలిమ్రానుల్' అని వసుచరిత్రకర్త తురుష్క - జీర్ణవృక్షముల బోధించువాఁడై మ్రాఁకులం జెప్పుపక్షమున (బహుత్వమున) నిత్యముగఁ గాఁదగు కుజాదేశమును గణింపక ప్రయోగించిన ప్రయోగమొం డగపడెడి. ఇవి కలన్వాదు లనుటంజేసి యిది యాకృతిగణము గా దనియు వీనికే గాని యితరముల కిక్కార్యమును గూర్పరా దనియు గ్రహించునది.

అట్లు రేను గోను శబ్దంబుల నువర్ణంబు గుజ్జగు. ౧౯.

రేఁగు - రేను - రేఁగులు. గోఁగు - గోను - గోఁగులు.

టీ. కలన్వాదుల నువర్ణమునకు కుజాదేశ మేకత్వమున వికల్పముగను బహుత్వమున నిత్యముగను నగునట్లే రేను గోను శబ్దములతుది నువర్ణమునకు గుజాదేశ మగును. 'గుజ్' అనునది జిత్తుగాన బిందుపూర్వకమై యగును. రేనుగోనుల నువర్ణము దీర్ఘముమీఁదిది గాన దానికగు గుజాదేశ మర్ధబిందుపూర్వకమైయే యగును. రేను:—దీనిచే నేకత్వమున గుజాదేశ మైనచో 'రేఁగు' అని రూప మగును. గుజాదేశము గానిపక్షమున 'రేను' అనియే యుండును. ఇట్లే గోనుశబ్దమున నేకత్వమున 'గోఁగు - గోను' అనియు, బహుత్వమున గోఁగు లనియు రూపము లేర్పడెడి. 'కుజ్, గుజ్' అని తెలుఁగు లాక్షణికు లాదేశించినవానిని భాషాతత్త్వవిమర్శకులు 'కల్, గళ్' అను బహు

వచనప్రత్యయముల యాదిమభాగము లనియుఁ, గావుననే బహుత్వమున నివి నిత్యముగఁ జూపట్టు ననియు, నేకత్వమునఁ బై బహువచనప్రత్యయములందలి కగలను భాగములం గూడ శబ్దసహజములుగ గ్రహించుటంజేసి (అనుచితవిభాగమునంజేసి) రేఁగు, కలఁకు మొదలగు రూపములు పక్షమునఁ గుదిరె ననియు, రే-గో అనునవే ప్రకృతు లనియు, నడుమ నువర్ణము సంబంధార్థప్రకాశక మనియు నంద్రు. సామాన్యముగ శుద్ధాంధ్ర మునఁ బ్రథమారూపమే ప్రాతిపదికము గాని ప్రత్యయయోగముచేఁ బ్రథమారూప మేర్పడుట సహజము గామిఁ బైవిమర్శకుల యమ్మాట సయుక్తిక మన నొప్పెడి. 'కేషాంచిన్నాంతశబ్దానాం కుస్స్యాద్గుశ్చార్ధబిందుకః' అను నాథర్వణము నూఁతగఁగొని యీ సూత్రము సూరి రచించెను. కుక్-గుగాదేశములు సమాసములందును గలిగెడి.

బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను శబ్దంబుల నువర్ణంబు లోపించు. ౨౦.

చేను - చేలు. పేను - పేలు. మీను - మీలు.

టీ. 'కుత్రచిన్నలోపశ్చ' అనునది మూలము. బహుత్వమున చేను-పేను-మీను శబ్దములతుది నువర్ణమునకు నిత్యముగ లోపము గలుగును. చేను+లు:—దీనిచే నువర్ణము లోపింప 'చేలు' అని రూప మగును. ఇట్లే 'పేను+లు=పేలు; మీను+లు=మీలు' అని రూపములు సిద్ధించెడి. ఈరీతిగనే చేలను - చేలచేత, పేలను - పేలచేత, మీలను - మీల చేత మున్నగు బహువచనరూపముల సాధించికొనునది. ఏకత్వమున చేను మున్నగు రూపములగు నని గ్రహించునది. 'చేనులను' అను మొదలగురూపము లలాక్షణికము లని ఫలితము సెప్పునది. ఇవ్విధి సమాసములందుఁ గలుగదు.

బహువచనంబు పరంబగునపుడు రేయి ప్రభృతుల తుదియక్షరంబు లోపించు. ౨౧.

రేయి - రేలు. ఱాయి - ఱాలు. వేయి - వేలు. వ్రాయి - వ్రాలు. ఇత్యాదులు. ఈ లోపంబు సమాసంబులందును జూపట్టెడు. రేరాజు మగఱాపతకము - వేవెలుఁగు.

టీ. 'కేషాంచిద్యంతశబ్దానాం.........వర్ణస్యాంత్యస్య లోపస్స్యాల్లులయోః ప్రాయశః క్వచిత్.' అను నాథర్వణము మూలము. బహుత్వమున రేయి మొదలగు శబ్దముల తుదివ్రాయి నిత్యముగ లోపించును. రేయి+లు:—దీనిచే 'యి' అను తుదియక్షరము లోపింప 'రేలు' అని రూప మేర్పడును. ఇట్లే యిందలి యుదాహృతులతుది నున్న యివర్ణములకు బహుత్వమున నీవిధిచే నిత్యముగ లోపము గలుగ 'ఱాయి+లు = ఱాలు;

వేయి+లు=వేలు; వ్రాయి+లు=వ్రాలు' అను రూపములు సిద్ధించెడి. ఇట్లంత్యవర్ణలోపము నందఁదగు వానినెల్ల నిందుఁ జేర్చి సాధింపవలెను. ఇట్లు తుదియక్షరలోపము వ్యస్తము ననే గాక సమాసాంతర్గతములైన యాయా శబ్దములందును గలుగుట ప్రయోగానుసారముగ గమనించునది. రేయి+రాజు:—ఇందు మొదట నున్న రేయిశబ్దము తుదియక్షరము లోపించి 'రేరాజు' అనురూప మయ్యెను. మగఱాయి+పతకము:—ఇందు ఱాయి శబ్దము తుది వ్రాయి లోపించి 'మగఱాపతకము' అను రూపము సిద్ధించెను. వేయి+వెలుఁగు:—ఇందుఁ దుదివ్రాయి లోపించి 'వేవెలుఁగు' అను రూపము గలిగెను. క్రమముగ నిష్పాఁడును దత్పురుషకర్మధారయ బహువ్రీహు లగుటంజేసి సమాసములందును వను మూలమునందలి బహువచనమునకు సారస్యము సంభవించెడి. ఇవియెల్లను 'యి' అను వదంతమందుఁ గల శబ్దములే గాన రేయి ప్రభృతులను పదమునందలి ప్రభృతిశబ్దముచే యివర్ణాంతములే బోధ్యములయ్యెడి. 'ఱాయి+లు' అనునపు డంతిమాక్షరలోపము నిత్యమగుటంజేసియు, నింకొక లకారము సంభవింప నవకాశము లేమింజేసియు, ఱాళ్లను వ్యవహార మలాక్షణిక మయ్యెడి. సంశ్లిష్ట బహువచనాంతముమీఁదనే గాని మరల బహువచనప్రత్యయము చూపట్టమింజేసియు ఱాళ్లను దపరూపమే యయ్యెడి.

బహువచనంబు పరంబగునపు డావుప్రభృతుల తుది యక్షరంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౨౨.

ఆవు - ఆలు - ఆవులు. జాము - జాలు - జాములు. చుట్టము - చుట్టలు - చుట్టములు. మీసము - మీసలు - మీసములు.

టీ. బహువచనము పరముగాఁగ 'ఆవు' అను మొదలగుశబ్దముల తుదివర్ణమునకు లోపము వికల్పముగ నగును. ఇందుఁ బ్రభృతిశబ్ద మావుశబ్దమునుబట్టి వువర్ణాంతము లనే బోధించునదిగ గ్రహింపక యంతిమాక్షరలోపమును బహుత్వమున వికల్పముగ నందఁదగు వివిధవర్ణములు తుదినిగల శబ్దములనెల్ల దీనికి గుఱిగఁ జేయఁదగు నని యిందలి యుదాహరణములంబట్టి గ్రహింపవలెను. ఆవు+లు:—దీనిచే బహువచనము పరముగా వులోపము గాఁగ 'ఆలు' అనురూప మగును. వులోపము గలుగనిపక్షమున 'ఆవులు' అని యగును. ఇట్లే 'జాలు - జాములు' అను రూపముల ప్రక్రియను జాము శబ్దమునుండి యూహించి కొనునది. ఈరీతిగనే బహుత్వమున మిగిలిన విభక్తులందు ఆలను - ఆవులను మొదలగురూపముల సిద్ధిని గమనించునది. చుట్టము+లు:—ఇది నపుంసకసమము గాన మువర్ణకాంత మైయుండును. బహుత్వమున ములోపము గలుగ 'చుట్టలు' అనియు, ములోపము గలుగనిపక్షమున 'చుట్టములు' అనియు వలసినఁ దత్సమము ౬౩ చే 'చుట్టాలు' అనియు రూపములు గలిగెడి. ఇట్లే 'మీసలు - మీసములు -

మీసాలు' అను రూపములు సిద్ధించెడి. 'మీసాలపై లేనియల్' అని మనుచరిత్ర ప్రయోగము. వృత్తియందుఁ బూర్వపదమగునపుడును నావు శబ్దము తుదివ్రాయి లోపించుటయు నద్దానికిఁ బరుషములు పరములగునపుడు నుమాగమమగుటయుఁ, బరుషములు సరళము లగుటయు నర్ధబిందువు ద్రుతమునకుఁ గలుగుటయును, సరళస్థిరములు పరములగునపు డంత్యవర్ణలోపము మాత్ర మగుటయుఁ బాక్షిక మని గ్రహించునది. 'ఆఁబెయ్య - ఆఁదోఁక - ఆదూడ - ఆలగాపరి' అని ప్రయోగము లగపడెడి.

ఇయకుమాఱుగా నామాంతంబున కెత్వంబు బహుళంబుగా నగు.

కన్నియ-కన్నె. జన్నియ-జన్నె. వన్నియ-వన్నె. కొంచియము - కొంచెము. కొండియము-కొండెము. బహుళగ్రహణముచే సందియము కాఁకియ మొదలగుశబ్దంబులం దెత్వము లేదు. ఇయశబ్దంబునం దికారలోపంబు గొందఱు వక్కాణించిరి. అయ్యది ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు. ముత్తియశబ్దంబునందు మాత్ర మిత్వలోపంబు గానంబడియెడి. ముత్తియము - ముత్తెము - ముత్యము.

టీ. 'ఏదంతతా చ నామ్నామన్యతరస్యామియాంతానామ్' అను చింతామణి సూత్రమును, దానిని వివరించు 'ఇయాంతత్వే కుత్రచిత్స్యాదేత్వం యశ్చాపి తద్భవే, లఘుస్స్యాదపి చ సంయుక్త ఇతి కేషాంచిదీరణా.' అను నాథర్వణమును మూలములు. ఆచ్ఛిక శబ్దములందలి 'ఇయ' అను భాగమునకు 'ఎ' అనునది బహుళముగ నాదేశమగును. కన్నియ:—ఇందుఁ దుదిభాగ మగు 'ఇయ' అను దాని కెకార మాదేశముగాఁగ 'కన్న్-ఎ = కన్నె' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణముల ప్రక్రియను గమనించునది. ఏకత్వమునను బహుత్వమునను నీ యెత్వము బహుళముగఁ గల్గు నని గ్రహించునది. సూత్రమున బహుళపదము గూర్చుటం జేసి 'సందియ - కాఁకియ' అను మొదలగు శబ్దముల తుది నున్న యియ కెత్వము సిద్ధింప దని 'బహుళగ్రహణముచే' నను క్రింది సూరి వివరణమున కభిప్రాయము నిత్యముగఁ బ్రవర్తింపకుండుట యను బహుళప్రయోజన మని గ్రహించునది. కొందఱు లాక్షణికు లియాంతశబ్దములందలి యికారమునకును బక్షమున లోపము గల్గనగునని యని రనియుఁ(కన్నియ:—కన్న్ + య=కన్న్య:—జడ్డకు లోపము కన్య) గాని యట్టి రూపములు ప్రాచీనకవిప్రయుక్తములై బహుళముగ నగపడమింజేసి యికారలోపమును జెప్పెడి లాక్షణికుల యమ్మాట యనాదరణీయ మనియు నయ్యది యను సూరి యీక్రిందఁది వివరణమున కభిప్రాయము. (మృగ్యము=వెదుకఁదగినది-కానవ్యవహృతము) ఒక్క ముత్తియ శబ్దమునకు మాత్ర మిత్వలోపము ప్రయోగసిద్ధమై ముత్య మని

యగపడుచుండుటచేఁ బైలాక్షణికోక్తి యిద్దానివిషయమున మాత్రమే యంగీకరింప నగు నని 'ముత్తియశబ్దమునందు మాత్ర' మను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఇత్వలోపము గలిగినపిదప-ముత్తియ శబ్దమునందలి జడ్డకుఁ బ్రకీర్ణము 8 చే లోపము గలుగుటను గమనించునది. ప్రౌఢవ్యాకర్త 'ముత్తియశబ్దేతరంబునకును దఱచుగ నిత్వలోపము గానంబడియెడి' నని 'దివ్విఁయ+ఆఱుపు=దివ్వాఱుపు-కళ్లియము = కళ్యాల-పళ్లియము = పళ్యము-వీడియము=వీడ్యము' అను మొదలగువాని నుదహరించి ముత్తియశబ్దంబునందు మాత్రము సూరి వాక్యమును సవరించినాఁడు. ఇట్లిత్వలోపము గలిగిన చోటులందు జడ్డ తోఁచెనేని పూర్వము తెల్పినప్రకారము ప్రకీర్ణము 8 చే జడ్డలోపము గల్గు నను టను స్మరించుకొనునది. కాని యిట్టి యిత్వలోపము గల్గిన ప్రయోగములు భారతాదిప్రాచీనకావ్యసిద్ధములు గామిఁ జేసి సూరి యుపేక్షించె నని తోఁచెడి. కాఁగాఁ బ్రయోగానుసారముగ నిత్వము గలుఁగుటను నిత్వలోప మగుటను గమనింపవలెనుగాని యియాంతశబ్దములం దెల్ల నీవిధులం గూర్పరా దని గ్రహించునది. ఇత్వలోపమునకు 'నెయ్యపుఁగన్యకలననవాలుఁదూపులఁ' అను రాఘవపాండవీయప్రయోగము గన్పట్టెడి. భారతార్థమున 'నెయ్యపుఁగన్యకల' అని ఎఱుఁగవలెనుగాన రామాయణార్థమునఁగూడ నద్దానిని గన్య యనుశబ్దముగనే భావింపక తీరదు. ఆపక్షమున నది కన్నియశబ్దమున కిత్వలోపముచేఁ గల్గినదిగ నంగీకరింపక తప్పదు. ఆచ్ఛికశబ్దములందలి యియ · యనుదాని కెత్వ మాదేశ మగు నను సామాన్యోక్తిఁ జేసి తుది నున్నదానికే గాక నడుమ నున్న దానికిని నీయాదేశము గలుగనగు ననియు దాన బరియాచకమునకుఁ బరేచక మనియు నిత్వలోపము గల్గిన బర్యాచక మనియు రూపాంతరములు గలుగవచ్చు ననియు లాక్షణికుల యాశయము. మూలమున నీసూత్రమున బ్రాతిపదికములకే యిద్విధాన మని తెలిపెడి. కాని యాచ్ఛికక్రియలందును నిక్కార్యము గల్గుట ప్రయోగదృష్ట మని వ్యాఖ్యాతల యాశయము. (కదియఁబడె = కదెంబడె.)

సర్వనామప్రకరణము

వాక్యమున నామవాచకమునకు బదులుగా వాడఁబడునది సర్వనామము. ఏదేనొక పదార్థమును గాని పదార్థములను గాని తెల్పునది నామవాచకము. ఒకదానికిఁ బేరైనశబ్ద మని భావము. ఒక వాక్యమున నామవాచకము నావృత్తము చేయవలసివచ్చిన యెడల మరల నద్దానినే పునరుక్తముగ నావృత్తి చేయ నక్కఱ లేకుండ దానికి బదులుగ వాడఁబడునది సర్వనామము. విశేష్యపునరుక్తిదోషమును దలఁగింప సర్వనామము ప్రయోగింపఁబడు నని తాత్పర్యము. 'సర్వనామము = ఎల్లనామములకు బదులుఁగ నగు నామము. ఎల్లనామములకు బదులుగ వాడఁబడునది సర్వనామము గావుననే సర్వనామ ముపసర్జన మగుటయు నొకదానికి సంజ్ఞ యగుటయు సంభవింపవు.

అన్నిప్రభృతులు సర్వనామంబులు. ౨౮.

అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు-పలు-ఆ-ఈ-ఏ-నీ-నా-మన-తా సంఖ్యావాచకంబులు - అన్నిప్రభృతులు. వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదాహరించెద. వీనిలో డుమంతంబులకెల్ల న్వాగమంబు పూర్వోక్తంబు స్మరించునది. బహువచనలకారంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును బ్రథమాబహువచనంబునకుం బోలె నెఱుంగునది. విశేషాకారంబులు గలిగెనేనిఁ గొండొకచో ద్వితీయవఱకును గొండొకచోఁ దృతీయయం దొక్క రూపంబు వఱకును రూపభేదంబులు వక్కాణించెద. శేషం బూహించునది. అన్ని మొదలగుశబ్దంబు లాఱును ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులును మహదర్థంబులు బహువచనాంతంబు లగు-అమహదర్థంబు లేకవచనాంతంబు లగు. ఇందు నీ మొదలగు నాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులం దుల్యరూపంబు లయియుండు.

మ-అనునది మహదర్థమనుటకు, అ-అనునది యమహదర్థ మనుటకు, ప్ర-మొదలయినవి ప్రథమాదివిభక్తులకును సంకేతములుగా నిందు గ్రహించునది.

మ. అ.

సర్వతావదర్థకము

ప్ర. { అందఱు / అందోఱు } ... అన్ని.

ఇయదర్థకము.

ప్ర. ఇందఱు ... ఇన్ని.

కియదావదర్థకము.

ప్ర. ఎందఱు ... ఎన్ని.

కతిపయార్థకము.

ప్ర. కొందఱు ... కొన్ని.

బహ్వర్థకము.

ప్ర. { పెక్కండ్రు / పెక్కురు } పెక్కు. దీనికి బహువచనముం గలదు పెక్కులు

ఈశబ్దంబు లౌపవిభక్తికంబు లగుటం జేసి - అన్నిటి - అన్నింటి - ఇన్నిటి - ఇన్నింటి - ఎన్నిటి - ఎన్నింటి - కొన్నిటి - కొన్నింటి - పెక్కిటి - పెక్కింటి - యను రూపంబులు ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబు లగునప్పు డమహత్త్వంబునం దగు నని తెలియునది.

బహ్వర్థకము.

ప్ర. { పలుగురు / పలుగుండ్రు } అమహత్త్వంబున దీనికి వ్యస్త ప్రయోగంబు లేదు.

మ.

తదర్థకము.

ప్ర. వాఁడు ... వారు / వారలు / వాండ్రు

ద్వి. వానిని ... వారిని / వారలను / వాండ్రను

అ.

ప్ర. అది ... అవి.
అద్ది ... అవ్వి.
ఆయది ... ఆయవి.
అయ్యది ... అయ్యవి.

ద్వి. దానిని / ఆదానిని / అద్దానిని ... వానిని

మ.

ఇదమర్థకము.

ప్ర. వీఁడు ... వీరు / వీరలు / వీండ్రు.

ద్వి. వీనిని ... వీరిని / వీరలను / వీండ్రను.

అ.

ప్ర. ఇది ... ఇవి.
ఇద్ది ... ఇవ్వి.
ఈయది ... ఈయవి.
ఇయ్యది ... ఇయ్యవి.

ద్వి. దీనిని / ఈదానిని / ఇద్దానిని ... వీనిని.

మ.

యత్కిమర్థకము.

ప్ర. ఏఁడు ... ఏరు.
ఏవాఁడు ... ఏవారు / ఏవారలు / ఏవాండ్రు
ఎవ్వాఁడు ... ఎవ్వారు / ఎవ్వారలు / ఎవ్వాండ్రు
ఎవ్వఁడు ... ఎవ్వరు / ఎవ్వండ్రు
ఎవఁడు ... ఎవరు / ఎవండ్రు

ఏనిని ... ఏరిని.

ద్వి. ఏవానిని ... ఏవారిని / ఏవారలను / ఏవాండ్రను
ఎవ్వానిని ... ఎవ్వారిని / ఎవ్వారలను / ఎవ్వాండ్రను
ఎవ్వనిని... ఎవ్వరిని / ఎవ్వండ్రను.
ఎవనిని ... ఎవరిని / ఎవండ్రను.

అ.

ప్ర.	ఎది	...	ఎవి.
	ఏది	...	ఏవి.
	ఎద్ది	...	ఎవ్వి.
	ఏయది	...	ఏయవి.
	ఎయ్యది	...	ఎయ్యవి.

ద్వి.	దేనిని	...	వేనిని
	ఏదానిని	...	ఏవానిని
	ఎద్దానిని	...	ఎవ్వానిని

మహతి వాచ్యం బగునే నేకత్వంబున యత్కిమర్థకశబ్దంబు-ఎవ్వరిత-ఎవ్వర్త-ఎవ్వత-ఎవరిత - ఎవర్త-ఎవత-ఎవ్వరిత - ఎవ్వర్తి-ఎవ్వతి ఎవరితి-ఎవ్వర్తి-ఎవతి-ఎవ్వరితె-ఎవ్వర్తె-ఎవ్వతె-ఎవరితె-ఎవర్తె-ఎవతె - ఎవ్వర్తుక-ఎవ్వతుక - ఎవర్తుక - ఎవతుక అని యిరువది రెండురూపంబులు వడయు.

తదాదులు మూఁడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం బూజ వివక్షించునప్పుడు అతఁడు-ఆతఁడు, ఇతఁడు-ఈతఁడు; ఎతఁడు - ఏతఁడు - అను రూపంబులు వడయు. మహతీవాచకంబులు. ఆమె - ఆపె - ఆకె; ఈమె-ఈపె-ఈకె; ఏమె-ఏపె-ఏకె అను రూపంబులు వడయు.

యుష్మదర్థకము.

ప్ర. నీవు / ఈవు ... మీరు. / మీరలు. / ఈరు. / ఈరలు.

ద్వి. నిన్నును... మిమ్మును.

తృ. నీచేతను... మీచేతను

అస్మదర్థకము.

ప్ర. నేను / ఏను ... మేము / నేము / ఏము

ద్వి. నన్నును ...మమ్మును

తృ. నాచేతను ...మాచేతను

ఉభయార్థకము.

నిత్యబహువచనాంతము.

ప్ర. మనము.

ద్వి. మనలను.

తృ. మనచేతను-మనలచేతను.

ఆత్మార్థకము.

ప్ర. తాను... తాము. / తారు. / తమరు.

ద్వి. తన్నును...తమ్మును.

తృ. తనచేతను...తమచేతను.

ఇంక సంఖ్యావాచకంబులు వక్కాణించెద.

మ.

ఏకార్థకశబ్దము.

ప్ర.

ఒకఁడు ... { ఒకరు. / ఒకండ్రు.

ఒకొఁడు ... { ఒకొరు. / ఒకొండ్రు.

ఒక్కఁడు ... { ఒక్కరు. / ఒక్కండ్రు.

ఒక్కొఁడు ... { ఒక్కొరు. / ఒక్కొండ్రు.

ఒకరుఁడు ... { ఒకరులు. / ఒకళులు. / ఒకళ్లు.

ఒకొరుఁడు... { ఒకొరులు. / ఒకొళులు. / ఒకొళ్లు.

ఒక్కరుఁడు ... { ఒక్కరులు. / ఒక్కళులు. / ఒక్కళ్లు.

ఒక్కొరుఁడు ... { ఒక్కొరులు. / ఒక్కొళులు. / ఒక్కొళ్లు.

ఒకరువుఁడు ... ఒకరువులు.

ఒకొరువుఁడు ... ఒకొరువులు.

ఒక్కరువుఁడు ... ఒక్కరువులు.

ఒక్కొరువుఁడు... ఒక్కొరువులు.

ఒరుఁడు .. ... ఒరులు.

ఒరువుఁడు ... ఒరువులు.

ఒండు ... { ఒండులు. / ఒండ్లు.

ఒడ్డు ... { ఒడ్డులు. / ఒడ్లు.

ద్వితీయాది విభక్తిరూపంబు లూహించుకొనునది.

అ.

ప్రథమైకవచనాంతములు.

ఒకటి - ఒకొంటి - ఒక్కంటి - ఒక్కొంటి - ఒక్కటి - ఒకఁతు - ఒకొఁడు - ఒక్కఁతు - ఒక్కొఁడు - ఒండు. ఈశబ్దంబునకు సంఖ్యావాచకంబునకు బహువచనంబు లేదు.

దీనికి మహతి వాచ్యంబగునప్పుడేకత్వంబున వక్ష్యమాణరూపంబు లెఱుంగునది.

మహత్యర్థకము.

ఒకరిత - ఒకర్త - ఒకర్తు - ఒకర్తుక ఒకత-ఒకతుక - ఒకొరిత - ఒకొర్త-ఒకొర్తు-ఒకొర్తుక-ఒకొత - ఒకొతుక - ఒక్కరిత - ఒక్కర్త - ఒక్కర్తు-ఒక్కర్తుక-ఒక్కత - ఒక్కతుక-ఒక్కొరిత-ఒక్కొర్త-ఒక్కొర్తు-ఒక్కొర్తుక-ఒక్కొత - ఒక్కొతుక ఒకరితి-ఒకర్తి-ఒకతి-ఒకొరితి - ఒకొర్తి-ఒకొతి-ఒక్కరితి-ఒక్కర్తి-ఒక్కతి-ఒక్కొరితి-ఒక్కొర్తి-ఒక్కొతి ఒకరితె-ఒకర్తె-ఒకతె - ఒకొరితె - ఒకొర్తె-ఒకొతె-ఒక్కరితె-ఒక్కర్తె

ఒక్కఁతె - ఒక్కరితె - ఒకొ్కఁఱ్తె - ఒకొ్కఁతె - ఒఱ్త - ఒఱ్తి - ఒకఱ్తె - ఒకఱ్తుక.

ఇంక ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులు ప్రథమాంతరూపంబులు వక్కాణించెద.

మ. అ.

ప్ర

ఇద్దఱు, ఇరుగురు } ... రెండు

మూఁగురు, ముగ్గురు, ముగురు } ... మూఁడు

నలుగురు ... నాలుగు.

అయిదుగురు ... అయిదు.

ఏగురు ... ఏను.

ఆఱుగురు ... ఆఱు.

ఏడుగురు ... ఏడు.

ఎనమండ్రు ... ఎనిమిది.

తొమ్మండ్రు ... తొమ్మిది.

పదుగురు, పదురు, పదుగుండ్రు, పదుండ్రు } ... పది.

పదునొకరు ... పదునొకటి.

ఇచ్చట నేకశబ్దార్థరూపంబు లెల్ల సర్వానురూపంబుగం గూర్చుకొనునది.

పదునొకొండ ... పదునొకొంటి.

ఇత్యాదులు.

పన్నిద్దఱు, పన్నిరుగురు } పండ్రెండు.

పదుమూఁగురు, పదుముగ్గురు, పదుముగురు } పదుమూఁడు

పదునలుగురు ... పదునాలుగు.

పదునయిదుగురు ... పదునయిదు.

పదునేగురు ... పదునేను.

పదునాఱుగురు ... పదునాఱు.

పదునేడుగురు ... పదునేడు.

పదునెనమండ్రు ... పదునెనిమిది.

పందొమ్మండ్రు ... పందొమ్మిది.

ఇరువండ్రు ... ఇరువది.

ఇరువదియొకరు ... ఇరువదియొకటి

ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

ముప్పండ్రు ... ముప్పది.

నలువండ్రు ... నలువది.

ఏఁబండ్రు ... ఏఁబది.

అఱువండ్రు ... అఱువది.

డెబ్బండ్రు ... డెబ్బది.

ఎనుబండ్రు ... ఎనుబది.

తొంబండ్రు ... తొంబది.

నూఱుగురు ... నూఱు.

వేగురు ... వేయి.

పదివేగురు ... పదివేలు.

రెండు మొదలఁగునవి యాపవిభక్తికశబ్దంబు లగుటంజేసి ద్వితీయాది విభక్తులు పరంబు లగునప్పుడు టింటు లగు నని యెఱుంగునది. రెండిటిని- రెంటింటిని - రెంటిని. మూఁడిటిని - మూఁడింటిని - మూఁటిని ఇత్యాదులు. ఏకశబ్దమునకు-ఒంటి - ఒకానొకఁడు - ఒకానొకతె - ఒకానొకరిత-ఒకిమ - ఒండొకరు-ఓరట్టు అను రూపంబులును - ద్విశబ్దార్థంబునకు-ఇనుమడి-ఈరాలు అను రూపంబులు వర్ణవిశేషంబులం జూపట్టెడు.

టీ. అన్ని మొదలగు పదుమూఁడుశబ్దములును రెండు మొదలగుసంఖ్యను జెప్పెడు శబ్దములును అన్నిప్రభృతు లను పదముచే బోధింపఁబడెడి. ప్రభృతులు = మొదలైనవి. ఇది ప్రక్రియాప్రదర్శనముఖమునఁ గాక నిపాతవిధి నాశ్రయించి సర్వనామముల సిద్ధరూపములు మాత్రమే చూపఁబడును. కాన నన్ని మొదలగు సర్వనామములలో మహద్వాచకములై దుష్ప్రత్యయమును బొందఁదగినవానికెల్లను దత్సమము 23-24 లచే నిగాగమము గలుగుటను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనవలెను. ని+ఆగమము = న్యాగమము. పూర్వోక్తంబు=ముందుఁ జెప్పఁబడినది. ప్రథమాబహువచనప్రత్యయ మగు లువర్ణకమునకును, దక్కిన విభక్తులందు బహుత్వమున నగు నాగమలకారమునకును రేఫ మాదేశముగ నగుటను, నాయూదేశరేఫమునకు ముందు బిందుపూర్వక దకారము మొదలగునవి యాగమముగ సిద్ధించుటను బ్రథమాబహువచనమందువలెనే ద్వితీయాదివిభక్తుల బహువచనములందును నూహించికొనవలెను. పూర్వాగమము=రేఫాదేశము నందెడు లకారమునకు ముందుఁ గలుగు నాగమములు. చెప్పిన లక్షణమునకు వ్యతిరేకముగ నైచ్చోటనేని రూపములు గలుగుట కల్గెనేని కొన్నిస్థలములందు ద్వితీయావిభక్తివలెను గొన్నిస్థలములందుఁ దృతీయావిభక్తియం దొక్క రూపము వలెను రూపములు చూపఁబడెడి. దక్కినవాని నాయాస్థలములందు యథాసంభవముగ గమనించికొనవలెను. విశేషాకారము = చెప్పినదానికంటె విలక్షణ మగు నాకారము నందియుండుట. మహత్తును బోధించునవియేని 'అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు - పలు.' అను నియమములును రెండు మొదలగు సంఖ్యావాచకములును బహువచనాంతములే యగును. అనఁగా మహద్వాచకము లైనపుడు వీని కేకవచనాంతముగఁ బ్రయోగము లే దని భావము. అమహత్తును జెప్పునవియేని పైశబ్దము లేకవచనాంతములే యయ్యెడి. అనఁగా నమహద్వాచకము లగునపుడు-పైశబ్దములు బహువచనాంతములుగఁ బ్రయోగింపఁబడ వని తాత్పర్యము. ఇమ్మాటలు సామాన్యముగ శబ్దలక్షణమునుబట్టి వ్యాకరణపాఠకుల సుబోధమునకై యైన వనుట స్పష్టము. (పెక్కు తప్ప) పైని నిరూపించిన సర్వనామములలో నీ-నా-తా-మన అను నీనాల్గును మహద్వాచకము లైనను నమహద్వాచకము లైనను, మహతీవాచకము

లైనను రూపభేదములను బొందవు. అనఁగా నెద్దానిం జెప్పునవి యైనను వీనికిఁ దుల్య రూపములే యగును గాని యర్థభేదముంబట్టి రూపభేదము గలుగదని భావము. సర్వార్థంబులన్ = ఎల్లయర్థములందును, తుల్యరూపంబులు = ఒక్కరీతియైన రూపములనే గలిగి యుండునవి. సర్వనామముల సిద్ధరూపములఁ బ్రదర్శించు నీ క్రిందిపట్టికయందు 'మ' అనునది మహదర్థమున కనఁగా మహద్వాచక మనుటకును, 'అ' అనునది యమహదర్థమున కనఁగా నమహద్వాచకమనుటకును, 'ప్ర' అనునది ప్రథమావిభక్తిని, 'ద్వి' అనునది ద్వితీయా విభక్తిని, 'తృ' అనునది తృతీయావిభక్తికిని, 'మహత్యర్థకము' అనునది స్త్రీవాచక మనుటకును గుర్తు లని గ్రహించుచు సిద్ధరూపముల గుర్తించికొనవలెను.

సర్వతావదర్థకము=అందఱును లేక అన్నింటిని బోధించునది. ఇది మహత్సాకల్యార్థక మగునేని 'అందఱు - అందొఱు' అనియు నమహత్తులఁ జెప్పునదియేని 'అన్ని' అనియుఁ బ్రథమను రూపముల నందెడి.

ఇయదర్థకము=ఇంతమంది లేక ఇన్ని యను నర్థమును బోధించునది. ఇది మహదర్థక మగునేని 'ఇందఱు' అనియు నమహత్తులఁ జెప్పునదియేని 'ఇన్ని' అనియుఁ బ్రథమయందు రూపముల నందెడి.

కియదాద్యవదర్థకము=ఎంతమంది లేక యెన్ని యను నర్థమును బోధించునది. ఇది మహత్తులఁ జెప్పిన 'ఎందఱు' అనియు నమహత్తులఁ జెప్పిన 'ఎన్ని' అనియుఁ బ్రథమను రూపంబులఁ బొందెడి.

కతిపయార్థకము=కొంతమంది లేక కొన్ని యను నర్థమును జెప్పునది. ఇది మహద్వాచక మగునేని 'కొందఱు' అనియు నమహద్బోధక మగునేని 'కొన్ని' అనియుఁ బ్రథమను రూపంబులఁ బడయును.

బహ్వర్థకము=పెక్కుమందిని లేక పెక్కింటిని బోధించునది. మహద్వాచక మగునపుడు 'పెక్కండ్రు-పెక్కురు' అని దీనికిఁ బ్రథమను రూపము లేర్పడెడి. అమహద్వాచక మగునేని 'పెక్కు' అని రూపమును బొందును. 'అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని' అను నమహద్బోధకములకువలెఁ గాక దీనికి 'పెక్కులు' అనియు బహువచనము తోడిరూపము గనఁబట్టెడి. దీనికి బహువచనముం గల దని 'పెక్కులు' అని యుదాహరించుటం జేసి యన్నిత్యాదిరూపములు నాల్గును నేకవచనము లనియు వానికి 'అన్నులి'త్యాది రూపములు గలుగ వనియుఁ బెక్కునకుమాత్రమే 'పెక్కులు' అని వానికంటె విలక్షణముగ బహువచనరూపము గలుగవచ్చు ననియు సూత్రి యభిప్రాయపడె ననుట స్పష్టము. కాని యన్నిత్యాదులు నాల్గును దత్సమము 11 క్రింది వివరణము ననుసరించి యేకత్వ

సంఖ్యను బోధించుప్రత్యయ మంతమందుఁ గలవు. మఱియు బహుపదార్థబోధకము లగుటంజేసి వాని నేకవచనములుగ నెంచుట విచారదూరము. ఇకారాంతములకు వలెఁ బ్రథమైకవచనము లోపించె నందు మన్న బహుపదార్థబోధక మగు వీని కేకత్వమును నేకవచనమును గలుగు ననుటకే యుక్తి యగపడకున్నది. కాన నన్నిత్యాదులకువలెఁ గాక పెక్కునదానికి బహుత్వబోధకలువర్ణకము చేరుట యవ్విశేషము ప్రయోగదృష్ట మని తెల్పుటయే యుచిత మని తోఁచెడి. కాన యాపవిభక్తికప్రత్యయము టి-ంటులు ద్వితీయాద్యేకవచనములందే గలుగు నవి యగుటంజేసియు నన్నిత్యాదులతోఁబాటుఁ బెక్కునదియు నమహద్వాచక మగునపుడు టి-ంటుల నందఁదగిన దగుటంజేసియు సూరి వీని ననేకవచనములుగ సంభావించి యుండనోపును. ఇంతకంటె నమహద్వాచకము లియ్యవి యాపవిభక్తికాంతములును, మహద్వాచకము లియ్యవి యనాపవిభక్తికాంతము లును నగు నని స్పష్టపఱచి వీనిని నిత్యబహువచనములుగనే యెంచుట సరస మని తోఁచెడి. త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు వీని నేకవచనములుగనే తెల్పెను. (చూ. సర్వనా. ప్ర. 52) బహువచనప్రత్యయాభావమున వీనిని వ్యాకర్త లేకవచనము లని రనుట స్పష్టము. మహద్వాచకములైన అన్నిత్యాదులకు నాగ్గంటికి ద్వితీయాదివిభక్తులందు బహుత్వమునసైన నాగమలకారమునకె శకటరేఫాదేశ మని యనుమానింపఁదగుటంజేసి 'అందఱును-అందఱచేతను, ఇందఱును-ఇందఱచేతను, ఎందఱును-ఎందఱచేతను, కొందఱును-కొందఱచేతను.' అని యత్వవిశిష్టశకటరేఫముతోడి రూపములే గలుగుంగాని 'అందటి చేత' అను మున్నగు నిత్వవిశిష్టములు సిద్ధింప వని గ్రహింపవలసియున్నది. డౌపవిభక్తిక ప్రత్యయములలో ఇకారమును జేరియుండుటంజేసి మహద్వాచకము లగునపు డౌప విభక్తికప్రత్యయ మికారము గలుగు ననియు దాన నిత్వవిశిష్టశకటరేఫముతోడి రూపము లును సాధువులే యనియు ననవచ్చునుగాని బహువచనములం దౌపవిభక్తికప్రత్యయము గలుగుటయు, నిట్లాపవిభక్తికప్రత్యయము మహద్వాచకము లగువీనికి సిద్ధించుటయుఁ గ్రమముగ నలాక్షణికమును బ్రాచీనప్రయోగవిరుద్ధమును నగుటంజేసి యట్లన నవకాశము లేదు. కాన నిత్వవిశిష్ట శకటరేఫములతోడి రూపము లర్వాచీనకవి ప్రయుక్తములైనను నలాక్షణికము లనియు నత్వవిశిష్ట శకటరేఫరూపములు లాక్షణికము లనియు నీవ్యాకృతి పద్ధతింబట్టి సమ్మతింపక తీరదు. ఇఁక మిగిలిన పెక్కుపలుశబ్దములలో పలుశబ్దమున కమహద్వాచకమునకు వేఱుగఁ బ్రయోగములేమియు పెక్కుశబ్ద మమహత్వమున బహువచనాంతమును నగుటయు మహత్వమున నీ రెంటికి బహువచనలకారమునకు రేఫ మొకమాఱును బిందుపూర్వకడకార మారేఫమునకు ముందు గలుగుట యొకమాఱును గల్గుట సోదాహరణముగ సూచితము సామాన్యముగ సర్వనామములు నామములకు బదులుగ వాడఁబడున వగుటంజేసి యొకరీతిగ విశేషణములును నామములకుఁ దరువాత

చున్నవియుఁ గాఁదగినవి యగును. కాన ముందు నామ ముండినచోటుల ననఁగా నామవాచకమునకుఁ దరువాతఁ బ్రయుక్తములైనవి వ్యస్తముగఁ బ్రయోగింపఁబడినట్లు గణ్యము లగును. అట్లు గాక నామమున కవ్యవహితపూర్వముగ సర్వనామ ముండుట సంభవించినచోటులందు సమాసత భాసింపక తప్పదు. ఇందు నామముతోడి వ్యవహితపరత్వ మమహత్వమునఁ బలుశబ్దమునకు సంభవింప దని యమహత్వంబున నను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. సంఖ్యావాచకములకు వలె మహత్వమునఁ బ్రకృతికిఁ దుదిని బలుశబ్దమునకు గువర్ణముగలుగుట యన్నిత్యాదులకంటె విశేష మైయున్నది. ఇట్లాదేశాదులను నాగమాదులను జూపుట గ్రంథవిస్తృతికిని దన్మూలమున నగు విషయదురవబోధమునకును గతమగుంగానఁ గుదురుపడుగతి నాయావిధులచే నగుకార్యముల ననుమానించికొనునది. అందఱచేత మున్నగువానివలెనే రేఫాదేశమును దానికి ముందగు బిందుపూర్వక డకారమును లడాగమలకారమునకే గల్గున వగుటంజేసి 'పెక్కండ్రను - పెక్కురను. పెక్కండ్రచేత-పెక్కురచేత, పలుగురను-పలుగుండ్రను, పలుగురచేత-పలుగుండ్రచేత' అను మున్నగునత్వవిశిష్టరూపములే బహుత్వమున సిద్ధించు నని గ్రహించికొనునది.

తపద్ధకము—'అది' లేక 'వాఁడు' అనునర్థ మిచ్చునది. 'ఆ' అనునది తెలుఁగునఁ దదర్థకము. మహత్త్వమున నంతట దీనికి 'వ' అనునదియు, నమహత్వమున ద్వితీయాద్యేకవచనముల 'ద' అనునదియు బహువచనముల 'వ' అనునదియుఁ బూర్వాగమము లగుటను, బ్రథమైకవచన బహువచనముల హ్రస్వమైన అకారమునకుఁ బిదపఁ గ్రమముగ 'ద-వి' అనున వగుటను, (చూ. ప్రౌ. శ. ప.) నాయారూపములు గలిగెడి. మహత్వమున నేకత్వమున డుజ్ఞాను డుమంతముమీఁది నుగాగమాదులును గల్గుట యరయునది. బహుత్వమున బహువచనలకారమునకు రేఫ మాదేశమగుటయు నది యత్వవిశిష్టరూపము నందుటయు బహువచనముమీఁద మరల బహువచనము గలుగుటయు, నాదేశ రేఫమునకు ముందు బిందుపూర్వకడకారము సిద్ధించుటయు మొదలగు పూర్వోక్తములగు కార్యముల యథాసంభవముగ గమనించుచు సిద్ధరూపముల ననుమానించికొనవలెను. అట్లే మహత్వమునఁ దృతీయాదిబహువచనముల నాగమలకారమునకైన రేఫ మిత్వవిశిష్టరూపమునందుటయు, (ఇరువుర నిత్యాదులందుఁదప్ప. చూ. ప్రౌ. శబ్దప. 90) రేఫమునకుఁ బూర్వమున బిందువు ముందిడికొన్న డకార మగుట నాదేశరేఫముమీఁద నాగమముగ లకారము మరల నగుటయుఁ బర్యాయముగ గ్రహించుచు వారిచేత-వాండ్రచేత-వారలచేత మున్నగురూపముల సిద్ధిని గమనించునది. అమహత్వమునఁ బ్రథమ నేకవచనబహువచనముల దివులు తాగమము లగుటయు ద్వితీయాద్యేకవచన బహువచనములఁ గ్రమముగ 'ద-వ' అను నవాద్యవయవము లగుటయు గమనించుచు రూపముల

సిద్ధి నరయఁగవలెను. అమహత్త్వమునను 'దా-వా' అనువానిపై విభక్తులకు ముందు నిగాగమము నిత్యముగ నగుటను గమనించునది. సిద్ధరూపముల ననుసరించియే యీప్రక్రియ సుబోధకై చూపఁబడెనుగాని తదర్థకరూపము సహజముగఁ దెలుఁగున 'ఆ' అనునదియే యగుటంజేసి దానికిఁ బ్రథమ నంతాగమములగు 'ది-వి' అనునవే, ద్వితీయాద్యేకవచన బహువచనముల నాద్యవయవములుగ నైన వనియుఁ బ్రథమైకవచనబహువచనముల నంతాగమములుగఁ గల్గిన దివులకుఁ బ్రథమను ద్విత్వమును, ద్విత్వము సిద్ధించిన పిదపఁ దదర్థకమునకు హ్రస్వమును, గలిగె ననియు శాబ్దికసరణిని గ్రహింపఁదగు. అమహత్త్వమునఁ బ్రథమైకవచనబహువచనముల నేర్పడెడు 'ఆయది-అయ్యది. ఆయవి - అయ్యవి' అను రూపములు తదర్థకాకారముపైఁ దదర్థకములగు నమహద్రూపములను అది అవి అను వానిని నిల్పి యడాగమ త్రికద్విత్వహ్రస్వవిధులంగూర్చ నేర్పడినవిగాని శుద్ధతదర్థకములు గా వని గ్రహింపవలెను. అట్లే ద్వితీయాద్యేకవచనములం దమహత్త్వమున నగు 'ఆదానిని-అద్దానిని, ఆదానిచేత-అద్దానిచేత' అను మొదలగునవి త్రికముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వమును త్రికంబునకు హ్రస్వమును గలుగుటచే నేర్పడినవిగాని శుద్ధతదర్థకములు గా వని యెఱుంగునది.

ఇదమర్థకము=ఇది లేక యీఁ డను నర్థమును బోధించునది. తెలుఁగున 'ఈ' అనునది యిదమర్థకము.

కిమర్థకము=ఏది లేక యెవఁ డను నర్థమును జెప్పునది. 'ఏ' అనునది తెలుఁగునఁ గిమర్థకము. ఇదమర్థకమగు నీయనుదానికి మహత్త్వమును నేకత్వబహుత్వములందు వకార మాద్యవయవముగ నిత్యమై యగుట సర్వవిభక్తులందును సామాన్యము. ప్రథమైకవచనమున డుజ్ఞును బహువచనమున లుపర్ణకమునకు రేఫాదేశమును బిందుపూర్వకడకారము దానికిముం దాగమముగ నగుటను మొదలగు వానిని దదర్థకమునకు వలెనే గూర్చుచు సిద్ధరూపముల నూహించికొనునది. ద్వితీయాద్యేకవచనములందును బహువచనములందును నిగాగమరేఫాదేశాదులను దదర్థకమునకు వలెనే గూర్చుచు రూపముల నెఱుంగవలయును. అమహత్త్వమునఁ దదర్థకమునకువలెనే దివులు చేరిన ప్రకృతికి హ్రస్వము గలుగుట గమనించునది. మఱియు హ్రస్వద్విత్వములు గలిగిన 'అద్ది అవ్వి' యను నవియుఁ దదర్థకమునకు వలెనే యగుటను స్మరించునది. ఆయవి - అయ్యవి మొదలగు తదర్థకరూపములవలెనే 'ఈ+అది-ఈ+అవి' అను నిదమర్థకమగు నీకారముమీఁది 'అది-అవి' అనువానికి యడాగమద్విత్వహ్రస్వములను త్రికశాస్త్రములచే (సమా. 14-15)సంపాదించుచు సిద్ధరూపముల గమనించుకొనునది. ఇట్లే యిదమర్థకమగు నీకారముమీఁద ననుప్రయుక్తములై త్రికద్విత్వహ్రస్వములనందినట్టివియు నందని

యట్టివియు నగు రూపములుగ 'ఇద్దానిని-ఇద్దానిచేత-ఈదానిని-ఈదానిచేత' అను మొద
లగురూపములను సంభావింపఁదగు. బహుత్వమున ద్వితీయాదులం దిదమర్థకమగు నీకార
మునకు వకారము పూర్వాగమ మగుట నిగాగమ మగుట స్మరించికొనుచు వీనిని-వీనిచేత
మొదలగురూపములప్రక్రియ గమనించునది. 'ఇది ఇద్ది, ఇవి-ఇవ్వి' అను నవియు వీనిని
వీనిచేత మొదలగు ద్వితీయాదిబహువచనరూపములును దప్ప నన్యము లెల్ల నిదమర్థక
మగు నీకారముపైఁ దదర్థకరూపములఁ జేర్చుటచేతనే సిద్ధించినవి యనుట స్పష్టము.
ఇది యిదమర్థకరూప మనిపింప నాదినైన యీకారముచేర్పే సమర్థమయ్యె ననుట
తెల్లము.

యత్కిమర్థకము = ఏది ఎవఁ డను నర్థమును బోధించునది. తెలుఁగున 'ఏ'
అనునది యత్కిమర్థకము. యత్కింశబ్దములకు రెండింటికిని 'ఏ' అనునది యొకటే
తెలుఁగునఁ బ్రకృతి యని గ్రహింపవలెను. 'ఏ' అనుదానిపైఁ దదర్థకమహాదమద్రూప
ములఁ జేర్చుటచేత సాధారణముగ రూపములు గల్గుటను గమనింపవలెను. త్రికశాస్త్ర
ములచే హ్రస్వద్విత్వాదులు గల్గుట తదిదమర్థకములకు వలెనే యని యెఱుంగవల
యును. 'ఎవఁడు-ఎవ్వఁడు, ఎవరు-ఎవ్వరు, ఎవ్వాండ్రు-ఎవాండ్రు, ఎవరిని-ఎవ్వరిని, ఎవం
డ్రను-ఎవ్వాండ్రను' అను మొదలగు మహదాద్యేకవచన బహువచనరూపములందును
'దేనిని-వేనిని, దేనిచేత-వేనిచేత' అను మున్నగు నమహదేకవచన బహువచనరూపము
లందును గ్రమముగఁ దదర్థకమునకు హ్రస్వమును, 'ద-వ' అనునవి యాద్యవయవము
లుగ నగుటయును విశేషములు. తదిదమర్థకములకును, యత్కిమర్థకమునకును, నమహ
త్త్వమునఁ దృతీయాసప్తమ్యేకవచనములందుఁ గ్రమముగ 'దాన-దీన-దేన' అను రూపము
లును, బహుత్వమున 'వాన-వీన-వేన' అను రూపములును గల్గు నని సూరి నిరూపింపమిం
జేసి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త వానిని (శబ్దపరి. 62 చే) నిపతించి సప్రయోగముగఁ
జూపించెను. కాని నన్నయాది ప్రాచీనకావ్యములం దట్టిరూపములు గనరామిం జేసియు,
నందును 'దేనఁ-వేనఁ' అనువానికిఁ బ్రయోగములు మృగ్యము లని త్రిలింగలక్షణ
శేషకర్తయే కంఠోక్తముగఁ జెప్పుచుండుటం జేసియుఁ బ్రాచీనప్రయోగ సాధనమాత్ర
ప్రవణుం డగు సూరి వానిని నిరూపింపఁడయ్యె ననుట యుచితము. ప్రాచీనవాఙ్మయ
ప్రపంచము సూరి దృష్టికి సంబంధించినది. ప్రాచీనార్వాచీన వాఙ్మయప్రపంచము
త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృదృష్టిలో నున్నది. కాన నిట్టిభేద మీరెండు వ్యాకరణము
లందును సర్వసాధారణముగఁ గన్పట్టక మానదు. స్త్రీని జెప్పునదియేని యత్కి
మర్థకమగు నే యను ప్రకృతినుండి యేకత్వమున మూలమునఁ బట్టికలోఁ జూపినరీతి
నిరువది రెండురూపము లేర్పడును. 'ఏ' అను దానిమీఁది 'వాకారమునకు స్త్ర్యర్థక

మగు తద్వర్ణము స్వార్థమునఁ గ ప్రత్యయమును జేరఁగా నీరూపము లిరువది రెండును నుచ్చారణమూలకమైన మార్పు ననుసరించి యేర్పడిన వనుట స్పష్టము. పూజ్యత వివక్షిత మగునపుడు మహత్త్వమున నేకత్వమునఁ దదర్థకమునకు 'అతఁడు - ఆతఁడు, అతని - ఆతని, అతనిచేత - ఆతనిచేత' అను మొదలగు రూపములును నిదమర్థకమునకు 'ఇతఁడు - ఈతఁడు, ఇతని - ఈతని, ఇతనిచేత - ఈతనిచేత' అను మొదలగు రూపములును, యత్కిమర్థకమునకు 'ఎతఁడు - ఏతఁడు, ఎతనిని - ఏతనిని, ఎతనిచేత - ఏతనిచేత' అను మున్నగురూపములును గలుగును. ఇట్లే స్త్రీవాచకములై పూజ్యార్థకములైన తదిదమ్ యత్కిమర్థకములలోఁ దదర్థకమున నేకత్వమున 'ఆమె - ఆపె - ఆకె - ఆమెను - ఆపెను - ఆకెను, ఆమెచేత - ఆపెచేత - ఆకెచేత అను మున్నగునవియు నిదమర్థకమునకు 'ఈమె-ఈపె-ఈకె, ఈమెను-ఈపెను-ఈకెను' అను మొదలగునవియు, యత్కిమర్థకమునకు 'ఏమె-ఏపె-ఏకె, ఏమెను-ఏపెను-ఏకెను' అను మున్నగురూపములును గలుగునని భావము. ఈరూపములెల్ల తదిదమ్ యత్కిమర్థకములగు 'ఆ - ఈ - ఏ' అనువానిపై స్త్ర్యర్థకములగు 'అక - అప - అమ' అనునవి చేరఁగా నెత్వముతుదిం గలిగి యేర్పడిన రూపము లనుట స్పష్టము. పైసర్వనామముల సిద్ధరూపములను గమనించినచోఁ దదర్థకరూపములే స్వతంత్రములుగ నేర్పడిన వనియుఁ, దక్కుంగలవాని రూపములు తదర్థకరూపసమ్మేళనమునం జేసియు, స్త్ర్యర్థకశబ్దసంధానమునం జేసియు గలుగుటం జేసి కృత్రిమము లనియు, దీన 'ఈ - ఏ' అనువానికి స్వతంత్రరూపములు భాషలో సాధారణముగ లే వనియుఁ జెప్పుట యనుచితము గాఁజాలదు. ఇట్లు వీని ప్రక్రియ సాధారణముగ రెండుశబ్దములఁ గూర్పునం జేసి గలిగిన దగుటను, దక్కినవాని ప్రక్రియయు నొక కట్టుఁబాటునకు లొంగని దగుటను; గొంతవఱకాధర్వణమును జింతామణివ్యాఖ్యాతలును ప్రక్రియను దెల్పుచున్నను నది సమగ్రముగాని దనఁదగుటను, సూరి సర్వనామరూపములఁ బ్రక్రియాప్రదర్శనముఖమున సాధింపక నిపతించి సిద్ధరూపములఁ జూపెనని గ్రహించునది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త చింతామణివ్యాఖ్యాతల ననుసరించి యెట్లో ప్రక్రియాప్రదర్శనపూర్వకముగ శబ్దపరిచ్ఛేదమునందలి సర్వనామప్రకరణమున సర్వనామరూపములఁ జాలవఱకు సాధించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృత్వము సార్థకము సేసికొన్నవాఁడు. సిద్ధరూపజిజ్ఞాసువులకు బాలవ్యాకరణమార్గము రమణీయము. సర్వనామవ్యుత్పత్తితత్త్వ విచారణమొనర్చు భాషాతత్త్వశాస్త్రవిమర్శలకుఁ గొంతగఁ బ్రౌఢవ్యాకరణపుఁద్రోవ హృదయంగమ మని మాత్ర మనకతీరదు. కాన సర్వనామరూపనిష్పత్తివ్యుత్పత్తిప్రకారము లరయఁగోరుదారు ప్రౌఢవ్యాకరణమునందలి సర్వనామప్రకరణమును బరికింతురు గాక.

యుష్మదర్థకము = తెలుఁగు నీయనునది యుష్మదర్థకము. ప్రథమైకవచనమున ఋవర్ణ మగును. బహువచనమున మకారము పూర్వాగమముగ నగును. ప్రథమైకవచనమున 'నీ' అనుదానియందలి నకారమును, బహువచనమున 'మీ' అనుదానియందలి మకారమును వికల్పముగ లోపించును. బహువచన లకారమునకు రేఫ మాదేశమగుటయు నా రేఫముమీఁద మరల లువర్ణకము గలుగ నది యదంతరేఫ మగుటయు గమనించునది. (మీరలు) ద్వితీయ నేకవచన బహువచనములందుఁ గ్రమముగ 'న్ను - మ్ము' అనునవి నువర్ణకమునకు ముందగుటయు, నాద్విత్వవర్ణములు పరములుగాఁ బ్రకృతులకు (నీ-మీ) హ్రస్వములు గలుగుటయు గమనించుచు "నిన్నును - మిమ్మును" అను రూపముల నిష్పత్తి నూహించికొనునది. తృతీయాదులం దేకత్వబహుత్వముల 'నీ - మీ' అనువానిమీఁదనే విభక్తిప్రత్యయములు గలిగెడిఁగాన 'నీచేత - మీచేత' మొదలగు రూపము లేర్పడును.

అస్మదర్థకము = 'నా' అనునది యస్మదర్థకము ప్రథమైకవచనమునకు ఋవర్ణమును బహువచనమునకు మువర్ణమును 'నా' అనుదానియందలి యాకారమున కేత్వమును గలుగును. (నేను - నేము) మఱియుఁ బ్రథమాబహువచనమున 'నే' అనుదానియందలి నకారమాత్రమునకు మకారము వికల్పముగ నాదేశమగును. (మేము) యుష్మదర్థకమందలి నకారమకారములవలెనే ప్రథమను నిందును నమలు వికల్పముగ లోపించును. (ఏను - ఏము) ద్వితీయను నద్విత్వరూపములు యుష్మదర్థమునకువలెనే గలుగుటను గమనించునది. (నన్నును - మమ్మును) తృతీయాదులం దేకవచనబహువచనముల 'నా మా' అనువానిమీఁదనే విభక్తిప్రత్యయములు గలిగి 'నాచేత - మాచేత' నను మొదలగురూపములు సిద్ధించెడి.

ఉభయార్థకము = 'మన' అనునది తెలుఁగున నుభయార్థకము. ఎదుట నున్నవానిని దన్నును గూడ బోధించునదిగాన నిది యుభయార్థకమును నిత్యబహువచనాంతమును నయ్యె నని యెఱుంగునది. ప్రథమాబహువచనమునకు మువర్ణమును ద్వితీయాది బహువచనముల లడాగమమును గల్గుట నరయుచు 'మనము-మనలను-మనలచేత-మనచేత' నను మున్నగురూపముల నునుమానించికొనునది. తృతీయాదులందు దీనికి లడాగమము పాక్షిక మని యెంచునది. చింతామణి 'తస్యాజసోము - శసోలః' అని మనశబ్ద ద్వితీయాబహువచనమునకు మాత్రమే లకారమును విధించుటంబట్టి మనలచేత మొదలగువానియందలి లకారమును, మిమ్ములను-మమ్ములను-తమ్ములను మొదలగు సభ్యవ్యవహార పదములందలిలకారమును, బ్రాచీనలక్షణసమ్మతము గాని దని సమ్మతింపక తీరదు.

ఆత్మార్థకము = 'తా' అనునది తెలుఁగున నాత్మార్థకము. ప్రథమైకవచనమున నువర్ణమును బహువచనమున ముఋవర్ణములు పర్యాయముగను నగుటను గమనించునది.

బహువచనమునఁ దమ యని తాశబ్దము పక్షమున మార్పునందుటను గూడ నరయునది. (తాను-తారు-తాము-తమరు) ద్వితీయైకవచన బహువచనములందు యుష్మదస్మదర్థకము లకు వలెనె సద్విత్వరూపము లేర్పడుటను నరయునది. తృతీయాద్యేకవచనబహు వచనములందుఁ దాశబ్దము క్రమముగఁ దన తమరూపములుగ మాఱుటను గమనించుచు సిద్ధరూపముల నూహింపవలెను. నీ మొదలగు నాలుగుశబ్దములకు సర్వార్థములం దుల్య రూపంబు లయియుండు ననుటంజేసి యుష్మదస్మదుభయాత్మార్థకములకు నాల్గిటికి మహన్మహాత్వమహాత్వముల రూపభేదము లేర్పడ వనియుఁ గావుననే యమహాత్వమున మహాతీత్వమున యత్ర్యర్థకాదులకువలె రూపభేదములు గలుగుటను జూపలే దనియు నెఱుంగునది. మహాతీవాచకము లైనపు డామూవాని కేకవచనములందే రూపభేదములు గలుగుటఁ జూపఁబడుటంజేసి వానివానికి బహుత్వమున నెట్టిరూపములు గలిగెడి నను శంక యింతకుఁ గలుగ నగును. 26 సూత్రముచే మహద్వాచకసర్వనామముల బహువచనరూపములే మహతీవాచకబహువచనరూపములు గాఁదగుటను జెప్పియుం డుటంజేసి యట్టిశంక కవకాశమే గలుగ దని గ్రహించునది. ఇఁకమీఁద లెక్కను జెప్పునట్టి యాయాశబ్దములకు మహదమహన్మహాతీత్వముల నేర్పడు రూపభేదములు నిపతితములై చూపఁబడును.

ఏకార్థకము = 'ఒక' అనునది యేకార్థకము. మహాత్వమున దుజ్జు మొదలగు నవి యేకవచనమందును రేఫాదేశ బిందుపూర్వక డకారాలఘుళకారాదేశాదులు బహు త్వమునందును, ద్విత్వోత్వవర్ణవ్యత్యయాదు లేకత్వబహుత్వములందును నగుటను బ్రథమయందు యథాసంభవముగ గమనించికొనునది. ఇందు వర్ణములమా ర్పొకరీతిఁ గామిఁ బట్టిక ననుసరించి సిద్ధరూపముల గమనించుటయే యుచితము. ద్వితీయాదులం దేకవచనబహువచనములఁ గ్రమముగ నిగాగమము మీఁదను, లడాగమాదంతలకారము మీఁదను, నాయావిభక్తిప్రత్యయముల నిల్పుచు యథాసంభవముగ సిద్ధరూపముల గమ నింపవలెను. ఇందుఁ గొన్ని ప్రయోగదృష్టములుగఁ దోఁచుమిని, బ్రకృత మర్థవంతము లుగఁ దోఁచుమిని ననుభవదూరము లైనవీనిని లక్షణము ననుసరించి యిట్లుండు నని గ్రహించుటయే యుచితము. కావుననే సూరియు ద్వితీయాదివిభక్తులందు రూపంబు లూహించికొనునది యని నిపుణముగ వ్రాయుచు, నితర విభక్తులందుఁ గొన్నింట సందే హామునందుట కవకాశ మగపడుచున్నను గొంతవఱకైనఁ దేటపఱుపక విడిచినాఁ డనుట సాహసము గాఁజాలదు.

అమహాదర్థకప్రథమైకవచనాంతములు:—రెండు మొదలగు సంఖ్యా వాచకములె యమహాదర్థకము లేకవచనాంతము లగునని మొదట నిర్వచించుటంజేసి

యీశబ్దమునకు సంఖ్యావాచకమునకు బహువచనము లేదనియు మహతి వాచ్యంబగు నపు డేకత్వంబున వక్ష్యమాణరూపంబు లెఱుంగునది యనియు వివరణమును వ్రాయుటయు, నేకవచనాంతములనే యుదాహరించుటయు జరిగెనని గ్రహించునది. మహతి= స్త్రీ = ఆఁడుది, వాచ్యము = చెప్పఁబడునది. శబ్దముచే నాఁడుది చెప్పఁబడినపు డనుట. వక్ష్యమాణ = చెప్పఁబోవు. ఇంకమీఁదఁ బట్టికలో నిరూపించెదు.

రెండు మొదలగు సంఖ్యావాచకరూపములలో మహద్వాచకరూపములు బహువచనాంతము లనియు నమహద్రూపము లేకవచనాంతము లనియు ద్విప్రభృతిసంఖ్యావాచకములను నీప్రకరణము మొదటఁ జేసిన వివరణమునుబట్టి గ్రహించునది. ఇందు 'ఇద్దఱు' మున్నగురూపములవరకును మహద్వాచకబహువచనరూపము లనియు రెండు మొదలగువానివరకును నమహదేకవచనరూపము లనియు గ్రహించునది. త్రిప్రభృతి మహత్సంఖ్యావాచకముల కంతాగమముగ విభక్తిప్రత్యయమునకుముందు గువర్ణము సాధారణముగ నగుటను గమనించునది. మహదర్థక ద్విప్రభృతిసంఖ్యావాచకబహువచనరూపములు ప్రథమాంతములు; ద్వితీయాదిబహువచనములం దదంతములై యాయావిభక్తిప్రత్యయముల నంది ఇద్దఱిచేత - తొమ్మండ్రను మొదలగు రూపములుగ మాఱుటయు, నమహదేకవచనాంతములు టింటు లంతమందుఁ జెందినవై ద్వితీయాది విభక్తులందుఁ దత్తదేకవచనప్రత్యయముల నంది రెంటిచేత - రెండిటిచేత - రెండింటిని- రెంటిని మొదలగురూపములఁ బడయుటయును గుర్తించుకొనునది. శేషవిభక్తిక ప్రత్యయములు 29 చే ద్వితీయాదివిభక్తుల యేకవచనములందే గలుగునవగుటం జేసియు, ద్విప్రభృతిసంఖ్యావాచకామహద్రూపములు టింటుల నందఁదగినవగుటం జేసియు ద్విప్రభృతిసంఖ్యావాచకామహద్రూపము లేకవచనాంతము లనవలసివచ్చె నని ముందె వ్రాయఁబడినది. ఈయర్థమునె సూరి 'రెండు మొదలగునవి' అను వివరణముచే నెఱిఁగించె నని గ్రహించునది. 'రెండు+ను=రెండు+టి+ను=రెండు+టి-ని=రెండిటిని.' అని రూపము రెండుశబ్దమున కౌపవిభక్తికమునకు సిద్ధించును. శబ్దము నుత్వ మిత్వ రూపమునందుట 36-37 సూత్రములచే నయ్యెడి. నువర్ణకము నివర్ణకమగుట తత్సమము 26 చే నని యెఱుంగునది. రెంటిని మూటిని ఇత్యాదులు 31 చే శబ్దము తుదివ్రాయి కాదేశమై టింటులు గలుగుటచే నేర్పడిన వని గ్రహించునది. ఇట్లే యౌపవిభక్తికాంతము లగు నితర సంఖ్యావాచకములరూపముల ప్రక్రియను గమనింపవలెను. ఏకశబ్దార్థకమైన తెలుఁగునందలి ఒక శబ్దమున కేకాకిత్వ మను నర్థవిశేషమున నొంటి యనియు, మహదనిర్దిష్టార్థమున నొకానొకఁ డనియు, నమహదనిర్దిష్టార్థమున నొకానొకటి యనియు, మహత్యనిర్దిష్టార్థమున నొకానొకతె యనియు, నన్యార్థమున నొరిమ యనియు,

ఒకరితరువాత నొకరు లేక పరస్పర మను నర్థమున నొండొక రనియు, నేకత్వమున నొరట్టి యనియు రూపాంతరము లేర్పడెడి. ద్విశబ్దార్థంబున కనఁగా రెండనుదానికి రెండు రెట్లను నర్థమున నినుమడి యనియు రెండాఱు లను నర్థమున నీరా అనియు రూపములు గలిగెడి. 'ఒకాక్' అను నది పూర్వాగమమగుటంగూర్చి ప్రౌఢవ్యాకృతి శబ్దపరిచ్ఛేదమునందలి ౮౫ సూత్రము నరయునది. సర్వనామరూపముల ప్రక్రియను దెలియఁగోరువా రాథర్వణమున నజంతపరిచ్ఛేదమునందలి తుదిభాగమును; చింతామణ్యజంతపరిచ్ఛేదాంతిమభాగపు నహోబలుని వ్యాఖ్యయును, ప్రౌఢవ్యాకరణశబ్దపరిచ్ఛేదాంతర్గతమగు సర్వనామప్రకరణము నరయునది. ఒరిమనుమాత్రము విశేషార్థము ప్రయోగప్రమాణాదృష్టము. అర్థవిశేషములం జూపట్టెడు నేకశబ్దరూపములలో మహద్వాచకములకు నిగాగమాదులను దక్కుంగలవానికి యథార్థ్యముగను నితర విభక్తులం దేకత్వమనసె రూపముల నూహించికొనునది. వృత్తియందు వాల్లు పరమగునపుడు రెండుశబ్దమునకు 'ఇను - ఇరు' అనియు, నచ్చు పరమగునపుడు 'ఈరు' అనియు నాదేశము లగుంగాన 'ఇరు - ఇను - ఈరు' అనువానికి వ్యస్తముగఁ బ్రయోగము లే దని గ్రహించునది. మఱియుఁ దెలుఁగున సామాన్యముగ విశేషణము లవిభక్తికములు గాన వీని కితర విభక్తివచనముల రూపములు గలుగ వని యెన్నునది. సంస్కృతానుశాసనానుకరణమున సర్వనామ సంజ్ఞకృతము. సంఖ్యావాచకములు సర్వనామములలోఁ జేరఁజాలనివే గాని సామాన్యపుఁ జెల్లుబడింబట్టి చేర్పఁబడిన వని గ్రహింపఁదగు. సంస్కృతానుశాసనమున సర్వశబ్దమువలెనే యిందుఁ దత్పర్యాయమగు 'అన్ని' అను శబ్దమాదియం దుండుటచేఁ గూడ సర్వనామసంజ్ఞ సార్థక మగు నని గ్రహింపఁదగు.

సంఖ్యకుం బూరణార్థంబునం దవగాగమం బగు. ౨౫.

రెండవవాఁడు - రెండవది - మూఁడవవాఁడు - మూఁడవది.

టీ. పూరణ మనఁ బూర్తిచేయుట. సంఖ్యకన సంఖ్యావాచకమునకు, సంఖ్యావాచకశబ్దమునకుఁ బూర్తిచేయుట యను నర్థమున 'అవక్' అను నాగమము గలుగును. కర్తృబహుత్వమునఁ గ్రమము ననుసరించి యందొక కర్తను లేక గొన్నింటిని బ్రధానముగ సంఖ్యావాచకముచే బోధింపవలసివచ్చినపు డాసంఖ్యావాచకముచే బోధ్యమగునది ద్విత్వాదిసంఖ్యలను బూర్తిచేయున దయ్యెడిఁ గాన నట్టి సంఖ్యావాచకమున కవగాగమమగును. 'రామలక్ష్మణ భరతశత్రుఘ్నులలో రెండవవాఁ డింద్రజితుని సంహరించెను' ఈ వాక్యమున రామాదులు నల్వురును కర్తలె. అందు లక్ష్మణుని బ్రధానముగ సంఖ్యావాచకముచే బోధింపవలసివచ్చెను. లక్ష్మణుఁడు ద్విత్వసంఖ్యను బూర్తిచేయు

వాఁడు. కాన నాతఁడు పూరణార్థంబును వానిని జెప్పు సంఖ్యావాచకము రెండనునది పూరణార్థకము నగుటంజేసి యవగాగమంబు నందెడి. ఇట్లే పై వాక్యము ననుసరించి మూఁడవ వాఁడు భరతుఁడు చిత్రకూటమున రాముని దర్శించె నను వాక్యమున భరతుఁడు త్రిత్వ సంఖ్యను బూరించువాఁ డగుటంజేసి తద్వాచకమగు మూఁడుశబ్ద మవగాగమాంతమయ్యెడి నని గ్రహించునది. 'ఈ వృక్షపంక్తిలో నైదవది చూతమైయున్నది.' అను వాక్యమున వృక్షపంక్తి యంతయుఁ గర్తృత్వము నందుచున్నను బ్రధానముగఁ జూతము సంఖ్యావాచకముచేఁ జెప్పవలసివచ్చుటను, నది యాపంక్తియందుఁ బంచత్వ సంఖ్యను బూర్తిచేయున దగుటను దద్వాచకమగు నైదను సంఖ్యావాచక మవగాగమాంతం బయ్యె నని యెఱుఁగునది. 'రాముఁడును సోముఁడును గాముఁడును వనములోఁ దిరుగుచుండగ మూఁడవవానితో రెండవవాఁడు గూడి రాముని బాధించెను.' ఈవాక్యమున రామ సోమగాములు ముగ్గురును గర్తలయ్యుఁ గామసోములు తృతీయ ద్వితీయులు త్రిత్వద్విత్వసంఖ్యలం బూర్తిచేయువా రగుటంజేసి తద్బోధకములగు 'మూఁడు; రెండు' అను సంఖ్యావాచకముల కవగాగమంబు సిద్ధించెను. ఇట్లే 'ఈ గ్రంథమున నాల్గవభాగము రమణీయము.' అను వాక్యమున నాలవభాగముననుండి నాలవసంఖ్యను బూరించు నాల్గుసంఖ్య యవగాగమయోగ్యంబగుటను గమనించునది. పూరణ ప్రత్యయాంతమైన సంఖ్యావాచక మొకదానికి విశేషణమగుట సహజము గానఁ దద్వాచ్యమగు మహత్వామహత్వముల ననుసరించి యద్దానికి 'వాఁడు, అది' అనునవి తుదిని తగిలియే యుండును. రెండు+అవ=రెండవ, మూఁడు+అవ=మూఁడవ' ఉత్వసంధికేని యపదాదిస్వరసంధికేని ప్రవృత్తిని గల్పించునది. ఇట్లే యితర సంఖ్యావాచకముల మీఁదను నవగాగమంబగునపుడు రూపములం దెలిసికొనునది, 'అవక్' ఇది కకారము లోపించెడి ప్రత్యయము గానఁ బ్రకృతికిఁ దుదియవయవముగ నగుటను స్మరించునది. ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదమునందలిది గాన నివ్విధి తెలుఁగు సంఖ్యావాచకములకు సంబంధించిన దని గుర్తించునది. మఱియు నేకద్విత్రిత్యాదులకుఁ దెలుఁగున వ్యస్తముగఁ బ్రయోగము లేమింజేసియు వానికిఁ బూరణ ప్రత్యయాంతరూపము లాద్యభాషయందుఁ బ్రసిద్ధములై యుండుటంజేసియు వానిపై నవగాగమము గలుగ దని గ్రహించునది. వలసిన 'ద్వితీయుఁడు-ద్వితీయ - ద్వితీయము. తృతీయుఁడు - తృతీయ - తృతీయము.' అను మున్నగు రూపము లవగాగమాంతములైన 'రెండవవాఁడు - రెండవది. మూఁడవ వాఁడు - మూఁడవది' అను మున్నగు వానిస్థానమునఁ బ్రయోగింపఁదగును. పై ద్వితీయాది సాంస్కృతిక రూపములు పూరణ ప్రత్యయాంతములగుటంజేసి మఱల నయ్యవి పూరణ ప్రత్యయావగాగమాంతంబులు తెలుఁగున గాఁజాల వని తెలియఁదగును. నిపుణ

ముగఁ బరికింప నగుధాతువే చేర్పఁబడి గకారము వకారమగునెడల నుత్వ మత్వంబై యవరూప మేర్పడె నని తోఁచెడి. నన్నయాది ప్రాచీన కావ్యముల నగు రూపములే యగపడెడి. 'సమాసేఽవస్తు సర్వదా' అని యాథర్వణమత యనుచున్నది. 'పదార్వన్నె పసండి మేడలకు-పదార్వన్నియ పట్టుపుట్టము' అను నవగాగమము గాని ప్రయోగములు క్వాచిత్కములు. ఇట్టియెడల నవకగు రూపమే గాననగు నను త్రిలింగలక్షణోదాహృతు లిందులకుఁ బ్రమాణములు గానోపును. దీన మహదమహన్మహతీవాచకాంధ్ర సంఖ్యావాచకము మహద్రూపమునందక యీ సందర్భమున 'నవ' లేక, 'యగు' అను వాని నంది విశేషణమై వాఁడుక నందు నఘట తెల్లము.

సర్వనామ క్రియాపదంబుల బహువచనంబు మహత్తునకుం బోలె మహతి కగు. ౨౬.

వారిద్దఱు రుక్మిణీసత్యభామలు - వీరు ముప్పురు శ్రీభూనీళలు.

టీ. మహద్వాచకములైన సర్వనామములయు క్రియాపదములయు బహువచన రూపములె స్త్రీవాచకమునకు బహువచన రూపము లగు నని సూత్రార్థము. తత్సమము 17 విధి ననుసరించి స్త్రీ లమహత్తులుగాఁదగుటచే 'అవి రుక్మిణీ సత్యభామలు రెండు వెళ్లుచున్నవి' అని రుక్మిణీ సత్యభామలను బోధించెడు 'అవి - రెండు' అను సర్వనామములును వెళ్లుచున్న వను క్రియయు నమహద్రూపములనే యందవలసి రాఁగాఁ దద్వారణార్థము మహద్వాచక సర్వనామముల బహువచన రూపములే మహతీవాచక బహువచనరూపము లగు నని శాసింపవలసివచ్చె నని యెఱుఁగవలయును. దీనిచే నవి రెండను సర్వనామములకు మహద్బహువచనరూపములై 'వారు - ఇద్దఱు - ఇర్వురు - ఇరువురు' అను రూపములే మహతికిని బహువచనరూపము లగు ననియు 'వెళ్లుచున్నారు' అను మహత్కర్తృక బహువచనరూపమే మహతికిని నగు ననియుఁ దెలియనయ్యెఁ గాన 'రుక్మిణీసత్యభామ లిద్దఱును వెళ్లుచున్నారు' అనియే యుండవలె నని స్పష్టమయ్యెడి. మహతీవాచక సర్వనామములకును గ్రియలకును నేకత్వముననె గాని బహుత్వమున స్వతంత్రరూపములు లేవనియు మహత్సర్వనామ బహువచనరూపములను మహత్కర్తృకక్రియల బహువచనరూపములను స్త్రీవాచకములకు బహుత్వమున బహువచన రూపములుగ నంగీకరింపవలె ననియుఁ దాత్పర్యము. బహువచనం బను సామాన్యోక్తిం జేసి సర్వనామముల సర్వవిభక్తులందలి బహువచనరూపములును గ్రియల మూఁడు పురుషములందలి. బహువచనరూపములును నాయావిభక్తులందును బురుషములందును స్త్రీవాచకములకుఁ దగు నని తెలియవలయు. ఏకత్వముననే మహతీవాచకసర్వనామ క్రియల కమహద్రూపము గాని బహుత్వమున మహద్రూపమే యగు నని ఫలితము.

దీనిచే సర్వనామప్రకరణమున 'ఆ' అను గుర్తుక్రింద నుదాహరింపఁబడిన సమమహద్వచన రూపములును వాని కితర విభక్తులం దేర్పడు రూపములును నేకవచనాంతములుగ శాసింపఁబడిన ద్వి ప్రభృతి సంఖ్యావాచకామహదర్థకరూపములును, మహతీతరములగు సమహత్తుల కయ్యెడివే గాని మహతీవాచకములకుఁ గావని భావము తేలినది; తత్సమము 87 విధి ననుసరించి సంస్కృతహలంతసర్వనామములకుఁ దెలుఁగున బ్రవేశము లేమింజేసి యివ్విధి తెలుఁగు సర్వనామముల కనుట స్పష్టము. నిక ద్విత్రిత్యాదులైన సంస్కృత సంఖ్యావాచక సర్వనామములకు స్వతంత్రప్రవేశము లేకుండుట ముందె నిరూపితము క్రియారూపవిషయము సంస్కృతసమాస మసాధారణము. 'వారిద్దఱు రుక్మిణీ సత్యభామలు, వీరు మువ్వురు శ్రీభూనీళలు.' అను నుదాహరణములందు 'వారు-ఇద్దఱు. వీరు - మువ్వురు.' అను తదిదమర్థకసర్వనామములయు 'ఇద్దఱు-మువ్వురు.' అను సంఖ్యావాచక సర్వనామములయు మహద్రూపములు మహతీల కగుటను గమనించునది. ఇచ్చో 'అవిరెండు రుక్మిణీ సత్యభామలు; ఇవి మూఁడు శ్రీభూనీళలు' అను ననిష్ట రూపములు గలుగ వని ముఖ్యముగ గ్రహింపవలెను. క్రియాపదంబున కుదాహృతి స్పష్ట మగుట నుదాహృతము గాలేదు.

అపదాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు వకారంబు విభాష నగు. ౨౮.

పలుగురు - పలువురు, ఇరుగురు - ఇరువురు, వేగురు - వేవురు, తొగ - తొవ, పగలు - పవలు.

టీ. పదాదిని లేనట్టియు మఱియొక హల్లుతొ గూడనట్టియు గకారమునకు వికల్పముగ వకార మాదేశమగును. 'క్వచిద్గకారో వః' అనునది మూలము. పదాద్యంబు=పదము మొదట నున్నది. అపదాద్యంబు=పదము మొదట నుండనిది. ఈ క్రింది దైయుదాహరణములందును గకారమునకు వికల్పముగ వకార మగుటను వకారాదేశము గలుగనిపక్షమున గకారమే నిల్చియుండుటను గమనించునది. మూలమున గకారమును వకారమును బ్రథమానిర్దిష్టములే యగుటంజేసి గకారము వకార మగునా వకారము గకారమగునా యనుసందియము తోఁచి యేది మొదటిరూపమో తెలియదయ్యెను. మఱియు గకారము లెల్ల నెచ్చోటనున్నవైనను వకారములు గావలెనా యని సందియము జనించెడి. అథర్వణము 'ఆద్యగస్య గకారస్య వకారస్తు న దృశ్యతే' అని గకారమును స్థానిగాను వకారము నాదేశముగను దెల్పుచుఁ బలుకు మొదటి గకారమునకుమాత్రము గా దని మూలమును సవరించి యట్టి సందియము దొలఁగించె. మూల వివరణముల ఫలితమే

యీసూత్ర మనుట పునరుక్తి. అర్ధబిందుపూర్వకగకారముల కీయాదేశము గల్గునెడల బిందుపూర్వకస్థిరంబు తెఱఁగున లేమిం జేసి బిందువు లోపించు నని గ్రహింపవలెనుగాని బిందులోపము నాదేశపక్షమునఁ గలిగెడిఁగాన వాదేశము గలుగ దని మాత్రము గ్రహింపరాదు. ఇవంతయు నర్ధబిందుపూర్వక గకారవిషయము. అపవాద్యగకారమున కనుటం జేసి యీవిధి యఖండ పదములందలి గకారములకు సంబంధించిన దగుటయు, నాదేశబిందువులకుఁ బరమం దున్న గకారములకు సంబంధించినది గాకుండుటయు స్పష్టములు. రెండుపదములుఁ గలసి యొకానొక విలక్షణమగు నర్థము నొసంగుచు నఖండపదము నాఁగ భాసించెడువానియం దీవాదేశము చూపట్టదు. అఖండపదమధ్యగతగకారమునకుఁ దఱచుగ నీయాదేశమగును. పదమధ్యగతములైనను వకారముపరమందుఁ గల గకారముల కీయాదేశము సామాన్యముగఁ గనుపట్టదు. దీర్ఘముమీఁది గకారములకుఁ గ్వాచిత్కముగ నగును. బిందుపూర్వకసంయుక్తగకారములకుఁ గలుగనే గలుగదు. అసంయుక్తమున కనుటం జేసి ద్విత్వగకారమునకును నట్టిదే యనందగు. పూర్ణబిందుపూర్వక గకారములకును నీవాదేశము గలుగమి సహజము. ఖండబిందుపూర్వకములగు దీర్ఘముమీఁది గకారములకును నీవాదేశము తఱచుగఁ జూపట్టదు; ఏకపదమధ్యమందును గొన్నితావుల (తగవు-తగరు-పగరు) నీవాదేశము చూపట్టదు. దీర్ఘముమీఁది తుదిగకారములకును నీయాదేశము సార్వత్రికము గాదు. తఱచుగ డు-ము-వుల ముందటివానికి నీయాదేశము గలుగదు. కావుననే యీవాదేశము క్వాచిత్క మని మూలము పేర్కొనెను. మూలము గకారమున కని నిర్దేశించుటం జేసి యసంయుక్తాద్విత్వగకారములకే యని స్పష్టపడెడి. ఇట్టి యాశయము నద్దానినుండి యుద్ధరించియే సూరి ప్రయోగదృష్టితో యసంయుక్తదళమును నిల్పె నని తోఁచెడి. పైవిషయముల ననుసరించి గకారమునకు వకార మగుట సార్వత్రికము గా దనియు శ్రుతి కింపుగఁ దోఁచినపుడును బ్రయోగదృష్ట మగునెడలను నీసూత్రము నుపయోగించికొనవలె ననియు గ్రహింపవలెను. వేసఁగి=వేసవి. తీఁగ=తీవ. మొదలగు పదములను నగు ధాతురూపముల ప్రక్రియను ననుసరించి యర్ధబిందువుతోడి గకారరూపమె (గకారమె) మొదటి దనియు వకారము గకారమున కాదేశమైన పిదప నర్ధబిందువు తొలఁగె ననియు దాన గకారమునకు వకార మగుటయే మూలాశయమనియుఁ జెల్లము. తొల్లి యర్ధబిందు వేర్పడనికాలమునఁ బూర్ణమే బిందుస్థానమునందు వేళను నద్దానిపరమం దున్న గకారము ద్విత్వాక్షరమువంటిదే యైయుండుటచే వకారాదేశ మట్టివానికిఁ గలుగమి నేఁడును సాధారణముగఁ బూర్ణార్ధబిందుపరములగు గకారములకు వకారాదేశము గనుపట్టకున్న దనియు నర్ధబిందుపరములగు గకారములకు వకారము క్వాచిత్కముగఁ గనుపట్టుట యుచ్చారణము లేమి నర్ధబిందు వచ్చో లే దను భ్రమకు లోనైన తరువాతివారిచే నైన దనియు ననుమానింపఁదగును.

ఔపవిభక్తికప్రకరణము

విభక్తులవలె నేయేపదఖండములో వేర్పరానివియు ద్వితీయాద్యేకవచనముల శబ్దములకు విభక్తులకుం దగునవియు గాన వీని కుపవిభక్తులను వ్యవహారము గల్గె నని ముందె నిరూపితము. పదమునకుఁ బదాంతరముతోడి యన్వయరూపసంబంధము నీవర్ణములు దెల్పు నని తెల్పుచు భాషాతత్త్వవిమర్శకులును నుపవిభక్తిసంజ్ఞను సార్థకముగ సంభావించిరి. విభక్తులకు సమీపమున నగు నవి యని యర్థము. ఉపవిభక్తివర్ణములే యౌపవిభక్తికము లనంబరఁగును. ఔపవిభక్తికములు చేరఁదగు శబ్దములును నౌపవిభక్తికశబ్దములు నాఁబడును. ప్రకరణము = గ్రంథభాగము. ఇందౌపవిభక్తికవర్ణములాయాశబ్దముల కాగమాదేశాదులచే నయ్యెడి రీతులు విశదీకరింపఁబడుం గాన నీప్రకరణము నౌపవిభక్తికప్రకరణ మని వ్యవహరించెను. ప్రాచీనాంధ్రమున శబ్దముల కుపవిభక్తు లగుట నిత్యము. అనఁగా నేశబ్దము లుపవిభక్తులు చేరఁదగినవియో నియమముగ నవియెల్లయెడలను నౌపవిభక్తికవర్ణములం గూడియే యుండుట తొల్లిటి యాంధ్రమునఁ గనుపట్టెడిఁగాని యొకే శబ్ద మౌపవిభక్తికానౌపవిభక్తికత్వములఁ జెందుట చూపట్ట దని తాత్పర్యము. మఱియుఁ దొల్లిటి తెలుఁగుపొత్తముల నౌపవిభక్తికశబ్దములగునవి రానురా ననౌపవిభక్తికములును దొల్లి యౌపవిభక్తికశబ్దములైనవి రానురా వికల్పముగ నౌపవిభక్తికములును నగుట నేఁటియాంధ్రమునఁ గలిగె. జీవద్భాషకు మార్పుల నంతములగుఁ గదా! 'ఔపవిభక్తికవర్ణాష్టింట్యాదయో భవంతీహ, రుత్వాదేర్నామ్నాం స్యుస్తే హి విభక్తౌ సమాసే చ' అని చింతామణి యౌపవిభక్తికము లాయాశబ్దములకుఁ గలుగుట నిత్య మనెడి. తద్వివరణ మాథర్వము 'బహవోఽత్రాంధ్రభాషాయాం వర్ణా ఔపవిభక్తికాః, ప్రవృత్తిశ్చాప్రవృత్తిశ్చ వికల్పశ్చ క్వచిద్భవేత్, తద్వివేకః ప్రయోగైకశరణం స్యాదితి శబ్దతః. విభాషయా భవంత్యత్ర భవంత్యుపవిభక్తయః, భవంతి కుత్రచిన్నైవ నిదానం తత్ర సద్వచః.'' అని నిత్యవైకల్పిక ప్రవృత్తులను నిత్యాప్రవృత్తిని దెల్పెడి. పైవిషయమును బరిశీలించినఁ దొల్లి నిత్యముగ శబ్దముల కయ్యెడి యివ్వానికిఁ గాలక్రమమున వికల్పప్రవృత్తియు నప్రవృత్తియుఁ గుదిరె ననుట స్పష్టము. ఇట్లే యనుకరణవిధి నుత్తరాంధ్రమున ననౌపవిభక్తికశబ్దము లౌపవిభక్తికము లగుటయు నౌపవిభక్తికము లనౌపవిభక్తికము లగుటయు సంభవించె నని గ్రహించునది. ఈయౌపవిభక్తికశబ్దములు స్వతంత్రములై ప్రయుక్తము లగునపుడేగాక సమాసగతము లగునపుడును నీయౌపవిభక్తికవర్ణముల నందెడి. బహువ్రీహిసమాసాంతములం దీచెప్పఁబడిన యిటివర్ణములేగాక కొన్ని క్రొత్తవర్ణములును (అలరువిల్తుఁడు-తు) కొన్నివర్ణములకు

వికారాదులును (నలువాయి=నలువ) గలుగుట చూపట్టెడి. వీనిని సమాసాంతకార్యము లనుట వ్యాకరణసంప్రదాయము. (చూ. సమాస ప. 22) మఱియు సమాసమున పవర్ణ మగుట గన్పట్టెడి. (పాఁపఱేఁడు.) పైని వివరించిన సమాసాంతములనగువర్ణము లేమే యర్థముల బోధించెడి స్వతంత్రపదముల యవశిష్టభాగములోఁ జెలియఁజేయ నవకాశము లేమిం జేసియు సామాన్యముగ సమాసాంతములందు విభక్తులకు ముం దగున వగుటం జేసియు నట్లు సమాసాంతములందుఁ గలుగు నవ్వానిని సమాసాంతవర్ణము లని ప్రాచీనార్వాచీనలాక్షణికులు వ్యవహరించిరి. సమాసాంతముల నగునవి యౌపవిభక్తికవర్ణముల వలె ద్వితీయాద్యేకవచనములందె గాక యేకత్వబహుత్వముల విభక్తులకు ముం దెల్ల యెడల శబ్దముల కగు నను విశేషమును గమనించి 'కార్యా ఔపవిభక్తివదంతవిధ యశ్చ' అను మూలము ననుసరించి సమాసాంతకార్యములుగాఁ జేర్కొని యవ్వర్ణము లను సమాసాంతవర్ణము లని సూరి వ్యవహరించెను.

ఇ టి తివర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపవిభక్తికంబులు. ౨౮.

విభక్తినిమిత్తకంబు లయి యాదేశాగమాత్మకంబు లయినఇ-టి-తి అను వర్ణంబు లౌపవిభక్తికంబు లనంబడు.

టీ. 'ఔపవిభక్తికవర్ణాష్టింట్యాదయో భవంతీహ' అనునది మూలము. వక్ష్యమాణంబులు=చెప్పఁబోవునవి. ఆయాసూత్రములచే నాయాశబ్దములకు మీఁది విధింపఁబోవునట్టి 'ఇ-టి-తి' అను మూఁడువర్ణములకు నౌపవిభక్తికము లని సంజ్ఞ. ద్వితీయాద్యేకవచనములు కారణములుగ శబ్దములతుది నాదేశాగమరూపముల నీయిటితివర్ణము లయ్యెడి నని సూరి యౌపవిభక్తిక మన విభక్తులసమీపమున నగున వను వ్యుత్పత్తిని సూచింపనే, 'విభక్తినిమిత్తకంబు లయి' అని వివరించె నని గ్రహించునది.

ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబులగునపుడు నామంబులకుం గొన్నింటికిం బ్రాయికంబుగ నగు. ౨౯.

కాలు - కాలిని - కాలిచే. నాఁగలి - నాఁగటిని - నాఁగటిచే. నేయి - నేతిని - నేతిచే. ద్వితీయైకవచనంబు పరంబగునపు డౌపవిభక్తికంబులు రా వని కొందఱు వక్కాణించిరి. అయ్యది లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధం బగుటం జేసి యనాదరణీయంబు.

టీ. 'రుల్యాదేర్నామ్నాం స్యుస్తే హి విభక్తౌ' అనునది మూలము. పైనిఁ జేర్కొన్న యిట్టితివర్ణములు కొన్ని ప్రాతిపదికములకు ద్వితీయావిభక్తిమొదలుగా

నెల్లవిభక్తులందు నేకవచనంబులు పరములగునపుడు తఱచుగ నగు. మూలము 'రు-లు' అనునవి తుదిని గలశబ్దముల కనుచున్నను డు-యి మొదలయిన వంతమందు గలవానికిని గొన్ని సంఖ్యావాచకములకును గావలసియుండుటచేత నంతిమవర్ణప్రధానముగ శబ్దములఁ జేర్కొనక నామంబులకుఁ గొన్నింటి కని సామాన్యముగ ననె నని గ్రహించునది. మఱియు 'టి-ంటి' అనువానినే ముఖ్యముగ నౌపవిభక్తికవర్ణముల క్రింద భావించుట చేతను నవి ప్రధానముగ రుల్వాదినామముల కగు నవగుటచేతను మూలము రుల్వాదిశబ్దముల కనెను. సూరి మూలమునందలి టింట్యాదు లను దళమునందలి యాదిశబ్దముచే ఇ-తి వర్ణములను గ్రహించినవాఁడును, టివర్ణమునకు ముందు గొన్నియెడలఁ బూర్ణబిందువును విధించి 'ంటి' అనుదానిని గుదిర్చికొనినవాఁడును నగుటచేతను (చూ. 32-33) మూలముగూడ రుల్వాదుల కని యాదిశబ్దముచే మఱికొన్నిటిని గూడ సంగ్రహించు తలంపు గల్గియుండుటచేతను, నామంబులకుఁ గొన్నింటి కని సామాన్యనిర్దేశము చేయుటయు ంటి-వర్ణమును బ్రత్యేకముగ నౌపవిభక్తికవర్ణముగ నంగీకరింపకుండుటయు సంభవించె నని యెన్నునది. ద్వితీయైకవచనమున నౌపవిభక్తికవర్ణము లాయాశబ్దమునకుఁ గలుగుట వాఙ్మయమునఁ బ్రసిద్ధముగ నగపడుచుండుటచేతను లక్షణకర్తలెల్లరును సామాన్యముగ ద్వితీయైకవచనమునను నౌపవిభక్తికవర్ణముల సంభవమును వాఙ్మయము ననుసరించి శాసించుచుండుటచేతను ద్వితీయైకవచనమున నౌపవిభక్తికవర్ణములు గలుగవని కొందఱు చెప్పుమాట లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధమైన దనియు దాన నది యాదరింపరానిదనియు 'ద్వితీయైకవచనం' బను మున్నగు సూరివివరణవాక్యమున కభిప్రాయము.

కాలు:—దీనికి ద్వితీయైకవచనప్రత్యయము నువర్ణకము పరముగా 'కాలు+ను' అని యుండును. ఈవిధిచే నౌపవిభక్తికవర్ణమగు ఇకారమాగమముగ రా 'కాలు+ఇ+ను' అని యగును. పిదప నుత్వసంధిగాని యపదాది స్వరసంధిగాని యైన 'కాలి+ను' అని యేర్పడును. తరువాతఁ దత్సమము 26 చే నువర్ణకము నివర్ణముగా 'కాలిని' అని రూపము సిద్ధించెడి. ఇట్లే యితర విభక్తుల యేకవచనములందు 'కాలిచేత - కాలికొఱకు - కాలియందు మొదలగురూపము లేర్పడుటను గమనించునది. కాలిక్రింది మొదలగు సమాసములందును బూర్వపదమగు నౌపవిభక్తికశబ్ద మౌపవిభక్తికవర్ణము నందుటను జూచికొనునది. నాఁగలి+ను:—ఇచ్చో 'టి' అను నౌపవిభక్తికవర్ణము నాఁగలిశబ్దము తుదినున్న లివర్ణమున కాదేశమగుటచే 'నాఁగటిని' అను రూప మేర్పడెను. ఇట్లే 'నాఁగటిచేత' మున్నగు నేకవచనరూపములును, 'నాఁగటిచాలు' మున్నగు సమాసరూపములును గమనించికొనునది. నేయి+ను:—ఇచ్చో తివర్ణము నేయిశబ్దము తుదివ్రాయి యగు యివర్ణమున కాదేశ మయ్యెను గాన 'నేతి+ను' అని యై పిదప నికారంబు మీఁది యను శాస్త్రముచే నువర్ణకము నివర్ణమై 'నేతిని' అను రూపము సిద్ధించెను. ఇట్లే

'నేతిచేత' మున్నగు నేకవచనరూపములును, 'నేతికుండ' మొదలగు సామాసికరూపము లయు ప్రక్రియం గమనించునది.

ఊరు మొదలగువాని కిత్వం బగు. ౩౦.

ఊరు - ఊరిని, కాలు - కాలిని, మ్రాను - మ్రానిని, నోరు - నోరిని, చోటు - చోటిని.

టీ. ఇ - టి - తి వర్ణములలో నేది యేది యే యే శబ్దములకు సామాన్యముగఁ గల్గునో యిది మొదలుకొని వివరింపఁబడును. ఊరు మొదలగు శబ్దములకు హ్రస్వేకార మగును. ఆది నున్న ఊరు శబ్దమునుబట్టి రేఫాంతశబ్దమున కిత్వ మని సంభావింపరాదను విషయము నుదాహరణములే స్పష్టపఱుపఁ జాలియున్నవి. ఊరు మొదలగువాని కనుటంజేసి యంత్యమున కీయివర్ణ మగు నని యెంచునది. ఇకారము ప్రాతిపదికము తుదిం జేరిన పిదప నంతటను దర్శనము 26 చే నువర్ణకము నివర్ణమగుటను స్మరించి కొనునది. ఊరు+ఇ+ను=ఊరిని. కాలు+ఇ+ను=కాలిని. మ్రాను+ఇ+ను= మ్రానిని. నోరు:—నోరిని. చోటు:—చోటిని. ఇతర విభక్తుల యేకవచనములందును దత్పురుషాదులందును యివర్ణ మగుటను గమనించునది.

టివర్ణంబు గొన్నింటి యంత్యాక్షరంబున కాదేశంబును గొన్నిఁటి కంతాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున రెండును బ్రాయికంబుగ నగు. ౩౧.

ఆదేశము:—త్రాడు - త్రాటిని; కాఁడు - కాటిని; నోరు-నోటిని; ఏఱు - ఏటిని; ఆగమము:—అన్ని - అన్నిటిని, ఎనిమిది - ఎనిమిదిటిని; వేయి - వేయిటిని. ఉభయము:—ఏమి - ఏటిని - ఏమిటిని; పగలు - పగటిని - పగలిటిని; మొదలు - మొదటిని - మొదలిటిని; రెండు - రెంటిని - రెండిటిని; మూఁడు-మూటిని - మూఁడిటిని; నూఱు-నూటిని - నూఱిటిని.

టీ. పైని పేర్కొన్న యౌపవిభక్తికవర్ణములలో టి-వర్ణము కొన్నిశబ్దముల యంతిమాక్షరమున కాదేశముగను గొన్నిశబ్దములతుది నాగమముగను గొన్నిశబ్దముల కొకమా ఆదేశముగను నొకమా ఆగమముగను (ఉభయము) దఱచుగ నగును. త్రాడు+ను. దీనిచేఁ దుదివర్ణమగు 'డు' అను దానిస్థానమున టి వర్ణ మాదేశమై పిదప నువర్ణక మికారమమీఁదికి నువు క్రియావిభక్తులను శాస్త్రముచే నివర్ణకముగా 'త్రాటిని' అనురూపము గలుగును. ఇట్లే కాడు+ను = కాటి+ను = కాటిని; నోరు+ను =

నోటి+ను=నోటిని; ఏఱు+ను=ఏటి+ను=ఏటిని' అను రూపములందు శబ్దాంతిమవర్ణముల కాదేశముగ టి - వర్ణ మగుటను గమనించునది. ఈరీతిగనే నితర విభక్తులం దేకవచనము లందును సమాసములను టి-వర్ణ మీశబ్దముల తుదివర్ణముల కాదేశమగుటను గమనించుచుఁ 'ద్రాటిచేఁ-కాటిచేత - నోటి చేత - ఏటికొఱకు - త్రాటియల్లిక - కాటికాపరి - నోటిమాట- ఏటినీరు' మొదలగురూపముల నూహించికొనునది. అన్ని+ను:—సర్వనామము లమహ దర్థము లేకవచనాంతములు గాన ద్వితీయైకవచనమున దీనిచే టి-వర్ణ మంతాగమముగ దీనికి సిద్ధింప 'అన్ని+టి+ను=అన్నిటిని' అను రూప మేర్పడును. ఇట్లే 'ఎనిమిది+ టి+ను=ఎనిమిదిటిని; వేయి+టి+ను = వేయిటిని' అను మొదలగువానియందు టివర్ణ మంతాగమముగ నగుటను గమనించునది. ఏమి+ను:—దీనికి దీనిచే టి-వర్ణ మంతి మాక్షరమున కాదేశముగఁ గలిగిన పక్షమున ఏమి+టి+ను=ఏటి+ను=ఏటిని అనియు, నంతాగమముగఁ గల్గిన 'ఏమి+టి+ను=ఏమిటిని' అనియు రూపము లగును. ఈరీతిగనె పగలుశబ్దమున నంతిమాక్షరమైన లువర్ణమునకు టి-వర్ణ మాదేశమైనపక్షమునఁ 'బగటిని' ననియు నంతాగమమైనపక్షమునఁ 'బగలిటిని' ననియు, మొదలుశబ్దమున కాదేశముగ నైన పక్షమున 'మొదటిని' ననియు నాగమముగ నైన యెడల 'మొదలిటిని' ననియు, రెండుశబ్దమున కాదేశపక్షమున 'రెంటి' ననియు నాగమపక్షమున 'రెండిటి' ననియు, మూఁడుశబ్దము తుదివర్ణముం ద్రోసి యైనయెడల 'మూఁటిని' ననియు, నంత్యమున కధి కమున నైనచో 'మూఁడిటిని' ననియు, నూఱుశబ్దమున కాదేశముగ నైన 'నూటిని' ననియు నాగమముగ నైన 'నూఱిటి' ననియు రూపము లేర్పడెడి. పగలు మున్నగు వానికి టివర్ణమాగమముగ నైన పక్షమున 36 చే లువర్ణము నుత్వమున కిత్వము గల్గు నని గ్రహించునది. అనంతరవిధింబట్టి హ్రస్వముమీఁది టివర్ణమునకు ముందు బిందువగు టను గమనించునది. మూఁడుశబ్దమున డువర్ణమునకు ముం దున్న బిందువు టివర్ణము డువర్ణమున కాదేశమైనపుడును సంజ్ఞ 16 విధి ననుసరించి పోదని యూహించునది. ఇట్లు ప్రయోగములంబట్టి యెచ్చోట నాగమమో యెచ్చోట నాదేశమో యెచ్చోట నుభయమో యెఱుంగునది.

హ్రస్వముమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళముగా నగు. 3౭.

అన్నింటిని - ఎనిమిదింటిని - పగంటిని - పగలింటిని - రెండింటిని - మూఁడింటిని.

టీ. హ్రస్వాంతమైన శబ్దమునకుఁ దరువాత నున్న యాపవిభక్తికవర్ణమగు టివర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళముగ నగును. అన్ని+టి+ని 'అన్ని' అన

దానియందుఁ దుదిని గల న్ని యనునది హ్రస్వము. దానికిఁ బరమున నున్న టి యను
నామవిభక్తికవర్ణమునకు ముందు నిండుసున్న రానిచేఁ గాఁగ 'అన్ని+౦+టి+ని=అన్నిం
టిని' అని రూపము సిద్ధించెడి. నిండుసున్న రానపుడు 'అన్నిటిని' అనియే యుండును.
ఇట్లే యితర విభక్తులం దేకవచనముల టి-వర్ణమునకు ముందు బిందు వగుటయుఁ గాకుండు
టయు గమనించునది. ఎనిమిది:—ఇందు ది యనునది హ్రస్వము. దానికిఁ దరువాతఁ
గల్గిన టి-వర్ణమునకు ముందు నిండుసున్న రా 'ఎనిమిదింటిని' అనియు నెఱసున్న
రాకున్న 'ఎనిమిదిటిని' అనియు రూపము లేర్పడును. ఇచ్చో టి-వర్ణ మాగమముగ
నయ్యె ననుట స్పష్టము. పగంటిని:—పగలను ప్రాతిపదికమున గ-వర్ణము హ్రస్వము.
దానికిఁ దరువాత నైన టి-వర్ణమునకు ముందు పెద్దబిందువు గలుగ 'పగంటిని' అను
రూపము సిద్ధించెను. ఇచ్చోట 'పగలు' అను శబ్దముతుదివ్రాయి కాదేశముగ టి-వర్ణ
మగుట తెల్లము. పగలింటిని:—ఇందుఁ బగలుశబ్దమున కాగమముగ టి-వర్ణము గలుగు
టయు దానికి ముందు బిందు వీవిధిచే సిద్ధించుటయు 36 చే లువర్ణము నత్వమున
కిత్వము గలుగుటయు గ్రాహ్యములు. రెండు మూఁడు శబ్దములందుఁ దుది నున్న డు-వర్ణ
ములు హ్రస్వములు. వీని కాగమముగ నైన టి-వర్ణమునకు ముందు గట్టిబిందు వగుటచే
'రెండింటిని, మూఁడింటిని' అని రూపములు గలిగెను 36 చే డువర్ణము నత్వమున
కిత్వము సిద్ధించెడి. పూర్ణబిందువు రానిపక్షమున 'పగటిని-పగలిటిని-రెండిటిని-మూఁటిని'
అను రూపము లగు నని గ్రహించునది. హ్రస్వముమీఁది టి-వర్ణమున కనుటంజేసి త్రాటిని
మొదలగు దీర్ఘముమీఁది టివర్ణములకు నిండుసున్న రాదనుట స్పష్టము. వికల్పమనక
బహుళమనుటంజేసి 'నెత్తుటికి, ఏమిటిని, మొదటిని' మొదలగు స్థలములందు హ్రస్వము
మీఁది టి-వర్ణమునకును ముందు నిండుసున్న గలుగకుండుట ఫల మని సంభావించునది.
మూలమున 'ంటి' అనునదియు నామవిభక్తికవర్ణమె యగుటంజేసి టివర్ణమునకు ముందు
నిండుసున్న విధించెడు సూత్రములందుఁ జూపట్టవు. ఇందు బిందు వని సామాన్యముగ
నన్న ఖండపూర్ణములు రెండును గలుగవలసివచ్చు నను శంకపుడు పూర్ణబిందు వనె నని
గ్రహించునది.

పదాద్యంబగు హ్రస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందు వగు. 33.

కన్ను - కంటిని; మిన్ను - మింటిని; ఇల్లు - ఇంటిని; పల్లు - పంటిని.

టీ. పదము తొలిహ్రస్వమునకుఁ దరువాత నున్న టి వర్ణమునకు ముందు నిండు
సున్న నిత్యముగ నగును. కంటిని:—ఇచ్చోఁ గన్నుశబ్దమునందలి 'న్ను' అనుదాని
కాదేశముగ టి-వర్ణమయ్యెఁ గాన 'క+టి+ను' అని యుండును. పిదప దీనిచే టి-వర్ణ

మునకు ముందు నిండుసున్న నిత్యముగఁ గలుగ 'క+ం+టి+ను' అని యగును. దత్సమము 26 చే నువర్ణకము నుత్వమున కిత్వము గలుగ 'కంటిని' అని రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 'మిన్ను+ను = మి+టి+ను = మి+ం+టి+ను = మి+ం+టి+ని=మింటిని; ఇల్లు+ను = ఇ+టి+ను = ఇ+ం+టి+ను = ఇ+ంటి+ని = ఇంటిని; పల్లు+ను = ప+టి+ను=ప+ం+టి+ను = ప+ం+టి+ని = పంటిని' అను రూపముల ప్రక్రియం గనుగొనునది. ఇతర విభక్తులం దేకత్వమున నిట్లే టివర్ణమునకు ముందు నిండుసున్న యగుటను గమనించునది. సంధి 11 విధి ననుసరించి నడిలోలి హ్రస్వముమీఁద ఖండబిందువును నిల్ప నవకాశములేమి వీసూత్రమున బిందు వని సామాన్యముగ ననినం జాలును. టివర్ణమునకు ముందు నిండుసున్న విధించెడి సందర్భమగుట స్పష్టార్థము పూర్ణమని ని యెన్నునది.

అట్టు మొదలగు శబ్దముల కంతాగమంబు తివర్ణంబును రేఫంబున కొక్కటికి లోపంబు నగు. 38.

అట్టు - అఱ్ఱుతిని. అట్టు - కట్టు కొట్టు - గొట్టు - మిట్టు - పట్టు - ఇవి యట్టు మొదలయినవి.

టీ. 'అట్టు' అను మున్నగుశబ్దములకుఁ దుది నాగమముగ (అంతావయవముగ) తి-వర్ణమును, తి-వర్ణము గలుగుడు నాశబ్దములతుది నున్న ద్విత్వరేఫములో నొకదానికి లోపమును నిత్యముగఁ గలుగును. తి-వర్ణమును నది పరమగుడుఁ గలుగు రేఫలోపంబును నిత్యముగనే యగును. గణాది నున్న అట్టుశబ్దము ననుసరించియు రేఫలోపవిధానము ననుసరించియు నీగణమునందలి శబ్దములును నిండుఁ జేరఁదగినవియు, 'ట్టు' అను నదంతమందుఁ గల శబ్దములే యని సంభావింపవలయును. 36 చే ఉవర్ణము నుత్వమున కిత్వము గల్గి సిద్ధించిన 'అటితిని' అను మున్నగురూపముల ననుసరించి ద్విత్వరేఫమునఁ గ్రింది హల్మాత్రమే లోపించు నని గ్రహింపవలసియున్నది. 'అట్టు+ను:—దీనిచే తి-వర్ణము రేఫమున కొక్కటికి లోపము గలుగ 'అటు+తి+ను' అని యుండును. పిదప 36 చే శకటరేఫము నుత్వమున కిత్వము దత్సమము 26 చే నువర్ణకము నుత్వమున కిత్వము గలుగ 'అటితిని' అని రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 'కటితిని - కొటితిని-గొటితిని-మిటితిని-పటితిని' అను మొదలగు రూపముల ప్రక్రియం గమనించునది. తృతీయా ద్యేకవచనముల నిట్లే 'అటితిచేత' మొదలగు రూపములగుట నూహించికొనవలెను. తివర్ణముగా నీరెండుకార్యము లగుట నిత్యము ద్విత్వరేఫము శకటమే యగుం గాన రేఫ మని సామాన్యముగ నన్నను బాధలేదు.

విభక్తి పరంబగునపుడు గోయి ప్రభృతుల తుదియక్షరంబు తి-వర్ణం బగు. 3౫.

గోయి - గోతులు; గోతిని - గోతులను. గోయి - చేయి - దాయి - నూయి - నేయి - వాయి - రోయి ఇత్యాదులు.

టీ. విభక్తి పరమగునపుడు గోయి మొదలగుశబ్దముల తుదియిర్ణమునకు తి-వర్ణము నిత్యముగ నాదేశ మగును. గోయి యను తొలిపదమనుసరించి యిందలి శబ్దములును నిందుఁజేరఁదగునవియు యి-వర్ణాంతశబ్దములే యని సంభావింపవలయును. మఱియు నవి దీర్ఘపూర్వ యి-వర్ణాంతద్వ్యక్షరశబ్దము లనియు ననుమానింపఁదగును. ఔపవిభక్తికవర్ణము లన్నియు, నాయాశబ్దముల కాయాద్వితీయాది విభక్తులందే యేకవచనములకు ముందేగాని బహువచనములఁ గలుగుట గన్పట్టదు. ఈయివర్ణాంతదీర్ఘ పూర్వద్వ్యక్షర శబ్దములకు మాత్రము ప్రథమాబహువచనము మొదలుకొని ద్వితీయాదివిభక్తులయేకవచన బహువచనములందును తి-వర్ణకము వానికిముం దగుట గన్పట్టెడి. కావుననే సూరి నిపుణముగ విభక్తి పరంబగునపు డని సామాన్యముగ ననె నని యెన్నునది. ఈయివర్ణాంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనము తత్సమము సూ. 3 చే నిత్యముగ లోపించెడిఁగాన ప్రథమైకవచనమున విభక్తి పర మగుట కవకాశమె లేమింజేసి యం దీతివర్ణ మాదేశ మగు నని యనుమానింపరాదు. గోయి+లు:—ఇచ్చోట లువర్ణకము ప్రథమా బహువచనము పరముగాఁ దుదియివర్ణమున కీవిధిచే నాదేశముగఁ ది-వర్ణమును బిదపఁ దత్సమము సూ. 5-చే తి-వర్ణము నిత్వమున కుత్వమును గలిగి 'గోతులు' అని రూపము సిద్ధించెను. గోయి+ను:—ద్వితీయైకవచనము పరముగాఁ ది-వర్ణమును నువర్ణకమునుత్వమున కిత్వమును గలిగి 'గోతిని' అనురూప మయ్యెను. గోయి+ల+ను:—ఇచ్చోట ద్వితీయాబహువచన ప్రత్యయ మగు నువర్ణమును దత్పూర్వమునన్నైనల డాగమలకారమును బరముగా 'యి' అను వర్ణమునకుఁ దివర్ణమును దత్సమము సూ. 5 చే దానియిత్వమున కుత్వమును గలిగి 'గోతులను' అను రూపము గలిగెను. ఇట్లే తక్కినవానికినిఁ బ్రథమాబహువచనము మొదలుకొని తక్కిన విభక్తుల యేకవచన బహువచనములందును నీవిధిచేఁ దివర్ణ మగుటయు బహువచనములందుఁ దత్సమము సూ. 5 చేఁ దివర్ణము నిత్వమున కుత్వమగుటను గమనించుచు సిద్ధరూపములం దెలిసికొనునది. ద్వితీయాదివిభక్తులందు బహుత్వమున విభక్తుల కాద్యవయవముగఁ దత్సమము 31 చే లడాగమము విధింపఁబడుటంబట్టి నువర్ణకాదిబహువచనములు లడాగమవ్యవహితము లైనను దివర్ణమునకు విభక్తిపరత్వము చెడ లే దనియే యనుమానింపఁదగును. మఱియు ద్వితీయాదివిభక్తులు పరముగాఁ దివర్ణాదేశము గలిగినపిమ్మటనే లడాగమము విభక్తి ప్రత్యయములకుఁ గలిగె నన్నను బాధ లే దని గ్రహింపనగును.

టి-తి వర్ణంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కిత్వం బగు. ౩౬.

రెండిటికి - మూఁడిటికి - నాలుగిటికి - పగలిటికి - మొదలిటికి - పెక్కిటికి. కొండొకచో నుత్వంబున కిత్వంబు చూపట్టదు. నెత్తుటికి.

టీ. 'టి-తి' అను నౌపవిభక్తివర్ణములు పరములగునపు డావర్ణములకు ముందున్న హ్రస్వోకారమునకు హ్రస్వేకారము నిత్యముగ నగును. రెండు+టి+కి:—ఇందు రెండుశబ్దము డువర్ణము నుత్వమునకు టి-వర్ణమునకు ముందున్న దాని కిత్వమీవిధిచే సిద్ధించి 'రెండిటికి' అనురూప మయ్యెను. ఇట్లే మూఁడు-నాలుఁగు-పగలు-మొదలు పెక్కు-శబ్దముల తుదియుత్వమునకు టి-వర్ణముఁ పరముగా నిత్వము గలిగి 'మూఁడిటికి - నాలుగిటికి-పగలిటికి-మొదలిటికి - పెక్కిటికి' అను రూపములు సిద్ధించెను. షష్ఠ్యేకవచనములు స్పష్టార్థ ముదాహరింపఁబడినవిగాన ద్వితీయాది విభక్తుల దన్నిటియందును నేకవచనముల టివర్ణ మగునపు డిట్లే శబ్దాంత్యమగునుత్వమున కిత్వము గలుఁగు నని గ్రహింపవలెను. తి-వర్ణము పరంబగునపు డుత్వమున కిత్వము గలుఁగుటకు 34 సూత్రము క్రింది యుదాహరణము లుగ గ్రహింప నగును. నెత్తురు:— ఈ శబ్దముతుది నున్న రువర్ణమున కాదేశముగ టి-వర్ణము ద్వితీయాద్యేకవచనములం దగునపు డాటివర్ణమునకు ముందున్న 'త్తు' అను వర్ణము నుత్వమున కిత్వము గలుగుట ప్రయోగసిద్ధము గామిం జేసి యీసూత్ర మద్దాని విషయమునను నట్టివానివిషయమునను ప్రవర్తింప దని కొండొకచో నను సూరివివరణమున కభిప్రాయ మని గ్రహించునది.

టి-వర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రింది మీఁదు ముందు పు వర్ణంబుల కత్వం బగు. ౩౭.

క్రిందు - క్రిందటిని; మీఁదు - మీఁదటిని; ముందు - ముందటిని; మాపు - మాపటిని; అప్పుడు - అప్పటిని.

టీ. టి-వర్ణము పరముగా 'క్రిందు-మీఁదు-ముందు' అను శబ్దముల తుదియుత్వమునకును, పు-వర్ణాంతశబ్దముల తుదియుత్వమునకును, నత్వమాదేశము నిత్యముగ నగును. పూర్వసూత్రముచేఁ గలుగు నిత్వమున కీసూత్రముచే నగు నత్వము బాధక మగుటం జేసి టి-వర్ణము పరమగునపు డుత్వమున కత్వమని సామాన్యముగ ననక క్రిందు-మీఁదు-ముందు పు-వర్ణముల కని విశేషించి పేర్కొనె నని గ్రహించునది. దీన నిందుఁ బేర్కొన్నస్థలములందప్పఁ దక్కినచోటులందు 36 సూత్రమే ప్రవర్తించు నని సంభావింపవలయును. క్రిందు+ను:—టి వర్ణ మాగమముగఁ గలుఁగ 'క్రిందు+టి+ను' అని యగును. పిదప నీవిధిచే క్రిందుశబ్దము తుదియుత్వమున కత్వమును దత్సమము. 26 చే నువర్ణకము నుత్వమున కిత్వమును సిద్ధింప 'క్రిందటిని' అనురూప మగును. ఇట్లే తక్కినవానితుది

యుత్వమునకు టి-వర్ణము పరమగునపుడెల్ల నత్వము గలుగుటను గమనించునది. అప్పుడు:- ఈశబ్దము డువర్ణమునకు ద్వితీయైనవచనము నువర్ణము పరముగా టివర్ణ మాదేశమయ్యెను. పిదప 'అప్పు+టి+ను' అని యుండ నీసూత్రముచే టి-వర్ణమునకు ముందున్న 'ప్పు' అనుదానియుత్వమున కత్వమును నువర్ణకము నుత్వమునకు దక్సమము 26 చే నిత్వమును గలిగి 'అప్పటికిని' అని రూపమయ్యె. ఈరీతిగానే 'ఇప్పటిని - ఎప్పటిని' అని రూపముల ప్రక్రియను గమనింపవలెను. ఇట్లే 'అప్పటికిని' ఇత్యాదులందు టి-వర్ణము నది పరముగా దానిముందటి యుత్వ మత్వమగుటయు గమనించునది. అప్పు డిప్పు డెప్పు డనునవి నిత్యైక వచనములుగా సంధి 13 సూత్రమున నుదాహరించి వాగనుశాసనునాశయ మిదియె యని నూరి సమర్థించికొన యత్నించిన వా: డగుట నిచ్చో:గూడ నప్పటిని నని ద్వితీయైక వచనముగా నిర్దేశించె నని గ్రహించునది. వాఙ్మయప్రయోగస్థితిని యటుండనిచ్చి వ్యవ హారమును బ్రమాణీకరించినను 'అప్పటికంటె - అప్పటిలో-అప్పటికి-ఇప్పటికంటె-ఇప్ప టిలో - ఇప్పటికి - ఎప్పటికంటె - ఎప్పటిలో - ఎప్పటికి' అను రూపములు దప్ప నితరము లేకత్వమున ద్వితీయాదివిభక్తులం దీశబ్దములకు రూపములు గానరామి నప్పటిని నని యుదాహరించుటయు, నేకత్వమున సామాన్యముగ నెల్లవిభక్తులందును నౌపవిభక్తిక వర్ణముల నందఁదగు శబ్దములలోఁ జేర్చి దీనిని బేర్కొనుటయు, నట్లెల్ల విభక్తులం దేకత్వమున నౌపవిభక్తికవర్ణములం గూడియుండని వాని నేరి యీరీతిగ నివి యావిభక్తులందె యిట్లే యౌపవిభక్తికవర్ణములం జెందియుండు నని దెలుపకుండుటయు విచార్యవిషయము లనక తీరదు. 'అప్పటినుండి-ఇప్పటినుండి-ఎప్పటినుండి' అని వినంబడెడి రూప మప్పటివలననుండి మొదలగు రూపములనుండి గల్గినదిగ బాలవ్యాకరణ కారకము 11 సూత్రము ననుసరించి నిర్ణయింపవలసియుండుటచేత నప్పటిని నను మొదలగు రూపములు ద్వితీయైకవచనములని యూహింపవలసియున్నది. ఇందలి 'యప్పుడు-క్రిందు-ముందు-మీఁదు' శబ్దములు కతిచిద్విభక్త్యేకవచనప్రయుక్తములగు నవ్యయము లని ఫలిత మనుమానింపఁ దగును. 29-32-33-36-37 సూత్రములందలి యుదాహరణముల కుపవిభక్తులప్రాప్తి నాయావర్ణముల విధించెడి సూత్రములచే నగు నని యెఱుంగునది.

ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు. 3౮.

గోరను గీఱెను. ఊర నున్నాఁడు. గొడ్డట నఱికెను. ఇంట లేఁడు. వఱుతఁ గలిసె. కఱుత ద్రూఁటె. పక్షంబునందు గోరిచేత - నూరియం దిత్యాదులు.

ఇది యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'ఔపవిభక్తికనామ్నామత్వం స్యాత్సప్తమీతృతీయార్థే' అనునది మూలము. ద్వితీయాద్యేకవచనములందే యౌపవిభక్తికవర్ణములు గలుగున వగుటచేత నౌపవిభక్తిక శబ్దముల తృతీయాసప్తముల కనుపదమున కౌపవిభక్తికశబ్దములకు సంబంధించిన తృతీయాసప్తమ్యేకవచనప్రత్యయముల కని యర్థమును గ్రహింపవలెను. ఉపవిభక్తులం జెందెడు శబ్దముల తృతీయాసప్తమ్యేకవచనప్రత్యయములకు సర్వాదేశముగ హ్రస్వాకారము బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఇట్లనుటంజేసి విభక్తులతుది నాగమముగఁ జేరిన నుగాగమమునకు మాత్ర మత్వమాదేశముగా దని గ్రహింపవలెను. గోరు+చేతను, గోరు+అందును, ఈచోటులఁ దృతీయాసప్తమ్యేకవచనములు పరములుగా గోరుశబ్దమునకు 30 సూత్రముచే నౌపవిభక్తిక ప్రత్యయ మగు ఇ-వర్ణము గలిగి 'గోరిచేత-గోరియందు' అను రూపములు గలిగె. పిదప నివిధిచే 'చేత-అందు-' అను తృతీయాసప్తమ్యేకవచనముల కత్వము సర్వాదేశముగాఁగ 'గోరు+అను' అని యేర్పడెను. పిదప సంధి 11 చే నిత్యముగ సంధి జరుగ 'గోరను' అని తృతీయాసప్తమ్యేకవచనములం దొక్క-రూపుగల రూపమే సిద్ధించెడి. ఇట్లే 'ఊరు+చేతను; ఊరు+అందును; ఊరి+చేతను; ఊరి+అందును; ఊరు+అను=ఊరను' అనురూప మేర్పడును. అత్వమాదేశము గాని పక్షమున 'ఊరిచేత; ఊరియందు' అని రూపము లొప్పును. గొడ్డలి+చేతను; గొడ్డలి+అందును:—గొడ్డలిశబ్దమునకు 31 చే నంతిమాక్షరమున టాదేశముగ టి-వర్ణ మగును. పిదపఁ దృతీయాసప్తమ్యేకవచనముల కత్వము నపవాదిస్వరసంధియుఁ గ్రమముగఁ గలుగ గొడ్డటి+చేతను, గొడ్డటి+అందును = గొడ్డటను' అని రూప మగును. అత్వము బహుళ మగుటఁ గలుగనిపక్షమున 'గొడ్డటిచేత - గొడ్డటియందు' అని రూపములగును. ఇల్లు+చేతను; ఇల్లు+అందును; దీనికి 31 చే 'ల్లు' అనుదాని టాదేశముగ టి-వర్ణమును 33 చే నిత్యముగ టి-వర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందువును నివిధిచే నత్వమును నపదాది స్వరసంధియుఁ గలుగ 'ఇ+టి+చేతను; ఇ+ం+టి+చేతను; ఇ+ం+టి+అను = ఇంటను' అను రూపము సిద్ధించెడి. ఇట్లే సప్తమియందును 'ఇంటను' అగుట యూహ్యము. పక్షమున నింటిచేత నింటియం దగును. పట్టు:—దీనికి 34 చే టి-వర్ణమును రేఫమున కొక్క-దానికి లోపమును నివిధిచే నత్వమును, నపదాదిస్వరసంధియుఁగాఁగ 'పట్టు+చేతను; అందును; పఱు+తి+అప = పఱుతను' అనురూప మేర్పడును. అత్వము గలుగనిచో పఱితిచేత పఱితియందని రూపములు 39 చే ఉవర్ణము నుత్వమున కిత్వము గలిగియగును. ...చేతను' అనునపుడు తృతీయాసప్తముల టాదేశమైన యత్వముతోఁ దివర్ణము మూలం ...రము సంధించుటంజేసి యచ్చోఁ దివర్ణము పరముగాక తవర్ణమె పరమగుటంజేసి నివిధి విధిచే ఉ వర్ణము నుత్వమున కిత్వము రాలేదనిగాని కొండొకచోఁ జూపట్టదను నుత్వ సూత్రము క్రింది వివరణము నాధారముగఁగొని యిత్వము రాలేదనిగాని చెప్పవలసి

యున్నది. ఇట్లే ‘కట్టు’ అను దానినుండి ‘కఱు+తి+అను = కఱుతను’ అను రూపము గల్గుట నరయునది. ఔపవిభక్తికశబ్దములలో నికారము నందెడు వానికి గోరుశబ్దమునకు వలెను, టి-వర్ణమునందెడు వానికి గొడ్డలిశబ్దమునకు వలెను తి-వర్ణము నందెడు వానికి వట్టు కట్టుశబ్దములకువలెను నత్వము గల్గునపుడు రూపము లేర్పడు నని గ్రహించునది.

ఉపవిభక్తిం జేసి సవర్ణకాధార మగు నుదంతత చెడుంగాన సవర్ణకమును నిమిత్తముగఁ గొని యుదంతమున కుపవిభక్తులు గలుగుటకాని సవర్ణకము పరమగునపు డుదంతముపవిభక్తులనంది యౌపవిభక్తిక మగుటగాని సంభవింపదు గాన సవర్ణకార్థకప్రత్యయములనె నిమిత్తముగఁ గొని యుదంతమున కుపవిభక్తులు గలుగు ననియు సవర్ణకార్థకప్రత్యయములు పరములగునపుడె యుదంత మౌపవిభక్తిక మగు ననియు ననక తీరదు. కాన సవర్ణకార్థకప్రత్యయములె యుదంతమున కుపవిభక్తులం గూర్చి యౌపవిభక్తిక సంజ్ఞను గల్గించి యౌపవిభక్తికాత్వమునకు గుఱియగు నవి గాని సవర్ణకము గా దని గ్రహింపక తప్పదు. సవర్ణకమును నుదంతమున కుపవిభక్తిం గూర్చి యౌపవిభక్తిక సంజ్ఞను గూర్చు నదియేని యిందత్వము బాహుళిక మగుటం జేసి సవర్ణకార్థకములు పరమగునపు డుదంతమత్వాభావమున ‘ఊరిచేత - ఊరియందు’ అనునట్టి రూపములనందు నట్లే ‘ఊరిన-నోటిన’ అనునట్టి రూపములను నందవలసివచ్చును.

ఇతర విభక్తులందలి రూపములంబట్టి శబ్దము నౌపవిభక్తికముగ నంగీకరించి తృతీయాసప్తముల కేకత్వము వివక్షింపఁబడినతోడనే ప్రత్యయములు గలుగకముందె ప్రత్యయస్థానమున నత్వ మాదేశించి ప్రత్యయస్థానమునఁ గల్గిన దగుట నయ్యత్వమునే ప్రత్యయముగ నెంచి ప్రకృతి కుపవిభక్తులంగూర్చి యత్వరూపముల సంపాదింపవచ్చు నని గాని యుదంతమునకైన సవర్ణకమున కత్వము ప్రకృతి కుపవిభక్తి గలుగక ముందె యాదేశించి, సవర్ణకస్థానమునకైన యాయత్వమునే సవర్ణకముగ నెంచి ప్రకృతి కుపవిభక్తులం గూర్చి యత్వరూపముల సంపాదింపవచ్చు ననిగాని వాదింప నగును. కాని మూలమునందువలె నిత్యముగాక యిందత్వము బాహుళిక మగుటం జేసి యత్వాభావపక్షమున నేర్పడవలసిన ‘నోరిన-త్రాటిన’ అనునట్టి రూపములను నుదంతౌపవిభక్తికమునకు సవర్ణకము గలుగ దని వాచ్యముగఁ దెలుపఁజాలని పై వాదద్వయము వారింప వలఁతిగామి నిం దుపకరింప దనియు సవర్ణక మదంతమున కర్హత లేమిఁ గలుగ దనువాదమే యీసందర్భమున శరణ్య మనియు ననక తప్పదు. మఱియు నిపుణముగఁ బరీక్షింపఁ బై వాదద్వయ మదంతౌపవిభక్తికమునకుఁ బరమున సవర్ణకమును గనుపడకుండఁ జేయుటకే పుట్టిన దగుటం జేసి యుదంతౌపవిభక్తికములకు సవర్ణకము గలుగకుండుట సూచిత మగుచున్నది గాన నుదంతౌపవిభక్తికములకు సవర్ణకము గలుగ దను వాదమునకు మీఁదుమిక్కిలి పోషకమే యనియు నంగీకరింపఁదగు. కానఁ గారకము

18-23 సూత్రములచే నగు నవర్ణక మనౌపవిభక్తికములగు నుదంతములకే గాని యుప
విభక్తులనందు నుదంతములకుఁ గా దనియు దాన నౌపవిభక్తికోదంతముల కత్త్వాభావమున
నవర్ణకార్థకములు పరముగా 'నోరిచేత - నోరియందు-త్రాటియందు' అనునట్టిరూపములే
యుపవిభక్తులతోడ నేర్పడుంగాని 'నోరిన-త్రాటిన' అనునట్టి రూపము లేర్పడ వనియు
ఫలితమును గ్రహింపవలయును. నూరి యత్త్వాభావమున నూరిచేత నూరియం దనియే
యుదాహరించుటంబట్టి యౌపవిభక్తికోదంతములకుఁ గారకము 18-23 లచే నవర్ణకము
సిద్ధింప దను నభిప్రాయముతోడనే యీసందర్భమునఁ బ్రక్రియను నడిపె నని సంభా
వింప నగును. మఱియు బహుళముగ నత్త్వముం గూర్చు నూరి కత్త్వాభావమున నూరిన
నోటిన నగునట్టిరూపములు దుర్వారము లగుంగాన నుదంతౌపవిభక్తికములకు నవర్ణకము
సిద్ధింప దను పద్ధతియె సిద్ధాంతముగ సంభావింపవలసివచ్చె నని విశ్వసించునది.

“కేషాంచిదుదంతానాం నేతివిభక్త్యావునో లుక్స్యాత్; ఔపవిభక్తికనామ్నా
మత్వం స్యాత్సప్తమీతృతీయార్థే” అని రెండుసూత్రములు చింతామణిలో నత్వరూప
ముల సంఘటించున వగపడును. బాలసరస్వత్యాదివ్యాఖ్య లిందు మొదటి యున్లుగ్విధిని
సప్తమ్యేకవచనమునందె కొన్నియుదంతములకె యత్వరూపముల సంపాదించునదిగను
రెండవ యత్వవిధి టితివర్ణముల నందు నెల్లయౌపవిభక్తికములకును సప్తమీతృతీయైక
వచనములం దత్వరూపములఁ గూర్చునదిగను నెన్నినవి. సప్తమియందు మాత్రమే
యున్లుగ్విధింజేసి యత్వరూపమునందు నుదంతములు న్లుగ్విధానమునంజేసియే యనౌప
విభక్తికము లగుచున్నవనియు, నవర్ణకము తృతీయాప్రత్యయముగ నిర్ణయింప నందు
సరియగు ప్రమాణము లేమింజేసి యట్టియుదంతములకు సప్తమ్యేకత్వమున మాత్రమే
యుఁన్లుక్కాలమున నత్వరూపములు గలుగు ననియుఁ దక్కిన యౌపవిభక్తికములకెల్లఁ
దృతీయాసప్తమ్యేకత్వములరెంటను నత్వరూపములు గలుగు ననియు బాలసరస్వత్యా
దులు విశ్వసించి పైరెండుచింతామణిసూత్రములకు భిన్నస్థలవర్తిత్వమును బాలకులకుఁ
దెల్పుచు వ్యాఖ్య వ్రాసి రనుట స్పష్టము. అహోబలపండితుఁడు బాలసరస్వత్యాదుల
వలెనే పైరెండుసూత్రములకు భిన్నస్థలవర్తిత్వమును బ్రకాశిత మొనర్చి సార్థక్యమును
సమర్థించు తలంపుతోడ నత్వశాస్త్రమునందలి యుదంత టితివర్ణాంతౌపవిభక్తికముల
నున్లుగ్విధిం జేర్చి యుఁన్లుగ్విధియందలి నేతి యనుదానిని దృతీయాప్రత్యయముగను సమ
ర్థించుచు వ్రాసిన చర్చావాక్యముల స్థూలదృష్టిని గమనించిరియొ కాలక్రమమున టితి
వర్ణాంతౌపవిభక్తికములకువలెనే యూరు చోటు మేన్వాదులకును నత్వరూపములును
నౌపవిభక్తిత్వమును వాఙ్మయమున నేర్పడుటం గమనించిరియొ బహుళగ్రహణమునంజేసి
తృతీయయం దూర్వాదుల కత్వరూపములు వారింపఁబడుటేగాక యహోబలపతి

త్రపూర్వసూత్రమునుండి బహుళపదము ననువర్తించి యుష్లగ్విధిం జేర్చి సాధించిన పేరున చోటున నడుమున ననువట్టివియు సాధువులగు ననియె సూరి యుష్లగ్విధిని బరిత్యజించి యద్దానిలక్ష్యముల నత్వశాస్త్రమునఁ జేర్చి యత్వశాస్త్రమునే యాదరించెను.

"ఊరు చోటు మేన్వాదు లుష్లగ్విషయంబు"లని సూత్రించి, "యూపు లోనగు వానికిఁ దృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తింపదు గాన, 'ఔపవిభక్తికనామ్నామత్వం స్యాత్సప్తమీ తృతీయార్థే' అను సూత్రమున కవి విషయములు గాక 'కేషాంచిదుదంతానాం నేతివిభక్త్యావనో లుక్స్యాత్' అను సూత్రమున కవి విషయము లగుచున్న వని యెఱుంగునది." అని వివరణమును వ్రాయు త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృహోరణిం బరికించిన నీతఁడును బాలసరస్వత్యాదుల యభిప్రాయమునే కలిగియుండె ననుట స్పష్టము. కాని యనౌపవిభక్తికములు గాన నని హేతూపన్యాస మొనర్పక తృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తింపదు గాన నని హేతూపన్యాసము చేయుటంబట్టి సూరివలెనే త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు, నుష్లగ్విధివిషయములగు నుదంతముల నౌపవిభక్తికములుగ నెంచినవాఁ డగుటఁ దృతీయయం దత్వరూపాభావభేదమునే గాని పైరెండుసూత్రములకు భిన్నస్థలవర్తిత్వమును బ్రకాశితము సేయుచుండె నని శంక గలుగకపోదు. ఉపవిభక్తిం జేసి నవర్ణకము పరమగునపు డుదంతములందు 'ఉన్' అనుభాగ మగపడుటయే గుదరమిం జేసి, నవర్ణమును బరముగ నిల్పి యున్లోపమును విధించు నుష్లగ్విధి యనౌపవిభక్తికముల కత్వరూపముల సంపాదించున దనువిషయము స్పష్టపడుచుండుటచేత ననౌపవిభక్తికములుగాన నని హేతూపన్యాసముచేయక, నవర్ణకమును దృతీయాప్రత్యయముగను నెంచి తృతీయయందును నత్వరూపముల ఘటించి యుష్లగ్విధికి వైయర్థ్యమును గూర్చువారిత్రోవ నవశ్యము నిరోధించి యత్వశాస్త్రమున నున్నగుదాహరణములు చేరవను నంశమును స్పష్టపఱచి సూత్రద్వయభిన్నస్థలవర్తిత్వములు బ్రకాశనము చేయ సమర్థమగు తృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తింపదు గాన ననుహేతూపన్యాసమే చేయఁబడె నని గ్రహించిన నిప్పట్టున నీతఁడును బాలసరస్వత్యాదులనే యనుసరించువాఁడయ్యెడి.

మూలమతమునేగాక సర్వమతములను విరోధింపకుండ సరిపెట్టుట కీసందర్భమునందలి బహుళప్రాయశ్శబ్దములు సమర్థము లైయుండుటచేత నియ్యుపవిభక్తిప్రకరణమును విశేషించి యియ్యత్వశాస్త్రమును సార్థకము గానోపు నని గ్రంథవిస్తరభీతి నీచర్చ ముగింతును.

ఇది యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము.

కారకపరిచ్ఛేదము

కారకములనుగూర్చియైన గ్రంథభాగముగాన దీని కీ పేరు గలిగెను. క్రియతో నన్వయమును బొందునది లేక క్రియతో నన్వయమును గలిగించునది కారకము. కారకమన విభక్తి యని ఫలితము. కర్తృకర్మాద్యర్థముల నాయా కారకములు కలుగుట మీఁద నిరూపితము. కర్తృకర్మాద్యర్థములం దాయావిభక్తులను బొందిన పదములు కర్తృకర్మాదిరూపముల నాయా క్రియలతో నన్వయించెడిఁగానఁ గ్రియాన్వయము నందునది కారకమనుట యన్వర్థము. కర్తృకర్మాద్యర్థములం దాయావిభక్తులు ప్రకృతులకుఁ జేరి క్రియావాచ్యవ్యాపారమున వానికిఁ గర్తృకర్మత్వాదులం గూర్చి క్రియాన్వయము నుద్బోధించెడిఁగానఁ గ్రియాన్వయమును గలిగించునది కారక మనుటయు సార్థకమే. ఈవిషయము కారకపరిచ్ఛేదాదిని త్రిలింగలక్షణశేషకర్తచే వివరింపఁబడినది. కర్తృ-కర్మ-కరణ-సంప్రదానా-పాదానా-ధికరణములు కారకము లా అని శాస్త్రకర్త లందురు. అన్వయము=సంబంధము. ఆయాయర్థములం దాయావిభక్తులు శబ్దముల కగుట యిందు నిరూపితము.

ప్రాతిపదికసంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమ యగు. ౧.

ప్రాతిపదికార్థమునందు:—రాముఁడు - రావణుఁడు. నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము. సంబోధనమునందు:—ఓరాముఁడ - ఓరావణుఁడ. ఉక్తార్థమందు:—రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. ఉక్తమనఁగాఁ జెప్పఁబడినది. ఈవాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తను జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకుఁ బ్రథమ యయ్యె. రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె. ఈవాక్యమం దాఖ్యాతము కర్మమును జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దంబునకుం బ్రథమ యయ్యెనని యెఱుంగునది.

టీ. 'సర్వవిభక్తిస్సంస్కృతతుల్యా' అను మూలము నాధారముగఁ గొని సంస్కృతవ్యాకరణానుసారియై సూరి యాయావిభక్తుల నిందు విధించెను. అర్థపదము సమాసగతపూర్వపదముల కెల్లవానికి సంబంధించెడి. కానఁ బ్రాతిపదికార్థమునందును

సంబోధనార్థమునందును యుక్తార్థమునందును బ్రథమ యగు నని సూత్రార్థము లభించును. శబ్దమును బల్కినతోడనే యేయర్థమునకు నిత్యముగఁ బ్రకాశము గలుగునో యా యర్థమే ప్రాతిపదికార్థ మగును. నియతోపస్థితికము=నియమమైన స్ఫురణము గలది, లేక యన్యముం ద్రొక్కి తానేయై తోఁచునది. నియత=నియమమైన లేక నిత్యమైన, ఉపస్థితికము=తోఁచుట కలది లేక ఉనికి గలది. రాముఁడు; రావణుఁడు:—క్రమముగ 'దశరథుని పెద్దకొడుకు, పులస్త్యుని పెద్దకొడుకు' అను నర్థములు నియమముగఁ దోఁచు నవి ప్రాతిపదికార్థములు గాన నాయర్థముల నీరెండు ప్రకృతులకుఁ బ్రథమయు మీఁద డుజ్వర్ణకమును సిద్ధించెను. ఇట్లే "ఓరాముఁడ! ఓరావణుఁడ!" అను స్థలములందు, దశరథపులస్త్యజ్యేష్ఠాపత్యవాచకరామరావణప్రకృతులకు సంబోధనార్థమునఁ బ్రథమ యుఁ బురుషవ్యక్తివాచకములగుటఁ బిదప వానిమీఁద డుజాదిసంబుద్ధికార్యములును సిద్ధించెను. సంబోధన మనఁగా నెదుట వానిని దన కభిముఖునిగాఁ జేసికొన నాహ్వానించుట. 'రాముఁడు రావణుని సంహరించెను:—'ఇందు భూతార్థకమును గర్త్రర్థకమును నగు 'సంహరించెను' అను క్రియ సంహారవ్యాపారకర్తను రాముని జెప్పుచున్నది గాన రామవాచకశబ్దార్థ ముక్తార్థ మగుటంజేసి రామవాచకప్రకృతికి ప్రథమ సిద్ధించెను. ఇట్లే 'రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె' నను వాక్యమున సంహరింపఁబడియె నను కర్మార్థక లిడంతము సంహారము నందిన రావణుని జెప్పుచున్నది గాన రావణవాచకమునకుఁ గర్మమున ద్వితీయ గలుగక ప్రథమయే గలిగెను. ఆఖ్యాతము = క్రియ. ఈసూత్రమునకుఁ గర్త్రాద్యర్థముల ద్వితీయాదులను విధించు మీఁదిసూత్రములెల్ల బాధకము లని తెలిసికొనునది.

మిత్రుఁడు-మిత్రము-బ్రహ్మము-బ్రహ్మ - మొదలగు రూపములందు డు ము వులును వానిలోపమును లింగములను స్ఫురింపఁజేయునవిగాన నవి యనియతలింగములగుటంజేసి వానిలింగము నియతోపస్థితికము గామి 'నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థ' మను వివరణము ననుసరించి యట్టి యనియతలింగములకుఁ బ్రాతిపదికార్థమునఁ బ్రథమ గలుగ నవకాశము లేకపోవుచున్న దనియు, జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకము లేనును బ్రాతిపదికార్థములే యగుటంజేసి 'ప్రాతిపదికార్థమునఁ బ్రథమ యగు' అను సామాన్యోక్తింజేసియే లింగాధిక్యమునను నట్టివానికిఁ బ్రథమ సిద్ధించెడిఁగాన నీవివరణ మనిష్టముం గూర్చునది యగుటఁ బరిత్యాజ్య మనియు గుప్తార్థప్రకాశిక తెల్పుచున్నది. ఈపక్షమున నీప్రకరణమున 'అనుక్తే' అను పదము లేదుగాన యుక్తార్థమున ననుమాట యుండదనఁగుఁగాని సంబోధనార్థమున ననుమాటయుం సూత్రమున నుండ నక్కఱలేదు. లింగాధిక్యమున నెట్లు బ్రథమ కలుగుచున్నదో సంబోధనాధిక్యమునను నట్లే ప్రథమ

సిద్ధించుట నిర్వివాదము గదా. మఱియు రూపాంతరసంధానమునకై చేసిన పున్నపుంసక స్త్రీతుల్యత్వములను బున్నపుంసక స్త్రీలింగములుగ భావింపరా దను నభిప్రాయముతోడ సూరి యిట్లు విభజించె ననియుఁ దోఁచెడి. శాస్త్రీయలింగమునుబట్టియే యాయావాని కాయాప్రత్యయములు నియమముగ మొట్టమొదటఁ గంఠోక్తముగ లింగమున కని విధించు నాయావిధులచే సిద్ధించు ననియుఁ దుల్యత్వాతిదేశము రూపాంతరసంధానమునకై యేర్పడిన దగుట దాని ననుసరించి రజ్జుసర్పభ్రాంతిని దల్లింగములుగ వాని నెంచి యనియతలింగములుగ భావింపరా దనియుఁ, గాన నవియు నియతలింగములే యగుటం జేసి 'నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థ'మను నిర్వచన మనిష్టముం గూర్చునది గా దనియు విశ్వసించుట యుచిత మని తోఁచెడి. తెనుఁగున లింగము లేమియు మహదమహన్మహతీత్వముల ననుసరించియే సంస్కృతసమములకును గొన్నింటి కాయాప్రత్యయములు సిద్ధించుటయుఁ బరికించిన లింగసమత్వాతిదేశమును లింగముగ నెన్నుట సూరి యెంచిన మార్గము గా దనియే తోఁచెడి. చింతామణి 'సర్వవిభక్తిస్సంస్కృతతుల్యా' అని సూత్రించి సంస్కృతము ననుసరించియే యెల్లవిభక్తుల యునికిని గమనించుకొనవలె నని శాసించినదిగాని సూరి యదనుసారియై కారకప్రకరణమునకుఁ బాణినీయమునే యాధారముగఁ గొనె నని యెఱుంగవలయును. "ప్రాతిపదికార్థలింగవచనపరిమాణమాత్రే ప్రథమా; అనుక్తే" అను సిద్ధాంతకౌముదీసరణి నూతగఁగొని మాత్రపదమును విడుచుటం జేసి యేర్పడెడు ఫలితమును సుబోధముగ నీరీతిని సూత్రించె నని తెలిసికొనునది.

కర్మంబున ద్వితీయ యగు. ౨

ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మము నాఁబడు. దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను. ఇట వండె ననుమాటకు వంటచేసె నని యర్థము. వంట ఫలము - చేయుట వ్యాపారము - వంట యనఁగాఁ బాకము-పాకమున కాశ్రయము కావుటం జేసి వంటకము కర్మంబయ్యె నని యెఱుంగునది.

టీ. కర్మార్థమున ద్వితీయావిభక్తి సిద్ధించును. ధాత్వర్థఫలమున కాశ్రయ మగునది కర్మ మనంబడును. 'దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను.' వండె ననఁగా వంటచేసె నని యర్థము. వంటచేయుట వ్యాపారము. వంటచేయుటకుఁ బదార్థ ముడికి వంటకము తయారగుటయే ఫలము. కాన వంటచేయు వ్యాపారమునకు వంటయే ఫలము వంట యనుఫలమున కాశ్రయమగుటంజేసి వంటకమే ఫలాశ్రయమును నగును. కాఁబట్టి యుడుకుట యను ఫలము నందిన వంటకమునకుఁ గర్మసంజ్ఞయుఁ దద్వాచకమునకు ద్వితీయము సిద్ధించె నని తెలియవలయును. పాకము=బాగుగ నుడుకుట నందినది. ఆశ్ర,

యము = ఆధారమైనది. స్థానమైనది. వంటకము = వండఁబడినది. మెత్తన యను ఫలమున కాధారమగుటంజేసి వంటకము కర్మ మయ్యె నని భావము. 'కర్మణి ద్వితీయా' అనునది మూలము.

"ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱిచియు ననుప్రయుక్తంబగు. సముచ్చయ గ్రహణము కూర్చి జ్ఞాపనార్థము; అయ్యది వ్యవహితంబును నగు" అని త్రిలింగలక్షణ శేషకర్త యర్థవిశేషమునఁ గర్మమునఁ గూర్చి గుఱిచు లనుప్రయుక్తము లగు నని తెల్పి పైబాలవ్యాకరణ ప్రకరణమును బూరించినాఁడు. అర్థవిశేషప్రకాశకములగు శబ్దము లగుట నివ్వానిమాట సూరి తలంపక విడుచుట యుచితము. గుఱిచియే కాలక్రమమున గుఱించి యయ్యె. గుఱి=లక్ష్యము 'గుఱి-ఉంచి' అనునదియే కాలక్రమమునఁ గుఱించి గుఱిచుఁగా నేర్పడె నని తోఁచెడి. కూర్చుధాతు క్త్వార్థకరూపము కూర్చి యగుట స్పష్టము. కూర్చిని మాత్రము మూలము 'కర్మప్రవచనీయకే కూర్చికే' అని కర్మమును నొక్కిచూపు నవసరమునఁ గర్మార్థకమునకుఁ జేర్పఁదగు నని యున్నది. గుఱిచి నన్నయ భారత ప్రయుక్తమయ్యును బ్రత్యయముగ సంభావింప దయ్యె. ఈవిధముం బరికింప సంస్కృత వ్యాకృతిపద్ధతింబట్టి వారు ప్రత్యయములుగ నాయాయర్థములందుఁ జేర్కొన్నవానికి సరియగు తెనుఁగుపదములు ప్రత్యయలక్షణలక్షితములు గాకున్నను తదర్థబోధకము లగుటఁ బ్రత్యయములుగనే ప్రాచీనులును దదనుయాయులును నంగీకరించి రని గ్రహింపఁదగును.

చేతవర్ణకంబు కర్తకగు. 3.

ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్త నాఁబడు. దేవదత్తునిచేత వంటకము వండఁబడియె - వండఁబడియె ననఁగా వంటచేయఁబడియె నని యర్థము - చేయుట కాశ్రయుఁ డగుటంజేసి దేవదత్తుండు కర్త యయ్యె.

టీ. 'కర్తరి తృతీయా' అనునది మూలము. కర్తృవాచకమునకుఁ జేత యను ప్రత్యయము గలుగును. ధాత్వర్థ మగు వ్యాపారమున కాధార మగునది కర్తృసంజ్ఞ నందును, దేవదత్తునిచేత వంటకము వండఁబడియెను. ఇట దేవదత్తుఁడు, పాకముచేయుట యను వ్యాపారమున కాశ్రయుఁడు గాన దేవదత్తశబ్దమునకుఁ జేతవర్ణకము సిద్ధించె నని గ్రహించునది. వంటచేసినవాఁడు దేవదత్తుఁడుగాన వంటచేయు వ్యాపారమునకు దేవదత్తుఁడే యాశ్రయుఁ డగుట స్పష్టము. వండఁబడియె ననువానిచే వండఁబడిన వంటకమే చెప్పఁబడుచున్నదిగానఁ బూర్వసూత్రముచే దానికిఁ బ్రథమయే గలిగె ననియు, దేవదత్తుఁ డాఖ్యాతముచేఁ జెప్పఁబడమిని దద్వాచకమునకుఁ దృతీయ గలిగె ననియుఁ గ్రహించునది. ఇట్లే క్రియచేతఁ జెప్పఁబడనపుడే యాయావానికి ద్వితీయాదివిభక్తు

లగు నని యెఱుంగునది. చేయిశబ్దపు సాపవిభక్తికతృతీయాసప్తమ్యేకవచనరూప మిది యనియు సంస్కృతవ్యాకృత్యనుసారముగ నైన ప్రత్యయార్థబోధం జేసి ప్రత్యయముగ సంభావ్య మయ్యె ననియుఁ దెలుపఁదగు.

చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు గ్రహ్యాదియోగజంబగు పంచమికిని బహుళంబుగా నగు. ౮.

ఫలసాధనయోగ్యం బగుపదార్థంబు హేతువు. క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబు కరణంబు. హేతువునకు:—ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు; విద్యచేత యశంబు గలుగు. పక్షంబున వలనవర్ణకం బగు. కరణంబునకు:—ఖడ్గంబుచేత ఖండించె; కోలచేతఁ గూలనేసె; పక్షంబునం దోడవర్ణకం బగు. గ్రహ్యాదియోగంబునందు:—జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పంబు గొనియె. మైత్రుండు చైత్రునిచేత ఋణంబుఁ గొనియె. ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి. ఈవృత్తాంతంబు వానిచేత వింటి - పక్షంబున వలనవర్ణకం బగు. ఇత్యాదికంబు లెఱుంగునది.

టీ. తృతీయాప్రత్యయములలో నేవే వేయే యర్థములం బగునో యిటనుండి తెలుపఁబడుచున్నది. ఇట్లే యాయాకారకములను నిర్దేశించునపు డాయాప్రత్యయము లర్థవిశేషములందుఁ గల్గుట ప్రత్యేకసూత్రములచే నిరూపితము. సంస్కృతమున విభక్తిప్రత్యయము లొక్కొకవిభక్తి కనేకములుగ నుండమి నర్థవిశేషములనే పేర్కొనుచు విభక్తి విధించుట యగపడును. తెనుఁగున నొక విభక్తికి సంబంధించిన శబ్దరూపప్రత్యయములు రెండు మూఁడు నాలుగు నుండుట గన్పట్టెడిఁగాన నాయాయర్థముల నాయాప్రత్యయములు గలుగు నని యాయాకారకముల సందర్భమున నిరూపింపవలసి వచ్చె నని తెలియవలయును.

హేతుకరణములకును, గ్రహించుట, గ్రహించుట యర్థముగాఁ గల పదముల తోడ సంబంధమునఁ బంచమీవిభక్తినందిన పదముల పంచమికిని జేత యను ప్రత్యయము బహుళముగా నగును. ఫలమును సాధింప సమర్థమగుపదార్థము హేతువు. పనిని సిద్ధి నొందింప మిగుల నుపకరించునది కరణము. 'ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు':—సౌఖ్యమను ఫలమును సంపాదింప యోగ్యమగుపదార్థము ధనము గాన నది హేతువు నాఁబడెడిఁగాన దద్వాచకధనశబ్దమునకుఁ జేతవర్ణక మీవిధిచే సిద్ధించెను. హేతువునాఁ గారణము. ధనరూపకారణముచే సౌఖ్యరూపకార్యము సిద్ధించెను. ఇట్లే 'విద్యచేత యశంబు

గలుగు' అను నుదాహరణమున యశోరూపఫలమును సాధింప విద్య యర్థాపదార్థము గాన విద్య యనుదానికిఁ జేతవర్ణకము సిద్ధించె నని యెఱుఁగునది. ఈ రెండుదాహృతులం దీవిధిచే హేతుకరణములకుఁ జేతప్రత్యయము సిద్ధింపని పక్షమున 9 విధిచే భవనార్థమునఁ బంచమియు వలన ప్రత్యయమును నగును గాన ధనమువలన సౌఖ్యము గలుగును. విద్యవలన యశము గలుగు ననురూపము లేర్పడెడి. 'ఖడ్గముచేత ఖండించె; కోలచేతఁ గూలనేసె-' అను నుదాహృతులందుఁ గ్రమముగ ఖండనరూపవ్యాపారమును గూలనేయుట రూప మగు వ్యాపారమును సాధించుటలో నన్ని సాధనములకంటె మిక్కిలి యుపకరించినవి ఖడ్గమును గోలయును గాన నవి కరణము లయ్యె ననియుఁ దద్వాచకములకుఁ జేత యను ప్రత్యయము సిద్ధించె ననియుఁ గ్రహించునది. 'జరాసంధుఁడు రాజుల వలనఁ గప్పంబు గొనియెః—' 9 విధిచేఁ గప్పమును గ్రహించుట రాజులనుండి యయ్యెఁ గాన రాజు శబ్దమునకు వలన వర్ణకము సిద్ధించెను. ఈ విధిచే గ్రహ్యాదియోగజం బగు పంచమికిని జేతవర్ణకము సిద్ధించెడిఁ గాన రాజు శబ్దమునకంటె 9 చే నైన వలన వర్ణక స్థానమునఁ జేతవర్ణకము నిలువఁ బక్షమున జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పము గొనియె నను రూపము సిద్ధించెను. 'కొనియె' అనునది గ్రహణార్థకము. యోగజము=సంబంధము వలన సిద్ధించినది. యోగ మనఁగ నన్వయము. ఇట్లే 'మైత్రుఁడు చైత్రునిచేత ఋణంబుఁ గొనియె' అను నుదాహరణమున 9 విధిచే గ్రహణార్థమునఁ జైత్రపదమునకు సిద్ధించిన వలన వర్ణకము స్థానమున నీవిధిచేఁ జేతవర్ణకము గలిగె నని గ్రహించునది. 'ఈయర్థము నీచేత నెఱింగితి; ఈ వృత్తాంతము వానిచేత వింటి' అను నుదాహరణములందు 9 చే గ్రహణార్థమున 'నీ-వా' అనువానికి సిద్ధించిన వలన వర్ణకము స్థానమున నీ విధిచే గ్రహించుట యర్థము గాఁగల యెఱింగితి, వింటి యనుపదముల యోగమునఁ జేతవర్ణకము సిద్ధింపఁ బక్షమున నేర్పడిన రూపము లని గ్రహించునది. ఇట్లే పుచ్చుకొనియె - తెలిసికొనియెను - గ్రహించెను - మొదలగునవి గ్రహణార్థకము లనియుఁ దద్యోగమునఁ బంచమీ వలన వర్ణకస్థానమునఁ జేతవర్ణకము సిద్ధించు ననియుఁ దెలిసికొనునది.

హేతుకరణములకు భేదమును సుబోధము చేయుటకయి 'ఫలసాధన యోగ్యము-క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారము' అను లక్షణములను సంస్కృతానుసారియై సూరి నిరూపించెను. 'సౌఖ్యము యశము-' అనునవి ఫలములు గాని వ్యాపారములు గావు. కావున వానిని వ్యాపారములుగ నెన్ని ధనవిద్యలను వ్యాపారకరణములుగ నిరూపింప నవకాశము లేదు. మఱియు సౌఖ్యయశములకుఁ గర్వ సాధనాంతరములు విద్యాధనములే గాన యితరము లనేకములు లోకమునఁ గన్పట్టెడిఁ గాన నవి మిగుల నుపకరించు సాధనములు గాఁజాలవు. 'ఖండించుట కూలనేయుట' అనునవి వ్యాపారములు. అట్టి

వ్యాపారములను సిద్ధింపఁజేయుటకు ఖడ్గము కోలయునే మిక్కిలి యుపయోగించునవి యనునంశ మని లేకున్న నావ్యాపారము సిద్ధింపకుండుటయే నిదర్శనము కాన ధన విద్యలు హేతువులే, ఖడ్గముం గోలయుఁ గరణములేఁ యగుచున్న వని భేదమును గుర్తించునది. ఇందు ధనవిద్యలను సౌఖ్యయశము లను ఫలములకే హేతువులుగఁ జూపఁబడెను. గుణఫలములను సంస్కృతవ్యాకర్తలు హేతువులుగ నుదాహరించిన 'పుణ్యముచేత హరి దృష్టుఁ డయ్యె. అధ్యయనముచే నివసించె' అనునట్టి యుదాహరణము లిందుఁ జూపఁబడవయ్యె. చేతవర్ణకము చేవర్ణకమునకును నుపలక్షణమని గ్రహించునది.

త్రిలింగలక్షణశేషకర్త "కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థకవర్ణకంబులకును, వలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తం బగును తఱచుగ ననుటచే నొకా నొకచో నేకవచనంబున చుకారంబుమీఁది ద్వితీయయుఁ దృతీయావిభక్త్యర్థక మయ్యెడు నని తెలియవలయును. ఈ యర్థమునకు 'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా' అనుస్థాన నియమశూన్యవిధియు నవకాశమిచ్చుచున్నది. అయ్యది యొక్కచోఁ బెక్కుచోట్ల కొక్కటియ చాలెడి" అను సూత్ర వివరణముల మూలమున నీవిధిని బూరించెను. ఇట్లే యిందు సూరి స్వతంత్రశబ్దములను భావనంజేసి గావలయుఁ బ్రాచీనగ్రంథములందుఁ దఱచుగఁ గన్పట్టు 'మై-మెయి-మయి-' అను తృతీయార్థకముల మాట తలంపలేదు. 'నీచేత నెఱింగితి-వానిచేత వింటి' అను నిట్టివి సంస్కృతము ననుసరించి నిర్దిష్టములు గాని తెలుఁగు సహజ మగు వాడుకకు సూత్రము విరుద్ధముగఁ దోఁచెడి. వలన వర్ణక యోగమే సహజముగఁ దోఁచెడి.

కరణసహార్థతుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దోడవర్ణకం బగు.౫.

కరణంబునందు:—కోలతోడఁ గూలనేసె. సహార్థంబునందు:—రాజు సేనలతో వచ్చె-సేనాసహితుం డయి వచ్చె నని యర్థము. తుల్యార్థయోగంబునందు:—చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు-తృతీయ కనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుం డని తుల్యార్థ యోగంబున షష్ఠియు నగు.

టీ. కరణార్థమునను, సహార్థమునను, దుల్యార్థయోగమునను నగు తృతీయకుఁ దోడవర్ణకము గలుగును. అనఁగా కరణార్థక మగు శబ్దమునకును సహార్థక మగుశబ్ద మునకును దుల్యార్థకములతోడ నన్వయించెడి శబ్దములకును దోడ నను ప్రత్యయము సిద్ధించు నని భావము. కరణమునఁ గ్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారక మని యుక్తము. సహా

ర్థకముఁ గలయుట, కూడియుండుట యను నర్థ మిచ్చునది. తుల్యార్థక మన సమము సాటి సరి యనునర్థ మిచ్చునది. కోలతోడఁ గూలనేసె:—కూలనేయుటకుఁ గోల ప్రకృష్టోపకరణము గానఁ గోల కరణ మయ్యె ననియుఁ దద్వాచకముకంటెఁ దోడవర్ణకము సిద్ధించెననియు తెలియునది. రాజు సేనలతోడ వచ్చె - రాజునకు బాసటయై వచ్చినవి సేనలు గాన సేన లనునది సహార్థకమై తోడవర్ణకము సన్నిధిచేఁ బొందె నని గ్రహించునది. సేనలు సహార్థక మని యెఱిఁగింప సేనాసహితుండయి యను వివరణమును సూరి వ్రాసె నని గమనించునది. చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు:—ఇందుఁ దుల్యపదము చైత్రపదముతో నన్వయించెడిఁ గాన చైత్రశబ్దము తుల్యశబ్దయోగమునఁ దోడ ప్రత్యయమునందె నని గ్రహించునది. ఇట్లే సరి - సాటి - సముఁడు మొదలగు తుల్యార్థకముల తోడి యోగమునను, దోడవర్ణక మగుట యూహ్యము తోడవర్ణక మగు నని సామాన్యముగ ననక తృతీయ కనుటంజేసి తృతీయ వివక్షించునప్పుడే తుల్యార్థయోగమునఁ దోడ వర్ణకమగు ననియు లేకున్న షష్ఠియే యగు ననియు గానఁ జైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండను మొదలగునవియు సాధువులే యనియుఁ దృతీయ కనుటంజేసి యను సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. అనఁగా నిట్టి తృతీయ, షష్ఠికైనదే యనియు సహజకారకము తుల్యార్థ యోగమున షష్ఠియే యనియు భావము. కర్తృకర్మాదులఁ దప్ప నెల్ల యర్థముల నీ తుల్యార్థమందేగాక సామాన్యముగఁ దెలుఁగున షష్ఠియే ప్రాచీనకావ్యములందు సహజమై చూపట్టెడి. (చూ. ప్రౌఢ కా. ప. 13.) సంస్కృత వ్యాకరణకారక ప్రకరణము ననుసరించి కారకముల విధించుటే గాని తెనుఁగున కవి య సహజములై పొసఁగమి నిం దన్నోన్ని యాంశములు నిరర్థకము లగుట యనుచితము గాదు.

త్రిలింగలక్షణశేషకర్త "ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ బ్రత్యేక ప్రయోగంబును జూపట్టెడి. కొన్నియెడల న శబ్దప్రయోగంబునం దోడకు లోపంబును వ్యవహితత్వంబును బహుత్వంబునం గానంబడియెడి. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంతరంబును గలదు. అయినను దానికివలె దీని కితరకార్యంబు గలుగదు." (ఇతరకార్యము= 7 సూత్రవిహితకార్యము మొదలగునది) అని యీబాలవ్యాకరణ తోడ విధానమును దూరించెను. దీనింబట్టి తోడుతనుండి 'తోడ-తో' అనునవి యేర్పడిన వనియుఁ దొలుతటి రూపము తోడుత యనియు నిట్లే యర్థవంతము లగు శబ్దభాగముల యక్షరములు లుప్తము లగుట నానాఁటికిఁ బ్రత్యయముల యుత్పత్తి గలిగె ననియుఁ గారకులకు సుబోధమె గదా. 'సాహాయ్యము = తోడు - వెంట' అను నర్థములందుఁ దోడ నని ప్రయోగము లగపడుచుండుట విదితము గదా ? కీనఁ దోడుశబ్దపు నన్నంతరూప మిది యనుటఁ బునరుక్తము. కవివ్యవహారమునను, నిది నేఁడు, తోటిగా మాఱుట గాన నగును.

వచ్యర్థామఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడకువర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగా నగు. ౬.

మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె - మైత్రుండు చైత్రునకి ట్లనియె ప్రాయికం బనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయయు నగు.

టీ. వచ్ ధాతువునకు భాషణ మర్థము. వచించు-పలుకు-అను-చెప్పు-మొదలగు నవి వచ్ ధాత్వర్థకములు. ఇట్టి వచ్యర్థక ధాతుప్రయోగమున వాని యముఖ్యకర్మము నకుఁ దోడ వర్ణకముగాని కువర్ణకముగాని ప్రాయికముగ నగును ప్రాయిక మనుటచే ద్వితీయయుఁ గొన్నిచోటులందుఁ గానవచ్చును. అనఁగాఁ దోడకువర్ణకంబులు తఱచుగను ద్వితీయ క్వాచిత్కముగను బ్రయోగములందుఁ జూపట్టెడి నని భావము. అను-పలుకు మొదలగు వచ్ ధాత్వర్థకములు ప్రయోగింపఁబడిన వాక్యమున ముఖ్యాముఖ్యకర్మములు రెండు నుండుట సహజము. అట్టి వాక్యమున నేశబ్దము ద్వితీయనేగాని యితరవిభక్తిని బొందఁదగదో యది ముఖ్యకర్మ మనియు, నేశబ్దము ద్వితీయను దృతీయాషష్ఠులను సందర్భానుసారముగఁ బొందఁదగునో యది యముఖ్యకర్మ మనియు నెఱుఁగవలెను. అముఖ్యమునకు గౌణ మని వ్యవహారము గలదు గాన నముఖ్యకర్మమును గౌణకర్మ మని వ్యవహరింపఁదగును. 'మైత్రుఁడు చైత్రునితోడ నిట్లనియె' ఈవాక్యమున 'అనియె' అనునది వచ్యర్థకము. 'అనియె' అనుదానికి మాటాడె ననియు నర్థము. కాన నిది సామాన్యముగ నంతర్గతకర్మార్థక మయ్యెడి. అనిన మాటతీరును తెల్పునది గాన 'ఇట్లు=ఇట్టిమాటను' అనునది ముఖ్యకర్మము. అనినది చైత్రునిగూర్చి గానఁ జైత్రపదమముఖ్య కర్మము. ఇట్లు=ఇట్టిమాటను అనె నను వచ్యర్థమున కముఖ్యకర్మమైన చైత్రశబ్దమునకుఁ దోడ కువర్ణకము లీవిధిచే సిద్ధింప 'చైత్రునితోడ నిట్లనియె - చైత్రునకి ట్లనియె' అని రూపద్వయము గలుగును. ద్వితీయ యైనఁ జైత్రుని నిట్లనియె నని రూపమేర్పడును. తోడ వర్ణకయోగమే యాంధ్రభాషాసహజముగఁ దోఁచెడి.

ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకం బగు. ౭.

నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనంబడు. రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి-సాందీపునివలన నని యర్థము.

టీ. నియమముం గొని విద్యను గ్రహించుట ఉపయోగశబ్దమున కర్థము. ఆఖ్యాత=చెప్పువాఁడు విద్యను జెప్పు గురు వని భావము.నియమ మనఁగా విద్యనభ్యసించునపు డుండవలసిన కట్టుఁబాటు లని భావము. నియమపూర్వకవిద్యాగ్రహణమర్థముగాఁ

గలవాక్యమున విద్యగఱపు గురువును జెప్పెడి పదమునకుఁ దోడప్రత్యయము గలుగు నని సూత్రార్థము. 'రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులు జదివిరి':— ఈవాక్యమున రామకృష్ణులచేఁ జేయఁబడు నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారము ప్రకాశమగుచున్నది గాన వారల విద్యాగురు వగు సాందీపునిఁ జెప్పు సాందీపశబ్దమునకుఁ దోడవర్ణకము సిద్ధించె నని యెఱుఁగునది. సాందీపునితోఁ గలిసి చదివి రను ననిష్టార్థము తోడప్రత్యయముచేతఁ గలుగునేమో యని యనుమానించి సూరి సాందీపునివలన నని యర్థమని వివరించె నని యెఱుఁగునది. ఇట్టిచోటుల గ్రహణార్థమున నాఖ్యాతకు వలనవర్ణకము గలుగుటయే తెలుఁగు వాడుకకు సహజముగాని తోడవర్ణకము సహజము గాదు. మఱియు నొద్ద వద్ద యను పదముల చేర్పుతోడనే యిట్టియర్థమున నాఖ్యాత యొప్పుట సహజమై గన్పట్టును. ఇట్లనుటకుఁ బై సూరివివరణమును, వ్యవహారమును, సంస్కృతమునందును సంస్కృతలక్షణానుసారులగు లాక్షణిక ప్రయోగములందును దప్ప, నిట్లాఖ్యాతకుఁ దోడవర్ణకమైన ప్రయోగములు క్వాచిత్కము లగుటయును బ్రమాణములు. కానఁ గేవలము తెలుఁగు వాడుకకు విరుద్ధవిషయ మిది యన సందియము లేదు.

సంప్రదానంబునకుం జతుర్థి యగు. ౮

త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్య నిచ్చెను. కొన్నియెడల నుద్దేశ్యమాత్రంబున కగు. పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు. చతుర్థికి మాఱుగా షష్ఠియె తఱుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి. జనకుండు రామునకుం గన్య నిచ్చెను - పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు.

టీ. త్యాగ మన దానము. దాన మేవాని కీయఁ దలంతుమో యవ్వాఁడు సంప్రదానము నాఁబడును. దానము చేయఁ దలంచి యెవని నర్థునిగా నక్కార్యమున నిర్ణయింతుమో యవ్వాఁడె సంప్రదాన మనంబడు నని సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. సంప్రదానము నాఁబడువానిం జెప్పుపదమునకుఁ జతుర్థీవిభక్తి యగును. 'జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్య నిచ్చెను':— ఈయుదాహరణమునఁ గన్యాదానవిషయమున రాముఁ డుద్దేశ్యుఁ డయ్యెఁగాన రాముఁడు సంప్రదానంబును దద్వాచకమునకుఁ జతుర్థియుఁ గొఱకు వర్ణకమును నీవిధిచేఁ గలిగెను. కొన్నిచోటులఁ ద్యాగము లేకున్నను దలంపఁబడినదానికే సంప్రదానసంజ్ఞయుఁ జతుర్థియుఁ గలిగెడి. 'పురుషార్థముకొఱకు యత్నింపవలెను':— ఇందు యత్నించుటలోఁ బురుషార్థ ముద్దేశ్యముగాన నుద్దేశ్యమాత్రముననే పురుషార్థశబ్దమునకుఁ జతుర్థి సిద్ధించెను. దాన విషయకోద్దేశ్యమునను

నుద్దేశ్యమాత్రమునకు జతుర్థి కలుగనగు నని ఫలితము. ఇట్టి స్థలముల నుద్దేశ్యమునకు శాస్త్రము చతుర్థియందుఁ గొఱకు వర్ణకము విధించుచున్నను షష్ఠియే తఱచుగ ప్రయోగదృష్టమగుటంజేసి సూరి 'చతుర్థికి మాఱుగా షష్ఠియే తఱచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి' నని వివరింపవలసి వచ్చె నని గ్రహించునది. దీనినిబట్టి తెలుఁగునఁ గుషష్ఠి కితర కారకములకంటెఁ గల బలము పాఠకులకు సుబోధమయ్యెడి. 'రామునకు - పురుషార్థమునకు' అను నీరెండును గ్రమముగఁ ద్యాగోద్దేశోద్దేశ్యమాత్రములకుఁ గుషష్ఠి యగుట కుదాహరణములు.

నిమిత్తార్థకప్రయోగవిషయమునను గొఱకు వర్ణకము ప్రయోగదృష్టము. కొఱ కనుదానికిఁ బ్రయోజన మర్థముగాన ఫలార్థక మగు నిమిత్తాదులస్థానము నది యందుట యుచితమె. కొఱ మాలీత్యాదులందుఁ బ్రయోజనార్థకమై కొఱ ప్రత్యేకముగ గనపడుట తెల్లము. మఱియుఁ జతుర్థికిఁ బొంటెవర్ణకము ప్రాచీనప్రయోగదృష్ట మగుటం జేసి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'చతుర్థికిం బొంటెవర్ణకంబు నగు' అని యీసూత్రమును బూరించినాఁడు. 'కై-కయి-' అనునవి కుషష్ఠిపై 'ఐ-అయి' చేర్చుటచే నైనవిగాన వానిని చతుర్థీ స్వతంత్రప్రత్యయములుగ లెక్కింప నక్కఱలేదు గాని యీలక్షణకర్త దానినిగూడఁ జతుర్థీప్రత్యయముగా జెప్పుటంజేసి కొఱకు వర్ణకస్థానమునఁ బక్షమున నవియు నిల్వవచ్చు నని గ్రహించునది.

అపాయ భయ జుగుప్సాపరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవన త్రాణవిరామాంతర్ధి వారణంబు లెద్దాన నగు దానికి వలనవర్ణకం బగు. ౯.

అపాయము - విశ్లేషము. భయము - వెఱపు. జుగుప్స - ఏవ. పరాజయము-డయ్యుట. ప్రమాదము - పరాకు. గ్రహణము కొనుట - ఎఱుంగుట - వినుట ఇత్యాది. భవనము - పుట్టుట. త్రాణము - కాచుట. విరామము - విరమించుట. అంతర్ధి - మఱుఁగుట. వారణము - వారించుట. అపాయంబునకు:—మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రష్టుం డయ్యె. భయంబునకు:—చోరునివలన భయపడియె. జుగుప్సకు:—పాపంబువలన నేవగించె. పరాజయమునకు:—అధ్యయనమువలన డస్సె. ప్రమాదంబునకు:—పాఠీవలనం బరాకు వడియె. గ్రహణంబునకు:—మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె. భవనంబునకు:—మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి. త్రాణంబునకు:—చోరునివలనం గాచె. విరామంబునకు:—భోగంబుల వలన విరమించె. అంతర్ధికి:—కృష్ణుండు తల్లివలన దాఁగె. వారణంబు

నకు:—శోకంబువలన వారించె. ఈపంచమికి షష్ఠియుం గొండొకయెడల నగు. చోరునకు వెఱచె-పాపంబున కేవగించె-అధ్యయనంబునకు డస్సె - పాడికిం బరాకుపడియె - మనువునకు నిక్ష్వాకుండు పుట్టె ఇత్యాదు లూహించునది.

టీ. విశ్లేషభయాదుల నేది గలిగించు నద్దానిం జెప్పుపదముమీఁద వలనవర్ణకము గలుగును. అపాయ మన విశ్లేషము. విశ్లేష మనఁగా నెడఁబాటు-విడిపడుట యని భావము. భయ మనఁగా వెఱపు. భీతి యని యర్థము. జుగుప్స యన నేవగింపు. పరాజయ మన నలయుట. ప్రమాద మనఁ బరాకు - ఏమఱుట. గ్రహణ మన గ్రహించుట. వినుట - కొనుట - తెలియుట - ఎఱుంగుట మొదలగునవి గ్రహణార్థకములు. భవనము - పుట్టుక-ఉత్పత్తి యని యర్థము. త్రాణము=రక్షణము. విరామ మన నుడుగుట మానుట యని భావము. అంతర్ధి యన మఱుఁగుట-దాఁగుట యని యర్థము. వారణము-వారించుట-మరలించుట యని యర్థము. పైని పేర్కొన్నవి దేనిమూలముగఁ బుట్టునో దానిం జెప్పు పదముకంటె వలనప్రత్యయము గలుగు నని సూత్రార్థము. 'మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రష్టుండయ్యె' మైత్రునకును రాజ్యమునకును నెడఁబాటు గలిగె. ఈవిశ్లేషము రాజ్యావధిగాన రాజ్యశబ్దముమీఁద నీవిధిచే వలనవర్ణకము గలిగె నని గ్రహించునది. 'చోరునివలన భయపడియె' భయము గలుగుటకుఁ జోరుఁడు మూలముగానఁ దద్వాచకముమీఁద వలనవర్ణక మీవిధిచే సిద్ధించెను. 'పాపంబువలన నేవగించె' ఏవగింపు గలుగుటకుఁ బాపము గారణముగానఁ బాపశబ్దమునకంటె వలనప్రత్యయము గలిగెను. 'అధ్యయనమువలన డస్సె' బడలికనందుట కధ్యయనము మూలముగాన నధ్యయనశబ్దముమీఁద వలనవర్ణకము సిద్ధించెను. 'పాడివలనం బరాకుపడియె' పరాకునకు పాడి యవధిగానఁ బాడిశబ్దముకంటె వలనవర్ణకము గలిగె, ధర్మ మేమఱె నని భావము. 'మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె' ధనగ్రహణమునకు మైత్రుఁ డవధిభూతుఁడుగాన మైత్రవాచకమునకు వలనవర్ణకము గలిగెను. 'ఈయర్థంబు వానివలన వినియె' నిత్యాదులు గ్రహణార్థకముల కుదాహృతులు. 'మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి' ప్రజల యుత్పత్తికి మను వవధిభూతుఁడుగానఁ దద్వాచకమను శబ్దముమీఁద వలనవర్ణకము గలిగె. 'చోరునివలనం గాచె' ఇట రక్షణము చోరమూలకముగానఁ జోరపదముమీఁద వలనప్రత్యయము సిద్ధించును. 'భోగంబులవలన విరమించెను' ఇట విరామమున కవధి భోగముగానఁ దద్వాచక భోగశబ్దమునకు వలనవర్ణకము గలిగె. 'కృష్ణుండు తల్లివలన దాఁగె' ఇట దాఁగుటకుఁ దల్లి యవధిగానఁ దల్లిశబ్దము వలనవర్ణకము నందెను. 'శోకంబువలన వారించె' ఇట దుఃఖవంతునకు దుఃఖమునుండి వారణము జరిగెఁగాన దుఃఖవాచక మగు శోకశబ్దమునకు

మీఁద వలనవర్ణకము సిద్ధించె. ఈసూత్రముచే నగుపంచమికి బదులుగఁ గొన్ని యుదాహరణములందుఁ గుషష్ఠియుఁ బ్రయోగములం దగపడు నని యీపంచమి కను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. 'చోరునకు వెఱచె':—ఇచ్చో వలనవర్ణకమునకుఁ గుషష్ఠి కలిగెను. ఇట్లే కొన్ని యుదాహరణములందు వలనకుఁ గువర్ణక మగుట యూహ్యము. తెలుఁగునఁ గుషష్ఠి కొన్ని కారకములకంటె బల మనుట కీసందర్భ మొక నిదర్శనము. వలనుశబ్దము సన్నంతరూప మిది యనుట స్పష్టము. కాలక్రమమున నిది 'వల్ల' అను రూపమందె. 'చలిమలవల్ల నుల్లసిలు; దక్షిణాంసచూచుకనయనప్రకంపగుణసూచన లేమియు వల్లఁగావు' అను మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణప్రయోగములలో మొదటిది ప్రత్యయమగుటను, రెండవది రూపాంతరపరిణామమందిన విశేషణశబ్ద మగుటను విశదపఱచెడి. ఇట్లే వలంకులను రూపమునుండి వంక యేర్పడి పంచమీప్రత్యయార్థాభిధాయకమయ్యె ననుట యుచితము (A. D. 15-వ) శతాబ్దికిఁ బూర్వ మిట్టివి గ్రాంథిక భాషను దోఁపమినో; రూపాంతరములను గూడఁ జేర్కొనుట గ్రంథవిస్తృతికారణమగు, తనమార్గమునకు సరిపడనిదియును నగుటనో; యిట్టివానిని బ్రత్యయములుగ సూరి లెక్కింపఁ డయ్యె. ఇట్లనుటకు 'కుండ' (ఇదే కూడ యైనది) అనుదానిని బ్రత్యయముగ గణింపకుండుటయు నొక ప్రమాణము.

ఉండిపదం బొకానొకచో వలనవర్ణకంబున కనుప్రయుక్తం బగు. ౧౦.

హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె - నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చె.

టీ. 'ఉండి' యిది యుండుధాతు క్త్వార్థకరూపము. పూర్వసూత్రముచే సిద్ధించిన వలనవర్ణకమునకుమీఁద 'ఉండి' అను పదము గలుగును. అనుప్రయుక్తము=వెంటఁ గలుగునది. వలనవర్ణకమున కవ్యవహితపరముగ నుండి యగు నని తాత్పర్యము. ఇది వలనవర్ణకము వెంటనుండి పంచమ్యర్థమును బాగుగఁ దెలిపెడి. 'హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె' ఇట భవనార్థమున నవధిభూత మగు హిమగిరికిఁ బూర్వసూత్రముచే వలనవర్ణకమును నీసూత్రముచే దానిమీఁద నుండిపదంబును గలిగెఁగాన 'హిమగిరివలననుండి' యను రూప మేర్పడెను. 'నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చె' ఇట నారదునకును నాకంబునకు విశ్లేషము గలిగెఁగాన విశ్లేషావధి యగు నాకమునకుఁ బూర్వసూత్రముచే వలనవర్ణకమును నీవిధిచే వలనమీఁద నుండిపదంబును సిద్ధించి 'నాకంబువలననుండి' యనుప్రయోగము గలిగెను. ఈయుండిపద మవధిని స్పష్టపఱచునది గానఁ దన్మూలమున వలనవర్ణకమును సార్థకమయ్యెడి.

ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికంబుగ నగు. ౧౨.

వనమునుండివచ్చె - వనమందుండివచ్చె - ఊరినుండివచ్చె - ఊరనుండివచ్చె. వనమునుంచి ధనమునుంచి యని యుంచిశబ్దానుప్రయోగంబుతోఁ గొందఱు వ్యవహరింతురు గాని యది సాధుకవిప్రయోగారూఢంబు గా దని యెఱుంగునది.

టీ. వలన కనుప్రయుక్తమైన యుండిపదము పరముగ నిల్చి యుండ వలనవర్ణకమునకు ద్వితీయగాని సప్తమిగాని తఱచుగఁ గలుగును. ఉండిని దరువాత నుంచికొనిన వలనకేగాని యుండిలేని వలనవర్ణకమున కీవిధి గలుగ దని గ్రహించునది. ఉండి పంచమ్యర్థప్రకాశకమగుట నది నిల్చియున్న ద్వితీయాసప్తములలో నేది వలనవర్ణకమునకైనను బంచమ్యర్థస్ఫురణమునకు భంగము గలుఁగదుగాన నుండివెంబడించి యున్న వలనకే ద్వితీయాసప్తములు గలుగుట సంభవించె. సామాన్యముగ ద్వితీయాసప్తములన్నను 'ను-న-అందు' అనునవియే గలుగు నని గ్రహించునది. 22 చే సప్తమికి ద్వితీయ యగుంగాన ద్వితీయ సప్తమ్యర్థబోధక మగుట స్పష్టము. అవధిభూత మధికరణార్థక మగుటయు స్పష్టమె. కాన నవధిభూతపదార్థవాచకములకు వలనవర్ణకమే గాక సప్తమియు సప్తమ్యర్థకద్వితీయయు సంభవించుట సహజమె. కాని యుండిపద మున్నపుడె యవధిభూతముల యధికరణత్వము స్పష్టపడియెడిఁగాన నాస్థితియందె వలనకు ద్వితీయాసప్తములు గలిగెడి. ఉండి యనుదానికి వసించి యని గదా యర్థము. వాసస్థాన మధికరణమగుట కడ్డంకి లేమి స్పష్టము.

'వనమునుండి వచ్చె - వనమందుండి వచ్చె' ఇట వచ్చినవానికిని వనమునకును విశ్లేషమయ్యెఁగాన విశ్లేషావధియగు వనమునకు 9 చే వలనవర్ణకమును, నావలనకు 10 చే నుండియుఁ గలిగి 'వనమువలననుండి' అని యైనపిదప నీవిధిచేనైన ద్వితీయాసప్తములలో ద్వితీయ గల్గినపక్షమున 'వనమునుండి వచ్చె'ననియు, సప్తమి యైనపక్షమున 'వనమందుండి వచ్చె'ననియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే వలనకు ద్వితీయ గల్గినపక్షమున 'ఊరినుండి వచ్చె' ననియు, సప్తమి సిద్ధించినయెడల 'ఊరియందుండి వచ్చె' ననియు రూపము లగుటను గమనించునది. ప్రాయిక మనుటంజేసి సాధారణముగ నుండి పదము పరమగునపుడు ద్వితీయాసప్తములే వలనస్థానమునఁ జూపట్టు ననియు, వలననుండి యని యుండుట క్వాచిత్క మనియు సూచితము. ఆధునికులు కొందఱుండిపదమునకు బదులుగా నుంచిని వలనమీఁదఁ జేర్చి వలన కది పరముగా ద్వితీయఁగూర్చి "వనమునుంచివచ్చె,

ధనమునుంచి కలిగెననురీతిని వ్యవహరింతురుగాని యీరీతి ప్రాచీనకవిప్రయోగారూఢము గామి నగ్రాహ్య మని సూరి వ్రాసిన 'వనమునుంచి ధనమునుంచి' యను వివరణమున కభిప్రాయము. సాధుకవిప్రయోగారూఢము = మంచికవి యని ప్రసిద్ధికెక్కిన కవియొక్క గ్రంథములఁ బ్రసిద్ధము. తత్త్వమరయ వనమునుంచి వచ్చె నిత్యాదులందు "వనము నటనుంచి యిటకు వచ్చె" నను నర్థమును దెల్పుచుఁ బ్రధానముగ నుంచు ధాతుక్త్వార్థక రూపము వనమునకునువచ్చినవానికిని నైన విశ్లేషమును నుండిపదమువలెనే ప్రకటింపఁ జాలియున్నది గాన నిట్టివ్యవహారమును సరసమే యని యంగీకరించుట యసముచితము గాఁజాలదు. లాక్షణికులు వ్యవహారమునుగాక సాధుకవివ్యవహారము నాధారముగఁ గొనువా రగుటఁ దదారూఢము గానిదాని నగ్రాహ్య మని తలంతురు గాన లాక్షణికుఁ డగు సూరి లాక్షణికమార్గమునే యనుసరించి యీవివరణమును వ్రాసె నని గ్రహించు నది. అందును నాంధ్రవాఙ్మయమునఁ బ్రాచీనపుఁ గావ్యభాషనే సాధువుగ నెన్ను సూరి యిట్లు వ్రాయుట వింతగాదు. సూరి వలనను సప్తమి యగుట కుదాహరణము నందువర్ణకము చేర్చియేగాని నవర్ణకమును గూర్చి యుదాహరింపకుండుటచేతను, ద్వితీయమీఁది యుండికిని నంద్వితర సప్తమ్యర్థకములమీఁది యుండికిని లోపము కవిప్రయోగదృష్టమగుటచేతను, త్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'ఉండిపదము పరమగుచో వలన కందువర్ణక మట్ల నవర్ణకంబునగు' అనియు, 'వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసప్తములమీఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు' అనియు సూత్రించి, "బహుళగ్రహణముచే నందుమీఁది యుండికి లోపము గలుగదు. ఈసూత్రము నిట్లు చెప్పుటకు నంద్వితరసప్తమ్యర్థక వర్ణకములమీఁదియుండికి లోపమువచ్చుట ప్రయోజనంబు." అని వివరించి సూరి యీసందర్భమును బూరించినవాఁడు. ద్వితీయాసప్తములను సామాన్యవిధానమునం జేసియే యందువర్ణక మెట్లట్ల నవర్ణకమును సూరికి సిద్ధించుచుండుటం జేసియు, ద్వితీయమీఁద నున్న యుండికిని సప్తమ్యర్థములమీఁద నున్నయుండికిని లోపము ప్రాచీనప్రయోగములం దగపడమిం జేసియు, సూరి త్రిలింగలక్షణశేషమార్గము నాదరింపఁడయ్యెను. నిజమరసి నను విశ్లేషావధి లేక. యధికరణార్థమును స్పష్టపఱుపఁజాలెడు నుండిని లోపింపఁజేసి ప్రయోగించుట యర్థపుష్టికిఁ గొఱంత యనక తీరదు. కావుననే యిట్టియుండి లోపించిన ప్రయోగములు దొలుతటి తెలుఁగుఁ గబ్బముల మృగ్యములయ్యె. నన్నయప్రయోగముల నుండి పరముగా సప్తమియె దృష్టము. సప్తమిస్థానమున ద్వితీయ రానురాఁ గలుగ ద్వితీయయుఁ దోఁచియుండనగును. తృతీయార్థకమగు 'చేసి' అనుదానివలె "ఉండి - ఉంచి" మొదలగునవి విభక్తులమీఁద ననుప్రయుక్తములగునవి గావునను, వీనిపై విభక్త్యర్థ

ములుగాని విభక్తులుగాని చేరవు గావునను, విభక్త్యర్థములను స్పష్టపఱచునవి గావునను, నిట్లు విభక్త్యర్థములం జెప్పునవి వివివిగ నగపడును గావునను, వీని నుప్రయుక్తశబ్దములు గనే సూరి సంభావించె నని తోఁచెడి. వాక్యమునందలి పదములకుఁగల సంబంధమును దెల్పునవి ప్రత్యయములగు ననుసామాన్యలక్షణము గ్రహించి యానంతరలాక్షణికు లిట్టివానిని గూడ విభక్త్యర్థములుగ భావించియుందు రనియుఁ, బ్రాచీనమతానుసారియై సూరి యట్లు సేయఁడయ్యె ననియుఁ దోఁచెడి.

కంటెవర్ణకం బన్యార్థాదియోగజం బగు పంచమి కగు ౧౨.

రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు - లోభంబు కంటె నితరంబు దోషంబు లేదు. ఇచట షష్ఠియు నగు. రాముని కన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు. అన్యము - ఇతరము - పూర్వము - పరము - ఉత్తరము ఇత్యాదు లన్యాదులు.

టీ. అన్య మొదలగు పదములతోడి యన్వయమున నగు పంచమికిఁ గంటెప్రత్యయము గలుగును. ఒకదానియందైన యతిశయమును బోధింపవలసివచ్చినపు డితరమును జూపవలసివచ్చును గాన నట్టియెడల నన్యార్థకములు ప్రయుక్తము లగుటయు వానితోడ నతిశయవంత మగు పదార్థమును జెప్పుపదము కంటె వర్ణకమును బొంద యన్వయించు టయు సహజములు. ఈ సూత్రముక్రింద నిచ్చిన యేనును నట్టి సంస్కృతపదములును గాక యింక నట్టివానికి సమానార్థకములుగాఁ దగు సంస్కృతాచ్ఛికములును నన్యార్థ ములై యాదిపదగ్రాహ్యము లగును. 'పెఱ-వేఱొక' మొదలగునవి యాచ్ఛికాన్యార్థ ములు. 'రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు' ధనుర్విద్యాపాటవమున రాముని మించినవాఁడు లేఁడను విషయమును వ్యక్తీకరింప నేర్పడిన యీ వాక్యమున ధనుర్విద్యాతిశయము గల రాముని జెప్పెడు రామశబ్దమునకుఁ బంచమిని గంటెవర్ణక మన్యశబ్దాన్వయమున నీ విధిచే సిద్ధించెను. 'లోభంబుకంటె నితరంబు దోషంబు లేదు' ఎల్లదోషములలో లోభ మనునది పెద్ద దోష మను విషయమును విశదీకరింప నేర్పడిన యీవాక్యమున లోభముయొక్క యతిశయదోషత్వమును దెలుపునదై పంచమిని గంటె వర్ణకంబన్యార్థకమగు నితర శబ్దయోగమున లోభశబ్దమునకుఁ గలిగెను. ఇట్టిచోటులం గంటె వర్ణకస్థానమునఁ గుషష్ఠియు నయ్యెడి. కాన 'రామున కన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు' అను మొదలగు ప్రయోగములు సిద్ధించెడి. కవిప్రయోగారూఢమైనను గువర్ణక మిట్టిచోటుల నర్థపుష్టిని గలిగింపనియట్లు తోఁచెడి. 'కంటె' అనునది నిజముగ 'కు+ అంటేన్' అనువానియోగమున వ్యవహారమునఁ గల్గినను భూతకాలికమధ్యమైకవచన

మగు నను ధాతురూపము (అంటిని) మీఁద 'ఏని' అనుదానింగూర్చి వకారలోప మొనర్చి యేని శబ్దైకారమును లోపింపఁజేసి 'అంటేని' అనునంతవఱకే వ్యాకృతింబట్టి సాధింప వలనుపడు చుండుటచేతను, 'అంటే' అనుదానిలోని 'టే' మీఁది యేనిశబ్దపు నేకారము నకు హ్రస్వము సాధింప నవకాశము లేకుండుటచేతను, నెదుటనున్నవానినిగూర్చియే గాక సామాన్యముగ నెల్లవానివిషయమును నిది తెల్పవలసి ప్రయుక్తమగుచుండుట చేతను లాక్షణికు లాచిక్కులలోఁ బడక ప్రత్యయ మనిరి. కన్న:—(కు+అన్న) అని సాధింపనగుంగాన దీనిని బ్రత్యయ మనరైరి." అని సామాన్యదృష్టికి వీనివిషయమున నైన లాక్షణికాశయము తోఁచెడి.

కంటెవర్ణకంబు నిర్ధారణపంచమి కగు. ౧౩.

ఎచ్చట నిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబు కలిగియుండు నచటం బంచమి యగు - ఆ పంచమికిం గంటెవర్ణకం బగు నని యర్థము. జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు. మానహానికంటె మరణము మేలు.

టీ. నిర్ధారణ మన నిశ్చయము. వేఱుచేయుట. నిర్ధారణము జాతిగుణక్రియల కగును. వేర్వేఱుజాతులలో నొకజాతికిఁ గాని వేర్వేఱు గుణములలో నొక గుణమునకుఁ గాని వేర్వేఱు వ్యాపారములలో నొక వ్యాపారమునకుఁగాని నిర్ధారణము చేయవలసి వచ్చినపు డట్టినిర్ధారణమున కవధిభూతమగుదానిని బోధించుపదముమీఁదఁ గంటె వర్ణకము గలుగు నని భావము. దీనింబట్టి పంచమీనిర్ధారణమున నిర్ధారిత మగునది స్వ జాతిలోఁ గాని స్వగుణములోఁ గాని స్వవ్యాపారములోఁ గాని యుండినది గాకుండు నని తేలినది. నిర్ధార్యమాణము=నిశ్చయింపఁబడునది. ఈ పంచమీనిర్ధారణమున నిశ్చితమగు నది జాతిగుణక్రియలచే భేదమునే గలిగియుండు నని యీ క్రింది సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. ఇందు నిర్ధార్యము తన జాతిగుణక్రియలకంటె భేదించి యుండు నని తాత్పర్యము. 'జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు.' ఇట నాగరులు నిర్ధార్యులు. ఇట్టి నిర్ధారణమున కవధిభూతులు జానపదులు గానఁ దద్వాచకమునకుఁ గంటెవర్ణకము సిద్ధించె నని గ్రహించునది. ఇందు నిర్ధార్యమాణులు నాగరులు జానపదులకంటె భిన్నులం గాన నిర్ధార్యము జాతిచే భేదంబె గలిగియున్నదనుట స్పష్టము. 'జానపదులు వేఱు' 'నాగరులు వేఱు.' అను నంశము తెల్లము. 'మానహానికంటె మరణము మేలు.' ఇట మరణము నిర్ధార్యము. ఇట నిర్ధారణమున కవధి మానహాని గానఁ దద్వాచకము మీఁదఁ గంటెవర్ణక మీ విధిచే సిద్ధించెను. మానహాని మరణములు క్రియలు. మానహాని వేఱు. మరణక్రియ వేఱు. కాన నిట నిర్ధార్యమాణ మగు మానహానిక్రియ మరణక్రియకంటె

భిన్నము గానఁ గ్రియచే భిన్నమే యనుట స్పష్టము. ఒకేజాతికిని గుణమునకును గ్రియకును సంబంధించిన వానిలో సాజాతిగుణక్రియలయందే సామాన్యవిశేషధర్మవివక్షచే నొకదానిని వేఱుచేయుట జరుగునెడల నట్టిచోటుల నవధిభూతమగు దానికి 16 చే లోపలవర్ణక మగుట నరయునది. అవధి యనఁగా హద్దు. మేర దేనివ్యక్తితో వేఱు చేయుట యయ్యెనో యది యని తాత్పర్యము. దీని విస్తృతి 16 సూత్రమున నరయునది.

పట్టివర్ణకంబు హేతువు లగుగుణక్రియల కగు. ౧౮.

జ్ఞానముఁబట్టి ముక్తుఁ డగు నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుఁడ నయితి. ఇచట వలనవర్ణకంబు నగు - జ్ఞానమువలన ముక్తుం డగు.

టీ. 'పట్టీతి తు పంచమీ గుణే హేతౌ' అనునది మూలము. హేతువు నాఁ గారణము. హేతువులైన గుణక్రియావాచకములగు శబ్దములమీఁదఁ బట్టివర్ణక మగును. 'జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుఁ డగును.' ఇట ముక్తుఁ డగుటకు హేతువు జ్ఞానము. ఇది గుణము. కాన ముక్తత్వమున హేతు వగు జ్ఞానమును బోధించు జ్ఞానశబ్దమునకుఁ బట్టిప్రత్యయ మీవిధిచే సిద్ధించెను. 'నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుఁడ నయితి' ఇట ధన్యత్వమున వచ్చుట యను వ్యాపారము హేతువుగాన వ్యాపారవాచకమగు వచ్చుట యనుదానికిఁ బట్టిప్రత్యయ మీవిధానముచేఁ గలిగె. పట్టి పరమగునపు డిట్టిచోటులందు వలనవర్ణకము ప్రయోగదృష్టము గాన జ్ఞానమువలన మొదలగు రూపములును గలుగును. పట్టి పరమగునపుడు సమాగమవిధానము చేయకపోవుటంబట్టి 'జ్ఞానముంబట్టి - వచ్చుటంబట్టి' అనునట్టి రూపములు బాలవ్యాకరణమునుబట్టి సిద్ధింప కున్నవి. 'అందు పట్టికూర్చి విభక్తిషు' అని యాథర్వణము సమాగమము విధించెడిఁ గాన వాని నిట నెరవు తెచ్చికొనవలెను. 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్' అను నభియుక్తోక్తి గలదు గదా! పట్టుధాతుక్త్వార్థకము పట్టి యన్న నది సకర్మక మగును గాన దానితో నన్వయించునది సువర్ణకాంతమై యుండుట సహజంబు. క్త్వార్థకము త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయన్నట్లు హేత్వర్థకమగుటయు నైజమె. కాని సువర్ణకాంత ద్వితీయారూపముమీఁదనే, యవ్యవహితపరముగనే, యుండుటంబట్టి పట్టికిఁ బ్రత్యయత్వమును, దాని ముందటిది సుగాగమమగుటయును గలిగె ననఁదగును. సూరి నామవాచకములమీఁదనే పట్టివర్ణక మగుటను జూపుటంబట్టి త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త "కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంతక్రియలమీఁదను బట్టివర్ణకము విభావ నగు" అను నుజ్యంతములమీఁదఁ గూడఁ బట్టివర్ణక మగుటను వలయ్యాదియోగజముంబోలి నుజ్యంతము భావార్థక మగుటను దెల్పుచు నీసూత్రమును బూరించినాఁడు. 'మందేహులం బ్రసన్నులఁజేయన్ మృదునకుఁజని' అను పాండురంగమాహాత్మ్యాది కవి

ప్రయోగములందు చుఞ్యంతము భావార్థక మగుట ప్రసిద్ధము. కాన నామవాచకమగు నిద్దానిపైఁబట్టివర్ణకము పొసఁగుట యుచితంబె. జిత్తు పరంబగునపు డుత్వమున కగు నత్వము నాదిగఁగొని యనుటంజేసి చుఞ్యంతమున కన్నంత మను వ్యవహారము గుదిరె. ముక్తత్వధస్యక్త్వముల జ్ఞానాగమన మూలకము లగుట జ్ఞానమును వచ్చుటయును హేతువు లయ్యె నని గ్రహించునది.

శేషషష్ఠికి యొక్కయు నగు. ౧౫.

ఇచట శేషం బనఁగా సంబంధంబు - రామునియొక్క గుణములు- నాయొక్క మిత్త్రుఁడు-వానియొక్క తమ్ముఁడు. కువర్ణకంబును గొన్ని యెడల సంబంధంబునం దగు నాకుం దమ్ముఁడు-మీకు నెచ్చెలి.

టీ. 'యొక్క చ శేషే షష్ఠీ' అనునది మూలము. కర్మకరణ సంప్రదానాద్యర్థములందు ద్వితీయాదులు విధింపఁబడినవి. ఇఁక మిగిలినది సంబంధార్థము. కాన మిగిలిన సంబంధార్థమున యొక్క యను ప్రత్యయము గూడ నగును. యొక్కయు ననుటంజేసి కువర్ణకమును గొన్నియెడల సంబంధార్థమునఁ గలుగవచ్చును. ఒక్క యనునదే సుఖోచ్చారణమూలకమగు యకారము చేర్పునంజేసి యొక్కయై లాక్షణికానుచిత విభాగమున యొక్కయై ప్రత్యయ మయ్యె నని తోఁచెడి నని ముందె యుక్తము. స్వస్వామిభావము. (సేవ్యసేవకభావము) గుణగుణిభావము మొదలైనవి సంబంధములు. 'రామునియొక్క గుణములు' ఇట రామునకును గుణములకును గుణగుణి భావరూప సంబంధము గలదు. రాముఁడు గుణములు గలవాఁడు. రాముని నాశ్రయించి యున్నవి గుణములు. కాఁబట్టి గుణములకును రామునకును గల నిత్యసంబంధమును దెల్పునదై యొక్కప్రత్యయము గుణివాచకమునకుఁ గల్గెఁ గాన 'రామునియొక్క' యని రూపమేర్పడె నని గ్రహించునది. ఇట్లే 'నాయొక్క మిత్త్రుఁడు - వానియొక్క తమ్ముఁడు' మొదలగు నుదాహరణములందు సంబంధమాత్రమున సంబంధివాచకముమీఁద యొక్క వర్ణక మగుటను గమనించునది. సంబంధార్థమున యొక్కయేగాక కువర్ణకమును రాఁ దగుటంజేసి 'నాకుం దమ్ముఁడు; మీకు నెచ్చెలి' యను మున్నగు ప్రయోగములు సురక్షితము లయ్యెడి. దీనినిబట్టి కువర్ణకము కారకషష్ఠియందే గాక సంబంధార్థప్రకాశక మగు శేషషష్ఠియందును గలుగవచ్చు నని తేలుచున్నది.

చింతామణి 'దిస్యాత్సంబంధార్థే' అని సంబంధార్థమున దివర్ణమును విధించుటనరయ యొక్కప్రత్యయమున కాంధ్రవాఙ్మయమున నదృశ్యతయే గలుగు నను నాశయముతో నున్నదనుట స్పష్టము. వాక్యమున యొక్క యగపడ దని భావము. సంబం

ధార్థప్రకాశక మగు యొక్కకు నిత్యముగ లోపము సిద్ధించు నని ఫలితము. సంబంధార్థ ప్రకాశకమై యొక్కప్రత్యయము పూర్వాపరపదముల మేళవించునదిగాన సమాసత యవశ్యసిద్ధ మగుటంజేసియు సామాసికప్రత్యయలోపవిధానమునంజేసి యొక్కవర్ణకము లుప్తముగాక తీరదు. ఇక వ్యస్తమున 'అది నాయొక్క-అది రాజుయొక్క' అను ప్రయోగములను నిర్మూలింపఁ బై చింతామణిసూత్ర మారబ్ధమగుటంజేసి వ్యస్తమునను యొక్కవర్ణక మగపడ దనియే సిద్ధాంతింపనగును. ఇందుల కనుగుణముగ నాంధ్రవాఙ్మయమున మొన్నటివఱకును యొక్కప్రత్యయమున కదృశ్యతయే చూపట్టును. నవ్యులు మాత్రము 'నాయొక్కపని' యనురీతిని వాక్యవిన్యాసము సేయుచున్నారు. ఇట్టిస్థితిలో సూరి యొక్కప్రత్యయముతోడ వాక్యములఁ జూపుట యాంధ్రవాక్యసహజస్థితికి విరుద్ధమైనవిషయ మని యనకతీరదు. కాని విభక్తిలోపము సమాసమున నెట్లును నిత్యముగ నగుంగాన సుబోధకమై యట్లు వాక్యవిన్యాసము చేసె ననుట యుచిత మని తోఁచెడి. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త కొంతవఱకు యొక్కప్రత్యయ మాంధ్రవాక్యములఁ గన్పట్టు దని గ్రహించినవాఁ డనుటకు "యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు" అని దీనిని బూరించు సూత్రమును రచించుటంజేసి విశదమయ్యెడి. సామాసికవిభక్తిలోప శాస్త్రముచే యొక్క పోవుననుతలంపే ప్రౌఢవ్యాకర్త కల్గియున్నవాఁడన్నయెడలఁ బైసూత్రము వ్యర్థమగుంగాన సంబంధార్థప్రకాశకమగు యొక్క సంబంధార్థ ప్రకాశకమగుచు లోపమునందక నిల్చిపోవు నను బాలవ్యాకరణ పాఠకులకుఁ గలుగు భ్రాంతిని నివారించుటకే యీసూత్ర మాతఁ డారంభించె నని యనక తప్పదు. కాని త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు, "బహుళగ్రహణమునంజేసి ధాతుజవిశేషణ భావార్థకముల ముందటి కర్తృపదంబుల యొక్కప్రత్యయమునకు నిత్యముగ లోపము గలుగు" నని బహుళఫలము నభివర్ణించుటంజేసి యాంధ్రవాఙ్మయమున యొక్క కంతటను నదృశ్యత కలుగుటయే ప్రాచీనకవ్యాశయ మను నాశయము పూర్తిగ గ్రహింపలే దనుట స్పష్టము కాని తా నుదాహరించిన పద్యభాగములం బెచటను యొక్కవర్ణకము నిల్పి యగపఱుపమిని బద్యవాఙ్మయమున నిత్యముగ యొక్కవర్ణకమునకు లోపమే యగు నని తలంచె ననుట తెల్లము. గద్యమునమాత్ర ముండిన నుండనగు నని తలంచెనేమో? భారతాదిగ్రంథములందు గద్యలందును యొక్క యగపడదు. మఱియు సూరి యొక్కప్రత్యయాంతముతో నన్వయించుపద మవ్యవహితపరముగ నుండు ననియే యభిప్రాయపడిన ట్లాతని పైయుదాహరణములు విశదపఱచుచుండుటంబట్టి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త "ధాతుజవిశేషణ భావార్థకపూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృపదప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్కషష్ఠి యగు" అని సూత్రించి వ్యవహితత్వముతోఁబాటుగఁ గర్తృపదప్రథమకును యొక్క షష్ఠి యగు నను విశేషముం

గూడ బాలవ్యాకరణమునకంటె విశేషముగ సూచించి కృతార్థుం డయ్యెను. ఇట్లే కువర్ణకము తృతీయాదులం దగుటను శేషషష్ఠి కగుటను సూరి యాయాసందర్భములందు సూచింపఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'షష్ఠీస్థానికంబగు కువర్ణకం బొక్కొకచో ద్వితీయాది విభక్తులకు మాఱుగాఁ దత్తదర్థంబులం జూపట్టెడి" అని సూత్రించి పైబాలవ్యాకరణ విషయమును విపులీకరించి కృతార్థుం డయ్యెను. ఇంతియగాక "వీప్సయందును గాలపరిమితియందును నామంబులకుఁ గువర్ణక మగు" నని శాసించి యితర స్థలములందును గువర్ణక మగుటను జేటపఱచినాఁడు. సూరి యిట్టి యాంతరంగికవిషయములకుఁ బోక రాజమార్గమునే బట్టి యీసందర్భమును నడపె నని గ్రహించునది. తెనుఁగులోని 'అగు' అను రూపమునకు సమమై ద్రావిడమునం దగపడు 'అకు' అనునదే తెలుఁగున కువర్ణక మయ్యెననియు నుకారాంతములపై మాత్రమిది 'ఉక్' అను సంబంధార్థకమును ముందిడికొని యగు ననియుఁ దదితరాంతములపై నందలి అకారము పలుకుబడితోఁ బోవుననియు భాషాతత్త్వవిమర్శకుల యూహ. కువర్ణకము ప్రథమేతరవిభక్తులం దగపడుట చూడ నీయూహ సరస మని తోఁచెడి.

నిర్ధారణషష్ఠికి లోపలవర్ణకం బగు. ౧౬.

జాతి గుణ క్రియా సంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేకదేశంబునకుం బృథక్కరణంబు నిర్ధారణం బనంబడు. ఎద్దానివలన నిర్ధారణం బగు నచ్చోటి షష్ఠికి లోపలవర్ణకం బగు నని యర్థము. మనుష్యులలోపల క్షత్త్రియుండు శూరుండు-గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర - అధ్వగులలోపలం బాఱువాఁడు శీఘ్రగామి - ఛాత్త్రులలోపల మైత్త్రుండు సమర్థుండు. ఇట సప్తమియుం గలదు. మనుష్యులయందు క్షత్త్రియుండు శూరుండు. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'లోపల నిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ' అనునది మూలము. ఒకానొకజాతియందలి గుంపునుండి యొకదానిని నొకానొక గుణసమూహమునుండి యొక గుణమును నొకానొక వ్యాపారములగుమినుండి యొక వ్యాపారము నొకానొక సంజ్ఞాసమూహమునుండి యొక సంజ్ఞను వేఱుచేయుట నిర్ధారణము నాఁబడును. ఈసూత్రముచే నిర్ధారితమగునది నిర్ధారితసముదాయమునకే చెందినదై యుండును. ఏసమూహమునుండి వేఱుచేయఁబడునది యాసమూహమునం దున్నదే యగునో యచ్చో నిర్ధార్యావధివాచకమునకు లోపలవర్ణక మగును. ఏసమూహమునుండి వేఱుచేయఁబడునది యాసమూహమునకుఁ జెందినదిగాక వేఱుదానికి సంబంధించున దగునో

యచ్చో నిర్ధార్యావధివాచకమునకుఁ గంటెవర్ణక మగును. ఇదియె లోపలకంటె వర్ణకముల నిర్ధారణముల కయిన భేదము. ఒకజాతికి సంబంధించినవానిలో నొకదానిని నొక గుణమునే గల్గినవానిలో నొకదానిని నొకే వ్యాపారము గలవానిలో నొకదానిని నొకే సంజ్ఞను గలగుంపులో నొకదానిని వేఱుచేయవలసి వచ్చినపు డట్లు వేఱుపఱచుట దేని దృష్టితో జరుగునో యద్దానిం జెప్పుపదముమీఁద లోపలవర్ణక మీవిధిచే సిద్ధించు నని తాత్పర్యము. సముదాయము=సమూహము - మొత్తము - గుంపు. ఏకదేశము = ఒకటి (ఆసమూహమునం దున్న యొకటి) 'మనుష్యులలోపల క్షత్త్రియుండు శూరుండు' ఇట మనుష్యజాతినుండి మనుష్యులలో నేకదేశభూతుఁ డగు క్షత్త్రియుఁడు వేఱుచేయఁబడు చున్నవాఁడు. అట్లు వేఱుచేయుట మనుష్యావధికము గాన మనుష్యశబ్దముమీఁద లోపల వర్ణక మీవిధిచేఁ గలిగె నని యెఱుఁగునది. క్షత్త్రియత్వము మనుష్యత్వసామాన్యధర్మమున నేకదేశముగాన మనుష్యత్వసామాన్యధర్మము ననుసరించి క్షత్త్రియత్వ విశేషధర్మము వేఱుచేయఁబడె ననుట స్పష్టము. ఇది జాతిని వేఱుచేయుట కుదాహరణము. 'గోవుల లోపలఁ గపిల బహుక్షీర' ఇచట గోత్వజాతినుండి కపిల గుణవిశిష్ట ధేనువు వేఱుచేయఁ బడుచున్నది. ఈవేఱుచేయుట గోత్వజాతిమూలకముగాన గోత్వాధారగోశబ్దముమీఁద లోపలవర్ణకము గలిగె. ఇటఁ గపిలగుణవిశిష్టమగుగోవు వేఱుచేయఁబడెనుగాన నిది గుణ పృథక్కరణమున కుదాహరణము. కపిలయు గోత్వజాతిలో నేకదేశమనుట స్పష్టము. 'అధ్వగులలోపలఁ బాఱువాఁడు శీఘ్రగామి' ఇచట దారిఁబోవువారలలోఁ బరుగెత్తు వాఁడు వేఱుచేయఁబడుచున్నాఁడు. పరుగెత్తుట వ్యాపారము. (క్రియ) ఇచటఁ బాఱు వానిని వేఱుచేయుట యధ్వగదృష్టితో నైనదిగాన నధ్వగపదముమీఁద లోపలవర్ణకము సిద్ధించెను. అధ్వగజాతినుండి పరుగెత్తుక్రియగలవానిని వేఱుచేయుట జరిగెఁగాన నిది క్రియను వేఱుచేయుట కుదాహరణము. దారినడచువారిలోఁ బాఱువాఁడును నొకఁ డగుట తెల్లముగదా! 'ఛాత్త్రులలోపల మైత్త్రుండు సమర్థుండు' ఇట శిష్యుల గుంపునుండి మైత్త్రుఁడను పేరుగల యొకఁడు వేఱుచేయఁబడుచున్నవాఁడు. ఈవేఱుచేయుట కవధిభూతులు ఛాత్త్రులుగాన ఛాత్త్రవాచక ఛాత్త్రశబ్దముమీఁద లోపలవర్ణకము సిద్ధించెను. మైత్త్రుఁ డనునది సంజ్ఞగాన నిది సంజ్ఞాపృథక్కరణమున కుదాహరణము. మైత్త్రుఁడును ఛాత్త్రులలోనివాఁడే యగుట స్పష్టము. ఇట్లు మనుష్యత్వాదివిశిష్టధర్మములనుండి తదేకదేశములగు క్షత్త్రియత్వాదులను విశేషధర్మములను వేఱుపఱచుటయు విశిష్టధర్మ వాచకములకు లోపలవర్ణకమగుటయు నంతటను గమనించునది. 13 సూత్త్రమున విశిష్టమునుండి విశేషమునకుఁ బృథక్కరణంబు తోఁపమిం జేసి యట్టిచోటులందు నిర్ధార్యమునకుఁ గంటెవర్ణకమే యగు నని తెలియవలయును. లోపలవర్ణక మగుస్థలములందు

సప్తమియు నుండనోపునుగాన 'మనుష్యులందు క్షత్త్రియుఁడు శూరుఁ' డిత్యాదిరూపము గను వాక్యములు గలుఁగ నగును. నిర్ధార్యము లౌజాతి గుణ క్రియాసంజ్ఞలందలివేగాన నవధివాచకములకు సప్తమి యగుట యవిరుద్ధంబ. ఈసందర్భమున సిద్ధాంతకౌముదిని గల యుదాహరణములనెల్ల మక్కీకి మక్కీగా నాంధ్రీకరించిన సూరి 'నృణాం నృషు వా బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠః' అను నుదాహరణమును మాత్ర మట్లుచేయక మనుష్యులలోపల క్షత్త్రియుఁడు శూరుఁడు' అను కాశికావృత్తిలోని యుదాహరణము నేల గ్రహింపవలసి వచ్చెనో ? అందుల వారనునట్టి ప్రాచీనరూపములందువలెనే లోపుశబ్దముపై 'ఉల' చేరి పలుకుబడిలో నుకార మకారమై వికృతినంది, ప్రత్యయత్వము నందిన శబ్ద మిది యని తోఁచెడి.

అధికరణంబునకు సప్తమి యగు. ౧౭.

అధికరణంబు నా నాధారంబు. ఔపశ్లేషికంబు వైషయికం బభివ్యాపకం బని యాధారంబు త్రివిధంబు. ఘటమందు జల మున్నది - మోక్షమం దిచ్ఛ గలదు - అన్నింటియం దీశ్వరుండు గలండు.

టీ. అధికరణ మన నాధారము. ఆధార మన నెద్దానికైన నుండుట కర్హ మగునది. ఔపశ్లేషికము:—శ్లేష మనఁగా సంబంధము. (ఆలింగనము) ఉపకు సమీపమర్థము. ఉపశ్లేషము=సమీపసంబంధము. ఉపశ్లేషకృతమే=సామీప్యసంబంధముచే నైనదే యౌపశ్లేషికము నాఁబడును. దగ్గఱకూడిక గల్గియున్నదని భావము. వైషయికము:—విషయము లనఁ బదార్థములు. పదార్థములం దుండునవి విషయులు. కాన విషయులు విషయములందు విషయతాసంబంధమున నుండుట సహజము. విషయసంబంధము గలది వైషయికము నాఁబడును. అభివ్యాపకము = వ్యాపించియుండుటకుఁ దావైనది. ఒక వస్తువునకు పదార్థమెల్ల నాధారమగునెడల నట్టియాధారము నభివ్యాపక మందురు. 'ఘటమందు జల మున్నది.' కుండయందు నీరు కుండనంటియున్నది. నీ రట్లు కుండనుబట్టుకొనియుండుటకుఁ గుండ యాధారముగాన ఘట మౌపశ్లేషికాధారము నాఁబడుటయుఁ దద్వాచకమునకు సప్తమియు సిద్ధించెను. మోక్షమం దిచ్ఛ గలదు. ఇచ్ఛ విషయము. విషయమైన యిచ్ఛ విషయతాసంబంధమున మోక్షమున నిల్చియున్నది గాన మోక్షము వైషయికాధార మగుటయుఁ దద్వాచకము సప్తమి నీవిధిచేఁ బొందుటయుఁ గలిగెను. 'అన్నింటియం దీశ్వరుఁడుగలఁడు. ఎల్లవానియందును నీశ్వరుఁడు నిల్చియుండుటం జేసి యీశ్వరసర్వవ్యాపిత్వమునకెల్ల యవియు నాధారము లగుటయు నెల్లవస్తువులు నభివ్యాపకాధారము లగుటయుం స్పష్టము. కాన సర్వపదార్థవాచక మగు నన్నిశబ్దముమీఁద సప్తమి సిద్ధించెను. ఇం దుదా

హరణము లందుసవర్ణకమునుగూర్చియే యీయఁబడినను యోగ్యతగల్గినచో సవర్ణకమును నాధారమునఁ గలుగనగు ననియు 'ఘటమున జలమున్నది' అను మొదలగు సవర్ణకముతోడి ప్రయోగములును సాధువులే యనియుఁ దలఁచునది (చూ. 18 సూ.) ఔపశ్లేషికాధారమున నాధేయము నాధారమునందంతట నుపశ్లేషించి యుండ నక్కఱలే దనియు ఘటమున నల్పజల మున్నను ఘటమున కగు నౌపశ్లేషికాధారతకు భంగము లే దనియు గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినచోట్లు నూహ్యములు. తొల్లి 'అండు' అనునది యధికరణార్థకస్వతంత్రశబ్దమై యుండెడిదనుటకు "అద్వారమునందుఁ జొచ్చిరి; వరుణధనేశ్వరులం దిట్టిసభఁ జూచి యెఱుంగను" అను నన్నయప్రయోగములె ప్రమాణములు.

ఉకారాంత జడంబునకు సవర్ణకం బగు. ౧౮.

ఘటంబున జలం బున్నది-దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్ఛ గలదు.

టీ. ఆధార ముకారాంతజడవాచక మయ్యెనేని దానికి సప్తమిని సవర్ణకమును గలుగు నని తాత్పర్యము. సవర్ణక ముకారాంత జడవాచకమునకు సప్తమ్యేకవచనమున సిద్ధించు ననుట కిది సూచకము. ఉకారాంతత మువర్ణము మూలమున నేని సహజముగ నేని యైనది గావచ్చును. 'ఘటము-మోక్షము' అనునవి మువర్ణముచే నుదంతము లైనవియు జడవాచకము లైనవియుఁ గావున వీనికి సప్తమిని సవర్ణకము సిద్ధించెను. చెట్టున-పట్టున మొదలగునవి సహజోకారాంతముల కుదాహరణములు. జడము లనఁగా నచేతనము లని మున్నె నిరూపితము. (చూ. 17 తత్సమ ప.) జడమునకు-ఆధారమునకు మొదలగు స్థలములందు 'జడవాచకమునకు - ఆధారవాచకమునకు' అని లక్షణచే నర్థమును గమనించుచు నాయాప్రత్యయములను గూర్చునది. ఉదంతములపై 'నందు' అను రూపము నందియున్న, నందనుదానినుండి, యందును వేఱుచేయఁగా, నరూపమునందిన ప్రత్యయ మిది యని తోఁచెడి 'కేషాంచి దుదంతానాం నేతివిభక్తౌ' అను మూలము నుండి యుద్ధరించిన యర్థమే యీసూత్రరూపమును ధరించె ననుట స్పష్టము.

విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకు లింగవిభక్తి వచనంబు లగు. ౧౯.

సంకీర్తనీయుండగు కృష్ణుండగు నాకు దిక్కు - దేవకీపుత్రు హాళిని నుతింతు నెప్పుడు - శుభవిధాయుల రామకృష్ణుల భజింతు - భువన వంద్యను రుక్మిణిఁ బొగడుచుందు.

టీ. విశేష్య మన నామవాచకము. విశేష్యమున కేరీతినాయావిధులచే నాయా లింగవిభక్తివచనములు మూఁడును సిద్ధించు నట్లే యాయావిశేష్యముల విశేషణములకును

నామాదులచేతనే యాయాలింగవిభక్తివచనములు గలుగును. క్రియాన్వయము బుట్టించునది లేక క్రియతో నన్వయించునది కారక మని ముందె నిరూపితము. విశేష్య మేరీతిని గారకము బొంది క్రియాన్వయమునందునో యారీతినే విశేష్యవిశేషణములును విభక్తినంది క్రియతో నన్వయించు నని యీసూత్రమున కభిప్రాయము గ్రహించునది. విశేష్య మేలింగవిభక్తివచనములు గల దగునో విశేషణము నాలింగవిభక్తివచనములే గలదగు నని భావము. నామవాచకమునకే తత్సమప్రకరణమున లింగవిభక్తివచనాదులు విహితములు, విశేషణములు విశేష్యమునందలి విశేషము జెప్పున వగుట నామవాచకము లన నవకాశము లేమి లింగవిభక్తివచనములు వానికి సిద్ధింప వను నపోహమును నిర్మూలింప నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యె నని యెఱుగునది. 'నందతనయుండు కృష్ణుండు నాకు దిక్కు:—ఇందు కృష్ణుం డను విశేష్యమునకు విశేషణమైన నందతనయశబ్దమునకుఁ గృష్ణశబ్దమునకు వలెనే పుంలింగమును బ్రథమయు నేకవచనము నయ్యెను. కృష్ణునియందలి నందతనయత్వమను విశేషమును విశదీకరించునదిగాన నందతనయశబ్దము విశేషణ మగుట స్పష్టము. 'దేవకీపుత్త్రు హరిని నుతింతు నెపుడు.' ఇచట హరియందలి దేవకీపుత్రత్వమను విశేషమును బోధించు దేవకీపుత్రశబ్దము విశేషణ మగుట స్పష్టమగుటం జేసి విశేష్యమునకు వలెనే దానికిఁ బుంస్త్వమును ద్వితీయయు నేకత్వమును గలిగె నని యెఱుగునది. 'శుభవిధాయుల రామకృష్ణుల భజింతు' ఇట రామకృష్ణులందలి శుభవిధాయితను దెల్పునట్టి శుభవిధాయివిశేషణమునకు విశేష్యమునకువలెనే పుంలింగమును ద్వితీయయు బహువచనమును నీవిధిచే సిద్ధించెను. 'భువనవంద్యను రుక్మిణిఁ బొగడుచుందు' ఇచటఁ రుక్మిణియందలి భువనవంద్యత్వమను విశేషమును బోధించు భువనవంద్య యను విశేషణమునకుఁ దద్విశేష్యమునకు వలెనే స్త్రీలింగమును ద్వితీయయు నేకవచనమును గలిగె నని గ్రహించునది. ఇట్లే విశేష్యము ననుసరించి తద్విశేషణములకుఁ దత్తల్లింగవిభక్తివచనము లగుట యూహ్యము. ఇందు విశేషణమున కవ్యవహితపరముననె విశేష్యముఁ గూర్చి చూపఁబడినను సందర్భయోగ్యపదములచే విశేషణవిశేష్యములు నేర్పడుటయుఁ గొండొకచోఁ గన్పట్టెడి. అర్థస్ఫూర్తి కంతరాయమును గూర్పని వ్యవధాన ముండిన నుండవచ్చును గాని సంస్కృతమునందు వలె నిచ్చవచ్చినన్ని పదములను విశేషణవిశేష్యములకు నడుమఁ గూర్చుట మాత్ర మాంధ్రవాక్యపద్ధతికి సహజము గాదు. తెలుఁగున లింగ షేం లేమిని నందును దెలుఁగువిశేషణములు సామాన్యముగ నవిభక్తికములే యగుటను నీసూత్రము సంస్కృతసమవిశేషణములకే చెందిన దనియు సంస్కృతమార్గముఁ బట్టి గల్గిన దనియు స్పష్టపడుచున్నది.

స్త్రీసమంబు లగు విశేషణంబులయు మువర్ణకాంతవిశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౦.

మాటలు పెక్కేల - మాటలు పెక్కులేల, కులిశధారల్కుంఠితంబయ్యె - కులిశధారల్కుంఠితంబు లయ్యె, ఇష్ట మగు పదార్థములు - ఇష్టము లగు పదార్థములు.

టీ. 'ఏకత్వం భేదకగత బహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతౌ" అనునది మూలము. స్త్రీసమ మనఁగాఁ బ్రథమైకవచనలోపము నందిన దేశ్యశబ్ద మని 'ముందె యుక్తము. విశేషణ మన విశేష్యమం దున్న విశేషమును దెలుపునది. విశేష్య మనఁగ విశేషించి చెప్పఁబడిన దనఁగాఁ బ్రధానముగఁ జేర్కొన్నది - కర్త్రాదికము. విశేషము గల వస్తువాచకశబ్ద మని ఫలితము. ఏకవచన బహువచనములలో నుండఁదగు స్త్రీసమము లకే యిందు గ్రహణము. సాధారణముగ మువర్ణకాంత సంస్కృతసమములె మువర్ణకాంత విశేషణ గ్రాహ్యము లగుట నుదాహృతులు దెల్పెడి. స్త్రీసమములగు విశేషణముల బహువచనమునకును మువర్ణకాంతములగు విశేషణముల బహువచనమునకును నేకవచనము వికల్పముగ నగును. 'మాటలు పెక్కేల':—ఇటఁ బూర్వసూత్రముచే మాట లను దానికి విశేషణమైన 'పెక్కు' అను స్త్రీ సమశబ్దమునకుఁ బెక్కు ల ని రూపము ప్రాప్తించు చుండ నీవిధిచే నేకవచనమును సిద్ధించుటం జేసి పెక్కేల యని రూపమేర్పడెను. 'పెక్కు' అనునది ప్రథమైకవచనలోపమును నిత్యముగ నందిన తెలుఁగుశబ్ద మగుట నిది స్త్రీసమ మగుట స్పష్టము. కాన నీయుదాహృతి స్త్రీ సమవిశేషణ బహువచనమున కేకవచన మగుట కీయఁబడె నని గ్రహించునది. ఏకత్వము గలుగనిపక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచే బహువచనము గలుగ 'మాటలు పెక్కు లేల' యను రూప మేర్పడును. 'కులిశ ధార ల్కుంఠితంబయ్యె':—కులిశధారలను బహువచనాంత స్త్రీలింగశబ్దమునకు విశేషణమైన కుంఠితశబ్దమునకుఁ బూర్వ సూత్రముచే స్త్రీలింగమును బక్షమయు బహువచనమును రావలసియుండఁ దత్సమము 86 చే వికల్పముగఁ గ్లీబత్వ మద్దానికి సిద్ధించుటం జేసి మువర్ణకాంతవిశేషణమును నయ్యెఁ గాన నాపక్షమున దీనిచే నేకవచనమును గలిగి పై ప్రయోగ మేర్పడె నని యెఱుంగునది. ఏకవచనము రానిపక్షమునఁ బూర్వవిధిచే బహువచనమును దత్సమము 86 చే నైన గ్లీబత్వమునం జేసి మువర్ణకాంతమై 'కులిశ ధార ల్కుంఠితంబు లయ్యె' అని యుండును. తత్సమము 86 చేఁ గ్లీబత్వము రానిపక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచే విశేష్యలింగవిభక్తి వచనములే గలుగ 'కులిశధారల్కుంఠిత లయ్యె' అనియు నుండఁదగును. ఇది లక్షణసిద్ధ మువర్ణకాంతవిశేషణ బహువచనమున నేకవచన మగుట కుదాహరణము. 'ఇష్టమగు పదార్థములు':—పదార్థము లనుదానికి

విశేషణమైన యిష్టశబ్దమునకుఁ బూర్వసూత్రముచేఁ దల్లింగవిభక్తివచనములే గలుగవలసి యున్నది గాని యది ముకారాంతవిశేషణమగుటం జేసి దాని బహువచనమునకు మాత్ర మేకవచన మీవిధిచే సిద్ధింపఁ బై ప్రయోగము గలిగె నని గ్రహించునది. ఏకవచనము గలుగనిపక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచే బహువచనమే సిద్ధింప నిష్టము లగు పదార్థము లని కారక మేర్పడును. ముకారాంతశబ్దముల బహువచనరూపములందు ముగాగమ ముకారమేగాని ముకారక ముండుట పొసఁగమిం జేసి సూత్రస్థమగు ముకారకపదమునకు ముకారాంతములు కనిగాని తత్సమము 41 సూత్ర వివరణములంబట్టి ముకారకము ముగాగమమున కుపలక్షణముగ నెంచి ముగాగమాంతముల కనిగాని యర్థమును గ్రహించుట యావశ్యకము. ఇది సహజ ముకారాంత బహువచనమున కేకవచనమగుట కుదాహరణము. సామాన్యముగ నిట్టి స్థలములందు 10 చే విశేషణములకు విశేష్యముల లింగవిభక్తి వచనములే గలుగుటను బిదపఁ దత్సమమునందలి యాయావిధులచే నాయా ప్రత్యయాదులు సిద్ధించుటను స్మరించుకొనవలయును.

ఇందలి యుదాహరణములంబట్టి యప్రాణివాచకముల స్త్రీసమ ముకారాంత విశేషణములకే యేకవచన మగుంగాని ప్రాణివాచకముల యట్టివిశేషణములకు గా దని విశదమగుచున్నది. మూలము వికృతియందె యీవిధి యనుచున్నది గాని విశేషణవిశేష్యములస్వరూప మిట్టి దని వివరింపదయ్యెను. 'క్వచిదేకత్వమిష్టం స్యాదప్రాణిస్త్రీవిశేషణే' 'సిద్ధమ్వాంతస్త్రీసమయోస్తద్విశేష్యకయోరపి' అని యధర్వణుఁడు ప్రాణివాచకముల స్త్రీసమ ముకారాంతములకే యీవిధి యని వివరించెను గాని సంస్కృత సమవిశేషణపరముగను నీవిధిని భావించినట్లు 'స్త్రీవిశేషణే' యను పదము సూచించుచుండుటం జేసి మూలస్థమగు వికృతిపదము నీతఁడు సంస్కృతసమాసపరముగ నెంచె ననవలసి యున్నది. బాలసరస్వతి "యింపైన జవరాండ్రు - నీకీర్తులు విఖ్యాతమాయె - విప్పైన కన్నులు" అని యుదాహరించి మూలమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుటం జేసి సంస్కృత సమాసమపరముగనే వికృతిపదము నెంచె ననుట స్పష్టపడెడిఁ గాని యధర్వణునివలెఁ గేవల మప్రాణివాచకవిశేషణపరముగ నీవిధిని భావింపలే దని మొదటి యుదాహరణము తెలిపెడి. సర్వలక్షణసార కవిసంశయ విచ్ఛేదములు సంస్కృతసమాసమ జడవాచకవిశేషణముల బహువచనమునకే యేకవచనమగు ననుచున్నవి. మూలస్థ మగు వికృతిపదము సంస్కృతసమతదితరబోధకముగా నాంధ్రశబ్దచింతామణి యెంచె ననుట కాధారము లుండుటచేతను, 'భేదకగత బహువచనానామ్' అను బహువచనమునం జేసి యోగ్యత గలచో వివిధవిశేషణముల బహువచనముల కేకవచనముం గూర్పవచ్చు నని యెంచె ననుట కవకాశ ముండుటచేతను, గావలయు సూరి యప్రాణివాచకవిశేషణముల కని

విశేషించి యనక సామాన్యముగ స్త్రీసమ మువర్ణకాంతవిశేషణముల కని యని సంస్కృత సమాసవిశేషణపరముగ నీవిధిని గల్పించెను. ప్రాణివిశేషణముల కేకవచన మగుట చూపమి నీవిధి యప్రాణి విశేషణములకే యని యనుమానింపఁదగుం గాని స్త్రీసమ మువర్ణకాంతములను సామాన్యోక్తింజేసి ప్రాణివిశేషణములకును నీవిధి గలుఁగ నవకాశ ముండుటచే బాలసరస్వతి సాధించిన 'ఇంపైన జవరాండ్రు' అను మొదలైనవియు బాలవ్యాకరణ సమ్మతములే గావచ్చును. కాని మహద్వాచకేతర స్త్రీసమాచ్ఛికవిశేషణ ములకే యేకత్వము గలుగుట ప్రసిద్ధమగుట విశేషణ విశేష్యములరూపమును నిరూపిం చుట యావశ్యక మని తోఁచెడి.

స్త్రీసమసంజ్ఞ సంస్కృతసమేతరములకే యని యాచ్ఛికము 2 చే విదితము. అమహద్బహుత్వబోధకసర్వనామములలోఁ బెక్కుశబ్దమునకే యేకవచనము పొసఁగి యుండుట సర్వనామప్రకరణమునుబట్టి తెల్లము. సాధారణముగ నాచ్ఛికవిశేషణము లవిభక్తికములగుట ప్రసిద్ధము. ఆచ్ఛికస్త్రీసమవిశేషణములును దాదృశసర్వనామములును విశేష్యమునకు ముం దున్నచో సమాసతయే భాసించుట సహజము. మఱియు నాచ్ఛిక స్త్రీసమములు విశేష్యవిశేషణము లుభయము లగుట సైజముగాన విశేష్యమునకు ముం దున్నపుడే వానివిశేషణత గోచరించెడి. తెఱఁగున మువర్ణకాంతములకుఁ గాని స్త్రీసమ ములకుఁగాని యగు ధాతురూపములం గూర్చి విశేష్యములకుముందు ప్రయోగించునపుడే వానివిశేషణత స్పష్టపడుట సహజము. కావుననే యగుధాతురూపములం జేర్చియు విశే ష్యమునకు ముందు స్త్రీసమ మువర్ణకాంతవిశేషణముల నిల్పుటయు నగు ధాతురూప ములంగూడి విశేషణము లైనవానికే యేకవచన మగుటయుఁ జూపట్టెడి. అందును ప్రథ మేతర విభక్తి బహువచనముల నందియున్న విశేష్యములకు సంబంధించిన విశేషణము లగు ధాతురూపములఁ గూడియున్నపుడే యేకవచనమును బొందుట గన్పట్టెడి. అవస్థా భేదమునుబట్టి యగు ధాతురూపములోఁ గూడక విశేషణ ముండుటయుఁ గలదు. ప్రాణి విశేషణములలో నాచ్ఛికస్త్రీసమములకే యేకవచన మగు ననఁదగును. కానఁ బై విషయ ముల గమనించుచుఁ బ్రయోగముల ననుసరించి యథార్థ్యముగ నీ విధిని వస్పష్టంజేసి కొనుట యావశ్యకము. నిజ మరయ నాచ్ఛికవిశేషణము లవిభక్తికము, వచటంజేసి సామాన్యముగ విశేష్యములకు ముందున్న యవ్వాని కేకత్వమే యగు నని చింతామణి శాసింపఁ దరువాతివా రీవిధిని సంస్కృతసమాసమ విశేషణపరముగ భావించుటంజేసి సంస్కృతసమ తదితరపర మగుటయు నప్రాణివాచకవిశేషణపర మగుటయు నందును మతభేదములు గలుగుటయుఁ బొసఁగె నని తోఁచెడి. సామాన్యముగ నీవిధి వాఙ్మయ మునుబట్టి జడవాచకవిశేషణములకు సంబంధించిన దనియే సంభావింపనగును. ఇది వ్యస్తవిశేషణవిషయము.

ఒకానొకచో నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియు నగు. ౨౧.

మైత్రుండు గృహమును వెడలెను. గృహమునుండి యని యర్థము. వాఁడు వాహనమును దిగెను—వాహనమునుండి యని యర్థము. వారు సుఖ మున్నారు—సుఖముతో నని యర్థము. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్చాన్యా' అనునది మూలము. కొన్నిచోటులందు శాస్త్రముచే నొక విభక్తి గావలసియుండ నద్దానికి బదులుగ మఱియొక విభక్తి యగుటయుఁ గన్పట్టు నని భావము. ఆయాయర్థములను వివక్షించునపుడే యాయాకారకములు గలుగుటయు నవ్వానికి వివక్ష లేకున్న నవి గలుగకపోవుటయుఁ బ్రసిద్ధము. ఈ క్రిందియుదాహృతులం దాయాయర్థములు వివక్షితములు గామి నాయావిభక్తులు గలుగ లే వనియు నాయా యర్థములే వివక్షితము లగుటంజేసి యాయా విభక్తులే గలిగె ననియు భావింప నగును. 'వివక్షాతః కారకాణి భవన్తి' అను నుక్తి పై విషయమునకుఁ బ్రమాణము. 'మైత్రుండు గృహమును వెడలెను' ఇచట మైత్రునకైన వియోగమునకు గృహ మవధి గాన 9 చే వలనవర్ణకమును 10-11 చే నితర విధులును గలుగవలసి యున్నవి. కాని వలనకు బదులుగ ద్వితీయ యయ్యెఁ గాన 'గృహమును' అని కారక మేర్పడెను. ఇట్లే వానికిని వాహనమునకును నైన వియోగమునకు వాహన మవధిగానఁ దద్వాచకమునకుఁ బంచమిని వలనవర్ణకాదులు గలుగవలెను. కాని ద్వితీయయే పంచమికి బదులుగ నగుటంజేసి 'వాహనము' నని కారకము పొసఁగెను. 11 చే సిద్ధించిన ద్వితీయాసప్తములమీఁది యుండికి లోపము సూరి సమ్మతముగామి నీ రెం డుదాహరణములును, బంచమికి ద్వితీయ యగుటకుఁ జాలయ్యెను. ప్రౌఢవ్యాకర్తృమతమున నివి వలన కాదేశమైన ద్వితీయమీఁది యుండి లోపించుట కుదాహరణము లయ్యెడి. చూ. ప్రౌఢ. కారకము 11. 'వారు సుఖ మున్నారు' - సుఖముతోఁ గూడి యను సహార్థమును వివక్షించినఁ జో సహో తోడవర్ణకముగాని, హేతుత్వమును బరిగణించిన [illegible] చేఁ జేతవర్ణకముగాని, గలుగు[illegible] గాన నద్దానికి బదులుగఁ బ్రథమ గలిగె నని గ్రహించునది. సుఖముతో [illegible] వివరించుటనుబట్టి సూరి యిట సహార్థమునే వివక్షించి దానికిఁ బ్రథమ శాసించె నని యెన్నఁదగు. క్రియావిధేయవిశేషణములమీఁది యగుధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభాష నగు నను త్రిలింగలక్షణశేషసూత్రమునంజేసి 'సుఖముగన్' అను మొదటి రూపమునందలి 'కన్' అను భాగము పోఁగా శేషించినదానినిగఁ జెప్ప నొప్పు ననియుఁ దోఁచెడి. సూరి 'సుఖేన వసతి' అను మొదలగు సంస్కృతభాషయందలి ప్రయోగముల ననుసరించి దీని నిందుఁ జొనిపె నని యనుమానింప నగును. కావున నే

'అన్యస్యాశ్చ క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అను మూలసూత్రము స్పష్టముగ సప్తమి యుండ వలసినచోటులఁ బ్రథమను బ్రతిపాదించునదిగ విశ్వసించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త సమన్వయమును జూపుట సార్థకమయ్యెడి. చూ. ప్రౌఢ. కారక. 20 తుదినున్న వ్యాఖ్య. మూలము 'సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా' అని యెల్లవిభక్తులాద్యవ్యాకరణమార్గము ననుసరించి యగుటనే సూచించునదిగానఁ దెలుఁగున నాద్యవ్యాకరణమార్గమునకు భిన్నముగ నగువిభక్తులనెల్లను సాధింప 'అన్యస్యాశ్చ క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అను సూత్రమునుగూడ నిల్పుకొనెను. 'అన్యస్యాశ్చ క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అను విధి కుదాహరణములగు వానిలోఁ గొన్నిటిని మార్గాంతరములచేఁ బ్రౌఢవ్యాకర్త సాధించి యుండుటంజేసి మార్గాంతరములచే సాధింపరాని శేషించిన ప్రయోగములే దానికి విషయములుగ నెన్నినాఁడు. సూరి కేవలము మూలమార్గమునే యనుసరించినవాఁడుగాన నాద్యవ్యాకరణమార్గమునకు లొంగని తెలుఁగు కారకముల నెల్ల నాసూత్రమునకే విషయములుగఁ జేసెను. కాన నీసూత్ర మిచ్చవచ్చినరీతి నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తిని గూర్పవచ్చు నని బోధించునదిగాక సంస్కృతసంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగఁ దెనుఁగునఁ దోఁచు విభక్తుల సాధించునది యనియే సంభావింపవలెను.

జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు. ౨౨.

రాముఁడు వాలి నొక్క-కోలం గూలనేసె-కోలతో నని యర్థము. లంకం గలకలంబు ప్రుట్టె - లంకయం దని యర్థము. బాహుళకంబుచే నిక్కార్యం బుదంతంబునకు బహుత్వమందె యగు. అర్జునుండు శత్రుసేనలను బాణంబులను రూపుమాపె—బాణములచే నని యర్థము. మీనంబు జలంబుల నుండు-జలంబులం దని యర్థము.

టీ. 'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా' అనునది మూలము గానోపును. జడవాచకముల కగు తృతీయాసప్తములకు బహుళముగ ద్వితీయ యగును. జడవాచకములలో నుదంతంబులగు శబ్దములకు ద్వితీయాతృతీయాసప్తమీబహువచనాంతములకే గాని యేకవచనాంతములకుఁ గా దని గ్రహించునది. అనఁగా నుదంతజడవాచకముల ద్వితీయాబహువచనరూపములే తృతీయాసప్తమ్యర్థముల బోధింపఁగలవుగాని వాని ద్వితీయైకవచనరూపములట్లు గాఁజాల వని భావము. ఉదంతేతరజడవాచకముల ద్వితీయైకవచనబహువచనములు రెండును దృతీయాసప్తమ్యర్థబోధకములు గావచ్చు నని ఫలితము. తృతీయాసప్తములలో నేవచనమున కగుద్వితీయ యావచనమునకు సంబంధించినదే యైయుండు నని గ్రహించునది. తృతీయైకవచనమునకు ద్వితీయయైన ద్వితీయైకవచనము దృతీయాబహువచన

మునకైన ద్వితీయాబహువచనము నీరీతినే సప్తమ్యేకవచనమున ద్వితీయైకవచనమును బహువచనమున ద్వితీయాబహువచనమును నగు నని భావము. 'రాముఁడు వాలి నొక్క కోలం గూలనేసె.' వాలిని గూలనేయఁ గోల ప్రకృష్టోపకరణము గాన- గోలశబ్దమునకు 4-5ల చే 'చేత తోడ' వర్ణకములు గలిగెడి. ఆతృతీయకు దీనిచే ద్వితీయ గలిగిన 'కోలను' అని యగును. ఈవిధి గలుగనిపక్షమునఁ గోలచేఁ గోలతోడ నని యుండును. 'లంకం గలకలంబు పుట్టె' కలకలమున కధికరణం బగుట లంకాశబ్దమునకు సప్తమి నందువర్ణకము 17 చే సిద్ధింప నద్దాని కీవిధిచే ద్వితీయ గలుగ 'లంకను' అని యగును. ద్వితీయ రానిపక్షమున లంకయం దని యగును. 'అర్జునుఁడు శత్రుసేనలను బాణంబులను రూపుమాపె' - ఇచట శత్రుసేనల రూపుమాపుటలో ప్రకృష్టోపకారకమైన బాణంబుల బోధించు బాణశబ్దమునకు 4-5 లచేఁ దృతీయ గలుగఁగా నద్దాని కీవిధిచే ద్వితీయ సిద్ధింప 'బాణంబులను' అని యయ్యెను. 'బాణము' అనునది యుదంతజడ వాచక మగుట ద్వితీయ యిట్టిశబ్దములకు బహువచనాంతములకే గాని యేకవచనాంతములకు బహుళగ్రహణమునంజేసి సిద్ధింపదు గాన 'అర్జునుఁడు శత్రుసేనలను, బాణంబును రూపుమాపె' నని ప్రయోగము చేయరా దని భావము. ఇట్లే 'మీనంబు జలంబుల నుండు' అనునపుడు మీనముల కధికరణమైన జలంబులకు దానికి 17 చే సప్తమి సిద్ధింప నద్దాని కీవిధిచే ద్వితీయ రా 'జలంబులను' అని యయ్యె ననియు 'జలంబు' అను నది యుదంతజడవాచక మగుట నిందలి బహుళపదముశక్తిం జేసి బహుత్వమందె ద్వితీయ సిద్ధించెడిఁగాన 'జలంబులను' అనియే యుండును గాని మీనంబును జలంబును నుండు నని యుండ దని గ్రహించునది. ఉదంతజడములకుఁ దృతీయాసప్తములం దేకత్వమున ద్వితీయ సిద్ధింపమికిఁ దృతీయయందుఁ గర్త్రర్థకముతోఁబాటుఁ గరణార్థకమును గర్త్రర్థకమైనట్లు గోచరించుటయు, సప్తమియందుఁ గర్త్రర్థకముతోఁబాటుగ నధికరణార్థకము గర్త్రర్థకముగఁ దోఁచుటయుఁ గారణము లని తలంపనగును. త్రిలింగలక్షణశేష కర్త 'కొన్నియెడల నజడంబుతృతీయాసప్తములకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపట్టెడి, నని సూత్రించి 'స్తనచక్రవాకములన్; ఒంటెలఁ బెఱికి రాఁగ-మనుజుల విప్రిండు' అని యుదాహరించి యీసందర్భమును బూరించినాఁడు. స్తనములందుఁ జక్రవాకత్వ మారోపిత మగుటంజేసి చక్రవాకనిష్ఠమగు నజడత్వమున కిటఁ బ్రసక్తి యంతగ లేమి స్తనధర్మము ననుసరించి చక్రవాకములనుగూడ జడములుగఁ దలంపనగుంగాన నిది యంతగ నీవిధి కుదాహరణముగాఁజాలదేమో యని తోఁచెడి.'పెఱికి-రాఁగ' అను క్రియల కొంటెలు కర్తలైనట్లు స్పష్టపడుచున్నదిగాన నిట నొంటె లనునది సప్తమ్యర్థకద్వితీయ గాక ప్రథమాబహువచనాంత మని యనవలెను గాన నిదియు నీవిధికి సరియైన యుదాహృతి

గాఁజాల దనియే తోఁచెడి. శబ్దరత్నాకరమున నొంటె లనునది కర్త్రర్థకముగనే యుదాహృత మయ్యెను. (చూడు. శ. ర. వెలుకుశబ్దము 516 పుట.) ఇఁక మిగిలినది మనుజుల విప్రుం డనునదే. ప్రౌఢవ్యాకర్త, కారకము 4 సూత్రము క్రింద, నొకానొకచో నేకవచనంబున నకారాంతంబుమీఁది ద్వితీయయుఁ దృతీయావిభక్త్యర్థకమయ్యెడి నని 'ఇతరత్రచ ద్వితీయా' అను మూలసూత్రము నాధారముగఁ గొని యుదంతజడ ద్వితీయా బహువచన రూపమేగాని యేకవచనరూపము తృతీయార్థకము గాఁజాల దను పైసూత్రయుక్తిని నిగూఢముగ సపరించుచుఁ దాఁజెప్పినదాని కనుకూలించుగతిని ప్రసంగించుట నరయఁదగు. నిజమరయఁ జేసి యాశబ్దముమీఁద నున్నపుడే యట్టియర్థము గోచరించుటను, మూలసూత్ర మది తృతీయకు ద్వితీయ విధించునదే యని స్పష్టపఱుపనవకాశము లేకుండుటను, ప్రౌఢవ్యాకర్త పై ప్రసంగము తన సిద్ధాంతమును సరిపెట్టికొనుట కైనదేగాని సహజమైనది గా దని సంభావింపఁదగును.

ఉదంతజడంబు తృతీయకు సవర్ణకం బగు. ౨౩.

రాముఁ డొక్క బాణంబున వాలిం గూలనేసె - బాణముచే నని యర్థము.

టీ. హ్రస్వోకారాంతమైన జడవాచకశబ్దమునకుఁ ద్వితీయైకవచనమున సవర్ణక మగును. పూర్వసూత్రముచే నుదంతజడమునకు బహుత్వమందె తృతీయకు ద్వితీయ విధింపఁబడినది. ఏకత్వమునఁ దృతీయయం దుదంతజడమునకు ద్వితీయ సిద్ధింపమి నీవిధిచే సవర్ణకము గలిగెడిఁగాన 'రాముఁ డొక్క బాణంబున వాలిం గూలనేసె' అనుచో నుదంతజడవాచకమైన బాణశబ్దమునకుఁ బూర్వసూత్రముచే ద్వితీయ గలుగక యీవిధిచే దృతీయకు సవర్ణకమే గలిగి బాణంబున నను ప్రయోగ మేర్పడె నని గ్రహించునది. సవర్ణకము రానిపక్షమునఁ గరణార్థకమగు దీనికి 4-5 లచేఁ జేత తోడ వర్ణకము లగుటను స్మరించునది. ఒక్కొకచో నుదంతం బగుజడంబు తృతీయకును సవర్ణకము చూపట్టెడి నని సూత్రించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'ఏనుఁగున నేనుఁగు వైచుచు' అని యుదాహరించి యీసందర్భమును బూరించినాఁడు. 'కేషాంచిదుదంతానాం నేతి విభక్తావునో లుక్స్యాత్' అను మూలసూత్రమునే సప్తమి నేకత్వమున నుదంతములకు సూచిత మగు సవర్ణకమే 'అన్యస్యాపి క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అను విధిచే దృతీయైకవచనమునను నగు నను నహోబలపతియాశయముంబట్టి 'అన్యస్యాపి క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అనునదే దీనికి మూల మనవలెను.

జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు. ౨౮.

వాఁడు పూవులు దెచ్చె - వాఁడు పూవులను దెచ్చె. ఆకె సొమ్ములు దాల్చె - ఆకె సొమ్ములను దాల్చె. వాఁ డిల్లు వెడలె-వాఁడిం టిని వెడలె. బాహుళకముచేఁ దృతీయాసప్తములను విధించిన ద్వితీయకుం బ్రథమ రాదు.

టీ. 'కస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్యాత్' అనునది మూలము గానోపును. జడవాచకముల ద్వితీయకు ప్రథమ బహుళముగ నగును. 'వాఁడు పూవులు దెచ్చె' ఇచటఁ బూవు లను కర్మార్థకమునకు జడవాచకమునకైన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ యీవిధిచేఁ గలుగ 'పూవులు' అని కారక మేర్పడెను. ఇట్లే సొమ్ములను కర్మార్థకమున కైన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ గలుగ 'సొమ్ములు' అను రూప మేర్పడె నని గ్రహించునది. 'వాఁ డిల్లు వెడలెను' వానికిని యింటికిని నైన వియోగము గృహావధికముగాన దద్వాచక మగు నిల్లు శబ్దమునకు 8-చే వలనవర్ణకము 10-చే నుండియు 11-చే ద్వితీయాసప్తములును గలుగ 'ఇంటినుండి-ఇంటియందుండి' అను ప్రయోగము లేర్పడు ననియు, నిందు 21-చే ఇంటినుండి యనుదానికైన యింటిని, ద్వితీయ కీవిధిచేఁ బ్రథమ గలుగ 'ఇల్లు వెడలెను' అను ప్రయోగము సిద్ధించె ననియు నెఱుఁగునది. కాని యీపక్షమునందియుఁ బోయిన దనవలెను. దీన నిది యుండి లోపింప మిగిలిన ద్వితీయకుఁ బ్రథమగల్గిన రూప మనుటయే సరస మని తోఁచెడి. ప్రౌఢవ్యాకర్తృమతమున నిది యుండి లోపింప మిగిలిన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ యగుట కుదాహరణ మనును. ద్వితీయ కను సామాన్యోక్తిం జేసి జడవాచకముల ద్వితీయైకత్వ బహుత్వముల రెంటను బ్రథమ యగు నని భావించునది. ఇందు బహుళ పదమును గూర్చుటం జేసి 22-చేఁ దృతీయాసప్తములకు విధించిన ద్వితీయకు మాత్ర మీవిధిచేఁ బ్రథమ గలుగ దని గ్రహింపవలెను. 'రాముఁడు శత్రుసేనలను బాణంబులు రూపుమాపె, వాలి నొక్క కోల కూలనేసె' అను మొదలగు ప్రయోగములు గలుగ వని తాత్పర్యము. ఈవిధిచేఁ బ్రథమ యట్టివానికి సిద్ధించినవాని కరణాద్యర్థకత చెడుంగాన నట్లు 22-చే సిద్ధించిన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ గలుగ దని నిర్వచించె నని సంభావించునది. మొత్తముమీఁద నరయ నీవిధి కర్మార్థక జడవాచకముల కైన ద్వితీయకు సంబంధించిన దని సామాన్యముగ సంభావింప నగును. ఈవిధి బహుళ మగుటచేతఁ బక్షమున ద్వితీయయు నుండనగును. 'కొన్ని యెడల నజడంబు ద్వితీయకును బ్రథమ గానం బడియెడి' నని ప్రౌఢవ్యాకర్త యీసందర్భమును బూరించుట నరయునది. మఱియు నొక్కొకచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయు నగు నని దీనిని సవరించుటను గమనించునది.

దీనఁ దృతీయాసప్తములకుఁ గల్గిన ద్వితీయలలో సప్తమికిఁ గల్గిన ద్వితీయ ప్రశ్నమాత్రమై సప్తమ్యర్థకము గావచ్చు ననుట తెల్లము.

కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగా బ్రథమ యగు. ౨౫.

వాఁడు నిన్న వచ్చె - వీఁడు నేఁడు వోయెను - మాపు నిలుచును - ఱేపు పొమ్ము - వాఁడు క్రోశము నడచెను - నీ వామడ వోయితివి.

టీ. కాలవాచకములకును నధ్వవాచకములకును బ్రాయికముగ బ్రథమ యగును. అధ్వ మన మార్గము. 'వాఁడు నిన్న వచ్చె' ఇచటి నిన్నటియందు అను సప్తమికిఁ బ్రథమ యీవిధిచే నయ్యెఁగాన నిన్న యను ప్రయోగ మేర్పడెను. ఇట్లే తరువాతి యుదాహరణములలో నిన్న శబ్దమునకువలెనే కాలవాచకములై సప్తమ్యంతములైన వాని కీవిధిచేఁ బ్రథమ సిద్ధించుటచే నేఁడు-మాపు-ఱే పను ప్రయోగములు సిద్ధించె నని యెఱుంగునది. ఇట్లే మార్గవాచకములైన క్రోశశబ్దము సప్తమికిని, ఆమడశబ్దము సప్తమికిని, బ్రథమ యీసూత్రముచే నగుటచే 'క్రోశము-ఆమడ' అను ప్రయోగములు సాధువు లయ్యె నని యెఱుంగునది. ఆయావాక్యములందు నిరూపితములైన వ్యాపారము లాయా సమయములందును నాయాయధ్వమునందును నైనవి గాన నాయా కాలవాచకములును నధ్వవాచకములును సప్తమ్యంతము లయ్యె నని గ్రహించుచు వాని కీవిధిచేఁ బ్రథమ గలిగె నని యెంచునది. ప్రాయోగ్రహణమునం జేసి యీవిధి సాధారణముగ నిత్య మని సంభావింపఁ దగును. 'కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే' అనుదాని ననుసరించి యీ సూత్రము గలిగె నని యనుమానింప నగును. ప్రాయిక మనుటం జేసి క్వాచిత్కముగ 'నిన్న మధ్యాహ్నమున వచ్చె, నేఁటి ప్రాతఃకాలమునం దేగె' అను మున్నగునవియు సాధువు లయ్యెడి. కాలపరిమితియందు నామములకు కువర్ణక మగు నని ప్రౌఢవ్యాకర్త 'ఆఱునెలలకు' అను మొదలగు నుదాహృతుల నిచ్చియుండుటను గమనించునది.

సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు. ౨౬.

అన్ని గుఱ్ఱములకు - అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱము లన్నింటికి - గుఱ్ఱముల కన్నింటికి - సాహిణులు మువ్వురు - రెండు గుఱ్ఱములకు - రెండింటికి గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు రెండింటికి - గుఱ్ఱములకు - రెండింటికి - సాహిణులు నలుగురు. లక్షగుఱ్ఱములకు - లక్షకుగుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు లక్షకు - గుఱ్ఱములకు లక్షకు - రవుతులు లక్ష. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'సర్వనామవిశేష్యములలోను సంఖ్యావాచకవిశేష్యములలోను నే దానికిఁ బూర్వప్రయోగ మగునో యద్దానికి బహుళముగఁ బ్రథమ యగును. విశేష్యమునుబట్టి విశేషణ మేవిభక్తిని జెందవలసియున్నను, నర్థసందర్భము ననుసరించి విశేష్య మేవిభక్తిని జెందవలసియున్నను, మొట్టమొదట విశేషణవిశేష్యములలో నేది ప్రయోగింపఁబడు నద్దానికిఁ బ్రథమమే సిద్ధించు ననియుఁ దరువాతి దానికి యథార్హ్యమగు విభక్తి యగు ననియుఁ దాత్పర్యము. 'అన్నిగుఱ్ఱములకు' ఇం దన్ని యను సర్వనామము ముందు ప్రయోగింపఁబడెను గాన విశేష్యమునుబట్టి దానికిఁ గలిగిన షష్ఠికిఁ బ్రథమ యీవిధిచే సిద్ధించె నని గ్రహించునది. ఈవిధి బహుళముగ నగునదగుటఁ బ్రథమ రానిపక్షమున 19 చే 'అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు' అని యగును. అన్నిత్యాదు లౌపవిభక్తికము లగుటచే ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరములగునపు డమహత్త్వమున టింటు లగు నను నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదమునందలి వ్రాఁతను విశేష్యము ననుసరించి విశేషణమునకు ద్వితీయాదివిభక్తులు చేర్చునపుడు స్మరించుకొనునది. 'గుఱ్ఱము లన్నింటికి' ఇందు గుఱ్ఱములను విశేష్యము ముందుఁ బ్రయుక్తముగాన దానిషష్ఠికిఁ బ్రథమ యయ్యె. ఈవిధిచేఁ బ్రథమ గలుగకున్న 19 చే 'గుఱ్ఱముల కన్నింటికి' అని యుండును. 'రెండు గుఱ్ఱములకు' ఇందు రెండను సంఖ్యావాచకము ముందు ప్రయోగింపఁబడెఁగాన దానిషష్ఠికిఁ బ్రథమ యయ్యె. ప్రథమ రానిపక్షమున 19 చే 'రెండింటికి గుఱ్ఱములకు' అని యుండును. రెండు మొదలైనవి యౌపవిభక్తికము లగుటంజేసి ద్వితీయాదివిభక్తులు పరమగునపు డమహత్త్వమున టింటు లగు నను నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదమునందలి వివరణమును, నమహత్సంఖ్యావాచకములకు విశేష్యమునుబట్టి విశేషణమునకు 19చే ద్వితీయాదివిభక్తులను గూర్చునపుడు స్మరించుకొనవలెను. 'గుఱ్ఱములు రెండింటికి' ఇచట గుఱ్ఱము లను విశేష్యము ముందు ప్రయుక్తమయ్యెఁ గాన దానిషష్ఠికిఁ బ్రథమ యయ్యె. ప్రథమరానిపక్షమున 'గుఱ్ఱములకు రెండింటికి' అని 19 చే నగును. ఇట్లే 'లక్షగుఱ్ఱములకు' అను నుదాహరణమునఁ దొలుతఁ బ్రయోగింపఁబడిన దానికిఁ బ్రథమ యగుటను బ్రథమ రానిపక్షమున షష్ఠి 19 చే నగుటను నూహించికొనునది. తొలుతఁ బ్రయుక్తమైనదానికిఁ బ్రథమ గల్గునెడలఁ దరువాతిదాని కర్హ్యమగు విభక్తి యగు నని గ్రహించునది. ఈయుదాహరణములెల్ల షష్ఠికిఁ బ్రథమ యగుటనే సూచించుచున్నను విశేష్యము ద్వితీయాద్యంతమై యున్నపుడు నీవిధి గలుగవచ్చును. ఇందులకు 'దాని ద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ యగు' అను విధానమే నిదర్శనము. ఇందు మహద్విశేష్యములకును, వాని సర్వనామసంఖ్యాభిధానములకును బ్రథమ యగుటయే సూచింపఁబడినను నీవిధి ప్రాక్ప్రయుక్తవిశేష్యములకెల్లను వానిసర్వనామసంఖ్యాభిధానములకెల్లను గావచ్చు నని గ్రహింపనగును. 'మనుజులందఱ కిది తగు-అందఱకు మను

జూలకు.' 'మువ్వురు పురుషులకు-పురుషులు మువ్వురకు.' 'ఇద్దఱు స్త్రీలకు-స్త్రీల కిద్దఱకు' అను ప్రయోగములును దీనికి గుఱియయ్యెడి. సంఖ్యాభిధాన మన సంఖ్యకుఁ బేరైనది. సంఖ్యావాచక మని తాత్పర్యము. సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యములయందు:-తుదివిశేష్యశబ్దమునకు సర్వనామసంఖ్యాభిధానపదములతో రెండింటితోను నన్వయము కాన 'సర్వనామము దాని విశేష్యము, సంఖ్యావాచకము దానివిశేష్యము' అని యర్థము సిద్ధించెడి. 'సర్వనామతద్విశేష్యములు, సంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యములు' అని రెండు జంట లని తాత్పర్యము ఫలించు. సర్వనామసంఖ్యావాచకములు సహజముగ విశేషణములు గాన వానివిశేష్యములనె నని యెన్నునది. 20 వలెనే యీవిధియు వ్యస్తముననె యని యెఱుఁగునది. 1. 'సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణ మేకాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై సమస్తమగుచో విశేష్య ముత్తరపదమును నేకవచనాంతమును నగును. 2. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణ మేకాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై వ్యస్త మగుచో విశేష్యము పూర్వపదమును బహువచనాంతంబును నగును. 3. సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము తదంతాంతంబై మహద్విశేష్యకమై సమస్త మగుచో విశేష్య ముత్తరపదమును నేకవచనాంతమును నగును. 4. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము తదంతాంతంబై మహద్విశేష్యకమై వ్యస్త మగుచో విశేష్యము పూర్వపదమును బహువచనాంతమును నగు. 5. సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము తదంతాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై సమస్తమగుచో విశేష్య ముత్తరపదమును నేకవచనాంతమును నగును. 6. సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము తదంతాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై వ్యస్త మగుచో విశేష్యము పూర్వపదంబును బహువచనాంతంబును నగు.' అను నాఱు సూత్రముల నేకసూత్రము గావించియు 'అయ్యది యేకాంతము మహద్విశేష్యకము సమస్తము గాదు. వ్యస్తం బగుచో బహువచనాంతంబ యగు' అని సూత్రించియు సూరి యీసందర్భమును బ్రాలింగలక్షణశేషకర్త సవరించుట నరయునది. ద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ యగుట తరువాతి సూత్రమునకంటె నిందలి వైలక్షణ్య మనియు నందును ముం దున్నదానికె యగుట యనియు గ్రహించునది.

ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభాష నగు. 22.

సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు జోహారు వానర్చెద - సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారు వానర్చెద.

టీ. 'షష్ఠీవిశేషణానాం ప్రథమాస్యాత్' అనునది మూలము. షష్ఠ్యంతవిశేష్యములకు విశేషణము లైన పదముల షష్ఠీవిభక్తికిఁ బ్రథమ వికల్పముగ నగును. విశేష్యము షష్ఠ్యంత మై యున్నను దద్విశేషణము ప్రథమాంతమై యుండ నగు నని భావము. ప్రథమ రానిపక్షమున 19-చే షష్ఠియే గలుగు నని గ్రహించునది. విశేష్య మేవచన

ము గల్గియుండునో దానివిశేషణము ప్రథమ యగునప్పుడును నావచనమునే గల్గి యుండును. 'సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు' ఇచట రామునకు ననుషష్ఠీవిశేష్యమునకు విశేషణమైన సుగుణాభిరామ పదమునకు 19చే షష్ఠి యయ్యె ననియు నాషష్ఠికి దీనిచే ప్రథమ యయ్యె ననియు నెఱుంగునది. ప్రథమ రానిపక్షమున 19 చే షష్ఠియే యగుం గాన 'సుగుణాభిరామునకు రామునకు' అని యుండును. సూరి షష్ఠ్యంతవ్యస్తవిశేషణమునకే ప్రథమ యగు నని తలంచినట్లుల నాతఁ డిచ్చిన పైయుదాహరణము విశద పఱచుచున్నది గానఁ బ్రయోగలక్షణ శేషకర్త 'యొకొక్కచో సమాసాంతర్గతవిశేష్యంబుల కగువిశేషణంబుల షష్ఠికిని బ్రథమ చూపట్టెడి' నని సూత్రించి సమాసమునందలి షష్ఠ్యంత విశేష్యమునకు సంబంధించిన వ్యస్తవిశేషణమునకును నీప్రథమ గావచ్చు నని 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతునపుడు' అను మొదలగు నుదాహరణములఁ జూపి సూరి యీ సందర్భమును బూరించినాఁడు. మఱియుఁ 'గ్రియాన్వయంబున రెండు పదంబులకు స్వస్వామిసంబంధము గలచో సంబంధిపదంబు (స్వామివాచకమునకు) షష్ఠికి ద్వితీయ యగు' నని సూత్రించి 'నన్ను నతఁడు చెట్టపట్టెసన్' అను మొదలగువాని నుదాహరించి 'నా యొక్క చెట్ట' అను మొదలగు నర్థములందు స్వస్వామిత్వము ననుసరించి స్వామివాచకమునకు ద్వితీయ యగుటను విశదపఱచి యీసందర్భమును భూరించినాఁడు. ఇది 'యితరత్ర చ ద్వితీయ' యనుమూలము నాధారముగఁ గొని యైన యిందలి 22 సూత్రమునకును బూరకగ్రంథము గావచ్చును. ఇంతియగాక కొన్నియెడల విశేషణంబు ద్వితీయాదులకును బ్రథమచూపట్టెడి నని సూత్రించి 'అహీనబలసారఘనుల్ మధుకైటభాది దైత్యపతులనెల్ల' అను మొదలగునవి యుదాహరించి 'షష్ఠీవిశేషణానామ్' అను మూల సూత్రమునందలి బహువచనమునకు సారస్యమును గూడ వివరించినాఁడు. 'షష్ఠీవిశేషణానామ్' అను విధి షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమ విధించున దగుటం జేసి షష్ఠీవిశేషణముల వివిధత్వమును నిరూపించి వానివానికెల్లనుఁ బ్రథమ ప్రయోగసిద్ధ మని చూపి యీబహువచనమునకు సారస్యము చూపిన నది మూలాశయ మని విశ్వసింపనగును గాని విశేషణంబు ద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ యగుటకు 'షష్ఠీవిశేషణానామ్' అను బహువచనము ప్రమాణముగఁ జెప్పుట మాత్ర మంతగ మూలాశయ మైనట్లు తోఁపకున్నది. మూలము 'వ్యస్తషష్ఠీవిశేషణములు, సమాసాంతర్గతషష్ఠీవిశేష్యముల విశేషణములు, అను ధాతురూపములతోఁ గూడిన షష్ఠీవిశేషణములు' అని షష్ఠీవిశేషణములు త్రివిధము లగుటను గమనించి వానివానికెల్లను బ్రథమను విధింప 'షష్ఠీవిశేషణానామ్' అను బహువచనమును నిల్పె ననియుఁ దరువాతివారు విశేష్యములకంటె భిన్నముగ విశేషణములకుఁ బ్రథమ యగుచోటుల నెల్ల 'విశేషణానామ్' అను బహువచనము మాత్రంగాఁ

గొని సాధువులుగాఁ జేసి రనియుఁ దత్త్వము విశదమయ్యెడి. కాన సమాసాంతర్గతవిశేష్యంబుల షష్ఠీవిశేషణములకును బ్రథమ 'షష్ఠీవిశేషణానామ్' అను బహువచనమునం జేసియే సిద్ధించు నని విశ్వసింప నగునుగాని విశేషణంబుల ద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ మాత్రము దానిచేఁ గలుగ దని తలంపనగును. మఱియు నిందులకు నన్నయభారతమున నట్టి ప్రయోగములు లేమియే గారణ మనవచ్చును.

ఇందలి యుదాహరణములను బట్టి మహద్వాచకముల షష్ఠ్యంతవిశేషణములకే ప్రథమ యగు నని తోఁపవచ్చును గాని షష్ఠ్యంతవిశేషణములలో నేదానికైనను బ్రథమ గలుగుట ప్రచురప్రయోగసిద్ధముగానఁ బ్రయోగసరణికిని నర్థస్ఫూర్తికిని భంగము గలుగనిగతి నేకత్వబహుత్వముల వెంటను నెల్ల షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమ గూర్పవచ్చు నని గ్రహించునది. కాని యొకానొకచో నగుటచే నీవిధి సార్వత్రికము గా దని యెఱుంగ నగు. పూర్వ - పూర్వసూత్రములయు వానిక్రింది ప్రయోగములయు నుత్తరసూత్రలక్ష్యములయుసరణి ననుసరించి తెలుఁగున సంస్కృతమునందువలె విశేషణవిశేష్యములు నియతలింగవిభక్తివచనము లైయుండుట గానరా దనియు సంస్కృతము ననుసరించి లక్షణకర్తలు చెప్పినకారకములు తెలుఁగునకు సాధారణముగ సరిపడు నవి గా వనియుఁ దెల్లమయ్యె. సమానము 1 టవ సూత్రము దానివివరణమును ననుసరించి వేర్వేఱుగా నున్నపదార్థములు గలిసి యొక యఖండపదార్థముగ భాసించుట లేక వేర్వేఱుపదార్థములను బోధించుపదములు మొత్తమై యొక పదార్థమునే తెల్పుట సమాసలక్షణ మని విశద మగుటచే దారములెల్లఁ గలిసి వస్త్రముగా నేర్పడినపిదప నావస్త్రమునందలి యొక దారముతో వెలుపల నున్న వేఱొకదారమునకును, వెండ్రుకలెల్లఁ గూడి జడగానైనపిదప నాజడయందలి యొక వెండ్రుకతో వెలి నున్న వేఱొకవెండ్రుకకును, పూవులెల్లఁ గలిసి దండగా నైనపిదప నాదండయందలి యొక పూవుతో వెలుపల నున్న వేఱొకపూవునకును నిటుకలెల్లఁగూడి గోడగానైనపిదప నాగోడయందలి యొకయిటుకతో వెలి నున్న వేఱొక యిటుకకును సంబంధమును గూర్ప నవకాశములేనియట్లఖండపదార్థముగ భాసించిన దానిలో నొక పదార్థమును విడఁదీసి వెలి నున్న మఱియొక పదార్థముతో దానికి సంబంధమును గూర్చుటగాని యఖండపదార్థబోధకములగు పదములలో నుండి యొక పదార్థమును బోధించు నొకపదమును విడఁదీసి వేఱొకపదార్థమును జెప్పెడు వేఱొక పదముతో దాని కన్వయసంబంధమును సమకూర్చుటగాని దుష్కర మని స్పష్టపడెడిఁ గాన సమాసాంతర్గతషష్ఠీవిశేష్యములకు వ్యస్తముగ విశేషణముల నిడుట నంగీకరించు నీసందర్భ మేకదేశాన్వయదోషదూషిత మని సంస్కృతలక్షణములమార్గము ననుసరించి యనవలసియున్నది. అఖండపదార్థములో నెట్టేని యొక పదార్థమునకు వెలి నున్న

వేఱొక పదార్థముతో సంబంధము కష్టపడి గట్టినను నది సహజమైన ట్లతుక యెనవేసినట్లు స్పష్టముగఁ దోఁచుచు నఖండపదార్థమునకు వికారమునే గూర్చురీతిని సమాసైకదేశము నకుఁ గట్టిన విశేషణమన్వయసంబంధమును సమాసైకదేశముతోఁ గనఁజాలమిని వక్తవ్యార్థస్ఫురణమునకు భంగమును గలిగించెడిఁగాని నిట్టిదానిని దోషముగా సంస్కృత లాక్షణికు లెన్నియుందు రని తోఁచెడి. సంస్కృతమున విశేష్యవిశేషణములకు విభక్తి వ్యత్యాసమే గలుగ దన షష్ఠీవిశేషణములమాట వేఱుగఁ జెప్ప నేల? సమాసాంతర్గత షష్ఠీవిశేష్యమునకు వ్యస్తవిశేషణమే గలుగ దనఁ దద్విశేషణమునకుఁ బ్రథమ యసంభవ మని వ్రాయ నేల? తెనుఁగున షష్ఠీతత్పురుషాంతర్గతలుప్తషష్ఠ్యంతపూర్వపదమునకే యిట్లు వ్యస్తవిశేషణము నిడుట గన్పట్టుచుగాని యేయితర సమాసములందలి యేయేకదేశ మునకు వ్యస్తవిశేషణమును వేయుట ప్రసిద్ధమై గానరాదు. అందును గేవలసంస్కృత సమములకుఁ గాని సంస్కృతసమాచ్ఛికములకుఁ గాని సాధ్యసమాసము (ఆంధ్రవిభక్తి చిహ్నితములైన పిదప నగుసమాసము) సంభవించినపుడే యందలి లుప్తషష్ఠ్యంతపూర్వ పదమునకు వ్యస్తవిశేషణము నిడుపద్ధతి చూపట్టెడిఁ గాని సిద్ధషష్ఠీసమాసమునందలి (కేవలము సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధమైన షష్ఠీతత్పురుషమునందలి) షష్ఠ్యంతమున కిట్లు వ్యస్త విశేషణమునిడుపద్ధతి గానరాదు. సమాసమున విభక్తిలోపశాస్త్రము ననుసరించి యాయా విభక్తులు లోపించిన వానివాన్నియాయాయర్థముల స్ఫూర్తి పూర్ణముగాఁ బోవు నని యుచు యొక్క ప్రత్యయము వ్యస్తమునను సమాసమునను నిత్యముగ లోపించెడిది గాన నది విభక్తిలోపశాస్త్రముచేఁ దొలఁగినను దత్సంబంధార్థద్యోతకత్వమునకు నాశము సమాసమునను గలుగ దనియును నెంచుటచేఁగావలయుఁ దెలుఁగుకవులు యొక్క లోపిం చినపదములకు వ్యస్తవిశేషణమును వ్యస్తవిశేష్యమునకువలెనే నిల్పుట యదుష్ట మని యనుకొనుటయు లాక్షణికు లిమ్మార్గమును సూత్రించి యదుష్టముగాఁ జేయుటయుఁ గుదిరె నని తోఁచెడి. సంస్కృతలాక్షణికులు 'కిమోదనం శాలీనామ్ సక్తూవాఢకమాపణీ యానామ్;' అను వాక్యములలో సమాసగతములుగాని 'శాలీనామ్; ఆపణీయానామ్;' అను షష్ఠ్యంతములకు సమాసైకదేశములగు 'కిమ్; సక్తు;' అను పదములతోడ నన్వయము నంగీకరించు మార్గము నాధారముగఁ గొని గావలయుఁ దెనుఁగుకవులు సమాసగత షష్ఠ్యంతమునకును నితర వ్యస్తవిశేషణముతోడ నన్వయము నంగీకరించి యీయేకదేశా న్వయమార్గము నభివృద్ధినొందించి రని తోఁచెడి. సంస్కృతమునను లాక్షణికుల యుదా హరణములే యట్టివి చూపట్టెడిఁ గాని ప్రసిద్ధములైన కవిప్రయోగములు మాత్రము బహుళముగఁ దోఁపకున్నవి. మొత్తముమీఁద నేకదేశాన్వయవిషయమున నాద్యాంధ్ర భాషాపద్ధతులు విభిన్నము లని చెప్పక తప్పదు. అభిప్రాయము వెల్లడియైనఁ జాలు నని సులభాపేక్షను వ్యవహృత మగు జీవద్భాష తెలుఁగు తీర్చిదిద్దిన వ్యవహారభ్రష్ట యగు

భాష సంస్కృతము. కాన నట్టియున్కి వానికి సహజంబె. 'ఒక్కొకచో సమాసగత పూర్వ పదంబు వ్యవహితోత్తరపదం బొంటితోడను వాని పెక్కింటితోడను నన్వయించెడి. కొన్నియెడల సిద్ధసమాసమధ్యగతపదములతోఁ దద్భిన్నపదముల కన్వయము చూపట్టెడి. 'ఒకానొకచో గుణవాచకధాతుజవిశేషణంబు లవయవవిశేష్యపూర్వకము లయి యవయవితో సమసించెడి' అను త్రిలింగలక్షణశేషసూత్రములను బరీక్షించిన నేకదేశాన్వయ మిప్పట్టుననే గాక మఱి కొన్నిచోటులందును దెలుఁగునఁ దోఁచెడి ననియు నీవిషయమున సంస్కృతాంధ్రముల నేమాత్రము సంబంధము లే దనియు స్పష్టపడక మానదు. కాని యర్థస్ఫూర్తి కేకదేశాన్వయము మిగుల భంగము గలిగించు నది గాన నిట్టిప్రయోగములు కొలఁదిగనే వాఙ్మయమునఁ దోఁచుట గలిగె ననియు, సాధ్యమగునంతవఱకు బ్రసన్నార్థస్ఫురణకై యత్నించుకవు లీమార్గము నంటకుండ నొత్తిలిపోవుటయే యుచిత మనియుఁ దెల్పుట యనుచితము గాఁజాల దని యీవిషయము నింతతో ముగింతు. విశేషణములు సాధారణముగ భవత్యర్థకములతోఁ గూడినపుడు ప్రథమావిభక్తి నందుట సహజముగాన నావిధానము ననుసరించి భవత్యర్థకములతోఁ గూడుకొనకున్నను విశేషణములకుఁ బ్రథమ కాలక్రమమునఁ గల్గె ననియుఁ బ్రౌఢవ్యాకరణోదాహరణముల ననుసరించి షష్ఠీవిశేష్యముల విశేషణములకే గాక ద్వితీయాద్యంత విశేష్యముల విశేషణములకును బ్రథమ సిద్ధించుటను గమనించినఁ బ్రథమయే యగుట కదియే కారణము గానోపు ననియుఁ దెల్లమయ్యెడిఁ గదా! మూలసూత్రము నిత్యముగఁ దోఁచుచున్నను జింతామణి శేషమగునాథర్వణము 'విభాషయా సుసంతం స్యాదత్ర షష్ఠీవిశేషణమ్' అని యనుటను సూరి విభాష నగు నని సూత్రించె నని నమ్మఁదగు.

భవత్యర్థవ్యవహితంబు లగు విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు. ౨౮.

అగు మొదలగునవి భవత్యర్థములు. విద్యాశాలియగు పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు. భూతదయాళు రగుమహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును. అతిమానుష మత్యద్భుత మతిమస్కర మయిన కేశవార్జున కృతిన్.

టీ. 'భ్వాద్యర్థవ్యవధానేతు భేద్యస్య నిఖిలం భవేత్' అను నాథర్వణము మూల మనఁదగు. విశేషణవిశేష్యములకు నడుమనుండి వానిని వేఱుపఱచుచుఁ బ్రధానముగ విశేషణము తనవంటి విశేషణమునకుఁ దన ద్వారముననే గాని సాక్షాత్తుగ విశేష్యముతో నన్వయమును నడ్డుచు నగుధాత్వర్థకము లుండునపుడు విశేష్య మేవిభక్తి నందియున్నను విశేషణము ప్రథమాంతమే యగు నని భావము. విశేష్యమునందు సిద్ధమైయున్న విశేష

మునే విశేషణము తెలిపెడిఁగాన సాధారణముగ సుబంతవిశేషణములఁ దుదిని భూతార్థకములు గాఁజాలు నగుధాతురూపములం జేర్చియే ప్రయోగించుట చూపట్టెడి. అగు - ఔ-అయిన-ఐన మొదలగునవియే పైవిషయమునుబట్టి విశేషణముల తుదిని జేరు భవత్యర్థము లని యనవొప్పెడి. 'విద్యాశాలి యగుఁబురుషుని' ఇచట నగు ననునది భవత్యర్థము. అగుననుదానిచే వ్యవహిత మగువిశేషణము విద్యాశాలి. పురుషుని ననువిశేష్యము ద్వితీయైకవచనాంతము గానఁ దద్విశేషణ మగునిదియు 19 చే ద్వితీయైకవచనాంతము గావలెను కాని యిది భవత్యర్థముచే వేఱుచేయఁబడిన విశేషణముగాన నీవిధిచేఁ బ్రథమ సిద్ధించి విద్యాశాలి యని కారక మేర్పడును. ఇది విశేషణంబు ద్వితీయకు భవత్యర్థ వ్యవధానమునఁ బ్రథమ యగుట కుదాహరణము. 'భూతదయాళురగు మహాత్ములకు' ఇచట నగుననుదానిచే వ్యవహితమైన భూతదయాళుశబ్దమునకు బ్రథమ యీవిధిచే నయ్యెఁగాన భూతదయాళు రని కారకము సిద్ధించెను. భవత్యర్థవ్యవహితముగాని యపుడు 'విద్యాశాలిని బురుషుని; భూతదయాళురకు మహాత్ములకు; భూతదయాళురు మహాత్ములకు' అనురూపములు గలుగుటను స్మరించునది. విశేషణత్వమును విశదపఱచునది భవత్యర్థకము. ప్రథమాంతపూర్వపద విశేషణత్వమునే యది ప్రకాశిత మొనర్చెడిఁ గాని యితర విభక్త్యంతములైన విశేషణముల విశేషణత్వము నది యన్వయసంబంధాభావమునఁ దెలుపఁజాలదు. కాన భవత్యర్థవ్యవహితవిశేషణమునకుఁ బ్రథమయే శరణ్యమయ్యె. 'అతిమానుషమత్యద్భుతమతిదుష్కరమయిన కేశవార్జునకృతి' విశేషణములు వరుసగాఁ బెక్కులైతోఁచునపుడు ప్రతివిశేషణమును దవిలి భవత్యర్థకముండి విశేషణవిశేష్యముల వేఱుపఱుప నక్కఱ లేదనియుఁ దుదివిశేషణము భవత్యర్థసహితమైయున్నచో నెల్లవిశేషణములను భవత్యర్థవ్యవహితములుగనే భావించి ప్రథమ గూర్పవచ్చు ననియుఁ దెలుప నీయుదాహరణమును సూరి యిచ్చె నని యెఱుంగునది. ఇచట కేశవార్జునకృతికి ద్వితీయాంతమునకు విశేషణములైన 'అతిమానుష-అత్యద్భుత - అతిదుష్కర' అను పదములను తుది విశేషణమునకుఁ దగిలి యున్న యయిన యనుభవత్యర్థమునుబట్టి భవత్యర్థవ్యవహితములుగనే యెంచి వాని ద్వితీయకుఁ బ్రథమ గూర్చె నని గ్రహించునది. ఇది నన్నయ భారతోద్ధృతము. (చూ. క. మ. టీ.)

భవత్యర్థకంబు సన్నిహితవిశేషణంబునకును దానిముందు
విశేషణంబుల కయిపదంబును బహుళంబుగా
ననుప్రయుక్తం బగు. ౨౯.

కేతులుఁ డయి యప్రమేయుఁ డౌ హరిని గొలుతు.

టీ. విశేషణము లనేకము లగునపుడు విశేష్యమునకు సమీపమున (పూర్వమున) నున్నదానికి భవత్యర్థకమును దక్కినవానికి 'అయి' అను పదమును బహుళముగ వెన్నంటి ప్రయోగింపఁబడును. అనఁగా విశేషణములు పెక్కులై వరుసగఁ బ్రయోగింపఁబడి వాని తరువాత విశేష్యము ప్రయుక్తమైయున్నప్పుడు విశేష్యమునకుఁ బూర్వమున నున్న విశేషణమునకు అగు ఔ మొదలగు భవత్యర్థములలో నే దేనియు, భవత్యర్థము చేరిన విశేషణములకు ముందున్న విశేషణములకు అయి పదమును జేరు నని భావము. ఏది చేరినను భవత్యర్థవ్యవహితములే విశేషణము లగుంగాన 28 చేఁ బ్రథమ విశేషణముల కగు. 'అతులుఁడై యప్రమేయుఁ డౌహరిని:—ఇచ్చట హరి నను విశేష్యమునకు సమీపమునఁ బూర్వమున నున్న యప్రమేయ విశేషణమునకు భవత్యర్థ మగు 'ఔ' ఆనునదియు దానికి ముం దున్నదాని కయి పదంబును నీ విధిచే ననుప్రయుక్తము లయ్యె. పూర్వసూత్రముచే భవత్యర్థవ్యవధానమున విశేషణములకుఁ బ్రథమ సిద్ధించె. విశేషణత్వమును వెల్లడింప భవత్యర్థము లన్వయసరసోపస్థితి ననుసరించి కవులు ప్రయోగించు పద్ధతి వివిధ మను నంశము సూచితము.

అయిపదానుప్రయోగంబు లేనిచోఁ దుదివిశేషణంబునకేని విశేషణంబు లన్నింటికేని మీఁద సముచ్చయార్థంబు విభాషం బ్రయోగింపంబడు. ౩౦.

ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరిని గొలుతు. ఆద్యుఁడు నమేయగుణుఁడు నౌహరిని గొలుతు. ఆద్యుఁ డప్రమేయుం డగు హరిని గొలుతు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే భవత్యర్థకముతోఁ గూడి విశేష్యమునకు ముందున్న విశేషణమునకుఁ బూర్వమున నుండిన విశేషణముల కయి పదము చేరనిపక్షమున భవత్యర్థకముతోఁ గూడిన విశేషణమున కొక్కదానికిఁ గాని లేక విశేషణము లన్నింటికిఁ గాని సముచ్చయార్థక నువర్ణము చేరు నని భావము. పెక్కువిశేషణము లగునెడ సముచ్చయార్థక నువర్ణము చేరుట సహజమె. నువర్ణక మొక్కచో నున్నను సముచ్చయార్థస్ఫురణ కడ్డంకి లేమి నొక్క విశేషణంబునకేని యనుట పొసఁగెడి. 'ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరిని గొలుతు:— ఈ వాక్యమున హరి ననుదానికి విశేషణములైన 'ఆద్యుఁడు, అప్రమేయుఁడు' అను వానిలోఁ దుదివిశేషణ మగు 'అప్రమేయుం' డను దానికి మాత్రమే యయి పద మనుప్రయుక్తము గాలేదు గాన సముచ్చయార్థకమగు నువర్ణమే చేరెను. ఇట్లే 'ఆద్యుఁడు నమేయగుణుఁడు నౌహరిని గొలుతు' నను వాక్యమున భవత్యర్థకముతోఁ గూడినదానికిని దానిముందు దానికిని గూడ సముచ్చయార్థక

సువర్ణము మీఁదఁ జేసెను. విశేషణము లన్నింటికి మీఁద సముచ్చయార్థకము చేరుట కిది యుదాహరణము. పూర్వసూత్రముచేనైన అయి పదానుప్రయోగమున సముచ్చయార్థము విశేషణములకుఁ జేరుట యాంధ్రవాక్యపద్ధతికి సహజమైనట్లు తోఁపదు. ఆద్యుఁడునయి నప్రమేయుఁడు నై నిత్యుఁడు నౌయీశుని ననురీతిని శ్లిష్టార్థక మగుట వాక్యము గలుగ దని తోఁచెడి. ఈవిధి వైకల్పిక మగుటంజేసి సముచ్చయార్థమును, బూర్వవిధియు బాహుళిక మగుటంజేసి యయి పదమును, గాకున్న 28 చేఁ బ్రథమ గలుగ 'ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడగు హరి' నని వాక్య మేర్పడెడి. భవత్యర్థ వ్యవహిత మగు విశేషణములకె 28-29-30-31-సూత్రములు సంధించిన వని గ్రహించునది. కాన భవత్యర్థవ్యవహితములు గానివానికి 19 చే విశేష్యలింగవిభక్తివచనము లగు నచుట మఱవరాదు.

ధాతుజవిశేషణవ్యవధానంబున విశేషణంబులన్నింటి కయిపదం బనుప్రయుక్తం బగు. ౩౧.

ఆద్యుఁ డయి యప్రమేయుఁ డై యఖిలసేవ్యుఁ డై యొసంగెడు దేవుని నభినుతింతు. ఇచట మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబు గల దవి ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

టీ. విశేషణములను విశేష్యమును వేఱుచేయుచు వానినడుమ ధాతుజవిశేషణ మున్నచో విశేషణములెల్ల నయి పదమును బొందెడి నని భావము. ధాతుజవిశేషణము లనఁగాఁ గ్రియలనుండి పుట్టిన విశేషణము లని భావము. ఇవి యేడు. చూ. క్రియ 44-45-46-47 సూత్రములు. 'ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యొసంగెడు దేవుని'—ఇచట నొసంగె డను ధాతుజవిశేషణముచే విశేషణములెల్ల వ్యవహితము లగుచున్నవి గాన నీవిధిచే నెల్లవిశేషణముల కయి పదము చేరె నని గ్రహించునది. అయి-ఐరూపమును బొందియు విశేషణములమీఁద నుండనగును. విశేష్యమందలి విశేషములను గ్రమముగ స్పష్టపఱుప నీభవత్యర్థకాయిపదానుప్రయోగము విశేషణముల కగు నని గ్రహించునది. ఇ ట్లీసూత్రమునఁ జెప్పినరీతిని గాక కొన్నివిశేషణములు మాత్రమే యయి పదానుప్రయుక్తము లగుటయుఁ గొన్ని యట్లు గాకుండుటయు మొదలగు విశేషములు బ్రయోగములందుఁ దోఁచెడి ననియు, నట్టివిశేషములఁ గవి వ్యవహారము ననుసరించి గ్రహింపవలెను గాని యనంతములగు నవ్విశేషములను మార్గప్రదర్శన మాత్రపరమగు నిందుఁ బ్రదర్శింప నవకాశము లే దనియు, 'ఇచట మఱియుఁ బ్రయోగవైచిత్ర్యంబు గల దది ప్రయోగంబుల నెఱుంగున దని సూరి వ్రాసిన వివరణమున కభి

ప్రాయము. 'ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁ డఖిలసేవ్యుఁడునై' యెసంగెడు దేవదేవుఁడు విష్ణువు ప్రోచుఁగాక; మాధవుఁ డుదితసంరంభిఁడై లక్ష్మీయుతుండై పాదచారియై గజేంద్రరక్షణ బద్ధకంకణుండై లక్ష్మీసమేతుండై యేతెంచె; ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడును నై యఖిలజన సేవ్యుఁడైన హరిని గొల్తు' అను నిట్టివియుఁ నై వివరణమునకు గుఱి గానోపును. పరిశీలింప విశేషణముల కెల్ల దానికిఁ దుదిని విశేష్య మున్నపుడు విశేషణము లయి పదము నందియు భవత్యర్థధాతుజవిశేషణవ్యవహితములు గాకుండుటయు మందు విశేష్యముండి విశేషణము లనంతరమున నున్నపుడు విశేషణము లయి పదముతోఁ గూడియు ధాతుజవిశేషణ వ్యవహితములు గాఁజాలమియు సముచ్చయ మువర్ణముతోఁబాటుగ నయి పదమును సన్నిహితవిశేషణమే యంది తక్కినవి యేదాని నందక లేక యెల్లవిశేషణములును సముచ్చయ మువర్ణము నంది ధాతుజవిశేషణవ్యవధానమును నొప్పుటయు నను మొదలగు ప్రయోగవైచిత్ర్యములు పలురకముల నగపడుం గాన వానిని గవిప్రయోగంబులం బట్టియే యెఱుంగుట యావశ్యక మగుట యనుచితము గాఁజాలదు. అనఁగా నీ విధి ధాతుజవిశేషణావ్యవధానమునను గలుగుట ప్రయోగసిద్ధ మని భావము.

భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమ యగు. 32.

రాముఁడు వచ్చుట - రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుఁడు గాంచె - రాముఁడు విల్లందినం ద్రిలోకంబు లాకులంబు లగు - రాముఁడు పట్టిన ప్రతిన వారింపం దరంబు గాదు.

టీ. భావార్థకము మొదలగుపదములతోడి యన్వయమునఁ గర్తృపద మగునట్టి దానికిఁ బ్రథమ యగును. భావార్థకాదులకుఁ గర్తయై వానితో నన్వయించెడు దానికిఁ బ్రథమావిభక్తి యగు నని యర్థము. ఈవిధి నిత్యము. భావం బనఁగా ధాత్వర్థ మనియు ధాత్వర్థమాత్రమున నగు ప్రత్యయములను గూడినవి భావార్థకము లనియు గ్రహింప వలెను. తద్ధిత. 1 సూత్రవివరణము లిచట గ్రాహ్యములు గావు. క్రియ 35 సూత్ర వివరణము లీ విషయమున గ్రాహ్యములు. భావార్థకపదము తరువాతి యాదిపదముచే ధాతువులకు భావంబున నగు నితరరూపములును ధాతువుల కాయాయర్థముల సిద్ధించెడు నసమాపకరూపములును గ్రాహ్యములు. వరుసగఁ గ్రియ 35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47 సూత్రములచే సిద్ధించెడు రూపములకుఁ గర్తలగు వానికిఁ బ్రథమ సిద్ధించు నని తాత్పర్యము. ట. (వండుట), క. (వండకమునుపు), మి. (వండమి), ఇ. (వండి), క. (వండక), ను. (వండను), న. (వండినన్), డు. (వండు డున్), ఎడి. (వండెడి), ఎడు. (వండెడు), వానిలోపము, (వండు) ఉన్న. (వండు

చున్న) కల. (వండఁగల), న. (వండిన), ని. (వండని). అనునివి భావార్థకములు. ఆది పదముచే నసమాపకములు నిందు గ్రాహ్యములు. 'రాముఁడు వచ్చుట' ఇచట వచ్చుటనుదానికి రాముఁడు కర్తయైన వాఁడు గానఁ దద్వాచకమునకు దానితోడి యన్వయ సంబంధము స్పష్ట మగుటఁ బ్రథమ యీవిధిచే నయ్యె. 'రాముఁడు రాఁగా' ఇచట రాఁగా నను నవ్యయమునకు రాముఁ డనునది కర్తయై యన్వయించుటచే దానికిఁ బ్రథమ సిద్ధించె. 'రాముఁడు పట్టిన ప్రతిన' ఇచటను బట్టిన యను భూతకాలిక క్రియా రూపముచేఁ దెలుపఁబడు వ్యాపారమునకు రాముఁడు కర్త యగుటంజేసి రామపదము దానితో నన్వయించున దనియుఁ బ్రథమ యీవిధిచే సిద్ధించె ననియు తెలియఁగునది. వాక్యనిర్దిష్టములైన ప్రధాన సమాపకములకుఁ గర్తలైన వాని కెట్లు ప్రథమ కారక 1 సూత్రముచే నుక్తార్థమున సిద్ధించునో యట్లే వాక్యాంతర్గతభావార్థకాసమాపక్రియలకుఁ గర్తలైన వానికిని బ్రథమ గలుగు నని యీ సూత్రమున నభిప్రాయము. ఇట్లే యీయాభావార్థకములయు నసమాపకములయు యోగమునఁ గర్తలగువానికిఁ బ్రథమ యగుట నూహించుకొనునది.

ప్రథమాంతంబు లగు యుష్మదస్మద్విశేషణంబుల కేకత్వంబున వు ను లును బహుత్వంబున రు ము-లు నంతాగమంబులు ప్రాయికంబుగ నగు. 33.

టీ. 'అస్మద్యుష్మద్వాచ్యాదేకత్వఇతోనిపీ; పరేషాం తు ధర్మోత్తమమధ్యమవత్; బహుషు న మధ్యమవత్' అనునది మూలము. తెలుఁగున నీ-నా యనునవి యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములు. (చూ. సర్వనామప్ర-) ప్రథమాంతము లైన యుష్మదేకవచనములు విశేషణములకు 'వు' అనునదియు నస్మదేకవచనవిశేషణములకు 'ను' అనునదియు యుష్మద్బహువచనవిశేషణములకు 'రు' అనునదియు నస్మద్బహువచనవిశేషణములకు 'ము' అను ననియుఁ దుదిని జేరు నని సూత్రార్థము. ప్రథమాంతము లగువానికే యీ విధి యగుట మఱవరాదు.

ఈయాగమంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కత్వం బగు. 34.

నీవు ధన్యుఁడవు - నేను ధన్యుఁడను - మీరు ధన్యులరు-మేము ధన్యులము. ఇకారంబుమీఁది కు-ను-వు-క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వం బగు నను సూత్రముచేత వునుల కిత్వం బగు. నీవు సుకృతివి-నేను సుకృతిని - ఆర్తిహరుఁడ వౌ నిను గొల్తు నంబుజాక్ష. గర్వ.

గరిష్ఠుం డగు నన్ను - మీరలు పెద్దలు ఇత్యాదులు ప్రాయికగ్రహణ ముచే రక్షితంబులయ్యె.

టీ. 'ఉతోచ్చ సర్వేషు' అనునది మూలము. 'వ-ను రు-ము;' అను పూర్వ సూత్రోక్తములగు నాగమములు పరము లగుచుండఁ బూర్వమున నున్న హ్రస్వో కారము హ్రస్వాకార మగు. 'నీవు ధన్యుఁడవు':—ఇచట నీ వను యుష్మచ్ఛబ్దప్రథమైక వచనమునకు విశేషణమైన ధన్యుఁ డను దానికిఁ బూర్వసూత్రముచే వవర్ణమంతాగమ ముగ నయ్యె ననియు నీ విధిచే నా వవర్ణము పరముగా 'ధన్యుఁడు' అను దానియందలి డుజ్వర్ణకము నుత్వమున కత్వము గల్గె ననియు గ్రహించునది. 'నేను ధన్యుఁడను' ఇచట నే నను నస్మచ్ఛబ్దప్రథమైకవచనమునకు విశేషణమైన ధన్యుఁడను దానికిఁ బూర్వసూత్ర ముచే నువర్ణమును నది పరముగా నీవిధిచే డుజ్వర్ణకము నుత్వమున కత్వమును సిద్ధించె. ఇట్లే తక్కిన రెం డుదాహరణములందును గ్రమమున మీ రను యుష్మచ్ఛబ్ద ప్రథమా బహువచనమునకును మే మను నస్మచ్ఛబ్దప్రథమాబహువచనమునకును విశేషణ మైన ధన్యు లను దానికి రు-ము వర్ణము లంతాగమములుగఁ బూర్వసూత్రముచే నగుటను నీ విధిచే రు-ములకు ముం దున్న 'ధన్యులు' అనుదానియం దున్న లుజ్వర్ణకము నుత్వమున కత్వ మగుటను నూహించికొనునది. ప్రథమాంతయుష్మదస్మద్విశేషణములకేగాని యితర విభక్త్యంతయుష్మదస్మద్విశేషణముల కీకార్యములు గలుగ వని గ్రహించునది. ప్రథమేతర యుష్మదస్మద్విశేషణములకు ముందుచెప్పిన విశేషణముల కగు కార్యములే యాయాసూత్రములచే యథాసంభవముగ నగుట నూహించికొనునది. 'నీవు - మీరు- నేను-మేము' అను వాని యాద్యక్షరములు పలుకుబడిలో జాఱిపోఁగా మిగిలినవర్ణములే పూర్వసూత్రములచేత నంతాగమములుగ సిద్ధించిన వనియు నుత్వవిశిష్టముల రెండింటిని బలుకుట కష్టము గావ నుచ్చారణసౌకర్యము నపేక్షించి యందు మొదటి యుత్వ మత్వ మగుటనే యీసూత్రము స్పష్టపఱిచెడి ననియుఁ బాఠకులకుఁ దెల్లంబ. దీనినిబట్టి యాది కాలమునఁ బండితుఁడు నేను మొదలగు రీతినే విశేషణము తరువాతఁ దద్విశేష్యము నిడి విశేష విశేష్యభావమును దెలిపెడివా రనియుఁ గాలక్రమమున నుచ్చారణ సౌకర్యాపేక్షచేఁ దదిప్రకృతుల యాదిమభాగములు లుప్తములై యచ్చులమార్పు గలుగుట నిట్టిరూపము లేర్పడె ననియు నిట్లు ప్రకృతుల యాద్యక్షరములు తెగుటకుఁ బలుకుబడిలో యొత్తిపలుకఁబడి లేమియే కారణ మనియుఁ దత్వజ్ఞులకుఁ దెల్లంబ. ప్రథమేతరవిభక్త్యేకవచనబహువచనములం దున్న యుష్మదస్మచ్ఛబ్దముల విశేషణములకు భవత్యర్థకాదియోగమునఁ బ్రథమసంభవించెనేని యవి ప్రథమాంతయుష్మదస్మద్విశేషణములు గానోపెడిఁ గాన నపుడును నీవిధిచేతను బూర్వసూత్రముచేతను నగు కార్యములు గలుగు

నని యెఱుంగవలెను. పండితుఁడ నగు నన్ను-బుద్ధిమంతుల రగు మీకు-పుణ్యాత్ముఁడ వగు నీవలన-అదృష్టవంతుల మగు మాచే-మొదలగునవియు సాధువు లగును. ఇందులకు 'ఆర్తిహరుఁడ వౌ నిను గొల్తు' అను నుదాహరణమే ప్రమాణము. ఇచ్చో 'నిను' అను ద్వితీయైకవచనాంతయుష్మచ్ఛబ్దమునకు విశేషణమైన 'ఆర్తిహర' అను పదము 'ఔ' అను భవత్యర్థవ్యవధానంజేసి ప్రథమాంత మయ్యె ననియుఁ బ్రథమైకవచనాంతయుష్మద్విశేషణ మగుటచేఁ బూర్వసూత్రముచే వువర్ణము దీనిచే దానిముం దున్న యత్వమున కుత్వము సిద్ధించె నను విషయము స్పష్టము. ఈయాగమము లికారాంతైకవచనములమీఁద నైనచోఁ దత్సమము 26 చే నుదంతములైన యావర్ణము లిదంతము లగు నని యికారంబుమీఁది యను సూరి యాక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. 'నీవు సుకృతివి-నేను సుకృతిని' అను నుదాహరణములందుఁ బూర్వసూత్రముచే సిద్ధించిన వునుల యుత్వమునకుఁ దత్సమము 26 చే నిత్వము గలుగుటను గమనించునది. వునులును రుములును బ్రాయికముగ నగు నని సూత్రమునఁ బ్రాయశ్శబ్దమును బ్రయోగించి చెప్పుటంజేసి సాధారణముగఁ బ్రథమాంతయుష్మదస్మద్విశేషణములమీఁద నాయాగమములు గలుగు ననియుఁ గ్వాచిత్కముగఁ గొండొకచోఁ గలుగకున్నఁ గలుగకపోవచ్చు ననియు నర్థము లభించెడిఁ గాన 'గర్వగరిష్ఠుం డగు'నన్ను అను నుదాహరణమున నస్మచ్ఛబ్దవిశేషణమైన భవత్యర్థవ్యవధానమునఁ బ్రథమైకవచనాంతమైన గర్వగరిష్ఠుఁ డనుదానికి నువర్ణము చేరకుండుటయుఁ దదాధారమగు నత్వకార్యము సంభవింపకుండుటయు; 'మీరలు పెద్దలు' అను నుదాహరణమున 'మీరలు' అను ప్రథమా బహువచనాంతమైన యుష్మచ్ఛబ్దమునకు విశేషణమగు 'పెద్దలు' అనుదానికి రువర్ణము పూర్వసూత్రముచే రాకుండుటయు నత్వ మీవిధిచేఁ గలుగకుండుటయు; సాధువు లయ్యె నని గర్వగరిష్ఠుం డగు నన్ను నను సూరి వివరణమున కభిప్రాయ మని యెఱుంగునది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'తచ్ఛబ్దాంతములగు ధాతుజవిశేషణములమీఁద నరు చూపట్టు' దని సూత్రించి 'ఘా రేమే గిరు లెత్తినారు' అను మొదలగు ప్రయోగముల నుదాహరించి యీసందర్భమును బూరించినాఁడు. సూరి ప్రథమాంత యుష్మదస్మద్విశేషణముల పరముగనే 33-34 విధుల నెంచె నని యుదాహృతులంబట్టి స్పష్టపడుచుండుటంబట్టియు సూత్రము యుష్మదస్మద్విశేషణములందెల్లను వ్యాపించున దగుటంబట్టియు సూరి ప్రాయశ్శబ్దమును నిల్పినను ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త యాదారి పట్టె నని తెలియవలెను. 'పాండుభూవరునకుఁ గోడలైతి' అను మున్నగు ప్రయోగములు 33 విధికి వ్యతిరేకము లైనవి గలవు. కాని యట్టివానిని సూరి 33 నందలి ప్రాయోగ్రహణముచే రక్షించెను. అహోబలాదులు 33 నకు వ్యతిరేకములైనవాని నసాధువు లని నిరాకరించిరి. యుష్మదస్మద్విశేషణము

లేమార్గముచేఁ బ్రథమాంతము లైనను వు ను రు ము లంతాగమము లగు ననవలసి యున్నది గాని షష్ఠ్యంతయుష్మదస్మద్విశేషణములకు 27 చే సిద్ధించెడు ప్రథమారూపము లకుమాత్ర మీయాగమములు గలుగ వని గ్రహించునది. 19-27-28 సూత్రములచే యుష్మదస్మద్విశేషణములు ప్రథమాంతము లై గన్పట్టెడి. 27 చే నగు ప్రథమాంతవిశేష ణములకు మాత్ర మీకార్యము గలుగ దని భావము. ఇదంతములమీఁది యుత్త్వవిశిష్టముల నీయాగమవర్ణములఁ బల్కుట దుష్కర మగుటచే నుచ్చారణసుఖము నపేక్షించి యవి యికారాంతములు పలుకుబడిలో నయ్యె నని యెఱుఁగునది. మహద్వాచకప్రథమాంత యుష్మదస్మద్విశేషణములకే 33-34 సూత్రములచే నగు నాగమములును నత్త్వమును నగు నని యెఱుఁగునది. మహతీవాచక యుష్మదస్మద్బోధకముల కేకత్వమున నాదివిధిచే దానాదేశమును, బహుత్వమునఁ దద్బోధకములు మహద్రూపములనే (వారు) పొంది యుండెడిఁగాన నీవిధిచేతనే వానికి రు-ములును నత్త్వమును నగు నని యెఱుఁగునది.

అదిశబ్దంబునకు వు ను లు పరంబు లగునపుడును సంబోధనంబునందును దాన యనునాదేశం బగు. 34.

నీవు చిన్నదానవు - నేను జిన్నదానను - ఓ చిన్నదాన.

టీ. 33 చే వునులను నందునపుడును సంబోధనమునను నది శబ్దమునకు 'దాన' అనునది యాదేశ మగును. మహతీవాచక యుష్మదస్మద్బోధక మై లేక మహతీవాచక యుష్మదస్మత్కర్తృకమై ప్రథమైకవచనమైన యది శబ్దమే యీయాదేశమునందుట కర్హము. మహతీ బహుత్వవాచక యుష్మదస్మద్బోధకము లేక మహతీ బహుత్వవాచక యుష్మదస్మత్కర్తృకము ప్రథమాంత మదిశబ్దము (ఆచ్ఛిక 26 చే) మహత్సర్వ నామ మై (వారు) యొప్పెడిఁ గాన నపుడు దానాదేశమునకుఁ బ్రసక్తి లేకుండుటయే గాక 33 చేతనే రుములు గలుగు నని గ్రహించునది. ఆమహద్వాచకయుష్మదస్మద్బోధక ప్రథమాంత తచ్ఛబ్ద రూపములకును వివక్షించేసి యేకత్వమునను సంబుద్ధిని దానాదేశ మును; బహుత్వమున రుములును; నయ్యెడి. (ఓవృక్షమా! నీవు చిన్నదానవు. ఓ వృక్షములారా! మీరు ధన్యులరు) నీవు చిన్నదానవు:—ఇట 'చిన్న+అది' అని యుండ నిం దదిశబ్దమునకు 33 చే వువర్ణకమును, నది పరముగా నీవిధిచే 'దాన' అనున దాదేశమును, నై 'చిన్నదానవు' అని రూప మేర్పడె. ప్రథమాంత యుష్మత్కర్తృక మని బోధింప వాక్యమున నీ వనునది యుంచి చూపఁబడియెను. ఇట్లే నేను జిన్నదాన నను వాక్యమున 'చిన్న+అది' అని యుండ 33 చే నువర్ణమును నది పరముగా నీ సూత్రముచే దానాదేశమును సిద్ధించి పైరూప మేర్పడెను. నే నని చూపుట యస్మ

త్కర్తృకత్వ సూచనార్థము. 'ఓచిన్న+అది' అని యుండ సంబుద్ధి నీవిధిచే నది శబ్దమునకు దానాదేశము రా 'ఓ చిన్నదానా!' అను రూపమయ్యె. తత్సమము 33 చే వికల్పముగఁ దుదియచ్చు దీర్ఘమగుటను స్మరించికొనునది. అది-వర్ణవ్యత్యయముచే 'దా' అగుటయు ద్వితీయాద్యేకవచనముల 'దాని' అను రూపముల నందుటయుఁ బ్రసిద్ధము. ఆరూపమే వుసులు పరమగునపుడును సంబుద్ధిని బ్రత్యక్షమయ్యె నని యూహింప నగు.

అన్యయుష్మదస్మత్కార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీయంబు. ౩౬.

వారును మీరును ధన్యులరు. మీరును మేమును ధన్యులము.

టీ. 'ఒక వాక్యమున నన్యమును నీవును నేనును గర్తలగునపుడు తద్విశేషణములు గాని ముఖ్యముగఁ దత్క్రియలుగాని దేనికి సంబంధించి యుండవలెను? ఏదో యొక్క దానికేగాని కొన్నింటికి సంబంధించినట్లు గాని యన్నింటికి సంబంధించునట్లుగాని యుంచుట కవకాశము లేదు గదా?' అనుప్రశ్న 33 సూత్రముబట్టి కలుగ నవకాశముండుటంజేసి యద్దాని కీసూత్ర ముత్తరముగఁ గల్పించెను. ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషకార్యముల కొక్కచోట సమావేశము గల్గినచోఁ బ్రథమపురుషకార్యమునకంటె మధ్యమపురుషకార్యమును మధ్యమపురుషకార్యమునకంటె నుత్తమపురుషకార్యమును బ్రబలము లగునని సూత్రార్థము. ఏకవాక్యమునందుఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమపురుషంబులకు మూఁటికి సమావేశంబు సంభవించిన నందుత్తమపురుషమునకును, బ్రథమమధ్యమపురుషంబులకు సమావేశము గల్గిన నందు మధ్యమపురుషంబునకును, బ్రథమోత్తమములకు సమావేశమైన నందుత్తమమునకును, మధ్యమోత్తమములకైన నుత్తమమునకును, నొక్క ప్రథమపురుషమునకే యైన నద్దాని కొక్కటికిని, సంబంధించురీతిని విశేషణక్రియలమరియుండవలె నని తాత్పర్యము. ఈసూత్రముచే మధ్యమోత్తమ పురుషకార్యముల నంది శేషించిన యాయారూపములే లోపించిన యాప్రథమమధ్యమపురుషరూపములకు సూచకము లగు నని గ్రహించునది. 'త్యదాదీనాం మిథస్సహోక్తౌ యత్పరం తచ్ఛిష్యతే' అను సంస్కృతవైయాకరణుల సంప్రదాయమును బోలునదిగ దీని భావింప నగును. 'వారును మీరును ధన్యులరు' ఇట ధన్యులైనవారు వారును మీరును నగుటంజేసి వారు మీ రనునవి రెండును ధన్యపదాశ్రయములే. కాన ధన్యపదము వారనుదాని ననుసరించి ప్రథమపురుష కార్యము నందవలెనా లేక మీరనుదానింబట్టి మధ్యమపురుష కార్యమును బొందవలెనా' యని సందియము గలుగ నీవిధిచే నన్యకార్యమునకన్న యుష్మత్కార్యము ప్రబల మగుట సిద్ధించి దాని కనుగుణముగ 33 చే ధన్యపదమునకంటె

రువర్ణ మంతాగమముగ నగుటయు నది పరముగా ౩౪ చే నత్వము గలుగుటయు నై పైకారక మేర్పడె నని యెఱుంగునది. 'మీరును మేమును ధన్యులము' ఇచటఁ బూర్వము వ్రాసినరీతినే మీరు మే మను రెండు పదములును ధన్యపదాశ్రయములు. ఈవిధిచే యుష్మత్కార్యమునకంటె నస్మత్కార్యము ప్రబల మగుటఁజేసి యీ వాక్యమున ధన్యపదము ౩౩ చే మువర్ణమును, ౩౪ చే నత్వమును బొంది పై యాకృతిని ధరించె నని గ్రహించునది. మనను గర్తయగునేని మన మనునది వానిని నెదుటివానిని దన్నును గూడ బోధించునది గాన నందు మూఁడు పురుషములయర్థములు నిమిడి యున్నట్లు గ్రహించి యీ విధిచే నుత్తమకార్యమునకే ప్రాబల్య మూహించి క్రియ నుత్తమ బహుత్వకార్యయుక్తముగఁ జేయవలె నని తోఁచెడి. (మనము ధన్యులము) బహుత్వబోధక ప్రత్యయసంఘటనము ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుష సమావేశసూచనార్థము సూరి యిచ్చిన యుదాహరణములలో ధన్యపదము విధేయవిశేషణము. సముచ్చయము సహార్థక మగుచోఁ గ్రియ యేకవచనాంతమయ్యు నుండఁదగు నని త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త 'ఒకానొకచో సహార్థమున యుష్మదస్మదర్థంబు లభిహితంబు లగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాష నగు' అని సూత్రించి సోదాహరణముగ వివరించుట నరయునది. 'విప్రుకుబుండ వెల్వడుము వేగమ నీవును నీనిషాదియున్.'

ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు తక్క సర్వపదంబులు క్రమనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపం జను. ౩౨.

పూర్వ మిది పర మిది యను నియమ మపేక్షింపక వాక్యమం దెల్లపదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపం దగును - ఏని ప్రభృతిశబ్దములు కొన్ని నియమసాపేక్షంబు లయియుండు - గాలి చల్లగా వీచెను - వీచెను చల్లగా గాలి - చల్లగా గాలి వీచెను - వీచెను గాలి చల్లగా - గాలి వీచెను చల్లగా - చల్లగా వీచెను గాలి.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'వ్యవహితాశ్చ సర్వే స్యుః' అనునది మూలము గానోపును. కర్తృకర్మక్రియలతోఁ గూడిన యఖండవాక్యమున నేదో యొకపదము తప్పఁ దక్కినపదము లెల్ల నిచ్చవచ్చినరీతి నిది ముం దిదివెనుక యని తలంపక ప్రయోగింపనగును. కర్తృకర్మక్రియ లన్వయక్రమము ననుసరించి, యేదాని కేది యవ్యవహితపరముగ నుండవలెనో,

కర్తృకర్మక్రియావిశేషణము లట్లే కర్తృకర్మక్రియల కవ్యవహితపూర్వవర్తులై యుండ వలెనో యను విషయముల గమనింపక యిచ్చవచ్చినరీతిని బదప్రయోగము చేయనగు నని భావము. కాని తెనుఁగువాక్యమున సంస్కృతవాక్యమునందువలె నిచ్చవచ్చినరీతిని విశేషణవిశేష్యముల నతిదూరముగఁ బ్రయోగించుట గన్పట్టదు. మఱియు కర్తృకర్మాద్యర్థోపస్థితికి దూరముగానిరీతినే క్రమము నపేక్షించి పద ప్రయోగ మొనర్చుట తెలుఁగు వాక్యమునఁ గన్పట్టెడిఁ గాని యెందేని కర్తృకర్మాద్యర్థకములను, వాక్యమున నుంచితిమి గదా యని పదప్రయోగము చేయుట మాత్రము చూపట్టదు. సంస్కృత భాషావాసనావాసితులై తెలుఁగువారు తోఁచినరీతిని బదములఁ బ్రయోగింప రా దని తెల్పుటకుఁ గావలయు నథర్వణుఁడు 'వ్యవధానం చ సాధు స్యాత్ప్రకృతార్థప్రకాశకమ్' అని ప్రకృతార్థప్రకాశనమునకు భంగమును గలిగింపని వ్యవధానమే కర్తృకర్మ క్రియాదుల కుండవలెను గాని మఱియొకరీతి నుండ రా దని పల్కుటను బరికింప నీ విషయమున సంస్కృతాంధ్రములకు సాదృశ్యము లే దనియే స్పష్టపడెడి. కాన నీసూత్ర మాంధ్రభాషావాక్య సహజస్థితి ప్రకాశము గాఁజాలని దయ్యెడి. ఏని యనుపద మేదానితోడ నన్వయించునో యాపదమునే గూడి యది యుండును గాని వేఱొక పదముతో నది గలిసి యుండఁజాలదు గాని దానిని విడఁదీసి వేఱొకపదముతోఁ గూర్ప నవకాశము లేమి నట్టిపదములను నియమముగ వానివానికి సంబంధించిన పదములతో డనే గూర్చి ప్రయోగింపవలె నని 'యేని ప్రభృతి' యను సూరివివరణమున కభిప్రా యము. అగు - వలెను మొదలగు నుపమావాచకములు - ఉత్ప్రేక్షావాచకములు మొద లగునవి యేని ప్రభృతిపదమునందలి ప్రభృతిశబ్దముచే గ్రాహ్యములు. నియమసాపేక్ష ములు = ఉపమానోత్ప్రేక్షావాచకముల వెనుకనే యుండుట యను నియమముయొక్క యపేక్షతోఁ గూడినవి. కర్తృకర్మాద్యర్థకములవలెఁ గ్రమము నపేక్షింపక ప్రయో గింపఁ దగని వగుట యేని మొదలగునవి నియమసాపేక్షము లయ్యె నని గ్రహించునది. 'గాలి చల్లగా వీచెను':—ఇందు వీచె నను క్రియకుఁ గర్తయైన గాలి యనునది వీచె నను దానికిఁ బూర్వమున నుండవలసియున్నది గాని యీ విధిచేఁ బదంబులు క్రమనిరపేక్ష ములై యుండఁదగుటం జేసి చల్లగా నను క్రియావిశేషణము కర్తృక్రియలకు మధ్య ప్రయోగింపఁబడుట సాధువయ్యె నని గ్రహించునది. 'వీచెను జల్లగా గాలి':—ఇందుఁ గ్రియ మొదట నుండుటయుఁ దక్కర్త తుది నుండుటయు వానిమధ్యఁ జల్లగా నను క్రియావిశేషణ మమరి వాని వేఱుచేయుటయు నీ విధిచే నవిరుద్ధములయ్యెను. 'చల్లగా గాలి వీచెను':—ఇందుఁ గ్రియావిశేషణమగు చల్లగా నునది క్రియాసమీప

మున నుండక మొదట నుండుట యీ సూత్రముచే సాధువయ్యె. 'వీచెను గాలి చల్లగా':—ఇందుఁ గ్రియ మొదటఁ బ్రయుక్త మగుటయు దానికి సంబంధించిన విశేషణము తుదిని బ్రయోగింపఁబడుటయు నీ విధిచేఁ బొసఁగె. 'గాలి వీచెను జల్లగా':—ఇందుఁ జల్లగా నను క్రియావిశేషణము క్రియకు ముం దుండుటకు బదులుగా వెనుక నుండుటయు నీ విధిచే నవిరుద్ధంబయ్యె. 'చల్లగా వీచెను గాలి:'—ఇందు గాలి యను కర్తృపదము వాక్యాది నుండవలసినది వాక్యము తుది నుండుట యీ సూత్రముచే సాధువయ్యె. కాని 'క్రియాయాస్తు ప్రయోగస్స్యాత్కారకాద్యంతభాగయోః, మధ్యభాగే తత్ప్రయోగో న సాధు హృదయంగమః' అను నథర్వణోక్తి ననుసరించి యిందలి యైదా ఉదాహరణము లసాధువు లగుచున్నవి. ప్రౌఢవ్యాకర్త చెప్పినట్లు యోగ్యతాకాంక్షాసత్తులకు భంగము గలుగనిరీతిని వాక్యమును రచించుట యావశ్యకమగుట నిట్లు నియమము నపేక్షింపక వలచినయట్లు వాక్యమునఁ బదములఁ బ్రయోగింపవచ్చునను నీ విధి నెల్లయెడల నాదరించి పదములఁ బ్రయోగింపక యేవేని యట్లు వాక్యమున నియమాన పేక్షము లగునెడల వానిని మాత్రము సాధువులుగాఁ జేయ నీవిధి సాధారముగఁ గైకొనఁదగు నని యీ విధికి ఫలమును గ్రహింపవలెను. క్రియావిశేషణమే గాని సాధారణ సుబంతవిశేషణ మిందుఁ జూపమిని సుబంతవిశేషణములకు సామాన్యముగ నిట్లు క్రమానపేక్ష సంభవింప దని యెన్ననగు. కర్తృకర్మక్రియలకును దద్విశేషణాదులకును నెంతటి వ్యవధానము తగునో యను విషయమును గూర్చి త్రిలింగలక్షణశేషమునందలి వాక్యపరిచ్ఛేదమును సమాసపరిచ్ఛేదమునందలి 18-26 సూత్రములను గారకపరిచ్ఛేదమునందలి 15 సూత్రమును నాంధ్రభాషావాక్యశైలిని గమనించుచు వక్తవ్యార్థ ప్రకాశనఫలకములగు వాక్యముల తెలుఁగున రచింపఁదగు. మఱియు సులభాపేక్ష నెదుటివాని కర్థమైనఁజాలు నని మాట్లాడు నే జనుల వ్యావహారికభాషనైన నిట్లు కారకములయు, విశేషణవిశేష్యవిభక్తులయు, వ్యత్యాసము తోఁచుట సహజము. సంస్కృతమర్యాదానుసారి యగు నెంతటిపండితుని కవితయందైనను, జాతీయాంధ్ర సహజధర్మములు తత్తత్కాలిక వ్యవహారవాసనను జెప్పకయే చొచ్చుట జరుగుం గాన నీ కారకములయు, విశేష్యవిశేషణ విభక్తులయు వ్యత్యాసమును నాంధ్రభాషాప్రత్యేకతకుఁ బ్రధానలక్షణముగఁ బరిగ్రహింపఁదగును.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము.

సమాసపరిచ్ఛేదము

సమాస మన సంక్షేపము. పదములను గలుపునపుడు నడుమఁ గల విభక్త్యాదులు విడువఁబడును గాన సంగ్రహ మేర్పడును. మూఁడుకన్నులు గలవాఁ డని చెప్పుటకు మాఱుగ ముక్కంటి యనుట సంక్షేపము. ఇట్టి సమాసములస్వరూపాదు లిందుఁ బ్రదర్శితము లగుం గాన నీ గ్రంథభాగమునకు సమాసపరిచ్ఛేద మను పేరు గలిగె. 'సమాస మనఁగా సంయోగదశయందుఁ గలిగెడు విభక్తిలోపాత్మకపదస్వరూప సంగ్రహము. (ఇది లుక్సమాసవిషయము)' అను త్రిలింగలక్షణశేషవివరణము నరయునది.

సమర్థంబులగుపదంబు లేకపదం బగుట సమాసంబు. ౧.

పృథగ్భూతంబు లగు నర్థంబుల కేకార్థీభావంబు సామర్థ్యంబు -
పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థం బనందు వృత్తిసామర్థ్యము.

టీ. ఏకార్థంబు లగు పదము లఖండపదముగ నగుట సమాస మని సూత్రార్థము. పృథగ్భూతంబులు = వేర్వేఱుగా నున్నవి. కలయిక లేక యేదాని కది వేఱుగా నున్న యర్థములు గలిసి యేకార్థ మగుట సామర్థ్యము నాఁబడును. వివిధపదార్థములను బోధించును స్వతంత్రములై వెలయుశబ్దములు గలిసి యేకపదార్థబోధకము లగుట సామర్థ్యము. ప్రథమలక్షణము కేవల మార్థికదృష్టితోడను రెండవలక్షణము శబ్దార్థదృష్టితోడను చెప్పఁబడినవి. ఇట్టి సామర్థ్యము గలపదము లనేకములు గలిసి యేకపద మగుట సమాసము. 'వ్యపేక్షా సామర్థ్యము - ఏకార్థీభావసామర్థ్యము' అని సామర్థ్యము ద్వివిధము. తమతమ యర్థముల బోధించుచు స్వతంత్రములై వెలయుపదముల కాకాంక్షచేనైన యన్యోన్యసంబంధమును వ్యపేక్షాసామర్థ్య మనియుఁ బ్రక్రియాదశయందు వేర్వేఱుగ వెలయు పదములను విశేషణవిశేష్యభావముచేఁ గలిపి యేకపదార్థబోధకముగఁ జేయుదాని నేకార్థీభావసామర్థ్య మనియు సంస్కృతవైయాకరణు లభివర్ణించిరి. 'యజ్ఞదత్తునిశిష్యుఁడు' ఇచట వేర్వేఱుగఁ దమతమ యర్థములం దెలుపుచున్న యజ్ఞదత్త శిష్యపదము లేకార్థీభావసామర్థ్యమున నేకార్థబోధకము లగుటను గమనించునది. ఇట్లే 'చెట్టువలన నాకు జాఱె' అను మున్నగుచోటుల స్వతంత్రములై తత్తదర్థముల బోధించు పదములకు వ్యపేక్షాసామర్థ్యమున నన్యోన్యసంబం

ధము గలుగుటను గమనింపవలెను. ఇ ట్లేకార్థీభావసామర్థ్యమున నేకపదార్థబోధకమైన పదసమూహముండి యొకదానిని విడఁదీయ నవకాశ మిసుమంతయు లేమిం జేసియే విశిష్టమునకే విశేషణము నిడుట శాస్త్రసమ్మతమును సయుక్తికమును నయ్యెఁ గాని యేక దేశమునకు విశేషణమిడుట యట్లు గాదయ్యె నని గ్రహించునది. కావుననే షష్ఠీసమా సాంతర్గత విశేష్యముల విశేషణములకుఁ బ్రశ్నమ నిడుట యసంగతి గా దని తెలుఁగు లక్షణములకు శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె. సమ+అర్థ=సమర్థ=ఏకపదము - అఖండపద మని యర్థము. పాణినీయశకంధ్వాదిసూత్రముచే సమర్థరూపము సాధ్యము.

సాంస్కృతికాచ్ఛికమిశ్రభేదంబుచే సమాసంబు త్రివిధంబు. ౨.

సాంస్కృతికం బని యాచ్ఛికం బని మిశ్రం బని సమాసంబు త్రివిధంబు. అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధం బని సాధ్యం బని ద్వివిధంబు. కేవల సంస్కృతశబ్దంబులసమాసంబు సిద్ధంబు నాఁబడు. రాజాజ్ఞ - తటాకోదకము - లక్ష్మీవల్లభుఁడు. సంస్కృతసమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబు నాఁబడు. రాజునాజ్ఞ - తటాకంబునుదకంబు - లక్ష్మీవల్లభుఁడు. తక్కిన తెనుఁగుల సమాసం బాచ్ఛికం బనంబడు. తేనియానతి - చెఱువునీరు - సిరిచెలువుఁడు. ఉభయంబులు గూడినది మిశ్రం బనంబడు. రాజుమునల-చెఱువునుదకము - సిరివల్లభుఁడు.

టీ. 'సాంస్కృతికము-ఆచ్ఛికము-మిశ్రము' అని సమాసము మూఁడఁ తెఱఁగు లగును. సాంస్కృతికము = సంస్కృతపదములకు సంబంధించినది. ఆచ్ఛికము = అచ్చ తెలుఁగుపదములకు సంబంధించినది. మిశ్రము = సంస్కృతపదములకును, నచ్చ తెలుఁగు పదములకును సంబంధించినది. ఇందు మొదటిదైన సాంస్కృతికము సిద్ధ మనియు సాధ్య మనియు రెండువిధము లగు. సిద్ధ మనఁగా సంస్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించినది. అనఁగా తెలుఁగువిభక్తి చేరని సంస్కృతపదములకు సంస్కృతవ్యాకృతిచేతనే సిద్ధించిన సమాసము సిద్ధ మని భావము. మూలమునందలి రాజాజ్ఞేత్యాద్యుదాహరణత్రయము సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధము గాన నవి సిద్ధమున కుదాహృతు లయ్యె. రాజునాజ్ఞ మొద లగు మూఁడుదాహరణములు తెనుఁగువిభక్తిచేరిన సంస్కృతపదములకుఁ దెలుఁగు వ్యాకరణముచే సమాసమును నాయావిభక్తిలోపాదికార్యములును సిద్ధించెఁ గాన నవి సాధ్యము లయ్యెను. తేనియానతి మొదలగు మూఁడుదాహరణములు సంస్కృత సమేతరఘటితము లగుటను నవ్వానికి సమాసము తెలుఁగులక్షణముచే సిద్ధ మగుటను నవి యాచ్ఛికమున కుదాహృతు లయ్యె. రాజుమునల మొదలగు మూఁడును సంస్కృత

సమములయు నాచ్ఛికములయుఁ గలయికచే నేర్పడినవి గాన మిశ్రము లయ్యెను. మిశ్రమున సంస్కృతాచ్ఛికములలో నిదే ముం దుండవలె నను నియమము లేదు. మీఁది లక్షణముల ననుసరించి తెలుఁగువ్యాకృతిచే సిద్ధించెడు సాధ్యము గాని మిశ్రము గాని తత్పురుషకర్మధారయములే యయ్యెడిఁ గాని యితరములు గాఁజాలవు. (చూ. సమాస ప. 5-6-7 మొదలైనవిధులు) 'రాజుముదల'... ఇందుఁ దత్సమము 78 చే సంస్కృత సమంబైన రాజు శబ్దమునకు యొక్కషష్ఠ్యంతమునకు ముదల యను తెలుఁగు శబ్ద ములోఁ గర్మధారయము సిద్ధించెఁ గాన నిందు మొదట నున్నది తత్సమంబు. తక్కిన రెం డుదాహరణములందుఁ దరువాత నున్న యుందకవల్లభపదములు సంస్కృతసమములు. ప్రతిసమాసమునకు మూఁ డుదాహరణముల నొసంగుట తద్విషయమును దృఢపఱచుట కని గ్రహించునది. సాధ్యాచ్ఛికమిశ్రముల విభక్తిలోపాదులును సంధ్యాదికార్యములును నాయావిధులచే నగుటను గమనించికొనునది.

తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబ యగు. 3.

తత్పురుష బహువ్రీహి ద్వంద్వంబు లని సమాసంబు లెల్లం ద్రివిధంబు లయి యుండు. అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరాన్యోభయపదార్థ ప్రధానంబు లయి యుండు. అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణం బని సమానాధికరణం బని ద్వివిధంబు ద్వితీయాదులకు మీఁదిపదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు. నెలతాల్పు - నెలతక్కువవాఁడు - దేవరమేలు - దొంగభయము - రామునిబాణము - మాటనేర్పరి. విశేష ణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబు నాఁబడు. ఇదియె కర్మధారయంబు నాఁబడు. సరసపువచనము - తెల్లగుఱ్ఱము - మంచిరాజు. ఇది సంఖ్యాపూర్వంబు ద్విగువు నాఁబడు. ముజ్జగములు - ముల్లోకములు. బహువ్రీహి ముక్కంటి - చలివెలుఁగు. ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు. ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృత లక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబుం గల దని సూచింపఁబడియె. దానం జేసి చిగురుఁగేలు - జుంటిమోవి యిత్యాదులయిన యుపమానపూర్వ పదకర్మధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు. ముఖపద్మము - చరణకమల

ములు - ఇట్టి యుపమానోత్తరపదంబులు గలవ్రగాని విపరీతంబులు సిద్ధంబులు లే వని యెఱుంగునది. సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు - రాజపురుషుండు - నీలోత్పలము - పీతాంబరుండు - రామలక్ష్మణులు. కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు. దానం జేసి యనేక మాఱు లల్పపండితాఖ్యాదులు దుష్టము లని తెలియునది.

టీ. తత్పురుష మొదలగు సమాసములకుఁ దఱచుగ లక్షణము సంస్కృత వ్యాకరణమునఁ జెప్పఁబడినయట్లే యగు నని సూత్రార్థము. 'తత్పురుషము-బహువ్రీహి-ద్వంద్వము' అని సమాసములు మూఁడువిధము లయి యుండును. అందుఁ దత్పురుష ముత్తరపదార్థప్రధానమును, బహువ్రీహి యన్యపదార్థప్రధానమును, ద్వంద్వ ముభయపదార్థప్రధానమును, దఱచుగ నయి యుండును. దొంగభయము-దేవరయానతి-మొదలగు దత్పురుష సమాసములందుఁ బ్రధానముగ భాసిలునది యుత్తరపదార్థమే గానఁ దత్పురుష ముత్తరపదార్థప్రధాన మయ్యెడి. తమ్మికంటి - మొదలగు బహువ్రీహి సమాసములందు సమాసమునందలి పదములు తమకు నియతమైన యర్థములను గాక సమాసమునఁ గూర్పఁబడని పదము నర్థమును జెప్పెడిఁ గాన బహువ్రీహి యన్యపదార్థప్రధాన మగుచున్నవి. ద్వంద్వమునందలి పదార్థములకెల్లను నన్వయమునఁ బ్రాధాన్యము చూపట్టెడిఁ గాన ద్వంద్వ ముభయపదార్థప్రధానం బగుచున్నది. ప్రాధాన్య మన్వయసంబంధమును బట్టిమాచిన విశదమయ్యెడి. మఱియు సమాసములకు నిడువిశేషణములరీతిని వాని యన్వయాదిసంబంధములు బరిశీలించినను, నైప్రాధాన్యము తేటతెల్లమగు. 'దొంగభయము' మున్నగు తత్పురుషముల భయము మొదలగు నుత్తరపదములచే బోధ్యములగు పదార్థములకే ప్రధానముగ నన్వయసంబంధమును బూర్వపదబోధ్య పదార్థముల కుత్తరపదార్థముతోడి సంబంధమేగాని ప్రధానముగ నన్వయసంబంధము లేకుండుటను నరసిన నుత్తరపదార్థప్రధానము తత్పురుష మనుమాట సార్థక మయ్యెడి. ఇట్లే సుందరుఁడు దొంగభయ మని విశేషణము నిడక దారుణమైన దొంగభయ మని విశేషణమును వేయురీతిని గమనించిన నుత్తరపదార్థప్రధానము తత్పురుష మనుట స్పష్టపడియెడి. అట్లే తమ్మికంటి మొదలగు బహువ్రీహి సమాసముల తమ్మి-కన్ను పదములు సమాసఘటకముగాని పదము నర్థమును బోధించుటను-మేఘశ్యాముఁడు తమ్మికంటి యనియేగాని యరుణములు తమ్మికంటి యను రీతినిగాని విశాలములు తమ్మికంటి యనుగతిని గాని విశేషణములను వేయ వీలులేకుండుటను బరికించిన బహువ్రీహి యన్యపదార్థప్రధాన మగుట విశదమయ్యెడి ఈరీతినే ద్వంద్వఘటికపదార్థములకు రెండింటి కన్వయసంబంధము తుల్యముగ నొప్పు

టను బరీక్షించిన నుభయపదప్రాధాన్యము సుబోధ మగు. సుందరులు రామకృష్ణు లను రీతిని ద్వంద్వఘటకపదార్థములకెల్లను సంబంధించెడు రీతినే విశేషణమును వేయుటయును శ్వేతుఁడు రామకృష్ణులని గాని నీలుఁడు రామకృష్ణులని గాని విశేషణము వేయ వీలులేకుండుటయును గమనించిన నుభయపదప్రాధాన్యము సుగమ మయ్యెడి. పైని పేర్కొన్న త్రివిధములగు సమాసములలోఁ దత్పురుషము వ్యధికరణసమానాధికరణముల ద్వివిధ మగును. ద్వితీయాది విభక్త్యంతనులకుఁ దరువాతి పదములతోడి సమాసము వ్యధికరణ మనియు విశేషణమునకుఁ దరువాతి విశేష్యముతోడి సమాసమునకు సమానాధికరణ మనియు శాస్త్రకర్తల సంప్రదాయము. వ్యధికరణము = వి+అధికరణము. శూన్యమైన స్థానముగలది యని యర్థము. రాజుకొడుకు మొదలగు ద్వితీయాదులకు మీఁది పదములతో నైన సమాసములందు రాజత్వపుత్రత్వము లొకేవస్తువున నిల్చు నవి గాక రాజత్వము రాజునందే పుత్రత్వము పుత్రునందే నిల్చునవిగాన నిట్టిచోటులందు వ్యధికరణత్వమే తోఁచెడి. నల్లకలువ మున్నగుచోటులందు నీలత్వమునకును గుముదత్వమునకును గలువయే తావు గాన నిట్టిచోటులందు సమానాధికరణత్వమే తోఁచెడి. సమానాధికరణము=సమాన మనఁగా నేకము. ఏకము=ఒకటి. అధికరణము=తావు, 'రెండు ధర్మముల కొకటియే తావు' అనియర్థము. నెలతాల్పు మొదలగు నా ఉదాహరణములును గ్రమముగ ద్వితీయాదిసప్తమ్యంతము లగు నాఱువిభక్తులపదమునకు మీఁదిపదముతో నైన వ్యధికరణ సమాసముల కుదాహరణములు. విశేషణము=విశేష్యనిష్ఠమగు విశేషమును విశదీకరించునది. కావుననే విశేష్యనిష్ఠమగు విశేషమును విశదీకరించు విశేషణము ముందును నద్దానికి వెనుక విశేష్యమును నుండుటయే సమాసమున సహజ మయ్యెడి. ధర్మధర్ము లవినాభావ సంబంధము గలవి యనుట తెల్లము. ధర్మధర్ముల కగు సమాసములు గావుననే యట్టి వానియం దేకాధికరణత్వ మనివార్యముగఁ గన్పట్టెడి. ధర్మము ధర్మినిష్ఠము గాన ధర్మవాచకము విశేషణ మగుటయు ధర్మివాచకము విశేష్య మగుటయు సహజమయ్యెడి. కావుననే 'విశేషణమునకు మీఁదిపదముతోడి సమాసము సమానాధికరణము' అని వివరించుటయు సార్థకమయ్యెడి. సమానాధికరణము లగు విశేషణవిశేష్యముల కగుసమాసములనే కర్మధారయము లం డ్రు. తత్పురుషమే సమానాధికరణమునంజేసి లేక విశేషణ విశేష్యభావమునంజేసి కర్మధారయసంజ్ఞ నందు నని తాత్పర్యము. తత్పురుషమున సామానాధికరణ్యము లేక విశేషణ విశేష్యభావము తోఁపదు. కర్మధారయమున సామానాధికరణ్యమును స్పష్టముగ నగపడెడి. ఇదియే తత్పురుష కర్మధారయములకుఁ గలభేదము. సరపువచనము మొదలగు మూఁ డుదాహరణములు సమానాధికరణమునకు లేక కర్మధారయమున కుదాహరణములు. విశేషణ విశేష్యభావము తోఁచెడి

కర్మధారయంబులందును విశేషణము సంఖ్యావాచకమైనచో నవఁగా ధర్మము సంఖ్యావాచకబోధ్య మగుచో నట్టి సమాసములు ద్విగువు లని పిలువంబడును. అనఁగాఁ గర్మధారయమే సంఖ్యాపూర్వ మగునెడల ద్విగు వనిపించికొను నని ఫలితము. 'ముజ్జగములు-ముల్లోకములు' అను రెం డుదాహరణములును విశేషణ విశేష్యములకైన సమాసము లగుటను, నందును సంఖ్యాపూర్వము లగుటను ద్విగుసంజ్ఞ సంచెడి. త్రిత్వము లోకత్వమును లోకమునందే తోఁచెడిఁ గాన నిం దేకాధికరణత తోఁచుట స్పష్టంబు. 'ముక్కంటి-చలివెలుఁగు' అను రెండును బహువ్రీహి కుదాహరణములు. 'మూఁడు+కన్నులు - చలి+వెలుఁగు' ఇందుఁ గల యీయాపదార్థములను బోధించుపదము లన్నియుఁ జేరి యన్యపదార్థమునే చెప్పుచున్నవి గాన నివి బహువ్రీహి సమాసము లయ్యెను. 'త్రిత్వ విశిష్టమైన కన్నులు - శీతత్వ విశిష్టమైన వెలుఁగులు' అని విశేషణ విశేష్యభావము గోచరించుచున్నను జేరి యవి త్రిత్వవిశిష్టమైన నేత్రములుగల శివుని శీతత్వవిశిష్టమైన వెలుఁగులు గల చంద్రుని నన్యపదార్థములఁ జెప్పుచున్నవి గాన బహువ్రీహిసమాసములు నాఁబడెను. 6 సూత్రమునుబట్టి తెలుఁగున నాచ్ఛిక స్త్రీసమములకే బహువ్రీహి యగు నను నియమమునం జేసి యివి సిద్ధించెడి. ఇట్లే పైకర్మధారయోదాహరణములలో 5 సూత్రము ననుసరించి మొదటిది ముగంశవిశేషణపూర్వక మగుటకును, దక్కిన రెండును స్త్రీసమవిశేషణ పూర్వక మగుటకును నుదాహరణము లగు నని యెంచవలెను. 7 సూత్రమునుబట్టి స్త్రీసమములకే తెలుఁగున ద్వంద్వము గలిగెడిఁ గానఁ దల్లిదండ్రు లన్నదమ్ము లను రెండును ద్వంద్వమున కుదాహరణములు, సూత్రమునందలి ప్రాయశ్శబ్దమునం జేసి సంస్కృతవ్యాకృతియందు నిరూపితములైన సమాసలక్షణములకు వ్యతిరేకములైన సమాసములును దెలుఁగున నగపడుట యవిరుద్ధమయ్యెడి. సంస్కృతలక్షణమునకు లక్ష్యములు గానిసమాసములు తెలుఁగునఁ బొసంగుటను సూచింప సూత్రమునఁ బ్రాయశ్శబ్దము నిల్పఁబడె నని భావము. (సంస్కృతలక్షణమును = సంస్కృతవ్యాకరణోక్తసమాసలక్షణమును, తొడరని = అనుసరింపని.) అక్కారణమునఁ జిగురుఁగేలు - జుంటిమోవి మొదలగు సంస్కృతలక్షణానుసారులుగాని యుపమానపూర్వపదకర్మధారయములు సాధువు లగుచున్నవి కేలునకు సాటియైనది చిగురు గానఁ జిగు రుపమానము. మోవికి సాటియైనది జున్ను గాన జు న్నుపమానము. ఉపమానవాచకము లిందు ముందును, వెనుక నుపమేయములును నిల్చియున్నవి గాన నివి యుపమానపూర్వపదకర్మధారయము లగుచున్నవి. 'ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యా ప్రయోగే' అను విధినిబట్టి సామాన్యధర్మవాచకము ప్రయోగింపఁబడనపు డుపమానవాచకము పరమందును నుపమేయము పూర్వమందును నుండవలెను గాన నట్టి నియమము జుంటిమో

పీత్యాదులం దనాదృత మగుట నవి సంస్కృతలక్షణము ననుసరింపని సమాసము లయ్యెను. దేనిని సాటిచేయుదురో యది యుపమానము. ఒకదానితోఁ బోల్పఁబడు నది యుపమేయము. పోల్పఁదగిన చంద్రాదు లుపమానము లనియుఁ, బోలికకు విషయ ములగు ముఖాదు లుపమేయము లనియు భావము. 'మేఘశ్యాముఁడు, 'తటిద్గౌరి' అను మొదలగువానియందు శ్యామత్వగౌరత్వవిశిష్ట ధర్మవాచక శ్యామతటిత్పదములే ప్రయుక్తములయ్యెఁ గాన నట్టివి యవిరుద్ధము లగుచున్నవి. తెనుఁగున నట్టిస్థితి యగపడ కున్నను మోముదమ్మి - మైతీవ మొదలగు నుపమానపూర్వపదకర్మధారయములును సాధువులే యయ్యెడి. సామాన్యధర్మవాచకాప్రయోగమునను నుపమానపూర్వపదకర్మ ధారయము తెనుఁగున నుండుట సంస్కృతమునకంటె విశేష విషయ మని ఫలితము. సంస్కృతమున సామాన్యధర్మివాచకప్రయోగము లేనపు డుపమానపూర్వపదకర్మధార యము గలుఁగ దనియు నుపమానోత్తరపదకర్మధారయమే యగుననియుఁ గాన సిద్ధమగు ముఖపద్మము - చరణకమలము లనురీతి నుపమానోత్తరపదములే యమరుఁగాని 'కమల చరణములు - పద్మముఖము' అనురీతి నుపమానపూర్వపదము లమరవనియు నిట్టి యుప మానోత్తరపదములను మూలస్థ మగు వివరణమున కభిప్రాయము. సంస్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించెడు సమాసములెల్ల గ్రాహ్యములె యగు. తెలుఁగున నవ్వానినెల్ల నాదరించి ప్రయోగింప నగు నని భావము. సమాసత సిద్ధించినపిదప నేకపదత్వము సిద్ధింప నవ్వా నికిఁ దత్సమప్రక్రియంబట్టి తెలుఁగువిభక్తులం జేర్చి ప్రయోగింపనగుట తెల్లంబె 'రాజ పురుష - నీలోత్పల - పీతాంబర - రామలక్ష్మణ' అను సిద్ధములకుఁ దత్తదుచితములగు తెలుఁగుప్రత్యయములం జేర్చి వ్యవహరించుట నరయునది. క్రమముగఁ బై నాల్గును దత్పురుషకర్మధారయబహువ్రీహిద్వంద్వముల కుదాహరణంబులు. ఆంధ్ర విభక్తి చిహ్నితముగాని సంస్కృతపదమునకుఁ దెనుఁగుపదముతోడ సమాసము గలుఁగ నవకా శము లేదు. ఈవిషయ మాయాతత్పురుషబహువ్రీహిద్వంద్వ సమాసవిధాయక సూత్రములంబట్టియే స్పష్టము. కావున ననేకాల్పశబ్దములు తెలుఁగువిభక్తినందనివి తమకుఁ బరమున నున్న మాఱు దండుపదములతో వికృతులతో సమసించుట దుష్టం బని గణింపనయ్యె. దుష్టము లీ రెండును కర్మధారయములు. 5 సూత్రము ననుసరించి ముగంతములై వీని పూర్వపదములు 'అనేకము అల్పము' అని మువర్ణకము నందియుండ వలెను. సంధి 32 ననుసరించి పుంపులు గలుఁగ 'అనేకపుమాఱులు - అల్పపుదండు' అని రూపములు గలుగనోపు. ప్రశ్నమోదాహరణమునందలి మువర్ణము గాక ముగాగమ మైనను దత్సమము 41 విధిచేఁ బుంపులు గలుగును. వికృతి యనుట ప్రాకృతసమ సంస్కృతభవప్రాకృతభవదేశ్యరూప మగు తెలుఁగుతో సమసింపకుండుటను సూచించుట

కని గ్రహించునది. అకారేకారోకారాంత సంస్కృతపదములమీఁదఁ దత్పురుషమున విభక్తి లోపించుటంజేసి యాంధ్రవిభక్తి చిహ్నితముగాని సంస్కృతపదములకు వికృతి పదములతోడ సమాసము గలిగినట్లు స్థూలదృష్టికిఁ దోఁచెడిఁ గాని యాస్థలములందు జనించిన తెలుఁగువిభక్తి సమాసమున లోపించుటంజేసి యట్లనుకొనుట భ్రాంతిమూలక మని గ్రహించునది. ('హంసనడలు హరిదీవెన శంభుకొడుకు' మొ.) ఇట్లు సంస్కృతాను సారి ప్రాచీనలాక్షణికమార్గము పట్టి సూరి సమాసములయొక్క దవాంతర భేదములయు స్థితిని దెనుఁగునను దోఁపఁజేసినను దత్పురుషములలో విభక్తిలోపముంగూర్చిన నొక్క షష్ఠీతత్పురుషమే భాసింపఁదగియుండుటచేతను, జేత తోడ వలనాదుల వర్ణకములకు నిత్యాలిగాగమములంగూర్చి లోపింపకుండఁజేయు ప్రయత్నమును యొక్క షష్ఠీతత్పురుషమే తెనుఁగునకు సహజమైన దని విశదపఱుపఁ గలిగియుండుటచేతను, షష్ఠీసమా సముదక్క నన్యములు కృత్రిమము లనుట తగును. ఇట్లే విశేషణమునకు మీఁది విశే ష్యముతోడి విశేషణసమాసమే తెనుఁగున సహజ మనియుఁ దక్కినవి కాల్పనికము లనియు ననఁదగు. ద్వంద్వబహువ్రీహులు కేవలము తెలుఁగు లక్షణమునే యందినవై యవాంతరదభేములం గానక యేకరూపముగ నుండుట గాననగు. ఏకశేషాదులు తెలుఁ గునఁ దోఁపవు. కాన నీ సమాసావాంతరభేదవిస్తృతివర్ణనము తెలుఁగున కసహజమైన దని తోఁచెడి.

ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబు నాఁబడు. ౪.

టీ. 'ఆ-ఈ-ఏ' అనునవి సర్వనామములు. వీనికి మూఁడిటికిఁ ద్రిక మని సంజ్ఞ. 'ఆ' అనునది తచ్ఛబ్దమునకైన తెలుఁగురూపము. 'ఈ' అనునది ఇదమదశ్శబ్దముల తెలుఁగురూపము. 'ఏ' అనునది. ఏతద్యచ్ఛబ్దముల తెలుఁగురూపము. 'ద్వికము-త్రికము-చతుష్కము - పంచకము - షట్కము' అను మొదలగువానియందలి కవర్ణము సమూ హార్థమునఁ గలిగినది. కానఁ ద్రిక మన మూఁడిటి మొత్త మని యర్థము తేలెడి. నాన్= అనన్; నాఁబడును = అనఁబడును. 'ఇదమదసేతద్యత్తచ్ఛబ్దాః' అను చింతామణినిబట్టి యచ్చులక్రమము ననుసరించి 'ఆ - ఈ - ఏ' అనువానిని బేర్కొని వ్యాకృతిమర్యాద ఙ్ఞుఁడై త్రిక మను సంగ్రహనామము నిడియుండ గుప్తార్థప్రకాశిక యిప్పట్టున సూరిపై హరికారికాచౌర్యము నారోపించుట విచార్యము. పాణినీయపాఠీణహరికారికాకర్తయే బాలవ్యాకరణసంస్కృతీకరణమున 'ఆ - ఈ - ఏ' అనువానికి మొదట గుణమును బిదప నయాదేశముం గూర్చి 'అయే' అని తమపాణినీయపాండిత్యప్రకర్షము బ్రకటించుచు మూల మిది యని భ్రమింపఁజేయ నిట్లనువదించి యుందు రనుట సాహసము గాఁజా లదు. 'అ-ఇ-ఉ' అను వీనిని 'అయవః' అను చింతామణియే శాస్త్రిగారి నీసందర్భమున 'ఆ-ఈ-ఏ' అనువానిని 'అయే' అని పేర్కొనునట్లు చేసియుండును.

కర్మధారయంబు త్రిక స్త్రీసమ ముగంత ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదం బయి యుండు. ౫౭.

ఆచందము-ఈచిందము-ఏచ్చందము; వాఁడిమాట - పోఁడిపాట; బెడిదపుటడిదము; మడిసెడుదడములు. ఈ నియమముచే బల్లిదుఁడు మల్లుఁడు - కావలుఁడు - రావణుఁడు - ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు.

టీ. 'ఆ-ఈ-ఏ' అను మూఁటికి త్రిక మని పే రని ముందె యుక్తము. ప్రథమైక వచనలోపమునందిన యాచ్ఛికశబ్దము స్త్రీసమ మని యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదాదిని నిరూపితము. తత్సమము 40 చే ముగాగమము నందు నవి ముగంతములు. క్రియ 44-45-46 చే సిద్ధించెడునవి ధాతుజవిశేషణములు. ఎడి ప్రభృతివర్ణకాంతము లేదును ధాతుజవిశేషణము లని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతు రను వివరణమును గాంచునది. కర్మధారయ మన విశేషణమునకు విశేష్యముతో నైన సమాస మని ముందె నిరూపితము. కాఁగాఁ గర్మధారయసమాసమున విశేషణభూతమైన పూర్వపదము త్రికరూపమునఁగాని స్త్రీసమరూపమునఁగాని ముగంతరూపమునఁగాని ధాతుజవిశేషణరూపమునఁగాని నిల్చియుండి తరువాతి విశేష్యముతో సమసించెడి నని సూత్రార్థము లభించెడి. 'ఆచందము' మొదలుకొని యున్న మూఁడుదాహరణములు త్రికపూర్వపదమున కుదాహరణములు. 'వాఁడిమాట - పోఁడిపాట' అను రెండును స్త్రీసమపూర్వపదమున కుదాహృతులు. 'బెడిదము+అడిదము= బెడిదపుటడిదము.' ఇది ముగంతపూర్వపదమున కుదాహృతము. సంధి 32-28 చేఁ బుంపులు టుగాగమమును నగుటను స్మరించునది. 'మడిసెడు దడములు':...ఇది ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదమున కుదాహరణము. మడియు=ఎడు+మడిసెడు. క్రియ 44 చే నెడు వర్ణకమును 54 చే యకారమునకు సకారమును నగుటను గమనించునది. కర్మధారయంబు త్రికస్త్రీసమముగంతధాతుజవిశేషణపూర్వపదం బయియుండునే గాని తద్భిన్న పూర్వపదం బయి యుండ దని సూత్రముబట్టి స్పష్ట మగుచుండుటం జేసి బల్లిదుఁడు మున్నగువానివంటి డుమంతములతోఁ గర్మధారయము గలుగ దనుట స్పష్ట మని యీ నియమముచే నను సూరి యీ క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. డుమంతము విశేషణ మయ్యుఁ బూర్వపదంబు గా దనియు వ్యస్తముగనే ప్రయుక్త మగు ననియు భావము. సూత్రము నుత్తరపదస్వరూపనియమము చేయమిని, ముగంతత తత్సమాచ్ఛికసాధారణ మగుటను, ధాతుజవిశేషణ మని సామాన్యముగ ననుటను, మిశ్రసమాసఘటన కర్మధారయమునను గల్గెడి నని విశదమగుచున్నది. తత్పురుషకర్మధారయద్విగువులు విశేషధర్మగతిని భేదించునవి గాని సామాన్యముగ నేకరూపములే యగుట నీమూఁడింటను మిశ్రసమాసము గలుగ నగు నని గ్రహించునది. సంధి 32 చేఁ గర్మధారయము ముపర్ణకపూర్వపదంబై

యుండదగుట స్పష్టపడుటంజేసియు, 41 తత్సమము సూత్రవివరణములంబట్టి కార్య ప్రాప్తిసందువిషయమున మువర్ణక ముగాగమముల కంతగ భేదము లేమింజేసియు, ముగంత పూర్వపదంబయియుండు నని స్పష్టపఱచెనే గాని మువర్ణక పూర్వపదంబయి యుండ దని మాత్రము గ్రహింపరాదు. అనఁగా ముగంత మనుమాట మువర్ణకమునకును నుప లక్షణ మని గ్రహింపవలె నని భావము. కాని కారకము 20 చే మువర్ణకాంతవిశేషణ ముల బహుత్వమున కేకత్వము గల్గనగుట మువర్ణకాంత మను టర్థము. ధాతుజవిశేషణ ములు స్త్రీ సమతుల్యములె కాని విశేషణత భాసింపఁజేయు నాయా ప్రత్యయములు సంస్కృతసమాచ్ఛికధాతు సాధారణములగుటను నా ప్రత్యయముల చేర్పునంజేసియే స్త్రీసమతౌల్య మాయావానికి సిద్ధించుటను, స్త్రీసమమునకంటె భిన్నముగ ధాతుజవిశేషణ ములు లెక్కింపఁబడె నని గ్రహింపవలెను. విశేషణవిశేష్యములకే కర్మధారయ మమరెడి ననియుఁ ద్రికస్త్రీసమ ముగంతధాతుజవిశేషణ రూపవిశేషణములే తరువాతి విశేష్య ముతో సమసించెడిఁ గాని యితరములు గా వనియు ఫలితము. వైలక్షణము ననుసరించి డుమంత (ఉత్తరపదము) స్త్రీ సమరూప (పూర్వోత్తరపదములు) సర్వనామములకుఁ గర్మధారయమునఁ బ్రవేశముగలుగు టప్రసక్తమగుటంజేసి త్రిలింగలక్షణశేషము కఱ చుగ సర్వనామముతోడఁ గర్మధారయము చూపట్టు దని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె ననఁదగు. విశేషణముల విభజించి విశేషించి వానిరూపు నీరీతిని సూరి చూపి సుబోధము చేసెనే గాని మూలము విశేషణరూపమును గ్రహించుభార మర్థవిచారణచేఁ బాఠకులే గ్రహింతు రని వదలి 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్రపదం కర్మధారయో భవతి' అని సూత్రించి కర్మధారయ సామాన్యముల నేకరువువేయక చిత్రమగు కర్మధారయభేద మును మాత్రము విశేషించి సుబోధము చేసినది.

వ్యాఖ్యాతలు 'ఆంధ్రష్షడ్వర్ణపర్యంతం పదం స్యాత్కర్మధారయే' లేదా 'ఆంధ్రశ్శ షడ్వర్ణపర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే' అను పరంపరాయాతమగు నొక కారికనాథర్వణమున దూర్పఁబడినదానిని నథర్వణకారికాస్థమె మూలస్థ పరిమితశబ్దమును వివరించుదానినిగ భ్రమించి 'వాఁడి మయూఖములు; వేఁడిపయోధారలు' మొదలగు కర్మధారయముల సాధించునదిగ మూలమున కర్థముచేసిరి. కాని 'కటికిచీఁకటి తిండికర ములు; వలపులయొకిమీనిసతి; ఓర్వఁజాలని వాఁడి మయూఖములు' అను మొదలగు ప్రయోగములు షడ్వర్ణపరిమితములు గామిని బై వ్యాఖ్యాతలయాశయ మసంగత మయ్యెడి. కొంద ఱాఱువర్ణము లనుదానికి ఖండాంధ్రపద మాఱువర్ణములకు మించనిదై యుండవలె నని యర్థము గాని సమాసమునందలి పదములనెల్లఁ గలిపి వర్ణాధిక్యమును శంకించి యసాధుత్వమును గల్పింపరా దనియుఁ 'గటికి - చీఁకటి - తిండి.' యనునవి మూఁడుపదము లనియు వాని మొత్త మాఱింటికి మించెను గాన నిందు దోషము లేద

నియు నొానేపద మాఱువర్ణములకు మించినది యట్లు సమసింప రాదనియు నండ్రు. కాని యొకే తెలుఁగుపద మాఱువర్ణములకు మించియున్నవి సాధారణముగ మృగ్యమగుటఁ బై విషయము నిరాధార మని యనక తీరదు. కాఁగా నెట్టి కర్మధారయమును బోధింప మూలము పై రీతిని యత్నించెనో కనుఁగొనవలసియున్నది. 'ద్వ్యేషు రాది చతుర్వర్ణ పర్యంత జననామసు, లోపస్స్యాత్ డ్వాది వర్ణానాం శబ్దే రాజాదికే పరే, క్వచిదత్వం క్వచిచ్చాత్వం క్వచిదిత్వం క్వచిత్స్వతా, క్వచిన్మత్వం యథాయోగమన్యచ్చ వ్యవహారతః.' అని యాథర్వణము మూలస్థమగు పరిమితశబ్దమును వివరించుటంబట్టి రామరాజు - కృష్ణరాయఁడు మొదలగు కర్మధారయముల సాధింప మూలసూత్ర మారబ్ధమయ్యెనని గ్రహింపవలసియున్నది. మఱియు నిది సామాన్య కర్మధారయ సమాసపరముగ భ్రమించుచు 'ఆంధ్రః' అను కారిక నాథర్వణస్థముగ నెన్నుచు సరస్వత్యాదులు మూలమున కర్థము వ్రాయుట యసంగత మనక తప్పదు. చింతామణి యాంధ్రవిభక్తి చిహ్నితములగు నాయావాని కాయాసమాసములు గల్గుటను సూచనామాత్రసారముగ నిరూపించియు 'సంస్కృతపదేన పరిమితమ్' అను కారిక రచించుటకు విభక్తిలోపాది కార్యవిశేషములు చూపట్టు నిట్టి కర్మధారయవిశేషమును బోధించుటే ఫలమగుట యొప్పెడి. (చూ. మదాంధ్ర గురువరుల చింతామణివిషయ పరిశోధనము. పేరా 56) కాని నిపుణముగఁ బరిశీలింప నన్నయ తాఁ బ్రయోగించిన 'కపిలకన్నులు - కపిలజడలు - కపిలగడ్డము.' అను మొదలగు నాంధ్రవిభక్తి చిహ్నితములు గాని శుద్ధ సంస్కృత పదములకుఁ దెలుఁగు పదములతోనైన కర్మధారయసమాసములను సంగ్రహించి సాధుత్వ మొసంగ నీ సూత్రము ప్రత్యేకించి యారంభించెనేమో యని యనుమానము గలిగెడి. 'స్వస్వవిభక్తివికారైః' అని తెలుఁగువిభక్త్యాదులు నందినవానికే సమాసయోగ్యత సామాన్యముగ శాసించుచు 'సంస్కృతవైకృతశబ్దైః' అను దానిచే మిశ్రసమాసస్వరూపమును 'కేవల వికృతిపదైః' అనుదానిచే నాచ్ఛిక సమాసస్వరూపమును విశదీకరించి తెలుఁగునఁ బొలిచెడు సమాసములఁ దెలిపి కృతార్థుఁడై యితరముల సమాసములఁ జోలికిఁ బోనివాఁడయ్యు నొక్క కర్మధారయరూపము నెఱింగింప నేల పాటువడెనో యని యరయు పక్షమున నాంధ్రవిభక్తి చిహ్నితము గాకయు సంస్కృతశబ్దము తెలుఁగుపదముతో విశేషణసమాసము నందఁదగునను విశేషమును బోధింపనే యనియుఁ గపిలకన్ను లిత్యాది రూపత్రయమునకుఁ దనచేఁ బ్రయోగింపఁబడినవానికిఁ దత్కాలశిష్టవ్యవహృతములై సార్థకములై యొప్పు మఱికొన్ని యట్టివానికి సాధుత్వమును సంపాదింపనే యనియు విశ్వసింపక తీరదు. (చూ. నారచించిన కఱకంఠాది శబ్దగ్రామ్యతావిచారము. త్రిలింగ. పుట 15 సం. శ్రీముఖాషాఢము. 3. సో—11. మం.) రామరాజువంటి కర్మధార

యముల నన్నయ యొచటను వాడకుండుటయు నిందులకుఁ బ్రమాణము కావున నేగతిని జూచినను నీ చిన్నయసూరి సూత్రమునకును మూలసూత్రమునకును కర్మధారయ నామ స్థితి తౌల్యమేగాని విషయైక్యము లేదనుట యయుక్తికము గాఁజాలదు. ఇట్లుండ బాల సరస్వత్యాదులవలెఁ గాక గుప్తార్థప్రకాశిక, మూలవివరణములఁ గర్మధారయపరముగ గ్రహించుటయు; కటికిచీఁకటి తిండికరము లను దాని షష్ఠీ తత్పురుషముగ నెన్నుటయు మూలవ్యాఖ్యాతృవిరుద్ధవిషయము లనుట సాహసోక్తి గాఁజాలదు.

స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహి చూపట్టెడు. ౬.

ముక్కంటి - వేగంటి - చలివెలుఁగు - వేవెలుఁగు - మోటబరి ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రాహ్యంబులు.

టీ. స్త్రీసమములతోఁ గూర్పఁబడినదే యొకానొక బహువ్రీహి యగపడెడి. ప్రథమైకవచనము లోపింప మిగిలిన యాచ్ఛికపదములకే బహువ్రీహి సను ప్రవేశము గలిగెడుఁ గాని ప్రథమైకవచనముతో నున్న యితరముల కిందుఁ బ్రవేశము లే దని తాత్పర్యము. బహువ్రీహి స్త్రీసమములకే యను సామాన్యోక్తిం జేసి పూర్వపరపదములు రెండును స్త్రీసమములే గావలె ననుట స్పష్టము. ముక్కంటి = త్రిలోచనుఁడు - శివుఁడు. మూఁడు+కన్ను:—ఇందుఁ గల రెండుపదములును స్త్రీసమము లగుట తెల్లము. 17 విధిచే మూఁడుశబ్దమునందలి డువర్ణమునకు లోపమును కన్నను దానియందలి కకారమునకు ద్విత్వమును 22 చే సమాసాంతకార్యము కన్నుశబ్దమునందలి 'ను' అనుదానికిని గలుగ ముక్కంటిరూపము సిద్ధించెడి. వేయి+కన్ను = వేగంటి - సహస్రాక్షుఁడు - ఇంద్రుఁడు. సమాసమున వేయిశబ్దము తుదివర్ణము లోపించుటయు 22 చే 'న్ను' అను దానికి సమాసాంతకార్యము 'ంటి' వర్ణము గలుగుటయు గమనించికొనునది. వేయిశబ్దము వేరూపము నందు నని సూరి చెప్పకున్నను నాచ్ఛికసమాసములలో వర్ణలోప వర్ణాగమ వర్ణ వ్యత్యయాదివికృతులు ప్రయోగదృష్ట మగుటను గ్రాహ్యము అని త్రిలింగలక్షణ శేషకర్త నిరూపించెను. (చూ. సమా. 36 సూ.) ఇందు 'వేయి - కన్ను' అను రెండును స్త్రీసమములగుటయు నీ రెండును నన్యపదార్థమును సహస్రాక్షుని బోధించుటచే బహువ్రీహి యగుటయు స్పష్టములు. 'చలివెలుఁగు = శీతకిరణుఁడు - చంద్రుఁడు. చలి+వెలుఁగు. ఇవి రెండును స్త్రీ సమములె. చల్లనికిరణములుగలవాఁ డని యర్థము. వే వెలుఁగు = సహస్రకిరణుఁడు - సూర్యుఁడు. వేయి+వెలుఁగు. ఇందు రెండును స్త్రీ సమములె. వేయికిరణములు గలవాఁ డని యర్థము: వేయిశబ్దము తుది యివర్ణము సమాసమున లోపించె. మోటబరి = బరువు మోసెడియెద్దు - మోటబరువుగలది యనుట. 'మోటు -

బరువు' బరువుశబ్దమునందలి వువర్ణకము లుప్తమై స్త్రీసమంబై బహువ్రీహిని బ్రవేశము నందె. కాన నీరెండును స్త్రీ సమములె. సమాసాంతకార్య మివర్ణము తుదిని గలిగి మోట బరి యయ్యె. మోటుశబ్దమునందలి టువర్ణము సమాసమున టివర్ణ మయ్యెను. లేదా మోట యను వ్యవహారసిద్ధశబ్దమనియేని యనఁదగును. ఈ మొదలగు కవి వ్యవహార ప్రసిద్ధములైన యాచ్ఛిక బహువ్రీహులను, వానికి సమాసమునఁ గలుగు సమాసాంత కార్యవర్ణలోపవర్ణవ్యత్యయ వర్ణాధిక్యాదులను గవి ప్రయోగానుసారముగ నెఱుంగుచు గ్రంథముల సంగ్రహింపవలయు నని యిత్యాదులను నీ క్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. స్త్రీ సమఘటితంబ యనుటంజేసి సాంస్కృతిక సాధ్యమిశ్రసమాసఘటన యిందుఁ గలుగ దనియు స్త్రీసమాచ్ఛికములకే బహువ్రీహి తెలుఁగునఁ గలుగు ననియు నీ నియమముచేతనే కలకఁతుఁ డనునది గ్రామ్య మయ్యె ననియు నెఱుంగునది.

ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వం బగు. ౭.

అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరుపల్లెలు - ఆలుమగలు. మగఁడును బిడ్డలును - పల్లమును గల్లెమును - ఇత్యాదులు సమసింప వని యీ నియమంబున నెఱుంగునది.

టీ. తఱచుగ స్త్రీసమంబుతోఁ గూడి యాచ్ఛికశబ్దము ద్వంద్వ సమాసం బగును. స్త్రీసమము తొలఁతను బిదప నాచ్ఛికశబ్దమును నిల్చియుండు నని భావము. ఇందు మొత్తముమీఁద నన్నియు నాచ్ఛికశబ్దములే యైయుండును గాని బహువ్రీహివలె నిందుఁ బూర్వపరపదములు రెండును స్త్రీసమములు గా నక్కఱ లే దనియుఁ బూర్వపదము మాత్రమే స్త్రీ సమమై విధిగనుండి పరపదమాచ్ఛికశబ్దము మాత్ర మైయున్నఁ జాలు ననియు గ్రహింపవలెను. దీన నిందును సాంస్కృతికసాధ్యమిశ్రఘటన పొసఁగ దనుట స్పష్టము. కేవలాచ్ఛికములకే ద్వంద్వ మని ఫలితము. ఆచ్ఛికోత్తరపదము డుమ్వాద్యంత మైయుండిన నుండ నగుట బహువ్రీహికంటె నిందు విశేష మని గ్రహించునది. 'అన్నదమ్ములు'-ఇం దన్న యను స్త్రీసమముతోడఁ దమ్ముఁ డను నాచ్ఛికశబ్దము ద్వంద్వ మయ్యె. తల్లిదండ్రులు:—ఇందుఁ దల్లి యను స్త్రీసమముతోడఁ దండ్రి యను నాచ్ఛికశబ్దము ద్వంద్వంబయ్యె. రెండును స్త్రీసమములు గారాదనునియమము ద్వంద్వమున లేమింజేసి సాధువయ్యె. ఇట్లే 'ఊరు+పల్లె; ఆలు+మగఁడు' అనునవి ద్వంద్వము లగుటను గమనించునది. రెండుపదార్థములను బోధించు రెండుపదము లేకపద మైనవి గానఁ దుదిని బహువచనప్రత్యయము గల్గె నని గ్రహించునది. ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడ నని ద్వంద్వమునందలి తొలిపదము స్త్రీసమం బై యుండవలె నని శాసించుటంజేసి స్త్రీసమము—

మగఁడు-బిడ్డఁడు-బిడ్డలు-పల్లము-గళ్లము మొదలగు శబ్దములు ద్వంద్వమునఁ బూర్వపదంబులై సమసింపవని మగఁడిత్యాది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఇట్టివి యుత్తరపదంబులుగఁజేసి ద్వంద్వము గూర్చిన గూర్పనగుం గాని వీనిని మొదట నిడి ద్వంద్వసమాసఘటనచేయ రా దని భావము. ఇట్టివానిని ద్వంద్వసమాసార్థము వచ్చునట్లు కూర్పవలసివచ్చిన సముచ్చయ ముశబ్దముం జేర్చి వ్యవహరింపవలసినదే యని గ్రహించునది. ఇట్లే స్త్రీసమములయ్యును రెంటికి మించునపుడు సముచ్చయ ముశబ్దముం జేర్చి వ్యస్తముగ వ్యవహరింపవలసినదే గాని బహుపదద్వంద్వము గూర్ప వలనుపడ దని ప్రయోగసరణినిఁబట్టియుఁ దెలుఁగుబాస స్వభావమునుబట్టియుఁ దోఁచెడి. స్త్రీసమవ్యవహార మీద్వంద్వసందర్భమున నామవాచకములకేగాక కృదంతభావార్థకక్త్వార్థకాద్యాచ్ఛికములకును జెల్లు నని గ్రహింపవలసియున్నది. లేనిచో ప్రౌఢవ్యాకర్త చెప్పినభావద్వంద్వాదులపట్టుల నీలక్షణము పట్టకపోవలసివచ్చును. (కూడు గుడ్డ. ఓగాములు మొ. చూ. ప్రౌఢవ్యా. సమాస. 30-31 సూ. లు.) మఱియుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'ఒకానొకచో ద్వంద్వమునందుఁ బూర్వపదంబు క్లీబసమం బగును. అగుచో నా మువర్ణకమునకు లోపంబగు. అందచందములు. వెచ్చసచ్చములు. ఒకానొకచో ద్వంద్వము మిశ్రంబును నందలి పూర్వపదంబు క్లీబసమంబును గానంబడియెడి. అవసరమక్కఱలు.' అని యీబాలవ్యాకరణద్వంద్వలక్షణమును సోదాహరణముగ సవరించుచు ద్వంద్వమున మువర్ణకాంతమును బూర్వపదమగుటను మిశ్రమగుటను శాసించుట నరయునది. ఒక్క 'అవసరమక్కఱలు' అనుప్రయోగము దప్ప, మిశ్రమగుట కొండుప్రయోగము గనప్పట్టదు. అందచందము లిత్యాదులందుఁ బూర్వపదము మువర్ణకాంతమె గాని సమాసమున నది లుప్తమగుటం జేసి ప్రథమైకవచనలోపమునందినపదము పూర్వపదమగు ననుద్వంద్వలక్షణమున కం దవ్యాప్తి లేదనవచ్చును. ఏవిధినేని బూర్వపదప్రథమైకవచనలోపము నిత్యముగ నగునెడల నది ద్వంద్వమునఁ దొలిపదము గావచ్చు నని ప్రౌఢవ్యాకర్త చెప్పినదానింబట్టి గ్రహింపనగును.

సర్వాశబ్దంబులు సంబంధంబునందుం దచ్ఛబ్దంబుతోడ సమసించు. ౮.

నావాఁడు - నాయది - ఇంటివాఁడు - ఇంటిది-రామునివాఁడు - రామునిది.

టీ. 'ది స్యాత్సంబంధార్థే సర్వస్మాత్' అనునది మూలము. 'సంస్కృతప్రాకృతసమములు భవములు దేశ్యములు' అను వివక్ష లేక యెల్ల తెలుఁగుశబ్దములకును సంబంధార్థమును వివక్షించునపుడు తచ్ఛబ్దముతోడ సమాసము గలుగును. సంబంధించెడు

తచ్ఛబ్దవాచ్యము మహత్తగునెడల 'వాఁడు-వారు' అనియు, సమమహత్తగునెడల 'అది-అవి' అనియుఁ బ్రయోగింపఁబడి వానితోఁ బూర్వపదము సమసించు నని గ్రహింపవలెను. ఈసూత్రముచే సమసించిన యడియవులయత్తులకే సంధి 45 సూత్రము బహుళముగ లోపమును విధించెడి. సంబంధార్థవివక్ష నామవాచకములకే పొసఁగెడిఁ గాన వాని మీఁదనే తచ్ఛబ్దము తోఁచెడి. దీని తరువాతిసూత్రము ననుసరించి 'వచ్చునది-వచ్చెడిది' మొదలగు విశేషణములమీఁదనైన తచ్ఛబ్దముతోడి రూపములు గాని సంబంధార్థమునఁ గల్గిన తచ్ఛబ్దముతోడి రూపములుఁ గావు. కావుననే వానికి సూరి సంధి 45 విధిచేఁ గాక యందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి లోపతదభావములఁ గూర్చుట జరిగె నని గ్రహించునది. నావాఁడు:—నాయొక్క+వాఁడు: సంబంధార్థకము యొక్క యని కారకము 15 సూత్రవివరణములంబట్టి స్పష్టము. ఇచట నాయొక్క యను సంబంధార్థమున నా యనునది వాఁ డను తచ్ఛబ్దమహదేకవచపముతోడ సమసించెను. 25 చే సమాసమగుట యొక్కకు లోపంబు. నాయది:—నాయొక్క+అది. ఇచట సంబంధమున నా యనున దవి యను సమమహత్తచ్ఛబ్దైకవచనముతోడ నీవిధిచే సమసించె ననియుఁ, 25 చే యొక్కకు లోపము గల్గె ననియు, సంధిలేమి యడాగమము గల్గె ననియు గ్రహించునది. సంధి 45 చే సంధి గలిగినచో నాది యనియు రూపాంతర మేర్పడును. అది యను తచ్ఛబ్దము సమసించె నని స్పష్టపఱుప సంధిరానిరూపమె యిం దుదాహృతము. ఇట్లే 'ఇంటియొక్క+వాఁడు-ఇంటియొక్క+అది' అనునవి 'ఇంటివాఁడు - ఇంటిది' యని యగుటను గమనించునది. ఇకారముమీఁది యదియవులయత్తులు వృత్తిని లోపించుటయే శ్రావ్య మను సంశము సూచింప నింటి దని యుదాహృతము. 'రామునియొక్క-వాఁడు-రామునియొక్క-యది' అను పట్టుల నిట్లే 'రామునివాఁడు - రామునిది' యగుటను గమనించునది. నామవాచకములెల్ల సంబంధమునఁ దచ్ఛబ్దముతో సమసించు నని సూచింపను, సమాసమున యొక్కకే గాని నిగాగమమునకు లోపము గలుగ దని తెలుపను బైరూపము లుదాహృతము లయ్యె నని యెన్నునది. రాముని దనునపు డకార లోపము సంధి 45 చే గల్గుటను స్మరించునది. నిత్యముగ సంబంధార్థమున ని ట్లెల్ల వానికిఁ దచ్ఛబ్దముతోడి సమాసమును సూత్రింపకున్న వ్యస్తమున 'వాఁడు నాయొక్క-అది నాయొక్క-అది యింటియొక్క-వాఁడు రామునియొక్క' అను మొదలగు ప్రయోగములు దుర్వారములు గావలసివచ్చును. మఱియు 'నాయొక్క-వాఁడు నాయొక్క-యది-ఇంటియొక్క-యది' మొదలగు యొక్క తోడి ప్రయోగములును సంభవించెడి. కాన యొక్కతోఁ బ్రయోగమును సర్వథా నిర్మూలింప నీసూత్రము ముఖ్యముగ నారబ్ధమయ్యె నని గ్రహింపఁదగును.

మూలము 'ది స్యాత్సంబంధార్థే' అని 'రాజుది-బంటుది' అనునట్టి రూపములను మాత్రము సాధించి కృతార్థమయ్యె. మఱియు 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అను సంధిసూత్రముచే నొకశబ్దమునకంటెఁ దచ్ఛబ్దము పరమగు ననియు నా తచ్ఛబ్ద మకారాది యైనచో (అది-అవి) నాయకారమునకు లోపము గలుగు ననియు శాసించుటను గమనింప 'సంబంధార్థమునఁ దప్పఁ దచ్ఛబ్దము పర మగుట నేశబ్దమునకును గుదురమింజేసి సంబంధమునఁ దచ్ఛబ్దముతోడి సమాసము శబ్దముల కంగీకృత మనియే తెలంపవచ్చును. కాఁగా 'ది స్యాత్సంబంధార్థే' అనుసూత్ర మేల యని శంక కలుగ నగును. కాని దిస్యాత్తనుసూత్రము 'అది రాజుయొక్క-లేక, బంటుయొక్కయది' యని వ్యస్తముగఁ బ్రయోగించుటను వారింపను, 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అనునది సమాసవిషయ మని సూచింపను సార్థమయ్యె నని యంగీకరించుచు వ్యస్తమునను సమాసమునను యొక్క ప్రత్యయప్రయోగమును నిర్మూలించె నని గ్రహింపఁదగును. కాని 'అవి నావి-లేక, అవి నాయొక్క' మొదలగు రూపములందు వివర్ణమును మూలము శాసింపకపోవుటంబట్టి యాస్థలములను మూలము ననుసరించి లుప్తాకారతచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్తమైనవాని క్రిందనే సాధింపవలసి యుండుటం బట్టి యొకచో నొకరీతిగను వే ఱొకచో వేఱొకరీతిగను రూపముల సాధించుటకంటె నెల్లస్థలములందును సంబంధమునఁ దచ్ఛబ్దముతోడి సమాస మంగీకరించినచోఁ బ్రక్రియ యేకరీతిగనుండు నని తలంచి కావలయు సూరి 'దిస్యాత్తను సూత్రము ననుసరించి ది-విధానము చేయక యంతటను సంబంధమునఁ దచ్ఛబ్దముతోడి సమాసమునే శాసించె నని తోఁచెడిని. లేదా 'కష్యంతేఽదిస్యాత్సంబంధార్థే' అని పూర్వసూత్రాంత్యమున నకారము సంధిచే మఱుఁగుపడినట్లు భావించి సంబంధార్థమున నది యగు నని యంగీకరించి యది యనునది తచ్ఛబ్దరూపము గాన నయ్యది తచ్ఛబ్దమున కుపలక్షణముగ నెంచి సంబంధమునఁ దచ్ఛబ్దముతోడి సమాసమును సూత్రించెనో యనియు నూహింప నగు. దీన 'ఏకత్వే చ బహుత్వే చ సంబంధే దివివర్ణకౌ, తయోరమాదౌ సేమాత్ర ఉదతోః ప్రాయశోఽత్ర ఇత్' అని యథర్వణుఁడు వివర్ణకమును బహుత్వమున విధించి మూలమును బూరించు ప్రక్రియను సూరి గమనింప లే దని నిశ్శంకముగఁ జెప్పనొప్పును.

ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్ఛబ్దం బనుప్రయుక్తం బగు. ౫.

వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది - రానివాఁడు - రానియది.

టీ. క్రియ 44-45-46-47 సూత్రములచే ధాతుజవిశేషణరూపములు గలుగు నని ముందే నిరూపితము. వానిమీఁదఁ బ్రథమాద్యంతతచ్ఛబ్దరూపములు విశేష్యాను

రూపముగఁ జేరుట ప్రయోగదృష్టము. సాధారణముగఁ దెలుఁగున విశేషణము లవిభక్తికములయ్యు సంస్కృతభాషాపద్ధతి ననుసరించి విశేష్యలింగవిభక్తివచనంబులు విశేషణమున కగుట యేర్పడెను. ఇట్లగుట సుబంతవిశేషణములకే గాని ధాతుజవిశేషణములకుఁ గానరాదు. అయినను వానికిఁగూడ సుబంతవిశేషణములకు వలె సుబ్విభక్తులను జేర్పఁ దలంచినయెడల సుబంతవిశేషణములకువలె సాక్షాత్తుగాఁ గాక ధాతుజవిశేషణముల మీఁదఁ దచ్ఛబ్దరూపముం జేర్చి విశేష్యానురూపముగ దానికి విభక్తులం గూర్చి వ్యవహరింపవలె నని సూత్రాభిప్రాయము. (వచ్చినవాఁడు-రానివాఁడు. వచ్చినవానిని-రానివానిని ఇను.) వచ్చినవాఁడు:—క్రియ 46 చే నవర్ణకము గలిగి సిద్ధించిన ధాతుజవిశేషణము. దీనికి విభక్తి వివక్షింపఁ దచ్ఛబ్ద మహదేకవచన మనుప్రయుక్తమయ్యె. 'వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ' డని కవి ప్రయోగము. విశేష్యానుసారముగ విశేషణమునకుఁ దచ్ఛబ్దరూపము లనుప్రయుక్త మగుటను గమనించునది. విశేష్యము మహదమహదేకవచన బహువచనాంతమైనఁ దచ్ఛబ్దమును నట్లేయై విశేషణమున కనుప్రయుక్త మగు నని భావము. వచ్చినది:—ఇచట వచ్చినయను క్రియాజన్యవిశేషణమున కది యను నమహత్తచ్ఛబ్దైకవచన రూప మనుప్రయుక్తమయ్యె. రానివాఁడు:—క్రియ 48 చే నిషేధవర్ణకము గలిగి నట్టియుఁ గ్రియ 91 చే రాదేశము నందినట్టియు రూపము. దానికి వాఁ డనున దీ సూత్రముచే ననుప్రయుక్తమయ్యె. రానిది యనునద మహత్తచ్ఛబ్దైకవచన మనుప్రయుక్తమైనరూపము. విభక్తి వివక్షింపనిపక్షమున 'వచ్చినఫల్గునుఁడు - రానిరాముఁడు-అగుకార్యము-కానికార్యము' అనురీతి నుండు నని గ్రహించునది. 4 సూత్రము ననుసరించి కర్మధారయము ధాతుజవిశేషణపూర్వం బయి యుండనగు నని స్పష్టపడుటం జేసి సూరి యీ సూత్రోదాహరణములను దచ్ఛబ్దముతోడి కర్మధారయములుగ నెన్నక యనుప్రయుక్త తచ్ఛబ్దముతోడి రూపములుగ శాసించుటకు యుక్తి యగపడకున్నది. వచ్చిన యనిన నేమర్థమో వచ్చినవాఁ డనిన నదే యర్థ మగుటం జేసియు, వచ్చినవానిచేత రఘువర్యునిచేత నను మున్నగువాని ననుసరించి ధాతుజవిశేషణముల మీఁద నైన తచ్ఛబ్ద రూపములు విశేష్యానురూపముగ సుబ్విభక్తుల నందుటం జేసియుఁ గావలయు నిట్లు శాసించె నని తోఁచెడి. ధాతుజవిశేషణము = క్రియవలనఁ గలిగిన విశేషణరూపము.

ఎల్లయెడల ధాతుజవిశేషణంబుల కట్టి యనుపదంబు విభాష ననుప్రయుక్తం బగు. ౧౦.

వచ్చినట్టిరాముఁడు - వచ్చినరాముఁడు - వచ్చినట్టివాఁడు వచ్చినవాఁడు.

టీ. ఎల్లచోటుల క్రియాజన్యవిశేషములమీఁద వికల్పముగ అట్టి యనుపద మనుప్రయుక్త మగు. అనుప్రయుక్త మన ననుసరించి ప్రయోగింపఁబడుట. వెంబడిని దవిలించుట. అట్టి యన నటువంటి యని యర్థము. 'అట్టి-ఇట్టి-ఎట్టి' అనువానికిఁ బ్రయోగము ప్రసిద్ధ మగుటఁ బదవ్యవహార మొనర్చె. ఇవియు విశేషణార్థకములే యగుట విశేష్యములకు ముందె ప్రయుక్తము లగును. వీనిలో నట్టి యనునది మాత్రమే విశేషణములమీఁద ననుప్రయుక్త మగు. ఇది విశేషణముమీఁద ననుప్రయుక్తమై విశేషణత్వమును వెల్లడించును. వచ్చినట్టిరాముఁడు:—వచ్చిన యనునది క్రియాజన్యవిశేషణము. దాని కట్టిపద మనుప్రయుక్తమగుటచేఁ బైప్రయోగ మేర్పడెను. అత్తునకు సంధి బహుళము. సంధి రానిపక్షమున 'వచ్చినయట్టి' యనియు నుండనోపును. మహత్తు నను విశేషణమైనను నట్టి యనుప్రయుక్త మగునపుడు క్రియాజన్యవిశేషణమునకు మార్పు గలుగ దని సూచింప వచ్చినట్టి రాముఁ డని యుదాహృతము. అట్టి యనుప్రయుక్తము గానియెడల వచ్చినరాముఁ డనియే యుండును. పక్షమున 9 చేఁ దచ్ఛబ్దము వలసినఁ గలుగ నగును. విశేషణత్వము బాగుగ వెల్లడించుటే వీని ప్రయోజన మగుటను నివి యనుప్రయుక్తములు గాకున్నను విశేషణతకు భంగము లేకుండుటను నివి వికల్పానుప్రయుక్తము లయ్యె నని గ్రహించునది. వచ్చునట్టివాఁడు:—క్రియ 45 చే సిద్ధమైన 'వచ్చు' అను తద్ధర్మార్థకవిశేషణమున కట్టిపద మీవిధిచే ననుప్రయుక్తమై పైరూప మేర్పడెను. పూర్వవిధిచే నట్టిమీఁద వాఁడు గలిగె. వచ్చు+అట్టి = వచ్చునట్టి. సంధి 33 చే నుగాగమ మగుటను స్మరించునది. అట్టి యనుప్రయుక్తము గాకున్నను 9 చేఁ దచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్తము గా నగును గాన వచ్చువాఁ డగును. అదియుఁ గాకున్న వచ్చు రాముఁ డనురీతి నుండఁదగును. వచ్చునది - వచ్చునట్టిది వచ్చునట్టివి మొదలగు రూపములు గ్రాహ్యములు. అట్టిమీఁదనుగూడఁ దచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్త మగుట వచ్చునట్టి వాఁ డను నుదాహరణముచే సూచిత మయ్యె నని గ్రహించునది. అనఁగా నట్టిచేరినను ధాతుజవిశేషణత చెడక బలపడుటంజేసి యట్టిమీఁదఁ గూడఁ బూర్వవిధిచేఁ దచ్ఛబ్దము గలుగవచ్చు నని తాత్పర్యము. ఇది మిగిలిన ఇట్టి-ఎట్టి-యనువానిమీఁదఁ దచ్ఛబ్దము గలుగనగుట కుపలక్షణము. 'అట్టి-ఇట్టి-ఎట్టి' యనువానికంటెఁ బరమునఁ దచ్ఛబ్ద వాకారము దోఁచుచో దానికి లోపము గల్గి 'అట్టివాఁడు=అట్టిఁడు-ఎట్టివాఁడు=ఎట్టిఁడు-ఇట్టివాఁడు = ఇట్టిఁడు' అనురూపములు గలుగు నని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యీసందర్భమును బూరించుటను గమనించునది. ఈవిశేషణత్రయముమీఁద సమాసవశమున వాఁడు శబ్దము తోఁచె ననియేని యామూఁడును విశేషణము లగుట వానికిఁ బరమున వాఁడు శబ్దము విశేష్యరూపమున నిల్చె ననియేని భావింప నగు. సామాన్యవిశేషణములమీఁదఁ

దచ్ఛబ్దముగాని యట్టిగాని యనుప్రయుక్త మగుట బాలవ్యాకర్త చెప్పకున్నను నాంధ్ర భాషలో సామాన్యముగ విశేషణములమీఁదఁగూడ ధాతుజవిశేషణరూపములు చేరి విశేషణత్వమును బలపఱచుటయే సహజ మగుటం జేసియు విశేషణముమీఁదఁ దచ్ఛబ్ద విశేష్యరూపములు చేరుట సాధారణ మగుటం జేసియు విశేషణమాత్రము మీఁదఁ దచ్ఛబ్ద సంగతి యవిరుద్ధ మని గ్రహింపవలసి యుండుటచేఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త తచ్ఛబ్దాను ప్రయోగమును సిద్ధముగనే విశ్వసించి పైరీతిని బూరించె నని గ్రహించునది. త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త స్వాతంత్రము లగు నట్టిత్రయముమీఁదనే వాకారాలోపమును సూత్రించి యుదాహరించుటం జేసి యనుప్రయుక్త మగు నట్టిమీఁద వాకారలోప మశాస్త్రీయ మయ్యెడిఁ గాన వచ్చునట్టిఁడు - వచ్చునెట్టిఁడు - రానట్టిఁడు మొదలగునవి గలుగ వని తోఁచెడి. మఱియు ధాతుజవిశేషణములు తథార్థకావ్యముతోడఁ గర్మధారయ మగునను విశేషముంగూడఁ ద్రిలింగలక్షణశేషము ననుసరించి గ్రహించునది. (చదువు నట్లు) అట్లనుసదాగతి యని విశేష్యార్థకతగలిగి యుండుటచే నట్లు చెప్పుట యవిరుద్ధంబు. ఈపక్షమున వ్యస్త మన్నను క్షతి యగపడదు. 9-11 సూత్రములు వ్యస్తవిషయకము లగుట స్పష్టము. కాని ప్రౌఢవ్యాకర్తచే సంస్కృతవ్యాకర్తృమతము ననుసరించి యట్లను మొదలగు నివార్థకముల కాయానామములతో సమాస మంగీకృత మగుటయె సమాసవ్యవహారమునకుఁ గత మనఁదగు. చూ. ప్రౌ. సమా. సూ. 38-43.

యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబుల కుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు దుగాగమంబు విభాష నగు. ౧౧.

నీదుకరుణ - నీకరుణ. నాదునేరిమి - నానేరిమి. తనదురూపు - తనరూపు.

టీ. యుష్మదర్థకము=నీ. అస్మదర్థకము = నా. ఆత్మార్థకము = తన. ఈమూఁటికి బరమున నేదే నొకపద మున్న 'దుక్' అనునాగమము గలుగును. 'నీ - నా - తన' అను నాకారములో నుండుట షష్ఠీసమాసమునకె సంభవించెడిఁ గాన నుత్తరపదము విశేష్య మగుట స్పష్టము. కావున షష్ఠీసమాసమున యుష్మదస్మదాత్మార్థకములకు దుగాగమము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము తేలెడి. ఉత్తర పూర్వపద వివక్షం జేసి యీ విధిసమాసవిషయ మని స్పష్టమయ్యెడి. నీదుకరుణ:—ఇట యుష్మదర్థకమగు నీ యను దానికిఁ గరుణ యను నుత్తరపదము పరముగాఁగ దుగాగమము గల్గి పై ప్రయోగ మేర్పడెను. దుగాగమము రానిపక్షమున నీకరుణ యని యుండును. సమాసమున విభక్తి లోపము. ఇట్లే తక్కిన రెం డుదాహరణములును దుగాగమము గలుగుటను గలుగమిని

నేర్పడుట నూహించికొనునది. ఇది షష్ఠీసమాసముననే సంభవించున దగుటంజేసి 'నీనా' అనువానితోఁబాటుగఁ దాననురూపము నిల్వ దనియు దుగాగమప్రాప్తియోగ్యమగునది తన యనునదే యనియు గ్రహించునది. 'యుష్మదస్మదాత్మభ్యః ద్వితివర్ణకః' అను చింతామణి సూత్రము మూలము. 'నావి-నీవి-తనవి' అను రూపములు ౮ విధిచేనైనఁ దచ్ఛబ్దముతోడి సమాసములుగను సంధి ౪౫ చే అకారలోపము బొందినవిగను సూరి శాసించుట పరయునది. కాన నీవి గుఱ్ఱములు - నావి యేనుఁగులు - తనవి రథములను మున్నగు రూపములను సూరిమతమున సాధువులే యని గ్రహించునది. ౮ విధిని సంధి ౪౫ విధిని ననుసరించి తచ్ఛబ్దేతరమగు శబ్దము పరమగునపుడే యీ దుగాగమం బని గ్రహింపవలెను. అందు నజాదిశబ్దము పరమైన సాధారణముగ సమాసవిభక్తికి లోపము గలిగి నీయాజ్ఞ యనురీతిని, వ్యావృత్త్యముగ షష్ఠీసమాసమున దుగాగమోకారముమీఁద నుగాగమము గల్గి నీదు నాజ్ఞ యను రీతిని, గాలఁదిగ ౮ విధి ననుసరించియు సంధి ౪౫ ననుసరించియు నీయదియాజ్ఞ నీదియాజ్ఞ యనురీతిని, బ్రయోగము లగుటను గమనించికొనునది. చింతామణి సమాసగతషష్ఠ్యంతమునకు ద్వితీయాతౌల్యము 'షష్ఠీ భవేద్ద్వితీయాతుల్యా' అను విధిచే శాసించెడి. యుష్మదస్మదాత్మార్థకములకు ద్వితీయాతౌల్యము గలిగెనేని నీదుకరుణేత్యాదిరూపములు గలుగ నవకాశము లేమిఁజేసియు దక్కినవానికి ద్వితీయాతౌల్యము గలిగెనేని సామాసిక ద్రుతలోపవిధిచే ద్వితీయాంత ద్రుతము లోపించి రామునికరుణేత్యాదులు సిద్ధింప నవకాశ ముండుటంజేసియు ద్వితీయాతౌల్యము యుష్మదస్మదాత్మార్థములకు షష్ఠీసమాసమున వారింప యుష్మదస్మదాత్మార్థములకు దుగాగమమును బ్రత్యేకించి విధించె నని గ్రహించుట యుచిత మని తోఁచెడి. మూలమును మూలము ననుసరించి బాలవ్యాకర్తయు యుష్మదస్మదాత్మార్థకముల కని సామాన్యముగ ననుటంజేసి వాని కేకత్వ బహుత్వముల రెంటను దుగాగమ మీ విధిచేఁ గలుగనగు ననియు దాన నేకత్వమున-'నీదుకరుణ-నాదుకరుణ-తనదుకరుణ' అను ప్రయోగములు గలిగినట్లే 'మీదుకరుణ-మాదుకరుణ-తమదుకరుణ' అను రీతి రూపములును గలుగు ననియుఁ బ్రయోగదృష్టిని గ్రహించుట యుచితము. 'దుక్' అనునది కిత్తు గానఁ బ్రకృతి కంతాగమముగ నగు నని గ్రహించునది. యుష్మదస్మదాత్మార్థకములు= యుష్మదస్మదాత్మన్ శబ్దముల యర్థముగలవి.

గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్మధారయంబునందు నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౨.

నల్లనిగుఱ్ఱము-నల్లగుఱ్ఱము. నల్ల-తెల్ల-పచ్చ-ఎఱ్ఱ-చామ తియ్య-కమ్మ-పుల్ల-విన్న-తిన్న-అల్ల-ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

టీ. గుణవాచకములగు నల్ల మొదలగు శబ్దములకుఁ గర్మధారయసమాసమున బహుళముగ నిగాగమ మగును. సూరి నిర్వచింపకున్నను నుదాహరణసమూహమునుబట్టి యదంతగుణవాచకముల కని గ్రహింపవలసియున్నది. నల్లనిగుఱ్ఱము:—నలుపు గుణము గాన నల్లయనది గుణవాచకము. నల్లనైన యని యర్థము గాన విశేషణమును స్త్రీపశు మును నగుటఁ గర్మధారయం బయ్యెడి. ఇది గుఱ్ఱ మను నుత్తరపదముతో సమసించు చున్నది గాన నిగాగమ మీవిధిచే గలుగ నల్లనిగుఱ్ఱ మని యగును. 'నిక్' అనునది కిత్తు గాన గుణవాచకమున కది యంతాగమముగ నగును. నిగాగమము కలుగకున్ననల్ల గుఱ్ఱ మని యగును. ఇట్లే నిగాగమ తదభావముల రూపద్వయ మూహించుకొనుచుఁ దక్కిన యుదాహరణముల గమనించునది. పూర్వప్రపూర్వసూత్రములందువలె విభాష ననక యిందు బహుళమనుటంజేసి యీనిగాగమము చిక్క - చక్క ల్మున్నగు గుణవాచకములకంటె నిత్యముగ నగుటయుఁ, జిన్న - పెద్ద-దొడ్డ మొదలగువానికంటెఁ బ్రాప్తింప కుండుటయుఁ, గొన్ని యుదంతగుణవాచకములమీఁద నిగాగమముతోఁబాటుగఁ బ్రకృతితుదియుత్వమున కత్వము సిద్ధించుటయు, ఫలములని ప్రయోగదృష్టిని గ్రహింపఁ దగును. 'నివర్ణకస్స్యాద్బహుళమదంతాద్గుణవాచకాత్' అని యథర్వణుఁ డీ నిగాగమ మదంతగుణవాచకములకే యగుటను శాసించినాఁడు. సూరి యయ్యథర్వణోక్తినే గ్రహించి యిట్లు సూత్రించి యుదాహరించి యుండనోపును. దీన వెలిదమ్మి వెలి తామరేత్యాదులందు నిగాగమాభావము సాధువయ్యెడి. నిగాగమమునందెడు గుణ వాచకముల కగుసమాసములు కర్మధారయములుగాక కర్మధారయాభాసము లని 'స్యాత్కర్మధారయాభాసః కర్తృత్వే కారకాశ్రితః' అని యథర్వణుఁడు పేర్కొనుటను గమనించునది. విశేషణవిశేష్యభావము తోఁచుటంజేసి సూరి కేవలము కర్మధారయము లనియే వీనిని వ్యవహరించెను. 'గుణవాచకంబుల కొన్నింటి నిగాగమమునకుం బరుషంబులు పరంబగునపుడు బిందువగు' అని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త బిందువును నివర్ణకమునకు విధించి 'చక్కంబెట్టు' 'కమ్మందేనె' మొదలగు రూపముల సాధించి యీసూత్రము మును బూరించుట నరయునది. ఉక్తవిశిష్టముగామి ద్రుతలక్షణ మిందుఁ బట్టమి నిట్లు చెప్పవలసివచ్చె నని ముందె ద్రుతలక్షణ టీకాసందర్భమున నుక్తము. ఇట్లు నివర్ణకమునకు బిందువగుటఁ గ్వాచిత్కము నవ్యము ననక తీరదు. మఱియు చింతామణి ననుసరించి నకారమాత్రము ద్రుతమగుం గాని బిందువు నివర్ణమున కగుటయు నవిరుద్ధంబు. మఱియు ధ్వన్యనుకరణశబ్దములు కొన్నింటికిఁ గర్మధారయమున నిగాగమ మగు నని త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త శాసించి 'ఱళఱళని తరణిమెఱుఁగులు-గనగనని నిప్పులు-నిగనిగని కుందన పుందగడు' అను మొదలగు ప్రయోగములఁజూపి యీసందర్భమును బూరించుట నరయు

నది ఇంతియగాక 'గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణం బగుచో నొక్కెడ సవర్ణకంబునకు బిందువు గానంబడియెడి' అని చక్కంగ నని యుదాహరించి విశేషముం జూపుటను గమనించునది. గుణవచనంబు లగు నల్లాదులకు నవర్ణకము తద్ధిత 6 చే నగు.

ద్విరుక్తంబగుహల్లు పరంబగునపు డాచ్ఛికం బగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వం బగు. ౧౩.

టీ. ద్విరుక్త మన రెండుమాఱులు పలుకఁబడునది. ఒక హల్లును రెండుమాఱులు పలుకుట యట్టిదానిని మఱియొక హల్లును క్రిందఁ గూర్చుటచే జరుగునదిగాన ద్విరుక్త శబ్ద మేహల్లున కాహల్లుతోడి కలయికనే బోధించునదై సార్థక మయ్యెడి. హ్రస్వదీర్ఘ ప్లుతభేద మచ్చునకె యగుటచే స్వతంత్రాచ్చునకును గాదులయందలి యచ్చునకును నీవిధి యగు నని యెంచునది. ఇది సమాసపరిచ్ఛేదమునందలిది గాన సమాసవిషయముగ నెంచి యితరమగుచోటుల వర్తింప దని శంకింపనగును గాని ప్రకీర్ణము 6 సూత్రము నందలి యుదాహృతుల విషయమునను దీనిని వర్తింపఁజేయవలసియున్నదిగాన సమాస మన నఖండపదమగుట నీవిధిని సమాసాసమాసాఖండపదవిషయముగ నెంచుటయే యర్హ మని తోఁచెడి. క్రియ 61 చే నగు హ్రస్వవిధానము మధ్యమబహువచనప్రత్యయమగు డుజ్వర్ణకము పరముగా సార్థకమగుటను, నచ్చో ద్విరుక్తము పరముగామి నీవిధి వర్తింప మిని మాముడి మువర్ణకమున కగునపుడును డుజ్వర్ణకముతోఁబాటుగ నొక్క సంజ్ఞకు సంబంధించిన విషయ మగుట హ్రస్వము విధింపఁబడియె నన నవకాశముండుటను, నందు హ్రస్వము తొలుతను బిదప మాముడి యగుటను, నది కేవలక్రియారూప మగు నఖండ పదములకు సంబంధించినదే యనవలసి యుండుటను దీనిచే నది గతార్థము గాఁజాల దని యెఱుంగునది. కాఁగా నీవిధి సమాసములందును క్రియేతరాఖండపదములందును ద్విరుక్తమున కవ్యవహితపూర్వమున నున్నదానికి హ్రస్వమును విధించున దని ఫలితము గ్రహింపనగును. ద్విరుక్తమున కనుటఁజేసి యేహల్లున కాహల్లుతోడి కలయిక చూపట్టు చోటులందలి యాచ్ఛికదీర్ఘములకే యీహ్రస్వము గలుగు ననుటయుఁ బదాది నిట్లు సహజముగ ద్విరుక్తమగుహల్లు గలుగుటఁ బొసఁగమి 'నీవిధానమునకు వ్యాకృతిచే నగు ద్విరుక్తములకుఁ బూర్వమున నున్న దీర్ఘములే విషయములుఁగాని సహజసంయోగపూర్వములు గా వనుటయుం స్పష్టము.

త్రికంబుమీఁదియసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౪.

అక్కన్య - ఆకన్య. ఇక్కాలము - ఈకాలము. ఎల్లోకము -

ఏలోకము. అయ్యశ్వము - ఆయశ్వము. బాహుళకముచే సూక్ష్మ రేఫంబునకు ద్విత్వంబు గలుగదు. ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏషండము - ఆసుకృతి - ఆహాయము.

టీ. 'ఆ - ఈ - ఏ' అను మూఁడును త్రికము నాఁబడు నని ముందె యుక్తము. సంయుక్త మన నొకహల్లు దానికంటె నితరమగుహల్లుతోఁ గూడుట. పూర్వసూత్రమున ద్విరుక్తము నెంచి హ్రస్వవిధాన మొనర్చుటంజేసి యిట నసంయుక్తదళమునకు హలంతరయోగము లేని హల్లే యర్థమగుటయు దీన సంయుక్తద్విరుక్తపదము లన్వర్థము లనుటయుఁ దెల్లంబె. సజాతీయవిజాతీయములతోఁ గలియని స్వతంత్రహల్లున కని భావము. ద్విత్వ మను సామాన్యోక్తింజేసి యేహల్లున కాహల్లుతోడి ద్విత్వమే యగును. ఆహల్లునకు ద్విత్వమగు నన నది రెండగు నని భావము. కాఁగా 'ఆ-ఈ-ఏ' అనువానికంటెఁ బరమున నున్న ద్విత్వరహితమైన హల్లునకే ద్విత్వము బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము తేలెడి. అక్కన్య:—ఆ+కన్య: త్రికపూర్వపదం బగుటఁ గర్మధారయము. ఈసూత్రముచే నాకారమునకంటెఁ బరమైన యసంయుక్తహల్లునకుఁ గకారమునకు ద్విత్వము. ఆ+క్కన్య, పూర్వసూత్రముచే ద్విరుక్తమగు హల్లు 'క్క' అనునది పరమగుచుండ నాచ్ఛికదీర్ఘమున కాకారమునకు హ్రస్వము - అక్కన్య. ఈవిధిచే ద్విత్వము గలుగకున్నఁ బూర్వసూత్రముచే హ్రస్వమును గలుగ నవకాశము లేమి ద్విత్వము రానిపక్షమున 'ఆకన్య' అనియే యుండును. ద్విత్వ మీవిధిచేఁ గల్గినపక్షమున మాత్రము హ్రస్వ మాచ్ఛికదీర్ఘమునకు నిత్య మనుట మఱువరాదు. ఇట్లే 'ఈ+కాలము-ఈ+క్కాలము-ఇక్కాలము - ఈకాలము; ఏ+లోకము-ఏ+ల్లోకము-ఎల్లోకము-ఏలోకము' అనువాని ప్రక్రియను గమనించునది. ఆ+అశ్వము. సంధి 3 చే యడాగమము. ఆ+యశ్వము, ఇపుడు త్రికమునకంటెఁ బరమున నసంయుక్తహల్లగపడెనుగాన నీవిధిచే ద్విత్వమును బూర్వసూత్రముచే హ్రస్వమును గలుగ నయ్యశ్వ మని యగును. ద్విత్వము గలుగకున్న నాయశ్వ మనియే యుండును. త్రికముమీఁది యజాదిపదమునచ్చునకైన యడాగమమునకును నీద్విత్వవిధి గలుగనగుట గమనించునది. సంధివశమునసైన యడాగమయకారమునకే యిట్లు ద్విత్వ మగు నని యహోబలుఁ డనుట విచార్యము. 'ఇదమద సేతద్యత్తచ్ఛబ్దాళ్ళబ్దాంతరాన్వయే బహుళం, హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘాద్ది ర్వత్వముపర్యక్షరస్య జనయంతి' అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సందర్భము ననుసరించి పూర్వసూత్రమును నీసూత్రమును విరచితము లయ్యె. మూలమునందువలెఁ గాక యిందు బహుళపదమును విలువుటను సూత్రము సామాన్యముగఁ ద్రికముమీఁది యెల్లహల్లులకు ద్విత్వము విధించు

చున్నను 'శషసహర' అను నేను వర్ణములకు మాత్రము ద్విత్వము గలుగకుండుటయే ప్రయోజన మనియు దాన నేమండమిత్యాద్యుదాహరణత్రయమునఁ ద్రికముమీఁది 'ష-స-హ' అను వర్ణములకు ద్విత్వము గలుగలే దనియు ద్విత్వమే గలుగనపుడు హ్రస్వము తలంపనే యవకాశము లే దనియు 'బాహుళకముచే' నను సూరి యాక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. 'శషసహ' అను నాల్గువర్ణము లూష్మ లనంబడును. తాపము గల్గునపు డుస్సు రని యచురీతి నియ్యవి యుచ్చరింపఁబడుటంజేసి యూష్మము లయ్యె నని గ్రహించునది. 'ఊష్మరేఫాన్వినా ద్విత్వమయుక్తస్య హలో మతం, ఋకారం చ విముచ్యాస్యాత్ప్రాణానాం ద్విత్వసంగతిః.' అని మూలమును బూరించు నాధర్వణమును గమనించియే సూరి బాహుళకముచే నను నీవివరణమును సూత్రమున ససంయుక్తదళమును నెలకొల్పె ననుట స్పష్టము. ఆ+ప్రమద=అప్ప్రమద; ఆ+శ్వ్రకులసితప్రకాశుఁ = అశ్వ్రకులసితప్రకాశుఁ; ఈ+ప్రభావము = ఇప్ప్రభావము మొదలగు ద్వ్యర్థికావ్యప్రయోగములందు సంయుక్తము తొలిదానికిని ద్విత్వము త్రికముమీఁద నగపడెడి. సామాన్యముగ నూష్మరేఫములకు ద్విత్వము గలుగ దని బహుళగ్రహణఫలము నభివర్ణించెను గాని వర్గద్వితీయములకును జతుర్థములకును సాధారణముగ ద్విత్వరాహిత్యమే శ్రావ్యమై గనుపట్టుటంజేసి వలసినయెడల నదియు బహుళఫలముక్రిందనే యాదరించుట తగును. 'ఆ+కడ; ఈ+కడ' అనువానికి ద్విత్వహ్రస్వములచే 'అక్కడ - ఇక్కడ - ఎక్కడ' అను రూపములు గలిగెడి. కాని 'ఆడ-ఈడ-ఏడ' అను ప్రయోగదృష్టము లగునవిగూడ నిక్కడేత్యాదులనుండియే సమాసమున నైన కవర్ణలోపమున నేర్పడినవిగ నెంచుట యస్వరసముగాదు. వర్ణలోపమునకు (చూడు. ప్రౌఢసమాస. 36.)

కృతహ్రస్వం బగు త్రికంబుమీఁది చోటుశబ్దంబు నోత్వంబున కత్వహ్రస్వంబులు విభాష నగు. ౧౫.

అచ్చోటు - అచ్చుటు-అచ్చొటు. ఇచ్చోటు - ఇచ్చుటు-ఇచ్చొటు. ఎచ్చోటు-ఎచ్చుటు-ఎచ్చొటు. వీని ద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగ లోపం బగు. అచటు-అచోటు, ఇచటు-ఇచోటు, ఎచటు - ఎచ్చొటు. ముచ్చోటులు-ముచ్చుటులు-ముచ్చొటులు-అను రూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

టీ. మీఁది హల్లునకు ద్విత్వముఁగూర్చి కృతహ్రస్వములైన 'అ-ఇ-ఎ' అను వానికిఁ బరమున నున్న చోటుశబ్దము సంబంధమైన యోకారమున కత్వమును హ్రస్వ

మును బర్యాయమున వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. హ్రస్వము ప్రపూర్వవిధిచే నగును. ద్విత్వము పూర్వవిధిప్రాప్తము. అచ్చోటు:—అ+చోటు:—14 చేఁ జోటు శబ్దాది చకారమునకు ద్విత్వము. 13 చే నాకారమునకు హ్రస్వము. అచ్చొటు. పిదపఁ గృతహ్రస్వమైన త్రికసంజ్ఞకాకారముమీఁద నున్నట్టి చోటుశబ్దము సంబంధమైన యోకారమున కత్వ మీవిధిచేఁ గలుగ 'అచ్చటు' అనియుఁ బక్షమున హ్రస్వము గలుగ 'అచ్చొటు' అనియు రూపము లేర్పడును. అత్వ హ్రస్వములు రెండును గలుగకున్న 'అచ్చోటు' అని ద్విత్వహ్రస్వములచే రూప మేర్పడును. ద్విత్వహ్రస్వములును గలుగకున్న 'ఆచోటు' అనియే యుండును. ఇట్లే కృతహ్రస్వములగు ఈ - ఏ అనువానిమీఁది చోటుశబ్దమునకును గార్యముల గమనించి రూపముల నూహించికొనునది. వక్ష్యమాణ విధి యనఁ బ్రకీర్ణపరిచ్ఛేదమునందలి 8-దవ సూత్రము. పాక్షిక మన వికల్పము. 'అక్కటాదుల జడ్డకు లోపంబు విభాష' ననువిధిచే సద్విత్వములైన చకారములలో నొకదాని కనఁ గ్రిందుదానికి లోపము గలుగుచుగానఁ ద్రికంబుమీఁది సద్విత్వములును గృతాత్వహ్రస్వములును నగు చోటుశబ్దరూపములే యేకచకారము లగు నని గ్రహించునది. అత్వహ్రస్వములం జెందిన చోటుశబ్దము క్రింద చకారమునకే యీపాక్షికలోపము గలుగుంగాని 'అచ్చొటు-ఇచ్చొటు-ఎచ్చొటు' మొదలగువానికి అచోటిత్యాదులు గలుగ వని భావము. కాన వీనిద్విత్వంబున కన నీవిధిచే నత్వహ్రస్వములం జెందినవాని ద్విత్వంబునకే యని యర్థ మని గ్రహించునది. చోటుశబ్దము నోకారము వికృతి నందినపుడే జడ్డకు లోపం బగు ననియు నద్దానికి వికృతి లేకున్నను జోటుశబ్దము టకారము 16 చే లుప్తమైనను జడ్డకు లోపము లే దనియు నెఱుంగునది. త్రికముమీఁదఁ జోటు శబ్దము వికృతినందక జడ్డకు గోల్పోయిన, ద్విత్వము పరముగా హ్రస్వముచు విధించు సూత్రమునకు సార్థక్యము చెడును. త్రికముమీఁది చోటుశబ్దమునకే గాక మూఁడు శబ్దముతోడఁ గర్మధారయసమాసము నందినట్టియు 17 విధిచే డువర్ణలోపద్విత్వములు గల్గినట్టియు ముచ్చోటు లను రూపమునకును చోటుశబ్దమునందలి నీవిధిచే నత్వహ్రస్వములు గలుగుట ప్రయోగములం దగపడు నని ముచ్చోటులను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఓత్వమున కత్వమాదేశమైన ముచ్చటు లనియు హ్రస్వమైన ముచ్చొటు లనియు రూపము లేర్పడు నని తాత్పర్యము. 'ముచ్చటులు-ముచ్చొటులు' ప్రయోగంబునఁ గానంబడు ననుటం జేసి త్రికముమీఁదను మూఁడుశబ్దము పిదపనే యత్వహ్రస్వ యే సంభవించు ననియు నందును ముచ్చోటు లనురూపమున నత్వహ్రస్వములేగాని సూత్రమున ప్రయోగదృష్టము గా దనియు సూరి యభిప్రాయమైనట్లు గ్రహించునది. విల్పుటకు సత ముశబ్దముమీఁది చోటుశబ్దమునకు ద్విత్వము గల్గుటకును మూఁడునందలి

ఘువర్ణకలోపము గలుగుటకును 17 విధి యుండుటంజేసి యత్వహ్రస్వములు గలుగుటకు మాత్రము ప్రయోగములే శరణ్యము లని యెఱుంగునది.

ఉత్తరపదం బగు చోటశబ్దము టాక్షరమునకు లోపంబు విభాష నగు. ౧౬.

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబు గావున దానియంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశ మయిన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించు నని యర్థము. అచ్చో నున్నాఁడు-అచ్చోట నున్నాఁడు. ఒకచో నుండె-ఒకచోట నుండె.

టీ. చోటుశబ్ద ముత్తరపదము గాఁగల సమాసములందు సప్తమిసైన యౌపవిభక్తికాత్వాదేశమున నదంతమైన తుదిటకారములు వికల్పముగ లోపించు నని సూత్రార్థము. చోటుశబ్దమునందు 'టు' వర్ణముగలదుగాని టవర్ణముగలదా యని పాఠకులు సందేహింతు రేమో యని యెంచి గ్రంథకర్త చోటుశబ్ద మౌపవిభక్తిక మగుట సప్తమిని ఆచ్ఛికము 38 చే నాదేశమైన యత్వముచే నదంతమగు ననియు దాన టాక్షర మని చెప్పవలసివచ్చె ననియు నట్లు చెప్పక టకారమున కని సామాన్యముగ నన్న నౌపవిభక్తికాత్వము విడిచి కేవల హల్మాత్రమునకేని లేక యౌపవిభక్తికాత్వము జేయక ముందె టవర్ణమునకేని లోపమును జేయుట కవకాశము తోఁచెడిఁ గాన నట్టియవకాశము గలుగఁజేయకుండుట కిట్లు చెప్పవలసివచ్చెననియు నిట్లు చెప్పుటంజేసి యౌపవిభక్తికాత్వము గల్గినపిదపనే యయ్యత్వముతోడి టవర్ణమునకె లోపము గల్గు ననియు సుబోధముసేయఁ జోటుశబ్ద మను నీక్రిందివివరణము వ్రాసె నని గ్రహింపఁదగును. ఔపవిభక్తికములకత్వము 38 ఆచ్ఛికముచే నొక్క సప్తమియందేగాక తృతీయయందును గలుగుచుండ సప్తమ్యాదేశమైన యకారంబుతోడ నని యొక్క సప్తమినే యెత్తి వ్రాయుటకును, తృతీయయందత్వముతోడి టకారలోపముమాట తలంపకుండుటకును గతమేమై యుండునో యని యరసినచో స్థూలదృష్టికిఁ దృతీయయం దత్వముతోడి టవర్ణలోప మనభిమత మగుట నట్లనక సప్తమినే యెత్తి వ్రాసె నని సమాధానము తోఁపవచ్చును. కాని సూక్ష్మదృష్టినరసిన నిట్టి యుదంతములకుఁ గొన్నింటికి సప్తమిని మాత్రమే యత్వముగల్గుట ప్రయోగసిద్ధ మగుటను దృతీయయం దప్రసిద్ధ మగుటను నిట్లు సప్తమి ననియె గ్రంథకర్త వ్రాయవలసివచ్చె ననియు, 'అచ్చోటన్-లేక అచ్చోన్' 'ఒకచోన్' అను తృతీయార్థక ప్రయోగము లదృష్టము లగుట నట్లు తృతీయాసప్తమ్యాదేశ మని వ్రాయలేకపోయె ననియు, నుదంతానుదంత సామాన్యముగ నౌపవిభక్తికములకెల్ల వైకల్పికముగ నత్వము నాదేశించినవాఁ డగుటంజేసి తృతీయాత్వయుత టవర్ణముమాట యిటుఁ దలఁపకుండుట

విచార్య మనియుఁ దోఁపకపోదు. (చూ. అచ్చికము. 38 టీక మూలమతము) అచ్ఛోటన్:—అ+చోటు+అందు 14-15 లచే ద్విత్వహ్రస్వములు. అచ్ఛోటునందు. అచ్చిక 38 చే నత్వము. 'అచ్ఛోటు+అన్=అచ్ఛోటన్.' దీనిచే టవర్ణలోపము, అచ్ఛోన్. ఇట్లే చోటుశబ్ద ముత్తరపదముగాఁగల సమాసములందును దక్కిన యుదాహరణములందును టవర్ణలోపము నూహించుకొనునది. ఉత్తరపదంబగు చోటుశబ్దము టాక్షరమనుటంజేసి సమాసముననేగాని వ్యస్తమున నీవిధి గలుగ దని గ్రహింపవలసియున్నది.

సమానాధికరణం బగునుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడు శబ్దము డువర్ణంబునకు లోపంబును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. ౧౭.

మూఁడు జగములు-ముజ్జగములు-మూఁడు లోకములు-ముల్లోకములు.

టీ. ఏకాధికరణం బగు నుత్తరపదము పరమగునపుడు మూఁడు శబ్దసంబంధమైన డువర్ణమునకు లోపంబును మిగిలిన మూకారముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వమును నగును. సమానాధికరణం బన నేకాశ్రయంబు విశేషణవిశేష్యభావ మని 3 సూత్రవ్యాఖ్యలో నుక్తము. 'మూఁడు జగములు' అను నుదాహరణమున మూఁడు శబ్దవాచ్యమగు త్రిత్వమునకును జగద్ధర్మమగు జగత్వమునకును జగములే యాశ్రయములు గాన నిట సామానాధికరణ్యంబు గల దని యెఱుంగునది. సమానాధికరణం బనుటంజేసి విశేషణమైన మూఁడు శబ్దముతోడి కర్మధారయములందే యీవిధి యనియు నితర నామములతోడ నైనసమాసముల నీవిధి గలుగ దనియుం గ్రహించునది. సమానాధికరణం బనక యుత్తరపదం బనిన కర్మధారయేతరములందును నీవిధి గలుగు నని సూరి యనుమానించి యుండు నని భావము. మూఁడు+జగములు:—ఇట సమానాధికరణం బగు నుత్తరపదము జగము లనునది. ఇది పరముగా మూఁడుశబ్దము సంబంధమైన డువర్ణము లోపించె. మూ+జగములు. పిదప లుప్తశేష మగు 'మూ' అనుదానికిఁ బరమున నున్న జకారమునకు ద్విత్వము-మూ+జ్జగములు. తరువాత 13 చే ద్విరుక్తంబగు హల్లు 'జ్జ' అనునది పరముగా నాచ్ఛికశబ్దదీర్ఘమునకు మూవర్ణముమీఁది యూకారమునకు హ్రస్వము-ముజ్జగములు. డువర్ణము ముందున్న యనునాసికోచ్చారణమునకు గుర్తైన యర్ధబిందు నాశ్రయము లేమినిగాని, తనకు నిలువ నవకాశమొసంగు పరుషసరళముల యభావముచేఁగాని లోపించె నని గ్రహింపవలయును. పద్విత్వమగు 'జ్జ' అనునది సరళమైనను నది సంస్కృతసమశబ్దసంబంధి యగుటంజేసియుం పద్విత్వపరుషసరళములకు ముందు బిందువు తెలుఁగునఁ దోఁపమిని నిలువఁజాల

దని యెంచునది. ఇట్లే 'మూఁడు+లోకములు; మూ+లోకములు; మూ+ల్లోకములు; ముల్లోకములు;' అనుదాని ప్రక్రియను గమనించునది.

కొన్నియెడల వవర్ణంబు పరంబగునపుడు పూర్వపదాంత్య డకారమునకు నకారం బగు నను త్రిలింగలక్షణశేషముచేఁ గొన్నిస్థలముల మూఁడుశబ్ద డకారము నకారమై మూన్నాళ్లు మొదలగురూపము లేర్పడుటయును ముయ్యేడిత్యాదులందు హ్రస్వద్విత్వములు నిత్యముగ నగుటయును నరయునది. కొన్ని బాలవ్యాకరణప్రతులలో డుజ్వర్ణ మున కని పాఠ మగపడెడి. కాని త్రిలింగలక్షణశేషము ముందుచెప్పినరీతిని డకారమున కని యనుటను, మూఁటి నను మున్నగు డువర్ణమున కౌపవిభక్తికాదేశమైన, టివర్ణముతోడిరూపము లగపడుటను, డీసిని డుజ్వర్ణ మని ప్రథమైకవచనప్రత్యయమువలె జేత్తుగా వ్యవహరింప నాధారములు లేమిని, నిది స్త్రీసమశబ్దము గాన నది శబ్దసహజ డువర్ణ మని స్పష్టమగుచుండుటను, సూరి డీనిని నిపతించియే సాధించుటను, నాశ్రయములేమి నరసున్న లుప్తమయ్యె ననుట కవకాశముండుటను, డువర్ణ మనుటయే యుచిత మనియు నరసున్న లోపింప దని భ్రమించిగాని డువర్ణము ముందున్న యర్ధబిందువును గాంచిగాని డుజ్వర్ణ మని సానునాసికముగ నేవో దిద్దియుందు రనియుఁ జెప్పనొప్పును. హరికారికాకర్త యిట్టి బాలవ్యాకరణస్థ మగు డుజ్వర్ణమగు నపపాఠముం బట్టియే భ్రమించి 'ఉత్తరస్మిన్సమానాధికరణేతు పరేదుజః, మూఁడు శబ్దస్యలోపస్స్యాత్ద్విత్వం తథోపరి' అని సూత్రించుట జరిగె ననుట పునరుక్తము. డవర్ణ మనక డువర్ణమనుటచే నుకారముతోడి డువర్ణలోప మభిప్రేత మనియు లేకున్న నుకారము శేషించి యపరూపము గలుగ నగు ననియు గ్రహించునది.

ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగా నగు మిశ్రంబునకుఁ గాదు. ౧౮.

ముచ్చిచ్చు - ముక్కారు-ముప్పాతిక-ముత్రోవ - ముప్పిఘములు.

టీ. సంఖ్యాపూర్వమగు కర్మధారయమే ద్విగువు నాఁబడు నని ముందె నిరూపితము. రెండు మొదలగుసంఖ్యలు బహుత్వబోధకము లగుటంజేసి వానితోడ సమసించిననామవాచకములు బహుత్వబోధకములగుటను దాన బహువచనము నందినవియుఁగావలెను. కానఁ దఱచుగ ద్విగుసమాసమున నుత్తరపద మేకవచనాంతమే యగు నని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె. 'త్రిలోకీ' అను మొదలగు సంస్కృతద్విగువుల ననుసరించి యీరూపు తెలుఁగు ద్విగువులకును గలిగె ననవచ్చును. కర్మధారయలక్షణమునఁ బూర్వపద మిట్టిదై యుండవలె నను నియమము గానవచ్చునుగాని యుత్తరపదనియమము గానరామి నుత్తరపదము సంస్కృతసమమై మిశ్రసమాసము గలుగనగు నని స్పష్టపడుటచే నట్టి మిశ్రద్విగువులందు

మాత్ర ముత్తరపదమున నేకత్వము గలుగ దని శాసించుట యావశ్యకమయ్యె. దీనిచే మహాదర్థమును నుత్తరపదముగా నుండఁదగుటచేతనే త్రిలింగలక్షణశేషము ద్విగువు మహాదర్థఘటిత మదృష్ట మని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె. మూఁడు+చిచ్చులు:—17 చే డువర్ణలోపము, మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వమును నగు. 13 చే 'మూ' అనుదానికి హ్రస్వము. 'మూ+చిచ్చు:—మూ+చ్చిచ్చులు; ముచ్చిచ్చులు.' ఈవిధిచే నేకవచనాదేశము. ముచ్చిచ్చు. చిచ్చను నాచ్ఛికశబ్ద ముదంతస్త్రీసమముగానఁ బ్రథమైకవచనలోపము. ఇట్లే 'మూఁడు+కారులు; మూ+కారులు; మూ+క్కారులు; ము+క్కారులు; ముక్కారు. మూఁడు+పాతికలు; మూ+పాతికలు; మూ+ప్పాతికలు; ము+ప్పాతికలు; ముప్పాతిక. మూఁడు+త్రోవలు; మూ+త్రోవలు; మూ+త్త్రోవలు; ము+త్త్రోవలు; ముత్త్రోవ' అను వానిప్రక్రియ తెలియంగునది. మూఁడు+విధములు:— ఇందు విధ మనునది సంస్కృతసమము గాన నిది మిశ్రద్విగువు. కావున దీని కేకవచనము గాదు. అట్లగుట డువర్ణలోపమును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వమును హ్రస్వమును మాత్రము గలిగి ముివ్విధము లని బహువచనమునే గల్గియుండు. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యొక్కొకచో ద్విగువు మిశ్రం బేకవచనాంతంబును నగు నని శాసించి 'నల్దిక్కు; ముల్లోకము; ముమ్మూహూర్తము' అని లక్ష్యములఁ జూపి యీబాలవ్యాకరణసూత్రమును సవరించుట నరయునది. 'ద్విగోరమిశ్రతాయాం తు ప్రాయ ఏకత్వమిష్యతే, మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యాదన్యత్రాపి క్వచిద్భవేత్'. అను నాథర్వణము పైబాలవ్యాకృతిసందర్భమునకు మూల మనుట స్పష్టము.

కొండొకచో సమాసంబులందు నామ్వాది కనుమ్వాదుల మువర్ణంబులు పఞ్పవర్ణంబు లగు. ౧౯.

నాఁపచేను-పాఁపతేఁడు. కనుపపులు, జనుపనార. నాము పాము - ప్రేము - వేము - అమ్ము - ఎమ్ము ఇవి నామ్వాదులు. కనుము-ఇనుము - ఉడుము - ఎనుము - జనుము - మినుము ఇత్యాదులు కనుమ్వాదులు.

టీ. ఒకానొకచో సమాసములందు మువర్ణాంతములగు నాము మొదలగు శబ్దములయు గనుము మొదలగుశబ్దములయు మువర్ణములకుఁ గ్రమముగఁ బఞ్వర్ణమును పవర్ణమును నాదేశ మగు నని సూత్రార్థము. నాము మొదలగువాని మువర్ణము పఞ్వర్ణముగను గనుము మున్నగువాని మువర్ణము పవర్ణముగను మాఱు నని భావము. కొండొకచో ననుటంజేసి మువర్ణాంతములకెల్లఁగాని; నీక్రిందివానికిఁగాని; సమాసములం దీవిధి నియతము గా దనియు సమాసములం దనుటంజేసి తత్పురుషకర్మధారయములు సాధారణముగ గ్రాహ్యములు లనియు గ్రహింపఁ దగును. ప్రయోగదృష్టి నీవిధికిఁ బ్రసక్తి నూహింపవలె వను

నంశమును దెలుప 'కొండొక-సమాసములందు' అను పదములు ప్రయుక్తము లనుట యుచితము. 'నాఁపచేను:—నాము+చేను.' ఇందుఁ దొలిపదముతుది మువర్ణమునకుఁ బజ్వర్ణమీవిధిచే నగు. తత్సమము 19 చే నది బిందుపూర్వమగు. దీర్ఘము మీఁదగాన నాపవర్ణమర్ధబిందుపూర్వమగు. 'నాఁప+చేను=నాఁపచేను. పాఁపజేఁడు:—పాము+జేఁడు.' ఈ సూత్రముచేఁ దొలిపదము తుదిమువర్ణము పజ్‌వర్ణమగుచు. 'పాఁప+జేఁడు = పాఁపజేఁడు' ఇట్లే 'కసుము+పులు; జనుము+నార' అను నుదాహరణములందుఁ దొలిపదము మువర్ణములు పవర్ణములగుటచే 'కసుపపులు; జనుపనార' అను రూపము లగుట నూహించికొనునది. నామ్వాదుల మువర్ణమునకు పజ్‌వర్ణమును, గసుమ్వాదుల మువర్ణమునకు పవర్ణమును నగు ననియు, పజ్‌వర్ణమునందలి జత్వము బింద్వర్థ మనియు ఫలితమును గ్రహించునది. మువర్ణము లనుటచే నుత్వవిశిష్టమవర్ణముల కత్వవిశిష్టపజ్వర్ణ లాదేశము లగు నని గ్రహించునది. ఈరీతినే నామ్వాదులలోని 'ప్రేఁపకట్టు-వేఁపచెట్టు-అంపశయ్య; ఎంపకైదువు;' అను శబ్దములకు సమాసముల నగు రూపముల నూహించునది. ఈరీతిగనే కసుమ్వాదులందలి 'ఇసుపగుండు; ఉడుపతోలు; ఎనుపగొడ్డు; మినుపచేను;' అను శబ్దములకు సమాసముల నేర్పడురూపముల గమనించికొనునది. అంపశయ్యేత్యాదులందలి మువర్ణము ప్రథమహ్రస్వముమీఁది దగుటచే నద్దాని కగుపజ్వర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందువే యగు నని గ్రహించునది. (చూ. సంధి. 22 సూ.) 'అమ్ము-ఎమ్ము' అనునట్టి పజ్‌వర్ణార్థములకు వానితుది నున్న 'మ్ము' అనుదానియందలి మామడి ప్రకీర్ణ 8 చే లోపించు ననియుఁ బిదప మిగిలిన ముకారమునకు పజ్‌వర్ణమగు ననియు గ్రహింపఁదగు. లేదా మువర్ణము 'మ్ము' అనుదానికిని నుపలక్షణ మనియైన గ్రహింపవలెను. ప్రాతిపదికములను మువర్ణాంతములు గానివానినిగఁ జూపుట పొసఁగమిని నివి సహజ మువర్ణము లగుటను మువర్ణకమున కనక మువర్ణమున కని వ్యవహరించె నని తోఁచెడి.

నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౨౦.

నిక్కల - కవ్వడి - పువ్విలుకాఁడు ఇత్యాదులు.

టీ. నిక్కల మొదలగు సమాసములందగు వర్ణలోపవర్ణద్విత్వాదులు ప్రయోగముల ననుసరించియే గ్రహింపవలెనుగాని యొక నియమముచేఁ దెలుప నలవిగా దని సూత్రార్థము. 'నిక్కము+కల=నిక్కల; కవ+వడి = కవ్వడి; పువ్వు+విల్లు+కాఁడు = పువ్విలుకాఁడు.' ప్రథమోదాహరణము కర్మధారయము. ఇందుఁ దొలిపద మాద్యక్షరశేషమై తరువాతిపదము నాదిమహల్లునకు ద్విత్వము గల్గుట చూపట్టు. లేదా తొలిపదమునందలి మువర్ణము సమాసమున లోపింపఁ బూర్వపరములఁ దుల్య

హల్స్థితి యగుటంజేసియు, మొదటిపదముతుది. ననఁగా నుత్తరపదాద్యక్షరమునకుఁ బూర్వమున సద్విత్వవర్ణము తొలిపదము నాద్యక్షరమునకు గురుత్వముం గూర్చుచు నుండియుండుటంజేసియు నుత్తరపదాద్యక్షరము వ్యవహితోచ్చారణమున లుప్తమయ్యె ననియేని సంభావింపనగును. కవ్వడి - బహువ్రీహి. జంట (చేతులు) వడి గలవాఁడు. ఇచటఁగూడఁ దుదిని దద్ధిత 11 సూ. చేఁ గాప్రత్యయమై సమాసమున లుప్తమయ్యె నండ్రు. కాని యాచ్ఛికబహువ్రీహిగ నెంచి పూర్వోదాహరణమందువలెనే సమాన హల్లుల పూర్వపరస్థితి యగుటంజేసి యవ్యవహితోచ్చారణమునఁ బూర్వపదాంత్య వకారముమీఁది యచ్చు లోపించి ద్విత్వవకారరూప మేర్పడెననుట సయుక్తిక మని తోఁచెడి. 'పువ్విలుకాఁడు; పువ్వు+విల్లు=కర్మధారయము.' పిదపఁ దద్ధిత 11 సూ. చేఁ గాప్రత్యయము. ప్రకీర్ణము 7 చే విల్లు 'విలు' అని యగు. ఇటఁగూడఁ దొలిపద మాద్యక్షరశేషమై పరహల్లునకు ద్విత్వము గలుగుటఁ బైరూప మేర్పడె నని తలంతురుగాని తుల్యహల్స్థితిపూర్వపరములఁ గలుగుటంజేసియుఁ, దొలిపదము తుదిహల్లు సద్విత్వమై తనకుఁ బూర్వమున నున్నదానికి గురుత్వముం గూర్చుచుండుటంజేసియుఁ, దరువాతిపదము వివర్ణమై యవ్యవహితోచ్చారణమునఁ బూర్వవర్ణముతోఁ గలిసె ననియు, మూఁడు వకారము లేర్పడ నందొకటి యుచ్చారణసాదృశ్యమునఁ దొలఁగె ననియు గ్రహింపఁదగును. సంధి ప్రాఁతాదిశాస్త్రము కేవల కర్మధారయపరమగుటను నందును దుల్యహల్లుల పూర్వపరస్థితి దోఁపమిని బరుషములు పరములగునపుడు నిక్కలేత్యాదులందు నుమాగమ మనివార్య మనఁదగుటను, నీయుదాహృతులు ప్రాఁతాదిశాస్త్రముచే సాధ్యములు గాఁ జాలవని సూరి యెంచె నని తోఁచెడి. పరిచ్ఛేదమున కొక్కొకసూత్ర మిట్టిది పరిచ్ఛేదవిషయమునెల్లను శుద్ధముగఁ జేయుటకై నిల్పుట దృష్టంబు. ఇంతవఱకు సూరి సంస్కృత లక్షణము ననుసరించి సమాసముల నెఱింగించెనేగాని తెలుఁగునఁ దోఁచు నాయాసమాసములందలి విశేషముల నెఱింగించి తత్కాలమునఁ దెనుఁగుబాస కీవిషయమున సంస్కృతమునకంటెఁ గల భిన్నత నెఱింగింపఁ దలంపలేదు. కావుననే త్రిలింగలక్షణశేషకర్తను, 'షష్ఠీతత్పురుషములందు నగాగమంబగు;' 'ఎలజవ్వనంబున విలసనంబు; యోగక్షేమంబున తెఱఁగు; 'కొన్నియెడల సప్తమీతత్పురుషంబునందు నవర్ణకంబు నగు; కువలయంబున వారు' అను సూత్రోదాహరణములచేతను నివార్థకముల కగు సమాసముల నెఱింగించు విధ్యుదాహరణములచేతను, (చూ. ప్రౌఢ. సమాసము 38-39-40-41-42-43) సూరి తత్పురుషసందర్భమును బూరించుట యావశ్యక మయ్యె. ననియు నిట్లే బిరుదాద్యుత్తరపదకర్మధారయములయు (సమాస. 2-3-4-5-6) మిశ్రకర్మధారయములయు (సమాస. 7) దదార్థకావ్యయముతోడి కర్మధారయములయు. (సమాస. 8) నవయవ

విశేష్యపూర్వకమై యవయవితో సమసించు గుణవాచక ధాతుజవిశేషణములతోడి కర్మధారయములయుఁ దమ్ముఁగుఱ్ఱలు చిలుక మొకరీత్యాది విశేష్యపూర్వపదకర్మధారయములయు నాయిాత్యాది ఘటితవిశేషణోభయ పదకర్మధారయములయు సందర్భయోగ్య పదవ్యవహితత్రిక క్రియాజన్యవిశేషణఘటితవిశేషణోభయపదకర్మధారయంబులయుఁ గలరూపు నెఱింగించుచు సూరి కర్మధారయసందర్భమును బూరించుట ప్రసక్తమయ్యె ననియు నీరీతినే మహన్మహతీవాచకఘటితద్వంద్వమునఁ బూర్వపదాంత్యస్వరమునకు దీర్ఘము గలుగుననియుఁ, ద్వంద్వమునఁ బూర్వపదము క్లీబసమం బగుచో నామువర్ణకము లోపించు ననియు నప్రాణివాచకకృదంతశబ్దఘటితద్వంద్వ మేకవచనాంత మగు ననియుఁ; భావ ద్వంద్వమునఁ దొలి టవర్ణకము లోపెంచు ననియు ద్వంద్వమునఁ బూర్వపదాంత్యావయవంబునకు లోపం బగు ననియు ద్వంద్వం బొకానొకచో మిశ్రమును నందలి పూర్వపదము క్లీబసమంబును గానంబడియెడి ననియు శాసించి యుదాహరించి సూరి ద్వంద్వ సందర్భమును సవరించుట యావశ్యక మయ్యె ననియు నెఱుంగునది. మిగిలిన కొన్నింటికిఁ గల యావశ్యకత నామాబాలవ్యాకరణసూత్రములతోడఁ గూర్చి వ్యాఖ్యలోఁ దెలుపుటం జేసి యిచ్చోఁ బరిత్యక్తము.

ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దదర్థకంబున కయి యాయి యనుశబ్దంబులు విభాష నగు. ౨౧.

వక్ష్యమాణవిధిచేత నయి యనుదాని కైకారాదేశంబు నగు. ఆయయికాలము - ఆయాయికాలము - అయ్యయికాలము - అయ్యాయికాలము - ఆయైకాలము - అయ్యైకాలము - ఆయాకాలము - ఆయక్కాలము - అయ్యాకాలము - అయ్యక్కాలము.

టీ. తచ్ఛబ్దార్థక మగునట్టియు నామ్రేడితసంజ్ఞక మగునట్టియు నాకారమునకు 'అయి-ఆయి' అను శబ్దములు వికల్పముగ నగును. తచ్ఛబ్దమునర్థము గలది తెలుఁగున ఆకార మని సమాస ౪-లో నిరూపితము. ద్విరుక్తమున రెండవరూప మామ్రేడితము నాఁబడు నని సంధి 10 లో నుక్తము. కాన నామ్రేడిత మనుటంజేసి ముందొక యాకార మీ సందర్భమున నుండు ననియు దాన నిది కర్మధారయసమాసవిషయ మనియుం స్పష్టము. రెండాకారములును విడప నామవాచకమును నిం దుండు ననియు నందు రెండవయాకారమున కయి యాయి శబ్దములు వికల్పముగ నగు ననియుం ఫలితము, ఆ+ఆ+కాలము:— ఇందు రెండవయాకార మామ్రేడితసంజ్ఞకము. తదర్థకము. దాని కీవిధిచే 'ఆయి' శబ్ద మైనచో 'ఆ-ఆయి+కాలము. సంధి 3 చే నయిశబ్దము తొలియకారమునకు యడా

గమము కాఁగా 'ఆయయికాలము' అను రూప మేర్పడెను. ఆకారమునకు 'ఆయి' శబ్ద మైనచో యడాగమము గలిగి 'ఆయాయికాలము' అనురూప మగు. రెండవయాకార మున కయి యాయి శబ్దములైన పిదప యడాగమము గలిగిన తరువాత 14 చే ద్విత్వము సంభవింప 'అయ్యయికాలము-అయ్యాయికాలము' అను రూపము లేర్పడును. క్రియ 103 చే 'అయి' అనువాని కైకారము గల్గినపక్షమున యడాగమముచే 'అయైకాలము' అను రూపము గలుగును. 'అయి' అనునదైనపక్షమునను 14 చే ద్విత్వము గలుగనగుం గాన నయ్యైకాల మనురూపము సంభవించును. 'అయి-ఆయి' అను రెండును రానిపక్షమున యడాగమముచే 'ఆయాకాలము' అనియే రూప మగును. ఈపక్షము రెండవయాకా రముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వహ్రస్వములు 14-15 లచే నైనయెడల 'ఆయక్కాలము' అనురూప మేర్పడును. రెండవయాకారమునకైన యడాగమమునకు 14 చే ద్విత్వము కల్గిన 'అయ్యాకాలము' అని రూపము గలుగును. రెండవయాకారముమీఁది కకార మునకు మొదటను, బిదప హ్రస్వ మైన రెండవయకారమునకును, ద్విత్వహ్రస్వములు 13-14 చే నైనయెడల 'అయ్యక్కాలము' అనురూప మేర్పడును. యోగ్యతలేమి నయియాయి శబ్దములమీఁది కకారమునకును నైకారరూపము నందినయయి మీఁది దానికిని ద్విత్వము గలుగదు. ఇట్లే హ్రస్వద్విత్వ ప్రాప్తిచేతను నయియాయిశబ్దము లగునపు డీసందర్భమున నెల్లరూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. 'తత్తత్కాలము' అనుదానికి సరియగున దగుట నాకారము తదర్థక మనుట స్పష్టము. తదర్థక మనుటం జేసి యితర శబ్దాది మాకారమైనయెడల నీశబ్దములు గలుగ వని గ్రహించునది. మొదట నొక తదర్థకముతోఁ గర్మధారయముచేసి పిదప మరల మఱియొక తదర్థకముతోఁ గర్మధారయ మును జేసికొనుచు నీప్రక్రియను బ్రవర్తింపఁజేసికొనవలెను.

బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గానంబడియెడి. ౨౨.

ముక్కంటి - కడలిరాచూలి - నలువ - గట్టువిలుతుఁడు.

టీ. 'కార్యాశ్చోపవిభక్తివదంతవిధయశ్చ' అనునది మూలము. బహువ్రీహిసమాస ములయందిని వర్ణాదేశాదిరూపములగు, కొన్ని కార్యములు గలుగుట ప్రయోగదృష్ట మని సూత్రార్థము. ముక్కంటి:—మూఁడు+కన్నులు: మూఁడుకన్నులు గలవాఁ డని యర్థము. 'టి' అను వర్ణము కన్ను శబ్దమునందలి 'న్ను' అను తుదిభాగమున కాదేశ మగుట సమా సాంతకార్యము. ఆచ్ఛిక 33-చే నాటివర్ణమునకుముందు నిత్యముగ నిండుసున్న యగును. (ముక్కంటి) మఱియు సమాసమున మూఁడుశబ్దముకంటెఁ బరమైన కన్నుశబ్దమునాది కకారమునకు ద్విత్వము కలిగె. కడలిరాచూలి:—కడలి+రాజు+చూలు' కడలిరాజు పదములకుఁ దొలుతఁ గర్మధారయము పిదప చూలుశబ్దముతో దానికి బహువ్రీహి. కడలి

యన సముద్రుఁడు. సముద్రుఁ డను రాజుయొక్క గర్భము గలది యని యర్థము (లక్ష్మి) ఇట బహువ్రీహి సమాసాంతమున నున్న చూలుశబ్దమునందలి లువర్ణముమీఁద నున్న యుకారమున కికారము సమాసాంతకార్యము గలిగెఁ గానఁ గడలిరాచూలి యని యయ్యె. సమాసమున రాజుశబ్దము తుదిజువర్ణము లోపించెను. 'నలువ:—నాలుగు+వాయిలు' నాలుగునోళ్లుగలవాఁ డని బహువ్రీహి. సమాసమున నాలుగునకు నలుచు వాయి శబ్దము తుది యివర్ణమునకు లోపము గలిగె. పిదప సమాసాంతకార్యమగు వాశబ్దము మీఁది యాకారమునకు హ్రస్వాకారముగా 'నలువ' యని యయ్యె. గట్టువిలుతుఁడు:— గట్టనఁగాఁ గొండ. కొండవిల్లుగాఁ గలవాఁ డని బహువ్రీహి. 'గట్టు+విలు' ఇచట సమాసాంతముననున్న విలుశబ్దమునందలి లువర్ణమునకు మీఁద తవర్ణ మాగమముగ నగుట సమాసాంతకార్యము. పిదప నదంతమహద్వాచక మగుట నుత్వడుజ్జులు గలిగి 'గట్టువిలుతుఁడు' అని రూపము గల్గెను. ఇం దికారము సమాసాంతకార్యముగా నయ్యె ననుట కుదాహరించిన 'కడలిరాచూలి' అను నుదాహరణమునందలి 'చూలి' అనుదానికి బిడ్డ యని యర్థము చెప్పుటకు శబ్దరత్నాకరాదు లవకాశ మిచ్చుచుండుటం జేసి యిది కర్మధారయమే గాని బహువ్రీహి గా దనియు సమాసాంత కార్య మికారము చూలుశబ్దమునకుఁ గలుగ లే దనియు సమర్థింపనగును. తద్ధిత. 18 సూత్రముచే మతుబర్థమున ఇవర్ణకమైన రూపముగ నాపక్షమునఁ జూలి యను దాని నూహింప నగును. లోపవిభక్తికములట్లుగాక యికార్యములు సమాసాంతములందే యగున వగుటచేతను, లోపవిభక్తికములన్న నలువేత్యాదులందలి వాహ్రస్వము గట్టువిలుతుఁ డిత్యాదులందలి తవర్ణము గుదురకుండుట చేతను సమసించిన పదములందుఁ దోఁచని క్రొత్తవర్ణము లగుట సమాసాంతములందే తోఁచుట చేతను, వీనిని సమాసాంతకార్యము లని చింతామణి వ్యాఖ్యాతలెల్లరు వ్యవహరించియుందురు. కాని యహోబలపతి 'క్వచిదంతిమవర్ణస్య సమాసాంతత్వమిష్యతే' అను నథర్వణోక్తి నాధారముగఁ గొని 'కఱకంఠుడు' అనుచో తవర్ణమును సమాసాంత కార్య ప్రాప్తముగ బాలసరస్వతి ననుసరించి గణించి సాధువుగాఁ జేయుట యుక్తిదూర ప్రసంగము. శబ్దమునఁ దోఁచనివర్ణమును నందును నచ్చతెలుఁగువర్ణమును సమాసాంత కార్యప్రాప్తవర్ణముగ గణించుట లక్ష్యదృష్టికి సరిపడుం గాని శబ్దగతమగుదాని నసాంధ్ర వర్ణమును సమాసాంతకార్యప్రాప్తవర్ణముగ జెప్పుట సరిపడ దనియు నది యగతిక ప్రసంగ మనియు ముందె సిద్ధాంతితము (చూ. సంజ్ఞ 23 టీక.)

బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది
మేనునకుఁ బోఁడి యగు. ౨౩.

అలరుఁబోఁడి - ననఁబోఁడి - పూఁబోఁడి - విరిఁబోఁడి.

టీ. స్త్రీసమములకె బహువ్రీహి యని నిరూపితము. స్త్రీవాచ్య మగుచో ననఁగా నాసమాసముచే స్త్రీ బోధ్య మగునపు డని భావము. సమాసపదమున కాఁడుదే యర్థము గావలె నని ఫలితము. ఉపమాన మనఁగా నొకదానికి సాటి యగునది. ముఖాదులతోఁ జంద్రాదులు సాటియగుంగానఁ జంద్రాదు లుపమానములు. విశిష్టముచే స్త్రీని జెప్పునట్టి బహువ్రీహి నుత్తరపదంబై నిల్చినదియు నుపమానవాచకమునకంటెఁ బరమైనదియు నగు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి యను నాదేశమగు నని సూత్రార్థము. విశిష్టముచే వనితను బోధించు మేనుశబ్దఘటితబహువ్రీహులం దుపమానవాచకమునకంటెఁ బర మగు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి యాదేశ మగు నని భావము. బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనున కనుటంజేసి మేనుఁదీవలు మొదలగు కర్మధారయములం దీసూత్రమెల్లభంగుల సంక్రమింప నవకాశము లేమి నట్టివి దీనికి లక్ష్యములు గాఁజాల వని గ్రహించునది. 'అలరుఁబోఁడి:—అలరు+మేను'; పూవువంటి శరీరముగలది యని బహువ్రీహి. ఇందుఁ బూర్వోత్తరపదములు రెండును స్త్రీసమములె గాన నిది యాచ్ఛిక బహువ్రీహి. పూవువంటిశరీరముగల వనిత దీని కర్థముగాన స్త్రీయే దీనిచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. మేనునకు సాటియైన దలరు గాన నలరుశబ్ద ముపమానవాచకము కాన మేను శబ్దముపమానంబుమీఁదిదే యగుచున్నది. అట్లగుట నీవిధిచే నట్టి మేనుశబ్దమునకు 'పోఁడి' అనునది యాదేశ మయ్యెడి. 'అలరు+పోఁడి' - సంధి 25 చే నుదంత స్త్రీసమ మగు నలరు శబ్దనుమీఁద నుమాగమ మగు. పిదప పోఁడిశబ్దగత పకారమునకు సరళాదేశము. ద్రుతకార్యములు, 'అలరుఁబోఁడి; అలరుంబోఁడి.' ఇట్లే 'నన+మేను = నన+పోఁడి = ననఁబోఁడి; పూ+మేను=పూ+పోఁడి = పూఁబోఁడి; విరి+మేను=విరి+పోఁడి = విరిఁబోఁడి అను రూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. ఉదంతేతరపదములమీఁద నుమాగమ విధాన మీవ్యాకరణమునఁ గానరాకున్నను గారకము 14 సూత్రమునందుఁ దానే యుదాహరించిన జ్ఞానముఁబట్టి; నీవు వచ్చుటంబట్టి, అను నుదాహరణములందుఁ బట్టివర్ణకము పరముగా నుమాగమమును విధించుట మఱచినట్లే పోఁడిపరమగునపుడును నుమాగమముం జెప్పుట సూరి మఱచె నని యెంచి నుమాగమమును జేసికొనునది. సమాసములందు వివిధము లగు సమాసాంతకార్యములుగాని వర్ణాగమవర్ణలోపాదులుగాని చూపట్టెడిఁగాని సమాసచరమావయవంబగుశబ్దమునకు మఱియొకశబ్ద మాదేశ మగుట యీ మేనుశబ్దోత్తరపదాచ్ఛిక బహువ్రీహియందే చిన్నయసూరి మతమున నే గాని మఱియెచటను గానము. పైసందర్భమును బరిశీలించియే కావలయుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'అలరుఁబోఁడీత్యాదు లుపమానపూర్వపదకర్మధారయము' లని శాసించి, 'అలరు+పోఁడి' పూవువలె మనోజ్ఞమైన దని వివరణము వ్రాసి బాలవ్యాకరణమునందలి యీసం

దర్భమును సవరించెను. పోఁడిశబ్దమునకు మనోజ్ఞమైన దని ధర్మిపరముగా నర్థము చెప్ప నగుంగానఁ బోఁడి శబ్దోత్తరపదము లగు నిట్టివానిని గర్మధారయములుగనే యంగీకరింపఁ దగు ననియు బహువ్రీహులుగ నెంచఁ బనిలే దనియుఁ గాన మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి నాదేశించు ననంగత మగు మార్గము పరిత్యాజ్య మనియుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త కలం పై యుండును. ఈవిషయమున బాలసరస్వతి 'మెఱుఁగుఁబోఁడి; పాణిపల్లవము' ఇవి యుపమానసమాసము (చూ. బాలస. వాఙ్మవాక్ప్రతి. పుట. 246) లనియు నహోబలపతి 'మెఱుఁగుఁబోఁడి; తమ్మికంటి ఇత్యాద్యా ఉపమానగర్భబహువ్రీహయః' అనియు (చూ. అహో. ప. పుట 436) వ్రాసియున్నారు. ఇం దహోబలపతిమతమును సూరియు సరస్వతిమతమును సీతారామాచార్యులును ననుసరించి రనుట తెల్లము. కాఁగా సూరి యేల యిందు పోఁడిశబ్దము నాదేశించుమార్గమునే రమణీయముగ నెంచె నని యించుక పరిశీలింతము. మేనుశబ్దమును సమాసగతముగాఁ జేసి దానికిఁ బోఁడి నాదేశము సేయకున్న లతవంటిశరీరముగలది యను నర్థము స్ఫురింపఁజాల దనియు ననఁగా లతాదు లేవాని కుపమానములో యనునంశము స్పష్టపడ దనియు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి నాదేశించిన మేనుశబ్దస్థానీయంబగు పోఁడిశబ్దము మేనుశబ్దార్థమును దెల్పుచు నుపమానోపమేయత్వమును సరిగ బ్రకాశితము సేయఁజాలు ననియు నింతియగాక సంస్కృతవాఙ్మయప్రసిద్ధములగు 'లతాంగి-సుమగాత్రి' అను మొదలగురూపములకు శబ్దార్థముల రెంటను సరియగురూపము లివి యనునంశ మిమ్మార్గమే సుబోధము సేయఁగలుగు ననియు సూరి పోఁడి నాదేశించుమార్గమునే సరసముగఁ దలంచె ననుట యుచితము. త్రిలింగలక్షణశేషము ననుసరించి చూచిన నలరుఁబోఁడీత్యాది సమాసములందుఁ దొలినున్న 'అలరు-తీవ-నన-విరి' మొదలగు పదములచే బోధ్యము లగు పదార్థములు వేని కుపమానములో శబ్దార్థావగతివలన స్పష్టము గాఁజాలదు. పైరూపములు స్త్రీవాచకములుగనే ప్రయుక్తములయ్యెడిఁగాన స్త్రీనిష్ఠములగు నేయేయవయవములకు లతాదు లుపమానములు గాఁదగునో యనుమానించి సరిపెట్టుకొనవలసి యుండును. 'కౌముదీ విశదా-లతా తన్వీ' మొదలగు సిద్ధములం దుత్తరపదములు శ్వేతత్వతనుత్వవిశిష్టధర్మివాచకము లగుటంజేసి 'కౌముదీ-లతా.' మొదలగునవి శ్వేతత్వతనుత్వవిషయముననే యుపమానము లగుచుండుట స్పష్టపడియెడి. పోఁడిశబ్దఘటితములం ద ట్లనుమానించుట కించుకేని యవకాశము చాలదు గదా! ఇట్టిచిక్కులను గమనించియే సూరి యివ్వానిని బహువ్రీహులుగ నెంచుటయు మేనునకుఁ బోఁడి నాదేశించుటయు నొనర్చె నని తోఁచెడి.

ఇది యిట్లుండ నొకకాలపు బాలవ్యాకరణ ముద్రణము ననుసరించియే మేనుశబ్దమున కాదేశ మగునది 'బోఁడి' అనునదిగాని 'పోఁడి' అనునది గా దను నొక వివాద

విషయము వెలలియున్నది. అర్థాని యుక్తాయుక్తతలఁ బరిశీలించుట యిట నప్రసక్తము గాఁజాలదు.

నిక్కముగఁ బరిశీలింప బాలవ్యాకరణమున నుదంతేతరముపై నుమాగమవిధానము చూపట్టమి నెల్లరూపములను నిరాఘాటముగఁ జక్కఁబెట్టుకొన నిమ్మార్గము నేదో కల్పించియుండు రనుటకు సందియము లేదు. ఏదో యన నేల! ఇట్టియాశయము గల్గిన ముద్రణాలయములందలి సంస్కర్తలే 'మేనునకుఁ బోఁడి' అనునపుడు 'ను' వర్ణమునకుఁ దరువాతి యర్థబిందువును దొలఁగించి తమ యుద్దేశము ననాయాసముగఁ జక్కఁజేసికొని యుండు రనుట కడ్డంకి లేదు.

వాఙ్మయమున నెల్లయెడల నిట్టిసమాసముల బకారమున కిరువంకల నర్ధబిందువు తోఁచుటయుఁ, 'జిగురుఁబోఁడిమితోదరా త్త' అను మొదలగు ద్వ్యర్థి కావ్యప్రయోగములు పోఁడి యనునదే యీసమాసములం దుత్తరపద మని స్పష్టపఱచుచుండుటయుఁ, త్రిలింగలక్షణశేషముగూడ నిట్టిసమాసములం దుత్తరపదము పోఁడి యనియే సాక్ష్యమిచ్చుచుండుటయుఁ బ్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము 13 లో 'పోఁడి' అనుదాని గ్రంథకర్త స్పష్టముగాఁ జేర్చుటయు, 'పోఁడి' అనునదే యాదేశ మగు నన్న విరిఁబోణీత్యాదిణకారఘటితరూపములును బాలవ్యాకరణసమ్మతము లగుటయుం 'పోఁడి' అనున దాదేశము గాదన్న నడంగ్వాదులలోఁ బోఁడిశబ్దము లేమి ణకారఘటితరూపములు సిద్ధింపకుండుటే గాక ముండిత మను నశ్లీలార్థకమగుపదము నాదేశించె ననువాదము తటస్థించుటయుం బకారమున కిరుప్రక్కల వాఙ్మయమున నెల్లయెడల నగపడునట్టి యర్ధబిందువు లసంగతము లగుటయు, నడంగ్వాదిసిద్ధమైన పోణి యనుదానికి వ్యస్తమునఁ బ్రయోగము చూపుట దుర్ఘటమగుటయుఁ, బట్టివర్ణకము కంటెవర్ణకము పరమగునపుడు క్రమముగ నుమాగమనాగమముల విధించుట మఱచినట్లే పోఁడి పరమగునపుడును గ్రంథకర్త నుమ్విధాన మొనర్చుట మఱచె నని చెప్పుట సయుక్తిక మగుటయుం ననుమొదలగు విషయములఁ బరిశీలింప మహాకవిప్రయోగారూఢ మైనట్టియుం నడంగ్వాదిశాస్త్రమున 'పోఁడి' అనుదానిం జేర్చు గ్రంథకర్తమార్గమును సార్థకముగాఁ జేయునట్టియు ద్వ్యర్థికావ్యాదివాఙ్మయసమ్మతమగునట్టియు, మేను శబ్దమునకు 'పోఁడి' అనుదాని నాదేశించు మార్గమే గ్రంథకర్తృ మహాకవ్యభిప్రేతమును రమణీయమును సార్థకమును నని చెప్పక తప్ప దని తోఁచెడి. మఱియుఁ బోఁడి యనుదానికిఁ బోఁడిమి గలది యని యర్థము చెప్పికొని యుపమానపూర్వపదకర్మధారయముగ నెంచుటకంటె బహువ్రీహ్యర్థమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చి, నొక్కి నిరూపింపఁ జాలు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి నాదేశించు సూరిమార్గము నే యనుసరించి బహువ్రీహిగనే యెంచుట యత్యంతరమణీయ మని తోఁచెడి.

ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు రవర్ణంబు విభాష నగు. ౨౮.

మాత్రపితలు - మాతాపితలు ఇత్యాదులు.

టీ. 'ఉర్ద్వంద్వే రః' అనునది మూలము. ఋకార మనాంధ్రవర్ణ మగుటచేతను ఋకారాంత సంస్కృతసమములు తెలుఁగున వ్యస్తమున నత్వస్త్రీవద్భావములనందున వగుటచేతను తెలుఁగున ద్వంద్వ మాచ్ఛికశబ్దముతోడ స్త్రీసమమునకే యగున దగుట చేతను ఋవర్ణమునకు రేఫమును విధించు నీవిధి సిద్ధద్వంద్వములందుఁ దోఁచు ఋకార మునకు సంబంధించినదే యనుట స్పష్టము. ద్వంద్వమునందు ఋకారమున కను సామా న్యోక్తిం జేసి సంస్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించు నానఙాదేశము నడ్డియు నిది గలుగవగు ననుట సూచితము. అట్లు గా కున్న ఋకారమున కానఙాదేశము సిద్ధించినమీఁద ఋకార మగపడుటే యసంభవము గాన ఋకారమునకు రేఫం బగు నను విధానమునకే వైయర్థ్యము సంభవించెడి. కాన సిద్ధద్వంద్వమునం దానఙాదేశమున కవకాశము తోఁచెడి స్థలములందలి ఋకారమునకు రేఫము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము తేలెడి. మాత్రపితలు:—'మాతృ+పితృ' ఇందుఁ దొలి నున్న మాతృశబ్దము తుది ఋకారమున కీవిధిచే రేఫము గల్గెను. 'మాత్ర+పితృ' పిదప ఋకారాంతమగు నిది సమాస మగుట నేకపదముగా గ్రహించి తత్సమము 52 చే నత్వస్త్రీవద్భావములును ద్వంద్వమగుట బహువచనమును గూర్ప 'మాత్రపిత' లని రూప మేర్పడును. రేఫము వైకల్పిక మగుటఁ గలుగ కున్న సంస్కృతవ్యాకృతిచే నానఙాదేశము గలిగి మాతాపితలను రూపము గలుగును. ఉత్తరపదంబు పరముగా ఋకారాంతపూర్వపదమునకే యీ విధాన మని యుదాహరణముంబట్టి స్పష్టము. ఇట్లే బహుపద ద్వంద్వమునను బూర్వపూర్వము లగు ఋకారములకే రేఫం బగును గాని సమాసచరమావయవం బగు పదమునకు సంబంధిం చిన ఋకారమునకు మాత్రము గలుగ దని గ్రహింపవలెను. 'ఇందులకుఁ గ్రమముగ "ఋకారాంతద్వంద్వే పూర్వపదసంబంధి య ఋకారస్తస్య స్థానే రస్స్యాత్" 'మాత్రపితృబుద్ధి వై దేవాపుత్రి దలఁతు' ఇత్యాది; క్వచిద్గ్రహణస్య ఉభయత్రాప్యన్వయే 'మాతాపితృబుద్ధి సీత మదిలో నెంతున్' ఇత్యాదిరూపాంతరం సిద్ధ్యతి. 'ఆనఙ్ స్యాదృత్ ద్వంద్వే రేఫశ్చారికవేర్మతే' ఇతి పదద్భిరథర్వణాచార్యైరపై్ౖయక మత్యం చ సిద్ధ్యతీతి జ్ఞేయమ్ 'ఆనఙ్ ఋతో ద్వంద్వే' ఇతి సూత్రే ఉత్తరపదేన పూర్వపదం నాక్షిప్యత ఇతి మధ్యమపదస్యాప్యానఙ్, తేన హోతాపోతానేష్టోద్గాతార ఇతి భాష్యకయ్యటాదౌ సిద్ధమ్, తత్రాపి రేఫప్రయోగే, 'హోత్రపోత్రనేష్ట్రోద్గాతలితి రూపం జ్ఞేయమ్...పితాపుత్రావిత్యత్రాపి రేఫే 'పిత్రపుత్రులు' ఇత్యపి రూపం సమంజసమేవ' అను నహోబలపతివ్యాఖ్య ప్రమాణము. (చూ. అహోబల. పం. పుట. 324)

ఇది యిట్లుండ గుప్తార్థప్రకాశిక 'హ్రస్వముతరువాత వచ్చు ఋకారమున కీ సూత్రముచే రేఫాదేశము గలుగదు. అందు 'పితాపుత్రులు' అన్నయానజాదేశయుక్త రూపంబే సాధువగును గాని 'పిత్రపుత్రులు' అని రేఫాదేశయుక్తరూపంబు శాస్త్రీయంబుగాదు' అను మొదలగు వ్రాఁతలను వ్రాయుట కాకరము గానరాకున్నది. మఱియుఁ బై సందర్భముంబట్టి గడపటి పదమునకు ముందున్న ఋకారాంతసంబంధమైన ఋకారమునకే యీ రేఫాదేశ మనియు, దీర్ఘాకారాంతములుగా నుదాహరించిన ప్రయోగములెల్ల రేఫాదేశాభావపక్షమున సంస్కృతవ్యాకృతి సిద్ధమగు నానజాదేశముచే నైనవనియు, నిరూపింప శక్యమగుచుండ నట్లు వ్రాయుటయు నిరాధారవిషయమే యయ్యెడి. అహోబలు ననుసరించి తా మన్నట్లే యీరేఫాదేశము 'ఆనఙ్ ఋతో ద్వంద్వే' అను సూత్రముచేఁ గలుగు నానఙాదేశము వచ్చుచోటులందె సంభవించునదగునపుడు, విద్యాయోనిసంబంధము బోధ్యమగు ఋకారాంతద్వంద్వములందే గలుగునదగునపుడట్టి చోటులం దొకచోఁ గల్గుటయు నొకచోఁ గలుగ కుండుటయు నుండునా? మఱియు నీరేఫాదేశమునకుఁ బ్రయోగానుసారముగఁ బ్రసక్తిని గల్పింపవలె ననుటకు మూలమునందలి క్వచిత్పదమును నాంధ్రీకరణమునందలి విభాషాపదమును బ్రమాణములు గాఁదగి యుండ నంత ప్రయాసపడ నెందులకో యూహింపఁజాలము. యుక్తిదూర మాలేఖన మనుట యొప్పు.

పైసందర్భము ననుసరించి విద్యాయోని సంబంధముగల ద్వంద్వమునందైన ఋకారాంతపూర్వపదమునందలి ఋకారమునకే యీ సూత్రముచే రేఫాదేశము విభాష నగు నని విశదమగుటంబట్టి యప్పకవి సంయుతాసంయుత ప్రాసమున కుదాహరించిన 'క్షత్త్రియవంశ్యులై......మాం, ధాతృరఘుక్షితీశులు ముదంబునఁ గాంచిరె యేయుగంబునన్' అను పద్యమునందలి మాంధాతృరఘుక్షితీశులను ద్వంద్వమున మాంధాతకును రఘుక్షితీశునకును విద్యాసంబంధము గాని యోనిసంబంధము గాని 'మాత్రపితలు' 'హోత్రపోత్రనేష్ట్రోద్గాతలు,' అను వానియందువలె గోచరింపమిని మాంధాతృపదమునందలి ఋకారమునకు రేఫాదేశము గలుగ నవకాశము లేమి నడిదము సూరకవి మాంధాతృ శబ్దమునందలి ఋకారమునకు రేఫాదేశము చేసి చూపుట ప్రామాదికమనియు నప్పకవి చెప్పినచొప్పున సంయుతాసంయుతప్రాసమె గానోపు ననియుఁ దీర్మానించుటయె సయుక్తికము. 'క్రిందజడ్డలును బిఱుంద బిందువులును నూఁది ప్రాసములకు నుండెనేని హ్రస్వ మొకటి నిడుదయక్కరం బొక్కటి నిలుపఁదగును' అను నప్పకవి చెప్పిన ప్రాసపూర్వాక్షరసామాన్యస్వరూపవిధిని విశేషవిధిగ ననఁ గ్రిందజడ్డలును బిఱుంద బిందువులును నూఁది ప్రాసములకు నుండునపుడే ప్రాసపూర్వాక్షర మొక్క

హ్రస్వముగను నొకచో దీర్ఘముగను నుండఁదగుం గాని యట్లు గానపు డుండరా దని గ్రహించి సుప్తార్థప్రకాశికాకారులు హలంతసంయోగమున ద్విత్వావృత్త్యనావశ్యకతారూప మగు తమ సిద్ధాంతమును సార్థకముచేసికొనఁ బ్రకృతపద్యమునందును మాంధాతృపదమునందలి ఋకారమునకును రేఫము గలిగింప యత్నించుటయుఁ బ్రామాదికంబె. 'క్షత్రియవంశంబున మాంధాతృఁడు రాజ్యంబు నీతిఁ దగఁ బాలించెన్' అను నందిసింగయ బలరామవిజయములోని పద్యమునఁ గ్రింద జడ్డయుఁ బిఱుంద బిందువును లేని వ్యస్త మాంధాతృశబ్దమునందలి తృవర్ణమే క్షత్రియశబ్దమునందలి త్రివర్ణముతోఁ బ్రాసమైత్రి నందుటంజేసియు ద్వంద్వముగామి నచ్చో రేఫాదేశమునకుఁ బ్రసక్తియే లేమింజేసియుఁ బైవిషయము ఛందోలక్షణవిరుద్ధ మనక తప్పదు. ఋకారము రేఫధ్వని గల దగుటను నందును హల్లుపైనున్న దీనికి రేఫోచ్చారణమె శ్రుతివిషయ మగుటను శ్రుతి ననుసరించి ప్రాసముల రేఫతోఁ గూర్చుటయుఁ దవనుగుణముగ లక్షణము లుదయించుటయుఁ గలిగె ననుట పరమార్థ మగు విషయము.

సమాసవిభక్తికి లోపం బగు లట్టునకుఁ గాదు. ౨౫.

రాముని బాణములు - సరసపువచనములు - వేవెలుఁగు - గుణముల ప్రోక.

టీ. "లోపశ్చ విభక్త్యాదేశ్శబ్దేషు స్యాత్సమాసకాంగేషు" అనునది మూలము సమాసములందలి పూర్వోత్తరపదముల సంబంధమైన విభక్తులకు లోపము నిత్యముగ నగు ననియు విభక్త్యవయవముగ తత్సమము 31 చే విధింపఁబడిన లట్టునకు మాత్ర మీ లోపము గలుగ దనియు సూత్రార్థము. ప్రక్రియ నడపుదశలోఁ బూర్వోత్తరపదముల విభక్తులు లోపించి పిదప సమాసత సిద్ధించెడు విశిష్టము మీఁదఁ బ్రథమాది ప్రత్యయములు గలుగు నని గ్రహించునది. 'రాముని బాణములు' రామునియొక్క బాణములను షష్ఠీ తత్పురుషమునఁ బూర్వపదసంబంధియగు యొక్క ప్రత్యయమునకును నుత్తరపద సంబంధమైన ప్రథమా ప్రత్యయమునకును లోప మీవిధిచేఁ గలిగె ననియుఁ బిదప విశిష్టముమీఁదఁ బ్రత్యయ ముప్పతిల్లుటంజేసి పై రూప మేర్పడె ననియు గ్రహించునది. 'సరసపు వచనములు':—ఇచట 'సరసములు+వచనములు' అను కర్మధారయమునఁ బూర్వోత్తరపదముల సంబంధమైన లువర్ణక మీవిధిచే లోపించె ననియుఁ బిదప విశిష్టముపైఁ బ్రథమా బహువచనమును దత్సమము 41 చే మువర్ణకకార్యము ముగాగమమునకును గలుగఁదగునదగుటచే సంధి 32 చే ముగాగమ మువర్ణమునకుఁ బుంపులును గలుగ సరసంపువచనము లను రూప మయ్యె ననియు నెంచునది. కారకము 20 చేఁ దొలి నున్న

దాని కేకత్వము గలుగనగు నని గ్రహించినపక్షమున తుదిపదము లువర్ణమే యీ లోపమునకు విషయ మయ్యె ననియుఁ బుంపులవిధానమునంజేసి తొలిపదము మువర్ణము లోపింపనిదయ్యె ననియు గ్రహింపఁదగును. 'వే+వెలుఁగులు' అను బహువ్రీహిని; 'గుణములయొక్క ప్రోక' అను తత్పురుషమునఁ గ్రమముగఁ 'బ్రథమా ప్రత్యయములును యొక్కయు లోపించుటచేఁ బైరూపములు నిష్పన్నము లయ్యె నను నంశమును గమనించునది. వేయిశబ్దము క్షప్తరూపము వే యని గ్రహించునది. లట్టును టిత్తుగాఁజేసి విభక్తికాద్యవయవముగాఁ జేయుటంజేసి యవయవికి లోపము సంప్రాప్తముగా నాలోప మవయవిద్వారమున నవయవమునకును గలుగవలసివచ్చుటచే లట్టునకుఁ గా దని చెప్పవలసివచ్చె నని గ్రహించునది. ముగాగమము ప్రత్యయమునకుఁ గాక ప్రకృతికి విధింపఁబడిన దగుటంజేసి ప్రత్యయలోపప్రాప్తిమూలమునఁ గలుగు లోప మద్దానికిఁ గలుగనేర దని యెఱుంగునది. ఇట్లే నిగాగమము డుమంతమున కంతావయవముగ విధింపఁబడిన దగుట నద్దానికిఁ బ్రత్యయలోపమూలక మగు లోపము గలుగఁజాల దనుట తెల్లము. (చూ. క్రమముగఁ దత్సమము. 31. 41. 21) లట్టు విభక్త్యవయవ మగుటచే నిషేధము చేయఁబడె ననియు ముగాగమ నిగాగమములు ప్రకృత్యవయవములగుట విభక్త్యవయవములు గామిని వానిని నిషేధవిషయములుగఁ జేయలే దనియు భావము. 'సరసము+వచనము' అను కర్మధారయమున మువర్ణమునకుఁ బుంపు లగు నను విధానమునంజేసి పూర్వపదసంబంధి మువర్ణకమునకు లోప మీవిధిచేఁ గలుగ దనియుఁ బుంపులే నిత్యముగ నగు ననియు నెంచునది. సమాస మను సామాన్యోక్తింజేసి తద్ధితవృత్తియందును నీ విధిచే విభక్తిలోపము గలుగు ననియు దాన రామునితనము ఒజ్జతనము చదువరి మొదలగు రూపములు నిష్పన్నము లగు ననియుఁ దెలిసికొనునది.

కర్త్రాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు కర్తతోడం బోలె వానితోడ సమసించు. ౨౬.

రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు - రాముఁడు వాలి నేసిన బాణము - రాముఁడు గోవు నిచ్చిన విప్రుఁడు - రాముఁడు వెడలిన వనంబు-రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము - రాముఁడు వసించినచోటు.

ఇది సమాసపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'కర్త్రాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ సవర్ణకశ్చ తద్వత్స్యాత్' అనునది సూత్రము. తెలుఁగున ధాతుజవిశేషణములకు గర్తతోడ సంబంధమె ప్రధానముగ

జూపఁబడెఁగాని కర్త్రాదివాచకములతోడ సంబంధము చూపట్టదు. కాని కర్త్రాదివాచకములకును గర్తకుఁ బలెఁ బ్రాధాన్యము వివక్షించినపుడు కర్తృవాచక మెట్లట్లె కర్త్రాదివాచకములును ధాతుజవిశేషణముతోడ సంబంధమునంది సమసించుట తోఁచెడి. ధాతుజవిశేషణమునకు సంబంధించిన కర్తృవాచక మెట్లు ధాతుజవిశేషణముతోడి నిరంతరాన్వయసంబంధముచే సమసించునో యట్లె ధాతుజవిశేషణముతోఁ గర్త్రాదిరూపమున సంబంధించినవియుఁ దమకుఁ గర్తవంటి ప్రాధాన్య మీయఁబడినపుడు ధాతుజవిశేషణముతోడ నత్యంతసంబంధమునంది సమసించు నని సూత్రార్థము. 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు':—ఇచట భృత్యుని రక్షించినరాముఁ డనునది సహజవాక్యము. రక్షించినవాఁడు రాముఁడును రక్షణము నందినవాఁడు భృత్యుఁడును నగుటచే రక్షించిన యను ధాతుజవిశేషణమునకుఁ గర్త రాముఁడును రక్షణఫలమునందిన భృత్యుఁడు కర్మము నగుట సహజస్థితి. ప్రకృతము భృత్యునిను కర్మమునకుఁ గర్తకుంబలెఁ బ్రాధాన్య మనఁగాఁ గర్తృత్వము వివక్షితమయ్యెఁ గానఁ గర్తయగు రాముఁడను దానితో నెట్లట్లె భృత్యుఁడను గర్మముతోడను రక్షించిన యను ధాతుజవిశేషణ మీ విధిచే సమసించుచున్నవిగానఁ బైరూపము గలిగె నని గ్రహించునది. ప్రాధాన్యవివక్షం జేసి కర్తవంటి ప్రాధాన్యము సిద్ధించెడి. గానఁ గర్త్రాదులు ప్రథమాంతము లగుట చూపట్టెడి. ప్రథమమూలముననే ప్రాధాన్యవివక్షయును గర్తవంటి దగుటయును స్పష్టపడియెడిఁ గానఁ బ్రథమయగుట నిర్బాధము. కర్తృవ్యాపారము కర్త్రాదులం దారోపించుటయే కర్త్రాదులకైన ప్రాధాన్యవివక్ష యని గ్రహింపవలెను. పైయుదాహరణము కర్మమునకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షచేయుట కొసఁగిన దనుట స్పష్టము. ఆదిపదముచేఁ గరణాదులు గ్రాహ్యములు, 'రాముఁడు వాలి నేసిన బాణము':—రాముఁడు బాణముచే నేసిన వాలి యనునది సహజవాక్యము. ఇట బాణముచే నను గరణమునకుఁ బ్రాధాన్యము వివక్షితమయ్యెఁ గాన బాణము ప్రథమాంతమై యేసిన యను ధాతుజవిశేషణముతో సమసించుటంజేసి పైప్రయోగము గలిగె నని గ్రహించునది. 'రాముఁడు గోవు నిచ్చిన విప్రుఁడు':—విప్రునికొఱకు గోవునిచ్చిన రాముఁ డనునది సహజ వాక్యము. ఇందు విప్రునికొఱకను సంప్రదానమునకుఁ గర్తృవ్యాపార మారోపించురూపమైన ప్రాధాన్యమును వివక్షించుటంజేసి కర్తవలె సంప్రదానముతోడ ధాతుజవిశేషణము సమసించుటచేఁ బైప్రయోగ మేర్పడెనని యెంచునది. 'రాముఁడు వెడలిన వనంబు':—వనమునుండి వెడలిన రాముఁ డనునది సహజవాక్యము. ఇట వనమునుండి యను నపాదానమునకుఁ గర్తృత్వరూప ప్రాధాన్యమును వివక్షించుటంజేసి ధాతుజవిశేషణము దానితో సమసించుటచేఁ బైప్రయోగము గలిగె. 'రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము':—

పర్ణగృహమందు వసించిన రాముఁ డనునది సహజవాక్యము. ఇందుఁ బర్ణగృహమం దను నధికరణమునకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షఁ జేసి పైప్రయోగము సంభవించెను. ఇట్లే 'రాముఁడు వసించినచో' టనునది చోటునందు వసించిన రాముఁడను సహజవాక్యము నందలి చోటునం దను నధికరణమునందుఁ గర్తృవ్యాపార మారోపించి ప్రాధాన్యమును వివక్షించుటం జేసి ధాతుజవిశేషణము కర్తతోడవలె దానితోను సమసించుట జరిగి పై ప్రయోగము గలిగె నని యెంచునది. కర్మత్వాదులను గారకప్రకరణమునందలి యాయావిధులనుబట్టి గమనించికొనునది. ఇట్లే 'రాముఁ డన్నముతిన్న విస్తరి' మొదలగు ప్రయోగములందు విస్తరియందను నధికరణాదులకుఁ బ్రాధాన్యమారోపిత మగుటం జేసి ధాతుజవిశేషణము వానితో సమసించుట నూహించుకొనునది. విస్తరియం దన్నముతిన్న రాముఁ డనునది సహజవాక్యము చమత్కారాపేక్షను వక్తక్రియావాచ్య వ్యాపారమునఁ గర్త కెట్టి ప్రాధాన్యమిడునో యట్టి ప్రాముఖ్యము కర్మాదులకును దద్విషయమున నున్నట్లు వివక్షించుటయే ప్రాధాన్యమనఁదగు. సంస్కృతమునఁ గర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్య మొసంగి 'అసి నఱకుచున్నది. బాణము చంపుచున్నది' అను మొదలగు వాక్యముల రచించుటగలదుగాని తెలుఁగునందువలెఁ బ్రాధాన్యవివక్షనందినదానితోడను, గర్తతోడను గూడ నేకక్రియ యన్వయించుట గానము. కాన నీసూత్రప్రోక్తమగు మార్గ మెల్లభంగుల సంస్కృతవిలక్షణ మనియు నిది కేవలము తెలుఁగుభాషకు సహజ మగు వాక్యరచనమే యనియుఁ జెప్ప సందియములేదు. సంస్కృతవిలక్షణము లైనను, గర్మాదికారకముల యర్థ మిద్దానిమూలమున మఱుఁగుపడుచున్నను నిట్టివాక్యము లాంధ్రభాషాశైలిం జేసి యతి మనోహరములును, సహజములును వక్తవ్యమునకు మెఱుఁగు దెచ్చునవియును నై యుండుటను గమనించునది. మూలమునందలి 'నవర్ణకశ్చ' అను దళము నాధారముగఁ గొని సూరి ధాతుజవిశేషణ మను దానిం గూర్చె ననుట తెల్లము. "భూతార్థే ప్రతిషేధార్థే నశ్చ నిశ్చ భవేత్క్రమాత్, కర్మాది కర్తృతాయాం చ తౌ క్రియాజ విశేషణమ్" అను నాథర్వణముపై సూరి ధాతుజవిశేషణపదమునకు బీజమయ్యెడి.

ఇది సమాసపరిచ్ఛేదము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము

భావార్థమతుబర్థాదులందు విభక్త్యంతములగు శబ్దములపైని విధింపఁబడునవి తద్ధితప్రత్యయములు నాఁబడును. క్రింది త్వార్థలక్షణము ననుసరించి విశేషించి యొక్క షష్ఠ్యంతమగు పదముమీఁదనే త్వార్థక ప్రత్యయములు గలుగ నవకాశము చూపట్టెడి. తద్ధితప్రత్యయములను విధించు గ్రంథభాగముగాన నిది తద్ధితపరిచ్ఛేద మను సంజ్ఞ నందెను.

తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునం దగు. ౧.

త్వార్థం బనఁగా భావంబు. ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు. రామునితనము - రాముతనము - మనుమనితనము - సీతతనము - గొప్పతనము - కొఱతనము - నల్లఁదనము - పుల్లఁదనము.

టీ. త్వార్థ మనఁగా నేమో క్రింద నిరూపితమగును. త్వప్రత్యయార్థమున 'తన' అను ప్రత్యయము శబ్దముల కగు నని సూత్రార్థము. 'త్వార్థే తనశ్చ వికృతౌ స్యాత్' అనునది మూలము. సాధారణముగ నిందు నిరూపితములగు ప్రత్యయములెల్ల నాథర్వణమునుండియే సంగ్రహింపఁబడినట్లు తోఁచెడి. త్వార్థ మనఁగా భావము. ప్రకృతి యనఁ బ్రాతిపదికము. ప్రకృతిజన్యబోధమునాఁ బ్రాతిపదికచే బోధ్యమగు పదార్థ మని భావము. వానిధర్మము ప్రకారము నాఁబడును. కాఁగాఁ బ్రాతిపదికార్థం బగు పదార్థముయొక్క ధర్మము భావ మని ఫలితమును గ్రహింపఁదగును. 'రామత్వం, మనుష్యత్వం' మున్నగు వానియందుఁ ద్వప్రత్యయ మేయర్థమునఁ గలుగునో యాయర్థమున దెలుఁగునఁ ద్వప్రత్యయస్థానమునఁ దనవర్ణక మగును. ఇందు నిరూపితమగు భావశబ్దమునకుఁ బదార్థధర్మ మర్థమును గ్రియ ౩౫ నందలి భావశబ్దమునకు ధాత్వర్థ మర్థమును నగుట నీ రెండింటికి భేదము గల దని గ్రహించునది. ఒకదానికిఁ బదార్థధర్మమును నొకదానికిఁ బదార్థమాత్రమును నర్థమగుట స్పష్టము. పదార్థధర్మము పదార్థమున స్వస్వామి సంబంధమున నిల్చునదగుటం జేసి పదార్థవాచకము యొక్క షష్ఠ్యంతమై ధర్మవాచకతన ప్రత్యయము నందుట సహజము. సంబంధవాచకము యొక్క షష్ఠ్యంతముమీఁద ధర్మవాచక తనప్రత్యయము గల్గెడి నని ఫలితము. ప్రకృతి యనఁ బ్రత్యయమునకు ముందు భాగ మనియు దానివలనఁ గల్గిన యర్థబోధమున విశేషణరూపముగఁ దోఁచునది భావ

మనియు శాస్త్రవాదము. 'రామునితనము:—రామునియొక్క' ఇట యొక్క ప్రత్యయమునకు ముందున్న రామశబ్దము ప్రకృతి. దానికి రాముఁ డర్థముగాన రాముఁ డనునది ప్రకృతిజన్యబోధ. వానియందు విశేషణరూపమునఁ దోఁచునది రామత్వ మనఁగా రాముని ధర్మము గాన నదియె ప్రకారము. ఆప్రకారమే భావము నాఁబడును. బోధ మనఁగా జ్ఞానము ప్రాతిపదికార్థావగతిచే జ్ఞానవిషయమగు పదార్థముయొక్క ధర్మ మని ఫలితము. రాముఁ డనఁగా రామత్వముగల పురుషుఁడని యర్థముగాన రామత్వము రాముని యందు విశేషణరూపమున నున్నదనుట తెల్లము. కాఁగా రామత్వ మను నర్థమున యొక్క షష్ఠ్యంతరామశబ్దముమీఁదఁ దనప్రత్యయమీవిధిచేఁ గల్గెననియు సమాస 25 చేఁ దద్ధితవృత్తియందు యొక్కకు లోపముగల్గె ననియు దాన రామునితన మనురూపమేర్పడె ననియుఁ బ్రక్రియను గమనించునది. తత్సమము 23 చే నిగాగమము పాక్షికముగ నగుంగాన నిగాగమాభావమున రాముతన మనియు రూపము గానోపును. మనుమనితనము, మగనితనము మొదలగు రూపములందు మాత్రము తత్సమము 24 చే ననుదంతమగు తెనుఁగు డుమంతములగు మగ-మనుమ మొదలగువానికి నిగాగమము నిత్యముగ సంప్రాప్తమగుటంజేసి నిగాగమములేకుండుట చూపట్టదనియుఁ గాన మగతనము మనుమతనము మున్నగు రూపములు గలుగవనియు నిట స్మరించుకొనవలెను. మగనిధర్మ మను నర్థమున మగతన మను రూపము గలుగదుగాని మగవాఁడనునర్థముగల మగశబ్దముమీఁదఁ దనప్రత్యయము గల్గుటచే మాత్రము మగతన మను రూపము సిద్ధింపనగునని గ్రహించునది. ఇట్లె యథాసంభవముగఁ దక్కినదానికిఁ దన ప్రత్యయము గలుగునపుడగు రూపముల నూహించుకొనునది. నల్లఁదనము; పుల్లఁదనము-అను వానియందుఁ దనప్రత్యయము పరమగుచుండ సంధి 35 చే నుగాగమ మగుటను స్మరించికొనునది. ఇట్లె విశేష్యవిశేషణములమీఁదఁ దన ప్రత్యయము గల్గునపుడు ప్రక్రియను గమనించికొనునది. గొప్పతనమిత్యాద్యుదాహరణములంబట్టి తన వర్ణక మాచ్ఛికానాచ్ఛికనామసాధారణ మని సూచితము. యొక్క లోపించినట్టి డుమంతేతరాచ్ఛిక రూపములు ప్రథమైకతుల్యములై యుండును. గాన నీప్రకరణముననెల్ల రూపములు ప్రథమైకవచనములుగనే నిర్దిష్టము లగును.

ఇట విశేషం బుత్సర్గంబునకు విభాషను బాధకం బగు. ౨.

స్పష్టము.

టీ. విశేష మనఁగాఁ గ్రిందినిరూపితమగు సూత్రసమితి. అపవాదశాస్త్రము లని భావము. ఉత్సర్గ మనఁగా మీఁదు తనవర్ణకము విధించెడిసూత్రము; సామాన్యశాస్త్ర మని భావము. ఈక్రిందఁ జెప్పఁబోవు విశేషసూత్రములు ముందు తనవర్ణకమును విధించెడి

సామాన్యశాస్త్రమును వికల్పముగ బాధించు నని సూత్రార్థము. అనఁగా నీక్రింది విధులచే నాయావిశేషప్రత్యయములు గలుగనిపక్షమునఁ దనవర్ణకముగూడ నగు నని భావము. స్పష్ట మనఁగా సూత్రార్థము తేటతెల్ల మని యర్థము. సూరి లక్షణము కేవలము నామవాచకములకె త్వార్థముననె యని తెల్పు నని యనుమానించి కావలయుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త తద్ధితము లనఁగా విశేష్యవిశేషణములగు శబ్దములమీఁద భావాద్యర్థములందు రాఁదగిన ప్రత్యయవిశేషము లని యర్థ మని విశేషించిచెప్పి దీనిని సవరించె. మఱియుఁ 'దనవర్ణకము పరమగునపుడు తచ్ఛబ్దార్థంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ఆకొన్నతనముఁ ఆకొన్నవానితనము.' అని శాసించి వివరించి యీసందర్భమున సవరించుట నరయునది.

చిన్నాదులకు ఱికవర్ణకం బగు. 3.

చిన్నఱికము - కన్నెఱికము. చిన్న - కన్నె - చుట్టము - దొంగ - పేద - మిండ - లంజె ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

టీ. చిన్న మొదలగుశబ్దములకుఁ దద్వార్థంబున 'ఱిక' అను ప్రత్యయ మగును. చిన్నయొక్క ధర్మము చిన్నఱికము. తద్ధితవృత్తిని విభక్తిలోపము. కన్నెయొక్క ధర్మము కన్నెఱికము. ఇట్లే లక్ష్యాన ప్రాహ్యములు. ఆదిశబ్దముచే నివి యాకృతిగణ మనియు ఱికప్రత్యయార్హములనెల్ల నిందుఁ జేర్పఁదగు ననియుఁ దెలియునది. ప్రత్యయము లనన వొకపు దర్థవంతము లగుపదములే యనియు నాపదము లుచ్చారణమునందలి స్థితిమొదలగుకారణముల ననుసరించి యిట్టివశ నంది యవిజ్ఞాతప్రకృతులై ప్రత్యయము లయ్యె ననియు ననుట నిజమెగాని యిది యీపద మనిమాత్ర మనుమానించి నిరూపించుట సంస్కృతవ్యాకర్తలమార్గమునే పట్టిన తెనుఁగువ్యాకర్తలకు సమ్మతముగామినో యాపని కష్టసాధ్యమగుటనో సందిగ్ధాంశముల శాస్త్రముల వ్రాయ రా దని యెంచియో యిచ్చవచ్చినరీతి ననఁగా దమ యనుభవము ననుసరించి ప్రాతిపదికప్రత్యయవిభాగమునే ప్రదర్శించుట యాచారమయ్యెను. 2 సూత్రము ననుసరించి ఱికవర్ణకము గలుగనిపక్షమునఁ దనవర్ణకము గలుగనగుం గాన చిన్నతన మిత్యాదులును సంభవించెడి. కాని చుట్టఱికమనుదానికిఁ జుట్టముతన మనురూప మప్రసిద్ధము గానఁ బ్రయోగానుసారముగఁ బ్రత్యయముల నాయావానికిఁ గూర్చి రూపముల గ్రహించునది. ప్రయోగములు గల్గునెడలఁ బుంపులకుఁ దనవర్ణకము పరమగునపుడు సమాగమమును విధించుసంధి 35 సూత్రవిషయము ననుసరించి తనవర్ణకము పరమగునపు డద్దానికి ముందున్న మువర్ణకమునకుఁ బుంపులే యగుఁగాని మువర్ణకలోపము గా దని యనుమానించి చుట్టము శబ్దము తుదివర్ణకమునకుఁ బుంపులను బిదప సమాగమమును గూర్చి చుట్టపుఁదన మిత్యాది రూపములను సాధించికొనఁదగును. ప్రకృతవ్యవహారమున - 'చిన్న - దొంగ' - అను

వానికి ఱికప్రత్యయము గాక తనప్రత్యయమే యర్థవంతమై తోఁచెడి. ఇట్లే తక్కిన వుదాహ్యములు. సూరి 'ఱిక' అని శకటరేఫాదిగా నీప్రత్యయమును నిర్దేశించెం గాని నానాఁటి కిది రేఫములతోఁ గలియుటంజేసి కావలయుఁ గొన్నిశబ్దములవలె నిదియు నుభయరేఫముగ శబ్దరత్నాకరమునం దుదాహృతమయ్యె. 'అరయఁగఁ దల్లికక్కసెలి యంద్రకుఁ దక్కుఁను గల్గినట్టిచు, ట్టరికమువానికిఁ' (ప్రభా. 3 ఆ.) అని రేఫమగుటకుఁ బ్రయోగము శకటరేఫమగుటకు బహూదాహృతులు చూపట్టుట నని రూపితము.

ఉత్వంబున కత్వంబు ఱికము పరంబగునపు డగు. ౪.

తొత్తఱికము - వెడ్డఱికము - వెజ్జఱికము.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నగు ఱికవర్ణకము పరముగా దానిముం దున్న హ్రస్వో కారము హ్రస్వాకారము నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము 'తొత్తు-వెడ్డు-వెజ్జు' ఇవి యుదంతములు. వీనికి ఱికవర్ణకము పరముగా వీనితుదియుత్వమున కత్వమాదేశమయ్యెఁ గాన 'తొత్తు+ఱికము = తొత్త+ఱికము = తొత్తఱికము' అను మొదలగురూపము లయ్యెను. వెడ్డు = కపటము లేక వంచన. వెజ్జు = వైద్యుఁడు.

పేర్వాదుల కిమివర్ణకం బగు. ౫.

పేరిమి - కడిమి. పేరు - కడు - మున్ను - మేలు - చెలి - పోఁడి - వాఁడి - వేఁడి ఇత్యాదులు పేర్వాదులు.

టీ. పేరు మొదలగుశబ్దములకు 'ఇమి' అను వర్ణకము త్వార్థమున నగును. పేరు+ఇమి = పేరిమి. సంధిచే సంధి నిత్యముగ నగుటను స్మరించుకొనునది. ఇట్లే కడిమి - చెలిమి, మేలి మిత్యాదిరూపములప్రక్రియ నూహించికొనునది.

నవర్ణకంబు గుణవచనంబు లగు నల్లాదుల కగు. ౬.

నల్లన - తెల్లన. నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ - చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - చప్ప - విన్న - తిన్న - అల్ల - ఒయ్య - తిమ్మ - చక్క - వ్రేఁక ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

టీ. వచన మనఁగాఁ జెప్పుట. గుణవాచకము లగు నల్లమొదలగు శబ్దములకు నవర్ణకమగును. నల్ల+న=నల్లన. ఇట్లే తక్కినవానికి నవర్ణకముగా రూపము లూహ్య ములు. నవర్ణకము వీనికిఁ గలుగనిపక్షమున సూత్రముచేఁ దనవర్ణకము గలుగు ననియు నపుడు సంధి 35 చే నదంతగుణవాచకములగు వీనిమీఁద నుమాగమము దనవర్ణకము పరంబుగా నగు ననియు దాన నల్లఁదన మిత్యాదిరూపములు గలుగు ననియు గ్రహించు నది. ఇందన్నియు నదంతములే గాన నట్టివే యిందుఁ బ్రవేశముం గనెడి.

ఇకవర్ణకం బగ్గలాదుల కగు. ౭.

అగ్గలిక - ఒమ్మిక. అగ్గలము - ఒమ్ము.

టీ. 'అగ్గల' మొదలగు శబ్దములకు 'ఇక' ప్రత్యయము త్వార్థమునం దగును. అగ్గలము+ఇక: తద్ధితవృత్తిని 25 చే 'ము' ఆనునాసికి లోపమగు. లేదా త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృలక్షణము ననుసరించి (ప్రౌఢవ్యా. సూ.) చేసి మువర్ణలోపమును జేసికొనునది. పిదప నపదాదిస్వరసంధిని నిత్యముగఁ గూర్చ 'అగ్గలిక' అను రూప మేర్పడెడి. ఇట్లే తక్కిన వ్యాఖ్యములు. ఒమ్ము+ఇక=ఒమ్మిక. ఇమిడిక యని యర్థము. ఇందుఁ దువిమువర్ణము ప్రకృతిసహజము గాన విభక్తిగామి లోపింపదు.

మగంటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౮.

మగంటిమి - మగతనము - పేదటిమి - ఒజ్జనము - కోటరము - కోడంట్రము - కోడంట్రికము - కోడజీకము - కోమటికము - చెలికారము - తెలుపు - ఎఱుపు - పసుపు - నలుపు. ఆకారాదులు రానిపక్షమందుఁ దన ప్రత్యయం బన్నింటి కగు. చిన్నతనము - మ్రుచ్చుదనము. నల్లదనము - అగ్గలింపుదనము - ఒజ్జతనము.

టీ. మగంటిమి మొదలగుశబ్దములకుఁ గల్గెడి తద్ధిత ప్రత్యయము లొక నియమముచేఁ దెలుపఁబడఁజాలవు గాన వానిని బ్రయోగముల ననుసరించి గ్రహింపవలసియుండు నని సూత్రార్థము. ప్రకృతి నెఱింగి ప్రయోగానుసారముగఁ బ్రత్యయవిభాగము సేసికొని యిది ప్రత్యయ మిది ప్రకృతి యని తెలిసికొనవలసినదేగాని యొక్కొకదానికే వివిధములగు తద్ధితప్రత్యయములతోడి ప్రయోగము ప్రయోగదృష్ట మగుట నొకనియమముచే ననుశాసింప నవకాశము లే దని భావము. మగంటిమి—ఇందు మగశబ్దముమీఁద 'టిమిఙ్' అనుప్రత్యయము గల్గినట్లును దత్సమము 19చే బిందువు గల్గినట్లును నూహింపఁదగును. ఇది గలుగనిపక్షమున 1 చేఁ దనవర్ణకము గలిగి మగతన మను రూప మగును. పేదటిమి—పేదశబ్దముమీఁదఁ ద్వార్థమున టిమివర్ణకము గల్గుటచే నీరూప మేర్పడె నని వ్యాకృతిమర్యాద ననుసరించి యూహింపనగును. టిమి రానిపక్షమున 3 చే టిక వర్ణకమైన పేదటికమగును. అదియుఁ గలుగకున్న 1 చేఁ దనప్రత్యయమైన పేదతనమని యగును. 'పేదర్' అనుదానిపై నిమివర్ణకమై, రేఫము శకటముగ మాఱుటఁ బేదటిమి యను నదిగల్గె ననఁదగును. ఒజ్జశబ్దముమీఁద నవర్ణకమును బిదప మువర్ణమును నగుటఁ బైరూప మేర్పడె ననఁదగును. పక్షమునఁ దనప్రత్యయము దీనికిఁ గలుగనగును. కోడలు శబ్దముమీఁద టరప్రత్యయమును నది పరముగా వృత్తినాశబ్దమాద్యక్షరశేష మగుటయుం

(కో+టరము=కోటరము) ననుమానించునది. ఇట్లే కోడలుశబ్దము మీఁద 'ంట్ర' అనునది త్వార్థమున నగుటంజేసియు నది పరముగా లువర్ణము లోపించుటంజేసియుఁ గోడంట్ర మనురూప మేర్పడెనని యూహింపదగు. అట్లే కోడలుశబ్దముమీఁదఁ ద్వార్థమున 'ంట్రిక' అను ప్రత్యయమును వృత్తి నంత్యవర్ణలోపమును గలుగఁ గోడంట్రిక మనురూపమయ్యె నని లక్షణాశయము. ఈరీతినే ఆిక ప్రత్యయము గలుగుటచేతను వృత్తి నంత్యవర్ణము లోపించుటచేతను గోడలుశబ్దమునకుఁ గోడఆిక మను రూప మేర్పడెను. కోడలుశబ్దము నకుఁ గోటరికమనియు రూపము ప్రయోగదృష్టమగు. కోమలిశబ్దముపైఁ గ ప్రత్యయము లేదా కోమలశబ్దముపై ఇక ప్రత్యయము గలుగఁ గోమలిక మను రూపమయ్యె నని యను మానింపవలసియున్నది. చెలిశబ్దముమీఁదఁ గార ప్రత్యయము గలుగుటచేఁ జెలికార మని యూహించునది. పక్షమున 5 చే ఇమి ప్రత్యయమైనఁ జెలిమి యని యగుటను స్మరించు నది. 'తెల్ల-ఎఱ్ఱ-పచ్చ-నల్ల' అను నదంతగుణవాచకములమీఁదఁ బువర్ణము గలుగుట యును ప్రకృతుల తుదిద్విత్వములలో నొక వర్ణకమునకు యుక్త్వ మాదేశ మగుటయుఁ బచ్చశబ్దమునందలి చ్చకారమునందున్న జడ్డ అక్కటాదుల జడ్డకు లోపమును విధించు శాస్త్రముచే లోపించి శేషించిన చకారము సకార మగుటయు మొదలగు విషయముల సిద్ధరూపముల ననుసరించి యూహించికొనునది. పైని నిరూపించిన ఆిక-ఇమి మొదలగు నవి గలుగకున్న (2 సూత్రమునుబట్టి) 1 చేఁ దనవర్ణక మన్నింటికిఁ గలుగనగుం గాన చిన్నతన మిత్యాదిరూపాంతరములు పూర్వసూత్రోదాహృతులకుఁ గలుగనగు నని ఆికా దులకు సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. అగ్గలపుందన మిత్యాదులందుఁ దన ప్రత్యయము పరముగా సుమాగమము బుంపులమీఁద విధించు ప్రణాళిక ననుసరించి మువర్ణక లోపము గలుగ దనియుం బుంపులె యగు ననియు ముందె నిరూపితము. ముచ్చుఁదనము నల్లఁదన మిత్యాదులందు 35 సంధిచే సుమాగమం బగు. గుణవాచకేతరాదంతశబ్దముల మీఁద సుమాగమవిధానము లేమిఁ జిన్నతనము. ఒజ్జతనము మొదలగువానియందు సుమాగమంబు గలుగదు. పక్షమునఁ దెలుపు మున్నగువానికి 7 చేఁ దెల్లన మొదలగు రూపాంతరము లగుటను స్మరించికొనునది. ఇట్లొకేశబ్దము త్వార్థమున వివిధములగు ప్రత్యయముల నంది వివిధములగురూపంబులఁ దాల్చుటకతన లక్షణకర్తను వీనిని యథా ప్రయోగగ్రాహ్యము లని శాసించుటయె కర్తవ్యంబయ్యె నని గ్రహించునది. ఈప్రకరణ మునఁ గొంతగ భాషాతత్త్వమును గమనించి ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగాదు లూహించి నిరూపింపనగుంగాని శాస్త్రజ్ఞులకాసరణి మనోహరముగామిని సాకల్యముగా నట్లు చూప నవకాశము చాలమిని కేవలము శాస్త్రమార్గదర్శనముఖమునే టీక లిఖిత మని యెంచునది.

అరమరాదులకు స్వార్థంబునం దికవర్ణకం బగు. ౯.

అరమరిక - ఆమిక - అరమర - ఆము - అల్లిబిల్లి - గంపి - నడవడి- నాడు - నివ్వాళి - పొత్తి - మాన - మోసు - వాలు ఇత్యాదు లరమరాదులు.

టీ. అరమర మొదలగుశబ్దములకుఁ బ్రాతిపదికార్థమునం దికవర్ణక మగును (ఇక). స్వార్థమనఁ దమకు నియతమైన యర్థము. ప్రాతిపదికార్థమని భావము. అరమర+ఇక:— అపవాదిస్వరసంధినిత్యము 'అరమరిక'. ఇట్లే తక్కిన వుదాహ్యములు. అరమర కరమర మనియు రూపాంతరము ప్రయోగదృష్టము.

ఉకవర్ణకంబు చిఱుతాదులకు స్వార్థంబునం దగు. ౧౦.

చిఱుతుక-నాతుక. చిఱుత-నాతి-నెలంత - మెలంత-పడంతి మడంతి- పొలంతి - వెలంది - నిప్పు - ఎమ్ము ఇత్యాదులు చిఱుతాదులు.

టీ. చిఱుత మొదలగు శబ్దములకుఁ బ్రాతిపదికార్థమున 'ఉక' అను ప్రత్యయ మగును. అపదాదిస్వరసంధి నిత్యముగ నగు. చిఱుత+ఉక-చిఱుతుక. ఇట్లే తక్కిన వుదాహ్యములు. మూలము 'నామ్నః కవర్ణకస్స్యాత్స్వార్థమపి పరే తస్మిన్' అని స్వార్థమునఁ గవర్ణకమును విధించి యది పరముగాఁ బ్రాతిపదికము తుదియచ్చున కుత్వ మాదేశించుటం జేసి మూలమతమునఁ బ్రత్యయము కవర్ణముగాని యుక గాదు. స్వార్థమునందుఁ గప్రత్యయము రా ఎవ్వతుక యని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త వ్రాయుటను గమనించునది. స్వార్థకకవర్ణవిధానము మాత్రమే చేసి యుత్వవిధాన మొనర్పక మూలముంబట్టి స్వార్థమున నైన కప్రత్యయమును నది పరముగానగు నుత్వమును గలుగుటను, ఎవ్వతుకేత్యాదిరూపములు సిద్ధములైనట్లు ప్రక్రియం జూపుచు ఉకప్రత్యయ మను సూరిపద్ధతిని మూలాశయముగా దని సవరించు నీత్రిలింగలక్షణశేషసందర్భమును జక్కఁగ నరసినచోఁ, నరసున్న నచ్చుతప్పుగ భావించి యాత్రిలింగలక్షణశేషసందర్భమునకును, ఉకప్రత్యయ మని కొందఱర్థముచేసి చెప్పుట, కేవల బాలవ్యాకరణభ్రమమూలమున నైన దనియుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమార్గమును గుర్తింపనికతన నైన దనియుం స్పష్టంబు. (చూ. శబ్ద. ప. 70) కాని కవర్ణమువలెనే యుకారమును సర్థవంతము గామినో యరమరాదులం దికవర్ణక మనక కవర్ణక మన్న నిత్వము విధించుటయుఁ బ్రసక్త మగు నని యెంచియొ సూరి యుకప్రత్యయమనుటయె యుచితముగ నెంచెను. కప్రత్యయముఁ జేర్చి యుచ్చరించుటలోఁ బ్రాతిపదికము తుది యచ్చులకుఁ బరిణా

మము తటస్థించెఁ గానఁ బ్రాతిపదికము తుది యచ్చు మార్పును సూచించు మూల మార్గమే రమణీయ మని తోఁచెడి. "వేఱున కడవర్ణకము స్వార్థమునందగు. వేఱడము. వెల్లకడివర్ణకము స్వార్థంబునందగు. వెల్లడి-తెలివి-విరివి-వినికి-లేమి-రాపులకు స్వార్థంబునం డిడి వర్ణక మగు. తేలివిడి. మొ. ఇతవర్ణకం బింపుబిగుపోరులకు స్వార్థంబునందగు-ఇంపి తము-బిగితము - పోరితము. మొ. ఇదవర్ణక మొప్పుతప్పు పెల్లులకు స్వార్థమునం దగు. ఒప్పిదము. మొ. స్వార్థమునం దిరివర్ణకము వాపున కగు, వాపిరి. అర వర్ణకము నాయక శబ్దమునకు భావంబునం దగు. నాయఁకరము. కారవర్ణకము చెలినయములకు భావము నందును నుడికోలతలకు స్వార్థమునందును నగు. ఈకకారమునకుఁ గొన్నియెడల గకారంబగు. చెలిగారము, నయగారము; నుడికారము, కోలగారము. చలికి మిరివర్ణకము స్వార్థమునం దగు. చలిమిరి. టివర్ణం బొండు సంఖ్యావర్ణంబునకు భావంబునం దగు. ఒంటి." అని త్రిలింగలక్షణశేష మీసూరి స్వార్థమున నగు తద్ధితప్రత్యయసందర్భమును సవ రించుట నరయునది. ఇవియెల్ల సూరి 28 తద్ధితసూత్రమునకు వివరణములు గాఁ దగును.

కాక త్తియవర్ణకంబులు పుంస్త్వస్త్రీత్వంబుల మతుబర్థంబునం దాటాదుల కగు. ౧౧.

కాప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునంజేసి దుజ్జగు - ఆటకాఁడు - ఆటకత్తియ. ఆట - అడపము-ఎమ్మె - ఓయారము-కటారి-కొల్ల-చెలిమి - చేసువ - వోరవ-జట్టి జాజర-జూదము-తెంపి - తేర-వొద్ద-నీటు - నేస్తము - బేరము - వగ-విలు - వెచ్చము - సొగసు ఇత్యాదు లాటాదులు.

టీ. ఆట మొదలగు శబ్దములకుఁ బురుషుఁ డర్థమైన 'కా' అను ప్రత్యయమును స్త్రీయర్థమైన 'కత్తియ' అను ప్రత్యయమును మతుబర్థమున నగును. పుంస్త్వ మనఁగా పురుషత్వము. పుంస్త్వ మని భావము. స్త్రీత్వమనఁగాఁ స్త్రీయొక్కధర్మము. స్త్రీత్వ మని తాత్పర్యము. మతుబర్థ మనఁగాఁ గలవాఁడు లేక కలది యను నర్థమున నని యర్థము. మతుబంత మగు శబ్దము పురుషవాచకమైనఁ గలవాఁ డనియుఁ 'స్త్రీవాచకమేని' కలది యనియుఁ నర్థము గలిగెడిఁ గానఁ గలవాఁడు గలది యను నర్థమున నని యర్థము వ్రాయఁబడెను. అచ్చతెలుఁగుశబ్దములకు లింగము లేమి నాటాదులచేఁ బురుషుఁడు బోధ్యుఁడైన కావర్ణకమును స్త్రీ బోధ్యురాలైన కత్తియ ప్రత్యయమును గలవాఁడు కలది యను నర్థమున నగు నని ఫలితము. కాప్రత్యయము మగాదిగణపఠితమగుటంజేసి

యాచ్ఛికము ౪ చే నేకవచనమునకు డుజ్ఞగును. కాన నిది పిదప డుమంతకార్యముల నందెడి నని కాప్రత్యయంబను నీక్రింది సూత్రవివరణమున కభిప్రాయము. ఆటః—దీని కాటకలవాఁ డనునర్థమున నీవిధిచేఁ గాప్రత్యయమును ఆచ్ఛికము ౪ చే డుజ్ఞును గలిగి యాటకాఁ డనురూప మేర్పడెడి. ఆటః—దీని కాటగలది యనునర్థమున 'కత్తియ' అను ప్రత్యయము గలుగ 'ఆటకత్తియ' అనియు నియతముగాను నామాంతమున కెత్వమైన 'ఆటకత్తె' అనియు రూపము లేర్పడును. ఇందు ముపర్ణకాంతములగు వాని ముపర్ణకము తద్ధితవృత్తిని లోపించుటయు జూడ మను సమాహృతికి ప్రకీర్ణము 21 చే జూజగాఁడను రూపాంతర మేర్పడుటయు గమనించునది. ఇట్లే తక్కిన యూహ్యములు.

కాకత్తియల కకారంబునకు గకారంబు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి ౧౨.

అందగాఁడు - అందగత్తియ. కొండెగాఁడు - కొండెగత్తియ. బేరగాఁడు - బేరగత్తియ ఇత్యాదులు.

టీ. మతుబర్థమున పుంస్త్వస్త్రీత్వముల విధింపఁబడిన కాకత్తియవర్ణకముల కకారమునకు గకారాదేశము కొన్నిచోటులం దనఁగాఁ బ్రయోగములం దల్పముగఁ గానఁబడుచున్న దని సూత్రార్థము. కాకత్తియల కకారములకు గకారాదేశము సార్వత్రికము గామిని మీఁదుమిక్కిలి కకారరూపమే బహుళముగఁ బ్రయోగదృష్ట మగుటను దీనిని గసడదవాదేశముగఁ దెలుప నవకాశము లేక సూత్రాంతరముచే శాసించుట ప్రసక్తమయ్యెనని గ్రహించునది. అందము+కాఁడు=అందగాఁడు. క్రిందియుదాహరణముల ననుసరించి ముపర్ణకలోపము తద్ధితవృత్తిని దోఁచెడి పదములమీఁది కకారములకే గకారాదేశము చూపట్టు నని చెప్పఁదగును. ఇట్లె తక్కుంగల యూహ్యములు. 'కాఁడుర్గాదుర్భవేదీఁడుః' అని యాథర్వణము గాఁ డనుదానిని బైవిషయము ననుసరించియే కాఁడనుదానికన్న భిన్నముగాఁ బేర్కొనె.

కాకత్తియలు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జూపట్టెడు. ౧౩.

చెలికాఁడు - చెలికత్తియ. హెగ్గడికాఁడు - హెగ్గడికత్తియ.

టీ. ప్రపూర్వసూత్రోక్తప్రకారము కాకత్తియవర్ణకములు రెండును మతుబర్థమందే గాక ప్రాతిపదికార్థమందును గొన్ని శబ్దములకుఁ గలుగుట ప్రయోగములం దగపడు నని సూత్రార్థము. చెలికాఁడు (చెలి+కాఁడు). చెలి+కత్తియ = చెలికత్తె. ఇట్లు

చెలికాఁ డనుదానికిఁ జెలిమిగలవాఁ డని యర్థముగాక మిత్త్రుఁ డనియే యర్థ మగుటను నిట్లె చెలికత్తె యనుదానికిఁ జెలిమికలది యని యర్థముగాక సఖియే యర్థ మగుటను గాక త్తియవర్ణకములు స్వార్థమునసే యయ్యె నని తెలియునది. 'హెగ్గడి' :— కశబ్ద మునకు 15 చే నీ ప్రత్యయము గలుగ హెగ్గడీఁ డనియు రూపాంతర మేర్పడును. ఆచ్ఛికము 4 చే దుజ్వర్ణక మగుటను స్మరించునది.

కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి. ౧౮.

ఇబ్బందిగాఁడు - ఒంటిగాఁడు - కొమ్ముకాఁడు - పరికాఁడు ఇత్యాదులు మృగవిశేషవాచకంబులు.

టీ. ముందు పేర్కొనినప్రకారము కాప్రత్యయము పుంస్త్వమునందేగాక తిర్య గ్వాచకములకును నగుట ప్రయోగదృష్ట మని సూత్రార్థము. పురుషవాచకములకే గాక పశువాచకములకును కావర్ణకము గలుగుట కవిప్రయోగములంబట్టి సాధువగునని తాత్ప ర్యము. ఇబ్బందిగాఁడు. ఇబ్బంది శబ్దముమీఁద నీవిధిచేఁ గాప్రత్యయమును 12 చే గకారమును నయ్యె. (చిఱుతపులికిని బెద్దపులికిని బుట్టినది) ఒంటిగాఁడు=పంది. ఒంటి శబ్దముమీఁదఁ గాఁడు ప్రత్యయము 12 చేఁ గకారమును నయ్యె. ఒంటికాఁ డనియు 12 చే గకారము గలుగని ప్రయోగము గానంబడియెడి. కొమ్ముకాఁడు = అడవిపంది. పరికాఁడు = తెగకుఁ బ్రధాన మగు నేనుఁగు (గుంపునకు మొదటియుండి గుంపును నడపు నది) ఇట్లె మిగిలినవానిని గ్రహించునది. మతుబర్థమునసే తిర్యక్కుల కీకాప్రత్యయ మని పదవ్యుత్పత్తి ననుసరించిన విశదమయ్యెడి. కావర్ణకమేగాని కత్తియవర్ణకము తిర్యక్కులకుఁ గా దనుట పరిశేషన్యాయమున స్పష్టము. ఆచ్ఛిక 4 చే దుజ్వర్ణకము.

అటమటాపులకు మతుబర్థంబునం దీవర్ణకంబు పుంస్త్వంబునం దగు. ౧౯.

ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. అటమటీఁడు - కమ్మతీఁడు- అటమటము - కమ్మతము - కన్నడము - కొండెము - బానసము-బూట కము - మంచడి - మన్నెము - సుంకము - ఉక్కివంబునకు వలోపంబు నగు. ఉక్కీఁడు ఇత్యాదులు.

టీ. మతుబర్థమునఁ గలవాఁ డను నర్థ మని ముంచె నిరూపితము. పుంస్త్వమునఁ బురుషత్వమున నది యుక్తము. అటమట మొదలగుపదములచేఁ బురుషుఁడు వాచ్యుఁ

డైన 'ఈ' అను ప్రత్యయము కలవాఁ డను నర్థమున నగు. ఈప్రత్యయము మగాది గణ పఠితమగుటచే సాచ్ఛికము 4 చే నేతదంతమునకు దుజ్వర్ణకమగును. అటమటము. దీని కీవిధిచే నీప్రత్యయమును నది పరముగా సమాసము 25 చే ములోపంబును సాచ్ఛికము 4 చే దుజ్వర్ణకమును నగుంగాన 'అటమటీఁడు' అని రూప మేర్పడును. అటమట మన మోసముగాన మోసముగలవాఁ డని యటమటీఁ డనుదాని కర్థము చెప్పవలెను. ఇట్లె ముపర్ణకాంతము లగు నీగుణమునందలి శబ్దములకెల్ల నీప్రత్యయము పరముగా ముపర్ణలోపంబును దద్ధితాంతం బగుట నీప్రత్యయాంతమునకుఁ బ్రాతిపదికసంజ్ఞయుఁ బిదప సాచ్ఛికము 4 చే దుజ్వర్ణకమును నగుట నూహించికొనునది. ఉక్కివము+ఈ:- ఈశబ్దమునకు వృత్తిని ములోపమేగాక వలోపమును గలిగెడి. అట్లు గానిచో నుక్కివీఁ డని రూపము గావలసివచ్చును. కాన నీక్రింది చిన్నయసూరి వివరణవాక్యముంబట్టి వృత్తివి లోపంబును జేయ 'ఉక్కివము+ఈ=ఉక్కి+ఈ:—అపదాది స్వరసంధి చేయ 'ఉక్కీ' ఆచ్ఛికము 4 చే దుజ్వర్ణకముగా 'ఉక్కీఁడు.' దుమంతములకు న్యాగమాదులును ముగంతములకు ముగాగమాదులును స్త్రీసమములకు విభక్తిలోపాదులును గార్యములు విభక్తిప్రకరణము ననుసరించి యూహ్యములు.

ఈప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునం దగు. ౧౬.

మొక్కలీఁడు - కల్లరీఁడు.

టీ. ముందు చెప్పినరీతి 'ఈ' అను ప్రత్యయము పుంస్త్వమున మతుబర్థమునందే గాక ప్రాతిపదికార్థమునందును గాఁదగు నని సూత్రార్థము. మొక్కలి:—దీని కీవిధిచే స్వార్థమున నీప్రత్యయము. 'మొక్కలి+ఈ' అపదాదిస్వరసంధి - మొక్కలీ. తద్ధితాంతమగుటఁ బ్రాతిపదికసంజ్ఞయు సాచ్ఛికము 4 చే దుజ్వర్ణకమును నగు. 'మొక్కలీఁడు.' మొక్కలి యన శూరుఁ డని యర్థము. మొక్కలీఁడు నన శూరుఁ డనియే యర్థము గాన నిట నీప్రత్యయము స్వార్థమునంజె యయ్యె నని యెంచునది. ఇట్లె కల్లరి-ఈ=కల్లరీ - కల్లరీఁడు' అనుదాని ప్రక్రియ నెఱుంగునది. కాప్రత్యయమైనఁ గల్లరికాఁ డని రూపము గానోపును. ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబులు సాధ్యంబులు.

అరివర్ణకంబు మతుబర్థంబున జాలాదుల కగు. ౧౭.

జాలరి - ఒఱపరి. జాల - ఒఱపు - కల్ల - చదువు - జూదము - టక్కు - తగవు - తీపు - తెంపు - తెపు - నేరుపు-మతకము-వెరవు-వేఁట - సిగ్గు - సుంకము ఇత్యాదులు.

టీ. జాలమొదలగు శబ్దములకుఁ గలవాఁడు గలది యను నర్థమున 'అరి' అను ప్రత్యయ మగును. మువర్ణకాంతముల మువర్ణకము వృత్తిని లోపించు ననియు నపదాది స్వరసంధిం జేసి ప్రకృతి ప్రత్యయాద్యచ్చులకు సంధి నిత్యముగఁ జేయవలెననియుఁ ముందె యుక్తము - 'జాల+అరి' = జాలరి. ఇట్లె తక్కినవాని ప్రక్రియను గమనించికొనునది. వలగలవాఁ డని యర్థము గాన నరిప్రత్యయము మతుబర్థమున నయ్యె నసుట స్పష్టము. [1]శబ్దరత్నాకరమున నిది శకటరేఫాంతముగ నుదాహృతము. మఱియు శకటరేఫాంత మగు గద్దఱిశబ్దముమీఁద గాప్రత్యయము చేయఁబడిన గద్దఱికాఁడను రూపమును నుదాహృతము. అఱి ప్రత్యయముమీఁద స్వార్థమున కాప్రత్యయము గల్గిన రూప మని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కుంగలవాని ప్రక్రియను గమనించునది. 'మతుబర్థమునం దరివర్ణకము పరమగునపుడు పూజసౌన్నముల కడయచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘం బగు' నని త్రిలింగలక్షణశేషము; 'పూజారి-పూజరి - సౌన్నారి - సౌన్నరి' అని దీనిని బూరించుట నరయునది.

ఇవర్ణకం బోయారాదులకు మతుబర్థంబునం దగు. ౧౮.

ఓయారి - అక్కసి. ఓయారము-అక్కసము - కడలు-చాగము - జోగము-తమకము-తుటారము - బండారము - బిత్తరము-బిటారము - బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - నిన్నాణము - వెక్కసము ఇత్యాదులు.

టీ. ఓయార మొదలగు శబ్దములకు ఇవర్ణకము మతుబర్థమున నగును. ఓయార+ఇ=ఓయారి. ఓయారముగలవాఁడు ఓయారము గలది యని యర్థము. అపదాదిస్వర సంధి నిత్యము. స్త్రీసమంబగుట బ్రహ్మైకవచనలోపము. మువర్ణకాంతముల మువర్ణకము లకు సమాసము 25 చే మువర్ణలోపం బగుటను మఱువరాదు. ఇట్లు ప్రక్రియ నెల్ల వానికి నూహించికొనునది. ఇందును బూర్వసూత్రమునను స్త్రీత్వపురుషత్వవివక్ష చేయ మిని, గేవలము మతుబర్థమున ననియే యనుటచేతను, యథాప్రయోగంబుగ నర్థము గ్రాహ్యము.

తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యం బగు నపుడు మతుబర్థంబునం దగు. ౧౯.

కోమటిత - చాకిత. కోమటి - చాకి - బోయ - వాని - ప్రే సాలె ఇత్యాదులు కులవాచకంబులు.

---

1. ఈ వ్యాఖ్య సరికాదు అని ఆం. వ్యా. స. (ముద్రా.)

టీ. స్త్రీ బోధ్యారాలగునపుడు మతుబర్థమునఁ గులమును బోధించుశబ్దమునకంటె 'త' అను ప్రత్యయము గలుగు నని సూత్రార్థము. చాకి—దీనికిఁ జాకలికులముగల యాఁడు దనునర్థమున 'త' అను ప్రత్యయము గలుఁగ 'చాకిత' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే కొఱవ-మాల-ప్రే-సాలె మొదలగువానికి 'త' ప్రత్యయముచే కొఱవత - మాలత-ప్రేత-సాలెత మొదలగురూపము లగుట నూహించికొనునది. కొఱవ యనఁ దక్కువ గానఁ దక్కువజాతి యాఁడు దని కొఱవత శబ్దము కర్థము. క్రిందివిధిచే 'మాలత' యనుదానికి 'మాలెత' యనియు రూపాంతర మగుటను గమనించునది.

తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు చూపట్టెడు. ౨౦.

చెంచెత - మాలెత.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నైన తవర్ణకము పరమగుచోఁ బ్రకృతి తుదియచ్చునకు 'ఎ' అను నచ్చాదేశమగుట యగపడును. మాల+త=మాల+ఎ+త. అపదాదిస్వరసంధిచే 'మాలెత' యని యగును. ఇట్లే 'చెంచు+త=చెంచు+ఎ+త=చెంచెత' అనుదాని ప్రక్రియం గమనించునది. మతుబర్థమునందుఁ జెంచులకుఁ దవర్ణకము పరంబగుచో నిత్వంబగు నని శాసించి త్రిలింగలక్షణశేషము చెంచిత యని యుదాహరించి గ్రామ్యజనులపాటలందుఁ 'జెంచీత' యని యికారదీర్ఘంబు వినంబడియెడి నని వివరించి ప్రమాణముం జూపుటం గాంచునది.

యువతీ విటీ రజస్వాలలు గుబ్బెత మిండత ముట్టుతలు నాఁబడుదురు. ౨౧.

స్పష్టము.

టీ. సంస్కృతమునందలి యువతి యను శబ్దమునకు సమానముగఁ దెలుఁగున గుబ్బెత యనియు విటీశబ్దమునకు సమానముగ మిండత యనియు రజస్వాలాశబ్దమునకుఁ దుల్యముగ ముట్టుత యనియుఁ దెలుఁగున రూపంబులు సంభవించు నని సూత్రార్థము. తవర్ణకము కులవాచకములకే మతుబర్థమున విహితమగుటంజేసి గుబ్బ - మిండ-ముట్టుశబ్దములు కులవాచకములు గామి నియమమునకు సాధ్యముగామిని నీశబ్దములు నిపతితము లయ్యె. గుబ్బెత యన యౌవనవతి యనియు, మిండత యన విటురా లనియు, ముట్టుత యన రజస్వాలాస్త్రీ యనియు నర్థము లని భావము. నిజముగ నాలోచింప గుబ్బలుగలది గుబ్బెత యనియు, మిండఁడు గలది మిండత యనియు, ముట్టుగలది ముట్టుత యనియు నర్థము విశదమయ్యెడిఁ గాన మతుబర్థమునఁ గులవాచకములకే గాక యితరములకును తవర్ణ మగు ననుట లెస్స,

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీవాచ్యం బగునపుడు మత్వర్థంబునం దాఁడివర్ణకం బగు. ౨౨.

వగలాఁడి, వగ - చిన్నె - కులుకు - వన్నె - దొమ్మి - ఎమ్మె ఇత్యాదులు వగాదులు.

టీ. ప్రథమాబహువచనాంతములగు వగ మొదలగు శబ్దములకంటెఁ గలది యను నర్థమున స్త్రీ బోధింపఁబడునపుడు 'ఆఁడి' అను నర్థబిందువు నడుమను గల ప్రత్యయ మగును. వగలు+ఆఁడి=వగలాఁడి. చిన్నెలు+ఆఁడి=చిన్నెలాఁడి. కులుకులు+ఆఁడి=కులుకు లాఁడి. అపదాదిస్వరసంధి నిత్యము. ఇట్లె తక్కిన పూర్వాయ్యములు. బహువచనాంతముల కనుటంజేసి యేకవచనాంతములకుఁ గా దనియు వృత్తిని బహువచనప్రత్యయమునకు లోపంబును గా దనియు గ్రహించునది. స్త్రీ వాచ్యంబగునపు డనుటంజేసి మత్వర్థము గల్గినను నాఁడుది యర్థము గాకున్న నీయాఁడిప్రత్యయము గలుగ దని సంభావించునది. వగాదులచేఁ బురుషుఁడు బోధ్యుఁడయ్యెనేని మత్వర్థమునఁ దరువాతిసూత్రముచే నాకారంబగుటను గమనించునది.

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుంస్త్వంబున మతుబర్థం బాకారం బగు. ౨౩.

ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు వగలాఁడు - చిన్నెలాఁడు.

టీ. బహువచనాంతములగు వగాదిశబ్దములకు మత్వర్థమునఁ బురుషవాచకము లకు 'ఆ' అను దంతమున కాదేశముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఆప్రత్యయము మగాదిగణ పఠిత మగుటచే నేతదంతమునకు డుజ్వర్ణక మాచ్ఛికము ౪ చే నగుంగాన 'వగలు+ఆ= వగలా=వగలాఁడు, చిన్నెలు+ఆ=చిన్నెలా=చిన్నెలాఁడు.' అను రూపము లేర్పడును. ఆప్రత్యయమును బహువచనాంతములకేగాని యేకవచనాంతములకు గా దనుట స్పష్టము.

ముక్కు లోనగువానికిం దదభావద్యోతకంబయి మతుబర్థంబునం దిఁడివర్ణకం బగు. ౨౪.

ముక్కిఁడి - ముక్కు లేనివాఁ డని యర్థము. ముక్కు - వాలు - వెరవు - సిగ్గు ఇత్యాదులు ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

టీ. ముక్కు మొదలగు శబ్దములకంటె మతుబర్థమున ముక్కుమొదలగువాని లేమిని దెలుపుచు 'ఇఁడి' అను ప్రత్యయ మగును. ముక్కు+ఇఁడి=ముక్కిఁడి. అపదాది

స్వరసంధి. స్త్రీసమంబగుటఁ బ్రథమైకవచనలోపము. ముక్కులేనివాఁ డని యర్థము. ముక్కుగలవాఁడనుదానికి వ్యతిరేకమగు నర్థమును బోధించుచున్నది గాన మత్వర్థమునఁ దదభావద్యోతకం బీ యిఁడి ప్రత్యయ మని యెఱుంగునది. ఇట్లే 'వాలు+ఇఁడి = వాలిఁడి. వెరవు+ఇఁడి = వెరవిఁడి. సిగ్గు+ఇఁడి=సిగ్గిఁడి' అనువాని ప్రక్రియను గమనించునది. 'ఒకానొకచో మతుబర్థమున నవర్ణకము గానంబడియెడి' అని త్రిలింగలక్షణశేషము 'దివ్యతేజంబున వాఁడు = దివ్యతేజము గలవాఁడు' అని యుదాహరించి యీ మత్వర్థక ప్రత్యయసందర్భమును బూరించుటఁ గరయునది. మఱియు 'చెడుగు-కుడుకు-నిడుపులకుఁ బుంస్త్వమున మతుబర్థం బకారం బగు. 'చెడుగఁడు - కుడుకఁడు - నిడుపఁడు' అనియు; 'ఇద' వర్ణకము క్రొవ్వు పెట్టులకు మతుబర్థమందగు 'క్రొవ్విదము - పెట్టిదము' అనియు శాసించి యుదాహరించి సూరి యీ మతుబర్థసందర్భమును సవరించుటఁ గరయునది. ఇవి యెల్ల 28 తద్ధితసూత్రమునకు వివరణములు గాఁదగును.

మానార్థంబున నేకత్వంబునం దేఁడువర్ణకం బగు. 29.

తూమెఁడు - ముంతెఁడు - ఎత్తెఁడు - పిడెఁడు - జానెఁడు - మూరెఁడు - కుండెఁడు - గంపెఁడు.

టీ. 'మానార్థాన్నిత్యమేకత్వ ఏఁడు స్యాత్పరిమాణకే' అనునది మూలము. పరిమాణార్థమునం దేకవచనాంతముపై 'ఏఁడు' అను ప్రత్యయమగు నని సూత్రార్థము. పరిమాణ మర్థముగాఁగల శబ్దమునకంటె నేకవచనముమీఁద నేఁడు ప్రత్యయము గలుగు నని భావము. పరిమాణ మన కొలఁత. తూము: ఇది పరిమాణార్థకము. దీని కేకత్వమున నేఁడు ప్రత్యయ మీ విధిచేఁ గలుఁగ 'తూమెఁడు' అని రూప మేర్పడును. ఒక్క తూము పరిమాణ మని యేకత్వమగుటం జేసి యర్థము గలిగెడి. ఇట్లే లక్కనప్రాప్యాములు. మానార్థక శబ్దములు విశేషణములు గాన నిత్య బహువచనాంతములగు ధాన్యాది వాచకములకు విశేషణములగునపు డేఁడు ప్రత్యయము బహువచనాంతములగు మానార్థకశబ్దములకుఁ గలుగునా? లేక యవి యెపుడును నేకత్వమునసే యేఁడు ప్రత్యయము నందునా? విశేష్య విభక్తి వీని కగునా గాదా? యను సందేహము చిన్నయసూరి సందర్భమునుబట్టి గలుగు నని తలంచి కావలయుఁ ద్రిలింగ లక్షణశేషము 'పరిమాణార్థమునం బ్రథమైకవచనమునంద యేఁడు వర్ణకం బగు; విశేష్యము భిన్నవచనవిభక్తికం బయ్యు మానార్థక శబ్దములమీఁదఁ బరిమాణార్థమునఁ బ్రథమైకవచనమునందే యేఁడు వర్ణకము వచ్చు నని యర్థము. మూరెఁడుతోఁక, తూమెఁడు బియ్యము, పుట్టెఁడు తవిదలకు రెండుపుట్ల గింజలు' అని శాసించి యుదాహరించి యీ సందర్భమును సవరించెను.

ఏకత్వమున ననుటంబట్టియు నుదాహరణములంబట్టియు నీ యర్థము సూరి యీ సందర్భమును బట్టియే యుగ్గడింపనగు నని తోఁచెడిఁ గానఁ బై త్రిలింగలక్షణశేషోక్తి స్పష్టార్థమనఁదగును.

ఎఁడువర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణంబు లోపించు. ౨౬.

కమికెఁడు-కొడిదెఁడు-దోసెఁడు-పిడికెఁడు-పుడిసెఁడు-సందెఁడు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నగు నెఁడువర్ణకము పరముగాఁ బదములతుది నున్న లివర్ణము లోపించును. కమికిలి + ఎఁడు = కమికెఁడు. అపదాదిస్వరసంధి నిత్యముగ వగును. ఇవ్విధికి విషయములు లివర్ణాంత మానార్థకము లనుట స్పష్టము. 'ప్రసృత్యాదేర్లివర్ణస్య లోపశ్చ పరిదృశ్యతే' అనునది మూలము.

దఘ్నార్థంబున బంటికోలఁదు లగు. ౨౭.

మోఁకాలిబంటి - మోఁకాలికోలఁది. ఆొమ్మబంటి - ఆొమ్మకోలఁది.

టీ. సంస్కృత వ్యాకరణమున 'దఘ్నచ్' అను ప్రత్యయము పరిమాణార్థమున విధింపఁబడినది. 'దఘ్నచ్' అను దానియందలి తుది చకారవ్యంజనము లోపించుటచే 'దఘ్న' అనునది యేర్పడెను. కాఁగా దఘ్నచ్ ప్రత్యయార్థమునఁ దెలుఁగుశబ్దములకు 'బంటి - కోలఁది' అనునవి యగు నని సూత్రార్థము. మోఁకాలు:—దీనికిఁ బరిమాణార్థమున బంటి యీ విధిచేఁ గలుగ తద్ధితవృత్తియం దికార ముపవిభక్తి ప్రాతిపదికమునకుఁ గా 'మోఁకాలిబంటి' యనియు, కోలఁది గా 'మోఁకాలికోలఁది' యనియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే ఆొమ్మునకు బంటికోలఁదులచే 'ఆొమ్మబంటి, ఆొమ్మకలఁదు' లను రూపము లగుట నూహించికొనునది. 'సంస్కృతపదములమీఁద 'దఘ్నచ్ - ద్వయసచ్' మొదలగునవి పరిమాణార్థమునఁ గావలసియుండఁ దెలుగు విభక్తి చిహ్నితములైన తత్సమములమీఁదఁ గూడ నీ బంటియే యగుపడుటంజేసియు సూరి యాచ్ఛికములనే యుదాహరించుటంజేసియుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషము, 'దఘ్నార్థంబునం దెనుఁగుపదముల మీఁదను బంటి గానంబడియెడి. కటిబంటి' అని శాసించి యుదాహరించి సవరించె. కాని త్రిలింగలక్షణశేషము కోలఁదిమాట తలంపమికిఁ దత్సమములకు దఘ్నార్థమునఁ బంటియే గాని కోలఁది గలుగ దని యనుమానించెనో లేక కోలఁది యర్థవచ్ఛబ్ద మగుటఁ దత్సమాసమ సాధారణ మని యెంచెనో కారణము తెలియకున్నది. మఱియుఁ బ్రాచుర్యమనఁగా విస్తృత్యర్థమున సంస్కృతపదములమీఁద వికారార్థమున నయ్యడి మయట్ప్రత్యయము తెనుఁగుపదములమీఁదను గల్గుటను సూచింప 'ప్రాచుర్యార్థమునఁ దెనుఁగు

పదములమీఁదను మయట్ప్రత్యయము చూపట్టెడు. తనమయము - క్షేమమయము - ప్రోవులమయము' అని శాసించి యుదాహరించి యీ సందర్భమును బూరించుట సరయునది. 'మాత్రోదఘ్న తు బంట్యాది స్తతః పూర్వత్ర నక్వచిత్' అను సాధర్వణము నూఁతగఁ గొని యీ సూత్రమును ప్రౌఢవ్యాకర్త రచించె ననుట స్పష్టము. మాత్రపదము సాంస్కృతిక మని విడిచె నని తోఁచెడి. అయినను నపర్ణకమును విధించుట మాని ముక్కునబంటి మొదలగువానిని సాధింపకుండుట విచార్యము.

అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులును మహత్ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది. ౨౮.

మంటమారి - తిండిపోతు - తాచ్ఛీల్యంబున మారి పోతువర్ణకంబులు. అడప-తాంబూలకరండవాహి-మతుబర్థంబునం బప్రత్యయంబు. పెండ్లము ఊహ-పెండ్లిశబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం బముప్రత్యయంబు ఇత్యాదులు లుహ్యాంబులు.

ఇది తద్ధితపరిచ్ఛేదము.

టీ. అర్థవిశేషంబులం దగు శేషించిన యాయా ప్రత్యయము లనంతము లగుట మహాకవి ప్రయోగముల ననుసరించి వానిని దెలిసికొనవలె నని సూత్రార్థము. గ్రంథబాహుళ్యము సూత్ర బాహుళ్యముచే సంభవించెడి. ఇంతియగాక యొక్కగుమి యొక ప్రత్యయమునందక యొక్కొక శబ్ద మొక్కొక ప్రత్యయమును బడయుటను నట్టివి యనంతములగుటను దెనుఁగు వ్యవహారస్థమగుటను నట్టివి కాలక్రమమున ననంతములై కావ్యములఁ దోఁచుటను వానిని మహాకవి ప్రయోగములంబట్టి యెఱుంగవలె నని సూరి శాసించె. ఎల్లవానిం జక్కఁబెట్టి సాధుత్వమొసంగు సూత్ర మొక్కొకటి వ్యవహారస్థమగు భాషయందు వెలయు గ్రంథముల భాషకు సంబంధించిన వ్యాకరణములలోఁ బ్రతి పరిచ్ఛేదమున నుండుట యసంగతము గాఁజాలదు. మంటమారి.—ఇట మంటశబ్దమునకు మండునట్టి స్వభావము గలది యను నర్థమున మారి ప్రత్యయ మయ్యె ననియుఁ దిండి తినునట్టి స్వభావము గలది యను నర్థమునఁ దిండిశబ్దమునకుఁ బోతు ప్రత్యయ మయ్యె ననియుం దాన మంటమారి - తిండిపోతు రూపములు గలిగె ననియు నభిప్రాయము. తచ్ఛీలధర్మము తాచ్ఛీల్యము. అదియే దానికి సహజస్వభావ మని భావము. అడప మనఁ దాంబూలపుఁబెట్టె. తాంబూలపుఁబెట్టె గలవి లేక కలవాఁడు అడప శబ్దవాచ్యులు.

అడపము+అ:—మతుబర్థమున 'అ' అను ప్రత్యయము. తద్ధితవృత్తిని మువర్ణకలోపము. అడప+అ. అపదాదిస్వరసంధి. అడప. ఇది తాంబూలపేటికను మోయు నాఁడు దానినే చెప్పెడిఁ గాని యట్టి పురుషుని బోధించునట్లు ప్రయోగములం దగపడకున్నది. సూరి తాంబూలకరండవాహి యని యర్థము వ్రాయుటంబట్టి యిది పుంలింగశబ్ద మని యెంచి తాంబూలపేటికను మోయువాఁ డని యర్థము తోఁచెడిఁ గాని తాంబూలకరండవాహిపదము నణ్ప్రత్యయాంతముమీఁద జీ ప్ప్రత్యయముకల్గిన స్త్రీలింగరూపము గను సంస్కృతవ్యాకృతి ననుసరించి సాధింపనగుం గాన దీనికి దాంబూలపుఁబెట్టెను మోయు పురుషుఁడును స్త్రీయును నర్థము గానోపుదురు. అట్లగుటఁ దాంబూలకరండవాహి యనుదాని కడపశబ్ద మడపముగల స్త్రీని దెల్పునదేయై ప్రయోగదృష్టమగుట చేతఁ దాంబూలపుఁబెట్టెను మోయుస్త్రీ యనియే యర్థము చెప్పనగును. పుంస్త్వమున నడపకాఁ డని యుండనోపు. పెండ్లి+అము:—అపదాదిస్వరసంధి. 'పెండ్లము.' పెండ్లి కలది యను నర్థమునన మత్వర్థమునఁ బెండ్లిశబ్దమునకు 'అము' అను ప్రత్యయము గలుగుటచేఁ బైరూప మయ్యె నని సూరి యభిప్రాయము. పెండ్లిశబ్దముమీఁద మత్వర్థమున 'అ' ప్రత్యయ మని యని పిదప మువర్ణకముఁ జేర్చినఁ బైరూపము సాధువగుం గాని విశిష్టము స్త్రీ వాచకమగుటను నాచ్ఛికశబ్దమగుటను బ్రథమైకవచనము నిలువ నవకాశము శాస్త్రమీయకుండుటంజేసి మువర్ణకమును నిల్పుటకు వీలులేక 'అము' ప్రత్యయ మని మువర్ణాంతముగా వివరించె నని తోఁచెడి. ఆదిశబ్దముచేఁ బ్రౌఢవ్యాకర్త వివరించిన వని ముందు నిరూపించిన యితర ప్రత్యయములు గ్రాహ్యములు. ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగ మేర్పఱుపరానిరీతిని సుబంతములమీఁదఁ దవిలి యర్థవిశేషప్రకాశన మొనర్చుచుఁ బ్రకృతిసహజములైన ట్లుంటియుండునవి గాన వీనికి దద్ధితము లనియు, వీని నభివర్ణించు నీ పరిచ్ఛేదమునకుఁ దద్ధితపరిచ్ఛేద మనియుఁ బేర్లు గలిగియుండ నోపును.

ఇది తద్ధితపరిచ్ఛేదము.

క్రియాపరిచ్ఛేదము

క్రియ యన వ్యాపారము. వ్యాపారవాచకము క్రియాసంజ్ఞకము. ధాతు వనునది క్రియకు నామాంతరము. క్రియలను గూర్చినదైన గ్రంథభాగముగాన నిది క్రియాపరిచ్ఛేదము నాఁబడె.

ధాతువునకు. ౧.

ఇది యధికారసూత్రంబు - ఇంక నెయ్యది యుపక్రమింపంబడు నయ్యది ధాతువున కగు నని యెఱుంగునది.

టీ. ఏదానికిఁ దా నున్నస్థలమున నర్థోపస్థితి గలుగక తరువాతి విధి సూత్రములతోఁ గలియుట నర్థోపస్థితి గలుగునో యది యధికారసూత్ర మని శాస్త్రజ్ఞుల సంప్రదాయము. ఇది యట్టి యధికారసూత్రమగుట నిచట దీని కర్థోపస్థితి లే దనియుఁ దరువాతివిధిసూత్రములతోఁ గలిసి యన్వయమునందుటంజేసి యర్థోపస్థితి నందు ననియు నట్లగుట మీఁద విధింపఁబడు కార్యములు ధాతువున కగున వనియు నిది యధికారసూత్ర మను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము.

వర్తమానంబున లట్టగు. ౨.

వర్తమానక్రియావృత్తి యగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకం బగు వర్తమానంబు నాఁ 'బ్రారబ్ధాపరిసమాప్తంబు-అప్పటికి ముగియకుండునది.

టీ. వర్తమాన మన జరుగుచున్న దని యర్థము. ధాతువున కనున దనువర్తించును గాన నద్దానితో వర్తమానంబునం దనుదాని కన్వయము గలుగు. ధాతు వనఁ గ్రియ వ్యాపార మని యర్థ మని ముందె యుక్తము. 'అందు' అనునది యధికరణార్థమున నైన సప్తమీప్రత్యయ మని కారకప్రకరణముఁబట్టి స్పష్టము. కాఁగా వర్తమానమందలి వ్యాపారమునకు ల ట్టగు నని యర్థము తేలెడి. శబ్దమునకే ప్రత్యయాదులు గలిగెడిఁ గాని వర్తమానవ్యాపారమునకుఁ గలుగుట పొసఁగదుగాన వర్తమానమనుదానికి వర్తమాన కాలవాచక మనియు ధాతువున కనుదానికి వ్యాపారవాచకమున కనియు నర్థమును గ్రహించి వర్తమానమునం దున్న వ్యాపారమునం దుండు ధాతువునకు ల ట్టగు నని యర్థము చెప్పనొప్పు. వర్తమాన క్రియావృత్తి యగు ధాతువున కని ఫలితము తేలెడి.

జరుగుచున్న వ్యాపారమును బోధించు ధాతువునకంటె లట్టగు నని భావము. శబ్దముచే నర్థము బోధ్యమగుం గాన నాయర్థమం దాశబ్దము వర్తించెడి నని గ్రహించి వర్తమాన క్రియావృత్తి యను వివరణము వ్రాయఁబడె నని గ్రహించునది. వృత్తి యన వర్తించునది. కాని వ్యాపార మనునది పదార్థనిష్ఠముగాన వర్తమానమంను దానికి యోగ్యత ననుసరించి వర్తమానకాలమునందలి పదార్థమునం దని యర్థము చెప్పవలెను. కాఁగా వర్తమానకాలికమగు పదార్థమందున్న వ్యాపారమున నుండునట్టి ధాతువునకు లట్టగు నని యర్థము లభించెడి. కాన జరుగుచున్న కాలమందలి పదార్థమునందున్న వ్యాపారము బోధించు ధాతువునకు లట్టగు ననునది సూత్రమునకు స్పష్టమైన యర్థమును బోధించు భావ మని గ్రహింపఁదగును. మొదలుపెట్టఁబడి తుదినొందక సాఁగుచుండుట వర్తమానశబ్దమున కర్థము. కావుననే ప్రారబ్ధమై పరిసమాప్తిని బొందని దనియు నపరిసమాప్త మనుదాని కప్పటికి ముగియకుండున దనియు సూరి వివరించుట సుప్రసక్తమయ్యెడి. 'రత్నము ప్రకాశించుచున్నది' ఈవాక్యమున వర్తమానకాలిక పదార్థము రత్నము. దానివ్యాపారము ప్రకాశించుట. దానిని బోధించునది ప్రకాశించనుధాతువు. ప్రకాశించుట ప్రారంభించి ముగియకుండుట యనఁగా నిప్పటికిని ప్రకాశించుచునే యుండుట సువ్యక్తమయ్యెడిఁ గాన నిట ప్రకాశించనునది ప్రారబ్ధాపరిసమాప్త వ్యాపారబోధక మగుచున్నది. జాతి వ్యక్తిలింగ సంఖ్యాకారకంబులేనను ప్రాతిపదికార్థములే గాన ధాతువు వర్తమానకాలిక పదార్థవ్యాపారబోధకమగుట యవిరుద్ధంబు. లడాదులు ధాతువులమీఁదఁ జేరి పైయర్థముల సువ్యక్తముంజేయ సాహాయ్యకారుల యయ్యెడిఁగాన నిక్కముగఁ బరికింపఁ బ్రాదిపదికమే పైయేనర్థములఁ బ్రకాశితము చేయ సమర్థ మను శాస్త్రవాదము ననుసరించి ధాతువునకే వర్తమానకాలికపదార్థ వ్యాపారబోధకతాశక్తి గల దనుట పొసఁగెడి.

భూతంబున లిట్టగు. 3.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకం బగు. భూతంబు నా విద్యమానధ్వంసప్రతియోగి - ముందుండి యిప్పటికి లేకుండునది.

టీ. ధాతువున కను నధికారసూత్ర మిట కనువర్తించునుగాన భూతమునందు ధాతువునకు లిట్టగు నని సూత్ర మగును. ముందుచెప్పిరీతినే భూతమునందున్న పదార్థమందలి వ్యాపారమునందు వర్తించు ధాతువునకు లిట్టగు నని సూత్రార్థము గలుగును. కానఁ గడచిన కాలమునందున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమును బోధించుధాతువున కని సూత్రాభిప్రాయము తేలెడి. భూతంబునాఁ గడచినదగుటఁ బ్రస్తుతము లేనిది

ముందుండెడిది యని యర్థము లభించెడి. విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి యనఁ బ్రస్తుత మొప్పుచున్న నాశమునకు శత్రువని యర్థము. ధ్వంస మనఁగా నాశము. నాశ మనఁగా లేకపోవుట రూపఱుట. ప్రతియోగి యన శత్రువు. వ్యతిరేక మని భావము. లేకపోవుటకు వ్యతిరేకము ఉండుట. ప్రస్తుతము గల లేమికి వ్యతిరేకము పూర్వమున నుండుట గాన విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి భూత మనుట యొప్పెడి. పూర్వమున నుండియుఁ బ్రస్తుతము లేకపోవుట భూత మని ముందుండి యను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. దేవదత్తుఁడు వండెను. ఇచట భూతకాలికపదార్థము దేవదత్తుఁడు. తద్వ్యాపారము వండుట. వండె ననునది తద్బోధకము. ప్రస్తుతము వంటచేయమియు ముందు వంటచేయుటయుఁ దెలుపుటకై యిట్టివాక్యము ప్రయుక్తమయ్యెఁగాన ప్రస్తుతవచనాభావ వ్యతిరేకము భూత మనియుఁ దద్బోధకము వండె ననునదనియు నిర్వచించుట పొసఁగెడి. దేవదత్తుఁడు వండుచున్నకాలములో వంటచేయకుండుట లేదు గాన వంటచేయకుండుట వండుటకుఁ బ్రతియోగి యయ్యెడి. వర్తమానకాలికాభావంబునకు విరోధి భూత మని భావము.

భావిని లృట్టగు. ౮.

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకం బగు. భావి నా విద్యమానప్రాగభావప్రతియోగి అప్పటికిఁ బుట్టకుండునది.

టీ. ముందటి సూత్రద్వయమునందువలెనే భావి ననుదాని కనువృత్తమగు ధాతువున కనుదానితో నన్వయముగాన భావియందున్న పదార్థమందలి వ్యాపారమునందు వర్తించు ధాతువునకు లృట్టగు నని సూత్రార్థము లభించెడి. కాన రాఁబోవుకాలమునందుండు పదార్థమందలి వ్యాపారమును దెల్పునట్టి ధాతువునకు లృట్టగు ననియుఁ సూత్రాభిప్రాయము గలుగును. విద్యమానప్రాగభావప్రతియోగి=ఒప్పుచున్న ముందటిలేమికి శత్రువు. ఒప్పుచున్న ముందటిలేమికి శత్రువన వ్యతిరేకము, మీఁదఁ గలుగుచు గాన నప్పటికిఁ బుట్టకుండున దని సూరి వివరించుట యొప్పు. రాముఁడు రాఁగలఁడు. ఇట రాముఁ డింతకు ముందు రాకుండుటంజేసియును నిప్పటికిని రాకుండుటంజేసియు నింతకుఁ దరువాత వచ్చువాఁడగుటంజేసియు రాముఁడు రాఁగల కాలమందుండు పదార్థము. తద్వ్యాపారము రాక. దానిని బోధించునది వచ్చుధాతువు. దానికి లృట్టగు నని సూత్రము దెల్పెడి. ప్రకృతవాక్యమున రాముని రాకయొక్క లేమియే స్పష్టమయ్యెడిఁ గాన నదియె విద్యమానప్రాగభావశబ్దవాచ్యమగు. తత్ప్రతియోగి వానిరాకయే గావునను నది మీఁదఁ గలుగునదగుటచేతను నది భావిశబ్దవాచ్యమగు. ఈగతినే యాతార్కికవాక్య

ముల యర్థముల నరసికొనునది. బాలావబోధకై వ్రాసిన యిట్టి దేశభాషావ్యాకరణము లలో లక్షణకర్త తర్కాదిపాండిత్యప్రకాశకములగు నిట్టివివరణములను వ్రాయుట విచార్యము.

తద్ధర్మాదులందు లాట్టగు. ౫.

తద్ధర్మాదిక్రియావృత్తి యగు ధాతువునకు లాడ్వర్ణకం బగు. 'తచ్ఛీల సంభావనా సంప్రశ్న సాతత్య వర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాది పద గ్రాహ్యంబులు.

టీ. ముందటి సూత్రములందువలెనే తద్ధర్మాదులందనుదాని ననువర్తించిన ధాతువున కనుదానితోఁ గూర్చి తద్ధర్మాదులందున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమునందు వర్తించు ధాతువునకు లాట్టగు నని సూత్రార్థమును గ్రహింపవలెను. తద్ధర్మాదికాలికపదార్థ వ్యాపారబోధకమున కని సూత్రాభిప్రాయము. "తత్రాచార్యైః కాలమవివక్షిత్వైవ ధాత్వర్థమాత్రే వివక్షా క్రియతే, అత ఏవ తద్ధర్మ ఇత్యన్వర్థాసంజ్ఞా" అను నహోబలుని వ్రాఁతను బట్టి దీనికిఁ గాలవివక్ష లే దనియుఁ ద్రికాలములలో నేదాని వలసిన దానినె బోధింపఁగల దనియు గ్రహింపఁదగు. తద్ధర్మ మన దానిసహజధర్మమనుట. రత్నము ప్రకాశించు ననుచో రత్నసహజధర్మము ప్రకాశించుటగానఁ బ్రకాశించుట సహజధర్మము. ఇట్లే నీరుపాఱు ననుచో నీరునకుఁ బ్రవహించుట సహజధర్మము గాన నిటఁ బ్రవహించుట సహజధర్మము. 'తస్య ధర్మస్తద్ధర్మః' అని వ్యుత్పత్తి. లేదా 'సః ధర్మః యస్య సః' అనియేని వ్యుత్పత్తి చెప్పనగు. ఆధర్మము దేనికిఁ గలదో యది యనుట. ఒకానొక ధర్మముగల యొకానొక పదార్థ మని భావము. ధాత్వర్థమాత్రమున నీలకార మగు నని ఫలితము.(చూ. అహోబలపండితీయము. క్రియ. 459 పుట.)తద్ధర్మాది యను సూత్రమునందలి యాదిపదముచేఁ దచ్ఛీలాది సప్తకము గ్రాహ్యము. 'తస్య శీలమ్' అని లేక 'తత్ శీలం యస్య' అని వ్యుత్పత్తి దీనికగు. దాని సహజస్వభావము లేక యా స్వభావముగలది యని యర్థము. ఒకానొక స్వభావము గల యొకానొక పదార్థ మని తాత్పర్యము. ఇట్లే సంభావనాదుల కర్థము నూహించికొనునది. అప్రాణిగతమగునది ధర్మమనియుఁ బ్రాణిగతమగునది శీలమనియు సంభావన సేయనగునని తోఁచెడి. సంభావన యన నూహ. సంప్రశ్న మన నడుగుట. సాతత్య మన నెల్లపుడుండుట. సతతభావము సాతత్యము. వర్తమాన మన వాక్యము ప్రయోగించుకాలమున నుండునది. భావి యన వాక్యము ప్రయోగించుకాలమునకుఁ దరువాత నుండునది. రాఁబోవున దనుట. ఆశీస్సన దీవన - యాశీర్వాదము. ఈయేడు నాదిపదముచే స్వీకార్యములు. ఇట్లు వలసిన కాలము

నెఱింగించుచు నిన్ని యర్థములను బోధింపఁగల లకారముగాని నీలకారముం జెందిన తద్ధర్మకాలికరూపములకు సరియగు రూపములుగాని సంస్కృతమునఁ దోఁపమియు సంస్కృతమునకంటెఁ దెనుఁగునఁగల యొకవిశేష మని యిట నెన్నఁదగు. 22 సూత్రము నొద్ద వీని కుదాహరణములు గన నగును.

ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందు లూ ట్టగు. ౬.

ఆశీరాదులందు ధాతువునకు లూట్ప్రత్యయ మగు.

టీ. ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులం దున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమున వర్తించు ధాతువునకు లూ ట్టగును. ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులం దున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమును బోధించు ధాతువున కని భావము. ఆశీ స్సన నాశీర్వాదము దీవన యని ముందు నిరూపితము. శాప మనఁ దిట్టు. సంప్రార్థన మన వేఁడుట - విధి-ప్రేరణ - లేక యాజ్ఞాపించుట-సేవకులు మొదలగు వారిని బ్రవర్తింపఁజేయుట. 26 సూత్రమున వీని కుదాహరణములు గాన నగును.

వ్యతిరేకంబున లజీ యగు. ౭.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియావృత్తి యగుధాతువునకు లజీవర్ణకం బగు.

టీ. వ్యతిరేకార్థమునం దున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమున వర్తించుధాతువునకు లజీ యగును. వ్యతిరేకమునం దున్నపదార్థమునందలి వ్యాపారమును జెప్పు ధాతువున కని భావము. వ్యతిరేక మన వేఱు. Negative (నాస్తిపక్షము) 32-37-39-47 మొదలగు సూత్రములందు దీని కుదాహరణములు గన నగు. వర్తమానభూతభావులందగు రూపముల నర్థసాంకర్యము లేమిఁ దద్విషయమున 'లట్టు-లిట్టు-లృట్టు' అని సంస్కృత వ్యాకృతిమార్గమే యనుసృతము. తద్ధర్మతచ్ఛీలాదులం దనేకార్థములందుఁ గావలసివచ్చుటం జేసియు సంస్కృతమున నీయర్థముల మూఁడు నాలుగు లకారములు గలుగునవగుటం జేసియు నాసంస్కృతలకారముల కంతగ నర్థభేదము ప్రయోగముఖమునఁ బ్రకృతము చూప నవకాశము లేమిం జేసియు నమ్మార్గము వీడి తద్విలక్షణతం దెలుపఁ గావలయుఁ సూరి లా ట్టని వ్యవహరించె. నిజముగ లూడర్థముల లాడర్థములుగ నెన్ని లూట్టును విడువ నగుంగాని 26-27-28-29-30 సూత్రములచే నగు రూపభేదముల ననుసరించియు శాపసంప్రార్థనార్థముల ప్రకాశనము రూపభేదము ననుసరించి గలుగుటను గమనించియుఁ గావలయు సూరి లూట్టును బ్రత్యేకించి యంగీకరించె. ఇం దనేకార్థముల నీలకారము గలుగవలసియుండుటచేతను నీయర్థములందు సంస్కృతమున 'లోట్-లిఙ్' అనునవి గావలసి యుండుటచేతను, నమ్మార్గము వీడి తద్విలక్షణతం దెలుపఁ గావలయు సూరి

లూ ట్టని వ్యవహరించె. సంస్కృతమున స్వతంత్రముగ వ్యతిరేకరూపము గలుగదు. 'నఞ్' అనుదానిం జేర్చుటంజేసి యది సంభవించును. తెలుఁగున నట్లుగాక యసాహాయ్యముగ వ్యతిరేకరూపము గలుగు. స్వతంత్రముగ వ్యతిరేకరూపము వెలయుం గాన నిది సంస్కృతాంధ్రభాషలకుఁ గల ముఖ్యభేదములలో నొకటి యనఁదగు. కావుననే లక్షణకర్త యీయర్థమునఁ బ్రత్యేకలకారమును విధించుట పొసఁగెడి. కార్యార్థము లజీ యని జిత్వనిర్దేశము చేయఁబడెననుట స్పష్టము. మూలము 'తద్ధర్మ వర్తమానాతీతాగామ్యర్థకాః క్రియాః జ్ఞేయాః' అని నాలు గర్థములనే వివక్షించి ప్రక్రియను నడపెను. ఐనను సూరి బహుళప్రయోగదృష్టింజేసి లూట్టు లజ్లులను మఱి రెంటిని గ్రొత్తగ నంగీకరించి తద్ధర్మాదులందు లాట్టగు నని యాయాయర్థముల విధించి రూపభేదములంజేసి యర్థాంతరము లావహిల్లుటను విశదీకరించె. సంస్కృతవిలక్షణగ లూట్టు - లాట్టనుట యీతని సంస్కృతవ్యాకృతిమార్గానభిజ్ఞతకు నిదర్శన మండ్రు. కాని పైని వ్రాసినప్రకారము సంస్కృతలకారములతో సరిపెట్టుట గుదురమిని రెండుమూఁడు లకారము లాయాయర్థముల సంస్కృతవ్యాకృతి మర్యాద ననుసరించినఁ గలుగు నని చెప్పవలసివచ్చుటను సన్మార్గమును వీడి 'యెట్లును సన్మార్గమును వీడితినిగదా! సంస్కృతమున నాయాయర్థమునఁ గలుగు నాలకారమునకును దీనికిని నేమాత్రము సంబంధము లే దని తెల్పుటయేముఖ్యము' అని యెంచి సూరి తద్విలక్షణముగ 'లాట్టు-లూట్ట'నియెంగాని మఱియొకటిగాదు. 'లట్టు-లిట్టు-ఌట్టు.' అని త్రికాలముల సరిగా సంస్కృతము ననుసరించి లకారముల విధించిన సూరి కితరములు తెలియ వని యనుట యెట్లు పొసఁగును? కాన వర్తమానభూతభావులందు సంస్కృతమార్గము సరిపడుట నాదరించె ననియు తద్ధర్మాదులందమ్మార్గము గుదురమిని గేవలము వైలక్షణ్యామే యగపఱుప లాట్లూ ట్టని వ్యవహరించె ననియుఁ నంగీకరింపనగుంగాని యింతమాత్రమున నాతనియం దట్టినిందను నిష్పక్షపాతమని నీగ్రంథమును బరికించువారలు మోప నవకాశము చాలదనియే యేఁ దలంతును. సూరి యిట్లు సంస్కృతవిలక్షణముగ లాట్లూ ట్టనుటం గాంచి హరికారికాకర్తలు సంస్కృతవ్యాకృతిపారీణు లగుట నయ్యో లకారనిర్దేశము శాస్త్రవిలక్షణమయ్యెఁగదా యేమిదారి? యని చింతించి 'ధాతోర్లడ్వర్తమానే స్యాద్భూతే లిడ్ ఌట్చభావిని, తద్ధర్మాదిషు లేడాశీశ్చాపసంప్రార్థనే విధౌ; లోట్ స్యాల్లజ్ వ్యతిరేకే స్యాల్లకారా అత్రపఞ్చతాః' అని వేదవాఙ్మయమునందే యగపడు లేట్టును దెలుఁగునను గూర్చి తెనుఁగునకు వేదతుల్యతను సంపాదించి లజ్లునకు వ్యతిరేకార్థకతను దెచ్చిపెట్టి యెట్లో సంస్కృతవ్యాకృతిసమ్మత లకారములకు ముడిపెట్టి తమ పాణినీయపారీణతను వెల్లడించికొనిరి. పాఠకహృదయులారా! పరికింపుఁడు. ఇదే హరికారికల కాంధ్రీకృతియైన సూరి

తదనుసారియై పైని వ్రాసినరీతిని 'లేట్-లజ్' అనియేగదా యని యుండును? శాస్త్ర సంప్రదాయము సురక్షితముగా సూరిమార్గము హరికాంతావలి పైరీతిని సంస్కరించు చున్నదనుట కిది యొక ప్రబలప్రమాణము గాఁజాలదా? జిత్తు బిందుపూర్వంబగు నను సూత్రము మహాత్కర్తృకప్రథమపురుషైకవచనమధ్యమపురుష బహువచనములం దెల్లఁ (వండుచున్నాఁడు-వండఁగలఁడు-వండుఁడు-వండఁడు) బ్రవర్తింపవలసియుండుట నది సుబంతతిఙంతసాధారణ మని యంగీకరింపవలసియుండుటచేతను, 'లజ్ - మిజ్ - నిజ్ - పడుజ్-కలజ్' అనురీతిని జిత్తులుగఁ జేసిన నక్కఱలేని బిందువు గలుగవలసివచ్చుటే గాక యాపక్షమున జిత్తు పరంబగునపు డుత్వమున కత్వ మగు నని యత్వవిధానముం జేయవలసివచ్చుటను (వండుఁడు-చేయుఁడు) లోణ్మధ్యమమహాత్కర్తృకబహువచన రూపములందును నత్వము ప్రసక్తము గావలసివచ్చుటచేతను, జిత్తు పరంబగునపు డుత్వ మున కత్వ మగు నను సూత్రవిన్యాసము ననుసరించియే 'జి' అనుదానికంతకు నిత్సంజ్ఞ సిద్ధ మనునంశము పాఠకసుబోధమగు ననుతలంపుచేతను, జిత్కార్యము బిందువును జిత్కార్య మత్వమును ననువైలక్షణ్యముం దెలుపుటకై లోట్టునిట్లే స్వతంత్రించి పైప్రత్యయము లను జిత్తులుగఁ జేసి పేర్కొనె నని తోఁచెడి. ఇట్లే జిత్తులగుప్రత్యయములం బేర్కొను చోటులందెల్ల 'జి' అనుదాని కిత్సంజ్ఞ సిద్ధించుటను గమనించి ప్రక్రియ యూహ్యము. అవసరమగునపుడే వక్తవ్యమునకు సరిపడునపు డీయాద్యవ్యాకృతినియమముల నంగీ కరించుటయుఁ దద్వైలక్షణ్యము తోఁచినపుడు వదలి వక్తవ్యానుకూలముగ వర్తించు టయు దోషములు గాఁజాలవు.

లకారంబునకు డు ఱు వు రు ను ముఞగు. ౮.

లడాది లకారంబులం దొక్కొక్కటికి డుఞాదు లాదేశంబులగు. ఇందు ఞకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు.

టీ. 'లట్టు-లిట్టు-ల్పట్టు-లోట్టు-లూట్టు-లజి' అను నాఱు లకారములందును లకా రము సామాన్యమగుటం జేసి లకారమున కనుదానిచేఁ బైయాఱు లకారములును గ్రహింపఁ బడునుగాన నాఱిటిలో నొక్కొకదానికి డుఞాదు లాఱు నాదేశమగు నని సూత్రాభి ప్రాయము. ఆఱు లకారములలోఁ బ్రతిలకారమునకును డుఞాదు లాఱును నాదేశము లగు నని ఫలితము. ప్రత్యాహార మనఁగా నాది నొక వర్ణమును గ్రహించి యంత్యమగు పొల్లుతోఁ జేర్చి యాదిమవర్ణముతోఁగూడిన యాపెంటికిని నడుమఁగల వర్ణసమూహం బెల్ల నాసంజ్ఞతో సంగ్రహించి చెప్పుట యని మునుపె యుక్తము. ప్రకృతము తొలివర్ణ మగు డుఞును నంత్యమగు పొల్లుతోఁగూర్చి 'డుఞ్' అనుటంజేసి 'డు-రు-వు-రు-ను-ము'

అను నాఱువర్ణములును డుజ్ సంజ్ఞకములై సంగ్రహింపఁబడు నని గ్రహించునది. వర్ణసమితి నెల్ల నేకరువు పేయుట విస్తృతికారణమగుంగాన నిట్లు ప్రత్యాహారము మూలమున సంగ్రహించుట సామాన్యముగ వ్యాకర్తలసంప్రదాయము. క్రిందఁ జేర్పోవువిధుల ననుసరించి యివి ప్రథమమధ్యమోత్తమపురుషములఁ గ్రమముగ నేకత్వబహుత్వముల నగుటను గమనించునది. తెలుఁగుబాస సంస్కృతమువలె నింకను బూర్తిగ నస్పష్టప్రత్యయభాష గాక స్పష్టాస్పష్టప్రత్యయభాష యగుచున్నదిగాన నీక్రిందివిధమున నీ ప్రత్యయములయుత్పత్తి ననుమానింపఁ దగును. వాఁడు కర్తగాఁగలది ప్రథమపురుషము గాన 'వాఁడు' అను పదమునందలి వకారము లోపింపఁగా మిగిలినది డుజ్వర్ణక మనియు, వారనువాని లుప్తశేషము రువర్ణక మనియు, నీవనువాని లుప్తశేషము వువర్ణక మనియు మీరనుదాని లుప్తశేషము రువర్ణక మనియు, నేననుదాని లుప్తశేషము నువర్ణక మనియు, మేమనుదాని లుప్తశేషము మువర్ణక మనియుఁ జెప్పనొప్పును. తుదిఇకారమునకు ప్రత్యాహారమే ఫలముగాని వ్యాకృతికార్యప్రయోజనముమాత్రము తోఁపదు-'డుజ్' అను దానియందలి ఉకారము బిందుపూర్ణకని గ్రహించునది. పైప్రత్యయముల యుత్పత్తి ననుసరించి సర్వనామములతోఁడఁ గ్రియలు మున్ను ప్రయోగింపఁబడుచుండెడి వనియు బ్రకృతము సర్వనామాద్యక్షరములు లుప్తము లగుట వీనికిఁ బ్రత్యయత్వము సిద్ధించె ననియు నూహింపనగును.

అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమమధ్యమోత్తమంబు లనంబడు. ౯.

డుజ్ - రు - ప్రథమము. వు - రు - మధ్యమము. ను - ము - ఉత్తమము.

టీ. 'డు-రు; వు-రు; ను-ము;' అనువానిలో 'డు-రు' అనునవి ప్రథమపురుష మనియు, 'వు-రు' అనునవి మధ్యమపురుష మనియు, 'ను-ము' అనునవి యుత్తమపురుష మనియుఁ జెప్పఁబడును. మిగిలినది స్పష్టము.

వానిలో రు ము లు బహువచనంబులు పెఱలేకవచనంబులు. ౧౦.

టీ. పైయాఱుప్రత్యయములలో 'రు-ము' అనునవి బహువచనములును, నితరము లగు 'డు-వు-ను' అనునవి యేకవచనములును నగు. 'రు-ము' అనునవి బహుత్వమందె గాని యేకత్వమున నెపుడును గావనియు, 'డు వు-ను' అను మూఁడు నేకత్వముననెగాని బహుత్వమున నెపుడును గలుగ వనియును భావము. ప్రథమపురుషైకవచనమున డువర్ణకమును, మధ్యమపురుషైకవచనమున వువర్ణకమును, నుత్తమపురుషైకవచనమున నువర్ణకమును, బ్రథమమధ్యమపురుషబహువచనముల రువర్ణకమును, నుత్తమపురుషబహువచనమున మువర్ణకమును నగును గానఁ బైవిషయము సుబోధంబు.

నామయుష్మదస్మదర్థములందుఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమంబు లగు. ౧౧.

టీ. యుష్మదస్మదర్థములకంటె భిన్నమగునది నామ మగుట స్పష్టము. ఎదుట నున్నవాఁడు తాను నర్థముగానిది నామార్థమగుంగాన నెక్కడనో యున్నవాఁ డర్థమగు నది నామార్థమగుట తెల్లము. క్రియ యెచట నున్నవానినో తెల్పునదగునపుడు ప్రథమపురుష మగు ననియు, నెదుట నున్నవానిని దెల్పునదగునపుడు మధ్యమపురుష మగుననియు, దన్ను బోధించునదగునపు డుత్తమపురుషమగుననియుఁ సూత్రాభిప్రాయము. యుష్మదర్థమున మధ్యమపురుషమును, నస్మదర్థమున నుత్తమపురుషమును, నారెంటికంటెభిన్నమగు నర్థమునఁ బ్రథమపురుషమును నగు నని భావము.

అమహదర్థంబునందు డుఁబ్రులకు డువు లగు నున్నానుబంధంబుమీఁద దిపి యగు. ౧౨.

టీ. 9 చేఁ జెప్పఁబడిన ప్రత్యయములు మహదర్థమున ననఁగా మహత్కర్తృక క్రియలకే సరిపడెడిఁగాన నీవిధిచే నమహదర్థమున ననఁగా నమహత్కర్తృకక్రియలకుఁ బ్రత్యేకముగ వాని కాదేశములుగఁ బ్రత్యయములు విధింపఁబడుచున్నవి. అమహత్కర్తృకక్రియమీఁది డుబ్వర్ణకమునకు డువర్ణమును, నమహత్కర్తృకక్రియమీఁది రువర్ణమునకు వువర్ణమును నగును. అమహదర్థకక్రియ 13 చే నున్నానుబంధయుక్తమైనచో డువర్ణమునకు బదులుగ దివర్ణమును, వువర్ణమునకు బదులుగ పివర్ణమును గలుగును.

ఉదంతంబునకు లట్టు పరంబగునపు డున్నానుబంధం బగు. ౧౩.

ఉదంతం బయిన ధాతువునకు లట్టు పరంబగునప్పుడు ఉన్న అను శబ్దం బనుప్రయుక్తం బగు.

టీ. 'వసతిరనుబంధకస్స్యాద్యత్ర లడర్థో వివక్షితస్తత్ర' అనునది మూలము. హ్రస్వోకార మంతమందుఁగల ధాతువునకు లట్టు పరమగుచుండ 'ఉన్న' అను శబ్దము ధాతువుతుదిని జేరు నని సూత్రార్థము. 'అనుబంధము = వెంటఁ గట్టుట.' ఉండిన యను దానినుండి యున్న కలిగినట్లు 57 చే విశదమయ్యెడిఁగాన నున్నశబ్ద మని వ్యవహృతము. శేషము స్పష్టము. సామాన్యముగఁ దెలుఁగున ధాతువు లుదంతములె. ఇంచుగాగమసంబంధమునకు ధాతుసమితి యుదంతమగుట సంభవించెడి.

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకం బగు. ౧౪.

టీ. 13 చే నగు నున్నశబ్దము పరమగుచుండ 'చు' అను వర్ణము కలుగును. ధాతువున కనునధికారసూత్ర మీప్రకరణమునఁ బ్రతిసూత్రమునందును జొచ్చుచుగాన నీచు

వర్ణాదేశము ధాతూన్నానుబంధములనడుమ నగు నని గ్రహించునది. చువర్ణ మేశబ్దము లుప్తశేషమో యూహింప నలవిగామిని నిరర్థకవర్ణమగుటను వర్ణకమని వ్యవహరించె నని తోఁచెడి. ఈచువర్ణక మిందఱి ప్రక్రియ ననుసరించి యఖండపదవిషయ మనియు 43 సూత్రముచే నగునది వ్యస్తవిషయ మనియు గ్రహింపనగు. 'వండుచున్నాఁడు' ఇదం తయు నేకపదముగనే చెప్పఁబడవలెనుగాని 'వండుచు ఉన్న' అని యారీతి ఛేదింప నవకాశము లేదు. 'వండుచున్నవాఁడు' ఇందు 'వండుచున్+ఉన్నవాఁడు' అని ఛేదించి శత్రర్థకచువర్ణకోకారసంధిచేఁ బై రూపము గలిగె నని చెప్పవలెను. ఈరెండు చువర్ణముల కివియె భేద మిం దగపడెడిఁగాని వేఱొక భేద మగపడదు. సూరి సాధించిన లడ్రూప ములును శత్రర్థకచువర్ణకాంతముమీఁద నుండు ధాతు లడ్రూపములు చేరుటం జేసి కల్గి నవిగను, లృడ్రూపములకు నుజ్యంతముమీఁదఁ గలుగు ధాతుల డ్రూపములు చేరుటం జేసి యేర్పడినవిగను సిద్ధాంతింప నవకాశ మగుపడుచుండ చువర్ణము నున్నానుబంధమును విధించి యేల శ్రమపడి పైవానిని సాధించెనో యరయవలసియున్నది. 'వండు చున్నాఁడు-వండఁగలఁడు.' అనువానియందు 'వండుచున్+ఉన్నాఁడు; 'వండన్+ కలఁడు' అనియేగదా పైసిద్ధాంతముప్రకారము పదవిభాగము చేయవలసియుండును? అట్లైనఁ జువర్ణక మిట శత్రర్థమునందును నుజె భావలక్షణమునందును గల్గె ననక తీరదు గదా! శత్రర్థచువర్ణ భావలక్షణనుజులకు వర్తమానకాలస్పష్టీకరణశక్తి లక్షణము నను సరించి కల దని చెప్ప నవకాశము లేమిం జేసి లక్షణకర్త యమ్మార్గము నాశ్రయించె నని తోఁచెడి. సహాపతను, 'వండుచున్నాఁడు, వండఁగలఁడు' మున్నగు వానివలన వర్తమాన శత్రర్థకచువర్ణక, నుజ్యంతార్థములు తోఁపనగుంగాని లాక్షణికముగ వర్తమానార్థకత చువర్ణకనుజ్యంశములవలన గోచరింప నవకాశము లేమిని నఖండపదములవలననే యట్టి యర్థము స్ఫుటముగా దగుటను సూరి చువర్ణకోన్నానుబంధకలజ్యనుబంధవిధానములం జేసి పైరూపముల సాధించె ననుటకంటె నికరమగు యుక్తి యీసందర్భమునఁ దోఁప కున్నది. మఱియు సంస్కృత ధాతురూపముల యనుకరణమున వీనిని సూరి యఖండ పదములుగ సంభావించె ననుట తగును. 'చుగితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమాన కాలే స్యాత్' అనునది మూలము.

* ఏతరంబగు మఙ్ఞు పరంబగునపు డున్నానుబంధంబునకు దీర్ఘంబగు. ౧౫.

ప్రథమము. వాఁడు వండుచున్నాఁడు - వారు వండుచున్నారు- అది వండుచున్నది - అవి వండుచున్నవి. మధ్యమము. నీవు వండు

చున్నావు-మీరు వండుచున్నారు. ఉత్తమము. నేను వండుచున్నాను - మేము వండుచున్నాము.

టీ. 12 చే డుములకు విధింపఁబడిన దివ్వులు పరమగునపుడు గాక తక్కినయెడల, 13 చే నగు నున్న యను ననుబంధమునందు తుదినున్న హ్రస్వాకారము దీర్ఘమగునని సూత్రాభిప్రాయము. డుములస్థానమున నైనవగుట దివ్వులనుగూడ డుములనుగా నెంచి యున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము సేయ యత్నింతురేమో యని శంకించికొని కావలయు లక్షణకర్త డుమ్ము పరమగునపు డను దశముచేతనే దివ్వులు పరమగునపుడు దీర్ఘము వారింపఁబడుచున్నను దివితరంబను దశముగూడ నెలకొల్పికొనె. 'వండుచున్నాఁడు' వండుధాతువు దీనికి వర్తమానంబున లట్ప్రత్యయము. లట్టునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున మహత్కర్తృకముగాన 9 చే డుజ్జగును. 'వండు+డుజ్.' డుజ్ ప్రత్యయము జిత్తుగాన బిందువు ముందిడికొని యగును. 'వండు+ఁడు.' తుదియున్న పొల్లుజకార మిత్సంజ్ఞకము గానఁ దొలఁగు నను సృష్టము. 13 చే నున్నానుబంధ మగు 'వండు+ఉన్న+ఁడు.' 14 చే చువర్ణక మగును 'వండు+చు+ఉన్న+ఁడు.' 14 చే నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము జువర్ణకోకారమునకు నున్నానుబంధాద్యుకారము పరముగా నపదాదిస్వరసంధియుఁ గలుగ 'వండుచున్నాఁడు' అను రూప మేర్పడును. వాఁడని మొదట నుంచుట ప్రథమపురుషైకవచనసూచనార్థమును దివితరడుమ్ము పరముగ నున్న దని తెల్పుటకును నని గ్రహించునది. ఇట్లే వండుధాతుప్రథమపురుషబహువచనరూపము నూహించికొనునది. 'అది వండుచున్నది' అమహదర్థమును డుములకు దువులును నున్నానుబంధముమీఁద దివులును నగుంగాన నిట నమహత్కర్తృకమగు నీవండు ధాతువునకు నున్నానుబంధముమీఁద 12 చే దివర్ణకమును 15 చే దివర్ణకము పరముగా నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము కలుగకుండుటయును నగుంగాన 'వండుచున్నది' యనురూపమయ్యె. అది యని ముందిడుట యమహదర్థసూచనార్థము. ఇట్లే యమహదర్థమున రువర్ణమునకు వివర్ణమును నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘాభావమును సిద్ధించుటచే వండుచున్నవి యను ప్రథమపురుషబహువచనరూపము గలిగెడి నని గ్రహించునది. ఈరీతినే యుష్మచ్ఛబ్దార్థమున నేకవచనబహువచనములందును నస్మచ్ఛబ్దార్థమున నేకవచనబహువచనములందును ననఁగా మధ్యమోత్తమైకవచనబహువచనములందుఁ బ్రక్రియను గమనించుకొనుచు నెల్లధాతువులకు వర్తమానమున సిద్ధరూపముల గ్రహించునది.

'వసతిరనుబంధకస్స్యాత్', 'అస్తిరనుబంధకస్స్యాత్' అను మూలమునందలి వసతికి-అస్తికి' అనువానికి 'ఉన్నవాఁడు; చేయుచున్నవాఁడు' అను నన్నయ భారత

ప్రయోగముల ననుసరించి 'ఉండు-కలుగు' అను ధాతువులే వర్తమానభావ్యర్థములం దన బంధము లగు నని గ్రహింపవలసియుండుటచేతను దేశ్యధాతురూపనిష్పత్తిని వర్ణించను చింతామణి విడుచుటంజేసి 'ఉండు' అనునది యున్నగాను గలుగనునది కలగాన మాఱుటను జెప్పలేదని యంగీకరించుట సరసమగుటచేతను నున్నాఁడువ్వారు మొదలగు దీర్ఘరూపములు నన్నయభారతభాగమున మృగ్యము అగుటచేతను, నున్న కలానుబంధము లగు నని సరస్వతీవ్యాహారబాలాదులు మూలమును వివరించుటయుఁ దదనుసారియై సూరి యిట్లి ప్రక్రియఁజూపుటయు మూలవిరుద్ధములగు విషయము లని యనకతీరదు. (చూ. చిం వి. ప. పేరా 112-113.) దీన నున్నానుబంధముతోడి రూపములను గలానుబంధము తోడి రూపములను సాధించుటంజేసి చింతామణి నన్నయకర్తృకము గాదను కం. వీ. పంతులుగారివాదము పరాస్తమయ్యెడి. సూరి తననాఁటికిఁ గావ్యముల హెచ్చుగా నట్టి రూపములు దృష్టములగుటంజేసియు దీని కాధారముగ బాలసరస్వతీవ్యాహారబాలుల వ్యాఖ్యానము లుండుటంజేసియుఁ మూలాశయ మెట్లున్నను సరస్వత్యాదులనే యను సరించువాఁ డయ్యె నని తోఁచెడి. సరస్వత్యాదులును దమనాఁటి కట్టిరూపములే హెచ్చుగఁ గవిప్రయుక్తములై యగపడుట నీగతిని మూలమున కర్థమును వివరించి యుందు రని యనుమానింప నగును. 'కలుగువాఁడు; ఉండువాఁడు;' లేక 'కలుగువాఁడు కలఁడుగను, నుండువాఁ డున్నవాఁడుగను' మార్పునందినరూపములు స్వతంత్రములుగను బ్రయోగింప నర్హములగుటంజేసి యీవ్యాఖ్యను ముందు వ్రాసినప్రకారము శత్రర్థచువ ర్ణకనుజ్యంశములమీఁద నివి చేరుటంజేసి వర్తమానభావ్యర్థకరూపములు గల్గుననియే మూల మభిప్రాయపడె ననియు దాన ననుబంధములుగ 'ఉండు-లేక-ఉన్న, కలుగు-లేక-కల' అను విశేషణరూపములే యగుననియు గ్రహించుట యుచిత మని తోఁచెడి. కాని మూలము చువర్ణమును వర్తమానమున ధాతువులకెల్లను విధించి యుండుటంజేసి మూలమిట్టివాని నఖండపదములుగనే యెంచె ననియు దాన భుజించుచున్నవాఁడు మున్నగువానియందు 'భుజించుచున్ ఉన్నవాఁడు' అని ఛేదింప నవకాశము లేదనియుఁ జెప్పనగునుగానఁ బైని నిరూపించినవిషయము మూలసమ్మతము గాఁజాలదు. చింతామణివిషయపరిశోధ కులమతమునను ఉండనునది యున్నగను గలుగనునది కలగను మార్పునందు నని యంగీక రింపవలసి వచ్చుటంజేసి నన్నయప్రయోగదృష్టినిగాక ప్రక్రియాదృష్టిని బట్టినచో నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము నేదోయొక సూత్రముచేఁ గట్టవచ్చుననియు వ్యాకర్త సాధించినవెల్లను దన గ్రంథమునఁ దప్పక ప్రయోగించియే యుండుననుట పొసఁగని విషయ మనియు శిష్టలోకవ్యవహారసిద్ధమగుట నున్న కలానుబంధరూపముల నాద్య వ్యాకరణమగు చింతామణి సాధించెననియు నన నవకాశముండుటంజేసి, నన్నయ యట్టి

వానిని బ్రయోగింప లేదుగాన నున్న కలానుబంధములు చింతామణ్యాధిప్రేశములఁ గాఁజాలవనియు నున్నవాఁ డిత్యాదుల ననుసరించి యుం డవలె దున్నగాను గలుగునవి గలగను మాఱుననియు ననుటకంటెఁ దాఁ బ్రయోగింపకున్నను నట్టివి యిప్పటి శిష్టలోకముచే నెందుగ నాదృతములగుచుండుట నిట్లు ప్రక్రియను జింతామణి చూపె ననుటయే సరస మని తోఁచెడి. ఇష్టార్థము నాశ్రయించినను జింతామణి ప్రాచీనతకు భంగము రాకుండుటేగాక యాంధ్రభాష్యయావిమవ్యాకరణ మగుటయుఁ గనఁబడెడి నని తోఁచెడి.

లిఙ్లోట్టుల డుజ్జున కెను నువర్ణంబు లగు. ౧౬.

లిఙాదేశం బగు డుజ్జునకు - ఎను - అనునదియు - లోడాదేశం బగు డుజ్జునకు - ను - అనునదియు నాదేశంబు లగు.

టీ. సూత్రార్థము వృత్తిమూలమునఁ దెల్లము. లిట్టునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున నగు డుజ్జున కెనువర్ణమును లోట్టునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున నగు డుజ్జునకు నువర్ణమును నాదేశము లగును. ఆదేశ మనఁగా నొక దానిం దొలఁగించి వేఱొకటి దానిస్థానమున నగుట యని ముందె యుక్తము. డుజ్జు 9 చేఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున నగు ననుట తెల్లము. "వండు+డుజ్ = వండు+ఎను=వండెను. వండు+డుజ్=వండు+ను=వండును." తక్కిన పురుషవచనములందు మీఁదివిధుల ననుసరించి కార్యాంతరములు గలుగుటను గమనించునది. ఆధునికప్రయోగములందు నివర్ణము 'ఎను' రూపమునంది 'ఆయను, పోయను' అనురీతి నగపడెడి. ఆవి వ్యావహారికము లగుట నగ్రాహ్యములు. 'ప్రథమైకస్యైద్భవేచ్చ భూతార్థే' అనునది మూలము.

భూతంబునం దిగాగమం బగు. ౧౭.

భూతార్థవృత్తి యగు ధాతువున కిగాగమం బగు.

టీ. భూతకాలికావ్యాపారమును బోధించుధాతువునకుఁ దుదిని హ్రస్వేకార మగు నని సూత్రార్థము. 'వండు+రు=వండి+రు=వండిరి.' 'రు' అనునది క్రియావిభక్తి యగుటను నికారముమీఁది దగుటను వత్సమము 26 చే నిత్వము గలిగి రివర్ణముగా మాఱుటను గమనించునది. ప్రథమపురుషమునకె నువర్ణమును విధించుటం జేసి యీయిత్వము ప్రథమపురుషబహువచనము మొదలుకొనియె యగును. మఱియు భూతార్థవృత్తి యగు ధాతువునకను సామాన్యోక్తిం జేసి +1 చే నగు నవర్ణకమును +6 చేఁ గ్రమప్రాప్తమున నగు నవర్ణకమును బరమగుచుండ నిత్వము గలుగుట ప్రయోజనముగ నూహించునది. వండుధాతువు. 19 చేఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్జును దానికి 16 చే నెనువర్ణ

మును నపదాదిస్వరసంధియుఁ గలుగ వండెె ననురూప మేర్పడును. వండు:—దీనిమీఁద 19 చే ప్రథమపురుషబహువచనమున రువర్ణకము 17 చే ధాతువుతుది నిత్వమును ఏత్సమము 26 చే రువర్ణకము నుత్వమున కిత్వమును గలుగ 'వండిరి' అనురూపము సిద్ధించును. మధ్యమోత్తమపురుషములం దేకవచనబహువచనముల ప్రక్రియను దరువాతి సూత్రము ననుసరించి గమనించునది. 'ఇక్' అనునది కకార మిత్తుగాఁగల ప్రత్యయము గాన నిది నిర్దిష్టమున కంతాగమముగ నగు ననుట స్పష్టము. 'భూతాదుతాం పరేషామిత్' అనునది మూలము.

లిట్టు వృఙ్ఞు పరంబగునపుడు తివర్ణకం బగు. ౧౮.

ఇకారంబుమీఁది రు - సు - వు - క్రియావిభక్తుల యను సూత్రముచే రుఙ్ఞున కిత్వంబు - ప్ర. వండెను - వండిరి. మ. వండితివి-వండితిరి. ఉ. వండితిని - వండితిమి.

టీ. లిణ్మధ్యమోత్తమపురుషైకవచనబహువచనములు పరముగా ధాతువునకుఁ దుదిని 'తి' అనువర్ణము చేరు నని సూత్రాభిప్రాయము. లకారాదేశములగు డుఙ్ఞ్రువురుసు ముఙ్ఞనువానిలో మొదటి డుఙ్ఞును విడిచి దానితరువాత నుండు వర్ణకమును దుదినున్న 'ఙ్' అనుదానితోఁ జేర్చి 'వుఙ్' అని చెప్పఁబడియెఁగాన 'వు-రు-సు-ము' అనునవి వుఙ్ ప్రత్యాహారమునఁ జేరెడిఁగాన లిణ్మధ్యమోత్తమపురుషైకవచనబహువచనములు బరముగా నని ఫలితము తేలెడి. వండు+వు:—17 చే ఇగాగమము 'వండి-వు' 18 చే తివర్ణకము. 'వండితి+వు' తత్సమము 26 చే వువర్ణమునుత్వమున కిత్వము. వండితివి. ఇట్లే 'వండు+రు = వండి+రు = వండితి+రు = వండితిరి; వండు+సు = వండి+సు = వండితి+సు = వండితిని; వండు+ము = వండి+ము = వండితి+ము = వండితిమి' అను రూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. కొందఱు మధ్యమపురుషబహువచనస్థానమునఁ బ్రథమపురుష బహువచనమును (వండిరి) తివర్ణమగుటను గమనింపక ప్రయోగించుట కలదు. ప్రథమ మధ్యమపురుషములలోఁ బ్రథమపురుషబహువచనమునఁ దివర్ణాభావమును మధ్యమ పురుషబహువచనమునఁ దివర్ణము గలిగి యుండుటయును బోసఁగెడిఁగాన నీభేదమును బాలకులు శ్రద్ధగ గమనింపవలయును. 'దుతివర్ణకౌ క్రమాత్ స్తః, నాద్యస్యాదేః ద్వయోశ్చభూతార్థే' అనునది మూలము.

కలజ్యనుబంధంబు ల్రుట్టు పరంబగునపు డగు. ౧౯.

ల్రుట్టు పరంబగునపుడు ధాతువునకు - కలజ్ అనునది యను ప్రయుక్తం బగు.

టీ. 'కలజి' అనునది లృట్టు పరముగా ధాతుప్రకృతిని జేర్పఁబడు నని సూత్రాభిప్రాయము. అన్నిపురుషముల నిది యగు నని భావము.

జిత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వం బగు. ౨౦.

జిత్తు పరంబగునపుడు ధాతుస్థ నుత్వంబున కత్వం బగు.

టీ. 'జి' అనునది పోవుప్రత్యయము జిత్తు నాఁబడును. 'జి+ఇత్ = జిత్' అని వ్యుత్పత్తి. కార్యార్థము ప్రత్యయాదులందు మాఁపఁబడు వర్ణ మిత్తు నాఁబడు నని ముందె యుక్తము. అట్టి 'జి' అనునది మాపఁబడు ప్రత్యయము పరముగా ధాతువుతుది యుత్వమునకు హ్రస్వాకార మాదేశ మగు నని సూత్రార్థము. జిత్తనుటంజేసి యిత్వముతోఁ గూడిన జకారము గలప్రత్యయము పరమగునపుడే యీయత్వమగుఁగాని జి త్తనఁగా (జ్-ఇత్తు) జకారమాత్రముగలప్రత్యయము (డుజ్) పరమగునపుడు గా దని తెలియునది. 'వ్యతిరేకాదె భావని చాత్స్యాత్' అనునది మూలము.

కలజిపదుజులు పరంబులగునపుడు నుగాగమం బగు. ౨౧.

ద్రుతకార్యంబు ప్ర. వండఁగలఁడు - వండఁగలరు - వండఁగలది - వండఁగలవు. మ. వండఁగలవు - వండఁగలరు. ఉ. వండఁగలను - వండఁగలము.

టీ. 19 చేఁ గలజి యగును. 19 చేఁ బదుజి యగును. పైరెండనుబంధములు పరముగా ధాతువున కంతాగమముగ నువర్ణ మగు నని సూత్రార్థము. ఇది యాగమ నువర్ణముగాన దీనికి ద్రుతసంజ్ఞయు ద్రుతకార్యములును నగును. 'వండు+డుజ్:— వండు+ఁడు.' 19 చేఁ గలజియు 20 చే ధాతువు నుత్వమున కత్వమును గలుగ 'వండ+కల+ఁడు' అని యుండును. పిదప నీవిధిచే నుగాగమముగా 'వండను+కల+ఁడు' అనియగు. పిదప సరళాదేశబిందుద్రుతకార్యములు గలుగ 'వండఁగలఁ' డిత్యాది రూపము లేర్పడును. అమహత్పర్థమున డుజ్ఙులకు 12 చే మువ్వులగుటవ్వు గమనించుచు 'వండఁగలదు; వండఁగలవు' మొదలగువానిని సాధించికొనునది. ఈ నుగాగమవిధాన మనావశ్యక మనియు నుత్వాంశములమీఁదఁ గలఁడిత్యాది కలుగు ధాతురూపములు చేరుటంజేసి పైరూపములు గలిగెననియు ముందె యుక్తము. నుక్కు కిత్తుగాన నంతాగమంబగు. 'అస్తిరనుబంధకస్యాద్యత్ర లృదర్థో వివక్షితో ధాతోః' అనునది మూలము. ఈయనుబంధములఁ గూర్చి విమర్శకుల యాశయములు నిరూపితములయ్యె.

లాట్టురుజ్ఝు పరంబగునపుడు దుగాగమం బగు. ౨౨.

ప్ర. వండును - వండుదురు. మ. వండుదువు - వండుదురు. ఉ. వండుదును - వండుదుము. లాడర్థంబులయం దోలి నుదాహరణం బులు వక్కాణించెద. తద్ధర్మంబు - కులాలుండు కుండలు వానును. తచ్ఛీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబు లుప్పరం బెగయును. సంభావన - ఇప్పుడు వాఁడింట నుండును. సంప్రశ్నము - ఉందునా - పోదునా. సాతత్యము- సర్వంబునం దీశ్వరుఁ డుండును - సర్వంబీశ్వరునియందుండును. వర్తమానంబు - మేన నిప్పుడుం బులకలు వొడమెడును. వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బ్రాయికంబుగ వర్తమానంబునం దెడుగాద్యాగమంబు లగు. భావి - వాఁడు రేపు వచ్చును. ఆశీస్సు - శుభం బగును. వచ్యర్థంబుల కొం కానొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెడును.

టీ. లాట్టుప్రథమపురుషబహువచనము మొదలుకొని మిగిలిన మధ్యమోత్తమ పురుషైకవచనబహువచనములు పరముగా ధాతువున కంతాగమముగ దువర్ణమగును. దుక్కుకిత్తుగాన నంతమున కగుట తెల్లము. ప్రథమపురుషైకవచనమున మాత్రమీయాగమము గలుగదు. 'వండు+డుఙ్' ఇట లాడర్థమున డుఙ్జునకు 16 చే నువర్ణకము గలుగ 'వండును' అని ప్రథమపురుషైకవచనము సిద్ధించును. అమహాదర్థమున లాట్టునఁ బ్రథమపురుషైకవచనరూపములే బహువచనమునను నగు నని 25 సూత్రముచేఁ దెల్లమయ్యెడిఁగాన నమహాదర్థమున నేకత్వ బహుత్వములఁ బ్రథమపురుషైకవచనములే శరణ్యము లని గ్రహించునది. 23 చేఁ బఱమున నెడు గెడిగాగమములు ప్రథమపురుషైకవచనమున నగుటను గమనించునది. తక్కిన పురుషవచనములందు దుగాగమముం గూర్చుచు రూపములప్రక్రియను గమనించికొనవలెను. 5 సూత్రమునందలి యాదిపదముచేఁ దచ్ఛీలాదులు గ్రాహ్యము లని దానిక్రింద వివరింపఁబడియెఁ గానఁ దదనుసారముగ నిట వాక్రమమునే యనుసరించి యాయాయర్థముల నుదాహరణములు తద్ధర్మము మొదలు కొని యీక్రిందివివరణమునఁ జూపఁబడుచున్నవి. ఓలి నన్నఁగాఁ గ్రమముగా నని యర్థము. క్రమము 5 సూత్రముక్రింది వివరణము ననుసరించి గ్రాహ్యము. కర్త ననుసరించి యాయాపురుషముల నేకవచన బహువచనము లగుట నూహించునది. కుండలు వానుట కుమ్మరికి సహజధర్మముగాన వానుధాతువునకు లాడర్థములలోఁ దద్ధర్మమునఁ జైని సాధించిన ప్రకారము 'వానును' అను రూపము గలిగి తద్ధర్మార్థప్రకాశకమయ్యె.

అగ్నిజ్వాలలును మింటిని నంటుట సహజస్వభావము. అనఁగా మీఁదుగాఁ బోవుట. కాన నెగయుధాతు వెగయు నను రూపమునందు యగ్నిజ్వాలల సహజశీలమును వెల్లడించున దయ్యెఁగాన దచ్ఛీలమున నగు లాక్షణ్యప్రాపమిది యయ్యె నని తెలియునది. ఇప్పుడు వాఁ డింట నుండును. ఇట 'నుండు' ననునది యుండవచ్చునను వక్తయొక్క యూహను దెలిపెడిఁగాన నిది లాదర్థములలో సంభావన కుదాహరణమయ్యె. 'ఉండునా? పోదునా?':—ఇట నీరెండు రూపములు వక్తయొక్క సంప్రశ్నమును దెలుపుచున్నవి గాన నివి లాదర్థములలో సంప్రశ్నమున కుదాహృతులయ్యె. సంప్రశ్న మనఁ బృచ్ఛ సేయుట అడుగుట. సర్వంబునం దీశ్వరుఁ డుండును. ఇట ఉండు ననునది యీశ్వరుని సర్వపదార్థ సతతవ్యాపిత్వమును బోధించుచున్నది గాన నిది లాదర్థములలో సాతత్యమునకు నుదాహరణంబయ్యె. ఇట్లే తరువాతి యుదాహరణమున నుండు ననునది యీశ్వరునియందు సర్వపదార్థములు సతతవ్యాప్తములై యుండుటను బోధించెడిఁగాన నదియు సాతత్యమునకే యుదాహరణమయ్యెనని యెఱుంగునది. 'మేన నిప్పుడుం బులకలు వొడమెడి':—ఇటఁ బొడమెడి ననునది వర్తమానమునను బులకలు పుట్టుటను బోధించుచున్నది గాన నిది లాదర్థములలో వర్తమానమున కుదాహరణంబయ్యె. ఈయుదాహృతికి ముందెల్ల యుదాహరణములను నాయాయర్థములలోఁ గేవలము నువర్ణముతోడనే చూపి వర్తమానమున మాత్రము పొడమెడి నని యెడివర్ణముంగూర్చి యుదాహరించుటకుఁ గత మే మని పాఠకులు శంకింతురేమో యని యనుమానించి సూరి తఱచుగ వర్తమానమున 23 చే నెడు గెడిగాగమములు గలుగుట ప్రయోగదృష్టముగాన నెడిగాగమముం గూర్చిన రూపమే వర్తమానమున కుదాహరణముగఁ జూపఁబడె నని వక్ష్యమాణవిధిచే నను వివరణరూపమైన సమాధానమును వ్రాసినవాఁ డని యెన్నునది. వివరణమునఁ బ్రాయికముగ ననుటం జేసి యెడు గెడిగాగమములఁ జెందకున్నను నొక్కొకచో వర్తమానార్థమునకు భంగము గలుగ దని గ్రహించునది. తఱచుగ మాత్రము నెడు గెడిగాగమములతోఁ గూడియే వర్తమానార్థప్రకాశకము లగుట గన్పట్టు నని కర్తృహృదయము. 'వాఁడు రేపు వచ్చును':—ఇట వచ్చు ననునది రాఁగలఁ డను నర్థమును బోధించెడిఁ గాన నిది లాదర్థములలో భావి కుదాహరణమయ్యె. 'శుభంబగును':—ఇట నగుననునది 'అగుఁగాక అగుత' అను నర్థములం దెలుపుచు నాశీర్వాదమును బోధించెఁగాన నిది లాదర్థములలో నాశీస్సున కుదాహరణంబయ్యె. పైని పేర్కొనిన యర్థములందేగాక అను-పలుకు-చెప్పు-ఆడు అను మొదలగు వచ్యర్థములకు భూతార్థబోధకములగునపుడు మాత్రము లాట్ప్రథమపురుషైకవచనము కవిప్రయుక్తమై యగపడుచున్న దని యీ క్రిందివివరణమున నభిప్రాయము. 'అన నతఁ డిట్లనుక్' ఇట నను ననుదాని తెనని

యర్థము గాన వచ్యర్థకమగు నదుధాతువు భూతకాలికవ్యాపారబోధకముగ లాట్ప్రథమపురుషైకవచనమునఁ బ్రయుక్తమయ్యె నని యుదాహరణముగ గ్రహించునది. భూతార్థమున మాత్రమే వచ్యర్థములకు లాట్ప్రయోగము ప్రయోగదృష్టము గాని తక్కుంగల యర్థముల యథాసంభవముగనే యాయా లకారములును రూపాంతరములును సిద్ధించు నని గ్రహించునది. కాన వచ్యర్థభూతమును దద్ధర్మాదులలో నొకటిగ లెక్కింపవలసియుండునని యాక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయముగ గ్రహింపనగును. పైయుదాహరణములం దాయాయర్థవిశేషములఁ కర్తృపదములయుఁ, బూర్వోత్తరపదములయు మేళనముం జేసి ప్రకాశితములగుటను నట్టి కర్తృపదములయుఁ బూర్వోత్తరపదములయుఁ బ్రయోగము లేనపు డట్టి యర్థవిశేషములు స్ఫురింపమిని కేవల ధాతురూపములచే నట్టి యర్థములు బోధింపఁబడుచున్నవా యను శంక గలుగనగుంగాని యాయాకర్త్రాదులకు సంబంధించిన విషయమునే బోధించునవిగ యాయావాని సంగీకరింపక తీరదు, గాన నాయారూపము లాయాయర్థవిశేషములఁ దెల్పునవిగనె లక్షణకర్త తలంచి యుండు నని తోఁచెడి. 'దుతివర్ణకౌ క్రమాత్ స్తః; నాద్యస్యాదేశే' అనునవి మూలము.

లాట్టురుఙ్ఞు పరంబగునపు డెదగాగమంబును బ్రథమనువర్ణకంబు పరంబగునపు డెదుగెడిగాగమంబులును బహుళంబుగా నగు. ౨౩.

ప్ర. వండెదును-వండెడిని-వండెదరు. మ. వండెదవు-వండెదరు. ఉ. వండెదను-వండెదము.

టీ. లాట్ప్రథమపురుష బహువచనమును మధ్యమోత్తమపురుషైకవచన బహువచనములును బరమగునపుడు 'ఎద' అనునదియుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున మాత్రము 16 చే డుజ్వర్ణకమున కాదేశమైన నువర్ణము పరముగా 'ఎదు-ఎడి' అనునవియు బహుళముగ నాగమములుగ నగు నని సూత్రార్థము. 8 సూత్రము ననుసరించి రువర్ణమును దుది పొల్లు ఇకారముతోఁ గూర్చుటంజేసి రుఙ్ఞు సంజ్ఞ గలిగె ననుట స్పష్టము. వండు:—లాట్టు ప్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్వర్ణకము. దానికి 8 చే నువర్ణము. వండు+ను. అది పరముగా 'ఎదు' అనున దాగమముగనైన 'వండు+ఎదు+ను=వండెదును' అనియు 'ఎడి' అనునదాగమముగ నీవిధిచేనైన 'వండు+ఎడి+ను' అని యైె తత్సమము. 26 చే నువర్ణము నుత్వమున కిత్వము గలుగ 'వండెడిని' అనియు రూపము లేర్పడును. ఎదు గెడిగాగమములు కిత్తులగుట నవి ధాతువున కంతాగమములుగ నగుట స్పష్టము. ఎదు గెడిగాగమములు రెండును బహుళములగుటఁ గానిపక్షమున 8 చే నువర్ణము

నిత్యముగ నగుటంగాన 'వండుదు' అను రూప మగుననుట స్పష్టము. ప్రథమపురుషైకవచనము నుండియుఁ 'ఎద' అనున దాగమముగ నగుటంగాన 'వండు+రు=వండు+ఎదరు=వండెదరు' అను మొదలగు రూపము లేర్పడుట నూహించికొనవది. 'ఎదు'రెండాగమములును నెదగాగమమును బరమగునపు డకారాదిస్వరసంధికి నిత్యప్రవృత్తి నూహించికొనవది. దుఃప్రత్యాహారస్థమగు నువర్ణమునకును (ఉత్తమపురుషైకవచనము) నీయాగమము గలుగుట గల్గెడుఁగాన సామాన్యముగ నువర్ణమున కనక ప్రథమ నువర్ణక మనవలసివచ్చె నని గ్రహించునది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి సాధారణముగఁ దత్సమప్రక్రియామాత్ర పరము. తత్సమధాతువు లెడిగె డుగాగమములతోడను దుగాగమముతోడను నన్నయ భారతభాగమునఁ జూపట్టుటరుదు. దేశ్యధాతువు లీయాగమములతోడఁ జూపట్టు. కాని యీయాగమములతోఁగూడిన ధాతురూపములు కాలనియమము లేక ధాత్వర్థ మాత్రమున మాత్రమే నన్నయభారతభాగమున నగపడెడివి. సందర్భము ననుసరించి మాత్రమే యేతదాగమాంతములకుఁ గాలనియమముం దూహింపవలసియున్నది. త్రికాల ముల వానియుపయోగము గాననగును. (చూ. చి. విష. ప. 58-64) కేతన విన్న కోటపెద్దన మొదలగు ప్రాచీనలాక్షణికులు 'ఎడు-ఎడి-ఎద' అను ప్రత్యయములతోడి రూపములు వర్తమానార్థకము లనియు దుగాగమములతోడి రూపములు భవిష్యదర్థకము లనియుఁ దెల్పుట ప్రాచీనపద్ధతికి విరుద్ధవిషయము. దీనఁ గేతనాదులకు విలక్షణముగ నున్న కలానుబంధయుక్తరూపములఁ జింతామణి వర్తమానభావ్యర్థకములుగఁ దెల్పుటం జేసి నవీన మను కం. ఏ. పంతులుగారివాద మగ్రాహ్యమయ్యెడి. పైసందర్భమువలన యేతదాగమాంతములకుఁ గాలనియమములేక ధాత్వర్థమాత్రముననే యుపయోగము ప్రాచీనమునఁ గాననగుటచేఁ గావలయు నధర్వణుఁ డెదగాగమముతోడి రూపములకుఁ 'భావిక్రియాసు యస్యాస్యాదేత్వమేవ ప్రయోగతః' అని భావ్యర్థకత్వము సమ్మతించి చెప్పినాఁడు. మఱియుఁ బరిశీలింప నధర్వణుఁ డిట్లనుట 'పోయెద'-మొదలగువానియం దెకారము వ్యవహారమున 'పోయద' అనురీతి నత్వముగ వినఁబడుచుండుటం జేసి యట్లు పరిష్కరించె ననియు విశ్వసింపనగును. నాఁడును నేఁడును దు గెద గాగమాంతరూప ములకుఁ గాలనియమము తోఁప దనుట సాహసము గాదు.

లిఙ్లాట్టులవకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు ౨౮.

వండితి-వండితివి. వండుదు-వండుదువు. వండెదు-వండెదవు.

టీ. లిఙ్లాట్టులకు సంబంధించిన మధ్యమపురుషైకవచన ప్రత్యయమగు వకార మునకు లోపము వికల్పముగ నగు నని యర్థము. 'వండితివి' ఇందు వకారము లోపింప

'వండితి-ఇ' అని యుండ నపదాదిస్వరసంధిచే 'వండితి' అని యగు. వకారము లోపింపకున్న 'వండితివి' అని యగు. ఇట్లె 'వండుదువు' అనునపుడు వకార మీవిధిచే లోపింప 'వండుదు+ఉ' అని యుండ నపదాదిస్వరసంధిచే 'వండుదు' అని యగును. ఈరీతినె 'వండెదవు = వండెద+ఉ = వండెదు.' అని దాని ప్రక్రియను గమనించునది. ఇందు వకారముమీఁది అకార ముచ్చారణార్థము గాన పొల్లు వకారము మాత్రమే లోపించు నని గ్రహించునది. అచ్చుతోడి వకారమే లోపించు నని యర్థముచేసిన నెదగాగమాంతరూపములకు మధ్యమపురుషైకవచనమున నెదయందలి దకార మత్త్వవిశిష్టమగుటచే 'వండెదు' అనురీతి నుత్త్వాంత మైనరూపములు గలుగ నవకాశములేమి నట్టివి వీలులే దనియు వకారవ్యంజనము మాత్రమే లోపించు ననియు ననక తీర దని గ్రహించునది. 'వండితి' అనునది లిట్టునకును 'వండుదు-వండెదు' అనునవి లాట్టునకు నుదాహరణములనుట పూర్వోక్తప్రక్రియజ్ఞులకుఁ దెల్లంబు. లిడ్లాట్టుల మధ్యమపురుషసిద్ధరూపములందుఁ దుదిఁ దోఁచువకారము పొల్లుమాత్రము లోపించు నని ఫలితము నెప్పునది.

తిర్యగ్జడంబులు వాచ్యంబు లగునపుడు లిడ్లాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున కేకవచనం బగు. ౨౫.

చిలుకలు పలికెను - చిలుకలు పలుకును - చిలుకలు పలికెడును-మేఘములు గర్జిల్లెను-మేఘములు గర్జిల్లును - మేఘములు గర్జిల్లెడును.

టీ. తిర్యక్కులు జడములును క్రియచే బోధ్యములగునపుడు లిడ్లాట్టులప్రథమపురుషబహువచనమునకు బదులుగ నేకవచనమే నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము. తిర్యగ్జడకర్తృకములగు క్రియలకు లిడ్లాట్టులఁ బ్రథమపురుషమున నేకవచనమే గాని బహువచన మమర దని భావము. తిర్యక్కులనఁ బశుపక్ష్యాదు లనియు జడములన నచేతనము లనియు ముందె యుక్తము. అమహత్సంజ్ఞను స్త్రీలును జేరుదురుగాన సామాన్యముగ నమహత్తనక తిర్యగ్జడము లని విశేషించి తెల్పె నని గ్రహించునది. చిలుకలు పలికెను:—ఇటఁ బలికె ననుదానికిఁ జిలుకలు కర్తలగుట నద్దానిచేఁ దిర్యక్కులగు చిలుకలు వాచ్యములగుచున్నవనియుఁ గానఁ బలికినవి బహువచనమగుటకు బదులుగఁ బలికె నని యేకవచనమే యయ్యెనని గ్రహింపవలెను. లాట్ప్రథమపురుషైకవచనమున నెడు గెడిగాగమములచేతను, వానిరామిచేతను రూపత్రయ మేర్పడునుగాన నాయవస్థాత్రయమున నేకవచనరూపమే గాని బహువచనరూపము పొసఁగ దని సూచింప నువర్ణాంతమగు పలుకు ననురూపమును నెడుగంతమగు పలికెడు ననురూపమును నుదాహృతములయ్యె.

ఇది దేశ్యాదేశ్యక్రియారూపసాధారణ మని తెలుపను ముఖ్యముగ నచేతనవాచ్యతను బ్రకటింపను గట్టించె నిత్యాదు లుదాహృతము లని తెలుపవలెను. 'గట్టించినవి-పలికినవి' అనురీతి రూపములు తిర్యగ్గడకర్తృకములు 'గట్టించిన-పలికిన' అను భూతకాలికవిశేషణ ములమీఁద నవి శబ్దము చేరుటచే నైన వనుట స్పష్టము. ఉమహత్తులలో స్త్రీ లిందుఁ జేరమినిఁ దత్కర్తృకములు అచ్ఛికము 26 విధిం జేసి మహత్కర్తృకము లగునపుడు వలెనే 'పలికిరి - పలుకుదురు' అనురీతి నుండు నని యూహింపవలెను.

లూట్టుడుఙ్ఞున కెడుతవర్ణంబులు ద్రుతాంతంబు లగు. ౨౬.

ఆశీస్సు: మీకు మేలు గలిగెడును - మీకు మేలు గలుగుతను. శాపంబు: నీకు రాక్షసత్వంబు గలిగెడును. నీకు రాక్షసత్వంబు గలుగుతను. సంప్రార్థనంబు: హరి ననుఁ గృపఁ గాంచెడును - హరి ననుఁ గృపఁ గాంచుతను.

టీ. లూట్టుప్రథమమధ్యమోత్తమపురుషైకవచనబహువచనములకు 'ఎడు - త' అను ప్రత్యయములు ద్రుతము తుదిని గలవి యాదేశము లగును. 'మీకు మేలు గలిగెడును':—ఇట మీకు మేలు గలుగుఁగా కను నాశీర్వాదము స్పష్టపడుచున్నది గానఁ గలుగుధాతు లూట్టు డుఙ్ఞునకు 'ను' అను దంతమందుఁ గల 'ఎడు' అనునది యాదేశ ముగా 'కలుగు+ఎడును=కలిగెడును' అనురూప మేర్పడెను. ఇట్లే యీవిధిచే ద్రుతము తుదినిగల తవర్ణ(తను)మాదేశముగా 'కలుగు+తను=కలుగుతను' అనురూప మగును. 'నీకు రాక్షసత్వంబు గలిగెడును':—ఈవాక్యము శాపమును బోధించుచున్నది గాన నిటఁ గలుగు ధాతువునకు శాపార్థమున లూట్టుచాని డుఙ్ఞున కెడువర్ణంబు ద్రుత మంత మందుఁ గలదియు నాదేశముగా 'కలుగు+ఎడును=కలిగెడును' అనురూప మగును. ఈగతినే ద్రుతాంతతవర్ణమైన కలుగు+తను=కలుగుతను' అని యగును. 'హరి ననుఁ గృప గాంచెడును; కాంచుతను' తన్ను హరి రక్షించుఁగా కని వేఁడుకొనువాఁడుఁ గాన సంప్రార్థనమునఁ గలుగు ధాతువున కిట నెడుతవర్ణములు ద్రుతాంతములు గలిగె. ఆశీ శ్శాపసంప్రార్థనముల లూట్టునందు డుఙ్ఞున కెడుతవర్ణము లాదేశించుటం జేసి యితర తిజ్ప్రత్యయములతోడి రూపము లిందుఁ గన్పట్ట వని గ్రహించునది.

విధియందు లూట్టునకు మాఱుగా నది యను తచ్ఛబ్దంబును ముందు నుగాగమంబు నగు. ౨౭.

మైత్రుఁడు నానిర్దిష్టకార్యంబు చేయునది - వానికి నీవు బాసట యగు యుండునది.

టీ. విధి యనఁ దన సేవకులు మొదలగు లోఁగినవారి నాయాయాకార్యములందు ప్రవర్తించునట్లుచేయుట. ఆశీఃప్రార్థనములందుఁ బూర్వసూత్రముచే దుష్టున కెడుతవర్ణములు విధింపఁబడినవి. ఇఁక మిగిలిన విధియందు 'అది' అను తచ్ఛబ్దామహ దేకవచనరూపము లోట్టునకు బదులుగ విధింపఁబడుచున్నది. లోట్టునకనుసామాన్యోక్తిం జేసి లోట్ప్రథమమధ్యమోత్తమైకవచనబహువచనములకు నదిశబ్ద మాదేశ మగు నని గ్రహించునది. కాఁగా లోట్టునకు బదులుగ నదిశబ్దమును నది పరముగా ధాత్వంతో కారమునకు నుగాగమమును నగు నని సూత్రార్థము తేలినది. ఇంచుగాగమసంబంధమున నేమి సహజోకారాంతతనేమి ధాతువు లుదంతములె యయ్యెఁ గాన నుగాగమవిధానము సార్థకము. 'చేయునది':—తప్పక మైత్రుఁ డీ నిర్దేశించిన కార్యమును జేయవలె నను స్వామిశాసనము వెల్లడియగుచున్నది గానఁ జేయుధాతువుమీఁది లోట్టున కదిశబ్దమును నది పరముగా ధాత్వంతమున 'ను' అను నదాగమముగ నగుటయు నీవిధిచేఁ గుదిరి 'చేయు+అది=చేయున్+అది=చేయునది' అనురూప మేర్పడెను. 'ఉండును':—నీవు వానికి సహాయుఁడవై యుండవలె నను స్వామివిధి వెల్లడియగుచున్నది గాన. నిట నుండుధాతు లోట్టున కదిశబ్దమును నది పరముగా నుగాగమమును నై 'ఉండు+నది= ఉండు+న్+అది=ఉండునది' అనురూప మేర్పడెను. పరికింప నిట్లు నుగాగమమును లోట్టున కదిశబ్దాదేశమును విధించుటకంటె 'చేయును-ఉండును' మొదలగు వానిమీద నదిశబ్దముచేరి విధ్యర్థబోధకత్వము వానికిఁ గూర్చు ననుట సరస మని తోఁచెడి. ఇందులకు 'తద్ధర్మప్రశ్నైకార్థవాచకాద్ధిక్రియాపదాత్, అదిశబ్దప్రయోగస్స్యాద్విశేషార్థి నిరీక్షతే' అను నాథర్వణము ప్రమాణము. కావునఁ బైయాథర్వణమే దీనికి మూల మనఁ దగును. సూరి విధ్యర్థమును లోడర్థముగా సమ్మతించినవాఁ డగుట నట్లు మాని యిట్లనె నని యెన్నునది. నుక్కు—కకారము పోవుప్రత్యయము గాన ధాత్వంతమున కగు ననుట స్పష్టము. మఱియు 29 సూత్రము ననుసరించి రెండవ యుదాహరణము మధ్యమపురుషార్థవాచక మగుటంజేసి 'బాసటయై యుండుము' అనియు రూపాంతర మేర్పడ నగు నని గ్రహించునది. ఇట్లే 'మీ రుత్తరముల నొసంగునది.' మొదలగు నుదాహరణముల కును నొసంగుఁ డను రూపాంతరము 29 చే సిద్ధించుటను మఱువరాదు. విధియాశీరాదు లు గా వనుట 27-29 లను బట్టి తెల్లము.

ఎడుతలద్రుతంబున కచ్చు పరంబగునపుడు మకారం బగు. ౨౮.

నీకు మేలు గలిగెడు మనియెను - నీకు మేలు గలుగుత మనియెను.

టీ. 26 చే విధింపఁబడిన ద్రుతాంతములైన 'ఎడు-త' అనువాని ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపు డాద్రుతమునకు మకార మాదేశ మగు నని సూత్రార్థము. 'ఎడు-త'

అనునవి యాశీశ్శాపసంప్రార్థనములం దగు ననుట స్పష్టము. 'కలిగెడున్+అనియె' ఆశీరర్థమునకైన ఎడువర్ణము తుది ద్రుతమున కీవిధిచే మకారము రా 'కలిగెడు+మ్+అనియె=కలిగెడుమనియె.' ఇట్లే తవర్ణముయొక్క ద్రుతమునకును మకారంబగుటను గమనించునది. (కలుగుతన్+అనియె = కలుగుతమ్+అనియె=కలుగుతమనియె) ఆశీరర్థమున నుదాహృతమైనను శాపసంప్రార్థనములందును నీవిధి గలుగవలె నని గ్రహింపఁదగు. తొల్లిటి భాషనివి 'కలిగెడుమ - కలుగుతమ' అనునివి నకారవిశిష్టమకారము తుది గలిగి యుండెడి వనియు మకారము కాలక్రమమున నకారముగాఁ బరిణామమునందఁ బిదానంతర వ్యాకర్తలు ద్రుతాంతములుగఁ దీర్మానించుచు వాని ద్రుతమునకు మకారమును విధించి రనియు భాషాచరిత్రదృష్టిని గొంద ఱందురు.

లూణ్మధ్యమ వురులకు ముడుజ్జు లగు. ౬౯.

ఆశీస్సు: చిరాయు వగుము - చిరాయుల రగుఁడు. శాపంబు: రాక్షసుఁడ వగుము - రాక్షసుల రగుఁడు. సంప్రార్థనంబు: నన్ను రక్షింపుము - నన్ను రక్షింపుఁడు. విధి: నాచెప్పిన పనిచేయుము - నాచెప్పిన పని చేయుఁడు.

టీ. లూణ్మధ్యమపురుషైకవచన బహువచనప్రత్యయములగు 'వు-రు' అనువానిలో వువర్ణమునకు ముపర్ణమును రువర్ణకమునకు డుజ్వర్ణమును నాదేశము లగు నని భావము. ముడుజ్జులగు నని నిత్యముగ శాసించుటంజేసి 27 చే నగు నదిశబ్దమున కిది బాధక మని తోఁపనగుం గాన ముజ్జులును నగు నని సముచ్చయార్థము ప్రకాశితమగునటుల సూత్రించుట తగు. 27 చే నదిశబ్దము పూర్వము విధింపఁబడెను గానఁ దదభావమునకై యీవిధి యని పాఠకలోకము గ్రహించెడి నను నాశయముతోఁడఁ గావలయు సూరి యిట్లు సూత్రించి యుండును గాని యదియుఁ నిదియు నిత్యవిధానములవలెనే యగపడుచుండుటంజేసి స్పష్టార్థము ముడుజ్జులును నని యనుట సరసము. ఇందులకు విధియందు 'నాచెప్పిన పనిచేయుము-చేయుఁడు' అని యుదాహరించుట ప్రమాణము. మఱియు నట్లనకున్న 'నీవు బాసటవై యుండున' దని యుదాహరించుటయుఁ నసంగతమగు. 'అగుము':—ఇట నాశీరర్థమున నగుధాతు లూణ్మధ్యమైకవచన వువర్ణకమునకు ముపర్ణ మీవిధిచే గా '(అగు+వు = అగు+ము=) అగుము' అనురూపము సిద్ధించె. ఇట్లే లూణ్మధ్యమబహువచనప్రత్యయ రువర్ణకమునకు డుజ్వర్ణముగా (అగు+రు = అగుఁ+డు)='అగుఁడు' అను రూపము గలిగె. 96 చే దీనికగు రూపాంతరముల గమ

నించునది. దుజ్జనుట బిందువును ఘటించుటకొఱకనుట స్పష్టము. ఇట్లే శాపసంప్రార్థన విధులందు దాయాధాతువులమీఁద పురలకు ముడుజ్జులగుటను గమనించుచు రూపముల గ్రహించునది. విధ్యర్థమునఁ గాక శక్కిన యాశీశ్శాపసంప్రార్థనముల నెదుతవర్ణములును గలుగనగు ననియుఁ గాన 'నీవు దీర్ఘాయువ వయ్యెడున్; నీవు దీర్ఘాయువ వగుతన్' అను మొదలగు రూపములును నుండు నని గ్రహించునది. కేవల తుమున్నంతము చేతను గూడ శాపార్థమును బ్రకటించుట వసుచరిత్రకాలమునుండియుఁ జూపట్టెడి. 'ధూళిపాలుగాన్ - ధూళిపాలగుఁ గాక. అగుత - అయ్యెడి.' దీని యర్థము.

ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వం బగు. ౩౦.

మనము వండుదము.

జీత్తు పరంబగునప్పు డుత్వంబున కత్వం బగు నను సూత్రముచే లజీ పరంబగునప్పు డత్వంబు. ప్ర. వండెఁడు - వండెరు - వండదు-వండవు. మ. వండవు - వండరు. ఉ. వండను - వండము.

టీ. ఉభయప్రార్థనము తా నెదుట నున్నవానిని దాఁజేయుపనియందు సహాయునిఁ గమ్మని వేఁడి గలిపికొనుట. అనఁగా నొక వ్యాపారమున కిరువురు గర్త లగుట యని భావము. 'మనము' అనఁగా నీవును నేనును గర్త లగునపుడు 22 చే లాట్టు రుఙ్ఙు పరమగునపు డగు దుగాగమము నుత్వమున కత్వ మాదేశ మగు నని సూత్రార్థము. సంప్రార్థనము లాదర్థములలో నొకటి యని ముంబె యుక్తము. అది యుభయప్రార్థన రూప మయ్యెనేని దుగాగమదువర్ణము దకారముగ మాఱు నని భావము ఫలించెడి. 'వండుదుము' అనియే యీవిధిచే నత్వము రానిపక్షమున నగుం గాన నత్వ మీవిధిచే విధించి 'వండుదము' అని సాధించె. నీవును నేనును గలిసి వంటఁజేయుద మని భావము. ఇంతవఱకు లజీ కుదాహృతులు జూపలేదు గాన నీక్రింద గ్రంథకర్త యుదాహరణముల నొసంగుచున్నాఁడు. 20 చే ధాతువుతుది నున్న యుకార మకార మగుం గాన వండెఁడు మున్నగు రూపము లేర్పడు నని యీక్రింది సూత్ర వివరణమున కభిప్రాయము. లజీయందుఁ గ్రమముగఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమైకవచనబహువచనము లుదాహృతములు. ధాతువుతుది యుఁత్వ మత్వరూపముం దాల్చు విశేషమేగాని యితరమగు ప్రక్రియా విశేష మిందుఁ జూపట్టమిఁ బ్రక్రియాప్రదర్శనము త్యక్తము. 'వండదు-వండవు' అను నవి యమహాశ్కర్తృకములు గాన 12 చే దువులు గలిగె ననుట స్పష్టము.

మధ్యమ ముడుజ్ఞులు ముజ్ఞు నాఁబడు. ౩౧.

టీ. మధ్యమపురుషైక బహువచనములందు 29 చేనగు 'ము-డుజ్' అనువానికి ముజ్ఞని సంజ్ఞ. మువర్ణమును 'డుజ్' అనుదానియందలి తుదిపొల్లు 'జ్' అనువానితోఁ గూర్చుటంజేసి యీసంజ్ఞ సిద్ధించెననుట స్పష్టము. 'దుఞ్ఞు - రుఞ్ఞు' మొదలగు సంజ్ఞలు ముందు చేయఁబడినవి. వానివలెనే యిదియు నొక సంజ్ఞ యని గ్రహించునది.

వ్యతిరేకంబున ముజ్ఞు పరంబగునపుడు కుజి యగు. ౩౨.

నీవు వండకుము - మీరు వండకుఁడు.

టీ. వ్యతిరేకమున ననఁగా లజేయందు మధ్యమపురుషైకవచనబహువచన ప్రత్యయములు 'ము-డు' అనునవి పరముగా 'కుజి' అను ప్రత్యయమగును. 'కుజి' అనునది జిత్తుగాఁ జేయుటకు 20 చే ధాతువులుది యుత్వమత్వ మగుటయే ప్రయోజన మనుట స్పష్టము. జిత్తనఁగా 'జి' అనునది పోవుప్రత్యయ మని ముందే యుక్తము. 'వండకుము' - వండుధాతువునకు లజి మధ్యమపురుషైకవచనము 29 చే మువర్ణకమును నది పరముగా నీవిధిచే కుజియు నది పరముగా 20 చే ధాత్వంతోకారమున కత్వమును గలిగి పైరూపము సిద్ధించె. ఇట్లే 'వండకుఁడు' అనురూపము ప్రక్రియ నరయునది.

సంప్రార్థనంబుల ముజ్ఞున కదాదులు విభాష నను ప్రయుక్తంబు లగు. ౩౩.

వండుమ - వండుమా - వండుమి - వండుమీ - వండుఁడ - వండుఁడా - వండుఁడి - వండుఁడీ. అ - ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఒ - ఓ - అమ్మ - అయ్య ఇత్యాదు లదాదులు.

టీ. సంప్రార్థనమున 'ము-డుజ్' అనువాని కీసూత్రముక్రింద వివరింపఁబడిన 10 దియు వికల్పముగఁ జేర్పఁబడు నని సూత్రార్థము. మధ్యమపురుషైకవచనబహువచన ప్రత్యయములగు 'ముడుజ్ఞు'లు తుదిని జేరిన క్రియలమీఁద 'అ-ఆ' మొదలగునవి చేర్చి సంప్రార్థనార్థమును బోధించుట యొక్క ప్రసిద్ధమార్గ మని భావము. విభాష ననుటంజేసి 'వండుము - వండుఁడు' అను నదాదు లప్రయుక్తములు గానిరూపములను సంప్రార్థన మున 29 చే నగు నని గ్రహించునది. 'వండుము+అ = వండుమ; వండుము+ఇ = వండుమి; వండుఁడు+అ = వండుఁడ;' అనురీతిని 'అ-ఆ-ఇ - ఈ' అను నప్రయుక్త మగునపు డపదాదిస్వరసంధినిగూర్చి సిద్ధరూపముల గమనించునది. వీనిని విభజించి చూచు వలసివచ్చినఁ బైప్రకారమే చూపునది. వంటచేయఁ బ్రార్థించుచున్నవాఁడ నని యర్థము.

తరువాతి సూత్రము ననుసరించి ఎదాదు లనుప్రయుక్తము లగునపుడు ప్రక్రియను గమనించునది.' 'అమ్మ' ఆదిశబ్దముచే 'అన్న-అప్ప' మొదలగునవి గ్రాహ్యములు.

ఎదాదు లనుప్రయుక్తంబులగునపుడు ముజ్ఞునకు వుజీ రుజీ యగు. 38.

వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినకువె - వినకువే - వినకురె - వినకురే.

టీ. ఎదాదు లనఁగా 33 సూత్రముక్రింది అకారాదివశకమున మొదటి నాల్గిటిని విడిచి ఎకారము మొదలుకొని యుండు నా అని గ్రహింపవలెను (ఎ-ఏ-ఒ-ఓ-అయ్య-అమ్మ). పైయాఱును 33 చే ననుప్రయుక్తములై పరములగునపుడు మధ్యమ పురుషైకవచనబహువచన ప్రత్యయములగు 'ము-డు' అనువానిలో ముపర్ణకమునకు వుపర్ణమును డుపర్ణకమునకు రుపర్ణమును నాదేశములగు నని భావము. ముడుజ్ఞు లుత్వ విశిష్టములుగాన వురులను హల్మాత్రముల వాని కాదేశించినఁ జాలునుగాని హల్మాత్రముల నుచ్చరించుట కష్టమగుంగాన వాని నట్లాదేశింపక యుత్వవిశిష్టములనే యాదేశించె నని తోఁచెడి. ఎదాదు లని యనుటంజేసి 33 సూత్రమునఁ జేర్కొన్నయదాదులు పదింటిని నదాదులు నాలు గనియు నెదాదు లా అనియు రెండుభాగములుగఁ బ్రక్రియాభేదము ననుసరించి విభజించె నని గ్రహించునది. పూర్వసూత్రప్రోక్తమగు విషయమునసే యనుస రించి యీసూత్రము సూత్రితమయ్యెఁ గాన నిదియు సంప్రార్థనమునకు సంబంధించినదే యని గ్రహింపవలెను. 'వుజీ-రుజీ' యని జీత్తులుగా నిర్దేశించుట 20 చే ధాత్వంతో కార మకారమగుట ఫల మనుట పునరుక్తము. 'వినుము' దీనికి 33 చే నదాదు లనుప్ర యుక్తములగు. అందు నెదాదు లనుప్రయుక్తములుగా నీవిధిచే ముపర్ణమునకు వుజీగా 'వినుము+ఎ = వినువు+ఎ' అనియుండ 20 చే వుజీ పరముగా ధాతువుతుదియుత్తున కత్వము గలుగ 'వినవు+ఎ = వినవె' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే 'వినుము+ఏ = వినువు+ఏ=వినవు+ఏ = వినవే' అనుదానిప్రక్రియ నూహించికొనునది. 'వినుఁడు+ఎ' అనియుండ నీవిధిచే రుజీ రాఁ 'వినురు+ఏ' అనియుండ 20 చే రుజీ పరముగా ధాతువు తుదియుత్తున కత్వము గలుగ 'వినరు+ఎ=వినరె' అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే ఏకారము ననుప్రయుక్తముగా 'వినుఁడు+ఏ=వినురు+ఏ = వినరు+ఏ = వినరే' అని రూపమగును. 'వినకుము+ఎ=వినకువు+ఎ=వినకువె' అనియు, 'వినకుము+ఏ = వినకువు+ఏ = వినకువే' అనియు, 'వినకుఁడు+ఎ=వినకురు+ఎ = వినకురె' అనియు, 'వినకుఁడు+ఏ = వినకురు+ ఏ = వినకురే' అనియు వ్యతిరేకముజంతమున నెదాదు లనుప్రయుక్తము లగునపుడు

రూపము లగుటను గమనించునది. ముఖ్యున కను సామాన్యోక్తిం జేసి సంప్రార్థనము నందలి వ్యతిరేకావ్యతిరేక ముజంతములు రెండును గ్రాహ్యములగుంగాన మొదటి నాల్గును నవ్యతిరేకముజంతమునకును; దుదినాల్గును వ్యతిరేకముజంతమునకును నుదాహృతము లని గ్రహించునది. 'అయ్య - అమ్మ' అనునవి పరమగు నపుడు 'వినవయ్య-వినవమ్మ - వినరయ్య - వినరమ్మ - వినకువయ్య - వినకువమ్మ - వినకురయ్య - వినకురమ్మ' అను రీతిని రూపము లేర్పడు నని గ్రహించునది. వ్యతిరేకముజంతమునందలి కువర్ణము ధాతువునకు సంబంధించినదిగానిదగుటను, 20 సూత్రమధికారప్రాప్తమైన ధాతువునకను దానింజేసి ధాతువు చుత్తునకే యత్వ మాదేశించుటను, వృజేరుజులు జీత్తులైనను దమకు ముం దుండు కువర్ణముచుత్వమున కత్వము గూర్పంజాల వని గ్రహించునది. ఇట్టి శంక యిట్టి చోటులఁ గలుగు నని యెంచియే గ్రంథకర్త 20 సూత్రమునకును, జీత్తు పరం బగునపుడు ధాతువుచుత్వమున కత్వం బగు నని వివరించి యర్థము వ్రాసెను.

స్వార్థ ముజంతసంప్రార్థనార్థరూపములు 'వినవు - వినరు' అని లజేరూపముల ననుసరించి యెదాదిసంయోగమున వానికి సంప్రార్థనార్థకత గలిగె నని సాధింప నగుంగాని 'వినకువే - వినకురే' మొదలగు వ్యతిరేక ముజంతసంప్రార్థనార్థకము లట్లు సాధింప నవకాశములేమి నీసూత్ర మావశ్యక మని చెప్పనొప్పును. అంతటను నెదాదియోగ మకు దాదిస్వరసంధివిధిం జేసి యగుటను స్మరించునది. ఎకారము మొదలుకొని యైందు నాలును నెదాదు లని గ్రహించుపక్షమున నీవిధి నిత్యమగుటం జేసి 'వినుమమ్మ; వినుమయ్య; వినుఁడమ్మ; వినుఁడయ్య;' అనురీతి రూపములును, వ్యతిరేకమున 'వినకుమమ్మ - వినకుమయ్య-వినకుఁడమ్మ-వినకుఁడయ్య' అనురీతి రూపములను నసాధువులు గావలసియున్నది. మఱియు 'వినకువమ్మ-వినకురయ్య' అనురీతి రూపములు శ్రుతికసమ్మతము లైనను సాధువులు గావలసియున్నవి. కాన నదాదు లెదాదులను విభాగమచ్చులకు సంబంధించినదే గాని 'యయ్య యమ్మ యప్ప యన్న' మొదలగు పూజ్యార్థకములందుఁ జేర వనియు దాన నదాదులు (అ-ఆ-ఇ-ఈ) నాలు గనియు, నెదాదులు (ఎ-ఏ-ఒ-ఓ) నాలు గనియు గ్రహించి పైనాలుగచ్చులు పరమగునపుడె యీవిధి వర్తించునుగాని యయ్య మున్నగునవి పరమగునపుడు గాదనియుం గ్రహించుట యుచిత మని తోఁచెడి. ఆపక్షమున 'వినవమ్మ-వినవయ్య-వినరమ్మ-వినరయ్య' అనురీతి రూపములు గుదుర వని శంకింప నగుంగాని వాని వమ్మాదులయోగముగల వ్యతిరేకక్రియారూపములనుండి గలిగినవిగ సాధింప నగుంగాన నట్టిశంక కవకాశమే లే దని గ్రహించునది. ఇందు 'అమ్మ - అయ్య'లు పరములుగనుంచి ప్రక్రియంజూపి రూపముల నుదాహరింపమియు నీరీతిని వ్రాయుటకుఁ

గత మని యూహింతురుగాక. ఈసూత్రముచే సాధింపఁబడిన రూపములను విభజింప వలసివచ్చిన 'వినుము+ఏ' వినుఁడు+ఏ; వినకుము+ఏ; వినకుఁడు+ఏ' అని చూపఁదగు. ఆదిపదముచే 'అన్న-అప్ప' మొదలగునవి గ్రాహ్యములు. అదాదులలో నయ్య మొదలగునవి కర్తృసందర్భము ననుసరించి క్రియలకుఁ గూర్చునది.

'ప్రార్థనంబునం దన్ప్రత్యయాంతక్రియలమీఁదఁ గదకదవు పూర్వకంబు లన్నాదు లనుప్రయుక్తములగు' నని త్రిలింగలక్షణశేషము నుజ్యంతములమీఁదఁ 'గదమ్మ, కద వమ్మ' మొదలగు రూపముల సాధించి సంప్రార్థనార్థకములుగఁ జూపుట నీసందర్భమున నరయునది. మఱియుఁ 'దద్ధర్మ భూతక్రియ లార్యాద్యర్థపరకంబులయి ప్రశ్నార్థకంబు లగు' ననియు, 'నొక్కొ-కచోఁ దద్ధర్మక్రియ యార్యాద్యర్థపరకంబయి వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబగు' ననియుఁ, 'నార్యాద్యర్థ మొక్క-చో నటుశబ్దపూర్వకంబును నగు' ననియు శాసించి, యార్యాద్యర్థక యోగమున నాయా క్రియలకగు నర్థవిశేషస్ఫూర్తిని దెలుపు త్రిలింగలక్షణశేష సందర్భమును గమనించునది.

టవర్ణకంబు భావంబునం దగు. 3౫.

భావం బనఁగా ధాత్వర్థంబు. వండుట - పండుట - వినుట - కనుట.

టీ. 'ట' అను ప్రత్యయము భావమున నగును. భావ మన ధాతువునర్థ మని క్రింద వివరింపఁబడియెను. 'ఫలవ్యాపారయోర్ధాతుః' అనుదాని ననుసరించి ధాతువునకు ఫలవ్యాపారములు రెండును నర్థములయ్యెడి. దీన వ్యాపారమును జెప్పనిధాతువే యుండ దని తేలెడి. చేయుట-ఒనర్చుట మొదలగునవి వ్యాపారమునకు నామాంతరము లగును. ఇట్టి వ్యాపారరూపమగు ధాత్వర్థమందే టప్రత్యయ మగు నని భావము. వండు ధాతువునకు వంటచేయుట యను వ్యాపార మర్థము కాన నట్టివ్యాపారరూపమగు నర్థమున ధాతువునకుఁ గల్గిన టప్రత్యయముతోడి వండుట యను పదమునకు వంట చేయుట యని యర్థము గలిగెడి. ఇట్లే భుజించుట యనుదానికి భోజనము చేయుట యని యర్థము గలుగును. పండుట యనఁగాఁ బక్వమగునట్లు - చేయుట. ఇట్లే తక్కినవి గ్రాహ్యములు. వంటచేయుటచే వండఁబడినది మెత్తనగుట ఫలముగాన వంటచేయుటయు వండఁబడినది మెత్తనగుటయు నను వ్యాపారఫలములు రెండును ధాత్వర్థములే యగు నని గ్రహించునది. ఇట్లే సూక్ష్మబుద్ధిని ఫలవ్యాపారములు రెండును ధాత్వర్థము లగుటయు నందు ముఖ్యముగ వ్యాపారరూపధాత్వర్థమున టప్రత్యయ మీవిధిచే నగుటయును గమనించికొనునది. భావశబ్దము ణిజంతమైన భూధాతువునకు మీఁద 'అచ్' అను ప్రత్యయముగాఁ గలిగినది గాన భూధాతువున కగుట యర్థమును దానిమీఁద ణిచ్చు

నకుఁ బ్రేరణమర్థమునై యగుధాతుప్రేరణభావార్థకటవర్ణాంతమగు కావించుట యను నది భావశబ్దమున కర్థమయ్యెడి. దానఁ జేయుట కావించుట యొనర్చుట మున్నగు నవి వ్యాపారమునకు నామాంతరము లగుటయు, వంటచేయుట భోజనముచేయుట మొదలగునవి ధాత్వర్థము లగుటయు నవిరుద్ధము లని గ్రహింపవలెను. దీన వండుట యన వంటచేయుట యనియుఁ బండుట యనఁ బండఁజేయుట యనియు వినుట యన వినువ జ్ఞానొనర్చుట యనియు నర్థము లూహించునది. ఫలవ్యాపారములు ధాత్వర్థములు రెండును భిన్నాశ్రయము లగునపుడు ధాతువు సకర్మక మగు ననియు, నవి యేకాశ్రయములైన నకర్మక మగు ననియు నూహింపఁదగు. వంటచేయుటకు దేవదత్తుఁడును మెత్తనగుట కన్నమును నాశ్రయములుగాన వండుధాతువు సకర్మకము. పండుట కను రూపమగు నెదుగురూపమైన వ్యాపారమునకును పండుటరూపమైన ఫలమునకును పండే యాశ్రయముగానఁ బండుధాతు వకర్మకము. ప్రకృతము ధాత్వర్థ మగు వ్యాపారముననే టప్రత్యయ మీవిధిచే నయ్యెడిఁ గాన నీ టప్రత్యయము ధాత్వర్థ మగు వ్యాపారమునే బోధించెడిఁ గాని యన్యమును గర్త్రాదికమును దెలుపఁజాల దని సంభావన చేయఁదగును. సంస్కృతమున ల్యుడంతరూపములగు 'పచన భవన' అను మొదలగువాని కేయర్థమో యీటవర్ణక మంతమందుఁజేరినవాని కదియె యర్థముగాన ల్యుడర్థము ప్రకృతసూత్రస్థభావపదమున కర్థ మని గ్రహింపఁదగును. 'భావే టవర్ణకోఽంతే సర్వేషాం చ క్రియాపదానాం స్యాత్' అనునది మూలము. ఈ టవర్ణకము సర్వధాతుసామాన్య మగుటను నిత్యముగ నగున దగుటను నిట విధింప నావశ్యకమయ్యె. 122 సూత్రమునందలి భావశబ్దమునకుఁ గర్త యగు భావ మర్థమగుటను స్మరించునది. భావార్థక టవర్ణకాంతముమీఁద సముచ్చయార్థకమగు 'యును' అనునది చేర్చిన నది నానంతర్యార్థక మగుట ప్రాచీనప్రయోగదృష్టము. భావార్థకయోగమునఁ గర్తకుఁ బ్రథమ యగుటను స్మరించునది.

కజీవర్ణకంబు పురార్థయోగంబున విభాషను భావంబునం దగు. ౩౬.

వండకమునుపు - వండుటకుమునుపు - చేయకమునుపు - చేయుటకుమునుపు. మునుపు - ముందు - మున్ను - తొల్లి.

టీ. మునుపు-ముందు-మున్ను-తొల్లి పూర్వము మొదలగునవి పురార్థకము లని క్రింద వివరింపఁబడియె. క్రియల కట్టివానితో నన్వయరూపమగు సంబంధము తోఁచు నపు డట్టిక్రియలమీఁద భావార్థమున 'కజీ' అను ప్రత్యయము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. వంటచేయుటకుముందు వంటచేయకుండుటయే యుండెడిఁగానఁ బురార్థ

కములయోగమున వ్యతిరేకరూపప్రయోగమే తోఁచుట సహజము. 'వండకమునుపు' ఇట మును పను పురార్థము యోగమున వండుధాతువున కీవిధిచే 'కజి' ప్రత్యయమును (వండు+క) 20 చే ధాతువు తుదియుత్తున కత్వమునునై వండకమును పను రూపము గలిగె. కజి జిత్తనుట స్పష్టము. ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణము లూహ్యములు. కజివర్ణకము గానిపక్షమున వండుటకు మునుపని యుండును. 'తొల్లి' అను పురార్థము యోగమునఁ గజి గల్గుట యరుదు.

వ్యతిరేకభావంబున మిజి యగు. 32.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియాభిధాయి ధాతువునకు మిజి యగు. వండమి-పండమి.

టీ. వ్యతిరేకధాత్వర్థమున 'మిజి' అను ప్రత్యయ మగు నని సూత్రార్థము. వంట చేయుట యనుదానికి వంటచేయకుండుట వ్యతిరేకముగాన వంటచేయకుండుట యను నర్థమున వండు ధాతువుమీఁద మిజి వర్ణకమును 20 చే ధాతువు తుదియుత్తున కత్వమును గలిగి 'వండమి' అను రూపము గలిగె. ఇట్లే పండుటకు వ్యతిరేకము పండకుండుట గానఁ బండకుండుట యను నర్థమున పండుధాతువుమీఁద మిజియు ధాత్వంతోత్తున కత్వము 20 చేఁ గలిగి పండమి యనురూప మేర్పడెను. ఇట్లే తినమి-కనమి-భుజింపమి-వినమి మొదలగు రూపము లగుటను గమనించికొనునది.

సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునం దివర్ణకం బగు. 33.

ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలలోపల నెయ్యది పూర్వకాలికం బగుం దద్వాచి యగు ధాతువున కివర్ణకం బగు. ఇదియె క్త్వార్థంబు నాఁబడు. వండి - పండి - విని - కని. సమానకర్తృకంబు లనక సమానాశ్రయంబు లనుటం జేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు గొట్టంబడి మడిసె నిత్యాది సిద్ధం బయ్యె.

టీ. సమానశబ్ద మేకార్థక మగుటఁ గ్రిందివివరణమునుబట్టి స్పష్టము. ఒక పదార్థమునకు సంబంధించిన వ్యాపారములను దెల్పు ధాతువుల సమూహములోఁ బూర్వపూర్వ కాలికంబులగు వ్యాపారముల బోధించు ధాతువులకు 'ఇ' అను ప్రత్యయ మగు నని సూత్రార్థము. 'ఇ' అను నీప్రత్యయము సంస్కృతమునందలి 'క్త్వా' అనుదానికిఁ దుల్యార్థము గాన నేతదంతమును క్త్వార్థమనుట యొప్పు నని యిదియె యను నీక్రింది మారి వివరణమున కభిప్రాయము (వండు+ఇ=వండి) ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియం గమనించు

నది. రాముఁడు వండి యేతెంచె:—ఇట రాముఁడను నొకనికే సంబంధించిన వండుట యేతెంచుట యను వ్యాపారములలోఁ బూర్వకాలిక వ్యాపారంబగు వండుటను బోధించు వండుధాతువున కిప్రత్యయము రా 'వండి' యను రూపము గలిగె నని గ్రహించునది. ఇట్లే 'రాముఁడు వండి బట్టలను గట్టి తాంబూలచర్వణ మొనర్చి పాదుకల ధరించి యేతెంచె' అను వాక్యమున రాముని పలువ్యాపారముల బోధించుక్రియలలోఁ దుదిదానికిఁ దక్కుఁ దక్కుంగల పూర్వపూర్వకాలికవ్యాపారబోధకముల కెల్లను నివర్ణక మగుటను గమనించునది. తుదివ్యాపారమును ననుసరించి పూర్వకాలిక వ్యాపారములఁ దెలిసికొనుచుఁ దద్బోధకముల కివర్ణముం గూర్చునది.

'సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే' అను సంస్కృతవ్యాకరణపద్ధతి ననుసరించి సమానకర్తృకములలోఁ బూర్వకాలికముల కివర్ణక మగు నని సూత్రించిన 'చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టంబడి మడిసె' అను రీతి నొప్పు కర్మణిప్రయోగవాక్యములందుఁ గొట్టఁబడు మడియు నను క్రియాద్వయమునకుఁ గర్త యొకఁడుగాక కొట్టఁబడి యనుదానికి చైత్రుఁడును మడిసె ననుదానికి మైత్రుఁడును గర్త లగుటం జేసి పూర్వకాలిక వ్యాపారబోధక మగు కొట్టఁబ డనుదాని కివర్ణకము గలుగకపోవలసి వచ్చును గాన నాపద్ధతి యనాదృతమయ్యె ననియుఁ గొట్టఁబడనుదానిచేతను మడిసె ననుదానిచేతను బోధ్యము లగువ్యాపారముల కాశ్రయుఁడు మైత్రుఁడే యగుటం జేసి యనఁగా తాడనము నందినవాఁడును, మడిసినవాఁడును మైత్రుఁడే యగుటం జేసి సమానాశ్రయము లన వలసివచ్చె ననియుఁ బ్రకృతము కొట్టఁబడినవాఁడును మడిసినవాఁడును నొకఁడే యగుటచే సమానాశ్రయము లగు క్రియలలోఁ బూర్వకాలిక క్రియయగు కొట్టఁబ డను దాని కివర్ణ మీవిధిచేఁ గలిగె ననియు నీక్రింద నున్న సమానకర్తృకంబు లనక యను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఆంధ్రభాషాశైలిని బాగుగఁ బరికించి సమానాశ్రయదళము నెలకొల్పఁబడె నని భావము. సంస్కృతమున నిట్టి కర్మణిప్రయోగవాక్యములఁ గ్త్వాప్రత్యయము గలుగుటయే పొసఁగదు. 'చైత్రేణ తాడితో మైత్రో మమార' అనురీతినే యుండునుగాని పూర్వకాలికవ్యాపారబోధకమునకుఁ గ్త్వాప్రత్యయ మిట్టి యెడనుఁ గలుగదు. భాషాశైలిం జేసి యీవిషయమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు భిన్నములగుట స్పష్టము. 'ఒక్కొకచో భూతకాలికాసమాపకక్రియ హేత్వర్థకంబు నగు' అని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యీసందర్భమును బూరించుట నరయునది. 'క్త్వా భూతయోః క్రియాంతస్యేత్' అనునది మూలము. ధాతు వుపసర్గముతోఁ గూడినఁ గ్త్వాస్థానమును ల్యప్పుగూడఁ బర్యాయమున వందవచ్చు ననియు, నుపసర్గముతోఁ గూడకున్నఁ గ్త్వాప్రత్యయమే యందు ననియు సంస్కృతవ్యాకరణమార్గము. ఇందట్టి భేదమగపడమి క్త్వాల్యప్పుల రెంటిస్థానమున నిప్రత్యయమే యగు.

కజి వ్యతిరేకక్త్వార్థంబునం దగు. ౩౯.

వండక - పండక - కొట్టక - తిట్టక.

టీ. క్త్వార్థముయొక్క వ్యతిరేకమును బోధింపవలసి వచ్చినపుడు ధాతువునకు 'కజి' అను ప్రత్యయ మగును. కజి జిత్తుగాన నది పరముగా 20 చే ధాతువుతుది యుత్తున కత్వ మగుటను గమనించునది. 'వండు+క=వండ+క = వండక; పండు+క = పండ+క=పండక' అనురీతిని బ్రక్రియ నూహించునది. క్త్వార్థమునందె వ్యతిరేకమున నిదియుఁ గలుగుఁగాన క్త్వానియమములనెల్లను దీనివిషయమునను గమనించునది.

తుమర్థభావలక్షణంబులందు నుజి యగు. ౪౦.

భావలక్షణంబు నా నన్యక్రియకు లక్షణభూతం బగుక్రియ. తుమర్థంబందును భావలక్షణంబులందును ధాతువునకు నుజివర్ణకం బగు. తుమర్థంబు - చైత్రుండు వండను బోయెను. పాకక్రియార్థము పోయె నని యర్థము. భావలక్షణము-చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను. ఇచట వంట లక్షణము - వచ్చుట లక్ష్యము.

టీ. సంస్కృతమునందలి తుమున్ ప్రత్యయముయొక్క యర్థమందును వ్యాపారములోఁ దుదివ్యాపారమునకుఁ జిహ్నమగు వ్యాపారముయొక్క యర్థమందును గ్రియకు నుజి యను ప్రత్యయ మగును. 'గంతుమ్-భోక్తుమ్' మొదలగు తుమున్నంతములకు వెళ్లుటకొఱకుఁ జేయుటకొఱకు నని యర్థముగానఁ దుమున్నర్థకనుజ్యంతము లగు వండను మొదలగువానికిఁగూడ వంటచేయుటకొఱకనియే యర్థ మనియుఁ గావుననే పాకక్రియార్థ మని వివరించుట పొసఁగె ననియు గ్రహించునది. వ్యాపారములలో నొకదాని కొకటి సూచకమగునేని సూచకవ్యాపారబోధకమగుదాని కీవిధిచే నుజి యగు నని భావలక్షణంబు నా ననువివరణమున కభిప్రాయము. వ్యాపారములలో నొక వ్యాపార మెపుడు జరిగెనో తెలిసికొనుటకుఁ దద్వ్యాపారబోధకక్రియారూప మవకాశ మీయనపు డావ్యాపార మిట్టియదనున జరిగె నని గుర్తించుట కవకాశమొసంగు క్రియభావలక్షణార్థక మని ఫలితము గ్రహింపనగును. అనఁగాఁ దెలియనికాలము గలక్రియకు బాగుగఁ దెలియునట్టి కాలము గలక్రియకు బోధకం బగునేని యజ్ఞాతకాలక్రియకు బోధకమైన యాప్రసిద్ధ కాలక్రియ భావలక్షణసంజ్ఞక మగు నని భావము. క్రియలమీఁద వగు లడాదులను వానిచే నేర్పడు రూపాంతరములనుబట్టి సామాన్యముగఁ గ్రియలకాలము గుర్తింపనగుం గాని భూతభవిష్యద్వర్తమానముల నావ్యాపార మెట్టియదనున జరిగెనో గుర్తింప నవ

కాలము చాలదుగాన నట్లు గుర్తింప నవువగు నదమును సూచించుక్రియయే ప్రసిద్ధ కాలక్రియ యగు నని గ్రహింపవలయును. ఈభావలక్షణార్థమున సంస్కృతమునఁ బదము సతి సప్తమ్యంతమైయుండు నను వాశము 'చైత్రే పచతి సత్యతిథిరాజగామ' అను మూలమునందలి యుదాహరణవాక్యమునకు సరియైన సంస్కృతవాక్యము సరసినఁ దెల్లమగు. 'యస్య చ భావే భావలక్షణమ్' అను పాణినీయసూత్రము ననుసరించి భావ లక్షణార్థము నిరూపితమయ్యెఁగానఁ దత్సూత్రవివరణములఁ బరికించువారల కీసందర్భము సుబోధంబు. 'చైత్రుండు వండను బోయెను':—ఇట తుమున్నర్థక మజ్యంతమగు వండనను దానికి వంటచేయుటకొఱకు కని యర్థము. వండుధాతువున కీవిధిచేఁ దుమున్నర్థమున నజియు 20 చే ధాత్వంతోత్తున కత్తును (వండు+అ=వండ+ను=వండను) గా నీరూపము గలిగె ననుట స్పష్టము. 'చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను':—ఇట వచ్చె ననుక్రియకు వండ ననునది లక్షణభూతముగాన భావలక్షణార్థక మయ్యె ననుట స్పష్టము. ముందు వ్రాసినరీతినె ప్రక్రియ గ్రాహ్యము. భావ మనఁగా జేయుట కావించుట యని ముందె యుక్తముగానఁ గ్రియకు సూచక మగునర్థమున ననునది భావ లక్షణార్థమున నను దాని కర్థమగు ననుట స్పష్టము. వచ్చె నను భూతకాలికసమాపక క్రియ యతిథి యిదివఱకే వచ్చె నని తెలుపుచున్నది గాని యారాక యపు డెట్టియదను జరిగెనో తెలియరాదు కాన నారాక చైత్రుఁడు వంటచేయుచుండ నయ్యె నని యదను జ్ఞాపకముగ సూచించుటను వండుధాతువె భావలక్షణక్రియ యై యజ్యంత మగుట పొసఁగె నని గ్రహించునది. ఇట్లే యంతటను నర్థప్రక్రియల గమనించునది. భావలక్షణక్రియ యను జ్ఞాపకక్రియ యని ఫలితము. కాఁగా, 'వండను' అనునది 30 సూత్రముప్రకారము వ్యతిరేకసమాపకోత్తమపురుషైకవచనమును, నీవిధిచేఁ దుమున్నాభావ లక్షణార్థకాసమాపకరూపంబును, 122 ప్రకారము కర్తృభావార్థకంబును నగుటను గమనించునది. ఇది యానంతర్యార్థక మగుటయుఁ గలదు.

చేదర్థంబునందు వృత్తం బగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౪౧.

వానలు గురిసినం బంటలు పండును. వాఁడు రమ్మనినం బోయితిని.

టీ. చేదర్థమునందు ధాతువునకును, గడచిన వ్యాపారమును బోధించు భావ లక్షణక్రియకును, ద్రుతము తుదిని గల నవర్ణక మగు నని సూత్రార్థము. ధాతువున కను నది యధికారము. భావలక్షణము నా నన్యక్రియకు లక్షణభూత మగుక్రియ యని ముందె యుక్తము. సంస్కృతమునందలి 'చేత్' అనుదానికి 'ఏని-చో-ఆ-ఆయిన' అను మొదలగునవి తెలుఁగున నర్థవివరణమునఁ దోఁచెడి (చూ. 119) వృత్త మనఁగా జరిగి

పోయినది-భూతం బగుట. ఇట్టి పట్టులఁ బ్రధానసమాపకక్రియావాచ్యవ్యాపారమున కీద్రుతాంతనవర్ణకమునందు క్రియచే బోధ్యమగు వ్యాపారము జరిగిపోయినదే యెపుడు నగుంగాని వాక్యప్రయోగకాలమున కీద్రుతాంతనవర్ణకమునందు క్రియచే బోధ్యమగు వ్యాపారము జరిగిపోయిన దగుటయు జరుగఁబోవున దగుటయు సంభవించెడిఁగాన జరుగఁబోవున దగునపుడు చేదర్థకముగ గ్రహించియు జరిగిపోయిన దగునపుడు భావలక్షణముగ గ్రహించియు ద్రుతాంతనవర్ణకము జేయవలె నను నభిప్రాయము 'చేదర్థమునందు, వృత్తం బగు భావలక్షణమునందు' అను రెండు సప్తమ్యంతదళముల నిడుటంబట్టి గ్రంథకర్తకుఁ గల దని చెప్పనొప్పును. మఱియు ప్రథమోదాహరణమునుబట్టి వాక్యప్రయోగకాలమునకు వానలు గురియ లే దనియు మీఁదఁ గురియుచోఁ బంటలు పండఁగల వనియు నర్థము వివక్షించి యవ్వాక్యము ప్రయోగించినట్లు విశదమయ్యెడిఁ గాన నటఁ గురియు ధాతువు భావలక్షణం బయ్యు వృత్తవ్యాపారబోధకముగాక చేదర్థకమె యగుటం జేసి చేదర్థమునందె యది ద్రుతాంతనవర్ణకము నీవిధిచే నందె నని గ్రహించునది. ద్వితీయోదాహరణమునుబట్టి వాఁడు రమ్మనినపిదపనే వాఁడు పోవుట జరిగె నని విశదమయ్యెడిఁ గాన నిటఁ జేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తి లేదనియు రమ్మనుట ముందును బోవుట పిదపను జరిగెఁగానఁ బోవుటకు రమ్మనుట యుపలక్షణమును నాపోవుటను బోధించుక్రియ గడచినవ్యాపారమును బోధించున దగుట వృత్తం బగు భావలక్షణముకు నగుంగాన నద్దానికి వృత్తభావలక్షణమునందె ద్రుతాంత నవర్ణక మయ్యె ననియు గ్రహింపఁదగును. ముందు చెప్పినరీతిని బ్రధానసమాపకవాచ్యవ్యాపారదృష్టి కీద్రుతాంతనవర్ణకము నందిన క్రియచే బోధ్యమగువ్యాపారము భూతంబె యగుంగాన భూతంబున నగు నిగాగమంబును, నది పరముగా యాను సాదేశంబును నగుట యవిరుద్ధమె యని తలంపఁదగును. ఇట్లే 'వాఁడు వచ్చినఁ జాలును. నీవు పోయిన సరియ. మొదలగు వాక్యములందు వచ్చు ధాతువునకుఁ జేదర్థమందె నవర్ణక మయ్యె నని గమనించునది. చేదర్థమునం దనక కేవలము భావలక్షణ తనే యెంచి చేదర్థభావలక్షణమునం దని సూత్రించిన దైవాక్యమున వచ్చుధాతువునకు ద్రుతాంతనవర్ణము గా నవకాశములేదుగాన రెండు సప్తమ్యంతదళములను నిల్పి సూత్రించె నని విభేదము గ్రహింపఁదగును. సుప్తార్థప్రకాశికాకర్త 'చేదర్థేనో ద్రుతాంత; స్తద్వద్వృత్తే భావలక్షణే' అని హారికారిక, రెండు సప్తమ్యంతదళములచే 'తద్వత్' అని రెం డర్థములందును ద్రుతాంతనవర్ణమును విధించుచున్నను నెందులకో దానిఁ బాటింపక చేదర్థమునందను దళమును మీఁదివృత్తం బగు భావలక్షణమునం దను దానికి విశేషణముగ సమన్వయించి చేదర్థమునం దున్నట్టి భావలక్షణమునందు ద్రుతాంతనవర్ణ మగు నని వ్యాఖ్యానము చేసినవారు. పరికింప సామాన్యముగ నీచేదర్థక

క్రియ భావలక్షణమె గాఁదగుటను గేవల చేదర్థకము భావలక్షణముగాక పొసఁగుట క్వాచిత్కమగుటను గావలయు వీ రిట్లు వ్యాఖ్యానము చేసియుందు రని తోఁచెడి. కాని పైని వ్రాసినప్రకారము కేవల చేదర్థము బోధ్యము గావలసి యున్నపుడును, చేదర్థకవాచ్యవ్యాపారము వాక్యప్రయోగకాలమునకు జరుగఁబోవున దగునపుడును, చేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తిలేక కేవలవృత్తభావలక్షణతకే ప్రసక్తి తోఁచునపుడును ద్రుతాంత నపర్ణకము గావలసివచ్చుటం జేసి సూరి చేదర్థమునందును, వృత్తంబగు భావలక్షణము నందును, ద్రుతాంతనపర్ణకము వేర్వేఱ విధించె ననియు నదియె సరసమార్గ మనియుఁ జెప్పఁదగును. వాఁడు రమ్మనినఁ బోయితి నను మూలోదాహరణమునఁ జేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తి లే దనియుఁ గేవల వృత్తభావలక్షణతయె తోఁచెడు ననియుఁ బాఠకులకుఁ దెల్లముగాన నిట గుప్తార్థప్రకాశికాకారులమతము ననుసరించి చేదర్థకత పొసఁగమిని రమ్మనిన నని ద్రుతాంతనపర్ణకంబైనరూపము గలుగ నవకాశము లేమి వారిమార్గ మస్వరస మనుట సాహసము గాఁజాలదు. ఇట్లయ్యు నీపట్టున హరికారికకు విరుద్ధముగఁ జేదర్థకము పొసఁగని భావలక్షణోదాహృతులకును గేవలచేదర్థములకును నపర్ణకము గలుగనిగతిని వ్యాఖ్య వ్రాయుటకుఁ గతము చింత్యము. మఱియుఁ జేదర్థభావలక్షణంబున నని సంగ్రహించి లక్షణకర్త యనినం జాలియుండఁ జేదర్థమునందు వృత్తం బగుభావ లక్షణంబునం దని రెండు సప్తమ్యంతములను నిల్పి సూత్రించుటం జేసియె రెండు విషయములకు సంబంధించిన దీవిధి యనుట తెల్లము. నన్నయకాలమున నిట్టిది చేదర్థకమై ప్రయుక్తమైన ట్లగపడదు. సమాపకక్రియారూపముల కేనిపదము గూర్చి చేదర్థమును సూచించుట గాన నగు. ఇట్లే వ్యతిరేకక్రియారూపములమీఁద నేని నిడి చేదర్థమును సూచించుట చూడ నగు. వ్యతిరేకముమీఁదఁ గాలముతోఁబాటు చేదర్థమును గూడ దెలుపవలె నన్న నేనితోడి యగుధాతువు నాయాకాలవాచకరూపములను వ్యతిరేకక్రియ కనుబంధముగాఁ జేర్చెడివారు. కాన నీనపర్ణకరూపసాధనప్రక్రియ 'చేస్తే చెప్పితే' అను నవీనవ్యావహారికరూపసంస్కారముబట్టి యేర్పడిన దనఁదగును. ప్రకృతము 'చో, ఎడ' అనువానిం గూర్చిన ధాతురూపముల నీయర్థమున వాడుచున్నారు. చో-ఎడలను నన్నయాదిప్రాచీనులు చోట సమయమున ననునర్థముల వాడినట్లు తత్ప్రయోగములు విశదపఱచుచుండుటచు నట్టిమార్గమును గృతకంబె యగు. (చూ. బాలక. శ. ము. పుట. 218-20.)

ఆనంతర్యంబున డువర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౭౨.

జాబిలి తోఁతెంచుడుం గువలయంబులు వికసిల్లె.

టీ. అనంతరభావ మానంతర్యము; తరువాత పిదప నని యర్థము. అయినను నవ్యవహితపరత్వమే యంగీకార్యము. అవ్యవధాన మగపడుచుండుచోఁ గారణక్రియావాచకమునకు ద్రుతాంతంబగు డువర్ణక మగు నని సూత్రార్థము. కారణము ప్రకాశితమైన యనంతరమందే (అనుపదమందే) కార్యము గలుగుట గల్గెనేని కారణక్రియావాచకమునకు ద్రుతాంతడువర్ణక మగు నని భావము. దీన నంతర మనఁగా నవకాశ మనియు నది లేని దనంతర మనియు దానిభావ మానంతర్య మనియు వ్యుత్పత్తి చెప్పనగుటయు దాన నానంతర్య మనుదాని కనుపదమందె యని యర్థము వ్రాయుటయుఁ బ్రసక్తములయ్యె నని యెఱుంగునది. పూర్వసూత్రముచే నవర్ణకము కారణక్రియ కానంతర్యాభావమునను యగు ననియుఁ గారణక్రియ కానంతర్యమును నర్థమగునేని ద్రుతాంతడువర్ణకమే యగు ననియు విశేషభేదమును గమనించునది. కేవలభావలక్షణమున కుజేయు నానంతర్యవృత్తభావలక్షణము నవర్ణకమును నానంతర్యయుక్తభావలక్షణమున ద్రుతాంత డువర్ణకమును నగు నని 40-41-42 సూత్రములకు విషయవిభేద మూహించుకొనుచుఁ గార్యకారణభావమున నుజెనవర్ణకడువర్ణకములఁ గారణక్రియావాచకములకు గూర్చునని. జాబిలి తోఁతెంచుడుం గువలయంబులు వికసించె:—ఇటఁ గువలయములు వికసించుటకుఁ జంద్రుఁ డుదయించుట కారణము. మఱియుఁ జంద్రుఁ డుదయించుటతోడనే కలువలు వికసించుట జరుగుఁగాన నుదయించుట యను కారణముయొక్క ప్రాదుర్భావమున కనుపదమందె వికసించుట జరిగె ననవలయును. కాన నిట నుదయించుట యను నర్థము గల తోఁతెంచు నునది యానంతర్యార్థకకారణక్రియ యగుటంజేసి యద్దానికి ద్రుతాంతడువర్ణక మీవిధిచే నై 'తోఁతెంచుడును' ననురూప మేర్పడె నని గ్రహించునది. వానలు కురిసిన యనుపదమందుఁ గాక కొంతకాలము గడచినపిదపఁ బంటలు పండుట జరుగునుగానఁ బూర్వసూత్రోదాహరణమున, గురియు ననునది కారణక్రియయే గాని యానంతర్యార్థకకారణక్రియ గా దని యెఱుంగునది. కారణక్రియ కనుపదమందె సంభవము వివక్షిత మగునేని ద్రుతాంతడువర్ణకమే యగు. భావార్థకటవర్ణకమును. యనువర్ణపరకమై యీయర్థమును బోధించెడి.

చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రర్థంబునం దగు. ౮౩.

చూచుచుం బోవుచున్నాఁడు-చూచుచుం బోయెను-చూచుచుం బోవఁగలఁడు.

టీ. సంస్కృతమున శతృప్రత్యయము వర్తమానమున విధింపఁబడినది. తెలుఁగున దానియర్థమున ద్రుత మంతమందుఁగల 'చు' అను ప్రత్యయ మగును. ఇది యసమాపక

క్రియగాని క్రియాన్వయమున నని యుక్తము. సమాపకక్రియతో నన్వయరూప మగు సంబంధ మగపడునపుడు శతృప్రత్యయార్థమునఁ గ్రియకు ద్రుతాంతచువర్ణక మగు నని సూత్రార్థము. చూచుచుం బోవుచున్నాఁడు:—ఇచట బోవుచున్నాఁ డను క్రియతో నన్వయము చూచుక్రియకుఁ దోఁచుచున్నది గాన దానికి శతృప్రత్యయార్థమున ద్రుతాంతచువర్ణక (చుం) మీఁదిధిచే నై 'చూచుచుం' అనురూప మేర్పడె నని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కిన రెం డుదాహరణములందుఁ జూచు ధాతువులకు ద్రుతాంత చువర్ణకము శత్రర్థమున నగుటను గమనించికొనునది. సమాపకక్రియ వర్తమానభూతభవిష్యత్కాలములలో నెద్దానిని బోధించుచున్నను దానితో నన్వయించు క్రియకు శత్రర్థమున ద్రుతాంత చువర్ణకము గలుగవచ్చు నని సూచింపఁ గ్రమముగ వర్తమానమునకు మొదటి యుదాహరణమును భూతమునకు రెండవదియు, భావికి మూఁడవదియు నుదాహరింపఁబడె నని గ్రహించునది. క్రియాన్వయమె ప్రధానముగాని సమాపక మేకాలమున నున్నను బాధ లే దని తాత్పర్యము. ఈచువర్ణకమునకును నన్నానుబంధపరత్వమున నగు చువర్ణమునకును గ్రమముగ భిన్నాభిన్నకాలభేదము గల దని ముందె యుక్తము. ఏకాలమునం దున్న క్రియతో నన్వయించినను నిట్టి స్థలముల నసమాపకక్రియావాచ్యవ్యాపార మాకాలమునకు వర్తమానమున నున్నవ్యాపారముచే బోధించున దగుం గాన నది వర్తమానకాలిక క్రియయే యగుటయు దాన శత్రర్థకచువర్ణకము నందుటయుఁ గుదిరెడి నని గ్రహింపఁదగును.

తృవర్ణకార్థంబునం డెడియెడువన్నియ లగు. ౨౨.

ప్రహరించెడివాఁడు - ప్రహరించెడువాఁడు - ప్రహర్త యని యర్థము.

టీ. వన్నియ లనఁగా వర్ణకము లని యర్థము. వర్ణక మనఁ బ్రత్యయ మని ముందె యుక్తము. సంస్కృతమునఁ దృచ్ప్రత్యయము కర్త్రర్థమున విధింపఁబడినది. ఆతృచ్ప్రత్యయమునే వ్యాకర్త యిందుఁ దుదిచకారమును వదలి తృవర్ణక మని పేర్కొనెను. తృవర్ణకార్థమున ననఁగాఁ గర్త్రర్థమున ధాతువునకు 'ఎడి-ఎడు' అను రెండు ప్రత్యయములు పర్యాయమున నగు నని సూత్రార్థము. ప్రహరించెడివాఁడు:—ఇటఁ బ్రహరించు వ్యాపారమును గర్తృనిష్ఠమును బోధించు ప్రహరించుదానికి 'ఎడి' అను ప్రత్యయముగాఁ 'బ్రహరించెడివాఁ' డనియు, 'ఎడు' అను ప్రత్యయముగా 'ప్రహరించెడువాఁ' డనియుం రూపము లేర్పడును. దీనికి సంస్కృతమునఁ బ్రహర్త యను తృజంతము సరియగు పదము గానఁ బైరూపములు తృవర్ణకార్థమున నెడియెడుల నందినవే యని స్పష్టముసేయఁ బ్రహర్త యని యర్థ మని నిర్వచించె నని యెన్నునది. వాఁ డని చేర్చి

చూపుటఁ గర్త్రర్థకవిశేషణ మని తెలుపుటకొఱ కని తలంచునది. శతృసమధాతువు నుదాహరించినను నీప్రత్యయములు సమానసమధాతుసామాన్యము లని గ్రహింపఁదగును.

వానికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౪౫.

ప్రహరించువాఁడు - ప్రహర్త యని యర్థము.

టీ. పూర్వసూత్రముచే విధింపఁబడిన 'ఎడి-ఎడు' అనువానికి వికల్పముగ లోపము గలుగు నని సూత్రార్థము. వాని కీవిధిచే లోపము గల్గిన 'ప్రహరించు' అనిరూపుండు నగుట స్పష్టము. సమాసము 9 చే నివి గలుగనిపక్షమునఁ గర్త్రర్థకతను దెలుపఁగల తచ్ఛబ్దము చేరు నగుటను బ్రహరించువాఁ డని లక్షణకర్త యిచ్చిన యుదాహరణము స్పష్టపఱచెడి. ప్రహరించు రాముఁ డనియుఁ బక్షమున విశేషణము విశేష్యసంగతితో నెనఁగుట దగు నగుట స్పష్టము. అనఁగా నెడియెడులు గాకున్నను దృవర్ణకార్థము క్రియచేఁ బ్రకాశిత మగు నని దీని తాత్పర్య మగుట తెల్లము. ఈవిధిచే లోపము బహుళ మగుటఁ గలుగకున్న నెడియెడులు పర్యాయముగ నుండు నగుట స్పష్టము.

ఉన్న కలజినవర్ణకంబులు భవద్భావిశతృక్తవదర్థంబులం దగు. ౪౬.

ఉన్నవర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రర్థంబునం దగు-కలజీవర్ణకంబు భవిష్యదర్థక శత్రర్థంబునం దగు - నవర్ణకంబు క్తవదర్థంబునం దగు - ఇవి సత్వాభిధానంబునం దగు నని యెఱుంగునది. సుబంతవాచ్యంబు సత్వంబు నాఁబడు. వండుచున్న వాఁడు - వండఁగలవాఁడు-వండినవాఁడు.

టీ. ధాతువున కని యధికారసూత్ర మిట కనువర్తించును. 'శతృ' అనుదానికి 'భవత్'; 'భావి;' అనువానితోడ నన్వయము. తుది నున్న 'అర్థ' అనునది 'భవత్, భావి, క్తవత్' అను మూఁడిటియెడ నన్వయించును. వర్ణకశబ్దమునకు 'ఉన్న - కలజీ-న' అను మూఁటితో నన్వయము. క్రమము ననుసరించి 'ఉన్న' అనునది భవచ్ఛత్రర్థమందనుదానికిని, 'కలజి' అనునది భావిశత్రర్థమం దనుదానికిని, 'న' అనునది క్తవదర్థమం దనుదానికిని సంబంధించెడి. కాఁగా భవచ్ఛత్రర్థమం దున్నవర్ణకమును భావిశత్రర్థమందుఁ గలజీవర్ణకమును క్తవదర్థమందు నవర్ణకమును ధాతువున కగు నని సూత్రార్థము ఫలించెడి. భూధాతువునకంటె వర్తమానమున శతృప్రత్యయముగా 'భవత్' అను రూపము గలుగును. ఇట్లే భూధాతువుకంటె భావిని శతృప్రత్యయము గలుగ 'భవిష్యత్' అని యగును. కాని మూలమున 'భవత్' అనినట్లే 'భవిష్యత్' అనక 'భావిశతృ' అని యనెను. కాఁగా 'భవదర్థమునందు' అనుదానికి వర్తమానశత్రర్థమం దనియు, 'భావిశత్రర్థమందు'

అనుదానికి భవిష్యచ్ఛత్రర్థమం దనియు నర్థము లభించెడిఁ గాన నున్న వర్ణక మను నీక్రిందివివరణము తత్ఫలితమే యని గ్రహించునది. క్తవత్ప్రత్యయము సంస్కృతవ్యాకృతిని భూతమున విధింపఁబడియె. కానఁ దత్థ్సానిక మగు నీనవర్ణకమును భూతకాలికమె యని తెలియఁనది. ఈమూఁడు ప్రత్యయములును బదార్థమును బోధించునపుడే యగు నని యివి సత్వాభిధానంబున నను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. సత్వ మనఁగా ద్రవ్యము. ద్రవ్య మనఁ బదార్థము. క్రియచే వ్యాపారమే తెలుపఁబడెడిఁగాని ద్రవ్యము తెలుపఁబడదు. సుబంతముమాత్రమె ద్రవ్యము నెఱింగింప సమర్థ మగుం గాన సుబంతముచే బోధ్య మగునది సత్వ మని వివరింపఁబడియె. 'రాముఁడు - వృక్షము - జ్ఞానము' మొదలగు సుబంతములే ద్రవ్యాభిధానంబు లగుట స్పష్టము. ఉన్నకలజి నవర్ణకాంతములు నామవాచకములకు విశేషణము లగుట సహజము గాన నవి సత్వమును దెల్పునవి యయ్యెడి. 'వచ్చుచున్న-వండఁగల-వచ్చిన' అనునవి క్రమముగ 'వచ్చుచున్న-వండఁగల-వచ్చిన' దేవదత్తాదిపదార్థములనే బోధించును గాన వాని కున్న కలజి నవర్ణకములు సత్వాభిధానంబున నయ్యె ననుట స్పష్టము. దీనినే సమాసపరిచ్ఛేదమునందలి తచ్ఛబ్దానుప్రయోగమును క్రియావిశేషణములకు శాసించు 9 విధి తెల్పుచున్నదనియు దాననేతదంతములు పదార్థబోధకశబ్దములను విడిచి యుండ వనియు నక్కారణమున సమాసము 9 విధిచేఁ దగిలిన పదార్థబోధకశబ్దమును వీనినుండి వేఱుచేయ నవకాశము లేదనియు తోఁచెడి, పక్షమున నీధాతుజవిశేషణము లే డింటికి విశేష్యసంగతియేని సంభవింపక తీర దనుట మంచె యుక్తము. వండుచున్నవాఁడు:—వండుధాతువున కీవిధిచే వర్తమానశత్రర్థమున నున్న వర్ణకమును 14 చే వర్తమానార్థకమగుట నున్న పరముగాఁ జువర్ణకంబును గా 'వండుచున్న' అను రూపము గలిగె ననియు దానికి సమాసము 9 చేఁ దచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్తమగుట వండుచున్నవాఁ డయ్యె ననియుఁ బ్రక్రియం గమనించునది. ఇట్లే యీవిధిచే వండుధాతువునకు భావి శత్రర్థమునఁ గలజి వర్ణకమును, గలజి పరముగా 20-21 లచే నత్వమగాగమములును గా వండఁగల యనురూప మేర్పడె ననియుఁ బిదప సమాసము 9 చేఁ దచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్తమగుట వండఁగలవాఁ డను రూప మయ్యె ననియుఁ దెలియునది. ఈగతినే వండుధాతువున కీవిధిచేఁ గ్తవదర్థమున నవర్ణకమును భూతార్థక మగుట 17 చే ధాతువున కిగాగమంబును గా వండిన యను రూపమగు ననియు సమాసము 9 చేఁ దచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్త మగుట వండినవాఁ డను రూపము సంభవించె ననియు నెన్నునది. ఇట్లే యమహదర్థకము లైనచో నేతదంతములకది యవు లనుప్రయుక్తములు సమాసము 9 చే నగుటను గమనించునది. (వండినది - వండుచున్నది-వండఁగలది) 117 విధి ననుసరించి యున్న కల నవర్ణకాంతములమీఁది

తచ్ఛబ్దవకారము లోపించి నిత్యసంధి యగుటం జేసి వండుచున్నాఁ డిత్యాదులు గలిగెడిఁ గాని సమాపకములగు 'వండుచున్నాఁడు-వండఁగలఁడు-వండుచున్నారు' మొదలగునవి యవిభాజ్యరూపము లనియు నీసూత్రముచే నేర్పడినట్టియు సమాసము 9 చేఁ దచ్ఛబ్దాంతములైనట్టియు 117 చే వకారలోపమునందినట్టియు రూపములు 'వండుచున్న+ వాఁడు-' అనురీతిని విభజింప నర్హము లనియు భేదముచు నీవ్యాకృతిప్రక్రియామార్గముచుబట్టి గ్రహింపవలసియున్నది. భూతమునమాత్ర మీవిధిచే నైన నవర్ణకము తుదిగలవానికి 117 చే 'వండినాఁడు-వండినారు-వండినావు - వండినాఁడను-వండినార' మను రూపములే గలిగెడిఁగాని 'వండెను-వండిరి-వండితివి - వండితిరి-వండితిని-వండితిమి' అను రీతి రూపములు గలుగఁజాలవు కాఁగా వర్తమానభావ్యర్థకములగు సమాపకక్రియారూపములకుచు నీసూత్రముచే నున్న కలఙ్యంతములై సమాసము 9 చేఁ దచ్ఛబ్దాంతములై 117 చే వకారలోపమునందిన రూపములకును నర్థరూపముల నేకరూపత సంభవించె ననక తీరదు. ఏకరూపములగు రూపములచు బ్రత్యేకముగ సూత్రన్యాస మొనర్చి సాధించుట యనావశ్యకమనక తప్పదు. అర్థమునందుచు వీనికి భేదము మృగ్యంబు. విభజింపఁ దగుట దగకుండుట యనుభేదము ప్రయోజనశూన్యము. ఈసూత్రముచే నున్న కలఙ్యంతము లయి సమాసము 9 చేఁ దచ్ఛబ్దాంతము లయి 117 చే వకారలోపము నందిన వని చెప్పినమార్గమే భాషాసహజస్థితికిని, బదార్థసహజప్రకాశనమునకును, భాషాతత్త్వపరిశీలనమునకును దోడ్పడెడి. కాన వర్తమానభావులందు సమాపకములఁ గలిగించు ప్రక్రియ త్యాజ్య మనియు నరమణీయ మనియుఁ జెప్పనొప్పును. నన్నయ ప్రాచీనభారత ప్రయోగముల గమనించిన నున్న కలఙ్యంతములమీఁద ననుప్రయుక్తమైన తచ్ఛబ్దరూపములతోడి రూపములే భూతభావ్యర్థకము లగుట విశదమయ్యెడిఁ గాన వర్తమానభావులందు సమాపకముల సాధించుమార్గము కృత్రిమము త్యాజ్య మని స్పష్టమయ్యెడి. (చూ. విషయప. పేరా. 113.)

వ్యతిరేక తృవర్ణకార్థంబున నిజి యగు. ౪౭.

వండనివాఁడు - ఎడిప్రభృతివర్ణకాంతంబు లేదును ధాతుజవిశేషణంబు లని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

టీ. ౪౪ చే నెడియెడులును ౪౫ చే వానికి బహుళముగ లోపమును విధించి తృవర్ణకార్థకరూపములు సాధింపఁబడినవి. ప్రకృతము తృవర్ణకార్థకవ్యతిరేకరూపము లీమాత్రముచే సాధింపఁబడుచున్నవి. తృవర్ణకార్థవ్యతిరేకమున నిజివర్ణకము ధాతువున కగు నని సూత్రార్థము. వండుధాతువునకు వ్యతిరేకతృవర్ణకార్థమున నీవిధిచే నిజియుఁ 20 చే ధాత్వంత్యోత్తున కత్వముచు గా వండని యనురూప మయ్యె ననియుఁ బిదప సమా

సము 9 చేఁ దచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్త మయ్యె ననియు గ్రహించునది. ౪ చే నగు నెడి యెడు లంతమందుఁ గలవానిని ౫ చే వానికి లోపము నందినవానిని ౬ చే నున్నకలశ నవర్ణకముల నందినవానిని ౭ చే నిశని జెందినవానిని ధాతుజవిశేషణము లని పూర్వ వ్యాకర్త లని రని యెడిప్రభృతి యను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. (1. ఎడి-2. ఎడు-3. వీనిలోపము ౪. ఉన్న-5. కల-6. న 7. ని.)

లకారాదులు సకర్మకంబునకుం గర్తృకర్మంబులందును లాఁతికిం గర్తయందు నగు. ౪౮.

సకర్మకంబు నాఁ గర్మాకాంక్షోత్థాపకంబు - అకర్మకంబు నాఁ గర్మాకాంక్షానుత్థాపకంబు.

టీ. ఈప్రకరణమున మొట్టమొదట నాయాయర్థములందు విధింపఁబడిన యాఱు లకారములును భావార్థాదులందగు టవర్ణకాదులును సకర్మకధాతువులకుఁ గర్త్రర్థమందును గర్మార్థమందును నకర్మకధాతువులకుఁ గర్త్రర్థమంను గలుగు నని సూత్రార్థము. కర్మము గలదిగాన సకర్మమునకుఁ గర్తృకర్మంబులరెంటను గాఁదగు ననుటయుఁ గర్మములేమి నకర్మకమునకుఁ గేవల కర్త్రర్థమంచె తగు ననుటయు స్పష్టంబు. ఏధాతువునర్థము కర్మము యొక్క ప్రశ్నను బోదమించునో యది సకర్మక మనియు నేది ' కర్మముయొక్క ప్రశ్నను బోదమఁజేయదో యది యకర్మక మనియు 'సకర్మకమునా, అకర్మకమునా' అను నీక్రింది సూరివివరణముల కభిప్రాయము. 'లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్యః' అను పాణినిసూత్రమున కిది తెలుఁగుచేఁత. రాముఁడు రావణునిఁ గొట్టెను:— ఇచటఁ గొట్టె ననఁగానే యెవనిఁ గొట్టె నను ప్రశ్న గలిగెడుఁగానఁ గొట్టుధాతువు సకర్మక మయ్యె నని యెఱుంగునది. ప్రకృతవాక్యమునఁ బ్రకృతసూత్రముచేఁ గొట్టు ధాతువుచేఁ గర్తయె బోధ్యుఁడుగాన నద్దానికిఁ గర్త్రర్థమందు లిట్టు కలిగె నని గ్రహించు నది. ధాతురూపముచేఁ గర్త బోధ్యుఁడైనఁ గర్త్రర్థమందు లకారము గలిగె ననియు ధాతురూపముచేఁ గర్మము బోధ్యమైనఁ గర్మార్థమున లకార మయ్యె ననియు గ్రహింప నగుంగానఁ బూర్వవాక్యస్థ మగు కొట్టె ననుదానిచేఁ గర్తయె వాచ్య మగుట నటఁ గొట్టు ధాతువునకు లిట్టు కర్త్రర్థమం దయ్యె నని సంభావింపవలయుఁ. మీఁది సూత్రముచేఁ గర్మార్థమునఁ బడుబ్యానుబంధము ధాతువున కగుంగానఁ బడుబ్యానుబంధయుత ధాతురూపములు కర్మమును దెల్పున వని యెఱ్ఱునది. 'రామునిచే రావణుఁడు కొట్టఁబడెను.' ఇటఁ గొట్టఁబడె ననుదానిచేఁ గొట్టఁబడిన రావణుఁడే బోధ్యుఁడగుటంజేసి యటఁ గొట్టుధాతువు నకు లిట్టు కర్మార్థమున నయ్యె నని గ్రహింపవలెను. 'దీపము వెలిఁగెను; మెఱుపు మెఱ

సెను;' మొదలగు వాక్యములందు 'వెలిఁగెను; మెఱసెను' అను క్రియలచేఁ గర్మము బోధ్యము గాఁజాలదుగాన నట్టి నకర్మకము లని యెంచునది. సకర్మకంబు నాఁ=సకర్మకమన; కర్మాకాంక్షోత్థాపకము=కర్మముయొక్క ప్రశ్నను లేవఁదీయునది. అనుత్థాపకము=లేవఁదీయనిది. పుట్టించునది; పుట్టింపలేనిది యని భావము. లాఁతికి = ఇతరమునకు. అకర్మకమున కని భావము. సకర్మకేతర మకర్మక మగుట స్పష్టము. ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్త యనియు, ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మ మనియుఁ గారకము 2-3 సూత్రములందు క్తమును స్మరించునది. లకారాదు లని యాదిపదముం గూర్చుటం జేసి టవర్ణకాదులును నసమాపక క్రియల కగు ప్రత్యయాదులును సకర్మమునకుఁ గర్తృకర్మార్థములందును నకర్మమునకుఁ గేవలకర్త్రర్థమందును నగు నని గ్రహించునది. దీన సమాపకాసమాపక క్రియలకేదానికైనను బ్రత్యయాదులు కర్తృకర్మార్థములందె యగు ననుట బ్రకాశితము, సకర్మమున కిట్లగు ననిన నకర్మమునకుఁ గర్మము లేమిని గర్తయందె యగుట సిద్ధించుచున్నను సంస్కృతసూత్రానుసరణము చెడకుండను వ్యాకృతిసూత్రమర్యాదాతిక్రమణము గాకుండను, నిపుణముగ సూరి లాఁతి కన నకర్మకమున కనక లాఁతి కనుటం జేసి హరికారికాచౌర్యము సూరిపై మోపు గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి చింత్యము. 'పరస్మాత్' అని లాఁతి యనుదానిని హరికారికయె యనువదించె ననుట తగును. 'ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్, ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణో౽కర్మికా క్రియా' అను సంస్కృతవ్యాకర్తలవలెనే తెలుఁగు లాక్షణికులును ధాతువున కకర్మకసకర్మకత లర్థమునుబట్టి యగుటను దెల్పినారు. ఇందులకు 'అకర్మణస్సకర్మత్వ మకర్మత్వం సకర్మణః; తద్వతాం క్వచిదైక్యం స్యాచ్ఛబ్దశక్తిస్థితాదృశీ' అను నథర్వణవాక్యము ప్రమాణము.

పడుజ్యనుబంధంబు కర్మంబునం దగు. ౪౯.

కొట్టఁబడుచున్నాఁడు - కొట్టఁబడుచున్నది - కొట్టఁబడుట - కొట్టఁబడనివాఁడు.

టీ. 'కర్మణ్యనుబంధస్స్యాత్పతిధాతుః కర్తృవచ్చ తద్విధయః' అనునది మూలము. ధాతువునకుఁ గర్మార్థమున 'పడుజ్' అనునది తుదిని జేర్పఁబడు నని సూత్రార్థము. ఈనిత్యవిధానమునం జేసి పడుజ్ చేర కున్న ధాతువు కర్మాకాంక్షోత్థాపకము గాఁజాల దనుట తెల్లము. 'కొట్టబడుచున్నాఁడు':—ఇటఁ గొట్టుధాతువునకు 48 చే వర్తమానకర్మార్థమున లట్టును గర్మార్థమునఁ బడుజ్యనుబంధమును బడుజ్ పరముగా 20-21 లచే ధాతువుతుది యుత్తున కత్తును సుగాగమంబునుగాఁ బైరూపము గలిగెననుట స్పష్టము. వర్తమానమున నగు నున్నానుబంధాదులు యథార్హముగ యోజ్యములు. (కొట్టు+డు=

కొట్టు+పడు+డు=కొట్ట+పడు+డు=కొట్ట+బడు+డు=కొట్టఁబడు+చు+ఉన్న+
డు=కొట్టఁబడుచున్నాఁడు) ఇట్లే యమహత్త్వమున 12 చే ద్వివర్ణముగాఁ గొట్టఁబడుచున్నది
యనురూపమగుటను స్మరించునది. 43 సూత్రమందు లకారాదేశ లగుటంజేసి భావార్థక
టవర్ణకాదులును గ్రాహ్యము లగుటఁగాన నప్పుడును గర్మమునఁ బడుధ్యనుబంధ మీవిధిచేఁ
గాఁ గొట్టఁబడుట యనురూపము గలుగు. ఇట్లే 47 చే నిశ్చయమైనఁ గొట్టఁబడనివాఁ డని
యగును. 48 సూత్రమునందు వాదిపదము నెలకొల్పుటకుఁ బ్రయోజనమును సూచింపఁ
గొట్టఁబడుట కొట్టఁబడనివాఁ డను నుదాహరణద్వయము నిరూపిత మని గ్రహింపఁదగు.
ఇట్లే కర్త్రర్థమున ధాతువున కగు పడుధ్యనుబంధముమీఁద ధాతువుల కగు నాయాప్రత్య
యాదుల సంభవమును గమనించునది. పడుజే యని జెప్పఁగాఁ జెప్పుట యక్కునాగమం
బులకొఱకగుట తెల్లము. (20-21) ఈసూత్రముచే సాధ్యములగు క్రియారూపములనెల్ల
నుడ్యంతములమీఁదఁ గల్గిన యారూపము ధాతురూపములఁగ నిరూపింప నవకాశ మగ
పడుచుండుటయు, నది భాషాసహజమగుమార్గముగఁ దోఁచుచుండుటయు దీనిని వేఱుగ
సాధింప సూత్రించుట యనావశ్యక మనఁదగును. కాని కేవల నుడ్యంతముచేఁ గర్త్రర్థము
స్పష్టముగాక పడుజే చేర్పననే యది స్పష్ట మగుట వ్యాకర్త పడుడ్యంతము నఖండముగ
నెంచి ప్రక్రియను నడపె నని తోఁచెడి. మొత్తముమీఁదఁ బడుధాత్వనుబంధమే యిట్టి
యర్థమును బ్రకాశితము చేయఁగలిగె ననుట తెల్లము.

గురువిరహితంబు లయి యయాంతంబులయిన యేకస్వరద్వ్యస్వరంబుల యించుగ్వ్యక్రంబుల కియుడాగమంబు విభాష నగు. ౪౦.

ఏకస్వరధాతు ద్విస్వరధాతువుల మీఁది యించుగ్వ్యక్రంబుల కియు
డాగమంబు విభాష నగు. గురుమంతం బగు ధాతువునకును యయాంతం
బగు ధాతువునకును మీఁది యించుగ్వ్యక్రంబుల కియుడాగమంబు
రాదు. భుజ్ - ఇయ్ - ఇంచు - భుజియించు - పక్షంబున - భుజించు.
గుణ - ఇయ్ - ఇంచు - గుణియించు - గుణించు. యించుగ్వ్యానధా
నంబునంజేసి సంస్కృతధాతువులు వక్రపరకంబులు లే వని యెఱుంగు
నది. యాచ్ - అర్థ ఇత్యాదులు గురుమంతంబులు. వ్యయ-ఇది యయాం
తము-యాచించు-అర్థించు - వ్యయించు. జి-ఇంచు అనుచో నిత్యం బగు
టంజేసి యియుడాగమంబు రాఁగా యయాంతం బగుటంజేసి యియుడాగ
మంబు లే దని యెఱుంగునది. కృతాకృతప్రసంగి నిత్యంబు నాఁబడు.

నగు - ఇయ్ - ఇంచు - నగియించు - నగించు - నగు - ఇయ్ - ఎను- నగియెను - నగెను. పడు - ఇయ్ - ఎను - పడియెను - పడెను ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'లఘ్వీకాక్షరపూర్వక్రియాంతిమస్యానయో భవేదిద్వా' అనునది మూలము. గురువు గలుగనట్టివియు యకారముతుదను బొందనట్టివియు నొక యచ్చుగాని రెండచ్చులుగాని గల్గినట్టివియు నగు ధాతువులకంటెఁ బరములగు నించుకుయొక్క యికారమునకును, వక్రమునకును, 'ఇయఁట్' అనునది యాగమముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'ఇయఁట్' అనునది టకారము పోఁవుప్రత్యయముగాన నించుగికారమునకును వక్రమునకును ముందగుటను స్మరించునది. 'దీర్ఘములును, జడ్డక్కరములకు ముందటివియును, బూర్ణబిందువునకుఁ బూర్వమున నున్నవియు గురువు లనియుఁ బెఱయవి లఘువు లనియు ఛందశ్శాస్త్రములు సెల్పుచున్నవి. కాన నట్టివర్ణములు లేనిధాతువులు గురువిరహితము లని గ్రహించునది. అయాంతములు=యకారము తుదను లేనివి. స్వరము లన నచ్చు లని ముందె యుక్తము. ఏకస్వరద్విస్వరంబుల=ఒకటి రెండచ్చులుగల. ఆగమ మన వర్ణాధిక్యమని యుక్తము. వక్రమన 'ఎ-ఒ' అనున వని యాదినే తెలుపఁబడినది. విభాష నన వికల్పముగ ననుట స్పష్టము. 63-70 లచే నించుక్కు విధింపఁబడినది. ఈయర్థముననే గ్రంథకర్త యేకస్వరేత్యాదివివరణచే స్పష్టపఱచినాఁడు. వ్యతిరేకము ననుసరించిన గురువు గలిగినట్టివియు యకారముతుద నందినట్టివియు రెండిటికి మించిన యచ్చులు గల్గినట్టివియు నగు ధాతువుల కియుఁడాగమము గలుగ దని యర్థము గలుగును. గానఁ దదర్థము బాలురకు సుబోధముగా గురుమంతం బగు నిత్యాదివివరణము వ్రాసె నని గ్రహించునది. కాఁగా నెట్టిధాతువుల కగునో యెట్టివాని కీయాగమము గలుగదో తెల్లమయ్యె. 63 చే నించుగాగమము సంస్కృతధాతువులకు నిత్యముగ నగుంగాన వక్రమించుక్కు వ్యవధానముం జేసి యద్దాని కెదురగుట గలుగదు. ఇంచుక్కుధాత్వంతమునఁ జేరకున్నఁ బ్రత్యయాదులు సంస్కృతధాతువులకుఁ గలుగుటకే యవకాశములేదు గాన భూతతద్ధర్మార్థములనగు 'ఎను ఎడు-ఎడి' అను ప్రత్యయములసంబంధమైన ఎకారము (వక్రము) ధాతువునకుఁ బరమగుట పొసఁగ దని తాత్పర్యము. దీన సంస్కృతధాతువునకును బ్రత్యయములకును నడుమ నెపుడును నించుగాగమమె యుండుగాన వక్రపరత్వ మద్దానికి సంభవింప దనునర్థము గల యించుగ్వ్యవధానంబునం జేసి యను నీక్రిందివివరణము సార్థకమగుచున్నది. అంగలాదులకుఁ దక్క సామాన్యముగఁ దెలుఁగుధాతువులకుఁ బ్రేరణము నందె యించుగాగమ మగుట 70 చే తోఁచెడిఁగాన వానికిఁ బ్రత్యయసంబంధమైన వక్రము పరమగుట పొసఁగనగు నని దీనఁ దెలియనగును. కాఁగా వక్రపరత్వము తెలుఁగు

ధాతువులకే యగుననుట (నగు+ఎను=నగు+ఇయు+ఎను) స్పష్టమయ్యె. వక్రములలో హ్రస్వమగు నెకారమె ప్రక్రియాసందర్భమునుబట్టి పరమగుట గుడినెడుఁగాన మూలస్థమగు వక్రశబ్దమున కెకారము మాత్రమె యర్థ మని గ్రహింపవలసియున్నది. భుజ్:— ఇది గురువిరహితమును నయాంతమును నేకస్వరమును నయ్యెఁగాన దీనికి 63 చే నైన యించుగాగమము పరముగా నియుడాగమ మావిధిచేఁ గలుఁగ 'భుజ్+ఇంచు=భుజ్+ఇయ్-ఇంచు=భుజియించు' అని రూపంబగు. ఈవిధి వైకల్పికమగుట నియుడాగమము గాకున్న 'భుజ్+ఇంచు=భుజించు' అనియే రూప ముండును. 'గుణ+ఇంచు':—ఇది గురువు లేనిదియు యకారముతుదిని లేనిదియు ద్విస్వరమును నగుధాతువుగాన నీవిధిచే నియుడాగమంబైన 'గుణ+ఇయ్+ఇంచు=గుణియించు' అని రూప మపదాదిస్వరసంధిచే నగును. ఇయుడాగమము గానిపక్షమున 'గుణ+ఇంచు=గుణించు' అని రూప మగును. వ్యంజనపూర్వాక్షరములను గందాదులందు గురువులుగ నంగీకరించుట గలదుగాని సూరి యది కేవలము తెలుఁగునఁ బద్యపాదాంతముల ద్రుతపూర్వాక్షరములకు సంబంధించినదే గాని యితరములకు సంబంధించినదిగా దని యెంచెనో 'భుజ' అనురీతిని నజంతమె ధాతు వనియుఁ బ్రక్రియ సౌలభ్యమునకై సుఖోచ్చారణార్థకమగుదానిపై నున్న యచ్చు విడువఁబడెనుగాన నిట్టిచోటుల వ్యంజనపూర్వాక్షరములకు గురుత్వము గలుఁగ దని యెంచెనో పద్యపాదాంతముల ద్రుతేతరములకిట్లు వ్యంజనరూపము గలుగుటఁ గ్వాచిత్కమునుగల్గినను ద్రుతేతరవ్యంజనములకు ముందటియక్షరములు గురువులగుట యసంభవమును నగుట గమనించియొ 'భుజ్' అను మొదలగుచోటుల వ్యంజనపూర్వమును లఘువుగనే నిరూపించె నని యెంచునది. 'యాచ్':—దీనియందలి యాకారము దీర్ఘంబగుట గురువు గాన గురుమంతంబు. కాన దీని కీవిధిచే నియుడాగమంబు గలుఁగమిని 'యాచ్+ఇంచు= యాచించు' అనియే గాని 'యాచియించు' గా దని గ్రహించునది. ఇట్లే యర్థధాతువు నందలి అకారము సంయోగమునకు ముందటి దగుట గురువుగాన గురుమంతంబగుధాతు వయ్యె. కాన నియుడాగమ మావిధిచేఁ గలుఁగమిని 'అర్థ+ఇంచు=అర్థించు' అనియే గాని యర్థియించని గా దని గ్రహింపవలయును 'వ్యయ్' ఇది యకారాంతమగుధాతు వగుట నియుడాగమము గలుగమిని వ్యయించనియేగాని వ్యయియించనురీతి నుండ దనుట స్పష్టము. 'జి':—ఈధాతువునకు 63 చే నైన యించుగాగమము పరముగా 64 చే జకారముమీఁది యికారమున కయుగాగమము నిత్యశాస్త్రమగుట వికల్ప విధియగు నియుడాగమవిధిని ద్రోసి గలుఁగ 'జ్+అయ్=జయ్' అని యిట్లు యకారాంతముగా నేర్పడును గాన నయాంతము గామి నీవిధిచే నియుడాగమము గలుఁగ దనియు దాన 'జయ్+ఇంచు' జయించనియే గాని జయియించనురీతి నుండ దనియు జి - ఇంచు -

అనుచో నను మొదలగు సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. ఇయుఁడాగమము ప్రత్యయాద్యచ్చులకును నయుగాగమము ధాతువు నికారమునకును విధింపఁబడుటంజేసి యీవిధిచే జి ధాతువు నించు గికారమున కియుఁడాగమము గల్గినను ధాతువు నికారము దొలఁగకుండుటను జిధాతువుమీఁది యికారమునకు 64 చే నయుగాగమ మనివార్యమే కాన నియుఁడాగమ రూపకార్యము చేసినను జేయకున్నను నయుగాగమమునకుఁ బ్రాప్తి యగపడుచుండుటంజేసి యయుగాగమవిధి నిత్యవిధి యయ్యె ననియు ద్దాన వికల్పవిధి యగు నియుఁడాగమ విధానమును నయుగాగమవిధి బాధించు ననియు దాన 'జి' అను మొదలగు నయుగాగమము నిత్యముగ నందెడు నవి యీవిధిచే నగు నియుఁడాగమమునకుఁ బాత్రములుగాక నిత్యముగ నయుగాగమమునె యందు ననియుఁ గృతాకృతప్రసంగి నిత్యంబునాఁబడు నను సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. 'కృతాకృతప్రసంగి = చేసినను జేయకున్నను సంబంధించెడిది. కార్యము చేసినపుడును జేయనపుడును బ్రవర్తించెడి దని భావము. సంస్కృతవ్యాకరణప్రసిద్ధ మగునట్టియుఁ బరనిత్యాంతరంగాపవాదవిధులలోఁ బరవిధికంటె నిత్యవిధియు నిత్యవిధికంటె నంతరంగవిధియు నంతరంగవిధికంటె నపవాద విధియు బలీయము లను నర్థము గల్గినట్టి 'పరనిత్యాంతరంగాపవాదానాము త్తరోత్తరం బలీయః' అను పరిభాష ననుసరించి లక్షణకర్త యీసందర్భమున 'జి' అను మున్నగు నికారాంత సంస్కృతధాతువుల కియుఁడాగమము వారించె ననుట తెల్లమె కాని యయుగాగమవిధి (64) యియుఁడాగమవిధానమున (50) కంటెఁ బరవిధి యగుటం జేసి పైపరిభాష ననుసరించి పరవిధి యగుటచేత నయుగాగమమె యగు నని సిద్ధాంతము చేయుట కవకాశ మగపడుచుండ నట్లుమాని నిత్యవిధియగుటంజేసి యయుగాగమమె యగు నని వివరించుట కీసందర్భము నత్యంతదృఢముగఁ జేయుటయె ప్రయోజన మని యనవలెను. నగియించు:—నగునది రెండచ్చులుగల (ద్విస్వర) తెలుఁగు ధాతువు. గురుమంతము గాదు. యాంతము గాదు. కాన దీని కీవిధిచే నించుక్కున కియుఁడాగమంబుగా 'నగు+ఇంచు=నగు+ఇయ్+ఇంచు = నగియించు' అని రూపంబగు. ఇయుఁడాగమము రానిపక్షమున నించుగాగమంబుతోడ నగించనియే యుండును. నగియెను:—ఇట భూతార్థక మగు నగుధాతువున కైన యెనువర్ణకము (16 సూ.) నెకారమునకు (వక్రమునకు) నీవిధిచే నియుఁడాగమము గలుగుటంజేసి (నగు+ఎను=నగు+ఇయ్+ఎను = నగియెను) పైరూపము గల్గె ననుట స్పష్టము. కాన నగియించనునది యించుక్కున కియుఁడాగమ మగుటకును, నగియె ననునది వక్రమున కియుఁడాగమ మగుటకును నుదాహృతము లయ్యె ననియుఁ దెలుఁగుధాతువులకే వక్రము పరమగుట పొసఁగు ననువిషయము దీన సూచితమయ్యె ననియు గ్రహించునది. పడను ద్విస్వరధాతువు వక్రమున

(ఎను) కిట్లే యియుడాగమ మీవిధిచేఁ గాఁ బడియె నను రూపము గల్గె నని యూహించు నది. 63 విధి యదంతాచ్ఛికధాతువులకే యించుగాగమము స్వార్థమున విధించెడిఁ గాన నదంతములగు నగుపడుల కించుక్ 70 చేఁ బ్రేరణముననే యగు ననియు దాన 'నగించు పడించు' అను నియుడాగమము గలుగని రూపములకుఁ గ్రమముగ నవ్వించుట పడఁజేయుట యర్థము లనియు నెఱుంగునది. ఇట్లే యథార్థముగ నియుడాగమ మాయాధాతువుల కగునపుడు ప్రక్రియను గమనించునది.

సంస్కృతధాతువుల కుపసర్గములు చేరుటంజేసి యర్థవిశేషములు గలుగుటయు నర్థవిశేషసంపాదనమునకై యుపసర్గములను వానికిఁ జేర్చుటయు సహజములు. ఉపసర్గమునకు ధాతువే యాశ్రయ మగుటయు సహజము. ఉపసర్గల సంబంధమునఁ దొలుత గురుమంతము గాకున్నను ధాతువు గురుమంతమగుట గలిగెడి. 'తర్' అనుదీనికి 'ఉత్' అను నుపసర్గము చేర్చిన 'ఉత్తర్' అని యై గురుమంతం బగును. 'ఘట్' అను నీ యేకాచ్కమునకు 'సమ్' చేర్చిన 'సంఘట్' అనియై గురుమంతం బగును. ఇట్టి యుపసర్గసంబంధమున గురుమంతములయినవాని కీవిధిచే నియుడాగమము గలుగ నగునో గాదో సూరి సూచింపకుండుట విచార్యవిషయము. ధాతువు సహజముగ గురుమంతము గారాదుగాని యుపసర్గయోగమున గురుమంతమైన బాధ లేదన్న నట్టిచోటులం దియుడాగమము గలుగనగును. ఏమూలముగను ధాతువు గురుమంతము గారాదన్న నిట్టిచోటుల నియుడాగమంబు గామి 'ఉత్తరించు-సంఘటించు' అనియే రూపము లేర్పడెడిఁగాని 'ఉత్తరియించు-సంఘటియించు' అనురీతి రూపములు గలుగఁజాలవు. ఏ మూలముగను ధాతువు గురువు గారా దనియే ప్రాచీనలాక్షణికు లెంచి 'ఉత్తరియించు-సంఘటియించు' అను రీతి నియుడాగమంబుతోఁ గూడిన రూపముల నసాధువు లని వ్రాసినారు. ఇయుడాగమము నందఁదగు ధాతువునందు సహజములై తోఁచు నొకటి రెండక్షరములయచ్చులలో నేదియు గురుమంతము గారా దని గురుమంతం బను సూత్రస్థ దళమున కర్థము చెప్పుట యుచితముగాని యుపసర్గసంబంధమున ధాతువునందలి యక్కరమునకు గాక యుపసర్గాక్షరమునకైన గురుత్వము ననుసరించి ధాతువును గురుమంత మని యియుడాగమము గలుగ దనుట యుక్తిమార్గప్రసంగ మని కొందఱని యుత్తరియించు సంఘటియించు మొదలగునవి యియుడాగమము నందినవియు సాధువులే యనిరి. ఇందులకు "నప్రాద్యవ్యయసంబంధస్తన్నిషేధప్రయోజకః, ఇత్యాథర్వణవచనాత్, విఘటియించు ఇత్యాదిని రూపాణి నిర్బాధాని." అను వాక్యములు ప్రమాణములు. (చూ. అహోబలపండితీయము. 188 పుట.) కాని యుపసర్గమునకు ధాతువు తప్ప వేఱొకటి యాశ్రయము లేమిని నద్దానికి స్వతంత్రప్రయోగార్హత

శూన్య మగుటను, దానియోగమున నర్థవిశేషస్ఫూర్తి ధాతువునకుఁ గలుగుచుండుటను గమనించిన నుపసర్గము ధాత్వవయవమె యగు ననియు నవయవమున కైన గురుత్వ మవయవి కైనయట్లే విశ్వసింప నగు ననియు దాన నుపసర్గయోగమున నైన గురుత్వము ననుసరించి ధాతువును గురుమంతముగనే భావించి యట్టివాని కియుఁడాగమము గూర్పరా దనియుఁ బ్రాచీనలాక్షణికులు భావించి యుందు రని వారి వ్రాఁతలనుబట్టి చెప్పనగును. సోపసర్గమై గురుమంత ధాతువున కియుడాగమము గూర్చి యుదాహరింపమిని సూరి ప్రాచీనమార్గమునే యనుసరించె ననవచ్చునుగాన సంధిగ్ధాంశమును దెల్లము సేయకుండుట మాత్ర మాతనిది దోష మని చెప్పవలసియున్నది. కాని నన్నయాది ప్రాచీనకావ్యములందు మాత్ర ముపసర్గము యోగమున గురుమంతమైనను నియుడాగమము గలుగకుండుటె తోఁచెడిని. ఇయుడాగమముచే నించు గికారము ధాతువుతో వేఱుపడినపుడే యచ్చునకు యతి వేయవలెను గాని యట్లు వేఱుపడక ధాతువులోఁ గలిసినపుడు హల్లునకే యతి వేయవలె నని ప్రాచీనఛందఃకర్తల యాశయము. ఇయుడాగమముచే వేఱుపడినను బడకున్నను నించు గికారమునకు యతి వేయ నగు ననియు వేఱుపడనపు డించుగికారముతోఁ గూడిన హల్లునకును యతి వేయఁదగు ననియు నవీనులమార్గము. దీని మంచిచెడ్డలవిచారము ఛందశ్శాస్త్ర విమర్శనావసరమునఁ జేయఁదగిన దగుట నిటఁ బరిత్యక్తము.

పడ్వాదుల నలవర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు ద్విత్వంబును విభాష నగు. ౫౧.

పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను. పడు - ఇడు - చెడు - తగు - అను - కను - కొను - తిను - మను - విను - చను ఇవి పడ్వాదులు.

టీ. 'క్వచిన్నవర్ణే డేర్లోపః క్వచిడ్డోశ్చ తథాభవేత్ ; క్వచిత్తదర్థే డయుగం క్వచిన్నస్యేచ్ఛ లోపవాక్.' అను నాథర్వణము మూలము. నవర్ణకము 41-46 లచే నగును. పడు మొదలగుధాతువులకుఁ బరముగా నున్న నవర్ణకమునకు హ్రస్వాకార (అ) మాదేశమును నాధాతువుల తుదినున్నహల్లునకు ద్విత్వమును గలుగు నని సూత్రార్థము. పడు ధాతువునకు 41-46 లచే నైన నవర్ణకము పరముగా నానవర్ణకమున నకారమును దుదినున్న డివర్ణమునకు ద్విత్వమును నీవిధిచేనై ('పడ్డి+అ') యపడ్వాదిస్వరసంధి గూర్పఁ బడ్డ యని రూప మేర్పడును. అత్వాదేశ ద్విత్వములు గాకున్న 17 విధిచే ఇగాగమము పడిన యని రూప మగును. ఇది 46 చే నైన నవర్ణకము పరముగా నత్వద్విత్వములు గలిగినందుల కుదాహరణము. పడ్డను:—ఇది 41 చే ద్రుతాంతముగ

నైన నవర్ణకము పరముగా నత్త్వాదేశ ద్విత్వములు గలుగుట కుదాహృతము. కాన 'పడు+నను = పడి+నను = పడినను = పడ్డి+అను = పడ్డను' అను రీతిని ప్రక్రియను గమనింపవలెను. అత్త్వాదేశ ద్విత్వములు గలుగనిపక్షమునఁ బడినను నని రూపమగు నగుట స్పష్టము. ఇట్లే తక్కుంగల రూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. తగుధాతు వున కీవిధిచే 'తగ్గ - తగ్గను - తగినను' అనియు, నువర్ణాంతములకెల్ల 'అన్న - అన్నను - అనినను' అనురీతిని రూపము లేర్పడుట నూహించుకొనునది. ఈవిధిచే 116 చే నైన నవ ర్ణకమున కాదేశమైన అకారమును నవర్ణకస్థానీయ మగుట నవర్ణకముగానే యెంచి 117 చే దానిమీఁది తచ్ఛబ్దవకారమునకు లోపముఁ గూర్పవలసియుండును గాన 'పడ్డాఁడు - అన్నాఁడు' మొదలగు రూపములును నేర్పడు నని గ్రహించునది. 'తగ్గాఁడు - చన్నాఁడు' ఇనురీతిరూపములు కవిప్రయుక్తములు గామి శ్రుతికటువు లగుటఁ గలుగ వని గ్రహించునది.

క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొనుధాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౫౨.

ఇదియె యాత్మనేపదార్థం బని వ్యవహరింతురు - వండుకొను చున్నాఁడు.

టీ. క్రియాఫల మనఁగా క్రియావాచ్యంబగు వ్యాపారముచే సిద్ధించెడిఫల మని యర్థము గాదు. క్రియావాచ్యవ్యాపార మెట్టి ఫలమును గోరి యారబ్ధ మయ్యెనో యాఫల మని గ్రహింపవలయును. దీన వంటచేయుట యను వ్యాపారముచే సిద్ధించు ఫలము శాస్త్రీయముగ నన్నాదులు మెత్తనగుటయేయైనను నిటమాత్రము వంటచేయుట యను వ్యాపారముచే సిద్ధించెడు ఫలము భుజించుటయె యని గ్రహింపవలయును. భుజించుటయె వంటచేయుటకుఁ బ్రధానఫల మని యెంచవలె నని భావము. అట్టి ఫలము కర్తనే చెందినట్లు ప్రధానముగఁ జెప్పవలసివచ్చిన ధాతువునకుఁ గొనను నది చేర్పఁ బడు నని సూత్రార్థము. సంస్కృతమునందలి యాత్మనేపదము నర్థమును గొనుతోఁ గూర్పఁబడిన ధాతువు తెలుపు నని యిదియె యాత్మనేపదార్థ మను వివరణమున కభిప్రా యము. దీనఁ దనకొఱకుఁ దాను స్వయముగ వండుకొనునపుడే కొనుధాతువును ధాతువు తుదఁ జేర్పవలెను గాని యొకరికొఱకుఁడు వంటచేయునపుడు కొనుధాతువును జేర్పరా దని స్పష్టమయ్యెడి. క్రియాఫలము=ధాతువాచ్య మగు వ్యాపారముచేఁ గోరఁబడిన ఫలము. కర్తృగామి = కర్తనే చెందినది. అనుప్రయుక్తము = ధాతువు ననుసరించి ప్రయోగింపఁబడుట. వండుకొనుచున్నాఁడు:—ఇట వండు ధాతువాచ్యమగు వ్యాపార

మగు వంటచేయుటచే నగు ఫలము భుజించుట. అది వంటచేయువానికే చెందినట్లు చెప్పఁదలంచితిమి గాన వండు ధాతువు ననుసరించి యీ విధిచేఁ గొనను దను. ప్రయుక్త మయ్యెను. పిదప లడాదులం దాయాకార్యవిశేషము లాయావిధులచేఁ గల్గుట నరయుచు 'వండుకొనుచున్నాఁడు' మొదలగు రూపముల గ్రహించునది. వండుకొను చున్నాఁ డనఁగాఁ దాను భుజించుటకొఱకుఁ దాను స్వయముగ వంటచేసికొనుచున్నాఁ డని భావము. ఇతరునికొఱ కితరుఁడు వండిన 'వండుచున్నాఁడు; వండెను' అనురీతినే ప్రయోగింపవలె ననుట స్పష్టము. మీఁది సూత్రముచే ధాత్వంతమున కికార మగుటను గమనించి 'వండికొనుచున్నాఁడు' మొదలగు రూపములను బక్షమున నూహించుకొనునది. భూతమున నెనువర్ణకము నిగాగమమును గలిగినపిదప 'వండుకొనియెను - వండికొనియెను' అనురీతి రూపము లేర్పడుటను గమనించునది. కొననునది గ్రహించను నర్థమిచ్చు సార్థకక్రియ గాన ధాతుపదముచే దానిని వ్యవహరించుట సరసము. చింతామణ్యా థర్వణతద్వ్యాఖ్యానములు కొని యనుదానికి 'క' అనున దాదేశముగా నైన పట్టుకవంటి రూపముల సమ్మతింపమిని వాని ననుసరించు సూరియు వాని నంగీకరింపకుండుట యుచిత మగుటంజేసియు, నొక్కొకపట్టున నాథర్వణాది చింతామణివివరణ మతములంగూడఁ జింతామణ్యేకదృష్టితో పరిగ్రహింపని సూరి పదునేడవశతాబ్దినుండియైన వాఙ్మయ మునఁ దోఁచు నిట్టిరూపములఁ దలంపకుండుటే సహజ మగుటంజేసియు, నింతవఱ కున్నదానిని విడువక మెఱుఁగువెట్టుచు ననువదించిన సూరి యిప్పట్టున మాత్రమే కొని యనుదానికిఁ గాదేశము చెప్పుమాటనే హరికారికావళిలో నున్నదానిని విడిచె ననుట యుక్తిదూరప్రసంగ మగుటంజేసియుఁ, బ్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయలక్షణములఁ బ్రమాణీక రించుచు బింబ ప్రతిబింబములంగఁ దోఁచు బాలవ్యాకృతి హరికారికావళులలోఁ బట్టుక వంటిరూపముల సాధించు సూత్రము గ్రంథ సందర్భమునకు విరుద్ధముగ హరికారికావళి యందే నిబద్ధమై యుండుటను బాలవ్యాకరణ సంవిధానతత్త్వము నెఱుంగక తత్సం స్కృతీకరణమునఁ దద్భిన్నతను దోఁపఁజేయ హరికారికావళియె యట్లు పాటుపడినట్లు విశదమగుటంజేసియుఁ, గొనునకుఁ గాదేశమును హరికారికావళిలో నున్నదానిని విడుచు టను హరికారికాచౌర్యము సూరికి సిద్ధ మను గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి స్వాశ్రయ మత చ్ఛేదకమై ఫలించెడి.

కొనుధాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు. ౫౩.

వండికొనియె - వండుకొనియె. బహుళం బనుటచే యాంతంబు నకు నిత్యంబు - చేసికొనియె.

టీ. పూర్వసూత్రముచే ననుప్రయుక్తమైన కొనుధాతువు పరమగుచుండ ధాతువున కిగాగమము బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'ఇక్' అనునది కకారముపోవ ప్రత్యయము గాన ధాతువునంతమున కగు ననుట స్పష్టము. వందు:—దీనికిఁ బూర్వవిధిచేఁ గొనుధాతువును నీవిధిచేఁ గొనుపరముగా నిగాగమమును నై టిట్టుడుక్కున కెను వర్ణకము 16 చేఁ గా 'వండికొనియె' ననురూపము గలుగును. ఇట్లే యిగాగమము గలుగనిపక్షమున 'వండుకొనియె' నగు ననుట స్పష్టము. వికల్ప మనక బహుళ మనుటంజేసి చేయు - మోయు - మేయు మొదలగు యకారముతుదిని గల ధాతువుల కీవిధిచేఁ గొను పరమగుచుండ నిగాగమము నిత్యముగ నగు నని గ్రహింపవలె నని బహుళ మనుటంజేసి యను నీ క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. మీఁదివిధిచే యకారమునకు సకార మాదేశ మగుట 'ఇ ఏ' అనునవి పరమగునపుడె పొసఁగెడిఁ గాన నికార మట్టి యకారాంతము లకుఁ బాక్షికమైన నికారము గలుగనిపక్షమున సకారము యకారమున కాదేశముగా నవకాశము లేమిని 'చేయుకొనియె - చేయుకొనుచున్నాఁడు' మొదలగు ననిష్టరూపములు గలుగవలసివచ్చును గాన నిత్యమీవిధిచే నట్టివానికి నిత్య మని శాసింపవలసివచ్చె ననియు నిత్యము నిత్యముగనైన దరువాతివిధిచే యాకు సకారము నిత్యముగ నగుం గానఁ బైని నిరూపించినరీతి ననిష్టరూపములు గలుగఁజాల వనియు నెన్ని యిమ్మార్గమును సూరి యాశ్రయించె నని గ్రహించునది. (బహుళ మనుట) అక్షేపదార్థకమై యనుప్రయుక్తమగు కొనుధాతు వంకమందుఁ గలధాతువుల క్త్వార్థకరూపములు 'వండికొని - వండుకొని' అనురీతి నుండవలసియుండఁ దరువాతి యాంధ్రగ్రంథములఁ గొన్నిట 'వండుక - పట్టుక' అనురీతి నిగాగమము గాకయు 'కొని' అనునది 'క' అనురూపము దాల్చియు నగపడెడి. కాని యిట్టి రూపములు దేశ్యధాతువులకే గాని సంస్కృతధాతువుల కగుట మాత్రము చూపట్ట దని గ్రహించునది. 'చోరాత్మనే పదార్థే గృహ్ణాతావాగమస్య వేత్వం స్యాత్' అను మూలమును; 'ఇంచుగభావేసి శేర్చికొని' అని కేవల సంస్కృత ధాతుదృష్టితో నున్న మూలమును సవరించు నహోబలుని వ్రాఁతనుబట్టి 52-53 సూత్రములు కల్పితము లనుట స్పష్టము.

ఇకారవక్రంబు లుక్తంబులందలివి పరంబులగుచో యాకు సకారం బగు. ౫౪.

చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసెడిని ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. ఉక్తములందలివి = చెప్పఁబడిన సూత్రములం దున్నవి. పూర్వసూత్రములచే విధింపఁబడిన వని భావము. ఇకారవక్రములు = ఇకారము, ఎకారము. వక్రములలో నెకారమె సూత్రవిహితమై గన్పట్టు నని ముందె యుక్తము. 17 చే భూతమున నిగాగమము విధింపఁబడినది. 53 చేఁ గొను ధాతువు పరముగా నిగాగమము విధింపఁబడినది. 38 చే క్త్వార్థమున నికార మగును. 16 చే నెువర్ణకమును, 23 చే నెదగాగమమును నెడు గెడి గాగమములును, 26 చే నెడువర్ణకమును 44 చే నెడియెడులును విధింపఁబడినవి. కానఁ బైవిధులచే నగు నికారమును, నెకారమును నవ్యవహితపరము లై యుండ యకారము తుదిని గల ధాతువుల యంత్యయకారమునకు సకారము నిత్యముగ నాదేశ మగు నని సూత్రార్థము లభించెడి. చేసిరి:—భూతకాలిక ప్రథమపురుష బహువచన రూపము గాన 17 నైన నివర్ణకము పరముగా యకారమునకు సకారాదేశ మగుట కుదాహరణమయ్యెను. రువర్ణక మిట రివర్ణమగుటకుఁ దత్సమము 26 సూత్రమును స్మరించునది. చేసి:—చేయుధాతువున కైన క్త్వార్థకేకారము పరముగా యాకు సకార మగుట కుదాహరణము. చేసికొను:—కొనుధాతు వను ప్రయుక్తము పరముగా 53 చే నగు నిగాగమము పర మగుచుండ యాకు సకార మగుట నుదాహృతమయ్యెను. ఇట 53 చే నిగాగమము బహుళ మగుటంజేసి నిత్యముగా నగుంగాన చేసుకొనియె ననురీతిని గాని చేయుకొనియె ననురీతినిగాని రూపము లేర్పడ వగుట స్పష్టము. చేసెను:—ఎను వర్ణకము వక్రము పరముగా యాకు సకార మగుట కిది యుదాహృతము. చేసెడిని:— 23 చే నెడిగాగమము ప్రథమపురుష నువర్ణకము పరముగాఁ గాఁగ నెడిగాగమము నెకారము వక్రము పరముగా యాకు సకార మగుట కిది యుదాహృతము. ఇట్లే చేసెడి - చేసెడు మున్నగువిశేషణముల ప్రక్రియను వక్రము పరముగా గమనించునది. ఇకారము పరమగునపుడె యాకు సకారము నిత్యముగ విధించుటంజేసి - చేసుక - వ్రాసుట - చేసుట మొదలగునవి యలాక్షణికము లని యెఱుంగునది. ఇది కేవల ముచ్చారణమున నచ్చుచేర్పున నైన మార్పునుబట్టి యేర్పడిన దగుట తెల్లము.

చువర్ణకంబు పరంబగునపు డన్వాదుల కుత్వాలోపంబేని నుస్థానంబున బిందువేని విభాష నగు. ౫౫.

అన్చున్నాఁడు - అంచున్నాఁడు - అనుచున్నాఁడు. అన్చును - అంచును - అనుచును. అను - కను - కొను - తిను - మను - విను ఇతి యన్వాదులు.

టీ. 'శత్రర్థే తూతశ్చానోస్తస్య స్యాచ్చ పూర్ణబిందురపి' అనునది మూలము. 14-43 లచేఁ జువర్ణకములు విధింపఁబడియుండుటను స్మరించునది. 14-43 లచే నగు చువర్ణకములు పరములగుచుండ 'ను' అను దంతమందుఁ గలధాతువులలో నువర్ణము మీఁది యుకారమునకు లోపముగాని యాయువర్ణమునకు నిండుసున్నగాని యగు నని సూత్రార్థము. అనుచున్నాఁడు:—ఇది యనుధాతు లట్ప్రథమపురుషైకవచనరూపము గాన నిందలి చువర్ణక మున్నానుబంధము పరముగ 14 చే నైన దనుట తెల్లము. అది పరముగా నీవిధిచే నువర్ణము మీఁదియుత్వము లోపించిన నచ్చున్నాఁ డనియుఁ బూర్ణ బిందువైన నంచున్నాఁ డనియు నగును. ఈ రెండును గానిపక్షమున ననుచున్నాఁ డనియే యుండు ననుట స్పష్టము. అనుచును:—ఇది 43 చే శత్రర్థమున ద్రుతాంతముగ నైన చువర్ణకరూప మనుట స్పష్టము. ఈచువర్ణకము పరముగా నుత్వలోప మీవిధిచేనైన నచ్చు ననియు నెఱసున్నయైన నంచు ననియు రెండును గా కున్న ననుచును ననియు రూపము లగును. ఇట్లే న్వాంతములగు సీగణమునందలి ధాతువులకెల్లఁ జువర్ణకములు పరముగా రూపముల నూహించికొనునది. ఇవి యన్వాదు లనుటంజేసియు, దీర్ఘ పూర్వకములగు న్వాంతధాతువుల నిందుఁ జేర్పమింజేసియు, నన్వాదులకును జువర్ణక ములు పరములగునపుడె యీకార్యములు విధింపఁబడుటంజేసియు పూను మొదలగు వానికిఁ బ్రేరణార్థక మగు చుక్కు పరముగా మహాకవిప్రయోగములం దగపడు పూంచు మొదలగురూపములు సిద్ధింపవనియే తలంపనగు. మఱియు 73-74 లలో పూను మాను దీర్ఘపూర్వ న్వాంతధాతువుల నుత్వలోపముంగూర్చిగాని పూర్ణబిందువుంగూర్చిగాని యుదాహరింపకుండుటయుఁ బైవిషయమునకుఁ బోషకమె యగును. మఱియు నిట్లో యీవిధియందలి చువర్ణకం బనుదానిచేఁ జుక్కును గ్రాహ్యమె యని సమ ర్థించి దీర్ఘపూర్వన్వాంతములకును నీకార్యము లగు నని భావింప మన్న నుత్వలోపబిందు రూపములు రెండును నుండవలసివచ్చును గానఁ బూన్చనియుం బూంచు నని యంగీకరింప వలసివచ్చును. బిందువుతోవలె యతిప్రాసముల నుత్వలోపము గల్గిన పూన్చు మాన్చె త్యాదులును నగపడెనేని యట్లేని సాధించుటకు యత్నించుట సమంజసము.

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపు డుంధాతువునకు లోపం బగు. ౪౬.

ప్ర. ఉన్నాఁడు - ఉన్నారు - ఉన్నది - ఉన్నవి. మ. ఉన్నావు- ఉన్నారు. ఉన్నాను - ఉన్నాము. ఉన్నవాఁడు.

టీ. 13 చే ననుబంధముగ లట్టు పరమగునపుడు ధాతువున కగునది యన్నశబ్ద మనుట స్పష్టము. అది లట్టునందె యగుంగాన నపుడె యీవిధిచే నుండు ధాతువునకు

లోపమగు ననుట తెల్లము. ఉన్నానుబంధము పరముగా నుండుధాతువు నిత్యముగ లోపించు నని సూత్రార్థము. 'ఉండు+ఉన్న+ఁడు' అని యుండ నాది నున్న యుండు ధాతు వీవిధిచే లోపించె. ఆశ్రయమైనధాతువు లేమిని 14 చేఁ జువర్ణకము గాదు. ఇఁక శేషించిన 'ఉన్న+ఁడు' అనుదానిలోని యున్నకు 15 చే దీర్ఘము గలుగ నున్నాఁడని రూపమేర్పడును. ఇట్లే తక్కుంగల పురుషముల యేకవచనబహువచనములం దుండు ధాతు లోపముచేతను నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము సిద్ధించుటచేతను రూపము లేర్ప డుట నూహించికొనునది. అమహత్త్వమున నున్నానుబంధముమీఁద 12 చే డు జు లకు దివు లగుటయు దివులు పరముగా 15 చే దీర్ఘమున్నానుబంధమునకుఁ గాకుండుటయు స్మరించికొనుచు నున్నది యున్నవి యనురూపముల సాధించికొనునది.

ఉండుధాతువునకుఁ గ్తవదర్థకనవర్ణకము (46) పరమగునపు డున్న యనురూపము గలుగు ననుటకుఁ బ్రమాణ మగపడదు. (డకారము నవర్ణ మగుటకుఁ బ్రమాణము మృగ్యము) కాన నున్న యను క్తవదర్థకవిశేషణరూపముమీఁద సమాసము 9 చేఁ దచ్ఛ బ్దముం గూర్చి 117 చే వకారలోపముగూర్చి యున్నాఁ డిత్యాదుల సాధించుట పొసఁగమి నీవిధి యావశ్యకమయ్యెనని తెలియునది. కాని యున్నవాఁ డుండువాఁ డిత్యాదులే నన్నయాది ప్రాచీనకవిప్రయుక్తము లైయుండుటచేతను, నుండువాఁడు, ఉండువారు అనునట్టి ఉచ్చారణమున నున్నవాఁడు నున్నవా రని మాఱె నని చెప్పుట సహ జమును సార్థకమును నగుటచేతను నుండువాఁడు-ఉండినవాఁడు మొదలగు తచ్ఛబ్దము తోడి యుండు ధాతువిశేషణరూపములనుండియె క్రమముగ నీరూపములు గలిగి గ్రాంథి కము లయ్యె ననుట యుచితముగాన నీవిధి యసహజకృత్రిమవిషయ ప్రతిపాదక మన నొదియములేదు. లక్షణకర్తతచ్ఛబ్దముతోడి యుండినవాఁడను రూపమున నున్నయుండిన యనుదాని నున్నఁగాఁజేసియున్నాఁ డిత్యాదుల సాధింప కిట్టిమార్గము పట్టుట కుండిన యనువిశేషణము భూతకాలిక మగుట నద్దానినుండి యేర్పడిన యున్నాఁ డనునదియుఁ దత్కాలికమె యగుంగాన వర్తమానార్థకత దానికిఁ బొసఁగ దని యెంచుటయె కత మని తోఁచెడిని. కాని, 45 చే నెడియెడులకు లోపము గల్గినపక్షమున నుండు ధాతువున కుండను విశేషణరూపము గలుగనగుంగాన దానిపైఁ దచ్ఛబ్దమునుగూర్చి వకారలోపముం జేసి యుండు నున్నగా మార్చి ప్రక్రియం జూపుట తద్ధర్మార్థకము త్రికాలవాచి కాఁ దగుటంజేసి సరస మని చెప్పనొప్పును. పైని వివరించిన విషయము ననుసరించి యీలక్ష ణము చొప్పున నుండిన యను విశేషణరూపమునుండి యున్న యనునది గలుగ దని ఫలితమును బ్రధానముగ గ్రహింపఁదగును. చూడుఁడు మీఁదిసూత్రము, ఉచ్చారణ పంజాత పాల్పరిణామమూలక మిది యగుట స్పష్టము.

చేదాద్యర్థనాంతంబయిన యుండున కున్నాదేశంబు విభాష నగు. ౫౨.

ఉన్నను - ఉండినను.

టీ. 41 చే నగు ద్రుతాంతవర్ణకముతోఁడి యుండుధాతువునందలి ఉండిన యనుభాగమున కున్న యను నాదేశమగు నని సూత్రార్థము. 'ఉండినను':—అనునది చేదర్థనాంతమగు నుండు ధాతురూపము. ఇందుఁ జేదర్థనాంతమగు నుండిన యనుభాగమున కున్న యను నాదేశముగా 'ఉన్న+ను=ఉన్నను' అని రూప మగును. ఉన్నాదేశము గానిపక్షమున నుండినను ననియే యుండు ననుట స్పష్టము. చేదర్థనాంత మనుటంజేసి నవర్ణకము మీఁది ద్రుతము మాత్రము శేషించు ననుటయు నుండిన యనువానికే యున్నాదేశ మగు ననుటయుఁ దెల్లము. చేదర్థనాంతమునకె యని విశేషించి యనుటంజేసి క్త్వవదర్థనాంతవిశేషణమున కీవిధిచే నున్న గలుగ దనియుఁ గ్త్వవదర్థనాంతముండిన యనినే యుండు ననియు దీనఁ గ్త్వవదర్థనాంతము లగు నుండు ధాతురూపములకుఁ దచ్ఛబ్ద మను ప్రయుక్త మగునపుడును పలోపము గల్గినపుడును గ్రమముగ నుండినవాఁడు నుండినాఁ డనురూపములే గాని యున్నవాఁ డున్నాఁ డను రూపములు గలుగ వనియుఁ గ్రహింపవలెను దీనఁ బూర్వసూత్రము సార్థకమయ్యెడి. కాని దీన నున్నవాఁ డున్నవారను మొదలగు నన్నయప్రయుక్తరూపము లీలక్షణముచే నసాధ్యము లని యనక తప్పదు.

తిదుటలు పరంబులగునపు డన్వాదుల నుస్థానంబున సున్నయు నుండు డులోపంబును విభాష నగు. ౫౩.

అందురు - అంట - ఉండురు - ఉంట - పక్షంబున - అనుదురు - అనుట - ఉండుదురు - ఉండుట ఇత్యాది.

టీ. 'తి' అనునది 18 చే నగుటఁగాన భూతార్థవృత్తియగుధాతువునకు లిట్టువృష్ణు పరమగునపుడగు తివర్ణ మని యర్థము. 'దు' అనునది 22 చే నగుటఁగాన లాట్టు రుష్ణు పరమగునపు డగు దుగాగమ మని యర్థము. 'ట' అనునది 35 చే భావమునం దగు టవర్ణకముగాన దీనికి భావార్థకటవర్ణక మని యర్థము. కాఁగా భూతంబున లిట్టు వృష్ణు పరమగునపు డగు తివర్ణమును, లాట్టు రుష్ణు పరమగునపు డగు దుగాగమమును భావార్థమునం దగు టవర్ణకమును బరములగాఁ ననుమొదలగు ధాతువులందలి నువర్ణమున కంతకు నిందుసున్నయు నుండు ధాతువునకుఁ దిదుటలు పరములుగా నుండు ధాతువ్రతుది నుండు డువర్ణమున కంతకు లోపమును వికల్పముగ నగు నని సూత్రా

ర్థము లభించెడి. అనుదురు:—ఇట దుగాగమ దువర్ణము పరముగా నీవిధిచే ధాత్వంతమున నున్న నువర్ణమునకు నెఱసున్న గలుగ నందు రని రూప మేర్పడెడి. అనుట—ఇచట భావార్థకటవర్ణకము పరముగా నీవిధిచే నిండుసున్నగా నంట యనురూప మేర్పడును. ఉందుదురు:—ఇచ్చో నీవిధిచే దుగాగమగువర్ణము పరముగా ధాత్వంతమున నున్న దువర్ణము లోపింప లుప్తశేషంబైన 'ఉం' అనుదానితో 'దురు' అనునది గలిసి యుందు రని రూపము సిద్ధించెను. ఉండుట:—ఇక్కడ భావార్థకటవర్ణకము పరముగా దువర్ణ మీవిధిచే లోపింప లుప్తశేషంబగు 'ఉం' అనుదానితో, టవర్ణకము గూడి 'ఉంట' అను రూప మేర్పడెను. బిందు దుర్లోపములు వైకల్పికము లగుటఁ గలుగనిపక్షమున ననుదు రిత్యాదిరూపములు గలుగు ననుట స్పష్టము. సున్నశబ్ద మఱసున్నను నిండుసున్నను జెప్పఁ గలదియైనను బిందువుననందగు నువర్ణములెల్ల నుడితొలిహ్రస్వములకు మీఁది వగుట సంధి 22 విధి ననుసరించి యర్థముగా నవకాశములేమి సున్నశబ్దముచే నిండుసున్నయే వాచ్యమగు నని గ్రహించునది. ఉండు ధాతువునందలి 'ఉం' అనునది నిల్చియుండవలెను గాన నుత్వయుత దువర్ణమునకే లోపమువిధింపఁబడె నని తెలియునది. తివర్ణకము పరముగా బిందు వగుట కుదాహృతికై మీఁదిసూత్రము నరయునది. తింట, అంట, కంట మొదలగు రూపము లలాక్షణికము లని 'పూర్వస్య న వికారో నో' అను నధర్వణోక్తిని మూలముగఁ గొని 'మధుకైటభారాతి మఱఁది రమ్మని పిల్చి పనిగొంట' అనురీతి నొప్పు శ్రీనాథాదుల ప్రయోగముల నరసియు నహోబలపతి వ్రాసియున్నాఁడు. (చూ. అహోబలపం. పుట. 499) దీన నిట్టిరూపములు నన్నయాధర్వణులకాలమున లే వనియుఁ గాలక్రమమున వ్యవహారవశమున నువర్ణము బిందు వగుట నిట్టిరూపములు శ్రీనాథాదుల కాలమునకుఁ గల్గె ననియు నూహింపనగుంగాన నాధర్వణోక్తి నూఁతగాఁగొని యానంతరకాలిక ప్రయోగముల నలాక్షణికము లప్రయోజ్యము లనుట యతిసాహస మనియు నన్నయాధర్వణ లక్షణములచే నివి సిద్ధింప వని వ్రాయుటయే భాషాపరిణామప్రకాశనమునకు సహాజమై యుండు ననియు ననుటకు సందియము లేదు. నువర్ణము బిందురూపము నందుట తెలుఁగువ్యవహారమున సహజము. కాక నీమార్పునుకరణమున నంతటఁ గాలక్రమమునఁ దోఁచుట యవిరుద్ధంబు.

ఇట బిందువుమీఁది తదలకు నిత్యవైకల్పికంబు లయి టడ లగు. ౫౮.

అంటివి - అనితివి, అండుము - అందుము, ఉంటివి - ఉండితివి, ఉండురు - ఉందురు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నన్వాదుల నుస్థానమున బిందువగునపుడును నుందు డులోపము గలిగినపుడును 'తి-దు' అనునవి నిండుసున్నకుఁ బరము లగుటయె గలిగెడు గాన నట్టిదశయందు 'తి-దు' అనువాని హలంశమునకుఁ (త్-ద్) క్రమముగ 'త్' అను దానికి 'ట్' అనునది నిత్యముగను, 'ద్' అనుదానికి 'డ్' అనునది వికల్పముగను నాదేశము లగు నని సూత్రార్థము. తిదుల హలంశమునకె 'ట్-డ్' అను నగు ననుటచే వానిమీఁది యిత్వోత్వములు శేషించుననియు నవి 'ట్-డ్' అనువానితో మేళవించి 'టి-డు' అనురూపము నందు ననియు స్పష్టపడియెడి. మఱియు దీని సూత్రమున టడ లనలి యకార ముచ్చారణార్థక మనియుఁ దెల్లమయ్యెడి. బిందువునోఁకున నీమార్పు జరుగుట సహజ మనుట సరళాదేశాది ద్రుతకార్యప్రక్రియంబట్టి విశదంబు. అనితివి:—ఇటఁ దివర్ణకము పరముగాఁ బూర్వసూత్రముచే నన్వాదుల నుస్థానమున బిందువు గా 'అం+తివి' అని యుండు ననియు నీవిధిచే బిందువుమీఁది తివర్ణకము హలంశమునకు 'ట్' అనునది గలుగ 'అంట్+ఇవి=అంటి' వని రూప మగు ననియు గ్రహించునది. బిందువుమీఁది తివర్ణము హలంశమునకు టవర్ణ మగుట నిత్యము గాన బిందువుగాని పక్షమున 'ననితి నను' నుస్థానమున బిందు వేర్పడని, భూతంబున నిగాగమంబైన రూపమే యొప్పు నని గ్రహించునది. అందురు:—ఇటఁ బూర్వవిధిచే నేర్పడిన బిందువుమీఁది దువర్ణకము హలంశమున కీవిధిచే డవర్ణము వికల్పముగ సిద్ధింప 'అండురు' అనురూపము గలుగును. డకారము గాకున్న బూర్వవిధిచే నుస్థానమున బిందువుగా 'అందురు' అని యుండును. బిందువును నుస్థానమునఁ గాకున్న ననుదు రని యుండు ననుట స్పష్టము. 62 చే నత్వలోపంబైన 'అంద్రు-అండ్రు' అనురూపము లగుటను గమనించునది. ఉంటివి:—ఇట్లుండఁ బూర్వవిధిచే దులోపమును నీవిధిచే బిందువుమీఁది తివర్ణము హలంశమునకు నిత్యముగ టవర్ణమును గా 'ఉంటివి' అను రూపము గలుగును. పూర్వసూత్రముచే దువర్ణలోపము పాక్షిక మగుటఁ గలుగకున్న భూతకాలికేగాగమముచే నుండితి వని రూప మగు ననుట తెల్లము. మధ్యమవకారలోపమున నుండితనియు రూప మగును. ఉండుదురు:—ఇటఁ బూర్వవిధిచే దువర్ణలోపముగా నీవిధిచే డవర్ణము దకారమునకుఁ గా నుండు రని యగు డవర్ణ మగుట పాక్షికము గానఁ బక్షమున దువర్ణలోపమే గలిగియుందు రని యగును. పూర్వవిధిచే దువర్ణలోపమును గాకున్న నుందుదు రనియే యుండును. వీనికి 62 చే నత్వలోపంబైన 'ఉంద్రు-ఉండ్రు' అనురూపము లగుట నూహించికొనునది. పైని వివరించిన ప్రకారముగాక టడ లత్వవిశిష్టములే యగు నన్న తిదుల శేషించిన 'ఇ-ఉ' అను నచ్చులు పరముగా నపదాదిస్వరసంధి నిత్యముగ జరుగు నని యంగీకరింపవలయును.

ముజ్ఝు పరంబగునపుడు కోశబ్దంబు కొనునకు బహుళంబుగా నగు. ౬౦.

బహుళం బనుటచే దీనికి నొకానొకచో నతిచారం బని యెఱుంగునది.

టీ. 31 చే మధ్యమపురుషైకవచనబహువచనములం దగు 'ము - డు' అనునవి
'ముఝ్' అనంబడు ననుట స్పష్టము. మధ్యమపురుషైకవచనప్రత్యయమగు 'ము' అను
నదియు దాని బహువచనప్రత్యయమగు 'డు' అనునదియుఁ బరముగాఁ గొనుధాతువున
కును, 52 చే నాత్మపదార్థమునకైన 'కొను' అనుదానికిని 'కో' అనునది బహుళముగ
నాదేశ మగు నని సూత్రార్థము. తరువాతిసూత్రము ననుసరించి దీర్ఘంబగు దీని 'కో'
మీఁది మువర్ణమునకు ద్విత్వమును, కోశబ్దమునకు హ్రస్వమును గమనించి సిద్ధరూప
ముల నూహించికొనునది. వికల్పముగ ననక బహుళ మనుటంజేసి ముజ్ఝు పరము గాకున్నను
నొక్కచోఁ గోశబ్దము కొనున కగుట ఫల మని బహుళమనుటంజేసి యగు నీక్రింది సూరి
వివరణమున కభిప్రాయము. అతిచార మన మితిమీఱి సంచరించుట. సూత్రోక్తమగు
స్థలమందేగాక యితర స్థలములందును నీకార్యము గలుగుట యతిచార మని తాత్పర్యము.
'చదువుకొనమి చదువుకొననేల చదువుకొనక' అనురీతి నుండుస్థలములఁ చదువుకోమి
జదువునేల చదువుకోక యనురీతిని రూపములు దృశ్యము లగుచుండుటఁ గ్వాచిత్క
ముగ మిఙ్ నఙ్ కఙులు పరమగునపుడును గొనునకుఁ గోగలుగు ననియు నయ్యతిచారమే
బహుళప్రయోజన మనియు గ్రహింపఁదగును. కాని యీయతిచారమమాత్ర మను
ప్రయుక్తమగు కొనునకే గాని సహజమగు కొనుధాతువునకుఁ గా దని గ్రహించునది.
వ్యతిరేకమున 'చదువుకోను చదువుకోము జదువుకోఁడు చదువుకోరు' అనునట్టిరూపము
లును వ్యవహారమున కొనునకుఁ గోకలిగినవి చూపట్టెడి.

ముజ్ఝు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మాముడియు నగు. ౬౧.

ఉ॥ కొమ్ము కొనుము, కొండు - కొనుఁడు.

టీ. 'ము-డు' అను మధ్యమపురుషప్రత్యయములు పరములుగా వానికిముం దున్న
దీర్ఘస్వరములకు హ్రస్వమును, నట్లు హ్రస్వములైనవానిమీఁది మువర్ణకమునకు ద్విత్వ
మును (మ్ము) నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'కొనుము':—ఇటః బూర్వసూత్రముచేఁ
గొనునకుఁ గో యనునది గా 'కో+ము' అని యుండ నీవిధిచే కో యనుదానికి హ్రస్వము
మువర్ణమునకు మాముడి (-ꣳ)యుఁగా 'కొ+మ్ము = కొమ్ము' అను రూప మేర్పడును.
'కొనుఁడు':—ఇటఁ గొనునకుఁ గోగా నీవిధిచే హ్రస్వము గా సంధి 22 చే నుడితొలి
హ్రస్వముమీఁద నర్ధబిందువుండరాదు గానఁ బూర్ణమేగా 'కొండు' అనురూపము గలు

గును. కొనుటకుఁ గోయుటయు బహుళమగుటఁ గాని పక్షమున నీవిధిచే హ్రస్వము మామిడియగుటకుఁ బ్రసక్తియే లేమిని గొనుము గొనుఁ డనునిందే రూపము లుండు ననుట స్పష్టము. ఇట్లే యనుప్రయుక్తమగు కొనుటకును జదువుకొమ్ము చదువుకొం డనురీతి రూపము లేర్పడుట నరయునది. సూక్ష్మముగఁ బరికింప ముంవర్ణకమునకు మామిడిమాత్రము విధించిన హ్రస్వము సమాసము 13 చేఁ గాఁదగును గానఁ దద్విషయమున హ్రస్వ విధానము చేయ నక్కఱ లే దనియు గాన ముంవర్ణకము పరముగా హ్రస్వమును ముంవర్ణమునకు మామిడియు విధించినఁ జాలు ననియుఁ జెప్పనొప్పును క్రియాప్రత్యయ ములలో ముజ్ఞు లోక పురుషమునకుఁ జెందినవై యొక్క సంజ్ఞకుఁ బాత్రైన వగుటచు, నవి కేవలము క్రియలకగున వగుట నవి పరముగా విధించుకార్యములు కేవలము క్రియా విషయకములే యగుటచు, సమాసము 13 సూత్రము సుబంతవిషయ మగుట నిందు వర్తింప దనుట కవకాశముండుటచు, ముంవర్ణకముతోఁబాటుగ ముజ్ఞు పరమగునపు డని సామాన్యముగ నని ముంవర్ణకమునకు మామిడి యగునపుడును హ్రస్వము విధించె ననఁ దగు. స్వార్థముజ్ఞంతరూపములందే యీ హ్రస్వద్విత్వము లగు ననుటకు వ్యతిరేకమున ముజ్ఞు పరముగా 32 చే కుటివిధానము చేయుటయే ప్రమాణ మని గ్రహించునది. యోగ్యత ననుసరించి, ముజ్ఞు పరమగునపు డని సామాన్యముగ సూత్రమున నన్నను ముంవర్ణకము పరముగా హ్రస్వమును ముంవర్ణమున కొక్క మామిడిని మాత్రమే విధించె ననియు గ్రహించిన నీసందర్భము సుసంగత మగును.

రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమీఁది తదడల యుత్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౬౨.

పోషింత్రు - పోషింతురు, కొంద్రు - కొందురు, కొండ్రు - కొండురు.

టీ. సున్నశబ్దము నిండుసున్ననే బోధించును. ఈసున్న యించుక్కనందలిదేని 58 చే నైనదేని యగును. కాన మధ్యమపురుష బహువచనప్రత్యయమగు రువర్ణము పరముగా నిండుసున్నకంటెఁ బరములగు 'తు - దు - డు' అనువానియుత్వమునకు వికల్పముగ లోప మగు నని సూత్రార్థము లభించెడి. 22 చే నగు దుగాగమదువర్ణమె చువర్ణమున కవ్యవహితపరమైనచో 'తు' అగునదిగ మాఱు నని 108 చేఁ దెలియుచున్నది గాన నిచ్చోటి యుత్వలోపమునందుఁ దగు తవర్ణము దుగాగమస్థానమున నైనదే యనుట స్పష్టము. దువర్ణము దుగాగమసంబంధియె యనుట తెల్లము. దుగాగమ దువర్ణమునకు 59 చే డవర్ణమగుం గాన నదియు దుగాగమ దువర్ణమునకు సంబంధించినదె యనుట విశదము. కాన దువర్ణము నుత్వమున కనిన దాని కగు త-డలయుత్వములకును లోపము గలుగవగుంగాని సుబోధమునకై యిట్లు తదడలయుత్వమున కనె నని యూహించునది.

దీని దువర్ణమున కగు తడరూప మగు పరిణామము సంవేద్యమయ్యెడి. పోషించు దురు:—ఇట 108 చే చుదులకు తువర్ణము గా 'పోషింతురు' అని యగును. పిదప నీవిధిచే నుత్వలోపము గలుగ 'పోషింత్రు' అని యగును. ఉత్వలోపము వైకల్పిక మగుట గాకున్న 'పోషింతురు' అనియే యుండును. కొనుదురు:—ఇట నన్వాదుల నుస్థానమున బిందువు 58 చేఁ గా 'కొందురు' అనియు 59 చే దకారమునకు డవర్ణ ముగా 'కొండురు' అనియు రూపము లగును గాన నారెండురూపములం దున్న దడల మీఁదియుత్వమున కీవిధిచే లోపము గలుగ 'కొంద్రు-కొండ్రు' అను రూపములు సంభ వించును. ఈలోపము వైకల్పిక మగుట నుత్వలోపము గాకున్న 'కొందురు - కొండురు' అనియే యుండును. తదడలమీఁదియుత్వమునకె యనుటంజేసి టవర్ణముమీఁదియిత్వము నకుఁ గామి సంట్రి - కొంట్రి మొదలగునవి యలాక్షణికము లయ్యెడి ననుట స్పష్టము.

సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించు క్కగు. ౬౩.

సంస్కృతధాతువుల కంగలాదుల కించుగాగమం బగు. పచించు-వచించు - త్యజించు - భజించు. అంగలించు. అంగల - అడక - ఆరగ - ఆవుల - ఉంక - ఉగ్గడ - ఓసర - కార - గాల - జాడ - తిలక - తులక - పంక - పరిక - పలవ - అప్ప - ఒప్ప - ఆల ఇత్యాదు లంగలాదులు.

టీ. సంస్కృతధాతువులకును నంగలమొదలగు తెలుఁగుధాతువులకును నించుగా గమము నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'ఇంచుక్కు' కకారము పొవుప్రత్యయము గాన నంతాగమముగ ధాతువున కగు ననుట తెల్లము. అంగలమొదలగు తెలుఁగుధాతువుల కించుక్కు లేక ప్రయోగ మగపడమి నదంతములైన వీనికి నిత్యముగ సంస్కృతధాతు వులతోఁబాటుగ నించుక్కు విధింపవలసివచ్చె నని యూహింపఁదగును. ఇత్యాదులనుటం జేసి యీయంగలాదిగణ మాకృతిగణమయ్యెడిఁ గాన సాదృశ్యము ననుసరించి యదం తాంధ్రధాతువులే యిందుఁ జేరఁదగు నని గ్రహించునది. ఇంచుగ్విరహితములగు నంగ లాదులకుఁ బ్రయోగమగపడమి నివి ధాతువులే యని సూరిమతము ననుసరించి వ్యవహరిం చుట తప్పుగాఁజాలదు. చింతామణి కృదంతాదినామములకే యించుగాగమము విధించి ధాతువులను నిర్మించుచున్నది. 65 సూత్రవివరణముల ననుసరించి నామములకు ధాతుత్వ వివక్షయం దించుగాగమము గాఁదగు ననుట స్పష్టము. కాన సంస్కృతకృదంతాదు లను దెలుఁగుశబ్దములను గ్రహించి ధాతుత్వవివక్షయం దించుగాగమమును జేయుట యర్హమె గాని యించుక్కు లేక యంగలాదులకుఁ బ్రయోగార్హత లేమిని గృదం తాదుల ధాతువులుగ నెన్నుట ప్రక్రియ కొక్కొకచో సరిపడమిని నట్లనక సంస్కృత

మున కంగలాదుల కని యనువృత్తమగుచున్న ధాతువున కనుదానితో నన్వయము నా మష్ట్యంతములకుఁ గూర్చినని సంభావించునది. 'పచ్' దీని కించుగాగమము గూర్చిన పచించని యగును. ఇట్లే హలంతసంస్కృతధాతువుల కించుగాగమముగాఁ బ్రక్రియ నూహించునవి. అంగల+ఇంచు=అంగలించు ఇంచుగంతమమీఁద లకారాదులను టవర్గకాది ప్రత్యయములను నసమాపక క్రియాప్రత్యయములను గూర్చుచు నాయారూపముల సాధించికొనునవి. 'ఏము వెలిగాఁగ మాతండ్రి కించునెట్లు' అను భారతప్రయోగమును గమనించిన నించునది యిష్టమగు ననునర్థమునఁ దొల్లి వాడఁబడుచుండెడి దని విశదమయ్యెడిఁగాన భోజనమున కిష్టపడు-వండుట కిష్టపడు ననునర్థమున భుజించు - పచించు మొదలగురూపము లేర్పడెనేమో యనియుఁ గాలక్రమమున నివి ప్రత్యయ మయ్యెననియు సంభావింపనగును. 'భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానామించుగాగమోఽశేష్చ' అనునది మూలము. తెలుఁగున సామాన్యముగ ధాతువులెల్లను నుదంతములే యనఁదగుంగాని యీయంగలాదుల ననుసరించి యదంతధాతువులును గల వని యంగీకరింపవలయును. 121 సూత్రమునుబట్టి తదంతములకును నించుగాగమము గలుగు నని యంగీకరింపవలయును.

ఇఉఋల కించుక్కు పరంబగునపు డయుగవుగరుక్కు లగు. ౬౪.

జి - జయించు. నీ - నయించు. ద్రు - ద్రవించు. లూ-లవించు. ధృ - ధరించు. తౄ - తరించు.

టీ. 'ఇ-ఉ-ఋ' అనునవి తుదినిగల సంస్కృతధాతువులకు 63 చే నైన యించుక్కు పరము గా నికారాంతధాతువు నికారమునకు 'అయుక్' అనునదియు నుకారాంత ధాతువులయుఁకారమునకు 'అవుక్' అనునదియు ఋకారాంతధాతువుల ఋకారమునకు 'అరుక్' అనునదియు నంతాగమములుగ నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'జి' అనునది యికారాంతము. దీనికిఁ బూర్వసూత్రముచే నైన యించుగాగమము పరముగా నీవిధిచే నయుక్కు గలుఁగ నపదాదిస్వరసంధిచే 'జి+అయ్+ఇంచు = జయించు' అని రూపం బగు. సూత్రమున 'ఇ' యని సామాన్యముగ ననుటంజేసి యీకారాంతమును గ్రాహ్యమగుంగాన 'నీ' అను నీకారాంతధాతువునకును 63 చే నైన యించుగాగమము పరముగా నీవిధిచే 'ఇయుక్కు' గలిగి యపదాదిస్వరసంధి జరుగ 'నీ+అయ్+ఇంచు = నయించు' అని రూప మేర్పడును. 'ద్రు' ఇది యుకారాంతముగాన నించుక్కుపరముగా 'అవుక్' అనున దీవిధిచే నై యపదాదిస్వరసంధి నిత్యముగ జరిగి 'ద్రు+అవ్+ఇంచు= ద్రవించు' అను రూపము గలుగును. 121 విధి ననుసరించి యుపసర్గముతోడి 'అనుభూ'

మొదలగు నూకారాంతములకును నించుక్కుపరముగా నీవిధిచే నవుక్కుగా ననుభవించు మొదలగురూపము లేర్పడుట నరయునది. ఇట్లే 'లూ' అను నూదంతమున కనుపసర్గమున కును నవుక్కుగా 'లూ+అవ్+ఇంచు=లవించు' అనురూప మగు ననుట స్పష్టము. 'ధృ' ఇది ఋకారాంతము. దీని కించుక్కు పరముగా నివిధిచే 'అర్' అను నదంతమున కాగమ ముగఁ గా నపదాదిస్వరసంధిచే 'ధృ+అర్+ఇంచు=ధరించు' అని రూప మగును. ఇట్లే ౠకారాంతమగు 'తౄ' అనుదానికి 'అరుక్కుగా' నపదాదిస్వరసంధిచే. తౄ+అర్+ఇంచు=తరించు' అనురూపమగుట నరయునది. ప్రాచీనులు గుణాదులు గలిగినవానినే ధాతువులుగ నెంచి వానికించుగాదులఁ గూర్చిరి. తెలుఁగులక్షణముచే గుణవృద్ధులను సంస్కృతధాతువుల యచ్చులకుఁ గూర్చుటకంటె గుణవృద్ధుల సంస్కృతలక్షణముచే నందినవానినే ధాతువులుగ నంగీకరించుట సరస మని తోఁచెడి.

నిర్జినామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు. ౬౫.

నిర్జికి నామధాతువుల కయుగాగమంబు గలుగదు. నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు. ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాతుత్వవివక్ష యం దించుగాగమం బగు నని యెఱుంగునది. శయనించు - పయనించు.

టీ. 'నిర్' అను నుపసర్గముం గూడియున్న జిధాతువునకును నామములకును బూర్వసూత్రముచే నగు నయుక్కనునాగమము గాదని సూత్రార్థము. నామము లనఁగా ధాతువులనుండి గలిగిన నామవాచకరూపము లని 'శయన - నుతి - స్తుతి' అను నీక్రింది యుదాహరణములనుబట్టి స్పష్టము. 'నిర్' అనుదానితోడి జిధాతువునకే' యనుటంజేసి యితరములగు నుపసర్గములతో నున్న జిధాతు వీనిషేధమునకు విషయముగా దని యెంచు నది. 'నిర్జి-నుతి-స్తుతి' ఇవి యికారాంతము లగుటంజేసి 63 చే నైన యించుగాగమము పరముగా 64 చే నయుగాగమము నందవలసియున్నవిగాన నీనిషేధముచేయ నావశ్యక మయ్యె ననియు దీన నయుగాగమము గామి నించుక్కుతోడఁ గూడి 'నిర్జించు - నుతించు-స్తుతిం' చనియే రూపము లేర్పడు ననియు గ్రహింపవలయును. 63 సూత్రము ధాతువున కను నధికారసూత్రసంబంధమున నించుగాగమము ధాతువులకే విధించెడిఁగాని నామములకు విధింపదు గాన 'నుతి-స్తుతి-శయన' అను నామవాచకముల కించుక్కు పర మగుటే ప్రాసఁగమిని నించుక్కు పరముగా నామముల కయుగాగమము 64 చే నగుట నాశంకించికొని యీ నిషేధమును జేయుటకుఁ బ్రసక్తియే యగపడమిని నామంబులకను నిషేధము వ్యర్థమై నామవాచకములకును ధాతుత్వవివక్షయం దించుగాగమము గాఁదగు నను విషయమును జ్ఞాపకము చేయ ననియు దీన ధాతుత్వమును వివక్షించుడు 63 చే

నామముల కించుకాగమ మగుటయు నించుక్కు పరముగా 64 చే నికారాంతములగు వానికి నయుగాదేశ మగుటయుఁ గుదిరెడిఁగాన నామంబులకుఁ గాదనునిషేధము సార్థకతం జెందు ననియు నీజ్ఞాపకముచేతనే యను నీ క్రింది సూత్రవివరణమున కభిప్రాయము. నామములకును నించుగాగమ మగుట జ్ఞాపకసిద్ధమయ్యెఁ గాన చలించు మొదలగు వానితోఁబాటుగ శయనించు పయనించు మొదలగు రూపములును 'శయనః - పయనః' మొదలగు నామములకు గలుగు నని గ్రహించునది. ఉపసర్గపూర్వములగు నామములకును 121 ననుసరించి యీయయుగాగమము గలుగకున్నఁగాన నట్టివానికిని నిషేధమునంజేసి యయుగాగమము గలుగ దని యూహింపనగును. కాన 'సంస్తుతించు - సన్నుతించు' మొదలగురూపములే యగు నని యెంచునది. ప్రయాణశబ్దభవము పయనమగుట వైకృతమునకు నామమునకు నించుక్కు గాఁదగు ననుట స్పష్టముగాన నించుగ్విధి సమాసమసాధారణమనుట తెల్లము.

సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబున కించుక్కు పరంబగునపుడు గుణం బగు. ౬౬.

అ - ఏ - ఓ ఈ మూఁడును గుణంబులు నాఁబడు. ఋస్థానికంబగు గుణంబు రపరంబయియుండు. సంస్కృతధాతూపధలకు - ఇ - ఉ - ఋ అనువానికి నొరిదిని-ఏ-ఓ-అర్ అనునవి యించుక్కు పరంబగునపుడగు నని యెఱుంగునది. ఛిద్ - ఛేదించు, భిద్ - భేదించు, ఘుష్ ఘోషించు, పుష్ - పోషించు, వృష్ - వర్షించు, హృష్ - హర్షించు.

టీ. ధాతువున కని యధికారము. ఉపధ యనఁ దుదివర్ణమునకు ముందుండు వర్ణమని ముందె యుక్తము. లఘూపధంబున కనునది సంస్కృతంబున కనువానికి విశేషణము బిందువులకు ముందుండెడియు జడ్డలకు ముందుండెడివియు దీర్ఘములును గురువు లనియు నట్టివి గానివి లఘువు లనియు ముందె నిరూపితము. ఉపధ యనఁగా తుదివర్ణమునకు ముందున్న దని ముందె యుక్తము. లఘువగువర్ణ ముపధగాఁగల సంస్కృత ధాతువునకించుక్కు పరముగా గుణ మగు నని సూత్రార్థము. 'అ - ఏ - ఓ' అను మూఁడును గుణసంజ్ఞకము లని క్రింద నిరూపితము. ఈమూఁటిలోఁ గ్రమముగ ఋకారమున కకారము నికారమున కెకారమును నుకారమున కోకారమును నయ్యెడి. ఈ క్రిందివివరణము ననుసరించి ఋకారమునకుఁ గలుగు గుణాక్షర మకారము రేఫ మంతమందుఁ గలదియగుంగాన ఋకారమునకు 'అర్' అనునది గుణ మగు నని గ్రహించునది. ఈప్రక్రియయంతయు సంస్కృతవ్యాకరణముబట్టి యైనదే యనుట తత్పాఠకులకుఁ దెల్లంబు.

'అ - ఏ - ఓ' అనునవే గుణసంజ్ఞకములగుట 'ఋ - ఇ - ఉ' అనునవే లఘూపధంబున కనుదాని కర్థములగు నని గ్రహింపఁదగును. సొంటిది ననఁగాఁ గ్రమముగా నని యర్థము. ఛిద్:—ఇందుఁ బొల్లు దకారమునకు ముందున్న ఛవర్ణముమీఁది యికార ముపధ. ఇది లఘువు. వ్యంజనపూర్వాక్షరమునకు గురుత్వముగలుగ దని ముందె యుక్తము. ఆఛవర్ణము మీఁది యికారమునకు 'ఏ' అనునది గుణముగా 'ఛేద్+ఇంచు = ఛేదించు' అని రూప మగును. ఇట్లే యికారోపధ సంస్కృతధాతువులకెల్ల నించుక్కు పరముగా గుణమగు టను గమనించికొనునది. 'ఘుష్+ఇంచు':—ఇట ఘకారముమీఁది యుకారమునకు పధకు 'ఓ' అనునది గుణముగా 'ఘోష్+ఇంచు = ఘోషించు' అని రూపమగు. ఇట్లే యుకారోపధ సంస్కృతధాతువులకు గుణమగుట నూహించికొనునది. 'వృష్+ఇంచు' ఇందు వకారముమీఁది వట్రువకు లఘూపధకు 'అర్' అనునది గుణ మీవిధిచేఁ గా 'వ్+అర్ ష్+ఇంచు=వర్షించు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కిన ఋకారోపధములకు గుణ మగుట నూహించునది. ఋకారము హల్లుపై వట్రువరూపముగ నుండు ననుట స్పష్టము. ఇట్లు సంస్కృతధాతువులకుఁ దెలుఁగున గుణంబగు నని శాసించుకంటెఁ బ్రాచీనులవలె సంస్కృతవ్యాకృతిచే సగుణంబైదానినే గ్రహించి యించుక్కును గూర్చు టుచిత మని తోఁచెడి. కాని యీ క్రిందివిధులచేనగు గుణముగాని రూపములు సిద్ధింప నవకాశము లేమి నట్లు గ్రహింపలే దని తోఁచెడి. కాని యాపక్షమునను గుణ వైకల్పికనిషేధశాస్త్రములుండినఁ జాలు నని చెప్పనగు.

స్పృశికి గుణంబు విభాష నగు. ౬౭.

స్పర్శించు - స్పృశించు.

టీ. స్పృశి యను సంస్కృతధాతువునందలి యుపధాభూతంబైన ఋకారమునకు గుణము వికల్పముగ నగును. స్పృశ్:—ఇట శవర్ణమునకు ముందున్న పవర్ణోత్తరవర్తి యగు ఋకారము లఘూపధము. కాన దీనికిఁ బూర్వవిధిచే నిత్యముగ 'అర్' అనునది గుణము గావలసియుండ నీవిధిచే వికల్పముగఁ గా, గుణము గల్గినపక్షమున 'స్ప్+అర్+శ్+ఇంచు - స్పర్శించు' అనియు గుణము గానిపక్షమున 'స్పృశ్+ఇంచు = స్పృశించు అనియు రూపములగును. నిత్యముగ గుణము ప్రాప్తింప నీసూత్ర మారబ్ధ మయ్యె ననుట తెల్లము.

లిఖ భుజ రుచ కృశంబులకు గుణంబు లేదు. ౬౮.

లిఖించు - భుజించు - రుచించు - కృశించు. కుచధాతువునకు గుణంబులే దని యొకండు వక్కాణించె నది గ్రాహ్యంబు గాదు.

టీ. 'లిఖ-భుజ-రుచ-కృశ.' అను ధాతువుల లఘూపధలకు, 'ఇ-ఉ-ఋ' అను వానికి 64 చే గుణంబు గలుగ దని సూత్రార్థము. కాన నించుక్కుతోఁ గలియుటం జేసి 'లిఖించు, కృశించు' మొదలగురూపములే గాని 'లేఖించు, కర్శించు' మొదలగు రూపములుఁ గలుగ వని గ్రహించునది. వీనితోఁబాటుగఁ గుచధాతువునకును గుణంబు గలుగ దని యొకఁ డనెనుగాని కుచించుచురీతి ప్రయోగము లగపడమి నట్లనుట యసంగత మని కుచధాతువున కను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. కాని 'సంకుచించె' నను ప్రయోగము సంకుసాల నృసింహకవివిరచిత కవికర్ణరసాయనమునఁ గానఁగుటచేతను సంకోచించని బహుళప్రయోగదృష్టమగుటచేతను, గుచధాతువు సోపసర్గమగునపుడు గుణము వికల్పముగఁ గాఁదగు ననుట యుచిత మని గ్రహింపఁదగు.

సృజికి నిర్వృతిని గుణంబు లేదు. ౬౯.

చతుర్ముఖుండు ప్రజలను సృజించె. అతండు విషయంబుల విసర్జించె.

టీ. సృజ్ ధాతువునకుఁ బుట్టించుట యను నర్థమున గుణము 64 చే నగునది గలుగ దని యర్థము. 'చతుర్ముఖుఁడు ప్రజలను సృజించెను:—ఇట సృజిధాతువునకుఁ బుట్టించుట యర్థముగాన లఘూపధంబగు ఋకారమునకు 'అర్' అని గుణము గాలే దనియుఁ గాన సృజించునురూపమేగాని సర్జించునురూపము గలుగ దనియు గ్రహించునది. పుట్టించుట యను నర్థమునని యనుటంజేసి ధాతువు సోపసర్గమై పుట్టించుట గాక యితరార్థములఁ దెలుపునపుడు గుణము గలుగనగుంగాన విషయంబుల విసర్జించె నిత్యాదులందు విపూర్వక సృజధాతువునకు విడుచుట యర్థ మగుటచే గుణము (అర్) గలిగి 'విసర్జించె' నను రూపము గలిగెడు నని గ్రహించునది. ఈసూత్రమునందును, 67 నందును నిదంతములుగ ధాతువుల నిర్దేశించుటకు ధాతునిర్దేశమున ప్రాస్వేకారముగాని తిప్పుగాని గలుగునను పాణినీయపద్ధతియే యాధార మని యెన్నునది. అత్వముతో నిర్దిష్టమైన నుచ్చారణార్థము నిల్పఁబడె నని గ్రహించునది. ఈగుణవృద్ధి నిషేధవిధానసందర్భ మహోబలపండితీయమూలకము.

సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు. ౭౦.

పచింపించు - వచింపించు - ఆవులింపించు - పండించు-పండించు.

టీ. "ఇంచుగాగమో ణేశ్చ" అనునది మూలము. సంస్కృతసమ - దేశ్యధాతుసమూహమున కెల్లఁ బ్రేరణమున 'ఇంచుక్' అనున దాగమముగ నగు నని సూత్రార్థము.

సర్వంబున కనుటంజేసి యెల్లధాతువుల కనునర్థము గలిగెడి. సంస్కృతమున కంగ లాదుల కించుక్కు లేక ప్రయోగము లేమిని వానికిఁ బ్రేరణమున నగు నించుక్కు స్వార్థమునసైన యించుక్కునకుఁ దరువాత నున్నదే యగు ననియు నంగలాద్యన్యము లగు తెలుఁగుధాతువులకుఁ బ్రేరణమున మాత్రమే యించుక్కగుట నొక్క యించుక్కే ప్రేరణరూపములఁ దోఁచు ననియు గ్రహించి యీక్రిందిరూపముల ప్రక్రియను గమ నించునది. ప్రేరణ మనఁ జేయుట యని యర్థము. పచించుట:—ఇట పచ్ధాతువునకు 63 చే నించుక్కు స్వార్థమునఁ గాఁ బచిం చనియు నీ విధిచే వండింపఁజేయుట యను నర్థమున నించుక్కు గా 87 చే స్వార్థేంచుక్చకారమునకుఁ బత్వము గలుగఁ బచింపిం చనియు రూపము లగును. ఇట్లే పచింపించను రూపమును పచధాతువునుండి గలుగుటను గమనించునది. ఆవుల:—ఇది యంగలాదిగాన దీని స్వార్థేంచుగ్రూపమగు నావులించను దానిమీఁద నావులింపఁజేయుట యనుప్రేరణమున నీవిధిచే నించుక్కు గలుగ 87 చే స్వార్థేంచుక్చకారమునకుఁ బత్వమై యావులింపించను రూపము గలిగెను. వండుధాతు వున కీవిధిచేఁ బ్రేరణమున నించుక్కుగా 'వండు+ఇంచు=వండించు' అని రూపమయ్యెను. వండఁజేయుట యని యర్థము. ఇట్లే పండుధాతువున కించుక్కు గాఁ బండిం చనురూప మేర్పడును. ప్రేరణ మనఁగా నొక వ్యక్తి వేఱొక వ్యక్తిచే నొకదాని జేయించుట యనుట స్పష్టము.

రంజాదుల యించుక్చకారంబునకు సబిందుకంబున కప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారం బగు. ౭౧.

రంజల్లు-భాసిల్లు-వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు. ఈయాదేశయోగం బున భిదాదు లకర్మకంబు లగు. భేదిల్లు - కంపిల్లు - సంధిల్లు.

టీ. 'రంజ్' మొదలగు ధాతువుల స్వార్థేంచుక్కునందలి బిందువుతోడి చకార మునకు (ంచ్) ద్విత్వయుతమగు లకారము 'ల్ల్' అనున దాదేశ మగు నని సూత్రార్థము. ప్రేరణమునఁ గాదనుటంజేసి యీద్విత్వలకారము స్వార్థేంచుక్కునకేగాని ప్రేరణార్థక మగు నించుక్కునకుఁ గాదనుట స్పష్టము. రంజిల్లు:—రంజించను 63 చే నైన యించు క్కుతోడిరూపమునందలి యించుక్కునకు సంబంధించిన 'ంచ్' అను భాగమునకు 'ల్ల్' అనున దీవిధిచేఁ గలుగ 'రంజ్ +ఇ+ల్ల్ +ఉ=రంజిల్లు' అను రూపము గలిగె. ఇంచుక్కు నందలి బిందువుతోడి చకారమునకే 'ల్ల్' అనునది యాదేశమగు ననుటంజేసి 'యిం చుక్కునందలి చువర్ణముమీఁది యుకారము శేషించుననియు నాదేశమగు 'ల్ల్' అనున దాయుంకారమును గూడి 'ల్లు' అను రూపము నందు ననియు గ్రహింపఁదగును. ఇట్లే

భాసిల్లు మొదలగువాని ప్రక్రియ నూహించికొనునది. ఇది నిత్యవిధి యగుటంజేసి యీ విధిచే ద్విరుక్తలకారమునందెడు ధాతువులకు స్వార్థమున 'రంజించు-భాసించు' అనురీతి నించుక్కతోడి రూపములు గలుగవనియు నిత్యముగ ద్విరుక్తలకారరూపములే యమరు ననియు నించుక్కతోడి రూపములు ణిసికి మీఁదిసూత్రము ననుసరించి ప్రేరణమున మాత్రమే పొసఁగు ననియు దాన రంజిల్లను ద్విరుక్తలకారముతోడి రూపములు స్వార్థమున నైనవనియు రంజించు నించుగ్రూపములు ప్రేరణమున నైనవనియు భేదమును గమనించుచు నర్థభేదమును గూడ నూహించుకొనునది. ఈద్విరుక్తలకారము ధాతువులకు స్వార్థముననై సకర్మకముల నకర్మకములుగ మార్చు నని యీయాదేశయోగమున నను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. భేదిల్లు:—'భిదిర్' అను నీధాతువు సంస్కృతమున సకర్మకంబయ్యు ద్విరుక్తలకారాదేశమునంజేసి తెలుఁగున నకర్మకం బయ్యెను. తనంతటఁ దా బ్రద్దలయ్యె నని యర్థము. కంపధాతు వకర్మకంబుగాన నది యట్లగుట సహజంబ. సంధిల్లు:—65 సూత్రజ్ఞాపకమునంబట్టి సంధియను నామవాచకమునకు స్వార్థమున ధాతుత్వవివక్షయం దించుక్కుగా సంధించునరూప మేర్పడి యీవిధిచే నిత్యముగ ద్విరుక్తలకారాదేశమగు సంధిల్లు ననురూపము గలిగెఁగాన నిదియు నకర్మకమయ్యె నని యెఱుంగునది. ఈద్విరుక్తలకారరూపములు గర్తృనిష్ఠమగువ్యాపారమునే తెలిపెడిఁగాన 'కార్యము సంధిల్లె-శిల భేదిల్లె-మది కంపిల్లె' మొదలగు చోటులందుఁ గార్యము తనకుఁ దా (స్వయముగ)ఁగుదిరె, ఱాయి తనకుఁ దా బ్రద్దలయ్యె, మనసు తనకుఁ దాఁ గదలె నను నర్థమె గలుగుటంజేసి యవి యకర్మకములె యగు నని గ్రహించునది. ఈద్విరుక్తలకారమునంజేసి సకర్మకములును నకర్మకము లగుననుటంజేసి యట్లకర్మకములు గాఁదగువానికే యీయాగమం బగు ననియు నట్లయ్యును వర్షించు-ఉదయించు-అస్తమించు మొదలగు నకర్మకములకుఁ గాదనియు దాన లక్ష్యానుసారముగ నీద్విరుక్తలకారమును గూర్పవలె ననియు గ్రహింపఁదగును. 'రంజతి ఘట్యాదీనాం బిందోశ్చ స్యాపి లావృభౌ భవతః' అనునది మూలము. 'తత్రోభయోర్భవేదేకో లకార ఇతి కేచన' అను నాథర్వణము ననుసరించి ద్విరుక్తలకారమున నొకదానికి లోప మక్కుటాదులలోనేని చేర్చి సాధించి 'సంధిలు-భేదిలు' అను మొదలగురూపములను సాధించికొనఁదగును. ఇందుల కనేకకవి ప్రయోగములు గలవు.

ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపం బగు. ౭౨.

లాదేశంబున కపవాదంబు. రంజించు - ఛేదించు - సంధించు.

టీ. 'న తు ణౌ భవేచ్చ లోపో ణ్యర్థే యో వర్తతే పరే తస్మిన్' అనునది మూలము 70 చే రంజాదులకుఁ బ్రేరణమున నగు నించుక్కు పరముగా వాని స్వార్థం చుక్కునను 63 చే నైనదానికి నిత్యముగ లోపమగును. ద్విరుక్తలకారాదేశము నందఁ దగు ధాతువులమీఁద స్వార్థప్రేరణేంచుక్కులు రెండు నుండుటయు స్వార్థంచుక్కునకు 'ల్లి' అనునదిగాని దానిచకారమునకుఁ బత్వముగాని కలుగుటయు సంభవింప వని భావము. పూర్వసూత్రముచే స్వార్థంచుక్కునకు ద్విరుక్తలకారాదేశము ప్రాప్తించుచుండ నద్దాని కపవాదముగ నీలోపము విధింపఁబడియెఁగాన ద్విరుక్తలకారరూపముపైఁ బ్రేరణేంచుక్కు చూపట్టుటయు నించుక్కుమీఁద నించుక్కు గలుగుటయు సంభవింప వని లాదేశంబున కపవాద మను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. రంజించు:—రంజధాతువునకు 63చే నించుక్కు స్వార్థమునఁగా 'రంజించు' చని యుండును. పిదప 70 చేఁ బ్రేరణమున నించు క్కు గా 'రంజించు+ఇంచు' అని యగును. ఇపుడు 71 చే మొదటి యించుక్కునకు ద్విరుక్తలకారాదేశము గావలసియున్నది. కాఁగా నీవిధిచే ద్విరుక్తలకారాదేశమునకు బాధకముగా ద్విరుక్తలకారాదేశమునందఁదగు నించుక్కున కంతకును లోపమీశాస్త్రము విధించెడిఁగాన నిది పూర్వసూత్రప్రాప్తమగు లకారద్వయాదేశమున కపవాద మనుట పొసఁగె నని గ్రహించునది. దీన మొదటియించు క్కువిధిచే లోపింప నొక్క ప్రేరణమున నైన యించుక్కుతోడి రూపములే 'రంజించు భేదించు' అనునవియే ప్రేరణమున నగు నని గ్రహింపవలయును. స్వార్థమున వీనికి ద్విరుక్తలకారరూపములును బ్రేరణమున నించుక్కుతోడిరూపములును నగు నని ఫలితము.

చుగాగమం బాహుళికంబున కసంయుక్తనలడరాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు. 23.

పూను-పూనుచు-పూనించు. తేలు-తేలుచు-తేలించు. మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు. కుదురు-కుదురుచు - కుదిరించు. విను-వినుచు. వక్ష్యమాణంబు పుగాగమంబు - వినిపించు. బాహుళికంబుచేఁ గొన్నిం టికిఁ జుగాగమంబు లేదు - అను - అనిపించు. తిను - తినిపించు. కను - కనిపించు. దీని యత్వంబునకు దీర్ఘంబు నగు - కానిపించు.

టీ. సంయుక్తములు గాని 'న-ల-డ-ర' అను వర్ణములు తుదిని గల యచ్చ తెలుఁగుధాతువులకుఁ బ్రేరణమున 'చుక్' అనునది బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'చుక్' అనునది కకారముపోవు ప్రత్యయముగాన నిది ప్రకృతి కంతాగమం బగుననుట

స్పష్టము. ఆచ్ఛికమున కనుటంజేసి సంస్కృతధాతువులకుఁ బ్రేరణమున నించుక్కేగాని చుగాగమము గా దని తెలియునది. బహుళ మనుటంజేసి యాచ్ఛికమునకు సాధారణముగ నించుక్కుగాని చుక్కుగాని ప్రేరణమునఁ గాఁడగుననుట స్పష్టము. పూ:— ఇది యాచ్ఛికధాతువును నసంయుక్తమును నగుట నీవిధిచేఁ బ్రేరణమునఁ జుక్కు గలిగినఁ బూనుచనియు, నించుక్కు గలిగిన (70 చే) పూనించనియు రూపము లగును. ఇట్లే లక్కుంగల యుదాహరణము లూహ్యములు. బహుళ మనుటంజేసి యను కను తిను విను మొదలగు నాచ్ఛికధాతువు లసంయుక్తనాంతంబు లయ్యును బ్రేరణమున 70 చే నించుగాగమమునే గాని చుగాగమము నీవిధిచే నందఁజాల వనియు దాన వీనికి 78 చే పుగాగమంబును 85 చే నిత్వమునుగా 'వినుపు+ఇంచు=వినిపించు' అనురీతి రూపములే గలుగు ననియు బాహుళకంబుచే నను నీ క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. వక్ష్యమాణమనఁ జెప్పఁబోవుసూత్రముచే నగునదనుట. 78 సూత్ర మని తాత్పర్యము. బాహుళకమన బహుళత్వము బహుళముగ నగుట యని భావము. ఇట్లే చుగాగమము నందఁదగని యాచ్ఛికముల కించుక్కు 70 చేఁ గూర్చి ప్రేరణమున 78 చేఁ బుగాగమమును జేయుచు నను కను మొదలగువానికి రూపములను సాధించుకొనఁదగును. కనుధాతువునకుఁ బ్రేరణమున కకారముమీఁది యత్తునకు దీర్ఘమును దీనియత్వంబున కను లక్షణకర్త వివరణము ననుసరించి కూర్చి 'కను+ఇంచు=కను+పు+ఇంచు=కాను+పు+ఇంచు=కాని+పు+ఇంచు = కానిపించు' అనురీతిని బ్రక్రియం గమనించుచు సిద్ధరూపముల గమనించునది. ఆచ్ఛికధాతువుల యనాదియుత్వమున కిత్వము 85 చే నగుటను గమనించుకొనునది. దీన మగిడించు - కుదిరించు - అనిపించు మొదలగువాని యందలి గ-ర-న మొదలగువానిమీఁది యిత్వము 85 చే నైన దనుట స్పష్టమయ్యెడి. లక్షణము ననుసరించి గలుగవలసి వచ్చినను గొన్నింటి కన్వాదులకుఁ గాకుండుట బహుళగ్రహణఫలమనుట తెల్లము. 77 చేఁ గానిపించను నపుడు దీర్ఘము గాఁదగుఁగాన నది బహుళ ఫలము గాఁజాలదు.

అట్లు పుగాగమంబును మాన్వాదుల కగు. 28.

మాను-మానుపు-మానుచు. మను-మనుపు-మనుచు. బాహుళకంబున దీని కించుక్కు లేదు.

టీ. పూర్వసూత్రోక్తమగురీతిని బ్రేరణమున నసంయుక్త నాంతములగు మాను మొదలగు ధాతువులకు బహుళముగ 'పుక్' అనునది యాగమముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'మాను+పు = మానుపు' అని పుగాగమం బగునపుడు రూపమగు. బహుళముగ నగునదగుటఁ బుగాగమము గానిచో నసంయుక్తనాంతమగు దీనికిఁ బూర్వవిధిచేఁ జుక్కు

ప్రేరణ మనఁగా 'మాను+చు = మానుచు' అని రూపమగును. ఇదియు బహుళమగుటఁ గాకున్న నించుక్కు 70 చేఁ గా 78 చే 'మానిపించు, మానిం' చని యగును. ఇట్లే మను ధాతువునకుఁ జుక్పుగాగములచే 'మనుచు-మనుపు' అను రూపద్వయ మగుటను గమనించునది. దీని కించుక్కు, చుక్పుగాగముల యభావముననైన మనించని గావలసివచ్చును. అట్టి రూపము ప్రయోగాప్రసిద్ధమగుటం జేసి యిందుకై 73 సూత్రమునుండి యనువృత్తమైన బహుళపద మట్టిరూపమును గాకుండ నడ్డునని బాహుళకంబుచే నను నీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. మాన్యాదులున్వంతము లని సాదృశ్యమునుబట్టి గ్రహించునది.

చుక్పువర్ణంబులు పరంబు లగునపు డిత్వంబున ఉత్వం బగు. ౭౫.

టీ. ప్రేరణమున నగు చుక్పువర్ణములు పరములుగాఁ దత్పూర్వమున నున్న యికారమున కుకార మగునని సూత్రార్థము. 'కలియు+పు=కలుపు-బిగియు+చు=బిగుచు' మొదలగువానియందుఁ దరువాతి సూత్రముచేఁ జుక్పుగాగమములు పరములుగాఁ గడ వ్రాయి లోపింపఁ బ్రేరణార్థకములైన యాచుక్పుగాగమములకు ముందున్న ధాతువు నిత్వమున కుత్వ మీవిధిచే నై పైరూపము లేర్పడె నని గ్రహించునది.

అట్లు చుక్పుగాగమంబు లడంగ్వాది మాయ్యాదుల కగు నగుచో వానికడవ్రాలు లోపించు ౭౬.

అడఁగు - అడఁచు-అడఁగించు. మాయు - మాపు - మాయించు. అడఁగు - కరఁగు - కలఁగు-నలఁగు ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు; మాయు - ఉడుగు - కడచు-కుడుచు-బిగియు ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు. ఆఁగు ప్రభృతు లుభయగణంబులు. బాహుళకంబునం జేసి కొన్నింట కించుక్చుక్పుగాగమంబులు మూఁడును గొన్నింటికి కందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటి కొక్కటియు నగు నని యెఱుంగునది. ఆఁగు-ఆఁచు-ఆఁపు-ఆఁగించు. రేఁగు - రేఁచు - రేఁపు - రేఁగించు. పాయు - పాచు - పాపు. విఱుగు - విఱుచు. చూచు - చూపు. నేరుచు - నేరుపు. మేయు-మేపు. లేచు-లేపు. కలియు-కలుపు. తడియు-తడుపు. తెలియు - తెలుపు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. పూర్వసూత్రద్వయమునఁ జెప్పఁబడినరీతిని బహుళముగ నడఁగు మొదలగు వానికిఁ జుక్కున్ను, మాయు మొదలగువానికి పుక్కును బ్రేరణమున నగు ననియు నవు

డడంగాద్యాదులయు మాయ్యాదులయు తుదియక్షరమునకు లోపము నిత్యముగ నగు ననియు సూత్రార్థము. చుక్ప్రాగమములు పరములగునపుడె యనుటం జేసి ఇంచుక్కు పరమగునపుడు కడవ్రాలునకు లోపము గలుగ దని గ్రహింపఁదగును. ఆడఁగు+చు:— చుక్కు పరముగా గువర్ణము తుదివ్రాలు లోపింప నడఁచని రూపమగును. గువర్ణము లోపించుడు శేషించిన యక్షరబిందువు చువర్ణమునకు ముందు సంజ్ఞ 16 ననుసరించి యుండు నని యెంచునది. చుక్కాగమున్న 70 చే నించుక్కు గలిగి యడఁగించని యగును. 'మాయు+పు = మాపు' అని కడవ్రాలు లోపింపఁగా నీ రూపమేర్పడెను. ఇట్లే తుదివ్రాయిలోపము కవఁగు మొదలగువాని కూహ్యము. ఈ క్రింద నిరూపితములైన యాఁగు మొదలగు ధాతువు లడంగ్యాదులలోను మాయ్యాదులలోను గూడఁ జేరున వగుంగాన నడంగ్యాదులందుఁ జుక్కును మాయ్యాదులందుఁ బుక్కును బొందు నని యెఱుంగునది. 73 నుండి క్రమముగ బహుళపద మనువర్తింపఁబడుచున్నది గాన నద్దానిం జేసి కొన్ని ధాతువుల కించుక్చుక్ప్రాగమములు మూఁడును గొన్నింటి కా మూఁటిలో నెవ్వి యర్హములైన నవియు నగు నని యీ క్రిందివివరణమునకు బాహుళకంబునం జేసి యను దానికర్థము. ప్రయోగానుసారముగఁ బ్రేరణార్థక ప్రత్యయముల నించుక్చుక్ప్రాగమముల ధాతువులకుఁ గూర్చికొనవలెను గాని సూత్రముల ననుసరించి యర్హాత తోఁచెడిఁగదా యని యెల్లవాని కెల్లవానిని గూర్పరా దని గ్రహించునది. ప్రేరణార్థకములగు నించుక్చుక్ప్రాగమములలో మూఁటివందఁదగువానిని గ్రమముగ 70-76 లలోఁ జేర్చి 70 చే నించుక్కును 76 చే నడంగ్యాదులం జేర్చి చుక్కును మాయ్యాదులం జేర్చి పుక్కును గూర్చుకొనవలె ననియు రెండిటివందఁదగువానిని పైని వ్రాసిన ప్రకార మాయావిధులందుఁ జేర్చి చేసికొనవలె ననియు నొక్కదానినే యందఁదగువానిని యథార్హముగ నొక్క విధియందు మాత్రమే చేర్చికొనవలయు ననియుఁ దాత్పర్యము. ఆఁగు:—దీని కించుక్ప్రాగమములం జేసి 'ఆగించు - ఆఁచు - ఆఁపు' అను మూఁడును 70-76 లచే నగు నని గ్రహించునది. ఇట్లే రూపత్రితయము రేఁగుధాతువున నూహ్యము. పాయు:—దీని కించుక్కు గామిఁ జుక్ప్రాగమములు 76 చే నడంగ్యాదులం జేర్చుటఁ జుక్కును మాయ్యాదులం జేర్చుటఁ బుక్కునుగాఁ బాచు పాపు రూపము లగు నని యెఱుంగునది. పాయించనిమాత్రము గాదు. ఇట్లే విఱుగు ధాతువున కొక్క చుక్కే ప్రేరణమున నగుం గాన విఱుచనిదే యగు. ఈరీతిగనే తక్కిన చూచు మొదలగుధాతువు లేడింటికిని బుగాగమమె యగుంగాన సంత్యాక్షర లోపంబుచేఁ జూపు మొదలగునవి గలుగు నని గ్రహించునది. ఈ రీతిని యథోచితముగఁ బ్రేరణరూపముల సాధించుకొనునది,

ఇంచుక్పుక్పుగాగమంబులు పరంబు లగునపు డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కు తెఱంగులం గానంబడియెడి. ౭౭.

అగు-కావించు. వచ్చు-రావించు-రప్పించు; విన్నపము-విన్నవించు; మోఁకాలు-మోఁకరించు. కేక-కేకరించు. పలవ-పలవరించు - పలవించు - ఆల - ఆలకించు - ఆలించు. ప్రక్క - ప్రక్కలించు. నొచ్చు - నొంచు - నొప్పించు. ఉండు - ఉనుచు - ఉంచు. డిగు - డించు - డిగించు. పెరుగు - పెనుచు - పెంచు. తునుఁగు - త్రుంచు. మునుఁగు - ముంచు - మునుచు. మొగుడు - మొగుడుచు- మొగుచు - మోడుచు- మొగిడించు. చొచ్చు - చొనుపు-చొప్పించు. చినుఁగు-చించు - చింపు. త్రెగు - త్రెంచు - త్రెంపు. తిరుగు - త్రిప్పు. చచ్చు - చంపు. నిలుచు - నిలువరించు - నిలుపు. కొను - కొలుపు. పోవు - పుచ్చు-పనుచు-పంచు - పనుపు-పంపు - అనుచు-అంచు - అనుపు-అంపు అనుప్రయుక్తం బగు. పోవునకుం బుచ్చుమాత్రం బగు - మోసపోవు - మోసపుచ్చు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. ప్రేరణమున నగు నించుక్పుక్పుగాగమములు పరములగుచుండ ధాతువులకుఁ గొన్ని వర్ణము లధికముగఁ గల్గుటయుఁ గొన్ని వర్ణములకుఁ గొన్ని వర్ణము లాదేశములుగ నగుటయుఁ గొన్ని వర్ణములు లోపించుటయు నగు నని సూత్రార్థము. అగు:-దీనికి కించుక్కు 70 చే నైనది పరము గా నిత్యముగ, 'కావ్' అనునది యాదేశ మయ్యెను. ఇట్లే వచ్చు ధాతువున కించుక్కు పరముగా 'రావ్-రప్ప్' అనునవాదేశము లయ్యెను. విన్నవించు:- విన్నప మనునామమునకు 65 సూత్రమునందలి జ్ఞాపకముచేత ధాతుత్వవివక్షయం దించు గాగమము 63 చేఁ గా నది పరమగుచుండ నందలి పకారమునకు వకారమాదేశమయ్యెను. మోఁకాలను నామమునకు ధాతుత్వవివక్షయం దించుక్కుగాఁ గాలనుదానికి 'కర్' అనునది యాదేశమై మోకరించను రూప మయ్యెను. కేకనునామమున కించుక్కు పరముగా 'ర్' అను నదంతాగమం బగుటఁ గేకరించని యయ్యెను. ఇట్లే పలవనునామము నకుఁ బలవరించను రూప మేర్పడెను. 'ర్' అను నదంతాగమము గాకున్న నించుక్కు తోడఁ బలవించనియే రూపమగు ననుట స్పష్టము. 'ఆల' అను నామమున కించుక్కు పరముగా 'క్' అను నదంతాగమంబైన 'ఆలకించు' అనియుఁ గాకున్న 'ఆలించు' అనియు రూపములగును. 'ప్రక్క' అను నామమునకు 63 చే నంగలాది యగుట నైన యించుక్కు పరముగా 'ల్' అను నదంతాగమముగ నీవిధిచే సిద్ధింప 'ప్రక్కలించు' అని యగును.

'నొచ్చు' ఈధాతువునకు 70 చే ప్రేరణమున నైన యించుక్కు పరముగా ద్విత్వ చకారములో నొకదానికి లోపంబును లుప్తశేషంబగు దానికిముందు బిందువునుగా నొంచ నియు, ద్విత్వచకారమునకు ద్విత్వపకార మాదేశముగా నొప్పిం చనియు రూపము లగును. 'ఉండు' ఈధాతువునకుఁ బ్రేరణమున 73 చేనైన చుక్కు పరముగా ధాతువునందలి 'ండు' అనుభాగమునకు 'ను' అనునది యాదేశ మీవిధిచేఁ గా నును చనియు నొక్క డులోప మైన నుంచనియు రూపము లగును. 'డిగు' దీని కించుక్కు పరముగా నంతిమా క్షరలోపంబై యపదాదిస్వరసంధి యగుట డిం చనియు. నంతిమాక్షరముతోడ నించుక్కు కలియుటం జేసి డిగిం చనియు రూపములగును. 'పెరుగు' దీని కించుక్కు పరముగా 'రు' అను వర్ణమునకు నువర్ణంబైనఁ బెను చనియు, దానికి బిందువైనఁ బెం చనియు రూపము లేర్పడును. 'తునుఁగు' ఇంచుక్కు పరముగా నంతిమాక్షరలోపమును శేషించిన నువర్ణము నకు బిందువును తవర్ణమునకు రేఫాగమంబును నీవిధిచేఁ గా 'త్రుంచు' అని రూప మగును. ఇట్లే మునుఁగుధాతువున కంతిమాక్షరలోపమును నువర్ణమునకు బిందువును గా 'మునుచు - ముంచు' అను రూపములు గలుగును. మొగుడుధాతువునకుఁ జుక్కు పరముగా మొగుడు చనియు నంతిమాక్షరలోపంబైన మొగుచనియును నంతిమాక్షరలోపంబుతోఁ బాటుగ నాదిమవర్ణము దీర్ఘంబైన మోడుచనియు నించుక్కు 70 చే నైన గువర్ణము నుత్వమున కిత్వ మీవిధిచే నై మొగిడించనియు రూపము లగును. చొచ్చు ధాతువు నకుఁ బుక్కు పరముగా 'చ్చు' అనుదానికి 'ను' అనున దాదేశముగా 'చొనుపు' అనియు 70 చేనైన యించుక్కు పరముగా 'ప్పు' అనున దాదేశమైన 'చొప్పించు' అనియు రూపము లగును. 'చిదుఁగు' దీనికిఁ జుక్కు పరముగాను బుక్కు పరముగాను 'దుఁగు' అను భాగమునకు బిందు వాదేశముగాఁ జించు చింపను రూపద్వయము గలుగును. ఇట్లే త్రెగుధాతువు గువర్ణమునకుఁ జుక్పుగాగమములు పరములుగా గువర్ణమునకు బిందు వీవిధిచే నాదేశముగాఁ ద్రెంచు త్రెంపనురూపములు గలుగును. 'తిరుగు' ఈక్రియకుఁ బుక్కు పరముగా నంతిమంబగు 'ఉగు' అను భాగమునకు 'ప్' అనున దాదేశమును 'ఉగ్' అను భాగమునకు ముందటి రేఫము తకారముతోఁ గలియుటయు నదఁగా దవర్ణము మీఁది యికారము రేఫముమీఁదికి వచ్చుటయుఁ గాఁ ద్రిప్పను రూప మేర్పడును. చచ్చుధాతువునందలి ద్విత్వచువర్ణమునకు బిందు వీవిధిచేఁ గాఁ బుక్కుతోడఁ జంపను రూపము గలుగును. నిలుచుధాతువున కించుక్కు పరముగా నంతిమాక్షరమునకు 'పర్' అనున దాదేశముగా నిలుపరిం చనియుఁ బుక్కు పరముగా నంతిమవర్ణలోప మీవిధిచేఁ గా నిలుపనియుం రూపద్వయమగును. కొనునకుఁ బుక్కు పరముగా నువర్ణమునకు లువర్ణ మాదేశవిధిచేఁ గా 'కొలుపు' అను రూప మగు. పోవుధాతువునకుఁ జుక్కు పరముగా

నంతిమవర్ణమునకు 'చ్' వర్ణ మాదేశంబును ధాత్వాదివర్ణము నోకారమున నుకారం బును గాఁ బుచ్చునియుఁ బోవున కంతకును 'పను' అనున దాదేశముగాఁ బను చనియు సాదేశంబైన పనునందలి నువర్ణమునకు బిందువైనఁ బంచనియుఁ బోవున కంతకు 'అను' అనున దాదేశమైన నను చనియు నుస్థానమున బిందువైన నంచనియుఁ బుక్కు-పరముగాఁ బోవునకు ముందటివలె 'పను' అనున దాదేశమైనఁ బను పనియు నుస్థానమున బిందువైనఁ బంపనియు, జుక్కు- పరమగునపుడువలెనే 'అను' అనున దాదేశమైన ననుపనియు నువర్ణమునకు బిందువైన నంపనియు రూపములు గలుగును. ఒక శబ్దమునకుఁ దుదిం జేరిన పోవుధాతువునకు జుక్పుగాగమములు పరములుగా 'పుచ్చు' అనునదే యాదేశ మగుం గాని పైని నిరూపించిన 'పను—అను' అనునవి యాదేశములగుటయు నుస్థానమున బిందువగుటయుఁ బొసఁగ వనియు స్వతంత్రముగ నిలువని మఱియొక శబ్దముతోఁ జేరిన పోవుధాతువునకుఁ బ్రేరణమునఁ బుచ్చురూపమే గలుగు ననియుఁ గావుననే మోస మను నామమునకు వెనుకనుండిన పోవునకు మోసపుచ్చునియే ప్రేరణమున రూప మేర్పడె ననియు ననుప్రయుక్తంబను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. స్వతంత్రముగ వెలయని పోవునకు మోసపుచ్చునరీతినే ప్రేరణరూపము గలుగు నని తాత్పర్యము. ఇట్లే సూక్ష్మబుద్ధిని నించుక్పుక్పుగాగమంబులు పరములుగా మూలధాతు దృష్టిని గ్రొత్తగనైన వర్ణాగమవర్ణాదేశవర్ణలోపవర్ణవికృతుల నితరములకును గమనించి కొనునది. ఇట్లించుక్పుక్పుగాగమములు పరములుగా నైన యాగమాదేశలోపములతోడి పరినిష్ఠితరూపముల మీఁద లకారములును ననసూపకక్రియా ప్రత్యయములును భావార్థకాది ప్రత్యయములును నాయావిధులచే నై యాయారూపము లేర్పడుటను యథార్థముగ గమనించికొనునది. ఇందు 'విన్నపము - మోఁకాలు - కేక - పలవ - అల - ప్రక్క' అనునవి నామధాతువు లగుట 65 క్రింది జ్ఞాపకమునుబట్టి యంగలాదులం జేర్చి ధాతుత్వవివక్షయందించుగాగమమె చేయవలె ననియు విన్నపము-శోపము మొదలగువానింబట్టి యించుక్కు- పరముగా మువర్ణకలోపము గొన్ని నామధాతువుల కగు ననియుఁ దక్కుంగలవెల్ల ధాతువులే యగుటఁ బ్రేరణమున నించుక్పుక్పుగాగమము లాయావిధులచేఁ (70-73-74-76) గూర్పవలె ననియు గ్రహింపవలయును. నామధాతువులకు 63 చే నించుక్కు-గాని యన్యము ప్రేరణమునఁ గా దని గ్రహింపవలెను. ఇట్లాగమాదేశలోపంబు లర్థసాదృశ్యమున విధింపఁబడెనేగాని సూక్ష్మముగఁ బరీక్షింప నాయాధాతువులు స్వతంత్రము లనియు వ్యవహారమున వానికిఁ బ్రేరణార్థకత గుదిరె ననియు గ్రహించుట యనుచితముఁ గాఁజాలదు.

అన్వాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమం బగు మానునకు విభాష నగు. ౭౮.

అనిపించు. అను - కను - తిను - విను. మానిపించు-మానించు.

టీ. అను మొదలగు న్వంతధాతువులకును మాను ధాతువునకును 70 చే నైన యించుగాగమము పరముగా న్వాంతములకు నిత్యముగను దీర్ఘపూర్వన్వాంతమగు మాను ధాతువునకు వికల్పముగను 'పుక్' అనునది యాగమముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'పుక్' అనునది కకారము పోవునదిగాన ధాతువులకు వెనుక గలుగు ననుట స్పష్టము. 'అను' దీనికి 70 చే నించుక్కునది పరముగా నీవిధిచే నిత్యముగఁ బుగాగమంబును గా 'అను+ప్+ఇంచు = అనిపించు' అనురూప మగును. నిత్యమనుటం జేసి 'యనించు' మొదలగు రూపములు గా వనుట తెల్లము. ఇట్లే కను తిను విను లకు 'కనిపించు - తినిపించు - వినిపించు' అను రూపము లగుటను గమనించుకొనవలెను. మానున కీవిధిచేఁ బుగాగమ మించుక్కుపరముగానైన మాను+పు+ఇంచు = మానిపించు నని యొకటి గాని పక్షమున మానించు నని యొక రూపము లగు నని గ్రహించునది. కనిపించు వినిపించు నను రూపములు ప్రేరణార్థకములుగ వ్యవహారమున నేఁడు వినవచ్చెడి. యథార్థముగ నాయా గణములఁ జేర్చి యాయా వాని కాయారూపముల సంపాదించునది. వీనిసంతర్భావిత ప్రేరణార్థములుగఁ బ్రయోగములంబట్టి గ్రహింపఁదగును.

అడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమం బగు నప్పాదులకు విభాష నగు. ౭౯.

అడ్డము - అడ్డగించు. అడ్డము-ఓర-చిత్తము-పంతము-వెల్ల-బోర - మట్టము - మేళము ఇత్యాదు లడ్డాదులు. అప్ప-అప్పగించు - అప్పించు. అప్ప - ఒప్ప - పల్లము - కోపము ఇవి యప్పాదులు.

టీ. అడ్డ మొదలగు నామధాతువులకు 63 చేనైన యించుక్కు పరమగునపుడు నిత్యముగను, అప్ప మొదలగు నామధాతువులకు 63 చే నైన యించుక్కు పరముగా వికల్పముగను 'గుక్' అనునది యాగమముగ నగు నని సూత్రార్థము 'గుక్కు' కిత్తుగాన ధాత్వంతమున నాగమముగఁ జేరు ననుట తెల్లము. అడ్డము:—దీని కించుక్కుపరముగా గుగాగమ విధిచేనైన, 'అడ్డ+గ్+ఇంచు=అడ్డగించు' అని రూపమగును. ఇట్లే ఓరగించు చిత్తగించు మొదలగు రూపము లోరచిత్తాది నామధాతువుల కూహ్యములు. 'అడ్డము' అను రీతిని మువర్ణకాంతములుగ వ్యవహరించిన వానింబట్టి నామధాతువులకు 63 చే

నించు క్కగునపుడు మువర్ణకలోపము గలుగు నని గ్రహింపకతీరదని ముందె యుక్తము. అడ్డాదులకు నిత్య మనుటంజేసి యడ్డించను రీతి రూపములు గలుగవనుట స్పష్టము. అప్ప మొదలగువానికి 'గుక్' వికల్ప మగుట నది యైనపక్షమున 'అప్ప+గ్+ఇంచు= అప్పగించు' అనియు నది గానియెడల 'అప్ప+ఇంచు = అప్పించు' అనియు రూపము లగును. ఇట్లే తక్కుంగలవానికిని గుక్కు గలుగుటను గలుగమిని రూపద్వయ మూహ్యము ప్రసక్తమగునెడల నించుక్కు పరముగా మువర్ణకలోపము కార్యము. యథార్థముగ నాయాగణములంగూర్చి యాయాధాతువుల కాయారూపముల సంపాదించికొనునది. ఇవి యప్పాదు లనుటంజేసి యుదాహృతములే యప్పాదులుగాని యిది యాకృతిగణము గాదనియు నిత్యాదు లడ్డాదు లనుటంజేసి యడ్డాదు లాకృతిగణ మనియు గ్రహించునది. దీన నప్పాదులలో నిం దనిరూపితములగు ధాతువులు చేరవనుట స్పష్టము. సూరి యిట్లు సంస్కృతలాక్షణికమార్గము పట్టి ప్రక్రియాసుబోధనమునకై ధాతుప్రత్యయాగమవర్ణవిభాగప్రదర్శన మొనర్చినను దత్వమరయఁ దత్తదంతములు ధాతువులు కొన్ని సహజము లవిభాజ్యము లనియుఁ గొన్ని వర్ణాగమాదులంజేసి యేర్పడిన వనియుఁ జెప్పక తప్పదు. (చూ. కో. రా. సంధి.)

ఆడోడుకూడు లడకారంబునకుం జుక్కు పరంబగు నపుడు రేఫం బగు. ౮౦.

ఆడు - ఆరుచు - ఆడించు - ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు. కూడు - కూరుచు - కూడించు.

టీ. 'ఆడు-ఓడు-కూడు' అను ధాతువులకు 73 చే నైన చుక్కు పరముగా వానితుది డకారమునకు రేఫ మాదేశమగు నని సూత్రార్థము. చుక్కు గాక 70 చే నించుక్కగునేని రేఫాదేశము గా దని గ్రహించునది. 'ఆడు+చు=అరుచు; ఓడు+చు=ఓరుచు; కూడు+చు=కూరుచు' అని యీరీతిని ప్రక్రియం గమనించునది. ఇంచుక్కైన 'ఆడు+ఇంచు=ఆడించు' అనియే రూపంబగును. ఇట్లే తక్కిన రెంటికి నించుక్కు పరముగా రూపము లగునవుట స్పష్టము. 'డు' వర్ణము హలంతమునకే వ్యంజన రేఫంబాదేశమగు నని సంగ్రహింపవలెను.

చెడునకుం జుక్పుగాగమంబులును డాకలఘురేఫంబు నగు. ౮౧.

చెఱుచు - చెఱుపు.

టీ. చెడుధాతువునకుఁ జుక్కును బుక్కును బర్యాయముగఁ బ్రేరణమున నగవనియు వానికి జుక్పుగాగమములు పరములుగాఁ జేయ ధాతువుతుది డవర్ణమునకు శకట

రేఫ మాదేశమగు ననియు సూత్రార్థము. 'చెడు+చు=చెఱుచు; చెడు+పు=చెఱుపు' అని ప్రక్రియను గమనింపవలెను. డకారవ్యంజనమునకే శకటరేఫం బగు. దీని కించుక్కుగా రాదనుట తెల్లము. 73 చేఁ జుగాగమంబె గావలసియుండుట రెండును విధింప వలసివచ్చె నని యెంచునది.

పడునకుం జుక్కును డా కలఘురేఫంబు నగు. ౮౨.

పఱుచు.

టీ. పడుధాతువునకుఁ బ్రేరణమునఁ జుక్కును జుక్కు పరముగా ధాతువు తుది నున్న డకారమునకు శకటరేఫము గలుగు నని సూత్రార్థము. పూర్వసూత్రమున దీనిం జొనిపినఁ బుగాగమంబును గావలెను గానఁ బ్రత్యేకవిధాన మావశ్యకమయ్యెను. 'పడు+చు=పఱుచు' అని ప్రక్రియ నూహించునది. దీని కించుక్కుగాగమనులు గలుగ వనుట స్పష్టము. ఈదంతమునకును నీవిధి యగు ననుట మీఁది సూత్రమునుబట్టి స్పష్టము.

శబ్దపల్లవంబగు పడున కించుక్కు విభాష నగు నగుచో డాకు లఘురేఫం బగు. ౮౩.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువఱుచు. చొప్పడు - చొప్పరించు చొప్పఱుచు.

టీ. 118 సూత్రము శబ్దపల్లవలక్షణనిరూపకము ఒక ధాతువునకుఁగాని శబ్దమునకుఁగాని వేఱొక ధాతువుచేరి యేకధాతువుగ నేర్పడి యందలి వాని యర్థమును గాక వేఱొక యర్థమును దెల్పుచో నది శబ్దపల్లవ మని భావము. కాన వేఱొక ధాతువు తుదిని జేరియుండు పడుధాతువునకుఁ బ్రేరణమున నించుక్కు వికల్పముగ నగు ననియు నాయించుక్కు పరమగుచో నిత్యముగ ధాతువుతుది డకారమునకు రేఫ మాదేశమగు ననియు సూత్రార్థము గలిగెడి. ఇంచుక్కు గానిపక్షమునఁ బూర్వవిధిచే జుక్కును నలఘురేఫాదేశమును గలిగెడి. పూర్వసూత్రముచేఁ దదంతవిధి ననుసరించి నిత్యముగఁ జుక్కును నలఘురేఫమును గావలసివచ్చుటచే నీసూత్ర మావశ్యకమయ్యె నని గ్రహించునది. 'వెలువడు:—వెలుఁగు+పడు' అను నీరెండు ధాతువులును గలిసి వెల్లడి యను విలక్షణార్థమునుఁ బోధించుఁ గాన నిందలి పడుధాతువు శబ్దపల్లవంబయ్యె. కాన దీని కించుక్కువిధిచే వికల్పముగఁ గా నిత్యముగ నది పరముగ డాకు లఘురేఫము గలుగ 'వెలువడు+ఇంచు = వెలుఁవరించు' అను రూప మేర్పడెను. పాకు నాదేశము నిత్యముగ నయ్యెను. ఇంచుక్కు గాని పక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచేఁ జుక్కును నలఘురేఫముగా 'వెలుఁవడు+చు = వెలుఁపఱుచు' అనురూప మేర్పడును

ఇట్లే 'చొప్పు+పడు=చొప్పడు' అనురీతిని జొప్పను దానింగూడి శబ్దపల్లవంబైన పడుధాతువునకు విభాషగ నించుక్కును రేఫాదేశము నిత్యముగను నీవిధిచేఁ గాఁ జొప్పరిం చనియుఁ బూర్వసూత్రముచేఁ జుక్కును నలఘురేఫమును గాఁ జొప్పఱు చనియు రూపము లగుటను గమనించికొనునది.

ప్రేరణంబునం దించుక్కుమీఁద నించుక్కు లేదు. ౮౪.

ఇట్లనుటంజేసి ప్రేరణార్థం బయిన యితరాగమంబుమీఁదం బ్రేరణార్థంచుగాగమం బగు నని యెఱుంగునది. నొచ్చు - నొంచు - నొంపించు. చచ్చు - చంపు - చంపించు.

టీ. ప్రేరణమున నించు గంతము లగు ధాతువులమీఁద మఱల నించుక్కు ప్రేరణార్థమును వివక్షించినను గలుగ దని సూత్రార్థము. ప్రేరణమున నించుక్కుమీఁద నించుక్కు గలుగ దనుటంజేసి స్వార్థంచుక్కు మీఁదఁ బ్రేరణమున నించుక్కు గావచ్చు ననియుఁ బ్రేరణార్థకములైన యించుగితరములైన చుక్పుగాగమములమీఁద నించుక్కు ప్రేరణమునఁ గాఁ దగుననియు నర్థము లభించెడి నని యిట్లనుటంజేసి యను నీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. మఱియు నిట్లే ప్రేరణార్థకమగు నించుక్కంత మునఁ గలధాతువులమీఁద నించుక్కే గాక యితర ప్రేరణప్రత్యయములును గలుగ వనియు గ్రహింపఁదగును. ప్రేరణార్థకము లగు నితరాగమములమీఁదనే ప్రేరణంచుక్కుగుట కభ్యనుజ్ఞ చూపుటంజేసి ప్రేరణంచుక్కుపై నితర ప్రేరణాగమములు గలుగ వను నర్థ ముద్ఘాటితమగును. నొంచు:—నొచ్చు ధాతువునకుఁ బ్రేరణమునకైన చుక్కు పరముగా 77 చే 'చ్చు' అనుదానికి బిందువాదేశమగుట నీరూపము గలిగె. ఈవిధిచేఁ బ్రేరణార్థక చుగంతంబైన దీనిమీఁద మఱల నించుక్కైన 87 చే నొంచునందలి చకారమునకు పకారముగలిగి నొంపించు నను రూపమగును. ఇట్లే 77 చే నైన చంపను పుగాగమ ప్రేరణరూపముమీఁద నించు క్కువిధిచేఁ గాఁ జంపించు నను రూపంబగు. చంపించించనిగాని చంపించుపు-చంపించుచు అనిగాని ప్రేరణమున నీక్రిందివివరణమునంజేసి రూపము లేర్పడ వని యెంచునది. స్వార్థంచుక్కుమీఁదఁ బ్రేరణంచుక్కు గాఁ దగుంగాన సంగలింపించు - ఆవులింపించు మొదలగు రూపములు గలుగ నగును.

ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యంబయిన యుత్వంబున కిత్వం బగు. ౮౫.

నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె; మగుడు - మగిడి - మగిడె; ఉడుగు - ఉడిగి - ఉడిగె - మునుఁగు - మునిఁగి - మునిఁగె.

టీ. ఇవర్ణముగాని యెకారముగాని ధాత్వంతమునఁ జేరునపుడు ధాతువునందలి తొలియుకారమునకుఁ దప్పఁ దక్కిన యుకారముల కికార మగు నని సూత్రార్థము. ఇంచుకు 38 చే నగు. ఇత్వము 17 చే నగు. 16 సూత్రముచేనైన 'ఎను' అనునది 23 చే నైన యెద యెదు గెదులు 26 చే నైన యెదువర్జకము 44 చే నైన యెదు గెదులఁ అను వీని యోగమున నిత్వ మీవిధిచే నగు నని గ్రహింపవలయును. నిగుడుధాతువు తుదియుత్తుతో 38 చే నైన ఇగాగమము గూడ; నందలి గువర్ణమునీఁడి యుత్వమున కిత్వ మీవిధిచే నయ్యె ననియు దాన నిగుడి యనిగాక నిగిడి యయ్యె ననియు గ్రహించునది. ఇట్లే 26 చే నైన 'ఎను' వర్జకము గూడుచో నిత్వము గలిగి నిగిడె నని రూపమయ్యెను. ఇట్లె తక్కిన వ్రూహ్యములు. అనాద్య మనుటంజేసి యుడుగు మునుఁగులలో నాది మోత్వమున కిత్వము గా దయ్యె ననుట ఫలముగ గ్రహించునది. ఇట్లె చదువు ధాతువుమీఁద నిత్వేత్వములు గూడుచో చదివించి; చదివించె నని రూపము లగును. కాని 'అవ్వలించి; అవ్వలించెను' అనునపు డీవిధిచే నిత్వము చదివించి మొదలగు స్థలములందువలెనే గలుగవలసియున్నదిగాని 'అవిలించి' మొదలగు నపరూపములు గలుగవలసి వచ్చుటంజేసి కలుగ దని గ్రహింపక తప్పదు. ఏది మొదటిదైన దానినే యూదిగ గ్రహింత మన్నఁ జదివించి మొదలగునవియే గాక మూలోదాహరణములే యసంగతము లయ్యెడిఁ గాన నావ్వలించి మొదలగు కొన్నిటి కిత్వము గా దను టయే యుచిత మని తోఁచెడి.

ముజ్జీత్తులు ముత్తు నాఁబడు. ౮౬.

టీ. 34 చే లాణ్మధ్యమపురుషైకవచన బహువచన ప్రత్యయము లగు వునుల కాదేశము లైన ముడుజ్జులకు ముజ్జుసంజ్ఞ యుక్తము. జీ త్తనఁగా 'జి' అనునది పోవు నట్టి ప్రత్యయము. అనఁగా నట్టి జాతి యనుట. కాఁగా లాణ్మధ్యమపురుషప్రత్యయము లగు 'ముడు' అనువానికిని 'జి' అను నికారముతోఁ గూడిన జకారము లోపించు ప్రత్యయములకును 'ముత్తు' అను సంజ్ఞ యగు నని సూత్రార్థము ఫలించెను. సంజ్ఞను సంగ్రహించి తెల్పుట ప్రయోజన మని ముందె యుక్తము. కలజి-పడుజి-నిజి-మిజి-నుజి-కజి మొదలగునవి జీత్తు లనుట తెల్లము.

ప్రేరణేంచుకు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబున కగు. ౮౭.

పచించు - పచింపించు. వచించు - వచింపించు. పిలుచు - పిలిపించు. వలచు-వలపించు. పత్వంబు పొచ్చునకుం గలుగదు; మెచ్చునకు విభాష నగు. పొచ్చించు, మెప్పించు - మెచ్చించు.

టీ. ప్రేరణార్థక మగు నించుక్కు పరముగా నద్దానికి ముం దున్న చకారమునకు పకారము నిత్యముగ నాదేశ మగును. ప్రేరణేంచు క్కనుటం జేసి స్వార్థేంచుక్కు పరమగునపుడు దానిముందటి చకారము పకారము గా దని గ్రహించునది. చకార మను సామాన్యోక్తిం జేసి యది స్వార్థేంచుక్చకారమైనను, ప్రేరణార్థక చుక్చవర్ణమైనను, ధాతుసంబంధమైనను పకార మగు నని యెంచునది. ప్రేరణార్థకచుక్కుమీఁద నించు గాగమము గాఁ దగు ననుట 84 పట్టి స్పష్టము గాన నది చుక్కు సంబంధమైనను పకార మగు ననుట స్పష్టంబ. స్వార్థేంచుక్కుమీఁదఁ బ్రేరణేంచుక్కు గాఁ దగుం గాన నది యించుక్చకారమైనను పకార మాదేశ మగుననుట తెల్లంబ. అంగలాదీతరములకుఁ దెలుఁగు ధాతువులకుఁ బ్రేరణమున 70 చే నించుక్కగుం గాన ధాతు సహజమైనను పకారాదేశవిషయమె యగు ననుట విశదంబె. పచింపించు:—ఇటఁ దుదినున్న ప్రేరణేంచుక్కు పరముగాఁ దత్పూర్వమున నున్న స్వార్థేంచుక్చకారమునకు పకార మయ్యెఁ గాన 'పచింపు+ఇంచు=పచింపించు' అని రూపము గలిగెను. ఇట్లె వచింపించను రూపము ప్రక్రియ గ్రాహ్యము. పిలుచు ధాతువునకు 70 చే నించుక్కుగా ధాతువు తుదిని సహజమై యించుక్కునకుఁ బూర్వమైయున్న చకారమునకు పకారముగా 'పిలుఁపు+ఇంచు=పిలిపించు' అను రూపము గలిగె. ఇట లువర్ణము నుకారమున కికారము 85 చే నించుగిత్వయోగమునఁ గలుగుటను స్మరించునది. ఇట్లె వలచు ధాతువునందలి చకారమున కించుక్కుపరముగా పకార మగుటను గమనించుచు వలపించను రూపమును సాధించికొనునది. హెచ్చుధాతువున కించుక్కు పరముగా ధాతువునం దున్న చకారములకుఁ బత్వ మీవిధిచేఁ గలుగవలసియున్నది. మఱియుం చకారమున కను సామాన్యోక్తిం జేసి యెన్నిచకారములున్న నన్ని పకారము లగు నని స్పష్టపడెడిఁ గానఁ బ్రకృతమున రెండు చకారములకు రెండు పకారములు గలుగవలసియున్నది. కాని హెచ్చు ధాతువునకు 'హెప్పించు' అనురీతిని బత్వము గలిగిన ప్రయోగము లగపడమిని నీవిధి దానివిషయమున వర్తింప దని గ్రహింపవలె నని పత్వంబు హెచ్చునకుఁ గలుగ దను వివరణమున కభిప్రాయము. ప్రయోగములంబట్టి మెచ్చుధాతువు చకారముల కించుక్కు పరముగాఁ బత్వము వికల్పముగఁ గావలసియున్నది గాన నద్దానివిషయమున నీపత్వవిధి యొక పక్షమున వర్తించు ననియు నొక పక్షమున గా దనియు గ్రహించి వర్తించినపక్షమున మెప్పించనియు, వర్తింపనిపక్షమున మెచ్చించనియు రూపములను సాధించికొనవలె నని మెచ్చునకు విభాష నగు నను నీక్రింది వివరణవాక్యమున కభిప్రాయము.

ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులగు ముత్తు పరం బగునపుడు పవ లగు. ౭౭.

ఆగమంబు: పచింపఁడు - పచింపుము. అడఁపఁడు - అడఁపుము. అన్యము: పిలువఁడు - పిలువుము.

టీ. ముజ్జును 'జి' అనునది పోవు ప్రత్యయములును బరముగా ద్విత్వరహితము లగు నాగమముగఁ గల్గిన చకారములకును నట్లుగాని చకారములకును (శబ్దసహజముల కును) క్రమముగ నాగమచకారమునకు పకారమును శబ్దసహజమునకు వకారమును నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఆగమచకారమునకుఁ బకార మగుట కుదాహృతులు. పచింపఁడు—'పచించు+ఁడు' అని యుండ లజీని మధ్యమపురుష డుజ్వర్ణకము ముత్తు గాన నించుగాగమసంబంధమైన చువర్ణమునకుఁ బకార మీవిధిచే సిద్ధింప 29 సూత్ర ముచే లజీ జీత్తుగాన పకారము నుత్వమున కత్వము గలుగ 'పచింపఁడు' అను రూప మగును. పచింపుము:—ఇట మధ్యమపురుషైకవచన ముపర్ణకము ముత్తగుంగాన నీవిధిచే నది పరముగా నించుగాగమ చకారమాత్రమునకుఁ బకారముగాఁ 'బచింపు' మని రూప మగును. అడఁగు:—దీనికిఁ బ్రేరణమునఁ జుక్కునది పరముగా 76 చే నంతిమాక్షర లోపంబును గా నడఁచని యుండు ననియుఁ దానిమీఁద లజీ మధ్యమపురుష బహువచన ప్రత్యయము డుజ్జు చేర్పఁగా డుజ్వర్ణకము ముత్తగుంగాన నీవిధిచేఁ జుగాగమ చువర్ణ మున కీవిధిచే పకారమును లజీ జీత్తుగాన 20 చే పకారము నుత్వంబున కత్వమును గలిగి అడఁపఁడను రూప మయ్యె ననియుఁ దెలియునది. ఇట్లే యడఁగుధాతు చుగంత మునుండి గలిగినట్టియు, మధ్యమ పురుషైకవచనమున ముపర్ణకము పరముగాఁ జుగాగమ చువర్ణమునకు పకారము గలిగినట్టియు, నడఁపు మనురూపపుఁ బ్రక్రియను గమనించునది. శబ్దసహజమై తుది నున్న చకారము పకార మగుట కీక్రింది వుదాహరణములు. పిలుచు ధాతువునకు లజీ మధ్యమపురుషబహువచనము ముత్తుపరముగా నిది ధాతుసహజ చకార మగుటంజేసి వకార మీవిధిచే నయ్యె ననియు దానియుత్వమ్మునకు లజీ జీత్తగుట 20 చే నత్వ మయ్యె ననియు దాన పిలువఁ డను రూపము గలిగె ననియు గ్రహించునది. ఇట్లే పిలుచు ధాతువునందు సహజమైయున్న చకారమునకు మధ్యమపురుషైకవచనము ముపర్ణకము పరముగా చకారమునకు వకార మీవిధిచే నగుటను పిలువు మను రూప మయ్యె నని యెఱుంగునది. ఇట్టివానికి 101 చే బహుళముగ నగు కడవ్రాయి లోప మును గమనించుచు రూపాంతరముల నూహించికొనునది. అద్విరుక్తము లనుటంజేసి హెచ్చు మెచ్చు పుచ్చు మొదలగువానికి 'హెచ్చఁడు మెచ్చఁడు పుచ్చఁడు' అను మొద

లగు ననిష్టరూపములు గలుగకుండుట ఫల మని గ్రహించునది. చకారము వ్యంజనమునకై పకార వకారవ్యంజనము లాదేశము లగు నని గ్రహించునది. కవిత్రయేతర ప్రయోగములం దన్ప్రత్యయాదులు పరములగునపుడును బకారం బించుక్చకారంబునకేని గానంబడ దని సోదాహరణముగఁ ద్రిలింగలక్షణశేష మీసందర్భమును సవరించుట నరయునది.

ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారంబునకు ముత్తు పరంబగునపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగ నగు. ౮౯.

తలఁపక - త్రేఁపక - తోఁపక. ఏఁచునకు వైభాషికంబు - ఏఁపక- ఏఁచక. నోఁచునకుం గలుగదు - నోఁచక.

టీ. ముజ్జీత్తులు పరములుగా నర్ధబిందువుకంటెఁ బరములైయున్న శబ్దసహజము లగు చకారములకు పకారము ప్రాయికంబుగ నగు నని సూత్రార్థము. ప్రాయిక మనఁగా సాధారణముగ నగుటయుఁ గ్వాచిత్కముగఁ గాకుండుటయు నొక్కొకచో వికల్పముగ నగుటయు నని గ్రహించునది. తలఁచు ధాతువునకు కజీవర్ణకము ముత్తు పరముగా నందలి యర్ధబిందువుమీఁది ధాతుసహజచకారమున కీవిధిచేఁ బకారముగాఁ దలఁపకను రూపము సిద్ధించెను ఇట్లె త్రేఁచుధాతువునందలి యర్ధబిందువుమీఁది చకారమునకుఁ గజీ పరముగాఁ బత్వ మగుటను గమనించునది. 20 చే నుత్వమున కత్వ మగుటను నిట్టి చోటులందు స్మరించికొనునది. ఏఁచు ధాతువునందలి సహజచకారమున కర్ధబిందువు మీఁదిదైనను ముత్తు పరమగునపుడు వికల్పముగనే యగు నని యీ క్రిందివివరణమును బట్టి తెలిసెడిఁగానఁ బత్వమైన నేఁపక యనియుఁ గాకున్న నేఁచక యనియు రూపము లగును. నోఁచుధాతువున కీవిధిచేఁ బకారము గారాదు గాన దానికి ముత్తు పరమగు నపుడు 'నోఁచఁడు-నోఁచక' అను మొదలగు రూపములేగాని నోపఁ డిత్యాద్యనిష్ట రూపములు గలుగ వని గ్రహించునది. ప్రాయికగ్రహణమున కివియె ఫలములుగ నూహింపఁదగు. పూర్వవిధిచే ధాతుసహజం బగు దీనికి నిత్యముగ వకారము సిద్ధింపవలసి వచ్చుటచే నీసూత్రమును సూత్రింపవలసివచ్చె ననుట స్పష్టము. ఖండబిందువుమీఁది యనుటంజేసి బూర్ణబిందువుమీఁదిదానికిఁ బూర్వవిధిచే నిత్యముగ ముత్తు పరంబగునపుడు వకార మగు నని గ్రహించునది.

ఆగమచకారంబునకు నెఱసున్నమీఁదిదానికి దుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు విభాష నగు. ౯౦.

ఆకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు. పత్వంబు రానిపక్షంబున వక్ష్యమాణతాదేశంబు ఆకర్ణింతురు - దంతురు - చింతురు.

టీ. నిండుసున్నకంటెఁ దరువాత నున్నట్టి యాగమచకారమునకు దుగాగమ దువర్ణము పరముగాఁగలదానికి వికల్పముగ పకార మాదేశ మగు నని సూత్రార్థము. 108 చే నగు తాదేశమున కపవాదంబు. అపవాద మన నొక కార్యమును గలుగనీయక తానే సంభవించు టనుట స్పష్టము. ఆకర్ణించుదు రని యుండ నీవిధిచే చకారమాత్రము నకుఁ బకారాదేశముగా 'ఆకర్ణింపుదు' రని యగును. చకారమునకు పకారము గానిపక్ష మున 108 చే తాదేశంబైన 'ఆకర్ణింతు' రని యగును (చుదు=ల్ + ఉ=తు) పకారము గల్గిన పక్షమున 'చుదు' అను భాగము లభింపదుగాన తాదేశము గలుగ నవకాశము లేదనుట స్పష్టము. ఇట్లే దంతురనురూపము దంచుదురు అనుదానినుండియు చింతు రను రూపము చించుదురనురూపమునుండియు 108 చే నగు నని గ్రహించునది. పత్వము రానిపక్షమున తాదేశము నిత్యముగానఁ జించుదు రను మొదలగు రూపములు గలుగ వనుట స్పష్టము. ఇవియెల్లను బూర్ణబిందువుమీఁదివగుట తెల్లము. 22 చే లాట్టు రుఞ్ఞు పరమగునపుడు దుగాగమంబగుటను స్మరించికొనవలెను. 'అనుబంధప్రార్థనయోర్ణావ్యతిరే కాదికేచ చోః పస్స్యాత్' అను చింతామణి సూత్రమును మూలముగఁగొని సూరి ప్రాచీన గ్రాంథికప్రయోగదృష్టితో నీపత్వవిధాయక సూత్రములను రచించె నని చెప్పఁదగును.

అగు వచ్చు చొచ్చు చూచులకు ముత్తు పరంబగునపుడు కా రా చొరు చూడు లగు. ౯౧.

అగు - కాఁడు - కమ్ము. వచ్చు - రాఁడు - రమ్ము. చొచ్చు - చొరఁడు - చొరుము. చూచు - చూడఁడు - చూడుము.

టీ. ముజ్జిత్తులు పరములగునపుడు అగుధాతువునకు 'కా' అనునదియు, వచ్చు ధాతువునకు 'రా' అనునదియు, చొచ్చుధాతువునకు 'చొరు' అనునదియు, చూచుధాతు వునకు 'చూడు' అనునదియు నిత్యముగ నాదేశము లగు నని సూత్రార్థము. అగు వచ్చు చొచ్చు చూచులను క్రమము ననుసరించి కారా చొరుచూడు లనునవి నిర్దిష్టము లయ్యె నని గ్రహించునది. అగుధాతువునకు వ్యతిరేక (లజి)మునఁ బ్రథమపురుషైకవచనప్రత్య యము డుజ్జు పరముగా 'కా' అనునది ధాతువున కంతకు నీవిధిచే నాదేశ మగుటంజేసి కాఁ డను రూపము గల్గె నని తలంచునది. ఇట్లే యగుధాతువునకు మధ్యమపురుషైకవచన ప్రత్యయము (ము), 29 చే 'ు' అనుదానికైనది, పరముగా నీవిధిచేఁ గాదేశమును; 61 చే మువర్ణమునకు ద్విత్వమును నీవిధిచే నైన 'కా' అనుదానికి హ్రస్వమును; (క) గలుగ 'కమ్ము' అనురూప మయ్యె నని భావించునది. ముజ్జు పరమగునపు డీవిధిచే నగు కాదేశమునకు వికల్పత 96 చే నగుట నెంచి రూపాంతరము లూహించునది. అట్లే వచ్చు

ధాతువునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనము పరమగుగా నీవిధిచే రాదేశము గా రాఁడనురూప మగును. వచ్చు ధాతువునకు మధ్యమపురుషమున ముపర్ణకము పరముగా (29) రాదేశ మీవిధిచే నైనపిదప 61 చే ముపర్ణమునకు ద్విత్వమును 'రా' అనువానికి హ్రస్వమును గలుగ 'రమ్ము' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే చొచ్చు ధాతువునకు వ్యతిరేకప్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్వర్ణకము పరముగా 'చొరు' అను నదాదేశముగా 'చొరు+ఁడు' అని యుండ 20 చే రువర్ణము నుత్వమున కత్వముగాఁ జొరఁ డనురూప మేర్పడును. మధ్యమపురుషైకవచనప్రత్యయము 29 చే నైనది పరముగాఁ జొచ్చునకు జొరమను దాదేశమైనఁ జొరు మని రూపమగును. ఆరీతినే చూచు ధాతువునకు లజిని ప్రథమపురుషైకవచనము డుజ్జు పరముగా 'చూ' అను దీవిధిచేతను గలిగి 20 చే నుత్వమున కత్వంబై చూడఁ డనురూపం బగు. మధ్యమపురుషప్రత్యయము ముపర్ణకము పరముగా (29) చూచునకుఁ జూ డను దాదేశమీవిధిచేనై చూడుఁ డని రూప మగును. ఇట్లే ముజ్జీత్తులు పరమగునపు డెల్ల నీయాదేశము లాయాధాతువులకుఁ గలుగుటను గమనించుకొనుచు రూపాంతరము లూహ్యములు. లాణ్మధ్యమబహువచనములందు 61 చే దీర్ఘములగు కా రా అనువానికి హ్రస్వమును సంధి 22 చే నుడితొలి హ్రస్వముమీఁద నర్ధబిందువు నిల్వ నవకాశములేమిని,* నిండుబిందువును నై కండు-రండు-రూపము లగుటను స్మరించుకొనునది. ముజ్జీత్తులు పరములుగా నగుధాతువునకుఁ గాదేశము వికల్పముగ 96 చే నగుటను గమనించికొనుచు రూపాంతరముల నూహించికొనునది.

ఇచ్చునకు సర్వంబున కీ యగు. ౯౨.

ఇచ్చు - ఈఁడు - ఇమ్ము. ఈయ యను నాదేశంబు నొకానొకచోఁ గానంబడియెడి; బలిమినీయని భూమివలయపతుల.

టీ. మధ్యమముడుజ్జులును జీత్తులును బరములుగా నిచ్చుధాతువున కంతకును 'ఈ' అనునది యాదేశమగు నని సూత్రార్థము. సర్వంబున కనఁగా నిచ్చునంతను ద్రోచి ఈ యగు నని యర్థము. ఇచ్చుధాతువునకు లజిని బ్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్జు పరముగా నీసూత్రముచే నీయాదేశంబైన నీఁ డనురూప మగు. లాణ్మధ్యమైకవచనమున ముపర్ణకము పరముగా నీయాదేశ మీవిధిచేనై 61 చే ముపర్ణకమునకు మాముడియు నీకారమునకు హ్రస్వమును నై యిమ్మనురూపము గలిగెను. ఇట్లే సంధి 22 చే నిం డను రూపము లాణ్మధ్యమబహువచనమున నగుటను గమనించునది. ఇచ్చుధాతువునకుఁ గజినిజాద్యదులు పరములుగా నీయక యీయని మొదలగురూపము లగుపడుచుండుటను నారూపము లీయయను దాదేశింపక సిద్ధింపకుండుటను గమనించి గ్రంథకర్త యొకానొకచో నీయయను నాదేశమును గానంబడియెడి నను వివరణముచే నీయయను నాదేశ

మును విధించె నని గ్రహించునది. కావుననే 'బలిమిసీయని' అను నీక్రిందివివరణమునం దున్న 'ఈయని' అను నన్నయప్రయుక్తమైన నిచ్చుధాతు నిజిరూపము సాధువయ్యె నని గ్రహించునది. అట్లని 'ఈని - ఈక' అను రూపము లుండ వని గ్రహింపరాదు. ఈయ యనునదియుఁ బక్షమున నిట్టియెడల నగు నని యెంచవలెను. ఇట్లే ముత్తు పరంబగునపు డంతట 'ఈ' అనునది సర్వాదేశమగుట యూహ్యము. "ఈయ" అను నాదేశము ముత్తుసంజ్ఞగలిగిన యెల్లస్థలములఁ బ్రసక్తముగామి నొకానొకచో నని వ్యాకర్త వివరించుట గలిగె నని గ్రహించునది.

తేతేరులు తెచ్చున కగు. ౬౩.

తెచ్చు - తేఁడు - తేరఁడు - తెమ్ము - తేరుము.

టీ. ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు తెచ్చుధాతువునకు 'తే-తేరు' అను నాదేశము లగును. ఒకమాఱు 'తే' అనునదియు నొకమాఱు 'తేరు' అనునదియు నాదేశంబయ్యెడి. తెచ్చుధాతువునకు లజిని బ్రథమపురుషైకవచనము డుజ్జు పరముగా నీవిధిచేఁ దేయాదేశంబైన 'తేఁడు' అనియుఁ దేరాదేశంబైన 'తేరఁ' డనియు రూపములగును. 20 చే నత్వ మీపక్షమున నుత్వమున కగును. ఇట్లే లోణ్మధ్యమైకవచనమునఁ దేయాదేశంబైన 61 చే ద్విత్వహ్రస్వములు గాఁ దెమ్మనియుఁ దేరను నాదేశంబైనఁ దేరు మనియు రూపములగును. వీనిబహుత్వమున 61 చేఁ దెండని యగుటను గమనించునది.

చావునోవులు చచ్చునొచ్చుల కగు. ౬౪.

చచ్చు - చావఁడు - చావుము. నొచ్చు - నోవఁడు - నోవుము. వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - నొవ్వఁడు.

టీ. ముత్తు పరమగునపుడు చచ్చుధాతువునకు 'చావు' అనునదియు నొచ్చుధాతువునకు 'నోవు' అనునదియు నాదేశములగు నని సూత్రార్థము. చచ్చుధాతువునకు లజి ప్రథమైకవచనమునఁ జావాదేశముగాఁ జావఁ డనియు నట్లే లోణ్మధ్యమైకవచనమునఁ జావాదేశమైనఁ జావు మనియు రూపములగును. లజియం దత్వము 20 చే నగు. ఇట్లే నొచ్చునకు లజి ప్రథమైకవచనమున 'నోవు' అను నాదేశమైన 20 చే నత్వము గలిగి నోవఁ డనియు లోణ్మధ్యమైకవచనమున ముువర్ణకము పరముగా నో వాదేశమైన నోవు మనియు రూపము లగును. నోవాదేశమైనపిదపఁ బ్రకీర్ణము 6 చే వకారమునకు ద్విత్వముగాఁ బిదప సమాసము 13 చే హ్రస్వమును గలుగ నొవ్వఁ డను మొదలగు రూపములు నొచ్చుధాతువునుండి యేర్పడు నని యీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము.

కాని యిట్లు ప్రకీర్ణము 6 నం జేరమిం జవ్వాడను రీతిరూపములు చచ్చుధాతువునకు మాత్రము గలుగ వని యెంచునది.

జీత్తు పరంబగునపుడు వాని వుపర్ణంబు విభాషను లోపించు. ౫౩.

చాక - చావక - చాకుము - చావకుము. నోక - నోవక - నోకుము - నోవకుము.

టీ. 'జి' అనునది పోవుప్రత్యయములు పరములగునపుడు మాత్రము పూర్వ సూత్రముచేనైన చావునోవుల తుదివర్ణములకు లోపము గలుగు నని సూత్రార్థము. చచ్చు ధాతువునకు 39 చేం గాని 36 చేం గాని కజి గా నది జీత్తుగానం బూర్వసూత్రముచే నది పరముగా 'చావు' అనునది యాదేశమయ్యె ననియు నీసూత్రముచే వుపర్ణము లోపింప 'చాక' అనురూప మేర్పడె ననియు గ్రహించునది. వుపర్ణ మనుటంజేసి 20 చే నుత్వమున కత్వము గలుగకముందె వుపర్ణలోప మగు నని గ్రహించునది వుపర్ణలోపము గానిపక్షమున 20 చేం, బూర్వసూత్రముచే నైన 'చావు' అనుదాని వుపర్ణము నుత్వమున కత్వంబై చావక యను రూప మగును. ఇట్లె లజియందు మధ్యమపురుషైకవచనము 'ము' అనునది పరముగా 32 చే కుజి యగు ననియు కుజి జీత్తుగాన నది పరముగాం బూర్వసూత్ర ముచేం జచ్చుధాతువునకు 'చావు' ఆదేశమగు ననియు నీవిధిచే వుపర్ణలోపముగా 'చాకుము' అను రూప మయ్యె ననియు నీవిధిచే వుపర్ణలోపము గాకున్నం గుజి పరముగా 20 చే వుపర్ణము నుత్వమున కత్వంబై 'చావకుము' అనురూప మగు ననియు గ్రహించు నది. ఇట్లె నొచ్చుధాతువునకు కజిపర్ణకము పరముగాం బూర్వసూత్రముచే 'నోవు' అనున దాదేశంబై 20 చే నత్వంబైన నోవక యనియు నీవిధిచే వికల్పముగ వులోపం బైన నోక యనియు నాగలినే వ్యతిరేక మధ్యమైకవచనము పరముగా నైన కుజి, జిత్తు పరమగుచుండం బూర్వవిధిచే నోవాదేశమై 20 చే వుపర్ణము నుత్వంబున కత్వముగా నోవకు మనియు వుపర్ణ మీవిధిచే లోపించినపక్షమున నోకు మనియు రూపము లగు నని యెఱుంగునది. ఈముత్తు పరంబగునపు డాదేశాదుల విధించు నీసందర్భమున మహాదర్శక రూపములనే యుదాహరించుట స్పష్టార్థముగాని యమహాదర్శమున నిట్టిరూపములుగావని మాత్రము గ్రహింపరా దని యెఱుంగునది. జీత్తు పరమగునపుడె యనుటంజేసి ముజ్జు పరమగునపు డిక్కార్యము గలుగ దనుట స్పష్టము.

అగున కను కనులకు ముజ్జీత్తులు పరంబులగునపుడు
కా నా కానలు విభాష నగు. ౯౬.

అపదాద్యసూత్రముచే గాకు వకారంబు. వక్ష్యమాణం

బౌత్వంబు. కమ్ము - అగుము - అవుము - ఔము. కండు - అగుఁడు - అవుఁడు - ఔఁడు. నాఁడు - అనఁడు. కానఁడు - కనఁడు.

టీ. అను కను లనునది ద్వంద్వము. అగున కనుదానికి ముజ్ అనుదానితోను నను కనులకు జిత్తనుదానితోను నన్వయము. కాఁగా ముడుజ్ఞులు పరములగునపు డగునకు 'కా' అనునదియు 'జి' అనునది పోవుప్రత్యయములు పరములగునపుడు 'అను - కను' అను ధాతువులలో ననునకు 'నా' అనునదియుఁ గనునకు 'కాన' అనునదియు నాదేశములు వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. కాదేశ మగునకుఁ గానిపక్షమున నాచ్ఛికము 27 చే 'అగు' అనుదానియందలి గకారమునకు వకారమును 103 చే 'అవ' అని వకారాదేశముచే నేర్పడినభాగమున కౌత్వమును గలుగు నని యపవాద్యం బను నీక్రింది వివరణవాక్యద్వయమున కభిప్రాయము. మఱియు ముడుజ్ఞులకంటె నితరములు జిత్తులు పరములగునపు డగునకుఁ గాదేశమీవిధిచే వికల్పముగఁ గలుగక 91 చే నిత్యముగ గలుగు ననియు జిత్తులకంటె భిన్నములు పరములగునపు డను కనులకు నాకానాదేశములు గలుగ వనియు ఫలితమును గ్రహించి ప్రక్రియను నడుపుకొనవలెను. అగుధాతువునకు లోణ్మధ్యమపురుషమువర్ణకము పరముగా నీవిధిచే కాదేశమును 61 చే మువర్ణమునకు మాముడియు నాదేశమైన కాకు హ్రస్వమును గాఁ గమ్మనురూపము గలుగును. ఇట్లే లజేనిగాదేశము డుజ్ఞు పరముగాఁ గాఁ గాఁడనురూప మేర్పడును. కాదేశము గానిపక్షమున 'అగుము' అనియు నాచ్ఛికము 27 చే వాదేశమైన నవు మనియు 103 చే నవునకు 'ఔ' అను నదియైన 'ఔము' అనియు రూపములు గలుగును. అగుధాతువునకు లోణ్మధ్యమబహువచనప్రత్యయము డుజ్ఞు పరముగా నీవిధిచేఁ గాదేశంబును 61 చే హ్రస్వము గాదేశమునకును గలిగి సంధి 22 చేఁ బూర్ణబిందు వగుటంజేసి కం డనురూపము గలుగును. కాదేశము గాకున్న అగుఁ డనియుఁ గకారమునకు వకారంబైన నవుఁ డనియు నౌత్వంబైన నౌఁడనియు రూపము లగు ననుట పూర్వోదాహరణప్రక్రియంబట్టి స్పష్టము. అను ధాతువునకు లజిప్రథమపురుషైకవచనము పరముగా లజి జిత్తుగాన నీవిధిచే నాయనునది యాదేశముగా నాఁ డని రూప మగును. నాదేశము గానిపక్షమున నను ధాతూత్వమునకు 20 చే నత్వము గలిగి 'అనఁడు' అని రూప మగును. ఇట్లే కనుధాతువునకు లజి ప్రథమైకవచనము పరముగా నీవిధిచేఁ గానాదేశంబైనఁ గానఁ డనియుఁ గానాదేశము గాకున్న 20 చే ధాతువు తుదియుత్వమున కత్వంబై కనఁ డనియు రూపములు సిద్ధించును. ఇట్లే యగునకు ముజ్ఞు పరమగునపుడును నను కనులకు జిత్తు పరమగునపుడును నీయాదేశములగుటను గమనించుచుఁ గానపుడు యథాసంభవముగఁ గలుగు కార్యవిశేషములఁ జూచికొనుచు రూపాంతరము లూహ్యములు. 91 చే ముజ్జిత్తుల

రెంటను నగుధాతువునకుఁ గాదేశము నిత్యముగ వచ్చు చొచ్చు చూచులకు రా చొరు చూడులవలె సంప్రాప్తమగుచుండుటంజేసి ముజ్జు పరమగునపుడద్దానికి వికల్పముగ నీవిధిచే విధించునక్కఱ గలిగె నని యెఱుంగునది.

నేరుచునకు లిఙ్లాట్టులు ముత్తుం బరంబులగునపుడు రుచులకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౯౭.

నేచెను - నేరిచెను. నేచును - నేరుచును. నేరఁడు - నేరువఁడు.

టీ. ముత్తనుదానికి రుచులను ద్వంద్వములోని చువర్ణముతో నన్వయము. లిఙ్లాట్టులను ద్వంద్వమునకు రుచులను ద్వంద్వమునందలి రువర్ణముతో నన్వయము కాఁగా నేరుచు ధాతువునకు లిఙ్లాట్టులు పరములుగా నందలి రువర్ణము వికల్పముగ లోపించు ననియుఁ నేరుచు ధాతువునకు ముడుజ్జులును జీత్తులును పరముగా నందలి చువర్ణము వికల్పముగ లోపించు ననియు సూత్రార్థము లభించెడి. నేరుచు ధాతువునకు లిట్టునందు డుజ్జునకు 17 చే ఎనువర్ణకమును నీవిధిచే రులోపమును గా 'నేరుచు=నేచు+ఎను=నేచెను' అని రూపమయ్యెను. రులోపము గానిపక్షమున 85 చే రువర్ణము నుత్వమున కెనువర్ణకము సంబంధమైన యెకారము గూడుచో నిత్వము గలుగ 'నేరిచెను' అనురూప మగును. నేరుచు ధాతువునకు లాట్టునందుఁ బ్రథమపురుష డుజ్వర్ణకమునకు 16 చే నువర్ణకమాదేశముగా 'నేరుచు+ను' అని యుండ నీవిధిచే లాట్టు పరమగునపుడు రులోపముగా 'నేచు' ననియుఁ గానిపక్షమున 'నేరుచును' అనియు రూపములగును. నేరుచు ధాతువునకు లజిని బ్రథమపురుషయందు డుజ్వర్ణకము పరముగా లజి జీత్తుగాన ముజ్జీత్తులు ముత్తు నాఁబడుట నీవిధిచే చువర్ణలోపము గలుగ 20 చే రువర్ణము నుత్వమున కత్వంబై 'నేరఁ'డను రూప మేర్పడును. చువర్ణలోపము గానిపక్షమున నేరుచు ధాతువునందలి ధాతుసహజచకారమునకు 88 చే వకారమును 20 చే దానియుత్వమున కత్వముగా 'నేరువఁ' డను రూపమగును. మహత్కర్తృకక్రియలే యుదాహరించుట స్పష్టార్థముగాన నమహత్కర్తృకము లగునపుడును నిట్లే రూపము లగుటను గమనింపవలె నని ముందె యుక్తము. లిఙ్లాట్టులు పరములగునపుడు రులోపమును ముత్తు పరమగునపుడు చులోపమును విధించుటంజేసి శత్రర్థాదులందు 'నేచున్, నేచి' అనునట్టి యపరూపములు గలుగకుండుట ప్రయోజన మని యెఱుంగునది.

పోవునకు దుజ్ముత్తులు ముజ్జుం బరంబులగునపుడు వులోపంబుం బొదపవలును విభాష నగు. ౯౮.

పోదురు - పోవుదురు. పోఁడు పోవఁడు - పోవుము. పొదము- పదము - పొమ్ము.

టీ. దుఙ్ముత్తు లను ద్వంద్వమునకు వులోప మనుదానితోను, ము ఙ్ఞనుదానికిఁ బోద పద లనుదానితోను నన్వయ మగు. కాఁగా పోవు ధాతువునకు దుఙ్ముఙ్జీత్తులును బరము లగునపుడు వుకారలోపమును, ముఙ్ఞు పరమగునపుడు 'పోద-పద' అను నాదేశ ములును వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. 22 చే లాట్టునందు దుగాగమము ప్రథమ పురుషబహువచనము మొదలుకొని యుండు నెల్ల పురుషముల వచనములందును నగు ననుట తెల్లము. 'ము-దుఙ్ఞులును జీత్తులును ముత్తు నాఁబడున' ననుట 86 చే స్పష్టము. మధ్యమము దుఙ్ఞు ముఙ్ఞు నాఁబడు ననుట తెల్లము. పోవుధాతువునకు లాట్టునందు ప్రథమపురుషబహు వచనము (రు) పరముగా 22 చే దుగాగమ మగు ననియు నాదువర్ణము పరముగా నీవిధిచే వులోపంబుగా పోదు రనియు వులోపము గాకున్న పోవుదు రనియు రూపము లగును. పోవు ధాతువునకు లజిని ప్రథమైకవచనము డుఙ్ఞు పరముగా లజి జీత్తుగాన 86 చే ముత్తు నాఁబడుట నీవిధిచే నదిపరముగా వులోపముగా పోఁ డనియు వులోపము గానిపక్షమున 20 చే వువర్ణము నుత్వమున కత్వం బై పోవఁడనియు రూపము లగును. పోవుధాతువునకు లూట్టునందు మధ్యమైకవచనము (ము) పరముగాఁ బోవునకుఁ బోద యను నదైనఁ బోద మనియు పద యాదేశం బైన పద మనియు నీరెండును గాకున్న ముఙ్ఞును 86 ననుసరించి ముత్తు నాఁబడుంగాన వులోప మీవిధిచేఁగా 'పో+ము' అని యుండ 61 చేఁ బో యనుదానికి హ్రస్వమును ముపర్ణకమునకు మాఱుడియుఁ గాఁ బొమ్మనియు రూపము లగును. ఇట్లే లూట్టునందు మధ్యమబహువచనముఁ 'బోవుఁడు-పొదఁడు-పదఁడు-పొం' డను రూపములు లగుటను గమనించునది. ఇట్లే దుఙ్ముత్తులు పరంబు లగుటను గమనించుచు మిగిలిన రూపములను సాధించికొనునది.

అగుపోవుల కడవ్రాల కిద్వక్రమంబులు పరంబులగునపుడు యకారం బగు. ౯౯.

వక్ష్యమాణం బైత్వంబు - అయి - ఐ. అయిరి - ఐరి - పోయి- పోయిరి - పోయెను. పోయెదు.

టీ. 'అగు-పోవు' అను నీ రెండుధాతువుల తుదియక్షరములగు 'గు-వు' అనువానికి ఇకారముగాని ఎకారముగాని పరములైనపుడు యకార మాదేశమగును. 'అగు' ధాతు వునకుఁ గ్త్వార్థమున 33 చే నైన ఇకారము పరముగా నీవిధిచే 'గు' అనుదానికి యకా రాదేశమైన 'అయు+ఇ=అయి' అని రూప మగును. 103 చే 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అనునదైన 'ఐ' అనురూప మగు. చెప్పఁబోవు 103 సూత్రముచుబట్టి ఐకార మగుటను గమనింపవలె నని వక్ష్యమాణం బను వివరణమున కభిప్రాయము. అగుధాతువునకు నిట్లు

నందు ప్రథమపురుషబహువచనము పరముగా 17 చే నిగాగమముగా 'అగు+ఇ+రు' అని యుండ నీవిధిచే 'గు' అనుదానికి యకారముగా 'అయు+ఇ+రు' అని యుండఁ దత్సమము 25 చే క్రియావిభక్తి యగుట రువర్ణకోత్వమున కిత్వముగా నయిరి యనియు 103 చే నైకారమైన నై రనియు రూపము లగును. ఇట్లే పోవుధాతువునకు క్త్వార్థమున నైన యికారము పరముగా నీవిధిచే తుదివుకారమునకు యకార మాదేశమై 'పోయు+ఇ=పోయి' యనియు లిట్టున భూతంబునందైన యిగాగమేకారము పరముగాఁ బోయి రనియు లిట్టు డుజ్జుసక్తైన యెనువర్ణకము నెకారము వక్రము పరముగాఁ బోయె ననియు నెడువర్ణకము నెకారము వక్రము పరముగా పోయెడు ననియు రూపము లగును. ఈ రీతి నిద్వక్రములు పరము లగుటను గమనించికొనుచు నగుపోవుల కడవ్రాలకు యకార మగుటను గమనించికొనునది. యకారమగుపోవుల కడవ్రాల హలంశమునకే యని యెఱుంగుచుఁ బ్రక్రియలో నపదాదిస్వరసంధిని బ్రవర్తింపఁజేసికొనునది.

అగునకు వక్రంబు గూడుచో దీర్ఘం బగు. ౧౦౦.

వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - ఆయెను - అయ్యెను - ఆయెడు - అయ్యెడు.

టీ. పూర్వసూత్రమున నగుధాతువునకు వక్రము పరముగ నుంచి యుదాహృతులం జూప లేదు. వక్రము గలియునపు డగుధాతువు తుదివర్ణమునకు యకారము పూర్వసూత్రముచే నగునపు డగుధాతువునందలి మొదటి అకారము దీర్ఘ మగు నని సూత్రార్థము. అగుధాతువునకు 16 చే నైన యెనువర్ణకము నెకారము గూడునపుడు పూర్వవిధిచే గువర్ణము హలంశమునకు యకారముగా 'అయు+ఎను' అని యుండ నీవిధిచే వక్రము గూడునపు డకారము దీర్ఘముగా 'ఆయెను' అనురూప మేర్పడును. ప్రకీర్ణము 6 చే నాకారముమీఁది యకారమునకు ద్విత్వమును సమాసము 13 చే నాకారమునకు హ్రస్వముసుగా 'అయ్యెను' అని రూపమగును. ఇట్లే యెడు గెడిగాగమముల వక్రము పరమగునపుడును 99 చే యకారమును, వక్రము గూడుచో నీవిధిచే నకారమునకు దీర్ఘమును, బ్రకీర్ణము 6 చే ద్విత్వమును, సమాసము 13 చే నాకారమునకు హ్రస్వమును గూర్చుచుఁ గ్రమముగ 'ఆయెడు-అయ్యెడు' అను రూపములను సాధించికొనవలయును. వక్ష్యమాణ మనఁ జెప్పఁబోవునది. ప్రకీర్ణము 6 సూత్ర మని భావము.

పిలుచు మొదలగువానికి ముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రాయి బహుళంబుగ లోపించు. ౧౦౧.

పిలఁడు - పిలువఁడు - పిలుము - పిలువుము. లేచునక్కు ముజ్జు

పరంబగునపుడు చులోపం బగు. లెమ్ము - లెండు. పిలుచు - నిలుచు - తలఁగు ఇత్యాదులు.

టీ. పిలుచు మొదలగు ధాతువులకు ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు వాని తుది యక్షరము బహుళముగ లోపించు నని సూత్రార్థము. పిలుచు ధాతుసాదృశ్యము ననుసరించి సహజచువర్ణాంతధాతువులు గ్రాహ్యములు. పిలుచుధాతువునకు 7 చే లజీయు డుజ్జు నుగా, లజీ జీత్తుగాన నీవిధిచే చువర్ణము లోపింప 20 చే లుఁవర్ణము నుత్వమున కత్వము గలిగి పిలఁ డను రూప మయ్యెను. చువర్ణలోపము గలుగనిపక్షమున 88 చే ధాతుసిద్ధ చకారమునకు వకారమును 20 చే దాని యుత్వమున కత్వమును గా, పిలువఁడను రూప మయ్యె నని యెంచునది. ఇట్లె లూణ్మధ్యాను ముపర్ణకము పరముగా నీవిధిచే చు లోపం బైన పిలు మనియుఁ గాకున్న 88 చే చకారమునకు వకారం బగుట పిలువు మనియుఁ రూపము లగు నని గ్రహించునది. బహుళగ్రహణమునం జేసి పిలుచు మొదలగువానికి వలెఁ గాక లేచుధాతువునకు మాత్రము లూణ్మధ్యమైకవచన బహువచన ప్రత్యయములు ము-డులు పరములగునపుడు చులోప మీవిధిచే నిత్యముగ నగు నని లేచున కను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. లేచుధాతువునకు లూణ్మధ్యమైకవచనము ముపర్ణకము పరముగా నీవిధిచే నిత్యముగ నంత్యవర్ణలోపము గలిగి 'లే+ము' అని యుండ 61 చే లే యనుదానికి హ్రస్వమును ముపర్ణమునకు మామ్ముడియుఁ గా 'లెమ్ము' అను రూప మగు. ఇట్టే మధ్యమ బహువచనము డుజ్జు పరమగునపుడు నిత్యముగ నీవిధిచే నంతిమవర్ణలోపమును 61 చే హ్రస్వమును గా 'లె+ఁడు' అని యుండ సంధి 21 చే జీత్తు బిందుపూర్వం బగు నను విధిచేనైన బిందువు పూర్ణ మై నిలువ 'లెండు' అను రూప మగును. లేచునకు ముజ్జు పరమగునపు డనుటం జేసి జీత్తు పరమగు నపుడు చువర్ణ లోపము గా దనియు దాన లజీ మొదలగు జీత్తులు పరములగునపుడు లేవఁడు మొదలగు 88 చే నైన వకారముతో రూపములే యమరు ననియు నెంచునది. 'పిలుచు నిలుచు తలఁచు' అను రీతి నొప్పు చువర్ణాంతములే యీ సూత్రమునకు విషయము లనియు నా చువర్ణములు సిద్ధబిందుపూర్వకములైనను నీవిధి వర్తించు ననియు నీక్రిందఁ జూపఁబడిన ధాతుత్రయమునుబట్టి తెల్లము. కొందఱు తలఁగు ధాతువునుండి తలఁడను రూపము నుద్ఘాటింపవలెనుగాన నీవిధి చువర్ణాంతములందే గాక మఱి కొన్నిటియందును గవి ప్రయోగానుసారముగ వర్తించు నని యండ్రు. (చూ. సంధి. 13 వ్యాఖ్య.)

లాంతిచో సహితము కాదేశాదులు కానంబడియెడి. ౧౦౨.

కావుతను - కాతను. అగుట - కావుట. అగుడును - కావుడును. కానను - కావునను. అనుడును - అనవుడును - నావుడును ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడేగాక వానికంటె నితరములు గొన్ని పరములగు నపుడును 'కా' మొదలగు నాదేశము లగు మొదలగువానికిఁ బ్రయోగములందుఁ గన్పట్టు చున్న వని సూత్రార్థము. ఆదిశబ్దముచేఁ బూర్వోక్తప్రకార మాయాధాతువుల కాయా యాదేశములేగాక వానికిఁ గొన్నిక్రొత్తగఁ జేరినవర్ణములతోఁడి యాదేశములును గలిగెడి నని గ్రహించునది. అగుధాతువునకు 96 చే ముత్తు పరమగునపుడు కాదేశము శాసింపఁ బడినది కాని 26 చే నగు తవర్ణకము పరమగునపుడు వువర్ణపరకంబగు 'కావు' అను నాదేశ మీవిధిచేఁ బ్రయోగదృష్ట మగుట సాధు వగుచున్న దని గ్రహించునది. పక్షమునఁ గాదేశంబైన తవర్ణకముతోఁడ కాతననురూప మేర్పడుచున్నది. కావుత నను నుదాహర ణమున నగుధాతువునందలి గకారమునకు వకారముగాఁ బిదప ధాత్వాదివర్ణమున కకారమునకు మాత్రమే కాదేశ మయ్యె ననియుఁ గాత నను నుదాహరణమున ధాతు వున కంతకుఁ గాదేశమయ్యె ననియు ఫలితము నెంచునది. అగుధాతువునకు భావార్థక టవర్ణకము పరమగునపుడును నీవిధిచేఁ గాదేశముగాఁ గావుట యనురూప మేర్పడెడి. ఇట్టే యానంతర్యార్థకడువర్ణకము పరముగా నగుధాతువునందలి గకారమునకు వకారా దేశంబైన పిదప ధాత్వాది నున్న అకారమునకే కాదేశమైన కావుడు ననియు లేక కావాదేశంబైనఁ గావుడు ననియు రూపంబు గలుగును. అగుధాతువునకు 41 చే నైన నువర్ణకము పరముగా నీవిధిచేఁ గావాదేశంబైనఁ గావునను ననియుఁ గానాదేశంబైన కానను ననియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే యనుధాతువున కానంతర్యార్థకడువర్ణకము పరముగా 'అనవు' అనున దాదేశంబైన 'ననవుడు' ననియు 'నావు' అనునాదేశంబైన నావుడు ననియు నీరెండును నీవిధిచేఁ గాకున్న ననుడు ననియు రూపములు గలుగును. ఇట్లు ప్రయోగదృష్టములు సాధ్యములు.

ఆచ్ఛికంబులం దయియవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగా నగు. ౧౦౩.

అయిను - ఐను. అయిరేని - ఐరేని. అవుడు - ఔడు. గవుసెన - గౌసెన.

టి. 'వాయిరవుర్వ్యక్రతమా' అనునది మూలము. ఆచ్ఛికశబ్దములందలి 'అయి' 'అవు' అను భాగములకుఁ గ్రమముగ 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అనునదియు 'అవు' అనుదానికి 'ఔ' అనునదియు నాదేశములుగ నగు నని సూత్రార్థము. సామాన్యముగ నయియవులకనుటంజేసి శబ్దసహజంబగునట్టియు వ్యాకృతిప్రక్రియచే నేర్పడినట్టియు నయియవులకు 'ఐ - ఔ' అనునవి గావచ్చు నని గ్రహించునది. అయిదను దానియందలి శబ్దసహజమగు 'అయి' అను భాగమున కీవిధిచే 'ఐ' కాఁగా నైదనురూపము గలుగును. ఇట్లై యగు ధాతువు తుదివర్ణమునకు గకారమునకు భూతంబున నైన యిగాగమము పరమగునపుడు 99 చే నైన యకారమునం జేసి యేర్పడిన 'అయి'. అను భాగమున కైకార మీవిధిచేఁ గా, నైరనియు దాని కేని గూర్చినరూప మైరేని యనియు నెఱుంగఁదగును. పెదవి యను నర్థముగల అవు డను శబ్దరూపమునందలి 'అవు' అను దాని కౌకారాదేశము గా నౌడనురూప మగును. ఇట్లే గవుసెనశబ్దమున సహజమై తోఁచు నవున కౌకారంబైన గౌసెనరూపము గలుగును. గౌసెన యన నింటికప్పని యర్థము. ఇట్లే యాచ్ఛికశబ్దములందు సహజముగఁ గాని వ్యాకృతిప్రక్రియచేఁగాని తోఁచు నయియవుల కైయౌలను బహుళముగఁ గూర్పవలయును. 'అవు, అయి, అను' నుత్వేత్వములతోడి భాగములు తోఁచునపుడేగాని వేఱొకరీతి నగపడునపు డీయాదేశములు గా వని యెంచునది. అదియుఁ బ్రయోగానుసారము శ్రుతిశ్రావ్యత ననుసరించి చేయవలయునేగాని తప్పక గావలె నను నియమము లే దని యెఱింగింప బహుళగ్రహణముం జేసె నని గ్రహించునది. వ్యాకృతిప్రక్రియను 'అయి - అవు' అను భాగములే తొలుతటి వని యాయాధాతువులంజేసి తోఁచెడిఁగాన నయియవులకే ఐఔలు విధింపఁబడినవి. 'ఏచో యవాయావః' అను సంస్కృతవ్యాకృతిసూత్రము ననుసరించి ఐఔలకయియవు లగుట తోఁచెడి. కాని యుచ్చారణమున నయియవులు గలిసిపోయి యైయౌలుగా మారిన వనుట సహజము గాన నిమ్మార్గము రమణీయ మనఁదగు.

కలుగున కస్త్యర్థంబునందు లట్టు పరంబగునపుడు కల యగు. ౧౦౪.

ప్ర. కలఁడు-కలరు-కలదు-కలవు. మ. కలవు-కలరు. ఉ. కలను-కలము.

టీ. 'ఉన్నవాఁడు-ఉన్నది' అను నర్థమున లట్టు పరమగుచుండఁ గలుగు ధాతువునకు 'కల' అనునది యాదేశముగ నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము. డుజ్జు పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గలఁ డనియు రువర్ణకము పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గలరనియు నిట్లే యమహాదర్థమున డుజ్జున కాదేశంబైన దువర్ణము పరముగాఁ గల దనియు నీరీతిసే

రువర్ణకమున కమహదర్థమున నాదేశంబైన వువర్ణము పరముగాఁ గల వనియు నిష్ఠో లణ్మధ్యమైకవచనమున వువర్ణకము పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గల వనియు లణ్మధ్యమ రువర్ణకము పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గల రనియు నుత్తమైకవచనబహువచనములు పరములుగాఁ గలాదేశంబైనఁ గ్రమముగఁ గలను - గల మనియు రూపములగును. ప్రశ్న మైకవచనబహువచనములందే యమహత్త్వమున దువులమూలంబున భేదము గోచరించెడిఁ గాన నంతవఱకె యుదాహృతము. లట్టు పరంబగునపుడనుటం జేసి తక్కిన చోటులం దెచ్చటను గలాదేశము గా దనియు నిత్యవిధిం జేసి, లట్టు పరంబగునపుడు మాత్రము కలుగుచున్నాఁ డిత్యాదులు గలుగ వనియు నెఱుంగునది. అస్త్యర్థమున ననుటం జేసి యుండుట యనునర్థమునకంటె నితరములగు 'పొందు - పుట్టు' మొదలగు నర్థములు గల కలుగుధాతువున కీవిధిచేఁ గలాదేశము గా దని గ్రహించునది.

త్రర్థంబునం గలాదేశంబు విభాష నగు. ౧౦౫.

ఎడియెడులకు లోపం బిట నిత్యంబు - కలవాఁడు కలుగువాఁడు.

టీ. 44 చేఁ దృవర్ణకార్థకమున నెడియెడు వన్నియలు ధాతువులకగు నని చెప్పఁబడినది. 45 చే వానికి లోపము బహుళముగ విధింపఁబడినది. త్రర్థ మనఁగఁ దృవర్ణకార్థమున నని యర్థము. ('తృ+అర్థ = త్రర్థ') సంస్కృతమునందగు 'తృచ్' అను ప్రత్యయము నర్థమునఁ దెసఁగున నగు నెడియెడు వర్ణకములు పరములుగాఁ గలుగు ధాతువునకుఁ గలాదేశము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. కలాదేశ మీవిధిచే నగు పక్షమున నెడియెడు వర్ణకములు నిల్చియున్నచో 'కలెడి-కలెడు' అను నపరూపములు సంభవించును గాన వానిని వారింపఁ గలాదేశంబైనపక్షమున 44 చే నైన యెడియెడులు నిత్యముగ లోపించు నని యెడియెడులను వివరణముచే శాసించె ననియు దానఁ గలాదేశ మగుపక్షమున సమాసము 9 చే నైన తచ్ఛబ్దముతోడనే గలవాఁడు కల దనురీతినే రూపము లగుననియుఁ దచ్ఛబ్దముగూడఁ గాకున్న నిత్యముగఁ గల యనియే విశేషణరూప మమరు ననియు నెఱుంగవలెను. అస్త్యర్థక మగు కలుగుధాతువే యీవిధికి విషయము. కలుగు ధాతువునకు 44 చే నైన యెడియెడులు పరములుగా నీవిధిచేఁ గలాదేశమును 45 నందలి బహుళగ్రహణమునం జేసి కలాదేశంబుమీఁది యెడియెడులకు నిత్యముగ లోపమును సమాసము 9 చే తచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్తమునుగాఁ 'గలవాఁ' డనియు గలాదేశము గానిపక్షమునఁ 'గలుగువాఁడు గలిగెడివాఁడు గలిగెడువాఁడు' అనియును, రూపములు గలుగు నని గ్రహించునది. కలాదేశముమీఁది తచ్ఛబ్దవకారమునకు 117 చే లోపం బయ్యెనేని 'కలాఁడు కలా' రను రూపము లగుటను గమనించికొనునది.

అస్త్యర్థంబునకు లజీ మి క ని వడి వర్ణకంబులు పరంబు లగునపుడు లే యగు. ౧౦౮.

ప్ర. లేఁడు - లేరు - లేదు - లేవు. మ. లేవు - లేరు. ఉ. లేను - లేము. లేమి - లేక - లేని - లేవడి.

టీ. అస్త్యర్థకమగు కలుగు ధాతువునకు లజీయు, 37 చే వ్యతిరేకభావమున నగు మిజీయు, 39 చే వ్యతిరేకక్త్వార్థమున నగు కజీయు 47 చే వ్యతిరేకశతృవర్ణ కార్థమునం దగు నిజీయుఁ గృదంతము 22 చే నగు వడియుఁ బరములుగా 'లే' అను నది యాదేశమగు నని సూత్రార్థము. అస్త్యర్థక మగు కలుగున కనుటం జేసి 'పొందు - పుట్టు' అను నర్థములు గలదాని కీయాదేశము గలుగ దనియు దాన యథార్థ్వాముగ వ్యాకృతిప్రక్రియ ననుసరించి రూపములు గలుగ నగు ననియు గ్రహించునది. కలుగు ధాతువున కస్త్యర్థమునకు లజీ ప్రథమపురుషైకవచనము డుజ్ఞు పరముగా నీవిధిచే 'లే' అను నాదేశము గా లేఁ డనియు దానిబహువచనము రువర్ణకము పరము గా లే యాదేశమైన లే రనియు నమహదర్థమున లజీని దుపులు పరములు గా లే యాదేశమైన లేదు లే వనియు మధ్యమమున వురులు పరములుగా లే యాదేశమైన లేవు లే రనియు నుత్తమపురుషమున నేకవచనబహువచనప్రత్యయములు నుములు పరములు గా లే యాదేశమైన లేను లే మనియు రూపములు సంభవించును. ఈగతినే మివర్ణకము పర మగునపుడు లే యైన లేమి యనియు కజీ పరమైనపుడు లే యైన లేక యనియు నిజీ పరముగా లే యైన లేని యనియు వడి పరముగాఁ గలుగునకు లే యాదేశ మీవిధిచేఁ గా లేవడి యనియు రూపము లేర్పడును.

వ్యతిరేకంబునందు వలచున కొల్ల విభాష నగు. ౧౦౯.

ప్ర. ఒల్లఁడు - ఒల్లరు - ఒల్లదు - ఒల్లవు. మ. ఒల్లవు - ఒల్లరు. ఉ. ఒల్లను - ఒల్లము. ఒల్లమి - ఒల్లక - ఒల్లని. పక్షంబున వలవఁ డిత్యాది. ఒల్లమి కొల్లఁబాటని.ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

టీ. వ్యతిరేకమున వలచు ధాతువునకు 'ఒల్ల' అనునది వికల్పముగ నాదేశమగు నని సూత్రార్థము. 'లజీ - మి - క - ని' అనునవి వ్యతిరేకార్థము లని ముందె యుక్తము. లజీని బ్రథమపురుషమున డు-రులును నమహదర్థమున దు-వులును బరములు గా నీవిధిచే నొల్లయైన నొల్లఁ డొల్ల రనియు, దువులు పరములు గా నొల్లయైన నొల దొల వనియు.

నిట్లే మధ్యమమున వురులు పరములు గా నొల్లమైన నొల్లవొల్ల రనియు నుత్తమమున నుములు పరములు గా నొల్లనొల్ల మనియు మిపరము గా నొల్లమైన నొల్లమి యనియు కజి పరముగా నొల్లయైన నొల్లక యనియు నిజి పరముగా నొల్లయైన నొల్లని యనియు రూపములు సిద్ధించును. ఒల్లాదేశము గానిపక్షమున వ్యతిరేకమున 88 చే వలచుధాతువు నందలి సిద్ధచకారమునకు వకారమును 20 చే చువర్ణము నుత్వమున కత్వముమ నంతటఁ గూర్చుకొనుచు 'వలవఁడు - వలవరు; వలవదు - వలవవు; వలవవు - వలవరు; వలవను - వల వము; వలవమి - వలవక - వలవని' అని రూపములను సిద్ధింపఁజేసికొనవలె నని పక్షమున వలవఁ డిత్యాది యను వివరణమున కభిప్రాయము. ఒల్లమి యను నర్థమున నొల్లమి యను పదమునకు మాఱుగ నొల్లఁబాటని కవిప్రయోగములం దగపడుచున్న దనియు దాన నొల్లమియందలి మివర్ణకమునకుఁ బాటు పరముగా వృత్తియందు లోపము గలిగె నని యంగీకరింపవలె ననియు, నిది సంధి 26 లోఁ దలఁబ్రాల్వాదులఁ బఠింపఁబడుటంజేసి ద్రుతలోపముగామి నర్థబిందు సరళాదేశములతోడి రూప మమరె ననియు నొల్లమి కను సీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. ఇటఁ బ్రాఁతాదిశాస్త్రముచే నంత్యవర్ణలోపము మాత్రమే గలిగె ననియు 37 చేఁ బాటుశబ్దపరుషము పరముగా నుమాగమ మయ్యె ననియుఁ బ్రక్రియార్థ మూహింపవలసియున్నది.

చువర్ణంబుతోడ దుగ్దకారంబు తకారం బగు. ౧౦౮.

నిలుతురు-పిలుతురు-అడఁతురు - కడతురు-చింతురు-సెంతురు-పచిం తురు-వచింతురు. చేతురు-కోతు రిత్యాదు లసాధువు లని యెఱుంగునది.

టీ. 22-చే దుగాగమము విధింపఁబడినది. ఈదుగాగమము చువర్ణమున కవ్యవ హితపరముగ నుండునపుడు 'చుదు' అను రెండిటికి 'తు' అనునది యాదేశమగు నని సూత్రార్థము. చువర్ణముతోఁ గూడిన దుగాగమ దకారమునకు 'త' అనునది యాదేశ మగు ననుటంజేసి దుగాగమ దువర్ణముమీఁది యుత్వము నిల్చు ననియు 'చుద్' అనుదానికి 'త్' అనునది యాదేశమగు ననియు గ్రహించునది. 30 చే దుగాగమ దువర్ణమున కత్వమగు నపుడు నాదకారముమీఁది యకారమునకు తివర్ణ మాదేశముగామి నకారము నిల్చియే యుండు నని గ్రహించునది. దీన 'త్' అనునదే యాదేశ మగు నని తేలినది గాన తకారముమీఁది యకార ముచ్చారణార్థక మని యెంచఁదగును. లేదా తకార మాదేశ మగు నని గ్రహించి దుగ్దకారముమీఁది మిగిలిన యచ్చుతోడఁ దకారముపైనున్న యుకారమ నపదాదిస్వరసంధివిధిచే నిత్యముగ సంధించె నని యెుని యంగీకరింపవలెను.

దుగ్దకారమునకు ముందటి చువర్ణము ధాతుసహజమును బ్రత్యయసంబంధియును గావచ్చును. మఱియు నట్టి చువర్ణము పూర్ణార్ధబిందుపూర్వకమైనను నీవిధిచే తకారము సిద్ధించెడి. నిలుచు ధాతువునకు లాట్టు ప్రథమపురుషబహువచనప్రత్యయము రువర్ణకము పరముగా 22 చే దుగాగమము గలుగ 'నిలుచు+దు+రు' అని యుండ నీవిధిచే చుదులకు తకారము గాఁగ 'నిలుతురు' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే పిలుచుధాతువునందలి చుదులకు తకార మీసూత్రముచేఁ గలుగ 'పిలుచు+దు+రు = పిలుతురు' అని రూప మగును. ఈరీతినే 'అడఁచు' అను ధాతువునందలి చుదులకు తకారము గలుగ 'అడఁతురు' అనురూప మగు. ఇట ధాతుసిద్ధ మగు నర్ధబిందువు తకార మీవిధిచే నగునపుడును సంజ్ఞ 16 ననుసరించి నిల్చియే యుండు నని గ్రహించునది. ఇట్లే 'కడచు+దు+రు = కడతురు' అని యగును. చించుధాతువునకు 'చించు+దు+రు = చింతురు' అని రూప మగు ననుట స్పష్టము. ఇట్లే పెంచుధాతువునకు 'పెంతు' రని రూప మగుటను గమనించు నది. పచధాతువునకు 63 చే నించుక్కుగా 'పచించు' అని యైనపిదప లాట్టున రువర్ణ కము పరముగా 22 చే దుగాగమము గలుగ 'పచించు+దు+రు' అనియుండ నీవిధిచే తకారము చుదులకుఁ గా 'పచింతురు' అను రూపము సిద్ధించెడి. 22 చే ప్రథమపురుష బహువచనము మొదలుకొనియే దుగాగమ మగుంగాన చుదులు ప్రథమ పురుషబహు వచనము మొదలుకొని యుత్తమబహువచనాంతము తోఁచు ననియు, నాయైదువచన ముల తకారము గల్గిన రూపములు సహజకృత్రిమచువర్ణాంతములకు కమరు ననియు భావము గ్రహింప నగు. ప్రథమైకవచనమున మాత్రమే తకారము గల్గిన రూప మీ చువర్ణాంతములకు లాట్టున తోఁప దని ఫలితము. చుదులకే తకారము విధింపబడుటం జేసి చేయు కోయు మొదలగుధాతువులు యువర్ణాంతము లగుట వానికి లాట్టు రుఙ్ఞు పరమగునపుడు దుగాగమంబుగా 'యుదు' అను భాగమే దొఱకును గాని 'చుదు' అను భాగము దొఱకమి నీసూత్రముచే తవర్ణక మట్టివానికిఁ గలుగ నవకాశము లేదు గాన వానికి 'చేయుదురు; కోయుదురు' అనియే రూపములు శాస్త్రీయము లగుంగాని 'చేతురు కోతు' రను రూపములు శాస్త్రీయములు గాఁజాల వనియు నని వ్యావహారికములగుట సాధువులు గా వనియు చేతురు కోతు రిత్యాదు లసాధువులను నీక్రిందివివరణమున కభి ప్రాయము. కొంతమంది లక్షణకర్త లివి సాధువు లనిరి. కొంతమంది కవులు వీనిని వాడిరి. (చూ. శ్రీ గి. రా. పం. బా. క) కాని యలాక్షణికము లగుట నగ్రాహ్యము లనియే సూరి తలంపు. చుదులకుఁ దవర్ణము గల్గిన రూపములలోఁ దవర్ణముమీఁది యుత్వము 62 చే లోపించినపక్షమునఁ జింత్రు, పెంత్రు రూపములు గలుగుటను స్మరించికొను నది. 'దా చోర్లుక్తద్ధర్శ్మే; బిందుపరస్య తకారో దోస్స్యాత్' అను చింతామణి సూత్ర ములనుండి ఫలించినయర్థ మీసూత్రరూపమును దాల్చె ననుట స్పష్టము.

పడుజీ కొను లోకానోకచో స్వార్థంబునం దను ప్రయుక్తంబు లగు. ౧౦౯.

చొచ్చు - చొరఁబడు. నిలుచు - నిలువఁబడు. కూడు - కూడఁబడు. పండు - పండుకొను.

టీ. 49 చేఁ బడుజీ కర్మమున విధింపఁబడినది. 52 చేఁ గొను క్రియాఫలము కర్తృగామి యగుచో నగు నని యుక్తము. కాఁగాఁ గర్మమున నగుపడుజీయు నాత్మనేపదార్థకం బగుకొనును గర్త్రాత్మనేపదార్థములందేగాక ధాత్వర్థమాత్రముననుఁ గాఁదగు నని సూత్రాభిప్రాయము స్పష్టపడియెడి. పడుజీకొనుల కీచోటుల విశేషార్థప్రకాశనశక్తి గలుగ దని తాత్పర్యము. చొచ్చుధాతువున కీవిధిచేఁ బడుజీయు నది పరముగా 91 చే 'చొరు' అనునది చొచ్చున కాదేశంబును 21 చే నుగాగమమును 20 చే రువర్ణము నుత్వమున కత్వంబునై 'చొరఁబడు' అను రూపము సిద్ధించెడి. దీనికి 'చొచ్చుట' అనియే యర్థముగాన నిది ధాత్వర్థమాత్రముననె యనుప్రయుక్త మయ్యె నని గ్రహింపవలెను. వాఁడు చొరఁబడె నన వాఁడు చొచ్చె నని యర్థముగాన నిటఁ గర్త్రార్థమునఁ గాక పడుజీ స్వార్థమున నయ్యె ననుట తెల్లము. ఇట్లే నిలుచుధాతువున కీవిధిచే స్వార్థమునఁ బడుజీయు నది పరముగా ధాతుసహజచకారమునకు 88 చే వకారమును 21 చే నుక్కును 20 చే నత్వమును గా నిలువఁబడు' అను రూప మగును. దీనికి నిలుచుటయే యర్థముగాన నిట స్వార్థమునఁ బడుజీ యయ్యె నని గ్రహింపవలెను. వాఁడు నిలువఁబడె ననఁగా వాఁడు నిలిచె నని యర్థముగాన నిటఁ బడుజీ ధాత్వర్థమాత్రమున నయ్యె ననుట తెల్లము. ఇట్లే కూడుధాతువునకు స్వార్థమునఁ బడుజీ గాఁ బైరూప మేర్పడె ననియుఁ గూడఁబడనఁగాఁ గూడుట యర్థముగానఁ బడుజీ స్వార్థమునం దగె నని యెఱుంగునది. ఈగతినే పండుధాతువునకు 'కొను' అనున దీవిధిచే స్వార్థమునఁగాఁ బండుకొనునురూపము గలిగె ననియు దీనికిఁ బండుట యర్థముగాన నిది ధాత్వర్థమునందె తగె ననియు గ్రహించునది. (పండుట శయనించుట) పండుకొ ననునపుడు గల కొ ననున దీవిధిచే స్వార్థమున నను ప్రయుక్తముగాన ధాతువు గా దనియు దాన 53 చే నిగాగమము గాదనియేని లేక 53 నందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి యాత్మనేపదార్థకము పరమగునపుడేగాని స్వార్థమునఁ గాదనియేని గ్రహించి పండికొనునురూపము గాకుండ వారించికొనునది.

తెంచుధాతు వగ్వాదుల కనుప్రయుక్తం బగు నగుచో నుత్వంబు పయిని దాని తకారంబు దకారం బగు. ౧౧౦.

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు. అగు - నెగయు -

పోవు - చొచ్చు - పుచ్చు - త్రోచు - నడచు - పఱచు - మొలచు - వీచు ఇత్యాదులు.

టీ. అగు మొదలగు ధాతువులకు స్వార్థమున 'తెంచు' అను ధాతువు తుదిని జేరు ననియు నుదంతములగు నాయగు మొదలగువాని యుత్తుకంబేఁ బరగుమ తెంచుధాతువు నాది నున్న తకారము దకార మగు ననియు సూత్రార్థము. అగు దీని కీవిధిచేఁ దెంచు ధాతు వనుప్రయుక్తమై తకారము దకారముగా 'నగుదెం' చనురూపము గలుగును. ఇట్లే నెగయుపోవులకు తెంచనుప్రయుక్త మగునపుడు రూపము లూహ్యములు. చొచ్చు మొదలగు చువర్ణముతుదినిగల ధాతువుల చువర్ణము 112 చే లోపించుటను గమనించుచు వానికి రూపము లూహ్యములు. స్వార్థమున నని పూర్వసూత్రమునుండి యనువృత్తం బగును. చొత్తెంచు మొదలగురూపముల ప్రక్రియ 112 టీకలో నరయునది.

అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యది యనుప్రయుక్తం బగు నగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు. ౧౧౧.

అరుదెంచు - అరుగుదెంచు. ఏతెంచు-ఏగుదెంచు - చనుదెంచు.

టీ. అభ్యాగతి యన నెదురుగా వచ్చుట యని యర్థము. అభిముఖాగమన మని భావము. ఎదురుగా వచ్చుట, లేక రాక యను నర్థమున 'తెంచు' అను ధాతువు 'అరుగు' మొదలగువాని తుదిని జేర్పఁబడు ననియు నట్లు చేర్పఁబడునపుడు ధాతువు తుదివర్ణము వికల్పముగ లోపించు ననియు సూత్రార్థము. అరుగుధాతువున కీవిధిచే తెంచనుప్రయుక్తము గాఁ బూర్వ విధింజేసి తకారము దకారముగా నీవిధిచే గువర్ణము లోపింప 'నరుదెం' చని యగును. గువర్ణలోపము గానిపక్షమున 110 చే తకారము దకారమైన 'నరుగుదెం' చని యగును. ఇట్లే యేగుధాతువుమీఁద తెంచనుప్రయుక్తముగా గువర్ణ లోపంబైన నుత్వంబుమీఁదిది గామి తకారమునకు దకారము గాదు గాన 'నేతెం' చనియు గువర్ణలోపము గానిపక్షమున తకారమునకు దకారంబై 'యేగుదెం' చనియు రూపము లగును. వీగుదెంచుట వచ్చుట యని యర్థము. ఈతెంచుధాతు వభ్యాగతినేగాక పంపుట వెళ్లుటను నర్థములను ననుప్రయుక్తమగునటుల భారతప్రయోగాదులనుండి తెలియ నయ్యెడి. పుత్తెంచెను = పంపెను. చనుదెంచెను = ఏగెను. మఱియుఁ దొల్లి స్వార్థకము ముందిడికొని యిట్టిరూపములు ప్రయుక్తము లగుటయుఁ గవిప్రయోగదృష్టంబు. (అడిగి పుత్తేదు; చెప్పి పుత్తెంచె) (చూ. బాలకవిశరణ్యము. నీతిచంద్రికపీఠిక. శ్రీ. గి. రా. పం.) ఇవదుఁ జేరునవి గువర్ణాంతక్రియలె యనుట లెల్లము. 'పంపుట-వెళ్లుట' అను నర్థములం దిట్టివి ప్రయుక్తము లైనను పంపఁబడిన లేక వెడలిన వ్యక్తి కాగమనము వాని సంద

ర్శింపవలసినవ్యక్తి కభ్యాగతియే యగుం గానఁ దత్క్రియ లభ్యాగత్యర్థకములే తుది కగుచున్న వని తోఁచెడి.

అయ్యాది పరంబగునపుడు చువర్ణంబు లోపించు. ౧౧౨.

చొచ్చు-చొత్తెంచు. పుచ్చు - పుత్తెంచు. తోఁచు - తోఁతెంచు.

టీ. అనుప్రయుక్తమగు తెంచుధాతు వనఁగా స్వార్థమున 110 చే విధింపఁబడినదియు 111 చే నాగమనార్థమున విధింపఁబడినదియుఁ బరమగుచుండ ధాతువు తుది నున్న చువర్ణము నిత్యముగ లోపించు నని సూత్రార్థము. చువర్ణ మను సామాన్యోక్తిం జేసి సద్విత్వమగునదియు లోపించు నని చొచ్చుమొదలగు నుదాహృతులంబట్టి గ్రహింపఁదగును. చొచ్చుధాతువునకు 111 చేనైన తెంచుధాతువు పరముగా నీవిధిచే 'చ్చు' అనునది లోపింప 'చొ+తెంచు' అని యుండ సంధి 39 చేఁ గాని ప్రకీర్ణకము 6 చేఁ గాని తకారమునకు నిత్యముగ ద్విత్వము కలుగఁ జొత్తెం చనురూపము సిద్ధించును. ఈరీతినే పుచ్చుధాతువునందలి 'చ్చు' అనున దీవిధిచే లోపించి తెంచుధాతువు తకారము ద్విత్వముగా 'పుత్తెంచు' అనురూపము గలుగును. ఇట్లే తోఁచుధాతువు తుది చువర్ణ మీవిధిచే లోపింప నుత్వము మీఁదిది గామిఁ దెంచుధాతువు తకారమునకు దకారము గాకున్న 'తోతెంచు' అనురూప మగును. లేదా ప్రకీర్ణము 8 చే నొక చకారమును లోపింపఁజేయుచుఁ బ్రక్రియను నడుపుకొననగును. పిదప వీనిపై నాయాలకారములం దాయారూపము లాయావిధుల ననుసరించి సాధ్యములు. చువర్ణ మనుటం జేసి యితరములు లోపింప వని గ్రహించునది. నిత్యవిధానమునం జేసి 'పుచ్చుదెంచు; చొచ్చుదెంచు; తోఁచుదెంచు' అని రూపములు గలుగ వని యెఱుంగునది. నడచను మొదలగు ధాతువులకు నత్తెంచను మున్నగురూపములు గలుగకుండ నడ్డుటకై సంధి 39 కంటె భిన్నముగ నీసూత్రము ప్రారబ్ధ మనియేని లేక యది సుబంతపదసంధికి సంబంధించినది యగుటఁ గ్రియారూపముల విషయమున నద్దానిఁ బ్రమాణముగఁ గొన నవకాశము లేమి నిది యారబ్ధ మనియేని ఫలమును గ్రహించునది.

అద్దానికి ముత్తు పరంబగునపుడు తే తేరు లగు. ౧౧౩.

అగుదేడు - అగుదేరఁడు - అగుదెమ్ము - అగుదేరుము.

టీ. స్వార్థమునను నభ్యాగతిని ననుప్రయుక్తమగు తెంచుధాతువునకు ముజ్జేత్తులు పరములుగా 'తే, తేరు' అను రెండును బర్యాయముగ నాదేశములు నిత్యముగ నగు నని సూత్రార్థము. 110 చే నగుధాతువునకుఁ జేరిన తెంచుధాతువుతోడి యగుదెంచుదానికి

లజేని ప్రథమపురుషైకవచనము డుజ్జు పరముగా లజే జీత్తుగాన నీవిధిచేఁ దేయాదేశం బైన నగుదేఁ డనియుఁ దేరాదేశంబైన నగుదేరఁ డనియు రూపములు గలుగును. ఇట్లే యమహాదర్థమున దువ్వులైన నగుదేదు నగుదేర దను రూపము లగుననవలెను. ఈరీతినే యను ప్రయుక్తమగు తెంచుధాతువుతోడి యగుదెంచదుదానికి లూట్టున మధ్యమపురుషైకము పరముగాఁ దేయాదేశ మీవిధిచేఁ గా 'అగుదే+ము' అని యుండు నని యుఁబిదప 61 చే నాదేశంబైన 'తే' అనుదానికి హ్రస్వమును ముపర్ణకమునకు మాముడియుఁ గానగు దెమ్ము రూపము సిద్ధించు ననియు నెంచునది. ఇట 'తేరు' అను నాదేశంబైనపక్షమున నగుదేరు మని రూపంబు గలుగును. ఇట్లే మధ్యమబహువచనమున నగుదెం డగుదేరుఁ డను రూపము లగుటను గమనించికొనునది. ఈరీతినే జీత్తులు పరము లగునపుడును దేదేరు లగు టను 20 చే నుత్వమున కత్వ మగుటను గమనించుచు 'నగుదేక-యగుదేరక-యగుదేముఁ-యగుదేరమి' మొదలగు రూపముల సాధించికొనవలయును. 93 సూత్రము స్వతంత్ర మగు తెచ్చుధాతువునకుఁ దేతేరులు విధించునదియు నిది యనుప్రయుక్తమగు తెంచు ధాతువునకుఁ దేరులను విధించునదియు నని భేదము గమనించునది.

భూతంబున లజేకి లిడంతం బగు నగుధాతు వనుప్రయుక్తంబగు.౧౧౪

వాఁడు రాఁడయ్యెను - వారు రారయిరి. అది రాదయ్యెను - అవి రావయ్యెను. నీవు రావయితివి - మీరు రారయితిరి. నేను రానయి తిని - మేము రామయితిమి.

టీ. భూతకాలబోధకంబగు లజే కనఁగా వ్యతిరేకార్థకప్రత్యయము లంతమందుఁ జేరిన భూతకాలబోధకసమాపక ధాతురూపములకు, లిడంతం బగు ననఁగా లిట్టునం దగు ప్రత్యయములతోఁగూడిన, యగుధాతు వన నగుధాతురూపములు తుదిని జేరు నని సూత్రార్థము. లజే ప్రథమమధ్యమోత్తమైకవచన బహువచనములకుఁ గ్రమముగ లిడం తాగు ధాతుప్రథమమధ్యమోత్తమైకవచన బహువచనము లనుప్రయుక్తము లగు నని గ్రహించునది. అనుప్రయుక్త మనఁగా వెన్నంటియుండుట యని ముందె యుక్తము. అగు ధాతువునకు లిట్ప్రథమైకవచనమున 'అయ్యెను' అను రూప మగు ననుట 100 చేఁ దెల్ల ము. వ్యతిరేకమున (లజేని) వచ్చుధాతువునకుఁ బ్రథమైకవచనమున 91 చే 'రాఁడు' అను రూప మగు ననుట స్పష్టము. కాఁగా రాఁడనుదాని కయ్యెనను ననుప్రయుక్త మీవిధిచేఁ గా 'రాఁడయ్యెను' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 100 నే నైన యగుధాతు లిట్ప్రథమ బహువచనము 91 చే నగు 'రారు' అను లజే ప్రథమబహువచనమునకుఁ జేర 'రారయిరి' అను రూపము గలుగును. ఇట్లే యమహాత్వమున లజే నేర్పడిన రా దను ప్రథమైకవచన

మున కయ్యె నను నగుధాతు ప్రథమైకవచనము చేర 'రాదయ్యెను' అను రూప మేర్ప డెడి. ఇట్లే తక్కిన పురుషములందు రూపము లూహ్యములు.

'అప్పులు కింకచు నమ్మనేరనయ్యెద; ఓలి మఱి వృష్టిలేదవు;' అను మున్నగు భారతప్రయోగముల ననుసరించి లజని లిడంతం బగు నగుధాతువేగాక లాడంతంబగు నగుధాతువును గావచ్చు నని యంగీకరింపక తీరదుగాన లిడంతం బనుట చింత్యము. లిడంతము సాధారణముగఁ గానవచ్చుటం జేసి యిట్లు సూత్రించె ననవలయును. 'నేరను+అయ్యెదను=నేరనయ్యెదను. లేదు+అగుదు=అవుదు = లేదవుదు' యతిప్రాసములందలి ప్రయోగము లగుట నివి దిద్దరానివి. (-చూ. బాలక. శరణ్యము. శ్రీ. గి. రా. పం.)

నుజ్యంతం బగు నగుధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు నుజికి విభాష నగు ౧౧౫.

కాను - అనునది నుజ్యంతం బగు నగుధాతువురూపంబు.

టీ. క్రియావిశేషణముల తుదిని నుజిప్రత్యయముతోడి యగుధావురూపము 'కాను' అనునది నిత్యముగను, నుజ్యంతధాతురూపములమీఁద వికల్పముగను జేరు నని సూత్రార్థము. అగుధాతువునకు 40 చే నుజియు జీత్తగు నుజి పరముగా 96 చే 'కా' అను నాదేశము గా 'కాను' అని రూపమగుంగాన 'కాను' అనునది నుజ్యంతమగు నగు ధాతురూప మగు నని 'కాను' అను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. మీఁదిసూత్రమున దీనియుదాహరణములం గాంచునది. క్రియావిశేషణము లనఁగాఁ గ్రియతో నన్వయించు నట్టి విశేషణము లని యర్థము గాని క్రియలనుండి గల్గిన వచ్చిన మొదలగునట్టివి గా వని గ్రహించునది.

దానికి హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౧౬.

లెస్సగాను - లెస్సగను - న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్యముగను ఇట సరళంబు నిత్యంబు. చూడఁగాను - చూడఁగను - చూడను ఇట స్వాత్వంబు లేదు.

టీ. పూర్వసూత్రముచేఁ గ్రియావిశేషణములమీఁదను నుజ్యంతములమీఁదను జేరిన 'కాను' అనుదానికి హ్రస్వము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'లెస్స' అను క్రియతో నన్వయించు విశేషణము మీఁదఁ బూర్వసూత్రముచే 'కాను' అనున దను ప్రయుక్తము గా, సంధి 13 నందలి బహుళగ్రహణమునం జేసి నిత్యముగ 'కాను' అను దానియందలి కకారమునకు గకారము గా 'లెస్సగా' ననియు నీవిధిచే హ్రస్వముగా

'లెస్సగ' ననియు రూపము లగును. సరళాదేశము నిత్యముగనైనపిదపనే హ్రస్వము గలుగు నని కాని హ్రస్వము గల్గినపిదప నిత్యముగ సరళాదేశమగుననిగాని గ్రహింపఁదగును. సంధి 13 చే సరళము బహుళపదముచేఁ ద్రెంజేసి నిత్యముగ నగు నని యిట సరళము నిత్య మను వివరణమున కర్థము. చూచు ధాతువునకు 40 చే నుజియు 91 చే 'చూడు' అనునదియు 20 చే నుత్వమున కత్వముసుగాఁ జూడ నను నుజ్యంతరూప మేర్పడును. పూర్వసూత్రముచే 'కాను' అనున దనుప్రయుక్తము వికల్పముగఁ గా సరళాదేశము సర్వబిందుపూను గాఁ జూడఁగా ననియు నీవిధిచే హ్రస్వముగాఁ జూడఁగ ననియు రూపములు సిద్ధించును. కా ననునది గానిపక్షమునఁ జూడ ననియే యుండును. 'చూడను' అను నుజ్యంతమునందలి 'ను' అను ద్రుతముకంటెఁ బరమైన, యనుప్రయుక్తమైన 'కాను' అనుదాని యాదిమ కవర్ణమునకు, సరళముగా 17 చే బిందుసంశ్లేషస్వత్వములు ప్రాప్తించుచుండ నిట స్వత్వముమాత్ర మందలి విభాషాపదమునకు వ్యవస్థ గల్పించుటంజేసి గా దని యిట స్వత్వము లే దను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. దీనఁజూడను గాననురూపము గా దని భావము తేలెడి. స్వత్వమువలెనే యప్రసిద్ధ మగుట సంశ్లేషము ను నిట రా దనుట లెస్స. 'క్రియావిధేయవిశేషణములమీఁది యగుధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభాషనగు' అని సూత్రించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యీసందర్భమును బూరించుట నరయుఁనది. గకారమునకు సరళసంజ్ఞ యుఁ గలుగుటంజేసి సామాన్యోక్తిని సరళ మనె నని తోఁచెడి. సరళాదేశము ద్రుతముమీఁదిదగుట, విశేషించి కకారమునకు గకారమగు ననుట యుచిత మని తోఁచెడి.

ఉన్న కలనవర్ణకంబులమీఁది తచ్ఛబ్దవకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౧౧౭.

బాహుళకంబుచే నిట సంధి నిత్యంబు. వండుచున్నవాఁడు - వండుచున్నాఁడు - వండుచున్నవారు - వండుచున్నారు. వండుచున్నవాఁడవు - వండుచున్నాఁడవు. వండుచున్నవారరు - వండుచున్నారరు. వండుచున్నవాఁడను-వండుచున్నాఁడను. వండుచున్నవారము - వండుచున్నారము-ఇట్లు వండఁగలవాఁడు - వండఁగలాఁడు - వండినవాఁడు - వండినాఁ డిత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. సమాసము 9 చేఁ గ్రియావిశేషణములమీఁదఁ దచ్ఛబ్ద మగుటను స్మరించుకొను నది. క్రియ 46 చే నున్న కలనవర్ణకము లగుటను గమనించుకొనునది. కాఁగా నున్న కలన వర్ణకములను జెందిన క్రియలమీఁది సమానము 9 చే నైన తచ్ఛబ్దమునకు సంబం

ధించిన వకారమునకు లోపము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'వాఁడు - వారు' అనున వగునప్పుడే వకారము లభించెడిఁగాన నీవకారలోపము మహద్వాచకతచ్ఛబ్దాంత ములగు నున్న కలనవర్ణకములకు సంబంధించిన దగుట స్పష్టము. 'వాఁడు-వారు' అను వానిలో వకారహల్మాత్రము లోపింప 'ఆ' అను నచ్చు శేషించు ననియు దాని కత్తునకు సంధి బహుళమను సూత్రమునందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి పూర్వమునసుండు నకార ముతో నిత్యముగ నిట సంధి యగు ననియు బాహుళకంబుచే నను నీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. వండుధాతువునకు 46 చే నున్న వర్ణకము 14 చే చువర్ణమును గా వండుచున్న యను రూపమును దానికి సమాసము 9 చే వాఁడనుప్రయుక్తముగా వండు చున్నవాఁ డను రూప మగును. ఇందు వాఁడుశబ్దము వకారమున కీసూత్రముచే లోప ముగా 'వండుచున్న+ఆఁడు' అనియుండ సంధి 4 చే నిత్యముగ నత్వసంధి గలుగ వండుచున్నాఁ డనియు వకారమునకు లోపము గలుగనిపక్షమున వండుచున్నవాఁ డనియు రూపములు సిద్ధించును. ఇట్లే తచ్ఛబ్దము వకారము లోపించినపక్షమున శేషిం చిన ఆకారముతోఁ డనున్న కలనవర్ణముల తుదియకారములు సంధింప రూపములు దీర్ఘా కారముతోడ నగుటను గమనించునది. యుష్మదస్మద్విశేషణములకు కారకము 33 చే నైన 'వు-ను-రు-ము' అనునవి పరముగా 24 చే నైన యత్వముంజేసి 'వండుచున్న వాఁడవు' అను మొదలగు రూపములు గలిగె నని స్మరించుకొనునది. 'వండినవాఁడను, వండినవారము' అను మొదలగువాని వకారమే యీవిధింజేసి లోపించుటంజేసియు 'డ-ర' అనువాని లోపమునకు శాస్త్రము లేమింజేసియు 'వండినాను-వండినాము' అను మొదలగు రూపము లలాక్షణికము లని యెంచునది. 14-15 విధులంజేసి 'వండుచున్నాను- వండుచున్నాము - వండుచున్నారు' అను మొదలగునవి వర్తమానమునఁ గలుగుటను స్మరించికొనునది.

ధాత్వాదులకు ధాతువులను ప్రయుక్తంబు లయి విలక్షణార్థాభిధాయ కంబు లగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు నాఁబడు. ౧౧౭.

కూడుచుండు-నిలుచుండు-పరుండు-పన్నుండు-ఆఁకొను-ఈకొను - ఈనుకొను-ఇయ్యకొను-రక్కొను-త్రెక్కొను - మేకొను-మయికొను - మేలుకొను- మేలుకను- మేలుకాంచు-అలవడు-ఏనుపడు - దొప్పడు-నెలు వడు-తలపోయు-వాసపోయు-ఆపోవు - కొంపోవు-కొనిపోవు - విజయం చేయు-కయివ్రాలు-తూపాడుచు ఇత్యాదులు శబ్దపల్లవంబులు.

టీ. 'క్రియాః ప్రసిద్ధాబహవశ్శబ్దపల్లవసంజ్ఞికాః' అను నథర్వణకారికను, ధాత్వాదుల కనుప్రయుక్తంబులై విలక్షణార్థాభిధాయకంబులగు ననేక ధాతువులు శబ్ద

పల్లవము లనిపించికొనును" అను కవిజనమండనవివరణమును నూఁతగాఁ గొని ప్రయోగ దృష్టి నీసూత్రమును సూరి రచించెను. ఒక ధాతువునకు వేఱొక ధాతువు గాని యొక నామవాచకమున కొక ధాతువుగాని చేరుటం జేసి పూర్వపరపదములకుఁ జెందని యొక విలక్షణమగు నర్థము సంభవించుచో విలక్షణార్థముం జెప్పుటచే నేకపదముగా నేర్పడిన యాపదద్వంద్వము శబ్దపల్లవ మను సంజ్ఞ నందు నని సూత్రార్థము. శబ్దపల్లవ మనఁగా శబ్దముల మేళనమునఁ గలిగిన దని యర్థము. శాఖలు కాండము మొదలగువానితోడి చెట్టున కపూర్వముగఁ జిగురు గలుగుగతి ననుప్రయుక్తములగు ధాతువుల మేళనముం జేసి యేక పదత్వము భాసించుటయు నపూర్వార్థప్రకాశనము జరుగుటయుఁ గలుగుం గాన శబ్ద పల్లవసంజ్ఞ సార్థకము. మేలు చేయు లేక యిష్టము చేయు నను నర్థముగల కూరుచను ధాతువుతో నుండుధాతువు గలిసి యాసీనత యను విశేషార్థమును దెల్పుచుండుటం జేసి కూరుచుం డనునది శబ్దపల్లవ మయ్యెను. స్థిరముగనుండు శాశ్వతమగు నను నర్థముగల నిలుచుధాతువుతో నుండుధాతువు చేరి నిలఁబడి యుండు టను నర్థవిశేషమును ధాతు ద్వయమేళనమున ముందటిదానికంటె విలక్షణమగు దానిని దెల్పుటం జేసి నిలుచుం డను నది శబ్దపల్లవ మయ్యెను. 'పడు - ఉండు' అను ధాతువుల మేళనమున శయనించు నను నర్థము గలిగెఁ గానఁ బరుం డనునది శబ్దపల్లవ మయ్యెను. ఇట డకారమునకు రేఫాదేశ మయ్యె. 'పన్ను - ఉండు' అను ధాతువు లేక పదముగా నేర్పడి శయనించు నను నర్థమును దెల్పెడిఁ గానఁ బన్నుం డనునది శబ్దపల్లవము. 'ఆఁకలి+కొను=ఆఁకొను; ఆకలిని బొందు' ఇటఁగలిగి లోపము. ఇచ్చు+కొను=కైకొను; అంగీకరించు. ఇట నిచ్చున కీయనునది యాదేశము. ఈయయాదేశమైన నీయకొను ఇయ్య యైన నియ్యకొను. 'రేకు+కొను= రెక్కొను=రక్కొను' విజృంభించు. 'రేకు' అను ధాతు వీసందర్భమున 'రెక్, రక్' అని మాఱెను. త్రెంచు+కొను=త్రెక్కొను=చంపు. ఇటఁ ద్రెంచుధాతు వాద్యక్షరశేషంబై పరకకారమునకు ద్విత్వముం గూర్చె. మే+కొను=మేకొను=సమ్మతించు. మయి+కొను= మైకొను=మయికొను సమ్మతించు. మేలు+కొను = మేలుకొను = ప్రబుద్ధమగు. మేలు+ కను=మేలుకను = తెలివినందు. మేలు+కాంచు = మేలుకాంచు=తెలివినందు. అలవు+ పడు=అలవడు. ఇట వువర్ణలోపమును నిత్యముగ వకారము పకారమున కయ్యె. సిద్ధించు. ఏర్చు+పడు = ఏర్పడు. ఇటఁ జుకారమునకు పకార మత్వవిశిష్టమయ్యె. బయలుపడు. చొప్పు+పడు=చొప్పడు. ఇటఁ జొప్పునునది యుచ్చారణమున నాద్య క్షరశేషంబై పరపదాదిపకారమునకు ద్విత్వముం గూర్చె. సరిపడు. వెలి+పడు=వెలు వడు. ఇట లివర్ణము నిత్వమున కుత్వము పాకు వాదేశము నిత్యము. ప్రకాశితమగు. తలపు+పోయు = తలపోయు. ఇటఁ బువర్ణలోపము. చింతించు. వాయి+పోవు =

వాపోవు. ఇట యివర్ణలోపము. ఏడ్చు. ఆదట+పోవు=అపోవు. ఇట దటలకు లోపము. కృతినందు. కొని+పోవు = కొంపోవు. ఇట నివర్ణమునకుఁ బూర్ణబిందువు మాత్ర మయ్యె. తీసికొనిపోవు. విజయము+చేయు = విజయంచేయు. ఇట ముపర్ణకమునకు బిందువువచ్చు. పోవు. కయి+వ్రాలు=కయివ్రాలు. ఒఱగు. అయి కై యైనఁ గైవ్రా లనియు నగు. తూ+పొడుచు = తూపొడుచు. ఉమియు. 'తూ' అనునది యుమియుట యందలి ధ్వనికనుకరణము. శబ్దపల్లవసంజ్ఞ కేవలాంధ్రలాక్షణికకల్పితము. వ్యాకృతి లక్షణముల ననుసరించి ప్రక్రియ చూపఁజాలమిని విలక్షణార్థప్రకాశకములగుటను నివియు వీని వంటివియు నీసంజ్ఞకుఁ బాత్రము లగున వని యెంచునది. రెండును ధాతువు లగుటగాని మొదటిది నామవాచకము తరువాతిది ధాతువును నగుటగాని యిందుఁ జూపట్టెడిఁ గాన మొదట ధాతువును బిదప నామవాచకమును, నిందుఁ గలియుటఁ గాని తస్థాలమున విలక్షణార్థాభిధాయకత్వము సిద్ధించుటగాని గలుగ దని గ్రహింపవలసి యున్నది. ఈనియమము ననుసరించియే 'అందిమ్ము' అను మొదలగువానికి శబ్దపల్లవసంజ్ఞ గలిగి సాధుత్వము సిద్ధించునం్రడు గాని 'అంది+ఇమ్ము' అనురీతి నుండువాని కలయికం జేసి యారూప మేర్పడినట్లును విశేషార్థస్ఫురణము గలుగలేనట్లును విశదమయ్యెడిఁ గాన భారతప్రయోగములఁ గ్త్వార్థేకారసంధిని నిర్మూలించుటకై యీమిషను బైమార్గ మాదృతమయ్యె నని యెరికేని తోఁపకపోదు.

చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. ౧౧౯.

ఆఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్. వాఁడు తేపు వచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరఁకొనుము.

టీ. భావ్యర్థకమగు లృడంతమునకుఁ జేదర్థకములగు 'ఏని-ఆ' అనువానితో సంబంధము గలిగెనేని లృడంతము లిడంతముగ మాఱు నని యీసూత్రమున కభి ప్రాయము. ఆఋషీశ్వరుఁడు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యము లను నీయుదాహరణమున నా మునివాక్యప్రయోగకాలమునకు రాక, మీఁద వచ్చువాఁ డగుటంజేసి వచ్చుధాతు వున కిట లృడ్రూపమే (రాఁగలఁడు) యగును. కాన నాఋషీశ్వరుఁడు రాఁగలఁడా ఫలించుఁ గార్యములను వాక్యమే మొదటి దనియు నందు రాఁగలఁ డను లృట్టునకు చేదర్థకమగు 'ఆ' అను దానితోడి యోగమున నీవిధిచే లిట్టుగా వచ్చెనా యను రూపము గలిగె ననియు గ్రహించునది. ఇట్లే వాఁడు తేపు రాఁగలఁడేని యను వాక్యము నందలి రాఁగలఁడనుదాని కేని యను చేదర్థకయోగంబున లిట్టుగా తేపు వచ్చెనేని యను రూపము గలుగును. తే పనుట భావిని లిట్టగుటను లెస్సగ సూచింప నని గ్రహించు

నది. ప్రధానసమాపకవాచ్యవ్యాపారము దృష్టి కిచేదర్థయోగముగల ధాతువుచేఁ దెల్పఁబడు వ్యాపారము ముందటిది యగుంగాన లిట్లు గలుగుట పొసఁగె నని తోఁచెడి. ఇది యేని, యా యను చేదర్థముల యోగముగల సమాపకక్రియలకు సంబంధించిన విధి యని యెఱుంగునది. (చూ. 41.) నిత్యవిధానమునం జేసి వాఁడు రాఁగలఁడేని కార్యము ఫలించు ననుట పొసఁగ దని సూరి యభిప్రాయపడినట్లు తోఁచెడిఁగాని పైరీతినిగూడ నుండఁదగు నని తోఁచెడి.

ఆత్మార్థం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయి వచనంబు ధాతువిశేషణంబుల కగు. ౧౨౦.

రాముఁడు రావణుం బరిమార్చి సీతయుం దాను సౌమిత్రి సహితంబుగం బుష్పకారూఢుం డయి సాకేతంబున కేతెంచె.

టీ. వాక్యమున నాత్మార్థమగు తాను శబ్దము ప్రయోగింపఁబడి యున్నపుడు కర్తృబహుత్వ మమరియున్నను నాకర్తలకుఁ జెందిన విశేషణములును క్రియలును దాను శబ్దమునే ప్రధానముగ నాశ్రయించిన లింగవచనముల నందు నని సూత్రాభిప్రాయము. వాక్యప్రయుక్తమైన సమాపకమున కితర పదార్థవాచకములతోఁ బాటుగఁ దాను శబ్దమును నొక కర్తయై యమరి క్రియావిభక్తిచేఁ దెలుపఁబడునపుడు విశేషణములును గ్రియలును దాను శబ్దము లింగవచనములనే పొందునుగాని తక్కిన కర్తల లింగవచనములను బొంద వని భావము. కారకము 19 ప్రకారము బహు విశేష్యముల కగు విశేషణములు బహుత్వాదులనే యందవలసి యుండుటం జేసి యీవిధి ప్రత్యేకించి యారంభింప నావశ్యకత గలిగె నని సంభావించునది. తా ననునది వాక్యమునఁ బ్రధాన విశేష్యమును బోధించునది గాన దానినే ప్రధానముగ నెంచి యితరము లప్రధానములుగఁ దలంచియుఁ, బ్రధానము ననుసరించియే యప్రధాన ముండును గానఁ బ్రధానము ననుసరించిన నప్రధానమును ననుసరించినట్లే యై యప్రధానప్రకాశనమునకు భంగము గలుగ దని భావించియు నిట్టిసందర్భముల నిట్లు తద్విశేషణక్రియలకుఁ దల్లింగ వచనములనే గూర్చుట జరిగె నని చెప్పనొప్పును. నామవాచకము లేనిది తాను శబ్దము ప్రయుక్తము గా దనియుఁ బ్రధాననామమును దెలుపనే తాను శబ్దము ప్రయుక్తమగు ననియు నాంధ్రవాక్యరచనాభిజ్ఞులకుఁ దెల్లంబ. రాముఁ డనుమొదలగు నుదాహరణ వాక్యమున 'రాముఁడు - సీత' అనునవి రెండును నేతెంచె నను క్రియకు కర్తలు గాన వాని విశేషణం బగు 'ఆరూఢ' అను దానికిని 'ఏతెంచు' అను క్రియకును సీతానిష్ఠ మగు స్త్రీలింగసంఖ్యలు గాక రాముని బ్రధానకర్తను దెలుపు తాను శబ్దముయొక్క

పుంలింగవచనములే యీవిధిచే నయ్యెఁ గాన 'ఆరూఢుండై-ఏతెంచెను' అనురీతి నమరె నని గ్రహించునది. సీతయు రాముఁడును సమానముగానే క్రియాన్వయము నందుచుండుటను నేతెంచు ధాతువాచ్యవ్యాపారమునకుఁ గర్తలగుటను దద్విశేషణక్రియలు బహుత్వము నందఁదగును. మఱియుఁ దద్విశేషణములకు పుంస్త్రీలింగములలో నేదానిని నిల్పవలెనో యను సందియము పొడముననుగాని సీతంగూడి రాముఁడు వచ్చుట సూచిత మగుటంజేసి స్త్రీతోఁ బురుషునిఁ జెప్పునపుడు పురుషవాచకము మిగులునను (పుమాన్ స్త్రియా) పద్ధతి ననుసరించి పుంలింగమే వానికగు నని తీర్మానింపఁదగును. కాఁగా నీవిధింజేసి తాను శబ్దము ననుసరించి యేకత్వమును బుంలింగమును నిట శాసింపఁబడె నని గ్రహించునది. విశేషణమునకు లింగమగుంగాని క్రియ కెట్లు లింగమగు నని శంకింప వలదు. క్రియ మహతీమహదమహత్కర్తల కనుకూలముగ నుండవలయుం గాన నిటఁ 'బుష్పకారూఢుండై రాఁగలఁడు వచ్చుచున్నాఁడు' అను రీతి నుండునపుడు క్రియకు లింగవిధానము సార్థక మగు నని గ్రహించునది. నిత్యవిధానమునంజేసి పుష్పకారూఢులై ఏతెంచి రనురీతిని వాక్యరచన యిట్టిసందర్భమునఁ జేయరా దని సూరి యభిప్రాయమై నట్లు గ్రహింపఁదగు. ఇందలి యుదాహరణమునుబట్టి మహద్వాచక ప్రథమైకవచ నాంతము తానుశబ్దము ప్రయుక్తమగునపుడే యీవిధి వర్తించు నని విశదమగునుగాని సూత్రమునందలి యాత్మార్థంబను సామాన్యోక్తింజేసి యది ప్రథమ నేవచనంబైనను, మహన్మహత్యమహద్వాచకములలో నేదియైనను, నీవిధి వర్తింపనగు ననియే తోఁచెడి. కర్తృపదము గానఁ దానుశబ్దము ప్రథమావిభక్తిలోనే యిట్టిచోటులం దుండుననుట స్పష్టము. "ఒకానొకచో సహార్థంబున యుష్మదస్మదర్థంబు లభిహితంబు లగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాష నగు. 'విప్రకులుండ వెల్వడుము వేగము నీవును నీనిహాదియుక్" మొ. అను సూత్రోదాహరణములంజేసి త్రిలింగలక్షణ సూత్రకర్త యీసందర్భమును బూరించుట నరయునది. 'ఆత్మార్థము=ఆత్మన్ శబ్దముయొక్క యర్థము గలది. తాను శబ్ద మని యర్థము. అభిహితము=చెప్పఁబడుట. వాక్యమునఁ బ్రయుక్త మగుట యని యర్థము. తల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు = ఆయాత్మన్ శబ్దముయొక్క లింగమును వచనమును జెప్పునట్టి వచనము. విశేషణములు సుబంతములు లేక క్రియా విశేషణములును గావచ్చును.

అగతికంబులగు భ్వాదుల కిందు యోగంబు లేదు. ౧౨౧.

భూ - సృ - కృ - రేకృ - లోకృ - లోచ - పచి - లస ఇత్యాదులకు గతివిరహితంబు లగుధాతువుల కీభావం బ్రయోగంబు లేదు.

ప్ర - పరా - అవ - సమ్ - అను - అవ - నిస్ - నిర్ - దుస్ - దుర్ - వి- ఆఙ్ - ని - అధి - అపి - అతి - సు - ఉద్ - అభి - ప్రతి - పరి - ఉప - ఊరీప్రభృతులును సాక్షాత్ప్రభృతులును గతిసంజ్ఞాకంబులు, ప్రాదు లిరువది రెండు నుపసర్గంబులు నాఁబడు. ప్రభవించు - ఆవిర్భవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతిరేకించు - ఆలోకించు - ఆలోచించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు ఇత్యాదు లార్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

టీ. గతిసంజ్ఞకము లగువానితోఁ గూడియుండని 'భూ' అను మొదలగు సంస్కృతధాతువుల కీతెనుఁగుబాసయందుఁ బ్రయోగము గలుగ దని సూత్రార్థము. దీన గతి విరహితములగు 'భూ' అను మొదలగువానికి 63 చే నించుక్క గలుగ దనియు దాన నితరములు కార్యవిశేషములను గలుగ వనియు గ్రహించునది. 63 చే సామాన్యముగ సంస్కృతమున కెల్ల నించుక్క గలిగి ప్రయోగయోగ్యత గలుగుచుండుటం జేసి యీవిధాన మావశ్యక మయ్యె నని తెలియుచున్నది. ఈక్రిందను జూపఁబడిన 'ప్ర' మొదలగు నిరువదిరెం డుపసర్గములకుఁ గ్రియాయోగమున గతిసంజ్ఞయు సిద్ధించు నని సంస్కృతవ్యాకృతి తెల్పెడి. సంస్కృతధాతువుల కెల్లవానికిఁ గాక 'భూ' మొదలగు కొన్నిటికే యీవిధి యావశ్యమగుటం జేసి సంస్కృతధాతువుల కెల్లవానికి ననక 'ఇత్యాదులకు' అని వివరింపవలసి వచ్చె నని గ్రహింపఁదగు. 64-72 వఱకుఁ గల సూత్రములం జేసి గతివిరహితములకుఁ బ్రయోగము తెల్లముగదా! కానఁ గొన్నింటి విషయము మాత్రమే యీవిధాన మని యెఱుంగవలెను. ప్రాదులలోఁ జేరకున్నను 'ఊరీ' అను మొదలగునవియు 'సాక్షాత్' అను మొదలగునవియు సంస్కృతవ్యాకృతి ననుసరించి గతి సంజ్ఞకము లయ్యెడుఁగాన నవ్వానితోడి భ్వాదులకుఁ బ్రయోగార్హత గల దని యూరీ ప్రభృతులును నను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ప్రాదు లిరువదిరెండు నుపసర్గములును, నాఁబడు ననుటం జేసి వానికి గత్యుపసర్గసంజ్ఞలు రెండును గల వని యర్థము గ్రహింపవలెను. నాఁబడు నను పదమునకు ముందటి సముచ్చయ స్థువర్ణము స్థిరము పరముగ లోపించెనుగాన నద్దాని నూఁతఁగఁగొని యొక్క యుపసర్గ సంజ్ఞయె ప్రాదులకుఁ గూర్చె ననియు నూరీ ప్రభృతులకు గతిసంజ్ఞ కూర్చె ననియు గ్రహింపరాదు. అట్లైనఁ బ్రాదుల కుపసర్గసంజ్ఞయేగాని గతిసంజ్ఞ గామి నీసూత్రమున నిందలి యుదాహరణములును నసంగతము లనవలసివచ్చును. కానఁ బైరీతిని సూత్ర తదుదాహరణముల సార్థకముగఁ జేయఁ బైరీతిని గత్యుపసర్గ సంజ్ఞాద్వయ సంధానముఁ

చేయుటే సరస మని చెప్పఁదగును. కేవల భూధాతువునకుఁ దెలుఁగునఁ బ్రయోగము లేమిని గతిసంజ్ఞకమగు 'ప్ర' అనుదానితోడి దానిని గ్రహించి యించుక్కు 63 చేఁ గూర్చ 64 చే గుణంబై ప్రభవించను రూప మేర్పడును. 'ఆవిర్' అనునది యూరీ ప్రభృతులలోఁ జేరినదిగాన దీనికి గతిసంజ్ఞ గల దనియు దాన నద్దానితోడి భూధాతువున కించుక్కు గలిగి యావిర్భవించను రూపం బేర్పడి ప్రయోగయోగ్యత సిద్ధించె ననియుఁ దెలియునది. ఇట్లే ప్రపూర్వక సృధాతువున కించుక్కును గుణముం గూర్చఁ బ్రసరిం చనియు సమ్ పూర్వక కృఞ్ ధాతువునకు 'సంస్కృ' అనుదాని కించుక్కు గూర్చ గుణంబై సంస్కరిం చనియు రూపములు సిద్ధించును. సంస్కరించు మొదలగు వానియందు 'సమ్' అనుదానికిఁ బరముగ సకారము సంస్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించు నని యెఱుంగునది. 'భస్మీ' అనునది చ్విప్రత్యయాంతముగాన సంస్కృతవ్యాకృతి ననుసరించి దీనికి 'ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ' అని గతిసంజ్ఞ సిద్ధించెడి. కాన దీనితోడి సంస్కృతధాతువును దెనుఁగున గ్రహింపఁదగు నని గ్రహించునది. ఇట్లే చ్విప్రత్యయాంతములతోడి సంస్కృతధాతువులకు 'ఏకీభూ - స్వీకృ -' అను మొదలగువాని కించుక్కుగూర్చి తెలుఁగునఁ బ్రయోగింపఁదగును. సాక్షాత్ప్రభృతులు గతిసంజ్ఞకము లగుటం జేసి 'సాక్షాత్కృ' అను మొదలగువానిని గ్రహించి యించుక్కు గూర్చి ప్రయోగింప వచ్చును. ఇట్లే సాంతంబగు 'నమస్' అనుదానికి గతిసంజ్ఞ సంస్కృతవ్యాకృతిచే సాక్షాత్ప్రభృతులలోఁ జేరుటఁజేసి సిద్ధించెఁగాన నమస్కరించని రూపంబు గావచ్చును. ఇట్లు పూజ్యులగు కవీశుల ప్రయోగములను గతిగాఁ గొని వేనిని గతులతో గ్రహింపవలెనో వేనిని నగతికముల గ్రహింపవలెనో యెఱుంగవలె ననియుఁ, బూజ్యప్రయోగముల గతి లేనివానిని గ్రహింపరా దనియు నిత్యాదు లను తుదివివరణమున కభిప్రాయము. ఇట్లు సంస్కృతవ్యాకృతిచే గతిసంజ్ఞ సిద్ధించువానితోడ సంస్కృతధాతువులంగూర్చి యించుక్కుచేర్చి రూపములను సాధింపనగును గాన 'తిరస్కరించు - పురస్కరించు - సత్కరించు-అలంకరించు' మొదలగునవి సగతికము లగుచున్న వని యెఱుంగునది. 'ఏవోపపద భాజస్స్య స్సాధవో భ్వాదయః క్రియాః' అను నాథర్వణము మూలము.

వలయ్వాదిక్రియలకుం గర్తయగు భావంబునందు నుజీ యగు. ౧౨౨.

వలయ్వాదిక్రియలకుం గర్తృభూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు నుజీవర్ణకం బగు. వాఁడు చూడ వలయు - వారలు చూడఁగా వలయు - నీవు చూడ వలయు - మీరు చూడ వలయు - నేను జూడ

వలయు - మేము చూడ వలయు - మనము చూడ వలయు. వలయును-వలదు - కూడును - కూడదు - చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు ఇత్యాదులు వలయ్యాదులు.

సకర్మకంబునకు స్వరూపప్రేరణార్థంబులు రెండును గొనుపడ్వను బంధంబులం దొక్కొక్కటితోడ రెంటితోడం గూడుచో నగు నవి యాఱుం గూడ రూపంబు లెనిమి దయ్యె; వాని నోరిది నుదాహరించెద.

కర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - వంటకమును - వండెను.

ఆత్మనేపద కర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - వంటకమును - వండుకొనియెను.

కర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండఁబడియెను.

ఆత్మనేపదకర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండుకొనఁబడియెను.

ప్రేరణకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రునిచేత - వంటకమును - వండించెను.

ప్రేరణాత్మనేపద కర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రునిచేత - వంటకమును - వండించుకొనియెను.

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము - వండింపఁబడియెను.

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము - వండించుకొనఁబడియెను.

టీ. వలయు మొదలగు సమాపకక్రియలకు కర్తృభూతమైన వ్యాపారమునందు వర్తించు ధాతువులకు నుజీ యనునది యగు నని సూత్రార్థము. అనఁగా ప్రధానవలయ్యాది సమాపకక్రియలచే బోధ్యమగు వ్యాపారమునకు వేఱొక వ్యాపారమే కర్త యగునపుడు ప్రధానవలయ్యాది సమాపకవాచ్య వ్యాపారమునకుఁ గర్తృభూతమైన

వ్యాపారాంతమును బోధించు ధాతువులకు నుజ్ ప్రత్యయమగు నని భావము. 40 చేఁ దుమర్థభావలక్షణములందె నుజ్ విధింపఁబడినది. ఇటఁ గర్తృత్వార్థమున నుజ్ శాసింపఁ బడె నని యెఱుంగవలయును. కర్తృత్వార్థమున నీసూత్రముచే నుజ్ యగుంగాన నీనుజ్ కర్తృత్వార్థమునే బోధించు ననియు నేతదంతము గర్తగ భాసిలు ననియుఁ దెలియునది. కావుననే వలయున్వాది సమాపకము లెపుడు నేకవచనాంతములుగనే యుండుట పొసఁ గెడి నని గ్రహించునది. వాఁడు చూడవలయును:—ఇట వలయునను సమాపకక్రియకుఁ జూడను ననునదే కర్తగాన 'చూడు' అనుదాని కీవిధిచే నుజియు 20 చే దుమర్ణమును నుత్వ మున కత్వమును గా 'చూడ వలయును' అని యయ్యెను. కర్తృత్వార్థమున నిట నుజ్ యయ్యెగాన 'చూడన్' అనుదానికిఁ జూచుట యని యర్థ మని గ్రహించునది. కర్తకుఁ బ్రథమార్థ మగుట ప్రసిద్ధముగదా ! ఇట వలయు నన నావశ్యక మని యర్థముగానఁ జూచుటయే కర్తయు వాఁడనుదానికిఁ జూచుట యను నర్థమును బోధించు 'చూడన్' అనుదానితోడనే సంబంధ మనియుఁ దెలియునది. ఇట్లే వారలు-మీరు-మనము-మేము మొదలగువానికి నుజ్యంతముల తోడనే యన్వయముగాని వలయున్వాదులకుఁ గర్తలు గామి నట్టి యన్వయసంబంధము లే దనియు దాన వలయున్వాదు లేకవచనంబులే యగుట యవిరుద్ధ మనియు గ్రహించునది. వలయున్వాదిసమాపకక్రియావాచ్యమగు వ్యాపారము నకు వ్యాపారాంతమే కర్తయు నావ్యాపార మొక్కటియే యగుటంజేసి క్రియ యేక వచనాంతమే యెపుడు నగుటయుఁ బొసఁగెడి. ఇట్లే 'మీరు చేయఁదగదు-మన మాడఁ జెల్లును-మేము వెళ్ల వచ్చును' మొదలగు నుదాహరణములందుఁ బ్రధానక్రియావాచ్య వ్యాపారములకుఁ జేయుట యాడుట వెళ్లుట మొదలగు వ్యాపారములె కర్తలు గానఁ దద్వాచకములకుఁ గర్తృత్వార్థమున నుజ్ యయ్యె నని తెలియవలయును. ఇత్యాదు లగుటంజేసి యిది యాకృతిగణ మని తెలియఁదగు. ఎచట సమాపకవాచ్య వ్యాపార మునకు వ్యాపారాంతమె కర్త యగు నచట వ్యాపారాంతర బోధకక్రియకు నుజ్ యగు నని ఫలితమును గ్రహించునది.

సకర్మకంబున కనుదానికి టీక.

సకర్మకమగు ధాతువునకు 'స్వార్థరూపము-ప్రేరణరూపము' అను రెండు రూప ములు ప్రధానముగఁ గలుగు ననియు నందు స్వార్థరూపమున నొకమాఱు కొనును, నొక మాఱు పడుజేయు, నొకమాఱు కొనుపడుజులు రెండును, గూర్పు మూఁడు రూపములును, ఇట్లే ప్రేరణరూపమున నొకమాఱు కొనును నొకమాఱు పడుజేయు నొకమాఱు కొనుపడు జులు రెండును గూర్పు మూఁడు రూపములును గలిగి యాఱై ప్రధానములగు-తొలుకటి

స్వార్థప్రేరణరూపముల రెండిటితోడఁ గూడ నెనిమిది యగు నని భావము. ఇందు స్వార్థరూపము గర్త్రర్థక మనియు, దానికిఁ గొను చేర్ప నేర్పడినదాని నాత్మనేపద కర్త్రర్థక మనియుఁ, బడుజి చేర్ప నేర్పడినదానిని గర్మార్థక మనియుఁ, గొనుపడుజులు చేర్ప నేర్పడినదాని నాత్మనేపద కర్మార్థక మనియు, నిట్లే ప్రేరణరూపము ప్రేరణకర్త్రర్థక మనియుఁ, గొను చేరిన ప్రేరణము నాత్మనేపద కర్త్రర్థక మనియుఁ, బడుజి చేర్చిన ప్రేరణరూపము ప్రేరణకర్మార్థక మనియుఁ, గొను బడుజులు రెండును జేర్పఁబడిన ప్రేరణరూపము ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థక మనియు, శాస్త్రము ననుసరించి యాయా ప్రత్యయము లాయాయర్థములం దగుటను నాయాప్రత్యయములతోడి రూపములను నాయారీతిని వ్యవహరించెను. వరుసగ నుదాహరణములఁ జూచుకొనునది. ప్రక్రియ ముందె నిరూపితముగానఁ దవ్యక్తము. అకర్మకమును గూర్చి 124 క్రింది వివరణము నరయునది. సోరిది=క్రమము. మొదటి నాలుగును స్వార్థరూపము లనియుఁ దరువాతి నాలుగును ప్రేరణరూపము లనియు వరున నెఱుంగునది.

గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మంబుల కప్రేరణంబునం గర్త యగునది ప్రేరణంబునం గర్మం బగు. ౧౨౩.

పొందు మొదలయినవి గత్యర్థకంబులు. తెలియు మొదలయినవి బుద్ధ్యర్థకంబులు. తిను మొదలయినవి ప్రత్యవసానార్థకంబులు. విను - చెప్పు - చదువు మొదలయినవి శబ్దకర్మంబులు. అకర్మకంబులు ప్రసిద్ధంబులు. మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను. చైత్రుండు మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించెను. లాఁతిచోసహిత మిక్కార్యంబు గానంబడియెడి. మైత్రుండు పుడమి నేలెను - చైత్రుఁడు మైత్రునిం బుడమి నేలించెను.

టీ. ఇందర్థశబ్దము గతిబుద్ధి ప్రత్యవసానపదములతో నన్వయించుటఁగానఁ గత్యర్థములకుఁ బుద్ధ్యర్థములకుఁ బ్రత్యవసానార్థములకు శబ్దకర్మములకు నకర్మములకు నప్రేరణమునఁ గర్త యగునది ప్రేరణమునఁ గర్మ మగు నని సూత్రార్థము గలిగెడి. అనఁగా గత్యర్థాదులకు ధాతువులకు స్వార్థమునఁ గర్తలైనవానికి, గత్యర్థాదులు ప్రేరణార్థములైనపుడు కర్మత్వము గలుగు నని భావము. గతి యన గమనము పొందుట - చనుట - చేరుట మొదలగునవి గమనసాధ్యములుగానఁ బొందు మొదలగునవి గత్యర్థములయ్యె. బుద్ధి యన జ్ఞానము తెలియుట-ఎఱుంగుట మొదలగునవి. బుద్ధిచే నగునవిగానఁ దెలియుట మొదలగునవి బుద్ధ్యర్థము లయ్యె. ప్రత్యవసాన మన భక్షణము. తినుట - ఆరగించుట

మొదలగునవి భక్షణ సాధ్యములగుటఁ దిను మొదలగునవి ప్రత్యవసానార్థము లయ్యె. శబ్ద మన ధ్వని. ధ్వనిసాధ్యములఁ జెప్పునవి ధ్వనివాచక శబ్దములు. అట్టి ధ్వనివాచకములు కర్మగాఁ గల ధాతువులు శబ్దకర్మములు నాఁబడును. విను-చెప్పు-చదువు-పఠించు మొదలగువానికి శబ్దజాతములగు మాటలు - పాఠము మొదలగునవి కర్మము లయ్యెడుఁగాన విను మొదలగు శబ్దకర్మంబు లయ్యె. కర్మమును బొందఁజాలని ధాతువు లకర్మకములు. కాఁగా గత్యర్థాదులకు స్వార్థమునఁ గర్తలగు పదములకుఁ గత్యర్థాదులు ప్రేరణరూపములుగ మాఱునపుడు కర్మత్వమె సిద్ధించు నని సూత్రభావము తేలెడి. చైత్రుండు గ్రామంబును బొందెను. ఇటఁ జైత్రుఁడు గ్రామమును బొందుట గమనసాధ్యముగానఁ బొందుధాతువు గత్యర్థము. పొందె ననునది స్వార్థరూప మనుట స్పష్టము. స్వార్థావస్థయందు గ్రామమును గమనముచేఁ బొందినవాఁడు చైత్రుఁడుగాన గర్తయయ్యెను. స్వార్థమునఁ గత్యర్థమగు పొందు ధాతువునకుఁ గర్తయైన చైత్రునకుఁ బొందించెనను గత్యర్థము ప్రేరణరూపముగ మాఱఁగఁ గర్మత్వ మీవిధిచే సిద్ధించి కారకము 2 చే ద్వితీయగాఁ బ్రేరణకర్త కర్తయైయుండ, చైత్రుండు మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించె నని రూపము గలుగును. ఇట్లే ప్రేరణకర్త యొకఁడు ప్రేరణావస్థయందుఁ గర్తగ నొప్పుటం జేసియు, నప్రేరణమునందలి కర్తకుఁ గర్మత్వము సిద్ధించుటం జేసియు, స్వార్థమునందలి సహజకర్మ మట్లె ప్రేరణావస్థయందును గర్మముగ నిల్చియుండుటం జేసియు, నీవిధి వర్తించిన స్థలములందు సకర్మక గత్యర్థములు ద్వికర్మకములును నకర్మములు సకర్మములును నయ్యెడి. ఈరీతినే శత్రువులు స్వర్గము నంది రనుదానికి దేవదత్తుఁడు శత్రువులను స్వర్గము నందించె ననియు, దేవత లమృతమును ద్రావి రనుదానికి విష్ణువు దేవతల నమృతమును ద్రావించె ననియు, శిష్యుఁడు వేదమును జదివె ననుదానికి గురువు శిష్యుని వేదమును జదివించె ననియు, నన్న ముడికె ననుదానికి దేవదత్తుఁ డన్నము నుడికించె ననియుం స్వార్థావస్థయందలి కర్తకుఁ గర్మత్వము సిద్ధించుటం జేసి రూపములు గలిగెడి. అకర్మమునకు నన్న ముడికె ననున దుదాహరణ మగును. అకర్మమునకు స్వార్థమునఁ గర్మము గలుగదుగానఁ బ్రేరణమున మాత్రమే యీవిధిం జేసి కర్మము గలుగు ననుటయుఁ బ్రేరణమున నొక్క కర్మమే యకర్మముల కగు ననుటయు స్పష్టములు. గత్యర్థాదులకు స్వార్థమున నగుకర్తలకే గాక గత్యర్థభిన్నములగు నేతత్సూత్రప్రోక్తములు గానివానికర్తలకును గర్మత్వము సిద్ధించుట చూపట్టు నని లాఁతిచో నను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. లాఁతి యన నితరము. మైత్రుండు పుడమి నేలె నను వాక్యమున నేలె నను క్రియ యీసూత్రమున నిరూపింపఁబడిన గత్యర్థాదులలో నెందును జేర కున్నను, నేలుధాతువునకుఁ బ్రేరణావస్థ గలుగఁగనే స్వార్థావస్థయందుఁ గర్తయైన మైత్రునకుఁ బ్రేరణావస్థ

యుందుఁ గర్తృత్వము సిద్ధించుటంజేసి చైత్రుఁడు మైత్రునిం బుడమి నేలించె ననురూపము గలిగెను. ధాతురూపము ప్రేరణరూపముగ మాఱఁగనే ప్రేరణకర్తయే కర్త యగుటం జేసియు స్వార్థకర్త కర్త గా నవకాశము లేమింజేసియు నిట్టిరూపములు గలిగెడి ననుట స్పష్టము. క్రియచే నభిహితముగాని కర్తకుఁ దృతీయ గలుగవలసిరా నీవిధి యారబ్ధ మయ్యె ననియు దానఁ బ్రేరణమున ననుక్తములగు మైత్రాదుల కనఁగా స్వార్థమున నుక్తములై ప్రథమాంతములగు కర్తలకుఁ దృతీయయైన రూపము లపరూపము లనియు గ్రహింపఁ దగును. ఈనియమముంజేసి శిష్యుఁడు శబ్దమును బలికె ననుదానికిఁ బ్రేరణమున గురువు శిష్యునిచే శబ్దము బలికించె ననియు, మైత్రుండు పుడమి నేలె ననుదానికిఁ జైత్రుండు మైత్రునిచేఁ బుడమి నేలించె ననియు వాక్యములు గలుగ వని తేలుచున్నది. కాని వైరీతిని దృతీయతోడివాక్యము లాంధ్రభాషాశైలింజేసి సాధువులు గాఁదగు నని తోఁచెడి. 'గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకాణామణి కర్తా స ణౌ' అను పాణిని సూత్ర మీ సూత్రమునకు మూలము. కారకప్రకరణమున నీవిధి యుండఁదగినదైనను బ్రేరణ సందర్భమున నున్న సుబోధ మగు నని యెంచి యిట నిల్పె నని యెఱుంగునది. ఇంచుక్పుక్పుగా గమములం జేసియు నుజ్యంతమునకుఁ జేయుంధాతువుం గూర్చుటం జేసియుఁ బ్రేరణరూపములు ధాతువుల కగు ననువిషయము ముందె యుక్తము.

అనభిహితకర్తకొకానొకచో షష్ఠి బహుళంబుగా నగు. ౧౨౪.

రాముఁడు మిథిలం గనియె. రామునకు మిథిల గనంబడియె - రామునిచే మిథిల గనంబడియె. మైత్రుండు తత్త్వంబుం దెలిసెను. చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబు దెలిపెను. కన్యాదియోగంబునం బ్రయోజ్య కర్తకు షష్ఠి నిత్యంబుగా నగు - విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. కృష్ణుం డర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపదకర్మానుబంధంబులు లేమిం జేసి రూపభేదంబు లయి దని యెఱుంగునది.

కర్త్రర్థకము.

మైత్రుండు - మనియెను

ప్రేరణకర్త్రర్థకము.

చైత్రుండు - మైత్రుని - మనిచెను.

ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము.

చైత్రుండు-మైత్రుని-మనుచుకొనియె.

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత-మైత్రుండు-మనుపఁబడియె.

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము

చైత్రునిచేత-మైత్రుండు-మనుచుకొనఁబడియె.

వెండియుం బ్రేరణంబునం దించుగాగమంబు గలిగినచో సకర్మకంబునకుం బండ్రెండు నకర్మకంబునకుం దొమ్మిదియు భేదంబు లని యూహింపునది.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

—→(◎)←—

టీ. క్రియచేఁ జెప్పఁబడని కర్తకుఁ గొన్నియెడల బహుళముగ షష్ఠి యగు నని సూత్రార్థము సాధారణముగఁ బడుజియోగముతోడి క్రియయుఁ బ్రేరణప్రత్యయముల తోడిక్రియయుఁ గర్తను స్వార్థకర్తను గ్రమముగఁ జెప్పఁజాలవుగాన నట్టిక్రియలుగల వాక్యములందలి యట్టికర్తల కీవిధిచే కుషష్ఠి యగు నని గ్రహించునది. పడుజ్యంతానభిహితకర్తకు కారకము 3 చేఁ దృతీయ సిద్ధింపవలసిరాఁ బ్రేరణ ప్రత్యయాంతముచే ననభిహితమగు స్వార్థకర్తకుఁ బూర్వవిధిచే ద్వితీయ గలుగవలసిరా నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యెను. 'రాముఁడు మిథిలఁ గనియె' నను వాక్యమునఁ గనియెనను క్రియకుఁ గర్తయైన రాముఁ డనువానికిఁ బడుజ్యనుబంధమునం జేసి కనుధాతువు కర్మార్థముగ మాఱఁగఁ గర్మమగుమిథిలయే దానిచేఁ జెప్పఁబడుటయుఁ గర్తయగు రాముఁడు చెప్పఁబడకుండుటయుఁ గలిగెఁగాన ననభిహితకర్తయగురాముని బోధించుదానికి షష్ఠి యీవిధిచేఁ గలుగ 'రాముని మిథిలఁ గనంబడియె' నను రూపము గలుగును ఇట్లే మైత్రుఁడు తత్త్వంబుం దెలిసె నను వాక్యమునందలి తెలిసె నను స్వార్థక్రియకుఁ గర్తయైన మైత్రుఁ డనువానికి తెలిసెననునది పుగాగమయోగమునం జేసి తెలిపె నని ప్రేరణార్థముగ మాఱఁగ నద్దానిచేఁ బ్రేరణకర్తయగుచైత్రుఁడే చెప్పఁబడుటను స్వార్థకర్తయగు మైత్రుఁడు చెప్పఁబడకుండుటను మైత్రుఁ డను స్వార్థకర్తకుఁ బూర్వవిధిచేఁ గాఁదగు ద్వితీయ నడ్డి యీవిధిచే షష్ఠిగాఁగఁ జైత్రుండు మైత్రునకుఁ దత్త్వంబుం దెలిపె ననువాక్య మేర్పడెడి. బహుళం బగుట షష్ఠి గానిపక్షమున

కారకము 3 చే 'రామునిచే మిథిల గనంబడియె' ననురీతిని గర్మార్థధాతురూపఘటిత వాక్యములం దనభిహితకర్తకుం జేతపర్ణకయోగము గలుగును. ఇట్లే ప్రేరణార్థధాతు రూపఘటితవాక్యములందలి యనభిహితకర్తకుం బూర్వసూత్రముచే ద్వితీయయుం గొండొకచో బహుళగ్రహణమునంజేసి గలుగఁదగు. ఏతద్వివేకము ప్రయోగానుసారముగ నుండును. ఈసూత్రమునందలి బహుళపదముశక్తింజేసి కన్వార్థప్రేరణధాతు రూపములతోడి యన్వయమున వాని యప్రేరణమునందలి కర్తను నీవిధిచే నిత్యముగ షష్ఠి పూర్వసూత్రముచే నగు ద్వితీయను బాధించి యగు నని కన్వాదియోగంబున నను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ప్రయోజ్యకర్త యన స్వార్థావస్థయందుఁ గర్తయై ప్రేరణావస్థయందు వేఱొక కర్తచే వ్యాపారమునందుఁ బ్రవేశపెట్టఁబడు కర్త యని యర్థము. ప్రేరణమున నుక్తమగు స్వార్థకర్త యని భావము. రాముఁడు మిథిలం గాంచె ననునపుడు గాంచెనను స్వార్థక్రియకుఁ గర్తయైన రాముఁ డనునదిఁ గాంచెనను రూపము కానిపించెనను ప్రేరణరూపమును ధరింపఁగఁ బ్రేరణకర్తంజేసి ప్రయోజ్యకర్త యయ్యెఁగాన దాని కీవిధి యందలి బహుళపదమునంజేసి నిత్యముగ షష్ఠి గలుగ విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించె నని వాక్య మేర్పడెను. ఇట్లే అర్జునుఁడు విశ్వరూపముం జూచె నను వాక్యమునఁ గర్తయైన యర్జునుఁడనునది చూచె ననునది చూపె నను ప్రేరణరూపమును దాల్పఁ బ్రేరణకర్తంజేసి ప్రయోజ్యకర్త యయ్యెఁగాన నీవిధిచే నిత్యముగ షష్ఠి గలుగఁ గృష్ణుఁ డర్జునునకు విశ్వరూపముం జూపె నను వాక్యము గలుగును. సంస్కృతవ్యాకృతి ననుసరించి (దృశేశ్చ) దృశ్యర్థధాతుయోగమునను, నప్రేరణకర్తకుఁ బ్రేరణమునఁ గర్మత్వము గలుగవలసియున్నది. పూర్వసూత్రముచే గత్యర్థాదుల యప్రేరణకర్తలకు సూత్రమే ప్రేరణమునఁ గర్మత్వము విధింపఁబడుటయుఁ గన్వాదిదృశ్యర్థయోగమున నిందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి నిత్యముగ షష్ఠి శాసింపఁబడుటయు గమనించిన నప్రేరణకర్తలకెల్ల వానికి 123 చేఁ గర్మత్వము గలుగ దనియుఁ, గన్వాదిదృశ్యర్థధాతుయోగమునందలి యప్రేరణకర్తలకుఁ బ్రేరణమున సంస్కృతమునందువలెఁ గాక యాంధ్రమునందు నిత్యముగ షష్ఠియే గలుగు ననియుఁ గాన దృశ్యర్థయోగమున సంస్కృతవ్యాకృత్యనుసారముగ నప్రేరణకర్తలకుఁ బ్రేరణమున నగు ద్వితీయ గ్రాహ్యము గా దనియు దాననే కన్వాదియోగ మను వివరణము ప్రసక్తమై యన్వర్థ మగుచున్న దనియు నెఱుంగునది. గత్యర్థాదుల ప్రయోజ్యకర్తకుఁ బూర్వవిధిచే ద్వితీయయు దృశ్యర్థముల ప్రయోజ్యకర్తకు నిత్యముగ షష్ఠియు నాంధ్రమం దగు నని ఫలిత మీసందర్భమున గ్రహింపవలెను. దృశ్యర్థములలోఁ బ్రేరణరూపంబైన కానిపించునదాని కప్రేరణార్థమును బ్రయోగప్రసిద్ధ మగుటంజేసి యట్టి

రూపము యోగమున మాత్రము ముందటి వివరణమునం జేసి ప్రేరణార్థాభావమున షష్ఠి కర్తకుఁ గలుగ దని గ్రహింపవలెను. సంజయుండు కానిపించి యనునపుడు సంజయుండు తానగపడి యని యర్థముగాన సంజయపదమునకు షష్ఠి గా లే దని యెఱుంగునది. కాని తన్నుఁ దాను గనపఱచికొనె నని యెంచినఁ బ్రేరణార్థమిట్టిచోట్లలందు గోచరించెడి నని తోఁచెడి. ప్రేరణకర్తకుఁ బ్రయోజ్యకర్తకును సమావేశము గలిగినపుడే ప్రయోజ్య కర్తకు నిత్యముగ షష్ఠి యగు నని సూత్రోదాహరణములంబట్టి గ్రహింపవలెను. కను - చూచు - దర్శించు మొదలగు దృశ్యర్థములు కన్వాదు లని తెలియునది. రూప ప్రక్రియ యాయాసందర్భముల నిరూపితముగానఁ వ్యక్తము.

అకర్మకంబున కను మొదలగు వాక్యమునకుఁ డీక.

అకర్మకమున కనఁగాఁ గేవల కర్త్రర్థకమున కని యర్థము. కర్మ లేని దకర్మకము గానఁ గర్మార్థమున నగు పడుజె యట్టిదానికిఁ గలుగ నవకాశము లే దనియు, నాంధ్ర భాషాశైలి ననుసరించి యాత్మనేపదార్థమగు కొనుధాతువు స్వార్థమున ననుప్రయుక్తము గాఁజాల దనియు, దాన స్వార్థమునఁ గర్త్రర్థకరూప మొకటే మైత్రుండు మనియె నను రీతిది గలుగు ననియుఁ, బ్రేరణప్రత్యయము లకర్మకములకుఁ గలుగనగుం గావునఁ బ్రేరణ కర్త్రర్థము చైత్రుండు మైత్రుని మనిచె ననురీతిది గలుగు ననియు, స్వార్థకర్త్రర్థమునకె కొనుపడుజులు గలుగవుగాని ప్రేరణకర్త్రర్థకరూపములమీఁదఁ గొనుపడుజులు సంభవింప నగుం గానఁ బ్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థమునఁ గొనుగలిగినపుడు చైత్రుండు మైత్రుని మనుచు కొనియె ననురీతి రూపము గలుగు ననియు, నిట్లే ప్రేరణరూపముమీఁదఁ బడుజేర్పైనఁ బ్రేరణకర్మార్థమునఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనుపఁబడియె ననురీతి రూప మగు ననియు, నీరీతినే ప్రేరణకర్త్రర్థముమీఁదఁ గొనుపడుజులు రెండును జేరినఁ బ్రేరణాత్మనే పదకర్మార్థమునఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనుచుకొనఁబడియె ననురీతి రూపము గలుగు ననియు, ని ట్లకర్మకమునకు స్వార్థరూప మొకటియుఁ బ్రేరణరూపములు నాల్గును నేర్పడుట నైదురూపములు గలుగు ననియు నీవివరణమున కభిప్రాయము. ప్రేరణమున స్వార్థావస్థయందలి కర్తకుఁ గర్మత్వము సిద్ధించెడిఁ గానఁ బ్రేరణమున నకర్మకమునకుఁ బడుజె గావచ్చు ననుట స్పష్టము. ఆయాయర్థములం దాయాప్రత్యయము లగుట నాయాప్రత్యయాంతముల నాయాసంజ్ఞలతో వ్యవహరించుట గుదిరె నని యెఱుంగునది.

సకర్మకములకు 122 సూత్రవివరణ టీకలలో నిరూపింపఁబడిన ప్రకార మేర్పడిన స్వార్థప్రేరణరూపము లెనిమిదింటిలోఁ దుది నున్న ప్రేరణరూపములు నాల్గిటి మీఁద మరలఁ బ్రేరణప్రత్యయములు గూర్చునెడలఁ బ్రేరణకర్త్రర్థకమునుండి పునః ప్రేరణకర్త్రర్థకము 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునకు మైత్రునిచేత వంటకమును వండింపించె'

ననియుఁ, ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునకు మైత్రునిచేత వంటకమును వండింపించికొనె' ననియుఁ, ప్రేరణకర్మార్థకమునుండి పునః ప్రేరణకర్మార్థకము 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత వంటకము వండింపింపఁబడియె' ననియుఁ, ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత వంటకము వండింపించుకొనఁబడియె' ననియు, నాలుగు రూపములు గలిగి తొలుకటి యెనిమిదింటితోఁ గలియ సకర్మమునకుఁ బండ్రెండు రూపభేదములు గలుగు ననియు, నీరీతినె యకర్మమున కిందు నిరూపితమైనరీతి నేర్పడిన యైదు రూపభేదములలోఁ బ్రేరణార్థకములగు తుది నాలుగిటిమీఁద మఱలఁ బ్రేరణప్రత్యయములఁ గూర్చునెడలఁ బ్రేరణకర్త్రర్థమునుండి పునః ప్రేరణకర్త్రర్థము 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించె' ననియుఁ, ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించుకొనియె' ననియుఁ, ప్రేరణకర్మార్థమునుండి పునః ప్రేరణకర్మార్థకము 'దేవదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రుఁడు మనిపింపఁబడియె' ననియుఁ, ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము 'దేవదత్తునిచేతఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనిపించుకొనఁబడియె' ననియు నాల్గు రూపభేదములు గలిగి తొలుతటి యేనింటితోఁ గలియ సకర్మకమునకుఁ దొమ్మిది రూపభేదములు గలుగు ననియు వెండియు నను సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. ౭౩ విధి ననుసరించి ప్రేరణప్రత్యయములమీఁదఁ బ్రేరణప్రత్యయములు మరలఁ గాఁదగుటను గమనించికొనునది. రూపముల ప్రక్రియ పూర్వోక్తసూత్రముల ననుసరించి గ్రహించునది. ప్రేరణార్థకములమీఁద మరల మరలఁ బ్రేరణప్రత్యయములనుగూర్చు నీప్రక్రియ సంస్కృతవ్యాకృతి సంప్రదాయసిద్ధము. కాని యీప్రక్రియచే సిద్ధమైనరూపములకెల్ల ప్రయోగము లగపడుటరు దని చెప్పనొప్పును.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

కృదంతపరిచ్ఛేదము

కృదంతశబ్దములంగూర్చియైన గ్రంథభాగముగాన నిది కృదంతపరిచ్ఛేదంబునాఁ జనె. కృత్ప్రత్యయము లంతమునఁ జేరిన శబ్దములు కృదంతము లనంబరగును. కృత్తని కృఞ్ ధాతువు నిట ముందిడుటంజేసి యివి శుద్ధధాతువులకగు ప్రత్యయము లనుట స్పష్టము.

కృత్తుల కర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౧.

ధాతువునకు విహితం బగు డుజ్భిన్న ప్రత్యయంబు కృత్తునాఁ బడు. కృత్తులకు వక్ష్యమాణంబులకు భావకర్తృకర్మాద్యర్థంబులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది. ఆఁక-బంధనము, మొలక - నవోద్భిదము. ఏలిక - పాలకుఁడు. కోరిక - వాంఛయు, వాంఛితంబును. మూఁక - సంఘము. ఆడిక - నింద. ఓడిక - స్రోతస్సు.

టీ. కృత్ప్రత్యయముల యర్థములు వ్యవహారమునుబట్టి గ్రహింపఁ దగు దని సూత్రార్థము. ఇది గ్రాంథికభాషకు వ్యాకృతి యగుట నిందలి వ్యవహారశబ్దము కవి వ్యవహారబోధక మను టర్థముగాన గ్రాంథికప్రయోగముల ననుసరించి కృత్ప్రత్యయము లేయే యర్థముల నైనవియుఁ దెలియఁదగు నని భావము తేలెడిఁగాని వానికెల్లను బ్రయోగములు వాఙ్మయమునందుఁ జూపరాని వగుటను, మహాజనవ్యవహారానుసారముగ వీనిని గవీశులు ప్రయోగించుట యనాదిసిద్ధ మగుటను, గృత్తుల యర్థములు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగున దని వివరించె నని తోఁచెడి. క్రియాపరిచ్ఛేదప్రథమసూత్రమిందును ననువృత్త మగుంగానఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదమున ధాతువునకు విహితములగు 'డు బ్రు వు రు ను ము' అనునవిగాక యితరము లగునని కృత్ప్రత్యయము లని వివరించుట పొసఁగెడి. కృత్తులును డుజాదులవలెనే కర్తృభావకర్మాద్యర్థముల నగునవిగాన భావకర్తృకర్మాద్యర్థము లని వ్యాఖ్యానము వ్రాయుట సార్థకము. 'కృదతిఙ్' అని పాణినీయము. తిఙ్భిన్నమైనదానిం గృత్తుగఁ జేర్కొనెడిఁగాన దాని ననుసరించి యీ సూత్రము క్రింది ధాతువున కను వివరణము వ్రాయఁబడెననుట స్పష్టము. భావకర్తృకర్మార్థములం దెందుఁ బ్రత్యయంబగుఁ దదంతముచే నదియె బోధ్యమగు ననుట స్పష్టము. ఆఁగు ధాతువునకు 3 చేఁ గవర్ణకమును 2 చే గువర్ణలోపమునుగా 'ఆఁక' అనురూపమయ్యె. ఇది భావార్థమున కుదాహృతి. మొలచు ధాతువునకుఁ గర్త్రర్థమునఁ గవర్ణకముగా

మొలక యగును. ఇట్లే మూఁగుధాతువునకుఁ గర్త్రర్థమున 'మూఁక' అగును. 2 చే గువర్ణలోపము. ఏలుధాతువునకు 128 చే నిక వర్ణకము కర్త్రర్థమునఁ గా నేలిక యగును. కోరుధాతువునకుఁ గర్మార్థమున నిక వర్ణకము గలుగఁ గోరిక యగును. కోరఁబడిన దని యర్థము. ఆడుధాతువునకు భావార్థమున నిక గలుగ 'ఆడిక' అగును. నింద యని యర్థము. ఓడుధాతువున కిక ప్రత్యయము కర్త్రర్థమునఁ గా నోడిక యగును. ప్రవాహము - నది యని యర్థము. ఈరీతి నొకే ప్రత్యయము కర్తృకర్మభావాద్యర్థముల నగుటను, నొకే యర్థమున ననేక ప్రత్యయము లగుటను, నర్థవిశేషములందు వివిధప్రత్యయము లగుటను. మీఁదిలక్షణముల ననుసరించియుఁ గవిప్రయోగముల ననుసరించియు గ్రాహ్యము. (చూ. శ. ర. ము.)

ఇటం గృత్కగతపవేములు పరంబులగునపుడు కగచయవలకు లోపం బగు. ౨.

కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబులగునప్పుడు ధాతువునంతంబులగు కగచయవలకు లోపం బగు. మీఁదిలక్ష్యంబులం జూడంబడు.

టీ. కృత్ప్రత్యయసంబంధులగు 'క - గ - త - ప - వ - ఇమి' అనునవి పరములగునపుడు ధాతువుల యంతమున నున్న 'క - గ - చ - య - వ' అను వర్ణములకు లోప మిందగు నని సూత్రార్థము. క గ త ప వే ములను సామాన్యోక్తిం జేసి యవి యేయచ్చులతోఁగూడినను కృత్సంబంధులైన నీవిధులు గలుగు ననియు నిట్లే క గ చ య వ లనుటం జేసి యవి యేయచ్చుతోఁగూడినను లోపము గలుగు ననియుఁ దెలియునది. కృత్ = కృత్ప్రత్యయములకు సంబంధించిన-క గ త ప వే ములు. ఈ సూత్రమునకు లక్ష్యములఁ దరువాతి సూత్రములం దరయునది.

కవర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు. 3.

అలుగు - అలుక. ఆఁగు - ఆఁక. ఎఱుఁగు - ఎఱుక. ఇట బిందులోపంబు. ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది. కడఁగు - కడఁక. కలఁగు - కలఁక. కాఁగు - కాఁక. తునుఁగు - తునుక. నడచు - నడక. నలఁగు - నలఁక. పోవు - పోఁక. మడఁగు - మడఁక. మలఁగు - మలఁక. మునుఁగు-మునక. మూఁగు - మూఁక. మొలచు - మొలక. వచ్చునకు - రా - రాక. వంగు - వంక. వీఁగు - వీఁక. ఇక క వులు పరంబులగునప్పుడు కసునకు

దీర్ఘం బగు - కానుక. కినియు ముదియుల కుత్వంబు నగు. కినియు - కినుక. ముదియు - ముదుక ఇత్యాదు లలుగ్వాదులు.

టీ. అలుగు మొదలగు ధాతువులకు 'క' అను ప్రత్యయ మగును. అలుగుధాతువున కీవిధిచేఁ గవర్ణకమును బూర్వవిధిచేఁ గృత్సంబంధమైన కవర్ణము పరముగా ధాతువుతుది గకారమునకు లోపమును గలుగ నలుక యను రూప మేర్పడును. విఱుఁగు ధాతువునకుఁ గవర్ణకముగా గువర్ణలోప మగుడు గువర్ణమునకు ముందటి బిందువుకు గవర్ణము గల్గినపిదప నుండుటకు సంజ్ఞ 16 చే నర్హత సంభవించినను దొలఁగు నని యిట బిందులోపం బను వివరణమున కభిప్రాయము. ఇట్లు బిందులోపం బగుటఁ గొన్ని రూపములందే చూపట్టుటం జేసి యిట్లు కొన్నింటి గ్రహించున దని వివరించెను. మలఁగు - మూఁగు మొదలగువాని యందుఁ గవర్ణకము గల్గినపుడు బిందువు నిల్చియుండుటకై మీఁదఁ జూడవలయును. వచ్చు ధాతువునకు రాదేశము ముత్తు పరమగునపుడే గావలసియున్నదిగాని యీవిధిచే నగుకవర్ణకము పరమగునపుడును బ్రయోగములంబట్టి గాఁగ రాక యను రూప మేర్పడును. కనుధాతువున కీవిధిచేనైన కవర్ణకమును 11 చే నగు పువర్ణకమును బరమగుచుండ ధాత్వాదివర్ణముమీఁది యచ్చునకు దీర్ఘముగాఁ గానుక యనియుఁ గానుపనియు రూపములగుటను ఇట్లొకే ధాతు వర్థవిశేషముల ననుసరించి ప్రత్యయవిశేషముల నందుటయు నొకే యర్థమునఁగూడ భిన్నప్రత్యయముల నందుటయు నాయాసూత్రోదాహరణములంబట్టి గ్రహింపవలయును. (కానిక). కినియు, ముదియు నను ధాతువులకుఁ గవర్ణకము పరముగా ధాతుమధ్య నున్న వర్ణము మీఁది యికారమున కుకార మగు ననియు దాన కినుక ముదుక యనురూపము లగు ననియుఁ గినియు ముదుకలకను వివరణమున కభిప్రాయము.

ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదుల కగు. ౮.

కలుగు - కలిమి. ఓరుచు - ఓరిమి. కూరుచు - కూరిమి. నేరుచు నేరిమి. ప్రేలుచు - ప్రేలిమి. బడియు - బడిమి. బ్రదుకు - బ్రదిమి. ఒడ్డు ఒడ్డిమి. తాలు - తాలిమి.

టీ. 'ఇమి' అను ప్రత్యయము కలుగు మొదలగుధాతువుల కగును. కలుగు ధాత వున కిమి గలుగఁ బ్రపూర్వవిధిచే నంతిమాక్షరలోపము గలుగ 'కలు+ఇమి=కలిమి' అ రూపమగును. బడియుధాతువున కిమియుఁ ధాత్వంత యువర్ణలోపమునుగా, నపదా

స్వరసంధిచే బడిమి యగును. దిగఁదుడుచుట యని యర్థము. ఇట్లే మిగిలినవాని ప్రక్రియయు నూహ్యము.

తజ్వర్ణకంబు చేయ్యాదుల కగు. ౫.

చేఁయు - చేఁత. అలయు - అలఁత. కూఁయు - కూఁత. కోఁయు - కోఁత. గీయు - గీఁత. నేయు - నేఁత. పూఁయు - పూఁత. పోఁయు - పోఁత. మూఁయు - మూఁత. మేయు - మేఁత. మ్రోఁయు - మ్రోఁత. రోఁయు - రోఁత. లాఁయు - లాఁత. వ్రాఁయు - వ్రాఁత. వ్రేయు - వ్రేఁత.

టీ. చేయు మొదలగు ధాతువులకు 'తజ్' అను ప్రత్యయ మగును. తజ్ ప్రత్యయము జకారముపోవు ప్రత్యయము గానఁ దత్సమము 19 చే బిందువు ముందిడికొని యగు ననియు హ్రస్వముమీఁద నర్ధపూర్ణములు రెండు నగుననియుఁ దెలియుంగునది. కూయు ధాతువున కీవిధిచేఁ దజ్వర్ణకము 2 చే యువర్ణలోపము గాఁ గూఁత యని యగును. 'కూయి' అనియు నిప్రత్యయాంతమగురూపము ప్రయోగప్రసిద్ధమై తోఁచెడి. ఇట్లే మిగిలినరూపముల ప్రక్రియ యూహ్యము.

కువవర్ణకం బడంగ్వాదుల కగు. ౬.

అడఁగు - అడఁకువ. ఎఱుఁగు ఎఱుఁకువ. కలఁగు - కలఁకువ. నలఁగు - నలఁకువ. పెనఁగు - పెనఁకువ. పొలయు-పొలకువ. మఱచు - మఱకువ. మెలఁగు - మెలఁకువ. లోఁగు - లోఁకువ. వేగు - వేకువ.

టీ. అడఁగు మొదలగు ధాతువులకు 'కువ' అను ప్రత్యయ మగును. అంతట 2 చే నంత్యవర్ణలోపం బగును అడఁగుధాతువున కీవిధిచే 'కువ' వర్ణకము గా నడఁకువ యగును. ఇట బిందువు లోపింపదు. ఇట్లే శేషించినవాని ప్రక్రియ యూహ్యము.

టవర్ణకం బాడ్వాదుల కగు నగుచో నంతలోపం బగు. ౭.

ఆడు - ఆట. ఊడు - ఊట. ఊఁటు - ఊఁటట. ఏఁకరు - ఏఁకట. ఓడు - ఓట. తిరుగు - తిరుగట. తేడు - తేట. త్రిమ్మరు - త్రిమ్మట. పండు - పంట. పాడు - పాట. మండు - మంట. వండు - వంట. వేసలు - వేసట.

అనుప్రయుక్తం బయిన యాటశబ్దంబు ప్రాయికంబుగాఁ గ్లీబసమం బగు. కోలాటము - పోరాటము - మంద్రాటము ఇత్యాదులు.

టీ. టప్రత్యయ మాడు మొదలగు ధాతువుల కగు ననియు నది పరము గా ధాత్వంతవర్ణము లోపించు ననియు సూత్రార్థము. ఆడుధాతువున కీవిధిచే టవర్ణకమును డువర్ణలోపమునుగా 'ఆట' అనురూప మగును. మిగిలినవాని ప్రక్రియ యిట్లే యూహ్యము. టవర్ణకము పరము గా 2 చే నంతిమవర్ణలోపము సిద్ధింపమిని నంతలోపం బగు నని సూత్రితము. కొన్నిశబ్దముల వెనుకఁ జేర్పఁబడు నాటశబ్దముమాత్రము తఱచుగఁ గ్లీబసమంబగుగాన ముపర్ణకమునంది 'కోలాటము, పోరాటము' మొదలగురూపము లనందు ననియుఁ 'గోలాట, పోరాట, మండ్రాట' అనురీతిని ముపర్ణకవిరహితమై యాటశబ్దము వ్యస్తమందువలె నుండ దనియు నెఱుంగునది. దీన వ్యస్తమున నిది నిత్యముగ స్త్రీసమంబె యగు ననుట తెల్లము.

టువర్ణకంబు పడ్వాదుల కగు నగుచో నవి యాద్యక్షరశేషంబు లయి దీర్ఘంబు నొందు. ౮.

పడు-పాటు. చెడు-చేటు. అడుచు-ఆటు. కఱచు-కాటు. పొడుచు-పోటు. వయిచు-వాటు. ఏయు-ఏటు. ఓడు-ఓటు. వ్రేయు-వ్రేటు.

టీ. 'టు' అను ప్రత్యయము పడు మొదలగుధాతువుల కగుననియు, నది పరముగా ధాతు వాదిమాక్షరము మాత్రమే మిగిలి తక్కిన వర్ణములు లోపించుటేగాక శేషించిన ధాత్వాదిమవర్ణము మీఁదియచ్చునకు దీర్ఘము నగు ననియు సూత్రార్థము పడుధాతువునకు టువర్ణమును డువర్ణలోపమును బకారము నత్తునకు దీర్ఘమునుగా బాటను రూపము గలుగును. అడుచను దీనికి 'టు' అను ప్రత్యయ మీవిధిచేఁ గా ధాత వాద్యక్షరశేషముగా శేషించిన యాదిమవర్ణముతోఁడఁగూడి 'ఆటు' అనురూప మగును శేషించినది దీర్ఘంబయ్యేనేని యావశ్యకత లేమి దీర్ఘము గా దనియు శేషించినది హ్రస్వ మగునపుడే దీర్ఘమగుననియు నెంచునది. ఇట్లే రెండింటికి మించినవర్ణములు గలవానివిష యమున నే యాద్యక్షరశేషం బగుననువిధానము సార్థకంబగు నని యెఱుంగునది. రెండ వర్ణములు గలవానికి 2 చే నంతిమవర్ణలోపము సిద్ధముగాన నవ్వానివిషయమున దీర్ఘ విధానమే యావశ్యకమగును. కఱచనుదాని కాద్యక్షరశేషమునకు దీర్ఘము సిద్ధింపఁగా గాటనురూప మేర్పడును. శేషము స్పష్టము.

పవర్ణకంబు తిరియ్వాదుల కగు. ౯.

తిరియు-తిరిపము. కలియున కత్వంబు నగు - కలపము. పొలయు పొలపము-మురియు-మురిపము. సొలయు సొలపము. వలియు-వలిపము

టీ. 'ప' అను ప్రత్యయము తిరియు మొదలగు ధాతువుల కగును. తిరియు ధాతువున కీవిధిచే పవర్ణకమును 2 చే ధాత్వంతిమవర్ణలోపమును నాచ్ఛికము 2 చేఁ గ్లీబ సమత్వమును దత్సమము 39 చే మువర్ణకమునుగాఁ దిరిప మను రూపమగును. పవర్ణకాంతములకెల్ల నిట్లే క్లీబసమత్వమునంజేసి మువర్ణక మంతట నూహ్యము. కలియు ధాతువునందలి లివర్ణము నిత్యమున కత్వము పవర్ణకము పరముగా నగుననియు దానఁ గలప మని రూపమగుననియుఁ గలియున కత్వంబు నగునను వివరణమున కర్థము. తక్కిన వాని ప్రక్రియ యూహ్యము.

తవర్ణకం బావులించు లోనగువాని కగు. ౧౦.

ఆవులించు - ఆవులింత. ఇగిలించు - ఇగిలింత. ఓకిలించు - ఓకిలింత. కుళ్లగించు - కుళ్లగింత. కుసిలించు - కుసిలింత. కొక్కరించు - కొక్కరింత. కొప్పరించు - కొప్పరింత. గిలిగించు - గిలిగింత ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. క్రియ 63 చే నంగలాదులు నిత్యముగ నించుక్కుం బొందును. వాని కించు గ్వ్రరహితములకుఁ బ్రయోగము లేమిని నించుగంతము మీఁదనే తవర్ణక మావులించు మొదలగు వాని కగు నని యెంచునది. 2 చే నంతిమంబగు నించుక్కునందలి చువర్ణమునకు లోపము. కాఁగా నించుక్కునందు 'ఇం' అను భాగమే శేషించుం గాన నీవిధిచే నగు తవర్ణకముంగూడి 'ఇంత' అని యై 'ఆవులింత' అను మొదలగురూపము లేర్పడును. శేషము స్పష్టము.

పువర్ణకంబు మాయ్వాదుల కగు. ౧౧.

మాయు - మాపు. మేయు. మేపు - అడుచు - అడుపు. ఇంచు - ఇంపు. ఏఁచు-ఏఁపు. ఏచు - ఏపు. కను-కానుపు. కాచు-కాపు. చూచు - చూపు. తలఁచు - తలఁపు. తోఁచు - తోఁపు. త్రేఁచు - త్రేఁపు. త్రోచు - త్రోపు. పూఁచు - పూఁపు. పెనుచు - పెనుపు. పొలుచు - పొలుపు. ప్రోచు - ప్రోపు. మెచ్చు - మెప్పు. మోచు - మోపు. వలచు - వలపు. వాచు - వాపు ఇత్యాదులు మాయ్వాదులు.

టీ. 'పు' అను ప్రత్యయము మాయు మొదలగు ధాతువుల కగును. 2 చే నంతిమాక్షరలోపము. 'మాయు+పు=మాపు; కనుధాతువునకు 3 సూత్రమునందలి వివరణమునంజేసి పువర్ణకము పరముగా దీర్ఘముగాఁ గానుపనురూప మగును. ఇట నంతిమవర్ణలోపము గాదు. ఇట్లంతట నూహ్యము. మెచ్చుధాతువునకుఁ బువర్ణకము యోగ

మున మెప్పను సద్విత్వపకారరూప మగుట కాధార మగపడకున్నది. పడిప్రభృతు లలోఁ జేర్చి సాధింపఁదగునేమొ ? లేక యక్కటాదులలోఁజేర్చి ద్విత్వమును జేయ వలెనో ? సూరి విశదపఱుపకుండుట విచార్యము.

ఇకవర్ణకం బంజ్వాదుల కగు. ౧౨.

అంజు - అంజిక. అమరు - అమరిక. అరయు - అరయిక. అలయు - అలయిక. ఆడు - ఆడిక. ఓడు - ఓడిక. ఓపు - ఓపిక. కను - కానిక. కూడు - కూడిక. కోరు - కోరిక. పొందు - పొందిక. పోలు - పోలిక. తూను తూఁగున కగు - తూనిక. ఇత్యాదు లంజ్వాదులు.

టీ. 'ఇక' అను ప్రత్యయము 'అంజు' అను మొదలగు ధాతువుల కగును. 2 సూత్రమునకు విషయము గామి నంతిమవర్ణలోప మిటఁ గలుగదు. 'అంజు+ఇక = అంజిక.' ఇక పరముగాఁ దూఁగుధాతువునకుఁ దూననున దాదేశముగా 'తూను+ఇక = తూనిక' అను రూపమగు నని దీని క్రిందివివరణమునుబట్టి యెఱుంగునది. శేషము స్పష్టము.

అప్పాదులకు నజి యగు. ౧౩.

అప్ప-అప్పన. ఉజ్జ ఉజ్జన. ఒప్ప - ఒప్పన. గట్ట-గట్టన. గడ-గడన. దట్ట-దట్టన. దీవ - దీవన. పాట-పాటన. మన్న-మన్నన. వీచు - వీవన.

టీ. అప్ప మొదలగు ధాతువులకు నజి యను ప్రత్యయమగును. జిత్వముం గూర్చుటకు వీవన మొదలగువానియందు చకారమునకు వకారంబు క్రియ 88 చే నగుటయుఁ గ్రియ 20 చే నత్వమగుటయుఁ బ్రయోజనములు. అప్పాదు లదంతము లంగలాదు లందలివి. ఇంచుక్కుఁ జేరని యదంతములకే యప్పాదులను నిర్దేశమునంజేసి నజియగు. 'వీచు' అనున దుదంతము. ఈవిధిచేసైన నవర్ణకముతోడి రూపములు గొన్ని క్లీబసమములుగఁ గాన్పించెడిఁ గాన మువర్ణకాంతములుగ నుండవలసినఁ గ్లీబసమత్వమును మువర్ణకాంతముగా నుండ నక్కఱలేకున్న స్త్రీసమత్వమును నాచ్ఛికము 2 చేఁ గల్పించికొనునది. 'అప్ప+న=అప్పన = అప్పనము.' వీచు+న:—ఇట నజి జిత్తుగావ ధాత్వంత చువర్ణము నుత్వమున కత్వము క్రియ 20 చేఁ గలుగఁ బిదపఁ గ్రియ 88 చే వకారము చకారమునకుఁ గా 'వీవన' యను రూపమగు. శేషము స్పష్టము.

బడి యేల్వాదుల కగు. ౧౪.

ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనుబడి - గిట్టుబడి - చెల్లు

బడి - చేరుబడి - తగులుబడి - తీలుబడి - పెట్టుబడి - పోబడి - మ్రొక్కు-
బడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి.

టీ. ఏలు మొదలగు ధాతువులకు బడి యను ప్రత్యయమగును. ఏలు+బడి=ఏలు
బడి. ఇట్లు తక్కిన వ్యాఖ్యములు.

గడ చేర్వాదుల కగు. ౧౫.

చేరుగడ - తిరుగడ - తీలుగడ - తేలుగడ - తేగడ - మను
గడ - విడుగడ - వీడుగడ.

టీ. చేరు మొదలగు ధాతువులకు గడవర్ణకమగును. చేరు+గడ = చేరుగడ.
శేషము స్పష్టము.

ఇకి కోర్వాదుల కగు. ౧౬.

కోరికి - వ్రానికి - పోలికి - మనికి - వినికి. చూచు చూచున
కగు - చూడికి.

టీ. కోరు మొదలగువానికి 'ఇకి' అను ప్రత్యయమగు. కోరు+ఇకి=కోరికి. శేషము
స్పష్టము. ఇకివర్ణక మగునపుడు చూచు ధాతువునకుఁ జూ డచున దాదేశ మగుంగానఁ
జూడికి యనియే గాని చూచికి యని గా దని చూడను వివరణమున కభిప్రాయము.

వువర్ణకంబు మన్వాదుల కగు. ౧౭.

మను - మనువు. కాచు - కావు. కొలుచు - కొలువు. చచ్చు -
చావు. తడయు - తడవు. నిలుచు - నిలువు. నొచ్చు - నోవు. వ్రాచు -
వ్రావు - వ్రిచ్చు - వ్రివ్వు.

టీ. వుప్రత్యయము మను మొదలగు ధాతువుల కగు. 'మను+వు = మనువు.'
చచ్చు నొచ్చు మొదలగు సద్విత్వచువర్ణాంతధాతువుల ద్విత్వచువర్ణమునకు వుప్రత్య
యముగా 2 చే లోపంబును శేషించిన యాదిమవర్ణముల స్వరములకు దీర్ఘ మును నగు
నని గ్రహించి చావు నోవు లనురూపముల సాధించుకొనునది. పిదపఁ బ్రకీర్ణము 6 చే
ద్విత్వమును సమాసము 13 చే నాదిమవర్ణమునకు హ్రస్వమును గూర్చి నొచ్చునకు
నొవ్వనియు రూపమును సాధించికొనునది. ఇట్లే వ్రివ్వు - వ్రచ్చునకును, బువ్వు - వ్రూచు
నకును నగుటను గమనించికొనునది. యథార్థ్యముగ రూపనిర్మాణముఁ జేయవలయును.
ఇట్లు సర్వమూహ్యము.

అవర్ణకంబు గీఱ్వాదుల కగు. ౧౮.

గీఱు - ఊఁద - ఎండ - కాయ - చదియ - తునియ - పరియ - పాయ - పిడుచ - మీఁట - ముడియ - వదర - వ్రయ్య.

టీ. 'అ' అను ప్రత్యయము గీఱు మొదలగు ధాతువుల కగు. 'గీఱు-అ=గీఱ' అపదాదిస్వరసంధి యంతటం గూర్చునది. శేషము స్పష్టము. ఈధాతువులెల్ల నుదంతములే.

అకవర్ణకంబు మాఱ్వాదుల కగు. ౧౯.

మాఱు - మాఱకము. అమ్ము - అమ్మకము. అంపు - అంపకము. పంచు - పంపు - పంపకము. వండు డకారంబు టకారం బగు - వంటకము. తోము - తోమకము. అద్దు - అద్దకము.

టీ. 'అక' అను ప్రత్యయము మాఱు మొదలగువాని కగు. 'మాఱు+అక' = మాఱకము. ఇయ్యవి క్లీబతుల్యములు. వండుధాతువునందలి డకార మీయకప్రత్యయము పరముగా టకారమగు ననియు దాన 'వండు+అక=వంటు+అక = వంటకము' అని రూప మగు ననియు వండుడకార మను వివరణమున కభిప్రాయము. శేషము స్పష్టము. డకారము హల్లునకె టకారము హల్మాత్రమగును. ఇట్లే తక్కినవి సాధ్యములు.

డువర్ణకం బాఱ్వాదుల కగు నగునపుడు పకారంబు చయల కగు. ౨౦.

ఆఱు-ఆఱుడు. అమ్ము-అమ్ముడు. అల్లు-అల్లుడు. ఎక్కు-ఎక్కుడు. క్రమ్ము-క్రమ్ముడు. చోపు - చోపుడు. త్రొక్కు - త్రొక్కుడు. త్రోచు - త్రోపుడు. దంచు - దంపుడు. దాఁచు-దాఁపుడు. దిగు - దిగుడు. దోచు-దోఁపుడు. పెంచు - పెంపుడు-ప్రేఁపుడు. ప్రాఁకు - ప్రాఁకుడు. మాయు-మాపుడు. రాచు - రాపుడు ఇత్యాదులు.

టీ. ఆఱు మొదలగు వానికి డుప్రత్యయ మగు ననియు నా డుప్రత్యయము పరముగా ధాతువుల తుదినున్న చకారయకారములకు పకారమాదేశ మగు ననియు సూత్రార్థము. త్రోచుధాతువున కీవిధిచే డువర్ణకమును నది పరముగా చకారసూత్రమునకుఁ బకారమును గాఁ ద్రోపు డనియు, మాయుధాతువునందలి యకారమాత్రమునకుఁ బకారము గా మాపు డనియు రూపములగును. ఇట్లే చయాంతములగు దాఁచు త్రోయు మొదలగు వానిచయలకుఁ బవర్ణము గా దాపుడు త్రోపుడు మొదలగు రూపములు

గలుగుటను గమనించికొనునది. మిగిలినది స్పష్టము. హల్లాత్రములకె పకారము హల్లాత్ర మగు నని గ్రహించునది.

ఉవర్ణకం బడుక్వాదుల కగు. ౨౧.

అడుకు - అంటు - ఒప్పు - ఒలుగు - ఒపఁగు.

టీ. అడుకు మొదలగువానికి 'ఉ' అను ప్రత్యయమగు. అపదాదిస్వర సంధిచే రూపము లూహ్యములు. 'అటుకు' లను వ్యావహారికపదము నర్థమున నీధాతురూపము నిత్యబహువచనాంతముగఁ జూపట్టెడి. ఒలుఁ గకారమధ్యముగఁ బ్రయోగములం దగ పడు. మీఁద స్పష్టము.

వడిప్రభృతు లి ట్లెఱుంగునది. ౨౨.

వడి: కొలువడి - గెలువడి - నడవడి. వ్యతిరేకంబున లేవడి. వి: తనివి - తెలివి - విరివి. అవు: తగవు - నగవు - ఉఱవు. ఇ: చేయి - వ్రాయి. కలి: కనుకలి-వినుకలి. ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

టీ. పూర్వోక్తప్రత్యయములే గాక 'వడి - వి - అవు- ఇ - కలి' మొదలగు ప్రత్యయము లాయాధాతువుల కాయాయర్థములం దగుటను మహాజనవ్యవహారము ననుసరించి గ్రహింపఁదగు నని సూత్రభావము. 'కొలుచు+వడి - గెలుచు+వడి - నడుచు+వడి' అని యుండ 2 చే నంతిమవర్ణము లోపించి 'కొలువడి' మొదలగు రూపత్రయము గలిగె. 'కలుగు+వడి' అని యుండఁ 'క్రియ 116 చేఁ గలుగుధాతువునకు 'లే' అనున దాదేశముగా 'లేవడి' యను రూపమయ్యెను. తనియు ధాతువునకు 'వి' అను ప్రత్యయము పరముగా 2 చే యువర్ణలోపముగాఁ 'దనివి' యను యగును. ఇట్లే తెలియు విరియుధాతువులకు విప్రత్యయయోగమునకుఁ దెలివి విరివి యను రూపములగుటను గమనించునది. 'తగు-నగు-ఉఱు' అను వీనికి 'అవు ప్రత్యయముం జేసి యపదాదిస్వరసంధి చేయఁగా 'తగవు - నగవు - ఉఱవు' అను రూపములగును. చేయు - వ్రాయు ధాతువుల కిప్రత్యయముం జేసి చేయి వ్రాయి యను రూపముల సాధించికొనునది. విను-కనులకు 'కలి' అను ప్రత్యయమును గూర్చి 'కనుకలి - వినుకలి' యను రూపముల సాధించికొనునది. ఇట్లే

యను క్తములనెల్ల మహాజనవ్యవహారము ననుసరించి గ్రహించి ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగము నూహించి రూపసాధుత్వమును సంపాదించికొనవలె నని క్రిందివివరణమున కాశయము.

త్రిలింగలక్షణశేషము 'దయ్యు దయ్యు నొచ్చు పుచ్చు' ల కివర్ణం బగు. అగుచో వాని కడహల్లులు పకారంబు లగు 'డప్పి - దప్పి - నొప్పి - పుప్పి' రాచున కిడివర్ణకంబు నగు. రాయిడి - రాపు. ఈర్చుబ్బుకందు దువ్వువడ్డించుల కెనవర్ణకంబగు. అగుచో ఈర్చు ఉబ్బుల చకార బకారంబులు పకారంబులగు. వడ్డించు నించులుప్తం బగు. ఉప్పెన - కందెన - ఈర్పెన - దువ్వెన - వడ్డెన. పురవర్ణకంబు కాంచు దాంచు దాయాద్యాదుల కగు. కాంపురము - దాంపురము - దాపురము. ఎక్కుడిగులకుం బ్రేరణార్థమున మతివర్ణకమగు. అగుచో నెగు ఎక్కన కాదేశంబగు. ఎగుమతి - దిగుమతి. ఇట్ల ఎగువ. వువర్ణం బులియాద్యాదులకగు. ఉలివు. కాచు పీచులకు వలివర్ణకం బగు. 'కావలి- పీవలి' అను సూత్రోదాహరణములచే నీసూరి కృదంతపరిచ్ఛేద సందర్భమును బూరించు టను గమనించుకొనునది. సరిపడెడురీతిని శబ్దమును విభజించి ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగము చేయుటయే యాంధ్రలాక్షణికుల మార్గ మనుటతెల్లము. ధాతురూపమునుగాని నామమునుగాని ప్రయుక్తమగు సహజావస్థను దలంచికొని వానిపై విశేషించి యగువానిని బ్రత్యయములుగ నెంచుట జరిపిరనుట స్పష్టము. దీన నొక్కొకచో భాషాంతర సాదృశ్యపరిశీలన మొనర్చువారి సిద్ధాంతముల కిమ్మార్గము విరుద్ధమై యాంధ్రలాక్షణికులు ప్రత్యయములన్నవి పదభాగములును నర్థవత్పదములును నగుట యేర్పడెడి.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము

పూర్వోక్తపరిచ్ఛేదములకు సంబంధించిన వివిధవిషయములను వివరించు గ్రంథభాగముగాన దీనికిఁ బ్రకీర్ణకపరిచ్ఛేద మను సంజ్ఞ యొనర్చె. ప్రకీర్ణ మనఁ బాగుగఁ జల్లఁబడిన దని యర్థము. విశాలమైన దని భావము నానాపరిచ్ఛేదముల కగు నానావిషయములఁ బ్రకాశితముం జేయు గ్రంథభాగ మనుట తెల్లము.

పదాద్యంబులు ఋౠ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు. ౧.

అతఁడు ఋషి - ఇట సంధి లేదు. ఆ ఋషి - ఇట యడాగమము లేదు. వచ్చె ఋషి - వచ్చెన్ ఋషి - వచ్చెను ఋషి - ఇట ద్రుతమునకు లోప_సంశ్లేష స్వత్వములు.

టీ. పదము తొలుత నుండు 'ఋ-ౠ' అను నచ్చులు రేఫలకారములవంటివి యగు నని సూత్రార్థము. ప్రాకృతాంధ్రవర్ణసమామ్నాయనిరూపకసూత్రద్వయము ననుసరించి యీయచ్చులు సాంస్కృతికపదనిష్ఠములే యని గ్రహింపకతీరదు. అయినా యచ్ సంధి సూత్రములంజేసి యీయచ్చులు పరములుగా సంధి గలుగవలసి వచ్చుటంజేసి యట్టిసంధి సూత్రప్రవృత్తిని వారింప నీసూత్ర మారంభింప వలసివచ్చె నని యెఱుంగునది. సంధి పరిచ్ఛేదమున ఋ ౠ వర్ణముల కచ్చుపరముగా సంధివిధానము లేమిని, ఋౠకారాంతములుగఁ బదములు తెలుఁగున సుబంతప్రక్రియ ననుసరించి గలుగఁజాలమిని, ఋౠకారాంతముల కచ్చు పరమగునవస్థను దలంపక పదాద్యవస్థనే గమనించి యేతత్సూత్రము నారంభించుట జరిగె నని యెంచునది, కాన దీని నాయాసంధిసూత్రములయొద్ద స్మరించుకొనవలె ననుట స్పష్టము. అతఁడు+ఋషి:—ఇట నతఁడను పదము తుది యుకారమునకు ఋషి యనుపదము మొదటనుండు ఋకార మచ్చు పరముగా నుత్వ సంధి నిత్యముగఁ గావలసియుండ నీవిధిచే నాఋకారము రేఫవంటిదిగా నచ్చు పరమగుట సంభవింపమిని సంధి గలుగక యతఁడు ఋషి యనియే యగు నని తెలిసికొనునది. ఆ+ఋషి:—ఇచట నత్తునకేగాని యాకారమునకు సంధిపరిచ్ఛేదమున సంధివిధానము లేమిని సంధి ౩ చే యడాగమము గావలసిరా ఋషి శబ్దాదిమఋకారము రేఫము వంటిదగుటచే స్వరముకంటె స్వరము పరమగుట గుదురమి యడాగమము గలుగ దని

యిట యడాగమము లేదను వివరణమున కభిప్రాయము. 'వచ్చెను+ఋషి':—అను నీచోటున ద్రుతప్రకృతిక మగు వచ్చెనను దానికంటెఁ బరమగు ఋకారమున కీవిధిచే రేఫతుల్యత్వము సిద్ధించుటంజేసి యచ్ సంధిగాక సంధి 18 చే ద్రుతమునకు లోప సంశ్లేషస్వత్వములుగా 'వచ్చెఋషి-వచ్చెన్ఋషి - వచ్చెనుఋషి' అను రూపత్రయము క్రమముగ నేర్పడు నని యిట ద్రుతమునకు లోపసంశ్లేషస్వత్వము లను వివరణమున కాశయము. మఱియు నిట్టివిధానమునంజేసియే ఋఌవర్ణములకు రేఫలకారతుల్యత గలిగి ప్రాసములందలి రేఫలకారములతోఁ బ్రాసమైత్రి నందుట సంభవించుచున్న దని తెలియునది. ఋకారము హల్లుపై వట్రువ (ృ) రూపమున నిల్చు ననుట స్పష్టము. ఌకారాదిపదము సాధారణముగ దొరకుట యరిదిగాన నద్దాని కుదాహరణమునం జూప లేదు. సంస్కృతవ్యాకరణమునందువలె ఌకారము ౡకారమనునట్లు పదమును నిర్మించి ప్రక్రియ నడుపవలసియుండును. ప్రాసమున మాత్రము ఌకారము లకారమువంటిదను టకు సార్థకత గుదిరెడి. ఋఌవర్ణములు రేఫలకారముల ధ్వనిగలవగుటను నివి హల్లుల మీఁదఁ గ్రమముగ వట్రువరూపముగను ఌకారముగను నుండునవగుటను వీని కీగతి గలిగెనని యెఱుంగునది. ఈవిధానమునకు సంధిగలిగెడి స్థలములె విషయము లని యెంచు నది. కావుననే ఛందఃకర్తలు యతిప్రాసముల నియమముల నేర్పఱిచికొనుట జరిగెను.

ఆచ్ఛికపదంబులం దుత్తమంబు లగు రలుడుల ముందఱి యేత్వంబు నకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౨.

నల్లేరు-నల్లెరు. పల్లేరు - పల్లెరు. పెన్నేరు - పెన్నెరు. మానేరు - మానెరు. ఆడేలు - ఆడెలు. కుందేలు - కుందెలు. తోఁడేలు - తోఁడెలు. నాఁగేలు - నాఁగెలు. నేరేడు - నేరెడు. మారేడు - మారెడు. పూరేడు - పూరెడు. తంగేడు - తంగెడు.

టీ. అచ్చతెలుఁగుపదములందు మూఁడు వర్ణములు గల పదములలో మూఁడవ వర్ణములగు 'రలుడు' అను వర్ణములు పరములుగా వానికిఁ బూర్వమున నుండు నేకారమునకు హ్రస్వము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'త్ర్యాదీనామంత్యముత్తమమ్' అను నభియుక్తోక్తినిబట్టి యుత్తమ మన మూఁడవది యను నర్థము లభించెడి. ఇది యఖండపదవిషయముగాని రెండు పదముల కలయికచే నైనపదములకు సంబంధించినది గాదనుట యుదాహృతులంబట్టియు నుత్తమవ్యవహారము ననుసరించియు స్పష్టము. 'నల్లేరు' అను పదమునందలి మూఁడవవర్ణమగు రువర్ణము పరముగా దానిముందటి 'ల్లే' అనుదాని యేకారము వికల్పముగ హ్రస్వముగా హ్రస్వము గల్గినపక్షమున నల్లె

రనియుం గానిపక్షమున నట్లే రనియు నగును. ఇట్లే లుడువర్ణములు పరములగునపు డఖండ పదముల వానిముందటి యేకారము హ్రస్వమగుటను గమనించికొనునది. ఇది యఖండ పదవిషయముగ నెన్నుటంజేసి 'మిన్ను+ఏరు = మిన్నేరు' అను మొదలగు సంధిచే నేకపదములుగ నేర్పడినవానియం దీవిధి వర్తింప దనియు దాన మిన్నెరు మొదలగునవి గలుగక మిన్నేరను మొదలగునవే సిద్ధించు ననియు ఫలమును గమనించునది.

ఊయేల పయ్యెదతాయెతులం ద్రిక్కనామంబులందు యాకుం దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు. 3.

స్పష్టము.

టీ. త్రిక్క నగాఁ దప్పు నని యర్థము. తాలవ్య వక్ర మన 'ఏదైతోః కంఠ తాలు' అను సంస్కృతవ్యాకృత్యుక్తింజేసి తెనుఁగునఁగల ఎఏలు తాలవ్యము లయ్యెడి. సంజ్ఞ 2 సూత్రముక్రింది వివరణమునుబట్టి వీనికి వక్రసంజ్ఞ సిద్ధించెడి. కాఁగా దాలవ్య వక్రశబ్దముచే ఎఏలు వాచ్యములగు నని గ్రహింపఁదగు. సూత్రస్థమగు మూఁ డుదాహార ణములందుఁ దప్పఁ దెనుఁగునఁ బ్రాతిపదికములందు యకార మెకారముతోఁగూడి గనప్పట్ట దని సూత్రార్థము. ఇదియు నఖండపదవిషయమె యని యెఱుంగునది. 'డోలాభూ షోత్తరీయాణి విన్నైత్వం నాస్తి మధ్యమః' అను నాథర్వణము మూలము. శబ్దరత్నా కరము 'ఊచు+ఏల' అని వ్యుత్పత్తి చూపుటంబట్టి 'తాయి+ఎత్తు=తాయెతు అనియు, 'ఎద+పై = పయ్యెద' అనియు వ్యుత్పత్తులను వానికిని నూహించుచుఁ బైరూపములు సంధ్యాదులంబట్టి సాధ్యములుగామి వ్యాకర్తలు వీని నఖండపదములుగ సంభావించి రని గ్రహించునది: 'హేలా శబ్దభవమేల యనియుఁ దల్లియర్థము నిచ్చుశబ్దము తాయి యనియు నెత్తులన దండ లనియు గ్రహించి తల్లిదండలకుఁ గట్ట నవి తాయెతు లనియు గుండెపై నుండునది పయ్యెద యనియుఁ దెలియునది. 'ఉయ్యెల-పయ్యెద-తాయెతు' అను మూఁడు శబ్దములందప్పు నెత్వ మిత్వరములఁ గలుగ దని శాసించుటంజేసి యితరము లందుఁ గలఁగనే గలుగ దనియు నీమూఁటిలో తాయెతువకుఁ దప్పఁ దక్కిన రెంటికి నెత్వము మాత్రమేగాక యత్వమును గలుగఁ దగుననియు నుండిన యెత్వ మీమూఁటి యందు మాత్రమే నడుమ గోచరించు ననియు గ్రంథకర్త యభిప్రాయపడినట్లు 4-5-6 సూత్రములనుబట్టియు, నందలి యుదాహృతులనుబట్టియు స్పష్టము.

ఊయేల యూయాలల చాఁపుల నొండొంటికిఁ గుఱుచ యొండె నగు. ర.

ఉయేల - ఊయెల - ఊయేల - ఉయాల - ఊయల - ఊయాల-

వక్ష్యమాణంబు యద్విత్వంబు - ఉయ్యేల - ఉయ్యెల - ఉయ్యాల - ఉయ్యల.

టీ. 'ఒండె' ఇది వికల్పార్థకము. ఒండొంటికి నన్ బరస్పరమున కని యర్థము. 'ఊయేల-ఊయాల' అను రెండు పదములందలి దీర్ఘములకుఁ బర్యాయమున హ్రస్వము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఊయేల యను పదమునందలి యూకారమునకు హ్రస్వం బీవిధిచేనైన నుయేల యనియు యేకారమునకైన నూయెల యనియు నీరెంటి కిని గాకున్న నూయేల యనియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే యూయాల యనుదాని యందలి యూకారమునకు హ్రస్వంబైన నుయాల యనియు యాకారము కుఱుచయైన నూయల యనియు నీరెండిటికిని గాకున్న నూయాల యనియు రూపములుగలుగు. పై రూపములలో నేదానికేని 6 చే ద్విత్వము హ్రస్వము గలుగనగుంగాన్ బైరూపము లందలి యేకారమునకైనపక్షమున సమాసము 13 చే నూకారము కుఱుచయై యుయ్యేల యని రూపమగును. ఈవిధిచే యేకారమునకు హ్రస్వము గలిగి యూకా రమునకు హ్రస్వము గలుగని రూపమునందలి యెకారమునకు 6 చే ద్విత్వంబై సమా సము 13 చే నూకారమునకు హ్రస్వంబై యుయ్యెల యను రూప మగును. ఇట్లే యే చాఁపునకును హ్రస్వముగాని యూయాలపదమునందలి యాకారమునకు 6 చే ద్విత్వము సమాసము 13 చే హ్రస్వము గలుగ నుయ్యాల యనియు యూకారమునకు హ్రస్వం బైన నుయాల యనియు, నద్దానికి ద్విత్వహ్రస్వములు గలుగ నుయ్యల యనియు రూపము లుప్పతిలును. ఒండొంటి కనుటంజేసి రెండిటికి నేకకాలమందు హ్రస్వముగల్గిన నుయలయుఁయెల యనునట్టి రూపములు గలుగ వని గ్రహించునది.

పయ్యెద పయ్యద. ౫.

టీ. పయ్యెదశబ్దము యకారమధ్యముగను నుండఁదగు నని సూత్రార్థము. శబ్ద రత్నాకరము సంధియం దెదశబ్దము నెకార మకారరూపమునందె నని తెల్పుచున్నది.

ఊయేలాదులం దొలియచ్చుమీఁది హల్లునకు ద్విర్వచనం బొండె నగు. ౬.

ఉయ్యేల - ఊయేల. ఊయేల - ఊయెల - ఊయాల-ఊయల. ఆమె - ఏలిదము-ఓయ - ఓయారము - కోపు (ధనురగ్రము) - జాజర- తీనియ - తీయము - తేప (ప్లవము) తేమ - తోయలి-దీవియ - నూపు- నోవి - నోపు-పూపు-పేయ - మోక - (అంకురము) - మోటక-మోపు- వియము ఇత్యాదు లూయెలాదులు.

టీ. 'ఊరేల' అను మొదలగుశబ్దములందుఁ బదము తొలియచ్చుకంటెఁ బరము లగు హల్లులకు ద్విత్వము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. తొలియచ్చుమీఁది యనుటంజేసి పదముతొలుత నచ్చున్నను హల్లున్నను బాధ లే దనియు హల్లున్న నద్దాని మీఁదిదే తొలియ చ్చని భావింపఁదగు ననియుఁ దేప మొదలగు నీక్రింది యుదాహరణములంబట్టి స్పష్టమయ్యెడి. మఱియుఁ దొలియచ్చుమీఁది యనుటంజేసి యది పదము నడుమదైనను దుదిదైనను గావచ్చు ననుటయు స్పష్టంబె. ఈసూత్రముచే ద్విత్వము నందినపుడు సమాసము 13 చే హ్రస్వ మాచ్ఛికదీర్ఘమునకు నిత్యముగ నగుటను స్మరించికొనునది. [illegible] నందుఁ జూపిన ప్రకారము ద్విత్వమును హ్రస్వమును గూర్చుచుఁ బ్రక్రియ యెల్లవాని కూహ్యము. సమాసము 13 విధి సమాస క్రియాభిన్నాఖండపదముల కగున దని ముందే నిరూపితము.

ఱకారంబు క్రింది ఱకారంబునకుం దు దినులుల క్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౭.

అఱ్ఱు - అఱు. గొఱ్ఱియ - గొఱియ-కన్ను - కను. నన్ను-నను. పల్లు - పలు. విల్లు - విలు.

టీ. 'ఱ్ఱు' అను సద్విత్వశకటరేఫమును గలిగినట్టివియు, 'న్ను-ల్లు' అనునవి తుదిని గల్గినట్టివియు-నగు శబ్దములలోని శకటరేఫనకారలకారములకు లోపము బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఱకారమునకు నలల కనుటంజేసి క్రింది హల్మాత్రములే లోపించు ననియు నుత్వయుతములగు ప్రధాన వర్ణములు లోపింపవనియు గ్రహించునది. ఱకారము క్రింది యను సామాన్యోక్తింజేసి 'న్ను-ల్లు' అనువానివలె లోపించెడు. శకటరేఫము శబ్దము తుది నుండుటగాని యుత్వముతోఁ గూడి యుండుటగాని గానక్కఱ లే దనియు దాన గొఱ్ఱియ మొదలగువానియందుఁ దుదిని లేకున్నను నుత్వయుతము గాకున్నను నీలోపము గలిగి గొఱియ మొదలగు రూపములు గలుగు ననియు నెఱుంగునది. 'న్ను-ల్లు' అనువానిలోని నలలు మాత్రము శబ్దాంతముల నున్నపుడే లోపించు నని లక్షణకర్త్రభిప్రాయమైనట్లు పైసందర్భమునుబట్టి గ్రహింపఁదగును. ప్రక్రియ స్పష్టంబగుటఁ బరిత్యక్తము. బహుళగ్రహణమునంజేసి 'మఱ్ఱి - కఱ్ఱి - గుఱ్ఱము' మొదలగువానికిని, వెన్ను - (సస్యాదులవెన్ను) మొదలగువానికిని, (వాన) 'జల్లు' మొదలగువానికిని లోప మీవిధిచేఁ గలుగ దని యెంచునది. ఇట్లే యాయాస్థలముల బహుళప్రయోజనమును గమనించికొనునది.

అక్కటాదుల జడ్డకు లోపంబు విభాష నగు. ౮.

అకట - అక్కట. అక్కట - అట్టిక - అట్టుక - అట్టి-అయ్యో-అయ్యారె-అవ్వారి - అట్టిక - ఉప్పవడము - ఉమ్మి - ఎక్కసక్కియము-ఎక్కసెక్కియము - ఎక్కిరింత - ఎడ్డ - ఎన్నిక - ఎమ్ముక - కజ్జాయము-కట్టా - కట్టిక - కప్పురము - కమ్మటము - కమ్మతము - కువ్వాడము - కొట్టిక - కొమ్మ-కొయ్యగూర-గయ్యాళము - గిజ్జిగాడు - గుజ్జరాతి - చిట్టి - చిన్న - చిమ్మట - చెన్నటి - చెప్పుము - చెప్పుడు-చెమ్మట - చెల్లియలు - జవ్వాజి - జాబిల్లి - తమ్మటము - తమ్ములము - తల్లి - తుమ్మికి - తువ్వర - తెల్ల - దవ్వు - దివ్వియ - నవ్వు - నిద్దుర - నివ్వరి-నివ్వాలి - నువ్వు - నెట్టిక - నెమ్మి - పవ్వళించు - పిన్న-పుల్లియ - పువ్వు - పెద్ద-పొట్టి-ప్రాకెన్న - ప్రెగ్గడ - బెగ్గడు - బొమ్మ - బొమ్మికము - బొమ్మిడికము బొమ్మిడీకము - మజ్జ - మత్తాబు - మల్లారము - ముక్కు - ముద్దియ - మెట్టిక - మొక్కరము - మొగ్గరము - మొల్లాము - రడ్డి-లొట్టిపిట్ట-వట్టి-వయ్యాళి - సన్నియ - సవ్వడి-సివ్వంగి-అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు - అప్పుడు-ఇప్పుడు - ఎప్పుడు-అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - మమ్ము - మిమ్ము - తమ్ము - అమ్మ - అక్క - అవ్వ - అయ్య-అప్ప - అచ్చోటు - ఇచ్చోటు-ఎచ్చోటు - అచ్చటు - ఇచ్చటు - ఎచ్చటు ఇత్యాదు లక్కటాదులు.

టీ. 'అక్కట' అను మొదలగుశబ్దములందుఁ గల జడ్డకు లోపము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఏహల్లున కాహల్లుతోడి కూడికయే యిచటి జడ్డశబ్దమున కర్థ మనుటయుం నొక హల్లునకు వేఱొక హల్లుతోడి కలయిక యిచటి జడ్డశబ్దమున కర్థము గా దనియుఁ గ్రింది యుదాహరణసమూహమునుబట్టి స్పష్టము. ఇది యాకృతిగణము. కాన నక్కటాదిగణమునందుఁ గల శబ్దములలోని సద్విత్వములలోఁ గ్రిందిదానికి లోప మీవిధి విధించునదను తెల్లము. 'అక్కట' అనుదానిలోని జడ్డకుఁ గకారమునకు లోపంబైన నకట యగును. ఇట్లే సర్వమూహ్యము. సులభము.

జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరంబు గూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు. ౯.

అ త్తైత్తె - క న్నదరె - న న్నడిగె - ప ల్లొత్తె - వి ల్లందె.

టీ. జడ్డక్కర మజాదిపదముతోఁ గలియునపుడు జడ్డకు లోపము పూర్వసూత్రముచేఁ గలుగ దని సూత్రార్థము. ఇది నిత్యవిధానము. జడ్డక్కరము తుదిని గలశబ్దము తుదియ చ్చజాదిపదము నాద్యచ్చుతో సంధించునెడలఁ బూర్వవిధిచే నగు జడ్డ లోపము గలుగ దని ఫలితము. జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరము గలియుచో ననుటంజేసి ద్విత్వ లోపముచే సిద్ధించిన 'యఱు-కను' మొదలగు వానినిగాని వాని క్షత్తరూపము (16 చే) లగు 'కన్-నన్-కల్-విల్' మొదలగు వానినిగాని పదాదిస్వరముతోఁ గూర్పరా దనియు జడ్డలతోడివానినే పదాదిస్వరముతోఁ గూర్పవలె ననియు ధ్వనితమయ్యెడి. 'అఱ్ఱు+ఎత్తె' ఇట నెత్తె నను పదము నాద్యచ్చగు నెకారముతోడ 'ఱ్ఱు' అను జడ్డ కూడుచున్నది గానఁ బూర్వవిధిచే నిట జడ్డలోపముగాక 'యఱ్ఱెత్తె' ననియేగాని 'యఱెత్తె' నునురూపము గాదని గ్రహించునది. ఇట్లే సర్వమూహ్యము. ద్విత్వరహితం బగు ద్వితీయోకారమునకు సంధి రా దని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త చెప్పినసూత్రము దీనిచే నప్రసక్తమగుచున్న దనుటకు నన్నడిగె నను నుదాహరణమె ప్రమాణమం డ్రు. ఈసూత్రము మూలముననే 'నిన్ను-తన్ను-మమ్ము-మిమ్ము-తమ్ము' మొదలగువానికిఁ బదాదిస్వరముతోఁ గలియునెడలఁ బూర్వ విధిచే జడ్డలోపము గా దనుటయుఁ జెల్లమెగాని ప్రత్యేకేతరసూత్రమున నద్విత్వములగు మిము తము నను మొదలగువానికిఁ బ్రవేశ మీసూత్ర మడ్డఁజాలమిని త్రిలింగలక్షణ శేష కర్త కట్లు సూత్రించుట ప్రసక్తమయ్యె నని యెంచునది. (చూ. సంధి. 2 టీక).

హాదులయు నీలుగులోనగువాని తొలిహల్లునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౦.

హాడపము - అడపము. హారిదళము-అరిదళము. హాలఁది - అలఁది. నీలుఁగు-ఈలుగు. నీలుగు-నెగయు. పొందు - పొనరు. పూను పొదవుల కాదిలోపం బొకండు వచియించె నది యవిచారమూలకంబు.

టీ. హాకార మాదియందుఁ గల పదములందుఁ దొలినున్న హాకారహల్మాత్రమునకును నీలుగు మొదలగుపదములం దున్న యాదిమహల్మాత్రమునకును లోపము బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము. హారిదళమనుశబ్దమున హాకారహల్మాత్రము లోపింప నరిదళ మనియు, హాడప మను శబ్దమున హాకారము లోపించి దానియకారము శేషించుట నడప మనియు నీలుగుశబ్దమున నకారము లోపించి యీకారము మిగులుటంజేసి యీలు గనియు రూపములగును. ఇట్లే. సర్వమూహ్యము. ఈలోపము గాకున్న హాడపమిత్యాదులు గలుగు నని యెఱుంగునది. ఇది సార్వత్రికము గామిని బహుళపదము ననుసరించి ప్రవృత్త్య

ప్రవృత్తుల గమనించికొనవలయును. సకర్మకాకర్మకభేదమునఁ బూనూనులును బోద వోదవులును భిన్నములగుటను, ద్వైద్వంద్వములు సమానార్థకము లనుట కొసంగిన ప్రయోగము లాయర్థమును సమర్థింప సమర్థములు గాకుండుటను, నప్పకవి చెప్పిన పూనుపోదవుల యాదిమవర్ణముల లోపవిధానమును సూరి యాలోచింపక చెప్పినదిగ వివరించుట జరిగె నని తోఁచెడి. శబ్దరత్నాకరమునఁ బోదవుధాతువు నిరూపితము గాలేదు. 'ఒదవు:- వై. అ. క్రి.' అని యకర్మక తద్భవక్రియగ నుదాహృతము. దీన నిది యుద్భవశబ్దభవముగ విశ్వసించె ననుటయు సకర్మక మనుటయుఁ దెల్లము. దీనఁ బోదవను ధాతువు ప్రయోగసిద్ధమై తోఁచనపుడు 'ఒదవు' అనునది దాని యాదిమవర్ణ లోపముచేఁ గలిగిన దనుట గగనకుసుమమునుండి ఫలము గల్గెననునట్టిదే యని సూరి తలంచె నని తోఁచెడి. 'పూను:—దే. అ. క్రి. కడఁగు-ఉద్యమించు' 'స. క్రి. వహించు, ధరించు' అని యర్థములను వ్రాయు (ఈయర్థమునందు 2. హరించు 3. ధరించు) దీని కాదిహల్లు వికల్పముగ లోపించును '(చూ-ఊను)' అని యప్పకవీయపద్యముల 'పూనె నెగసె' అను మొదలగువాని నుదాహరించి యాదిమవర్ణలోపమును సామాన్యముగా విధించిన విధికిఁ జిన్నయసూరిగారు వ్యవస్థ యేర్పఱుపక (ఈయర్థమున నకర్మకము. ఈయర్థమున సకర్మకము) (పూనుపోదవుల కాదిలోపం బొకానొకండు వక్కాణించె నది యవిచారమూలకంబు' అని వ్రాయుటకుఁ గారణమేమో తెలిసినదికాదు.) అను శబ్దరత్నాకరము ననుసరించి యాదిలోపంబునందిన సకర్మక మగు ననియు నందకున్న నుభయం బగుననియు నుభయంబగుదానినుండి గల్గినది గాన నూనుధాతువు సకర్మకము గాఁ దగు ననియు నీతని సిద్ధాంతమైనట్లు స్పష్టమయ్యెడి. సకర్మకాకర్మకపూనుధాతువునుండియే యూనను నదియుఁ గలిగినచో నిదియు నుభయమే గాఁ దగియుండునుగాని యట్లుగాక యొక్క సకర్మకతమాత్రమే గలిగియుండుటంజేసి యిది దానినుండి గలిగినదిగాక ప్రత్యేక స్వతంత్రధాతువే యనఁదగు నని సూరి సంభావించె నని తోఁచెడి. తద్భవంబైన నర్థభేద మేర్పడుటయుఁ దన్మూలమున సకర్మకాకర్మక విపరిణామ మగుటయుఁ దోఁచనగుంగాని యాదిమవర్ణలోపమునంజేసి యేర్పడిన రూపమునం దిట్టిభేదము గోచరించుట పొసఁగమిని, నాదివర్ణలోపమునందు నీక్రింది యుదాహరణములం దెద్దానియందును నిట్టిభేదము గోచరింపమిని, నీయొందు రెండిటియందు మాత్రమే యీభేదము గల్గు ననుట యుక్తిదూర ప్రసంగ మనఁదగుటను, సూరి యూనోదవులను స్వతంత్రము లనియే తలంచుట సరససాధార సయుక్తికప్రసంగంబనుటకు సందియము లే దని తోఁచెడి.

ఆరాటాదులం బ్రథమేతరదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౧.

ఆరాటము - ఆరటము. ఆరాటము - కక్కూఁటితి - కేళాకూళి - కౌమారుఁడు - కౌమారిత - గంబూరము - పెండారము - బంగారము - బేహారము - వీటతాటము - సంతోసము.

టీ. 'ఆరాటము' మొదలగుశబ్దములందలి తొలిదీర్ఘమునకంటె నితరములగు దీర్ఘములకు హ్రస్వము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. 'ఆరాటము.' ఇందుఁ దొలి దీర్ఘంబగు నాకారమునకుఁగాక రెండవ దీర్ఘంబగు రేఫముమీఁది యాకారమునకు హ్రస్వం బైన నారట మనియు హ్రస్వము గానిపక్షమున నారాట మనియు రూపము లగును. ఇట్లే ప్రథమేతరదీర్ఘముల కంతట హ్రస్వ మూహ్యము. ప్రథమేతర దీర్ఘములను హ్రస్వములు గాఁదగువానినే యిందుఁ జేర్పవలెననుట తెల్లము. ప్రథమదీర్ఘమునకు మాత్రమే హ్రస్వము గలుగువానిని దరువాతి సూత్రమునను బ్రథమేతర దీర్ఘమునకు మాత్రమే హ్రస్వము గలుగు వాని నిందును జేర్పవలె ననుట స్పష్టము.

ఓయారాదులం దొలిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౨.

ఓయారము-ఒయారము. ఓయారము-కేళాకూళి-కోలె-గూడారము - గోరువంకపక్షి - జోహారు - నీలుగు - పేఁడ - బేహారము దీర్ఘమధ్యంబు - మాఱు - మూలుగు - మోఱుగు - వీటతాటము - వీడియము ఇత్యాదులు.

టీ. 'ఓయారము' మొదలగు శబ్దములందలి మొదటి దీర్ఘమునకు వికల్పముగ హ్రస్వ మగు నని సూత్రార్థము. ఓయార మనుదానియందలి తొలి యోకారమున కీవిధిచే హ్రస్వమగునెడల నొయార మనియు హ్రస్వముగాకున్న నోయార మనియు రూపములు గలుగును. ఇట్లే సర్వమూహ్యము. ఈగణమునందలి శబ్దములలోని తొలిదీర్ఘముల కంటె నితరములగు దీర్ఘములకుఁ బూర్వవిధిచే హ్రస్వము గలుగదనియుఁ బూర్వవిధి ప్రాప్తమగు ప్రథమేతర దీర్ఘముల కగు హ్రస్వమును వారించుటకే తొలిదీర్ఘమునకు హ్రస్వమును విధించు నీసూత్రమును సూత్రించుట యావశ్యక మయ్యె ననియు నెఱుంగఁదగును. బెహార మని హ్రస్వము గల్గినచో దీర్ఘమధ్యమె యగు నని వివరించుటం జేసి రెండవ దీర్ఘమునకు హాయను దానియాకారమునకుఁ బూర్వవిధిచే హ్రస్వము గలుగదనుట నిర్వివాదము. పేఁడ హ్రస్వమైనచో దీర్ఘముమీఁది బిందువు ప్రథమ హ్రస్వము మీఁదిదగుట నిందు సున్నయై పెండ యగు ననుట స్పష్టము.

అడంగ్వాదుల డాకు ణకారంబు విభాష నగు. ౧౩.

అడఁగు - అణఁగు. అడఁగు - కడఁగు - చిల్లాడము - తడగము - న్రాఁడెము - పోఁడి - మిడుఁగు - వడఁకు - మిడుఁగురు ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు.

టీ. 'అడఁగు' అను మొదలగుశబ్దములందలి డకారమునకు హల్మాత్రమునకు ణకారము హల్మాత్రము వికల్పముగ నాదేశమగు నని సూత్రార్థము. డకారమునకు ముందు బిందువుండిన ణకారాదేశము గల్గుడు సంధి 16 విధించేసి యది యంతరించు నని స్మరించికొనునది. 'అడఁగు' ఇందు డకారమునకు ణకారంబైన నణఁ గనియుఁ గాకున్న నడఁ గనియు రూపములగును. ఇట్లే తక్కిన వుదాహ్యములు. ఇందుఁ జేర్పఁబడిన పోఁడి యను దానికిఁ దక్కినవానికివలె స్వతంత్రప్రయోగ మగపడమిని బహువ్రీహిని సూరి మతమున నాదేశమగు పోఁడిశబ్దమే యిది యనియు దానికి ణత్వముంగూర్చి 'చిగురుఁ బోఁణి' మొదలగురూపముల సంపాదింపనే దీని నిందుఁజేర్చుట జరిగె ననియు విశ్వసింపఁ దగును. (చూ. సమా. 23 టీక.) ఇది సార్వత్రికము గామిఁ బ్రయోగములంబట్టి యుపయోగించికొనఁదగును. మఱియు శబ్దసహజడకారమునకే గాని యాదేశప్రాప్తమగు దాని కీవిధి గలుగ దని యెఱుంగునది.

దక్కులోనగువాని దాకు డకారంబు విభాష నగు. ౧౪.

దక్కు - డక్కు. దక్కు - దగ్గఱు - దాఁగు - దాఁకలి - దిగు- దిగ్గియ-దూయు-దెంపము-దెప్పరము - దెప్పు-దొంగ-దొప్ప ఇత్యాదులు.

టీ. 'దక్కు' అను మొదలగు శబ్దములందుఁగల దకారమునకు డకారము వికల్పముగ నాదేశమగు నని సూత్రార్థము దక్కు నిందలి దకారము డకారమైన డక్కనియుఁ గాకున్న దక్కనియు రూపము లగు. శేషము స్పష్టము. ఉదాహరణములంబట్టియు దక్కుసూత్రనిర్దేశము ననుసరించి శబ్దాదిదకారమునకే యీడకారాదేశ మగు ననుట తెల్లమగు. ఆదేశప్రాప్తమగుటను నడంగ్వాదు లని తొలిదకారమునకుఁ గా దని సూత్రకర్త సూచించుటను బూర్వవిధిచే నీడకారమునకు ణకారము గలుగదు. ఇదియు సార్వత్రికముగాక ప్రయోగానుసారముగ నగు నని యెఱుంగునది.

ఏతాములకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు విభాష నగు.౧౫.

ఏతము - ఏతాము. ఏతము - కల్లము - గాలము - గుడ్డము - గోణము-గోతము - జాజము-జుంజము-జోతము-తంగము - బొండ్లము - మొండము - లాతము - వీణము ఇత్యాదులు.

టీ. 'ఏతము' అను మొదలగుశబ్దములందు మువర్ణకమునకు ముందటి హ్రాల్లు మీఁది యచ్చునకు దీర్ఘము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఏత-ము శబ్దమునందు మువర్ణకము పరముగాఁ దవర్ణముమీఁది యకారము దీర్ఘ మీవిధిచేఁ గలుగ నేతా మనియుఁ గా కున్న నేత మనియు నగు. ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు.

పదాంతంబు లయి యసంయుక్తంబు లయిన నులురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౬.

ఇందు నుగుల కుత్వలోపంబు ప్రాయికంబుగ హల్పరకంబులకుఁ జూపఁబడెడు. మ్రాన్పడె - మినుపడె - మిన్వడె - వత్తురువారు-వత్తుర్వారు-కాఁకొనియె-కార్కొనియె-రాములు - రాముల్-వనములు - వనముల్.

టీ. పదముల తుదల నుండునట్టియు హలంతరముతోఁ గూడనట్టియు 'ను-లు-రు' అనువాని యుత్వమునకు లోపము బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము. తఱచుగ 'నురు' అనువానియుత్వమునకు లోపము పదాంతరమునకు సంబంధించిన తొలిహల్లు పరమగునపుడే ప్రయోగదృష్ట మని యిందు నురులకును నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఇది బహుళప్రయోజనముగఁ దలఁపఁదగును. ప్రాయికముగ నని వివరించుటంజేసి యొకపుడవసానంబునందును గాఁదగు నని సూరి యభిప్రాయపడుట తెల్లము. 'మిన్ను+పడె':— పకారమునకు గసడదవాదేశము. 'మిన్ను+వడె.' 7 చే నవర్ణలోపము. 'మిను+వడె.' ఇట నువర్ణము పదాంతమున నున్నదగుట నుత్వలోపము వడెసనుదాని హల్లు పరముగాఁ బొంద మిన్వడె ననురూపమగును. ఉత్వలోపము గాకున్న మిన్నువడె మినువడె నని యగు ననుట స్పష్టము. 'రాముల్ - వనముల్' అను మొదలగునవి యవసానమున లువర్ణము నుత్వము లోపించుట కుదాహరణములు నురులకేగాని లువర్ణమునకు హల్లు పరమగునపుడును. నియమము చేయమింజేసి యవసానంబునను లువర్ణము నుత్వము లోపించుట నిర్బాధ మనుట స్పష్టము. సూరి యిట్లు నురుల కుత్వలోపము ప్రాయికంబుగ హల్పరకంబులకే యగు నని వివరించుటంజేసియు నురుల కవసానమున స్పష్టముగ నుత్వలోపంబగుట చూపి ప్రాయికప్రయోజనమును విశదపఱుపకుండుటంజేసియు లువర్ణము నుత్వలోపము హలవసానంబులు పరములగునపుడును గావచ్చు నని సూచించియు హల్లు పరమగునపు డగుట కుదాహరింపకుండుటంజేసియుఁ ద్రిలింగలక్షణ శేషకర్త—"హలవసానంబులు పరంబులగు నపుడు లురువర్ణకముల యుత్వమునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగ నగు" అని సూత్రించి హలవసానంబులు రెండును పరములగునపుడు ప్రత్యయంబులైన లురుల యుత్వము లు‌త్త

మగు నని పూరించుట జరిగె నని సంభావించునది. వర్ణకము లనుటంజేసి ప్రథమాబహు వచనంబును రేఫాదేశమునకైన దాని రువర్ణాకృతియు గ్రాహ్యము లనుట తెల్లము. వీనికి మాత్రమే హలవసానంబుల నుత్వలోపము ప్రౌఢవ్యాకర్తచే నంగీకృత మని యెఱుంగఁ దగును. ఈగతిని సర్వమూహ్యము.

అచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల నలడరల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౭.

కినుక - కిన్క. కానుక - కాన్క. చిలుక-చిల్క. కాలువ-కాల్వ. అడుగు - అడ్గు. కడుపు - కడ్పు. పెరుగు - పెర్గు. కూరుకు - కూర్కు.

టీ. అచ్చతెనుఁగుపదములందు నడుమనున్న 'నలడర' అను వర్ణముల యుత్వము నకు లోపము బహుళముగ నగు నని సూత్రార్థము. పదమునడును నున్న నలడరల యుత్వ మున కనుటంజేసి యీవిధి యఖండపదవిషయం బనుట స్పష్టము. 'కినుక' ఇందు నడుమంగలనువర్ణము నుత్వమునకు లోపంబు గల్గినఁ గిన్క యనియుఁ గాకున్నఁ గినుక యనియు రూపము లగు. ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు. పదమధ్యముల నలడరల యుత్వ మున కనుటంజేసి మూఁడు వర్ణములుగల యఖండపదములందలి నలడరలయుత్వ మీవిధికి విషయమగు నని యెఱుంగునది. 'నలడాదేరంతరుతశ్చ' అనునది మూలము.

లాఁతియచ్చునకు సహిత మొకానొకచో నుడినడుమ లోపంబు గానంబడియెడి ౧౮.

కలికి-కల్కి. ములికి-ముల్కి. బుడిపి-బుడ్పి. పొలఁతి-పొల్తి.

టీ. పూర్వసూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన రీతిగాఁగాక యచ్చతెనుఁగు పదముల నడుమనున్న 'నలడర' అను వర్ణముల యుకారేతరమగు నచ్చునకుఁగూడ లోప మొకా నొకచో నగు నని ప్రయోగములంబట్టి యంగీకరింపవలె నని సూత్రాభిప్రాయము. 'కలికి' ఇందు నడుమ నున్న లవర్ణము మీఁది యిత్వము లోపింపఁ గల్కి యనియుః గాకున్న గలికి యనియుం నగును. ఇట్లే పదముమధ్య నున్న యికారము లోపించుట కిడిన తక్కిన యుదాహరణము లూహ్యములు. బుడ్పి:—ఇది డకారముమీఁది యికారము లోపించుట కుదాహరణము పొల్తి:—ఇది పొలఁతి యను పదము నడుమంగల లకారము మీఁది యకారము లోపించుట కుదాహరణము. ఇట్లే వినికి మొదలగువానికి విన్కి యను మొదలగురూపము లగుటను గోరికి కోర్కి యగుటను గమనించికొనునది. ఇది

సార్వత్రికము గామిఁ బ్రయోగానుసార మగు నని యెఱుంగునది. పొలఁతి పొల్తి గాఁ దకారము లకారముతోఁ గలియుటంజేసి తన కాశ్రయంబైన యచ్చు తలంగుట బిందు వంతరించె నని గ్రహించునది. 'అన్యేషాం చ ప్రయోగమహితానామ్' అనునది మూలము.

అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౧౯.

అబ్బురము - అబ్రము. అబ్బురము - కప్పురము-అప్పుడు-ఇప్పుడు-ఎప్పుడు - చప్పుడు - నెత్తురు ఇత్యాదులు.

టీ. అబ్బురము మొదలగుపదములం దున్న యుత్వమునకు లోపము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. ఇదియు నడుమ నున్న యక్షరముమీఁది యుత్వలోపమును విధించు నదేగాని పైరెండు విధులును (17-18) మూఁడు వర్ణములపదములకు సంబంధించినవే గాక నలడలయుత్వాదులనె లోపింపఁజేయుట కుద్భవించినవగుటంజేసి నలడ రేతరవర్ణములందలి యుత్వమును లోపింపఁ జేయఁజాలమి నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యె నని యెఱుంగునది. మఱియు నద్విత్వములకే పూర్వవిధానములచే నుత్వలోపంబగు. ఈవిధిచే సద్విత్వములకును నగు ననుట యబ్బురమప్పు డిత్యాద్యుదాహరణములంజేసి తెల్లము. అక్కటాదులలో నప్పుడిత్యాదులంజేర్చి యుండుటంజేసి జడ్డలోపంబైన పిదపనే యీయుత్వలోపవిధానమున కవి విషయము లగు నని శంక గలుగనగుంగాని జడ్డలోపము వైకల్పికముగ నగునదగుటంజేసి జడ్డలోపము గల్గినపుడును గలుగనపుడును నుత్వసంభవమునం జేసి యప్పుడెప్పు డిప్పుడనునవి యీసూత్రమునకు విషయములే యగుననుట యుచితమని తోఁచెడి. 'పోశ్చతదాద్యర్థవాచకేష్వతః' అని యప్పుడిత్యాదులు సద్విత్వములగుటంజేసియే, వీనినడుమంగల యుత్వము సామాన్యసూత్రములచే లుప్తము గాఁజాల దని యెంచి యీసూత్రమును బ్రత్యేకముగ రచించె ననవలసి యుండును. గాన నీసూత్రమునకు సద్విత్వములును నద్విత్వములునునగు నప్పు డిత్యాదులు విషయములే యని సంభావింపఁదగును. కాని యుత్వలోప మద్విత్వములకైన అకారాదులకు గురుత్వమప్పు డిత్యాదిత్రయమునఁ గుదిరెడిఁ గావునను సద్విత్వముల కుత్వలోపమయినను గాకున్నను నకారాదులు గురువులే యగుంగావునను నీప్రకరణమున నచ్చులలోప విధానములు పూర్వాక్షరములకు గురుత్వముం గూర్చుటకే యేర్పడినవిగావునను సద్విత్వముల కుత్వలోపము గలుగదనుటయే యుచితమని తోఁచెడి. ఉచ్చారణమున నగు నచ్చులలోపము లీప్రకరణమున ముఖ్యముగ సూచితములయ్యె. ఎప్పుడిత్యాదులకు వలెనే నెత్తురిత్యాదులందును నుత్వలోపము గలుగు ననఁదగుంగాని జడ్డకు లోపంబైన 'నెత్తురు అబురు' అను

రూపములు ప్రయుక్తములై యగపడమిని సద్విత్వంబులగు నిట్టివానియందలి యుత్వము నకె లోపంబగు నని యంగీకరింపక తీరదుగాన సెప్పుడిత్యాది సద్విత్వములకును లోపం బగు నని యంగీకరించుటయె యుచిత మని సూరి సద్విత్వములుగ నప్పుడిత్యాదుల నుదా హరించె నని తోఁచెడి. ఉత్వలోపంబైన పక్షమునను జడ్డ దొరకెడిఁగావునను, జడ్డలోప మపుడు గల్గినను, బూర్వమునకు గురుత్వము పోదు గావునను నుత్వలోపంబైన పిదపనే జడ్డలోప మీసందర్భమున నగు నని సూరి యెంచిన ట్లబ్రమిత్యాదులంబట్టి యూహింప నగును. 'అబ్బురము:—ఇందుత్వలోప మీవిధిచేఁ గాఁ బిదప 8 చే జడ్డకు లోపంబైన నబ్ర మనియు నుత్వలోపము గానున్న జడ్డకును లోపము గలుగక యబ్బుర మనియు రూపము లగును. ఇట్లే నెత్తురు మొదలగువానికి నెత్రు మున్నగురూపము లగు నని యెఱుంగునది. 'కప్పురము=కప్రము. అప్డు - ఇప్డు - ఎప్డు' అనురీతి నగుట యూహ్యము.

చుక్పరక రువర్ణంబునకు ముందఱి దువర్ణంబు నుత్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు నగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువు గాదు. ౨౦.

అదురుచు - అద్రుచు. ఎదురుచు - ఎద్రుచు. పదురుచు - పగ్రుచు.

టీ. ప్రేరణప్రత్యయంబగు చుక్కు పరముగాఁగల రువర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్న 'దు' అను వర్ణము నుత్వమునకు లోపము వికల్పముగ నగు ననియు నుత్వలోపము చేత సంయుక్తమైనను నాసంయుక్తాక్షరమునకు (ద్రు)ఁ బూర్వమున నున్నవర్ణము గురువు గాఁజాల దనియు సూత్రార్థము. సంయుక్తాక్షరమునకు ముందటిది గురువగు నను ఛందోవిధాన మీసూత్రముచే సంయుక్తాక్షరముగ నేర్పడిన వర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్న యక్షరము విషయమున మాత్రము వర్తింపదని భావము. 'దురు' అను వర్ణము లంత మునఁ గ్రమముగఁ గల్గిన ధాతువులు ప్రేరణప్రత్యయమగు చుక్కును గూడియున్నపు డీసూత్రమునకు విషయము లయ్యెడి వనుట స్పష్టము. అదురుధాతువునకుఁ బ్రేరణమునఁ జుక్కుగా నదురుచని యగును. ఇట నీవిధిచే దువర్ణము నుత్వమునకు లోపంబుగా నద్రుచని రూప మగును. ఇట సంయుక్తాక్షరంబైన 'ద్రు' అనుదానిచే నకారము గురు త్వము నందమిని నకారమును నొక్కిపలుకరా దని గ్రహించునది. ఇట్లే యెదురుచను దానినుండి యెద్రుచనియుఁ బదురుచు దానినుండి పద్రుచనియు రూపములు గలుగు ననియు ద్రువర్ణమునకు ముందటి యక్షరములు గురువులు గావనుటంజేసి యూఁది వానిని బలుకరా దనియు నెఱుంగునది. గురుత్వ మూఁదిపల్కుటకతన సిద్ధించున దగుటయు సంయుక్తము మూలమున సంయుక్తపూర్వవర్ణ మూఁదఁబడిన దగుటయు నక్కారణ మున గురుసంజ్ఞ ఛందశ్శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పినది సార్థక మగుటయు సంభవించెడిఁ గాన గురుత్వ

సంపాదకంబగు మూఁడిపల్కుట నిటఁ దృజింపవలె ననుట స్పష్టము. ఛందఃకర్తలు వీనిని లఘుద్విత్వము లని వ్యవహరించిరి. 'రభసంబునఁ బృథివి యద్రువ రాఁదొడఁగెః' అని ప్రయోగము. ఇట్టి ద్రువర్ణము ముందటి వర్ణములు గురువులు గాఁజాలమిని బ్రాసమున నిట్టి ద్రువర్ణము గల్గినచోఁ దక్కుంగల పాదముల ప్రాసస్థానములందును నిట్టి ద్రువర్ణములనే నిల్పవలె నని ప్రాసపూర్వాక్షరము తొలిపాదమున గురువైనఁ దక్కిన పాదములందును గురువే గావలె ననియు లఘువే గావలె ననియుఁ దాము చేసిన నియమమును రక్షించుకొనుటకై శాసించిరి. ఈగురుత్వాభావము 'పదేపి చ తథాత్వం స్యాత్' అను నాథర్వము ననుసరించి ప్రతిపాదితము.

జూఁదాదుల దాకు జకారంబు విభాష నగు. ౨౧.

జూఁదము - జూఁజము. అప్పుడు - జవాది - జాది - జాదు - విరవాది.

టీ. జూదము మొదలగు శబ్దములందున్న దకారమునకు జకారము వికల్పముగ నగు నని సూత్రార్థము. అచ్చ తెలుఁగుపదములలోఁ బ్రయోగానుసారముగ నీసూత్రమును వర్తింపఁజేయవలయును. ఇందు మొదటిదానికని గాని రెండవదానికనిగాని మూఁడవదానికనిగాని నియమము లేదనుట యుదాహరణములంబట్టి స్పష్టము. జూద మను ద్యూతశబ్దభవంబగుదానియందలి రెండవవర్ణంబైన దకారమునకు జకారముగా జూజ మనురూప మగు ననియు జకారము గాకున్న జూద మనియు నగును. తెలుఁగువర్ణమున కైన జకారము గాన దీనిని మొదటిదానివలెనే దంత్యముగఁ బలుకవలెను. ఇట్లే యవుదను మొదలగువానినుండి యవుజను మొదలగురూపములు సిద్ధించుటను గమనించి కొనునది. అవుజన నెఱుపని యర్థము. ద్యూతజాతిశబ్దములనుండి జూదజాదిశబ్దములు కలిగినవగుట దకారమధ్యరూపము మొదటి దనియు జకారముగల్గినరూపము తరువాతఁ గల్గిన దనియు నిశ్చయింపఁదగును.

నిందమం దామ్రేడితంబు నాద్యక్షరములకు హ్రస్వ దీర్ఘంబులకు గిగీ లగు. ౨౨.

కుంభకర్ణుఁడు - గింభకర్ణుఁడు - రావణుఁడు - గీవణుఁడు.

టీ. నింద ప్రకాశితము చేయవలసినపుడు ద్విరుక్తమగు శబ్దము రెండవరూపము తొలియక్షరమునకు నది హ్రస్వమైన హ్రస్వమగు గివర్ణమును దీర్ఘమైన దీర్ఘమగు 'గీ' అనునదియు నిత్యముగ నాదేశము లగు నని సూత్రార్థము. ఆమ్రేడిత మన ద్విరుక్తము యొక్క పరరూప మని సంధిపరిచ్ఛేదమున నుక్తము. ద్విరుక్తము రెండవరూపము నాద్యక్షర మేయచ్చు గల్గియున్నను గిగీలే యగుఁగాని యాయచ్చు హ్రస్వంబైన 'గి' అను

నదియుం దీర్ఘంబైన 'గీ' అనునదియు నగు నని యెఱుంగునది. కుంభకర్ణుఁడు - గింభ కర్ణుఁడు:—ఇట నామ్రేడితము నాద్యక్షరమగు కువర్ణము హ్రస్వాచ్చు గలది గాన గివర్ణ మీవిధిచేఁ గా గింభకర్ణుఁ డని రూపమయ్యెను. రావణుఁడు - గీవణుఁడు:—ఇట ద్విరుక్తమున రెండవరూపంబగు రావణుఁడనుదాని యాద్యక్షరము దీర్ఘాచ్చుతోఁ గూడినది గాన గీకార మీవిధానముచే సిద్ధింప గీవణుఁ డను రూపమయ్యెను. ఇట్లే యంతట హ్రస్వ దీర్ఘాచ్చుల సంబంధమును జూచికొనుచు నా మ్రేడితాద్యక్షరము నకుఁ గ్రమముగ గిగీల నాదేశించునది. హలాదిపదము లిందుదాహృతము లైనను నజాదిపదములందును నీ సూత్రము వర్తించు ననియు నిది సమసమేతరపదసాధారణ విధాన మనియు నెఱుంగునది.

పాదంబునం బ్రథమద్వితీయాక్షరములు వళిప్రాసంబులు నాఁబడు. ౨౩.

టీ. పద్యపాదమునందలి తొలి యక్షరమునకు వళి యనియు - ద్వితీయాక్షరము నకుఁ బ్రాస మనియుఁ బేర్లు. 'వళిరాద్యమనంతరాక్షరః ప్రాసః' అనునది మూలము. దీని ననుసరించి గల్గిన యీ సూత్రమునకు బ్రథమమును వళి యనియు ద్వితీయాక్షరమును బ్రాస మనియు ఛందఃకర్తలు వ్యవహరింతు రని యర్థము చేయుట యుచితము. దీనఁ బ్రథమ మను సామాన్యవ్యవహారముంజేసి పాదము తొలి నున్న యజ్ఝల్సమితికెల్ల వళి సంజ్ఞ సిద్ధించి వడియం దజ్ఝల్లులకు రెంటికిఁ బ్రాధాన్యమును శాసించు ఛందఃకర్తల విధా నములును, ద్వితీయాక్షర మను సామాన్యవ్యవహారముంజేసి ప్రాసమున హల్లులకె ప్రాస సంజ్ఞ సిద్ధించి ప్రాసమున నచ్చులకప్రాధాన్యను శాసించు ఛందఃకర్తలవిధానములును సార్థకము లయ్యెడి. మూలము యతిప్రాసములతోఁ గూడిన గణబద్ధములగు పద్యములతో నొప్పు కావ్యములందలి భాషకే యీ నియమ మని యెఱింగింపఁ గావ్యలక్షణ పద్యగణ యతిప్రాసరూపములను సూచనామాత్రసారముగ నెఱింగించెను గానఁ దన్మార్గానుసారి యగు నీ సూరి వ్యాకృతియందుఁగల యీ సూత్రములకును నదియె ప్రయోజనము గాని వేఱొక ప్రయోజనము లే దని యెఱుంగునది. కాని వ్యాకరణ ప్రక్రియంజేసి కొన్నిటి కట్టి మైత్రి సంభవింపవలసి రాఁగ ముందుగ స్పష్టార్థము యతిప్రాసములరూపును దిఙ్మాత్ర మెఱింగించె ననుట యుచిత మని తోఁచెడి. యతికిఁ బర్యాయముగ లక్షణకర్తలు చెప్పిన విశ్రాంత్యాది పదజాలములోని సంస్కృత సమపదములెల్లను బదచ్ఛేదరూపమగు సంస్కృతయతినే బోధించునవగుటంజేసి వానిని విడిచి సూరి వడిరూపాంతరమగు వళి పదమును, దేశ్యమును, దెనుఁగునఁగల యతులంతటఁగలిగింపఁ బ్రోవు పదమధ్యయతిని గూడ

బోధింప సమర్థమైనదానిని యతికి నిందుఁ బర్యాయముగ వాఁడుట యెంతయు సార్థకము.

యవలలు లఘ్వలఘువులు మైత్రింబొరయు రేఫంబులు పొరయవు. ౨౮.

టీ. సంజ్ఞ 18 చే యరలవలు నాల్గును లఘ్వలఘుభేదమున ద్వివిధము లగుననుట తెల్లము. అట్లు లఘ్వలఘుభేదమున ద్వివిధములైన యరలవలలో యవలలు మూఁడు మాత్ర మన్యోన్యము ననఁగా నలఘుయవలలతో లఘుయవలలు లఘుయవలలతో నలఘుయవలలును యతిప్రాసములందు మైత్రి నందు ననియు రేఫశకటరేఫములు మాత్రమట్లు మైత్రి నంద వనియు సూత్రార్థము. మైత్రి యన నొకదాని కొకటి నిల్పఁబడుట యనుట తెల్లము. 'నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయోస్తు నిత్యం స్యాత్' అను చింతామణి మూలము. దీని విస్తృతి సంజ్ఞ 16 లో నరయునది. 'అనయోస్సాంగత్యం యస్తు కరోతి కవితాకృతౌ, అస్యా అత్యంతదుష్టత్వాద్దుష్కవిస్స హి కథ్యతే' అను నథర్వణోక్తి ననుసరించియు నద్దాని నూఁతగఁ గొని మెలంగిన ఛందఃకర్తల సూక్తుల ననుసరించియు రేఫశకటరేఫముల మైత్రి నానాఁటికి లుప్త మయ్యె ననియు, నున్నవియు నిట్టి లక్షణముల వాసనగలపండిత ప్రవరులచే సవరింపఁబడి యదృశ్యము లయ్యె ననియు, నట్లయ్యును విజయవిలాసాదుల వీనిమైత్రి స్పష్టముగ గోచరించుచునే యున్న దనియుఁ బాఠకలోక మెఱుంగుదురుగాక. రేఫశకటరేఫముల విభాగము నిస్సంశయముగఁ దెలిసికొన నవకాశ మే గ్రంథమును నీయకుండుటయు, నొక పదమే యుభయరేఫములతో నుండుట కోశాదులం జేసి స్పష్టపడుచుండుటయు, దెనుఁగున శకటరేఫము రేఫము ధ్వని గలిగి రేఫము కల్గియుండఁగనే యధికముగఁ దోఁచుటయు, మున్ను వ్రాసినరీతి నిది వివిధ ధ్వనులకు సంకేతమై తుద కిట్టిరూపమందుటయు నొక శకటరేఫపదము ననుసరించి యతిప్రాసములంగల తక్కుంగలవెల్ల శకటరేఫయుతపదములే యని యిటీవల నిర్ణయము జరిగియుండుటయు, కవిలోకమునకును బాఠకలోకమునకును నిప్పటిని రేఫశకటరేఫనిషేధాంగీకారవిషయమున నొక నిర్ణయము గలుగకున్న దనుట సాహసోక్తి గాఁజాలదు. పైన వ్రాసినవిషయము ననుసరించి రేఫశకటరేఫములమైత్రి కొంతకాల మాదిని గవిప్రవరులచే ననంగీకృతమయ్యెఁ బిదప నది యసంగత మనుతలంపు గతానుగతికముగా గలిగి యంగీకృత మయ్యె ననియుఁ, బ్రాచీనగ్రంథములందును బేరందిన కవుల కావ్యములందును నివ్వానిమైత్రి గానఁబడకుండఁ దరువాతి లక్షణములవాసన ననుసరించి సంస్కర్త లొనర్చి రనియు, నాధునికకావ్యములందు నిరాఘాటముగఁ జూపట్టుట యేతన్మూలకమే

యనియుఁ బాఠకు లూహింతురుగాక. అథర్వణుఁడు శకటరేఫముల పదముల లెక్క ననుసరిగ నిదమిత్థ మని యొక నిర్ణయము ననుసరించి చూపలేకుండుటయు మతభేదప్రదర్శనముం జేసి యనిర్ణయమె తెలుపుటయుఁ దరువాతివారలును నిట్టియవస్థపాలే యగుటయుఁ బైవిషయమునకుఁ బ్రమాణములు (చూ. అథ. సంజ్ఞ 17-18-19-20-21) మఱియు నలఘురేఫము లఘురేఫ మగుట విషయమునను నొక నిర్ణయము లక్షణకర్తలకు లేమిని, నివ్వాని మైత్రి విషయమునను మతభేదములే తోఁచుటను, నీసందర్భ మంతశుద్ధము గాదనియే తోఁచెడి. ప్రాసము హల్ప్రధాన మగుట నవ్విషయమున లఘ్వలఘుభేద మగ్రాహ్యమందురేమో? దంతతాలవ్యచజలకంటె నీరేఫముల కెక్కుడు భేదము లేదు గాన నట్లనుట యయుక్తము. యతిమైత్రి విషయమున ఛందఃకర్త లంగీకరించు సాధర్మ్యము నకంటె దూరమగు పద్ధతి (వైలక్షణ్యము) రేఫములవిషయమున గోచరింపమిని రేఫములకు యతిమైత్రి లేదనుటయు నయుక్తప్రసంగమె. కాన నీవిధానము గతానుగతికముగా, లాక్షణికకవిలోకమునఁ గలిగినదియు నయుక్తిక మగునదియు ననుట దోషము గాఁజాలదు.

రేఫంబులు లఘ్వలఘువులుం దక్కుంగల విశేషంబులు నార్యవ్యవహారంబులఁ దెలియుట శ్రేయంబు. ౨౫.

టీ. లఘ్వలఘురేఫములును మిగిలిన విశేషములను బూజ్యులగు కవుల వ్యవహారముంబట్టి యెఱుంగుటయే శ్రేయ మని సూత్రార్థము. 'అథర్వణము - అప్పకవీయము - అహోబలపండితీయము' అను మొదలగులక్షణములు రేఫశకటరేఫములవిభాగమును వానితోడిపదములును వానిమైత్రివిచారమును వానియన్యోన్యపరిణామమును విపులముగ నెఱిగించునవిగాన వానివలనఁ దద్ద్వయవిభాగము నెఱుంగనగుంగాన గ్రంథవిస్తరభీతి నిందు విడిచితి ననియు, నింకను జెప్పక విడిన రూపాదులకు సంబంధించినవిశేషములేమైని మిగిలిన వానిం గూడ నితరాథర్వణాప్పకవీయాహోబలపండితీయాదిలక్షణములనుబట్టియే తెలియవలె ననియు సూరియాశయ మైనట్లు దీన స్పష్టముగ గ్రహింపఁదగును. 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ శాస్త్రాణి ప్రథంతే' అను భాష్యోక్తి ననుసరించి సూరి వ్యాకరణశాస్త్రంబగు నిందు గ్రంథాంతమున మంగళార్థకమగు శ్రేయశ్శబ్దమును గర్తృపాఠక మంగళకరంబగుదానిని బ్రయోగించుట సరసము. తక్కుంగల విశేషము లనుటం జేసి కొఱంత లేనియట్లు తాను వ్యాకృతి రచింపలే దనియును నింకను దెలిసికొనవలసిన విశేషము లనేకములు గల వనియు సూరి యూహించుట తెల్లము. ఆర్యవ్యవహారములఁ దెలియుట శ్రేయం బనుటం జేసి గ్రామ్యవ్యవహార మాధారము

గాదనుటయు వ్యాకృతిసూత్రమునందలి యార్యపదంబగుటఁ బూజ్యకవిప్రయోగము లద్దాని కాధారము లనుటయు స్పష్టములు. ఇట్లు సర్వము శుభము.

శ్లో. శ్రీస్తనాఞ్చితకస్తూరీపఙ్కసంకలితోరసే,
పఙ్కజాక్షాయ నాథాయ వేంకటేశాయ మఙ్గళమ్.

ఇది ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము.

టీక. 'శ్రీస్తనాంచితకస్తూరీ' అను మంగళశ్లోకమునందలి 'సంకలితోరసే' అను ప్రయోగము బహువ్రీహిని 'కప్' అను ప్రత్యయము వికల్పముగఁ గా నగు నను వృష్టిని జేయఁబడిన దని యెంచునది.

తే. పద్మపాలిండ్లకస్తురిపంకమునను, సంకలితమైనయెదగల్గు వేంకటేశు
నకు సరసిజాక్షునకు సర్వనాథునకును, మంగళము సర్వమంగళమాప్రదునకు.

ఇది ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము.

టీకాంతిమగద్యము.

ఇది శ్రీకౌండిన్య సగోత్ర, దూసిసదన్వయదుగ్ధాబ్ధికువలయమిత్ర, కాశ్యన్నపూర్ణాసూర్యప్రకాశసత్పుత్ర, మద్రవిశ్వకళాపరిషద్దత్తవిద్వద్బిరుదాంకిత, నందితిమ్మనపారిజాతాపహరణసురభివ్యాఖ్యోదయ సుందరీ రుక్మిణీకల్యాణజీవనప్రభాదికావ్యనాటక రచనాభిశోభిత, శ్రీపఙ్ఘలాన్వయవారాశికళానిధి శ్రీచిన సీతారామస్వామిశాస్త్రిగురువరసంప్రాప్తాంధ్రలక్ష్యలక్షణజ్ఞానధౌరేయ సుజనవిద్వద్విధేయ శ్రీవిజయనగరమహారాజ సంస్కృతకళాశాలాంధ్రోపాధ్యాయ రామమూర్తిశాస్త్రినామధేయ ప్రణీతం బగు బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వపేటిక యను నామాంతరము గల గ్రాంథికాంధ్రకల్పక మను టీక సర్వము సంపూర్ణము.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ మంగళం మహాత్.

బా ల వ్యా క ర ణ ము
సం పూ ర్ణ ము.